ŞERAFETTİN TURAN

TÜRK DEVRİM TARİHİ

5. KİTAP

ÇAĞDAŞLIK YOLUNDA YENİ TÜRKİYE

(27 MAYIS 1960-12 EYLÜL 1980)

BİLGİ YAYINEVİ

ŞERAFETTİN TURAN ● TÜRK DEVRİM TARİHİ V

Birinci Basım
Ocak 2002

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi, No: 46/A, Yenişehir 06420 / Ankara
Tlf (0-312) 434 49 98 - 434 49 99 - 431 81 22
Faks: (0-312) 431 77 58

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Caddesi, No: 8/A, Kızılay 06420 / Ankara
Tlf (0-312) 434 41 06 - 434 41 07
Faks: (0-312) 433 19 36

BİLGİ DAĞITIM
Narlıbahçe Sokak, No: 17/1, Cağaloğlu 34360 / İstanbul
Tlf (0-212) 522 52 01 - 520 02 59
Faks: (0-212) 527 41 19

ŞERAFETTİN TURAN

Türk Devrim Tarihi V

Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye

(27 Mayıs 1960 – 12 Eylül 1980)

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

ŞERAFETTİN TURAN'IN KİTAPLARI

Türk Kültür Tarihi
"Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe"

Türk Devrim Tarihi I
"İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe"

Türk Devrim Tarihi II
"Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne"

Türk Devrim Tarihi III (2 Kitap)
"Yeni Türkiye'nin Oluşumu"
(1923-1938)

Türk Devrim Tarihi IV (2 Kitap)
"Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye"
(14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)

Türk Devrim Tarihi V
"Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye"
(27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980)

Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları

baskı: dumat ofset ltd. şti.
0.312 232 09 05 - 06

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....11

I– 27 MAYIS 1960 DÖNÜŞÜMÜ.....13

A) DEMOKRAT PARTİ YÖNETİMİNİN SONU VE İLK UYGULAMALAR.....13

1– 27 Mayıs Coşkusu.....14

2– Girişime Yasal Dayanak.....22

3– Anayasa Komisyonu Çalışmaları ve İlk Düzenlemeler.....25

a) Dinde Reform ve Türkçe Ezan Sorunu.....30

b) Orduda Yeni Düzenleme: EMİNSU'lar.....34

c) Üniversitelerde Ayıklama ve Yeni Bir Yasa: 147'ler Olayı.....36

ç) MBK'de Bölünme: 14'ler Olayı.....43

B) KURUCU MECLİS KARARI, YENİ YASALAR VE YENİ KURULUŞLAR.....48

1– Kurucu Meclis'in Oluşumu.....49

2– MBK'ce Oluşturulan Yeni Kuruluşlar.....50

a) Devlet Planlama Teşkilatı.....50

b) Öteki Kuruluşlar ve Yasal Düzenlemeler.....53

c) Mali Bunalımı Aşmaya Yönelik Önlemler.....54

C) KURUCU MECLİS, YENİ BİR ANAYASA VE SEÇİM YASASI.....56

1– Kurucu Meclis Çalışmaları.....56

a) Anayasa ve "İkinci Cumhuriyet" Sorunu.....58

b) 1961 Anayasası'nın Özellikleri.....5[illegible]

c) Seçim Yasaları.....64

2– Yeni Siyasal Partiler.....66

Ç) YASSIADA DAVALARI 69
1– Yüksek Adalet Divanı 69
2– Yargılamalar 72
a) Kararlar 75
b) İdamlar Sorunu 77

– ARA REJİM'DEN ÇIKIŞ: MİLLİ AND VE 1961 SEÇİMLERİ 80

A) PARTİLER ARASI KARDEŞLİK ÇABASI: MİLLİ AND 80

B) 15 EKİM 1961 SEÇİMLERİ VE TEPKİLER 82
1– Milletvekili ve Senato Seçimleri 82
2– Bunalımı Çözen Formül: Gürsel'in Cumhurbaşkanı Olması 84

C) YENİ BİR DÖNEM: ORTAK HÜKÜMETLER 86
1– İsmet İnönü Başkanlığında CHP – AP Ortaklığı 89
2– CHP – YTP – CKMP Ortaklığı 97
3– CHP ve Bağımsızlar Hükümeti 104

Ç) YENİ GELİŞMELER VE DARBE GİRİŞİMLERİ 109
1– Kamuoyunda ve Orduda Tepki Uyandıran Girişimler 109
2– Silahlı Kuvvetler Birliği 112
3– 22 Şubat 1962 Girişimi 113
4– 21/22 Mayıs 1963 Kalkışması 117

II– ADALET PARTİSİ'NİN YÜKSELİŞİ 121

A) S.H. ÜRGÜPLÜ ORTAK HÜKÜMETİ 121

B) TİP VE 'ORTANIN SOLU'NDA CHP 125

C) 1965 MİLLETVEKİLİ VE SENATO SEÇİMLERİ 128
1– Milletvekili Seçim Sonuçları 129
2– C.Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı ve Senato Yenileme Seçimleri 132
a) Gürsel'in Hastalığı ve Cumhurbaşkanı Sorunu 132
b) Senato Seçimleri 133
c) CHP'de Ortanın Solu Tartışmaları 134

Ç) DEMİREL'İN İLK BAŞBAKANLIĞI 135
1– İlk AP Hükümetinin Programı 136
2– Olgular ve Olumsuzluklar 138

D) İDEOLOJİK AKIMLAR, ÖRGÜTLENMELER VE CHP İLE AP'DEN KOPMALAR 146
1– Sol/Sosyalist Kuruluşlar ve Yayınlar 146
2– Milliyetçi/Sağcı Kuruluşlar 152
3– CHP ve AP'den Kopmalar, Yeni Partiler 159

IV– 1969 SEÇİMLERİ VE PARTİLERDE BÖLÜNMELER 161

A) SEÇİMLER ÖNCESİ GERGİNLİKLER 161
1– TBMM ve Toplumda Artan Sürtüşmeler 161
2– "Kuyudan Adam Çıkarma" Sorunu 164

B) SEÇİMLER VE SONRASI 167
1– Yeni Demirel Kabineleri 171
2– AP'de Parçalanma: Demokratik Parti 175
3– CHP'de Yeni Dalgalanmalar 177

V– YENİ BİR BUNALIMA SÜRÜKLENME 180

A) BOYKOT VE İŞGALLERDEN SİLAHLI ÇATIŞMALARA 180
1– İlk Öğrenci Eylemleri ve 'Türban' Sorunu 181
2– Eylemlerin Yaygınlaşması ve Sapmalar 184

B) DARBE YERİNE "MUHTIRA" 201
1– Silahlı Kuvvetler'de Darbe Hazırlıkları 203
2– 12 Mart Muhtırası 216

VI– YENİ BİR ARA REJİM 222

A) NİHAT ERİM'İN UMUT HÜKÜMETLERİ 222
1– Partiler Üstü Hükümet ve Programı 225
2– Sürdürülen Eylemler, Gözaltı/Tutuklama ve Davalar 230
3– Bunalımdan Çıkış Umudu: Anayasa'da Köklü Değişiklikler 238
4– Reform Yolunda Yapılanlar, Duraklamalar ve İstifalar 246
5– Erim'in İkinci Kabinesi ve 3 İdam Sorunu 256

B) BİRBİRİNİ İZLEYEN KABİNELER 261
1– Cumhurbaşkanınca Onaylanmayan Bir Kabine 262
2– Ferit Melen Hükümeti 263
3– İsmet İnönü'nün CHP'den Kopuşu ve Cumhurbaşkanlığı Sorunu 265
4– Muhtıra Döneminin Son Hükümeti ve Yeni Yasalar 272
a) Anayasa'da Yeni Değişiklik: Devlet Güvenlik Mahkemeleri 273
b) Milli Eğitimde Temel İlkeler 274
c) Üniversiteleri Devletin Denetim ve Gözetimine Alma 277

C) 1973 SEÇİMLERİ VE YENİ HÜKÜMET SORUNU 284
1– Milletvekili Genel ve Senato Yenileme Seçimleri 284
2– İsmet İnönü'nün Ölümü 292
3– 12 Mart'a İlişkin Değerlendirmeler 293

VII– KISA SÜREN BİR ARA DÖNEM 297

A) LAİK CHP–DİNCİ MSP ORTAKLIĞI 297
1– Hükümetin Kuruluşu ve Programı 298
a) Ortaklar Arasında İlk Sürtüşme: Genel Af Sorunu 302
b) Öteki Uygulamalar ve "Halk Sektörü" Sorunu 303
2– Kıbrıs Sorunu'na Çözüm: Barış Harekâtı 306
a) Ada Cumhuriyetinde Bunalım 307
b) Barış Harekâtı 317

B) SOL'A KARŞI MİLLİYETÇİ CEPHE 322
1– Dörtlü Sağcı Ortaklık 324
2– Ermeni Sorununu Canlandırma Girişimleri: Suikastler 331
3– CHP'de 'Ortanın Solu'ndan 'Demokratik Sol'a 344
a) Yeni ve Ayrıntılı Bir Parti Programı 345
b) CHP ve Atatürk Kalıtı 353
4– 1977 Milletvekili ve Senato Yenileme Seçimleri 354

C) İKİNCİ MİLLİ CEPHE HÜKÜMETİ VE ECEVİT'İN ÜÇÜNCÜ BAŞBAKANLIĞI 357
1– CHP Azınlık Hükümeti 357

2– AP Önderliğinde Yeni Bir Cephe 359
3– Ecevit'in 4'lü Ortak Hükümeti 365
a) Hükümetin Kuruluşu ve Programı 366
b) Yapılanlar ve Yapılamayanlar 369
c) 1979 Ara Seçimleri ve İktidardan Ayrılış 381

VIII– 12 EYLÜL'E KAYIŞ 385

A) DEMİREL'İN AZINLIK HÜKÜMETİ VE YENİ BİR DARBENİN AYAK SESLERİ 385
1– Öngörüler ve 24 Ocak Kararları 385
2– Önlenemeyen Anarşi ve Silahlı Kuvvetlerin Uyarıları 391
a) Genel Durum ve İlk Uyarılar 391
b) Cumhurbaşkanı Seçememek 396

B) TRİBÜNLERDEN AŞAĞIYA İNİŞ 398
1– "Müdahale" Hazırlıkları 399
2– "Ülke Yönetimine El Koyduk!" 406

EKLER 415
KISALTMALAR 521
KAYNAKÇA 523
DİZİN 527

SUNUŞ

Türk Devrim Tarihi'ni 1938'le sınırlayan ya da onu Türkiye'nin NATO'ya girişiyle bitiren anlayışa karşı gelişmeleri olabildiğince günümüze kadar bir bütün olarak ele almak amacıyla bundan 10 yıl önce ilk kitabı yayımladığımızda, dizinin 4 ciltten (kitaptan) oluşmasını tasarlamıştık. Ancak sıra 3. ve 4. ciltlere geldiğinde, olayları 1960'a kadar getirebildiğimizi gördük. Ayrıca söz konusu ciltleri 2'şer bölüm olarak basmak zorunluluğu da doğdu. Bu yüzden diziye bir 5. cilt (kitap) daha eklemek gerekti.

27 Mayıs 1960'tan 12 Eylül 1980'e kadar gelen bu son ciltteki 20 yıllık süre, bir bakıma askeri girişimler (müdahaleler) dönemi demektir. Amaçları ve doğurduğu sonuçlar çok farklı olan bu müdahaleler, bir bakıma da, Çağdaşlaşma Yolundaki Yeni Türkiye'nin, mehter yürüyüşünü andırır biçimde arada bir duraklayıp, sağa/sola yönelişlerden sonra ileriye doğru bir adım atışının nedenlerini ve yansımalarını da içermektedir.

Bu son cildin yazımında, belgelerin ve yayınların dışında, 12 Mart 1971 döneminin umut uyandıran kadrosu içinde yer alan Sn. Atila Sav, Ayhan Çilingiroğlu ve Necat Erder'in verdikleri bilgi ve belgelerden de yararlandık. Kendilerine teşekkür borçluyuz. Teşekkürlerimiz dizinin yayınını üstlenen Bilgi Yayınevi sahibi ve yetkilileri için de geçerlidir.

Diziyi bitirirken ilk cildi sunarken belirttiğimiz gibi, yalnız yükseköğretim öğrencilerinin değil, hemen her kesimden herkesin bundan yararlanmakta olması bizim için başlıca mutluluğu oluşturmaktadır.

Ankara, 24 Kasım 2001

I - 27 MAYIS 1960 DÖNÜŞÜMÜ

A) DEMOKRAT PARTİ YÖNETİMİNİN SONU VE İLK UYGULAMALAR

27 Mayıs 1960 Cuma sabahı saat 04.36'da İstanbul Radyosu'ndan **"Dikkat, Dikkat! Büyük Türk Milleti!"** uyarısıyla okunan bildiride, Silahlı Kuvvetler'in bütün Türkiye'de saat 03.00'ten başlayarak yönetimi ele aldığı açıklanmış ve yurttaşlardan **"bütün ulusça ümit edilen demokratik rejimin kısa zamanda kurulmasına yardımcı olmaları rica"** edilmişti. Ondan yaklaşık bir saat sonra 05.25'te **Kur.Alb. Alparslan Türkeş**'in Türkiye Radyolarından okuduğu bildiride ise yönetime el konulmasının nedenleri, şu 3 noktada toplanmıştı:

a) Demokrasimizin içine düştüğü bunalım ve son üzücü olaylar nedeniyle kardeş kavgasını önlemek,

b) Siyasal partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak,

c) Partiler üstü tarafsız bir yönetimin gözetim ve hakemliği altında en kısa zamanda âdil ve serbest seçimle yaptırarak yönetimi -hangi taraftan olursa olsun- seçimi kazananlara devir ve teslim etmek.

Bildiride bütün vatandaşlara yasalar ve hukuk prensiplerine göre eşit davranılacağı ve müttefik sayılan devletlere ve bütün dünyaya seslenilerek **Birleşmiş Milletler Anayasası**'na ve **İnsan Hakları Prensipleri**'ne tümüyle uyulacağı vurgulanmıştı. En sonunda da Atatürk'ün **"Yurtta Barış, Cihanda Barış"** ilkesinin bayrak edinildiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin ittifaklarına ve taahhütlerine sadık ve NATO ile CENTO'ya (Türkiye, İran ve Pakistan'ın oluşturdukları **Merkezi Antlaşma Teşkilatı**) bağlı kalınacağı belirtilmişti. (Metin: DETA, IV, Böl. 2, s.280)

Bu bildiri, 27 Mayıs'ta girişilen hareketin yakın nedenlerinin ekonomik ya da sosyal değil, siyasal olduğunu yansıtmaktaydı. Aslında 1954'ten sonra giderek artan ekonomik sorunlar, temel ihtiyaç maddelerinin karşılanmasında yaşanan sıkıntılar ve doları 2.80'den 9 liraya çıkartan 4 Ağustos 1958 **devalüasyonu** sonunda artan fiyatlar ve birbirini izleyen dış borçlar, ülke ekonomisinde kimi açmazlar doğurmuştu. Öyle ki 1959 sonlarında dış borçların 448 milyon dolar olduğu belirtilmişti. Paris ve Ankara'da yapılan görüşmelerden sonra varılan anlaş-

malar gereğince bunun 15 yıl içinde ödenmesi gerekiyordu. 1960'ta ödenecek miktar ise 20 milyon dolar olarak hesaplanmıştı. 1960 Şubatındaki bütçe görüşmelerinde DP'li milletvekillerinin hazırladıkları rapora göre tüm iç ve dış devlet borçları 8.017.636.000 liraya yükselmişti. Toptan eşya fiyatlarındaki artışların 1948'e göre oranı da % 239'u bulmuştu (Cumhuriyet, 8 Şubat 1960). Bu arada Batı Almanya ile 50 milyon dolarlık bir kredi anlaşması yapılması üzerine 9 Nisanda bir demeç veren Dışişleri Bakanı **Fatin Rüştü Zorlu,** kredierin 1 milyar doları bulduğunu ve bu yüzden 2000 yılına kadar borç ödeneceğini belirtmişti. Bu tabloya karşın 1960 yılı bütçesi ancak 7.281.695.000 liradan bağlanabilmişti. Ama gerçekte bütçeler açıkla kapanmakta olup son 10 yıldaki açıklar toplam 2.141.000.000 lirayı bulmuştu.

27 Mayıs'tan sonra kurulan hükümette Maliye Bakanlığı'na getirilen **Ekrem Alican**'ın 17 Haziran 1960'ta yaptığı açıklamaya göre, yalnızca kamu kuruluşlarının kişisel transfer borçlarıyla birlikte **iç ve dış borçlar** toplamı 9.123.062.707 lira olmuştu. Gerçek ve tüzel kişilerin borçları da dikkate alındığında, Türkiye'nin yabancı memleketlere olan borcu 1.354.604.636 dolara yükselmişti. Kısa vadeli krediler için her yıl 4,5 milyon dolar faiz ödenmekteydi. Buna karşın 26 Mayıs 1960'ta Merkez Bankası'nın döviz mevcudu 19.244.000 dolardı; ayrıca anlaşmalı ülkelerde birikmiş 18.192.000 dolar alacağı bulunmaktaydı. Bankadaki mevduat toplamı ise 1.771.634.526 liradan ibaret kalmıştı. 118.428 kg.'a düşmüş olan **'altın stoku'**nun büyük kısmı rehin verildiğinden ancak 16.171 kg. kullanım için serbest kalmıştı. Dolanımdaki (tedavül) **banknot miktarı** 3.888.634.097 lira idi. Öte yandan dış ödemeler dengesi de son 13 yıldan bu yana hep açık vermişti. 1960'taki dış ticaret açığının, ABD'den sağlanan yardım dışında 89,2 dolar olacağı tahmin edilmişti. 1950'den sonra ABD'den alınan yardımın miktarına da değinen **Alican**, bunun 913 milyon doları **hibe** (bağış) ve 81 milyonu da **kredi** olmak üzere 994 milyon dolar olduğunu açıklamıştı. Bu süre içerisinde ABD, 1.650.000.000 dolar değerinde **'askeri yardım'**da bulunmuştu (Cumhuriyet, 18 Haziran 1960). Bu tablo ortaya çıkarken mart başında uygulanmasına başlanan 1960 bütçesinin 3 ayda 112 milyon lira açık verdiği de görülmüştü. Bu durumda hükümet bir dizi önlem almaya yönelirken ilk aşamada yıllık bütçe rakamını 6.783.000.000 liraya indirmişti.

1- 27 MAYIS COŞKUSU

1960 başlarında ekonominin bu olumsuz durumuna karşın Silahlı Kuvvetler'in ülke yönetimine el koymasında en büyük etken, ülkeyi bir çıkmaza sürükleyen ve 1959'dan başlayarak artan baskıcı yönetim olmuştu. 27 Mayıs günü saat 16.00'da radyodan vatandaşlara seslenen ihtilalin başı Org. **Cemal Gürsel** de bunu vurgulamak gereğini duymuştu. **Demokrat Parti** iktidarının, çıkarttığı yasalar ve izlediği yöntemlerle **'Türk milletini zincire vurmak'** istediğini, bu gidi-

şe son vermek için devlet yönetimine el koyduğunu belirten Gürsel, Silahlı Kuvvetler bildirisine koşut olarak gözettikleri amacı şöyle açıklamıştı:

"Bütün emelim, süratle bu memlekette temiz ve dürüst bir demokrat nizamı (düzeni) **kurmak ve devletin yönetimini milletin iradesine terk etmektir..."**

Demokrat Parti iktidarının, siyasal rakibini saf dışı bırakarak baskıcı bir rejim kurma girişimine karşı muhalefetin ve gençliğin var güçleriyle direnmesi ve sonunda Silahlı Kuvvetler'in de desteğiyle ülke bir iç çatışmanın eşiğinden döndürülmüştü. Böyle bir aşamaya gelmede bütün sorumluluğun DP'de olup olmadığı konusunda ise farklı değerlendirmeler yapılmıştı ve günümüzde de yapılmaktadır. Örneğin, DP iktidarına yakınlığıyla tanınan **Ali Fuat Başgil** bu gidişte iktidar partisi yanında ana muhalefet CHP'yi, aydınları ve basını da sorumlu tutmuştu. Ona göre DP, yönetimde aşırılığa kaçmayan, ulusu yönetmesini bilen, ılımlı bir hükümet kurmamakla büyük bir hata işlemişti. Ancak CHP de iktidara yardım eden, eleştirileri ile onu uyaran yapıcı bir muhalefet sergilememişti. Türk aydınları ise genelde halka doğru yolu göstermede etkisiz kalmıştı. Basına gelince, yasalar çerçevesinde kalma yerine, özgürlüğünü maddi çıkarlarla değiştirmişti (YMİ, 169).

27 Mayıs hareketi salt hukuk açısından bakıldığında bir **hükümet darbesi** demekti. Ancak yine **Başgil**'in belirttiği gibi, başıboş kuvvetlerin hareketi yerine böylesi disiplinli bir darbe yeğlenebilirdi çünkü 'ordu' gibi emir-komuta zinciri içinde hareket eden bilinçli bir gücün girişimi, ülkede güven ve asayişi koruyabilir ve devlet hayatı belli bir süre sonunda da olsa yoluna girebilirdi (İlmin Işığında Günün Meseleleri, 86 vd.). Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yayımlanan bildiride belirtilen amaçlar doğrultusunda harekete geçmesinin yasal dayanağı bulunup bulunmadığı yıllardır tartışılmaktadır. Girişim, toplumda haklı sayılmış ve destek bulmuştu. Ama yasal bir dayanak arandığında başlıca kaynağın İç Hizmetler Yasası olduğu görülmektedir. 1935'te çıkartılmış olan 2771 sayılı yasada **"Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve anayasayla belirtilmiş olan Türk Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır"** hükmüne yer verilmişti (Md. 34). **Atatürk** de kuşkusuz bu inançla vefatından önce 29 Ekim 1938'de yayımladığı **T.C. Ordularına Mesaj**'da, bu koruma görevinin **'İçteki ve dıştaki tüm tehlikelere karşı'** söz konusu olduğunu belirtmişti (ASD, III, 286). Açık bir yasal dayanak bulunsun ya da bulunmasın, 27 Mayıs girişimi ulusun büyük çoğunluğunca sevinçle karşılanmıştı. O gün ülke ufuklarını çınlatan **"Ordu-gençlik elele!"** sloganlarının atıldığı gösteri yürüyüşleri bu sevincin kanıtları olmuştu.

Öte yandan, 27 Mayıs 1960 ve onu izleyecek olan 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri girişimlerinin, ABD'nin etkisiyle hazırlandığı ve Amerikan gizli haberalma örgütü CIA'nın bunda etkin rol oynadığı yolunda kesin yargılar öne sürülmektedir. Örneğin eski bir askeri yargıç olan **Emin Değer** ile eski savcı **Çetin Yetkin** bu görüşü savunmaktadırlar. Ancak, eğer iç koşullar uygun olmasaydı ordu salt ABD'den kaynaklanan etkenlerle harekete geçse bile, 27 Mayıs'ta olduğu

gibi bu 'darbe'yi daha ilk günde halka kabul ettirme olanağının bulunamayacağı gözardı edilmektedir. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı yıllarından başlayarak ABD ile sıkı işbirliğine yönelmiş ve ordusunu onun önerilerine göre yeniden düzenlemeye girişmiş olan Türkiye'de, sivil kesimde olduğu gibi asker kesiminde de belirli oranlarda Amerikan yandaşlığının, dahası hayranlığının doğduğu kuşkusuz yadsınamaz.

Demokrat Parti'nin 10 yıllık yönetimi bir yönüyle iktidar liderlerinin **İsmet İnönü**'yü ve CHP'yi, **ihtilal** ya da **ayaklanma** hazırlığı yaptıkları yolundaki suçlamalarla geçmişti. CHP hakkında **Meclis Soruşturması** açılması görüşmelerinin yapıldığı 18 Nisan 1960'ta da **İnönü**, **"Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır!"** diye iktidarı uyarmak istemişti. DP lideri Başbakan **Adnan Menderes** ise 1 Mayıs 1960 akşamı radyodan yayımlanan konuşmasında, CHP iktidarı dönemine göndermeler yaparak ülkede bir **'ihtilal'**i gerekli kılan koşullar bulunmadığını belirtmeye çalışmıştı. Arkasından CHP'nin bir **ihtilal** değil, bir **ayaklanma** peşinde koştuğunu öne sürerek **"Tekrar ediyorum, bu bir ayaklanmadır, bir âsilik hareketidir. Zorla iktidarı ele geçirmek teşebbüsüdür. Hükümet darbesi, siyasi suikast hareketinden başka bir şey değildir"** diye konuşmuştu (Zafer, 2 Mayıs 1960).

Kullanılan deyim ne olursa olsun, şartlar 27 Mayıs gecesi tamamlanmış ve hareket o sabah 08.20'de başarı ile sonuçlanmıştı. Bu nedenle **İnönü**'nün bu sonuç karşısındaki tutumu daha da önem kazanmıştı. 27 Mayıs sabahı ordunun yönetime el koyduğunu **İnönü** ailesine **Turhan Feyzioğlu** telefonla bildirmiş, bunun üzerine **Metin Toker İnönü**'yü uyandırıp durumu açıklamıştı! **İsmet Paşa,** öncelikle ordunun nerelerde ne dereceye kadar egemen olduğunu öğrenmek istemişti. Radyoda okunan Silahlı Kuvvetler bildirisini dinleyince **"Dikkatli davranmışlar!"** diye rahatlamış, arkasından kendisini ziyarete gelen Tuğg. **Gani Güvener**'den ve kimi subaylardan gerekli bilgileri almıştı. Aynı gün saat 16.00'da radyolardan yayımlanan konuşmasında girişimin nedenlerini açıklayan ve 'asla diktatörlük hevesinde olmadığını' vurgulayan Org. **Cemal Gürsel** ise, 28 Mayısta **İnönü** ile ilişki kurmuştu. Telefonda, hareketlerine engel olmaması için önceden kendisine haber vermediklerini söyleyen **Gürsel**'e **İnönü**'nün yanıtı, ulus ve ülke için hayırlı bir iş yaptıklarını söylemek olmuştu (YSYK, 13-21).

İsmet İnönü'nün **27 Mayıs İhtilali**'nin düzenleyicisi ya da kışkırtıcısı olduğu yolundaki iddialar ise gerçek kanıtlara dayandırılamamıştı. O, ana muhalefet lideri olarak kendisini ihtilal hazırlamakla suçlayan **DP** yöneticilerini ve özellikle **Adnan Menderes**'i bu konuda sürekli uyarmıştı. Ama askerin politikaya karışmasının doğurduğu olumsuz sonuçları daha ilk subaylık yıllarında yaşamış bir ordu mensubu olarak da işin bu noktaya varmasını istememişti. Nitekim yurt dışında bulunan oğlu Erdal'a yazdığı mektupta (7 Haziran 1960) bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştı.

"Giden idare devam edebilmek için her gün yeni, yıkıcı ve gayr-i meşru (yasal olmayan) **tedbirler alma yolunda idi. Çok söyledim, dinle-**

mediler... İş bir askeri darbeye varmamalıydı. Bu darbenin daha önceden tahmin edicisi ve bütün memlekete ve Meclise açıktan söyleyicisiyim. Şimdi gerisini düzeltmek için çalışacağım... Askeri idare memleketi yakın fena âkıbetten kurtarmıştır." (EİM, 229 vd.)

İnönü'nün bu girişimdeki payı, hareketi düzenleyenler arasında bulunan **Orhan Erkanlı**'nın belirttiği gibi, kendisiyle doğrudan ilişki kuramamış olmalarına karşın, CHP liderinin TBMM'deki konuşmalarının ve dedikodu yoluyla kendilerine ulaşan haberlerin onlara darbe için cesaret vermiş olmasından ibarettir (Anılar, Sorunlar, Sorumlular, 310 vd.).

Gerçekten de **İnönü**, askeri darbeyi çok partili demokratik sistemin gerçek boyutları ile kurulması doğrultusunda yönlendirebilmek için hemen harekete geçmişti. CHP örgütüne bir genelge yayımlayarak, ihtilali yapanların **"temiz ve dürüst bir demokratik sistemi kurma ve süratle seçimlere gitme"** konusunda söz verdiklerini vurgulamış ve böyle nazik dönemlerde yaygınlaşabilecek her türlü 'intikam/öç alma' duygusuna kapılınmamasını istemişti. Ertesi 29 Mayısta da **Cemal Gürsel**'i ziyaret etmiş ve çok önemli şu 3 öneride bulunmuştu: **Ordu ile iyi ilişkilerin korunması ve orduya hâkim olunması - İhtilali yapan grubun kendi arasında bölünmemesi - Bir an önce seçimlere gidilmesi** (YSYK, 24 vd.).

27 Mayıs gecesi ordunun yönetime el koyması, genelde yurt düzeyinde sevinçle karşılanmış, yurt dışında da olumsuz bir tepki doğurmamıştı. Bunda, girişimin kan dökülmeden sona erdirilmesi, giderek bir kardeş kavgasına dönüşmekte olan gruplaşmaların ve çatışmaların önlenmesi, demokrasinin önünün açılarak iktidarın en yakın sürede yapılacak seçimleri kazanacak olanlara bırakılacağının vurgulanması ve Türkiye'nin, imzalamış olduğu anlaşmalarla, NATO ve CENTO ittifaklarına bağlı kalacağının açıklanmasının büyük etkisi olmuştu. Gerçekten de ünlü **Meclis Soruşturma Komisyonu**'nun kurulduğu 28 Nisandan 27 Mayıs sabahına kadar geçen bir aylık sürede DP'nin yöneldiği baskıyı önlemek için girişilen mücadelede yalnızca 5 kayıp verilmişti. 28 Nisanda İstanbul'da başlayan protesto olaylarında üniversite öğrencisi **Turan Emeksiz** bir polis kurşunuyla ölmüş, **Nedim Özpulat** adlı lise öğrencisi de tankın altında kalarak hayatını kaybetmişti. 27 Mayıs gecesi harekete geçildiğinde Ankara'da 3 kişi şehit düşmüştü. Harp Okulu öğrencilerinden Topçu Teğmen **Ali İhsan Kalmaz** Telefon Müdürlüğü binasına el koymaya gittiklerinde korumadaki **Abdurrahman Ali Sarı** adlı bir jandarmanın kurşunuyla şehit düşmüştü. O gece küçük yaştaki **Ersan Özey** de hayatını yitirmişti. **Sökmen Gültekin** adlı Harbiyeli ise bir kaza kurşunu sonucu ölmüştü. Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koymasından sonra söz konusu 5 kişinin **"Hürriyet Şehitleri"** olduğu açıklanmış ve cenazeleri 11 Haziranda düzenlenen görkemli bir törenle **Atatürk**'ün yanına, **Anıtkabir**'de Bayrak gönderinin karşısındaki yere gömülmüşlerdi. Ayrıca, İstanbul'daki Bayezıt meydanının adı **Hürriyet Meydanı** olarak değiştirilmiş, 28 Nisan olaylarının ilk yıldönümünde de İstanbul Saraçhane başında düzenlenen bir törenle **Milli Türk Talebe Birli-**

ğl binasının önüne **Turan Emeksiz**'in bir büstü konulmuştu. Ankara'da ise Küçükesat'taki bir ilkokula **Teğmen Kalmaz,** bir caddeye de **Şehit Ersan** adı verilerek anılarının yaşatılması istenmişti.

Öte yandan DP iktidarını deviren Silahlı Kuvvetler adına yayımlanan bildiriler, girişimin özgürlük ortamını yeniden yaratmaya yönelik olduğunu göstermişti. İlk olarak son aylarda Sıkıyönetim Komutanlıklarınca kapatılmış olan bütün gazetelerin ertesi 28 Mayıstan başlayarak yeniden yayına başlayabilecekleri açıklanmıştı. Bir ikinci bildiri ile de tutuklu bütün gazetecilerin serbest bırakılacağı ve basın mensupları hakkında başlatılmış olan soruşturmaların durdurulduğu belirtilmişti. **Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetler Başkumandanı** sanı ile Org. Cemal Gürsel'in imzasıyla yayımlanan söz konusu 22 numaralı bildiride basının demokrasi mücadelesindeki görevi ve önemi üzerinde de durularak şu görüşlere yer verilmişti:

"Türk demokrasisinin gelişmesinde kalemleriyle hiçbir zaman mücadeleden çekinmedikleri için Anayasa'ya aykırı kanunlar yoluyla tevkif edilmiş bulunan kıymetli basın mensupları 28 Mayıs 1960 günü saat 03.00'te tahliye edileceklerdir."

Bunun dışında, 29 Nisanda Sıkıyönetim sonuna kadar kapatılmış olan üniversitelerin en kısa zamanda açılması ve tutuklu bütün subaylarla aykırı bir 'ideoloji'ye sapmamış olan gözaltındaki tüm öğrencilerin serbest bırakılması istenmişti. Bu bildiriler bir bakıma **Yasa Gücünde Kararname** oldukları için hemen uygulanmalarına geçilmişti. İktidardan alınan DP liderlerinin de **"Silahlı Kuvvetler'in koruması altına alındıkları"** açıklanırken kendilerinden saygılı bir dille söz edilmişti. Örneğin 27 Mayıs günkü bildiride Cumhurbaşkanı **Celal Bayar** için **"Sayın Reisicumhur"** denilmişti. 27 Mayıs gecesi **Bayar**'la birlikte TBMM Başkanı **Koraltan**, Genelkurmay Başkanı Org. **Rüştü Erdelhun,** Kara Kuvvetleri Komutanı, Jandarma Genel Komutanı, Ankara Sıkıyönetim Komutanı **Namık Argüç** ve bazı Bakanlar Harp Okulu'nda **himaye** altına alınmışlardı. İstanbul'da da Vali **Ethem Yetkiner,** Belediye Başkanı **Kemal Aygün,** Emniyet Müdürü **Faruk Oktar**, Merkez Komutanı Gnl. **Kemal Binatlı** ve Yargıç Gnl. **Arif Onat** gözaltına alınmışlardı. Ayrıca bütün Belediye Meclisleri dağıtılarak önemli birimlerin başlarına, vali ve belediye başkanlıklarına ordu mensuplarının getirilmesine karar verilmişti. Böylece Emniyet Genel Müdürlüğüne Tuğg. **Muammer Üngen,** İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığına Tuğg. **Refik Tulga,** Ankara'ya Tuğg. **İrfan Baştuğ** ve İzmir'e de **Bayar**'ı teslim almış olan **Burhanettin Uluç** atanmışlardı. Bütün bunlar aylardır yurt düzeyinde yükselmiş olan tansiyonu düşürmede, gerilmiş olan sinirleri yatıştırmada ve girişimin olumlu karşılanmasında etkili olmuştu.

27 Mayıs günkü gazeteler ordunun yönetime el koyduğunu belirtirken yayımlanan ilk bildirilere de yer vermişlerdi. Hele 28 Mayıs günü yüksek öğretim gençliğinin genç subaylarla el ele vererek büyük kentlerde yaptıkları yürüyüşler halktan coşkun alkışlar toplamıştı. Sevinç gösterileri dalga dalga yayılırken başta

üniversiteler olmak üzere birçok kişi ve kuruluş Silahlı Kuvvetler'in girişimini des tekliediklerini belirten bildiriler yayımlamaya koyulmuşlardı. O günkü gazetelerin ilk sayfalarındaki başlıklar da bu olumlu tepkinin birer yansımasını oluşturmuştu. Örneğin **Cumhuriyet,** ihtilali ve amacını şu başlıklarla okuyucusuna duyurmuştu:

"Memleketin bugünkü buhranına ve kardeş kavgasına mani olmak üzere KAHRAMAN TÜRK ORDUSU BÜTÜN MEMLEKETTE DÜN GECE SABAHA KARŞI İDAREYİ ELE ALDI. - Maksat tarafsız bir idarenin nezaret ve murakabesi (gözetim ve denetimi) **altında süratle yeni seçimlere gitmek ve bu âdil seçimler neticesinde hangi taraf kazanırsa idareyi ellerine devretmektir. - Askeri idare bildiriyor: Bütün ittifaklarımıza bağlıyız. NATO'ya ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. - GAYEMİZ YURTTA SULH, CİHANDA SULHTUR. - Her yerde Garnizon Kuvvetleri Komutanları mahallin askeri ve mülki idarelerini ele aldılar. İstanbul Vali ve Belediye Reisliğini Tuğgeneral Refik Tulga deruhte etti** (üzerine aldı)."

Gerçekten de darbe başarıyla sonuçlandırılmıştı. 27 Mayıs sabahı Eskişehir'de Yeni İstanbul gazetesi sahibi **Habib Edip Törehan**'ın adı verilecek ilkokul ile bir yem fabrikasının temelini atması ve oradan Konya'ya gitmesi planlanan Başbakan **Menderes** de yakalanıp uçakla Ankara'ya getirilmiş ve Harp Okulu'nda koruma altına alınmıştı. Bunun ardından devlet yönetimine egemen olabilmek için, kimi üst düzey görevlere ve illerle ilçelerdeki valilik, kaymakamlık, emniyet müdürlüğü, belediye başkanlığı gibi mevkilere subaylar getirilmişti. Örneğin **Milli Birlik Komitesi**'nden **Alparslan Türkeş** Başbakanlık Müsteşarlığı, **Ahmet Yıldız** da Basın-Yayın Genel Müdürlüğü görevlerini üstlenmişlerdi.

27 Mayıs girişimiyle, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde **Nadir Nadi**'nin vurguladığı gibi bir **dönüm noktası**'na gelinmişti. **Demokrat Parti**'nin kuruluşunu, çok partili düzene geçiliyor diye desteklemiş ve 1950 seçimlerinde o parti listesinden bağımsız milletvekili seçilmiş olan Cumhuriyet başyazarı, 28 Mayıs günkü yazısında şu değerlendirmede bulunmuştu:

"Türk milleti dünden beri tarihinin yeni bir dönüm noktasına ulaştı. On yıl önce gerçekleştirdiğimizi sandığımız çok partili demokratik idare sisteminin zamanla nasıl soysuzlaşmaya başladığını bütün memleketsever vatandaşlar yakından görüyor ve bu hali önlemek için ilgilileri uyarmaya çalışıyorlardı. On yıllık siyasal tarihimizi inceleyecek olanlar herhalde çok faydalı ibret dersleri alacaklardır..."

Ama sorunun salt bir askeri girişimle çözülemeyeceğini de belirten **N.Nadi,** bundan böyle yapılması gerekenin ibret almanın yanında, ulus olarak her şeyi tartarak elbirliği ile çalışmak olduğunu da anımsatmıştı:

"Fakat aylardan beri içine saplandığımız çıkmazı açabilmek ve hakkımız olan aydınlığa temiz alınla kavuşabilmek için, bundan böyle de elbirliği ile ve temkinle (ölçülü, ihtiyatlı) **çalışmaya, hem de çok çalışmaya mecburuz. Yaşasın Türk milleti! Yaşasın onun kahraman ve şerefli ordusu!"**

Aslında yönetime el koyanlar, henüz kendi içlerinde bir birlik oluşturmadan, hemen demokratik düzene geçişi sağlayacak hazırlıklara girişmişlerdi. 27 Mayıs günü yalnızca DP iktidarını temsil eden Cumhurbaşkanı **Celal Bayar** ile Başbakan **Adnan Menderes**'in, Bakanlar Kurulu üyelerinin ve son olaylarda sorumlu oldukları varsayılan kamu görevlilerinin tutuklanması ya da **koruma** altına alınmalarıyla yetinilmişti. Ama birkaç gün sonra tüm Demokrat Milletvekilleri ile kimi yolsuzluklara katıldıkları varsayılan devlet görevlileri ve diğer kişilerin de gözaltına alınmasına gerek duyulmuştu. Silahlı Kuvvetler'den de ilk aşamada DP iktidarı dönemindeki tutumları dikkate alınarak 10 general ile 4 subay emekli edilmişlerdi. Dönemin Genelkurmay Başkanı Org. **Rüştü Erdelhun,** Hava Kuvvetleri Komutanı Org. **Tekin Arıburnu** ve Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korg. **Namık Argüç** bunlar arasında olup gözaltına da alınmışlardı. Vatandaşların günlük yaşamlarını kısıtlayan çok sert yasaklar koymakla tanınan **Argüç,** 22 Mayısta yayımladığı 25 numaralı bildiri ile, kent içinde bütün ana caddeler ve meydanlar üzerinde 5 kişiden fazla grup oluşturulmamasını ve gruplar halinde dolaşılmamasını, otobüs ve dolmuş durakları ile sinema, tiyatro gibi kamuya açık yerlerde gişeler önünde birer kişilik diziler halinde beklenilmesini emretmiş ve Ankara halkına dışarıdan gönderilen her türlü telgraf, mektup ve paketlere **sansür** konulduğunu bildirmişti. Söz konusu komutanların gözaltına alınmasıyla, III. Ordu Komutanı **Ragıp Gümüşpala** Genelkurmay Başkanlığına, Genelkurmay İkinci Başkanı **Cevdet Sunay** da Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanmışlardı. Gümüşpala'dan boşalan III. Ordu Komutanlığına ise Korg. **Celal Alkoç** getirilmişti (4 Haziran).

Ankara'da Silahlı Kuvvetler'in koruması altına alınanlar **Harp Okulu**'na yerleştirilmişlerdi. Yabancı ülkelere kaçmak isteyen 11 milletvekili de sınırlarda yakalanmışlardı. İçişleri Bakanı Dr. **Namık Gedik,** 29 Mayıs günü Milli Savunma Bakanı **Ethem Menderes**'le birlikte kaldıkları 4. kattaki odanın penceresinden atlayarak intihar etmişti. Ertesi günü de Harp Okulu'nda tutuklananlardan 191 kişi uçaklarla İstanbul'a getirilmiş ve oradan Marmara denizindeki küçük **Yassıada**'ya götürülmüşlerdi. **Bayar, Menderes, Refik Koraltan** ile DP'li diğer bakanlar ise daha bir süre Ankara'da alıkonulduktan sonra **Yassıada**'ya gönderilmişlerdi.

Kapalı olan üniversite ve yüksekokullarda yeniden derslere başlanmasıyla başkentte ve İstanbul'da coşkulu günler yaşanmıştı. Ord. Prof. **Ali Fuat Başgil**'in, **Cumhuriyet** gazetesinde çıkan yazılarında (5-6 Haziran) **Meclis Soruşturma Komisyonu** kurulması nedeniyle **Çankaya**'da **Bayar** ve **Menderes**'le yaptığı konuşmaları anlatması, bu konudaki söylentilere açıklık getirmiş ve dönemin Cumhurbaşkanı'nın Kızılay olaylarına katılan gençler için **tenkıd** (eleştiri) değil, **tenkıl** (katl etme) deyimini kullandığını doğrulamıştı.

Öte yandan hemen 27 Mayıs günü İstanbul Üniversitesi'nden başta Rektör **Sıddık Sami Onar** olmak üzere **Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, Muammer Raşit Sevig** ve Doç **İsmet Giritli** Ankara'ya çağrılarak kendilerinden yeni bir **Ana-**

yasa tasarısı hazırlamaları istenmişti. Bu amaçla **C.Gürsel**'in imzasıyla yayımlanan bildiride siyasal faaliyetlerin durdurulduğu da belirtilerek şöyle denilmişti.

"Yeni Anayasa'nın hazırlanması vazifesi, Sayın Rektör Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki profesörlerden oluşan bir bilim heyetine verilmiştir.

Yeni Anayasa ilan edilip uygulamaya girinceye kadar bütün siyasi partilerin faaliyetlerini men ediyorum. Aksi hareketleri şiddetle cezalandırılacaktır."

27 Mayıs öncesi günlerdeki olumsuz gelişmeler ve sıkıyönetim nedeniyle ertelenmiş olan 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı kutlamalarının yapılmasına karar verilmesi ise yurt düzeyinde büyük bir coşku yaratmıştı. Bir rastlantı olarak Demokrat Parti'nin ilk iktidara yükseldiği 14 Mayıs 1950 seçimlerini izleyen 19 Mayıs törenleri yeni hükümet henüz kurulmadığı gerekçesiyle ertelenmişti. 10 yıl sonra 19 Mayıs kutlamalarının ertelenmesinde ise gençliğin suçlu sayılmasının büyük payı olmuştu.

Milli Birlik Komitesi ve Hükümet, 19 Mayıs törenlerinin 26 Haziran Pazar günü yapılmasını kararlaştırmıştı. **Atatürk**'ün Cumhuriyeti kendilerine emanet ettiği gençlik, 27 Mayıs'ın getirdiği özgürlük ortamı içinde bayramlarını büyük bir sevinç ve kıvanç içinde kutlamışlardı. Ankara'daki törende konuşan Devlet ve Hükümet Başkanı **C.Gürsel, "Fikirler öldürülemez. Hele bu Ata gibi bir nur ve şuur kudretinden geliyorsa hiç, ama hiç yok edilemez"** diye 27 Mayıs girişiminin Atatürkçülüğe dönüş olduğunun önemini bir kez daha vurgulamıştı. O gün **Anıtkabir**'de düzenlenen **Atatürk Müzesi** de açılmıştı. Asıl önemlisi, o günkü törende, **Atatürk**'ün **Söylev**'inin sonundaki seslenişine Türk gençliğinin yanıtı olan bir metin de okunmuştu. **Atatürk**'ün 1927 Ekimindeki seslenişine gençliğin ilk yanıtı o günlerde verilmişti. **Halkevleri**'nin açıldığı 19 şubat 1932'de düzenlenen törende de **Söylev**'in son tümcesi ile gençliğin buna yanıtını içeren **Cumhuriyet Andı** adı verilen bir marş okunmuştu (DETA, IV-/1, s.75). Yıllar sonra hazırlanan bu yeni yanıtta ise **Atatürk**'ün hitabesindeki gibi 170 sözcüğün bulunmasına ve ondaki tümcelere benzer bir anlatımın kullanılmasına özen gösterilmişti. Bu nedenle olacak yanıtta Türkçedeki gelişme ve özleşme dikkate alınmamış, eski sözcükler kullanılarak şöyle denilmişti:

"Ey Büyük Ata!

Varlığımızın en mukaddes temeli olan, Türk İstiklal ve Cumhuriyetinin ebedi bekçisiyiz. Bu karar değişmez irademizin ilk ve son ifadesidir.

İstikbalde hiçbir kuvvet bizi yolumuzdan döndüremeyecektir.

Bizler, bütün hızımızı senden, milli tarihimizden ve ruhumuzdaki sönmez iman ateşinden alıyoruz. Senin kurduğun kuvvetli temeller üzerinde attığımız her adım sağlam, yaptığımız her hamle şuurludur..."

Bu şekilde başlayan gençliğin yanıtı şöyle sona ermekteydi:

"Ey Türk'ün Büyük Ata'sı,

İstiklal ve Cumhuriyetimizi korumak mecburiyeti hasıl olunca, içinde bulunacağımız ahval ve şerait ne olursa olsun, kudret ve cesaretimizi damarlarımızdaki asil kandan alarak, bütün engelleri aşıp her güçlüğü yenmek azmindeyiz." (Metin: EK-1)

Bu gelişmelere paralel olarak ihtilalin daha 3. gününde (30 Mayıs) ABD ile İngiltere, Fransa ve Batı Almanya'nın Türkiye'deki yeni rejimi ve kurulan hükümeti tanıdıklarını açıklamaları büyük bir moral destek olmuştu. Aradan 15 gün daha geçtiğinde ABD Başkanı ve İkinci Dünya Savaşı'nın ünlü komutanlarından General **Dwight D.Eisonhower**'in, geçici anayasa uyarınca artık **Devlet Başkanı** sanını da almış olan **Cemal Gürsel**'e başarılar dileyen bir mesaj göndermesi, girişimin, o zamanki adıyla özgürlükçü Batı ve NATO çevresince de desteklendiğini pekiştiren kanıtlardan biri olmuştu. Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koymasından sonra olası gelişmeler için bir süre beklemeyi yeğleyen ABD Başkanı, **"Son günlerde devlet başkanlığını üstlenmenizde vatandaşlarınıza ve bütün dünyaya yayımladığınız yapıcı beyanlarınızı özel bir ilgi ile izledim"** diye başladığı mesajına şöyle devam etmişti:

"Kendinizi ve hükümetinizi hizmetine adamış olduğunuz yüksek ideallerin gerçekleşmesi ve bugün karşılaştığınız sorunların çözümü için en sıcak başarı dileklerimi sunarım, Sayın Devlet Başkanı." (Cumhuriyet, 17 Haziran 1960)

ABD'nin 10 yıl süreyle ülkeyi **Küçük Amerika** yapmaya çalışan DP iktidarı ve **Menderes** rejiminden sonra şimdi de onun yerini alan 27 Mayıs yönetimini destekleyeceği belli olmuştu. **Gürsel** de **Eisonhower**'e verdiği yanıtta, amaçlarının, memleketin yüksek yararlarını tehlikeye düşürecek bir yol tutmuş olan bir **"zümre diktatörlüğüne son vermek"** olduğunu belirttikten sonra şunları eklemişti:

"Kendimize gaye olarak belirlediğimiz hedeflere ulaştığımız gün, Türkiye'nin bünyesinin her bakımdan sağlamlaşacağından ve bunun sonunda müttefikimiz ve dostlarımız için daha yararlı bir partöner, dünya barışının korunmasında daha etkili bir öğe olacağımızdan eminiz!"

Böylece, Türkiye-ABD ilişkileri yeni bir evreye girmişti.

2- GİRİŞİME YASAL DAYANAK

Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koyması, kamuoyunda büyük oranda destek bulmuştu. Bu arada ihtilali gerçekleştiren subay grubuna da bir ad vererek yönetimdeki yerini belirlemek gerekli görülmüştü. İstanbul ve Ankara'da yapılan değerlendirmelerden sonra **C.Gürsel**'i de içeren 37 kişilik bir liste saptanmış ve buna **Milli Birlik Komitesi** denilmişti. Ancak Silahlı Kuvvetler içinde DP iktidarı-

nın ilk yıllarından başlayarak böyle bir ihtilal için hazırlanan gruptan **Talat Aydemir, Sadi Koçaş** gibi bazıları 27 Mayıs'ta yurt dışında olduklarından listeye alınmamış, öte yandan ihtilale katkısı olduğu öne sürülen **Mehmet Özgüneş** gibilerine yer verilmişti. Biraz aceleye getirildiği anlaşılan böylesi bir liste, **Milli Birlik Komitesi**'nin üyeleri arasında, **devrim** ve **demokrasiye geçiş** gibi ana konularda görüş birliği sağlanmamış bir gruba dönüşmesinde başlıca etken olmuştu. Bunun sakıncaları çok geçmeden kimi uygulamalarda belirecek ve Komite de kendi içinde bölünecekti. Dahası bu görüş ayrılıkları yeni Anayasa'nın yürürlüğe girmesini izleyen ilk genel seçimlerden sonra imzalanan protokoller ve arkasından 22 Şubat 1962 ile 20-21 Mayıs 1963 **darbe girişimleri**'nde de etkili olacaktı.

Milli Birlik Komitesi adını alan ihtilalci subaylar, **Bülent Tanör**'ün vurguladığı gibi, girişimlerinin **meşru** yani yasal olduğunu belgelemeyi de gerekli görmüşlerdi. Bu yolda ilk belge, Anayasa taslağını hazırlamakla görevlendirilen komisyonun 28 Mayıs 1960 günlü ön raporu olmuştu (OTAG, 279). **Cemal Gürsel**, bu işle görevlendirilen öğretim üyeleriyle düzenlenen ilk toplantıda, **"Biz üniversiteye inanıyoruz. Yalnız inanmıyoruz, iman ediyoruz. Sizi çağırmamızın nedeni, bize derhal bir Anayasa yapın. Bunu en kısa zamanda başarmanızı bilhassa rica edeceğim. Zira biz üç ay içinde seçimlere gidip iktidarı sivil idareye bırakmak kararındayız"** diye konuşmuştu. **Muammer Raşit Sevig** Ankara'ya çağırıldığı halde **Anayasa Komisyonu** çalışmalarına katılamamıştı. Komisyonun 7 hukukçu üyesi ön raporlarında, **27 Mayıs İhtilali**'nin yasal olup olmadığı konusunda şu görüşte birleşmişlerdi:

"Bir hükümetin meşruiyeti (yasal oluşu), **sadece menşeinde yani iktidara gelişinde değil, iktidarda kendisini bu mevkie getiren Anayasa'ya uyma ve kamuoyu, ordu, yargı ve bilim kurumları ile işbirliği yaparak hukuk düzeni içinde yaşaması ve devamı ile mümkündür. Halbuki hükümet ve siyasi iktidar, bir taraftan Anayasa'ya aykırı kanunlar çıkarmış ve bunlara dayanmak suretiyle Anayasa'yı ihlal etmiştir. Kanunsuz icraatta bulunmuştur.**

Öte yandan hükümetin bir denge, sessizlik ve huzur etkeni olması gerekli olduğu halde, hükümet, devlet kurumları ve hatta bunların içinde yaşayan insanları birbirine düşürmek, halka ve dış dünyaya karşı bunları kötüleyerek bir anarşi haline getirmek suretiyle yasallığını da kaybetmiştir.

Ulusu temsil etmesi gereken Büyük Millet Meclisi de, siyasi iktidar tarafından hakiki bir yasama organı olmaktan çıkartılarak kişi ve zümre yararına hizmet eden bir parti grubu haline getirilmiş olmak suretiyle gerçekte kapatılmış (münfesih) **hale gelmiştir."**

Komisyon üyeleri bu değerlendirmeden sonra şu hükme varmışlardı: **Milli Birlik Komitesi hareketini... meşru** (yasal) **ve sosyal düzeni tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz!"** (Metin: YMD, 246 vd.)

27 Mayıs girişimi ya da ihtilaline yasal dayanak bulma 28 Mayıs günlü bu rapordan sonra da sürdürülmüştü. Bu yolda ikinci belge, TBMM dağıtıldığı için yönetim esaslarını belirlemek amacıyla 12 Haziran 1960'ta çıkartılan ve **1924 Anayasası**'nın bazı hükümlerini değiştiren 1 numaralı Geçici Kanun olmuştu. 27 maddeden oluşan bu Geçici Anayasa'nın **Genel Hükümler** başlıklı girişinde, yukarıda değindiğimiz gibi Ordu İç Hizmet Kanunu'nun 34. maddesine yer verilmişti:

"Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesi ile 'Türk yurdunu ve Anayasa ile belirlenmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak' görevi kendisine verilmiş olan Türk ordusu, vatandaşı birbirine düşürmek suretiyle Türk vatanını ve ulusal varlığını tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu kutsal yasal görevini yerine getirmek ve hukuk devletini yeniden kurmak için, Türk ulusu adına harekete geçerek ulusu temsil niteliğini kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp, iktidarı geçici olarak Milli Birlik Komitesi'ne emanet etmiştir."

Orduyu, Türk yurdunu ve Anayasa ile belirlenmiş Türkiye Cumhuriyeti'ni **'kollamak ve korumak'**la görevli kılan bu hükme yeniden düzenlenen 4 Ocak 1961 gün 211 sayılı **Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yasası**'nın 35. maddesinde yer verilmişti.

Nihayet 1961'de Anayasa'nın başlangıç bölümünde de 27 Mayıs ihtilalinin, yalnız ordunun değil tüm Türk ulusunun **"Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak"** giriştiği bir **devrim** olduğu belirtilmişti. Böylece ihtilalin yasal olduğu, birbirini izleyen 3 belgede açıklanmış, sonunda halkoyuyla kabul edilen Anayasa'ya da konulmuştu. Bu arada iktidardan uzaklaştırılan DP lideri **Adnan Menderes**'in de, ordunun yönetime el koymasını yerinde bulduğunun da belirtilmesi gerekir. Tutuklandıktan sonra DP lideri ile konuşan ihtilalin güçlü Albayı **Alparslan Türkeş, Menderes**'in kendisine 27 Mayıs öncesindeki çatışmaları önleyebilecek bir çıkış yolu bulamadığını ve eğer istenirse girişimi destekleyen imzalı bir belge verebileceğini ya da kendi sesiyle bir bant doldurabileceğini söylediğini aktarmaktadır (22/23 Haziran 1996, Kanal D, **Siyasetin Nabzı** programında **Türkeş**'ten aktaran **Kurtul Altuğ**).

Menderes'in bu sözlerinde onun tutukluluk psikolojisinin ne denli etkili olduğu tartışılabilir. Onun değerlendirmesi bir yana bırakılsa bile, salt hukuk açısından **hükümet darbesi** olarak nitelendirilen 27 Mayıs 1960 hareketi, yukarıda sıraladığımız belgelerle, nedenleri yönünden yasal ve amaçları, vardığı sonuçlar yönünden de bir **devrim** kabul edilmiş demekti. Aslında girişimin bu niteliği **Milli Birlik Komitesi**'nin 15 Haziran 1960 günlü bildirisinde **Milli İnkılap Hareketi** olarak dile getirilmişti. Giderek de buna bir ön niteleme daha eklenmiş ve ihtilal **Ak Devrim** olarak anılmaya başlanmıştı. Ne ki ilk kez siyasal iktidarın özgür seçimlerle el değiştirdiği 14 Mayıs 1950 seçimi için kullanılan **Ak Devrim** nitelemesi, kısa sürede unutulduğu gibi, 27 Mayıs 1960'tan birkaç yıl sonra da kullanılmaz olmuştur.

3- ANAYASA KOMİSYONU ÇALIŞMALARI VE İLK DÜZENLEMELER

Anayasa taslağını hazırlamakla görevlendirilen komisyon, 28 Mayıs günlü ön raporunda, yönetime el konulmasının yasal olduğunu belirttikten sonra şu 2 öneride bulunmuştu.

a) Kamu hizmetlerini demokratik kurallara uygun olarak yürütecek ve insan hak ve özgürlüklerini koruyacak bir Geçici Hükümet'in kurularak yönetimin sürdürülmesi,

b) Hükümlerine uyulmayan ve artık işlemez duruma gelmiş olan Anayasa yerine, hukuk devletini gerçekleştirecek, devlet organlarını kuracak ve sosyal kurumların hak ve adalet ilkelerine ve demokrasi esaslarına dayanmasını sağlayacak **yeni bir Anayasa** ile, çoğunluk diktatoryasına engel olarak siyasal gücün soysuzlaşmasını önleyecek **yeni bir Seçim Yasası**'nın yapılması.

Komisyon bu yoldaki hazırlıkların 'kısa bir zaman' içinde sonuçlandırılacağını, fakat çalışmaların Ankara Üniversitesi'nden çağırılacak yeni üyelerle birlikte sürdürülmesi gerektiğini belirtmişti. Ayrıca belirli kuruluş ya da kişilerin hazırlanacak Anayasa'ya ilişkin görüşlerinin alınmasını da gerekli görmüştü. Bu amaçla bir anket düzenlemiş ve verilecek yanıtların daha da artması için anket süresi temmuz sonlarına kadar uzatılmıştı.

Milli Birlik Komitesi'nden **Alparslan Türkeş** ilk aşamada Başbakanlık Müsteşarlığı görevini üstlenmişti. Emniyet Genel Müdürlüğü ile Jandarma Genel Komutanlığına da yeni atamalar yapılmıştı.

Komite, Komisyon'un önerilerine uyarak asker ve sivillerden oluşan bir hükümetin kurulmasına karar vermişti. Böylece 29 Mayısta 3'ü asker 15'i sivillerden oluşan 18 kişilik bir kabine oluşturulmuştu. **Cemal Gürsel** imzasıyla yayımlanan 2 numaralı bildiride hükümette görev alan sivil üyelerin seçiminde şu 2 ölçütün gözetildiği belirtilmişti: Ülke çapında ün yapmış olmak – Resmen bir siyasal partinin üyesi bulunmamak. **Devlet Başkam** sayılan **Cemal Gürsel,** ayrıca Başbakanlık ve Milli Savunma Bakanlığı görevlerini de üstlenmişti. Onun dışında İçişleri Bakanlığı'na Tümg. **Muharrem Kızıloğlu** ve Ulaştırma Bakanlığı'na 27 Mayıs'ta Harp Okulu Komutanı bulunan Tuğg. **Sıtkı Ulay** atanmıştı. Öteki bakanlıklara ise partili olmayan uzman ya da teknisyenler getirilmişti. 27 Mayıs'ın bu ilk kabinesinde 1960'lı yıllara damgasını vuracaklardan biri olan **Ekrem Alican** Maliye Bakanı olarak görev almıştı. **Demokrat Parti** iktidarının son aylarda fakülte olmaktan çıkartıp bir yüksek okula dönüştürmek istediği **Siyasal Bilgiler Fakültesi** öğretim üyelerinden Prof. **Fehmi Yavuz** Milli Eğitim Bakanlığı'na, **Cahit Talas** Çalışma Bakanlığı'na atanmışlardı. Dışişleri Bakanlığı da Büyükelçi **Selim Sarper**'e verilmişti. Böylece **Cemal Gürsel** kabinesi 18 üyeden oluşturulmuştu. Fakat 10 gün sonra, 9 Haziranda **Gürsel,** Milli Savunma Bakanlığı'nı bırakınca oraya I. Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığından MBK'ye alınan Org. **Fahri Özdilek** atanmıştı. Böylece Bakanlar Kurulu'nda üye sayısı 19'a çıkmıştı. Bu durum da 2,5 ay kadar sürmüştü. 28 Ağustostan başlayarak **Kurucu Meclis**'in

toplanmasına kadar geçen sürede hükümette önemli değişiklikler yapılmıştı. **Fahri Özdilek** Başbakan Yardımcısı yapılmış, onun yerine Milli Savunma'ya **Hüseyin Ataman**, İmar ve İskân Bakanlığı'na kaydırılan **Fehmi Yavuz**'un yerine de Prof. **Bedrettin Tuncel** getirilmişti. Bunların dışında bakanlar arasında başka değişiklikler de yapılmıştı. **Kurucu Meclis**'in toplanmasından bir gün önce 5 Ocak 1961'de de **Cemal Gürsel** İkinci Kabinesi'ni oluşturmuştu.

Bakanlar Kurulu göreve başlarken yasama işlerinin nasıl yürütüleceğinin ve MBK'nin yetkilerinin belirtilmesi için geçici bir Anayasa'nın yapılması zorunlu görülmüştü. Komitenin bu işle görevlendirdiği **Numan Esin** ile **Muzaffer Özdağ**'ın hazırladıkları taslağa Adalet Bakanı **Âmil Artüs** ile Anayasa Komisyonu'ndan **H.N. Kubalı, Velidedeoğlu** ve **Muammer Aksoy**'un katılmalarıyla son biçimi verilmişti. 12 Haziran 1960'ta 1 Numara ile yürürlüğe konan 4 bölüm ve 27 maddeden oluşan yasaya, **"1924 Tarihli Anayasanın Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun"** adı verilmişti. Bunda, MBK'nin, yeni Anayasa ve Seçim Yasası'nın demokratik usullere uygun olarak kabul edilmesini izleyecek genel seçimlerle TBMM'nin toplanmasına kadar geçecek sürede **"Türk Milleti adına egemenlik hakkını kullanacağı"** belirtilmişti (Md. 1). Yasanın altında imzaları bulunanlar **Milli Birlik Komitesi** üyeleri sayılmıştı. Komite'nin başkanı aynı zamanda Devletin ve Bakanlar Kurulu'nun da Başkanı kabul edilmişti (Md. 17). MBK, yasama yetkisini doğrudan doğruya kendisi üstlenmişti, yürütme yetkisini ise Devlet Başkanınca atanan ve Komitece uygun görülen Bakanlar aracılığıyla kullanacaktı. Ancak Bakanlar Kurulu'na da geçici yasa önerme hakkı tanınmıştı. Yargı hakkı ise yasal sınırlar içinde mahkemelerce kullanılacaktı. Geçici Yasa'da, iktidardan düşürülen Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar ve eski iktidar mensupları ile onların suçlarına katılanların yargılanmaları için **Yüksek Adalet Divanı** adı verilen özel bir mahkemenin kurulmasını da öngören önemli bir hükme de yer verilmişti. Bu amaçla 30 üyeden oluşan bir **Yüksek Soruşturma Kurulu** oluşturulacaktı (Md. 6).

Geçici Yasa'dan 12 gün sonra da (24 Haziran) TBMM'nin yeni binasında düzenlenen bir törenle MBK üyeleri and içmişlerdi. İlk olarak konuşan **Gürsel**, ordunun İç Hizmet Yasası'nın 34. maddesi doğrultusunda harekete geçtiğini yineleyerek Komite üyelerini girişimlerinden ötürü kutlamıştı. Arkasından 38 üye teker teker şu andı içmişlerdi:

"Bir karşılık beklemeden, ahlak, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerimden başka bir sınırla bağlı olmaksızın kendimi Türk milletine adadım. Vatanın ve milletin mutluluğuna ve milletin egemenliğine aykırı bir ülkü gütmeyeceğim. Demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasa'ya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclis'e devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılmayacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerine and içerim."

Artık ülke yönetimini geçici yasaya dayanarak üstlenmiş olan MBK, yapıla-

cak düzenlemelere ilişkin görüşlerini **MBK'nin Direktif Görüşleri** ve **MBK'nin Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri** başlığını taşıyan 2 metinde toplayarak 16 Eylül 1960 günlü Resmi Gazete'de yayımlamıştı. Bu metinlerin hazırlanmasında yer yer, CHP'nin 15 Ocak 1959'da yayımlamış olduğu **İlk Hedefler Bildirisi**'nden esinlenildiği anlaşılmaktadır. MBK döneminde, hele içlerinden 14'ler diye adlandırılan bir grubun ayrılmasından sonra çıkartılan yasalar, yapılan düzenlemelere ve oluşturulan kurumlara bu ilkeler ya da saptamalar dayanak alınmıştı. Bu nedenle bu belgelerin bazı önemli kısımlarının özetlenmesi yararlı olacaktır.

Ana fikir: "MBK'nin amacı, Türkiye'yi ve Türk milletini bir bütün olarak ele almak, **Atatürk inkılapları**'na dayalı tarafsız ve faziletli bir idare kurmak, günümüzün kısa vadeli sorunlarını çözmek, uzun vadeli sorunların esaslarını saptayarak, olanaklar ve zaman oranında uygulamasına girişmek ve **yönetimi, hazırlıklarıyla birlikte en geç 1961 yılı sonbaharında yeni iktidara devretmektir.**"

Uygulamaya İlişkin Temel İlkeler:

a) Devletin bünyesi: Devletin, demokratik hukuk düzeni ve rasyonel yöntem ve esaslara göre bünyemize en uygun biçimde yeniden örgütlendirilmesi için yasal düzenlemeler (mevzuat) hazırlanacak ve kurumlar kurulacaktır.

b) Devlet ve Diğer Kamu İdare ve Kurumları: Var olan kurumların yapı ve yönetimleri, **ahlak** ve **verimlilik** esaslarına göre en kısa zamanda düzenlenecektir. Bu kurumların aynı esaslar çerçevesinde işlemesi için köklü önlemler alınacak ve etkili denetimler sağlanacaktır.

Milli Birlik Anlamı: Türk ulusunun ulusal bütünlüğünün, ırk, dil, din ve mezhep farkı gözetmeyip, ancak ulusal bağımsızlık, özgürlük ve inanç unsurlarından doğduğu görüşüne sadık kalınarak, bu bütünlüğü ayırıcı ve zedeleyici her türlü faaliyetlerle şiddetle mücadele edilecektir.

Milli Eğitim: Halk eğitimi ve ilköğretim seferberliği birinci planda ele alınarak bunun gerçekleşmesi için ordu, gençlik ve aydın vatandaşların her türlü yardım ve desteğinden faydalanılacak ve bu alanda devletin en üst düzeyde desteği sağlanacaktır. – Milli eğitim seferberliğinde ordu ve milli eğitim kurumlarının yakın ve etkili işbirliği sağlanmalı ve bunun için gerekli örgüt kurulmalıdır. – Ordunun yıllık ihtiyaç fazlası olup bekleyen yedeksubay adayları, askerlik hizmetinden sayılmak üzere milli eğitim seferberliğinde kullanılmalıdır. – Üniversitelerimizin çağdaş kurumlar düzeyinde donatılmaları için her türlü önleme başvurulmalıdır. – Üniversite ve yüksekokullar öğrencilerinin öğrenimlerine sıkıntısızca devamını sağlayacak gerekli sosyal ve ekonomik önlemler süratle alınacaktır. – Öğretmenlerin toplumdaki yerlerine uygun bir statüye sahip kılınmaları gerçekleştirilecektir.

Mali ve Ekonomik İşler: İstikrarlı bir para ve ulusal kalkınmayı destekleyecek dengeli bir kredi politikası uygulanacaktır. – Vergiler âdil, genel, Türk ulusunun ve yurdunun istikrarlı bir biçimde kalkınmasını sağlayacak yeterli bir sisteme eriştirilecektir. – Yabancı sermaye ve dış yardım olanaklarından en büyük biçim-

de yararlanmak için gerekli önlemler alınacaktır. – **Devlete ait bütün yatırımların genel bir ekonomik plan ve program dahilinde yürütülmesi... ve ulusal ekonominin istikrarı için gerekli planlama teşkilatı kurulmalıdır.**

Milli Savunma: Silahlı Kuvvetler'in, modern harbin gereklerine göre yeniden organize edilmesine süratle başlanacaktır.

Tarım: Kişisel mülkiyet esaslarını gözetmek suretiyle **topraksız vatandaşların toprak sahibi kılınması** ve mevcut arazinin en verimli bir biçimde işletilmesi için gerekli önlemler alınacak ve bu gibi alanlardaki yatırımlara önem verilerek, kişisel girişimler desteklenecektir. – Köylünün toprağa, köyün mer'a, içme suyu ve zorunlu yola kavuşması için gereken esaslar saptanmalı ve en kısa zamanda uygulamaya başlanmalıdır.

Sağlık: Hekimlik, sağlık ve sağlığın korunması hak ve özgürlüğü bakımından ele alınmalıdır. – Sosyal ve ekonomik yapımız dikkate alınarak, bütün memleket alanının koruyucu hekimliğe olan ihtiyacı saptanacak ve giderilmeye çalışılacaktır.

Din sorunu: Dinin vatandaşın vicdan özgürlüğüne uygun olarak ele alınması için: Dini kurumların aydın ve bağımsız din adamlarının yönetiminde vicdan özgürlüğüne uygun olarak yönetilmesi sağlanmalıdır – Yeterli din adamlarının yetiştirilmesi için var olan eğitim kurumları genişletilmelidir – Din adamlarımızın sosyal yapımızdaki gerçek yeri ve değeri gerçekleştirilmelidir – Dinin siyasete âlet edilmesi kesin olarak önlenmelidir.

MBK'nin kuşkusuz kimi danışman ya da uzmanların da katkısıyla hazırlayıp ilan ettiği söz konusu metinler, hükümet darbesinden sonra T.C.'nin ve hemen hemen bütün kurumlarının yeniden yapılandırılmasını öngörmekteydi. Böylesi bir programla **Atatürk**'ün öncülük ettiği devrime dayalı dürüst ve erdemli bir yönetim kurmanın amaç edinildiği vurgulanarak düzenlemelerin **Atatürkçülüğe dönüş** olduğu da anlatılmak istenmişti. Her aşamada çağdaş eğitimin ön plana alınması, bunun için tüm kaynakların seferber edilmesi, kadro fazlası yedeksubay adaylarının milli eğitim hizmetlerinde kullanılması, yatırımların ve kalkınmanın belirli bir **plan** ve programa göre yapılması, köylülerin toprağa, köylerin içme sularına ve yollara kavuşturulması, koruyucu sağlığa önem verilmesi ve dinin siyasete âlet edilmekten kurtarılması, kuşkusuz yerinde, hatta zorunlu girişimler olacaktı. Ancak düzenlenen metinler kimi çelişkiler de içeriyor ve bazı duraksamalara yol açacak hükümler de taşıyordu. Bunların başında da var olan devlet ve öteki kamu kuruluşlarının yeni düzenlemelerinde **verimlilik** (randıman) yanında **ahlak esasları**'nın da dikkate alınacağının belirtilmesi geliyordu. Ordu, üniversiteler, Danıştay ve öteki kurumlarda yapılan kadro dışı bırakma ya da emekliye ayırma işlemlerinde **ahlak** gibi soyut ve tartışmalı bir ölçütün nasıl kullanılacağı bilinemezdi. **Milli Birlik** kavramı tanımlanırken bunun **ulusal bağımsızlık, özgürlük ve inanç** diye üç temele dayandırılması da **Atatürk**'ün ulus ve ulusçuluk anlayışı ile bağdaşmamaktaydı. Çünkü **Atatürk**, ulusun ve ulusal birliğin oluşması ve korunmasında **din,** yani **inanç** birliğini zorunlu görmemişti. MBK'nin inancı

ön plana çıkarması, **Din Meselesi** başlıklı bölümde daha da çarpıcı bir biçimde sergilenmişti. Yukarıya aktarılan tümcelerden de açıkça anlaşılacağı gibi, burada din kurumlarının, yani **Diyanet İşleri Başkanlığı**'nın yeniden düzenlenecegi, yani yetkilerinin artırılacağı, din adamı yetiştiren kurumların yani İmam-Hatip Okulları, Yüksek İslam Enstitüsü ve İlahiyat Fakültesi sayılarının artırılacağı ve din adamlarına toplum yaşamında gerçek yerlerinin verileceğinden söz edilmekteydi. İlk bakışta pek dikkat edilmeyen bu çelişkiler ya da yönelmeler, uygulamaya geçildiğinde doğurduğu sonuçlarla tartışılacaktı. Hele MBK de kendi içinde ikiye ayrılıp, 14 üyesi dışta bırakılınca, çelişkilerin, bir yönüyle Komite'deki görüş ayrılıklarından kaynaklandığı anlaşılacaktı.

MBK'nin bu öngörülerinde ilk aşamada basının ve kamuoyunun üzerinde en çok durduğu, **Gürsel**'in yeni Anayasa'yı hazırlamakla görevlendirilen komisyondan hazırlıkların 3 ayda tamamlanıp iktidarın seçimleri kazanacak partiye devredilmesini istemesine karşın, bu sürenin 1961 yılı sonlarına kadar yani 17 ay uzatılmış olmasıydı. Aslında seçimlerin ancak 1961 sonbaharında yapılabileceği, bu metinlerde yer almadan çok önce, temmuz başlarında belli olmuştu. Ama gecikme özellikle CHP çevrelerinde tepkiler doğurmuştu. CHP yönetimi ile MBK arasında ilk günlerdeki sıcak ilişki yavaş yavaş yerini kimi duraksamalara ve eleştirilere bırakmıştı. Bunda, 27 Mayıs ertesinde yönetimin hemen kendilerine bırakılacağını sanan kimi CHP'lilerin düş kırıklığından doğan davranışları da etkili olmuştu. MBK, girişimleri hakkında halkı aydınlatmak amacıyla ülkenin her tarafına öğretim üyeleri ve öğretmenlerin de yer aldıkları küçük gruplar gönderirken Demokrat partililer ve yandaşları günlük söylemlerde ve basında **kuyruklar** ya da **düşükler** diye anılır olmuştu. Aslında **kuyruk** deyimini vaktiyle ispat hakkı isteyenlere karşı ilk kullanan **Adnan Menderes** olmuştu. Ama ihtilalden sonra bu deyimin sık sık kullanılması DP taraftarlarında haklı bir burukluğa yol açmıştı. Bunları dikkate alan MBK, 15 Haziranda yayımladığı 32 numaralı bildiride CHP'yi suçlar bir tutum takınmıştı. Bildiride **milli inkılap** hareketinin hiçbir grubun lehine olarak yapılmadığı vurgulanarak, "Bazı kimselerin **milli inkılap** hareketini kendi partilerine mal ederek vatandaşlar arasında propaganda yapmakta ve diğer parti mensupları üzerinde baskıya yeltenmekte olmaları" kınanmıştı. MBK bir süre sonra 4 Temmuz 1960'ta da **Demokrat Parti** iktidarı döneminde partili ocak bucak başkanlarının yönetimin çeşitli kademelerinde yürüttükleri baskıları göz önüne alarak **Dernekler Yasası**'nda bir değişikliğe gitmiş ve siyasal partilerin il ve ilçe merkezleri dışında, her ne ad ile olursa olsun örgüt kurmalarını yasaklamıştı.

Böyle olmasına karşın daha 27 Mayıs sabahından başlayarak askerin bir an önce kışlasına çekilmesi için çaba harcamayı gerekli gören **İsmet İnönü**, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan söyleşisinde (6 Temmuz) görüşlerini **"Seçimlerin gecikmeden yapılmasında saymakla bitmez ulusal yarar vardır"** biçiminde özetlemişti. Ne var ki DP döneminin ünlü muhaliflerinden Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Başkanı **Osman Bölükbaşı** ise seçimlerin 1961'de yapılmasını önermişti. İstanbul'a gidsn **C.Gürsel**'e bu yolda bir soru yöneltince, o da,

sürdürülen çalışmalardan seçimlerin öyle pek çabuk yapılamayacağının anlaşıldığını, bunun için daha bir hayli zamana ihtiyaç olduğunu söylemişti. **İnönü**'nün demeci ile **Gürsel**'in sözleri **Cumhuriyet**'in aynı günkü sayısında yayımlanmıştı. Gerçekte de, yeni Anayasa ve Seçim Yasası'nın kabulünden sonra yapılabilecek olan seçimlerin gecikmesinde MBK kadar Komisyon çalışmalarının uzaması da başlıca etkenlerden olmuştu. 28 Mayıs günlü ön rapordan sonra Komisyon'a Ankara Üniversitesi'nden Prof. **Bahri Savcı, İlhan Arsel** ve Doç. **Muammer Aksoy** da üye olarak alınmışlardı. **İnönü,** seçimlerin bir an önce yapılmasını dilerken, Anayasa Komisyonu Başkanı da buna karşı çıkmıştı. Ord. Prof. **Sıddık Sami Onar,** acele seçimlere gitmenin yarar değil, zarar doğuracağını öne sürmüş ve gerekli yasalar yapılmış olsa bile seçimlerin tarafsız bir yönetim döneminde yapılması gerektiğini belirtmişti. Seçim zamanı ve siyasal partilerin köy ve bucak örgütlerinin yasaklanması konularında MBK ya da **Gürsel**'le **İnönü** arasında bir ara soğuyan ilişkiler Devlet Başkanı'nın 6 Ağustosta **İnönü**'yü Heybeliada'da ziyaret etmesiyle yumuşamıştı. **İnönü** not defterine o günkü konuşmalarının özetini sıralarken, **"Seçim: 1961 Ekim"** diye yazmıştı (YSYK, 117). Kaldı ki komisyon çalışmalarında da görüş ayrılıkları doğmaya başlamıştı. Öyle ki MBK, Kabine'de 10 Bakanın değiştirildiği 25 Ağustosta komisyon üyelerinden **Tarık Zafer Tunaya** ile **İsmet Giritli**'nin görevlerine son verildiğini açıklamıştı. Kendilerine gönderilen **emir** niteliğindeki yazıda **"MBK'nce Anayasa Komisyonu'nda vazifeye devamınız uygun görülmemiştir. Bu emri alır almaz Komisyon'la ilginizi kesmenizi rica ederim. 2540 sayılıdır."** denilmişti (İAD, III, 510). 'Uygun bulmama'nın nedenleri açıklanmazken bu ayırmanın bir 'emir'le yapılması, söz konusu üyeler açısından kuşkusuz üzücü, MBK açısından da düşündürücü idi.

a) Dinde Reform ve Türkçe Ezan Sorunu

MBK'nin öngörülen çok geniş kapsamlı düzenleme ve yeniden yapılanma programında, biraz da olayların gelişmesi nedeniyle ilk üzerinde durulan sorun **dinde reform** ve **ezanın Türkçe okunup okunmaması** olmuştu. **Atatürk** döneminde tapınma dilinin Türkçeleştirilmesine yönelinirken ilkönce, Arapça okunan ezanın Türkçeleştirilmesine girişilmişti. Hiçbir kutsal niteliği bulunmayan ve salt çağrı niteliğinde olan ezana, oluşturulan bir kurulca Türkçe sözler yazılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 18 Temmuz 1932 günlü genelgesiyle ezanın bundan böyle Türkçe olarak okunması kararlaştırılmıştı. Kimi karşı çıkışlar üzerine de Ceza Yasası'nın 526. maddesine Türkçe dışında bir başka dille ezan okunması yasak hale getirilmişti. Ancak 1950'de işbaşına gelen **Demokrat Parti** iktidarının ilk yaptığı, yasanın bu hükmünü metinden çıkartarak Arapça ezana dönülmesini sağlamak olmuştu. Günün CHP Meclis Grubu da değişik siyasal düşüncelerle bu değişikliğe karşı çıkmamayı yeğlemişti. DP iktidarı süresince din ve ezan siyasal amaçlarla en çok kullanılan bir alan haline getirildiğinden **Atatürk** devrimine

ve Atatürkçülüğe dönüş olarak nitelendirilen 27 Mayıs girişiminden sonra Türkçe ezana dönüleceği umut edilmişti. Örneğin ihtilalin güçlü sesi kabul edilen ve Başbakanlık Müsteşarlığı gibi önemli bir üst yönetime getirilmiş olan **A.Türkeş**, haziran sonlarında bir dergide çıkan söyleşisinde, orduda huzursuzluğun ve DP iktidarına karşı tavır almanın ne zaman başladığına ilişkin soruya yanıt verirken, Türkçe ezandan Arapçasına, Anayasa dilinden **Teşkilat-ı Esasiye** diline dönülmesine ağırlık vererek şöyle demişti:

"Ezanın Arapça okunması hakkındaki kararın iktidara gelir gelmez ilk iş olarak ele alınması ve sonra Anayasa dilinin ağdalaştırılması hareketleri bizlerde samimiyetsiz ve Atatürk inkılaplarına cephe almış bir iktidarın işbaşına geldiği kanaatini uyandırdı. 1955'ten sonra da açık bir antidemokratik istikamet tutturuldu. Ordu, o tarihten itibaren bütün memleket idealistleri gibi bu aksi istikamete yönelişi takibe başlamıştır." (Kim, No. 103; 29.VI.1960)

Türkçe ezana dönülmesi konusunda kimi görüşler sergilenirken 11-15 Temmuz tarihlerinde toplanan **Türk Dil Kurumu**'nun IX. Kurultayı'nda da **Haldun Taner, Samim Kocagöz, Burhan Arpad, Sunullah Arısoy** ve **Nahit Ulvi Akgün**'ün önergeleri kabul edilerek **"Ezanın Türkçe okutulması hususunun Diyanet İşleri Başkanlığı'na iletilmesi"**ni dileyen bir karar alınmıştı (Dokuzuncu Dil Kurultayı, 111). Oraya ulaştırılan ve basına da yansıyan bu öneri MBK gündemine de alınmıştı. Bu arada **A.Türkeş** de Cumhuriyet gazetesinden **Cevat Fehmi Başkut** ile yaptığı söyleşide bu isteği desteklediğini belirtmişti. Gazetenin 17 Temmuz 1960 günlü sayısında yayımlanan bu söyleşide, **"Türkçecilik, bu millete Atatürk'ün en büyük, en faydalı hediyelerinden biridir. Evvela ezanı Arapça okutmakla buna ihanete başladılar"** diyerek DP iktidarını suçlamıştı. Arkasından **Kur'an**'ın Türkçeleştirilmesi konusundaki soruyu ise **"Türk camisinde Türkçe Kur'an okunur, Arapça değil"** diye yanıtlamıştı. Böyle olduğu halde MBK, Türkçe ezan konusundaki öneriyi uzun tartışmaların sonunda oy çokluğu ile reddetmişti. Başta **Gürsel** olmak üzere öneriyi desteklediği kabul edilen **Türkeş** ve yandaşları azınlıkta kalmışlardı. Asıl önemlisi MBK çoğunluğu öneriyi kabul etmemekle kalmayıp bu eğilimi suçlayıcı bir bildiri de yayımlamıştı. 25 Temmuz 1960 gün ve 35 sayılı bildiride şöyle denilmişti:

"Vicdan hürriyetinin hazinesi mukaddes dinimizin, irticai ve siyasi cereyanlara âlet edilmeden, saf ve lekesiz kalması Milli Birlik Komitesi'nin en büyük emelidir.

Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine, 'ne kanun ne de zor kuvvet ile' müdahale edilemez (karışılamaz).

Bu maksatla, şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki, bazı teşekkül (kurum) **ve şahıslar tarafından yapılan ezan ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi, vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidattaki** (nitelikteki) **beyan, tefsir** (yorum) **ve propagandalar, hiçbir surette MBK'nin fikirlerini ifade etmez."**

Dikkatle kaleme alınması gereken böyle bir bildiride ibadete yasa yoluyla müdahale edilemeyeceğinin ve zor kullanılamayacağının vurgulanması, dolaylı yolla da olsa **Atatürk** dönemindeki uygulamanın ve ceza yasasındaki değişikliğin suçlanmasından başka bir anlam taşımamaktaydı. Bildirinin son bendinde göndermede bulunulan teşekküllerin başında da kuşkusuz öneriyi yapan **Türk Dil Kurumu** gelmekteydi. Laiklik ilkesine bağlı kalmak ve **Atatürk devrimi**'ne dönülmesini sağlamak amacıyla girişilen 27 Mayıs hareketini gerçekleştiren MBK'nin böyle bir bildiri yayımlamasında, 27 Mayıs sonrası kurulan hükümetin dinsiz olduğu, camilerin kışlalara dönüştürüleceği, ezanın Türkçe okutulacağı, radyoda Kur'an okunmasının yasaklanacağı biçiminde tutucu kimi çevrelerin yürüttükleri propagandaların etkisi olsa gerektir. Nitekim birkaç gün sonra (2 Ağustos), Devlet Bakanı **Âmil Artüs** de radyoda yaptığı konuşmada bu iddiaların rejim düşmanlarınca çıkarıldığını belirtmişti. Öyle de olsa Atatürkçü çizgide devrim yapmayı amaçlayan grubun rejim düşmanlarını yatıştırmaya yönelmemesi gerekirdi. Söz konusu bildirinin MBK'deki oylamasında kimlerin öneriden yana, kimlerin ona karşı olduğu da açıkça saptanamamıştır. Yapılabilecek en iyimser yorum, din'i ulusal birlik için yapıştırıcı bir etken olarak gören ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nı yeniden örgütleyip etkin hale getirmek isteyen MBK'nin kimi üyelerinin, Türkçe ezana dönülmesini, düşündükleri böylesi bir **reform**'a engel saymış ve başgösterecek tepkilerden çekinmiş olmalarıdır. Gerçekten de MBK'nin bu karar ve bildirisi, Komite üyelerinden **Haydar Tunçkanat**'ın da kabul ettiği gibi **"Onun Atatürkçülük ve devrimciliğine gölge düşürmüştür."** (YMD, 324)

MBK'nin bu bildirisinin arkasından Türkiye radyolarından yılda 4 kez **Mevlit** okutulması ve Kur'an'ın sağlıklı bir çevirisinin yapılması kararlaştırılmıştı. Daha temmuz ortalarında **C.Gürsel**, **Ecvet Güresin**'le yaptığı söyleşide Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi gerektiğini söyleyerek bunun önemini şöyle belirtmişti:

"Türk milleti Kur'an'ı kendi dili ile öğrenmesini bilmelidir. Yüzyıllardan beri bunu bilmediği içindir ki dinimizin hakiki kemaline (yüceliğine) **erememiş, onun fazilet, ahlak, insani vazifeler bakımından çok mühim esaslarından gâfil** (bilgisiz) **kalmıştır. Halkın dini bilgileri hakiki hüviyeti ile öğrenmesi mutlaka lazımdır."** (Cumhuriyet, 16 Temmuz 1960)

İhtilalin güçlü Albayı **Türkeş** de aynı söyleşi dizisinde **"Türk camisinde Türkçe Kur'an okunur, Arapça değil!"** demişti. Ancak yine de Kur'an'ın tam bir çevirisini yapma yoluna gidilememişti. Bunda çevirinin güçlüğü yanında 27 Mayıs'tan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilen **Ömer Nasuhi Bilmen**'in çeviriye karşı çıkması en büyük etken olmuştu. **Gürsel,** ekim ayı başında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü ziyaretinde kişisel görüşünü **"Ezan Türkçe, Kur'an Türkçe okunmalıdır,"** diye açıklamıştı. Ama bunun arkasından **Bilmen,** Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi hakkında ne düşündüğünü soran Cumhuriyet muhabirine **"Olamaz! 1200 yıldan beri böyledir; böyle okunmuştur,"** yanıtını vermişti (Cumhuriyet, 11 Ekim 1960). Bu çelişki ya da karşı çıkış, devrimi yapanların, MBK üyelerinin Diyanet İşleri Başkanlığı için yanlış adam seçtiklerinin

ya da bu konuda ortak bir görüşe varamadıklarının bir göstergesi olmuştu. Açıkçası **Gürsel**'in **İnönü**'ye itiraf ettiği gibi doğacak tepkilerden çekinmişlerdi. Gerçi **Bilen**'in yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilen **Hasan Hüsnü Erdem,** MBK üyesi **Ahmet Yıldız**'ın kendisini ziyaretinde Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesine taraftar olduğunu söylemişti (Cumhuriyet, 10 Nisan 1961) ama bunun gerçekleşmesi yeni kuruluş yasasının çıkarılmasının sonuna bırakılmıştı. Sonuçta da İlahiyat Fakültesi'nin iki genç elemanı **Yaşar Kutluay** ile **Hüseyin Atay**'ın yaptıkları **"Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı"** adlı **mealen** yani anlamı veren bir çeviri gerçekleştirilebilmişti.

Gürsel'in **İnönü**'yü ziyaret ettiği 6 Ağustosta yani söz konusu bildiriden iki hafta sonraki görüşmelerde **dinde reform** ve **Türkçe ezan** konusu üzerinde de durulmuştu. **Gürsel,** dini gerici kuruluşların elinden kurtarabilmek için bir **reform** düşündüklerini, ancak **reform** deyimini de kullanmak istemediklerini, bu amaçla bir **Din Kurultayı** toplamayı düşündüklerini söylemişti. **İnönü**'nün, **"İbadetin Türkçeleştirilmesini, tekrar Türkçe ezanı gözünüz tutuyor mu?"** sorusuna ise **"Tutmuyor"** diye yanıt vermiş ve bunu istediklerini fakat doğacak tepkilerden korktuklarını eklemişti. Nitekim **Gürsel**'in bu ziyaretinden birkaç gün önce, 1 Ağustosta İstanbul'da **Nurcu** ve devrimci gruplar arasında çatışmalar olmuştu. Din ve vicdan özgürlüğünü gerçekleştireceğim diye tarikatların ve tarikatçılığın yeniden güç kazanmasına göz yuman **Demokrat Parti** iktidarı döneminde **Said-i Nursi** ve onun kurduğu **Nurculuk** da güç kazanmaya başlamıştı. Hele Başbakan **Menderes**'in 1958 Ekiminde onun sürgün olduğu Emirdağ'ı ziyaretinde **yeşil bayrak**'larla karşılanması **laiklik** anlayışında yeni bir dönemeç oluşturmuştu. Nitekim Nurculuğa yakınlığı ile tanınan DP Konya Milletvekili **Fahri Ağaoğlu,** 1960 başlarında Anayasa'ya Türkiye'nin bir **İslam Devleti** olduğu hükmünün eklenmesi için öneride bulunmuştu (Cumhuriyet, 27 Ocak 1960). Bundan bir süre sonra serbest kalan ve Ankara'da Demokrat Partililerle de görüşen **Said-i Nursi,** iktidar partisi lehine propaganda yapmak amacıyla bir yurt gezisine çıkmıştı. Ancak Urfa'da ölmüş (23 Mart 1960) ve orada gömülmüştü. 27 Mayıs devriminden sonra kardeşlerinin başvurusu üzerine de mezarı Isparta'ya nakledilmişti. Ama kendilerini güçlü hisseden Nurcular 27 Mayıs ihtilaline karşın etkinliklerini sürdürmeye çalışmışlardı.

İnönü, Gürsel'in ezanın Türkçeleştirilmesi konusunda dile getirdiği bu çekinmeyi kısaca **"Yazık!"** diyerek karşılamış ve not defterine **"Din meselesi: Reform-irtica teşkilatından kurtulmak. Türkçe ibadeti gözleri tutmuyormuş"** diye yazmıştı (YSK, 105, 117).

27 Mayıs Devrimi'ne karşın **dinde reform** yapmanın kolay olmadığı bir kez daha anlaşılmıştı. Öyle ki **"Dinde Reform"** adlı bir kitap yazmış olan **Osman Nuri Çerman,** büyük eleştiri ve suçlamalara uğramıştı. Hakkında açılan dava sonucunda da **"dini tezyif ve tahkir ettiği"** (aşağılayıp kötülediği için) 1 ay hapis cezasına çarptırılmış, ancak cezası ertelenmişti (Cumhuriyet, 24 Nisan 1962).

b) Orduda Yeni Düzenleme: EMİNSU'lar

MBK'nin yönetime el koymasından sonra yukarıda belirttiğimiz gibi ilk aşamada, kişisel davranışları ya da eski iktidarla ilişkileri yüzünden 10 general ile 4 subay emekli edilmişlerdi. Temmuz ortalarında da yaş sınırını dolduran 41 general ve subay emekliye ayrılmış, bunlar için törenler düzenlenmişti (Cumhuriyet, 17 Temmuz). Ama ordu içindeki düzenlemenin bunlarla sınırlı kalmayacağı anlaşılmıştı. MBK sözcüleri 20 Temmuzda düzenledikleri basın toplantısında, bir soruya yanıt olarak, yıllık bütçenin 1/3'ünün milli savunma hizmetlerine ayrıldığını belirterek yeniden yapılanma ile savunma gücünü aksatmaksızın Silahlı Kuvvetler'de de tasarruf sağlanacağını ve personel sayısında indirim yapılabileceğini açıklamışlardı. Ağustos başında Harp Akademileri'nin diploma töreninde konuşan **Cemal Gürsel "Ordumuz genç ve dinamik bir ordu haline getirilecek"** diyerek bu konuya biraz da olsa açıklık getirmişti. Ayrıca, ordunun politikaya âlet edildiğini ve bünyesinin hasta olduğunu belirterek **"Bu bünyeyi iyi etmek için ameliyata ihtiyaç var"** diye vurgulamıştı. Böylece ordudaki emekliye ayırmalar için 2 gerekçe ortaya çıkmıştı: Kadroyu gençleştirmek – Politikadan arındırmak.

Gürsel'in konuşmasından birkaç gün sonra, 5 Ağustosta çok daha büyük bir ayıklama ile 235 general ve amiral ile 4.500'e yakın subayın emekli edildiği açıklanmıştı. Bu düzenlemeye başlıca neden, ordudaki NATO standartlarını yerine getirmek ve üst rütbelerdeki yığılmalar dolayısıyla bozulmuş olan piramit görünümünü yeniden sağlamak diye gösterilmişti. Milli Savunma Bakanı **F.Özdilek**, yayımladığı genelgede yıllardır yüzüstü bırakılmış olan birçok kurumun yeniden yapılandırılmasına çalışıldığını, ilk olarak da ordunun ele alındığını belirtmişti. Bu işlemlerden sonra kimi subaylar da kendi istekleriyle emekliye ayrılmışlardı.

Amaç ne olursa olsun söz konusu uygulama, kadroda büyük ölçüde bir ayıklama, büyük bir subay grubunun ordu saflarından dışarıya çıkartılması demekti. Türk ordusunda bu tür emekliye ayırmalar ilkönce **Balkan Savaşı** sırasında **Babıâli baskını** ile işbaşına gelen **Enver Paşa** ekibince yapılmıştı. Cumhuriyet döneminde benzer bir uygulama ise DP iktidarında yaşanmış, ilk aşamada 15 general ve 150 albay emekli edilmişti. Ama MBK dönemindeki uygulama, öncekilerle karşılaştırılamayacak boyutlara ulaşmıştı.

MBK'nin giriştiği yeni organizasyonda düzenlemeyi yapma ve emekli edileceklerin listesini saptama görevi **Dündar Seyhan**'a verilmişti. Önceleri bir yıl süreyle ABD'de eğitim gören **Seyhan**, 1960 başlarında da gizli komitenin desteğiyle Amerika'ya gönderilmişti. Oradan çağırılıp görevlendirildiğinde Komite içinde kendisine en çok yardım edenler **A.Türkeş** ile **Orhan Kabibay** olmuştu. **Seyhan**'ın kendisinin açıkladığı gibi Türk Silahlı Kuvvetleri 10 yıldan bu yana ABD'nin askerlik prensiplerine göre yetiştirilmekte ve görünüşte modern silahlarla donatılmakta ve modern taktik yöntemler uygulamakta idi. Fakat kendisini 'bir türlü modern düşünmeye ve böyle düşünmeye uygun davranışlara' alıştıramamıştı. Bu nedenle tam bir 'düşünce modernizasyonu'na gereksinme vardı (Gölgedeki

Adam, 102). Yine onun belirttiğine göre, ordudaki subay sayısının azaltılması, yalnızca Silahlı Kuvvetler'e özgü bir işlem olarak düşünülmemişti. Kamu kesiminin öteki alanları için de öngörülen kadro daraltmalarının bir halkası olarak ele alınmıştı. Bu nedenle de ordudan ayrılacakların sayısı oldukça kabarık tutulmuştu.

Ancak listenin kabarık olması emekli edileceklere ödenecek paraların nasıl ve nereden sağlanacağı sorununu da doğurmuştu. Bu aşamada gereken paranın ABD'den sağlanacağı anlaşılmıştı. Dönemin Devlet Bakanı **Âmil Artüs** "kaynak sorunu"nun çözümü için NATO Başkomutanı Gnl. **Norstad**'ın Ankara'ya çağırıldığını ve hazırlanan tasarı için görüşünün alındığını belirtmektedir. Emekli işlemlerini yerinde gören NATO Başkomutanı, gereken mali yardımın sağlanmasına yardımcı olacağına söz vermişti (İHİÇ, 332 vd.).

Emekli edilecek subaylar için çıkartılan 2 Ağustos 1960 gün ve 42 sayılı yasa ile kendilerine emekli maaşları dışında emekliye esas aylıklarının 2 yıllık tutarı kadar ikramiye verilmesi de öngörülmüştü. İki yıllık ödenek tutarları ise o yıllardaki personel yasasına göre en yüksek memur aylığı olan 150 lira asli maaş alan komutanlar için 48.000, binbaşılar için 22.800 lira olarak hesaplanmıştı (Cumhuriyet, 5 Ağustos 1960). Bu ödemeler için gerekli kaynak **Norstad**'ın verdiği söze uygun olarak ABD'den 12.000.000 dolar olarak sağlanmıştı.

Silahlı Kuvvetlerde büyük çapta emekliye ayırmalar ilk kez **İkinci Meşrutiyet** döneminde yaşanmıştı. Az önce belirttiğimiz gibi **Enver Paşa** subay kadrosunu gençleştirmek ve daha yetenekli olanları kadro içinde tutabilmek için böyle bir işleme girişmişti. Cumhuriyet döneminde buna benzer bir ayıklama ise **Demokrat Parti**'nin iktidara gelmesinden sonra yapılmıştı. Her iki uygulamada da bazı yakınmalar olmuş, kimi haksızlıklar yapıldığı öne sürülmüştü. MBK'nin son uygulaması da doğal olarak ilk aşamada kimi yakınmalara yol açmış, ancak büyük bir tepki, göze çarpan bir huzursuzluk yaratmamıştı. Genç yaşlarında emekli edilenler kendilerinden daha yaşlıların görevde kalmalarından yakınmışlar ve daha çok bundan böyle ne iş yapabileceklerinin kaygısı içine düşmüşlerdi. Ancak bir süre sonra üniversitede de hiçbir maddi karşılık göstermeden bu tür bir ayıklama yapılıp 147 kişi üniversite dışında bırakılınca MBK'ye yönelik eleştiriler çoğalmıştı. Bu ortamda ordudan emekliye ayrılan subaylar da haksız işlem gördüklerini öne sürmeye başlamış ve örgütlenmeye yönelmişlerdi. EMİNSU (Emekli Subaylar) adıyla örgütlenen bu subaylar seslerini yükseltmişlerdi.

Öte yandan emekliye ayırmaların ardından ordu üst kademesinde de yeni atamalar yapılması zorunluluğu doğmuştu. 27 Mayıs'tan sonra Genelkurmay Başkanlığına getirilen **Ragıp Gümüşpala** emekli edildiğinden yerine Org. **Cevdet Sunay** getirilmişti. Öteki Kuvvet Komutanlıkları ile Ordu Komutanlıklarına da rütbeleri düşük olduğu için vekil atamalar yapılmıştı. Böylece ileride adlarından söz edilecek olan Tümg. **İrfan Tansel** Hava Kuvvetleri Komutan Vekilliğine, Tümg. **Cemal Tural** da I. Ordu Komutan Vekilliğine atanmışlardı. Emekliye ayrılan subayları psikolojik yönden de olsa tatmin edebilmek için öteki devlet kuruluşlarında ne gibi görevler verilebileceği konusunda yapılan araştırmalar sonucun-

da **Sivil Savunma Sekreterlikleri**'nin kurulması uygun görülmüştü. Bu karar doğrultusunda kamu kuruluşlarının merkezleri ile önemli olan ana birimlerinde kurulan söz konusu sekreterliklere 2.860 emekli subayın atanmasına olanak sağlanmıştı. Bununla birlikte kendilerine görev verilmeyen ya da bunu istemeyen emekli general ve subayların bir kısmı kadro dışına çıkarılmalarını kolay kolay kabullenememişlerdi. Bu nedenle de, siyasal partilerin kurulmasına olanak sağlandığında o yeni partilere girerek MBK'nin ve CHP'nin karşısında yer almışlardı. 27 Mayıs girişimine karşı olan eski DP'liler de onlardan yararlanmaya çalışmışlardı. Bunun en belirgin örneği, emekli edilen Org. **Ragıp Gümüşpala**'nın başkanlığında kurulan **Adalet Partisi**'nin örgütlenmesi ve gelişmesinde görülmüştü. Bu yeni parti, EMİNSU'lara eski görevlerini verme vaadiyle onların yardımını sağlamak istemişti. Ancak MBK, emekliye ayrılanların yeniden orduya dönmelerine karşı çıktığından EMİNSU olayı, uzun süren ülke gündemini işgal eden bir soruna dönüştürülmüştü.

c) Üniversitelerde Ayıklama ve Yeni Bir Yasa: 147'ler Olayı

DP iktidarının son yıllarında uygulanmakta olan baskılara karşı kitlesel denilebilecek tepkiler üniversitelerden gelmişti. Bu yüzden de iktidar liderleri özellikle de A.**Menderes** üniversitelere karşı, öğretim üyelerini ve öğrencileri boyuna suçlayan bir tutum içine girmişlerdi. Öğrencileri iktidara karşı kışkırttıkları öne sürülen öğretim üyeleri **kara cüppeliler** diye aşağılanır olmuş, onları görevden almak için yasal değişiklikler yapılmış ve yeni yollar açmak için yıktırılan binalara benzetilerek **"gerekirse üniversiteden de geçileceği"** tehditlerinde bulunulmuştu. 1960 Nisan sonlarında da öğrenci eylemlerini önleme düşüncesiyle fakülte binalarına ateş açılmasına başlanılmıştı. Bu yüzden Silahlı Kuvvetler'in 27 Mayıs'ta yönetime el koyması başta üniversite çevrelerinde sevinçle karşılanmış ve **ordu-gençlik elele** yürümüştü. Bu anlayış içinde ihtilalciler daha ilk gün üniversite öğretim üyelerinden yararlanmak istemiş ve yeni Anayasa ile Seçim Yasası'nın yapılmasını onlardan istemişlerdi. Ağustos sonlarında Komisyon üyelerinden **Tunaya** ve **Giritli**'nin umulmadık bir biçimde Komisyon dışı bırakılmaları MBK-Üniversite ilişkilerinde bazı sorunların yaşandığı izlenimini vermişti ama bunun üzerinde fazla durulmamıştı. MBK'nin temel görüşlerini içeren belgelerde, üniversiteler için de gerekli düzenlemelerin yapılacağı açıklanmıştı. Ama yukarıda da belirtildiği gibi, yayımlanan metinlerde bunlar üniversitelerin **"çağdaş kurumlar düzeyinde donatılmaları için her türlü önleme başvurulacağı"** ve öğrenciler için gerekli sosyal tesisler yapılacağı gibi olumlu karşılanacak girişimler diye kaleme alınmıştı.

MBK, öngördüğü program doğrultusunda bazı önemli girişimlerde bulunmuştu. Ekonomik bunalımdan çıkış için bazı önlemler almaya çalışan Hükümet, 20

Haziranda bundan böyle yapılacak yatırımların bir plana bağlanması gerektiği düşüncesiyle özel bir 'Planlama Dairesi' kurulmasını kararlaştırmıştı. Bu amaçla hazırlanan **Devlet Planlama Teşkilatı**'nın kuruluş yasası MBK'ce onaylanarak 1 Eylül 1960'ta yürürlüğe konmuştu. Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Teşkilatın Müsteşarlığına da Alb. **Şinasi Orel** atanmıştı. Öte yandan **Yassıada**'da **Yüksek Adalet Divanı**, çoğu tutuklu olan sanıklar hakkındaki davaların duruşmalarına başlamıştı (14 Ekim). Onu izleyen günlerde de ülkede 7. nüfus sayımı yapılmıştı. 23 Ekimdeki sayımla nüfusun 27.776.069 kişi olduğu saptanmıştı. Buna göre 1955 sayımına göre artış oranı % 28,5'e yükselmişti.

Bu arada Silahlı Kuvvetler'den sonra **Danıştay**'da da **yeniden yapılanma**'ya gidilmiş ve bazı üyeler kadro dışı bırakılmışlardı. **Danıştay**'ın kuruluşuna ilişkin 3546 sayılı yasanın 3. maddesi değiştirilerek üyelerin ve daire başkanlarının seçimleri için yeni kurallar konmuştu. Yasaya eklenen bir geçici madde ile de kuruluştaki bütün üyelerin görevlerine son verilmiş ve yerlerine yeni başkan ve üyeler atanmıştı. Böylece eski üyelerden bir kısmı yerlerini korurken Başkanlığa **İbrahim Sepil** getirilmişti (21 Eylül). Bu gelişme **yeniden yapılanma**'da sırada başka kuruluşların bulunduğunu da göstermişti.

Nitekim, 27 Ekim 1960'ta kabul edilip ertesi günü yayımlanan 114 sayılı yasa ile üniversitelerden 147 öğretim üyesi ve yardımcısının kadro dışı bırakıldığı ve bunun yanında mevcut Üniversiteler Yasası'nda köklü değişiklikler yapan bir yeni yasanın da yürürlüğe konduğu görülmüştü. Bu çapta bir ayıklama (tasfiye), yalnız üniversite çevrelerinde değil, toplumun büyük kesiminde şaşkınlık yaratmıştı. 27 Mayıs kutlamalarında ve mitinglerinde hep öğrenci ve öğretim üyeleri ile üniversiteler ön planda görülmüş ve **"ordu-gençlik elele!"** sloganları atılmıştı. Yaz sonlarında yönetime el konulmasının nedenlerini halka anlatma kampanyasında da ağırlıklı olarak görev üstlenenler, öğretim üyeleri ve yardımcıları ile öğretmenler olmuştu. İstanbul Üniversitesi'nde konuşan **Cemal Gürsel** de (4 Temmuz) öğrencileri, **"Siz, hürriyetinize, haysiyetinize el uzatanları yıktınız"** diye övmüş, kutlamıştı. Ancak onların sürekli siyaset ile ilgilenmelerini zararlı bulduğundan şunları da belirtmişti:

"Politika yoluna girip bilim yolunda aksamayın. Bu ilginiz kafa ve vicdanınızda olmalı. Politikacıların elinde oradan oraya sürüklenmeyin. Bilim yuva ve yolundan politika uzak kalmalıdır."

Öğretim üyeleri ile konuşmasında da Demokrat Parti liderlerinin öğretim üyelerinin dile getirdikleri görüş ve eleştirileri susturmak istemelerine değinen **Gürsel, "İlim sesini kesmek isteyenler, dağda yol kesenlerden daha bednam** (kötü diye anılması gereken) **kimselerdi. Profesörler hiçbir tesir altında kalmadan fikirlerini söylemelidirler"** diyerek üniversitelere ve öğretim üyelerine karşı duyduğu güveni belirtmişti (Cumhuriyet, 5 Temmuz 1960).

Gerçi 1946'da yürürlüğe girmiş olan 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun bazı yönlerden günün koşullarına uymadığı konusunda öteden beri görüşler ortaya atılmış, hatta değiştirilmesi gerektiği öne sürülmüştü. 27 Mayıs girişiminden

sonra da üniversitelerde **klikler** bulunduğu öne sürülmüştü. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nden Doç. **Nurettin Şazi Kösemihal** Rektörlüğe gönderdiği bir mektupla bu 'klik'lere son verilmesini istemişti. Rektörlük de eylül başında bu konuda bir soruşturma açmıştı. Buna paralel olarak yine İstanbul Üniversitesi'nde kimi doçent ve asistanlar Üniversiteler Yasası'nda yapılmasını istedikleri değişiklikleri saptamak için bir komisyon kurmuşlardı. Onların düzenledikleri anket sonucunda da üniversite öğretim üyelerinin dışarıda iş görmelerine son verilerek **tam gün çalışma** sisteminin uygulanması üzerinde durulmuştu. Ama istenen değişikliklerin üniversitelerin görüşleri alınmadan sonuçlandırılacağı, üstelik geniş kapsamlı bir ayıklanmaya girişileceği düşünülmemişti.

28 Ekimde yürürlüğe konan bu yeni yasa ile birçok öğretim üyesinin görevden alınmaları, **Milli Birlik Komitesi** üyelerinin çoğunda gerçekte üniversiteye karşı bir güvenin bulunmadığını da göstermişti. **"Üniversite Öğretim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksek Okullara Nakline Dair Kanun"** başlığını taşıyan söz konusu yasa ile **görevden af** yöntemiyle üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim üye ve yardımcılarından 28'i ordinaryüs profesör, 57'si profesör, diğerleri doçent, asistan ya da okutan idi. 147 kişi dışında 4 profesör ve doçentin de çalışma yerleri değiştirilmişti. Oysa, 1946'da kabul edilmiş olan 4936 sayılı yasa, üniversitelere bilimsel ve yönetimsel özerklik tanırken öğretim üyelerinin meslekten hangi nedenlerle uzaklaştırılabileceklerini de hükme bağlamıştı. Söz konusu yasanın 50. maddesi, disiplin kovuşturmasının gerektirdiği haller dışında **"...üniversite öğretim üyeleri, bu kanunla yazılan sebep ve hükümler dışında görevden çıkarılamaz ve akademik unvanlardan mahrum edilemezler"** diye çok açık bir kural getirmişti. Böyle olmasına karşın 114 sayılı yasa ile kadro dışı bırakılanların hangi nedenlerle üniversitelerden uzaklaştırıldıkları belirtilmediği gibi yasanın gerekçesi de açıklanmamıştı. Bu nedenle görevden uzaklaştırmalar beklenmedik bir şok etkisi yaratmıştı. Listede, DP liderleriyle yakın ilişkisi olduğu bilinen **Ali Fuat Başgil** ile **Memduh Yaşa**; ya da iktidar yandaşlığı yapıp Başbakanlıktaki **örtülü ödenek**'ten para aldıkları söylenen **Emin Bilgiç, Hasan Eren** gibi bazı profesörler vardı ama onların dışındakiler için böyle bir ilişki öne sürülemezdi. Hele ünlü bir matematikçi olarak tanınan Ord. Prof. **Ratip Berker**'in, Dr. **Mustafa Santur**'un; Türkiye'nin biricik modern mantıkçısı **Nusret Hızır**'ın; felsefeci **Takıyüddin Mengüçoğlu**'nun; **Yavuz Abadan, Bülent Nuri Esen, Aziz Köklü, Hıfzı Timur** gibi hukukçuların; ünlü hekimler **Ekrem Şerif Egeli, Kâzım İsmail Gürkan, Zafer Paykoç**'un; kültür ve sanat alanının ünlüleri olan **Sabahattin Eyuboğlu, Mazhar Şevket İpşiroğlu, Haldun Taner**'in; **Anıtkabir** mimarlarından **Emin Onat**'ın; **Mina Urgan, Halet Çambel** ve **Müfide Küley**'in ve daha başka bilim ya da sanat adamının bulunması şaşkınlık yaratmıştı. Anayasa Komisyonu'ndan azledilen **T.Z. Tunaya** ve **İsmet Giritli** de listeye alınarak bir kez daha cezalandırılmak istenmişlerdi! Siyasetle hiç ilgili olmadıkları bilinen kimi öğretim üye ve yardımcılarının ve özellikle ba-

yanların da kadro dışı bırakılmaları çeşitli yorumlara ve söylentilere yol açmıştı. Örneğin, bu uygulamanın bir **temizlik** olduğu ya da **R.Berker**'in eşinin yabancı, **M.Santur**'un da Selanikli olması nedeniyle kadro dışı bırakıldıkları söylentileri yaygınlaşmıştı. 114 sayılı yasa ile üniversitelerden tümüyle uzaklaştırılanların dışında, bazı öğretim üyelerinin görev yerleri değiştirilmişti. Örneğin **Hilmi Ziya Ülken** İstanbul Edebiyat Fakültesi felsefe bölümünden Ankara İlahiyat Fakültesi'ne nakledilmişti!

Cumhuriyet Bayramı arefesinde ve üniversitelerin yeni öğretim yılına başlayacakları kasım ayı başından 3 gün önce yapılan bu kadro dışı bırakmalar, doğal olarak büyük tepkiler doğurmuştu. İstanbul Üniversitesi Rektörü **S.S. Onar,** Teknik Üniversite Rektörü **Fikret Narter,** ODTÜ Rektörü **Turhan Feyzioğlu** uygulamayı protesto ederek görevlerinden istifa etmişlerdi. Üniversitelerin açılışları da ertelenmişti. Girişimin yasal ya da yerinde olup olmadığı konusunda ise farklı değerlendirmeler yapılmıştı. 147'ler listesinde adı bulunan SBF profesörlerinden **Yavuz Abadan,** olaya nasıl baktığını soran basın mensuplarına, **"Ben hadiseyi hoş bir sürpriz telakki ettim** (saydım). **Bir Cumhuriyet Bayramı hediyesi galiba... Beni üzen tek nokta, yaklaşık 33 yıldır hayatımı ve gıdamı aldığım genç öğrencilerle temas imkânının bir kanunla ortadan kaldırılmış olmasıdır"** diye yanıt vermişti. Prof. **Tahsin Bekir Balta,** üniversite özerkliği kavramının dışarıdan üniversite işlerine karışmaya olanak vermediğini belirtirken, Ord. Prof. **Vasfi Reşit Sevük,** bir **Kurucu Meclis** durumunda olan **Milli Birlik Komitesi**'nin orduda olduğu gibi üniversitede de bu tür kadro dışı bırakma hakkına sahip olduğunu öne sürmüştü. **Muammer Aksoy** ise uygulamayı **yasal,** ama **hukuka aykırı** olarak değerlendirmişti.

Bu tepkiler karşısında MBK üyeleri, 147 kişilik liste düzenlenirken öğretim üyelerinin yaşları, bilimsel çalışmaları ve **"travay"** (çalışma)larının orijinal olup olmadığı üzerinde durulduğunu ve bu saptamaların 3 ay sürdüğünü öne sürmüşlerdi. Eleştiri ve tepkilerin yoğunluğu dikkate alınarak da 29 Ekimde MBK adına yeni bir bildiri yayımlanmıştı. Bunda, 114 sayılı yasanın üniversite çevrelerinin de uzun süredir dile getirdikleri bir **reorganizasyon** (yeniden yapılanma) amacıyla çıkartıldığı öne sürülmüştü. Arkasından bu ayıklamanın 4936 sayılı yasada değişiklikler yaparak üniversitelere **tam bir muhtariyet** (özerklik) getiren 115 sayılı yasanın bir uzantısı olduğu belirtilerek, **"Üniversiteye yeni bir veçhe (görünüm) veren kanun ile birlikte bazı öğretim üyeleri kürsülerinden af edilmişlerdir"** denilmişti. Ayrıca buna benzer yeni bir listenin hazırlanmadığı da vurgulanmıştı (Cumhuriyet, 30 Ekim1960).

Ama **Nadir Nadi**'nin de belirttiği gibi, **"Komitenin kararını haklı göstermeye çalışanlar, bilimsel yetersizlikten söz edemiyorlar, daha çok anası Rus, karısı Alman, ya da tembel, komünist, çıkarcı, hatta homoseksüel gibi çirkin dedikodu sınırlarını aşmayan suçlamalarla yetiniyorlardı."** (Olur Şey Değil, 148)

Liste, MBK'nin oluşturduğu bir alt komitece hazırlanmıştı. Komite, üniversi-

telerden uzaklaştırılacakların saptanması görevini Yüzbaşı **İrfan Solmazer**'e vermişti. Onun da gizli soruşturmalara ya da ihbarlara ve üniversitelerde görevli kimi öğretim üyeleri ve yardımcılarından aldığı bilgilere dayanarak, özellikle de İstanbul Üniversitesi'nden Doçent **Cihat Abaoğlu**'nun yardımıyla böyle bir liste oluşturduğu; bunda, birçok kişiyi komünistlikle suçlayan ve bundan sonraki ara rejimlerde de ortaya çıkacak olan MBK üyesi **Mehmet Özgüneş**'in de etkili olduğu anlaşılmıştı. İzlenen bu yöntemde, yapılan ihbarlarda veya çevreden alınan bilgilerde kişiler arasındaki görüş ayrılıklarının, sürtüşmelerin ve mesleki kıskançlıkların etkili olması kaçınılmazdı. İstanbul Edebiyat Fakültesi Ordinaryüs Profesörlerinden **Ali Nihat Tarlan**'ın, MBK üyesi **Osman Köksal**'a yazdığı mektup, söz konusu listenin nasıl hazırlandığını gözler önüne sermektedir. **147'ler** listesinin açıklanmasının doğurduğu tepki üzerine bunların görevlerine iade edileceklerine ilişkin haberler çıkmıştı. Gerçekten de 31 Ekimde MBK üyelerinin Ankara Üniversitesi Senato Üyeleri ile yaptıkları toplantıdan sonra **C.Gürsel, "Hatalarımız varsa bunları en kısa zamanda üniversitenin iştiraki ile birlikte düzeltmeye çalışacağız"** demişti. Daha sonraki günlerde de buna ilişkin görüşmeler yapılmıştı. **A.N.Tarlan, 147'ler**"in geri dönmelerine şiddetle karşı çıkmakla kalmamış, üniversite içinde görevden uzaklaştırılması gereken başka suçluların da bulunduğunu öne sürerek, bunlar için komisyonlar oluşturulmasını ve kendisiyle de ilişki kurulmasını dilemişti. **Uğur Mumcu**'nun **O.Köksal**'dan alarak yayımladığı bu her yönüyle düşündürücü olan 20 Kasım 1960 günlü mektubunda **A.N. Tarlan,** özetle şunları belirtmişti:

"Muhterem evladım,

Bazı gazetelere bakılırsa üniversitede yapılan tasfiyeden rücu edilebileceği (ayıklamadan geri dönüleceği) **anlaşılıyor. Bu tasfiye zaruri idi ve oldukça başarılıdır. Ancak içerde kalanlar içinde daha suçluları ve ehliyetsizler vardır...**

Eğer münasip görülürse her fakülteye bir tahkik heyeti gönderip içerde aleni tahkikat yürütünüz.

Bir de buradaki mümessil benimle de görüşsün!" ("İnkılap Mektupları", Cumhuriyet, 12 Ekim 1986)

Ancak MBK, bu ünlü öğretim üyesinin önerisine uyup yeni bir liste hazırlama yoluna gitmemişti. Aslında başlangıçta 147 değil, 149 kişilik bir liste hazırlanmıştı. Ne ki MBK üyeleri, listenin sonlarında kendilerinin Milli Eğitim Bakanlığı'na getirdikleri ve Türk toplumunun çok iyi tanıdığı Profesör **Bedrettin Tuncel**'in de olduğunu anlayınca, onun ve bir başkasının adlarını çizmek zorunluluğunu duymuşlardı! Sonunda liste oy çokluğu ile kabul edilmişti. Öte yandan 114 sayılı yasa emekli edilen subaylara verilen ikramiye gibi bir parasal destek de içermiyordu. Yasanın 4. maddesine göre dileyenler hemen emekliye ayrılabileceklerdi. Yasanın yürürlüğe girmesinden sonraki 6 ay içinde kendilerine üniversite dışında başka kurumlarda görev verilmeyecek olanlar da emekli sayılacaklardı. Ama içlerinde henüz emekli aylığını hak etmemiş genç elemanlar, asistanlar da

vardı! Bu yüzden emeklilik hakkını henüz kazanmamış olanlardan kendilerine yeni görev verilmeyenler kaderleriyle başbaşa bırakılmışlardı.

147'ler olayı'nın doğurduğu tepki ve tartışmalar da sürüp gitmişti. Cumhuriyet Bayramı törenlerinde bu ayıklamanın nedenlerini soran **İsmet İnönü**'ye **Gürsel**, üniversitede bir kadro dışı bırakmayı zorunlu gördüklerini söylemiş ve yanlışlıklar varsa bir düzeltme yolu arayacaklarını eklemişti. MBK'den **Orhan Erkanlı** da **Metin Toker**'e, sorunu en kısa sürede çözeceklerini söylemişti. Bu vaatlere dayanan **İnönü** de 1 Kasımda günlüğüne **"Üniversite meselesi: düzeltme yolunda!"** diye yazmıştı (YSYK, 185, 188). Gerçekte ise sorunun çözümü yıllar alacaktı. Kasım başında üniversitelerin açılış törenlerine öğrenciler katılmamış ve üniversite kapılarına siyah çelenkler konmuştu. 4 Kasımdaki seçimlerde **Onar, Narter** ve **Yetkin** yeniden rektörlüğe getirilmişlerdi. **Feyzioğlu**'nun istifasını ise ODTÜ Mütevelli Heyeti kabul etmemişti. Ancak Ankara'daki seçimlerde bu uzaklaştırmada etkili olduğu sanılan MBK üyesi Yzb. **Muzaffer Özdağ**'a 4 oy çıkması da dikkatleri çekmişti. Öte yandan sayıları az da olsa İstanbul Üniversitesi'nden bir grup öğretim üyesi ve yardımcısı MBK'ye telgraf çekerek kadro dışı bırakılan **147'ler** listesini desteklediklerini belirtmişlerdi! **Telgrafçılar** diye anılan bu grubun davranışı, öğretim üyeleri arasında kolay kolay onarılamayacak bir bölünmenin göstergesi olmuştu.

Kesin olan, **Gürsel**'in açıkladığı gibi, MBK'nin Üniversiteler Yasası'nda değişikliklere giderken bazı öğretim üyelerinin görevden alınmalarını gerekli gördüğü idi. Ancak bunların nasıl saptanacağına ilişkin sağlıklı bir yöntem saptanmadığından, **Abdülhamit** dönemini andırır gizli jurnallere ve kişisel eğilimlere, kırgınlıklara açık kapı bırakılmıştı. Bu noktada MBK üyesi **H.Tunçkanat**'ın yazdıklarını ya da itiraflarını aktarmak daha doğru olacaktır:

"Komite, MBK üyelerinden kurulu bir komisyona konuyu inceletmiştir. Bu inceleme sonunda, bu işi Komite adına üstlenmiş üyelere yanlış bilgi verilmiş olduğu görülmüştür. Burada şöyle bir soru sorulabilir: O halde, Komite neden bunları düzeltmedi? Bunu şöyle açıklamak mümkündür: 42 sayılı yasa ile ordudan 4.000'den fazla subay emekli edilmişti... Eğer Komite geri adım atıp, üniversiteden emekli edilenleri eski görevlerine iade etmiş olsaydı, o zaman ordudan ayrılmış subayların da orduya alınmaları için baskının artacağından şüphe yoktu. Zaten üniversite reform yasasına göre bunlardan bazılarının ayrılmaları gerekecekti. Yanlışlık kişiler ve sayılar üzerinde idi." (YMD, 326)

MBK, bu gerekçe ile **147'ler**'in görevlerine dönmelerine ilişkin bütün girişimlere karşı çıkmıştı. **Kurucu Meclis**'in toplanacağı 6 Ocak 1961'den bir gün önce buna ilişkin bir öneriyi bir süre tartıştıktan sonra gündemden çıkarmıştı. Ama Üniversite Senatoları, bu yoldaki girişimlerini sürdürmüşler ve **C.Gürsel**'in **Kurucu Meclis**'in oluşturduğu ikinci kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olarak yer alan **Turhan Feyzioğlu**'na bir **muhtıra** vermişlerdi. Bunun üzerine **Feyzioğlu,**

MBK'ye **147'ler** sorununun çözülmesi önerisinde bulunmuştu. Fakat Komite üyeleri onu dinledikten sonra kendisini dışarıya çıkartmışlar ve yaptıkları görüşmeler sonunda da öneriyi kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine **Feyzioğlu** Bakanlıktan istifa etmişti (6 Şubat 1961). Bu noktada doğrudan doğruya **147'ler** harekete geçmişlerdi. Başkanlığına **Müfide Küley**'in seçildiği **147'ler Derneği** adıyla bir örgüt kurmuşlar ve yayımladıkları bir bildiri ile (18 Şubat 1961) **Kurucu Meclis**'in sorunu layık olduğu şekilde ele alıp çözmesini dilemişlerdi. Arkasından Devlet Başkanı **Cemal Gürsel** ile de görüşmüşlerdi. Ancak **Gürsel, "Bana müsaade edin, yeniden düşüneyim"** demekle yetinmişti (Cumhuriyet, 29 Mart). Öyle de olsa sorunun tartışılması yeni bir umut ışığı doğururken MBK, 13 Nisanda yayımladığı yeni bir bildiri ile 147'lerin dönüşlerine karşı çıkmıştı. Bildiride kesin bir dille 147'lere ilişkin 114 ve Üniversiteler Yasası'ndaki değişiklikleri içeren 115 sayılı yasaların uygulanacağı vurgulanmıştı. Çünkü 27 Mayıs'ın MBK yönetimi, **M.Toker**'in deyimiyle **"Yarı silahlı, yarı külahlı"** bir ara rejim idi!..

Sorunun bir kördüğüme dönüşmesi Türk üniversiteleri tarihinin en büyük atılımlarından ve düzenlemelerinden biri olan 4936 sayılı yasanın mimarlarından olan dönemin Milli Eğitim Bakanı **Hasan Âli Yücel**'i de harekete geçirmişti. Söz konusu 147 kişilik listenin hazırlanmasında üniversiteler içindeki kimi üyelerin de olumsuz katkısının bulunduğunu hesaba katan **Yücel,** hayata gözlerini yumduğu 26 Şubat 1961 günkü **Öncü** gazetesinde çıkan **"147'ler Meselesi"** başlıklı yazısında şu çağrıda bulunmuştu:

"Üniversitelerimiz için ciddi bir imtihandır. Her manevi ilgi, manevi delilini de vermedikçe bir hayalden ibaret kalmaya mahkûmdur. Kalanlar, bu çıkarılışı gerçekten doğru bulmuyorlarsa yardım elini onlara uzatsınlar!"

Ancak sorun, üniversitelerdeki öğretim üyelerinin 147'lere destekleri yanında, 1961 seçimleri sonunda kurulan ilk ortak hükümetin başına geçen **İsmet İnönü**'nün kararlı tutumu ve ısrarlı çabalarıyla çözülebilmişti. **147'ler Derneği,** 114 sayılı yasa ile ilgili gelişmeleri ve eleştirileri içeren bir **Beyaz Kitap** yayımlamıştı. Kitap, **"Hak ve hakikatin ezeli müdafii Türk basını"**na adanmıştı. Nihayet CHP-AP ortak hükümetince bu amaçla hazırlanan tasarı 1962 Şubatında Meclis'e sunulmuştu. Tasarının Komisyondaki görüşmelerine katılan **İnönü,** 114 sayılı yasanın yanlış olduğunu ancak bundaki suçun MBK'ye yüklenmesinin de doğru olmadığını belirterek **"Umumi olarak karar isabetsiz idi. Askerler öğretim üyelerinin üniversiteden çıkarılması işinde masumdur. Onlara telkin yapıldı"** diye konuşmuştu (Cumhuriyet, 10 Şubat 1962). Tasarı komisyonda 2 olumsuz, 3 çekimsere karşın 9 oyla kabul edilmişti. Meclis Genel Kurulundaki görüşmeler ise 27 Martta yapılmıştı. O günkü oturumda 147'lerden **Zeki Zeren**'in tasarı hakkında söz alıp konuşması, ortadaki büyük çelişkiyi göstermişti. **Kurucu Meclis**'e ya da TBMM'ye üye seçilebilen öğretim üyeleri yasama görevi üstlenebilmişlerdi ama esas görevlerine dönmekten yoksun bırakılmışlardı! Tasarıda 147'lerin ancak bağlı oldukları Üniversite Senatosunun kararı ile eski görevle-

rine dönmeleri öngörülmüştü. **Zeren,** bu koşulun metinden çıkartılıp doğrudan göreve başlama olanağının verilmesini önermişti. Önergesi benimsenmemişti ama **Millet Meclisi** tasarıyı oybirliği ile kabul etmişti. Fakat Cumhuriyet Senatosu'ndaki oylamada bu oybirliği sağlanamamıştı. Tasarının ele alındığı 12 Nisan 1962 günkü toplantıda **Tabii Senatör** grubunu oluşturan eski MBK üyeleri açık oylama önermişlerdi. Bunun sonunda da tasarıya 16 olumsuz ve 5 çekimser oy verilmişti. Yine de tasarı 96 oyla yasalaşmıştı.

"114 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Yeni Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun" başlığını taşıyan yasa ile eski görevlerine dönmek isteyen **147'ler** için 30 günlük bir süre tanınmıştı. Parlamento üyesi bulunanlar ya da başka kuruluşlarla sözleşme yapmış olanlar bu sürenin dışında tutulmuşlardı. Üniversite Senatoları da hiçbir ayırım yapmadan başvuruları olumlu olarak karara bağlamışlardı. Bu işlemler 24 Nisan 1962'de tamamlanmıştı. Böylece 28 Ekim 1960'ta başlayan ve yaklaşık 16 ay süren 'uzaklaşma' sona ermişti.

MBK, üniversitelerden 147 öğretim üye ve yardımcısını kadro dışı bırakırken aynı gün 1946 tarih ve 4936 sayılı Üniversiteler Yasası'nda değişiklik yapan yeni bir yasayı da yürürlüğe koymuştu. 115 sayılı bu yasa bir **reform** girişimi olarak sunulmuştu. Gerçekte bu, üniversite kavramı ve özerkliği gibi temel konularda bir değişiklik getirmeyen, ancak uygulamada ortaya çıkan bazı sorunları çözen, bazı açmazları ortadan kaldıran bir iyileştirme yasası demekti. Bununla 5 yılını doldurmuş profesörlerin yükseltilecekleri **ordinaryüs profesörlük** sanı kaldırılmıştı. Fakülte Profesörler Kurulunun oluşumunda değişiklik yapılarak, o zamana kadar bu kurullarda yalnızca 2 doçent temsilcisine yer verilirken, profesörler sayısının yarısı kadar doçentin kurullara girmesi öngörülmüştü. Süreleri dolduğu halde kadro bulunmadığı için profesörlüğe yükseltilemeyen doçentlerin kadroya bakılmaksızın bu sanı almalarına olanak sağlanmıştı. Bunların dışında öğretim üyelerinin, öğrencileriyle yakından ilgilenmeleri için haftanın en az iki gününde **danışma** ya da **görüşme saatleri** belirlemeleri zorunlu kılınmıştı. Yasa, tanıdığı olanaklar nedeniyle özellikle genç elemanlar ve doçentlerce olumlu karşılanmış ve **147'ler** nedeniyle doğan tepkiyi sınırlı bir ölçüde de olsa azaltmıştı.

ç) MBK'de Bölünme: 14'ler Olayı

MBK çalışmalarına ilişkin haberler, davranışlar ve alınan kararlar Komite üyeleri arasında ilk günlerden başlayan görüş ayrılığının giderek arttığını göstermişti. Bunda başlıca etkenlerden biri, MBK'nin yıllardır ihtilali hazırlayan gizli komitede görev almış olan subaylardan oluşmaması idi. Değişik nedenlerle sayıları azalıp çoğalan ve bir kısmı yurt dışında oldukları için 27 Mayıs girişiminde görev alamayanların yerine o günkü eyleme katılanlar da dikkate alınarak yeni bir komite oluşturulmuştu. Başlangıçta komitede görev alanların adlarının saklı tutulmasına çalışılmış, ancak geçici yasa ile bunların açıklanması zorunluluğu doğmuştu.

Dolayısıyla MBK'ye girenlerle giremeyenler arasında bazı sürtüşmelerin doğması kaçınılmazdı. Bunun dışında, ihtilalcilerin, iktidara son verme ertesinde yapacaklarını ayrıntıları ile saptamamış olmaları, yönetime el koyduktan sonra izlenecek yöntem ve sıra hakkında görüş birliği sağlanmasını güçleştirmişti. Nitekim sorunlara eğilindiğinde bu görüş ayrılıkları daha da belirginleşmişti. Komite üyelerinin sonradan yayımlanan anıları ya da demeçleri kendi aralarında ne denli aykırı görüşler ve değerlendirmeler bulunduğunu kanıtlamaktadır. Örneğin **Tunçkanat,** ihtilalin başına getirilen C. **Gürsel**'in ilk demeçlerinin, onun, yapılan kansız ihtilalin anlamını henüz kavramadığını gösterdiğini yazmaktadır (Agy, 271).

Gizli yapılan MBK toplantılarında alınan kararların, dışarıya, özellikle CHP'ye sızdırılması ve kimi üyelerin kişisel demeçler verip girişilecek eylemlerden söz etmeleri, üyeler arasında zaman zaman sert tartışmalara, **Tunçkanat**'ın belirttiği gibi kavgalara yol açmış, hatta **silah çekme**'ye kadar varmıştı. Örneğin, en genç üyelerden Yzb. **Muzaffer Özdağ**'ın basına bir gözdağı verircesine ve **A.Menderes**'i andırır bir söylemle **"Babıâlî'den geçileceği"**nden söz etmesi, tepkilere yol açarken Komite içinde de dalgalanmalara neden olmuştu. Başbakanlık Müsteşarlığını yürüten A.**Türkeş**'le birlikte hareket eden bir grup ise, **Demokrat Parti**'nin kapatılmasıyla serbest kalan oyları toplayacak bir siyasal örgütlenme, yani yeni bir parti kurma eğilimi içine girmişlerdi. 27 Mayıs girişiminden sonra TBMM dağıtılırken siyasal partilerin kapatılması yoluna gidilmemiş, yalnızca onların ocak ve bucak örgütü kurmaları yasaklanmıştı. Ancak bu arada yapılan bir başvuru üzerine yargının verdiği kararla **Demokrat Parti** kapatılmıştı. Bu yoldaki başvuruların doğrudan doğruya Demokrat partili üyelerden gelmesi de çok anlamlı olmuştu. İlk olarak İzmir'de partili bir avukat, kuruluş amacına ve programına aykırı davrandığını öne sürdüğü partinin kapatılması için harekete geçmişti. Arkasından 1950'den bu yana Demokrat Partili olan Ankaralı inşaat müteahhidi **Mustafa Geygel** de partinin kapatılması için yargıya başvurmak istemiş ve Avukat **Cemal Özbey**'i vekil olarak tutmuştu. **Özbey** de Ankara Asliye Hukuk Mahkemesi'ne yaptığı başvuruda, **"5 yıldan beri büyük kongresini yapmayan ve kuruluşundaki gayesine aykırı hareket eden Demokrat Parti'nin kapatılmasını"** dilemişti (Cumhuriyet, 19 Haziran 1960). Böylece başlayan dava sürerken Ankara 5. Sulh Ceza Mahkemesi, Demokrat Parti'nin bütün mallarına, evrakına ve parasına el konulmasına karar vermişti. Kapatılma davası ise 29 Eylülde sonuçlanmıştı. O günkü son duruşmada davacı vekili dışında **Adnan Menderes**'in ve onun avukatının da partinin kapatılmasından yana olmaları hayretle karşılanmıştı. **Yassıada**'da alınan yazılı ifadesinde **Menderes**'in, **"Bugünkü şartlar içinde kapatılmasına taraftarım. Başka söyleyecek bir şeyim yok!"** dediği anlaşılmıştı. Bunun üzerine IV. Asliye Hukuk Mahkemesi Başkanı **Raif Elmadağlı,** dava dilekçesinde belirtilen gerekçelerle **Demokrat Parti**'nin kapatılmasına karar vermişti. 7 Ocak 1946'da kurulmuş olan partinin varlığı 14 yıl 8 ay 22 gün sürmüştü. Bu kapatılmada, iktidara geçme yolunda karşıt bir güçten kurtulmayı isteyen kimi CHP'liler ve CKMP li-

deri **O.Bölükbaşı** ile MBK'den **A.Türkeş**'in girişimleri de etkili olmuştu (YSYK, 75-82).

Daha 8 Haziranda Fransa'nın ünlü Le Monde gazetesinde çıkan bir yorumda, MBK içinde **ılımlı** ve **aşırı** diye nitelenecek 2 grubun bulunduğu öne sürülmüştü. **Gürsel**'in liderliğindeki ılımlıların en kısa zamanda seçimlere gidip yönetimi sivillere bırakmadan yana oldukları, aşırıların ise **Atatürkçü bir devrim**'i gerçekleştirmek amacıyla daha bir süre iktidarda kalmak istedikleri belirtilmişti. **Gürsel**, devrim hükümetinin sözcülüğünü yapacak bir gazete çıkartılmasını gerekli görmüş ve bunun gerçekleştirilmesi görevi **A.Türkeş**'e verilmişti. Bu amaçla İKA ajansı ile bir anlaşma yapılmış ve 26 Ağustos 1960'ta **Öncü** adı verilen gazetenin yayımına başlanılmıştı. Onu izleyen günlerde de **Türkeş**'in başkanlığında **Milli Birlik Partisi** adıyla yeni bir parti kurulacağı söylenmişti. Bu söylentiler yalanlanmış ve yeni bir parti kurma sorununu ele alan Komite, o eğilimdeki üyelerin ancak istifa etmeleri koşuluyla böyle bir örgütlenmeye gidebilecekleri kararını vermişti. O günlerde Ankara Hukuk Fakültesi'nde düzenlenen bir toplantıda öğrencilere seslenen **Türkeş**, bir türlü özlenen 'çağdaş uygarlık düzeyine' ulaşılamadığını belirterek **Tanzimat**'ın da **Cumhuriyet**'in de bunu sağlayamadığını öne sürmüştü. Bunun üzerine MBK, Devlet ve Hükümet Başkanı **C.Gürsel** kendisinin Başbakanlık Müsteşarlığından ayrılmasını istemişti. **Türkeş** görevden alınarak yerine İçişleri Müsteşarı **Hilmi İncesulu** getirilmişti (21 Eylül). Buna paralel olarak, Komite üyesi **Ahmet Yıldız**'ın da Basın-Yayın Genel Müdürlüğü görevini bırakması uygun görülmüştü.

Bu arada, **Gürsel**'in önerisiyle, DP iktidarı döneminde kapatılmış olan **Halkevleri**'nden doğan boşluğu doldurmak amacıyla yeni bir kurum da kurulmuştu. Başlangıçta bu yeni kuruluşun adının **Türk Kültür Ocakları** olması düşünülmüştü. MBK'den **Numan Esin**'in basın toplantısında (24 Haziran) açıkladığına göre bununla **"Milli eğitimi memlekete mal etmek"** öngörülmüştü. İstanbul Üniversitesi'nden 107 öğretim üyesi ve yardımcısı ile 20 gazeteci de MBK'ye yaptıkları ortak başvuruda böyle bir girişimi desteklediklerini belirtmişlerdi (Cumhuriyet, 27 Haziran). Ancak **Türk Ocakları**'nı anımsatan bu ad yerine **Türk Kültür Dernekleri** adı uygun görülmüştü. Yeni örgüt 17 Ağustos 1960'ta kurulmuştu. Dernekler yasası çerçevesinde **özerk** olması öngörülen bu kuruluşların ülkede **irfan**'ın ve **milli kültür**'ün yayılmasına yardım etmeleri amaçlanmıştı. Derneğin Genel Başkanlığına **Şahap Homris** getirilmişti. İlk aşamada 25 şube açılmış ve yurt düzeyinde yaygınlaştırılmasına çalışılmıştı. Köylere gönderilecek **kültür kervanları** ile köylülerin aydınlatılması ve okuma-yazma öğretilmesi ön plana alınmıştı. Kimi eski Halkevciler de bu kuruluşa destek vermişlerdi. Böyle olmasına karşın derneklerin beklenen derecede etkin olamadıkları görülmüştü.

MBK döneminin önemli bir girişimi de **Ülkü ve Kültür Birliği Başkanlığı** adıyla yeni bir örgüt kurulması olmuştu. Buna ilişkin olarak hazırlanan tasarı da MBK'de görüş ayrılıklarını artırmıştı. **Türkeş**'in önerisiyle başlatılan bu çalışma **Orhan Erkanlı**'ya bağlı olan ve başkanlığını Alb. **Muhterem Saral**'ın yaptığı

bir komisyonca hazırlanmıştı (İAD, III. 511). Bununla, başta Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıflar, Beden Eğitimi ve Basın-Yayın Genel Müdürlüklerini içine alan partiler üstü bir kültür yönetimi kurulmak amaçlanmıştı. Taslağa göre Milli Eğitim Bakanlığı, **Devlet Milli Eğitim Başkanlığı** adıyla bu kuruluşa bağlı bir birime dönüştürülüyordu. Birliğin ilk başkanını MBK atayacaktı, daha sonraki başkanlar ise değişik devlet kurumlarının temsilcilerinden oluşan bir kurulca belirlenecekti. Birlik Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun doğal üyesi sayılacaktı. Birliğin bütün bakanlıklarda, Çocuk Esirgeme ve Türk Hava Kurumlarında, kültür derneklerinde, gençlik örgütlerinde hatta bankalarda birer temsilcisi bulunacaktı. Örgütün, azınlıklar, zararlı ideolojiler, basın vb. alanlarda ayrı birimleri olacaktı. Böylece tüm kamu kuruluşları yanında özel kuruluşları da denetleyecek olan bu **Ülkü ve Kültür Birliği** örgütü Türkiye dışındaki Türklerle de ilgilenecekti. Nazi örgütlenmesini andırır bir içerik taşıyan bu taslak basında yayımlanınca (7 Kasım 1960) çok büyük tepkiler doğurmuştu. Böyle çok geniş kapsamlı ve etkili bir kuruluşun oluşturulmasında **Alparslan Türkeş** ve ona yakın olan üyelerin etkili olduğu anlaşılmıştı. Bu yüzden metnin altında imzası bulunan üyelerden bir kısmı imzalarını geri almak gereğini duymuşlardı. Bu aşamaya gelindiğinde de MBK artık birbirine karşıt 2 gruba bölünmüştü. Bunlardan 14'ü Komite'den çıkarılınca da hazırlanan söz konusu taslak bir tarafa bırakılmıştı.

MBK'de bölünmeye ve kopmaya varan görüş ayrılıkları giderek yeni seçimlerin ne zaman yapılacağı, yani **ara rejim**'in ne zaman bitirileceği konusunda yoğunlaşmıştı. **Sami Küçük**'ün anlattığına göre bu konudaki görüş ayrılıkları daha 27 Mayıs öncesi gizli Komite toplantılarında ortaya çıkmıştı. DP iktidarının devrilmesinden sonra ne yapılması gerektiğinin saptanmasına çalışılırken, **A.Türkeş** görüşünü, **"Askeri hükümet kuracağız, dikta kuracağız"** diye açıklamıştı. **Sezai Okan** şimdiye kadar dile getirilmemiş olan bu önerinin nereden çıktığını sorunca da sözlerinin yanlış anlaşıldığını öne sürmüştü (YMİA, 180). MBK oluşturulduğundan sonraki dönemde de, genelde bazı sert çıkışları ve davranışları ile tanınanlar, yapılması gereken bir dizi düzenlemeler varken seçimlere gitmenin doğru olmadığını, dahası bunun bazı zararlar doğuracağı görüşünü savunmuşlardı. Çoğunluğu oluşturanlar ise seçimlerin en kısa zamanda yapılacağı hakkında ulusa söz ve dış dünyaya güvence verildiğini, son olarak uzun tartışmalardan sonra kabul edilip yayımlanan MBK'nin ana görüşlerini içeren belgede de en geç 1961 Ekiminde seçimlere gidileceğinin açıklandığını belirterek bu vaatlerin yerine getirilmesini istemişlerdi. Sonunda **Türkeş** ve etrafındakilerin askeri birliklerle ilişki kurup bazı gizli tertipler hazırladıkları anlaşılınca daha önce davranıp o grubun Komite dışı bırakılması uygun görülmüştü. Başlangıçta bu gibilerin sayısı 12 olarak belirlenmişti, ancak liste Başkan **Gürsel**'e sunulduktan sonra sayı 14'e çıkarılmıştı. Ayrılacakların yurt içinde kalmaları da sakıncalı görüldüğünden bunlar ordudan emekliye ayrılmışlar ve yurt dışındaki temsilciliklerde 'danışman'a benzer birer göreve atanmışlardı. Bu atamalar, bir an-

lamda **siyasal sürgün** demekti. **14'ler** listesi 13 Kasım 1960'ta açıklanmıştı. Bununla ilgili olarak o sabah radyoların 09.30'da haber bülteninde Devlet Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanı sanıyla **Cemal Gürsel** sanıyla bir bildiri yayımlanmıştı. Ülke çıkarlarını tehlikeye düşürdüğü için 38 kişilik **Milli Birlik Komitesi**'ni dağıttığını ve onun yerine yeni bir Komite oluşturduğunu açıklayan **Gürsel,** durumu şöyle özetlemişti.

1- Milli Birlik Komitesi'nin çalışmaları, memleketin yüksek menfaatlerini tehlikeye sokacak bir duruma düştüğünden, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin talepleri ile bugünden itibaren Milli Birlik Komitesi'ni fesh ettim.

2- Türk milleti adına yasama yetkisini kullanacak olan yeni Milli Birlik Komitesi üyeleri şunlardır.

Bildiride 23 kişilik yeni üyenin adları sıralandıktan sonra görevlerinden 'af edilen' üyelerin emekliye ayrıldıkları da belirtilmişti. **M.Toker**'in aktardığına göre **14'ler, İnönü**'nün onayı da alındıktan sonra MBK'den çıkartılmışlardı (Agy. 163). MBK'den çıkartılanlar dış ülkelerdeki temsilciliklere danışman atanmışlardı. A.**Türkeş** Yeni Delhi'ye, **O.Kabibay** Ottawa'ya, **O.Erkanlı** Meksiko'ya, **D.Taşer** Rabat'a, **N.Esin** Madrit'e ve **M.Özdağ** da Tokyo'ya gönderilmişlerdi. Öte yandan **Gürsel**'in bildirisinde değindiği tehlikeyi giderici bir önlem de **Türk Kültür Dernekleri** yönünden alınmıştı. İçişleri Bakanlığının yayımladığı bir genelge ile derneğin bütün başkanları görevden alınmış ve bu görevleri vali ya da kaymakamların üstlenmeleri öngörülmüştü (16 Kasım 1960). Devlet Başkanı **Gürsel,** Atatürkçü şair olarak bilinen eski CHP milletvekillerinden **Behçet Kemal Çağlar**'ı Kültür Dernekleri Genel Başkanlığına atayınca (Şubat 1961) onun ve ona destek veren eski Halkevcilerin çabalarıyla bu kuruluşlar etkinlik kazanmışlardı. Ama yurt düzeyinde yayılamamış ve bir süre sonra daha da etkinsizleşmişti. Bu nedenle yıllar sonra **Halkevi** adının daha çekici olduğu düşünülerek **Kültür Derneği** adı, 21 Nisan 1963'te toplanan Genel Kurul'da **Halkevleri** olarak değiştirilmişti.

MBK içindeki bu parçalanma ve **14'ler**'in Komite'den çıkartılmaları, ordu ve özellikle üniversitelerdeki emekli edilmelerden sonra Komite'nin kamuoyunda azalan saygınlığını biraz daha sarsmıştı. Ayrılanların hepsinin sert ve diktatorya yanlısı, kalanların tümünün ılımlı oldukları söylenemezdi. Kısacası **"Komite kan kaybetmişti"** (YMD, 329). Nitekim 27 Mayıs girişiminin hemen ertesinde Anayasa Komisyonu'nda görev alan ve MBK üyelerini yakından tanıma olanağını bulmuş olan **Hıfzı Veldet Velidedeoğlu,** bu bölünmüşlüğün yerinde olup olmadığına dikkatleri çekmek istemişti. **14'ler** hakkında değişik çevrelerce çok farklı değerlendirmeler yapılmış, hatta onları vatan haini diye suçlayanlar da çıkmıştı. Bunun üzerine **Velidedeoğlu** 28 Temmuz 1961'de Devlet Başkanı **Gürsel**'e yazdığı uzun mektupta, yurt dışında bulunan **M.Özdağ, N.Esin, O.Erkanlı, O.Kabibay** ve **İ.Solmazer**'in vatan haini olabileceklerine inanmadığını belirterek onların bağışlanmalarını dilemişti. Ayrıca **"Ben eminim ki on-**

lardan her biri, bugün yeni yeni türeyen politika esnafından çok daha fazla bu vatana hizmet edeceklerdir" diye eklemişti (Cumhuriyet, 25 Ekim 1986).

14'ler olayı, EMİNSU'lar tarafından olduğu kadar ordu içindeki kimi subaylarca da eleştirilmişti. Ama eleştiriler onların MBK'den uzaklaştırılmalarında değil de, bol paralı dış görevlere atanmaları noktasında yoğunlaşmıştı. Böyle bir görevlendirmenin cezalandırma değil, bir **ödüllendirme** olduğu öne sürülmüştü. Örneğin, o tarihte Albay olan **Kenan Evren,** sınıf arkadaşı **Osman Köksal**'a yazdığı mektupta (17 Kasım 1960), uzaklaştırma kararının çok yerinde olduğunu belirttikten sonra **"Ancak mükâfat kabilinden dış görevlere verilmesi çok kimseler üzerinde iyi tesir bırakmadı!"** demişti (Cumhuriyet, 25 Ekim 1986).

B) KURUCU MECLİS KARARI, YENİ YASALAR VE YENİ KURULUŞLAR

Anayasa Komisyonu, hazırladığı **ön tasarı**'yı 18 Ekim 1960'ta MBK'ye sunmuştu. Görüş ya da anlatım birliği sağlanamadığından maddelerinin birçoğunda karşıt görüşlerin yer aldığı bu taslak öngördüğü çağdaş ilkeler ve kurumlar yanında fazla ayrıntılı bulunmuş ve yürütmeyi zayıflatıyor diye eleştirilmişti. Bu sırada Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nce de ikinci bir Anayasa taslağı hazırlanmıştı. Ama işin bu aşamasında ön tasarıların nasıl ve hangi organ tarafından onaylanarak yürürlüğe konulacağı sorunu belirmişti. Siyasal Bilgiler Fakültesi taslağında, bir **Kurucu Meclis** oluşturulması önerilmişti. MBK bu konuyu ele aldığında **Türkeş** ve kimi üyeler taslağın Komite'de görüşülüp kesinleştirilmesini savunmuşlardı. Ama Komite, onay görevini üstlenecek bir Meclis'in toplanmasının daha doğru olacağı kararına varmıştı. Bunun üzerine **Türkeş**'in çağırımıyla Komisyon üyelerinden bazılarının da katıldığı ortak bir toplantı yapılması yoluna gidilmişti. 21 Eylülden sonra Ankara Palas'ta yapılan ve Komisyon'dan **S.S. Onar, H.N. Kubalı** ve **H.V. Velidedeoğlu** ile Komite'den **Türkeş, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Rıfat Baykal** ve **Muzaffer Özdağ**'ın katıldıkları toplantıda konu tartışılmıştı. **Onar,** MBK'nin tam yetkili olarak kalmasının gerektiğini söylemiş, **Velidedeoğlu** da o görüşe katılmıştı. Buna karşın **Kubalı** temsil niteliğinde de olsa özel bir meclisin toplanmasının MBK'yi yıpranmadan koruyacağını belirtmişti (İHİ, 194). Sonunda bir **Kurucu Meclis**'in toplanmasına karar verilmişti. **Gürsel** de 31 Ekimde Prof. **Turhan Feyzioğlu**'na gönderdiği bir yazıda, 20 gün içinde söz konusu meclisin yetkilerini ve çalışma yöntemlerini belirleyen bir yasa tasarısı hazırlamasını istemişti. **Feyzioğlu** da Prof. **Süheyl Derbil, Bahri Savcı, İlhan Arsel** ve Doç. **Muammer Aksoy**'dan oluşan bir ekip kurarak çalışmalara başlamıştı.

1- KURUCU MECLİS'İN OLUŞUMU

Feyzioğlu ve arkadaşlarının hazırladıkları taslak MBK'de görüşülerek kabul edilmişti. Bununla **MBK** ve **Temsilciler Meclisi** adını taşıyan 2 kuruluştan oluşan bir **Kurucu Meclis** öngörülmüştü. Bunun uygulanabilmesi için de 13 Aralık 1960'ta, biri **Kurucu Meclis**'in yetkilerini ve işleyişini belirleyen, ötekisi de **Temsilciler Meclisi**'nin nasıl oluşacağını gösteren iki yasa çıkartılmıştı. 1 numaralı Geçici Yasa'ya ek 157 sayılı yasaya göre **Kurucu Meclis, "demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip güvence altına alacak olan"** yeni bir Anayasa ile yeni bir Seçim Yasası'nı hazırlayacaktı. Bunun için saptanan sınır, 29 Ekim 1961 tarihi idi. Yeni Anayasa **halkoylaması** ile kabul edildiğinde kesinleşecekti. **Kurucu Meclis**, onu izleyecek seçimlerle oluşacak TBMM göreve başlayıncaya kadar yasama ve yürütme yetkisini kullanacaktı. Yasa bu yetkinin nasıl kullanılacağını gösteren hükümler de içermekteydi. Bir Senato konumunda sayılan MBK, **Temsilciler Meclisi**'nin kabul ettiği yasaları onamak ya da değiştirmek yetkisine sahip olacaktı.

Temsilciler Meclisi'nin nasıl oluşacağını belirleyen 158 sayılı yasa ile, devlet başkanına, MBK'ye, siyasal partilere, barolara, basın kuruluşlarına, öğretim kurumlarına, işçi sendikalarına ve meslek kuruluşlarına belli kontenjanlar tanınmıştı. 25 yaşını doldurmuş olmanın yanında, işçi temsilcileri için ilkokul, öteki üyeler için ise en az lise mezunu olma koşulu öngörülmüştü. **Demokrat Parti** yargı kararıyla kapatılmış olduğundan o dönemde başlıca 2 siyasal partinin etkinliği söz konusu idi: **İsmet İnönü**'nün başında bulunduğu CHP ve **Osman Bölükbaşı**'nın Genel Başkan olduğu **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi** (CKMP). Söz konusu Meclis için CHP'ye 49, CKMP'ye 25, MBK'ye de 18 kişilik kontenjan tanınmıştı. Her il kendi temsilcisini seçecekti. Öteki üyelikler ise çeşitli dernekler ve meslek kuruluşları arasında paylaşılmıştı. CHP merkez yönetimi kendisine ayrılan üyelikler için Genel Başkan **İnönü**'ye 6 kişilik bir kontenjan ayırmıştı. **İnönü**'nün seçtiği üyeler Türkiye'nin bundan sonraki siyaset ve düşün dünyasında etkin rol oynayacak kişiler olacaktı: siyasetçi **Şefik İnan**, maliyeci **Ziya Müezzinoğlu**, tarihçi Ord. Prof. **Enver Ziya Karal,** SBF asistanlarından **Mümtaz Soysal,** yazar **Doğan Avcıoğlu** ve asker kökenli **İhsan Kabadayı.** MBK ise kendisine ayrılan kontenjanı, **H.V. Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Fahri Belen, Adnan Başer, Rauf Aybar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu** gibi alanlarında tanınmış kişiler ve ateşli bir devrimci olan öğretmen **Remziye Batırbay** için kullanmıştı. Öte yandan, MBK'ce üniversitedeki görevlerinden çıkartılan **'147'ler** listesinde bulunan **T.Z. Tunaya, Zeki Zeren** ve **Münir Aktepe** gibi bazı öğretim üyelerinin **Temsilciler Meclisi**'ne seçilmiş olmaları da dikkatleri çekmişti.

Temsilciler Meclisi'nin üye sayısı tamamlandığında oradaki CHP'lilerin ya da yandaşlarının sayısının 222'ye kadar yükseldiği görülmüştü. **Kurucu Meclis**'in kuruluşuna ilişkin yasa, siyasal partilerin grup kurmalarını yasaklamıştı ama sayısal dağılımdan Meclis'in CHP doğrultusunda çalışacağı anlaşılmıştı.

Meclis üyelerinin saptanması sırasında **İnönü, Gürsel**'den, Genelkurmay Başkanlığına getirilmişken emekli edilen ve bu nedenle eski DP'lilerin kendisinden yararlanmak istedikleri Org. **Ragıp Gümüşpala**'yı seçmesini önermiş, ama dileği gerçekleşememişti (Toker, Agy, 220). Ama çok geçmeden **Gümüşpala,** Demokrat Parti yerine kurulan **Adalet Partisi**'nin Genel Başkanı olarak siyasete atılacaktı!

2- MBK'CE OLUŞTURULAN YENİ KURULUŞLAR

MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan iki kanatlı **Kurucu Meclis,** 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlamıştı. Böylece MBK'nin 27 Mayıs 1960'ta başlayan tek başına yönetim dönemi de sona ermişti. 7 ay 10 günü bulan bu sürede MBK 238 yasayı yürürlüğe koymuş ve 40 **Karar ve Hükümet Direktifi** kabul etmişti. Bir kısmı güncel olan bu yasalar içerisinde yukarıda değindiğimiz **EMİNSU** ve **147'ler** olayı gibi tartışmalara ve eleştirilere neden olan emekli edilmeler dışında, önem taşıyanlar şöyle sıralanabilir:

a) Devlet Planlama Teşkilatı

Cumhuriyet döneminde **plan, planlı kalkınma** uygulaması, ilk kez yalnızca sanayi alanında ele alınmıştı. **Ekonomide devletçilik** ilkesinin uygulanmasına başlandığında düşünülen sanayinin kurulması için de Sovyet Rusya'dan esinlenerek bir planlamaya gidilmesi zorunlu görülmüştü. Böylece 1934'te **Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı** hazırlanmıştı. Bundan olumlu sonuçlar da alınmıştı. Ancak arkasından hazırlanan **İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı** tümüyle yürürlüğe konamamıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise her alanda yatırımların bir plana bağlanması görüşü ortaya atılmıştı. CHP'nin savunduğu bu görüşün oluşmasında ve yaygınlaştırılmasında da 1 Nisan 1954'te yayımlanmasına başlanılan **Forum** dergisinin büyük katkısı olmuştu. SBF'nin bazı öğretim üyeleri ile bazı genç uzmanların yazılarının çıktığı dergide ekonomi, yatırım ve planlama konuları Prof. **Sadun Aren, Attila Karaosmanoğlu, Necati Bengül** ve **Necat Erder** tarafından işlenmekte idi.

Demokrat Parti iktidarı döneminde bazı devlet kuruluşları yapacakları yatırımlar için kendi bünyelerinde **etüt**'ler yapıp **proje**'ler hazırlamakta idiler. Bunun dışında çeşitli bakanlıklar temsilcilerinden oluşan bir **Inventisyon** (yatırım) **Program Komitesi** de kurulmuştu. **Devlet İstatistik Enstitüsü** Başkanı **Şefik İnan** ile **Yüksek Murakabe Kurulu** Başkanı **Muhlis Ete** de bir planlama örgütünün kurulmasını içeren önerilerde bulunmakta idiler. Önceleri merkezi ve kapsamlı bir planlamaya karşı çıkan DP lideri **Adnan Menderes**, sonunda, muhalefetten ve toplumdan gelen istek ve baskılar karşısında buna yönelmeye başlamış-

tı. 1957 Kasımında kurduğu son hükümette bir **Koordinasyon Bakanlığı**'na da yer vermişti. Ancak yeterli ve yetenekli personelden yoksun olan bu bakanlık eşgüdümü sağlama ve planlı bir uygulamaya yönelmede etkili olamamıştı.

1959'da İkinci Dünya Savaşı'ndan çok büyük kayıplarla çıkan Almanya'nın kısa sürede kalkınmasını sağlayan ünlü Ekonomi Bakanı Prof. **Ludwig Erhard**'ın Türkiye'yi ziyaret etmesi gerçek bir planlamaya yönelmede başlıca etken olmuştu. Türkiye'nin dış ticarette en çok alım ve satım yaptığı, bu nedenle de borçlandığı Almanya'nın Türkiye'ye ekonomik yardım yapması ve kredi açması söz konusu idi. Bu nedenle **L.Erhard** geldiğinde ondan nelerin, hangi projeleri desteklemesinin isteneceğine ilişkin bir raporun hazırlanması gerekli görülmüştü. Bu görev dış ekonomik ilişkileri de yürüten Dışişleri Bakanlığına verilmişti. Dışişleri Bakanı **Fatin Zorlu**'nun başkanlık ettiği bir **Inventisyon Program Komitesi** toplantısında öncelikle ne gibi projelerin bulunduğunun saptanması kararlaştırılmıştı. Bunların derlenip gereken raporu düzenlemeyi Elektrik İşleri Etüd İdaresi üstlenmiş, Genel Müdür **İbrahim Deriner** de bu işle 2 genç elemanı, **Ayhan Çilingiroğlu** ile **Turgut Özal**'ı görevlendirmişti.

Alman İktisat Bakanı, 17 Ağustos 1959'da Türkiye'ye gelmişti. Bir hafta süren bu ziyaretinde İstanbul **Şale Köşkü**'nde konuk edilmiş, heyetler arası görüşmeler de orada yapılmıştı. Görüşmelerde Türk heyetine **Adnan Menderes** başkanlık etmişti. **Erhard**'a **Çilingiroğlu-Özal** ikilisinin hazırladıkları rapor da sunulmuştu. Fakat sızan haberlere göre o, buna ilişkin bir şey söylemeksizin **"Doğru dürüst bir plan yapın, gerekirse bir yabancı uzman tutun!"** demekle yetinmişti. **Erhard**, basına yaptığı açıklamalarda da Türkiye'yi ihracatçılar için cazip bir ülke olarak nitelemiş ve Alman yatırımcılara geniş vaatlerde bulunmuştu.

Prof. **Erhard**'ın ziyareti umulan yardımı sağlamamıştı amma 'planlama' konusunda önemli bir **nasihat** alınmıştı. Bu sonuç **Menderes**'in 'planlı kalkınma'ya karşı olan direncinin kırılmasında da etken olmuştu. Nitekim Dışişleri Bakanı **Zorlu, Erhard**'ın dönüşünden sonra bu konuda danışmanlık yapacak ünlü bir yabancı uzman arayışına girmişti. Böylece alanında tanınmış olan Hollandalı **Jan Tinbergen**'le bir anlaşmaya varılmıştı. Kendisine ve birlikte getireceği yardımcısına ayda 800 dolar ücret ödenecekti. **Tinbergen** ve yardımcısı **Dr.Jan Koopman** 5 Nisan 1960'ta Ankara'ya gelmişlerdi. Kendilerine **Koordinasyon Bakanlığı**'nın bulunduğu Kızılay'daki gökdelende bir büro verilmişti. **Erhard**'a verilen raporu hazırlayan **A.Çilingiroğlu**' nun da **Tinbergen**'e yardımcı olarak oraya yerleşmesi gerekli görülmüştü. Böylece Türkiye'de bilimsel anlamda gerçek bir kalkınma planı hazırlığına başlanılmıştı. Kadroya plan fikrine yatkın ekonomistlerin alınması da kararlaştırılmıştı. Bu amaçla SBF öğretim üyelerinden Doç.Dr. **Nejat Bengül** ve As. **Attila Karaosmanoğlu** ile anlaşma yapılmıştı. Böylece Türk elemanlardan kurulu bir çekirdek kadro oluşturulmasına çalışılmıştı. **Tinbergen, 10 yıllık bir kalkınma planı** yapılmasını önermişti. Ama daha işin başında iken 27 Mayıs 1960 ihtilali olmuş ve DP iktidarı sona ermişti. Onunla birlikte

kalkınma planı hazırlamanın birinci dönemi de bitmişti. Böylece **Devlet Planlama Teşkilatı** kurulmasını da içeren ikinci dönem başlamıştı.

27 Mayıs'tan sonra **Milli Birlik Komitesi,** CHP'nin **İlk Hedefler Bildirisi**'nde de öngörülen bir planlama örgütü kurmaya karar vermişti. Bu işle de Alb. **Şinasi Orel** görevlendirilmişti. **Orel,** işe başlarken daha önce oluşturulmuş olan bu çekirdek kadrodan ve onların hazırlıklarından yararlanmıştı. **Attila Karaosmanoğlu, Necat Erder** ve **Nur Yalman**'ın da yardımlarıyla kısa sürede bir kuruluş yasa tasarısı hazırlamıştı. Tasarı MBK'nin 30 Eylül 1960 günkü toplantısında kabul edilerek yasalaşmıştı. 91 sayılı bu yasaya göre, **Devlet Planlama Teşkilatı**'nın, Başbakanlığa bağlı, Müsteşarlık düzeyinde ve genel bütçe içerisinde bir devlet kuruluşu olması öngörülmüştü. DPT'ye verilen başlıca görevler şöyle belirlenmişti:

a) Memleketin tabii, beşeri ve iktisadi her türlü kaynak ve imkânlarını tam bir şekilde tespit ederek takip edilecek iktisadi ve sosyal politikayı ve hedefleri tayinde hükümete yardımcı olmak;

b) Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak;

c) Planların başarıyla uygulanabilmesi için, ilgili daire ve müesseseler ile mahalli (yerel) **idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin ıslahı hususunda tavsiyelerde bulunmak;**

ç) Özel sektörün faaliyetlerini, planın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek (düzenleyecek) **tedbirleri tavsiye etmek** (Md. 2).

DPT içinde, **İktisadi Planlama, Sosyal Planlama** ve **Koordinasyon Dairesi** adlarıyla 3 daire başkanlığı ve 1 genel sekreterlik bulunacaktı. Başlangıçta **Sosyal Planlama,** o yıllarda güncellik kazanan ve önemli görülen **Kürt sorunu**'na çözüm getirecek önlemlerin saptanması amacıyla düşünülmüştü. Ama sonradan bu sorunun daire içinde bir birim tarafından ele alınıp bölgede toplumsal ve etnografik incelemeler yapılması daha uygun görülmüştü. Yasa çıktıktan sonra **Şinasi Orel** Müsteşarlığa, **Karaosmanoğlu** İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığına, **N.Erder** Sosyal Planlama Dairesi'ne ve **Osman Nuri Torun** da Koordinasyon Dairesi Başkanlığına atanmışlardı. Gerekli uzman ve araştırmacılar için sınavlar açılmıştı. Bu arada yedeksubaylıklarını yapmakta olan bazı kişilerden de yararlanılması gerekli görülmüş ve **Orel**'in girişimleriyle bu gibiler için 11 kişilik bir kontenjan ayrılmıştı. Yabancı dil bilgisinden yararlanılmak istenen **Talât Sait Halman** ve DP döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü yaptığı için bürokrasiyi bilen **Süleyman Demirel** bu kontenjanla teşkilata alınmıştı. Demirel yakın arkadaşı **Turgut Özal**'ı önererek onun da askerliğini DPT'de yapmasını sağlamıştı.

Teşkilat yasasında DPT ile hükümet arasında plana ilişkin görüşmelerin yapılacağı bir **Yüksek Planlama Kurulu** öngörülmüştü. Bu kurul, Başbakan ya da onun görevlendireceği bir bakan ile hükümet kanadından 3 bakan ve DPT'den de

Müsteşar ile 3 Daire Başkanından oluşturulmuştu. Öteki bakanlar ancak bakanlıklarını ilgilendiren konularda toplantılara katılabileceklerdi.

DPT, kuruluşundan sonra hazırlanıp yürürlüğe konan 1961 Anayasası'nda yer alarak yetkili bir anayasal kuruluş durumuna gelmişti. Anayasa'nın buna ilişkin 129. maddesi şöyle düzenlenmişti:

"İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluş ve görevleri, planın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve planın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlıyacak tedbirler özel kanunla düzenlenir."

Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması Türkiye'nin siyasal ve ekonomi tarihinde bir büyük aşama olmuştu.

b) Öteki Kuruluşlar ve Yasal Düzenlemeler

MBK, yasama yetkisini sürdürürken yeni kurulan önemli birimlerden biri de **Devlet Personel Dairesi** olmuştu. 13 Aralık 1960 gün ve 160 sayılı yasa ile Başbakanlığa bağlı olarak kurulan bu daire ile çok karmaşık bir görünüm almış olan kamu kesimi çalışanlarının belirli bir sistem içine alınmaları öngörülmüştü. Dairenin görevleri, personel rejimiyle ilgili yasa, tüzük ve yönetmelik tasarılarını hazırlamak, memur ve hizmetlilerin yükümlülüklerini saptamak, bunları gruplandırarak aynı niteliklerde eşit ücret almalarını sağlamak, kadro unvanlarını standart (ölçünlü, belirgin) hale getirmek vb. olarak saptanmıştı. Çeşitli bakanlıklar temsilcilerinden oluşan 5 kişilik **Personel Heyeti** de bu işlerin görülmesinde Başkana yardımcı olacaklardı.

O dönemde oluşturulan bir başka kuruluş, **Devlet Standartlar Enstitüsü** olmuştu (18.XI.1960 gün ve 132 sayılı yasa). Üretilen mal ve hizmetlerde belirli niteliklerin ve ölçütlerin bulunması anlamına gelen **standartisation** (standartizasyon) konusunda Türkiye'de ilk adım 1930'da atılmış, **"Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi"** (Ticarette karışıklığın önlenmesi ve dışsatımın denetlenmesi) başlıklı bir yasa çıkartılmıştı. 1954'te de bu alandaki gelişmeler dikkate alınarak Ticaret Odaları ve Borsalar Birliği'nce **Türk Standartlar Enstitüsü** kurulmuştu. Ama bu da gerektiği ölçüde etkin olamamıştı. **Devlet Standartlar Enstitüsü** işte bu boşluğu doldurmak için kurulmuştu.

MBK'nin **Kurucu Meclis** öncesinde çıkardığı yasalardan 2'si basın, 2'si de Milli Eğitim'le ilişkili idi. Özellikle çok partili düzene geçtikten sonra pek çok tartışmalara ve sürtüşmelere yol açmış olan **resmi ilanlar**'ın hangi ölçülere göre gazete ve dergilere verileceğini saptayıp bu konuyla ilgili işlemleri yürütmek amacıyla bir **Basın İlan Kurumu** kurulmuştu (2 Ocak 1961 gün ve 195 sayılı yasa).

Ayrıca **Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkiler**'i düzenleyen 5953 sayılı yasada gerekli değişiklikler yapılmıştı.

Milli Eğitim'le ilgili yasalara gelince, büyük bir soruna dönüşmüş olan ilköğretimdeki öğretmen açığını kapatabilmek için, kadro fazlası yedeksubayların öğretmen olarak hizmet görmelerini sağlayan, 11 Ekim 1960 gün ve 97 sayılı yasa çıkartılmıştı. Böylece **yedeksubay öğretmen** denen bir uygulamaya başlanmıştı. Temel askerlik eğitimini görmüş yedeksubaylar geri kalan sürelerini Milli Eğitim Bakanlığınca atandıkları okullarda öğretmenlik yaparak tamamlayacaklardı.

İlköğretim Kanunu, 7-14 yaş arasındaki çocukların tamamını okula kavuşturmak, nüfus artışını da dikkate alarak kısa sürede ilköğretim sorununu çözmek amacıyla çıkartılmıştı (5 Ocak 1961, no. 222). Yasada ilköğretim, "**Kadın, erkek bütün Türklerin milli gayelere uygun olarak bedeni, zihni (düşünsel) ve ahlaki gelişmelerine ve yetişmelerine hizmet eden temel eğitim**" olarak nitelendirilmişti. Devlet okullarında zorunlu ve parasız olan bu süre 5 yıl olarak saptanmıştı ama öğretim yılı içindeki süreler 30 gün uzatılmıştı. Oldukça ayrıntılı olan **İlköğretim Yasası** 13 yıl sonra geliştirilerek **Temel Eğitim Yasası**'na dönüştürülecekti.

MBK'nin yürürlüğe koyduğu yasalardan biri de **Ordu Yardımlaşma Kurumu**'nun oluşturulmasına ilişkin 3 Ocak 1961 gün ve 205 sayılı yasa olmuştu. Kısaca OYAK diye anılan kurum, Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına, emeklilik, **maluliyet** (sakatlık) ve ölüm hallerinde yapılacak sosyal yardımları düzenlemek amacıyla oluşturulmuştu. Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olan kurumun başlıca gelir kaynağı olarak da muvazzaf subay ve assubaylarla yedeksubayların ve bakanlık örgütünde çalışan memur ve hizmetlilerin her ay maaşlarından kesilecek ödentiler öngörülmüştü. Bu kesinti muvazzaflar için % 10, yedeksubaylar için % 5 olarak hesaplanmıştı.

Silahlı Kuvvetler mensuplarına büyük bir destek sağlayan OYAK, kamu çalışanları için de bir örnek oluşturmuştu. Ancak 1970'li yıllarda **Memur Yardımlaşma Kurumu** (MEYAK) adıyla hazırlanan tasarı çeşitli engellerle karşılaşmış, yasalaşmamıştı.

Bunların dışında, toplumsal, ekonomik, tarihi ve uluslararası ilişkiler bakımından Türkiye tarihinde bir dönüm noktası oluşturan yurt dışında çalışma da bu sırada başlamıştı. O yılın 12 Nisanında Sovyet astronotu **Yuri Gagarin, Vostok** adlı uydu ile fezaya gönderilmişti. 93 kişilik ilk Türk işçi kafilesi de 24 Haziran 1961'de Avrupa'ya uğurlanmıştı.

c) Mali Bunalımı Aşmaya Yönelik Önlemler

Ama içine düşülmüş olan mali bunalım alınan önlemlere karşın giderilememişti. 27 Mayıs ertesinde devralınan hazinenin durumu açıklandığında bazı ivedi önlemlere başvurulması gerekli görülmüştü. Bu amaçla kredi ya da **hibe** (bağış)

olarak dış borçlanmaya yönelinirken yurt içinde bazı yeni uygulamalara geçilmişti. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda biriktirilmiş olan **altın stoku**'nun erimesi ve büyük bir kısmının yabancı kuruluşlarca **rehin** olarak tutulduğunun açıklanması, vatandaşları harekete geçirmişti. Osmanlı İmparatorluğu döneminde başvurulan bir yöntemi anımsatırcasına vatandaşlar kendiliklerinden nişan/evlenme yüzüklerini, altın kolye, zincir ve bileziklerini devlete bağışlama yarışına girmişlerdi. Yaşamı boyunca biriktirmiş olduğu 500 Cumhuriyet altını ile 1 kg. külçe altınını bağışlayan 76 yaşındaki ve isminin açıklanmasını istemeyen bir vatandaş bunun öncüsü olmuştu (Cumhuriyet, 14 Haziran 1960). Artık yurdun her yerinde hatta yurt dışında büyük bir bağış kampanyası başlamıştı. 83 yaşındaki bir çift alyanslarını devlete verirken, Ermeni toplumunun Hahambaşı da çok anlamlı bir jest ile kendisi için dinsel bir önem taşıyan altın kolyesini bağışlamıştı. **Güzel Sanatlar Akademisi** öğrencileri de hazırladıkları bir **Atatürk büstü**'nün satışlarından elde edecekleri geliri hazineye yatırmayı kararlaştırmışlardı. 25 liraya mal olan ve kaidesine **27 Mayıs 1960** yazılı bir plaket çakılmış olan büstün 25 lira üstündeki satış gelirleri devlete bağışlanacaktı. Kimi kuruluşlar ve varlıklı kimseler ise daha büyük yardımlarda bulunmuşlardı. Örneğin **Ticaret Borsası,** 1 milyon lira, **Vehbi Koç** 26 kg. altın ile bir binasını bağışlamış, Koç grubunu oluşturan kuruluşlar da 1 kg. altın ile 250 Reşat altını ve 235.000 lira vermişlerdi (Cumhuriyet, 26 Haziran).

Emekliye ayrılan subaylara ödenecek 2 maaş tutarındaki ikramiye ise ABD'den alınan paralarla ödenebilmişti. Çok geçmeden de dıştan kredi alma olanağı sağlanmıştı. 4 Temmuzda Ankara'da imzalanan bir anlaşma ile Amerikan İktisadi Yardımı karşılık paralarından 1960 mali yılı içinde gerçekleşeceği hesaplanan yaklaşık 1 milyar lira Türk Hükümeti emrine verilmişti. Ayrıca vergileri artırma ya da yeni vergi koyma yerine iç borçlanmaya gitme daha uygun görülmüş ve bu amaçla temmuz ayı sonlarında **Hürriyet İstikrazı** (borçlanması) adıyla vatandaşların da satın alabilecekleri **tahvil**'ler çıkartılmıştı.

Ama bütün bunlar sıkıntıyı gideremediği için **Kurucu Meclis**'in açılışından sonra yeni bazı önlemlerin alınması zorunluluğu doğmuştu. Bunda da **Gürsel**'in kurduğu ikinci kabinede **E.Alican**'ın yerine Maliye Bakanlığı'na getirilen **Kemal Kurdaş**'ın önerileri esas alınmıştı. Dünya Bankası'ndaki görevinden ayrılarak Maliye Bakanlığı'nı üstlenen **Kurdaş**'ın önerisiyle **tasarruf bonosu** adı verilen bir uygulamaya geçilmişti. Bu amaçla **Yatırımlar Finansman Fonu Teşkil ve Tasarruf Bonoları İhracı Hakkında Kanun** adı verilen bir yasa çıkartılmıştı. Böylece, bütün devlet görevlileriyle yaptıkları iş karşılığında devletten para alacaklara, maaş, ücret ya da alacaklarından % 3 oranında kesinti yapılarak, onun yerine % 6 faizli **tasarruf bonosu** verilmesine başlanmıştı. Hizmetliler için ayda 300, yılda 3.000 lirayı aşmayan ödemeler ve avanslarla 500 lirayı geçmeyen öteki ödemeler bu kesintinin dışında bırakılmıştı. Bonolar için % 6 oranında bir faiz ödenmesi de öngörülmüştü. Uygulama süresinin de 10 yıl olması düşünülmüştü. Kesilen paralarla sermaye birikimi sağlanması ve bunun kamu kuruluşla-

rınca yatırıma dönüştürülmesi öngörülmüştü. Ama öngörünün aksine bu yolla kesilen paralar bütçe açıklarının kapatılması için kullanılmıştı. Bu yüzden bir iç borçlanma demek olan **tasarruf bonosu** uygulaması yıllarca sürdürülmüş ve kimi yolsuzluklara da neden olmuştu. Bu yüzden **12 Mart 1971 Muhtırası**'ndan sonra kurulan **Nihat Erim** hükümetinin programında "Tasarruf bonosu sisteminin vergi haline dönüştürülmesi sağlanacaktır" diye bir vaatte bulunulmuştu. Yine de bunun gerçekleştirilmesi yılları almıştı. **Kurdaş** tasarruf bonoları dışında bir başka uygulamaya da gitmişti. Yurt dışına çıkacak vatandaşların 200 dolar satın almaları ve her dolar için 4.5 lira daha fazla ödemeleri zorunluluğu getirilmişti (1 Haziran 1961).

C) KURUCU MECLİS, YENİ BİR ANAYASA VE SEÇİM YASASI

Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de toplanmıştı. Devlet ve Hükümet Başkanı **C.Gürsel** rahatsız olduğundan onun hazırladığı açış söylevi Devlet Bakanı **Fahri Özdilek** tarafından okunmuştu. 27 Mayıs girişiminin nedenlerine ve amaçlarına değinen **Gürsel,** yüzyılımızda devleti zorbalık ve kaba kuvvetle yönetmenin olanaksız olduğunu, artık ulusu **"sahip olduğu hak ve özgürlüklerin dinamik ve yapıcı gayretiyle kemale doğru yükselen bir varlık, devleti ise, bu ilerleme yollarına ışık tutan, bilim, ahlak ve erdemle donatılmış âdil bir güç olarak anlamak"** gerektiğini vurgulamıştı. İlk aşamada bilim komisyonunca hazırlanan Anayasa taslağı ile Seçim Yasası'nın ele alınacağını anımsatan **Gürsel**, Meclis'te değişik partilere mensup olanlarla tarafsızların bulunduğunu, ancak üyelerin sorunları, partileri bakımından değil de ulusal yararlar yönünden ele alacaklarına inandığını söylemişti. Böylece **Kurucu Meclis** çalışmalarının Cumhuriyet'in siyasal etkinliklerine ve partiler arası ilişkilere ışık tutacağını da eklemişti.

1- KURUCU MECLİS ÇALIŞMALARI

Kurucu Meclis'in **Temsilciler Meclisi** kanadı, 6 Ocak 1961'de en yaşlı üye **Yusuf Kemal Tengirşenk**'in başkanlığında ilk toplantısını yapmıştı. Sırayla kürsüye gelen üyeler and içmişlerdi. Daha sonra Başkanlık Kurulunun oluşturulmasına geçilmişti. **Turan Güneş** ve **Sahir Kurutluoğlu**'nun önergeleriyle başkanlığa aday gösterilen **Fevzi Çakmak**'tan sonraki Genelkurmay Başkanı Em. Org. **Kâzım Orbay,** oylamaya katılan 263 üyeden 241'inin oyunu alarak başkan seçilmişti. İkinci Başkanlığa **Lütfi Akatlı** getirilirken genç üyelerden **Oktay Ekşi** ve **Alev Coşkun** yazman üye olarak görev almışlardı. 9 Ocakta da Anayasa tasarısına son biçimini verecek olan 20 üyeli **Anayasa Komisyonu** ile seçim

yasaları tasarısını hazırlayacak yine 20 üyeli **Seçim Komisyonu** oluşturulmuştu. Aralarında **Ragıp Sarıca, Bahri Savcı, Mümtaz Soysal, Tarık Zafer Tunaya, Münci Kapani, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Turan Güneş, Abdülhak Kemal Yörük** gibi hukukçularla **Sadık Aldoğan, Emin Paksüt, Nurettin Ardıçoğlu** gibi siyasetçilerin ve **Coşkun Kırca** ile **Doğan Avcıoğlu** gibi aydınların bulunduğu Anayasa Komisyonu Başkanlığı'na Ord. Profesör **Enver Ziya Karal**'ın seçilmesi ise dikkatleri çekmişti. **Yakınçağlar Tarihi Kürsüsü** ve **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü** Başkanı olan **Karal**, Fransız Devrimi'nden sonraki dönemin uzmanı ve aynı zamanda Cumhuriyet tarihi üzerindeki çalışmaları ile tanınmıştı. Komisyon sözcülüğünü de **Hürriyet Partisi** kurucularından olan Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin genç elemanlarından **Turan Güneş** üstlenmişti. Seçim yasalarını hazırlamakla görevli komisyonun başkanlığına ise **Şefik İnan** seçilmişti.

Anayasa Komisyonu çalışmalarına MBK'ce oluşturulan İstanbul Komisyonunun ön tasarısını esas almıştı. Söz konusu tasarıda ilk bakışta dikkatleri çeken, hiçbir maddesinin oybirliği ile kabul edilmemiş olması ve her madde için aykırı görüşleri belirten notların bulunması olmuştu. Temsilciler Meclisi Komisyonu, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerince hazırlanan taslağı da **yardımcı metin** kabul etmişti. Bunların dışında Fransız, İtalyan ve Alman Anayasaları ile, 1945'ten sonra siyasal partilerce hazırlanan taslaklar ve **Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi** ile **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi**'ni de göz önünde tutmuştu. Oldukça hızlı yürütülen çalışmalar sonunda düzenlenen tasarıyı iki ay sonra 9 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi Başkanlığına sunmuştu.

Temsilciler Meclisi'nde Anayasa görüşmeleri hararetli tartışmalara yol açmıştı. Bunlar özellikle tarım reformu, devletleştirme ve kamulaştırma sorunları üzerinde yoğunlaşmıştı. **M.Soysal**'ın belirttiği gibi ileride Türkiye siyasetine damgasını vuracak olan **sağ-sol** ya da **tutucu/gerici-ilerici/reformcu** çatışmasının ilk örnekleri bu tartışmalarda sergilenmişti (Anayasaya Giriş, 196). **Temsilciler Meclisi**'nin kabul ettiği metin MBK'de bazı değişikliklere uğramıştı. Tasarıyı 9 Mayısta görüşmeye başlayan Komite, başlangıç kısmı ile 17 ayrı maddesinde değişiklikler öngörmüştü. Bunlara her iki meclis üyelerinden oluşturulan karma kurulca son biçim verilmişti. Böylece Anayasa metni 27 Mayıs 1961'deki **Kurucu Meclis** toplantısında oya sunulmuştu. Tasarı 2 olumsuza karşı 260 oyla kabul edilmişti (OTAG, 285).

Ama Anayasa'nın yürürlüğe girebilmesi için 157. maddesi uyarınca **halkoyu**'na sunulması ve orada da çoğunlukla kabul edilmesi gerekliydi. **Milli Birlik Komitesi** de **halkoylaması**'nın 9 Temmuz 1961 Pazar günü yapılmasını kararlaştırmıştı. Türkiye'de ilk kez yapılmakta olan **halkoylaması** oldukça hararetli bir ortamda gerçekleştirilmişti. **Yüksek Seçim Kurulu**'nun, dolayısıyla yargının denetiminde yapılan oylama öncesinde siyasal partiler görüşlerini açıklamak için yoğun bir çalışma içine girmişlerdi. Özellikle **Demokrat Parti**'nin ardası olmaya çalışan **Adalet Partisi**, oylamanın olumsuz sonuçlanmasına yani yeni Anayasa'nın kabul edilmemesine çalışmıştı. **Kurucu Meclis**'in oluşturulmasına ilişkin

yasada, hazırlanacak Anayasa halkoylamasında kabul edilmeyecek olursa yeni bir **Temsilciler Kurulu** seçimi yapılması öngörülmüştü. Bu durumda 100.000 nüfusa bir temsilci hesabıyla seçimlere gidilecekti. Eski Demokrat ve onların izinden giden AP'liler yeni seçimlerde üstünlük sağlayacaklarını varsayarak halkoylamasında 'hayır' oylarının daha fazla çıkmasını sağlamaya çalışmışlardı. Ama sonuç onların umduğu gibi olmamıştı. Halkoylamasına 12.735.009 seçmenden 10.322.169'u katılmıştı. Böylece katılma oranı % 81.05 olmuştu. Oylama için üzerlerinde 'Evet' ya da 'Hayır' yazılı pusulalar hazırlanmıştı. Kullanılan oylardan 10.282.561'i geçerli sayılmıştı. Bunlardan kabul anlamına gelen 'Evet' oylarının sayısı 6.348.191, 'Hayır' oylarının sayısı ise 3.934.370 olarak hesaplanmıştı (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961). Böylece % 63 oranında oy alan **1961 Anayasası** kesin olarak kabul edilip yürürlüğe konmuştu.

a) Anayasa ve 'İkinci Cumhuriyet' Sorunu

Temsilciler Meclisi'nin kabul ettiği metne, **İkinci Cumhuriyet Anayasası** başlığı konulmuştu. **İkinci Cumhuriyet** deyimi bir rastlantı da değildi. Çünkü daha 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra iktidara gelen **Demokrat Parti** lideri **Menderes**'i kutlayan CHP'li **Faruk Ahmet Barutçu,** bu yeni dönem için **İkinci Cumhuriyet** demişti (SA, 433). 27 Mayıs girişiminden sonra MBK'ce seçilen Anayasa Komisyonu çalışmaları sürerken, kamuoyunda ve basında yeni Anayasa ile başlayacak dönemin **İkinci Cumhuriyet** diye adlandırılması yolunda kimi görüşler öne sürülmüştü. Örneğin 13 Temmuz 1960 günkü sayısında MBK üyelerinin özgeçmişleri hakkında toplu bilgiler veren **Cumhuriyet** gazetesi, bunları **"İkinci Cumhuriyet'in İhtilal Meclisi Azaları"** olarak nitelemişti. Aynı gazeteden **Cevat Fehmi Başkut, Ecvet Güresin** ve **Yaşar Kemal**'in MBK üyeleri ile yaptıkları söyleşiler de ayın 15'inden başlayarak aynı başlık altında yayımlanmıştı. **İkinci Cumhuriyet** adlandırması MBK'de de taraftar bulmuştu. **C.Gürsel** yeni yıl nedeniyle yayımladığı mesajda, **"1961 yılının İkinci Cumhuriyet'in kuruluş yılı olarak milletimize mutlu olmasını dilerim!"** demişti. 6 Ocak 1961'de **Kurucu Meclis**'in açılışında **Fahri Özdilek**'in okuduğu konuşmasında da hep **İkinci Cumhuriyet**'ten söz etmişti:

"Bugün, ihtilal hükümetinin tek gayesi, teminatlı (güvenceli) **bir demokratik nizam** (düzen) **içinde hakka, adalete, hürriyete ve fazilete** (erdeme) **dayalı İkinci Cumhuriyet'i kurmaktır...**

Sizlerin İkinci Cumhuriyet'i kurma gayretleriniz sırasında, meseleleri partileriniz bakımından değil, milli menfaatler yönünden tetkik edeceğiniz şüphesizdir... Kurucu Meclis'in çalışmaları... İkinci Cumhuriyet'in siyasi faaliyetlerine ve partiler münasebetlerine ışık tutacaktır..." (Metin: YMİ, 332-334)

Öte yandan **İsmet İnönü** de **Birinci İnönü** zaferinin yıldönümü nedeniyle

verdiği demeçte **"Her büyük inkılapta olduğu gibi İkinci Cumhuriyet'in hukuki temeli de zafer üzerine kurulmaktadır"** diye bu adlandırmaya katılmıştı (Cumhuriyet, 9 Ocak 1961). Böylece **İkinci Cumhuriyet** nitelemesi yaygın olarak kullanılır olmuştu. Öyle ki Yassıada'da **Yüksek Adalet Divanı** kararlarının açıklanacağı günlerde, adadaki garnizon komutanı yargılananları teselli etmek isterken şöyle konuşmuştu: "Kararlar ağır olabilir; ama MBK af yetkisini kullanacak. **İkinci Cumhuriyet'in ilanı** ile de daha geniş affa gidilecek!" (S.Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, 195)

Bununla birlikte **Temsilciler Meclisi**'nden gelen metni ele alan MBK, ilk olarak **İkinci Cumhuriyet** üzerinde durmuştu. Tartışmalar sonunda da bu konuda asıl kararın tarihe bırakılması uygun görülmüş ve metne **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası** adı verilmişti. Ancak Anayasa'nın halkoyuna sunulup kabul edilmesinden, dahası yeni seçimlerin yapılmasından sonra da kimi çevre ve yayın organlarında **İkinci Cumhuriyet** deyimi kullanılmıştı. Örneğin **Yaşar Nabi Nayır, Varlık** dergisinin, seçimlerin yapıldığı 15 Ekim1961 günlü sayısında, **"Bu dergi, tarihimizde önemli dönüm noktalarından biri olmaya aday bir günün, İkinci Cumhuriyet için yapılan ilk seçim gününün tarihini taşıyor"** demişti. Yine **Nayır**, dergisinin 21 Kasım günlü sayısında yeni Anayasa'yı **İkinci Cumhuriyet Anayasası** olarak anmıştı:

"Cumhuriyet'in 38. yıldönümünü kutladığımız şu günlerde, İkinci Cumhuriyet'in 38 yılda varılan merhalelerden (aşamalardan) **geri dönülemeyeceğini sağlam teminat altına alan yeni Anayasası yürürlüğe girmiş bulunuyor."**

İkinci Cumhuriyet nitelemesi, 1961'den yıllarca sonra 12 Mart 1971 girişiminde bile kullanılmıştı. O girişimden sonra Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenen Alb. **Sadi Koçaş,** o günlere nasıl gelindiğini açıklamak için yazdığı ve 1976'da basılan **Atatürk'ten 12 Mart**'a başlıklı kitabının 4. cildine **"İkinci Cumuriyet'ten 12 Mart'a"** alt başlığını koymuştu. Dolayısıyla 1961'den 30 yıl sonra 1990'lı yıllarda öne sürülen ve tartışılagelen **İkinci Cumhuriyet** önerileri, bir bilgisizliğin ya da geçmişi unutan bir bellek zayıflığının eseri olsa gerektir.

b) 1961 Anayasası'nın Özellikleri

Kurucu Meclis'ce kabul edilen Anayasa, yukarıda da değinildiği gibi, 9 Temmuz 1961 Pazar günü **halkoyu**'na sunulmuş ve büyük çoğunlukla kabul edilmişti. Ancak o zaman sayıları 67 olan illerden 11'inde (Aydın, İzmir, Manisa, Denizli, Kütahya, Bursa, Sakarya, Bolu, Çorum, Samsun ve Zonguldak) 'Hayır' oylarının 'Evet'lerden daha fazla çıkması dikkatleri çekmiş ve bu illerde **Demokrat Parti** üstünlüğünün devam ettiğini göstermişti.

334 sayılı yeni Anayasa, **Başlangıç** bölümü dışında, 157 esas ve 22 geçici madde halinde düzenlenmişti. Metin de "Genel Esaslar, Temel Hak ve Ödevler,

Cumhuriyetin Temel Kuruluşu (Yasama, Yürütme, Yargı), Çeşitli Hükümler, Geçici Hükümler ve Son Hükümler" diye 6 kısma ayrılmıştı. Ancak Başlangıç kısmı ile Kenar Başlıklar da esas metinden sayılmıştı. İlk okunuşta göze çarpan özelliklerinden biri, DP iktidarının 1952'de yeniden yürürlüğe koyduğu 1924 tarihli **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu**'ndaki dil yerine 1945'te Türkçeleştirilmiş olan **Anayasa** dilini andıran bir anlatımın kullanılması olmuştu.

1961 Anayasası'nın belirgin özelliklerinin başında, CHP'nin XIV. Kurultayında saptanan ve partinin öngördüğü **düzen değişikliği**'nin ana öğelerini içeren ilkeleri **İlk Hedefler Bildirisi**'ndeki esasların gerçekleştirilmiş olmasıydı. CHP bildirisinde, TBMM dışında **ikinci bir Meclis**'in, yasaların Anayasa'ya uygunluklarını denetleyecek bir **Anayasa Mahkemesi**'nin ve yargı güvencesini sağlayacak bir **Yüksek Yargıçlar Kurulu**'nun kurulması; ekonomik sorunlara çözüm önerecek bir **Yüksek İktisat Şûrası** oluşturulması; seçimlerde **orantılı (nisbi) sistem**'in uygulanması öngörülmüştü. Ayrıca **basın özgürlüğü** ile **üniversite özerkliği**'nin eksiksiz olarak sağlanacağı da önemle vurgulanmıştı (DETA, IV/1, s. 191 vd.). Yeni Anayasa'da bütün bu değişiklikler ve kurumlar ya aynı adla ya da biraz değişik adlarla yer almıştı. İkinci Meclis'e **Senato** denilmiş, İktisat Şûrası yerine daha kapsamlı ve yetkili kuruluş olan **Devlet Planlama Teşkilatı**'na yer verilmişti.

Anayasa'nın bir başka özelliği, 1937 Şubatında metne sokulmuş olan **6 İlke**'nin metinden çıkartılmış olmasıydı. **Devrim Tarihi** dizimizin 4. kitabında ayrıntılarıyla belirttiğimiz gibi, çok partili düzene geçişten sonra **Atatürk İlkeleri** diye anılan ve ilk olarak CHP tüzüğünde belirlenmiş olan söz konusu **6 ilke**, tartışmalara yol açmıştı. Muhalefeti oluşturan **Demokrat Parti** ile **Millet Partisi** buna ilişkin hükümlerin Anayasa'dan çıkartılmasını istemişlerdi. CHP de en sonunda bu görüşe yaklaşmış ve 14 Mayıs 1950 seçimlerinden önce yayımladığı bildiride, "6 İlke'nin Anayasa'dan çıkartılacağını ancak partinin temel prensipleri olarak kalacağını" açıklamıştı. 1961 Anayasası'nın da **6 İlke** yerine, Başlangıç kısmında, **ulusların direnme hakkı**'na değinilmiş, **Türk Milliyetçiliği**'nin geniş bir tanımı yapılmış ve **ulusal egemenlik** ile **Atatürk devrimleri**'ne bağlı kalınacağı vurgulanmıştı. Ayrıca Çeşitli Hükümler bölümüne **"Devrim Kanunlarının Korunması"** başlıklı bir madde (Md. 153) konulmuştu: Bu maddede, 1924-1934 tarihleri arasında yürürlüğe konmuş olan ve T.C.'nin **laiklik** niteliğini koruma amacını güden 8 yasanın Anayasa'ya aykırı olduğunun öne sürülemeyeceği belirtilmişti:

Öğretimin Birleştirilmesi – Şapka giyilmesi – Tekke ve Zaviyelerin kapatılması – Medeni Yasa'nın evlenme/nikâha ilişkin hükmü – Uluslararası rakamların kabul edilmesi – Yeni Türk harflerinin kabul ve uygulanmasına ilişkin yasa – Kimi lakap ve sanların kaldırılmasını öngören yasa – Bazı kisvelerin giyilmesini yasaklayan yasa.

Anayasa'da, Türk devriminin ve Atatürkçülüğün ekseni olan laikliğin korunmasına özel bir önem verilmişti. **Düşünce, İnanç Hak ve Hürriyetleri** başlığı

altında, herkesin din ve mezhep ayırımı yapılmaksızın yasalar önünde eşit olduğu, kamu düzenine ve genel ahlaka ve yasalara aykırı olmayan ibadet, dinsel âyin ve törenlerin serbest olduğu ve hiç kimsenin inançlarından dolayı kınanamayacağı ve bu törenlere katılmak için zorlanamayacağı belirtilmişti. Ayrıca 1946'dan sonra çok tartışılan **din eğitim ve öğretimi** konusunda da bir orta yol bulunarak, bu eğitim ve öğretim kişilerin kendi kararlarına, küçükler için de yasal temsilcilerin isteğine bağlı kılınmıştı. Bunların dışında MBK'nin temel görüşlerinin yer aldığı belgede dine ve din adamlarına gereken önemin verileceği yolundaki değerlendirmeden hareketle **Diyanet İşleri Başkanlığı**, genel yönetim kurumları içine alınmış ve yetkilerinin yasayla düzenleneceği belirtilmişti (Md. 154).

Birey/toplum-devlet açısından ele alındığında yeni Anayasa, **Tanör**'ün değerlendirmesiyle insanı yüce bir değer olarak kabul etmiş ve kişilerle toplumun haklarını ve özgürlüklerini uzlaştırıp geliştirmeyi amaçlamıştı. Bu doğrultuda çağdaş anayasalarda kabul edilmiş olan hemen bütün özgürlükleri tanımıştı. Devletin başlıca görevinin bunlara dokunmama, karışmama ve koruma olduğu belirtilmişti (Agy, 288 vd.). Cumhuriyet'in nitelikleri sıralanırken de, bunun **insan haklarına, Anayasa'nın temel ilkelerine dayalı, milli, demokratik ve sosyal bir hukuk devleti** olduğu belirtilmişti (Md. 2).

"Herkes" deyimiyle bütün vatandaşlara tanınan sosyal ve siyasal haklar arasında **toplu sözleşme** ve **grev hakkı**'na yer verilmesi ayrı bir önem taşımaktaydı. Bütün bu haklar, **Tanör**'e göre Fransa ve Federal Almanya Anayasalarına göre daha **dolgun**, 1948 İtalya Anayasası ile de eşdüzeyde idi. T.Cumhuriyeti'ne kaynak olan **halk egemenliği** kavramını koruyan Anayasa, seçimlerin her aşamada yargı denetiminde yapılması ve seçim tutanaklarının **Yüksek Seçim Kurulu**'nca onaylanmasını düzenleyen hükümlerle seçim güvencesini pekiştirmek istemişti. 27 Mayıs öncesi yaşananları göz önüne alarak da siyasal partilerin yeni kurulan **Anayasa Mahkemesi**'nce denetlenmesi ve gerektiğinde ancak o mahkemenin alacağı kararla kapatılması ilkelerini getirmişti.

1961 Anayasası, o zamana kadar var olan tek meclis TBMM yerine 2'li Meclis sistemini yeğlemişti. Bunda 1950 öncesi öne sürülen görüşlerin, özellikle de CHP'nin seçim bildirilerinde yer alan kararların etkisi olmuştu. Buna göre TBMM, biri **Millet Meclisi,** diğeri **Cumhuriyet Senatosu** adını taşıyan iki kanattan oluşacaktı. **Millet Meclisi** (MM), genel seçimleri kazanan partili ya da bağımsız 450 milletvekilinden oluşacaktı. **Cumhuriyet Senatosu** için 3 tür üyelik öngörülmüştü:

Genel oyla seçilen 150 üye – Cumhurbaşkanınca seçilen 15 üye – Görevi sona eren MBK üyeleri ve eski Cumhurbaşkanları.

Böylece her iki meclisin üye sayısına sınırlama getirilmişti. **Tabii Senatörlük** denen 3. grup Senato üyelikleri, aslında ihtilali yapan ve bir dizi sorumluluk altına girmiş olan MBK üyeleri için bir güvence, bir koruyucu kalkan olarak düzenlenmişti. Milletvekilliği süresi 4 yıl, genel oyla gelen ya da Cumhurbaşkanı kontenjanından seçilen senatörlükler içinse süre 6 yıl olarak saptanmıştı. Ancak

bu iki gruptaki senatörlerden üçte biri her 2 yılda bir yenilenecekti. Anayasa, çok partili düzene geçildikten sonra milletvekilleri maaşlarında yapılan artışların kamuoyunda uyandırdığı tepkileri dikkate alarak maaş ve yollukların artırılmasına da sınırlama getirmişti (Md. 82).

1961 Anayasası Cumhurbaşkanlığı süresi ve seçim koşullarında da büyük değişiklik getirmişti. Süre 4'ten 7 yıla çıkartılmıştı. Cumhurbaşkanının TBMM'nin 40 yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim görmüş üyeleri arasından ve üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile gizli oyla seçilmesi öngörülmüştü (Md. 95). Bu hükümlerin getirilmesinde **Celal Bayar**'ın öğrenim durumu ve Devlet Başkanlığındaki tutumu büyük etken olmuştu. **Kurucu Meclis** üyelerinden olan **Bülent Ecevit,** koşulların ağırlaştırılmasını 'demokrasi' anlayışıyla pek bağdaştıramamıştı ama kendisi de yüksekokul mezunu olmadığından kişisel tepki sayılmasın diye bu maddeye karşı çıkmamıştı (Rahşan, 53). Yeni Anayasa, Cumhurbaşkanını **Yürütme erki**'nin başı saymıştı. Aynı zamanda Cumhurbaşkanı belli koşullarla MM seçimlerinin yenilenmesine de karar verebilecekti. Ayrıca Bakanlar Kurulu'nun oluşturulmasında 2 yenilik getirmişti: Cumhurbaşkanınca seçilen Başbakan, kabinesine TBMM dışından da üye alabilecekti. Seçim dönemlerinde Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarına partisiz kişiler getirilecekti. Hükümete **güvenoyu** verip vermeme ve **gensoru** hakkı yalnızca **Millet Meclisi**'ne aitti. Ancak **Meclis Soruşturması, Millet Meclisi** ile **Senato**'nun ortak toplantılarında alınabilecekti. Bunların dışında Silahlı Kuvvetler'in, ordunun sorunlarını ve isteklerini yönetime, yürütme organlarına aktarmalarına olanak verecek bir düzenlemeye de gidilmişti. Temsilciler Meclisi'nin kabul ettiği metinde bu amaçla bir **Milli Savunma Yüksek Kurulu** öngörülmüştü. Ancak MBK, bunu **Milli Güvenlik Kurulu** olarak değiştirmişti. MGK, yasayla belirlenecek bakanlar ile Kuvvet Komutanlarından oluşacaktı. Savunma konularında Hükümet ile Silahlı Kuvvetler arasında eşgüdümü sağlamak, yardımcı olmak amacıyla oluşturulan kurulun görevleri de şöyle belirlenmişti:

"Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir." (Md. 111/3) Ancak 10 yıl sonra 1971 Anayasa değişikliğinde bu **görüş bildirme** yetkisi **"tavsiye eder"** biçimine dönüştürülecekti.

Yargı bağımsızlığının vurgulandığı 1961 Anayasası'nda, 1950 öncesi **ispat hakkı / yargıç güvencesi** tartışmaları göz önüne alınarak "yargıçların azledilemeyecekleri ve kendi istekleri olmayınca yaş sınırı öncesinde emekli edilemeyeceklerine" ilişkin bir hüküm konulmuştu (Md. 133). Ayrıca yargıç ve savcıların özlük işleri ve atamalarıyla ilgili kararları almakla görevli bir **Yüksek Hâkimler Kurulu** öngörülmüştü. Anayasa metninin ikinci kez görüşüldüğü bileşimde çoğu CHP'li 85 üyenin verdikleri bir önerge ile, bu **Yüksek Hâkimler Kurulu**'nun 4 ay içinde yargıçlar arasında bir tasfiye yapması, gerekli görülenlerin emekli edilmesi istenmişti. Bununla DP iktidarı döneminde yansız davranmayıp **"Ben DP'nin yargıcıyım!"** diyenlerin işbaşından uzaklaştırılması amaç edinilmişti.

Ama durum **İnönü**'ye iletilince hemen Meclis'e gelerek söz almış ve yanlış davranan % 20 oranındaki grubun suçunun çoğunluğa yüklenemeyeceğini, bu gibi işlemlerin iftiralara, kişisel hesaplara yol açacağını belirterek önergeye karşı çıkmıştı. Bunun üzerine önerge 59'a karşı 110 oyla reddedilmişti (YSYK, 244).

Yargı alanında getirilen yeni düzenlemeler, Yargıtay ve Danıştay'ın yetkilerinin ve askeri yargı alanın saptanması ve bir **Uyuşmazlık Mahkemesi**'nin kurulması olmuştu. **Anayasa Mahkemesi**'nin kurulması ise hem yargı hem de siyasal alanda önemli bir aşama olmuştu. Yasaların ve TBMM İç Tüzüklerinin Anayasa'ya uygun olup olmadığını ve siyasal partilerin hesaplarını denetleyecek olan bu yüksek mahkeme, gerektiğinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar ile yüksek yargı üyelerini **Yüce Divan** olarak yargılama yetkisiyle donatılmıştı.

Anayasa'da, yine DP dönemindeki tartışmalar ve olaylar dikkate alınarak üniversiteler 4936 sayılı yasayla tanınmış olan **yönetimsel ve bilimsel özerklik** güvencesi altına alınmış (Md. 120), aynı zamanda devlet radyolarının da **özerk** olmaları koşulu getirilmişti.

1961 Anayasası'nın geçici hükümleri, genelde uygulamaya geçişi düzenleyen hükümlere ilişkindi. Ancak 27 Mayıs 1960'tan **Kurucu Meclis**'in toplandığı 6 Ocak 1961'e kadarki sürede MBK'nin ve o dönem Hükümetlerinin aldığı kararlar ve çıkardığı yasalarla bunları uygulayanlar hakkında cezai, mali ya da hukuki sorumluluk savının öne sürülemeyeceğine ve yargıya başvurulamayacağına ilişkin hüküm (Md. 4) önem taşımaktaydı. İhtilali yapanlara güvence sağlama ve o dönemdeki düzenlemeleri koruma amacını güden bu hüküm, özellikle 12 Eylül 1980 darbesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası'nda benzer bir anlatımla yer aldıktan sonra önemli bir soruna dönüşecekti.

Yeni Anayasa kaçınılmaz olarak, DP'nin iktidarı boyunca kurduğu baskıcı yönetime karşı duyulan tepkinin ve çoğunluk partisi istibdadını önleyecek önlemleri almak isteğinin izlerini de taşımaktaydı. Bu doğrultuda gerekli hükümler getirilir ve yeni kuruluşlar öngörülürken DP karşıtı siyasal partilerin, özellikle de CHP'nin 15 Ocak 1959'da açıklamış olduğu **İlk Hedefler Bildirisi**'nde yer alan isteklerin de etkisi olmuştu. Ama bu etkiler ne olursa olsun katılımcı demokrasiyi ve T.C. Devleti'nin insan haklarına önem veren çağdaş, laik ve sosyal bir hukuk devleti olmasını öngören 1961 Anayasası, kuşkusuz ki **devrimci** bir içerik taşıyordu. 27 Mayıs 1960 darbesinin bir **Ak devrim** sayılmasının en büyük kanıtı da bu Anayasa idi. Ancak genel ilkelerin ve düzenlemelerin sıralandığı Anayasa'da, doğal olarak tanınan hak ve özgürlüklerin sınırları ile kurulacak yeni kurumların işleyişlerinin çıkartılacak yasalarla belirtileceği vurgulamakla yetinilmişti. Bu nedenle büyük bir aşama olan bu metin ancak uygulama ile canlılık, işlerlik kazanabilecekti. Ne ki yukarıda da değinildiği gibi yeni Anayasa kapatılan DP mensupları ve yandaşlarınca, daha çok siyasal nedenlerle olumsuz karşılanmış, halkoylamasında 'Hayır' oyu verilmesi için bir kampanya açılmıştı. Halkoylaması olumlu sonuçlandıktan sonra da metne ilişkin kimi eleştiriler öne sürülmüştü. Bunlar özellikle yeni Anayasa ile Devlet'in, yürütme gücünün zayıflatıldığı noktasında odaklaşmıştı.

Öyle ki sağ ya da DP'nin devamı olan yeni siyasal partilerin yöneticileri 1961 Anayasası'nı Türk toplumunun bünyesine uymayan 'geniş' bir elbiseye benzetirlerken, çok partili düzene geçişte etkin görev üslenmiş olan CHP'li Anayasa Profesörü **Nihat Erim** bile bunun 'lüks' olduğunu öne sürecekti... Bu eleştiriler 12 Mart 1971 askeri girişiminden sonra ilk aşamada Anayasa'nın bazı maddelerinde önemli değişiklikler yapılıp özgürlükler ya da hakların daraltılmasının nedenlerinden biri olacaktı.

Bu eleştirilere örnek olarak 1971 öncesinde **Atatürk Üniversitesi**'nde dekanlık yapmakta olan yargıç kökenli Prof.Dr. **Turhan Tufan Yüce**'nin 1924 ve 1961 Anayasaları hakkında yaptığı karşılaştırmada öne sürdüğü görüşlerini özetleyerek aktarabiliriz:

"1- 1961 Anayasası, devlette birlik düşüncesini anlamamış, kuvvetler dengesi gereğini görmemiş, devlet otoritesini zedelemiş bir bozuk düzendir.

2- 1961 Anayasası'nı hazırlayanlar, 1924 Anayasası'ndaki kuvvetler birliği ve vazifeler ayrılığı prensibini yeter bir anlayışla değerlendirememişler, bu prensibin 'kuvvetler birliği' teorisi ile olan farkını göremişler, akıl dışı bir reaksiyonla kuvvetler ayrılığını en tutarsız biçimi ile bunun yerine ikame etmişlerdir (geçirmişlerdir).

3- 1961 Anayasası 'Meclis üstünlüğü'nün yanlış bir izahına dayanmış, Meclis üstünlüğünün mutlaka bir çoğunluk istibdadına varacağını vehmetmiş (varacağından ürkmüş), **böyle bir istibdat ihtimalini rasyonel tedbirlerle önlemeyi düşüneceği yerde, kuvvetlerini birbirinden ayırarak devleti parçalama, güçsüz bırakma yolunu seçmiştir.**

4- 1961 Anayasası'nda özerk kurumların durumunu izah edebilen hiçbir haklı düşünce yoktur. Üniversiteyi ve radyoyu hükümetin kontrolünden kaçırmak, ya sorumsuzluğa, ya şaşkınlığa, ya kötü kasda delalet eder (gösterir).

5- 1961 Anayasası çelişkilerle doludur... Hâkimiyetin kullanılışının seçimsiz organlara bu şekilde devri, özerk kuruluşlar, sınırsız ve sorumsuz bir idari yargı; bu müesseselerin (kuruluşların) **hepsi Anayasa'nın temel amacı olan demokrasi düzenine aykırıdır."** (s.45 vd.)

c) Seçim Yasaları

Temsilciler Meclisi'nde oluşturulan **Seçim Komisyonu,** hazırlanmakta olan Anayasa'nın hükümlerini ve özelliklerini dikkate alarak şu 4 ayrı tasarıyı hazırlamıştı.

- Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Yasası
- Milletvekili Seçimleri Yasası
- Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Yasası

– Anayasa'nın Halkoyuna Sunulması Hakkında Yasa

Nisan sonlarında genel kurula sunulan bu tasarılar, bazı hükümler üzerindeki hararetli tartışmalardan sonra birbiri arkasına kabul edilmişti. Tartışmalar da özellikle seçimlerde uygulanacak **orantılı (nisbi) sistem,** seçmen yaşı ve askerlere oy hakkı tanınıp tanınmaması üzerinde yoğunlaşmıştı. Komisyonca hazırlanan tasarılarda **Millet Meclisi** yani milletvekili seçimlerinde **orantılı (nisbi) sistem uygulanması, Cumhuriyet Senatosu** seçimlerinde ise Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana uygulanmakta olan **çoğunluk sistemi**'nin korunması yeğlenmişti. Seçimlerde uygulanacak sistem çok partili düzene geçişle birlikte gündeme gelmiş, tartışılmıştı. Son CHP hükümeti döneminde 1950'de yeni Seçim Yasası hazırlanırken kimi çevreler **orantılı sistem**'e geçilmesini önermişlerdi. Fakat o düzenlemeyi yürüten **Nihat Erim** ve CHP bu değişikliği kabul etmemişti (ÇÖKA, 259). 14 Mayıs 1950'de seçimler yitirildiğinde ise **İnönü** oğlu Erdal'a yazdığı mektupta bu durumu **çoğunluk sistemi**'nin etkisine bağlamıştı. Bu yüzden de CHP, DP iktidarının son yıllarında orantılı sistemi önermeye yönelmişti.

Yeni Anayasa'ya **"seçimler serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır"** gibi ana ilkeleri belirleyen bir hüküm konulmuştu (Md. 31). Seçimlerin nasıl yapılacağı, hangi sistemin uygulanacağı, seçme ve seçilme koşulları ise seçim yasaları ile düzenlenmişti. Böylece sistem sorunu güncellik kazanınca CHP içinde de tartışmalar başlamıştı. Kimi üyeler muhalefette savunmuş oldukları **orantılı sistem**'e karşı çıkmışlardı. Onlara göre söz konusu sistemle ancak listelerin başlarında yer alacak adayların seçilme şansı olabilecekti. Ama Parti Meclisi **orantılı sistem**'i kabul etmişti. Bununla birlikte **Kasım Gülek, Cemil Sait Barlas** gibi kimi üyeler **Kurucu Meclis** görüşmelerinde **çoğunluk sistemi**'nin korunmasını savunmuşlardı. **Barlas, orantılı sistem**'in 'ihtilallere yol açacağını' bile öne sürmüştü. Görüşünü kanıtlamak için de İtalya'da söz konusu sistemle iş başına geçen **Mussolini**'nin Roma'ya yürüyerek diktatör olduğunu anımsatmıştı (YSYK, 241). Sonunda milletvekili seçimlerinin orantılı, senato seçimlerinin ise çoğunluk sistemine göre yapılması kabul edilmişti. Bunlara ilişkin 3 ayrı yasa, **Seçimlerin Temel Hükümleri, Senato Seçimleri** ve **Milletvekilleri Seçimleri Yasaları** 28 ve 30 Mayıs 1961 günleri yayımlanarak yürürlüğe konulmuştu.

Ne ki 1961 seçimlerinde hiçbir partinin MM'de çoğunluk sağlayamadığı görülmüş ve **ortak hükümetler** kurmak zorunluluğu doğmuştu. Koalisyonlardaki deneyimsizlik yönetimdeki güçlükleri artırdığında Üçüncü Ortak Hükümetin Başkanı **İ.İnönü** bu sistemin zorluklarından yakınmaya başlamıştı. 1965 bütçesi görüşmelerinde söz alan Başbakan, aslında **çoğunluk sistemi**'nden yana olmalarına karşın **orantılı sistem**'i, demokrasiyi yerleştirebilmek için 20 yıl gibi belirli bir süre ve 'deneyim' olsun diye desteklediklerini açıklamıştı (İnönü'nün TBMM'deki konuşmaları, 306).

Seçimlere ilişkin yasalarla, seçme hakkını kullanacaklarda yaş sınırı 18'den 21'e çıkartılmıştı. Milletvekili seçilebilmek için 30, C.Senatosu üyesi seçilebilmek

için de 40 yaş koşulu getirilmişti. Yasanın getirdiği önemli bir başka yenilik de, o zamana kadar oy hakkı bulunmayan askerlere seçme hakkının tanınması olmuştu.

2- YENİ SİYASAL PARTİLER

Seçimlere gidilirken en önemli gelişmelerden biri de, MBK'nin siyasal faaliyetlere önce sınırlı ölçüde izin vermesinin (13 Ocak 1961) ardından nisan ayı başında bu yoldaki çalışmaları serbest bırakması olmuştu. Böylece **CHP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Birlik Partisi** ve **Sosyalist Parti** gibi varlıklarını sürdüren partiler, yeniden çalışmalara başlarken, kapatılmış olan **Demokrat Parti**'den serbest kalan oyları toplayacak yeni partiler kurmak için yoğun bir yarış içine girilmişti. Bunların dışında, Anayasa'nın öngördüğü özgürlük ortamında belirli görüş ya da ideolojilere dayalı yeni partiler kurmak için de harekete geçilmişti. Böylece, 1945'te çok partili düzene geçişte olduğu gibi kısa sürede birçok yeni parti kurulmuştu. Yeni partilerin kurulmasında başlıca 2 özellik ya da yöneliş belirgin bir hal almıştı:

a) Yeni partilerin eski **Demokrat Parti** oylarını toplamayı amaçlarken eski demokrat milletvekili ya da üyeleri de kuruluşları içine almaya öncelik vermeleri.

b) Yeni kuruluşlarda EMİNSU'lardan yararlanılması ve birçok emekli general ve subayın da doğrudan doğruya yeni partilerin kurucuları arasında yer alması.

Siyasal çalışmaların kısmen serbest bırakıldığı henüz resmen açıklanmadan 12 Ocak 1961'de Ankara Valiliği'ne başvuran **Cumhuriyetçi Memleketçi Parti**'nin oluşumu bu özellikleri taşıyan partilerin ilki olmuştu. 12 asker,16 eski milletvekili ve 5 eski valinin bulunduğu parti kurucuları arasında Em.General **Necip Akyıldız,** Em.Kur. Alb. **Naci Bozkurt,** eski valilerden **Akif İyidoğan** ve eski Yargıtay Başsavcısı **Hakkı Ketenoğlu**'nun bulunduğu görülmüştü. Ancak başvuru, henüz siyasal parti kurmaya izin verilmediği için kabul edilmemişti. Ama parti kurma serbest bırakıldığında bu başvuru yinelenmişti.

Eski Demokrat oyların Em.Org. **Ragıp Gümüşpala** ile **Ekrem Alican**'ın kurmaya çalıştıkları partilerden hangisine kayacağı tartışılırken 11 Şubat 1961'de Ankara Valiliği'ne 6 yeni partinin kurulduğuna ilişkin başvurularda bulunulmuştu. Başvuru sırasına göre kurulan yeni partiler şunlardı:

Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi - Adalet Partisi - Çalışma Partisi - Memleketçi Parti - Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi - Mutedil Liberal Parti.

İki gün sonra 13 Şubatta da bunlara 5 yeni parti daha katılmıştı:

Yeni Türkiye Partisi - Türkiye İşçi Partisi - Düstur Partisi - Güven Partisi - Millete Hizmet Partisi.

Bunlardan **Yeni Türkiye Partisi** genel merkez olarak Ankara'yı, ötekiler ise İstanbul'u seçmişlerdi. Yıl sonlarında **Demokrat Parti** kurucularından olup partiden ayrılmış olduğu için **Yassıada**'da yalnızca 6/7 Eylül olayları nedeniyle

yargılanıp sonunda beraat eden **Fuat Köprülü** de **Yeni Demokrat Parti** adını verdiği parti ile bu yarışa katılmıştı. **Köprülü** Ankara'da yeni bir parti kurarken İstanbul'da da doğrudan doğruya **Demokrat Parti** adı verilen bir başka parti oluşturulmuştu. Ancak İçişleri Bakanlığı yeni partilerde 'demokrat' adının kullanılmaması gerektiğini öne sürerek bunların çalışmalarına izin vermemek istemişti. **Köprülü** bu uyarıyı dikkate almadığı için hakkında dava açılmıştı. Sonunda 'demokrat' adını taşıyan söz konusu partiler fazla etkinlik gösteremeden dağılmıştı. Bu arada **Çalışma Partisi,** varlığını korumakta olan **Sosyalist Parti** ile birleşmişti (3 Mart 1961). Genel seçimler öncesinde kurulan ve Genel Başkanlığını Kur.Alb. **Sadi Atak**'ın üstlendiği **Güven Partisi** ise, birkaç ay sonra kendiliğinden dağılma kararı almıştı (Cumhuriyet, 23 Ocak 1962). Yıllar sonra CHP'den kopan **Turhan Feyzioğlu** ve arkadaşları aynı adı kullanarak yeni bir **Güven Partisi** kuracaklardı.

Salih Âdil Başaran'ın genel başkan olduğu **Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi**'nde de Em.G. **Muhittin Satur** ve Em.Alb. **Ahmet Süer** gibi kimi subaylar kurucu olarak yer almışlardı. Ama yeni kurulan partiler içerisinde 3'ü gelişerek Türk politik yaşamında etkili olabilmişti: **Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi** ve **Türkiye İşçi Partisi.**

Yukarıda belirtildiği gibi başta **A.Türkeş** olmak üzere MBK üyelerinden bir kısmı, daha 1960 yazında **Demokrat Parti**'nin yerini alacak bir partinin kurulması için bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Ancak Komite'den destek görmeyince girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Bundan sonra özellikle Devlet ve Hükümet Başkanı konumunda bulunan **Cemal Gürsel**'in ilk kabinede Maliye Bakanlığına getirilen **Ekrem Alican**'a sempati duyduğu ve onun kuracağı bir partiye destek olmak istediği anlaşılmıştı. Ama öte yandan liderleri **Yassıada**'da yargılanan DP'lilerin ihtilalcilere de karşı çıkabilecek bir parti kurmak istedikleri anlaşılmıştı. Bunu gerçekleştirebilmek için de **Gürsel** ve öteki MBK karşısına bir generalin başkanlığında çıkmayı uygun bulmuşlardı. Bu amaçla 27 Mayısta III. Ordu Komutanı iken ihtilali en geç desteklemiş olan ve 4 Haziranda Genelkurmay Başkanlığına getirilmişken iki ay sonra emekliye sevkedilen, Org. **Ragıp Gümüşpala** ile ilişki kurmuşlardı. **İnönü, Gümüşpala**'nın **Kurucu Meclis**'e seçilmesini önermiş, ancak önerisi kabul edilmemişti.

Ancak çok geçmeden **Gümüşpala** yeni bir parti kurma çalışmaları içine girmiş ve **Adalet Partisi**'nin 11 kurucusundan biri olmakla kalmayıp onun genel başkanlığını da üstlenmişti. Onun yanı başında Em.General **Necmettin Öktem** ile Em. Alb. **Şinasi Osma** da kurucular arasına girmişlerdi. **Osma,** partide önemli bir görev olan genel sekreterliğe getirilmişti. **Adalet Partisi**'nin daha kuruluş için resmen başvurmasından önce **Demokrat Parti**'den ayrılanların kurmuş oldukları **Köylü Partisi** ile birleşmesi ve o partiden **Ethem Menderes, Tahsin Demiray** ve **Muhtar Yazır**'ı kurucuları arasına alması da ilk aşamada ona küçümsenmeyecek bir güç kazandırmıştı. **Gümüşpala**'nın Genel Başkanlığını üstlendiği parti, yerine geçmek istediği **Demokrat Parti** gibi milliyetçi ve sağ

eğilimli bir kitle partisi olarak ortaya çıkmıştı. Kendisini **"Türk ulusunu, milli tarih şuuru içinde Batı medeniyeti düzeyine çıkarmayı ideallerinin temeli saymış bir siyasal kuruluş"** olarak ilan eden AP, amacını "Türk milletini geri kalmışlıktan, sefaletten ve siyasi vesayetten kurtarmak, hür dünyanın demokratik, ileri ve müreffeh hür bir üyesi haline getirmek" diye saptamıştı (Md. 1). Demokrasi ve özgürlük özlemini içeren bu madde, dolaylı bir biçimde ülkede siyaset ve siyasetçinin tam anlamıyla özgür olmadığını, bir koruyucu gücün gölgesinde bulunduğunu yansıtıyor demekti. Böylece de 27 Mayıs ara rejimine yönelik bir eleştiriyi de içeriyordu. Parti tüzüğünün bir başka maddesinde, **"Vatandaşı siyasi vesayet altına almak isteyen, insan haysiyetini rencide eden** (onurunu kıran), **insan hak ve hürriyetini hiçe sayan... totaliter düşünce"**nin karşısında olduğu açıklanarak bu **siyasi vesayet** sorunu bir kez daha vurgulanmıştı (Md. 2). Refah devleti yaratmayı hedef alan AP kurucularına göre, uygar bir toplum olabilmenin ilk koşulu, **hür bir nizam** (düzen) içinde yaşayabilmekti. **Demokrat Parti** gibi ekonomide devletçilik yerine ekonomide serbestliği, özel girişimciliği kabul eden AP, tüzüğünde, ırk, kültür, din, mezhep ve yöresel gelenek farkları doğuran akımlara karşı olduğunu da belirtmişti. Profesyonel politikacıların yanında MBK uygulamalarından kırgınlık duyanların ve özellikle emekliye ayrılan subayların EMİNSU'ların bir kısmının da bu yeni partiyi desteklemeleri dikkatleri çekmişti. Amblem olarak, arkasında doğan bir güneş bulunan açık bir kitabı seçen AP, beklenmedik bir hızla ülke çapında örgütlenmeye koyulmuştu. Ancak amblem, partinin DP'nin bir devamı olduğunu açıkça yansıtması için **Demokrat** sözcüğünün kırsal kesimde oturanlarca **Demirkırat** diye söylenmesinden esinlenerek bir süre sonra bir **at** figürüne dönüştürülmüştü.

Adalet Partisi'nden 2 gün sonra da **Ekrem Alican**'ın başkanlığındaki **Yeni Türkiye Partisi** kurulmuştu (13 Şubat 1961). Bu ikinci parti, eski DP'lilerle kentli aydınların ve kısmen de CHP ve **İsmet İnönü** karşıtlarının toplandığı bir görünüm almıştı. Partinin 10 kurucusu arasında 2 Em. General (**Esat Eğilmez** ve **Sırrı Öktem**) ile 3 profesör (**Hikmet Belbez, Aydın Yalçın** ve **Cahit Talas**) de yer almıştı. Parti genel sekreterliğine ise **İrfan Aksu** getirilmişti. YTP'nin programı da **Demokrat Parti** çizgisinde olup AP'den pek farklı değildi. Genel Başkan **Ekrem Alican** bunu, **"Bizim programımız süratle kalkınmada özel teşebbüsün esas ve temel kabul edilmesi ve devletin özel teşebbüse yardımcı olmasıdır"** diye özetlemişti (Cumhuriyet, 14 Şubat 1961).

YTP'ye daha ilk günlerde 109 eski Demokrat milletvekilinin katılması yöneticileri umutlandırmıştı. Hele kimi Adalet Partililer 27 Mayıs'ı yeren demeçler vermeleri ve bazı girişimlerde bulunmaları nedeniyle gözaltına alınıp haklarında soruşturma açılınca, **Gümüşpala** ve arkadaşları zor durumda kalmışlardı. Parti kurucularından olup Teşkilat Başkanı görevini de üstlenen **Mehmet Yorgancıoğlu** da tutuklanınca (15 Mart) **Gürsel**, **"Rahat durmayanların kafasını mutlaka ezmeye kat'i surette kararlıyım"** diye demeç vermişti. Partinin İstanbul İl Başkanı Em. Korg. **Enver Akoğlu** ile bazı üyeler de AP'den istifa etmişlerdi. Bu

durum karşısında **Gümüşpala** da istifaya karar vermişti. Ama ertesi günü **Cemal Gürsel** ile görüşünce bundan vazgeçmişti (Cumhuriyet, 17 Mart 1961).

Bununla birlikte **Gümüşpala**'nın davranışlarını beğenmeyen **Gürsel**, YTP'ye ve **Alican**'a olan desteğini sürdürmüştü. Öyle ki 1961 Ekimindeki seçimlere gidilirken, **R.Gümüşpala**'ya bir mektup gönderen **Gürsel,** onu 'tehlikeli bir siyasal oyuna' âlet olmakla suçlamıştı. **Gümüşpala**'nın iyi niyetinin kötüye kullanılarak ülkede tehlikeli bir siyasal oyun oynandığını öne süren Devlet Başkanı, basma da yansıyan mektubunda şu tehditlerde bulunmuştu:

"**Sizin hüsnüniyetinizin** (iyi niyetinizin) **arkasında memlekette vahim** (korkunç) **ve ne tehlikeli bir oyun oynandığını fark etmediğinizi kabul edemiyorum.**

İyi biliniz ki hükümet elinde partinizin faaliyetleri hakkında çok hazin bilgiler vardır... Partinizde esaslı bir tasfiye (ayıklama) **yapmadıkça ve milletçe de bilinen çok fena çalışma yollarından ayrılıp temiz ve demokratik nizamın istediği nezih** (saf) **gayretlere yönelmedikçe sizi, hatta bir parti olarak kabul etmek benim için mümkün değildir.**" (YSYK, 252)

Buna karşın AP yöneticileri, 27 Mayıs girişimine ve hükümete suçlama derecesine varan eleştirilerde bulunmaktan ve DP'nin izinde olduklarını belirtmekten çekinmemişlerdi. Milletvekili seçimleri kampanyası döneminde İstanbul'da 3 AP'li tutuklanmış, Kayseri'de 12 kişi gözaltına alınmıştı. Aslında MBK ve hükümet, 27 Mayıs girişimini ve uygulanan rejimi suçlayan ya da DP'yi öven söz ve davranışta bulunanlar hakkında hemen kovuşturmaya girişmek yöntemini seçmişti. 1960 sonlarında MBK aleyhine propaganda yapan 65 kişi sıkıyönetimce tutuklanmıştı. Hükümet aleyhinde yayınlarda bulunan ya da dağıtılan bildirileri sütunlarına alan **Öncü, Yenigün, Dünya** ve **Türkiye** gazeteleri kısa ya da uzun süreyle kapatılmıştı. YTP genel yönetim kurulu üyesi eski Demokrat Partili Prof. **Aydın Yalçın** ise DP'yi övüp 27 Mayıs'ı eleştirdiği için tutuklanıp mahkemeye verilmişti. Dava sonunda mahkûm edilmiş, ancak cezası ertelenmişti (21 Eylül 1961). Bütün bunlara karşın **Gürsel**'in, suçladığı AP aleyhine yasal yollara başvurma yerine onu ve **Gümüşpala**'yı yıpratma, sindirme çabaları, gözettiği amacının tersi bir sonuç vermiş, parti MBK ve CHP karşıtı olarak giderek güçlenmişti.

Ç) YASSIADA DAVALARI

1- YÜKSEK ADALET DİVANI

Yukarıda değinildiği gibi MBK'ce 12 Haziran 1960'ta kabul edilen ve 1924 Anayasası'nda değişiklikler öngören 1 numaralı yasa ile, tutuklanan DP mensup-

ları ve onlarla birlikte suç işledikleri varsayılan kişileri yargılamak için bir **Yüksek Adalet Divanı** oluşturulması hükme bağlanmıştı. Yasaya göre 1 başkan, 8 asıl ve 6 yedek üyeli bu kurul adli, idari ve askeri kaza (yargı) yargıçları arasından Bakanlar Kurulu'nun önerisi üzerine MBK'ce seçilecekti. Sanıklar hakkında soruşturma yapıp gerekli dosyaları hazırlamak için de 30 Haziranda bir **Yüksek Soruşturma Kurulu** oluşturulmuştu. Bir başkan ve 30 üyeden kurulan **Soruşturma Kurulu** başkanlığına Yargıtay VI. Ceza Dairesi Başkanı **Celalettin Kurelman** getirilmişti. Çeşitli yargı kuruluşlarından seçilen hukukçularla askeri yargıçlardan oluşan üyeler arasına hesap uzmanları da alınmıştı. Ancak bir kalp krizi geçiren **Kurelman** kuruldan ayrılınca ondan boşalan üyeliğe **Hikmet Kümbetlioğlu** getirilmiş, başkanlığa ise **Hayrettin Şakir Perk** atanmıştı. Soruşturma konularının sayısı artınca da kurula 12 üye daha alınması gerekli görülmüştü.

Yüksek Adalet Divanı'nın başsavcısı ile 5 yardımcısı, **Soruşturma Kurulu** arasından seçilecekti. **Soruşturma Kurulu** ile **Yüksek Adalet Divanı,** 1924 Anayasası'nda yer alan **Yüce Divan** yetkisine sahip olacaklardı. Geçici yasa **Yüksek Adalet Divanı**'nın kararlarının kesin olduğunu, ancak idam kararlarının yerine getirilmesinin MBK'nin onayına bağlı olduğunu belirten bir hüküm de içermekte idi (Md. 6).

Bu amaçla ilk olarak **"İnkılabın Korunması"**na ilişkin geçici bir yasa çıkartılmıştı (28 Haziran). Bununla gözetim ve koruma altına alınanlar hakkında uygulanacak yöntemler ve yetkiler saptanmıştı. **Yüksek Soruşturma Kurulu**'nun oluşturulmasından sonra da, T.Ceza Yasası'nın vatana hıyanet suçlarına ilişkin 146. maddesi kapsamına giren davalarda **idam** cezasının 65 yaş üstündekilere verilemeyeceğine ilişkin maddesi değiştirilerek bu sınır geriye dönüşlü olarak kaldırılmıştı (12 Temmuz). Böylece bu değişiklikten önceki suçlara ilişkin olarak açılacak davalarda 65 yaş sınırı göz önüne alınmayacaktı.

Soruşturmalar sürerken MBK, 18 Ağustosta **İnkılap Mahkemeleri** kurulmasına ilişkin yeni bir yasayı da kabul etmişti. Yasa şu 2 amaçla çıkartılmıştı: Rejim aleyhinde çalışanları soruşturup yargılama – 27 Mayıs'a kadar zarara uğramış olanların durumlarını inceleyip gereken kararları alma. Yasa söz konusu mahkemelerin nasıl kurulup işleyeceklerini ayrıntılarıyla belirten 62 madde içermekteydi. Bu mahkemeler, Bakanlar Kurulu'nca gösterilecek gereklilik üzerine MBK'ce kurulacaktı. Başkan, 2 üye ve bir savcıdan oluşan mahkeme üyeleri de MBK tarafından seçilecekti. Mahkemelerin sayısı sınırlandırılmamıştı, yerel ya da gezici olarak görev yapabileceklerdi. Mahkeme kararları kesin olmayıp Ceza Yasası'ndaki genel kurallar geçerli olacaktı. Böylesi özel mahkemeler kurmaya yönelmede **devrim** ve **laiklik** karşıtı kimi yayın ve davranışları önlemenin amaç edinildiği sanılmaktadır. Çünkü 27 Mayıs girişiminden kısa bir süre sonra **dinci** gösteriler ve **Kürtçülük** hareketleriyle karşılaşılmıştı.

Toker'in aktardığına göre, yasadan kısa bir süre önce 6 Ağustosta **İnönü**'yü ziyaret eden **Gürsel,** başgösteren **Kürtçülük** hareketlerinin kendisini tedirgin ettiğinden yakınmış ve bu hareketi yöredeki bazı ağaların kışkırttığını belirterek

bunlara karşı önlem alacaklarını söylemişti. Bu arada da ağaların emin bir yere, **Sıvas**'a nakledilip 15 yıl gibi belirli bir süre orada gözetim altında tutulmalarını düşündüklerini ve bunlardan bir kısmının şimdiden **Sıvas**'a götürüldüklerini eklemişti. Bu eğilimi doğru bulmayan **İnönü, Kürtçülük** akımını önlemede en iyi yöntemin Kürt asıllı önderleri Türklüğe ısındırmak olduğunu söylemişti. Not defterine de o güne ilişkin olarak, **"Şark Meselesi (Kürtçülük): Fazla endişe var. Sıvas'a toplamışlar ve toplayacaklarmış. 80 kişi. 15 sene dönmesinler diyor"** diye yazmıştı (Agy, 105, 116). Ama MBK, 18 Ekim 1960'ta Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bölücülük ve huzursuzluk kaynağı olan ağa, şeyh gibi toplum üzerinde etkili kişilerin başka yerlere nakledilmelerini öngören bir yasa kabul etmişti. Bu gibilere kamu görevi de verilmeyecekti. Buna dayanılarak da kasım sonlarında 55 toprak ağası başka yerlere nakledilmişlerdi. Bu **sürgün** cezası, 2 yıl kadar sürecek ve **İnönü**'nün ikinci ortak hükümeti döneminde bazı koşullarla bunların yerlerine dönmelerine izin verilecekti. Buna ilişkin olarak kabul edilen yasaya göre (10 Eylül 1962), söz konusu ağalar ve şeyhler 5.000 dönümden fazla toprağa sahip olamayacaklardı. Fazla topraklar kamulaştırılacaktı. Böyle bir uygulamadan en çok yararlanmak isteyen kuruluşlar ise, **Demokrat Parti**'nin oylarını toplamak amacını güden **Adalet Partisi** ve **Yeni Türkiye Partisi** olmuştu. Yerlerine dönen toprak ağaları bu parti örgütlerince düzenlenen davul-zurnalı törenlerle karşılanmışlardı!

Gürsel'in **İnönü**'yü ziyaretinden sonra ve 18 Ağustostan önce **A.Türkeş** de Ankara'da verdiği bir konferansta, ülkede **huzur**'u koruyabilmek için bu tür özel mahkemelere gereksinme olduğunu öne sürmüştü. İşte **İnkılap Mahkemeleri** Yasası, bu düşünce ve amaçlarla çıkartılmıştı. Böyle özel mahkemelerin oluşturulmasında da, Kurtuluş Savaşı dönemindeki **İstiklal Mahkemeleri**'nin kuruluşları örnek alınmıştı. Bununla birlikte eleştirilerin artması karşısında bu mahkemelerin kurulması yoluna gidilmemişti. Bakanlar Kurulu kendisine verilmiş olan yetkiyi kullanmak istememişti.

1961 baharına doğru MBK karşıtı bazı eylemler başgösterdiğinde bu mahkemelerin kurulması yeniden gündeme gelmişti. Ankara'da bazı kişiler ihtilal karşıtı bir komplo hazırladıkları savıyla tutuklanıp mahkemeye verilmişlerdi. CHP döneminin ünlü İstanbul valilerinden olan ancak sonradan **Demokrat Parti**'ye geçip bakanlığa kadar yükselmiş olan Dr. **Lütfi Kırdar**'ın **Yassıada**'da ifade verirken bir kalp sektesi sonucu ölmesi, bazı eski Demokratlarla bir kısım dinci kesimin kıpırdanışlarına fırsat vermişti. Valiliğin izniyle düzenlenen cenaze törenine katılan bir grup, tabutu kaçırarak İstanbul sokaklarında **tekbir**'ler getirip gösteri yürüyüşüne girişmişlerdi. Bu kıpırdanmalar **İnkılap Mahkemesi** kurulması isteklerini güçlendirmişti. **İstiklal Mahkemeleri**'nin kuruluşuna yol açan nedenlerin unutulduğunu, yalnızca o mahkemelerde yargılananların hatırlandığını belirterek böyle olağanüstü mahkemeler kurmanın doğru olmadığı kanısında olan **İnönü, Gürsel**'i ziyaret edip görüşlerini aktarmak istemişti. 21 Şubat 1961 akşamı Çankaya'da yapılan görüşmeden birkaç gün sonra da **Gürsel, İnkılap Mahkemeleri**

kurmaya gerek olmadığını açıklamıştı. Gerginleşen ortamı yumuşatmak için de bir **Kardeşlik Haftası** düzenlenmişti. Haftanın açış konuşmasını yapan **Gürsel,** "Memleketin huzurunu bozanların, rahat durmayanların kafasını ezmeye kesin surette kararlıyım!" diye bir gözdağı vermekle yetinmişti.

Yüksek Soruşturma Kurulu'nun çalışmaları bitirilince **Yassıada**'da tutuklu bulunanlar hakkında çeşitli savlarla davalar açılmıştı. Oluşturulan **Yüksek Adalet Divanı** Başkanlığına Yargıtay I. Ceza Dairesi Başkanı **Salim Başol,** Başsavcılığa da **Soruşturma Kurulu**'nda da görev almış olan İzmir Savcısı **Altay Ömer Egesel** getirilmişti. Yargılamalar başlamadan önce **Başol** ve yardımcısını kabul eden **Gürsel,** kendilerine hiç kimsenin etki yapamayacağını belirtmiş ve onlardan vicdanlarına göre hareket etmelerini istemişti. **Nadir Nadi** de soruşturmalar sürerken yayımladığı **Devrim Şakaya Gelmez** başlıklı yazısında, **devrim**'lerin bir **yıkıcı** bir de **yapıcı** evrelerinin bulunduğunu anımsatarak, bu ilk evrede çok dikkatli davranılması gerektiğine dikkatleri çekmek istemişti:

"27 Mayıs hareketinin yıkıcı safhası henüz sona ermemiştir. Yapıcı safhasının da ancak hazırlıkları başlamıştır. Bu itibarla milletçe pek nazik günler yaşadığımızı bir an unutmamalıyız!" (Cumhuriyet, 3 Temmuz 1960)

2- YARGILAMALAR

Yassıada'da duruşmalara 14 Ekim 1960'ta başlanılmıştı. Soruşturma sonunda **Bayar, Menderes** ve öteki DP'liler için değişik konularda davalar açılmıştı. **Bayar**'a yüklenen başlıca suç, yansız bir devlet başkanı olarak değil, DP'li bir partizan gibi davranarak vatana hıyanet etmekti. Bunun yanı başında kendisine armağan edilen bir köpeği devlete mal etme yerine satmaktan da suçlu sayılmıştı. **A.Menderes**'e yüklenen suçlar ise daha kabarık olup şöyle sıralanabilir.

a) Gayr-i meşru ilişkisinden doğmuş bir çocuğu Dr. **Atabek**'e öldürtmek,

b) Can ve mal kaybına yol açan **6/7 Eylül 1955 olayları**'nda görevini yerine getirmemek,

c) İpar Transport Şirketi'ne haksız döviz sağlamak,

ç) Emrindeki örtülü ödeneği usulsüz kullanmak,

d) 2 Mayıs 1949'da **Demokrat İzmir** gazetesi binasının tahrip edilmesi için plan hazırlamak, Çanakkale'nin Geyikli köyünde, İstanbul ve Ankara'da başgösteren kanlı olaylarda gereken önlemleri almamak,

e) **Vatan Cephesi** kurarak toplumu parçalamak,

f) **Meclis Araştırma Komisyonu** kurdurmak ve ona aşırı yetkiler vererek Anayasa'yı ihlal etmek.

Demokrat Partili milletvekilleri ve öteki tutuklular da genelde şu konularda suçlu sayılıp haklarında dava açılmıştı:

TBMM'de Soruşturma Komisyonu kurulmasına ilişkin Anayasa'ya aykırı eylem ve hareketlerde bulunmak – Teker teker ya da toplu olarak görevlerini kötü-

ye kullanmak – 28 Nisan 1960'tan 27 Mayıs'a kadar geçen sürede meydana gelen cinayetlere göz yummak, bunları önleyecek önlemleri almamak – Anayasa'ya aykırı olarak muhalefeti sindirmeye yönelik hareketler düzenlemek ya da bunlara katılmak – Uşak, Topkapı, Geyikli, Turgutlu, Kayseri ve Yeşilhisar olaylarında sorumluluk dereceleri.

Böylece sanıklar hakkında 19 ayrı dava dosyası düzenlenmişti. Bunlar içerisinde en önemlisi 409 sanığı ilgilendiren **Anayasa'nın ihlali** yani Anayasa'ya aykırı davranışlar ve uygulamalar olmuştu. Bunun yanında **6/7 Eylül olayları, 27-28 Nisan Ankara ve İstanbul olayları, Vatan Cephesi, örtülü ödenek** konularında da ayrı ayrı dosyalarla dava açılmıştı.

Ancak beklenenin ve umulanın aksine ilk sıraya Anayasa'ya aykırı hareketler gibi önemli bir sorun yerine, **A.Menderes**'in resmen evlenmemiş olduğu bir kadından edindiği çocuğun meşru (yasal) olmadığı için doğmadan öldürülmesi, **Bayar**'ın Afgan Kralı tarafından kendisine hediye edilen ve ancak 1.000 lira değerinde olan bir köpeği 20.000 liraya **Atatürk Orman Çiftliği**'ne satması gibi kişisel nitelikteki davranışların konulduğu görülmüştü. Kamuoyunda sürprizle karşılanan ve **bebek-köpek davaları** diye anılan bu sıralama ile MBK'nin **Demokrat Parti** yöneticilerini önce yıpratıp arkasından kesin darbeyi indirmek gibi bir plan uygulamayı uygun bulduğu anlaşılmıştı. Örneğin MBK'den **Sami Küçük,** kendisinden niçin bu gibi konuları dava nedeni yaptıklarını soran **Metin Toker**'e şu yanıtı vermişti:

"Anayasa ihlali, kitlenin elle tutup göremeyeceği bir suçtur. Halbuki köpek-bebek davaları somut örneklerdir. Bunlarla Demokrat Parti ileri gelenleri yıpratılacak ve en sonunda Anayasa'nın ihlali suçuyla kesin darbe indirilecek!" (Agy, 181)

Böyle olmasına karşın davalardaki sıralama kamuoyunca onaylanmamıştı. Demokratlara göre de kendilerine yüklenen suçlardan bir kısmı sağlam dayanaklardan yoksundu. Örneğin **Demokrat Parti**'nin önde gelenlerinden **Samet Ağaoğlu,** sonradan yayımlanan anılarında 'bir gerçeği acı da olsa açıklaması gerektiğini' vurgulayarak şunları söylemektedir:

"27 Mayıs'tan sonra üzerinde tahkikatlar yapılarak dosyalar doldurulan ... efsanelerin çok büyük kısmı Köprülü (Fuat) **gibi parti kurucularından biri olmak üzere kendi içimizin, kendi arkadaşlarımızın reva gördükleri dedikodulardan ibarettir."** (Arkadaşım Menderes, 155)

Yüksek Soruşturma Kurulu'nun çalışmaları sırasında ve duruşmalardan önce, küçük gibi görünen 2 olay ya da girişimle karşılaşılmıştı. İstanbul Barosu, 31 Mayıs 1960'ta, hukuka aykırı davranan **Demokrat Parti** ve yandaşlarıyla ilgili davalarda, sanıkların ve davalıların avukatlıklarını almamayı kararlaştırmış ve bu temenniyi öteki barolara da iletmişti. Çok geçmeden Mersin, Hatay, Urfa, Mardin ve Çanakkale baroları da bu karara katılmışlardı (YMD, 291 vd.) Bununla beraber **Yassıada** duruşmalarında sanıkların savunmalarını pek çok avukat üstlenmişti. Dikkati çeken ikinci bir olay da, kurulduğunda Başyazarlığını **Bahadır**

Dülger'in yaptığı **Son Havadis** gazetesinin 17 Eylül 1960 günkü sayısında. **"Devr-i sabık"** (geçmiş dönem) başlığıyla çıkan yazı olmuştu. Bunda yalnızca **Demokrat Parti** döneminin değil, **Cumhuriyet Halk Partisi** döneminin de hesabının görülmesi istenmişti! Oysa 1950'de **Demokrat Parti** iktidara geldiğinde **"Devr-i sabık yaratmayacağını"** ilan etmiş, ama arkasından CHP dönemine ilişkin bir dizi soruşturmalar açtırmış, partinin mallarına bile el koymuştu!

Duruşmalar başladığında, **C.Bayar**'ın soğukkanlı olduğu, ağır ama ciddi davrandığı görülmüştü. Buna karşın **Menderes**'in kibarlığını koruduğu fakat soğukkanlılığını yitirdiği anlaşılmıştı. Bunda da yaradılışının ve ruhsal yapısının büyük etkisi olmuştu. Daha **Yassıada**'ya götürülüp tek başına bir odaya konulmasının ertesinde, 16 Haziranda sinir krizleri geçirmiş, bu nedenle de gözlem altına alınmıştı. İlk duruşmaya çıktığında da güçlükle konuşmuş ve durumunu **"Sayın kumandan ve şu şerefli subaylar olmasaydı huzurunuza çıkamayacaktım"** diye özetlemişti. Bununla birlikte **Bayar** da, **Yassıada**'da kendilerine uygulanan bir filme alma olayını onur sorunu yaparak intihar girişiminde bulunmuştu (26 Eylül). Sanıkların adadaki yaşamlarını filme alıp belgelemek kararı ile tutuklular ada iskelesine götürülüp motorlara bindirilmiş ve yeni geliyorlarmışçasına film çekilmişti. Buna çok sinirlenen **Bayar** bir kâğıda **"Bayar adını hiçbir zaman kirletmedim!"** diye yazdıktan sonra banyoya girmiş ve pantolonunun kayışı ile boğazını sıkmaya başlamıştı. Dışarıdan acayip sesler duyan nöbetçi teğmen içeriye girerek onu kurtarmıştı. Ama **Bayar**, kendisine gerekli müdahaleyi yapan doktorlara **"Vazifenizi yaptınız ve beni kurtardınız. Teşekkür ederim. Fakat ben kurtulmak istemiyorum!"** diye isyanını sürdürmüştü (Cumhuriyet, 27 Eylül 1960). Bu film olayını büyütmemesini dileyen Ada Komutanı Alb. **Tarık Güryay**'a da, **"Artist miyiz biz?"** diye yakınmıştı (Milliyet, 8 Ocak 1985). Bu, 27 Mayıs 1960 gecesi **Çankaya Köşkü**'nde **"Millet ve ordu seni istemiyor!"** diye tutuklandığında, cebinden çıkardığı tabancayı şakağına götürmek isteyen **Celal Bayar**'ın ikinci intihar girişimi olmuştu. O zaman bir kurmay albay müdahale ederek tetiği çekmesini önlemişti, şimdi de yardıma koşan gene bir subay olmuştu.

Yassıada duruşmaları sürerken 3 Mart 1961'de **Gürsel**'in çağrısı üzerine onunla konuşan **İnönü,** günlük notunda, **İnkılap Mahkemeleri** kurulmasından vazgeçildiği için Devlet Başkanını kutladığını, arkasından seçimlerin ne zaman yapılabileceğini konuştuklarını belirttikten sonra şu tümceyi yazmıştı: **"Davalar: İdam yapmayacak. Kararlı".** Bu, **"Yassıada**'da idam kararı verilecek mi? Verilirse MBK'ce onanacak mı?" konusundaki tartışmalara ışık tutacak nitelikteydi ve **Gürsel**'in idamlardan yana olmadığını göstermişti. **İnönü** de yakınlarına bundan sevinç duyduğunu söylemişti.

Ama çok geçmeden ordu içinde **Türk Silahlı Kuvvetler Birliği** adıyla yeni bir grubun ya da güç odağının oluşturulduğu anlaşılmıştı. Söz konusu birliğin prensipleri başlığıyla düzenlenen bir genelge 28 Haziranda Genelkurmay Başkanı **Cevdet Sunay**'ın gizli bir emriyle orduya duyurulmuştu. Bunun 3. maddesinde duruşmalar ve seçimlerle ilgili olarak şöyle denilmişti:

"d: Yassıada davasında birinci derecede suçlular için Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği kararlar derhal tasdik ve infaz edilecektir (yerine getirilecektir).

e: Genel seçimler Yassıada mahkemeleri sona erdikten ve cezalar infaz edildikten sonra yapılacaktır. Bu tarih 29 Ekim 1961'i geçemez."

Genelgede seçim için saptanmış olan tarihte bir değişiklik yapılmamıştı. Fakat idam kararlarının yerine getirileceğinin belirtilmesi, böyle bir uygulamaya gidileceği kuşkusunu pekiştirmişti. 15 Temmuz 1961'de **Yassıada**'da düzenlediği iddianamesinde toplam 592 sanıktan 228'i için çeşitli nedenlerden ötürü **idam** cezası verilmesini isteyen Başsavcı **Altay Egesel**, duruşmalar sona ererken belirttiği görüşte, **idam** isteklerini 107'ye indirmişti. Yine de siyasal idam sorunu ağırlığını korumuştu.

a) Kararlar

Yüksek Adalet Divanı sanıklar hakkındaki kararını bundan tam 2 ay sonra, 15 Eylül 1961'de açıklamıştı. Aralıksız görülen duruşmalar 203 gün sürmüştü. Sanıklarla ilgli 1.068 tanık dinlenmiş ve duruşmalara salonun el verdiği ölçüde izleyici de alınmıştı. Duruşmalar sırasında sanıklardan eski bakanlardan **Lütfi Kırdar** ile milletvekillerinden Em.Org. **Nuri Yamut**'un da içlerinde bulunduğu 7'si ölmüş, birisi de (Konya Valisi **Cemil Keleşoğlu)** intihar etmişti. Dava dosyalarından birisi zaman aşımı nedeniyle kaldırılmış, öteki 17'si ise **Anayasa'yı ihlal** dosyası ile birleştirilmişti. Bu nedenle son kararda öncelikle şu genel değerlendirme yapılmıştı:

"1950'de yapılan dürüst ve samimi bir seçim neticesi, Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Bu parti idarecileri, muhalefetteyken aşağıda görüleceği üzere, muhtelif zaman ve mahallerde (yerlerde), **parti Genel Başkanı sanık Celal Bayar, sanık Adnan Menderes ve diğer sözcüleri tarafından yapılan parlak vaatlere Türk milleti inanmış ve onu, adeta ezici bir çoğunlukla iktidara getirmiştir.**

Ancak sanık Celal Bayar, Adnan Menderes ve kendilerine tâbi bir zümre (bağlı bir grup), **güdülen iktisadi politikanın memleketi bâdireye** (tehlikeye) **sürüklediğini ve sürüklemekte olduğunu anlayınca, bu politikanın muvaffakıyetsizliğini görüp bilen, tenkit eden aydın zümreye arka çevirerek gericilerle bir olmuşlar, gericiliği teşvik etmişler, bu suretle memleketi devamlı ayakta tutacak ve çağdaş medeniyet seviyesine eriştirecek olan Atatürk ilkelerinden ayrılmışlardır. Bu cümleden olarak, dini istismardan çekinmemişlerdir. İktidara gelince Türkçe ezan kaldırılmıştır. Atatürk'ün dil konusunda ne kadar hassas** (duyarlı) **olduğu malum iken, Türkçeyi sadeleştirme cereyanı** (akımı) **bırakılarak Osmanlıcaya dönülmüş ve bu sebeple 491 numaralı Teşkilat-ı Esasiye**

Kanunu'ndaki terim ve kelimelerin, 4695 numaralı Anayasa ile Türkçeleştirilen şekli bırakılarak eskisine dönülmüştür.

Muhalif cephelerden kötü idare sonucu memleketteki huzursuzluk artınca, yeni tedbirler almak lüzumu Demokrat iktidarca duyulmuş, malum Meclis Tahkikat Encümeni'nin kurulmasına ve buna yetkiler verilmesini gerektirecek ve bu encümen marifetiyle (yoluyla) **tahkik ve tespit edilecek bir mesele yokken, sözde 'Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıkıcı, gayr-i meşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket zararına cereyan tarzı ve bunların mahiyetinin** (içeriğinin) **nelerden ibaret olduğunu tahkik, tespit ve memleketin her tarafında yaygın halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetin sebeplerine intikal etmek** (nedenlerini aramak), **matbuat** (basın) **meselesiyle adli ve idari mevzuatın** (tüzel düzenlemelerin) **ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik eylemek üzere, Meclis tahkikatı açılması lüzumu' ortaya atılmıştır."**

Yüksek Adalet Divanı, 11 ay süren yargılama sonucunda sanıklar hakkında şu kararları vermişti:

15 idam, 31 ömür boyu hapis, 418 kişi için 6 aydan 20 yıla kadar değişen hapis cezası ve 123 beraat.

İdam cezasına çarptırılanlar şunlardı: **C.Bayar, A.Menderes,** TBMM Başkanı **Refik Koraltan,** Başkan Vekili **Agâh Erozan,** Dışişleri Bakanı **Fatin Rüştü Zorlu,** Maliye Bakanı **Hasan Polatkan,** Soruşturma Komisyonu üyelerinden **Hamdi Sancar, Bahadır Dülger, Nusret Kirişçioğlu;** milletvekillerinden **Emin Kalafat, İbrahim Kirazoğlu, Zeki Erataman, Osman Kavrakoğlu** ve Genelkurmay Başkanı Org. **Rüştü Erdelhun.**

Aralarında eski İstanbul Valisi **Ethem Yetkiner** ve İzmir Valisi **Kemal Hadımlı**'nın da bulunduğu bakan ve milletvekillerinden 31'i hakkında da ömür boyu hapis cezası verilmiş, 6/7 Eylül 1955 döneminin sertliğiyle tanınmış Sıkıyönetim Komutanı Org. **Nurettin Aknoz** da 6 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştı. **Celal Bayar**, Anayasa'yı ihlal etmenin dışında, köpek davasında, **Adnan Menderes** ise birçok yönden suçlu bulunmuştu. DP Genel Başkanı, yasal yoldan edinmediği yeni doğmuş bir çocuğu öldürmeye teşvik etme savıyla açılan davadan yani **bebek** davasından beraat etmişti. Ancak **6/7 Eylül olayları** nedeniyle 6 yıl ağır hapis, 375 lira ağır para cezasına, **İpar Transport** şirketi davasından 1 yıl hapis, 400 lira para cezasına çarptırılmıştı. Kendisine, **örtülü ödenek** davasından da 15 yıl 4 ay ağır hapis ve 1.166 lira 60 kuruş para cezası verilmişti. Böylece **idam** dışında Menderes'e verilen hapis cezaları toplamı 22 yıl 4 ayı bulmuştu. CHP iktidarı döneminde haksız yere hazineden para aldığını öne süren ve bu nedenle partinin mallarına el koyma yoluna giden DP'nin, Başbakan **Menderes**'in emrindeki örtülü ödenekten kimi yandaşlarına usulsüz paralar verdiği ve kendi partisine de 1.212.367 lira aktardığı anlaşılmıştı!

b) İdamlar Sorunu

Yüksek Adalet Divanı'nca haklarında idam cezası verilen 15 kişinin dosyası aynı gün uçakla MBK'ye ulaştırılmıştı. **Silahlı Kuvvetler Birliği**'nce idam hükümlerinin hemen yerine getirileceği hakkında karar alınmasından sonra radyo yayınlarında **Yassıada**'dan idam çıkacağı yolunda yayınlara girişilmesi bu konuda duyulan kuşkuları daha da artırmıştı. O yüzden yurt içinde idamların önlenmesi için bazı girişimlerde bulunulurken yurt dışından da buna ilişkin bazı önerilerde bulunulmuştu. Örneğin 20 Mart 1961'de Türkiye'yi ziyaret eden Pakistan Devlet Başkanı **Eyüp Han, C.Gürsel**'e eğer **Bayar, Menderes, Zorlu** ve öteki DP'liler hakkında idam kararı verilecek olursa hükmün yerine getirilmeyip onların Pakistan'a gönderilmesini önermişti. **E.Yavuzalp**'in Pakistan elçiliği müsteşarından aktardığına göre **Gürsel, Eyüp Han**'a hiçbir yanıt vermeden dinlemekle yetinmişti (Liderlerimiz ve Dış Politika, 99 vd.). ABD Başkanı **J.J. Kennedy** ise, Dışişleri Bakanı **Selim Sarper**'e iletilen mesajında **radikal** önlemlerin ertelenmesini ve **Yassıada** sanıklarının bağışlanmalarını dilemişti. İngiltere Kraliçesi **II. Elizabeth** de eski görüşünden vazgeçerek bu kez **Kennedy**'ye katılmıştı. Davaların sürdüğü dönemde Türkiye üzerinden geçerken Esenboğa havaalanında kalan Kraliçe, bir soruya **"Bizim tarihimizde de yargılamalar ve idam olunan devlet adamları ve krallar var. Bu, hürriyet anlayışının ve tarihin bir gelişmesidir"** diye yanıt vermişti (Korku-Yiğitbaş, Cumhuriyet Takvimi, 71). Ama duruşmalar sonunda idam kararları verildiğinde bunun ağır bir ceza olduğunu belirtmeye çalışmıştı.

Adalet Divanı'nın **idam** kararları vereceği anlaşıldığında bunu önlemenin tek yolunun MBK'nin bu kararları onaylamaması olacağı anlaşılmıştı. Bu yüzden başından beri siyasal davalarda idamlara karşı olan ve daha aylar öncesinde bu amaçla bazı girişimlerde bulunan **İsmet İnönü** yeniden harekete geçmişti. Kararların açıklanmasından 2 gün önce, 13 Eylül 1961'de **C.Gürsel**'e bir mektup göndermişti. Hayli uzun olan bu mektupta "Memleketin siyasal hayatında sorumluluk taşıyan bir kişi olarak, idam cezalarının onaylanmasındaki büyük zararları bildirmek için başka bir vasıtası olmadığından böyle bir mektup yazdığını" belirten **İnönü** şunları vurgulamıştı:

"Memleketimizin bugünkü halinde ne kadar az sayıda olursa olsun, ölüm kararlarının tasdik ve infazı (onaylanması ve uygulanması), **milli menfaatlere her surette aykırıdır. Kansız bir ihtilal yapıldı. Böyle bir ihtilalden bir buçuk sene sonra, geçmiş bir iktidar erkânının** (ileri gelenlerinin) **siyasi suçlardan dolayı idam edilmeleri, siyasi idamların bünyesinde zaten mevcut olan hak tereddüdünü azami ölçüde artırmış olacaktır.**

Suçluların en ziyade kahrını çekmiş vatandaşlar bile bu infazı aşırı bulacak, müteessir olacaklardır. Eski, yeni siyasi parti mensupları arasında yaklaşma ve anlaşma çareleri arıyoruz. Bu çabalama içinde, ar-

tık eskimiş olan siyasi suçlardan dolayı idam cezası tatbik etmek, siyasi partiler arasında ve memlekette manen huzur teessüsünü (sağlanmasını) **imkânsız kılacaktır.**

...

İnfaz kararında ordunun tesirini Milli Birlik Komitesi'nce yerine getirmek, akla gelebilecek mahzurların (sakıncaların) **en büyüğünü taşır ve tarih önünde, karar verenlere de verdirenlere de hesapsız vebal** (günah, sorumluluk) **yükler.**

...

Siyasi suçlardan dolayı ölüm cezası, bugün yeryüzünde hemen hiçbir medeni ülkede kalmamış gibidir. Türlü tehlike karşısında bulunan memleketimizin bekçileri ve koruyucuları olan Milli Birlik Komitesi üyelerinin ellerindeki aziz emaneti vahim (tehlikeli) **bir itibar buhranına** (onur bunalımına) **maruz bırakmayacaklarını hulus ile** (iyi kalple) **ümit ediyorum."** (Metin: Ulus, 17 Ekim 1966; İAD, III, 531-534)

Ancak **İnönü**'nün mektubu **Gürsel**'in eline ulaştırılamamıştı. **Fahri Özdilek** söz konusu mektubu ertesi 14 Eylül sabahı MBK'nin resmi olmayan toplantısında masanın üzerine bırakmış ama üyelerden hiçbiri –etki altında kalmamak için olacak– mektubu açıp okumamıştı. MBK'nin resmi toplantısı ise doğal olarak 15 Eylül akşamı yapılmıştı. **Cemal Madanoğlu** istifa etmiş olduğundan Komite 22 üyeyle toplanmıştı. Görüşmeler sonunda 15 kişi hakkındaki idam kararı açık oylamaya sunulmuş ve 9'a karşı 13 oyla kabul edilmişti. Arkasından 65 yaş sınırını aşmış olan **Bayar**'ın idam edilmemesi ve **Adalet Divanı**'nda oy çokluğu ile alınmış idam cezalarının da ömür boyu hapse çevrilmesi uygun görülmüştü. Böylece haklarındaki idam kararı uygulanacak 3 kişi kalmıştı: **Menderes, Zorlu** ve **Polatkan**. **M.Toker**'in saptamasına göre idam kararlarının onaylanmasını istemeyenler şunlardı: **Gürsel, F.Özdilek, Sıtkı Ulay, Osman Köksal, Sami Küçük, Suphi Karaman, Suphi Gürsoytrak, Selahattin Özgür, Kâmil Karavelioğlu** (Agy., 281).

MBK'nin 15 Eylül 1961 günü ve 75 sayılı bu kararı o gece yarısı açıklanmış ve ertesi günü de **Resmi Gazete**'de yayımlanmıştı. **F.R. Zorlu** ile **H.Polatkan** hemen 16 Eylül sabahı **Yassıada**'da idam edilmişlerdi. **Adnan Menderes** ise kararların açıklanacağı önceki günün gecesinde uyku hapı içerek intihar girişiminde bulunduğu için hastalanmış, midesi yıkanarak kurtarılmış, bu yüzden de hakkındaki kararın uygulanması ertelenmişti.

Yassıada'da olup bitenlerden haberleri olmayan **Hasan Polatkan**'ın kardeşleri ile enişteşi, hükmün yerine getirilmemesi için Başbakanlıkta kimseyle görüşemeyince **İnönü**'ye gelip kendilerine yardım edilmesini dilemişlerdi. O sırada telefon eden A.**Menderes**'in eşi **Berrin Menderes** de eşinin kurtarılması ricasında bulunmuştu. Bunun üzerine **Gürsel**'den randevu alıp onun yanma giden **İnönü, Zorlu** ile **Polatkan**'ın idam edildiklerini öğrenmişti! **C.Gürsel, Menderes**'i kurtarmak için söz vermemiş, yalnızca parti başkanlarını bir toplantıya çağı-

racağını söylemişti. Gerçekten de o gün saat 11.00'de **İnönü** ile **R.Gümüşpala,** CKMP Başkanı **Osman Bölükbaşı** ve **Memleketçi Serbest Parti** Başkanı **Enver Adakan**'ın katıldıkları bir toplantı yapılmıştı. Orada **Gürsel,** kesin yanıtı Genelkurmay Başkanı **C.Sunay**'ın vereceğini söylemişti ama arkasından Dışişleri Bakanı **Sarper**'e **Menderes**'in idam edilmesi gerektiğini açıklamıştı! AP adına **R.Gümüşpala** ve arkadaşlarının MBK katında yaptıkları girişimler de sonuçsuz kalmıştı. 17 Eylülde AP heyeti bazı MBK üyeleri ile buluştuklarında ise **Gümüşpala, Menderes**'in asılmayıp, boğma, zehirleme gibi başka bir biçimde öldürülmesi gibi şaşırtıcı bir öneride bulunmuştu ama MBK üyeleri cinayet demek olan bu öneriyi reddetmişlerdi (Toker, Agy., 290). Fakat **Menderes** hakkındaki idam kararı bu buluşmadan daha önce yerine getirilmişti.

Görevi sona eren **Yüksek Adalet Divanı** dağıtılmış, beraat eden sanıklar serbest bırakılırken haklarında hapis cezası verilenler **Yassıada**'dan **İmralı** adası ve Kayseri cezaevlerine nakledilmişlerdi (19 Eylül). İhtilalin başı **Gürsel** verdiği demeçte **"Yassıada kararları siyaset adamları için ders olacaktır"** demişti. Ama yıllar geçince böyle bir dersin alınmadığı ya da gereksiz sayıldığı anlaşılacaktı.

II - ARA REJİM'DEN ÇIKIŞ: MİLLİ AND VE 1961 SEÇİMLERİ

MBK, seçimlerin en geç 1961 Ekiminde yapılacağını açıklamıştı. **Yassıada** duruşmaları sona yaklaşır ve seçimlere yönelinirken **Ragıp Gümüşpala** yönetimindeki **Adalet Partisi**'nin davranış ve söylemleri yönetimin üst kademelerinde bu partiye karşı duyulan kuşkuları artırmıştı. Özellikle de Devlet Başkanı **Gürsel,** yukarıda da değindiğimiz gibi bu partiyi açıkça suçlamaktan çekinmemişti. Öyle ki bir ara AP'nin kapatılması için girişimde bulunulmuş, AP'li bir üye hakkında hazırlanan dosya delil olarak kullanılmak üzere Hükümete gönderilmişti. Ancak durumu öğrenen **İnönü**'nün buna karşı çıkması ve Basın-Yayın ve Turizm Bakanı CHP'li **Cihat Baban**'ın çabaları sonucunda partiyi kapatma yoluna gidilmemişti. Bunun üzerine seçime katılacak partiler arasında bir **kardeşlik** havası yaratmanın gerektiği düşüncesiyle seçimler öncesinde bir yuvarlak masa toplantısı yapılması uygun görülmüştü.

A) PARTİLER ARASI KARDEŞLİK ÇABASI: MİLLİ AND

Siyasal parti sorumlularını bir yuvarlak masa etrafında toplayıp ana konularda bir görüş ve davranış birliği sağlama düşüncesi, basından da destek bulmuştu. MBK de ilk aşamada parti genel başkanlarının görüşlerini saptamak istemişti. Bu amaçla oluşturulan bir kurul, 16 Ağustosta **İnönü**'den başlayarak, AP Başkanı **R.Gümüşpala**'yı ve **Yeni Türkiye Partisi** Genel Başkanı **Ekrem Alican**'ı ziyaret etmişti. Bu görüşmeleri kimi basın mensupları ile yapılan toplantı izlemişti. Girişimin desteklendiği belli olunca daha geniş katılımlı bir Parti Genel Sekreterleri toplantısı düzenlenmişti. 31 Ağustostaki bu toplantıda CHP, AP ve YTP dışında CKMP ve **Memleketçi Serbest Parti** genel sekreterleri ile her partiden 3'er temsilci de katılmıştı. Bu toplantılarda **İsmail Rüştü Aksal** ile **T.Feyzioğlu** CHP, **Şinasi Osma** ile **Kâmuran Evliyaoğlu** AP, **A.Kemal Yörük** ile **Mustafa Kepir** de CKMP temsilcileri arasında yer almışlardı. TİP ve öteki küçük partiler toplantıya çağrılmamıştı. MBK üyesi **Ekrem Acuner**'in başkanlık ettiği toplantı 5 gün sürmüş ve sonunda Komite'nin önerileri doğrultusunda 2 ayrı metin hazırlanıp imzalanmıştı. Bunlardan siyasal partilerin bundan böyle gözetmeleri gereken noktaları içeren ilkine **Milli And** adı verilmişti. İkinci metin ise **Yüksek**

Adalet Divanı'nın yargılamalara ilişkin kararlarını açıklamasından sonra yayımlanacak bildiri olarak düzenlenmişti (YMD, 438 vd.). **Milli And** nitelemesi **Misak-ı Milli**'nin Türkçe karşılığı demekti. Bilindiği gibi Kurtuluş Savaşı sırasında son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nce kabul edilen (22 Ocak 1920) ve ulaşılacak siyasal hedefleri içeren bildiriye **Misak-ı Milli** denilmişti. O tarihten 41 yıl sonra 1961 Ağustosunda hazırlanan partiler arası bir protokole aynı adın verilmesi, MBK'nin sorunu ne denli önemsediğinin bir kanıtı idi. Bu nedenle de hazırlanan metnin parti başkanlarıyla yapılacak toplantıda Devlet Başkanı tarafından açıklanması uygun görülmüştü.

Söz konusu toplantı 5 Eylül 1961 Salı günü **Çankaya Köşkü**'nde yapılmıştı. **C.Gürsel**'in başkanlığındaki toplantıya, **İnönü, Gümüşpala, Alican** ve Memleketçi Serbest Parti Genel Başkanı **Enver Adakan** katılırlarken, CKMP Genel Başkanı **O.Bölükbaşı** gelmemiş, yerine Başkanvekili **Ahmet Oğuz**'u göndermişti.

Milli And'da gözetilen amaçlar şöyle sıralanmıştı:

"Siyasi hayatımızı verimsiz, zararlı ve hatta tehlikeli çekişmelerden kurtarmak,

Partiler arası münasebetlerde medeni ve seviyeli bir ortam yaratmak,

27 Mayıs ihtilalinin asıl gayesini teşkil eden demokratik hukuk devletini fiilen gerçekleştirmek."

Bu doğrultuda parti temsilcileri 27 Mayıs ihtilalini siyasal amaçlarla kullanmamaya, düşünüş ve davranışlarıyla kapatılan **Demokrat Parti**'nin devamı olarak görünmeyeceklerine kesin söz veriyorlardı:

"Hukuk dışı tutum ve davranışları ile gayr-i meşru bir baskı ve zulüm idaresi haline gelmiş olan bir iktidara karşı Türk milletinin vicdanından yükselen emre uyarak, milletin direnme hakkını kullanan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiçbir zümre veya siyasi teşekkül lehine olmaksızın gerçekleştirmiş bulunduğu 27 Mayıs ihtilalinin siyasi maksatlarla, her ne suretle olursa olsun istismarına müsaade etmeyeceğimizi kesin olarak beyan ve bu ihtilalin yıktığı ve milli vicdanın mahkûm ettiği Demokrat Parti zihniyetini ve onu temsile veya devam ettirmeye teşebbüs mahiyetindeki her türlü davranışı şiddetle reddederiz."

Bunun dışında söz konusu partiler, demokratik Cumhuriyeti, ülke yönetimini ve ulusal bütünlüğü ilgilendiren pek çok konularda da yükümlülüklerde bulunuyorlardı. Bunların başlıcaları şöyle sıralanabilir:

Atatürk devrimlerini korumak ve devrim aleyhindeki davranışların karşısında olmak,

Dinsel duyguları istismar etmemek,

Vatandaşlar arasında bölücü ve ayırıcı beyan ve davranışlarda bulunmamak,

Aşırı sol (komünizm) ve aşırı sağ (ırkçılık) ve türlü totaliter zihniyete, bölgecilik, ayırıcılık, husumet ve öç alma gibi yıkıcı akımlara karşı koymak. (Metin: EK-II)

Partiler arası toplantıda hazırlanan ve **Yüksek Adalet Divanı** kararlarının belli olmasından sonra açıklanması kararlaştırılan ikinci metin bir bakıma **Milli And**'ın ikinci kısmı demekti. Bunda, **Demokrat Parti**'nin iktidar döneminde yaptığı ve yargılamalara esas alınan eylemleri sıralandıktan sonra bir kez daha, ihtilalin **"yıktığı ve milli vicdanın mahkûm ettiği DP zihniyetini** (düşüncesini) **ve onu temsile veya devam ettirmeye teşebbüs mahiyetindeki her türlü davranışı şiddetle reddederiz"** deniliyordu.

B) 15 EKİM 1961 SEÇİMLERİ VE TEPKİLER

27 Mayıs Devrimi'nden sonra yeni Anayasa ve Seçim Yasası'nın öngördüğü ilk seçimler, **Yassıada** Mahkemesi kararlarının açıklanmasından tam bir ay sonra 15 Ekim 1961 Pazar günü yapılmıştı. Seçime CHP ve CKMP'nin yanı sıra eski DP oylarını toplamak için birbirleriyle yarışan iki yeni parti, AP ve YTP olmak üzere başlıca 4 parti katılmıştı. Seçim propagandaları sırasında parti başkanlarının imzaladıkları **Milli And**'a aykırı söylem ve eylemlerde bulunulduğu, bu arada DP anlayışının ölmediğinin savunulduğu görülmüştü.

1- MİLLETVEKİLİ VE SENATO SEÇİMLERİ

Yeni seçim yasasına göre **Millet Meclisi,** yani Milletvekili seçimlerinde **orantılı, Cumhuriyet Senatosu** seçimlerinde ise **çoğunluk** sistemi uygulanmıştı. O dönemde 28 milyon dolayında olan nüfusa karşın, oy verme yaşı 18'den 21'e çıkarıldığı için seçmen sayılarında azalma görülmüştü. Bu miktar Milletvekili seçimlerinde 12.925.395, Senato seçimlerinde ise biraz fazlasıyla 12.926.837 olarak hesaplanmıştı. Bunlardan MM için 10.522.716, Senato için de 10.519.659 kişi oy kullanmıştı. Buna göre katılma oranları MM'de % 81.41, Senato'da da % 81.37 olmuştu. Bu, küçümsenemeyecek bir oran demekti.

Seçimler heyecanlı ama genelde olaysız ve sakin geçmişti. **İnönü**, seçim kampanyasını 1950'den başlayarak hep kendisine ve CHP'ye oy veren hemşehrisi olduğu Malatya'da açmıştı. Oy verme günü öncesinde de olumlu sonuç alacaklarını umduğunu belirtmişti. Fakat 15 Ekim gecesi sonuçlar şöyle belirmişti:

Partiler	Milletvekilliği			Cumhuriyet Senatosu		
	Oy sayısı	Oran	Üyelik	Oy sayısı	Oran	Üyelik
CHP	3.724.752	36.7	173	3.734.285	37.2	36
AP	3.527.435	34.8	158	3.560.675	35.5	71
YTP	1.391.934	13.7	65	1.401.637	14.0	27
CKMP	1.415.390	14.0	54	1.350.892	13.5	16
Bağımsız	81.732	0.8	—	39.558	0.8	—
			450			**150**

Seçimlerde ortaya çıkan rakamlar, CHP'yi olduğu kadar ordu kesimini de memnun etmemişti. Seçimler öncesinde CHP'nin en az 400 milletvekilliği kazanarak 10 yıl önce bıraktığı iktidara geleceği umut edilmişken sonuçlar düş kırıklığı yaratmıştı. AP ve YTP'nin topladıkları oylar eski Demokratlar grubundan kaynaklandığına göre bu partilerin MM'deki üye sayısı 223 ile salt çoğunluğa, Senato'da ise 2/3'e yaklaşmıştı. Yeni Anayasa uyarınca Cumhurbaşkanı her iki meclisin ortak toplantısında seçileceğine göre AP ile YTP birlikte hareket edecek olurlarsa istediklerini Cumhurbaşkanı seçebilecekler demekti. Üstelik AP'den Samsun senatörlüğüne seçilen ve milliyetçi-muhafazakâr kimliği kadar DP liderlerine yakınlığı ile de tanınan Ord.Prof. **Ali Fuat Başgil**'in Cumhurbaşkanlığına aday gösterileceği haberleri yayılmaya başlamıştı. 27 Mayıs ertesinde Cumhuriyet'te çıkan yazılarında Çankaya Köşkü'ne çağırıldığında **Bayar** ve **Menderes**'le yaptığı görüşmeleri anlatan **Başgil**, daha sonraki günlerde bir başka gazeteye devrim karşıtı yazılar yazmaya başlamıştı. Aydınları **Memleketçi-Garpçı** (Batıcı) diye iki gruba ayıran **Başgil**, **Garpçıları** batı taklitçisi olarak suçlamış ve Türklükten önce Müslümanlığın savunulması gerektiğini öne sürmüştü. Üniversite gençliği bu yazıları protesto etmişti. Tepkilerin artması karşısında kendisi, İstanbul Hukuk Fakültesi öğretim üyeliğinden istifa etmek istemiş fakat fakülte profesörler kurulu oybirliği ile buna gerek olmadığına karar vermişti. **Nadir Nadi** de Cumhuriyet'teki yazısında, **Başgil**'in yazılarından çok, DP yanlısı ve İslamcı davranışlarının önemli olduğuna dikkatleri çekmişti (21 Ağustos 1960). Bir ara gözetim altına alınan **Başgil**, daha sonra İsviçre'ye gitmiş ve orada iken seçimlerde aday gösterilmişti. **Başgil**'in Cumhurbaşkanı olunca yeni hükümeti kurma görevini **R.Gümüşpala**'ya vereceği beklentisi doğmuştu. Zaten AP'liler de seçim sonuçları belli olur olmaz böyle bir hava içine girmişler ve hükümet kurma konusunda CHP ile işbirliği yapmayacaklarını açıkça söylemeye başlamışlardı. Bu durum Silahlı Kuvvetler içinde tepkilere yol açmıştı. Ankara'da ve İstanbul'da düzenlenen, bir kısmına Genelkurmay Başkanı **Sunay**'ın da katıldığı toplantılarda bir durum değerlendirmesi yapılmış ve çözüm aranmıştı. Bu sırada Hava Kuvvetleri Komutanı Org. **İrfan Tansel**, eğer **Başgil** Cumhurbaşkanı seçilecek olursa **Çanka-**

ya'yı bombalamaktan çekinmeyeceği gibi çok aşırı bir düşünce belirtmiş ama sözleri kabul görmemişti (Ayrıntı: YMD, 453 vd.). Bu konuda tartışmalar sürerken 21 Ekim 1961'de İstanbul'da Harp Akademisi'nde biraraya gelen 9 general ve 26 kurmay albay, vardıkları sonucu içeren bir protokol imzalamışlardı. **Zabıt Varakası** (Tutanak) başlığı konulan protokol şu önemli 4 maddeyi içermekte idi:

a) Türk Silahlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra, gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel, duruma fiilen müdahale edecektir.

b) İktidarı, milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir (verecektir).

c) Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleri ile Milli Birlik Komitesi fesh edilecektir (dağıtılacaktır).

ç) Bu kararın tatbiki, 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilemeyecektir (ertelenmeyecektir).

Protokolü ya da tutanağı imzalayanlar arasında 27 Mayıs'ta olduğu kadar daha sonraki olaylarda da etkin rol oynayacak olanlar şunlardı: Korg. **Refik Tulga,** Tümg. **Fikret Esen**, Tuğg. **Faruk Gürler**, Tuğg. **Faruk Güventürk,** Tuğa. **Celal Eyiceoğlu,** Tuğa. **Kemal Kayacan**, Kur.Albaylar: **N.Kemal Ersun, Bedrettin Demirel, Emin Alpkaya.**

Böylece 27 Mayıs 1960'ın üzerinden henüz 17 ay geçmişken ve yeni seçimlerin ülkede güven ve huzuru sağlayacağı beklenirken **yeni bir askeri darbe** olasılığı belirmişti. Girişimin Meclis'in toplanacağı 25 Ekimden önce yapılması uygun görülmüştü. Üstelik bu kez CHP ve CKMP de dahil bütün siyasal partiler kapatılacaktı. MBK'nin dağıtılacağının belirtilmesi o grup ile de bir görüş ayrılığı doğduğunu yansıtıyordu. Ayrıca, iktidarın teslim edileceği söylenen ulusun gerçek ve yetenekli temsilcileriyle kimlerin kastedildiği belli değildi. Anlaşılan bu karara varanlar ya yönetimi üstleneceklerdi ya da bu tür kişileri kendileri saptayacaklardı.

2- BUNALIMI ÇÖZEN FORMÜL: GÜRSEL'İN CUMHURBAŞKANI OLMASI

Silahlı Kuvvetler içindeki yeni kıpırdanmalar, dalgalanmalar, kamuoyunda olduğu gibi CHP çevrelerinde de kaygılar uyandırmıştı. İstanbul toplantılarını haber alan **İsmet İnönü, Akis** dergisi sahibi ve başyazarı olup çeşitli çevrelerle ilişkisi bulunan damadı **Metin Toker**'i söz konusu tutanağa ilk imzayı atan **Refik Tulga**'ya göndermişti. **Tulga,** bir çıkış yolu olarak darbeden sonra yeni seçimlere gidilmesinin, ancak o seçimde basılı oy pusulası kullanılmayıp her seçmenin oy vermek istediklerinin adlarını boş bir kâğıda yazmasının düşünüldüğünü söylemişti. Bu arada, İstanbul protokolünün dışında kalmış olan Genelkurmay Başkanı **C.Sunay** ile Kuvvet Komutanları öngörülen darbe girişimini yersiz ve gereksiz

bulmuşlardı. Çözüm olarak da bazı yeni koşullar saptanması yoluna gitmişlerdi. Bunlar 4 madde olarak düzenlenmişti:

a) C.Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi,

b) EMİNSU'ların geri dönmemeleri,

c) 147'lerin üniversitelere geri alınmamaları,

ç) Yassıada suçlularının af edilmemeleri.

27 Mayıs'ın hemen ertesinde 28 Mayıs 1960'ta düzenlediği basın toplantısında seçimlere girip girmeyeceği yolunda kendisine yöneltilen bir soruya **Gürsel** şu yanıtı vermişti: **"Hiçbir seçime iştirak etmeyeceğim. Bir vatandaş olarak köşeme çekileceğim. Ordudan istifa edecek ve politikadan ayrılacağım. Ben, bu hareketi memleket için yaptım!"** Ama aradan 17 ay geçtiğinde olayların etkisi ya da Silahlı Kuvvetler'in dürtüsüyle TBMM toplanmadan Cumhurbaşkanı seçilmeyi güvence altına alma aşamasına gelmişti.

23 Ekimde Genelkurmay'da düzenlenen toplantıda, eğer parti başkanları bu yeni koşulları kabul edecek olurlarsa İstanbul protokolünün uygulanmaması uygun görülmüştü. Yani Silahlı Kuvvetler yeni bir darbe girişiminde bulunmayacaklardı. Bu amaçla Parti Genel Başkanları **Çankaya**'da yeni bir toplantıya çağırılmışlardı. Genelkurmay'da koşulları içeren metne son biçimini veren 20'den fazla general, **Cevdet Sunay**'ın başkanlığında topluca Cumhurbaşkanlığı Köşk'üne çıkmışlardı. **Gürsel**'in başkanlık ettiği toplantıya CHP'den **İnönü,** AP lideri **Gümüşpala**, YTP lideri **Ekrem Alican** ve Millet Partisi Başkanı **Osman Bölükbaşı** katılmışlardı. **Gürsel** ilk sözü Genelkurmay Başkanı **C.Sunay**'a vermişti. O da hazırlanan metinden saptanan koşulları okumuştu. Toplantıda bulunanlardan **Muhsin Batur**'un aktardığına göre metne ilk itiraz **Gümüşpala**'dan gelmişti. Parti olarak yeni kurulduklarını, seçilen milletvekili ve senatörlerin çoğunu tanımadıklarını belirten AP lideri, istenen koşulları yerine getirmenin güç olacağını öne sürmüştü. Ama **Sunay** ona oldukça sert ve ters bir yanıt vererek, **"Madem ki partinizin başkanısınız; bir horoz gibi tavuklarınızı kanatlarınızın altına alın!"** demişti. **İnönü**'ye gelince, o devlet başkanı yerine doğruca törene katılan generallere dönerek şöyle konuşmuştu:

"Bu Anayasa Silahlı Kuvvetler'in eseri mi? Bu Anayasa'ya ve demokrasiye inanıyor musunuz? Eğer öyle ise bu işlere ne karışıyorsunuz? Bunlar Meclislere ait işlerdir."

Batur, İnönü'nün bu çıkışını "Çoğumuz ilk demokrasi dersimizi birinci elden almıştık!" diye değerlendiriyor (ANGÖ, 100 vd.).

Seçimlerden önce partisinin çoğunluğu sağlayacağını uman **İnönü, M.Toker**'in belirttiğine göre, yeniden Cumhurbaşkanı seçilmeyi ve Genel Sekreter **İsmail Rüştü Aksal**'ı Başbakanlığa atamayı düşünmüştü (İSB, 25). Ama seçim sonuçları ve Silahlı Kuvvetler'deki dalgalanmalar karşısında bu düşüncelerini bir kenara bırakmak gereğini duymuştu. Bu nedenle söz konusu toplantıda tartışmalar, **147'ler** ve **Yassıada** hükümlülerinin afları konuları üzerinde yoğunlaşmıştı. Özellikle **İnönü**'nün itirazları üzerine **147'ler**'e ilişkin koşul metinden ta-

mamiyle çıkartılmıştı. Eski DP'lilerin affları konusunda da, başa bir **şimdilik** kaydı eklenerek ileride onların da bağışlanmalarını sağlayacak kapı aralanmıştı. Böylelikle son biçimi verilen yeni protokol 24 Ekim 1961'de **Gürsel**'in katılmasıyla düzenlenen bu törende imzalanmıştı.

Şimdi sorun İsviçre'den gelmiş olan **Ali Fuat Başgil**'i aday olmaktan caydırmaya kalmıştı. Bu görevi de MBK'den **Fahri Özdilek** üstlenmişti. Yanında, artık tabii senatör olan Gnl. **Sıtkı Ulay** olduğu halde **Başgil**'i odasına davet eden **Özdilek**, ona Cumhurbaşkanı seçilecek olursa Silahlı Kuvvetler'in yeni bir müdahalede bulunması olasılığının yüksek olduğunu bildirmiş, kendisinden ülkeyi ve demokrasiyi düşünerek gereken kararı vermesini istemişti. Bu durum karşısında **Başgil**, hemen İstanbul'a dönmüş, orada senatörlükten istifa ettiğini bildirmiş ve yine İsviçre'ye gitmişti. Küçümsenemeyecek kuşkular doğuran ve dalgalanmalara yol açan bir darbe tasarısı da böylece atlatılmıştı. Ama aradan 4 ay geçmeden bu kez başka nedenlerle ordu içinden gelen yeni darbe girişimleriyle karşılaşılacaktı.

Darbe olasılığının doğurduğu bunalım atlatılırken artık üyelerinin Tabii Senatör olacağı Milli Birlik Komitesi de 24 Ekimde son oturumunu yaparak dağılmıştı. Ancak daha önce Komite'den istifa etmiş olan **Cemal Madanoğlu** Tabii Senatörlüğü de kabul etmemişti. Sonunda TBMM, öngörüldüğü gibi seçimlerden 10 gün sonra 25 Ekim 1961'de toplanmıştı. Türkiye'de yeni bir dönem başlıyor demekti!..

Seçimler sonrasında yapılacak TBMM'nin ilk toplantısına her iki kanadın başkanları seçilinceye kadar en yaşlı üye **İnönü**'nün başkanlık etmesi gerekli idi. Bu nedenle 25 Ekimdeki ilk toplantıyı bu sıfatla açan **İnönü,** rahatsız olduğundan özür dileyerek başkanlığı **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**'ya bırakmıştı. Anayasa gereği üyeler and içmeye başlamışlardı. Ertesi 26 Ekim günkü ortak toplantıda da Cumhurbaşkanı seçimi yapılmıştı. **Çankaya Protokolü**'ne uygun olarak **Cemal Gürsel** tek aday olarak gösterilmişti. Toplam 638 üyeden seçime 607'si katılmış ve **Gürsel**, 434 oyla T.C. IV. Cumhurbaşkanı seçilmişti. Milletvekili ve senatörlerden 31'inin seçime katılmaması ve 204'ünün de **Gürsel**'e oy vermemesi, bundan sonraki gelişmeler açısıdan bir belirti olmuştu. Senato ve MM başkanlarının seçimlerine geçildiğinde de AP'li üyelerin, CHP ile yaptıkları centilmenlik anlaşmasına pek uymak istemedikleri görülmüştü. Ön anlaşmaya göre **Senato** Başkanlığına AP kanadından **Suat Hayri Ürgüplü,** Millet Meclisi Başkanlığına da CHP'li **Fuat Sirmen** aday gösterilmişlerdi. **Ürgüplü** ilk turda kolayca seçilmiş, fakat AP'lilerin muhalefeti yüzünden **Sirmen,** ancak **İnönü**'nün diretmesi sonucunda ve 1 Kasımdaki 9. turda seçilebilmişti.

C) YENİ BİR DÖNEM: ORTAK HÜKÜMETLER

Ama asıl sorun Başbakanlığın kime verileceği konusunda ortaya çıkmıştı. MM'de hiçbir parti salt çoğunluğu sağlayamadığı için yeni hükümetin ancak bir

ortak hükümet, bir **koalisyon** olabileceği gayet açıktı. Ne var ki çok partili döneme geçtikten sonra hep salt çoğunluğu kazanan parti liderlerinin kurduğu hükümetlerle yönetilen Türkiye'de bir **koalisyon** hükümeti ilk kez gündeme geliyordu. Partilerin ve kamuoyunun da buna hazırlıklı oldukları söylenemezdi. Üstelik CHP dışındaki iki parti AP ve YTP **İnönü**'nün başında bulunduğu parti ile ortaklık yapmayı istemiyorlar, bunu kendi tabanlarına kabul ettiremeyeceklerini öne sürüyorlardı. Bunların da ötesinde Cumhurbaşkanı **Gürsel, İnönü**'ye Başbakanlık görevinin verilmesini gönülden istemiyordu. Tüm bu etkenler birleştiğinden yeni Başbakan ancak 2 hafta sonra belirlenebilmişti. Kamuoyunda ve basında da koalisyonun nasıl yapılacağı tartışılmaya başlanmış ve bu arada tüm partilerin katılacakları bir **milli koalisyon**'un gerektiği öne sürülmüştü. Bu yüzden ortak hükümetin kimin başkanlığında ve hangi partilerin katılmalarıyla gerçekleştirilebileceği önem taşıyordu. Demokrasi gelenek ve anlayışına göre Cumhurbaşkanı'nın yeni kabineyi kurma görevini MM'de en çok üyesi bulunan CHP Genel Başkanına vermesi gerekiyordu... Ama **Gürsel**'in, kişisel eğilimleri ve bazı duraksamaları yüzünden Başbakan'ın kim olacağı ancak kendisinin seçilmesinden 15 gün sonra belli olmuştu.

Gürsel'in daha yeni partiler kurulurken YTP Genel Başkanı **Ekrem Alican**'ı desteklediği ve onu Başbakan yapmak istediği biliniyordu. CHP'ye gelince, seçim sonuçları belli olduğunda **İnönü,** şimdi dengeli ve örnek bir muhalefet yapacaklarını açıklamıştı. Parti örgütü de genellikle muhalefette kalınmasını, kurulması öne sürülen bir **milli koalisyon**'a bile girilmemesini önermişti. Örgütün bu yoldaki baskısı daha da artınca 22 Ekimde toplanan Parti Meclisi, "Olanak bulunursa muhalefette kalma" kararına varmıştı (BİLA, 349). Ancak demokrasiyi kurtarmak için her girişimde bulunulacaktı. AP ise, seçim sonuçları belirlendiğinde CHP'yi devre dşı bırakarak CKMP ve YTP ile üçlü bir ortak hükümet kurmak amacıyla girişimlerde bulunmuştu. Fakat CKMP lideri **Bölükbaşı,** kesin bir dille, kurulacak herhangi bir koalisyona katılmayacaklarını bildirmişti. Bunun üzerine AP yönetimi YTP'ye ikili bir ortaklık önermişti. Bu kez de YTP lideri **Alican** böyle bir hükümetin zayıf olacağını, devam edemeyeceğini ve parti olarak yıpranmayı göze alamayacaklarını öne sürerek öneriyi reddetmişti. Bu durumda AP yönetimi ve başkan **Gümüşpala** için bazı koşullarla CHP'ye yönelmekten başka yol kalmamış demekti.

Cumhurbaşkanı **Gürsel**, Başbakanı belirleme temaslarına ancak 2 Kasımda başlamıştı. İlk olarak görüştüğü CKMP lideri **O.Bölükbaşı** bir ortak hükümete girmek istemediklerini belirtmişti. Arkasından kabul ettiği **Alican** ile **Gümüşpala** ortak hükümete katılmayı reddetmemişlerdi. Ama **Alican** başbakanlık görevinin partiler arasında belli sürelerle üstlenilmesini önermişti. Buna göre süre 8 ay olacak ve görevi ilk üstlenecek olan, ad çekme ile belirlenecekti. Son olarak **İnönü**'yü davet eden **Gürsel,** ondan, CHP'nin YTP ile AP'nin oluşturacakları hükümete üye vermesini istemişti. Bu öneri, Cumhurbaşkanı'nın **İnönü**'yü Başbakan olarak görmek istemediğinin açık bir yansıması demekti. **İnönü, Gürsel**'in bu

önerisini partisinin yetkili kurullarına götürdüğünde haklı olarak tepki gösterilmiş ve CHP'nin ancak kendisinden olan bir başbakanın yönetiminde ve ortak koşullarla koalisyona katılabileceğine karar verilmişti. CHP'nin bu kararından sonra yeniden YTP ve AP genel başkanlarını kabul eden **Gürsel,** CHP'nin de katılacağı bir ortak hükümet kurulmasının gerekli olduğunu belirtmişti. Aslında Cumhurbaşkanı'nın bu sonuca varmasında ordu üst kademesinin **İnönü**'nün başbakanlığa getirilmek istenmemesine karşı çıkması büyük etken olmuştu. Daha parti liderleriyle görüşmeler sürerken Cumhurbaşkanı'nı ziyaret eden Genelkurmay Başkanı **C.Sunay**, parti başkanlığı düşünülmeksizin **İnönü**'nün ortak hükümetin başına getirilmesinin zorunlu olduğunu belirtmişti. Bütün bu gelişmeler sonucunda parti genel başkanları 10 Kasımda **Çankaya**'da bir toplantıya çağırılmışlardı. Bu toplantıya TBMM'de temsil edilen 4 partinin Genel Başkanları dışında Grup Başkan Vekilleri ile Senato ve MM Başkanları da katılmışlardı. Kısa bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı, ülkenin içinde bulunduğu durumu anımsattıktan sonra bu müşkül durumdan çıkarabilecek olan bir kişinin hangi partiden olduğuna bakılmaksızın hükümeti kurmakla görevlendirileceğini bildirmişti. Konuşmasının ardından çalışma odasına geçen **Gürsel, İsmet İnönü**'yü içeriye çağırmıştı. Arkasından da hükümet kurma görevinin CHP'ye değil, **"Malatya Milletvekili İsmet İnönü'ye verildiği"** açıklanmıştı.

Cumhurbaşkanlığının atama yazısında **İnönü**'nün parti başkanlığı sanının anılmaması çok anlamlıydı, bu yüzden de çeşitli çevrelerde farklı yorumlara neden olmuştu. Ama önemli olan Türkiye'nin **demokrasi** yolunda yeni bir aşamaya gelmişken devlet-hükümet başkanlıkları konusunda da yeni bir anlayışın sergilenmesiydi. Yıllarca hem de **Milli Şef** sanıyla devlet başkanlığı yapmış olan **İsmet İnönü**'nün 10 yıl sonra 23 yıl önce bırakmış olduğu hükümet başkanlığı görevini yüksünmeden kabul etmesi demokrasi yönünden örnek bir davranış olmuştu.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nde ortak hükümetler dönemi başlamış oluyordu. **Kurucu Meclis** oluşturulurken Devlet Başkanı **Gürsel**'in başkanlığındaki ikinci kabinede partili bazı üyelere yer vermiş olması bir **koalisyon** sayılamazdı. Partilerin anlaşarak kuracakları gerçekten de **ortak hükümetler** dönemi, **İnönü**'nün Başbakanlığa atanması üzerine kabinesini oluşturduğu 20 Kasım 1961 ile başlıyordu. 10 Ekim 1965'te yeni seçimlerin yapılmasına ve MM'de çoğunluğu kazanan AP'nin tek başına kuracağı kabineye, yani 27 Ekim 1965'e kadar geçen 3 yıl 11 ay ve 17 günlük sürede birbiri arkasına 5 ortak hükümet işbaşına gelecekti. Bunlardan ilk üçü CHP lideri **İ.İnönü**, dördüncüsü AP Genel Başkanı **Süleyman Demirel,** beşincisi ise bağımsız senatör **Suat Hayri Ürgüplü** tarafından kurulmuştu. 1969 seçimlerinde de çoğunluğu sağlayan AP yine **S.Demirel** başkanlığında tek başına hükümet kurabilmişti. Ancak 12 Mart 1971'de Silahlı Kuvvetler'in verdikleri bir **muhtıra** yüzünden **Demirel** hükümeti çekilmek zorunda kalınca **ara rejim**'in 26 Ocak 1974'e kadar işbaşında kalacak olan asker destekli hükümetleri dönemine girilmişti. 1973 Ekiminde yapılan seçimler sonucun-

da ortaya çıkan tablo, yeniden koalisyonlara gitmeyi zorunlu kılmıştı. 12 Eylül 1980'e kadar geçecek 7 yıllık sürede de bu kez CHP **Bülent Ecevit**'in liderliğinde, biri Türk siyaset sahnesine yeni çıkan **Milli Selamet Partisi**'yle, biri de bağımsız üyelerle olmak üzere 2 ortak hükümet kurmuştu. **S.Demirel** başkanlığındaki AP ise, CHP dışındaki sağcı partilerle kurduğu 3 ayrı koalisyona ise bu kez **Milli Cephe Hükümeti** diye ad takılmıştı. Bu arada da tarafsız ya da partisinden istifa ettirilerek tarafsızlaştırılmış başbakanlar yönetiminde **partiler üstü/ tarafsız hükümet** modelleri de denenmişti. **Suat Hayri Ürgüplü, Nihat Erim, Naim Talu** ve **Sadi Irmak** hükümetleri bu modellere uygun olarak kurulmuştu. Ancak bunlardan sonuncusu, **Irmak** hükümeti, Meclis'ten güvenoyu alamamıştı. Dahası, bu 'milli olan-olmayan' kutuplaşması, daha başka etkenlerle ülkeyi 27 Mayıs girişimi ile karşılaştırılamayacak daha büyük bir askeri darbeye, 12 Eylül'e sürüklemişti. 20 Kasım 1961'den 12 Eylül 1980'e kadar olan 19 yıl 2 ay ve 8 günlük süre içinde 18 hükümet işbaşına gelmişti.

1- İSMET İNÖNÜ BAŞKANLIĞINDA CHP-AP ORTAKLIĞI

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kez bir **koalisyon** hükümeti kurma zorunluluğu ile başbakanlığı kabul eden **İsmet İnönü**, ilk ortak hükümetini DP'nin yerini almış olan **Adalet Partisi** ile oluşturmuştu. 20 Kasım 1961'de kurulan bu hükümet 2 Aralıkta MM'den güvenoyu almıştı. Ama ancak 31 Mayıs 1962'ye kadar işbaşında kalmıştı. Beliren olumsuz koşullar yüzünden o tarihte kabinesinin istifasını sunan **İnönü**, kendisine yeniden Başbakanlık görevi verilince **ikinci ortak hükümeti**'ni bu kez CHP, YTP ve CKMP'nin yer aldıkları üçlü bir koalisyon olarak kurmuştu. Bu ortaklık biraz daha uzun süre, 1,5 yıl sürmüştü. Ortaklarının hükümetten çekilmeleri karşısında istifa gereğini duyan **İnönü,** yine de Cumhurbaşkanı **Gürsel** tarafından Başbakan seçilmişti. Öteki partilerle işbirliğinin yürümediğini yaşayarak gören **İnönü,** bu üçüncü ortak hükümetini bağımsız parlamenterlerle kurmayı yeğlemişti. 25 Aralık 1963'te oluşturulan bu **üçüncü koalisyon**, öncekilere oranla daha uzun süre, 20 Şubat 1965'e kadar devam etmişti. Böylece **İnönü** koalisyonlarının toplam süresi 3 yıl 3 ayı bulmuştu.

İsmet İnönü'nün yaşamının üçüncü Başbakanlık dönemi olan 1961 sonlarından başlayarak kurduğu ortak hükümetlerin dönemlerini ayrı ayrı ele almaktansa **çağdaşlaşma** yolundaki Türkiye'yi 1961 Anayasası'yla öngörülen düzenin sağlanması ve Atatürk'ün önderlik ettiği **devrim**'in sürdürülüp geliştirilmesi açısından topluca değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle önce ayrıntılara inmeksizin koalisyonların nasıl kurulduklarını ve izlenmesi düşünülen hükümet programlarını belirtmeye çalışacağız. Arkasından bu dönemdeki olumlu ya da olumsuz ama **"çağdaşlık yolunda yeni Türkiye"** açısından önemli uygulamaları, gelişmeleri ya da dalgalanmaları ele alacağız.

Kendisine Başbakanlık görevi verilen **İnönü,** hükümet kurma çalışmalarına

11 Kasım 1961'de başlamıştı. İlk olarak görüştüğü **Osman Bölükbaşı**, CKMP'nin kesinlikle koalisyona girmeyeceğini yinelemiş ancak bir hükümetin kurulmasına güçlük çıkartmayacaklarını eklemişti. YTP, **İnönü**'nün değil, tarafsız bir kişinin başkanlığında kurulacak bir koalisyondan yana olmuştu. Bu amaçla da başbakan adayı olarak yargıç **Recai Seçkin** önerilmiş ve buna ilişkin bildiriler yayımlanmıştı. Aynı zamanda YTP lideri **Alican**'ın, CHP ile AP'nin aralarında bir ortak hükümet kurup kuramayacaklarını beklediği anlaşılmıştı. Üçlü ve ikili ortaklık önerileri kabul edilmeyen AP'ye gelince, CHP ile hükümet kurma konusunda başlangıçta görüş birliği sağlanamamıştı. Merkez yönetiminden bir kesim koalisyona olumlu bakarken böyle bir ortaklığa şiddetle karşı çıkanlar da olmuştu. Ancak Kayseri'de bulunan **Yassıada** hükümlülerinin, özellikle de **Bayar**'ın, CHP ile ortak hükümetten yana olması partideki muhalefetin gücünü azaltmıştı. Bunun üzerine toplanan Merkez Yönetim Kurulu'nda **Gümüşpala**'nın verdiği bilgiler ve yapılan uzun tartışmalardan sonra, hükümeti kurma görevinin CHP'ye değil de **İnönü**'ye verildiği de dikkate alınarak bazı koşullarla ikili bir ortak hükümet kurma kararı alınmıştı. AP'nin öngördüğü ve hükümet programında yer almasını istediği koşullar şöyle saptanmıştı:

Ortakların hükümette TBMM'deki güçleri oranında temsil edilmeleri – Sıkıyönetimin kaldırılması – Devlet yönetiminin tarafsızlığını sağlayabilmek için tüm görevlilerin sivilleştirilmesi – Ordunun esas görevi sınırları içinde kalıp yönetimden çekilmesi – Olağan koşullar nedeniyle verilen mahkûmiyetler üzerinde durulmaksızın bir **genel af** çıkartılması – **Milli Birlik Komitesi** zamanında çıkartılmış olan ve memurlardan çoğunu zan altında bırakan 45 sayılı yasaya ilişkin kovuşturmaların durdurulması – Ekonomi çarkının işleyebilmesi için hiçbir şekilde müdahaleci bir siyaset güdülmeyeceğinin vaat edilmesi – **Yabancı sermaye** için gerekli kolaylıkların gösterilmesi – Gelir vergisi için alınan servet beyannamelerinin geriye dönük olarak kaldırılması – Arazi ve küçükbaş hayvan vergilerinin kaldırılması – **Tasarruf bonoları**'na son verilmesi – Emekli, dul ve yetim maaşlarında dengenin sağlanması.

AP'nin, bu koşulları, kendi programına ve ekonomide serbestliği öngören siyasal ve ekonomik felsefesine göre hazırladığı kuşkusuzdu. CHP ile yapılacak pazarlıkta ve düzenlenecek koalisyon protokolünde bunların hangilerinin kabul ettirileceği tarafların anlayış ve becerilerine bağlı demekti. Parti Yönetim Kurulu CHP ile ortak hükümet kurmayı kabul etmişti. Ama yine de AP yöneticileri içlerindeki muhalefeti gidermek için **İnönü**'nün kendi gruplarına gelip bir konuşma yapmasını istemişlerdi. **İnönü** de kimi partili arkadaşlarının karşı çıkmalarını dinlememiş ve AP Meclis Grubuna gidip konuşmuştu. Böylece CHP ile AP 15 Kasımda ikili bir koalisyon kurmaları konusunda anlaşmıştı. Taraflar arasında yapılan görüşmelerden sonra bir protokol düzenlenmiş ve 17 Kasımda **İnönü** ile **Gümüşpala** tarafından imzalanmıştı. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde **ilk koalisyon protokolü** olan bu anlaşmada, başlıca şu görüşlere yer verilmişti:

"Memleketimizin bugün içinde bulunduğu iç ve dış şartların hiç va-

kit kaybetmeden, istikrarlı ve güven verici bir hükümet kurulmasını zaruret haline getirdiği aşikârdır.

Vatandaşlar arasında iyi münasebetlerin hâkim olması ve siyasi husumet (düşmanlık) **fikrinin yerini, medeni bir siyaset anlayışına terk etmesi suretiyle yurtta huzurun kurulması bakımından da, bir karma hükümet teşkilinde zaruret bulunduğu inancı her iki partiye hâkim olmuştur.**

...

Bu inançlardan ve vatanseverce duygulardan hareket ederek teşkil edilen karma hükümetin programı, Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin programlarında ve seçim beyannamelerinde yer alan esasların muhassalası (bileşkesi) **olacaktır.**

TBMM'ye dayanan, ondan kuvvet alan ve Meclis'e karşı sorumlu bulunan Hükümet, normal demokratik rejimin bütün icapları ile işler halde bulunmasını başlıca vazife bilecektir. Hükümetin kurulması ile fevkalade tedbirleri lüzumsuz kılacak bir huzur devri başlayacak ve Anayasa'nın hükümlerine uygun şekilde işleyen tarafsız bir idarenin nimetlerinden bütün vatandaşlarımız fark gözetilmeden faydalanacaktır...

Yakın geçmişin bütün yaralarını insani duygular ve şefkat hisleriyle kapatmak yolunda her türlü gayret sarfedilecektir.

...

Yerli ve yabancı iş muhitlerine güven verecek, yatırımların süratle artmasına imkân hazırlayacak iktisadi ve mali tedbirler alınacaktır.

İşçi davalarının halli yolunda alınacak ilk tedbirlerden biri olarak, işçi kazançlarından tasarruf bonosu kesilmesine son verilecektir. Diğer mükellefler (yükümlüler) **için de tasarruf bonoları usulünden doğan haksızlık ve aksaklıklar tedricen** (yavaş yavaş) **giderilecektir.**

...

Karma hükümetin çalışmalarına hâkim olacak diğer esaslar, hükümet programında teferruatlı olarak açıklanacaktır."

Gerçekten de ortak hükümet protokolü, ayrıntıya inmeksizin her iki partinin program ve görüşlerinin özet bir bileşkesi olarak düzenlenmişti. AP'nin ortaklık için sıraladığı koşullar, **tasarruf bonosu** dışında protokole üstü kapalı yuvarlak anlatımlarla yansıyabilmişti. **Sıkıyönetim**'in kaldırılması ve askerlerin yönetimden çekilmesi istekleri **"hükümetin kurulmasıyla olağanüstü önlemlerin gereksiz kılınacağı"**na dönüştürülmüştü. **Genel af** önerisine de **"yakın geçmişin yaralarını sarma"** kılıfı giydirilmişti. **Yabancı sermaye**'ye her türlü desteğin verilmesi koşulu ise **"yerli ve yabancı iş çevrelerine güven verme"** biçiminde ifade edilmişti.

Protokolün imzalanmasından sonra sıra Bakanlıkların dağılımına ve Kabine üyelerinin saptanmasına gelmişti. **İnönü**, gelişmeler hakkında **Gürsel**'e bilgi

sunduğunda, Cumhurbaşkanı, kendisinin 1961 başında oluşturduğu İkinci Kabinesinde Devlet Bakanlığı yapan **Nasır Zeytinoğlu** ile Maliye Bakanı **Kemal Kurdaş**'ın da ortak hükümete alınmasını önermişti. ABD'de görevli iken Maliye Bakanlığı'na getirilen **Kurdaş,** hazineye gelir sağlayabilmek için **tasarruf bonosu** çıkartarak bir tür iç borçlanmaya gitmişti. Ancak çalışanlar ve hizmetlilerle kimi hizmetler için zorunlu olan **tasarruf bonoları** yakınmalara yol açmıştı. Nitekim bu uygulamaya son verilmesi yıllar sürecekti. Bunu da dikkate alan **İnönü, Gürsel**'in önerisini, parti hükümetlerinde TBMM dışı üyelerin değil de partililerin bulunmasının demokrasi kurallarına daha uygun olduğunu belirterek kabul etmemişti.

İki parti arasındaki görüşmelerde kabineye eşit sayıda Bakanla katılınması ve her partinin görev alacak Bakanlarını kendisinin saptaması kararlaştırılmıştı. Bunda kuşkusuz ki daha MBK döneminde seçimler öncesinde imzalanan **Milli And**'ın ve Cumhurbaşkanı, **147'ler** ve eski DP'lilerin afları konusunda kabul edilen koşulların da etkisi olmuştu. Kabinede her iki partiden birer Başbakan Yardımcısı bulunması öngörülmüştü. Ancak AP lideri **Ragıp Gümüşpala** hükümette görev almak istememişti. Yayımladığı bildiride, ortak hükümetin kurulmasıyla Adalet Partisi'nin **milli ve tarihi vazifesinde** başarılı olduğunu vurgulayarak kendisinin partinin başında kalarak 'kabineyi dışarıdan daha kolaylıkla denetlemeyi ve vatandaşların arasından ayrılmamayı' daha uygun bulduğunu açıklamıştı. **Gümüşpala** partisine ayrılan Başbakan Yardımcılığını kabul etmeyince bu görev **Akif İyidoğan**'a verilmişti. **İnönü**'nün Başbakan Yardımcılığı önerdiği **İ.R. Aksal** da kabine dışı kalmak isteyince o yere **Turhan Feyzioğlu** getirilmişti.

Ortak hükümet listesi 19 Kasımda tamamlanmıştı. 22 üyeli kabinede taraflardan her birine eşit olarak 11 yer verilmişti. AP'li üyeler kendi partilerince seçilmiş, CHP'lileri ise **İnönü** belirlemişti. CHP kanadı, Adalet, Milli Savunma, Milli Eğitim, Maliye, Dışişleri, Bayındırlık, Sanayi ve Çalışma Bakanlıkları ile Devlet Bakanlıklarından 2'sini üstlenmişti. Buna karşı İçişleri, Tarım, Ticaret, Sağlık, İmar-İskân, Ulaştırma, Gümrük-Tekel, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı ile 2 Devlet Bakanlığı AP'lilere bırakılmıştı. 1961 Anayasası TBMM dışından da Bakan atanmasına olanak tanıdığı halde kabinenin tüm üyeleri Meclislerden seçilmişlerdi. İlerideki gelişmeler açısından belirtilmesi gereken bir başka özellik, **Feyzioğlu** ile **M.Toker** tarafından önerilen (İSB, 32) genç CHP milletvekili **Bülent Ecevit**'in **Çalışma Bakanı** olarak ilk kez hükümette görev alması olmuştu.

Cumhurbaşkanı **Gürsel** Türkiye'nin **ilk koalisyon hükümeti** listesini onaylayarak 20 Kasımda MM Başkanlığına sunmuştu. Böylece **hükümet programı**'nı hazırlama aşamasına gelinmişti. Program bir haftada tamamlanmış ve 27 Kasım 1961'de **İnönü** tarafından Millet Meclisi'nde okunmuştu:

Hükümet Programı, bir olguyu, Türk demokrasi tarihinde gelinen bir aşamayı vurgulayarak başlıyordu:

"Karma Hükümet, siyasi hayatımızda geçmiş misali olmayan yeni bir teşekküldür (kuruluştur). **Uzun bir ayrılık devri içinde biraraya gelme-**

leri ve bir dilden konuşmaları imkânsız sanılan siyasi partiler, anlaşarak bir Hükümet kurabilmişlerdir. Bu netice, milletimizin siyasi olgunluğunun ve her güçlüğü yenme hususundaki denenmiş kudretinin yeni bir örneğidir."

Programda bu girişten sonra üzerinde durulan önemli bazı konu ve sorunlar şöyle özetlenebilir:

Atatürk ıslahatı: **"Cumhuriyet Hükümeti, bütün üyeleriyle Atatürk ıslahatının ilkeleri üzerinde kararlıdır."**

Anayasa egemenliği: **"Anayasa'nın mutlak hâkimiyetini temin etmek, her siyasetin üstünde hedefimizdir."**

İçte huzurun ve vatandaşlar arasında iyi ilişkilerin sağlanması: **"Memleket idaresinde vatandaşın münasebetleri ve hakları, siyasi kanaat ayrılığından dolayı hiçbir fark göstermeyecektir... İç politikada acele olan bir ihtiyacımız, asayiş kuvvetlerinin kanun içinde başarılı bir surette çalışacak bir hale getirilmeleridir."**

Özgürlük ortamında planlı kalkınma: **"Hükümet programının hedefi, hürriyet nizamı içinde hızlı bir kalkınmanın sağlanmasıdır. Devlet sektörü yatırımlarının verimli olabilmesi için, her şeyden önce siyasi iktidarın planlı kalkınma fikrine yatkın olması, yatırımların isabetli bir plana dayanması ve mali kaynakların sıhhatli yollardan sağlanması şarttır... Devlet Planlama Teşkilatı çalışmalarından ciddi olarak faydalanmak kararındayız."**

Ekonomiyi durgunluktan kurtarmak: **"Hükümet olarak enflasyon tehlikesine düşmeden, ekonomimizi durgunluktan kurtaracak tedbirleri süratle alacağız. Hızlı gelişme ile birlikte yüksek istihdam seviyesini, fiyat istikrarını ve âdil gelir tevziini** (dağılımını) **göz önünde tutacağız... Devlet gelirlerinde azalmaya ve yatırım imkânlarımızda daralmaya meydan vermeden, ziraat arazisinden arazi vergisini ve dar işçi kazançlarından tasarruf bonosunu kaldırmak gibi kolaylıkları gerçekleştirmek azmindeyiz."**

Yüksek yargı organlarının kuruluşları: **"Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu gibi Anayasamızın mühletlere** (belirli sürelere) **bağladığı temel kuruluş kanunları süratle hazırlanarak yüksek Meclislere takdim edilecektir."**

Ulaşım hizmetleri: **"Karayollarımızın inşaatına program dahilinde devam edilecektir... Demiryolları inşaatının trafik kesafetinin** (yoğunluğunun) **gerektirdiği ve Milli Savunmamızın zaruri kıldığı sahalara hasretmek** (alanlara özgü kılmak), **bu meyanda** (arada) **iktisadi gelişmemize göre iltisak hatlarını** (birleştirme yollarını) **ve şube hatlarını inşa etmek ve inşa halindeki hatları tamamlayarak noksanlıkları gidermek kararındayız."**

Yabancı sermaye: **"Milli ekonomimizin gelişmesinde yabancı serma-**

ye, teknik ve teşebbüs kabiliyetinden de, iktisadi ölçülerle faydalanmak kararındayız."

Toplu sözleşme ve grev hakkı: **"İşçilerin iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla kullanacakları toplu sözleşme ve grev hakkını düzenleyici kanunlar yüksek Meclise sunulacaktır."**

Milli eğitim: **"Milli eğitim, sadece genç nesilleri yetiştirmenin bir vasıtası olarak değil, aynı zamanda özellikle milli kalkınmayı hızlandıracak ve gerçekleştirecek verimli bir yatırım olarak öne alınmıştır. İlköğretim 10 yıllık süre içinde sağlanmak tertibine bağlanmıştır... Teknik öğretim ve mesleki öğretim, kalkınma mukadderatımıza sıkı sıkıya bağlıdır. Büyük meselemiz her konuda ehliyetli ve yeter sayıda öğretmen bulunmamasıdır."**

Toprak reformu: **"Tarım sahasında kalkınmayı temel dava saymaktayız... Toprak reformunu, Anayasamızın ruhuna, ekonomik ve zirai bünyemize uygun ve dengeli şekilde gerçekleştirecek kanuni tedbirler dikkatle hazırlanacaktır."**

Din ve vicdan özgürlüğü Diyanet İşleri Başkanlığı: **"Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ihtiyaçları ehemmiyetli ve kıymetli tutularak görevleri yeterlikle başaracak imkânlara kavuşturulacaktır... Vatandaşın vicdani, dini inanç ve kanaat hürriyeti, Anayasa'nın hükümlerine göre dikkatle korunacaktır."** (Metin: TCH, II, 17-29)

İnönü'nün okuduğu ve kuşkusuz yazılmasında çok etkili olduğu program, salt bir CHP hükümetinin değil, onun karşıtı olan DP'nin yerine kurulan AP ile oluşturulan ortak bir hükümetin programı idi. Bu nedenle kimi vaat ya da öngörülerin tamamıyla CHP ilkelerine uygun olması düşünülemezdi. Bununla birlikte siyasal bunalımdan çıkabilmek, demokrasiyi kurtarabilmek için kimi konularda AP'ye bazı ödünler verildiği görülmekteydi. Bilindiği gibi Demokrat Parti ile CHP arasındaki başlıca farklar **devrim, devletçilik** ve **laiklik** alanlarında yoğunlaşmıştı. AP programında da bu farklar DP doğrultusunda korunmuştu. Bu açıdan bakıldığında ortak hükümetin programında **"Atatürk devrimi"** yerine **"Atatürk ıslahatı"** denilmesi dikkat çekiciydi. Programın değişik yerlerinde CHP'nin eski **devletçilik** ilkesinin yumuşatılıp özel sektöre daha çok yer ve önem verilmişti. Özel sektörün gümrük ve vergi politikasıyla destekleneceği, özel ilaç sanayii ve özel hastane kurmanın teşvik edileceğine ilişkin bölümler bunu göstermekteydi. **Din, vicdan** ve **kanat özgürlüğü**'ne daha çok önem verileceğine ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın güçlendirileceğine ilişkin vaatler ise, DP'den kaynaklansa da MBK'nin benimsemesiyle 1961 Anayasası'na giren hükümlerin bir yansıması idi. Böyle de olsa **laiklik** anlayış ve uygulanmasında yeni bir aşamaya gelinmiş demekti. Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak tam anlamıyla çözülemeyen **tarım** ve **toprak reformu**'na gelince, hükümet programında topraksız köylünün toprak sahibi edileceğine değinilmeksizin, Anayasa'ya uygun dengeli bir politika izleneceği belirtilmişti. Bunu gerçekleştirmekle yükümlü olan Tarım Bakanlığı'na

AP kanadından **Cavit Oral**'ın getirilmesi ise düşündürücü idi. Çünkü 1950 öncesinde CHP'li olan **Oral, toprak ve tarım reformu**'nu gerçekleştirme çabalarına karşı çıkıp partisinden istifa etmiş ve DP'ye girmişti. Bu kez de AP kanadından gelen bir Tarım Bakanı olarak verdiği demeçte, topraksız köylüye toprak dağıtma yöntemine karşı çıkarak, **"Toprağın onu tarımsal bakımdan en iyi kullanabilecek kişilere"** yani teknik donanımı da bulunan zengin çiftçilere dağıtılması gerektiğini ve bunun **"toprak reformunun en önemli yönü"** olduğunu öne sürmüştü (Cumhuriyet, 20 Mart 1962). Bu nedenle umulan toprak reformunun yapılamayacağı anlaşılmıştı. **İnönü** de, bir bütün olarak tarım ve toprak reformunu üçüncü kez kuracağı ortak hükümetinin programına alacak, ancak değişik nedenlerle bu sorun yine de çözülemeyecektir.

İçinde bulunulan koşullar dikkate alınarak düzenlenen hükümet programı **Millet Meclisi**'nin 2 Aralık 1961 günkü oturumunda oya sunulmuştu. Meclis 4 hayır, 78 çekimsere karşın 269 oyla hükümete güvenini belirtmişti. 98 milletvekili ise oylamaya katılmamıştı. Meclis'teki CHP-AP milletvekillerinin sayısının 331 olduğu düşünülürse, YTP ve CKMP dışında iktidar kanadından da 62 milletvekili oylamaya katılmamış ya da içlerinden bir kısmı çekimser oy vermiş demekti. Böyle bir tablo kuşkusuz ki iktidarın geleceği açısından düşündürücü idi. Kısacası **İnönü** başkanlığındaki ilk koalisyon hükümeti MM'den **güvenoyu** almıştı. Ama o dönemde Türkiye, **Toker**'in çok güzel saptadığı gibi şu görünümdeydi: Dünya kadar sorunla karşı karşıya bir ülke – Çetin koşullar altında kurulmuş bir koalisyon – Gözlerini Meclise dikmiş bir kamuoyu – Silahını kaşıyan bir grup asker (İSB, 32).

CHP-AP ortak hükümeti 30 Mayıs 1962'ye kadar sürmüştü. Yaklaşık bu 6 ay içerisinde hükümet programındaki kimi vaatler yerine getirilmiş, önemli bazı girişimlerde bulunulmuştu. **Ara rejim**'den çıkışın önemli bir belirtisi olarak da Ankara ve İstanbul'da 19 aydan beri süren **sıkıyönetim** kaldırılmıştı (30 Kasım 1961). Asıl önemlisi yeni bir askeri darbe girişimi başarısızlığa uğratılmıştı. **Anayasa Mahkemesi** ve **Yüksek Hâkimler Kurulu**'nun kuruluşlarına ilişkin yasalar yürürlüğe konulmuştu (25 Nisan 1962). Böylece Cumhuriyet Türkiyesi, çok partili düzene geçtikten sonra sözü edilen ancak gerçekleştirilemeyen bir üst denetim organına kavuşmuştu. **Anayasa Mahkemesi**, yetkili kurul, kurum ve kişilerin yasalar ya da yasama meclislerinin içtüzükleri hakkında Anayasa'ya aykırılık savıyla açacakları iptal davalarına ve çeşitli mahkemelerce kendisine gönderilen işlere bakmakla yetkili kılınmıştı. Kuruluş yasasına göre yüksek mahkemenin 15 asıl, 5 yedek üyesi bulunacaktı. Asıl üyelerden 4'ünün Yargıtay, 3'ünün Danıştay, 1'inin Sayıştay Genel Kurulunca seçilmesi öngörülmüştü. Ayrıca, Millet Meclisi 3; C.Senatosu ile Cumhurbaşkanı da 2'şer üye seçecekti. İlk aşamada da Yargıtay'dan **Sunuhi Arsan**, **Lütfi Akatlı**, **Ekrem Tüzümen** ve Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı yapmış olan **Salim Başol**, Sayıştay'dan da **Muhittin Güven** üye olarak seçilmişlerdi.

Öte yandan yeni kurulmuş olan **Devlet Planlama Teşkilatı**'nca hazırlanan **Birinci Beş Yıllık Plan** da açıklanmıştı. Ancak hükümetçe hazırlanan ve

TBMM'ce kabul edilip yasalaşan **Tedbirler Kanunu,** kamuoyunda, özellikle de basında tepki ile karşılanmıştı. Söz konusu tasarı ile, **27 Mayıs devrimi**'ni söz, yazı, haber, resim, karikatür ya da diğer vasıta ve biçimlerle, yersiz, haksız veya meşru değil diye niteleyip suçlayanların ve bulundukları partinin kapatılmış olan DP'nin devamı olduğunu öne sürenlerin cezalandırılmaları öngörülmüştü.

Tasarının Meclis'teki görüşmelerinde kimi hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu ve bununla bir **kapalı rejim** yaratılmak istendiği öne sürülmüştü. **Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu** da tasarı Millet Meclisi'nde kabul edilince hem milletvekilliğinden hem de CHP Parti Meclisinden istifa etmiş, basına yaptığı açıklamada da yasanın Anayasa'nın ruhuna aykırı olduğunu söylemişti. Basın kuruluşları yayımladıkları bir bildiri ile bunu basın özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik bir girişim olarak nitelemişlerdi. **Feridun Ergin** ise **Cumhuriyet**'teki başyazısına **Nihat Erim**'in çok partili düzene geçişte ortaya attığı bir görüşü anımsatırcasına **"Hürriyete Şal Örtmek"** başlığını koymuştu (5 Mart 1962). Böyle olmasına karşın tasarı ertesi gün Senato'da da kabul edilmişti.

Tedbirler Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle hükümetin kamuoyundaki ve basındaki saygın durumu sarsılırken iktidar ortakları arasında hatta partiler içinde de görüş ayrılıkları, sürtüşmeler giderek artmıştı. **22 Şubat darbesi** girişiminde bulunan **Talat Aydemir** ile ona yardaşlık eden subayların affedilmeleri söz konusu olduğunda, AP yöneticilerinin özellikle de hükümete girmeyip kabineyi dışarıdan yönlendirmeye çalışan **Ragıp Gümüşpala**'nın **Yüksek Adalet Divanı**'nca mahkûm edilen DP'lileri de bu affın kapsamı içine sokmaya çalışması iktidar ortakları arasında büyük bir anlaşmazlığa yol açmıştı. Böylesi siyasal bir affın ancak ileride gerçekleştirilebileceğini düşünen Başbakan **İnönü**, AP'nin bu ısrarı karşısında Hükümet Programını hatırlatarak **"Ne taahhüt etmişsek tam olarak yapacağız. Hiçbir zorlama bizi ne eksik, ne fazla, ne zamanından önce, ne zamanını geciktirerek bir harekete yöneltemez"** demişti.

1962 bütçesi görüşmeleri ise hükümetin iki kanadı arasındaki uyuşmazlığın yeni bir göstergesi olmuştu. AP sözcüsü bütçeyi savunacağına, Maliye Bakanı **Şefik İnan**'ı ve CHP'nin **devletçilik** ilkesini eleştirmeye yönelmişti. Bunun gibi CHP sözcüsü de devletçiliği savunup, **liberalizm** ve serbest ekonomi anlayışına eleştiriler yöneltmişti.

Bu sırada AP içinde de büyük bir çalkantı başgöstermişti. Başını, **Yassıada**'da **Adnan Menderes**'in avukatlığını yapmış olan **Burhan Apaydın**'ın çektiği bir grup milletvekili **R.Gümüşpala**'ya karşı cephe almışlardı. Politik hayata yeni atılmış olan **Gümüşpala** bu eleştiriler karşısında istifa etmek istemiş, fakat arkadaşları tarafından yatıştırılınca bundan vazgeçmişti. Arkasından önce **Apaydın**, birkaç gün sonra da 5 milletvekili partiden çıkartılmıştı. Bunu yine DP'den gelen **Cevdet Perin**'in istifası izlemişti. AP milletvekillerinin istifalarını durduramayan Merkez Yönetim Kurulu sonunda kendisi de istifa etmek zorunda kalmıştı.

İnönü'nün başından beri haksız bulup karşı çıktığı **147'ler** sorunu bu ilk ortak hükümet döneminde çözülmüştü. Yukarıda belirttiğimiz gibi 1962 Martında

kabul edilen bir yasa ile üniversiteden uzaklaştırılan öğretim üyeleri ve yardımcılarının eski görevlerine dönmelerine olanak sağlanmıştı. Fakat, hükümet ortağı AP milletvekillerinin Meclis'teki öteki partilerle anlaşıp bir hükümet tasarısının reddedilmesini sağlamaları koalisyonda yeni bir güven bunalımı yaratmıştı. 27 Mayıs hareketine katılan ve orduda subaylıkları süren Harp Okulu öğrencilerine verilmiş olan tabancaların geri alınmamasını öngören hükümet tasarısı, komisyonlardan geçtiği halde Millet Meclisi'nde YTP, CKMP ve AP oylarıyla reddedilmişti (18 Nisan 1962). Bu durum karşısında CHP, ortak hükümetin devamı için bazı koşullar saptamak gereğini duymuştu. Bunlar, hükümet programına uyulması, hükümetin ekonomi ve mali konulardaki kararlarının desteklenmesi, koalisyon içinde muhalefet yapılmaması ve hükümet tasarılarına olumlu oy verilmesi diye 4 maddede toplanmıştı (26 Nisan). AP bu koşulları kabul eder görünmüştü ancak kararlarını ve görüşlerini hemen her gün değiştiren bir tutum içine girmişti. **Aydemir** ve arkadaşlarının affını öngören **af tasarısı**'nın hükümeti **mefluç** (felçli) hale getirdiğini söyleyen Başbakan **İsmet İnönü**, bu olumsuzlukların da eklenmesiyle CHP-AP ortak hükümetinin uyum içinde çalışmasına ve iş görmesine artık olanak kalmadığına kanaat getirmişti. 30 Mayıs 1962'de **Milli Güvenlik Kurulu** toplantısına başkanlık etmiş ve 2 kez de Cumhurbaşkanı **Gürsel** ile görüşmüştü. Sonunda o akşam kabinesinin istifasını Cumhurbaşkanı'na sunmuştu.

2- CHP - YTP - CKMP ORTAKLIĞI

Hükümetin istifasından AP liderlerini ve özellikle Genel Başkan **Gümüşpala**'yı **"Tarih önünde mesul sizsiniz!"** diyerek sorumlu tutan Cumhurbaşkanı **Gürsel,** yeni Başbakanı atamadan önce parti liderleri ile görüşmelere başlamıştı. Ancak CHP-AP ortak hükümetine katılmayan CKMP yönetiminde bu arada bir değişiklik olmuştu. Hükümete girip girmeme konusunda parti içinde görüş ayrılığı patlak verince **Osman Bölükbaşı** genel başkanlıktan istifa etmiş, yerine **Ahmet Tahtakılıç** getirilmişti. Yeni Başbakanı belirlemek isteyen **Gürsel** önce CKMP'den **Hasan Dinçer,** arkasından **E.Alican** ve **R.Gümüşpala** ile görüşmüş fakat hükümet kurma görevini yeniden **İnönü**'ye vermişti (4 Haziran). Cumhurbaşkanı Başbakana bu kez bir **Milli Koalisyon** kurulmasının, yani mevcut 4 partinin de hükümete katılmasının yerinde olacağını önermişti ama **İnönü** bu öneriyi kabul etmemiş ve AP ile ortaklığı denediğinden yeni hükümetini YTP ve CKMP ile kurmaya yönelmişti. Ancak CKMP'nin hükümete katılıp katılmaması partide yeni bir bölünmeye yol açmıştı. Partinin yetkili kurulları çoğunlukla koalisyona girmeye karar verince, **Bölükbaşı** 29 senatör ve milletvekili ile birlikte partiden istifa etmişti. Arkasından da **Millet Partisi** adıyla yeni bir parti kurmuştu (13 Haziran 1962). Bu, 1948'de kurulan ve 27 Ocak 1954'te dini siyasete âlet ettiği gerekçesiyle Sulh Ceza Mahkemesi'nce kapatılmış olan **Millet Partisi**'nin benzer bir programla ikinci kez kuruluşu demekti. **Bölükbaşı**'nın genel başkan

olduğu partinin amacı, "İnsan haklarını hâkim kılacak ve bunları güvenceye bağlayacak bir devlet düzeni kurmak" olarak saptanmıştı.

Öte yandan **koalisyon** görüşmelerinde CHP ile YTP arasında da bazı pürüzler belirmişti. İlk görüşmelerde bir yakınlaşma sağlanmış, ama Bakanlar Kurulu'nun saptanmasına gelindiğinde YTP Başkanı **Alican,** kabinede her partiden bir Başbakan Yardımcısı bulunmasına karşı çıkmıştı. Gerçekte onun aralarında ekonomik görüş ayrılıkları bulunan CHP'li **Turhan Feyzioğlu**'nun böyle bir göreve getirilmesini istemediği biliniyordu. Bunun üzerine **İnönü** Cumhurbaşkanı'na hükümeti kuramayacağını bildirmişti. Ama bu sırada devreye giren **C.Sunay, Çankaya**'ya ordunun Başbakan olarak İnönü'yü görmek istediğini söylemişti. Böylece Cumhurbaşkanlığınca bir bildiri yayımlanarak **İnönü**'nün yeni kabine kurmaktan vazgeçmesinin kabul edilmediği, kendisine yeniden görev verildiği açıklanmıştı. Böylece **İnönü** hükümet kurma çalışmalarını sürdürmüştü.

CHP önderliğindeki bu ikinci ortak hükümet ancak 25 Haziran 1962'de kurulabilmişti. Hükümette CHP'ye 11, YTP'ye 6; CKMP'ye 4 ve AP'den ayrılıp bağımsız olanlara 2 bakanlık verilmişti. Ama Meclis'teki bağımsızların da desteği sağlanmıştı. Kabinede yalnızca 1 Başbakan yardımcılığı öngörülmüş, o da YTP lideri **Alican**'a verilmişti. CKMP'den **Hasan Dinçer** ile CHP'den **Feyzioğlu** Devlet Bakanı olarak görev almışlardı. CHP, genelde ilk ortak hükümetteki bakanlıkları üstlenirken, **Bülent Ecevit** de Çalışma Bakanlığı görevini korumuştu. Eski CHP'li **Fahrettin Kerim Gökay** bu kez YTP'li olarak kabineye girmişti. **İnönü**'nün deyimiyle bu bir **uzlaşma hükümeti** olmuştu. Ama uzlaşmanın ne kadar süreceği belli değildi.

Üç parti uygulayacakları siyasa ve ilkeleri içeren bir **Koalisyon Protokolü** hazırlamışlardı. **Hükümet Programı** da bu protokole göre düzenlenmişti. Program 2 Temmuzda Millet Meclisi'ne sunulmuştu. Bunda, **"İkinci Karma Hükümet, Anayasa rejimini kökleştirme ve demokratik nizam içinde kalkınmayı gerçekleştirme yolunda atılmış bir adımdır"** denilmişti. Aynı zamanda **"Türkiye'de rejim Atatürk devrimleri üzerine kurulmuş bir demokrasi idaresidir. Anayasamızda tarifini bulan Atatürk milliyetçiliği ve laik devlet idaresi esastır"** diye devrime bağlılık dile getirilmişti. Arkasından 27 Mayıs'tan sonra gerçekleştirilen işler sıralanmış ve özgürlük içinde planlı kalkınmanın önemine değinilerek, aşırı sağ ve sol ile mücadele edileceği ve **"27 Mayıs devriminin meşruluğunu gölgeleyecek her türlü hareketin karşısında bulunulacağı"** vurgulanmıştı. Değişik alanlarda yapılması öngörülen işler anlatılırken, özel sektörün destekleneceği, Anayasa'ya ve yurt gerçeklerine uygun bir **toprak reformu**'nun gerçekleştirilmesine, hür sendikacılığın geliştirilmesine çalışılacağı, **Diyanet İşleri Başkanlığı**'nın günün ve yarının ihtiyaçlarını karşılayacak yeterliğe kavuşturulacağı söylenmişti. Bunların dışında, 1970 yılına kadar ilköğretim çağındaki bütün çocukların okul içine alınacağı gibi bir öngörüde bulunulmuş ve bir önceki hükümet döneminde hazırlanan, **toplu sözleşme ve grev hakkı**'nı düzenleyecek yasa tasarısı ile **Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştır-**

ma Kurumu'na (TÜBİTAK) ilişkin tasarının yakında Meclis'e sunulacağı belirtilmişti. Dış politikada **yurtta ve dünyada barış** siyasasının izleneceği, NATO'ya ve ittifaklara bağlı kalınacağı yinelenirken **Avrupa Ortak Pazarı**'na girme girişimlerinin sürdürüldüğü açıklanarak şöyle denilmişti: **"Biz, Avrupa İktisadi Camiası (Müşterek Pazar) memleketleri ile Türkiye'nin iktisadi gerçeklerini ve Batı âlemi ile kader birliğini göz önünde tutan bir ortaklık anlaşması akdini** (yapılmasını) **lüzumlu saymaktayız."** (Metin: TCH, II, 33-53)

İnönü'nün başkanlığındaki ikinci ortak hükümet, MM'den 134 olumsuz, 4 çekimsere karşın 259 oyla **güvenoyu** almıştı. Bir reform kabinesi olacağı düşünülen bu ortak hükümete ilişkin en geçerli eleştiri, ünlü **The Economist** dergisince yapılmıştı. Dergi, 30 Haziran 1962 günkü sayısında, koalisyona katılan partilerin öngörülen reformlara ilişkin bir protokol imzaladıklarını, ancak derebeyi toprak sahiplerinin, büyük iş adamlarının ve aşırı dinci kesimin hepsinin kabinede temsilcilerinin bulunduğunu belirterek **"Bu koşullar altında reformların nasıl gerçekleştirileceğini görmek güç bir iştir!"** demişti. Gerçekte Meclis'in ve hükümetin yapısı köklü reformların yapılmasını güçleştirmişti ama Türkiye'nin dengeli kalkınmasında önemli bir gelişme ve dönüm noktası oluşturan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan Hedefleri, TBMM'ce de kabul edilerek bu dönemde yürürlüğe konmuştu. 27 Mayıs'ın üçüncü yıldönümü gelmeden de o günün **Hürriyet ve Anayasa Bayramı** olarak ulusal bayramlar arasına alınmasına ilişkin yasa da çıkartılmıştı (9 Nisan 1963). Öte yandan sürdürülen görüşmeler olumlu olarak sonuçlandırılmış ve Türkiye'nin **Avrupa Ortak Pazarı**'na girmesini öngören **Ankara Anlaşması** 25 Haziranda parafe edilmiş, 12 Eylül 1963'te de imzalanmıştı.

Bunların dışında hükümetin vaat ettiği **Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası** da çıkartılmıştı. 24 Temmuz 1963'te yayımlanarak yürürlüğe giren 275 sayılı yasa, yeni Anayasa'da yer almayan **lokavt** hakkını da **grev** paralelinde düzenleyen hükümler içermekteydi. Böyle bir yasal düzenleme, genç Çalışma Bakanı **B.Ecevit**'in bir başarısı sayılmış ve 24 Temmuz günü de **İşçi Bayramı** ilan edilmişti. Ne var ki işçi-işveren haklarını düzenleyen bu tasarı daha MM'deki görüşmeler sırasında, sanayinin duracağı, fabrikaların kapatılacağı ve sosyal dengenin bozulacağı kuşkusuna kapılan işveren kesiminin itirazlarına yol açmıştı. Eleştirilerin artması karşısında **B.Ecevit**, **İnönü**'ye bir mektup yazarak eleştirileri kendi başarısızlığı saydığını belirtmiş ve Bakanlıktan istifa için izin istemişti (3 Ağustos 1962, İAR, nr.1196). Fakat Bakanına güvenen Başbakan bu başvuruyu dikkate almamıştı. Gerçi bir süre sonra yasanın **lokavt**'a ilişkin hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu savıyla dava açılmıştı. Ama Anayasa Mahkemesi bu iddiayı yerinde bulmayarak başvuruyu reddetmişti (1967).

İkinci ortak hükümet döneminin dikkati çeken girişimlerinden biri de TBMM'de **komünizmle mücadele** için alınacak önlemleri saptama amacıyla özel bir komisyonun kurulması olmuştu. Yukarıda belirttiğimiz gibi, 1961 seçimleri sonrasında parti genel başkanlarınca imzalanan **Milli And**'da her türlü aşırı

akımlara karşı konulacağına ilişkin bir madde de öngörülmüştü. **İnönü**'nün AP ile oluşturduğu ilk ortak hükümetin programında da buna benzer bir hüküm yer almıştı. Ancak TBMM'de kurulan komisyonun, aşırı sağcı/dinci akımları dikkate almayıp yalnızca komünizm tehlikesini gözetmesi yeğlenmişti. Bu, ABD'de başlayan **Mc Carty**'ci aşırı sağcı/milliyetçi akımın bir uzantısı demekti. 13 kişilik komisyonda, partilerin, meclislerdeki üyeleri oranında temsil edilmesi uygun görülmüştü. Böylece 11 Ocak 1963'te kurulan komisyonda AP'den **Fethi Tevetoğlu, Şadi Pehlivanlı, Ahmet Topaloğlu;** CHP'den **Süreyya Koç, Celal Sungur, Nurettin Özdemir;** CKMP'den **Seyfi Öztürk, Saadet Kaçar Evren;** YTP'den **Talât Asal, Nihat Diler;** MP'den **İsmet Kapısız, Rıza Polat** ve tabii senatörlerden **Ahmet Yıldız** görev almışlardı. Fakat komisyon çalışmalarından uygulamaya yönelik somut sonuçlar alınamamıştı.

Üçlü ortak hükümet döneminde yalnız CHP yönünden değil, kurulmuş olan **Anayasa Mahkemesi**'nin yasaları denetleme ve haksızlıkları giderme yönünden belirtilmesi gereken önemli bir gelişme de CHP'nin elinden alınmış olan mallarının geri verilmesi olmuştu. Bilindiği gibi **Demokrat Parti**, iktidarı döneminde **Halkevleri**'nin kapatılmasının ardından, 17 Aralık 1953'te çıkarttığı 6195 sayılı yasa ile CHP'nin mallarını elinden alınmıştı. Bir Anayasa Mahkemesi kurulmasını öngören 1961 Anayasası'nın geçici 9. maddesinde, yüksek mahkemenin kurulduğu tarihte yürürlükte bulunan yasalar hakkında iptal davası açılabileceği belirtilmişti. CHP bu olanaktan yararlanarak 1963'te söz konusu 6195 sayılı yasanın iptali için başvurmuştu. Anayasa Mahkemesi de 11 Ekim 1963'te oybirliği ile aldığı kararla söz konusu yasanın tümünü Anayasa'nın "Cumhuriyetin niteliklerini belirleyen 2.; Egemenlik başlıklı 4.; Yargı yetkisine ilişkin 7.; Temel hak ve özgürlüklere ilişkin 11. ve Mülkiyet Hakkı'na ilişkin 36. maddelerine" aykırı bularak iptal etmişti. Kararın gerekçesinde şu değerlendirmede bulunulmuştu.

"6195 sayılı kanun, birinci maddesinde belirtilen kamu idare ve kurumlarından Cumhuriyet Halk Partisi'nin elde ettiği malları haksız iktisap olarak kabul eylediği halde, sadece bu malları Hazine'ye geçirtmekle yetinmeyip partinin kendi üyelerinden ve kamu idare ve kurumları dışında, üçüncü kişilerden özel hukuk kural ve usullerine göre iktisap etmiş olduğu mallar arasında Atatürk'ün bağış ve vasiyetleriyle partiye terk etmiş bulunduğu mallar hakkında da birinci maddenin birinci cümlesiyle hükme bağlanan haksız iktisap iddiasını aşarak tam bir müsadere (zoralım) **hükmü koymuştur.**

Müsadere, Anayasa teminatı altındaki mülkiyet ve miras haklarını yok eden bir tasarruftur ve Anayasamızın 33'üncü maddesiyle bir ceza olarak konması dahi yasaklanmıştır.

Mülkiyet ve miras haklarını sosyal ve iktisadi haklardan saymış olan 334 sayılı Anayasamız da 36'ncı maddesiyle herkesin mülkiyet ve miras haklarına sahip olduğu ve bu hakların ancak kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği esasını kabul etmiştir. Halbuki 6195 sayılı kanu-

nun gerekçesinde ileri sürülen iddialar olayda bir kamu yararının varlığını belirtmemektedir.

Ortada bir kamu yararı bulunduğuna bir an için yer verilse bile Anayasa'nın 11'inci maddesi, kamu yararıyla da olsa bir temel hak ve hürriyetin özüne dokunulamayacağını açıklamıştır. Sözü geçen kanun, Cumhuriyet Halk Partisi'nin gerek kamu idare ve kurumlarından gerekse özel kişilerden ve bu arada Atatürk'ten vasiyet yolu ile iktisap ettiği bütün malları, para, hak ve alacakları hiçbir ayırma yapmaksızın ve bedelini peşin ödemeksizin toptan Hazine'ye geçirtmekle mülkiyet hakkını tamamiyle yok eden bir durum yaratmış ve Atatürk'ün vasiyetini iptal etmiştir. Vasiyet de mülkiyet ve miras haklarının tabii sonucu olmak itibariyle bu hal Anayasa'nın 36'ncı ve 11'inci maddelerine açıkça aykırılık teşkil eder." (Metin: EK-III)

İçte ve dışta bu gelişmeler olurken üç ortaklı hükümet içerisindeki sürtüşmeler de giderek artmıştı. Sonunda da YTP ve CKMP ortaklıktan çekilmiş, Başbakan **İnönü** de 2 Aralık 1963'te istifasını vermek gereğini duymuştu. İkinci koalisyonun dağılmasında **Yassıada** hükümlülerinin afları, yeniden bir askeri darbe girişimiyle karşılaşılması, **Devlet Planlama Teşkilatı** ile düşülen görüş ayrılıkları ve hükümet ortaklarının **İnönü** ve CHP'nin kamuoyunda puan kazanmasından duydukları tedirginlik başlıca etkenler olmuştu. Koalisyon hükümeti programında eski demokratların cezalarının afları konusuna değinilmemişti. Birinci ortak hükümet programında da üstü kapalı geçilen bu duyarlı konu sonradan hükümet içinde AP kanadının girişimleri yüzünden anlaşmazlıklar doğurmuştu. İhtilalden sonra yönetimi ele alan MBK, seçimlerden sonra böyle bir affa gidilmemesini istemişti. Ama **İnönü**'nün itirazı karşısında **Çankaya Protokolü**'nün buna ilişkin maddesine **"şimdilik"** kaydı eklenmişti. AP ve YTP'nin affın bir an önce çıkartılması yolundaki çabalarını ve **Yassıada** davalarının sona ermesi üzerinden 2 yıl geçtiğini dikkate alan **İnönü**, bu konuda bir adım atılması gerektiğine karar vermişti. Bu amaçla hükümlülerin tümüyle affedilmeleri yerine şimdilik cezalarından belirli bir indirim yapılması öngörülmüştü. Bunun için hazırlanan tasarının MM'ne sunulması, yalnız ordu çevrelerinde değil, kamuoyunun bir kesiminde ve dahası CHP örgütünde tepkiler doğurmuştu. CHP içinde Genel Merkez yönetimine, dolayısıyla **İnönü**'ye karşı denilebilecek eleştiriler temmuzda toplanan **Küçük Kurultay**'da belirmişti. Kurultayda konuşan **Ferda Güley, İnönü**'nün Genel Başkanlıktan ayrılmasını önererek şunları söylemişti:

"İnönü rejimin teminatıdır kanısı vardır. Benim önerim şudur: İsmet İnönü, âcil kanunlar, bu arada Plan Kanunu çıktıktan sonra CHP Genel Başkanlığından istifa etmelidir ve kendisi hayatta iken CHP'nin başına herkesin kabul edeceği bir başkan getirilmelidir. Daha sonra hükümet başkanlığından istifa etmeli, rejimin güvencesi ve gücü olarak hükümet dışında bulunmalıdır." Fakat İnönü'nün bu öneriye yanıtı **"Çekilmeyi düşünmüyorum!"** olmuştu (BİLA, 362).

2 Ekim 1962'de Ankara'da kalabalık bir öğrenci grubu siyasal af için yürütülen kampanyayı protesto etmişlerdi. Manisa milletvekili ünlü yazar **Yakup Kadri Karaosmanoğlu** da, cezaların indirimini içeren **Af Yasası**'nın Millet Meclisi'nde kabul edilmesinin (12 Ekim 1962) ertesi günü, CHP'nin birçok konuda **Atatürk** ilkelerinden ödünler verdiğini öne sürerek partisinden istifa etmişti. Bununla birlikte hükümlü DP'lilerin cezalarından 4 yıl indirimi içeren ve 7 yıla kadar mahkûm olanların da şartlı olarak salıverilmelerine olanak sağlayan **Kısmi Af Yasası** Millet Meclisi'nden sonra, 16 Ekimde Senato'da da kabul edilmiş ve 18'inde yayımlanarak yürürlüğe girmişti. Ancak CHP milletvekillerinden 6'sı bu tasarıya olumlu oy vermemişti. Parti içinde disiplini sağlamak amacıyla bu milletvekilleri ile grup kararına karşın **Tedbirler Yasası**'na oy vermemiş olan eski Genel Sekreterlerden **Kasım Gülek** Disiplin Kurulu'na sevkedilmişlerdi. Arkasından partinin önde gelenlerinden **Nihat Erim, Turgut Göle** ve **Avni Doğan**, Genel Başkan **İnönü** tarafından suçlanmış ve haklarında soruşturma açılmıştı. CHP içindeki bu aykırılıklar **Erim**'in 1 yıl süreyle, **Gülek** ile **Doğan**'in ise kesin olarak partiden çıkartılmalarına kadar varmıştı.

İktidarın büyük ortağı CHP'de bu olumsuzluklar yaşanırken, Kayseri cezaevinde bulunan hükümlülerden 283 kişi bu yasadan yararlanmış ve birçoğu da serbest bırakılmıştı. Bir süre sonra ömür boyu hapse mahkûm edilmiş olan **C.Bayar**'ın da sağlık nedeniyle serbest bırakılması uygun görülmüştü. Ancak bu konuda düzenlenen bir raporla 22 Mart 1963'te cezaevinden çıkan **Bayar**'ın Ankara'ya gelişi AP çevresince tam bir gövde gösterisine dönüştürülmüştü. Bu davranış da tepkiler doğurmuştu. **Askeri Şurâ** bir bildiri yayımlayarak 27 Mayıs karşıtı olan bu davranışları kınamış, kimi gençler de Ankara'daki AP genel merkezini ve AP yanlısı **Yeni İstanbul** gazetesini basmışlardı. Bu dalgalanmaları yatıştırabilmek için **Bayar** Ankara Hastanesi'ne yatırılmış, kapısı önüne de nöbetçi konulmuştu. O sırada AP Yönetim Kurulu üyesi bulunan **Süleyman Demirel** de parti binasının taşlanmasından sonra bu görevinden istifa etmişti. Öte yandan Cumhurbaşkanı **Gürsel,** Anayasal yetkisini kullanarak eski Demokratlardan **Refik Koraltan, Samet Ağaoğlu, Agâh Erozan, Selahattin İnan, Kemal Aygün** ile Em. Org. **Rüştü Erdelhun**'un cezalarını affetmişti. Bir süre sonra da Adalet Bakanlığı, aralarında **Ethem Menderes** ile **Celal Yardımcı** ve **Mükerrem Sarol**'un bulunduğu bir başka grubun cezalarının uygulanmasına ara verildiğini açıklamıştı. Böylece **Yassıada** hükümlülerinin çoğu cezaevlerinden çıkarılmışlardı. Bundan böyle sorun, onlara siyasal haklarının geri verilmesi noktasında düğümlenecekti.

1963 Mayısı sonlarına doğru yine Alb. **Talat Aydemir**'in öncülük ettiği yeni bir darbe ile karşılaşılmıştı. 22 Şubat 1962'deki girişiminden sonra hakkında soruşturma açılmayıp emekli edilen **Aydemir**'in bu ikinci kalkışması daha ciddi boyutlara ulaşmış ve silahlı çatışmalara yol açmıştı. Ama sonunda hareket bastırılmış ve **Aydemir** ile arkadaşları mahkemeye verilmişlerdi.

Bu arada **Devlet Planlama Teşkilatı**'nca hazırlanan **Birinci Beş Yıllık**

Kalkınma Planı da açıklanmıştı (7 Eylül 1962). MBK'ce çıkartılan yasa ile 1960 Eylülünde kurulmuş olan planlama örgütü bir yandan kadrosunu oluşturmaya çalışırken öte yandan da büyük umutlar bağlanan planı hazırlamak için yoğun bir çaba içine girmişti. Kalkınmış batı ülkeleri yanında **kalkınma planı** uygulayan **Hindistan** ve **Pakistan** gibi Asya devletlerinin deneyimlerinden de yararlanılmak istenmişti. Ayrıca yalnız ekonomiyi değil de izlenmesi gereken sosyal politikayı ve amaçları belirleyebilmek için çeşitli alanlarda özel ihtisas komisyonları oluşturulmuştu. Ancak DPT'nin kurulmasını sağlamış ve ilk Müsteşarlığı üstlenmiş olan **Şinasi Orel,** EMİNSU olayındaki rolü nedeniyle kendisine yöneltilen eleştiriler yüzünden Şam'a büyükelçi olarak atanmış ve yerine **Osman Nuri Torun** getirilmişti. Ondan boşalan Koordinasyon Dairesi Başkanlığı da **Ayhan Çilingiroğlu**'na verilmişti. **İnönü** daha MBK dönemindeki ilk görevlendirmelerden başlayarak DPT kuruluşunu ve plan hazırlıklarını çok yakından izlemişti.

Kalkınma Planı, **Tinbergen**'in başlangıçta düşündüğü gibi 10 yıl için değil 5 yıllık bir dönem için hazırlanmıştı. **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı** ile Türkiye, 1940'lı yıllardan sonra çok tartışılan **planlı kalkınma** dönemine girmiş oluyordu. Planda yıllık kalkınma hızı % 7 olarak saptanmıştı. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de % 18 oranında bir yatırım yapılması hesaplanmış ve bunun % 14'ünün iç kaynaklardan, % 4'ünün de dış kaynaklardan alınacak kredilerden sağlanması öngörülmüştü. Müsteşar **O.N. Torun** ile birlikte Başbakan'a bilgiler veren **Tinbergen,** 5 yıl içinde toplam 56 milyar lira yatırım yapılacağını ve dönem sonunda Türkiye'nin ulusal gelirinin 20 milyar artacağını belirtmişti. Planda, boyuna zarar etmekte olan **Kamu İktisadi Kuruluşları**'nın da (KİT) yeniden düzenlenmesi zorunlu görüldüğünden bunların birer ticari işletme (holding) haline dönüştürülmesi öngörülmüştü. Ama öngörülen yatırımların ve dönüşümlerin gerçekleştirilmesi ve vergilendirme konusunda DPT yetkilileri ile hükümet arasında görüş ayrılıkları belirmişti. Dönemin Sanayi Bakanı **Fethi Çelikbaş,** KİT'lerin yeniden yapılandırılmasına şiddetle karşı çıkarken Maliye Bakanı **Ferit Melen** de vergilerde değişiklik yapılmasına, yeni vergiler konulmasına taraftar olmamıştı. Planlamaya çok büyük önem veren Başbakan **İnönü,** kendi partisinden olan söz konusu iki bakanı planlamacıların istedikleri kaynakları sağlama konusunda ikna edememişti. **Yüksek Planlama Kurulu**'nun toplantılarından birinde Başbakan Yardımcısı ve YTP lideri **Ekrem Alican**'ın da plana yönelik bazı eleştirilerde bulunması ise planlama yetkilileri ile hükümet arasındaki görüş ayrılığında bardağı taşıran son damla olmuştu. Özenle hazırladıkları planın uygulanmasına olanak verecek mali kaynakların sağlanamayacağını gören planlama yöneticileri hep birlikte istifaya karar vermişlerdi. Böylece başta Müsteşar **Osman Nuri Torun** olmak üzere İktisadi Planlama Dairesi Başkanı **Attila Karaosmanoğlu,** Sosyal Planlama Dairesi Başkanı **Necat Erder** ve Koordinasyon Dairesi Başkanı **Ayhan Çilingiroğlu,** 26 Eylül 1962'de istifalarını vermişlerdi.

Onların DPT'den ayrılmaları kuruluş için bir talihsizlik olmuştu. **İnönü**, Müsteşarlığa **Ziya Müezzinoğlu**'nu atamıştı, daire başkanlıklarına da yeni uzmanlar

getirilmişti. Ama ilk aşama için öngörülen hız kesilmişti. Öyle ki 3 yıl sonra **Demirel** başkanlığındaki 4'lü ortak hükümet kurulduğunda, danışman olarak çağrılan **Jan Tinbergen,** uygulamada planın tam hedefine ulaşamadığını söylemişti (Cumhuriyet, 6 Mart 1965). Yedeksubay iken DPT'nin kuruluş çalışmalarına katılmış olan ancak uzun süreli ve kapsamlı bir planlamadan yana olmayan AP lideri **S.Demirel** de artık iktidarda bulunduğundan yeniden planın yararları ve zararları tartışmalarına dönülmüştü.

Üç ortaklı hükümet içinde olabildiğince bir **uyuşma** sağlanmasına çalışılırken beklenmedik bir biçimde başkentte **İnönü** aleyhtarı bazı gösteriler yapılmıştı. Orduevi karşısında Yüksel Palas (günümüzde Orduevi) önlerinde ellerinde, **"İsmet Paşa istifa! - Hürriyet dediniz, nerede hürriyet? - Açık rejim dediniz, komutanlar gizli görüşüyor!"** yazılı dövizler taşıyan küçük bir grup gösteriye başlamıştı (2 Ekim 1962). Göstericiler yakalanmış ve bunların eski DP'li şimdi AP'li kişiler olduğu anlaşılmıştı. Olay basında olumlu ve olumsuz yankılar uyandırmış, Ankara ve İstanbul'da yeni gösteriler düzenlenmişti. Bu arada ortamı daha da karıştırmak amacıyla MDO (**Milli Devrim Ordusu**) adıyla bildiriler dağıtılması ayrıca dikkatleri çekmişti. Aynı günlerde MDO'ya karşı **Aykurtlar** adını taşıyan sağcı bir örgütün kurulduğuna ilişkin haber de yaygınlaşmıştı.

Bu dalgalanmalar içinde 17 Kasım 1963'te **yerel seçimler** yapılmıştı. 12.788.000 seçmenin oy kullandığı İl Genel Meclisleri seçimleri tahminlerin aksine AP'nin üstünlüğü ile sonuçlanmıştı. AP oyların % 46'sını toplarken, CHP % 37, YTP % 6,4 ve CKMP ise % 2,8 oranında oy alabilmişlerdi. 27 Mayıs sonrasındaki Anayasa oylamasından başlayarak seçmen oylarının DP'nin yerini almak isteyen AP'ye doğru aktığı anlaşılmıştı. Yerel seçimler, Millet Meclisi'ndeki milletvekili dağılımını değiştirmediği için bu sonuçlar hükümetin istifasını gerektirecek bir neden doğurmamıştı. Ancak iktidar ortağı YTP ve CKMP ise az oy almalarını CHP ile hükümet kurmalarına bağlamışlardı. Bu yüzden koalisyonu bozmaya karar verirlerken siyasal etikle pek bağdaşmayan bir yöntem izlemişlerdi. Başbakan **İnönü**, bir suikast sonucu 22 Kasımda yaşamını yitiren ABD Başkanı **John Kennedy**'nin cenaze törenine katılmak için Washington'a gitmişti. O henüz yurda dönmemişken, CKMP ortak hükümetten çekildiğini açıklamıştı (27 Kasım). Ertesi gün onu YTP izlemişti. Böylece cenaze töreninde Başbakan olarak T.C.'yi temsil eden **İnönü**, orada birdenbire "eski Başbakan" durumuna düşürülmüştü. O yurda dönüşünde havaalanında **Gürsel** tarafından karşılanmıştı. Ama **İnönü, Çankaya**'ya çıkarak istifasını vermekte gecikmemişti (2 Aralık 1963).

3- CHP - BAĞIMSIZLAR HÜKÜMETİ

Üçlü Koalisyonun dağılmasından sonra yeni hükümet ancak 3 hafta sonra kurulabilmişti. **Gürsel** Başbakanlık görevini yine **İsmet İnönü**'ye vermişti. Ama CHP Genel Başkanı, gerek partiler arası çekişmeler gerekse kendi partisi içindeki

sürtüşmeler yüzünden uyumlu çalışacak bir kabine kuramayacağını anlayınca affını dilemişti. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı yerel seçimlerden sonra her hizmete hazır olduğunu belirten AP Genel Başkanı **Ragıp Gümüşpala**'yı görevlendirmişti. Fakat o da başarılı olamayıp görevi iade etmişti. Bu kez **Gürsel**, partisinin gücü giderek azalan YTP'li Alican'ı denemeden yine Başbakanlık için İnönü'yü seçmişti.

Partilerin davranışlarını dikkate alan **İnönü** bu kez bağımsızlarla birlikte bir **reform hükümeti** kurmaya yönelmişti. O günlerdeki milletvekili dağılımı göz önüne alınacak olursa söz konusu hükümet gerçekte bir **azınlık hükümeti** olacak demekti. Çünkü CHP'nin 175 milletvekili olup bağımsızların sayısı da 33 idi. İkisinin toplamı 208'i bulmaktaydı ve salt çoğunluk 226'nın çok altında kalıyordu. Buna karşın AP'nin 147, YTP'nin 48, CKMP'nin 23 ve oradan ayrılan **O.Bölükbaşı**'nın kurduğu Millet Partisi'nin 13 milletvekili bulunuyor, bunların toplamı da 231 ediyordu. Ama tek partili rejimi çok partili sisteme dönüştüren ve bunun yürümesi için Cumhurbaşkanlığından sonra **ortak hükümet** kurulması yükümlülüğünü üzerine alan **İnönü,** bu kez demokrasilerde geçerli olan **azınlık hükümeti** sistemini de deneyecekti.

İnönü 23 üyeli üçüncü ortak hükümetine 4 bağımsız Bakan almıştı. Başbakan Yardımcılığına ise **Turhan Feyzioğlu** yerine **Kemal Satır** getirilmişti. **B.Ecevit**'in Çalışma Bakanlığı görevini koruduğu yeni hükümette dikkati çeken **Köy İşleri** ve **Enerji ve Tabii Kaynaklar** adıyla 2 yeni Bakanlığın kurulması olmuştu. Bu, reform hükümetinin kalkınmaya köylerden başlanılmasına önem vereceğini ve doğal kaynaklarla enerji sorununun giderek öncelik taşıdığı dönemde bu sorunlara eğileceğini göstermekteydi.

Üçüncü ortak hükümetin programı CHP ilkelerine dayanılarak ve öngörülen reformlar doğrultusunda hazırlanmıştı. Program, 30 Aralık 1963'te MM'de okunmuştu. Bunda göze çarpan başlıca özellikler **Atatürk devrimi**'nin ve 27 Mayıs girişiminin öneminin vurgulanması ve yeni Anayasa'nın getirdiği özgürlükçü ortamda yapılması gereken atılımlarla, reformlara yer verilmesi olmuştu. **"Son iki yılın geniş siyasal faaliyet ve propaganda serbestliği içinde Türk halkı kendisine kabul ettirilmek istenen bütün aşırı ve eskimiş doktrinleri iterek, Atatürk'ün deneyici, gerçekçi ve halkçı ve ekonomik tutumuna sarsılmaz bağımlılığını ve inancını yeniden gösterdiği"** belirtilerek **"Atatürk devrimlerinden geri dönülemeyeceği ve Türk milletinin ancak bu devrimler yönünde giderek ilerleyebileceği şuuru 27 Mayıs devriminden bu yana daha çok kökleşti"** denilmişti. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin kurulup işlemesinin **"Atatürk devrimleri için, 27 Mayıs 1960 Devriminin ilke ve ülküleri için ne kadar yeterli ve değerli bir koruyucu kurum olduğuna"** işaret edilmişti. Türkiye'nin en önemli iki sorunundan birinin Anayasal rejimi bütün unsurları ile yerleştirmek, ikincisinin de planlı ekonomik kalkınma olduğunun vurgulandığı hükümet programında bunun için kamu yönetiminin yeni bir anlayışa kavuşturulması, İktisadi Devlet Kuruluşlarının plan gereklerine uydu-

rulması, vergi, tarım ve personel reformlarının gerçekleştirilmesinin şart olduğu belirtilmişti. Ayrıca ekonomik ve sosyal kalkınmanın tüm olarak köyün ve köylünün kalkınması ile mümkün olabileceği, **Köy İşleri Bakanlığı**'nın bu amaçla kurulduğu anımsatılmış ve **toprak ve tarım reformu**'na ilişkin olarak da şu görüşe yer verilmişti:

"Uzun yıllardan beri üzerinde durulan tarım ve toprak reformunun gerçekleştirilmesi, en önemli ve süratle ele alınması gereken başlıca meselelerimizden biri haline gelmiştir. Bu konunun şimdi cesaretle ele alınmasının yakın gelecekte iktisadi ve sosyal alanda meselenin çözümünü daha da güçleştirecek gelişmelere yol açabileceği kanısındayız."

Hükümet programında, milli eğitime, Anayasa'da ifadesini bulan **Atatürk ilkeleri**'ne ve Batı uygarlıklarının temel ilkelerine dayalı bir sosyal düzeni ve ulusal kültürel değerleri yaratıp geliştirecek içerik kazandırılacağı, aşamalı bir sağlık sigortası sisteminin gerçekleştirileceği, özel girişimciliğin sağlık hizmetleri alanındaki çabalarının destekleneceği de yer almıştı. (Metin: TCH, 57-76)

CHP'nin bağımsızlarla oluşturduğu bu üçüncü ortak hükümet MM'den 175'e karşı 225 oyla güven alıp işe başlamıştı. Ama bir **azınlık hükümeti**'nin programında bu denli öngörülerde bulunulması, birçok reformdan söz edilmesi, çok çarpıcı idi. Hele 1930'lardan başlayarak tam anlamıyla gerçekleştirilemeyen **tarım ve toprak reformu** konusunda söylenenler sorunun önemini ve hükümetin kendine güvenini ne denli yansıtırsa yansıtsın yerine getirilemeyecek gibi görünüyordu. Bir süre sonra hükümetçe bu konuda hazırlanan tasarı Meclis Başkanlığına sunulmuştu. Ancak bu sırada koalisyon dağıldığı için, yasalaşması, yeni kurulan **Suat Hayri Ürgüplü** hükümeti dönemine kalmıştı. Yeni hükümet ise tasarıyı reddetmemekle birlikte bazı konularda kendi görüşünü saklı tuttuğunu açıklamıştı. Bunda hükümette Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenmiş olan AP'nin yeni Genel Başkanı **Süleyman Demirel**'in büyük etkisi olmuştu. Çünkü **Demirel,** toprak reformunda **"komünistlik koktuğunu"** öne sürmüştü! Böylece AP toprak reformuna karşı çıkınca, tasarı koalisyonu oluşturan partilerin temsilcilerinden kurulan bir komisyona gönderilmişti. Söz konusu komisyon başkanlığına toprak reformuna karşı olduğu bilinen **Cavit Oral** getirilmiş, bu da tasarının, o içeriği ile kolay kolay yasalaşamayacağını göstermişti. Nitekim Komisyon geniş toprak sahiplerinin elinde bulunan toprakların kamulaştırılıp dağıtımını ikinci plana atan değişikliklere yönelmişti. Derken 1965 seçimlerine gidildiğinden tasarı kadük olmuş, bir daha ele alınmamıştı. Böylelikle de **tarım ve toprak reformu** sorunu, yine İnönü'nün üçüncü ortak hükümetinin programında söylendiği gibi gelecekte daha da güçleşerek üçüncü binyıla aktarılacaktı.

İnönü'nün üçüncü ortak hükümeti döneminde, 1961 Anayasası'nın **özerk** bir kuruluş olarak işlemesini öngördüğü **Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu**'nun (TRT) kuruluş ve işleyişini düzenleyen yasanın çıkartılması önemli bir adım olmuştu. 1 Mayıs 1964 gün ve 359 sayılı yasa ile TRT artık siyasal iktidarların emrinde bir yayın kuruluşu olmaktan çıkartılmıştı. Bu yasa ile kısa sürede

gelişme gösteren kurum 31 Ocak 1968'de de televizyon yayınlarına başlayacaktı. Ancak **12 Mart Muhtırası** ile özerkliğinin alınması kurumun gelişmesini belirli ölçüde engelleyecekti.

İnönü başkanlığındaki ortak hükümetler dönemine ilişkin olarak belirtilmesi gereken bir başka gelişme, dış siyasa ve ekonomi açısından önemil olan **Avrupa Ortak Pazarı**'na girmek için somut ilk adımın atılması olmuştu. Kısaca **Ortak Pazar** diye anılan **Avrupa Ekonomik Ortaklaşması** (AEO), İkinci Dünya Savaşı sonunda oluşturulan **Avrupa Kömür-Çelik Ortaklığı**'nın yerine kurulmuştu. 25 Mart 1957'de Roma'da imzalanan anlaşma ile kurulan ortaklığa katılan ülkelerin sayısı artınca Türkiye de MBK yönetimi döneminde bu kuruluşa girmek için başvurmuştu. Ancak Türkiye'nin bu isteği 1961 Temmuzunda ortaklarca kabul edilmemişti. Bu da kamuoyunda bir düş kırıklığı yaratmış ve Avrupalıların Türkiye'yi ve Türkleri hâlâ **doğulu** sayıp içlerine almak istememeleri biçiminde yorumlanmıştı. Ara rejimden çıkıp yeniden çok partili siyasal düzene geçişten sonra sürdürülen çabalar olumlu gelişmeler göstermiş, **Ortak Pazar** yönetimi de 1962 Temmuzunda Türkiye ile **gümrük birliği** kurmaya karar verildiğini açıklamıştı. Böylece 12 Eylül 1963'te Türkiye'nin **Ortak Pazar**'a ortak üye olarak katılmayı öngören **Ankara Anlaşması** imzalanmıştı. Söz konusu anlaşma 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiş ve böylece Türkiye sonradan **Avrupa Birliği** adını alan **Ortak Pazar** içine ilk adımını atmıştı. **Ankara Anlaşması**'nda tam üyelik için 3 aşamalı bir süreç öngörülmüştü. Anlaşmanın imzalandığı gün başlayan **Hazırlık Dönemi** için en az 5, en çok 10 yıllık bir süre tanınmıştı. Bunu 12 yıllık bir **Geçiş Dönemi** izleyecekti. **Son Dönem**'de ise **gümrük birliği** tamamlanacak ve tarafların ekonomi siyasetleri arasındaki uyum sağlanacaktı. Böylece Türkiye'nin tam üye olarak ortaklar arasına katılabilmesi, gerekenleri yerine getirmek koşuluyla en az 20 yıl sonra gerçekleşebilecek demekti. Ancak 1964'ten bu yana 37 yıl geçmesine karşın bu süreç henüz tamamlanamamıştır. Bu gecikmede topluluk ülkelerinin Türkiye'ye karşı olumsuz bazı önyargıları yanında, Türkiye'nin sık sık **ara rejimler** dönemine girmesinin, uyum için öngörülen hazırlıkları tamamlayamamasının ve Yunanistan 1975'te söz konusu topluluğa girmek için başvururken o fırsatın iyi değerlendirilmemesinin de büyük payı olduğu kuşkusuzdur.

CHP-**Bağımsızlar** Hükümetinin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri **Kıbrıs**'ta Rumların Türk toplumuna karşı saldırıya girişmeleriyle başlayan **Kıbrıs sorunu** olmuştu. Kısa sürede Türkiye ile Yunanistan'ın arasını açan bu bunalım giderek uluslararası bir nitelik alacaktı. Türkiye'yi 1963'ten başlayarak uğraştıran **Kıbrıs sorunu, 1974 Barış Harekâtı** ile sıcaklığını yitiren bir aşamaya gelmişken 1990'lardan sonra yeniden güncellik kazanacaktı. Bu nedenle **Kıbrıs sorunu**'nu aşağıda bir bütün olarak ele alacağız.

Hükümet programında öngörülen reformları ya da düzenlemeleri gerçekleştirmeye çalışırken Başbakan **İnönü**'ye bir suikast girişiminde bulunulması, beklenmedik bir olay olmuştu. 22 Şubat 1964 öğlene doğru Başbakanlık binasından çıkıp arabasına binen **İnönü**'ye, tabanca ile 3 el ateş edilmişti. Kapı önündeki polis

kulübesinde bekleyen **Mesut Suna** adında bir elektrikçi birdenbire fırlayarak arabanın arka koltuğunda oturan **İnönü**'ye ateş etmişti. Fakat kurşunlar arabanın kapısına rastlamış Başbakan'a bir şey olmamıştı. Yakalanan suikastçinin herhangi bir örgütle ilgisinin bulunmadığı anlaşılmıştı. Kendi ifadesine göre de, **İnönü**'yü öldürüp memleketi kurtarmak istemişti!

1964 yazında Siirt yakınlarında zengin petrol damarının bulunması (17 Ağustos), enerji sorununun önem kazandığı çağımızda ülke ihtiyacının belli ölçüde karşılanacağının anlaşılması büyük sevinç yaratmıştı. Ama **Ragıp Gümüşpala**'nın ölümüyle (6 Haziran) AP'de görülen gelişmeler kısa sürede hükümet çalışmalarını da etkilemiş ve sonunda onun dağılması sonucunu doğurmuştu. **Gümüşpala**'nın ölümünün ertesi günü (7 Haziran 1964) 26 ilde **Senato yenileme seçimleri** yapılmıştı. Yüksek Seçim Kurulu, yeni kurulan **Millet Partisi**'nin, yasanın öngördüğü örgütlenmeyi tamamlayamadığı için seçimlere katılamayacağına karar vermiş, TİP Genel Başkanı **M.A. Aybar**'ın da adaylığını iptal etmişti. Seçim sonuçları ise beklenenin aksine AP'nin üstünlüğünü göstermişti. AP 31 senatör çıkartırken, CHP 19 senatörlük kazanabilmişti. Bir üyelik bağımsızların olmuş, YTP ve CKMP ise başarısız olmuşlardı.

Gümüşpala'nın ölümünden sonra AP'de Genel Başkan Vekilliğine **Sadettin Bilgiç** getirilmişti. Ama **Süleyman Demirel** de genel başkanlığa aday olduğundan parti içinde bir seçim yarışı başlamıştı. **Demirel,** Demokrat Parti döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü yapmış ve AP'nin kurulmasından sonra o partiye katılıp Genel Yönetim Kurulu üyeliğine seçilmişti. Fakat AP merkezinin saldırıya uğraması karşısında parti yönetiminden ayrılmıştı. **Milliyetçiler** diye anılan gruptan olduğu bilinen ve **A.E. Yalman**'a yapılan suikastten (22 Kasım 1952) sonra kapatılmış olan **Milliyetçiler Derneği** Başkanı **Sait Bilgiç**'in kardeşi olan **Sadettin Bilgiç** AP'nin başına geçince ordu ve 27 Mayıs karşıtı bazı davranış ve söylemlerde bulunmaya yönelmişti. Silahlı Kuvvetler bunlardan rahatsızlık duyduğu için Genelkurmay Başkanı C.**Sunay,** Millet Meclisi Başkanlığı'na bir mektup yazarak bu gibi davranışların önlenmesini istemişti. Arkasından siyasal parti liderleri Cumhurbaşkanı **Gürsel**'in başkanlığında bir toplantıya çağırılmışlardı. Genel Başkanlar orada orduya bağlı olduklarını söylemişlerdi! Bu sonucun açıklanması ise AP'deki başkanlık yarışmasında **Bilgiç** grubunun aleyhine olmuştu. **Demirel**'in belirli çevrelerle birlikte **Gürsel** tarafından da desteklendiği anlaşılmıştı. **Sadettin Bilgiç** yanlıları, **Demirel**'e karşı yarışı kazanabilmek için onun eski bir **mason** olduğunu ve **Morrison** adlı bir ABD firmasıyla birlikte çalıştığını öne sürmüşlerdi! Ama 27 Kasım 1964'te toplanan AP Büyük Kongresinde 4 gün süren çekişmelerden sonra **S.Demirel** 29 Kasımda Genel Başkan seçilmişti. Bu sonuç kamuoyunda pek de beklenmeyen bir sürpriz olarak değerlendirilmişti. Bu yüzden de **Cumhuriyet** gazetesinin düzenlediği **Yılın Adamı** anketinde **Demirel,** % 39,13 oranında oy alan **İ.İnönü**'den sonra % 34,60 oyla ikinciliği almıştı.

Adalet Partisi'nin başına geçen **S.Demirel**'in ilk işi CHP-Bağımsızlar Hükü-

metini düşürmek olmuştu. Üye sayısı bakımından bir **azınlık hükümeti** olan üçüncü ortak hükümeti düşürmek için Millet Meclisi'nde muhalefetteki 4 partinin AP, YTP, CKMP ve MP'nin birleşmeleri yeterli idi. Bu nedenle **Demirel** böylesi bir **kutsal birlik** oluşturmaya yönelmişti. CHP ile ortaklık kurup da ayrılmış olan ilk üç parti buna hazır demekti. Millet Partisi Başkanı **O.Bölükbaşı** da **"İsmet Paşa'sız bir hükümet kurulmadıkça ülkede demokrasinin yerleşemeyeceğini"** öne sürmeye başlamıştı. Böylece hükümeti düşürecek bir birliktelik sağlanmıştı. Bunun sonunda da MM'nin 13 Şubat 1965 günkü oturumunda görüşülmekte olan 1965 yılı bütçesi 197'ye karşı 225 oyla reddedilmişti. Anayasa'ya göre hükümetin düşürülebilmesi için **salt çoğunluk** olan 226 oy gerekliydi. Ama **İsmet İnönü,** bütçesi kabul edilmeyen bir hükümetin başı olarak kabinesinin istifasını hemen o akşam Cumhurbaşkanı'na sunmuştu.

Yeni hükümetin kurulması çalışmaları sürerken ünlü ABD dergisi **Time**'ın **İnönü**'yü **"Amerikan aleyhtarlığına oynayan ihtiyar tilki'** diye suçlaması, buna karşın **S.Demirel**'i **"Batılı kafada bir iktisatçı"** diye övmesi, ABD'nin AP'deki başkanlık ve Türkiye'deki hükümet sorununda perde arkasında bazı girişimlerde bulunduğu kanısını pekiştirmişti. ABD'nin **İnönü**'ye karşı olumsuz bir tutum takınmasında da aşağıda değinileceği gibi onun **Kıbrıs** bunalımı sırasında adaya çıkarma yapmak istemesinden kaynaklanmıştı.

Ç) YENİ GELİŞMELER VE DARBE GİRİŞİMLERİ

İnönü'nün birbiri arkasına kurduğu ortak hükümetlerle, yeni Anayasa'nın öngördüğü özgürlük ortamını yaratmaya, kurulması gereken kurumları oluşturup onların işleyişini sağlayacak yasal düzenlemeyi gerçekleştirmeye ve ülkenin içinde bulunduğu siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunları çözecek diğer önlemleri almaya çalışılırken, arka arkaya 2 askeri darbe girişimiyle karşılaşılmıştı. İhtilalden yeni çıkmışken darbe tehlikesiyle yeniden karşı karşıya kalmanın bazı nedenlerinin olması gerekirdi. TBMM çalışmalarından, siyasal partilerin davranışlarından ve ordunun kendi içindeki sorunlardan doğan bu nedenler şöyle özetlenebilir:

1- KAMUOYUNDA VE ORDUDA TEPKİ UYANDIRAN GİRİŞİMLER

Göreve yeni başlayan TBMM'de üyelerin ilk planda kendi maaşlarını artırma yoluna gitmeleri, kamuoyunda ve ordu çevrelerinde soğuk bir duş etkisi yaratmıştı. Devlet hazinesinin içinde bulunduğu sıkıntıyı aşabilmek için vatandaşlardan yardım istenir, zorunlu **tasarruf bonoları** çıkartılırken milletvekili ve senatörlerin kendileri açısından bu durumu dikkate almamaları da hayli düşündürücü olmuştu. 1957'de seçilmiş olan milletvekillerinin bir kısmı 27 Mayıs öncesinde yıllık

ödeneklerinin tümünü aldıkları için hazineye borçlu duruma girmişlerdi. Bunlar geri alınmak istenmemişti. Üstelik 1961 seçimlerinden sonra MM Anayasa Komisyonu, **Yassıada**'da hüküm giymiş olan eski milletvekillerine de maaş ödenmesi yolunda bir karar almıştı. Ancak CHP buna karşı çıkınca 27 Mayıs sonrasındaki maaşların ödenmesinden vazgeçilmiş ve 20 yıllık hizmet süresini doldurmuş olanlara emekli maaşı bağlanması ile yetinilmişti.

CHP-AP ortak hükümetinin güvenoyu almasının üstünden çok geçmeden kimi milletvekilleri ödeneklerini artırmak için harekete geçmişlerdi. Yeni Anayasa'da TBMM üyelerinin aylık ödenekleri tutarının birinci derecedeki devlet memurunun aylığını, yolluklarının da onun yarısını geçemeyeceği belirtilmişti. Ayrıca, **"TBMM üyelerinin aylık ve ödeneklerine her ne surette olursa olsun yapılacak zam ve ilaveler, ancak bu zam ve ilaveleri takip eden milletvekilleri genel seçiminden sonra uygulanır"** diye kesin bir hükme de yer verilmişti (Md. 82). O sırada baremde birinci derecedeki devlet memurunun aylığı 2.250 lira olduğundan TBMM üyelerinin ödenek ve yollukları toplamının 3.375 lira olması gerekirdi. Bunun artırılmasını isteyen önergeyi verenler, birinci derecenin üstünde maaş alan Genelkurmay Başkanı'nın ödeneğinin esas alınmasını istemişlerdi. Önergenin görüşülmesi sırasında milyarder olarak bilinen YTP Mardin Milletvekili **Esat Kemal Aybar**, ödeneklerinin azlığından yakınarak yılbaşını geçirecek paralarının olmadığını öne sürmüştü! Önergenin parti farkı olmaksızın her kesimden milletvekillerince desteklenmesi de dikkat çekiciydi. TBMM üyeleri 1946 seçimlerinden sonra görüldüğü gibi kendi ödeneklerini artırmaya öncelik vermişlerdi! Özgürlükçü bir Anayasa getirmiş de olsa ara rejimden çıkışın hemen arkasından milletvekili ve senatörlerin bu tutumları doğal olarak kamuoyunda büyük tepki doğurmuştu. Bu tepki yalnız sözle değil çok simgesel bir eylemle de yansıtılmıştı. Ülkenin çeşitli yerlerinden **E.K. Aybar**'a yılbaşında harcaması için birkaç lira ya da kuruşluk paralar gönderilmişti. **Polatlı Postası** gazetesi de **Aybar** için bir yardım kampanyası açmıştı. Bu tepkiler karşısında söz konusu tasarı bir ara Komisyondan geri çekilmişti ama çok geçmeden yeniden ele alınmıştı. Komisyon parlamenterler ödeneklerini önce 2.900 liraya çıkarmış, sonunda da 2.400 lira olarak saptamıştı. Parlamenterler bunun yarısı oranında da yolluk alacaklardı. Değişiklik **Millet Meclisi**'nin 5 Ocak 1962 günkü ortamında CHP'li **Suphi Baykam**'ın itiraz sesleri arasında kabul edilmişti. Öneri C.Senatosunca da kabul edilerek yasalaşmıştı (Cumhuriyet, 6 ve 14 Ocak 1962). **27 Mayıs devrimi** sonrasında TBMM'nin kabul ettiği ilk yasanın üyelerin kendi ödeneklerine ilişkin olması dikkat çekiciydi.

Öte yandan **Yassıada**'da hüküm giyen DP'lilerin affedilmeleri için yapılan girişimler ve ordu mensuplarını tedirgin eden kimi söylemler de 27 Mayıs devrimini yapan Silahlı Kuvvetler içinde olumsuz bir hava yaratmıştı. Daha seçimlerden önce siyasal parti liderleriyle yapılan ve **Çankaya Protokolü** diye anılan toplantıda, eski DP'lilerin affedilmemeleri bir koşul olarak öne sürülmüştü. **İnönü**'nün itirazları sonunda bu hükmün başına bir "şimdilik" kaydı konulmuştu.

CHP-AP ortak hükümeti programında "af" sözü edilmeksizin bu konuda şu genel anlatımla yetinilmişti:

"Vatandaş münasebetlerinde geçmiş siyasi mücadelelerin yaralarını tamamiyle tedavi etmek, dikkat ve ehemmiyetle göz önünde bulunduracağımız ve üzerinde çalışmaya başlayacağımız bir husus olacaktır."

Ama TBMM çalışmalarına başladıktan sonra ne yazık ki bu çok duyarlı konuda gereken dikkat ve özen gösterilememişti. Özellikle DP'nin devamı olmaya çalışan AP ve YTP'liler CHP'ye puan getireceğini sandıkları **siyasal af** konusunda **İnönü**'den önce harekete geçmeyi yeğlemişlerdi. Örneğin **Yassıada**'da DP'lilerin avukatlığını yapmış olan YTP Milletvekili **Ertuğrul Akça,** af konusunda bir soru önergesi bile vermişti. İktidarı ya da CHP'yi zorlamaya yönelik bu önerge Silahlı Kuvvetler içinde tepki doğurmuştu. Bunu çok iyi bilen Cumhurbaşkanı **C.Gürsel** de parti liderlerini çağırarak kendilerini uyarmıştı! Bu tepkiler karşısında Başbakan **İnönü** de soru önergesine, ülkede huzur sağlanmadan af ile ilgili bir şey yapılamayacağı yanıtını vermişti!

1962 başlarında gerek Meclis dışında gerekse Meclis içerisinde görülen bazı eylemler ve söylemler Silahlı Kuvvetler arasında bazı tedirginlikler doğurmuştu. Hasta olduğu için Kayseri cezaevinden getirilip Ankara'da hastaneye yatırılmış olan DP'li bakanlardan **Tevfik İleri** ölünce ona düzenlenen cenaze töreni (2 Ocak 1962), **27 Mayıs** karşıtı bir gösteriye dönüştürülmüştü.

Silahlı Kuvvetler çevresinde büyük tepki yaratan bir olay da AP Zonguldak Milletvekili sendikacı **Nuri Beşer**'in parlamenterlerin devam ettikleri **Anadolu Kulübü**'nde subay ailelerini ahlak yönünden kötüleyen bazı sözler sarf etmesi olmuştu. İller Bankası Genel Müdürü asker kökenli **Selahattin Babüroğlu** arkadaşlarıyla birlikte yemek yerken, YTP'li bir milletvekili ile yanlarına gelen **Nuri Beşer**, "Merhaba!" dedikten sonra, bir şirket kurduklarından ve buna yalnızca subay eşleriyle ilişkide bulunanların alındığından bahisle şimdi kendisinin de böyle bir subay eşi aradığını söylemişti. **Babüroğlu**'nun, sözünü geri almasını istemesine karşın konuşmasını aynı biçimde sürdürmüştü. Bunun üzerine **Babüroğlu Beşer**'in suratına 2 tokat indirmiş ve bununla da yetinmeyip onun hakkında şikâyetçi olmuştu (28 Ocak 1962). Olay kamuoyuna da yayılınca **Beşer** kaçıp saklanmıştı. Fakat hakkında soruşturma açılınca, AP yönetimi onu partiden çıkarmak gereğini duymuştu. Meclis'te dokunulmazlığı kaldırılarak tutuklanmış ve hakkında açılan hakaret davası sonucunda da bir yıl ağır hapis ve 4 ay süreyle Bitlis'in Tatvan ilçesinde oturma cezasına çarptırılmıştı.

Nuri Beşer olayından birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı **Gürsel**'in çağrılısı olarak Cumhuriyet Senatosu'na gelen Prof. **H. Nail Kubalı,** AP'lilerin protestosu ile karşılaşmıştı. 27 Mayıs girişimini yasal kabul eden ve yeni Anayasa'yı hazırlayanlardan biri olan Kubalı, Senato salonuna girdiğinde AP'li senatörler salonu terk etmişlerdi. Bu protesto 27 Mayıs devrimi hakkında yeni tartışmalar doğurmuş ve AP yönetimi bir bildiri yayımlayarak demokratik rejimi desteklediğini an-

cak rejimin askeri güçle ayakta tutulmaya çalışılmasına karşı olduğunu açıklamıştı (16 Şubat). Ama ertesi gün 27 Mayıs karşıtlarının başını çekenlerden **Yassıada** avukatlarından **Orhan Apaydın**'ı partiden çıkarmıştı. Birbirini izleyen bu olumsuzlukla ilgili olarak MM'de konuşan Başbakan **İnönü**, 27 Mayıs tartışmalarının Anayasa'ya ve orduya saldırıya dönüştürülmesinin toplumu yaraladığına dikkatleri çekmişti. Gerçekten de o günlerde toplum çalkalanıyor ve yeni bir darbenin ayak sesleri duyuluyordu.

Bütün bu yersiz ve olumsuz girişimler ordu içinde varlığı bilinen ve seçimler öncesi ve sonrasında yönetimi yeniden ele geçirmeyi amaçlayan bir grubun yeniden harekete geçmesinin etkenlerinden olmuştu.

2- SİLAHLI KUVVETLER BİRLİĞİ

Devrim Tarihi dizimizin bundan önceki cildinde, DP iktidarına son veren ordu içindeki gizli grup hakkında yeterli bilgi verilmişti. Ne zaman ve nasıl kurulduğu kesinlikle saptanamayan bu grup, 1957'den sonra etkinlik kazanmış ve 27 Mayıs 1960'ta da saptanan ilk amacına ulaşmıştı. Ancak MBK'nin oluşturulmasında yurt dışında oldukları için ya da başka nedenlerle Komite'de ya da yönetimde etkin yer alamayanlar bundan kırgınlık duymaya başlamışlardı. Bununla birlikte yukarıda değinildiği gibi 27 Mayıs'tan sonra Silahlı Kuvvetler arasında ilk büyük ayrılık EMİNSU olayıyla meydana çıkmıştı. Bir süre sonra, MBK içinde de seçimlere gitmek ya da daha uzun süre iktidarda kalmak konusunda görüş ayrılığı belirmişti. Bu uyuşmazlık görünüşte **14'ler**'in Komite'den uzaklaştırılmasıyla giderilmişti ama ordu içinde daha geniş boyutlu yeni bir grup oluşturulmuştu. 'Hiyerarşik' bir düzende, başka bir anlatımla emir-komuta düzeninde oluşturulan gruba **Silahlı Kuvvetler Birliği** adı verilmişti. **M.Batur**'un belirttiğine göre Hava Kuvvetleri Komutanı Org. **İrfan Tansel**, Tuğg. **Abdurrahman Doruk** ve G. **Faruk Güventürk** de birliğin oluşturulmasında etken olmuşlardı. Birlik üyelerinin çoğunluğu Ankara'da ya da İstanbul'da olmakla birlikte başka yerlerde de kollarının ya da temsilcilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ankara'da hepsi de Kur.Alb. olan 3 kişilik bir özel karargâh da oluşturulmuştu: **Talat Aydemir, Emin Arat** ve **Nazım Özkan.** Bunlar arasında da en etkin rolü **Aydemir** üstlenmişti. **Osman Köksal**'ın notlarına göre **Aydemir** 1956'da ordu içinde ilk gizli örgütü kuran 4 subaydan biri idi. O yılın eylülünde **Sezai Okan**'ın Ankara Meşrutiyet caddesindeki evinde biraraya gelen **Okan, Köksal** ve **Aydemir**, ülkedeki kötü gidişi durdurabilmek için bir örgüt kurma kararı almışlardı. Bnb. **Adnan Çelik** o toplanıya gelmemekle birlikte örgüt kurulmasını desteklemişti. Örgüt özellikle Harp Okulu çevresinde genişlemeye çalışmıştı. Ancak 1957 Aralığında Bnb. **Samet Kuşçu**'nun ihbarı üzerine örgütteki 9 subay tutuklanınca etkinliklere son verilerek bir suskunluk dönemine girilmişti. 27 Mayıs 1960 öncesinde yurt dışında görevli bulunan **Aydemir**, oluşturulan **Milli Birlik Komite-**

si'ne alınmamıştı. Fakat yaradılışı gereği sesini duyurmak, dikkatleri çekmek için fırsat kollamaya başlamıştı.

Bu grup sesini ilk kez 6 Haziran 1961'de yükseltmişti. Hava Kuvvetleri Komutanı Org. **İrfan Tansel** başka bir göreve atanmak istenince harekete geçen grup, Devlet Başkanı **Gürsel**'e bir ültimatom vererek görevden alma işleminin durdurulmasını istemişti. Ayrıca güçlerini göstermek için Ankara semalarında uçaklar uçurmuşlardı. Onların karşı çıkışı etkili olmuş ve **Tansel** yerinde bırakılmıştı. Genelkurmay Başkanı **Sunay**'ın seçimler ve **Yüksek Adalet Divanı**'nın vereceği **idam** kararlarının hemen uygulanacağına ilişkin olarak 28 Haziranda yayımladığı gizli genelge de gerçekte **Silahlı Kuvvetler Birliği**'nin görüş ve kararları doğrultusunda hazırlanmıştı. 1961 Ekimindeki seçimler sonucunda AP'li **Ali Fuat Başgil**'in Cumhurbaşkanlığına aday gösterilmek istenmesi, yukarıda açıklandığı gibi bu grupta büyük tepki uyandırmıştı. Bunun sonunda ünlü **21 Ekim Protokolü** imzalanmıştı. **Gürsel**'in Cumhurbaşkanlığı kesinleşip hükümeti kurma görevi **İsmet İnönü**'ye verilince genelde orduyu tatmin eden bu gelişmelerden sonra **Silahlı Kuvvetler Birliği** çalışmalarını durdurmuştu. Ama bu kez de Ankara'da albaylardan oluşan yeni bir grup, bir cunta kurulmuştu. Cunta önderinin de **Harp Okulu** komutanlığına getirilen **Talat Aydemir** olduğu anlaşılmıştı. **Osman Köksal** yakın arkadaşı **Talat Aydemir**'i şöyle anlatmaktadır:

"Talat, orta zekâlı, yapacağı işleri etraflıca düşünmeyen, sabırsız, iktidar hırsı içinde kıvranan, kıskanç, tanıdığı kişilere önce saygılı, sonra saygısız, hep önde bulunmak isteyen, sır saklamasını bilmeyen bir kişi idi." (Cumhuriyet, 12 Ekim 1986)

Bu yaradılıştaki bir kişi, hele hakkının yenildiği kanısında ise, baş olabilmek için her yola başvurabilirdi. Nitekim de öyle olmuştu.

3– 22 ŞUBAT 1962 GİRİŞİMİ

Meclis içinde siyasal af ile ilgili gelişmeleri ve yurtta başgösteren gerici kıpırdanmaları yakından izleyen **Aydemir** ve yandaşları, yeniden harekete geçebilmek için ordu içinde bazı zorlamalara yönelmişlerdi. Bu etki ile 19 Ocak 1962'de Genelkurmay'da **C.Sunay**'ın başkanlığında bir toplantı düzenlenmişti. Burada yüksek komuta kademesi ile cuntacılar arasında görüş birliği sağlanamamıştı. Ama yine de söz konusu grup, aldatıcı bir yönteme başvurarak ihtilalin desteklendiğini içeren 2 maddelik bir gizli belge dağıtmıştı. Bu yüzden 20, 21 Ocak geceleri ihtilal beklentisi ile geçmişti. Öte yandan Başbakan **İnönü,** yeni bir darbe girişimini önlemek için harekete geçmiş ve şu önlemleri almayı gerekli görmüştü:

Öncelikle **Sunay**'la görüşüp onunla yeni bir darbeye karşı koyma konusunda anlaşmak – **21 Ekim Protokolü**'nün düzenlenmesinde etkili olan İstanbul'daki grubu, özellikle de Valilik görevini de üstlenmiş olan Gnl. **Refik Tulga**'yı kazan-

mak – Karşı karşıya bulunulan durumu kamuoyuna açıklamak – **Talat Aydemir**'in tutumunu ve **Harp Okulu**'ndaki durumu yerinde görmek.

Bu amaçla öncelikle **Sunay**'la görüşmüş ve onunla görüş birliğine varmıştı. İstanbul'daki durum hakkında bilgi edinebilmek için kendi yakını olan **M.Toker**'i oraya göndermişti. **Tulga,** Ankara'daki grup içinde en etkin olan 4 subayın adlarını vermişti: **Aydemir,** Jandarma Genel Komutanı **Abdurrahman Doruk**, Jandarma Okulu Komutanı **Necdet Ünsalan,** Merkez Komutanı **Selçuk Atakan.** Bu bilgileri edinen Başbakan **İnönü,** durumu açıkça halka duyurup kamuoyunun desteğini sağlamayı da yararlı bulmuştu. Bu amaçla radyodan yaptığı konuşmada darbe girişimine şiddetle karşı çıkılacağını vurgulayarak şunları söylemişti:

"Demokratik rejimden vazgeçen bir sisteme asla müsaade etmeyeceğim. Onun içinde bulunmayacağım; onun karşısında mücadele edeceğim... 27 Mayıs Anayasası'na ruh veren mahiyetinde (içeriğinde) **değişiklik yapmaya hiç kimsenin kudreti asla yetmeyecektir!"**

Arkasından İstanbul'a giden **İnönü** (27 Ocak) Ordu Komutanı **Cemal Tural, R.Tulga** ve **Faruk Güventürk** ile görüşmüş, onların böylesi bir darbeyi desteklemeyeceklerini anlamıştı. Ankara'ya dönünce de **Harp Okulu**'nu ziyaret etmişti (3/4 Şubat). Ancak **Aydemir** onun öğrencilerle karşı karşıya gelmesine olanak bırakmamıştı.

Başbakan'ın radyo konuşması siyasal partilerdeki ve kamuoyundaki heyecanı yatıştırmıştı. Fakat yine de **Aydemir** girişimlerini sürdürmüştü. Onun zorlamasıyla İstanbul'da bir toplantı daha yapılmış (9 Şubat), bunun sonunda 28 Şubatta harekete geçilmesi kararlaştırılmış ve 5 kadar subayın imzaladıkları yeni bir protokol imzalanmıştı. Buna göre, hareketin başarılı olabilmesi için ordu hiyerarşisi içinde davranılacak, **Sunay**'ın katılması ya da en azından darbeyi onaylaması için çalışılacaktı. Ayrıca Hava Kuvvetleri'nin de desteği sağlanacaktı. Ne ki ilişki kurulan **Sunay** girişimi onaylamamıştı. Hava Kuvvetleri'ne egemen görünen **Hüsnü Özkan** ile **Halil Menteşe** de olumlu yanıt vermemişlerdi.

Bütün bunlara karşın **Aydemir,** içte ve dışta kendisine destek arama çabalarına da girişmişti. Birtakım siyasiler ve aydın kişilerle ilişki kurmuştu. Örneğin darbeden sonra CHP'li Devlet Bakanı **Avni Doğan**'ın Başbakanlığa getirileceği söylentileri yayılmıştı. Bu gelişmeler ve söylentiler ortamında ABD bile **Aydemir**'le ilişki kurmaya yönelmişti. 20 Şubatta Ankara'ya gelen Dışişleri Bakanı **Talbott,** ABD elçilik müsteşarının evinde düzenlenen kokteylde **Aydemir** ile tanıştırılmış, arkasından **M.Toker**'den de **İnönü**'nün Albaylar Grubu karşısındaki eğilimi hakkında bilgi almaya çalışmıştı (İSB, 69 vd.).

Cuntacıların destek arama çabalarını artırmaları karşısında Başbakan **İnönü** Genelkurmay Başkanı ile anlaşıp onları etkili olamayacakları yerlere atamaya karar vermişti. Onların yerine önemli birliklere de yeni komutanlar getirilmişti. **Harp Okulu** Komutanlığı'na **Semih Sancar, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı** Komutanlığı'na da **Cihat Alpan** atanmışlardı. 21 Şubatta CHP grubunda konuşan **İnönü,** komutanların telkinleri sonucunda olası girişimlerin önlendiğini

ve sinirli havanın dağıldığını öne sürmüştü. Ancak ertesi günkü gazeteler ordu içindeki huzursuzluğun arttığını manşetlerinden duyurmuşlardı. Gerçekten de o gün cuntacılara yeni görevleri bildirildiğinde onlar buna şiddetle karşı çıkmışlardı, **Aydemir** ile **Dündar Seyhan,** Genelkurmay'a bir ültimatom vererek bütün atamaların durdurulmasını istemişlerdi. Önerileri reddedilince de **Aydemir** kendisine bağlı birlikleri harekete geçirmişti. Yeni görevlerine başlamak üzere giden **Sancar** ile **Alpan** da enterne edilmişler fakat biraz sonra serbest bırakılmışlardı. Ama cuntacılar yardım umdukları Hava Kuvvetleri'nden destek görmemişlerdi; Muhafız Alayı Süvari Grubu Komutanı olan **Fethi Gürcan** da alayı harekete geçirememişti.

Bakanlar Kurulu'nda ve Çankaya'da değerlendirme toplantıları yapılırken TBMM'nin ayaklandırılan birliklerce sarıldığı görülmüştü. Bu nedenle Cumhurbaşkanı **Gürsel**, gerektiğinde Eskişehir'e gitmek için **Mürted** hava üssüne geçmişti. Başbakan **İnönü** de **"Gider, Millet Meclisi'ne tek başıma otururum. Gelsinler beni vursunlar!"** diye (İAD, III, 555) büyük bir tepki ve direnç göstermişti. Ardından hareketi Hava Kuvvetleri Komutanlığı'ndan izlemeyi gerekli görerek kimi Bakanlarla birlikte oraya gitmişti. Bu arada **Aydemir**'in akrabası olan YTP Genel Başkanı **Ekrem Alican**, gönüllü olarak arabuluculuk üstlenip **Harp Okulu**'na gideceğini belirtmişti. **İnönü** anlaşma için şu koşulu öne sürmüştü: Cuntacılar kan dökülmeden girişimlerinden vazgeçecek olurlarsa haklarında soruşturma açılmayacak, ama emekli edileceklerdi. **Aydemir** ve yandaşları bu öneriyi kabul etmemişlerdi, üstelik Jandarma Genel K. **A.Doruk, Gürsel**'e giderek istekleri kabul edilmeyecek olursa çok kan dökülecegi tehdidinde bulunmuştu. Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı kabul ettikleri karardan dönmemişlerdi. Umduğu yardımı göremeyen **Aydemir** de emekliye ayrılmayı kabul etmiş, yalnızca ısrarla Başbakanın haklarında dava açılmayacağına ilişkin yazılı bir belge vermesini istemişti. **İnönü** de 22-23 Şubat gecesi saat 01.30'da istenilen belgeyi vermiş ve uyumaya çekilmişti.

Ertesi sabah (23 Şubat 1962) **Dündar Seyhan** Genelkurmay'a gelerek teslim olmuş, **Fethi Gürcan** kaçmış ve **Aydemir** ile yandaşları da emekli işlemlerini beklemeye başlamışlardı. Böylece başlangıçta büyük bir grup halinde doğan ve taraftarları azalmakla birlikte hükümet darbesine yönelen bir girişim önlenmiş, büyük bir tehlike atlatılmıştı. Bu sonucun alınmasında kuşkusuz Başbakan **İnönü**'nün direnci ve öngörüsü başlıca etken olmuştu. O sabah Hava Kuvvetleri karargâhından ayrılırken şunları söylemişti:

"Dün bu vakit dostun, düşmanın alaycı gözle baktığı ne olduğu belirsiz bir Türkiye vardı. Bugün bütün dünyaya karşı milleti ile, şanlı ordusu ile engin bir gururla bakan dev kuvvetinde bir Türkiye vardır!" (Cumhuriyet, 24 Şubat 1962)

İnönü, o gün öğleden sonra bütçe görüşmelerinin yapıldığı Millet Meclisi toplantısına geldiğinde parti farkı gözetmeksizin ayağa kalkan tüm milletvekillerinin alkışları ile karşılanmıştı! Ayrıca Meclis'in orduya bağlılık ve şükran duyguları-

nın iletilmesi için verdikleri önerge oybirliği ile kabul edilmişti. Milletvekilleri, bu davranışlarını Genelkurmay Başkanı **C.Sunay**'ın ertesi gün Meclis'e gelişinde de göstererek onu da ayakta alkışlamışlardı.

Varılan karar uyarınca **Aydemir** ile birlikte hareket ettikleri saptanan ve aralarında **Fethi Gürcan, Turgut Alpagut, Dündar Seyhan** ve **Mustafa Ok**'un da bulunduğu 21 kişi emekli edilmişlerdi. Ayrıca Jandarma Genel Komutan Vekili Tuğg. **Abdurrahman Doruk** ile diğer 12 subayın görev yerleri değiştirilmişti. Nisan başlarında aynı olayla ilişkili olarak 69 subay daha emekli edilmişti. Öte yandan Kara Kuvvetleri Komutanı Org. **Muhittin Önür** kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştı. Harp Okulu Komutanlığı'na atanmış olan **Semih Sancar** ile, Muhafız Alayı Komutanlığı'na getirilen Alb. **Cihat Alpan** da görevlerine başlayabilmişlerdi.

İnönü, 23 Şubat günü radyodan yayımlanan mesajında darbe girişimini değerlendirirken bunun **ulusal irade**'nin gücünü gösterdiğini belirtmiş ve **ibret** oluşturması yönünden de fayda sağladığını söylemişti. **N.Nadi** de o günkü makalesine **"ders alalım"** başlığını koymuştu. Ama **M.Akif**'in dizeleriyle söylemek gerekirse **"Tarihi ezeli tekerrürdür diyorlar/Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?"** 23 Şubat sabahı **D.Seyhan, Emin Arat** ve **T.Alpagut**'la birlikte gözaltına alınmışken serbest bırakılan **Talat Aydemir**, basın mensuplarına yaptığı açıklamada sinir krizleri geçirdiği yolundaki söylentileri yalanlayarak, hiçbir zaman ideallerinin kurbanı olmadığını belirtmişti. Gerçekten de ortamın biraz yatışmasını bekleyecek ve 15 ay sonra 1963 Mayısında yeniden harekete kalkışacaktı. Ne ki bu ikinci darbe girişiminde yargılanmaktan kurtulamayacak ve hayatından da olacaktı!

Darbe girişiminin bastırılmasından sonra hükümet bu gibi kalkışmaları ve **27 Mayıs**'a karşı suçlamaları önleyebilmek amacıyla bir yasa tasarısı hazırlamıştı. TBMM'de üyesi bulunan 4 partinin genel başkanları, **İnönü, Gümüşpala, Alican** ve **Bölükbaşı**'nın işbirliği ederek hazırlanan tasarı, **Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Fiiller Hakkında Kanun** başlığını taşıyordu ama kısaca **Tedbirler Kanunu** diye anılmıştı. Tasarı Meclis'teki görüşmeler sırasında kimi üyelerce baskıcı bir içerik taşıyor, kapalı bir rejim getiriyor diye eleştirilmişti. **İnönü** buna **"Meclis'te temsil edilen bütün partilerce ortaklaşa hazırlanan bir yasa, kapalı rejimi öngörüyor diye suçlanamaz"** biçiminde yanıt vermişti. Sonunda tasarı MM'de ve arkasından Senato'da kabul edilerek (6 Mart 1962) yasalaşmıştı. Ama yine de devrim ve 27 Mayıs karşıtlıklarını düşüncelerden silme olanağı bulunamamıştı.

22 Şubat darbesi önlendiğinde, **Silahlı Kuvvetler Birliği**'nin doğup gelişmesi aşamalarını yakından izlemiş, dahası onun kimi toplantılarına başkanlık etmiş olan **Cevdet Sunay**'ın durumu da gündeme gelmişti. Başta Cumhurbaşkanı **Gürsel** olmak üzere kimi eski MBK üyeleri bu davranışlarının orduda disiplini bozduğunu öne sürerek onun Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınmasını istemeye başlamışlardı. **İnönü**, 5 Mart 1962'de Cumhurbaşkanı ile görüşmesinden sonra

günlüğüne şunları yazmıştı: "**Cemal Gürsel ile görüşme. Cevdet Sunay'ın değiştirilmesini red. Alkoç'u istiyor. Olmaz!**" Cumhurbaşkanı, C.**Sunay**'ı, 22 Şubat'ın hazırlanmasında katkısı var diye suçlamıştı. Onun yerine **Cemal Alkoç**'un getirilmesini istemesi de dikkat çekiciydi. Çünkü 27 Mayıs'ta **Gümüşpala**'dan sonra III. Ordu Komutanlığı'na getirilmiş olan Org. **Alkoç** da bir süre sonra emekli edilmişti. Bir emeklinin Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmesine yasal olanak yoktu. Ancak **Gürsel,** onun Danıştay'da dava açmasını ve kazanmasını desteklemeyi düşündüğünü söylemişti! Sonunda **İnönü, "Ben 22 Şubat'ı onlarla bastırdım!"** diyerek Cumhurbaşkanı'nın önerisini kabul etmemişti. Böylece görevini sürdürme olanağı bulan **Sunay**'a bir anlamıyla gelecekte Cumhurbaşkanı olma yolu da sağlanmıştı.

Öte yandan yürürlükteki yasalara göre suç işlemiş olan **Aydemir** ve onunla birlikte hareket edenlerin hukuksal yönden de affedilmiş olmaları için bir yasa çıkartılması gerekmişti. Hükümet bu konuyu ele aldığında hükümet ortağı AP liderleri 22 Şubatçılarla birlikte hükümlü DP'lilerin de affedilmelerini istemiş ve bu konuda ısrarlı olmuştu. **R.Gümüşpala** 24 Martta Başbakan'a bir muhtıra vererek, öncelikle 22 Şubatçılar hakkında soruşturma açılması gerektiğini, o yapılmadan bir af yasası çıkartılmasına olanak bulunmadığını öne sürmüştü. Ama **İnönü, Aydemir**'e imzalayarak verdiği vaade bağlı kalarak, af konusunda direnmiş ve hazırlanan tasarı MM'ce (30 Nisan) ve Senato'ca kabul edilmişti (10 Mayıs 1962). Ne ki bu son yasa CHP içinde de tartışmalara yol açmıştı. Daha önce değindiğimiz gibi, DP'den ayrılarak **Hürriyet Partisi**'nin kurucuları arasında yer almış ve oradan da CHP'ye katılmış olan **Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Tedbirler Yasası**'nın, Anayasa'ya ve **27 Mayıs ruhu**'na aykırı olduğunu söyleyerek partiden istifa etmişti. Prof. **Feridun Ergin** de söz konusu yasayı bir tür "**hürriyete şal örtme**" olarak nitelemişti.

Bütün bu gelişmeler ve tartışmalar, CHP-AP ortak hükümetinin dağılmasını da çabuklaştırmıştı. **İnönü** de hükümetin istifasını vermekte gecikmemişti (31 Mayıs 1962).

4- 21/22 MAYIS 1963 KALKIŞMASI

22 Şubat darbe girişiminde başarılı olamayan ancak affedilerek emekliye ayrılan **Talat Aydemir** devleti ele geçirme heves ya da hırsından vazgeçmemişti. Bu yüzden de kendi deyimiyle, daha teslim oldukları günden, 23 Şubat 1962'den başlayarak yeni bir harekete girişmek için hazırlıklara başlamıştı. İlk girişimde kendisiyle birlikte olan **Emin Aytekin** gibi kimi arkadaşlarının, ordunun içinde ve askeri güçler ellerinde iken başaramadıkları darbenin şimdi çok güç olduğu yolundaki uyarıları bile onu kararından döndürememişti.

22 Şubat'tan yaklaşık bir yıl sonra sağlık nedeniyle Kayseri cezaevinden serbest bırakılan **Celal Bayar**'ın Ankara'ya gelişinde yapılan gövde gösterisinin ve

onu izleyen olayların (25-28 Mart 1963) kamuoyunda yarattığı tepkiler, **Aydemir** ve yandaşlarının yeni girişimlerinde hükümete karşı kullandıkları başlıca kozlardan biri olmuştu. Ayrıca **Aydemir**, bu kez daha geniş bir açıdan hareketle ordu dışındaki sivil ya da eski asker kesimlerle de işbirliği yapmaya yönelmişti. İlk aşamada **14'ler** adıyla anılan ve atandıkları yurt dışı görevlerinden dönen ilk MBK üyelerinden bazıları ile ilişki kurmuştu. **14'ler**'den bazıları ara rejimin sona ermesinden sonra nasıl hareket edeceklerini saptamaya çalışmışlardı. Bu amaçla **Türkeş, Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Numan Esin** ve **İrfan Solmazer**, 1961 Ekimi sonunda Paris'te biraraya gelmişlerdi. Bu toplantıda ülkede **sosyal demokrasi**'nin yerleşmesi gerektiği görüşünde birleştiklerini açıklamışlardı. Fakat 8 ay sonra 29 Temmuz 1962'de Brüksel'de yapılan toplantıya **Türkeş** katılmamış, ötekiler de ortak bir karar alamamışlardı. İkinci ortak hükümet döneminde Türkiye'ye dönen **Türkeş** (1 Mart 1963), önce AP'ye girmek istemiş fakat bu isteği gerçekleşmemişti. Bir süre sonra 5 deniz subayının birliklerini isyana kışkırttıkları savıyla İstanbul'da tutuklanmaları, ordu içindeki kıpırdanmaların işaretini vermişti (22 Nisan). 22 Şubat'a benzer bir eylem peşinde olan bu subayların Silahlı Kuvvetler içinde **Kemalist Ordu** adını alan bir grubun üyeleri oldukları açıklanmıştı. Çok geçmeden bütün siyasal partilerin kendisinden çekindiklerini öne süren **Türkeş, Türkiye Huzur ve Yükselme Derneği** diye bir örgüt kurduğunu açıklamıştı (2 Mayıs 1963). Bu, onun ve bazı arkadaşlarının siyaset dışında kalmak istemediklerini göstermişti. Ortak hükümetteki dalgalanmalar ve ülke içinde kimi kıpırdanışlar karşısında daha güçlü bir iktidar arzulayan **Yeni İstanbul** gazetesi gibi sağ ya da **Yön** dergisi gibi sol yayın organları da **istikrarı** sağlayacak yeni bir darbeyi destekler görünmeye başlamışlardı.

Aydemir kısa sürede 22 Şubat öncesinde komutanı bulunduğu **Harp Okulu**'nda öğrencileri kendi yanına çekmeyi başarmıştı. Öyle ki her yaz mevsiminde olduğu gibi Ege'ye kampa giden **Harp Okulu** öğrencilerinin, Atatürk bulvarındaki yürüyüşü **Aydemir**'in selamlandığı bir geçit töreni niteliğine dönüştürülmüştü.

Karargâhını **Çankaya**'ya çıkan bulvar üzerinde kuran **Aydemir**, olaylara göre günlük demeçler vermeye de başlamıştı. Yeni darbe adım adım yaklaşıyordu ve hükümette de böyle bir beklenti doğmuştu. Örneğin Başbakan **İnönü**, partisinin 14 Mayıs günkü grup toplantısında üstü kapalı bir biçimde de olsa yeni bir bunalımdan söz ederek **"Vaziyet çok mühimdir, tekrar ediyorum, çok vahim ve kritiktir... Her şey olabilir, dikkatli olunuz"** diye konuşmuştu. Eski Milli Birlikçilerden tabii senatör **Mucip Ataklı** da, içinde bulunulan koşullar dikkate alınarak Başbakan **İnönü**'ye Fransa'da General **de Gaulle**'e tanınmış olan yetkilerin verilmesi önerisinde bulunmuştu. Bununla birlikte **Aydemir**'in yeni bir kalkışmada bulunmayacağı sanılıyordu ya da bulunsa bile darbenin süratle bastırılacağına inanılıyordu.

Kendisine göre gerekli hazırlıkları yapan **Aydemir** ve yandaşları 21 Mayıs 1963 gecesi harekete girişmişlerdi. Ankara sokaklarında tanklar dolaşmaya başlamış ve **Radyoevi**'ni ele geçiren bir grup, Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koydu-

ğuna ilişkin bir bildiri okumuştu. Bildirinin altına **"Silahlı Kuvvetler adına T.Aydemir"** adı yazılmıştı. Harbiyelilerden oluşan bir başka grup da Genelkurmay Başkanı **Sunay**'ın evini basmıştı. Fakat **Sunay,** Genelkurmay Başkanlığı karargâhına geçmeyi başarmıştı. İkinci Başkan **Memduh Tağmaç** ve yaveri ise kendilerini tutuklamak isteyenlerle savaşmak zorunda kalmışlardı.

Başbakan **İnönü** durumu öğrendiğinde bu darbeyi de atlatacağını belirten bir özgüven ile şunları söylemişti:

"Maskaralar! Radyoya baskın yaptılar. Küçük bir gruptur. Gösteririm ben onlara!"

Genelkurmay'daki çatışmalardan, küçük bir grup dışındaki Kara Kuvvetleri ile Hava Kuvvetleri'nin ihtilalcileri desteklemedikleri anlaşılmıştı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı harekete geçirilmiş ve ayaklananlara karşı bazı önlemler alınmıştı. Eskişehir'den havalanan askeri uçaklarla da TBMM'ne karşı mevzie girmiş olan Harbiyelilere girişimlerinden vazgeçmelerini içeren bildiriler atılmıştı. Bunlar da kendilerine ertesi sabaha kadar süre tanındığı, eğer o zamana kadar teslim olmazlarsa ateş açılacağı belirtilmişti. Öte yandan **Radyoevi**'ni asilerden geri alan Alb. **Ali Elverdi** de oradan duruma hâkim olunduğuna ilişkin bildiriler yayımlamaya başlamıştı. Böylece 21 Mayıs sabahı saat 05.30'da hareket sona erdirilmiş, Harbiyelilerin ardından **Talat Aydemir** de teslim olmuştu.

Başbakan **İnönü** ile Genelkurmay Başkanı **Cevdet Sunay,** radyolardan yayımlanan birer konuşma yaparak eylemin bastırıldığını, suçluların yakalandığını belirterek vatandaşlardan sükûnetlerini korumalarını istemişlerdi. Özel kalem Müdürü **Celil Gürkan**'ın hazırlayıp **Sunay**'ın okuduğu mesajda olay şöyle özetlenmişti:

"Vatanın selametini, milletin huzurunu, bir ihtirasın gerçekleştirilmesine feda etmeye yeltenmekten çekinmeyen bahtsız bir küçük zümrenin, tel'ine (lanetlenmeye) **layık bu girişimi, vicdanında Vatan, Şeref ve Namus sesini duyan kahraman Türk Silahlı Kuvvetleri'nden hak ettiği darbeyi yiyerek ezilmiştir. Büyük milletin yaşama şuuru, sadık evlatlarının milleti şerefle yaşatma azmi ile bir kere daha muzaffer olmuş ve ihtiras irticaı** (gericiliği) **bir daha hortlamamak üzere yok edilmiştir."** (OMB, 273)

O gün toplanan **Milli Güvenlik Kurulu,** Ankara, İstanbul ve İzmir'de bir ay süreyle **sıkıyönetim** ilanını gerekli görmüş, bu öneri MM'ce de kabul edilmişti. **22 Şubat** darbe girişiminden sonra affedilen **Talat Aydemir** ve onunla birlikte hareket edenler bu kez bağışlanmamıştı. 7 Haziranda Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlayan duruşmalarda **Aydemir** ve onunla birlikte hareket eden **Dündar Seyhan, Necdet Ünsalan, Rıfkı Topsever, Hakkı Sümer** ve **Mustafa Pakova**'nın yanı sıra **Emin Arat, Turgut Alpagut** ve **Mustafa Ok** gibi daha önce emekliye ayrılmış olanlar da yargılanmışlardı. Onların dışında **14'ler**'den **Alparslan Türkeş, M.Özdağ** ve **Rıfat Baykal** da darbeye yardım ettikleri savıyla sanık sandalyesine oturtulmuşlardı. Duruşmalar sonunda **Ayde-**

mir ve 6 arkadaşı **idam**'a mahkûm edilmiş, ötekilerine değişik cezalar verilmişti. **Türkeş, Özdağ** ve **Baykal** ise beraat etmişlerdi. İdam kararı TBMM'ce de onaylanmıştı. Cumhuriyet Senatosu'ndaki oylamada, yıllar önce **Aydemir**'le bir gizli örgütün temellerini atmış olan tabii senatör **Osman Köksal** da olumlu oy kullanmıştı. **Aydemir** hakkındaki karar 5 Temmuz 1964'te yerine getirilmişti.

O dönemde Ankara'daki İngiltere Büyükelçisi Sir **Denis Alen**'in, hükümetine gönderdiği 13 Temmuz 1964 tarihli ve **"Aydemir Duruşması"** başlıklı raporda, **Aydemir**'in bazı yanlış hareketlerde bulunduğuna değinilerek **"kendisi, darbenin nasıl yapılmaması gerektiğini gösterdi"** denilmektedir. Raporda, yargılamaların Türkiye'de darbe girişimlerine dışarıdan katılan bazı komutanlara ve politikacılara ışık tuttuğuna da değinilmişti. Sonunda, Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki **sorun yaratıcılar**'ın henüz ayıklanmış sayılamayacağı öne sürülerek geleceğe yönelik olarak şu değerlendirme yapılmıştı:

"Yargılamalar yalnızca potansiyel darbecilerin bir bölümünü ayıkladı. Geride kalanlar, 'radyoevi'ne bir daha yürümeden önce, Aydemir'in yanlışlarını kuşkusuz ayrıntılarıyla inceleyeceklerdir. Erken harekete geçmesi ve beceriksiz liderliği yüzünden hükümeti çok daha korkunç bir komplodan kurtaran Aydemir, ardında, darbelerin nasıl yapılmaması gerektiği konusunda etkileyici bir kanıt bırakmıştır. Geride kalanlar, muhtemelen yanlışlarından ders alacaklardır." (Cumhuriyet, 4 Ocak 1995)

Gerçekten de Aydemir ve arkadaşlarının bu ikinci girişimlerinin de başarısız olmasına karşın yeni bir darbe olasılığı ya da kuşkusu uzun süre giderilememişti. Öyle ki **İnönü**'nün öldürülen ABD Başkanı **J.Kennedy**'nin cenaze törenine katılması söz konusu olduğunda hükümet ortağı CKMP'li Başbakan Yardımcısı **Hasan Dinçer, Metin Toker**'e yeni bir darbe ihtimali bulunduğu için Başbakan'ın Amerika'ya gitmesinin doğru olmadığını söylemişti (İPSB, 122). **Dinçer**'in bu kuşkusu başka biçimde gerçekleşmişti. **İnönü**'ye karşı darbeyi YTP ile anlaşarak kendileri yapmıştı. Ama İngiltere Büyükelçisinin bu öngörüsü, 7 yıl sonra **12 Mart 1971 Muhtırası** ile yüzünü gösterecek, bütün ağırlığını ise **12 Eylül 1980 darbesi** ile hissettirecekti.

III - ADALET PARTİSİ'NİN YÜKSELİŞİ

CHP-Bağımsızlar Hükümetinin Meclis'teki 4 partinin ortak girişimiyle düşürülmesi yeni kabinenin kimin başkanlığında kurulacağı sorununu doğurmuştu. Çünkü bu sonucun alınmasında en büyük payı bulunan AP Genel Başkanı **S.Demirel,** TBMM üyesi değildi. Meclisler dışından Bakan atanmasına olanak tanıyan Anayasa, Başbakan'ın parlamento içinden olması koşulunu getirmişti. Her ne kadar CHP dışında bir hükümet kurulmasına yönelmiş olan Cumhurbaşkanı **Gürsel,** daha bütçe oylamasına gidilmeden **Demirel**'i **Kontenjan Senatörü** atayıp Meclis'e sokacağını söylese de sonunda bu düşüncesinden vazgeçmişti. Bu yüzden tarafsız bir Başbakan arayışına yönelmişti. MBK hükümetinde Maliye Bakanlığı yapmış olan ODTÜ Rektörü **Kemal Kurdaş** ile Hacettepe Fakültesi Dekanı Prof. **İhsan Doğramacı**'nın isimleri üzerinde durulmuştu. Ama sonunda yeni kabineyi kurma görevini AP listesinden bağımsız aday olarak Kayseri Senatörü seçilen **Suat Hayri Ürgüplü**'ye vermişti (15 Şubat 1965).

A) S.H. ÜRGÜPLÜ ORTAK HÜKÜMETİ

1950 öncesinde CHP'den Gümrük-Tekel Bakanlığı yapmış olan **Ürgüplü,** kahve alımlarındaki bir yolsuzluktan ötürü Yüce Divan'da yargılanmışsa da suçsuz bulunmuş, beraat etmişti. Ama bu nedenle CHP'den uzaklaşmıştı. DP iktidarında ABD Büyükelçiliğinde bulunmuş, 1961 seçimlerinde Kayseri Senatörü olmuş, arkasından da AP'nin adayı olarak Senato Başkanlığı'na seçilmişti.

Meclis'teki milletvekili dağılımına göre Ürgüplü'nün kuracağı kabinenin bir **koalisyon** olması kaçınılmazdı. Bu nedenle **Ürgüplü**, ortak hükümetini AP'den 10, YTP, CKMP ve MP'den 4 ve TBMM dışından da 3 üye alarak oluşturmuştu. Meclislerin üyesi olmayan **Demirel** bu dörtlü koalisyonda Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenmişti. Böylece zaman zaman kesintilere de uğrasa yüzyılın sonuna kadar sürecek iktidarının ilk aşamasına gelmişti. Onun gibi hükümete Meclis dışından 2 üye daha alınmıştı. Moskova Büyükelçisi **Hasan Esat Işık** Dışişleri'ne, **Orhan Alp** de Bayındırlık Bakanlığı'na getirilmişlerdi.

Hükümet Programı 27 Şubatta Meclis'e sunulmuştu. Bunda, **"Atatürk devrimlerini demokratik düzenin ve Türk Devleti'nin temeli saymaktayız"** denilmiş ve **Atatürk** ilkeleri ile **27 Mayıs meşru temeline dayanan Anayasa**'yı ruhu ve metni ile hâkim kılmaya çalışılacağı vurgulanmıştı. Ancak Anayasal düzeni

yıkmaya yönelik aşırı sağ ve sol akımlarla etkili biçimde mücadele edileceği de eklenmişti. İzlenecek ekonomik politikada **karma ekonomi düzenine ve planlı ekonomi esası**'na dayanılacağı, özel girişimcilikle devlet girişimciliğine eşit davranılacağı, ulusal çıkarlarla çelişmemesi koşuluyla **yabancı sermaye** yatırımlarının artırılmasına çalışılacağı belirtildikten sonra Üçüncü **İnönü** Hükümetince hazırlanmış olan **Toprak Reformu Yasası**'na ilişkin olarak şu görüşlere yer verilmişti:

"Toprak Reformu kanun tasarısının yeni Hükümet tarafından ciddi surette takibi ve TBMM'de gecikmelere uğramadan müzakere imkânlarının sağlanması için her gayretin yapılması lüzumuna inanmaktayız." (Metin: TCH, 79-93)

Cumhuriyet döneminin bu 4 partili dördüncü ortak hükümeti, beklenildiği gibi, MM'den 200 olumsuz ve 1 çekimsere karşın 213 oyla güven almıştı. Hükümet için öncelikli sorunların başında yeni bir bütçe hazırlamak ve sonbaharda yapılacak seçimlerin huzur ve güven içinde geçmesini sağlamak geliyordu. Bu yolda hazırlıklar sürerken aşırı akımlarla mücadele ve devletleştirme ya da millileştirme konularında muhalefet partileri ile hükümet, daha doğrusu AP lideri **Demirel** arasında sert tartışmalar ve karşılıklı suçlamalar başlamıştı. **Ürgüplü**'nün Başbakan olarak atandığı ve yeni kabinenin AP'ye dayalı olarak kurulacağı belli olduğunda Ankara ve İstanbul'da **Demirel**'in ve AP'nin **"Amerikan uşakları"** olduğunun öne sürüldüğü gösteriler yapılmıştı (Middle East Journal, XIX/2, 212). Bu arada TİP'in, ısrarla Ceza Yasası'nın 141. ve 142. maddelerinin değiştirilmesini istemesi ve bu amaçla Anayasa Mahkemesi'ne başvurması toplumun her kesiminde tartışmalar doğururken sağcı kesim sosyalizmin yasak edilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdi. Örneğin **Milli Türk Talebe Birliği** sol akımları yasaklayan bir yasa çıkartılmasını önermişti. Türk-İş Genel Sekreteri **Halil Tunç** da TİP'i **ihtilalci** olmakla suçlamıştı. Buna yanıt veren **Rıza Kuas** ise, **Tunç**'u "siyasi etiketi belli" bir kişi olarak niteleyip onun AP'den geldiğini ve **Komünizmle Mücadele Derneği** kurucularından olduğunu anımsatmıştı. Bu tartışmalar, programında aşırı akımlarla, komünizmle mücadele edileceğini ilan etmiş olan hükümeti de tavır almaya yöneltmişti. Başbakan **Ürgüplü,** ortaklarının ısrarı karşısında Türk işçisini ordu aleyhine kışkırttığı savıyla TİP hakkında soruşturma açılmasını istemişti. CKMP'li Adalet Bakanı **İrfan Baran** da, Ceza Yasası'nın söz konusu maddelerinin, yalnız **komünizm**'i değil, **Kürtçülük** ve **ırkçılık** gibi akımları da kontrol altına almak için gerekli olduğunu belirterek bunların değiştirilmeyeceğini ve Anayasa'nın hükümleri karşısında **sosyalizm**'i yasaklamanın da mümkün olmadığını söylemişti. Ama **Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Borsaları Birliği**'nin toplantısında konuşan Başbakan Yardımcısı **S.Demirel,** TİP'i kastederek, Türkiye'de **sınıf kavgası**'na müsaade etmeyeceklerini belirterek, "böyle bir kavga yaratmak isteyen **bir grup hasta fikirlilere karşı** birleşme zamanının geldiğini" söylemişti (29 Mayıs). **Demirel**'in bu çağrısı, **12 Mart Muhtırası**'ndan sonra kuracağı **Milli Cephe Hükümetleri**'nin ön hazırlıklarına benziyordu. Ama o günlerde TİP Genel Başkanı **M.Ali Aybar** kendisine şu yanıtı vermişti:

"Başbakan Yardımcısı sınıf kavgalarını önlemek mi istiyor? O halde hemen petrolü millileştirsin; topraksıza toprak versin, herkesin gücüne göre vergi çıkarsın; İşsizlik Sigortası Kanunu'nu getirsin. Kısacası Anayasa'yı eksiksiz, tastamam uygulasın. Yoksa sınıf kavgalarını önlemek sözünün altında yatan gerçeğin, bugünkü bozuk düzeni ayakta tutmak çabasından başka bir şey olmadığı ortaya çıkar." (Cumhuriyet, 31 Mayıs 1965)

Bu tartışmalara CHP de **petrolün millileştirilmesi** açısından katılmıştı. Petrol sorununu incelemek için Cumhuriyet Senatosu'nda kurulan komisyon, 1954'te yürürlüğe konulmuş olan yasanın ulusal çıkarlara zarar verdiği kanaatine vararak yasanın değiştirilmesini önermeye karar vermişti. Öteden beri petrol araştırmalarının yabancılara bırakılmasının karşısına çıkmış olan **Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı** Genel Müdürü **İhsan Topaloğlu** da bu konuda Genelkurmay Başkanlığı'na ayrıntılı bilgiler sunmuştu. Ancak **Demirel,** ortak hükümetin programında böyle bir **millileştirme**'nin yer almadığını belirterek Petrol Yasası'nın değiştirilmesine ve petrolün millileştirilmesine karşı çıkmıştı.

Hükümet, mayıs sonlarında **aşırı sol**'a karşı bazı önlemler almayı kararlaştırmış, Başbakan **Ürgüplü** ile Yardımcısı **Demirel** petrolün millileştirilmesine gerek bulunmadığını da açıklamışlardı. Bu aşamada Cumhurbaşkanı **Gürsel** de basına verdiği demeçte tartışmalara yeni bir boyut getirmişti. **27 Mayıs**'ın liderine göre, **aşırı sol** tehlikesi yapay olarak yaratılmaktaydı; ülkede sanıldığı kadar çok sayıda solcu yoktu, ancak **para ile tutulmuş** bazı kimseler vardı ve kimi politikacılar bu çabaları desteklemekte idiler. Aynı zamanda sağcı kesim de yaklaşan seçimlerde gerginlik yaratmak amacıyla bu tehlikeyi abartıp kendi çıkarları için kullanmak istiyorlardı (Cumhuriyet, 18 Haziran 1965).

Cumhurbaşkanı'nın olayı iki ayrı yönden değerlendirmesi dikkat çekiciydi. Çok geçmeden Anayasa Mahkemesi de Ceza Yasası'nın 141. ve 142. maddelerinin Anayasa'ya aykırı olmadığını belirterek TİP'in başvurusunu reddetmişti (29 Haziran 1965). Fakat **Demirel** aynı gün AP grubunda **"Biz komünist düşmanıyız. Komünizmle yılmadan mücadeleye kararlıyız... Biz aşırı sol cereyanlarla mücadeleye kararlıyız"** diye konuşmuştu. **Demirel**'in bu tür konuşmaları bu kez CHP'yi harekete geçirmişti. Genel Sekreter Yardımcısı **Suphi Baykam** imzasıyla Cumhurbaşkanı **Gürsel**'e ve Başbakan **Ürgüplü**'ye çekilen telgraflarda, "Demirel'in sorumsuz bir şekilde ortaya attığı ve devam ettirmekte olduğu solculuk-komünistlik isnatları, vatandaşları düşman kampları haline getirme yönünde gelişmektedir. Hızla memleketi bir iç harbe sürüklemekten kurtaracak âcil müdahalenizi rica ediyoruz" denilmişti (Cumhuriyet, 1 Temmuz). CHP'nin kuşkusunun yerinde olduğu birkaç gün sonra anlaşılmıştı. TİP'in Bursa il kongresine saldıran sağcılar delegelerin çoğunu hırpalamışlardı. Hükümet bu tür olayların büyütülmemesi gerektiğini açıklamış, Genelkurmay Başkanı **Cevdet Sunay** da, yayımladığı genelgede Silahlı Kuvvetler'in aşırı akımlardan uzak durmasını istemişti. Cumhurbaşkanı **Gürsel** ise üstlenmiş olduğu **Komünizmle**

Mücadele Derneği Koruyucu Başkanlığı'ndan ayrılmıştı (16 Temmuz 1965). Bütün bu gelişmelere karşın kendisine sembol olarak **kır at**'ı seçen AP, yaklaşan milletvekili seçimlerinde komünizm aleyhtarlığını ana konulardan biri olarak işlemeyi kararlaştırmıştı. Bu amaçla bir yandan TİP'in seçimlere katılmasını önlemeye çalışırken, öte yandan da CHP'nin **ortanın solu** politikasının da komünizm demek olduğunu öne sürmüştü. Ama İçişleri Bakanlığı AP'nin itirazını yerinde bulmayarak, TİP'in seçimlere katılma hakkı bulunduğunu açıklamıştı. **Demirel**'in suçlamalarına yanıt veren CHP'liler de **ortanın solu**'nun ne olduğunu açıklamaya çalışmışlardı. **İnönü**'ye göre ortanın solunda olmak, reform istemek, sosyal güvenlik istemek ve ilerici düşüncelerin davacısı olmak demekti.

Muhalefetteki TİP ve CHP ile iktidar partilerinden AP arasında suçlamalara varan bu tartışmalar sürerken hükümet ortakları arasında da bazı anlaşmazlıklar başgöstermiş ve koalisyon partilerinden CKMP'de önemli bir değişim meydana gelmişti. Kabinede görev almayan MP lideri **Osman Bölükbaşı,** hükümet programı üzerindeki görüşmeleri naklen yayımlamayan **Türkiye Radyo Televizyon Kurumu**'na (TRT) karşı sert bir kampanyaya girişmişti. 1961 Anayasası Türkiye radyo kuruluşlarının **özerk** olmasını öngörmüştü. Bu nedenle **İnönü**'nün ilk ortak hükümeti döneminde 24 Aralık 1963 gün ve 359 sayılı **Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Yasası** çıkartılmıştı. O zamana kadar Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olan radyolar da TRT'ye aktarılmıştı. **Bölükbaşı**'nın özerk TRT üzerinde baskı kurmaya yönelik bu eleştiri ve suçlamaları kamuoyunda tepkiler, hükümet içinde de huzursuzluk yaratmıştı. Sola karşı olan Millet Partisi Sovyet Rusya ile bir kültür anlaşması yapılmasını bir bildiri yayımlayarak protesto etmiş, bunun komünizme yol açacağını öne sürmüştü.

Tarafsız Başbakan **Ürgüplü**'yü en çok uğraştıran konulardan biri de milletvekili ve senatörlerin maaşlarının artırılması için yapılan girişimler olmuştu. Kabinenin güvenoyu almasından çok geçmeden bazı milletvekilleri aylıklarının yeniden artırılması için Millet Meclisi Başkanlığı'na bir önerge vermişlerdi. 1946 ve 1961 seçimlerinden sonra ilk aşamada milletvekili maaşlarının artırılmasının toplumda yarattığı olumsuzluğu dikkate alan Meclis Başkanı **Fuat Sirmen** ve CHP Genel Başkanı **İnönü,** Başbakan **Ürgüplü** ile de anlaşarak bu girişimi önlemeye çalışmışlardı. Ancak önerge Meclis'in mart sonlarındaki oturumunda 73 olumsuz ve 9 çekimsere karşın 190 oyla kabul edilmişti. Maaş ve yolluk toplamını 5.200 liradan 5.500'e çıkartan bu karar Cumhuriyet Senatosu'nda da kabul edilmişti. Böyle olmasına karşın **Sirmen-İnönü-Ürgüplü** üçlüsü bu artışların ödenmesine engel olmuşlardı. Meclis Başkanı ödemeyi yapacak **itâ amiri** olarak artış farklarını ödemek istememiş, Başbakan da bütçede artışları karşılayacak ödenek bulunmadığını öne sürmüştü! Bu girişim ve dalgalanmalar beklenildiği gibi kamuoyunda tepki ile karşılanmıştı. Ankara Üniversitesi Talebe Birliği, geçinemediklerini öne süren parlamento üyelerine simgesel bir yardım kampanyası açmıştı! Tartışmalar sürerken bütçeye ek ödenek konulmuş ama bu kez de **İnönü** CHP adına **Anayasa Mahkemesi**'ne iptal davası açmıştı. Sonuçta Yüksek Mahkeme, maaş

ve yolluklardaki artışların ancak bir sonraki seçimlerden sonra toplanacak Meclisler döneminde uygulanabileceğine karar vermişti (İPS, 36-38).

Meclislerde sonuç vermeyen bu tartışmalar yapılırken, yurda dönen MBK'nin **14'ler** denen üyelerinden **Alparslan Türkeş,** politikaya atılmaya karar vermiş ve arkadaşlarından **Muzaffer Özdağ, Dündar Taşer, Rıfat Baykal** ve **Ahmet Er** ile birlikte CKMP'ye girmişti (31 Mart 1965). Partinin Genel Başkanı **Ahmet Oğuz** onların giriş belgelerini kendisi imzalamıştı. Türkeş 31 Temmuzda toplanan Kongrenin ikinci günü Genel Başkan seçilmişti. Onun liderliğe getirilmesiyle ortak hükümette görev almış olan Milli Savunma Bakanı **Hasan Dinçer,** Köyişleri Bakanı **Seyfi Öztürk** ile milletvekili ve senatörlerden altısı partiden istifa etmişlerdi. Ama **Türkeş**'in CKMP'nin başına geçmesiyle birlikte Türkiye'de **milli hareket** adını alacak olan **milliyetçi muhafazakâr** bir siyasal akım güçlenmeye başlayacaktı. Bunların dışında **Türkiye İşçi Partisi** (TİP) adıyla kurulan sol partinin toplumun belli kesimince desteklendiği anlaşılmıştı. **14'ler**'den **Muzaffer Kıran** da bu partiye girmişti. Asıl önemlisi, ana muhalefet partisi CHP de bu gelişmeler karşısında partiler yelpazesinde kendisine yeni bir yer almaya yönelmiş ve **ortanın solu**'nda olduğunu açıklamıştı.

B) TİP VE 'ORTANIN SOLU'NDA CHP

27 Mayıs devrimi, Demokrat Parti'nin son yıllardaki baskıları ve getirdiği sıkıntıları sona erdirmiş, bir özgürlük havası yaratmıştı. Henüz yeni Anayasa yürürlüğe konmadan atılan adımlar, Basın Yayın'da yapılan değişiklikler ülkede bir özgürlük havası yaratmıştı. Anayasa ile de pekiştirilecek bu dönem, **II.Abdülhamit** istibdadına son veren **Meşrutiyet**'in ikinci kez ilanına benzetilebilirdi. Bilindiği gibi 1908 Meşrutiyeti, **Hürriyetin İlanı** olarak nitelendirilmişti. Yukarıda değinildiği gibi 27 Mayıs da, **Hürriyet ve Anayasa Bayramı** olarak kabul edilmişti. Bu ortamda sağ ve sol düşünceler rahatlıkla açıklanır olmuş, bu akımları temsil eden ya da destekleyen yayınlara girişilmiş ve o düşüncelere dayalı dernekler, partiler kurulmuştu.

Türkiye İşçi Partisi (TİP), işte bu ortamda meydana çıkmıştı. 1961 Ocak ayı sonlarında İstanbul'da bir lokantada biraraya gelen bazı sendikacılar yeni kurulmakta olan partileri değerlendirmeye girişmişlerdi. **Nuri Beşer, R.Gümüşpala**'nın başkanlığında kurulan AP'ye girilmesini önermiş fakat **Kemal Nebioğlu**, **"Tam zamanı, şimdi kendi partimizi kurabiliriz, kurmalıyız!"** diye buna karşı çıkmıştı. Bu konuda görüş birliğine varılmış ve hazırlıklara girişilmişti. Böylece aralarında **Kemal Türkler, Kemal Nebioğlu, Rıza Kuas, Şaban Yıldız** ve **İbrahim Denizciler**'in bulunduğu sendikacı 12 işçi, 12 Şubat 1961'de **Türkiye İşçi Partisi**'ni kurmuşlardı. Parti, **Marksist** ideolojiyi savunan, emperyalizme, bu arada ABD'ye ve onun damgasını taşıyan tüm kuruluşlara ve NATO'ya karşıt bir görüşle ortaya çıkmıştı. TİP, benimsediği ideoloji gereği çok par-

tili rejimin de savunuculuğunu üstlenmemişti. Kuruluşunda genel başkanlığa **Avni Erakalın** getirilmişti.

Parti, yasanın öngördüğü 15 ilde örgütlenemediği için 1961 seçimlerine girememişti. Üstelik genel başkan **Erakalın,** YTP seçim listesinde yer almıştı. Bu da daha başlangıçta parti içinde bir sarsıntıya neden olmuştu. Partiden ayrılan bir grup **Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu**'nun (TÜRK-İŞ) desteklediği **Çalışanlar Partisi** adıyla başka bir parti kurma girişimine katılmışlardı. TİP, 9 ilde katıldığı yerel seçimlerde de ancak 36.000 oy alabilmişti. Bunun üzerine partiyi kuran sendikacılar, kendileri gibi **sosyalist** ideolojiyi benimsemiş olan aydınları da aralarına almayı ve öyle birini başa geçirmeyi uygun görmüşlerdi. Böylece yapılan kongrede Genel Başkanlığa **Mehmet Ali Aybar** seçilmişti (9 Şubat 1962). Bu seçim partiye büyük bir canlılık getirmişti. **Aybar,** İstanbul Hukuk Fakültesi'nde Devletler Hukuku Doçenti iken gazetelere yazdığı sol içerikli yazılar ve özellikle birbiri arkasına çıkardığı **Hür** ve **Zincirli Hürriyet** adlı dergilerle tanınmıştı. Haklarında kapatılma istemiyle dava açılan **Sosyalist Parti** ile **Vatan Partisi**'nin avukatlığını üstlenmesi de sol kesimde kendine ün sağlamıştı. **M.Ali Aybar**'ın TİP'in başına geçmesi, sosyalist düşünceyi savunan partinin kısa sürede örgütlenip bir güç haline gelmesinde büyük rol oynamıştı. Yeni kurulan partilerden **Türkiye Sosyalist Partisi**, TİP'e katılmıştı. Cumhuriyet Senatosu bağımsız üyelerinden **Niyazi Ağırnaslı** da partiye girince TİP, TBMM'de temsil edilme olanağına kavuşmuştu. 1961 Anayasası Meclislerde üyesi bulunan partilere gerektiğinde Anayasa Mahkemesi'nde dava açma hakkı tanıdığından bu yetkinin kullanılması TİP'in etkinliğini artırmıştı. Öyle ki partinin yalnız 1963 yılı içinde Anayasa Mahkemesi'ne başvurusu 78'i bulmuştu. 1965 seçimlerine giren parti MM'ne 15 temsilci gönderecek ve 1970'li yıllara kadar Türkiye siyasetinde küçümsenmeyecek bir etkinlik gösterecekti.

TİP'in bir **sol** parti olarak ortaya çıkması, öteki partilerin kendi yerlerinin **sol**'a göre nerede olduğunu belirlemeleri gibi bir sorun doğurmuştu. DP'nin izinde giden AP ile YTP'nin **sol**'un karşısında oldukları açıktı. **Türkiye Köylü Partisi**'nin **Cumhuriyetçi Millet Partisi**'ne katılmasıyla **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi** adını alan parti (16 Ekim 1958), sağcı ve muhafazakâr olarak ortaya çıkmıştı. Hele **14'ler** diye anılan eski MBK üyelerinin partiye katılmasından ve **Türkeş**'in genel başkanlığa seçilmesinden (1 Ağustos 1965) sonra bu kimliğini, **Turan ülküsü**'nün de eklenmesiyle **milliyetçi-muhafazakâr** olarak koruyacağı belliydi. Ekonomik ve sosyal görüşleri sosyalizme paralel sayılabilecek olan CKMP'nin **güçlü devlet** anlayışıyla daha da sağa kayma olasılığı vardı. **Bölükbaşı**'nın kurduğu **Millet Partisi** ise önceki MP gibi merkezin oldukça sağında yer almıştı.

O zamana kadar kendisini partiler yelpazesinde bir yere oturtmak gereğini duymamış olan CHP, **İşçi Partisi**'nin söylemleri, öteki partilerin durumu ve parti içinde bu konuda başlayan tartışmalar karşısında konumunu belirlemeyi gerekli ya da yararlı görmüştü.

CHP'nin **ortanın solu**'nda yer alabileceği 27 Mayıs'tan 3 ay kadar sonra belli olmuştu. **M.Toker**, **Akis**'teki bir yazısında (31 Ağustos) o güne kadar **sosyalizm**'e en yakın olan partinin şimdi **ortanın solu**'na yerleşeceğini, ondan sonra daha soldaki partilerin de kurulabileceğini söylemişti. CHP merkez örgütü de, daha üçüncü ortak hükümetin sonlarına doğru kendi yerinin **merkezin solu** olabileceğini belirtmişti. Parti Meclisi'nin, 9 Şubat 1965'te yayımladığı bildiride, parti içindeki görüş ayrılıklarının, partiyi **merkezin soluna doğru yönelttiği** belirtilerek şöyle denilmişti.

"Bu partinin bir bacağı solda, öteki sağda. Aşırı merkeziyetçilikten kurtulup radikal sosyalist, daha doğrusu sosyal demokrat bir parti hüviyetine girebilmek için çaba göstermelidir. Aşırı sola ve sağa oranla ortacı görünmekle birlikte parti uygulamada merkezin soluna doğru gidiyor!" (BİLA, 211)

Parti Meclisi bildirisi, CHP'nin kendisine merkeziyetçi AP ile solu temsil eden TİP arasında bir yer seçtiğini göstermekteydi. Aynı zamanda bu sola kayışın, yakın bir gelecekte partiye **sosyal demokrat** bir nitelik kazandıracağına da işaret ediyordu. Aslında 1930'lardan başlayarak **devletçilik** ilkesini –zaman zaman sınırları değiştirilse de– uygulayan CHP, sol eğilimli bir parti demekti. Ancak şimdi **merkezin solu** gibi bir tanımlama ile yenilikçi atılımlara girmek istediğini açıklıyordu.

Fakat bu yönelme parti içinde bazı eleştirilere de yol açmıştı. Yenileşmeden yana olmayanlar **14'ler** diye bilinen eski MBK üyelerinden **Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay** ve **İrfan Solmazer** gibi 3 **solcu**'nun partiye alınmasının partiyi sola kaydırdığını söylemeye başlamışlardı. Bu eleştiriler giderek daha büyük boyutlara ve sonuçta partiden kopmalara kadar varacaktı. Öte yandan CHP dışındaki sağcı çevreler de ona yönelik eleştirilerini daha da artırarak **"Ortanın Solu, Moskova Yolu!"** türünden bir suçlamaya dönüştürmüşlerdi. Bu durumda **ortanın solu**'nun ne olduğunu açıklamak, partilileri ve kamuoyunu aydınlatmak gerekmişti. Bu görevi de **İnönü** ile ortak hükümetlerde Çalışma Bakanlığı yapan **Bülent Ecevit** üstlenmişlerdi. **İnönü** 25 Temmuz 1965'teki konuşmasında şunları söylemişti:

"CHP bünyesi itibariyle devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solu'nda bir anlayıştadır. 1923'teki harap ülkede devletçilik nasıl tek, eşi ve yardımcısı olmayan bir kalkınma çaresi idiyse, bugün de ekonomik hayatımızın temel unsurudur."

Ondan iki hafta sonra bir dergide yayımlanan demecinde de şu açıklamayı yapmıştı:

"Çağdaş uygarlığın üstüne çıkmak ancak devletçilikle mümkündür. Kalkınmamızı yaparken, ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan bugünkü uygarlıkta kullanılan solcu, sağcı deyimlerin son ölçüsünü verelim istedik. 40 yıldır 'Devletçiyiz' derken aynı şeyi söylüyoruz. Bunun için 'Ortanın solundayız' dedim. Aslında 'Laikiz' dediğimiz günden beri or-

tanın solundayız. Halkçıysan ortanın solunda olursun!" (Kim, 13 Ağustos 1965)

İnönü, Trabzon'daki konuşmasında Anayasa'nın ilgili maddelerini okuyarak daha da çarpıcı bir niteleme yapmış, **"Devletin ve 1961 Anayasası'nın da solda olduğunu"** söylemişti. Partisinin yeni yönelişini daha da somutlaştırabilmek için de şu örnekleri vermişti: **"1961'e kadar 250 lira kazancı olan vergi ödüyor, 250.000 lira kazanan vergi vermiyordu. Bugünkü toplum bunu kabul etmiyor. Ortanın solu işte budur. Bugünkü toplum devletin, ülkenin yetenekli çocuklarını okutmasını istiyor; ortanın solu budur. Devlet, vatandaşın sağlığını korumak için tedbir alacaktır; ortanın solu budur. Bugünkü devlet sosyal devlettir...** " Arkasından da eklemişti: **"Şimdi ortanın solunu anladınız mı?"**

C) 1965 MİLLETVEKİLİ VE SENATO SEÇİMLERİ

Dördüncü yılını doldurduğu için 1965 Ekiminde yapılacak milletvekili genel seçimlerine işte bu ortamda girilmişti. İlk seçim bildirisini yayımlayan, **Türkeş**'in genel başkanlığa getirildiği CKMP olmuştu (7 Eylül). Bunu 17 Eylülde açıklanan. **"CHP Söz Veriyor"** başlıklı bildiri izlemişti. CHP bu seçimlere **ortanın solu** anlayışı ve söylemiyle girmişti. Seçimler öncesinde yayımlanan bildirgede buna uygun olarak şu vaatlerde bulunulmuştu:

– Az kazanandan az, çok kazanandan çok vergi alınacak.

– Stratejik madenlerle miktar ve çeşit yönünden tekel niteliğindeki madenler ve maden kömürü devlet eliyle işletilecek.

– Yeraltı madenlerinin sömürülmesi ve israf edilmesi önlenecek.

– Sanayileşmede devlet ile özel girişimciliğin yan yana ve birbirini tamamlar biçimde çalışmaları sağlanacak.

– Devletin ve devlet sermayesine dayalı kuruluşların petrol aramalarını ve işletmelerini sınırlayan hükümler değiştirilecek.

– Son ortak hükümet döneminde hazırlanan tasarıda öngörülen toprak ve tarım reformu gerçekleştirilecek.

– İmam-hatip okulları Anayasa ilkelerine ve **Atatürk** devrimlerine uygun olarak geliştirilecek.

10 Ekim 1965 milletvekili seçimlerinde en büyük özellik ya da yenilik, seçim yasasında yapılan bir değişiklikle **milli bakıye** denilen sistemin kabul edilmesi (13 Şubat 1965) ve böylece partilerin aldıkları artık oyların da çıkaracakları milletvekili sayısında hesaba katılmasının sağlanması olmuştu. AP bu seçimlere, **güneş/kitap** simgeli ilk amblemini değiştirerek (20 Temmuz 1965) **kır at**'ı gösteren yeni simgesiyle girmişti. Böylece parti bayrağının dalgalandığı her yerde her an, DP'nin devamı olduğunu göstermek istemişti. Yayımlanan seçim bildirisine **"Vatan İçin Elele Verelim!"** başlığı konulmuştu. Bunda 'milli irade'nin gerçek-

leştirileceği, devletin güçlendirileceği ve seçim kanununun değiştirileceği açıklanmıştı. TİP ise seçim kampanyasını günün koşulları içinde seçmeni duygulandıracak, yüreğini sarsacak yeni sloganlarla sürdürmeyi yeğlemişti: **"Tam Bağımsız Türkiye! İkinci Kurtuluş Savaşı!"**

10 Ekim 1965'te yapılan seçimlere TİP ile birlikte 6 parti katılmıştı. AP lideri **Demirel** seçim propagandası süresince CHP'nin halka değil ancak toplumun bir kesimini oluşturan seçkinlere seslendiğini eleştirerek **milli irade**'nin iktidara geleceği görüşünü işlemişti. Buna karşın **İnönü**, AP'lilerin **kır at**'ın mirasını paylaşmak isteyen kimseler olduğunu öne sürerek onların olası bir zaferinin ancak geçmişe dönük olabileceğini savunmuştu. YTP lideri **Ekrem Alican** da eleştirilerini daha çok AP'ye yönelterek onların savundukları **"Fiyat artışı sıhhat alâmetidir"** görüşünün ülkeyi enflasyon çıkmazına götüreceğini belirtmişti. TİP lideri **Aybar** ise radyodaki seçim konuşmasında halkı ABD'ye karşı verilecek **İkinci Kurtuluş Savaşı**'na hazırlanmaya çağırmıştı. TİP'in bu çağrısına sert biçimde karşı çıkan CKMP lideri **Türkeş,** onu Ruslara bağlı **beşinci kol** olarak suçlamıştı. Seçim günü yaklaşırken Ankara'da 28 Eylülde uçaktan atılan ve **Devrimci Subaylar Komitesi** adına yazılmış olan bildiriler, oldukça heyecan yaratmıştı. **"Milleti Satanlara İhtar!"** diye başlayan bildiriler yeni bir darbe girişimi kuşkusu yaratmıştı. Ancak Hava Kuvvetleri Komutanı **İrfan Tansel**'in söz konusu bildirilerin Hava Kuvvetleri ile ilgisinin bulunmadığını açıklaması tansiyonu düşürmüştü.

1- MİLLETVEKİLİ SEÇİM SONUÇLARI

Seçmen kütüklerine kayıtlı seçmen sayısı 13.679.753 olarak hesaplanmıştı. 10 Ekim 1965'te yapılan seçimlere bunlardan 9.748.678'i katılmış, ancak oyların bir kısmı geçersiz sayıldığından geçerli oylar 9.307.563 olmuştu. Böylece katılma oranı % 71,26 saptanmıştı. Bu oran 1961 seçimlerindeki % 81,41'e göre % 10'luk bir düşüş demekti. Partilerin aldıkları oylar ve oranları ile çıkardıkları milletvekili sayıları da şöyle belirlenmişti:

Partiler	Alınan Oylar	% Oran	Milletvekili
AP	4.921.235	52.9	240
CHP	2.675.785	28.7	134
MP	582.704	6.3	31
YTP	346.514	3.7	19
TİP	276.101	3.0	15
CKMP	208.696	2.2	11
Bağımsız	296.528	3.2	1
			450

Bu sonuçlarla AP seçimlerin galibi olmuştu. 1961'de % 34.8 olan oy oranını % 18 gibi küçümsenemeyecek bir ölçüde artırmış ve bir öncekinden 82 milletvekili daha fazla çıkarmıştı. Eğer seçimler **orantılı sistem** yerine **çoğunluk** yöntemiyle yapılmış olsaydı kazandığı milletvekili sayısı daha da artacak ve bu durumda küçük partiler Meclis'te temsil edilemeyeceklerdi. **C.Bayar**'ın kızı **Nilüfer Gürsoy**'un, **Samet Ağaoğlu**'nun eşi **Neriman Ağaoğlu**'nun ve daha bazı DP yakınlarının da AP listesinden milletvekili seçilmiş olmaları onun DP'nin izinde ve onun devamı olduğu savını doğrulamıştı. Partinin, Millet Meclisi'nde salt çoğunluk sağlayarak tek başına hükümet kurma hakkını elde etmesi, kuşkusuz Genel Başkan **S.Demirel** için de büyük bir başarı demekti. CHP'nin oy oranı ise 36.7'den % 8 azalmış ve milletvekili sayısı da 173'ten 134'e düşmüştü. Öteki partiler içerisinde en büyük atılımı TİP göstermiş ve Türk siyaset tarihinde ilk olarak **sosyalizm**'i savunan 15 milletvekili MM'ne girmişti. **M.A. Aybar, K.Nebioğlu, Sadun Aren, Behice Boran, Rıza Kuas, Tarık Ziya Ekinci** ve **Çetin Altan**'ın da aralarında bulunduğu bu grup, TBMM çalışmalarına yeni bir hava ve dinamizm getireceklerdi. **A.Türkeş**'in başkanlığındaki CKMP kendi çapında bir başarı göstermişti. YTP'ye gelince o parti, DP'nin yerini alma savını artık tümüyle yitirmiş demekti.

Seçimi kazanan **Demirel,** elde edilen bu sonucun halka ait olduğunu söyleyerek **milli irade** anlayışını bir kez daha yansıtmıştı. Düzenlediği basın toplantısında hükümeti kurduklarında öncelikle ele alacakları konuları sıralamıştı. Bunların bir kısmı, onun 1965'te başlayıp kesintilerle yüzyılın sonuna kadar sürecek olan siyasal yaşamında ve iktidarında gözeteceği ana ilkeleri de yansıtmıştı:

Orantılı sistem yerine yeni bir seçim sisteminin getirilmesi - Servet beyannamelerinin kaldırılması - Özel sektöre hükümetçe yardım edilmesi - Yabancı sermayenin desteklenmesi.

Demirel, Batı Almanya televizyonuna verdiği demeçte de ordunun Türk ulusunun ortak malı ve en büyük serveti olduğunu belirterek ülkede bir **ihtilal** sorununun bulunmadığını, aslında ülkenin de buna tahammülü olmadığını söylemişti.

Cumhuriyet Senatosu'nda da çoğunluğu elinde bulunduran AP iktidara yükselirken ve iş başında iken yasama açısından bir güçlükle karşılaşmayacaktı. Çünkü o sırada Senato'daki sandalyelerin dağılımı da şöyleydi:

AP: 79; CHP: 48; CKMP: 4; YTP: 2; Kontenjan, Tabii Senatör ve Bağımsız: 40; Açık: 2.

İnönü ise **"Demokrasiyi samimiyetle kabul ettiğimiz zaman böyle bir sonucu kabul etmek de son derece doğaldır"** demişti. Bu sonuçlar dış basında da yankılar bulmuş ve 27 Mayıs ihtilalinin Türk halkının DP'ye olan bağlılığını silemediği yorumları yapılmıştı. Örneğin Fransız **Le Monde** gazetesi, haberine, **"Millet DP'ye hâlâ sadık"** başlığını atarken, **UPİ, "Menderes hayaletinin zaferi: Sağa kesin dönüş"** yorumunu yapmıştı. **New York Herald Tribune** ise, **Demirel**'in iktidara yürüyüşünü, **İnönü**'nün düşüşünü hızlandıran bir

etken olarak değerlendirerek, **"AP'nin zaferi, 82 yaşındaki İnönü'nün siyasal hayatının sonu olabilir"** demişti.

Seçimler CHP'de doğal olarak düş kırıklığı yaratmıştı. Böylesi kötü bir tablo ile karşılaşmanın nedenleri üzerinde farklı ve çelişik yorumlar yapılmış, suçlu ya da suçlular aranmıştı. Bu arada **İnönü**'nün Genel Başkanlıktan çekileceği ya da çekilmesi gerektiği de söz konusu olmuştu. Cumhurbaşkanı **Gürsel**'in de bu eğilimde olduğu anlaşılmıştı. CHP'li Meclis Başkanı **Fuat Sirmen**'e **İnönü**'nün partiyi gençlere bırakmasının gerektiğini söyleyen Cumhurbaşkanı, sonradan bu sözünü geri almıştı. Öte yandan **İnönü**'nün yakını olan **M.Toker**'in, onun bilgisi çerçevesinde **Akis** dergisinde çıkan yazısında **"İstikbalin siyasi olayları içinde İnönü bulunmazsa buna hiç şaşmamalıdır!"** demesi büyük yankı uyandırmıştı. Ama bir nabız yoklamasına girişmiş olan **İnönü, K.Gülek, N.Erim** ve **T.Feyzioğlu** gibi önde gelen partililerin de onun ayrılması görüşünde olduklarını saptamış olmasına karşın Genel Başkanlıktan ayrılmamaya karar vermişti (İPS, 59 vd.).

Milletvekili seçimleri sonuçlarına ilişkin olarak CHP içinden ve dışarıdan yapılan eleştirilerde, üzerinde en çok durulan **"Ortanın Solu"** sloganı olmuştu. Böylesi bir yönelişle partinin **sosyalist** bir nitelik kazandığı, seçmen kitlesinin de bunu kabul etmediği öne sürülmüştü. Bu tartışmalar sırasında **İnönü** ile birlikte **ortanın solu** kavramını ısrarla savunan ve bunun terk edilmemesini isteyen **Bülent Ecevit** olmuştu. Ortanın solunu CHP'yi aşırı sağ ve aşırı sola karşı koruyan bir kalkan olarak gören **İnönü**, partinin **devrimci** niteliğini, İstanbul İl Kongresinde (24 Eylül 1966), **"Partimiz, memleketin bütün ilerici ve reformcu unsurları için tek ümit ışığı olarak kalacak"** diye dile getirmişti. Ama ondan daha önce partili gençlerin toplantısında ise (15 Kasım 1965) daha kesin bir dille şöyle konuşmuştu:

"Ortanın solu, bizim 40 yıllık programımızın doğal görevidir. İlkelerimizin hiçbirinden bir santim geri dönmeyiz... Seçimlerde yanlış yaptık diye düşünenleriniz çıkabilir. Hiç önemi yoktur. Biz, doğru düşündüğümüze inananlar, üstünüz. Yanlış diyenleri doğru olduğuna inandırmaya çalışırız. Olmazsa bizden ayrılırlar!"

Genel Başkan'ın bu son tümcesi CHP'de bir yol ayrımına gelindiğini göstermişti. Partinin yeni yönelişini, **ortanın solu** anlayışını kabul etmeyenler partiden ayrılabilirlerdi ya da ayrılmalı idiler. Partiden kopmaların ilki de Parti Meclisi bildirisinin yayımlanmasında görülmüştü. Bazı üyeler bildiriye karşıt görüş yazmışlar, bazıları da bu görevlerinden istifa etmişlerdi. Bu tartışmalar sürerken yapılan kısmi Senato seçimlerinde ortanın solu deyimini çekinmeden kullanan **B.Ecevit** olmuştu. CHP'nin bir dönemeç noktasında olduğunu belirterek **"Biz, alınyazısı devrimcilik olan bir partiyiz. Bu dönemeci görmemezlikten gelemeyiz... Parti içi dayanışma sarsılmasın diye devrimcilikten vazgeçemeyiz. Dayanışma içinde eririz"** diyen **Ecevit, ortanın solu** kavramının gerçek içeriğiyle tanınması için beklemek gerektiğini de eklemişti.

2- CEVDET SUNAY'IN CUMHURBAŞKANLIĞI VE SENATO YENİLEME SEÇİMLERİ

CHP içinde görüş ayrılıklarının kesinleştiği bir dönemde ve **S.Demirel**'in başkanlığındaki AP'nin iktidara gelişinden 8 ay sonra 1966 Haziranında **Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimleri** yapılmıştı. Bu arada **Cumhurbaşkanlığı** makamında büyük bir değişiklik yapmak zorunluluğu da doğmuştu.

a) Gürsel'in Hastalığı ve Cumhurbaşkanı Sorunu

27 Mayıs ihtilalinin önderliğini ve MBK Başkanlığını üstlenen Org. **Cemal Gürsel** 1960 sonbaharında rahatsızlanmış, arkasından kısmi bir felç geçirmişti. Bu nedenle de **Kurucu Meclis**'in ilk toplantısına katılamamış, konuşmasını onun yerine **F.Özdilek** yapmıştı. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra sık sık yinelenen bu rahatsızlığı giderek artmıştı. Bu nedenle daha elverişli tedavi olanakları bulunan ABD'ye gönderilmesi uygun bulunmuştu. **Gürsel**, Başkan **Johnson**'un özel uçağıyla 2 Şubat 1966'da Amerika'ya gönderilirken, Cumhurbaşkanlığı Vekilliğini de Anayasa uyarınca AP'li C.Senatosu Başkanı **İbrahim Şevki Atasagun** üstlenmişti.

Fakat **Gürsel** orada da iyileşmemiş ve bir hafta sonra komaya girmişti. Bu nedenle geri getirilerek 26 Martta Ankara'da Gülhane Hastahanesi'ne yatırılmıştı. Onun artık Devlet Başkanlığı görevini yapamayacağı kesinleşmişti. Bu durum ivedi olarak bir Cumhurbaşkanı seçimini gündeme getirmişti. Daha onun ABD'ye gönderilmesinden önce kendisini ziyaret eden **İnönü,** not defterine o günün izlenimi olarak **"Bir hal olursa Cevdet Sunay'ı düşünüyorlarmış!"** diye yazmıştı (İPS, 71). Bu, Cumhurbaşkanı adayının daha o günlerde aranıp bulunduğunu göstermişti. Yapılan temaslar sonunda da Genelkurmay Başkanı Org. **Cevdet Sunay** üzerinde görüş birliği sağlanmıştı. Ancak Cumhurbaşkanının TBMM üyeleri arasından seçilmesi zorunlu olduğundan, **Sunay** öncelikle Cumhurbaşkanına vekâlet etmekte olan **Şevki Atasagun** tarafından **Kontenjan Senatörü** yapılmıştı. Arkasından **Gürsel**'in durumunu belirleyen bir hekimler kurulu raporu düzenlenmişti. Söz konusu rapor Başbakanlığın buna ilişkin yazısı ile birlikte TBMM birleşik toplantısında okunmuş ve oylanmıştı, geçerli sayılmıştı. 28 Mart 1966'daki ortak toplantıda Kontenjan Senatörü **Cevdet Sunay** dışında CKMP lideri **Alparslan Türkeş** de kendi partisince Cumhurbaşkanlığına aday gösterilmişti. Oylamaya toplam 638 üyeden 607'si katılmış ve **C.Sunay,** 461 oyla Cumhurbaşkanı seçilmişti. **Türkeş,** kendi partisinin 11 oyunu almıştı. TBMM'da bulunmayan **Celal Bayar**'a da 5 oy verilmişti. Böylece CKMP ve **O.Bölükbaşı**'nın lideri olduğu MP'li üyeler **Sunay**'a oy vermemişlerdi.

Komadan çıkamayan eski Cumhurbaşkanı **Cemal Gürsel**'e gelince, 6 ay sonra 14 Eylül 1966'da vefat etmiş ve **Anıtkabir**'de 27 Mayıs **Hürriyet Şehit**

leri'nin bulunduğu yere gömülmüştü. Söz konusu mezarlar 12 Eylül 1980 yönetimi döneminde oluşturulan Atatürk Orman Çiftliği'ndeki **Devlet Mezarlığı**'na nakledilmişlerdi.

b) Senato Seçimleri

5 Haziran 1966 günü 52 senato üyeliği için 21 ilde yapılan Senato yenileme seçimlerinde seçim kampanyası genelde sakin geçmişti. Göze çarpan özellik, AP lideri ve Başbakan **Demirel**'in DP'nin başlattığı **Büyük Türkiye** ülküsünü gerçekleştireceğini belirtirken, Anayasa'ya da girmiş olan planlı kalkınmadan söz etmeyip vatandaşın **"Plan değil, pilav istediğini"** öne sürmesi olmuştu. Bu arada gerici bazı kıpırdanmalar da izlenmişti. Bu durum basında AP oylarının gerileyeceği tahminleri yaratmış, **İnönü** de seçmenleri bu Başbakana oy değil **"ders vermeye"** çağırmıştı.

Seçimlerde, 5.466.284 seçmenden 3.072.393'ü oy kullanmıştı. Böylece katılma oranı % 56.2 olmuştu. Ancak geçerli oylar 2.967.262 olarak hesaplanmıştı. **Çoğunluk sistemi**'nin uygulandığı bu seçimler şöyle sonuçlanmıştı (SODE, 24 vd.):

Partiler	Alınan Oylar	% Oran	Senatörlük
AP	1.688.316	56.9	35
CHP	877.066	29.6	13
MP	157.115	5.3	1
TİP	116.375	3.9	1
YTP	70.043	2.4	1
CKMP	57.367	1.9	1
Bağımsız	980	—	—
			52

Senato yenileme seçimleri tüm ülkede yapılmadığı için bunda elde edilen sonuçların bir önceki milletvekili seçimleri ile karşılaştırılması sağlıklı bir değerlendirmede bazı yanılgılara yol açabilir. Öncelikle seçimlere katılımın çok düşük olduğu görülmüştü. Milletvekili seçimlerindeki % 71.26'da % 15'e yakın bir düşme gözlenmektedir. Genelde ise AP oy oranını korumakla kalmayıp, % 4 artırmıştı. CHP ise bir önceki % 28.7 oranında pek az artış sağlamıştı. Öteki partilerden TİP'in oyları % 0.9 artış gösterirken CKMP, MP ve YTP oy kaybına uğramışlardı. Bu sonuçlarla CHP Senato'da 50 sandalyeye kavuşurken AP'nin üye sayısı 92'ye yükselmişti. Özetle, Millet Meclisi'nde salt çoğunluğu elinde bulunduran AP ve onun lideri **S.Demirel,** Senato'da da aynı çoğunluğu sağlamıştı. Nitekim **İnönü**

de sonuçlar hakkındaki düşüncesini soran basın mensuplarına **"Mükemmel bir ders aldım"** diye yanıt vermişti (İPS, 78).

c) CHP'de Ortanın Solu Tartışmaları

Senato seçimlerinde de umulan sonucun sağlanamaması CHP içindeki tartışmaları yeniden alevlendirmişti. Bu kötü sonucu **"6 Ok/İlke"** varken **ortanın solu**'na yönelişte bulanlar, parti adına yayımlanacak bildirilerde bu kavrama yer verilmesine karşı çıkmışlardı. Buna karşın **İnönü** ve **Ecevit** onu savunmayı sürdürmüşlerdi. Öyle ki **İnönü,** bu gibilerin aslında partinin öngördüğü sosyal ve ekonomik reformlara karşı olduklarını öne sürmüş ve onların bu gidişle parti yönetimindeki rollerini yitireceklerini anımsatmıştı. Kuşkusuz bu anımsatma aynı zamanda bir tehdit demekti.

CHP'nin 18 Ekim 1966'da açılan 18. Kurultayı işte bu tartışmalı döneme rastlamıştı. Kurultayda kendilerine **Yeni Hareketçiler** adı takılan **ortanın solu** yanlıları ile bu söylemi kabul etmeyen **T.Feyzioğlu** ve **75'ler** denen arkadaşları karşı karşıya gelmişlerdi. **Ecevit** bu kurultaya **'Ortanın Solu'** başlıklı bir kitapçık hazırlayarak gelmişti. **İnönü**, kurultaydan önceki Beşiktaş kongresindeki izlenimini defterine, **"Ortanın solu: Asıl taraftarlar belli. Bülent hâkim!"** diye geçirmişti. **Ecevit**'in kendisini ziyaretinden sonra da **Toker**'e **"Bülent yükseliyor!"** demişti (İPS, 81). Nitekim Kurultay başkanlığını **Ecevitçi** olarak bilinen **Muammer Aksoy** kazanmıştı. Kitabında, demokrasi, siyasal partiler, **'merkez-sağ-sol'** kavramları üzerinde bilgiler veren **Ecevit, ortanın solu**'nun ne demek olduğunu ve onun nedenlerini şöyle sıralamıştı:

"Ortanın solu, bu dönemde CHP'nin tutum ve davranışını doğru olarak anlatan, tanımlayan bir sözdür.

27 Mayıs 1960 Devrimi, Türkiye'de bir sosyal uyanış ve değişim dönemi açmıştı. Bu dönem, CHP ilkelerinin ve programının sosyal yönünü ön plana çıkarıyordu...

Ortanın solu, CHP'nin bu öncü ve devrimci partinin, çeşitli uygulama safhalarından, gerçekleşme devirlerinden geçmiş programının, şimdi içinde bulunduğu 'sosyal ıslahat' devriyle ortaya çıkan belirgin duruma gelen vasfıdır (niteliğidir)."

Bu yeni dönemde yapılması gereken devrim ve reformların, geçmişte yapılanlardan daha güç ve çetin olacağına değinen **Ecevit,** şimdi sorunun CHP'nin demokratik düzen içinde bu reformları cesaretle yapmak ya da **"tutucu, kendisini ileri atılmaktan alıkoyacak birtakım güçlere boyun eğmek"** noktasında düğümlendiğini vurgulamıştı.

Ecevit, 1965 milletvekili seçimleri sonuçlarının **ortanın solu** söylemine bağlanamayacağını söyleyip, sonucu, **"küsen oylar"**, yani seçime katılma oranındaki düşüşle açıklamaya çalışmıştı. Devamla, bir devrim partisi olan CHP'nin

ortanın solu yolunda duralamadan yürümesi gerektiğini savunmuş ve uygulamada gözetilecek kuralları da saptayıp bunları 10 başlık altında toplamıştı:

- Herkes özgür olmalıdır.
- Her insanın emeği, insanlığa ve topluma yararlılığı ile ve kendisine yüklediği maddi veya manevi yükle orantılı olarak değerlendirilmelidir.
- Herkes insanca yaşayabilmelidir.
- İnsan insanı, zümre zümreyi, kişiler veya yabancılar ülkeyi sömürmemelidir.
- Devlet yönetiminde, toplum düzeninde ve ekonomide halkın yetkileri mümkün olan en geniş ölçüye varmalı; halkçı bir devlet yönetimi, halkçı bir adalet, halkçı bir toplum düzeni ve halkçı bir ekonomi kurulmalıdır.
- Ekonomik gelişme, devletin de servetin de ezici güç kazanmasını ve toplumun sınıf duvarlarıyla bölünmesini önleyici yöntemlerle, kamu yararına ve sosyal adalete uygun yönde hızlandırılmalıdır.
- **Ortanın solu**'nda bir insanlık anlayışına uygun toplum düzenine erişilmesi, reform ve devrimlerle çabuklaştırılmalıdır. Ancak bu **reform ve devrimler demokratik rejim içinde ve halkın rıza ve desteğiyle yapılmalıdır.**
- Savunma siyaseti, bağımsızlık ve güvenliğimizi her şeyin üstünde tutmalı; dünya ve bölge barışına hizmeti kendi güvenliğimizin de gereği sayan bir ulusal dış siyasete dayanmalıdır.
- Dış siyasetimiz, Türkiye'nin yararını bütün insanlığın barış ve özgürlük içinde yükselmesinde ve mutluluğunda gören bir insanlık ülküsüne dayanmalıdır.
- Ulusal benliğimiz ve kültürümüz, Türk toplumunda insan kişiliğinin, düşünce ve yaratıcılığın en ileri ölçüde gelişebilmesini ve insanlığın yücelmesine Türk ulusunun katkıda bulunabilmesini sağlayıcı yönde güçlendirilmelidir.

Ecevit'in kaleme aldığı **'Ortanın Solu'** kitapçığı bu içeriği ile yalnızca o yönelişin nedenlerini açıklayan bir savunma olmaktan çıkıp, devlet ve toplum yaşamının her alanında uygulanması gereken esasları oldukça ayrıntılı biçimde belirleyen bir program niteliğini almıştı. Bu içeriği ile **Ecevit**'in **'halkçılık'** temeli üzerine oturtulan **ortanın solu** anlayışının **Devlet** ve **'Devletçilik'**e dayanan **İnönü**'nünkinden farklı olduğu anlaşılmıştı (İSİN, 216). Bu da **Ecevit**'in önce CHP içinde, sonra ülke yönetiminde daha üst düzeyde görev almaya hazırlandığının bir kanıtı olmuştu. Nitekim partinin Kurultayında karşıtlarına üstünlük sağlayarak **ortanın solu**'nu savunan arkadaşlarıyla birlikte Genel Yönetim Kurulu'na seçilmişti. Arkasından Genel Başkan **İnönü**'yü zorlayarak Genel Sekreter olmayı sağlamıştı. Bu da onun siyasal yükselişinin Çalışma Bakanlığı'ndan sonraki ikinci büyük aşaması olmuştu...

Ç) DEMİREL'İN İLK BAŞBAKANLIĞI

10 Ekim 1965 seçimleri AP'nin üstünlüğü ile sonuçlanınca partinin yeni ve 41 yaşındaki genç Genel Başkanı Isparta Milletvekili **Süleyman Demirel**'in de

Başbakanlığa getirilmesi yolu açılmıştı. **Millet Meclisi** 22 Ekimde toplandığında başkanlığa bir AP'li, **Ferruh Bozbeyli** seçilmişti. Başbakan **Ürgüplü** hükümetinin istifasını sunmuştu. Cumhurbaşkanı **Cevdet Sunay** da 23 Ekimde **Süleyman Demirel**'e Başbakanlık görevini vermişti.

1- İLK 'AP' HÜKÜMETİNİN PROGRAMI

Demirel, 27 Ekim 1965'te oluşturduğu bu ilk kabinesinde var olan 18 Bakanlığı korumuş, fakat Başbakanlık yardımcılığını kaldırarak Devlet Bakanlıkları sayısını 5'e çıkarmıştı. Türk siyasal yaşamının bundan sonraki döneminde etkili olacaklardan **İhsan Sabri Çağlayangil** Dışişleri, **Faruk Sükan** İçişleri, **Ahmet Topaloğlu** Milli Savunma ve **Haldun Menteşeoğlu** İmar ve İskân Bakanı olarak kabinede yer almışlardı. Hükümete TBMM dışından da bir üye alınmış, teknik bir alan olan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na **İbrahim Deriner** getirilmişti. Ancak 1.5 yıl sonra onun yerini bir AP'li almıştı. Seçim dönemi içinde çeşitli Bakanlıklarda yeni atama ya da yer değiştirme olarak 18 değişiklik yapılmış ve **Orman Bakanlığı** adıyla yeni bir Bakanlık da kurulmuştu (11 Ağustos 1969).

Hükümet Programı ise 3 Kasımda okunmuştu. Çok ayrıntılı olarak hazırlanmış olan **Demirel**'in bu ilk hükümet programı, onun liderliğindeki AP'nin amaçlarını, bundan böyle uygulayacağı yönetimin ya da rejimin nasıl olacağını belirleyen öğeler içermekteydi. O nedenle söz konusu programı bu yönleriyle ele almak yerinde olacaktır. 27 Mayıs 1960'la başlayan bir **'intikal'** (geçiş) döneminin **'abartılı, çelişkili ve kırıcı olaylarının'** bütün sonuçlarıyla kapandığının ve yeni bir dönemin başladığının öne sürülmesiyle başlayan programda, bu dolaylı eleştiriden hemen sonra **Atatürk ilkeleri**'ne ve 27 Mayıs devrimine bağlılık dile getirilerek yeni Anayasa'nın tümüyle uygulanacağı belirtilmişti. **"Her şeyden evvel açıklanacak husus, Atatürk ilkelerine ve 27 Mayıs inkılabına dayanan ve milli iradenin tasvibine mazhar olan** (uygun bulmasını sağlayan) **Anayasa'nın ruh ve metni ile hâkim kılmanın şaşmaz hedefimiz olduğudur."** Hangi siyasal görüşe sahip olunursa olunsun ulus olarak birbirimize karşı hoşgörülü davranmak zorunda bulunulduğuna işaret edilmiş, ancak hükümetin en önemli görevlerinden birinin zararlı akımlara, özellikle de **komünizm** tehlikesine karşı şiddetle mücadele etmek olacağı vurgulanmıştı:

"Bünyemizde sinsi sinsi yaşadığı öteden beri bilinen, fakat son zamanlarda açıkça harekete geçtiği görülen her türlü zararlı cereyanlardan, bilhassa komünizme yönelmiş faaliyetlerden, rejimimizin ve cemiyet nizamının zedelenmemesi için kanunlarımızı, gâye ve ruhlarına uygun tatbik etmek, Anayasa'dan doğan hürriyetleri, hürriyeti yok etme yolunda kullanmaya asla meydan ve imkân vermemek en önemli vazifemiz olacaktır."

Aşırı sağ ya da **gericilik** tehlikesine değinilmeksizin yalnızca **komünizm**'e ilişkin olan bu sözler, 1950 öncesinde olduğu gibi yeniden **'milliyetçi'** damgasını taşıyan örgütlenmelere gidileceğini ve yeni bir **'komünist avı'**na girişileceğini göstermişti. Programda, özerk TRT yasasında da bir kısıtlamaya gidileceği açıklanmıştı: **"Devlet radyolarının Anayasa hükümlerine aykırı ve milli politika ile çelişmeli ve kamu düzeni bakımından zararlı bir şekilde faaliyette bulunmasını önleyecek tedbirler alınacaktır. TRT Kurumu Kanunu, geçmiş tatbikatından doğan şikâyetler göz önüne alınarak Anayasamızın emrettiği muhtariyetini** (özerkliğini) **zedelemeksizin tâdili** (değiştirilmesi) **cihetine gidilecektir."**

AP'nin bu ilk hükümet programında, bu alanlar dışındaki girişimlerin, uygulamaların neler olacağını yansıtan bölümler dikkat çekiciydi. Örneğin, **"Anayasamızın laiklik prensibini, vatandaşın dini ihtiyaçlarını baskı altında tutan, din ve ibadet hürriyetini, din eğitimini kısıtlayan bir çerçeve içerisinde mütalaa etmek** (görmek) **mümkün değildir"** denilmişti. Aslında bu anlatım dinsel inanç, tapınma ve eğitimin kısıtlandığını, baskı altında tutulduğunu öne süren bir eleştiri demekti. O değerlendirmenin bir sonucu olarak da programda iyi eğitim görmüş din adamları yetiştirmenin önemseneceği, Diyanet İşleri Başkanlığı'na **'yeni ve gerçek yeri'**nin verileceği ve mesleki ve teknik okul mezunları ile birlikte **"imam-hatip mezunlarına da yüksek öğretim imkânlarının açık tutulacağı"** belirtilmişti. Bu da imam-hatip okullarını bitirenlere üniversite kapılarını açmaya yönelme idi.

Ekonomi ve kalkınma sorunlarına gelince, programda Anayasa'ya girmiş olan **plan**'dan söz edilmekte, fakat bunun **devletçilik**'le bir ilişkisi bulunmadığı öne sürülerek ona yeni bir tanım, yeni içerik kazandırmaya çalışılmaktaydı:

"Dünyada her ekonomi karmadır. Bizim karma ekonomi anlayışımıza göre, devlet faaliyeti ve kamu sektörü, vatandaşın mutluluk ve refaha ulaşma çabasında ona yardımcı olmak, onu desteklemek zorunluluğundadır.

Planı, rasyonel bir iktisadi politika takip edebilmenin en tesirli vasıtası olarak görüyoruz. Demokratik memleketlerdeki Planlama ile Devletçilik arasında ne tatbikat ne de mantık ve nazariye (kuram) **yönünde herhangi bir bağ bulunmadığı kanaatindeyiz. Planı, Devletçiliğin tabii bir sonucu olarak gören düşünce tarzı** (biçimi), **milli hayatımız bakımından son derece faydalı ve zaruri bir mekanizma olan plan fikri için zararlı bir görüştür.**

Plan, biçildiği şekilde giyilmesi gereken bir dar ceket değildir. Planı, sorumsuzluk, hareketsizlik ve vatandaş ve ihtiyaçlarına sırt çevirmenin bir bahanesi sayan görüşe katılmıyoruz...

Demokratik bir düzende ve piyasa mekanizmasına dayanan bir iktisadi bünye içinde planlama, özel sektör için yol gösterici, aydınlatıcı ve teşvik edici olmalıdır..."

Karma ekonomiden söz ederken, tüm ağırlığı özel sektöre veren bu satırlar, AP iktidarında planlamaya dayalı bir kalkınma çabasının aşağılanacağının ve piyasa ekonomisine geçileceğinin habercisi demekti. Nitekim kısaca KİT diye anılan **Kamu İktisadi Teşekkülleri**'nden devlet kontrolü altında kalmasına gerek görülmeyenlerin özel sektöre devredileceği, yabancı sermayeden her alanda yararlanılacağı, özel sektörün hastane kurmalarının destekleneceği açıklanmıştı. Sulama ve baraj yapımlarına geniş yer ayrılan programda, **Beş Yıllık Kalkınma Planı**'nda öngörülen **Keban** baraj ve hidroelektrik santralinin yapımına ve **Gökçekaya** barajının hizmete konulmasına çalışılacağı belirtilmişti. Ayrıca, 1963'te oluşturulmuş olan **PETKİM**'ce (Petrokimya Anonim Şirketi) öngörülen, bir **petrokimya sanayii** kurulacağı açıklanmıştı. **Toprak ve tarım reformu**'na gelince, bundan açıkça söz edilmeksizin **tapu ve kadastro** işlemlerine öncelik tanınacağı söylenmişti. Dış siyaset konusunda önceki hükümetlerin programlarına göre fazla bir ayrılık bulunmayan **Demirel** Hükümeti programında **Birleşmiş Milletler** ve **Avrupa Ekonomik Topluluğu** ile olan ilişkilere değinilirken, **Ortak Pazar**'a tam olarak katılabilmek için üretimin artırılması ve yerli sanayide bir bünye değişikliği yapılması gerektiğine işaret edilmişti. Bütün bunların dışında programda, devam etmekte olan **Kıbrıs sorunu**'na geniş yer ayrılmıştı (Metin: TCH, II, 96-134).

2- OLGULAR VE OLUMSUZLUKLAR

S.Demirel Hükümeti AP içindeki **Sadettin Bilgiç**'in etrafında toplanmış olan grubun muhalefetini kırdıktan sonra MM'den 172 red, 10 çekimser ve 2 boş oya karşın 252 oyla güven almıştı. TBMM'nin her iki kanadında çoğunluğa dayanan bir hükümetin kurulmasıyla 1961'den beri birbirini izleyen ortak hükümetler dönemi sona ermişti. 1965 Ekim seçimleri sonunda kurulan hükümet, 1969 Ekim seçimleri sonuçlarının açıklandığı 22 Ekime kadar 4 yıl iş başında kalacaktı. Ama seçimler sonrasının ilk kabinesini de yine **Demirel** kuracaktı. Böylelikle onun bu iki hükümetinin süresi 1970 Martına kadar 4,5 yılı bulacaktı. AP iş başına geldiğinde yapılması gereken önemli işler, yeni Anayasa'nın öngördüğü uyum yasalarının çıkartılarak katılımcı demokrasinin, özgürlükçü bir hukuk devletinin gerektirdiği düzenin pekiştirilmesi, partiler ve vatandaşlar arasındaki kırgınlıkların giderilerek ulusal dayanışmanın sağlanması idi. Bu arada AP, kendi programında öngördüğü ve seçim bildirisinde açıkladığı girişimlerde de bulunabilir, vaatlerini yerine getirebilirdi. Bunların dışında ekonomik sıkıntıların azaltılması, gittikçe tırmanan **Kıbrıs bunalımı**'ndan çıkıp bir çözüme varmak, öncelikli güncel sorunlar olarak görünüyordu. Ayrıca Cumhurbaşkanı **Gürsel** de yeni kabine üyeleri kendisini ziyarete geldiklerinde Sanayi Bakanı **Mehmet Turgut**'tan, artık otomotiv sanayii kurularak bir Türk otomobilinin üretilmesini ve İstanbul Boğazı üzerinde bir köprü yapılmasını istemişti. 27 Mayıs 1960'tan sonra Eskişehir'de yapılmış olan

ve **'Devrim'** adı verilen otomobil çalıştırılamamıştı. Asya ile Avrupa arasındaki trafik akışının nasıl çözüleceği konusunda da yıllardır tartışmalar yapılmaktaydı. Cumhurbaşkanı'nın bu uyarısı üzerine hükümet, otomotiv sanayii kurulması sorununa eğilmiş, OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) da bunu desteklemek için 50 milyon liralık bir fon ayırmıştı. Böylece bir süre sonra Koç grubunca üretilen **Anadol** marka otomobiller hizmete girmişti.

10 Ekim seçimlerinden sonra 24 Ekim 1965'te genel **nüfus sayımı** yapılmıştı. Buna göre 1960'da 27.754.820 olan Türkiye nüfusu 31.391.421'e yükselmişti. Ancak bu sayısal artışa karşın artış oranı % 28.53'ten % 24.62'ye düşmüştü. Yine de dünya ortalamasından hayli yüksek olan bu oran, ülkenin insan kaynağını ve gücünü artırırken beslenme, konut, eğitim ve sağlık sorunlarının çözülmesinde zaten var olan zorlukları da artırıyordu. AP genel başkanının deyimiyle vatandaşa **aş ve iş** bulmak güncelliğini ve önceliğini koruyordu.

1966 Haziranında da üçte bir senato yenileme seçimlerine gidilmişti. Boşalan 24 üyelikle birlikte 52 senatörlük için 5 Haziranda yapılan seçimlerde yukarıda belirtildiği gibi yine AP üstünlük sağlamıştı. Bu sonuçlar AP'nin ve lideri **Demirel**'in TBMM'deki durumunu daha da güçlendirmişti.

AP'nin bu ilk iktidar yıllarında kimi somut adımlar atılmış, önemli bazı yatırımlar gerçekleştirilmişti. **Demirel** Hükümeti ilk aşamada seçim bildirisinde açıkladığı affı gerçekleştirmeye ve seçim yasasında değişiklik yaparak, **milli bakiye** (ulusal artık) sistemini kaldırmaya çalışmıştı. Ancak af tasarısında eski Demokratlara siyasal hakların geri verilmesi öngörülmemişti. Bunda Silahlı Kuvvetler'in böyle bir aftan yana olmaması kadar, AP yöneticilerinin özellikle de **S.Demirel**'in kendilerine rakip yaratmak istememeleri de etken olmuştu. 1961 seçimlerinden sonra ısrarla **Yassıada** hükümlülerinin aflarını isteyen ve CHP ile kurdukları ortak hükümeti zorlayan AP, tek başına iktidar olduğunda bu heyecanını yitirmişti. Seçim Yasası değişikliğine gelince, buna ilişkin tasarı 1966 Şubatında Meclis'te ele alınmıştı. Ama muhalefet milletvekilleri bunu protesto ederek salondan çıktıklarından çoğunluk sağlanamamıştı. Her iki tasarı kamuoyunda da tepkiler yarattığından bunların Senato Seçimleri sonuna bırakılması uygun görülmüştü. Böylece Af Yasası ancak Millet Meclisi'nde 14 Temmuz 1966'da, C.Senatosu'nda da 3 Ağustosta kabul edilmiş ve 9 Ağustosta yayımlanarak yürürlüğe konulmuştu. **Yassıada**'da hüküm giymiş olan DP'lilerin de suçları bu af kapsamına alınmış, fakat onlara siyasal hakları geri verilmemişti. Bu nedenle Demokrat Parti'nin kurucusu eski Cumhurbaşkanı **Celal Bayar**, partili arkadaşlarının tümüyle af edilebilmesi için CHP lideri **İnönü**'nün yardımını sağlamaya yönelmişti. Söz konusu Af Yasası'nın Millet Meclisi'nde kabul edilmesinin ardından Cumhurbaşkanı **Cevdet Sunay**, hasta olduğu gerekçesiyle **Celal Bayar**'ı affetmişti (8 Temmuz 1966). Eski Demokratlara siyasal haklarının verilmesi Anayasa'da bir değişikliği gerektirdiğinden bu, **İnönü**'nün bütün çabasına karşın, 3 yıl sonra gerçekleşebilmişti. Anayasa'nın kimlerin milletvekili seçilemeyeceklerini belirleyen 68. maddesinde, ağır bir suçtan af edilmiş olsalar bile milletvekili seçilemeyecek-

leri hükmü yer almıştı. Buradaki **"affa uğramış olsalar bile"** kaydının **Yassıada** hükümlüleri için öngörüldüğü de açıktı. Bu nedenle affın gerçekleşebilmesi için bu ibarenin madde metninden çıkartılması gerekliydi. Bunu öngören değişiklik, **Demokrat Parti**'nin iktidara gelişinin yıldönümü olan 14 Mayısta Millet Meclisi'nde kabul edilmişti. Ancak yüksek komutanların böyle bir değişikliğe karşı oldukları anlaşılmıştı. Bunun üzerine Başbakan **Demirel** yazılı bir demeç vererek Silahlı Kuvvetler'i kışkırtıcı davranışlardan sakınılmasını dilemişti. Böylece eski Demokratlara siyasal haklarının geri verilmesine karşı olduğunu da göstermişti. Bununla da kalmamış, partisinin senatörlerinden bu değişikliğe oy vermemelerini istemişti. Ama Anayasa değişikliği 6 Kasımda Senatoca da kabul edilmişti. **Bayar** da **İnönü**'nün, **"Kuyudan adam çıkarma"** diye nitelenen bu yoğun çabasına teşekkür etmek için 14 Mayıs akşamı **Pembe Köşk**'e ziyarete gitmişti. **Demirel**'in ve AP'nin bu konuda takındıkları olumsuz tavırdan ötürü **Bayar**'ın kızı **Nilüfer Gürsoy** ile **Samet Ağaoğlu**'nun eşi **Neriman Ağaoğlu** AP'den istifa etmişlerdi. Her ne kadar TİP, eski Demokratlara siyasal haklarının iadesine ilişkin yasa değişikliğinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuşsa da bu istekleri reddedilmişti.

Seçim Yasası'nda yapılmak istenen değişiklik ise, muhalefet partilerinin tepkisiyle karşılandığı için birkaç kez ertelenmiş ve ancak 1968 Martında çıkartılabilmişti. Bu değişiklikle **milli bakıye** sistemine son verilmiş ve böylece küçük partilerin, özellikle de TİP'in Meclis'e girmeleri önlenmek istenmişti. Nitekim 1969 seçimlerinde TİP ve öteki partiler Meclislerde daha az üye ile temsil edilir olmuşlardı.

Demirel'in bu ilk Başbakanlığı yıllarında önemli bazı yatırımlarda bulunulmuştu. **İnönü** ortak hükümeti döneminde Siirt'in Şelmo köyü yakınında zengin **petrol** damarı bulunmasından sonra başlatılan aramalar olumlu sonuçlanmıştı. Oradan elde edilen ham petrolü İskenderun'a nakletmek için yapımına başlanan **boru hattı** tamamlanmıştı (4 Ocak 1967). İzmir **Aliağa**'da bir **petrol rafinerisi** yapılması için de Ruslarla anlaşmaya varılmış ve inşaata başlanılmıştı (1966). Yine Ruslarla üçüncü bir çelik fabrikasının kurulmasını öngören anlaşma da imzalanmıştı (7 Mayıs 1968). Bu arada İzmit yakınlarında **Yarımca**'da 15 üniteden oluşan büyük bir **petro-kimya tesisi**'nin kurulması kararlaştırılmıştı (1967). Bu tesisin ilk 5 ünitesi 1970'te hizmete sokulacaktı. Baraj yapımlarına öncelik verildiğinden, yılda 5 milyar 871 milyon kw/saat elektrik üretmesi planlanan **Keban** barajının temeli atılmış (12 Haziran 1966) ve **Altınapa** barajı hizmete sokulmuştu (5 Ağustos 1967). Öte yandan 31 Ocak 1968'de Türkiye'de **televizyon yayınları** başlamıştı.

Ancak bu olumlu gelişmelere karşın 27 Mayıs'ın ürünü olan 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı içinde sağ-sol, milliyetçi-sosyalist, ırkçı-dinci düşüncelerin serbestçe söylenir olması, bunları yansıtan yayınların artması ve bu düşüncelere dayanan yeni yeni dernek, kulüp ve siyasal partilerin kurulması, çok geçmeden bu kesimlerdeki tartışmaları karşılıklı suçlamalara dönüştürmüştü. AP

liderlerinin kendilerine rakip olacakları endişesiyle başlangıçta affedilmelerini istedikleri eski DP'lilere siyasal haklarının verilmesini engellemeye çalışmaları ve sağ-sol tartışmalarında açıkça sağda yer almaları, ülkedeki düşünce ayrılıklarını bir parçalanmaya doğru sürüklemişti. **İnönü** ve **S.Ürgüplü** Hükümetlerinin programlarında da Anayasal demokratik düzeni kaldırmaya yönelik sağ ya da sol aşırı düşüncelere karşı mücadele edileceği belirtilmişti. Ancak **Demirel** Hükümetinin programında bu mücadele tek bir yöne, **komünizm**'e çevrilmişti. Daha yeni hükümetin ilk günlerinde Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 40 öğretim üyesi, ABD'nin Kıbrıs ve Vietnam siyasetini değiştirip bağımsızlık savaşı vermekte olan ülkelere destek olmasını istemişlerdi. Başbakan **Demirel** Türkiye'nin demokratik bir ülke olduğunu belirterek öne sürülen görüşlere aldırmayacağını söylemişti. Ama ertesi günü çeşitli üniversitelerdeki 79 öğretim üyesi o bildiriyi desteklediklerini açıklamışlardı. Yıl sonuna doğru 101 öğretim üyesi ise 79'ların bildirisine karşı çıkarak Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden ayrılmasına olanak bulunmadığını ve eğer bir emperyalizm tehlikesi varsa bunun **'komünizmin öngördüğü bir emperyalizm'** olduğunu öne sürmüşlerdi. Böylece öğretim üyeleri arasında da yavaş yavaş hükümet karşıtı ya da yanlısı olarak ikiye bölünme başlamıştı.

O günlerde İzmir'de tekstil işçileri kendi sendikalarının imzaladıkları toplu sözleşme koşullarını kabul etmeyerek **grev**'e gitmişlerdi (6 Aralık 1965). Grev 64 gününü doldurduğunda da işçilerle güvenlik güçleri arasında çatışma çıkmış ve 3 polis, 8 asker, 4 gazeteci ile 50 kadar işçi yaralanmıştı. Bu olay işçi eylemlerine bundan böyle daha dikkatle ve duyarlılıkla eğilinmesi gerektiğini göstermişti. Ayrıca hükümetin kendisine muhalif gördüğü kimi personeli işten çıkartması da gerilimin artmasında etken olmuştu. Türkiye Petrolleri Genel Müdürü **İhsan Topaloğlu** ile hukuk danışmanı Prof. **Muammer Aksoy** ve daha birçok üst düzey görevlisi görevden alınmıştı. Daha sonraki günlerde de (Nisan 1966) aynı gerekçeyle Devlet Tiyatroları Genel Müdürü **Muhsin Ertuğrul**'un görevine son verilmişti. Aşırı solcu/komünist oldukları savıyla tanınmış bazı kişiler hakkında da soruşturmalara girişilmişti. Ünlü romancı **Orhan Kemal** ile TİP'li 2 üye komünist propagandası yaptıkları gerekçesiyle tutuklanmışlar (7 Mart), aralarında **Yaşar Kemal** ile **Ruhi Su**'nun da bulunduğu bazı sanatçılar da, halkı sınıflara ayırmak ve dini siyasete alet etmekle suçlanmışlardı. İstanbul Taksim meydanında bir gösteri yapan sağcı öğrenciler hükümetten komünizme karşı soruşturma açılmasını istemişlerdi. Bu iddialar karşısında TİP'e girmiş olan eski MBK üyesi **Muzaffer Karan** partiden istifa etmiş, Adalet Bakanlığı da aşırı akımlarla gerektiği gibi savaşabilmek için Ceza Yasası'nın 141. ve 142. maddelerinin daha da güçlendirileceğini bildirmişti. Bütün bunların dışında Ankara'da **Milli Kurtuluş Komitesi** imzasıyla bildiriler dağıtılması bu olumsuzlukları daha da artırmıştı. Söz konusu bildirilerde AP hükümetinin güttüğü siyasa **milliyetçilik** kavramına aykırı diye kınanmış ve ordunun bir girişimde bulunarak bu hükümeti iş başından uzaklaştırması istenmişti (18 Ocak 1966). Mart başlarında buna benzer bir başka bildiri daha dağıtılmıştı. Polis ilk bildirinin Siyasal Bilgiler'deki, ikincisinin de ODTÜ'deki **Fikir Kulü-**

bü'nce dağıtıldığını öne sürmüştü. Ama öyle de olsa başkentte **darbe** söylentileri yeniden gündeme gelmişti. Giderek artan gergin hava nedeniyle Meclis 7 günlük bir tatile girmişti. Bu arada Devlet Bakanı **Refet Sezgin, komünizm**'le yapılacak savaşın ilkelerini saptamak amacıyla İslam dünyasından bazı din adamlarının çağırılacağını söylemişti. O günlerde yurdun çeşitli yerlerinde **Atatürk** büstlerine saldırılar da düzenlenmişti. Bunun üzerine Meclis'te bir konuşma yapan **İsmet İnönü, komünizm** kadar **irtica**'nın da tehlikeli olduğunu belirterek dikkatleri dinci kıpırdanmalara çekmek istemişti. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Korg. **Refet Ülgenalp** de gerici eylemleri anımsatarak **"Bu memleketi sakallı keçiler ile keçi sakallılar kemiriyor"** diye sakallı gericileri ormanları kemiren keçilere benzetmişti. Buna karşın Başbakan **Demirel** artık Türkiye'de **Derviş Vahdeti**'yi andıran gericilerin yaşamasına olanak bulunmadığını savunmuş, Genelkurmay Başkanı **Cemal Tural** da bir genelge yayımlayarak ABD'de yazılmış **'Komünizmle Mücadele Metotları'** adlı kitabın bütün askeri okullarda ders programlarına alınacağını açıklamıştı (28 Nisan). Bir süre sonra eski MBK üyelerinden Emekli Gnl. **Sıtkı Ulay** Meclis'te bir grup milletvekilinin saldırısına uğrayarak tartaklanmıştı. Tabii senatörlükten ayrıldıktan sonra **Sosyal Demokratik Parti** adıyla bir parti kuran **Ulay,** umduğunu bulamayınca 1965 sonlarında partiyi kapatarak CHP'ye katılmıştı. Onun dövülmesi yeni tepkiler doğururken bir gün sonra 7-8 Mayıs 1966 gecesi polis, TBMM'de muhalefet milletvekillerinin sıralarında aramalar yapmıştı. İçişleri Bakanı **Faruk Sükan** böyle bir arama için kendisinin emir vermediğini söylerken, aramaların bir ihbar üzerine yapıldığı ve amacın gizli olarak dağıtılan bildirilerin Meclis'teki daktilo ya da teksir makinelerinde yazılıp yazılmadığını saptamak olduğu açıklanmıştı. Ancak iktidar-muhalefet ilişkileri daha da bozulmuştu. **İnönü**, tepkisini **"Eşkiyanın gece yarısı ne yapacağı belli olmaz!"** diye gösterirken, CGP Başkanı **Feyzioğlu** da **Demirel**'in Başbakanlığında bütün işlerin durakladığını söylemişti... **Osman Bölükbaşı** ise AP'nin komünizme karşı yalnızca lafını ederek savaştığını, bu sorunu kendi çıkarı için bir araç olarak kullandığını öne sürmüştü. Partiler arası ilişkilerin sertleşmesi karşısında Cumhurbaşkanı **Sunay,** parti liderleriyle ortak bir görüşme yapmış, 19 Mayıs konuşmasında da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve komutanların hiçbir prensibin aracı olmadığını, kendisinin de tarafsız davrandığını belirtmişti.

Ama **Senato yenileme seçimleri** nedeniyle gerici görüş ve akımların yeniden hız kazandığı, bazı çevrelerin solcu bildikleri kişi ve gruplara karşı saldırdıkları görülmüştü. Milliyetçi-muhafazakâr kesimin en çok saldırdıkları da öğretmenler olmuştu. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) Başkanı **Fakir Baykurt, "Türkiye'de her gün bir yerde bir öğretmen dövülüyor"** diye olayları protesto etmiş ve hükümetin bu saldırıları önlemediğini belirterek **"Hükümet de susarak cehaleti destekliyor"** demişti. **İsmet İnönü** de Başbakan **Demirel**'den **Nurculuk** akımına ve **Saidi Nursi** adının seçim propagandalarında kullanılmasına karşı çıkmasını istemişti. Genelkurmay Başkanı orduya bir genelge yayımlayarak Nurculuğun **laik** Türkiye için bir tehlike oluşturduğunu belirtmişti (11 Haziran

1966). Başbakan bu konuda sessizliğini korurken AP'den istifa eden Zonguldak Senatörü Amiral **Tevfik İnci, Demirel**'i tek başına savaşmak isteyen **'tek adam'** olmayı istemekle suçlamıştı. Eylül başlarında rejimi ve hükümeti eleştiren yazılar yazan gazeteci **İlhami Soysal**'ın, bazı kişilerce zorla bir arabaya sokularak dövülmesi ise güvenlik güçleri içinde bir gizli grubun bulunduğu tartışmalarına yol açmıştı. **Soysal**'a bir geçmiş olsun telgrafı çeken Başbakan, sol tehlike hakkında vatandaşları uyarmak amacıyla Ege bölgesinde bir geziye çıkmıştı. Dinin siyasete araç edildiği iddialarını, sık sık tekrarladığı gibi, **"Din özgürlüğü baskı ve istismar konusu olamaz"** diye yanıtlayan **Demirel,** 6 Kasımda toplanan AP İzmir İl Kongresinde olası bir darbe girişiminin silahlanan halk tarafından önleneceğini öne sürmüştü. Başbakan bu konuşmasında, Cezayir bölgesi komutanı iken General **de Gaulle**'ün sömürge siyasasına karşı çıkarak 22 Nisan 1961'de bir darbe yapmak isteyen General **Raoul Salan**'ın girişiminin, silahlanan 200.000 gönüllünün hükümetle işbirliği yapmasıyla önlendiğini söylemişti (Kongre Konuşmaları, 31 vd.). Başbakan'ın bu sözleri doğal olarak geniş yankılar uyandırmış ve halkı silahlanmaya çağrı olarak algılanmıştı. Tepkiler üzerine birkaç gün sonra Bursa'da konuşan **Demirel** halka silah dağıtmayı düşünmediğini, bu yoldaki eleştirilerin yersiz olduğunu söylemiş, ama yine de **"Yasal düzeni yıkmak isteyen âsilere karşı gayet tabii ki milletin direnme hakkı vardır"** diye eklemişti. Daha bir süre kamuoyunu meşgul eden darbe söylentileri Cumhurbaşkanı **Sunay**'ın 1967 yılbaşı mesajında **"Darbelerle, ihtilallerle, reformlarla, direnme hareketleriyle oyun olmaz ve Silahlı Kuvvetler bu tür çabalara âlet edilemez ve seyirci kalamaz"** diye iki tarafı da uyaran sözleriyle noktalanmıştı. Bu arada toplanan AP Genel Kongresi'nde (27-29 Kasım) **Demirel,** milliyetçi-mukaddesatçı olarak tanınan **Bilgiç** grubuna karşı üstünlük sağlayarak yeniden genel başkan seçilmişti. O grubun partiden koptuktan ya da çıkarıldıktan sonra **Demokratik Parti**'yi kurmaları, hükümeti ve **Demirel**'i yalnız 'sol'a karşı değil kendi sağındaki bu yeni parti ile de mücadele etmeye sürüklemişti.

Hükümetin 1967 Şubatında Meclis'e sunduğu **Temel Hak ve Hürriyetleri Koruma Yasası** yeni tartışmalara yol açmıştı. Bu yasa ile özellikle 'düşünce ve vicdan özgürlüğü'ne geniş bir çerçeve getirilerek, yalnız âyin ve ibadetleri değil, laiklikle bağdaşmayan gösteri ve eylemleri de o çerçeve içine almak istenmişti. Öte yandan ülke düzeyinde TİP'in söylem ve eylemlerine karşı yöneltilen baskılar sürmüştü. Partinin Nisan 1967'de toplanan Sakarya İl Kongresi saldırıya uğramış; Kayseri'deki parti binası tahrip edilmişti. Milletvekili **Çetin Altan** İzmir'de konuşurken tartaklanmıştı (23 Nisan). Ancak haziranda yayımlanan **'Aya Doğru'** başlıklı yazısında, aya indirilen Rus uydusunu komünizmin bir zaferi olarak övdüğü gerekçesiyle yargılanabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması yoluna gidilmişti. Anayasa ve Adalet Komisyonu ile Millet Meclisi çoğunluğu dokunulmazlığın kaldırılmasını kararlaştırmışken Anayasa Mahkemesi bu kararı iptal etmişti. Ama aralık ortasında Meclis Komisyonu bu kez bir başka nedenle **Çetin Altan**'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına karar vermişti. Bu karar genel kuruldan geçip

onaylanmadan 1968 Bütçesi görüşmeleri, iktidar milletvekilleri ile TİP'li üyeler arasında sert tartışma ve kavgalara neden olmuştu. Görüşmeler sırasında İçişleri Bakanı **F.Sükan**'ın TİP'i suçlaması, **Ç.Altan**'ın da buna yanıt vermesi üzerine, AP'li milletvekilleri kürsüye saldırarak **Altan**'ı ve **Yunus Koçak**'ı ağır biçimde dövmüşlerdi (20 Şubat 1968).

TİP'e karşı soruşturma açılacağı söylenirken İstanbul ve Ankara'da 'sol'a karşı yeni mitingler de düzenlenmişti. 3 Martta İstanbul'da yapılan ve **'Uyanış'** adı verilen mitingte **"Komünizmi ezeceğiz, Türkistan'a geçeceğiz!"** yazılı pankartlar taşınırken, **İsmet İnönü** de 'solcu yoldaş' sayılmıştı (Cumhuriyet, 4 Mart 1968). Milli Türk Talebe Birliği'nin düzenlediği Ankara mitingine de **'Milli Şahlanma'** adı verilmişti. Dinsel bir içerik taşıyan bu mitingte ise, ordu kesimini memnun edecek bir yaklaşımla, **"Yasamız Ordumuz - İslamiyettir yolumuz!"** sloganları atılmıştı.

DP iktidarının son yıllarında olduğu gibi muhalefeti sindirmeye yönelik bu davranışlar, 'sol'a göre çok daha iyi örgütlenmiş olan **milliyetçi** çevreleri hareketa geçirirken öteden beri **laiklik** karşıtı dinci-gerici grupları da cesaretlendirmişti. Köyceğiz'in Ortaca bucağında Sünni ve Alevi vatandaşlar arasında çıkan çatışma (8 Haziran 1966) kötü gidişin bir işareti olmuştu. Buna gereken önem verilmediği için toplumsal gerginlik giderek artmış ve 1968'e gelindiğinde komünizme karşı olduğu söylenen **toplu namazlar** kılınmaya başlanmıştı. İstanbul'un fethinin yıldönümü olan 29 Mayısta da bir grup, Cumhuriyet döneminde müzeye dönüştürülmüş olan **Ayasofya** önünde toplu namaz kılmak istemiş, ancak askeri birlikler buna izin vermemişti. 1967 Nisanında Ankara'da, kurulması öngörülen 'İslam Devleti'nin Anayasası' olarak hazırlanan bir metin dağıtılmıştı. Böylece Türkiye Cumhuriyeti yerine **şeriat**'a dayalı bir din devleti kurma hazırlıklarına da başlanmıştı. Söz konusu bildirilerin, İslami anlayışta sözlü uyarıdan sonra gelen ikinci aşama olarak kabul edilen 'yazılı uyarı grubu' anlamına gelen **Hizbü't-Tahrir** adını taşıyan bir örgüt tarafından dağıtıldığı ve anayasayı da onun hazırladığı belirlenmişti. Örgütün tutuklanan 7 üyesinden 4'ünün Ürdünlü öğrenci, birisinin de Fen Fakültesi Astronomi Doçenti olduğu saptanmıştı! Olay her yönüyle üzücü ve düşündürücü idi. Müslüman ülkelerden bir kısmının Türkiye'deki laikliği bu kez içten vurmak için harekete geçtikleri ve gökyüzü ile uğraşan bir öğretim üyesinin bile bilimi yadsıyan bir bağnazlığa sapabileceği anlaşılmıştı. Tehlike çanları çalmış gibiydi. Gereken önlemler gecikmeden alınmalıydı. Ne ki siyasal çıkarlarla tehlike gözardı edilmişti. Başbakan **Demirel**, İzmir Yüksek İslam Enstitüsü binasının temeline ilk harcı **'tekbir'** sadaları içinde atmıştı. Dönemin Milli Eğitim Bakanı 1968 bütçe görüşmelerinde her il'e bir imam-hatip okulu açılacağı vaadinde bulunmuştu! 23 Martta Bursa'da toplanan **Türkiye Milliyetçi Kuruluşları İstişari Kongresi**'nde İslam Halifesi olmakla övünen **II. Abdülhamid**'e övgüler düzülmüş ve mevcut Anayasa yerilerek, onun **"Hâkimiyet milletindir"** hükmü **"Hâkimiyet Müslümanlığındır"** biçiminde yorumlanmıştı. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra bu yorum **"Hâkimiyet Allahındır"**a dönüştürülecekti!

Bütün bunların ötesinde Avrupa'da başlayan öğrenci hareketleri hemen Türkiye'ye de sıçramıştı. Belirli gruplara ayrılmış olan öğrenciler eğitim-öğretimden kaynaklanan bazı sorunların etkisi ve ideolojik çevrelerin de desteğiyle yüksek öğretim kurumlarında **boykot**'lara başlamışlardı. Bunlar çok geçmeden **işgal**'e dönüşmüş ve silahlı eylemlere, adam kaçırmalara, sağ-sol çatışmalarına varmıştı. Böylece ülkede huzur ve güvenlik temelinden sarsılırken başta iktidar partisi olmak üzere siyasal partilerde de dalgalanmalar, bölünmeler yaşanmıştı. CHP'nin bölünmesiyle **Güven Partisi**, AP'nin bölünmesiyle de **Demokratik Parti** kurulmuştu.

2 Haziran 1968'deki Senato yenileme, Belediye, İl Genel Meclisi ve Muhtar seçimleri işte böyle bir ortamda yapılmıştı. Seçim yarışının AP ile CHP arasında geçeceği belliydi. Böyle olmasına karşın iktidardaki AP özellikle TİP'i hedef almış, öteki partiler de varlıklarını korumak ve oy toplayabilmek için yeni söylemlere, sloganlara dayanmak istemişlerdi. AP bastırıp dağıttığı **"İşte TİP"** adlı bir broşürle kamuoyunu ona karşı kışkırtmaya yönelmişti. Nitekim seçim kampanyası süresinde TİP'in İstanbul, Ankara ve Kayseri'de düzenlediği toplantılara saldırılmıştı. CGP lideri **Turhan Feyzioğlu** da ülkede komünizm tehlikesinin giderek arttığını, ancak AP'nin gereken mücadeleyi yapamadığını öne sürerek bu savaşımı en iyi kendi partisinin yapacağını belirtmeye çalışmıştı. CKMP'nin başına geçen **A.Türkeş**, 27 Mayıs devriminin amacına ulaşamadığını söylemeye başlamıştı. YTP lideri **Yusuf Azizoğlu** ise, AP'yi ve **Demirel**'i gerici güçleri toplamak ve Anayasa'ya aykırı hareket etmekle suçlamıştı. Seçimlerden bir hafta önce Antalya'nın **Elmacı** köyünde patlak veren bir **toprak kavgası** ise yıllardır gerçekleştirilemeyen **toprak reformu**'ndaki gecikmenin ne tür bir toplumsal gerilime yol açacağını göstermesi bakımından önemli bir uyarı olmuştu. Topraksız köylüler ile toprak ağaları arasında çıkan bu kavgada 57 köylü tutuklanmıştı.

Senato yenileme, Belediye, İl Genel Meclisi ve Muhtar seçimleri 2 Haziran 1968'de yapılmıştı. Seçimler sırasında ülkenin değişik yerlerinde meydana gelen olaylarda 19 vatandaş hayatını kaybetmişti. Yenileme seçimlerinde AP 30; CHP ise 13 senatörlük kazanmıştı. Millet Partisi ile CGP'de 1'er senatör çıkarabilmişlerdi. TİP ve CKMP ise başarı gösterememişlerdi. Bu sonuçlar 2 yıl önceki Senato yenileme seçimlerine göre AP'nin oy oranının düştüğünü, CHP'nin ise bu oranı artırdığını göstermişti. Özellikle İstanbul'daki seçimlerde bazı usulsüzlükler yapıldığı yolundaki şikâyetler üzerine Yüksek Seçim Kurulu, AP'nin 14 ilçedeki Belediye Meclisi üyeliklerini iptal ederek CHP ve TİP'li üyelere vermişti.

Söz konusu seçimler, öğrenci eylemlerinin başladığı dönemde yapılmıştı. Bu eylemler giderek yaygınlık kazanırken içerik ve amaç da değiştirmişti. Böylece 1969 milletvekili seçimlerine yurtta güven ve huzurun sarsıldığı bir ortamda girilmişti. Bu seçimlerden sonra hükümeti yine AP lideri **S.Demirel** kurmuştu. Ancak bu ikinci **S.Demirel** Hükümeti döneminde Silahlı Kuvvetler'in bir müdahalesi ile karşılaşılmıştı. 12 Mart 1971 günlü **Muhtıra** ile Türkiye yeniden bir ara rejim dönemine girmişti.

D) İDEOLOJİK AKIMLAR, ÖRGÜTLENMELER VE CHP İLE AP'DEN KOPMALAR

Türkiye tarihinde ideolojik denebilecek akımlar 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış ama bu alanda örgütlenmeler İkinci Meşrutiyet döneminde başlamıştı. **Hürriyetin İlanı** olarak kabul edilen 1908 Meşrutiyeti ortamında milliyetçi-sağcı düşünceler yanında demokrat adını taşıyan, dahası açıkça sol düşünceyi yansıtan kuruluşlar ortaya çıkabilmişti. **Ahali İktisat, Sosyal Demokrat** ve **Sosyalist** adını taşıyan siyasi partiler kurulmuştu. Milli Mücadele yıllarında kaçınılmaz olarak milliyetçilik esas alınmıştı. Bu yüzden ılımlı bir solu temsil eden **Halk İştirakıyun Partisi**'ne olanak tanınmış, günün koşulları içinde kurulması gerekli görülen **Türkiye Komünist Partisi** ise devletin gözetiminde oluşturulmuştu. Bu yüzden de Cumhuriyet döneminde **sosyalist** ya da **komünist** düşünce ve onu savunan kuruluşlar yıllarca hep gizli, **illegal** (yasal olmayan) olarak sürdürülmüştü. **Devrim Tarihi**'nin bundan önceki ciltlerinde belirtildiği gibi **İkinci Dünya Savaşı** yılları ülkedeki düşün akımlarının ve ideolojilerin güçlenmesine yol açmıştı. Önce **Nasyonal-Sosyalist** Almanya'nın etkisiyle milliyetçi ve **ırkçı-Turancı** görüşler ağırlık kazanmış, bunu içeren örgütlenmelere gidilmişti. Arkasından **Bolşevik** Sovyet Rusya'nın savaştan galip olarak çıkması sol görüş ve düşünceleri güçlendirmiş, sol yayınlar ortaya çıkmıştı. Ama düşünceleri soğukkanlılıkla tartışmaya alışık olmayan toplumda bu ayrılıklar hemen suçlamalara dönüşmüş ve söz konusu yayınları susturmaya yönelinmişti. 1945'te çok partili düzene geçildiğinde geçici bir rahatlama görülmüştü. **Türkiye Muhafazakâr Partisi** ve **İslam Koruma Partisi** gibi sağ-dinci partiler, **Türkiye Sosyalist Partisi** ile **Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi** adıyla iki sol parti de kurulmuştu. Ayrıca **İstanbul İşçi Sendikaları Birliği** oluşturulmuştu. Fakat 1946 sonlarında söz konusu iki parti ile sendika, bir toplumsal sınıfın öteki sınıflar üzerinde baskı kurmaya yöneldiği savıyla istanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatılmıştı. CHP iktidarının sonlarında aşırı sağ ve sol akımları önleyebilmek amacıyla Ceza Yasası'nda değişiklik yapılmıştı. DP'lilerin de katılmalarıyla Ceza Yasası'nın sol akımlarla ilgili 141, 142 ve dinsel akımlara ilişkin 163. maddelerindeki cezalar artırılmıştı.

1- SOL-SOSYALİST KURULUŞLAR VE YAYINLAR

27 Mayıs Devrimi'yle değişen ortamda sol ideoloji sahipleri, yeniden örgütlenme ve düşüncelerini açıklayan yayınlar yapma olanağını bulmuşlardı. İlk aşamada **Sosyalist Parti**, arkasından **Türkiye İşçi Partisi** (TİP) kurulmuştu (13 Şubat 1961). **Yön** adı verilen bir derginin yayımına başlanması (20 Aralık 1961) ise **12 Mart Muhtırası**'na kadar geçecek 10 yıl içinde toplumda büyük etkiler yaratmıştı. 1962 sonlarında sosyalist düşünceyi gençler ve aydınlar arasın-

da yayma amacıyla **Sosyalist Kültür Derneği** oluşturulmuştu. Bunları yeni bir siyasal kuruluş, **Sosyal Demokrat Parti** izlemişti (22 Eylül 1964). Sosyalist Parti'nin katılmasıyla güçlenen TİP, 1965 seçimlerinde 15 milletvekili çıkartarak TBMM'de de sesini duyurmuştu. **Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu**'nun (DİSK) kurulmasıyla da (13 Şubat 1967), çalışma ve sosyal yaşamda olduğu kadar siyasal yaşamda etkileri günümüzde de süren bir etkinliğe kavuşmuştu. Artık **devrim, devrimcilik,** Türkiye'de **milliyetçilik, İslamcılık** karşıtı olarak en çok kullanılan slogan haline gelmiş ve o doğrultuda kurulan örgütlerin adlarının başına getirilir olmuştu.

1965 seçimleri öncesinde özellikle yüksek öğretim kurumlarında **Fikir Kulüpleri** adıyla oluşturulan grupları birleştirme amacıyla **Fikir Kulüpleri Federasyonu** kurulmuştu. Bununla amaç, gençliği belirli bir ideoloji doğrultusunda birleştirmek ve **sosyalist açıdan devrim**'i gerçekleştirmek olarak saptanmıştı. **Yusuf Küpeli**'nin Genel Başkanlığa getirildiği **Fikir Kulüpleri Federasyonu** için özel bir marş bile kabul edilmişti. **"Ha deyip sırtımızı halklara dayamışız / Kavga, özgürlük için, yığınlar için kavga"** diye başlayan marş amaca ulaşabilmek için sürekli savaşım içine girileceğinin göstergesi olmuştu. Söz konusu kulüpler ve federasyon 1968'de boykotla başlayıp işgalle devam eden öğrenci olaylarında etkili olmuştu. Ama çok geçmeden federasyon içerisinde görüş ayrılıkları belirmişti. Bunu giderip bütünleşmeyi sağlayabilmek amacıyla **Mihri Belli**'nin önerisi üzerine 20 Mayıs 1969'da gençlik örgütleri önderlerinin katıldıkları bir toplantı düzenlenmişti. **Gün Zileli**'nin verdiği bilgiye göre bu toplantı **Fikir Kulüpleri Federasyonu** içindeki iki rakip kesimin söz düellosu biçiminde geçmişti. Grupların sözcülüklerini de genel başkan **Yusuf Küpeli** ile ona karşı olan **Doğu Perinçek** yapmıştı. İzlenmek istenen **Milli Demokratik Devrim** stratejisi konusunda birleşilememişti. Toplantıyı terk eden **Perinçek, Cengiz Çandar, Oral Çalışlar** ve **Gün Zileli** ayrı bir örgüt kurmaya karar vermişlerdi. **Zileli**'ye göre bu toplantı gençlik örgütleri arasında ilk büyük 'yarılma' olmuştu. Çok geçmeden de 1969'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yapılan genel kurul toplantısında federasyonun adı **Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu** (DEV-GENÇ) olarak değiştirilmişti. DEV-GENÇ kısa sürede yükseköğretim kurumlarında baskı kurmaya ve sağcı-milliyetçi karşıtları ile mücadeleye girişmişti. Aynı zamanda ortaöğretim kurumlarında da örgütlenmeye koyulmuştu. Ancak örgüt bütünlüğü korunamamış, zamanla pek çok gruplar ve fraksiyonlar (kollar) oluşmuştu. Öte yandan DEV-GENÇ, ABD karşıtı bir mücadeleyi de benimsediğinden üyelerinden bir kısmı öğretim kurumları dışında, adam kaçırmaya kadar varan eylemlere girişmişlerdi. Ayrıca 1970 sonlarında **10 Kasım Haykırışı** başlıklı bir bildiri yayımlayarak tehditlerde bulunmuştu. Ancak bu mücadele ülkeyi bir kargaşa ortamına sürüklemişti. Örgütten kopanlar son aşamada **Türk Halk Kurtuluş Ordusu** (THKO) adıyla eylemlerini sürdürmeye başlamışlardı. İç huzur ve güveni sarsan bu sağ-sol çatışması, Silahlı Kuvvetler'in 12 Mart 1971'de gidişe dur demeye yönelik muhtırasının verilmesinin başlıca nedenlerinden biri olmuştu. DEV-GENÇ

örgütü de söz konusu bildiriden ötürü açılan dava sonucunda Ankara IV. Hukuk Mahkemesi'nin kararıyla kapatılmıştı (10 Mayıs 1971).

27 Mayıs döneminin ilk sosyalist yayını **"Yeni Yol"** adlı haftalık dergi olmuştu. 20 Eylül 1960'da yayımına başlanan derginin sahibi **Fehmi Yazıcıoğlu** idi. **Mihri Belli, Abidin Nesimi** ve **Aziz Ziya** da yazarları arasında yer almışlardı. İlk sayısında, 'Demokrasi'nin başlıbaşına bir hukuk düzeni olmadığı, aslında sosyal bir hukuk düzeni olduğu görüşü savunulmuştu. Ancak 'demokrasi'nin sağlanıp sağlıklı olarak işleyebilmesi için bazı güvencelere kavuşturulması, bazı önkoşulların yerine getirilmesinin gerektiği belirtilmiş ve bunlar şöyle sıralanmıştı:

"Hür ve devrimci sendikalar – Meslek birlikleri – Özgür basın – Özerk üniversite – Bağımsız adliye – Üretim kooperatifleri – Milletin emrinde bir Merkez Bankası – Milletin emrinde ve hizmetinde bir ordu – Toprak reformunun yapılması – Dışa bağımlı olmayan bir ekonomi.

Fakat dergiye daha ilk sayısının basımı sırasında el konulmuştu. Sahibi ile yazarları tutuklanmış ve Sıkıyönetim Mahkemesi'nde haklarında dava açılmıştı. Onlar sonunda beraat etmişlerdi ama dergi de kapanmıştı (ZTBD, 181 vd.).

Yön, Kurucu Meclis'in 3 üyesi, **Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal** ve **Cemal Reşit Eyüpoğlu** tarafından çıkartılmıştı. Bunlardan ilk ikisi **Kurucu Meclis**'e **İnönü**'nün seçimiyle CHP kontenjanından girmişlerdi. 3 arkadaş hazırlanışına katıldıkları 1961 Anayasası'nın öngördüğü koşullara karşın ülkenin muhtaç olduğu yapısal değişiklikleri gerçekleştirebilecek bir devlet mekanizmasının. etkili bir yürütme gücünün kurulamadığını görerek, bu alanda öneri ve uyarılarda bulunmak amacıyla bir derginin yayımlanmasını gerekli görmüşlerdi. Gidilecek 'yön'ü belirlemek istedikleri için de **Soysal**'ın önerisiyle adını **Yön** koymuşlardı. Haftalık olması uygun görülen derginin sahipliğini ve sorumlu yayın müdürlüğünü **Avcıoğlu** üstlenmişti.

1930'lu yıllarda çıkan **Kadro** dergisi gibi bir misyonu benimseyen **Yön**'ün 20 Aralık 1961'de çıkan ilk sayısında güdülen amaç belirtilmişti. Bunun için de 164 aydının imzasını taşıyan bir bildiri yayımlanmıştı. Bunu sonradan imzalayan 878 kişi ile birlikte bildirideki görüşleri paylaşanların sayısı 1.042'ye yükselmişti. **Muammer Aksoy, Bahri Savcı, Sadun Aren, Murat Sarıca, Çetin Özek, Çetin Altan, M.Cevdet Anday, Taner Timur, Özdemir Asaf, Sabahattin Eyuboğlu, Orhan Asena, Türkkaya Ataöv, Rona Aybay, Deniz Baykal, Fakir Baykurt, Korkut Boratav, Beyhan Cenkçi, Alev Coşkun, Mustafa Ekmekçi, Oktay Ekşi, Tarhan Erdem, Safa Giray, Turan Güneş, Nail Güreli, Ecvet Güresin, Abdi İpekçi, Tarık Dursun K., C.Atuf Kansu, Metin Kıratlı, Coşkun Kırca, Mete Akyol, M.Ali Kışlalı, Ahmet Taner Kışlalı, Sami Küçük, Suphi Karaman, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Servet Tanilli, Erdoğan Teziç, Kemal Tahir, Talip Apaydın, Nimet Arzık, Y.Ziya Bahadınlı, Erhan Bener, Erol Çevikçe, Ali Naili Erdem, Attilâ İlhan, Remzi İnanç, Yalçın Küçük, Onur Öymen, Nijat Özön, Erol Pekcan, Halit Refiğ, Vural Savaş, Kemal Sülker, Bülent Tanör, Zafer Üs-**

kül, Burhanettin Uluç, Mete Tunçay ve **Tunca Toskay** bunlar arasında bulunuyordu.

Yazımını **Avcıoğlu**'nun üstlendiği **Yön Bildirisi**'nde **Atatürk Devrimi** ile gözetilen çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın, eğitim sorununu çözmenin, demokrasiyi yaşatmanın, o rejimi sağlam temeller üzerine oturtmanın ve sosyal adaleti gerçekleştirmenin, ancak ekonomik kalkınma ve ulusal üretimin hızla artırılması ile mümkün olacağı vurgulanıyordu. Ülke kalkınmasını belirli bir amaca yöneltmenin siyasal iktidarların emrindeki **Devlet Planlama Teşkilatı** ile sağlanamayacağı öne sürülerek, toplumu yönlendirebilecek konum ve düzeyde olan aydınların, belirli bir **kalkınma felsefesi** üzerinde anlaşmalarının gerekli olduğu belirtiliyordu. Türkiye'de **karma ekonomi**'nin uygulanmasına devam edileceği, ancak özel girişimciliği ön plana alan bir siyasetin sosyal adaleti gözeterek ülkeyi kalkındırabileceğine inanılmadığından böyle bir felsefe olarak da, günün gerçeklerine uygun bir **yeni devletçilik** öneriliyordu. Bu anlayışla ısrarla, ekonomik hayatın bütünüyle planlanmasının şart olduğu üzerinde duruluyor ve devlet kesiminin yanında geniş bir kooperatifçilik kesimine yer verileceği açıklanıyordu. Bildirinin sonlarında bu gereklilik şöyle dile getiriliyordu.

"e) Devletçilik, demokratik rejimin sadece bir şekilden ibaret kalmasını önleyip, demokrasinin kütlelere malolmasını sağlayacak temel müdahale vasıtasıdır. Planlı bir eğitim seferberliğine girişmek, Köy Enstitüleri ile açılan yolu genişletmek, milyonlarca köylü ve işçi çocuğunu eğitim alanında ve memleket idaresinde herkesle eşit imkânlara kavuşturmak, yetişkinlerin eğitimi yoluyla kütlelere yükselme fırsatı hazırlamak, ancak şuurlu (bilinçli) **bir devletçilikle mümkündür.**

Sendikaların kuvvetlendirilmesi, ağanın yerini teşkilatlanmış çiftçinin almasını sağlayacak şekilde toprak reformunun gerçekleştirilmesi, modern devletçiliğin ödevidir ve bunlar ancak devlet müdahalesiyle başarılabilir." (Metin: EK-IV)

Yön Bildirisi'nde, **sosyalizm** deyimi hiç kullanılmamıştı. Ama metin **Atatürkçülük** ile **sosyalizm**'in bir bileşkesi demekti. Nitekim Yön hareketini dikkatle inceleyen **Hikmet Özdemir,** önerilen yöntemi, **"Yeni Devletçilik** ya da **Türk Sosyalizmi"** diye anmaktadır (Yön Hareketi, 237). 27 Mayıstan önce **Akis** ve **Kim** dergilerinde çalışan ve **Forum** dergisine yazılar yazan **Avcıoğlu**, belirttiği görüşleri ile ünlenmiş ve bu yüzden de **Kurucu Meclis**'e alınmıştı. Ama orada kendi düşünceleriyle bağdaştıramadığı tüm kararlarda olumsuz oy kullanmıştı. 1961 seçimlerinde CHP'den aday olması için kendisine yapılan önerileri, **sosyalist** bir dergi çıkaracağını söyleyerek kabul etmemişti. **Avcıoğlu** ve **Yön**'cüler, gerçek bir halk yönetiminin kurulmasını ve **eşraf demokrasisi**'ne karşı cephe aldıkları için kendilerini gerçek demokrasi savunucuları kabul ediyorlardı. **Avcıoğlu,** ağaların egemen oldukları yarı feodal sosyal yapının demokrasiyi yozlaştırdığı görüşündeydi. Bu yapı değişmeden de çok partili sisteme geçişi, **Atatürk** devrimlerine karşı bir tepki olarak görüyordu.

"Atatürk devrimlerine bir cins tepki olarak ortaya çıkan çok partili rejimin, meselelerimizi çözmekte gösterdiği acz, gizli ve açık bir inanç buhranı (bunalımı) **yaratmıştır. Memleketi ileri götürecek hamleler, çok partili hayatla birlikte durmuştur."** (Yön, sayı 11, 27 Şubat 1962)

Çok partili sistem bir tür **karşı devrim** olarak bunalım yaratmışsa çözüm, tek partiye dönüş ve güçlü bir yönetimi iş başına geçirmekle sağlanabilir demekti. **Avcıoğlu** ve **Yön** bu nedenle iktidarı ele geçirecek bir eylemden yana olmuştu. **Emre Kongar**'ın da belirttiği gibi **devletçi-seçkinci** bir cephe oluşturan **Yön** grubunun, açıkça belirtilmemesine karşın iktidara gelmek için uygulanmasını istedikleri yöntem bir **askeri eylem** idi (Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, 186).

Yön, çıkışından bir yıl sonra **Sosyalist Kültür Derneği**'nin kurulmasını da sağlamıştı (18 Aralık 1962). Dernek, her türlü sömürücülüğü ortadan kaldıracak olan gerçek bir demokrasinin kurulması için gerekli olan koşulları bilimsel yöntemlerle incelemek ve yaymak amacıyla kurulmuştu. Yayımlanan bildiride de, **sosyalizm**'in insancı hedeflere yönelen ve dogmatik olmayan bilimsel yollarla toplum hayatını düzenlemek amacını güden bir sistem ve azgelişmiş ülkelerin sosyal adalet içinde hızlı kalkınmalarını sağlayacak **tek metot** olduğu savunulmuştu (YÖN, 339 vd.). Dernek yönetiminde DPT'nin eski yüksek kadrosu görev almıştı. Eski Müsteşar **Osman Nuri Torun** Başkanlığa, **Attila Karaosmanoğlu** ile **Necat Erder** sekreterlik ve araştırma birimlerinin başına getirilmişlerdi. **D.Avcıoğlu** da yayın işlerini üstlenmişti. **Cemal Reşit Eyüpoğlu**, **Mümtaz Soysal, Sadun Aren, Şevket Süreyya Aydemir, İlhami Soysal** ve **Cahit Tanyol** ise 40 kurucu arasında yer almışlardı. Dernek Ankara dışında da şubeler açmaya yönelmişti.

Sosyalizm yanlısı yayınları ve etkinlikleri sürdüren **Yön, Talat Aydemir**'in ikinci darbe girişiminin ardından 77. sayısı çıktığında Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatılmıştı (5 Haziran 1963). Sıkıyönetim kalktığında, 25 Eylül 1964'te yeniden yayınına başlanılan **Yön**, 1967 Haziranında bu kez sahiplerince sürekli olarak kapatılmıştı. Kapatma nedeni olarak derginin Türkiye'nin tablosunu ve çıkış yollarını gözler önüne serme amacının tamamlandığı gösterilmiş, bundan böyle boşluğun kitaplarla ya da yılda birkaç kez çıkacak dergilerle doldurulacağı belirtilmişti.

Gerçekten de **Avcıoğlu** bundan sonra **Türkiye'nin Düzeni** adlı eserini yayımlamıştı. Kamuoyunda olumlu yankılar uyandıran bu yapıt, Cumhuriyet gazetesince verilmekte olan 1969 **Yunus Nadi Ödülü**'nü de alınca daha da ilgi uyandırmıştı. **Avcıoğlu**, 21 Ekim 1969'da da **Devrim** adını verdiği yeni bir dergi çıkarmaya başlamıştı. Burada **Yön**'den biraz daha ileri giderek parlamento dışı muhalefete yönelmişti. Çok partili sistemde seçim sandıklarından hep gerici güçlerin çıktığı kabul edildiğinden bu sistem **"sandıksal demokrasi"** diye küçümsenir olmuştu. Bu nedenle **parlamenter olmayan bir demokrasi** öngörülmüştü. Bir eylemle işbaşına geçecek güçlü bir iktidardan ilk aşamada bütün bankaları, sigorta kuruluşlarını, ağır sanayi kuruluşlarını devletleştirmesi ve **toprak reformu**'nu

gerçekleştirmesi isteniyordu. **Devrim** dergisi, bu doğrultuda askeri kesimi de etkileyebilmek için **Devrimci Ordu Gücü** adıyla bildiriler yayımlamaya da koyulmuştu. Parlamenter sistemin eleştirilerek Türkiye'nin ancak sıkı bir **devletçilik** siyasası uygulayacak güçlü bir iktidarla siyasal, toplumsal ve ekonomik bunalımdan çıkıp kalkınabileceği görüşünün savunulduğu bu bildiriler kamuoyunda yankılar uyandırmış ve Silahlı Kuvvetler içinde bu adla yeni bir grubun oluştuğu sanılmıştı. Ancak daha sonraki yıllarda bu bildirilerin doğrudan doğruya **Doğan Avcıoğlu**'nun kaleminden çıktığı anlaşılacaktı. Özetlemek gerekirse **Yön** ve **Devrim** dergileriyle **Avcıoğlu**'nun **Türkiye'nin Düzeni** adlı yapıtı 1960 yıllarının sonlarında sivil ve asker büyük bir kesimi etkilemişti. Orduda da taraftar bulduğu için **Avcıoğlu** ile yakın arkadaşları yeni bir askeri girişim sonucu iktidara getirilecekleri ya da en azından yönetime ortak olacakları umuduyla **12 Mart 1971 Muhtırası**'nın perde arkasında yer almışlardı.

1960'lı yıllar Türkiyesinde sol-sosyalist akımlar ve örgütler için şu değerlendirme yapılabilir. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamda denilebilir ki Avrupa'da, Amerika'da, Sovyet Rusya'da, Çin'de, Vietnam'da, Ortadoğu'da ve hatta Afrika'da görülen sol akımların hemen hepsi ayrıntılardaki küçük değişikliklerle de olsa ülkede temsil edilir olmuştu. Değişik gruplar ve kuruluşlar yeğledikleri **sol-sosyalist** akımların ve onların temsilcilerini taklit etmeye yönelmişlerdi. Küçümsenemeyecek bir grup eskiden olduğu gibi Sovyet Rusya paralelinde gitmeyi sürdürürken, kimi gruplar Çin'deki **Maoizm**'in, Vietnam'daki **Ho-Şi Minh**'in ya da Küba'da **Castro**'nun izlerini sürmeye yönelmişlerdi. Amaca ulaşmada örnek alınan lider ise genellikle Orta Amerika sosyalizmine damgasını vuran **Che Guevera** olmuştu. Örgüt merkezlerinde bu liderlerin posterleri asılıyor, yürüyüşlerde ellerde taşınıyordu. Solcu ya da sosyalist düşünce ile giyim-kuşam ve yaşam biçimi bile değiştirilmişti. Ceket yerine parka, ayağa kadife pantolon giymek, bıyıkları özenilen liderinkine benzetmek moda olmanın ötesinde üniforma gibi benimsenmişti. Kampüslerde ve kamplarda ortaklaşa yaşamak, hatta gerekmedikçe yıkanmamak bile bir yaşam biçimi kabul edilmişti!

Sol grup ve kuruluşlar için belirtilmesi gereken ortak bir özellik de, yalnız **Avcıoğlu**'nun temsil ettiği **Yön** ve **Devrim** gazetesi çevresinin değil, büyük çoğunluğun olası bir sol darbede kendilerinin yönetime katılabileceklerini ya da en azından daha serbest hareket etme olanağına kavuşacaklarını ummaları idi. Söz konusu grupların içinde yer almış olan **Gün Zileli** bu konuda şunları söylemektedir.

"Kanımca o dönemde iktidar yolu olarak, Parlamento'da güçlenmeyi hedef almış olan TİP dışında, iktidara oynayan hiçbir sol grup, yaklaşan 'sol' bir askeri darbe ve bu darbe sonrasında iktidardan pay kapma ihtimaline karşı kayıtsız değildi. Buna PDA merkezi de dahildi."

2- MİLLİYETÇİ - SAĞCI KURULUŞLAR

Devrim Tarihi dizisinin **Demokrat Parti** dönemine ilişkin bölümünde belirtiğimiz gibi, (III/2) **Kore**'ye asker gönderilmesine karşı çıkan **Barışseverler Derneği** olayını fırsat bilen iktidar, **komünizmle mücadele**'yi ana hedeflerinden biri olarak kabul etmişti. Hükümet programında bu mücadeleye yer verilmiş ve parti lideri Başbakan **Adnan Menderes** açıkça **"DP, komünistler için fikir hürriyetini kabul etmemektedir!"** demişti. DP'nin yayın organı **Zafer** gazetesi de komünizme karşı mücadelede en büyük kalenin **İslamiyet** olduğunu öne sürmüştü. İktidarın bu tutumu dinci akımları güçlendirirken, aşırı sola, komünizme karşı savaşma amacını güden derneklerin kurulmasını ve bu yolda yayınlar yapılmasını da desteklemişti. 1950'de Zonguldak'ta **Komünizmle Mücadele Derneği** kurulmuş ve çok geçmeden bu adla bir de gazete çıkartılmıştı. Bunları **Türk Milliyetçiler Derneği**'nin kurulması izlemişti. Ancak Malatya'da gazeteci **Ahmet Emin Yalman**'a karşı girişilen suikast (25 Kasım 1952) üzerine **Milliyetçiler Derneği**'nin kapatılması zorunlu görülmüştü. **Komünizmle Mücadele Derneği** de çalışmalarını tatil etmek gereğini duymuştu. Ama 3 yıl sonra bu kez İstanbul'da aynı adla yeni bir dernek kurulmuştu (1956). 1949'da yeniden açılan **Türk Ocakları**'nın etkinlikleri ve özellikle 'dil, din ve yeni Türk harfleri' konularındaki yaklaşımları milliyetçi kesime güç kazandırmıştı. Başkan **Hamdullah Suphi Tanrıöver,** o ilk açılış günkü konuşmasında, 3 tür kişiye derin düşmanlık duyduklarını belirterek bunları şöyle sıralamıştı:

"a) Biri, komünist adı ile tarif ettiğimiz mikrobu dışarıda, mabudu dışarıda bir avaredir.

b) İkincisi, inkılabın müdafii bir tufeyli (devrim savunucusu asalak) **peyda olmuştur. Din sözünü işittiği vakit tüyleri ürperir. Eski harfleri gördüğü vakit teşeüm eder** (dehşete kapılır)... **(Oysa) din milletlerin en eski, en devamlı müessesesidir. Esarete uğramış milletlerin son müdafaa siperi odur. Bazen eski dil kaybolur, din yaşar... Eski harften korkmuyoruz.**

c) Üçüncü perişan adam dinde irtica meylini temsil eder. Gözü mazidedir... Şimdi dünyanın her tarafında din ile ilim barışma halindedir... Bütün dünyayı taraf taraf saran manevi buhranlar ve tehlikeler ortasında bugün her zamandan fazla dinin de irşadına (aydınlatmasına) **ihtiyaç var. Her yerde, din, komünizmin husumetiyle** (düşmanlığıyla) **mücadele halindedir."** (THM, 221 vd.)

Komünizme karşı mücadelede ve toplumun aydınlanmasında dinden ve din adamlarından yararlanmak, eski harflerin kullanılmasından korkmamak gerektiğinin öne sürülmesi adım adım **Türk-İslam sentezi**'ne varacak yolun başlangıcı olacaktı. Böylece sağcı-milliyetçi akımlar **Türk Ocakları, Milli Türk Talebe Federasyonu** gibi başka kuruluşların çatısı altında varlığını korumuş, DP de komünizmle mücadeleyi iktidarının sonuna dek sürdürmüştü.

27 Mayıs 1960'ta başlayan ara rejim sağ ve sol örgütlenme ve mücadelelere de ara verdirmişti. Ama 1961 Anayasası ile her türlü düşüncenin açıklanmasına ve örgütlenmesine olanak doğunca bu karşıtlıklar yeniden su yüzüne çıkmıştı. Hele demokratik düzeni kaldırmaya yönelik aşırı sağ ve sol akımlarla mücadele edileceğinin hemen her ortak hükümet programında belirtilmesi, **aşırılık**'ın nasıl saptanacağı sorununu doğurmuş, bu da karşıt görüşlerin aşırı sayılıp onlarla savaşılmasının zorunlu olduğu gibi bir sonuç doğurmuştu.

Sağcı-milliyetçi kesimin sol diye niteledikleri girişimlere ilk karşı çıkışları **Köy Enstitüleri** konusunda belli olmuştu. Enstitülerin yeniden açılmasını sağlamak amacıyla 6 Ocak 1962'de Ankara'da bir açıkoturum düzenlenmişti. Toplantıyı haber alan **Fethi Tevetoğlu, Osman Turan, Necdet Sancar** gibi milliyetçiler, oraya gitmiş ve Enstitülerin aleyhine konuşmuşlardı. Tartışma basına da yansımıştı. Bu konuda ne düşündüğü sorulan **İsmet İnönü**, Köy Enstitülerinin açılmasının kendi idealleri olduğunu söylemişti; ancak Cumhurbaşkanı **Gürsel, "Buna ne lüzum var? Köy Enstitüsü bana itimat telkin etmiyor!"** demişti. 27 Mayıs Devrimi'nin liderinden gelen bu yanıt, Enstitüler için yapılan girişimlerin sonuç vermemesinin başlıca etkenlerinden olmuştu.

Yukarıda andığımız TİP gibi sosyalist ideolojiyi savunan bir siyasal partinin kurulup kamuoyunda etkin hale gelmesi ve **Yön** dergisinin yayın hayatına girmesi, **Sosyalist Fikir Kulüpleri**'nin oluşturulmasına başlanması sağcı-milliyetçi çevreleri yeniden harekete geçirmişti. Onlar **komünist** diye toptan suçladıkları bu sol yayınlara ve eylemlere, başlangıçta yükseköğretim öğrencilerinin örgütleri olan, **Milli Gençlik Teşkilatı** ve **Milli Türk Talebe Federasyonu**'nun öncülüğünde girişmişlerdi. **Yön**'deki yayınlar tüm milliyetçi kesimde geniş tepkiler doğurmuştu. Ama **Cumhuriyet, Milliyet, Dünya** ve **Akşam** gazeteleri gibi düşün ve yayın serbestliğini savunan gazeteler de solcu basın olarak sayılıyordu. Söz konusu çevrelerin ve derneklerin desteğiyle 6 Ocak 1962'de İstanbul'da bir **'Solcu basını tel'in'** (kınama) mitingi düzenlenmişti. Orada yapılan konuşmalarda **Yön**'ün kapağına **orak-çekiç** resmi konulduğu öne sürülmüş ve bunu kınayan bildiriler dağıtılmıştı. Ondan birkaç gün sonra, 9 Ocakta fakültenin kuruluş yıldönümü nedeniyle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne gelen Cumhurbaşkanı **Gürsel,** komünizm tehlikesine ilişkin olarak kendisine yöneltilen soruya "onların millet tarafından ezileceği" yanıtını vermişti. Devlet Başkanının bu sözleri, bir bakıma milleti belirli bir grubu ezmeye çağırma anlamına geliyordu. Nitekim ertesi gün birçok örgüt ve öğrenci kuruluşları adına ortak bir bildiri yayımlanarak komünizm tehlikesi dile getirilmişti. 13 Ocakta da DTC Fakültesi'nde bir toplantı ve onun arkasından Tandoğan meydanında bir miting düzenlenmişti. Fakültedeki toplantıda **Milli Türk Talebe Federasyonu** Başkanı **Kumkumoğlu, "Bu memlekette hiçbir zararlı varlık yaşamayacaktır!"** demişti. 27 Mayıs'ı yapmış olan **Milli Birlik Komitesi**'nin eski üyesi **Mehmet Özgüneş** de o toplantıda komünistlerin sosyal adalet kavramını yanlış yorumlayan hainler olduğunu öne sürmüştü. O günlerde solcu kesimin de İstanbul'da yayımlanan sağ eğilimli **Yeni**

İstanbul gazetesinin aleyhine bir yürüyüş düzenlemeleri, TİP'in de Ceza Yasası'ndaki 141 ve 142. maddelerin kaldırılmasını istemeleri, oradaki havayı gerginleştirmişti. Solcu komünistlerin Yeni İstanbul gazetesini tahrip etmek istediklerini öne süren 'gerçek milliyetçi gençlik' adına yayımlanan bildiride, üstlenilen görevin **Atatürk**'ün gösterdiği doğrultuda olduğu öne sürülerek şöyle denilmişti: **"Ulu Atatürk'ün gerçek izinde olan gerçek Türk milliyetçisi olarak şunu unutma: Türk âleminin en büyük düşmanı komünistliktir. Her görüldüğü yerde ezilmelidir."**

Gerçekte **Atatürk**'ün böyle bir sözü ne zaman, nerede söylediği bugüne kadar saptanamamıştır. Ama 1940'lı yıllarda **Millet** dergisinin kapağında çıkan bu tümceler kaynağının ne olduğu araştırılmaksızın hep kullanılmıştı. Bu nedenle milliyetçi gençlerin, görevi **Atatürk**'ten aldıklarını söylemeleri yadırganamazdı. Sağ ve sol gruplar ilk kez TİP'in İstanbul Beyaz Saray'da düzenlediği toplantıda karşı karşıya gelmişlerdi. Salonu dolduran bazı milliyetçi gençler Ceza Yasası'nın sol düşünceyi ve yayınları sınırlayan 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesini isteyen TİP Genel Başkanı **M.A. Aybar** ile **Aziz Nesin**'i **"Yuh, Moskova'ya!"** diye bağırarak protesto etmişlerdi. Bununla da kalmamışlar, otomobile binmekte olan **A.Nesin**'e saldırıp tartaklamışlardı (TMH, 353-364). Bu olaylar siyasal çevrelerde ve toplumda farklı tepkiler yaratmıştı. Sağ kesim ve basın TİP'in ve **Aybar**'ın maskesinin düşürülmesine sevinirlerken, toplantıyı basma ve fiziksel saldırı, genelde gerici eylemler olarak nitelendirilmişti. Beyaz Saray olayından sonra, Adalet Bakanı **Abdülhak Kemal Yörük, TİP**'li milletvekili **Niyazi Ağırnaslı**'nın sorusuna, 141 ve 142. maddelerin kaldırılmasına asla taraftar olmadığını belirtmişti.

Bu olaylar yaşanırken soldaki örgütlenmelere paralel olarak sağ milliyetçi kesimde de yeni yeni dernekler, kulüpler kurulması yoluna gidilmişti. İlk örgütlenme de **Aydınlar Kulübü** adı altında ortaya çıkmıştı. Aralarında **Ayhan Songar, Süleyman Yalçın, Faruk Timurtaş** gibi kimi öğretim üyelerinin de bulunduğu 7 aydın (münevver) tarafından 1962 Mayısında kurulan kulüp, daha çok kültürel bir amaçla ortaya çıkmıştı. Güdülen amaç tüzüğünde şöyle belirtilmişti:

"Fertler ve topluluklar arasında karşılıklı sevgi ve saygı duygularının uyanmasını, üyelerinin okuma zevki ve kültürel geliştirilmesini, boş vakitlerinin ilmi, edebi, tarihi sohbet vesair hususlarla değerlendirilmesini, her türlü zararlı düşünce ve meşguliyetlerden kaçınılmasını, feragat (özveri), **vatanseverlik duyguları ile karşılıklı dayanışmalarını temin etmektir."**

Başlangıçta konferanslar ve seminerler düzenleyen kulüp, bir süre sonra etkinliğini yitirip dağılmıştı. Ama aradan 6 yıl geçtikten sonra bu kez **Aydınlar Ocağı** olarak yeniden örgütlenecekti.

Bu arada 1963'te İzmir'de yeni **Komünizmle Mücadele Derneği** de kurulmuştu. Bu, aynı adla kurulan üçüncü dernek olmuştu. Derneğin kurucuları genelde memur ve işçilerle, serbest meslek sahiplerinden oluşmuştu. Amaç **"Başta**

komünizm olmak üzere yıkıcı, yıpratıcı ve bozguncu fikir ve cereyanlarla mücadele etmek, milli kültürümüzü, milli ve manevi değerlerimizi korumak" diye saptanmıştı. Dernek bu amaçla, çeşitli etkinliklerde bulunacak, ayrıca vatan ve millet için her türlü özveriden çekinmeyen ve bencillikten uzak 'mefkûrecilerin' (ülkücülerin) çoğalmasına da çalışacaktı. Dernek süratle gelişmiş ve iki yıl içinde şube sayısı 110'a çıkmıştı. 1965'te Genel Başkanlığına **İlhan Darendelioğlu** getirilmişti. Aynı yıl içinde üyelerden bazıları İzmir'de Cumhurbaşkanı **Gürsel**'e derneğin onursal başkanlığını kabul etmesini önerdiklerinde **Gürsel** bunu memnunlukla karşılamış ve **"Komünizmle mücadelede asıl görevliler bizler olmalıyız"** demişti. Cumhurbaşkanı'nın derneğin onursal başkanlığını kabul ettiğine ilişkin imzalı bir belgenin basında yayımlanması kamuoyunda geniş tepkiler doğurmuştu. Komünizmle mücadeleyi en önemli sorunlardan biri kabul eden Başbakan Yardımcısı **Demirel** de dernek çalışmalarını desteklemekle kalmayıp, partisi adına düzenlenen mitinglere o dernek üyelerinin katılarak muhalefeti, özellikle de TİP'i ve CHP'yi suçlamalarından yararlanma yolunu tutmuştu. Örneğin, Samsun'daki AP mitinginde sosyal adalet ve millileştirme isteyenler, yani ortanın solunu savunan CHP'yi fahişelik ve viski düşkünlüğü ile suçlayan dövizler görülmüştü. TİP'in temmuz başında toplanan Bursa İl Kongresi de dernek üyelerince basılmıştı (İSY, 41 vd.). Bunun üzerine **İsmet İnönü** sorunu MM'ye yansıtmış ve yaklaşan seçimlerin **Komünizmle Mücadele Derneği**'nin baskısı altında yürütülmek istendiğini öne sürmüştü. Şikâyetler üzerine İzmir Savcılığı'nda dernek yöneticileri hakkında açılan dava ise beraatle sonuçlanmıştı. Ancak Cumhurbaşkanı **Gürsel**, onursal başkanlıktan ayrıldığını açıklamıştı (TMH, 400 vd.).

Milliyetçi kesimce açılan kulüp ve derneklerin sayıları artınca bunları birleştirecek bir örgütlenmeye de yönelinmişti. Başlarında **Nihal Atsız**'ın bulunduğu bir grup 1963 yılı sonlarında İstanbul'da **Türkçüler Derneği**'ni kurmuşlardı. Ama ertesi yıl merkezi Ankara'ya nakledilmiş ve adı **Türkiye Milliyetçiler Birliği**'ne çevrilmişti. Genel başkanlığa da **Atsız**'ın kardeşi **Necdet Sancar** getirilmişti. Birlik yurt içinde şubeler açmaya başlamıştı.

1968 baharında haklı öğrenci istekleri biçiminde başlayan yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci hareketleri, değişik iç ve dış etkenlerle boykot ve işgallere dönüşünce, aşağıda açıklanacağı gibi yurt çapında bir huzursuzluk ortamı doğmuştu. Öğrenciler arasındaki ideolojik gruplaşmalar çok geçmeden de silahlı çatışmalar doğurmuştu. İşte bu dönemde sol kesim DEV-GENÇ adıyla örgütlenirken, milliyetçi yükseköğrenim gençliğini sola, komünizme karşı birleştirmek için **Ülkü Ocakları** adı verilen yeni bir örgütlenmeye yönelinmişti. Başlangıçta her fakülte ya da yüksekokul için ayrı ayrı bir ocak ya da birlik öngörülmüşken çok geçmeden bunlar **Ankara Ülkü Ocakları**'na bağlanmışlardı.

Ülkü Ocakları'nın amaçları, tüzüğünde şöyle saptanmıştı:

a) Öğrenciler arasında Türk milliyetçiliği bilincini işleyip güçlendirmek; onları memlekete yararlı birer Türk milliyetçisi yapmak.

b) Öğrencilerin Tanrıya, Türklüğe, Vatana bağlı, Türkün tarihini,

dilini, dinini, kültürünü, soyunu, milli mukaddesatını (kutsal değerlerini) **bilerek seven, milletine karşı görevlerini eksiksiz yapan örnek insanlar haline getirilmesine çalışmak.**

c) Milli birliğimizi ve beraberliğimizi parçalayıcı ve yukarıdaki hedeflerimizi tehdit ve tahrip edici cereyanlarla mücadele ederek gençliğin uyarılması için her türlü faaliyette bulunmak.

Yükseköğretim kurumlarına koşut olarak ortaöğretim okullarında da örgütlenmeye gidilmiş ve bunlara **Genç Ülkücüler Teşkilatı** denilmişti. Ülkücü gençleri saptanan amaç doğrultusunda disiplinli olarak yetiştirebilmek için de yaz aylarında çeşitli yerlerde kamplar kurulmuştu. Buralarda **düşünsel ve bedensel** spor çalışmaları yapılmakta, seminerler düzenlenmekte idi. Bu tür kamplar, **A.Türkeş**'in Genel Başkan olduğu CKMP başta olmak üzere **Milli Türk Talebe Birliği** ve **Türkiye Milli Talebe Federasyonu**'nca desteklenmekte idi. Söz konusu kamplarda komando eğitimini andırır katı bir program uygulandığından orada eğitilenler **Komando** sanıyla anılır olmuşlardı. Örneğin CKMP sözcülerinden eski MBK üyesi **Rıfat Başkal,** 1968 Temmuzunda partili gençleri "her bakımdan dinamik ve son derece etkili bir kadro haline getirmek için" kendilerine kamplarda "komando dersleri verileceğini" açıklamıştı. Bu demeç kamuoyunda büyük tepkiler doğurmuştu. Bunun üzerine de parti lideri **Türkeş,** partinin komando yetiştirdiğine ilişkin iddiaların doğru olmadığını söylemek gereğini duymuştu.

Ülkü Ocakları yükseköğretim kurumlarında örgütlenip güçlendikten sonra, öğretim üyeleri, öğretmenler, güvenlik güçleri ve sağlık çalışanları gibi toplumda yaygın ve etkili meslek grupları arasında da örgütlenmeye yönelmişti. 1967 sonlarında solcu olarak kabul edilen **Türkiye Öğretmenler Sendikası**'na (TÖS) karşı **Milliyetçi Türk Öğretmenler Sendikası** oluşturulmuştu. 1972 yılı başlarında da **Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği** (ÜLKÜ-BİR) kurulmuştu. Kurucular arasında **Recep Doksat, Cengiz Uluçay** gibi kimi öğretim üyeleri ile **Necdet Sancar, O.Faruk Gençosman** gibi öğretmenler yer almıştı. Derneğin amacı, "Bütün öğretim üyeleri ve yardımcıları ile öğretmenleri Türk yurdunun ve milletinin bölünmez bir bütün olduğu esası ile Türk milliyetçiliği ve Atatürk'ün 'muasır (çağdaş) medeniyet seviyesinin üstüne çıkmak' ülküsü etrafında toplayarak aralarında sosyal, kültürel ve mesleki dayanışmayı sağlamak" diye belirlenmişti. ÜLKÜ-BİR kısa sürede yurt düzeyinde 340 şube açmıştı. 1.000'e yakın delegenin katıldığı 1976 kurultayı ise tam bir gövde gösterisine dönüştürülmüştü. Buradaki mesleki kimi sorunlara çözümler önerilirken özellikle yüksekokullardaki olaylar, çarpışmalar ve DEV-GENÇ paralelinde kurulmuş olan karşıt öğretmenler kuruluşu, **Türkiye Öğretmenler Birliği Derneği**'yle (TÖB-DER) sürdürülen mücadeleler üzerinde durulmuştu. ÜLKÜ-BİR'den sonra polisler arasında da kurulan POL-BİR'ler de yaygınlık kazanmıştı. Böylelikle öğretim kuruluşlarının, öğrencilerin, öğretim üyeleri ve öğretmenlerin, yansız davranması gereken güvenlik güçlerinin biribirleriyle mücadeleyi amaç edinen örgütler halinde

karşı karşıya gelmeleri ya da getirilmeleri ile sürdürülen kargaşa ortamı, Türkiye'yi önce **12 Mart 1971 Muhtırası**'na sürükleyecek, ondan da sonuç alınamayınca **12 Eylül Darbesi** altına düşürecekti.

Aşırı sol ve komünizmle mücadele etme amacını güden dernek ve kuruluşların sayısı artarken bu girişimleri belli esaslar üzerinde birleştirecek geniş kapsamlı toplantılar düzenlenmesi de yararlı görülmüştü. Bu nedenle 1967'de bir **Milliyetçiler Kurultayı** düzenlenmişti. Oradan elde edilen sonuçlarla da iki yıl sonra daha geniş kapsamlı ikinci kurultaya gidilmişti. Bu kurultaya hazırlık amacıyla da 10-11 Mayıs 1969'da İstanbul'da **Milliyetçiler İlmi Semineri** düzenlenmişti. Ön hazırlığını, Türkçü-İslamcı düşünceleri **Ziya Gökalp** ile **Nihal Atsız**'a dayandırılan Prof. **İbrahim Kafesoğlu**'nun başkanlığında bir kurulun yaptığı seminere 70'e yakın kişi katılmıştı. Bildiriler dışında oluşturulan yarkurulların hazırladıkları raporlar görüşülerek karara bağlanmıştı. Bunlardan **'Bugünkü Dini Hayatımız'** başlıklı raporda şu görüşler öne sürülmüş ve önemli bazı önerilerde bulunulmuştu:

"Zamanımızda Türk çocuğu ve Türk genci madde ve şahsi menfaat ötesinde kendisini harekete geçirecek ulvi (yüce) bir gayeden mahrum bırakılmıştır. O artık Türk kanı ve İslam imanının nasıl büyük, feyizli (verimli) ve tükenmez bir hazine olduğunu; kalkınmak, çağdaş uygarlık düzeyine yükselmek ideallerinin bu hazineye malik olmadan gerçekleşemeyeceğini bilmemektedir...

Dini terbiyenin ilk ocağı ailedir... Diyanet İşleri Başkanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığının elele vererek bugünkü Türk ana-babasını, gelecek neslin ilk ve en mühim, en müessir mürebbileri (etkili eğiticileri) halinde yetiştirmek için çalışmaları zaruridir..

Din adamının irşad metodu: Dinin çeşitli fikir ve kültür seviyelerindeki gruplara anlatılması, öğretilmesi ve sevdirilmesi için din adamının zaman zaman camiden dışarıya uzanması gerekmektedir. Hastahanede hastanın, cezaevinde nedamet (pişmanlık) hisleri içinde bulunan mahkûmun, buhran ve bunaltıları içinde gençliğin, fabrikada işçinin, çeşitli davranış ve düşünceleri içinde halkın arasına girmeli, onların ruhlarına nüfuz ederek (girerek), şefkat, Allah'a ve Peygamber'e ulaştıran sevgi ve ilim metodlarıyla kitlelerin dine dönüşlerini temine çalışmalıdır." (Milliyetçi Türkiye'ye Doğru, 208-215)

Bu seminerden sonra, **Milliyetçiler Derneği, Kültür Ocağı, Aydınlar Kulübü** ve **Muallimler Birliği** gibi kuruluşların katılımıyla İstanbul'da **İkinci Milliyetçiler Kurultayı** toplanmıştı. Sürdürülen bu çalışmalar sonucunda da **Türkçüler**'le **İslamcılar**'ı biraraya getirecek ideolojik bir çerçeve hazırlanmıştı. Bu da bir yandan daha kapsamlı bir kuruluş olan **Aydınlar Ocağı**'na geçişi, öte yandan **Türk-İslam Sentezi** denen ideolojinin ortaya çıkmasını sağlamıştı.

14 Mayıs 1970'de kurulan **Aydınlar Ocağı**'nın, sayıları 56'yı bulan kurucuları arasında eskilerin yanı sıra, **Ziyaettin F.Fındıkoğlu, Ekrem Ayverdi, Nihat Sami Banarlı, İbrahim Kafesoğlu, Oktay Aslanapa, Muharrem Ergin, Sabahattin Zaim, Süleyman Yalçın** ve **Ahmet Kabaklı** ile kapatılmış

olan **Türkiye Milliyetçiler Derneği** Başkanı **Sait Bilgiç** de yer almışlardı. Kuruluşundan başlayarak yüzyılın sonlarına kadar Türk siyasal yaşamında etkin rol oynayacak olan **Aydınlar Ocağı**'nın 'mücadele' amacı açık bir biçimde belirtilmişti:

"Ocağın gayesi, milli kültür ve şuuru geliştirmek suretiyle Türk Milliyetçiliği fikrini yaymak, bünyemizi sarsan fikir buhranı ve mefhumlar anarşisi ile mücadele ederek milli varlığımızı meydana getiren unsurları yaşatıp kuvvetlendirmektir" (Md.2).

Ocağın bu amacını gerçekleştirebilmek için çok çeşitli etkinliklerde bulunması, ulusal ve manevi değerleri yıkıcı akımlara karşı Türk ahlak ve geleneklerini, Türk dilini ve sanatını korumaya, ulusal yararlara en uygun çözüm yollarını araştırıp yayımlamaya ve **"düşüncede ve davranışta ulusal ideale bağlı kuşaklar yetiştirmeye çalışması"** da öngörülmüştü (Agy, 375 vd.).

Seçkinci bir kuruluş olarak kalmak isteyen **Aydınlar Ocağı**, üye sayısını artırmaktan çok, yönetim kadrolarında ve siyaset dünyasında etkili olacak kişileri bünyesine almaya önem vermişti. Yeni bir kuruluş olduğu için 12 Mart 1971 askeri müdahalesinde pek etkili olmayan Ocak, AP öncülüğünde kurulan **Milli Cephe Hükümetleri**'nin oluşturulmasında varlığını hissettirecekti. Ama asıl etkisini 12 Eylül 1980 öncesinde ve sonrasında gösterecekti. Bununla birlikte Ocak yöneticileri ilk yıllardan başlayarak İslamcı bazı derneklerle işbirliği yapmayı ihmal etmemişlerdi. 1970'li yıllarda İslamcı kesimin güçlü örgütü olan **İlim Yayma Cemiyeti** ve onun oluşturduğu **İlim Yayma Vakfı** ile kurulan ilişkiler, **Türk-İslam Sentezi**'nin işlenip yaygınlaştırılmasında etkili olmuştu. Türkçü olarak tanınan **A.Türkeş**'in dini de ikinci bir dayanak olarak kabul etmesiyle başında bulunduğu CKMP de Türk-İslam Sentezi dairesine girmiş, bu da Ocağa güç katmıştı.

Bu gelişmeler, bölünmekte olan partisini yeniden güçlendirmek için sağın bütünleşmesini gerekli gören **S.Demirel**'in de desteğinin sağlanmasını kolaylaştırmıştı. Aydınlar Ocağı'nın bu yıllarda, **Topyekûn Kalkınma ve Siyasi İstikrar, Türkiye'nin İç ve Dış Güvenliği, Anayasa ve Güçlü İktidar, Üniversiteler Yasa Tasarısı Hakkında Görüşler, Türkiye Hukuk Çıkmazı** başlıkları altında hazırladığı raporlar AP iktidarının uygulamalarına ışık tutmuştu.

1970'li yılların sonlarında ise **Aydınlar Ocağı** sesini ve etkisini artık iyice duyurma aşamasına gelmişti. 1978 Mayısında toplanan **III. Büyük İlmi Kurultay** bunun göstergesi olmuştu. Çeşitli uzmanlık kollarının oluşturulduğu kurultaya **Turgut Özal, Tunca Toskay, Aydın Bolak, Tevfik Ertüzün, Eymen Topbaş, Turhan Yazgan** gibi 12 Eylül döneminde etkileri görülecek kişiler de katılmıştı. Ertesi yıl Ankara'da **"Türkiye'nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Meseleleri"** semineri düzenlenmişti. Nihayet 14-17 Mayıs 1980'de, yani 12 Eylül darbesinden 4 ay önce bir **"Milli Kültür Meseleleri"** semineri de yapılmıştı. Bu seminerlerde varılan sonuçların, kısa bir süre sonra uygulanmasına çalışılacaktı (Ayrıntı: Türk-İslam Sentezi).

3- CHP VE AP'DEN KOPMALAR, YENİ PARTİLER

Demirel başkanlığındaki AP'nin bu ilk iktidar döneminde sağ ve soldaki yeni kuruluşlarla ülke kamplara ayrılmaya doğru sürüklenirken iktidar ve ana muhalefet partisinde de küçük sayılmayacak kopmalar olmuştu. Partilerinden ayrılan ya da çıkartılan CHP'lilerle AP'liler yeni birer parti kurmuşlardı. Ayrılıklar siyasal yelpazede de etkili olmuş ve Türkiye'de ilk kez, Aleviliğe yani mezhep ayrılığına dayalı bir siyasal parti kurulmuştu. Böylece 1969 seçimlerine **Birlik Partisi** ve **Güven Partisi** adlarını taşıyan 2 yeni parti ile birlikte gidilmişti.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından başlayarak tüm seçimlerde genellikle CHP'ye oy veren Alevi Türk vatandaşları bu eğilimlerini çok partili düzene geçiş döneminde de sürdürmüşlerdi. Ancak bir yandan İslamcı dinci akımların güçlenip sağcı partilerce desteklenmesi, öte yandan 27 Mayıs sonrasında toplumun her kesiminin örgütlenmesi Alevileri de kendi inançlarına dayalı bir parti kurmaya yöneltmişti. 17 Ekim 1966'da kurulan partiye **Türkiye Birlik Partisi** adı verilmişti. Amblem olarak da Peygamber **Muhammed**'in gerçek ardası olarak kabul ettikleri **Hz.Ali**'yi yansıtan bir arslan ile onun çevresindeki 12 imamın simgesi 12 yıldız kabul edilmişti. **Birlik Partisi** genel başkanlığını **Tahsin Berkman** üstlenmişti. 1967'de toplanan genel kurulda ise onun yerine **Hüseyin Balan** getirilmişti.

Türk siyasal yaşamına yeni bir parti daha katılırken, yukarıda belirttiğimiz gibi, CHP'nin 1966 Ekimindeki kurultayı parti içindeki görüş ayrılıklarını giderememiş, üstelik daha da keskinleştirmişti. O kurultayda **Kasım Gülek**'in genel başkanlık seçiminde **İnönü**'ye karşı aday olması parti içindeki gruplaşmanın tırmandığını göstermişti. Sonuçta **İnönü** 929 oyla yine genel başkan seçilmişti, **Ecevit** de ısrarla istediği Genel Sekreterliğe getirilmişti. Ama ne kurultayda 230 oy alan **Gülek** ne de **Ecevit**'e karşı çıkan **Feyzioğlu, Kemal Satır** ve yandaşları mücadeleden vazgeçmişlerdi. Özellikle partinin Meclis Grubundaki milletvekillerinden büyük çoğunluğun **ortanın solu** karşısında olması parti içindeki çalkantıyı artırmıştı.

Tartışmalar **ortanın solu** politikasının **sosyalizm** diye suçlanmasına dönüşmüştü. 1967 Şubatında toplanan ve il başkanlarının katıldığı Küçük Kurultay, partinin bu yeni politikasına destek vermişti. Çalkantıyı durdurabilmek için tüzükte bazı değişiklikler yapılması ve bu amaçla bir olağanüstü kurultayın toplanması da gerekli görülmüştü. 28 Nisan 1967'deki IV. Olağanüstü Kurultay, büyük bir kopmayı önleyememişti. Açış konuşmasında **ortanın solu**'nu bir kez daha tanımlayan **İnönü**, CHP'nin sağa da aşırı sola da karşı olduğunu ve **komünizm** ya da **sosyalizm** ile ilgisinin bulunmadığını vurgulamış, ancak halkçılık, devletçilik ve devrimcilik gibi ilkelerin uygulanmalarının dönemin gereklerine göre değişebileceğini söylemişti. Olağanüstü Kurultay, hazırlanan tüzük değişikliğini de kabul etmişti. Bunun üzerine **Turhan Feyzioğlu** ve aralarında **Emin Paksüt, Ferit Melen, Ş.R.Hatipoğlu, Fethi Çelikbaş, Kemal Bayezıt, Vefa Tanır, Coş-**

kun Kırca gibi eski ve etkili üyelerin bulunduğu 47 arkadaşı CHP'den istifa etmişlerdi.

Onların ayrılmaları ile ana muhalefet olan parti Millet Meclisi'nde ve C.Senatosu'nda büyük kan kaybına uğramıştı. Üstelik 48'ler çok geçmeden **Güven Partisi** adını verdikleri yeni bir parti kurmuşlardı (12 Mayıs 1967). **Feyzioğlu**'nun başkanlığa getirildiği bu yeni parti, Parlamento'nun her iki kanadındaki üyeleriyle CHP'nin karşısında yer almıştı. Kaldı ki kopmalar partideki görüş ayrılıklarını da tümüyle gidememişti. 1968 Ekiminde toplanan XIX. Kurultay da böylesi bir iç mücadeleye sahne olmuştu. Kurultayda bir düzen değişikliği öngörülmüştü. Genel Sekreter **Ecevit,** ısrarla partinin arkasında olan köprüleri yıktığını, **ortanın solu**'ndan bir adım geri dönülmeyeceğini, fakat bu siyasaya demokrasi dışında bir sınır da çizilemeyeceğini savunmuştu. Yayımlanan bildiride de ülkenin azgelişmişlikten kurtulmasının partinin bu yeni yönelişine bağlı olduğu belirtilerek şöyle denilmişti.

"Ortanın solu politikası Türkiye'yi azgelişmişlikte tutan çağ dışı yapının son kalıntılarını (feodalizm) köklü devrimlerle kaldıracak, toplumumuzdaki insan-toprak, sermaye-emek, üretici-tüketici, halk-devlet ilişkilerini yeni baştan sanayi uygarlığının gerektirdiği şekilde kuracaktır."

Ancak kurultayda oluşturulan Parti Meclisi ile TBMM Grubu arasında yeni anlaşmazlıklar başgöstermişti. Bu sıralarda eski Demokratlara siyasal haklarının verilmesi konusunda kamuoyundan başlayıp hemen her partide farklı olarak ileri sürülen görüşler, CHP'de daha da güç bir sorun halini almıştı. Genel Başkan **İnönü 'Kuyudan adam çıkarma'** diye nitelediği bu siyasal affın öncülüğünü üstlendiğinden CHP içindeki tartışmalar başka bir önem kazanmıştı. XIX. Kurultaydan sonra toplanan Küçük Kurultay'da **Ecevit**'in de desteklediği siyasal af partide yeni kırgınlıklar yaratmıştı. CHP de, bu çalkantılar durulmadan 1969 seçimlerine girmek durumunda kalmıştı. Gelecek kurultaylarda partiden yeni kopmalar olacak ve bir yeni parti daha kurulacaktı. Asıl önemlisi, **T.Feyzioğlu** ve arkadaşlarının ayrılmalarını doğal, hatta biraz da sevinçle karşılayan **İsmet İnönü** de, 3 yıl sonra, kurucularından olduğu CHP'den istifa edecekti!

İktidardaki AP'ye gelince; **Ragıp Gümüşpala**'nın ölümünden sonra genel başkanlık yarışmasında **Demirel** ile **Sadettin Bilgiç** arasında başlayan görüş ayrılıkları ve sürtüşme, partinin iktidara yükselmesinden sonra görünüşte durulmuştu. Ama gerçekte var olan zıtlık bir süre sonra su yüzüne çıkmıştı. Ne ki AP'deki kopmalar 1969 seçimleri sonrasında gerçekleşecekti. Boyuna kendi içinden yeni partiler çıkartan CHP'den sonra, AP içinden de Demokrat parti dönemindekine **Hürriyet Partisi**'nin doğmasına benzer yeni bir parti, **Demokratik Parti** çıkacaktı.

IV - 1969 SEÇİMLERİ VE PARTİLERDE BÖLÜNMELER

Yükseköğretim kurumlarında öğrenci hareketlerinin başladığı, sağ-sol kutuplaşmaların oluştuğu, siyasal partilerde iç çekişmelerin yaşandığı ve yeni partilerin doğduğu dönemde Anayasa uyarınca üçte bir Senato yenileme seçimlerine gidilmişti. Seçimler öncesinde, dinin siyasal amaçlarla kullanılması ve dinci çevrelerin baskısını artırmaları gibi önemli bir başka sorun da ortaya çıkmıştı. İktidardaki AP ve diğer sağcı partiler, toplumda güç kazanabilmek için aşırı akımlarla özellikle de **komünizm** ile mücadele etme silahına sarılmışlardı. CHP'nin **ortanın solu** politikası da kolaylıkla **komünistlik** diye suçlanır olmuştu. Meclislerde sert bir muhalefet yapan TİP'in söylemi ve siyasası ise AP ve öteki sağ partilerde daha büyük tepkiler doğurmuştu. Buna paralel olarak sağ, sol ve dinci olarak tanımlanan gruplar arasında da sürtüşmeler artmıştı. Bu ortam içinde milletvekili seçimlerine gidilmişti. AP bu seçimde de çoğunluk sağlayarak iktidarını korumuştu. Ama kendi içinde de parçalanmaktan kurtulamamıştı. CHP içinde de yeni dalgalanmalar, gruplaşmalar başlamıştı.

A) SEÇİMLER ÖNCESİ GERGİNLİKLER

1965 seçimleri sonrasında tek başına iktidar olan AP'nin güttüğü siyasa TBMM'de partiler arası ilişkileri bir çekişmeye dönüştürürken toplumdaki gruplaşmaları da artırmıştı. Buna **Yassıada** yargılamalarında çeşitli cezalara çarptırılmış olan eski demokrat partililerin af edilmeleri konusundaki görüş ayrılıkları da eklenince 1969 seçimlerine gergin bir ortamda girilmişti.

1- TBMM VE TOPLUMDA ARTAN SÜRTÜŞMELER

TBMM'de partiler arası sürtüşme ve zıtlaşmaların en belirgin örneği 1968 bütçesi görüşmeleri sırasında yaşanmıştı. MM'de İçişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken söz alan TİP'li **Çetin Altan** bazı eleştirilerde bulunmuştu. Bu sırada İçişleri Bakanı **F.Sükan**'ın, **Nazım Hikmet**'i övüp övmediğine ilişkin bir sataşmasına **"En büyük şair idi Nazım Hikmet!"** deyince, başta **Hamido** diye anılan AP'li

Hamit Fendoğlu ile arkadaşlarının saldırısına uğramış, hayli tartaklanmıştı. Saldırıdan, CHP'li **Nermin Neftçi**'nin "Adam öldürüyorlar!" diye bağırması ve partili arkadaşı **Yunus Koçak**'ın üzerine kapanmasıyla kurtulabilmişti (19 Şubat 1968). **İsmet İnönü,** ertesi günü söz alıp bu saldırıyı kınamış ve toplumsal patlamanın ne zaman ortaya çıkacağının ve çıktığında da demokratik rejimin korunup korunamayacağının bilinemeyeceğini belirterek hükümeti uyarmak istemişti. **M.A. Aybar** da bu saldırının yakında yapılacak Senato yenileme ve milletvekili ara seçimlerine şimdiden gölge düşürdüğünü belirtmişti. Bunlara karşın **Demirel,** eleştirileri kabul etmemiş ve "Kendilerini bu millletin kurtarıcısı addedenler (sayanlar) gaflet içerisindedir! diye yanıt vermişti.

İktidarın ve onun paralelindeki partilerin bu tutumu dinci çevreleri cesaretlendirmiş, o gruplar da hemen dikkatleri çeken bazı eylemlere geçmişlerdi. 29 Haziran 1968'de ülkenin çeşitli yerlerinden gelen kalabalık bir grup Sultanahmet'te **toplu namaz** kılmışlardı. Başta Konya Müftüsü olmak üzere bazı din adamları da solu suçlayan ve iktidarı öven demeçler vermeye koyulmuşlardı. Bu arada imam-hatip okulları mezunlarının Harp Okullarına alınması istekleri de yoğunlaşmıştı. Başbakan **Demirel**'in sıcak baktığı bu sorun, MİT Müsteşarı **Fuat Doğu** tarafından **İnönü**'ye iletildiğinde CHP lideri, **"Kesinlikle hayır! Silahlı Kuvvetler Sultan Hamit ordusuna döner!"** diye sert bir uyarıda bulunmuştu. **İnönü** Senato yenileme ve milletvekili ara seçimleri öncesinde gericilik (irtica) tehlikesi üzerinde de durmayı gerekli görmüş, bunu dile getiren bir bildiri de yayımlamıştı. Bu yoldaki tartışmalardan etkilenen Cumhurbaşkanı **Sunay** da Kurban Bayramı mesajında bazı **"Şeriatçı tarikatların türediği"**ne dikkatleri çekmişti. Ama **Demirel, "Vicdan hürriyeti irtica değildir!"** diye bu gelişmelere seyirci kalmayı yeğlemişti. Çok geçmeden de **Sunay**, bazı gençlerin komünizmin etkisinde kaldıklarını ve imam-hatiplilerin bunlara karşı bir denge oluşturduğunu öne sürmüştü (İPSY, 115).

Yukarıda değinildiği gibi Senato yenileme, Belediye, İl Genel Meclisi, muhtarlıklar ve boşalan milletvekillikleri için ara seçimler 2 Haziran 1968'de yapılmıştı. Seçimler öncesinde milletvekilleri seçimlerinde uygulanmakta olan **milli bakıye (ulusal artık) sistemi**'nin kaldırılması, 1965 seçimlerinde Meclis'e 15 üye sokan TİP'in ve öteki küçük partilerin ara seçiminde başarı kazanmalarını güçleştirmişti.

Seçimlere yeni kurulmuş olan **Güven Partisi** de katılmıştı. **Çoğunluk sistemi**'ne göre yapılan Senato yenileme seçimlerinde, AP 38; CHP ise 13 üyelik kazanmıştı. MP ile GP ise birer senatör çıkarmışlardı. 5 milletvekilliğinin tümü ise AP'nin olmuştu. Bu sonuçlar **Demirel**'in AP'sinin iktidardaki konumunu koruduğunu ve Millet Meclisi'nde daha da güçlendiğini göstermişti.

Ama AP içindeki muhalefetin devam etmesi **Demirel**'i ve hükümeti kimi sert uygulamalara yöneltmişti. İstanbul'daki **Küçük Tiyatro**'da sahnelenmekte olan **Devr-i Süleyman** adlı oyun **Demirel** iktidarına yönelik eleştirileri içerdiğinden sağcı bir grup tarafından basılmış, oyunu izlemeye giden subaylar hakkında da

soruşturma açılmıştı (27 Kasım). Ondan birkaç gün sonra toplanan AP Büyük Kongresi ise yeni gelişmelere sahne olmuştu. 29 Ekim 1968'de çalışmalarına başlayan bu kongrede, **Demirel**'in istememesine karşın eski demokratlara siyasal hakların geri verilmesi önerisi çoğunlukla kabul edilmişti. Yapılan seçimlerde **Demirei** yeniden Genel Başkan seçilmişti ama ona karşıt bilinen grup da partiden kopma aşamasına gelmişti. Nitekim bunlar çok geçmeden **Demokratik Parti** adıyla bir yeni oluşumun içinde yer alacaklardı. Üstelik AP Kongresinde 'sol'u, muhalifleri hedef alarak yayımlanan bildiri de tepkiler uyandırmıştı. Örneğin Senato içindeki eski Milli Birlikçi Tabii Senatörler, bunu Demokrat Parti'nin İkinci Kongresinde (1949) yayımlanmış olan **Milli Husumet** (Ulusal Düşmanlık) bildirisine benzeterek AP'nin bu davranışını bir **karşı-ihtilal** olarak nitelemişlerdi (3 Aralık).

Bu suçlamayı kabul etmeyen AP iktidarı da Tabii Senatörlere karşı saldırıya geçmişti. Söz konusu senatörlerden **Mucip Ataklı, Ekrem Acuner, Sezai Okan, Suphi Karaman** ve **Şükran Özkaya** demokratik ilkelere aykırı hareket ederek hükümeti devirmeyi amaç eden bir örgüt kurmakla suçlanmışlar ve bu nedenle yargılanmaları için dokunulmazlıklarının kaldırılması istenmişti. C.Senatosu'nun AP çoğunluğu da bu isteği yerinde bularak 12 Aralık 1968'de bu 5 senatörün dokunulmazlıklarını kaldırmıştı. Ancak onlar Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuşlar, yüksek mahkeme Senato'da alınan kararı iptal etmişti.

Yenileme ve ara seçimlerinden sonra içteki huzursuzluk ortamı daha da ağırlaşmıştı. Yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci eylemleri şiddetlenmiş, ABD karşıtı eylemler ve güvenlik güçleriyle çatışmalar başlamıştı. Güçlenen tutucu çevreler de bazı eylemlere başlamışlardı. **Türkiye Öğretmenler Sendikası**'nın (TÖS) Kayseri'de yapılan genel kurul toplantısı basılmıştı (7 Temmuz 1969). Toplantıdan bir gün önce kentteki Türk Kültür Derneği, Örnekevler ve Mimar Sinan camilerinde, imam-hatip okulunda patlatılan dinamitlerin öğretmenler tarafından konulduğu öne sürülmüştü. Görünüşte bu nedenle "Moskova uşaklarını köpek gibi geberteceğiz!" kışkırtmasıyla harekete geçen grup, bir sinemada yapılan toplantıyı basmıştı. Çıkan kargaşada TÖS Başkanı **Fakir Baykurt** ile bazı arkadaşları yaralanmıştı. Saldırganlar bazı otelleri ve barları da tahrip etmişlerdi. Olaylar ancak askeri birliğin müdahalesiyle yatıştırılabilmiş; TÖS Genel Kurulu ise valilikçe iptal edilmişti. Ne ki TÖS'ün daha sonra Ankara'da yapılan toplantısı bu kez de solcu bir kesimin, **Fikir Kulüpleri Federasyonu**'nun çıkardığı olaylara sahne olmuştu.

Yargıtay Başkanı **İmran Öktem**'in 3 Mayıs 1969'da yapılan cenaze töreninde ise daha büyük çapta gerici olaylar çıkmıştı. Bir söyleşisinde, tanrıların aslında insanların yarattıkları kutsal şeyler olduğunu, insanların kendi yarattıklarına taptıklarını belirten **Öktem,** vefat ettiğinde, cenazesi Maltepe camiine getirilmişti. Fakat dinci kesim onun Allah'ı inkâr ettiğini öne sürerek namazının kılınmasına engel olmaya kalkışmıştı. Kapatılmış olan **Milliyetçiler Derneği**'nin devamı niteliğindeki **Milli Türk Talebe Birliği** de bir bildiri yayımlayarak cenaze namazı-

nın kılınmamasını istemişti. Namaz sırası geldiğinde topluluk içinden bir elektrik mühendisinin aynı şekilde bağırması ortalığı karıştırmış, tabuta saldırılmıştı. Bu sırada bir tuğgeneral silahına sarılmış ve bunun üzerine harekete geçen güvenlik güçleri kargaşayı durdurabilmişti. Yine de cami imamı namazı kıldırtmak istemediğinden namaz bir başkası tarafından kıldırılmıştı. Bu olay kamuoyunda büyük tepki uyandırmıştı. Maltepe camiinde olaya tanık olan **İnönü,** bunu **31 Mart** (13 Nisan 1919) gerici ayaklanmasına benzetmişti. Tıp Fakültesi'ndeki askeri öğrenciler, üniformalarıyla **Öktem**'in mezarı başında nöbet tutmuşlardı. Yüksek yargı organındaki yargıçlar, üniversite öğretim üyeleri ve avukatlar cüppeleriyle **Anıtkabir**'e yürüyüp **Atatürk**'ün mozolesi önünde saygı duruşunda bulunmuşlardı. Tepkiler karşısında cami imamı görevden alınmış, mühendis hakkında da soruşturma açılmıştı. Ama CHP'nin hükümet hakkında MM'ye verdiği gensoru kabul edilmemişti.

2- 'KUYUDAN ADAM ÇIKARMA' SORUNU

Gerici akımların başkaldırmaya yeltendiği bu dönemde cezalarında yapılan indirimlerle büyük bir kısmı cezaevlerinden çıkmış olan **Yassıada** hükümlüsü eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesi sorunu, partiler arasında olduğu kadar kamuoyunda yeni sürtüşmeler ve tartışmalar doğurmuştu. Yukarıda **İnönü**'nün ortak hükümetleri dönemi olaylarından söz ederken belirttiğimiz gibi Kayseri hapishanesinde bulunan hükümlülerin çoğu indirimden yararlanarak serbest kalmışlardı. Hasta raporuna dayanılarak cezaevinden çıkan **Celal Bayar**'ın Ankara'ya gelişi birtakım olaylara yol açtığından kendisi önce hastaneye yatırılmış, sonradan taburcu edilmişti. Arkasından Cumhurbaşkanı **Sunay** özel af yetkisi kullanarak **Bayar**'ı affetmişti (8 Temmuz 1966). Kabul edilen bir yasa ile de kamu haklarından yoksun kılınmış olan bu gibilere söz konusu hakları geri verilmişti.

Söylemlerinde boyuna DP'nin devamı olduğunu öne süren AP'liler, eski DP'liler cezaevinde iken onların affedilmelerini istemişken, **Demirel**'in başkanlığında iktidara geldiklerinde artık affın savunuculuğundan vazgeçmişlerdi. **Demirel** ve arkadaşlarının çekingen bir tavır almalarında, Silahlı Kuvvetler'in böyle bir aftan yana olmadığının bilinmesi ve affın gerçekleşebilmesi için Anayasa'da bir değişiklik yapılması zorunluluğu başlıca etken olmuştu. Anayasa'nın milletvekili seçilebilmek için gereken koşulları belirleyen 68. maddesinde ağır hapis cezasını öngören bir suçtan ötürü hapse mahkûm edilenlerin sonradan affedilmiş olsalar bile seçim hakkına sahip olmayacakları hükmünü içermekte idi. Bu nedenle eski demokratların siyasal haklarını kullanabilmeleri için maddedeki bu **"affa uğramış da olsalar"** ibaresinin çıkartılması zorunlu idi. Ama bu yasal zorunluluk dışında, **Bayar** ve ekibinin partiye egemen olup kendilerinin ikinci planda kalacakları kuşkusu da rol oynamıştı. Oysa siyasal nitelikli idamlardan ve yasaklanmalardan yana olmayan **İnönü**, ortak hükümetlerinde yaptığı gibi başta **Bayar** olmak

üzere demokratlara siyasal haklarının verilmesi görevini üstlenmişti. Kendi dönemlerinde Su İşleri Daire Başkanı olduğu için **Demirel**'i **"Bizim Su Müdürü!"** diye anan **Bayar** da AP iktidarının af konusunda istekli olmadığını anlayınca **İnönü**'ye yönelmeyi, sorunu onun aracılığıyla çözmeyi yeğlemişti. **Bayar**'ın cezaevinden çıkmasına çalışırken bunun bazı sakıncalar doğuracağını öne sürenlere, **"Çıksın da bakalım ne yapacak?"** diye yanıt veren **İnönü,** bu son çabasını eleştirenlere de, **"Kuyuya düşmüş olan birisini kuyudan kurtaracağım. Kuyudan çıkar çıkmaz önce kurtarana saldırılır. Ama saldıracak diye kurtarmayayım mı?"** diye çok anlamlı bir benzetmede bulunmuştu. Bu nedenle de DP'lilere siyasal hakların geri verilmesi sorunu **'Kuyudan adam çıkarma!'** diye adlandırılmıştı.

Atatürk döneminden başlayarak birbirleriyle aralarında görüş ayrılığı bulunan ve DP iktidarında karşılıklı mücadele eden **İnönü** ile **Bayar**, kamuoyunca birbirine kırgın ve dargın kişiler kabul edilmişlerdi. Şimdi af sorununu birlikte görüşmeleri gerektiğinde ilk adım, eski Cumhurbaşkanı tarafından atılmıştı. **Bayar**'ın özel doktoru **Recai Ergüder,** CHP Grup Başkan Vekili **Kemal Satır**'a **"İnönü ile Bayar'ı barıştıralım!"** demişti. Durum kendisine iletildiğinde **İnönü,** 25 Ağustos 1968'de bu isteği günlük not defterine geçirmiş ve **"Şaştım!"** diye eklemişti. İki ünlü ve rakip politikacı arasında buluşma basına da yansımış ve olumlu olumsuz tepkiler doğurmuştu. CHP içinden de affı doğru bulmayanlar çıkmıştı. Ama **İnönü** bunları yatıştırmıştı. Böylece Anayasa'da gerekli değişikliğin yapılabilmesi için 219 imzalı bir önerge verilmişti. Bu girişime özellikle Genelkurmay Başkanlığı ve eski MBK üyeleri karşı çıkmışlardı. Tabii Senatörler Grubu Başkanı Em. Org. **Pahri Özdilek İnönü**'ye bir mektup yazarak, bu yoldaki girişimlerin kendisini ve arkadaşlarını üzdüğünü bildirmişti (8 Mayıs 1969, İAR, nr. 1156). **İnönü** ise ertesi gün yanına Genel Sekreter **Ecevit**'i de alarak bir basın toplantısı düzenlemiş ve 1961 Anayasası'nın getirdiği düzenin ve kurumların korunması kaydıyla eski Demokratlara siyasal haklarının geri verilmesine çalışacağını, **Bayar** ile de yakında buluşabileceklerini açıklamıştı. Arkasından **Bayar**'ı evine davet etmişti. O da yanında kızı **Nilüfer Gürsoy** ve gazeteci **Turhan Dilligil** olduğu halde DP'nin ilk iktidara gelişinin yıldönümü olan 14 Mayıs akşamı Pembe Köşk'e ziyarete gelmişti (İPSY, 142). Aynı gün Millet Meclisi'nde Anayasa değişikliğinin kabul edilerek Senato'ya gönderilmiş olması bu buluşmayı daha anlamlı kılmıştı. **İnönü, Bayar**'ın ziyaretiyle ilgili olarak eşi Mevhibe'ye şu açıklamada bulunarak onu da yatıştırmak istemişti:

"Istıraplı bir devreyi sona erdirmek istiyorum. Demokrasi birtakım tecrübelerle elde ediliyor. Bazen bunlar acı oluyor. İdare edenler kadar, şartlar da bu neticeye sürüklüyor." (MEV, II, 257)

AP'liler de üçte iki çoğunluk gerektiren Anayasa değşikliğine olumlu oy vermişlerdi ama içlerinden bazıları seçim sonrasında **B.Ecevit**'e "Mecbur musunuz bizim önerimizi desteklemeye?" diye sormuşlardı. Bu da iktidar partisinin siyasal affı gönülden istemediğinin yansıması demekti. Kaldı ki MM'nin olumlu kararı

ordu üst kademesinde daha sert tepkiler doğurmuştu. Bu tepki CHP milletvekilleri aracılığıyla **İnönü**'ye duyurulmuştu. 19 Mayıs'ta **Anıtkabir**'de düzenlenen törende komutanlar kendisine sırt çevirmişlerdi. Genelkurmay Başkanı **Memduh Tağmaç** ise Anayasa'nın hiçbir biçimde değiştirilmemesini istemişti. Girişimin sorumluluğu **İnönü**'ye yüklenmek istenmiş ve o, **İkinci Dünya Savaşı** sonunda ülkesini işgal eden Almanlarla uyum içinde çalışacak bir hükümet kurmuş olan ünlü Fransız Mareşali **Petain**'e benzetilmişti (Agy, 154 vd.). Bu yoğun tepkiler sonunda Anayasa değişikliği Senato'da 63'e karşı 83 oyla kabul edilmemiş ve komisyona havale edilmişti (21 Mayıs). Böylece, kesin kararın alınması milletvekili seçimlerinden sonraya kalmıştı. Ama bu sonuç ve AP'nin ikircikli tutumu, YTP'yi seçimlerde **Bayar**'dan destek görecekleri konusunda umutlandırmıştı. **Bayar** Senato'daki oylamadan birkaç gün sonra önergeye olumlu oy verdikleri için YTP ile MHP genel merkezlerine teşekkür ziyaretinde bulunmuş ve YTP Genel Başkanı **Yusuf Azizoğlu**'na 'mücadeleye devam edeceğini ve eğer yasal olanak bulunsaydı af konusunda referanduma gidip milletin oyuna başvurmayı isteyeceğini' söylemişti. Öte yandan **İnönü** de **Bayar**'ı telefonla aratarak sonuçtan üzülmemesini bildirmişti. Her iki taraf mücadelelerini sürdüreceklerini belirtirken, Senato'nun Silahlı Kuvvetler'in baskısıyla affı kabul etmediği yolundaki yayınlar ordu üst kademesini yeniden harekete geçirmişti. Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. **Celal Eyiceoğlu** bir bildiri yayımlayarak, komuta kademesinin, Anayasa'nın kendisine vermiş olduğu yetkiler dışında bir davranışta bulunmadığını açıklamıştı. Af konusundaki tutumuyla partisinin her yönden eleştirilere uğradığını gören **Demirel** ise sorumluluğu **İnönü**'ye yükleyip onu samimi olmamakla suçlamıştı!

Bu tartışmalar içinde Meclisler seçim nedeniyle tatil kararı almışlardı. İstanbul'a giden **İnönü, Bayar**'a bir karşı ziyarette bulunmak istemişti. 28 Haziran Cumartesi saat 10.30'da yanında eşi **Mevhibe**, kızı **Özden** ve **Ali İhsan Göğüş** olduğu halde **Bayar**'ların evine gitmişti. Kendilerini **Bayar,** kızı **Nilüfer Gürsoy** ve **Turhan Dilligil** karşılamışlardı. Buluşmayla ilgili olarak gazetecilere bir demeç veren **İnönü, "Aramızda olan görüşme ve yakınlaşmanın Türk halkına çok faydası olacaktır. Demokratik rejimi, siyasi huzuru tesis etmiş** (kurmuş) **bir düzen içinde bırakacağız. Ömrümüz de böylece bitecektir"** demişti. **Bayar** da, ilişkileri konusunda, **"Bundan sonraki görüşmelerimiz birbirini tanıyan, anlayan, seven ve takdir eden iki kimsenin normal münasebetleri neyse o şekilde olacaktır"** diye konuşmuştu. **İnönü** o güne ilişkin olarak not defterine şunları yazmıştı:

"Sa. 10.30. Celal Bey'in evindeyiz... bir saat kaldık. İyi konuştuk. Ayrılırken (odadan) onun teşebbüsü ile öpüştük. 'Resmi ziyaret faslı bitti. Bundan sonra normal münasebet faslı başladı' dedik. Memnun ayrıldım" (İPSY, 165 vd.).

Bu buluşmadan bir süre sonra **Bayar,** Bursa'da eski DP'li ve AP'lilerle yaptığı bir toplantıda Başbakan'ı eleştirerek, **"Bana İnönü ile barışmayı Süley-**

man Demirel teklif etti. Eğer bu günahsa bunun yarısı Demirel'indir... Ben AP teşkilatından değil, bize ihanet eden AP yöneticilerinden şikâyetçiyim" demişti. **Demirel, İnönü** ile anlaşmayı önermediğini öne sürünce, af sorunu bir **Bayar-Demirel** ya da DP-AP tartışmasına dönüşmüştü.

12 Ekim 1969 seçimlerini kazanan **Demirel** artık **Bayar**'ın ve eski DP'lilerin partisinde ön plana çıkacakları kuşkusundan kurtulduğu için, **Abdi İpekçi** ile yaptığı söyleşide, siyasal hakların geri verilmesinden yana olduğunu açıklamıştı. Silahlı Kuvvetler arasındaki muhalefet de zayıflayınca Anayasa değişikliği Senato'da yeniden ele alınmıştı. 5 Kasım 1969 günkü oylamada 127 olumlu oyla kabul edilmiş ve böylece eski Demokratlara siyasal hakları geri verilmişti. **Bayar,** 1 Aralıkta **İnönü**'yü ziyaret etmişti. Bir teşekkür amacı güden buluşmada, öyle anlaşılıyor ki bundan sonra nasıl davranılacağına ilişkin görüş alışverişinde de bulunulmuştu. **Bayar,** eski bir Cumhurbaşkanı olduğu için Anayasa gereğince tabii senatörlük hakkını da kazanmıştı, buna ilişkin yazı Senato Başkanlığına ulaşmıştı. **İnönü**, 25 Kasım günkü notunda bunu şöyle belirtmişti: **"Bülent Bey, Sırrı Atalay ile geldi. Celal Bayar'ın Senato'ya gelmesi Senato Başkanlık Divanına gelmiş. Onu anlattılar."** Ondan 6 gün sonra, 1 Aralık notunda da şunu yazmıştı: **"Celal Bey geldi. Saat 18-19. Konuştuk. Kimse duymadı!"** (Agy, 171) Basından ve kamuoyundan gizlenen söz konusu buluşmadan sonra **Bayar** tabii senatörlük hakkını kullanmak istemediğini açıklamış ve TBMM'ye girmemişti. Ayrıca eski Demokratlardan, yapılacak seçimlerde sandık başına gitmemelerini istemişti. **Yassıada**'da hüküm giymiş olan Demokrat Partililere siyasal haklarının geri verilmesini sağlayan Anayasa değişikliği Senato'da da kabul edilmişti ama Anayasa Mahkemesi yapılan başvuru üzerine bu değişikliği usul yönünden iptal etmiş, böylece sorun bir daha kesin sonuca bağlanamamıştı.

B) SEÇİMLER VE SONRASI

12 Ekim1969'da yapılan milletvekili genel seçimlerine 8 parti katılmıştı. Ülkenin sürüklendiği bunalımdan ancak bir **düzen değişikliği**'nin gerçekleştirilmesiyle çıkılabileceğini savunan ana muhalefet CHP, milletvekili seçimlerine bunu öngören bir programla girmeyi uygun bulmuştu. Yayımlanan **seçim bildirisi**'nde şunlara yer verilmişti:

CHP'nin, ortanın solunda bir düzen değişikliğinden amacı 'altyapı devrimi'dir. - Toprak işleyenin, su kullananındır. - Toprak dağıtılan köylülerin kooperatifleşmeleri sağlanacaktır. - Çiftçiler için tarım sigortası kurulacaktır. - Stratejik önemi nedeniyle doğal kaynakların işletilmesine yabancı sermaye sokulmayacaktır. Daha önce gelmiş bütün yabancı petrol ve maden işletmeleri millileştirilecektir. - Petrol devlet eliyle işletilecek ve bunların devlet eliyle aranmasına hız verilecektir. -

Özel işletmecilik sözleşme ile ve sıkı devlet kontrolü ile yapılacaktır. - Doğu Anadolu'nun düzeni, komando ile, mayınla, jandarmayla, silahla değil, fabrikayla, okul vs. ile değiştirilecektir.

Böylesi geniş çaplı bir programın nasıl uygulanacağı önem taşıyordu. **İnönü** buna ilişkin soruları "Her demokratik düzende köklü reformları yapmak güçlüklerle karşılaşır. Bunları kısa kesmek yolu dikta idareleridir. Dikta idaresi ise bize artık sadece zarar getirir" diye yanıtlamıştı (İPSY, 177). Kendisi seçim kampanyasını İstanbul'da bir konuşmasıyla açmış, **düzen değişikliği** adı verilen programı yurt düzeyinde anlatmayı genel sekreter **Ecevit** üstlenmişti.

Öte yandan iktidar partisi AP de seçimlere bir başka anlamda düzen değişikliği önerisi ve vaadi ile girmişti. Partice yayımlanan seçim bildirisinde 1961 Anayasası'nın **ıslah** edileceği belirtilmişti. Merkezi yönetimin, hükümetin gücünü artırma amacıyla öngörülen başlıca değişiklikler ise şöyle sıralanmıştı:

Hükümetin Kanun Gücünde Kararname çıkarma yetkisiyle donatılması - TBMM'nin toplanmasının ve karar alabilmesinin kolaylaştırılması - Önemli konularda halkoyuna başvurulma (referandum) yönteminin benimsenmesi - Üniversiteler, TRT gibi özerk kuruluşların yeniden düzenlenmesi ve akademik özgürlüklerin kısıtlanması - Yargı ve yürütme ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi - Savcıların, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nca değil Hükümetçe atanmaları - Özgürlüklerin kötüye kullanılmasının önlenmesi - Komünizm ve Anayasa dışı cereyanlarla mücadele için gereken yasal önlemlerin alınması.

Bu kadar kapsamlı bir değişiklik 1961'in özgürlükçü Anayasa'sına yöneltilen bir eleştiri demeti demekti. Öneriler, **Demirel**'in ve AP iktidarının giderek "Bu Anayasa ile memleket yönetilemez!" diye açıkladıkları görüşlerinin bir yansımasıydı. Siyasal hakların geri verilmesine ilişkin Anayasa değişikliğine tepki gösteren çevreler ve ordu üst kademesi de, bu kadar kapsamlı değişiklik paketine karşı çıkmamışlardı. 1961 Anayasası'nda AP'nin açmak istediği gedik, çok geçmeden **12 Mart 1971 Muhtırası** ile kurulan ara rejimde gerçekleştirilecekti.

Ancak iktidar partisinde eski Demokratlara siyasal haklarının verilmesi sorununda başlayan çalkantının yanı sıra, **Sadettin Bilgiç** ile onun yanlılarıyla süregelen görüş ayrılığının **Bilgiççiler** ve **Yeminliler** adı verilen bir gruplaşma doğurmuş olmasının sıkıntıları da yaşanmakta idi.

AP ve CHP dışında seçimlere umutla giren üçüncü parti, YTP olmuştu. **Yassıada** hükümlülerine siyasal haklarının verilmesi konusunda AP'nin ve **Demirel**'in isteksiz davranması, hatta böyle bir affın gerçekleşmemesine çalışması başta **Celal Bayar** olmak üzere eski Demokratları küstürmüştü. YTP'liler ve onun Genel Başkanı **Yusuf Azizoğlu** da **Bayar**'ı yanlarına alarak eski Demokrat Parti oylarını toplayacaklarını sanmışlardı. 1965'in başarılı TİP'ine gelince; hem seçim yasasındaki değişiklikle milli bakıye sisteminin kaldırılması, hem de kendi içindeki bölünme yüzünden eski gücünü yitirmişti. Sovyet Rusya'nın, Çekoslovakya'da Başbakan **Dubçek**'in önderliğinde **Prag baharı** diye adlandırılan ve **Demirper-**

de'den sıyrılmaya yönelik çabaları bastırmak için ülkeyi askeri işgal altına alması, bütün dünyada geniş yankılar uyandırmıştı. Sosyalist kesim ise bu konuda, olumlu ve olumsuz olarak ikiye bölünmüştü. TİP Genel Başkanı **Aybar** böyle bir askeri müdahaleyi doğru bulmadığını açıklamış, parti genel yönetim kurulu da işgali kınayan bir bildiri yayımlamıştı. Ama başta **Behice Boran** ve **Sadun Aren** olmak üzere kimi merkez yönetim kurulu üyeleri işgale karşı çıkmayı **Marksizm**'den sapma olarak değerlendirerek **Aybar**'a cephe almışlardı. Bu görüş ayrılığı giderek büyüyecek ve **Aybar**'ın partiden ayrılmasına kadar varacaktı. Bu yüzden genel seçimler yaklaşırken TİP kendi içinde bir bunalıma düşmüştü.

Seçimlere **Birlik** ve **Güven** partileri ile birlikte 8 parti katılmıştı. **A.Türkeş**' in katılmasından sonra 1965 seçimlerinde küçümsenemeyecek bir başarı gösteren **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi** (CKMP), 8 Şubat 1969'da **Milliyetçi Hareket Partisi** adını almıştı. Tüzükte yapılan değişiklikle de partinin amacı, sağcı-milliyetçi söylemlere uygun olarak, **"Türkiye'de insan hak ve hürriyetlerini, kişinin ve toplumun refah ve huzurunu, sosyal güvenliği gerçekleştireeek ve teminata bağlayacak bir devlet düzeni ve yönetimini bütün müesseseleriyle** (kurumlarıyla) **birlikte kurmaktır"** diye saptanmıştı (Md. 1).

O yıllarda, seçim dönemlerinde siyasal partilere görüşlerini radyodan açıklama hakkı tanınmış olduğundan ilk konuşmalar 27 Eylül akşamı yapılmıştı. Başbakan **Demirel**, durgunlaşmış olan ekonomiyi canlandırdıklarını, **Kıbrıs sorunu**'nun savaşın eşiğinden görüşme masasına çekildiğini belirterek ülkenin hiçbir dönemde AP'nin son 4 yıllık iktidarındaki kadar özgürlük ortamına ve siyasal istikrara sahip olmadığını öne sürmüştü. Buna karşın **İsmet İnönü**, ekonomik durgunluğun sürdüğünü, hayat pahalılığının arttığını ve sosyal adaletin sağlanamadığını belirterek daha dikkatli bir dış siyasa izlenmesi gerektiğini söylemişti. Güven Partisi lideri **Feyzioğlu** özellikle **komünizm** tehlikesi üzerinde durmuş ve uluslararası komünizm şebekesinin Türkiye'de çevirmekte olduğu manevralara son verilmesinin zorunlu olduğunu belirtmişti. TİP Genel Başkanı **M.Ali Aybar**, iktidara geldiklerinde yapacaklarını sıralayarak **toprak reformu**'nun 3 yıl içinde tamamlanacağını, sanayinin hızlandırılacağını ve Türkiye'nin tam bağımsız bir ülke haline getirileceğini söylemişti. MHP'li **ismail Hakkı Yılanlıoğlu** da, geri kalmışlıktan kurtulabilmek için zengin ile fakir arasındaki uçurumun kapatılması ve Türk çocuklardaki yabancı kültürlere son verilmesi gerektiğini savunmuştu. YTP lideri **Yusuf Azizoğlu** ise **Bayar** ve arkadaşlarından yararlanmak istedikleri için hem AP'yi hem de CHP'yi suçlayıcı bir konuşma yapmıştı.

Milletvekili seçimlerinde 14.788.552 seçmenden ancak 9.516.035'i oy kullanmış, geçerli oylar ise 9.086.296 olarak hesaplanmıştı. Böylece katılma oranı % 64.35 olmuştu. Bu oran 1965'e göre yaklaşık % 7 bir düşüş demekti. AP'nin üstünlüğünü gösteren sonuçlar ise şöyle belirlenmişti:

Partiler	Alınan Oylar	% Oran	Milletvekili
AP	4.229.712	46.6	256
CHP	2.487.006	27.4	143
GP	597.818	6.6	15
MP	292.961	3.2	6
MHP	275.091	3.0	1
BP	254.695	2.8	8
TİP	243.631	2.7	2
YTP	197.023	2.2	6
Bağımsızlar	511.023	5.5	13
			450

Bu sonuçlara göre CHP, 1965'teki oy oranını korumuş ve daha fazla milletvekili de çıkarmıştı. Aynı zamanda **Feyzioğlu** ve arkadaşlarının ayrılmasıyla GP'ye giden milletvekilliklerini geri almıştı. Ama umduğunu bulamamış, seçim öncesi söylenen **"Ecevit Başbakan!"** sloganları gerçekleşmemiş, yine muhalefette kalmıştı. AP ise 1965'tekinden daha az oranda oy almasına karşın eskisinden daha fazla milletvekili çıkarmıştı. GP eski gücünü yitirmiş ama varlığını korumuştu. MHP ise yalnızca Genel Başkan **A.Türkeş**'i Meclis'e gönderebilmişti. TİP'e gelince milletvekili sayısı 15'ten 2'ye düşmüştü. Yalnızca **Aybar** ile **Rıza Kuas** milletvekilliklerini koruyabilmişti. **Marksizm**'in uygulanmasıyla ilgili görüş ayrılıklarının artması ile parti yönetimindeki gücü azalmış olan **Mehmet Ali Aybar** seçimlerde elde edemedikleri sonucun sorumluluğunu da üslenerek genel başkanlıktan istifa etmişti (16 Kasım 1969). Partinin 29-31 Ekim 1970 tarihlerinde toplanan Dördüncü Büyük Kongresi'nde de genel başkanlığa, ona karşı çıkmış olan **Behice Boran** getirilmişti. Bundan sonra da TİP'in belirgin bir **Marksist** çizgiye getirilmesine çalışılacaktı.

1969 genel seçimlerinde dikkati çeken bir başka özellik, bağımsızların küçümsenemeyecek sayıda milletvekilliği kazanmaları ve özellikle de ileride ülkenin siyasal yaşamına damgasını vuracak ya da gölgesini düşürecek olan **Necmettin Erbakan**'ın MM'ye girmesi olmuştu. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi'nden mezun olan **Erbakan** daha öğrencilik yıllarında dine olan bağlılığı ile tanınmıştı. Mezun olduğu fakülteye asistan olarak atanmış ve akademik aşamaları geçerek 1963'te profesörlüğe yükseltilmişti. Bu arada dizel motorları üreten Güneş Motor firmasının genel müdürlüğünü de yapmıştı (1956-1963). Fakat o marka motorların sağlam olmadığı, özellikle Devlet Su İşleri ile Toprak Su Genel Müdürlüklerine satılan **güneş motorları**'nın kısa bir süre sonra parçalandıkları görülmüştü. Bundan sonra Odalar Birliği'nde görev alan **Erbakan** oradan da olaylı bir biçimde ayrılmıştı. Önce Sanayi Dairesi Başkanı, arkasından Genel Sekreter

olmuştu. Senato yenileme seçimlerinde AP'den Konya adayı olmak istemiş ama Teknik Üniversite'den arkadaşı olan **Süleyman Demirel** tarafından listeye alınmamıştı. 1969'da Odalar Birliği Başkanlığına seçilince, AP hükümeti bu kez de 'usulüne göre yapılmadı' diye bu seçimi geçersiz saymıştı. **Erbakan** başkanlık makamından ayrılmamakta ısrar edince de polis gücüyle oradan çıkartılmıştı!

Bütün bu olaylardan sonra Konya'dan milletvekili seçimine giren **Erbakan**, Millet Meclisi'ne girmeyi başarmıştı. Onun milletvekili seçilmesinden sonra dinci kesimde bir siyasal parti kurma eğilimleri de güç kazanmıştı. Çok geçmeden de **Erbakan** ve 17 arkadaşı, **Milli Nizam Partisi**'ni kurmuşlardı (8 Şubat 1970). Partinin genel başkanlığına **Erbakan** getirilmişti, 2 milletvekilinin de partiye girmesiyle yeni parti Meclis'te bir küçük grup oluşturmuştu. Böylece de **Erbakan**'ın her kapanıştan sonra kuracağı siyasal partiler dizisinin ilki partiler yelpazesindeki yerini almıştı.

1- YENİ DEMİREL KABİNELERİ

Seçimler AP'nin üstünlüğü ile sonuçlanınca oradan umduğunu bulamayarak çıkan CHP Genel Başkanı **İnönü, Demirel**'e bir telgraf çekerek kendisini kutlamış ve ulusa yüce hizmetler yapmasını dilemişti (İAR, nr. 1154). Millet Meclisi Başkanlığına AP'nin **Yeminli** ve **Bilgiççi** her iki kanadının desteklediği **Ferruh Bozbeyli** seçilmişti. Onlar arasındaki çekişme Meclis grup başkanlığında ve yeni kabinede yer alacakların belirlenmesinden sonra patlak verecekti. Cumhurbaşkanı **Sunay** da doğal olarak Başbakanlık görevini yeniden **Demirel**'e vermişti. O da bu ikinci kabinesini 3 Kasım 1969'da oluşturarak Cumhurbaşkanına sunmuştu. Yeni hükümette, eski bakanlıklar korunurken bir beşinci Devlet Bakanlığı ile yeniden bir Gençlik ve Spor Bakanlığı kurulmuştu. Söz konusu bakanlığa da **İsmet Sezgin** getirilmişti. Listenin belirgin özelliği **Demirel**'in kendisine karşıt olan **Bilgiççi** gruptan hiçbirine bakanlık vermemesi olmuştu.

Demirel, ikinci hükümetinin programını 7 Kasımda Meclis'e sunmuştu. Programın başında, "Hükümetimiz... Anayasamızın getirdiği geniş hak ve hürriyetlerin savunucusu ve sabırlı uygulayıcısı olmakta devam edecektir... **Biz, Anayasamızın kendi yarattığı temel nizam dışında hiçbir doktrine bağlı ve razı olmadığının kesin inancı içindeyiz"** diye 1961 Anayasası'na bağlılık dile getirilmişti. Ama hemen arkasından Anayasa'da ve Seçim Yasası'nda değişiklik yapılacağı belirtilmişti. Seçim sisteminin ıslah edileceği ve böylece seçmene bıkkınlık veren sık sık seçime gitmenin önleneceği söylendikten sonra şöyle devam edilmişti:

"Bu maksatları temin edecek mevzuat değişikliklerinin Anayasa tadillerini (değişikliklerini) **gerektirdiği hallerde, iktidarla muhalefet arasında bir işbirliğinin demokrasimizin gelişmesine ve memleket menfaatlerine yararlı olacağı kanaatindeyiz.**

Esasen Seçim Beyannamemizde Anayasa değişikliği ile ilgili olarak ifade ettiğimiz ıslahatı gerçekleştirebilmemiz, ancak diğer partilerin iltihakı (katılması) **ile gerekli çoğunluğu sağladığımız takdirde mümkün olacaktır."**

Bu, AP'nin 1961 Anayasası'nı, öngördüğü özgürlükler ve merkezi yönetimin yetkilerini kısıtlayan hükümleri bakımından sakıncalı bulduğunu ve değiştirmede kararlı olduğunu göstermekteydi. Muhalefetle işbirliği yapılacağından söz edilmesi ise, Meclislerdeki üye sayısı böyle bir değişiklik için gerekli üçte iki çoğunluğu bulmadığı için öteki partilerin de desteğine muhtaç oluşunun bir sonucu idi. Nitekim programın bir başka yerinde "Yürütme organının 'müessir' (etkili) hale getirileceği" ve **"İcranın müessiriyetinin artırılacağı"** vurgulanmıştı. Yönetimde yapılması öngörülen düzenlemeler 14 madde halinde sıralanmış ve 1961'den sonraki gelişmeler dikkate alınarak mevzuatta ortaya çıkan boşlukların doldurulacağı söylenmişti.

Hükümet programında, özellikle **din ve vicdan özgürlüğü** üzerinde de durularak şöyle denilmişti:

"Anayasamızın teminatı altında bulunan din ve vicdan hürriyeti, hiçbir şekilde tehlike sebebi olarak gösterilemeyeceği gibi, laiklik prensibi, vatandaşın dini ihtiyaçlarının karşılanmasında bir baskı vasıtası değil, bir teminat olarak görülmelidir."

Bu anlatım, seçimler öncesinde **İmran Öktem** olayında olduğu gibi dinci çevrelerin kimi eylemlerini normal karşılayıp **"Memlekette en büyük tehlike siyasal irticadır"** diyen **Demirel**'in görüşünün bir ifadesi demekti. Ayrıca satırlar arasında geçmişte, yani CHP iktidarı döneminde **laiklik** ilkesinin din ve vicdan özgürlüğü üzerinde baskı kurduğunu yansıtan bir suçlamayı da içeriyordu.

Planlı kalkınma konusuna gelince, programda buna önem verileceği, ancak **plan**'a, ülkenin iktisat politikasına devletin müdahalesini ve denetimini artırıcı bir gözle bakmadıkları belirtilmişti. Bu ikinci AP hükümetine göre siyasal ve iktisadi planlama, piyasa ekonomisine uygun bir politika aracı olmalı ve özel girişimcilik için de yol gösterici ve destekleyici bir içerik taşımalıydı.

Programda öğrenci eylemleri nedeniyle tartışma konusu olan üniversite özerkliğine de değinilerek bir **Üniversiteler Arası Yüksek Kurul** oluşturulacağı açıklanmıştı:

"Hükümetimiz, üniversitelerin muhtariyeti prensibini zedelemeden bir 'Üniversiteler Arası Yüksek Kurul' teşkilini lüzumlu görmektedir. Bu kurul, çoğunluğu üniversiteler tarafından seçilmiş fakat içinde yetkili Hükümet uzuvları da bulunan bir organ olacak, her çeşit ıslahat tedbirlerini ele alacak, Hükümetle üniversiteler arasında işbirliği kuracak ve eğitim, araştırma, yayın ve danışma gibi faaliyetlerde Anayasa'nın temel ilkeleri dışına çıkılmamasını sağlayacaktır."

1950'li yıllarda DP lideri **Menderes**'in görüşlerini anımsatan böylesi bir yaklaşım, 1946'da sağlanan üniversitelerin bilimsel ve yönetimsel özerkliğinin AP ik-

tidarınca da aşırı bulunup kısıtlanmasına karar verildiğinin göstergesiydi. **12 Mart Muhtırası**'ndan sonra da uygulamaya konulacaktı.

Programın en çarpıcı noktalarından biri de, Türkçenin özleştirilip bir bilim ve kültür dili düzeyine gelmesi için **Atatürk**'ün başlattığı çalışmaların 'uydurmacılık' diye suçlanması ve bunu önlemek amacıyla bir **Dil Akademisi** kurulacağından söz edilmesi idi:

"Dilimizin gelişigüzel uydurma birtakım kelimelerle bozulması ve özleştirilme bahanesiyle fakirleştirilmesi önlenecek ve nesiller arasındaki bağlantıyı tekamül (gelişme) **içinde devam ettirecek bir dil gelişmesi ve zenginleşmesi sağlanacaktır. Bu maksada hizmet etmek üzere bir 'Dil Akademisi' kurulacaktır."**

Türk Devriminin ana halkalarından biri olan ve **Türk Dil Kurumu** aracılığı ile yürütülen çalışmaların bu denli suçlanması, iktidara geldikten sonra Türkçeleştirilmiş olan Anayasa'yı kaldırıp 1924'ün Osmanlıcasıyla yazılmış olan **Teşkilat-ı Esasiye**'ye dönen Demokrat Parti düşüncesinin bir uzantısı niteliğindedir. Bu girişimler, 12 Eylül darbesinden sonra gerçekleştirilecek ve Türk Dil Kurumu ile birlikte Tarih Kurumu'nun da tarihsel işlevlerine son verilecekti.

Bunların ve dış siyasa ile süregelen Kıbrıs bunalımına ilişkin bölümlerin dışında, **Demirel**'in ikinci hükümeti programında belirtilmesi gereken önemli noktalar, Doğu Anadolu'nun kalkınması için özel bir program uygulanacağının, ulaşım, tarım, hayvancılık, eğitim ve sağlık sorunlarının ivedilikle çözülmesine çalışılacağının belirtilmesiydi (Metin: TCH, II, 137-183).

Hükümet programına bütünüyle bakıldığında sık sık **46 ruhu**'nu taşıdıklarını söyleyen **S.Demirel**'in, **Menderes**'in izinden giderek bu ikinci seçimi kazandıktan sonra 'devrim' ve CHP karşısındaki tutumunu daha da sertleştirdiği söylenebilir.

Millet Meclisi'nde program üzerindeki görüşme ve tartışmalardan sonra 12 Kasım 1969'da oylamaya geçilmiş ve **Demirel**'in bu ikinci hükümeti, 156'ya karşı 263 oyla güven almıştı. Bağımsızlardan 5'i de hükümeti desteklemişlerdi.

Meclislerdeki sayısal üstünlüğüne karşın **Demirel**'in bu ikinci kabinesi ancak 4 ay işbaşında kalabilmişti. Giderek yer yer de olsa silahlı çatışmalara dönüşen öğrenci eylemleri nedeniyle üniversitelerin birçoğu tatil edilir, iç huzur daha da sarsılırken parti içindeki çekişme de **Demirel**'in istifa etmesine yol açmıştı. Aralık ayı sonlarında İstanbul Yıldız'da bir öğrencinin öldürülmesi ve katillerin bulunmaması olaylara yeni bir boyut getirmişti. Gölcük'teki **69 deniz subayı** bir bildiri yayımlayarak olayı kınamışlardı (17 Aralık). Bildiri çeşitli biçimlerde yorumlanırken, yüksek komuta kademesi bunu Silahlı Kuvvet mensuplarının siyasal ve ideolojik bir görüş belirtmesi olarak değerlendirmiş ve bundan rahatsızlık duymuştu. Genelkurmay Başkanı **Memduh Tağmaç** bir bildiri yayımlayarak ordu mensuplarının 'her türlü politik davranışın dışında ve aşırı cereyanların karşısında' olduğunu belirtmiş ve söz konusu denizci subayları 'komuta zinciri dışına

çıkmak... nizamsız ve uygunsuz hareketlere yeltenmek'le suçlamıştı. Arkasından olayla ilgili soruşturma açılmış ve subaylardan 5'i ordudan çıkarılmıştı. 69 subay olayı ordunun yeniden iç sorunlara yönelişinin ilk ayak izi olmuştu, ama gereken, 'emir-komuta zinciri' içinde yapılacaktı. Bu da 12 Mart 1971'de gerçekleşecekti!

İsmet İnönü sorunu Meclis'e taşıyarak bir kör dövüşü halini alan olayların önlenmesi, suçluların bulunup cezalandırılmaları gerektiğini vurgulamış, aksi halde gidişin kötü sonuçlar doğuracağına dikkatleri çekmek istemişti. Konuşmasında şunları söylemişti:

"Aşırı sol serserileri memleketi çamura sokmak istiyor. Aşırı sağ caniler ise, memleketi kana bulamanın peşindeler.

Demokratik rejim içinde biz bu memleketi ilerletiriz veyahut ecdadımıza layık olmayan insanlar olarak sürünür, mahvoluruz!

Ancak bugünkü hükümet, bugünkü Başbakan bu ehliyete sahip midirler? Sokakta adam öldürülüyor; nerede suçlu? Nasıl zabıtadır bu? Kim güvenecektir ona kumanda eden hükümete? Bu politikayı değiştirmek lazımdır. Başbakanın ne mizacı, ne kültürü, ne tabiatı, hiçbir şeyi doğru bir politikayı yürütmek için yeterlidir."

Fakat **"Bana sağcılar cinayet işliyorlar dedirtemezsiniz"** diyerek yaygınlaşan eylemler ve silahlı çatışmalarla ilgili görüşünü daha önce açıklamış olan **Demirel,** CHP Genel Başkanı'nın bu konuşmasına da, **"İsmet İnönü aşırı soldan ilk defa şikâyet ediyor! Baştan kınama yapılsaydı, buraya kadar gelinmezdi"** diye yanıt vermişti. Böylece olaylar kendi akışına bırakılmıştı.

Öte yandan AP içindki gruplaşma kopma aşamasına gelmiş ve bunun sonunda da **Demirel** hükümeti düşürülmüştü. AP yöneticileri, son seçimlerde parti aleyhine bazı davranışlarda bulundukları gerekçesiyle kimi milletvekilleri hakkında soruşturma açmıştı. Genel başkanın kendilerini partiden uzaklaştıracağı kuşkusuna kapılan **Bilgiç** grubu **Demirel**'i Başbakanlıktan düşürmek amacıyla yeni bir mücadeleye girişmişti. İlk olarak **Bilgiç** ve 5 arkadaşı Genel İdare Kurulundan istifa etmişlerdi. Bir yandan da **Günaydın** gazetesinde, **Demirel**'in yetkisini kötüye kullandığı, kardeşlerine usulsüz krediler verdirdiği yolunda bir yayına da başlanmıştı. Bu sırada görüşülmekte olan 1970 yılı bütçesi beklenen fırsatı vermişti. **Bilgiççi** 41 AP'li milletvekili, bütçenin maddelerine geçilmesi sırasında muhalefetle birlikte red oyu kullanmışlardı (11 Şubat). Böylece **Demirel, İnönü**'nün üçüncü ortak hükümetini düşürmede kullandığı yöntemle, hükümet bütçesinin reddedilmesiyle karşılaşmıştı. Bu yüzden de **İnönü** gibi davranarak 14 Şubatta hükümetinin istifasını vermek gereğini duymuştu. Cumhurbaşkanlığına sunduğu dilekçesinde "Bütçenin gereken oyu almamasının hukuk yönünden hükümetin çekilmesini gerektirmemesine karşın, 'meselenin siyasi istismarlara konu teşkil etmemesi' için kabinesinin istifa ettiğini" belirtmişti.

2- AP'DE PARÇALANMA: DEMOKRATİK PARTİ

Cumhurbaşkanı **Sunay** yeni bir kabine kurulması görevini yine **Demirel**'e vermişti. Geçici sayılan hükümet devlet işlerinin yürütülebilmesi için ivedi olarak Meclis'e 3 aylık bir bütçe tasarısı sunmuştu. Ama kimi olaylar ve AP içindeki gelişmeler nedeniyle yeni kabine, 20 gün sonra, 5 Mart 1970'te kurulabilmişti. Toplanan AP Temsilciler Meclisi bütçeye red oyu kullanan 41'leri disiplin kuruluna sevk etmişti. Öte yandan yapımına karar verilmiş olan İstanbul Boğaz Köprüsü'nün temelleri, **Sunay**'ın da katıldığı büyük bir törenle atılmıştı.

O günlerde **Günaydın** gazetesi de **Süleyman Demirel**'in kardeşleri **Şevket** ve **Ali Demirel**'in devlet hazinesi aleyhine haksız kazanç sağladıkları, usulsüz krediler aldıkları yolunda bir yayına başlamıştı. Buna göre, Devlet Demiryolları'nın Ankara garı yakınındaki bir arsası 1968'de açık artırmaya çıkarılmadan 702.000 liraya **Ali Demirel**'e satılmıştı. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun incelemesine göre demiryolları bu nedenle 2.313.349 lira 20 kuruş zarara uğratılmıştı. Üstelik **Ali Demirel** söz konusu arsayı 2,5 ay sonra Ziraat Bankası'na 8.500.000 liraya ve Halk Bankası'na da 3.000.000 liraya **ipotek** ettirerek o paraları da almıştı. Öte yandan 1968-1971 yılları arasında **Demirel** kardeşlere 26.000.000 lira kredi verilmişti (Günaydın, 8 Şubat 1971). Başbakan'ın kardeşleri **Şevket** ve **Ali Demirel,** bir basın toplantısı düzenleyerek aldıkları krediler toplamının iddia edildiği gibi 26 milyon değil, 19 milyon olduğunu savunmuşlar, ama bunu nasıl aldıklarını açıklayamamışlardı. Bu iddialar karşısında 4 Martta TBMM'de **Demirel** hakkında soruşturma açılmasına gerek olup olmadığını araştıracak bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla **Demirel,** hakkındaki yolsuzluk iddialarının Meclis'te araştırılmasının kararlaştırıldığı bir dönemde yeni kabinesini kurma çabası içine girmişti. Yine de üçüncü kabinesini kurup Millet Meclisi'nden güvenoyu alacak ve arkasından hakkındaki soruşturma da ertelenecekti. Çok geçmeden söz konusu yayından ötürü **Demirel** kardeşlerin **Günaydın** gazetesi aleyhine dava açtıkları öne sürülmüş ve Meclis de soruşturmanın ertelenmesine karar vermişti (29 Nisan). Olayların içyüzü ise yıllar sonra **Sabah** gazetesinde çıkan **"İslamköylü Phoenix - Demirel Belgeseli"** başlıklı yazı dizisinde ele alınmıştı. **Günaydın**'ın o dönemdeki yazıişleri müdürü **Necati Zincirkıran, Sabah**'a gönderdiği mektupta, söz konusu kredilerin gerçek miktarının 26 milyondan çok daha fazla olduğunu belirterek şunları söylemişti:

"Biz Hacı Ali Demirel'in devlet bankalarından 21 milyon kredi aldığını yazdık. Mahkeme tek tek bankalara mektup yazarak 94 milyon olduğunu tespit etti."

Zincirkıran, mektubunda bu yüzden başına gelenleri de sıralayarak, bir gece basımevinin kurşunlandığını, evinin önüne park etmiş olduğu otomobilinin yakıldığını ve **Günaydın** gazetesi paketlerinin bayilere ulaşmadan AP örgütünce el konulup yakıldığını da açıklamıştı (Sabah, 27 Haziran 1989). Gerçi Anayasa Mahkemesi, muhalefetin başvurusu üzerine **Demirel** hakkındaki soruşturmanın

ertelenmesini yerinde bulmayıp soruşturmanın devam etmesi gerektiğini belirtmişti (18 Haziran 1970) ama sonunda AP çoğunluğu böyle bir soruşturmaya gerek olmadığı kararına varmıştı.

AP içindeki muhalefete gelince, kurulacak hükümete güvenoyu vermeleri hesaplandığı için 41'lerden hiçbiri şimdilik partiden çıkartılmamış, yalnızca **Sadettin Bilgiç** ile 16 arkadaşına bir yıl süreli çıkartılma cezası verilmişti.

Demirel yeni hükümetinin listesini 6 Mart 1970'te Cumhurbaşkanı'na sunmuştu. Onun bu üçüncü kabinesinde, bir önceki bakanlıklar ve bakanlar olduğu gibi korunmuştu. Hükümet programı da 3 gün sonra Meclis'te okunmuştu. Bunda, genelde, bir önceki programa göndermeler yapılmış, kimi konuların da altı çizilmişti. Devleti etkin hale getirmenin gerekliliği yinelenirken, dinsel duyguların, ısrarla, din ve vicdan özgürlüğünün bir tehlike olarak görülemeyeceği üzerinde durulmuştu:

"Biz, milliyetine, dinine, din ve vicdan hürriyetine bağlı olmanın, Türk miletinin varlığında mevcut ve ayrılmaz bir unsur olduğuna inanıyoruz... Bu haklara müdahale teşebbüslerini, kanunlarımızla olduğu kadar felsefemizle de reddeden bir zihniyetin temsilcileriyiz. Anayasamızın teminatı altında bulunan bu hakları en geniş şekliyle ve korkusuz kullanmakta olan milletimizin, dini veya milli hisleri, bir tehlike sebebi olarak gösterilemez!" (Metin: TCH, II, 187-206)

15 Martta yapılan oylamada 172'ye karşı 232 oyla hükümete güven belirtilmişti. Ancak AP'deki 41'lerden 34'ü oylamaya katılmamışlardı. Bu da ayrılığın artık kopma noktasına geldiğinin işareti olmuştu.

Demirel güvenoyu aldıktan sonra, yukarıda belirttiğimiz gibi öncelikle yakınlarına haksız çıkar sağladığı savıyla kendisi hakkında Meclis'te başlamış olan soruşturmayı durdurmaya yönelmişti. Gerçi Anayasa Mahkemesi bu kararı iptal edecekti ancak **Demirel** için önemli olan zaman kazanmak, yaklaşan AP Büyük Kongresi öncesinde kendisine karşı oluşan her türlü muhalefeti ortadan kaldırmaktı. Parti içindeki muhalefetlerini sürdürmekte olan **Bilgiççiler** lider olarak Millet Meclisi Başkanı **Ferruh Bozbeyli**'yi kabul etmişlerdi. Ankara'da özel bürolar da tutmuşlardı. Meclis'teki soruşturmayı durduran **Demirel,** şimdi onlara karşı harekete geçmişti. Disiplin kuruluna verilen **Sadettin Bilgiç** ile 25 arkadaşı partiden kesin olarak çıkartılmıştı. Bunun üzerine **Ferruh Bozbeyli,** yaklaşan AP Büyük Kongresi'ni beklemeden, **"Demirel'e tâbi bir AP'li olmayacağım"** diyerek hem Meclis Başkanlığından hem de partiden istifa etmişti (19 Ekim 1970). Böylelikle 41'lerin güçlü muhalefetinden kurtulan **Demirel** Büyük Kongre'de karşısına aday olarak çıkan **Hayri Domaniç** ile **Aydın Yalçın**'a kolaylıkla üstünlük sağlayarak yeniden AP Genel Başkanı seçilmişti. Partiden çıkartılanlar ya da istifa edenler de bir süre sonra **F.Bozbeyli**'nin başkanlığında **Demokratik Parti** adıyla yeni bir parti kurmuşlardı. Böylece AP de CHP ve DP'ye paralel bir gelişme çizgisinden kurtulamayıp kuruluşundan 10 yıl sonra bağrından yeni bir parti çıkarmıştı!

3- CHP'DE YENİ DALGALANMALAR

CHP'nin, **'düzen değişikliği'** programını gerçekleştirme umudu ile girdiği 1969 milletvekili seçimlerinde düş kırıklığına uğraması, parti içinde yeni tartışmalara yol açmıştı. Yenilginin nedeni ya da nedenleri aranırken de oklar böyle bir yeni programın hazırlanmasına ve savunulmasına öncülük etmiş olan Genel Sekreter **B.Ecevit**'e çevrilmişti. Hele onun bazı konuşmalarında **Atatürk**'ün öncülüğünde gerçekleştirilen **devrim**'i bir **üst devrim** diye niteleyip şimdi "bir **altyapı devrimi** yapılmasının gerekli olduğunu" öne sürmesi ve **doğal yasa**'lardan söz etmesi, kendisinin **Atatürk**'ü inkâr etmekle suçlanmasına kadar varmıştı. **Turhan Feyzioğlu** ve arkadaşlarının partiden istifa ederek **Güven Partisi**'ni kurmalarından sonra parti içinde **Ecevit** ve arkadaşlarına karşı olan muhalefetin başında **Nihat Erim** ile **Kemal Satır** yer almışlardı. Partiden ayrılmış olduğu için 1969 seçimlerine katılmayan eski Genel Sekreter **Kasım Gülek** ise seçimlerin ertesinde Cumhurbaşkanı **Sunay** tarafından **Kontenjan Senatörü** atanmıştı. Arkasından başvurusu üzerine yeniden CHP'ye alınmıştı. **Erim-Satır-Gülek**, ilk aşamada **Ecevit**'i Genel Sekreterlikten düşürme çabası içine girmişlerdi. Gerçi onlar partide güçlerinin pek fazla olmadığını bildiklerinden 29 Kasım 1969'da bir bildiri yayımlayarak genel sekreteri düşürmek gibi bir amaçlarının olmadığını açıklamışlardı ama eleştirilerini oldukça sert bir dille sürdürmüşlerdi. Örneğin, **N.Erim, "CHP Genel Sekreteri, CHP'nin kurucusu olan Atatürk'ü eleştiremez! Atatürk'ü reddederek CHP'li ve devrimci olmak mümkün değildir. Maziyi** (geçmişi) **inkâr etmeye kalkışmak, Atatürk'ün ve İnönü'nün de inkârı demektir?"** demişti. Bunlara karşı **Ecevit,** görüşlerinde ısrar ederek o zamana kadar söylediklerinin arkasında olduğunu, **Atatürk**'ü bir Tanrı olarak ele almamak gerektiğini savunmuş ve şunu eklemişti: **"Kendisi sağ olsaydı, kendi devrimlerinden daha ileriye giderdi. Atatürk altyapı devrimlerine yetişemedi. O altyapı devrimlerini biz yapacağız!"**

CHP içindeki bu yeni tartışma 1966'da **ortanın solu**'nun ne olduğunu açıklayan bir kitap yazmış olan **Ecevit**'in şimdi de devrim kavramını, Atatürk ve onun öncülüğünde yapılan Türk devrimine ilişkin bir değerlendirmeye girişmiş olmasından kaynaklanmıştı. **Ecevit** bu konudaki görüşlerini 11 Kasım 1969'da Ankara'da **Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu**'nca düzenlenen **Atatürk'ü anma** toplantısında açıklamıştı. Bu konuşma, 1970'te **Atatürk ve Devrimcilik** adıyla kitap olarak bastırılmış ve parti kurultayına sunulmuştu. Son yıllarda Türkiye'de **devrimcilik** anlayışının yeni bir döneme girdiğini, bir yanda **Atatürk**'ün çizdiği yönde devrimci atılımlar yapan, **Atatürk** devrimini yalnız onun yaşadığı dönemin koşullarına göre değil, yaşadığımız dönemin koşullarına ve sorunlarına göre de değerlendirmek zorunluluğundan ve akılcı bir devrimci olan Atatürk'ü tabulaştırmamak gerektiğinden yola çıkmaktadır. Genelde tüm dünyada devrimci kadroların zamanla ve çeşitli nedenlerle tutuculaştığını söyleyen **Ecevit, Atatürk devrimi**'nin, bir, gerçekleştirilen aşamaları, değişiklikleri içeren

somut; bir de onu sürekli kılan **soyut** yönünün bulunduğunu, ancak somut görünen **şapka devrimi**'nin üzerinden 45 yıl geçmesine karşın bunun tümüyle geçerlilik kazanamadığına, Doğu Anadolu'da şapka yerine başka şeyler giyildiğine dikkati çekmektedir. Bunun nedenini 'o bölgenin henüz bu devrimlere gerçeklik kazandırabilecek bir ekonomik ve sosyal yapı değişikliği geçirmemesine', **Atatürk**'ün istediği **toprak reformu**'nun yapılamamasına bağlamaktadır. Daha sonra **Atatürk**'ün kurduğu düzeni niçin gençliğe emanet ettiği üzerinde duran **Ecevit**, gençliğin tutucu olmadığını, **tabulara karşı yürümek**'ten çekinmediğini ve geleceğe yöneldiğini belirttikten sonra şöyle devam etmektedir:

"Üstyapı Kurumlarına Karşı Savaş Gerekli Değil: Türkiye'de üstyapı kurumlarının büyük bölümü zaten değişmiştir. Ya Atatürk tarafından değiştirilmiştir, ya da -27 Mayıs 1960 Devrimi ile- gençlik hareketlerinin sonucu olarak değişmiştir. Onun için başka ülkelerde olduğu gibi, gençliğin, Türkiye'de üstyapı kurumlarına karşı bir yıkıcı eyleme girişmesi söz konusu değildir; söz konusu olmamak gerekir.

Altyapı Devrimciliği: Türkiye'de daha çok altyapı değişikliği gereklidir. Daha çok altyapı kurumları arasında değişmesi gerekenler, gençliğin de değişmesini istediği kurumlar vardır. Ancak altyapı değişikliklerinin gerektirdiği ölçüde, üstyapıda da yeni bazı değişikliklere veya düzeltmelere ihtiyaç duyulabilir... Altyapı devrimciliğinin ise yönünü Atatürk çizmiştir; çerçevesini Anayasa ortaya koymuştur.

Gerçek devrim, altyapı devrimidir. Yani üretim ilişkilerini yeniden düzenleyen ve ekonomik güce el değiştirten devrim..."

Daha sonra altyapı devrimlerini güçleştiren etkenlere, tek partili rejim dönemine duyulan özlemlere ve dikta heveslilerine değinen **Ecevit, Atatürk** devrimleriyle demokrasi arasında bağdaşmazlık bulunmadığını belirtmiş, ancak Kurtuluş Savaşı yıllarında **Türk tarihinin en ileri demokrasisi** yaşanmışken, savaştan sonra onu bütün koşullarıyla kurabilmek için o sisteme ara verildiğini öne sürmüştü. Ayrıca, Türk halkının devrimlere karşı olduğunun öne sürülemeyeceğini, tepkilerin köylerde değil kasabalarda görüldüğünü, halkın ancak ilgisizliğinden söz edilebileceğini söyleyen **Ecevit,** yine **şapka devrimi**'ni örnek alarak şu sorulan sormuştu: **"Hiç kuşkusuz yararlı, gerekli bir devrimdi. Ama köylüye ne getirmişti? Ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan ne getirmişti? Hatta biçimsel olarak ne getirmişti?"** (Ayrıntı: Atatürk ve Devrimcilik)

CHP Genel Sekreteri'nin 1960'lı yılların koşulları arasında **Atatürk**'ü ve devrimini değerlendirmesi her şeyden önce bir gereksinimden doğmuştu. Süregelen öğrenci, işçi eylemlerinde **sürekli devrim**'den söz edilir ve **"tek yol devrim!"** sloganları atılırken **Atatürk**'e ve devrimine karşı büyük suçlamalara da girişilmişti. Böylesi bir kargaşa ortamında **Atatürk**'ün kurduğu ve devrimi gerçekleştirmiş olan partinin temel görüşlerinin ortaya konulması yararlı, hatta zorunlu idi. **Ecevit** de herhalde bu amaçla hareket etmişti. Üstyapı diye nitelediği devrime karşı savaşılmaması gerektiğini vurgulaması, gençliğin içine düştüğü bilinmez-

lik ortamında önemli bir uyarı demekti. Ancak **altyapı devrimi** gerçekleştirildiğinde **üstyapı**'da yani **Atatürk'ün somut devrimler**'inde de bazı değişiklikler yapılacağının vurgulanması, dikkat çekiciydi. Bunun gibi söylemde maksadı aşan ya da pek de yerine oturmayan kimi değerlendirmeler, farklı yorumlara yol açabilecekti. Nitekim de öyle olmuştu.

Ecevit'in görüşleri parti içinde tepkiler yaratırken kamuoyunda da eleştiriler doğurmuştu. **Nadir Nadir,** seçim sloganlarından biri olarak seçilen **"Toprak işleyenin, su kullananındır"** söyleminin tehlikeli gelişmelere yol açabileceğine dikkatleri çekmiş, AP'nin zorla gerici gençlik yarattığı savının da doğru olmadığını öne sürmüştü. 1970 başlarında Batı Berlin'i ziyaret eden **Ecevit**'in **"sosyalist** olmadığını, ancak kendisine sosyalist denirse buna teşekkür edeceğini" söylemesi, onu odak alan tartışmaları daha da artırmıştı. Toplanan **Gençlik Kolları Kurultayı**'nda, **"Liberal, bürokrat birtakım güçlerin, diktacıların parti içinden tasfiyesine kadar ortanın solu kavgası devam edecektir"** denilmesi partide yeni çıkarmaların ya da ayrılmaların yakın olduğuna işaret sayılmıştı. Bu çalkantıları durdurabilmek için yıl sonunda toplanması gereken kurultay 4 ay önceye alınmıştı.

3 Temmuz 1970'te XX. Kurultayı açan Genel Başkan **İnönü,** 1960'tan sonra ülkede sosyal ve ekonomik sorunların ön plana çıktığını belirttikten sonra tarafları yatıştırıcı bir dil kullanarak gürültü istemediğini açıklamıştı. Parti merkez yönetimiyle Meclis grubu arasındaki anlaşmazlığı giderebilmek için de, seçilecek genel sekretere yardımcı olarak bir merkez yönetim kurulu oluşturulmasının, ancak yönetim kurulunun da sıkı bir denetim altına alınmasının gerekli olduğunu söylemişti. Yine de kurultay, **Ecevit** ile **K.Satır** arasında bir söz düellosuna sahne olmuştu. Kendisine yönelik eleştirileri, **"Artık CHP'de bakış açısı değişmiştir. CHP'nin devrimcilik görüşü değişmiştir. Şimdi devrimcilik sözünden altyapı devrimciliğini anlıyoruz"** diye yanıtlayan **Ecevit** Kurultaya **'Atatürk ve Devrimcilik'** kitabıyla geldiğini de vurgulamıştı. Arkasından, karşıtlarının ergeç partiden ayrılacaklarına işaret edercesine şunu da eklemişti: **"Kadro değişikliği olmuştur. Bu kadro değişikliğini siz yapıyorsunuz. Tükenenler kendi kendilerini tasfiye ediyorlar!"**

İnönü'nün 1.126 oyla yeniden Genel Başkanlığa seçildiği kurultayda Parti Meclisi için 2 ayrı liste, **Ecevit**'in ve **Satır**'ın listeleri yarışmıştı. **Ecevit**'in listesi büyük çoğunluk kazanmış, **Satır**'ın listesinden yalnız kendisi ile **Kemal Demir** seçilebilmişti. Onlar da ertesi gün bu görevlerinden istifa etmişlerdi. Parti Meclisi'nde çoğunluğu sağlamış olan **Bülent Ecevit** yeniden Genel Sekreter olmuştu. CHP'de Kurultay bitmiş ama, tartışmalar ve çalkantı dinmemişti. Bunlar **12 Mart Muhtırası** sonunda yeniden şiddet kazanacak, istifalar, kopmalar birbirini izleyecekti. Cumhuriyet'in bu ilk ve köklü partisi yeni bir parti daha doğuracak, sonunda Genel Başkan **İnönü** de kendisini partinin dışına atacaktı.

V - YENİ BİR BUNALIMA SÜRÜKLENME

İktidar partisi AP içinden yeni bir parti çıkar ve CHP'de yeni dalgalanmalar yaşanırken ülkede öğrenci hareketleri olarak başlayan yeni bir dizi olaylarla da karşılaşılmıştı. Başlangıçta haklı öğrenci istekleri olarak algılanan bu olaylar bir süre sonra **boykot** ve **işgal**'lere dönüşmüş, çok geçmeden bu amacından saparak içerik değiştirmiş, işçi kesimine de yayılarak silahlı çatışmalar halini almıştı. Giderek öğrenim güvenliği yanında can ve mal güvenliği de tehdit altına girmişti. Böylece Türkiye, 1960 öncesini andıran yeni bir bunalıma doğru sürüklenmişti.

A) BOYKOT VE İŞGALLERDEN SİLAHLI ÇATIŞMALARA

CHP'nin XIX. Kurultayı, üniversite ve yüksekokullarda öğrenci eylemlerinin başladığı sağ ve sol kesimde aşırı grupların oluştuğu bir dönemde (18 Ekim 1968) yapılmıştı. Sonradan **68 kuşağı** diye anılan ve ünlenen öğrencilerin haklı bazı isteklerle seslerini duyurmaları başlangıçta hoşgörü ile karşılanmış, hatta üniversite yöneticileri ve kamuoyunun büyük kesiminde de desteklenmişti. Fakat bu istekler, yerini, işgallere, yakıp yıkmalara, adam kaçırmalara ve silahlı çatışmalara bırakmıştı. 1968 baharında başlayıp 3 yıl süren ve ülkede yeni bir ara rejime girilmesi sonucunu doğuran bu olaylar dizisi birkaç etkene bağlanabilir. Ancak bu etkenlerin başında hiç kuşkusuz ki 1961 Anayasası'nın öngördüğü özgürlük ortamında bireylerin ya da kuruluşların kendi düşüncelerini ve isteklerini serbestçe açıklama ve bunu savunma olanağına sahip olması gelmektedir. Artık her türlü düşünce yanlıları örgütlenerek kendi düşüncelerini, ideolojilerini yansıtan yoğun bir yayın faaliyeti içine girmişlerdi. Yukarıda ilgili bölümde belirttiğimiz gibi, o yıllara kadar örgütlenme olanağı bulamamış olan **solcu-sosyalist** kesim, 1965 seçimlerinde TİP'in 15 milletvekili çıkarması ile artık varlıklarını kanıtlayıp seslerini Millet Meclisi çatısı içinde bile duyurmaya başlamışlardı. Eskiden beri **milliyetçi** tanınan gruplar, değişik adlarla ve yeni kimlikleriyle onların karşısında yer almışlardı. Bu arada **laiklik** karşıtı **tutucu-dinci** çevreler de ortamdan yararlanarak güçlerini göstermeye yönelmişlerdi. Öte yandan, kendi siyasalarını yaygınlaştırmak, amaçlarını gerçekleştirmek isteyen siyasal partiler, değişik çıkar gruplan hatta devrim karşıtları, kendilerine yakın buldukları grupları desteklemeye başlayınca öğrenci eylemleri daha da yoğunlaşmış ve yavaş yavaş amacından saparak ideolojik bir nitelik kazanmıştı. Bu dönemde artık ülke sorunları ile de ilgilenmek

isteyen gençler arasında 2 yeni örgüt oluşmuş ve süratle güç kazanmıştı: Solda TİP paralelinde kurulmuş olan **Fikir Kulüpleri** adı **Devrimci Gençlik Teşkilatı** (DEV-GENÇ) olarak değiştirilmiş ve daha bağımsız bir örgüt haline dönüştürülmüştü. Sağ kesimde de **Bozkurtlar** diye tanınan **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi**'ne ve onun ad değiştirmesiyle **Milliyetçi Hareket Partisi**'ne bağlı **Ülkücü Gençlik/Ülkü Ocakları** yer almıştı. Karşı karşıya gelen bu iki örgütün arasına dinci kesimin görüşlerini savunan **Milli Selamet Partisi** doğrultusunda üçüncü bir grup, **Akıncılar** adıyla girecekti.

1- İLK ÖĞRENCİ EYLEMLERİ VE 'TÜRBAN' SORUNU

Üniversite öğrencilerinin seslerini yükseltip yönetimlerden bazı isteklerde bulunmaları hiç de yadırganacak bir şey değildi. Nitekim bunun örnekleri 27 Mayıs 1960 öncesinde de yaşanmıştı.1964'te de İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencileri harçların her yıl artırılmasını ve sınavlarda başarısız olarak **belge** alma durumuna düşenlerin çoğalmasını protesto eden bazı eylemlerde bulunmuşlardı. 1966-1967 öğretim yılında da yine aynı nedenlerle ve kendilerine yeni bir sınav hakkı verilmesini sağlayabilmek için bir **boykot**'a girişip derslere girmemişlerdi. Bu eyleme o tarihlerde üniversitelerde en güçlü öğrenci kuruluşları olan **Milli Türk Talebe Birliği** (MTTB), **Türkiye Milli Talebe Federasyonu** (TMTF) ve **İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği** (İÜTB) gibi sol düşünceyle ilgisi bulunmayan kuruluşlar öncülük etmişlerdi. İleride öğrenci eylemlerinin lideri olacak olan **Deniz Gezmiş** de o yıl Hukuk Fakültesi birinci sınıf öğrencisi olarak bu boykota katılmıştı. Ancak boykot beklenen ilgiyi görmemiş ve güvenlik güçlerinin de müdahalesiyle kısa sürede sona erdirilmişti. 1967-68 öğretim yılı da 1.000 kadar öğrencinin belge aldığı Hukuk Fakültesi'nde yine **boykot**'la başlamıştı. Ama bu da bir hafta kadar sürmüş ve öğrencilerden bazıları gözaltına alınmıştı.

1968 Nisanında İstanbul Teknik Üniversitesi Dekanlarından Prof. **Saffet Müftüoğlu**'nun bir öğrenci tarafından öldürülmesi yükseköğretim kurumlarındaki kanlı olayların ilkini oluşturmuştu. Ama bu olaylar tekil olarak kalmış, toplu eylemlere ve siyasal amaçlara yönelmemişti.

Fakülte ve yüksekokullarda ilk boykot eylemi ise, 1968 Nisanında **Ankara İlahiyat Fakültesi**'nde başlamıştı. Derslere **başörtüsü/ türban** ile girmekte ısrar eden kız öğrencilerden **Hatice Babacan**'a fakülte yönetim kurulunca disiplin cezası verilmesini protesto eden öğrenciler hemen **boykot**'a gitmişlerdi. Üstelik içlerinden bir kısmı fakülte bahçesinde çadırlar kurmuş ve **protesto orucu** tutmaya başlamışlardı. Bir ay kadar süren boykot süresince bazı politikacılarla kuruluşların öğrencilere destek verdikleri de saptanmıştı. Bu destekten cesaretlenen bazı öğrenciler kimi öğretim üyelerinin fakülteye gelmesini engellemişler ve Üniversite Senatosu'nun toplantısına gitmekte olan Dekan Prof. **Hüseyin Yurdaydın**'ı tartaklamaya bile girişmişlerdi (27 Nisan). 1949'da kurulan İlahiyat Fakülte-

si'nde 19 yıl sonra **başörtüsü/türban**'ın toplu eyleme varacak derecede bir soruna dönüşmesi, yalnız öğrenci hareketleri yönünden değil **laiklik** anlayışı yönünden de düşündürücü idi. Bunda dini siyasete araç olarak kullanan çevrelerin ve bir siyasi partinin de etkisi olmuştu. Sonunda boykot bitirilmiş, dersler başlamıştı ama bu eylemle **türban sorunu** Türkiye'nin gündemine girmişti. Giderek daha büyük boyutlar kazanacaktı.

Yükseköğretim kurumlarında kız öğrencilerin **türban** giymeleri, **12 Eylül 1980 Darbesi**'nden sonra ortaya çıkmış ve giderek yaygınlık kazanmıştı. Bunda her türlü sol düşünceye karşı savaş açılması ve terör hareketlerini durdurabilmek için dinsel değerlere, din öğretimine ağırlık verilmesi başlıca etkenlerden biri olmuştu. Dinsel amaçlar güden siyasi partilerin ortaya çıkması ve tutucu çevrelerden de oy almayı hesaplayan kimi partililerin **türban** giyilmesini desteklemeleri de başlangıçta kolaylıkla çözülebilecek olan bu girişimi büyük bir soruna dönüştürmüş bulunmaktadır. **Türban** giyilmesinin önüne geçmek isteyen öğretim üyeleri ya da yöneticiler hakkında yargıya bile başvurular yapılmıştı. Örneğin derslere ve uygulamalara **türban**'la gelmekte ısrar eden bir kız öğrenciye bir ay süreyle **uzaklaştırma** cezası verildiğinde cezanın kaldırılması için Bölge İdare Mahkemesi'nde dava açılmıştı. Mahkeme verilen cezayı yerinde bulmuştu. Davacı öğrenci İdare Mahkemesi kararının iptali için bu kez de **Danıştay**'a başvurmuştu. Danıştay VIII. Dairesi, 13 Aralık 1984'te Bölge İdare Mahkemesi kararını şu gerekçe ile yerinde bularak onamıştı:

"Yeterli öğretim görmemiş bazı kızlarımız hiçbir özel düşünceleri olmaksızın içinde yaşadıkları toplumsal çevrenin gelenek ve göreneklerinin etkisi altında başlarını örtmektedirler. Ancak bu konuda, kendi toplumsal çevrelerinin baskısına veya gelenek ve göreneklerine boyun eğmeyecek ölçüde eğitim gören bazı kızlarımızın ve kadınlarımızın sırf laik Cumhuriyet ilkelerine karşı çıkarak dine dayalı bir devlet düzenini benimsediklerini belirtmek amacı ile başlarını örttükleri bilinmektedir. Bu kişiler için başörtüsü masum bir alışkanlık olmaktan çıkarak kadın özgürlüğüne ve Cumhuriyetimizin temel ilkelerine karşı bir dünya görüşünün simgesi haline gelmektedir. Davacı, yükseköğretim düzeyinde eğitim gördüğüne göre bu ilkelerin Cumhuriyetin kuruluşunda ve korunmasındaki önemini bilmesi gerekmektedir.

Aydın, uygar ve Cumhuriyetçi gençler yetiştirmekle görevli eğitim kurumlarının, bazı kuralları öğrencilere uygulaması doğaldır. Bu kurallar herkesçe bilinen ve benimsenen Cumhuriyetin kurallarıdır. Bu kuralları öğretmek ve benimsetmekle görevli eğitim kurumlarının bunlardan ödün vermesi düşünülemez." (Resmi Gazete, 5 Temmuz 1989)

Böylesi kesin ve uyarıcı bir karara karşın **türban** sorunu çözülememiş, dahası bir yandan **Yüksek Öğrenim Kurulu**'nun (YÖK) bazı kararları, diğer yandan siyaset adamlarının girişimleriyle daha da karmaşık bir hal almıştı. YÖK yayımladığı bir genelge ile üniversite ve yüksekokullarda kız öğrencilerin **'modern tür-**

ban' giyebileceklerini içeren bir orta yol seçmişti. Bu da öğrencileri büyük giyim mağazalarından, başlarına örttükleri şeyin **'modern türban'** olduğunu öne süren belgeler almaya yöneltmişti. Bu arada çeşitli partilere mensup milletvekilleri de **türban**'a yasal bir dayanak sağlamak amacıyla harekete geçmişlerdi. Bunun sonunda 16 Kasım 1988'de kabul edilen bir yasa ile, yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafetin **"Anayasanın 174. maddesinde yer alan İnkılap Kanunlarına aykırı olmamak kaydıyla"** serbest olması öngörülmüştü. Ancak **12 Eylül Darbesi** günlerinde tutucu-gerici gelişmeleri pek önemsemeyen **Kenan Evren** bu kez **türban**'ı serbest bırakan bu girişime karşı çıkmak gereğini duymuştu. Cumhurbaşkanlığı yetkisini kullanarak söz konusu yasayı onamayıp bir daha görüşülmesi için TBMM'ye geri göndermişti. Bunun üzerine Meclis'te söz konusu madde yerine 27 Aralık 1988'de Yüksek Öğretim Yasası'na şu madde eklenmişti (Yasa nr. 3511):

Ek. Mad. 16: **"Yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü ve türbanla kapatılması serbesttir."**

TBMM'nin **türban** konusunda ısrarı anlamına gelen bu yasa karşısında Cumhurbaşkanı **Evren** hükmün iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştu. Yüksek Mahkeme 7 Mart 1989 ve 1989/12 karar sayısı ile 1 olumsuza karşı 10 gibi büyük çoğunlukla söz konusu yasayı iptal etmişti. Çok geniş ve ayrıntılı olan iptal gerekçesinde konunun Anayasa'nın başlangıç bölümü, Cumhuriyet'in niteliklerini belirleyen 2. maddesi, temel hakları saptayan 10. maddesi, **laiklik** ve **vicdan özgürlüğü**'ne ilişkin 24. maddesi ve **Devrim Yasaları**'nın yer aldığı 174. maddesi yönlerinden incelendiği ve bu maddelere aykırı olduğunun saptandığı belirtilmişti. Gerekçede **laiklik** ve **vicdan özgürlüğü** konusunda şu önemli saptamalarda da bulunulmuştu:

"Çağdaşlaşmayı hızlandıran ve Türk Devrimi'nin kaynağı olan laiklik ilkesi, toplumun akıl ve bilim dışı düşüncelerle yargılardan uzak kalmasını amaçlar. Böylece devlet, bilimsel gereklere uygun biçimde kurumlaşmış, hukukla düzenlenmiş, karşılıklı saygı, hoşgörü ve anlayışa katkıda bulunan laiklik, ulusal birliği sağlamıştır. Düşünce ve inanç özgürlüğü, kişileri ve toplum kesimlerini birbirine güvenle bağlayan uluslaşmayı sağlayan, ulusal dayanışmayı da güçlendiren özgür düşünce, özgür inanç, çağdaş uygarlığa yöneliş, ulusal yaşamda önemli bir aşamadır. Laikliğin, insana, dine saygısı, dini kendi yerinde tutan anlayışı, akla, bilime, sanata, çağdaş yönetim biçimine ve tüm uygar gereklere kapıyı açmıştır.

Bu yolla dogmatik değerlerin yerine akılcı ve insancıl değerler geçmiş, dinsel duygular sahibinin vicdanında dokunulmaz yerini almıştır. Değişik din ve mezheplere inananlar, bu ayrımlara karşın birlikte yaşama gereğini benimseyerek devletin kendilerine karşı eşit yaklaşı-

mından güven duymuşlardır. Böylece bölünmeler durmuş, iç barış sağlanmış, yurttaşlar 'ulus' bilinciyle, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk ulusunun bireyleri olmuşlardır. Hukuk devleti, hukukun üstünlüğü ilkesi gücünü laiklikten almış, milliyetçilik ilkesi laiklikle tamamlanmış, Türk Devrimi laiklikle anlam kazanmıştır. Bu ilkenin Anayasa'dan çıkartılması da olanaksızdır. Laiklik, dinsellikle bilimselliği birbirinden ayırmış, özellikle dinin, bilimin yerine geçmesini önleyerek uygarlık yürüyüşünü hızlandırmıştır. Gerçekte laiklik din-devlet işleri ayrılığı biçiminde daraltılamaz. Boyutları daha büyük, alanı daha geniş bir uygarlık, özgürlük ve çağdaşlık ortamıdır. Türkiye'nin modernleşme felsefesi, insanca yaşama yöntemidir; insanlık idealidir. Laik düzende özgün bir sosyal kurum olan din, devlet kuruluşuna ve yönetimine egemen olamaz. Devlete egemen ve etkin güç, dinsel kurallar ve gerçekler değil, akıl ve bilimdir. Din, kendi alanında, vicdanlardaki yerinde, Tanrı, insan arasındaki inanış olgusudur. Kişinin iç-inanç dünyasının düzenleyicisi olan dinin, devlet işlerinde söz sahibi ve çağdaş değerlerle, hukukun yerine geçerek yasal düzenlemelerin kaynağı ve dayanağı olması düşünülemez." (Metin: EK-V)

Anayasa Mahkemesi'nin bu iptal kararına karşın artık siyasal amaçlı bir soruna dönüştürülen **türban** konusunda tartışmalar ve suçlamaların önüne geçilememişti. Türbanı dinin bir gereği olarak savunan milletvekilleri de yükseköğretimde doğrudan ilgisi bulunmayan bazı yasalara başörtü serbestisi tanıyan hükümler koyma yolunu seçmişlerdi. Bunun bir örneği Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü kuruluş yasasında yapılan değişiklikte görülmüştü. 1990 Ekiminde kabul edilen bu yasayla YÖK yasasına, **"Yürürlükteki yasalara aykırı olmamak kaydı ile yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir"** biçiminde bir madde eklenmişti. Bu kez **Sosyal Demokrat Halkçı Parti,** bu maddenin iptali için Anayasa Mahkemesi'nde dava açmıştı. Yüksek Mahkeme de 9 Nisan 1991'de uzun bir gerekçe ile bu maddeyi iptal etmişti (Resmi Gazete, 31 Temmuz 1991).

Bütün bunlara karşın **türban**'ı dinsel olmanın ötesinde siyasal bir amaç için kullanmak isteyen tutucu çevrelerin körüklemesi ile sorun **Avrupa İnsan Hakları Komisyonu**'na kadar götürülmüştü. Türban takmak konusunda direnen **Lamla Bulut** ve **Şenay Karaduman** adlı öğrencilerin başvurusu üzerine konuyu ele alan bu uluslararası kuruluş, 3 Mayıs 1993'te, **başörtüsü yasağı**'nın **din ve vicdan özgürlüğü** kavramına aykırı olmadığına karar vermişti.

2- EYLEMLERİN YAYGINLAŞMASI VE SAPMALAR

1968 Nisanında başlayan **İlahiyat Fakültesi boykotu**'nun kendine özg bir niteliği, gerici-tutucu bir içeriği vardı. Bu nedenle de o tür eylem öteki fakülte

lere yansıyıp yaygınlık kazanamamıştı. Ancak o aylarda Avrupa'da başgösteren kimi eylemler birçok ülke gibi Türkiye'yi de etkilemişti. 1968 Mayısında Paris'te başlayan öğrenci eylemleri ile Sovyet Rusya'nın oluşturduğu **Demirperde**'den sıyrılmak isteyen Çekoslovakya'da olup bitenler, haziranda başlayıp dalga dalga yayılan öğrenci boykotlarına bir tür örnek oluşturmuştu. Fransa'nın başkenti Paris'te öğrenciler **eğitimde reform** yapılması isteğiyle mayıs başında eyleme girişmişlerdi. Çok geçmeden de işçilerle işbirliği yapınca hareketlerinin gücü artmış ve General **de Gaulle** hükümetini sarsacak boyutlara ulaşmıştı. Mitingler, gösteri yürüyüşleri dışında yakıp yıkmalarla da sürdürülen bu eylemler, tüm Avrupa'da geniş yankılar uyandırmış, eylemlere öncülük eden **Daniel John Bendit** adlı genç de, **'Kızıl Deni'** sanıyla ünlenmişti. Türk basınında da buna ilişkin ayrıntılı haberler ve yorumlar yer almıştı. Örneğin **Nermin Abadan Unat,** Paris olaylarını **"Refah ve Adaletsizliğe İsyan Edenler"** diye nitelemişti (Milliyet, 20 Mayıs 1968). Çoğu kez bu olaylar **"1968 Paris İhtilali"** diye de anılmıştı.

Çekoslovakya olayları ise, bir bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi niteliğinde başlamıştı. 1968 yılı başında ülkenin Komünist Partisi Birinci Sekreterliğine getirilen **Alexandr Dubçek,** Sovyetler'e bağlı olarak kurulmuş olan rejimin baskısını hafifletmeye, kısmen de olsa özgürlükçü bir hava yaratmaya yönelmişti. İlk olarak basın üzerindeki sansürü kaldırarak söz ve yazı özgürlüğü tanımıştı. Çek aydınları da **"2.000 Kelime"** başlığıyla bir bildiri yayımlayarak geçmişte yapılmış olan yanlışlıkların düzeltilmesini istemişlerdi. Bu liberalleştirme çabaları dünyada yankılar uyandırmış ve **"Prag baharı"** olarak adlandırılmıştı. Ama Sovyet Rusya buna cephe almakta gecikmemişti. **NATO**'ya karşılık olarak oluşturulmuş olan ve Demirperde ülkelerinin üye oldukları **Varşova Paktı** uyarınca yapılan ortak manevralar için Çekoslovakya'ya gelen Sovyet birlikleri manevralar sona erdiği halde oradan ayrılmamışlardı. Söz konusu paktın üyesi hükümet ve parti başkanları da Çek yöneticilerden sosyalizme karşı tehlike oluşturan bu tür gerici girişimlere son verilmesini istemişlerdi. Buna karşılık **Dubçek,** "Geçmişin değerden düşmüş bürokratik polis metotlarına dayanan yönetiminden farklı bir düzeni gerçekleştirmek" istedikleri yanıtını vermişti. Böylece ilişkiler giderek sertleşmişti. Sonunda 20/21 Ağustos 1968 gecesi Sovyetler'e ve Varşova Paktı ülkelerine ait askeri birlikler Çekoslovakya'ya girmiş ve başta Dubçek olmak üzere ileri gelen bazı yöneticileri tutuklamışlardı. **Prag baharı** da böylece sona ermişti. Aradan 5 ay geçtikten sonra da Prag'da bir öğrencinin işgali protesto etmek için kendisini yakarak intihar etmesi ise (17 Ocak 1969) ülkelerin bağımsızlık savaşımında bir simge oluşturmuştu.

Çekoslovakya'da olup bitenler bütün ülkelerde yakından izlenmişti. İşgal, demokrasi ile yönetilen ülkelerde kınanırken, sosyalizm yanlısı çevrelerde farklı biçimlerde değerlendirilmişti. Türkiye'de de böyle olmuştu. Çeklerin davranışları takdir edilir ve kimi çevrelerde örnek alınırken Türkiye İşçi Partisi'nde bir bölünmeye yol açmıştı. Genel Başkan **Mehmet Ali Aybar,** Prag'ın işgalini doğru bulmazken partinin ileri gelenlerinden **Behice Boran** ile **Sadun Aren,** bunu sos-

yalizmin bir gereği olarak savunmuşlardı. Bu görüş ayrılığı yukarıda belirttiğimiz gibi **Aybar**'ın parti başkanlığından ayrılmasına kadar varacaktı.

Paris'te öğrenci eylemlerinin sürdüğü, Ankara'da da İlahiyat Fakültesi boykotuna ilişkin tartışmaların yapıldığı 1968 Mayısı ortalarında **"Süper mürşit"** sanıyla anılan **Necip Fazıl Kısakürek**'in Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde verdiği bir konferansın geleceğe yönelik bazı mesajlar içermesi, amaçlar belirlemesi dikkatlerden kaçmıştı. **Atatürk**'ün özenle kurduğu devrimi savunacak kadroların yetiştirilmesinin öngörüldüğü bu fakültede dönemin Demokrat Parti iktidarına yakınlığı ile bilinen dekanı 1967 sonlarında **Atatürk** ilkeleri ve devrimlere karşı oldukları bilinen bazı kişilere konferans verme olanağı sağlamıştı. 17 Aralık 1967'de **'İslamda Kadının Yeri ve Mükellefiyetleri'** konulu bir konuşma yapan **Şule Yüksel,** kadının örtünmesi ve kocasının emirlerine uyması gerektiğinden söz etmiş, dahası kocanın eşini dövebileceğini öne sürmüştü! 1968 Mayısında da **N.F. Kısakürek**'in konferansına izin verilmişti. İyi bir şair ve tiyatro yazarı olan **Kısakürek,** çıkardığı **Büyük Doğu** gazetesi ile de tanınmıştı. Ama giderek **tutucu-dinci** bir havaya bürünmüş, bu yüzden de o çevreler kendisine üstün bir yol gösterici, aydınlatıcı anlamına **'süper mürşit'** sanını vermişlerdi. Ancak **Ahmet Emin Yalman**'a suikast girişiminden başlayarak 1950'li yıllarda birkaç kez tutuklanmış, örtülü ödenekten aldığı paralardan ötürü de adı **Yassıada** davalarına karışmıştı. **Kısakürek** o yıllarda **'Türk Tarihinde Sahte Kahramanlar'** başlığı altında dizi konferanslar vermeye başlamıştı. DTCF'de verdiği konferansta da aynı konuyu işleyerek **M.Kemal Atatürk**'ün aslında bir 'sahte kahraman' olduğunu göstermek istemişti. Üstelik konferans sırasında salondaki **Atatürk** fotoğrafı onarıma alındı görüntüsü verilerek yerinden çıkartılmış ve sınıflardan indirilen sıralar üzerinde namazlar kılınmıştı. Konuşmasında gençlere seslenen **Kısakürek,** üniversitelerdeki kürsüleri kastederek **"En geç 25 yıl sonra bu kürsüleri işgal etmelisiniz!"** diye bir hedef de göstermişti. Fakültede bu tür konferanslara izin verilmesi öğretim üyeleri ve öğrencilerin tepkilerine yol açmıştı. Konu Ankara Üniversite Senatosu'nun 21 Mayıs günkü toplantısında da tartışılmış ve üyelerden birçoğu fakülte dekanını bu tutumundan ötürü kınamışlardı. Bu tartışmalar sürerken 10 Haziran 1968'de **öğrenci boykotu** da başlamıştı.

Öğrenci Derneği Başkanı **Celal Kargılı**'nın yönlendirdiği **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi boykotu,** kısa sürede başka fakülte ve yüksekokullara da sıçrayarak 1968 boykotlarının öncüsü olmuştu. Fakülte yönetiminin ve ilk koşul olarak Dekanı **Emin Bilgiç**'in **Atatürkçü** bir tavır takınması gerektiğini öne süren öğrenciler, genelde kendilerini ilgilendiren konularda bazı isteklerde bulunmuşlardı. Bunlar arasında, ders programlarında kimi değişikliklerin yapılması, sınıf geçme ya da sınav hakkının sınırlanması, ders kitapları ve notlarının öğrencilere zorla satılmaması, eğitim-öğretim sorunlarının çözümünde kendi görüşlerinin de alınması ve mezun olduktan sonra iş bulma olanağının sağlanması gibi ideoloji ya da siyaset dışı dilekler yer almıştı. Bu istekler seslerini yükseltme aşamasına gelmiş olan ve yakında çeşitli görevler üstlenecek olan öğrencilerin yerine getiril-

mesi ya da en azından değerlendirilmesi gereken dilekleri olarak görülmüş ve **'masum öğrenci istekleri'** sayılmıştı. İsteklerin nasıl yerine getirileceği konusu tartışılırken iki gün içinde başka fakültelerde de bu tür isteklerle boykotlar başlamıştı. Ankara Radyosu'nun 16 Haziran akşamı bülteninde ise öğrenci istekleri şöyle sıralanmıştı:

"Kendilerine daha fazla burs sağlanması - Ankara, İstanbul ve İzmir'de öğrenci hastaneleri kurulması - Üniversite yönetimine öğrencilerin de katılması - Mezun olanlara işsizlik sigortasından yararlanma hakkının tanınması.

Böylece istekler kısa sürede içerik değiştirmeye başlamıştı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde boykotun başlamasının ertesi günü İstanbul Üniversitesi'nde de boykota gidilmiş ve üstelik bu eylem hemen **işgal**'e dönüştürülmüştü. Orada harekete geçen ilk grup sağcı **İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği** olmuştu. 11 Haziran sabahı bir basın toplantısı düzenleyen birlik başkanı, **üniversitede reform** istediklerini belirtmiş ve buna ilişkin 12 maddelik bir listeyi Rektörlüğe verdiklerini açıklamıştı. Ertesi günü toplanan öğrenciler, Hukuk Fakültesi'nden **Deniz Gezmiş**'in de önerisiyle haklarını alıncaya kadar mücadele edeceklerine ant içmişler ve arkasından sınıfları **işgal** etmişlerdi. Rektörlüğe kadar da yürüyerek Rektör **Ekrem Şerif Egeli**'ye **"üniversitede devrim yapılmasını, yönetimde söz sahibi olmak istediklerini"** bildirmişlerdi. Böylece eylem sağ kesimden sol kesime geçmiş ve salt bir **reform** değil, **devrim** istenir olmuştu. Boykotlar İstanbul'a sıçrayınca Vali **Vefa Poyraz,** verdiği demeçte, bu eylemlerin üniversitenin iç sorunu olduğunu, vilayet yöneticileri ve polisle bir ilgisi olmadığını, bu nedenle de bir müdahalede bulunmayı düşünmediklerini söylemişti. Gerçekten de, 1961 Anayasası'na göre bilimsel ve yönetimsel özerkliğe sahip bulunan üniversitelerin binaları içine ilgili yöneticilerden istek gelmedikçe güvenlik güçlerinin girip herhangi bir müdahalede bulunması düşünülmemişti. İstanbul Üniversitesi merkez binasındaki işgal eylemi de 27 Haziranda sona ermişti.

Ama çok geçmeden **boykotlar,** fakülte ve yüksekokul binalarının **işgal** edilmesine dönüştürülmüş, bu yüzden de eğitim-öğretim sürdürülemez olmuştu. Bazı öğrenci temsilcileri hareketlerinin ideolojik ya da politik bir yönünün bulunmadığını ve girişimlerinin Fransa'daki olayların bir kopyası olmadığını söylemişlerdi. Ama **işgal**'ler kamuoyunda ve siyasal partilerde farklı değerlendirmelere yol açmıştı. Başta iktidardaki AP olmak üzere, CKMP ve onun devamı olan MHP ile Güven Partisi, bunları yıkıcı **sosyalist-komünist** hareketler olarak niteleyip suçlamaya ve gereken önlemlerin alınmasını istemeye başlamışlardı. Başbakan **Demirel**, 13 Haziranda verdiği demeçte **masum** görünen öğrenci isteklerinin kışkırtıcı olaylara çevrilmesi olasılığından söz etmişti. Dönemin İçişleri Bakanı **F.Sükan** da, **"Biz komünistlerin nefes alışlarını bile duyuyoruz!"** diyerek olayların yakından ama bu gözle izlendiğini belirtmişti. Buna karşın TİP, boykot ve işgal gibi olayları **demokratik girişimler** olarak gördüğünü ve sorunun **bo-**

zuk düzen'den kaynaklandığını açıklamıştı. CHP'den **Nihat Erim** ise şu değerlendirmeyi yapmıştı:

"Bu bir patlamadır; genç kuşağın patlamasıdır. Gençlerimiz aslında yerden göğe kadar haklıdır. Üniversitelerimiz ve genel olarak eğitim sistemimiz baştan sona reforma muhtaçtır."

İsmet İnönü'nün 30 Haziran 1968'de partililerle yaptığı bir toplantıda, **"Boykot ne ise, işgal de odur"** diye bir tümceye yer vermesi, kendisinin ve partisinin üniversite olaylarının kışkırtıcısı ya da destekleyicisi olarak eleştirilmesine neden olmuştu. Ama **İnönü,** bu benzetme ile **boykot**'un haklı ve sakıncasız, **işgal**'in ise haksız ve **komünist**'vari bir eylem olduğunu öne süren görüşlere karşı çıkarak, her iki hareketin de üniversite anlayışıyla bağdaşmayan kavramlar, eylemler olduğunu belirtmek istemişti. Öğrenci olaylarının soğukkanlılıkla değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan **İnönü**, söz konusu toplantıda şöyle konuşmuştu:

"Boykot sakıncalı değildir, makuldür; işgal komünistliktir! Nereden çıkarıyorsunuz bunu? Öğrenci hayatında dersi boykot diye bir kanun var mıdır? Öğrenci hayatında esas olan derstir; imtihana girip sınıf geçmektir. Ama dersi ya da imtihanı boykotta sakınca yoksa, üniversitenin temelinde bulunan derin hastalıkları tedavi için böyle bir hareket de, işgal de makul görülmüş olur. Boykot neyse işgal de odur. Aynı hastalıktan geliyor." (İPSY, 121 vd.)

İnönü, böylece üniversitelerde bir iç hastalığın var olduğunu, boykot ve işgal gibi yasal ya da doğal olmayan eylemlerin bu hastalıktan kaynaklandığını belirtmek istemişti. Onun bu konuşmasının ardından CHP'li milletvekilleri, öğrenci eylemlerinin nedenlerini ve boyutlarını saptayıp gereken önlemlerin alınması için Meclis'te bir genel görüşme açılmasını istemişlerdi. 21 Haziranda başlayan bu görüşmelerde değişik partilere mensup milletvekilleri düşüncelerini açıklamışlar ancak görüşlerde bir yakınlık sağlanamamıştı. Bu arada konuşan Başbakan **Demirel** de işgallerin öğretimi aksattığını, sınava girmek isteyen öğrencilerin bu haklarını kullanamadıklarını belirtmişti. Yasama organının isteklerine yanıt veren bir karar alamaması karşısında öğrenciler, 29 Haziranda TBMM önünde bir protesto toplantısı düzenlemişlerdi. Ancak toplum polisi bu toplantıya engel olmak isteyince arbedede **Atalay Savaş** adlı bir öğrenci yaşamını yitirmişti. Böylece 1968 eylemlerinde ilk kan dökülmüştü; ve ne yazık ki bu kanlar giderek çoğalacaktı.

Temmuz başında ise eylemlerin bir yandan işçi kesimine atladığı, öte yandan da ABD ve NATO karşıtı bir içerik aldığı görülmüştü. Kısa sürede öğrencilerle işçiler arasında bir dayanışmaya, işbirliğine gidilmiş ve buna bir siyasal boyut da kazandırılmıştı. **Atatürk**'ün Kurtuluş Savaşı ve sonrasında ısrarla vurguladığı **tam bağımsızlık**, şimdi ABD ve NATO'nun saptadığı ve sakıncaları Başkan **Johnson**'ın mektubuyla yaşanmış olan siyasa çemberinden kurtulmayı dileyen **"Tam bağımsız Türkiye!"** olarak sloganlaştırılmıştı.

ABD, NATO ve batı emperyalizminin Ortadoğu'daki uzantısı sayılan İsrail karşıtlığı ise ABD modeline göre kurulmuş olan **Ortadoğu Teknik Üniversite-**

si'nde (ODTÜ) odaklaşmıştı. Orada öğrencilerin ilk tepkisi kampüse, üniversitede öğrencisi bulunan ülkelerin bayraklarının asılmasına karşı olmuştu. 1965 mezuniyet töreninde bazı öğrenciler tören alanına Türk bayrağı dışında bayrak asılmasına karşı çıkmışlardı. Aynı yıl öteki öğrenci kuruluşlarıyla birlikte **ulusal petrol kullanılması** için bir kampanya başlatmışlar ve Ankara'daki Türkiye Petrolleri istasyonlarında yakıt satışları yapmışlardı. Amerika'nın Vietnam politikasını protesto etmek için, ABD Dışişleri Bakanı **Dean Rusk,** Ankara'ya geldiğinde (19 Nisan 1966) Siyasal Bilgiler öğrencileriyle birlikte Amerikan elçiliği önünde toplanarak **"Yanke Go Home / D.Rusk Amerika'ya"** yazılı pankartlarla gösteride bulunmuşlardı. İçlerinden 70 kadarı yakalanıp adliyeye sevk edilmişler ama sonra serbest bırakılmışlardı. ODTÜ öğrencileri yalnız ABD ve NATO'ya karşı değil, yurt içinde haksızlık kabul ettikleri kimi uygulamalara karşı da tepki göstermeye yönelmişlerdi. Haksız olarak toprakları ellerinden alınan köylüleri desteklemek için başka fakültelerden öğrencilerin de katılmasıyla Elmalı'ya gitmişler ve haksızlığa göz yumduklarını öne sürdükleri İçişleri Bakanı ile Valiyi suçlayan bildiriler dağıtmışlardı.

1967 yılı sonlarında üniversite yönetimine tavır alma ve üniversite yasasının değiştirilmesi de söz konusu olmaya başlamıştı. Mütevelli sistemine göre yönetilen üniversitede süresi dolan Rektör **Kemal Kurdaş** yeniden Rektör seçilirken İdari İlimler Fakültesi Dekanı **Arif Payaslıoğlu**'nun görevinin yenilenmemesi mütevelli sisteminin sorgulanmasını gündeme getirmişti. Öteki üniversite ve fakültelerde boykotlar birbirini izlerken ODTÜ'de ilk boykot 10 Ekim 1968'de başlamıştı. O gün bir **forum** düzenleyen öğrenciler **boykot**'a başlamışlardı, ama bir hafta sonra bundan vazgeçmişlerdi.

Bu arada öğrenciler işçi kesiminde girişilen grevleri de desteklemeye başlayınca olayların içeriği ve boyutları daha da genişlemeye yüztutmuştu. Büyük çapta ilk işçi eylemi 1968 Şubatında patlak vermişti. **Zonguldak** ve **Kozlu** maden ocaklarında çalışan ve çalışma koşulları ile hayat pahalılığından yakınan işçiler, **toplu sözleşme** pazarlıklarında sendika yöneticilerinin kendilerini aldattıklarını öne sürerek 6 Şubatta **genel grev**'e gitmişlerdi. Polis grevcileri dağıtmak isterken gerginlik artmış ve işçiler sendika binalarını tahrip etmişlerdi. 1 Temmuzda da **Derby lastik fabrikası** işçileri gene toplu iş sözleşmesi imzalayan sendikayı tanımayarak eyleme girişmişlerdi. Ancak bu eylem grev boyutlarını aşarak hemen fabrika binalarının işgaliyle başlamıştı. **İşgal**, ayın 10'una kadar sürmüş, sonunda işveren işçilerle yeni bir toplu sözleşme yapma gereğini duymuştu. **Derby fabrikası** olayı bundan böyle öğrencilerle işçilerin birlikte eylem yapabileceklerini de göstermişti.

Akdeniz'deki Amerikan VI. Filosu'nun NATO programları çerçevesinde 15 Temmuz 1968'de İstanbul'a yaptığı ziyaret ise beklenmedik gösterilere yol açmıştı. **"Go home!"** (Defol!) ve **"Türkiye Vietnam olmayacaktır!"** yazılı levhalar taşıyan binlerce öğrenci Dolmabahçe önlerinde demirleyen ABD donanmasına karşı protestoda bulunmuş ve rıhtımdaki ABD bayrağını yarıya indirmişlerdi. Pro-

testolar filonun rıhtımda bulunduğu 4 gün boyunca sürmüştü. Göstericiler geceleri İstiklal caddesinde rastladıkları Amerikan denizcilerinin üzerine yağlı boyalar ve taşlar fırlatmışlardı. Polisin kendilerine müdahale etmesi üzerine de Gümüşsuyu öğrenci yurduna sığınmışlardı. Güvenlik güçleri yurdu basmış, öğrenciler karşı koyunca 53 öğrenci ile 4 polis yaralanmıştı. Bu çatışma sırasında pencereden düşen Hukuk Fakültesi öğrencilerinden TİP'li **Vedat Demircioğlu,** ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılmıştı. 18 Temmuz günü Taksim meydanında toplanan öğrenciler koşarak Dolmabahçe'ye inmişler ve yakaladıkları Amerikalı denizcileri denize atmışlar, onlara ait araçları tahrip etmişlerdi. Ertesi gün Ankara'da da ABD karşıtı gösteriler yapılmış, Amerikalıların bulunduğu yerler, TUSLOG binası taşlanmıştı. Birkaç gün sonra **Vedat Demircioğlu**'nun ölümü ise öğrenci-polis çatışmalarını körüklemişti. Arkadaşlarının ölümünü protesto eden öğrenciler ile toplum polisi arasında Cağaloğlu'nu savaş alanına çeviren çatışmalar olmuştu. Başta **Deniz Gezmiş** olmak üzere bazı gençler öğrencileri kanunsuz yürüyüşe kışkırttıkları savıyla temmuz sonunda tutuklanmışlar, fakat eylül sonlarında serbest bırakılmışlardı. Bu arada Teknik Üniversite Rektörü ile Senato üyeleri, hakarete uğradıklarını belirterek görevlerinden istifa etmişlerdi. Artık öğrenci eylemleri üniversiteler dışına da yayılarak çok yönlü bir görünüm almaya başlamıştı.

VI. Filo'yu protesto etme eylemlerinin ardından sol eğilimli gençlik örgütleri İstanbul Bayezıt meydanında **emperyalizm**'e karşı büyük bir miting düzenlemişlerdi. Orada da **tam bağımsızlık** isteyen ABD ve NATO karşıtı konuşmalar yapılmıştı (20 Temmuz). Ertesi günü son gelişmeler hakkında Millet Meclisi'nde açıklamalarda bulunan İçişleri Bakanı **Sükan**, bu tür eylemlerin özgürlükleri kötüye kullanmak anlamına geldiğini ve vatandaşların bu hareketlerden yakındıklarını öne sürerek bundan böyle bu hareketlere izin vermeyeceklerini açıklamıştı.

Boykot ve işgaller zaman zaman çatışmalara dönüşürken, **milliyetçi-sağcı** diye adlandırılan kesim de bu eylemlere karşı tavır almaya başlamışlardı. İçişleri Bakanının konuşmasından iki gün sonra Konya'da sağcı bir grup, TİP merkezi ile solcu saydıkları **Yeni Konya** gazetesine ve sol yayınları satan 3 kitabevine saldırarak tahrip etmişlerdi. Bu sırada bir içkili lokanta da saldırıya uğramıştı. Öğretmenlerin oturduğu Selçuk mahallesine de yönelen saldırganlar güçlükle durdurulmuştu. Onu izleyen günlerde de **Konya Mücadele Birliği** bu kez **komünizm**'e karşı **"Ordu ve millet elele!"** adıyla bir miting düzenlemek istemişti. Genelkurmay Başkanlığı, **27 Mayıs 1960 Devrimi**'ni anımsatan böyle bir adın kullanılmasını, ordunun güncel olaylar içine çekilmesini uygun bulmamıştı ama yine de miting o adla yapılmıştı (3 Ağustos 1968). Bir hafta sonra 10 Ağustosta da İzmir'de olaylarla karşılaşılmıştı. O gün Hisar camiinde **'Komünizmi sindirme namazı'** adı verilen toplu bir namaz öngörülmüştü. Ancak namazdan önce camide bir bomba patlamış, **Amerikan Haberler Merkezi** ile **Komünizmle Mücadele Derneği**'ne molotof kokteylleri atılmıştı! Bunun üzerine güvenlik güçleri bazı kişileri **'komünist sanıklar'** olarak tutuklamıştı. Millet Partisi Genel Sekreteri **Fehim Cumalıoğlu** da İzmir olaylarının tehlikenin boyutlarını gösteren bir uya

olduğunu öne sürerek bunu önleyecek önlemlerin alınmasını ve gereken yasaların çıkartılmasını istemişti. Ama araştırmalar **bomba** ve **molotof kokteylleri**'nin olayları tırmandırmak isteyen çevrelerin bir oyunu olduğunu göstermişti. Olaylar böylece sürerken AP iktidarı ve İçişleri Bakanı onları önlemek yerine, yine de sağı bu tür eylemlere kışkırtanların solcular olduğunu söylemeyi sürdürmüşlerdi. Başbakan **Demirel** de özgürlüklerin kötüye kullanıldığını yineleyerek, devlet egemenliğini hiç kimseye ezdirmeyeceklerini, ancak özgürlükler kısıtlanmadan bu tür eylemleri önleyici tedbirlerin alınamayacağını öne sürmüştü (26 Temmuz). Böylece AP lideri, 1961 Anayasası ile tanınmış olan özgürlüklerin bu tür çatışmalara yol açtığını, bu nedenle sınırlandırılmaları gerektiğini savunuyordu. Ancak onun bu özlemi, kendi iktidarında değil de, onu iktidardan düşüren **12 Mart Muhtırası** dönemindeki **ara rejim**'de gerçekleştirilecekti!

Artık olaylar kendi akışları içine bırakılmış gibi birbirini izlemişti. Ayrıca Ankara ve İstanbul'dan sonra İzmir'de de olayların yoğunluk kazandığı görülmüştü. İzmir Uluslararası Fuarı'nın açılışı ve oraya ABD savaş gemilerinin gelmesi yeni protesto gösterilerine yol açmıştı. İki gün süren olaylar nedeniyle Fuardaki Sovyet Rusya pavyonu kapatılmış, Senato Başkanı **İbrahim Şevki Atasagun** eylül başında yapacağı Rusya gezisini ertelemişti. VI. Filo'nun ziyareti sırasında da sol ve sağ gruplar arasında çatışmalar olmuştu. Bu yüzden Cumhurbaşkanı **Cevdet Sunay** 30 Ağustos konuşmasında Çekoslovakya'da olup bitenlerin müttefik devletlerle iyi ilişkiler sürdürmeyi gerekli kıldığını anımsatarak NATO'ya karşı çıkan aşırı grupları eleştirmiş ve ülkeye gelen VI. Filo'ya geleneksel Türk konukseverliğinin gösterilmesini istemişti. Eylül ortalarında İzmir'de yine sağ kesim büyük bir miting daha düzenlemişti. Sol-komünist eylemleri kınayan bu mitingin özelliği, öğrenciler dışında esnaf ve sanatkârların da büyük ölçüde mitinge katılmaları olmuştu.

Olayların olumsuz biçimde tırmanışı kimi uyarılara karşın durdurulamamıştı. 1961 Anayasası'nın hazırlayıcılarından olan Prof. **Hüseyin Nail Kubalı,** öğrencilerin, öğretmenlerin, kültür kuruluşlarının ve sendikaların gericiliğe karşı birleşmelerini istemişti (Akşam, 25 Eylül 1968). **İsmet İnönü** de partisinin İstanbul İl Gençlik Kongresi'ne yolladığı mesajda, NATO'da kalınması gerektiğini savunmuş ve **"Sosyalist bir parti olmadığımızı gençlerimizin dikkatine yerleştirmeyi görev sayıyorum"** demişti (5 Ekim). 18 Ekimde toplanan XIX. Kurultayda da bu görüşünü yineleyerek " **'ortanın solu'nun 'sosyalizm' olmadığını"** vurgulamıştı. Her ne kadar partide sol kanadın sözcüsü durumunda olan ve Kurultay sonrasında Genel Sekreter seçilecek olan **Bülent Ecevit**, ortanın solu kavramının etrafı kapatılarak kısıtlı ve katı bir doktrine dönüştürülemeyeceğini öne sürmüşse de **İnönü**'nün görüşü Kurultayca da benimsenmişti. CHP lideri, gençlerin demokrasi düşmanlarına fırsat verebilecek her türlü davranıştan kaçınmalarını da dilemişti. Böyle olmasına karşın **İnönü** ve CHP'ye yönelik eleştiriler devam etmişti. İlginç olan, bu eleştirilerin yalnız milliyetçi-sağcı tanınan çevrelerden değil, sol-sosyalist kesimden de gelmesiydi. **İnönü**'ye **"CHP sosyalist olmayacak!**

Kapitalist mi olacak?" biçiminde anlamlı sorular yöneltilmişti. CHP Genel Başkanı, **devrimci**'likten uzak bir **'Tanzimat Paşası'** olarak nitelendirilmiş, CHP'nin **Kemalist** olmadığı iddia edilmişti.

Cumhuriyet'in 45. yıldönümünde sol eğilimli örgütlerce ortaklaşa bir **'Tam Bağımsız Türkiye İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü'** düzenlenmişti. 30 Ekimde Samsun'dan başlayan yürüyüş 10 Kasımda Ankara'da **Anıtkabir**'de sona ermişti. Yol boyunca yöreden katılanlarla birlikte Amerikan emperyalizmi kınanmıştı. Ödemiş'te ise bir kitapçı dükkânı tahrip edilmişti. Ancak olayın perde arkası aydınlandığında olayların nasıl içiçe bir tertiple yürütüldüğü anlaşılmıştı. **Behiç Duygulu** adındaki TİP'li kitapçının dükkânına saldıran 8 kişiden ikisinin AP'li Belediye Meclisi üyesi, ikisinin belediyede memur olduğu saptanmıştı. TİP'in desteklediği ve ona yönelik eylemler sürerken parti içinde de bölünmeler baş göstermişti. Parti lideri **M.Ali Aybar** ile **B.Boran** ve **S.Aren**'i karşı karşıya getiren, Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgali konusundaki görüş ayrılığı artık kopma aşamasına gelmişti. Öte yandan partinin tutumunu ılımlı bulan bir grup **Marksist** de **Aydınlık** adıyla bir dergi çıkartarak (1 Kasım 1968) onun etrafında bir grup oluşturmaya başlamışlardı.

Derken Gaziantep'te halk ile polis arasında bir çatışma patlak vermişti. İktidarın tutumunu protesto etmek isteyen bir grup Vali Konağına ve resmi binalara hücum edince polisin açtığı ateş sonucunda bir vatandaş ölmüştü (14 Kasım). Ancak protesto gösterileri günlerce sürmüş, olayları kışkırttıkları öne sürülen 39 kişi tutuklanmıştı. İstanbul'da bir yıl önce **Ant** dergisinde çıkan **'Ekim İhtilali 50 Yaşında'** başlıklı yazı nedeniyle hakkında dava açılan yazar-eleştirmen **Fethi Naci Kalpakçıoğlu** 1,5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı.

Öte yandan, gerici-dinci eylemlerin artması karşısında Silahlı Kuvvetler de uyarı niteliğinde bildiriler yayımlamaya başlamıştı. Önce Genekurmay Başkanlığı, **'Mücadele Birliği'** adıyla sola karşı çeşitli mitingler düzenleyen örgütün, **"Devletin temel düzenini dini esas ve inançlara göre değiştirmek"** amacıyla kurulduğunu açıklamıştı (28 Ekim). Deniz Harp Okulu subay taburu da, gerici akımlara karşı gereken önlemlerin alınmasını dileyen bir bildiri yayımlayarak **"Devrim düşmanlarının hiçbir zaman hayat hakkı bulamayacaklarım"** belirtmişti (2 Kasım).

Olaylar karşısında kesin bir tavır takınmayan AP iktidarının tutumu, solda görülen bu aşırı grupların karşısına sağcı bir başka aşırılığı çıkarmıştı. Bu tür bir siyasa ise o günlerde dillerde dolaşan **"İti ite kırdırmak"** diye nitelendirilmişti. **İnönü**, İstanbul'da düzenlediği basın toplantısında dikkatleri bu siyasanın doğuracağı sakıncalara çekerek **"İktidar, şimdiye kadar gençlik hareketlerini yapay olarak yarattığı saldırgan karşı örgütlerle halletmeyi düşünmüştür. Bu yol endişe vericidir,"** demişti. Ama **Demirel**, sorunları çözme yerine öğrencilerin ya da öteki eylemcilerin gösterilerini **"Yürümekle yollar aşınmaz; yeter ki yürüyüş yasal olsun!"** rahatlığı içinde izlemeye devam etmişti. Fakat sağcı basın, **"İpleri Moskova'dan oynatılan kızıl anarşistlere karşı"** Cum-

hurbaşkanı'nı ve Milli Güvenlik Kurulu'nu önlem almaya çağırmaya yönelmişti (Bugün, 8.XI.1968). Bu arada Başbakan ile sol-sosyalist kesim öncüleri arasında da **sosyalizm** ve **Atatürkçülük** konusunda bir tartışma dikkatleri çekmişti. Demirel'in sol eylemler, sosyalizm hakkındaki suçlamalarına **Sosyalist Kültür Derneği** kurucularından **Mümtaz Soysal** şu yanıtı vermişti:

"Devlet adamlarının asgari (en alt düzeyde) **bir kültür seviyesine sahip bulunmaları zorunluluğu böylece bir defa daha kendini gösteriyor. Başbakan'da birazcık felsefe kültürü olsaydı, sosyalistlerin diyalektik açıdan düşündüklerini ve Atatürk'ü Türkiye'deki oluşum içinde olumlu bir aşama saydıklarını bilirdi. Biz, Atatürk'ü tekrarlamayı değil, O'nun ortaya attığı 'Bağımsız Türkiye' ve 'Halk Egemenliği' ilkelerini tam anlamıyla gerçekleştirmeyi amaç ediniriz."** (Cumhuriyet, 11 Kasım)

Bundan birkaç gün sonra on ikinci basın toplantısını düzenleyen Başbakan ise, gericiliğin ülkede bir tehlike haline geldiği yolundaki görüşlere katılmadığını, bu tür eylemlere karşı Anayasa'da yeterli hükümler bulunduğunu, hükümetin de gereken önlemleri aldığını öne sürmüş ve **"Biz herkesten çok Atatürkçüyüz!"** diye eklemişti.

1968 yılı sona ererken İstanbul Üniversitesi, çıkan olaylar nedeniyle süresiz olarak kapatılmıştı. Sosyoloji Asistanı **Oya Sencer**'in **'Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı'** konulu doktora tezi jüri tarafından reddedilince bu kararın politik amaçlı olduğunu öne süren öğrenciler rektörlüğü işgal etmişlerdi (26 Aralık). Olaylar yatıştırılamayınca da üniversite yönetimi derslere süresiz ara verildiğini açıklamıştı.

Sağ ve solda kutuplaşmalar artarken **Alparslan Türkeş**'in lideri bulunduğu CKMP'nin gençlere silahlı eğitim veren kamplar açtığı yolundaki haberler kamuoyunda ve partiler arasında yeni bir tartışma daha başlatmıştı. CHP, 1969 yılbaşında CKMP'yi Siyasal Partiler Yasası'na aykırı davranışlarda bulunmakla suçlamıştı. Bu haberlere yer veren Cumhuriyet gazetesi de **'komando'** denen söz konusu eğitilmiş gençlerin motorize hale getirilmesine çalışıldığını bildirmişti (6 Ocak 1969). CKMP yöneticileri önce bu haberleri doğrulamışlar, ama arkasından böyle bir askeri eğitimin yapılmadığını savunmuşlardı. Fakat o kamplarda yetişenler **ülkücü** gençlerin giriştikleri eylemler içinde **komando** sanıyla görev almışlardı.

Yeni ABD Büyükelçisi **Robert Commer**'in Ankara'ya gelişi ve ODTÜ'yü ziyaret etmesi de yeni olaylara neden olmuştu. **Commer**'in Türkiye'ye atandığı haberi alındığında kendisinin Amerikan Gizli Haberalma Örgütü'nde (CIA) çalışmış olduğu ve Vietnam'da devam eden savaşta pek çok kişinin ölümüne yol açan bir programın hazırlanmasında etkin rol aldığı öne sürülmüştü. **İlhan Selçuk** da **'Ne Demek Pasifikasyon?'** başlıklı yazısında (Cumhuriyet, 30 Kasım 1968) bazı eleştirilerde bulunmuştu. Yeni ABD Elçisi daha Ankara'ya gelmeden onu protesto eden ODTÜ'lü öğrenciler Amerikan Haberler Merkezi'nin camlarını kırmışlardı. Başkente geleceği gün de (28 Kasım) otobüslerle Esenboğa havaalanına giderek

aleyhinde gösterilerde bulunmuşlardı. **Commer**'in ODTÜ'yü ziyaret etmesi ise daha büyük olaylara yol açmıştı. 6 Ocak 1969'da üniversiteye gelen ABD Elçisi Rektör **Kemal Kurdaş**'la görüşürken arabası da doğal olarak Rektörlük önünde park etmişti. Aralarında **Yusuf Aslan, Ulaş Bardakçı** ve **Sinan Cemgil**'in de bulunduğu öğrenciler, ABD ve NATO karşıtı olmanın da verdiği dürtü ile protesto hareketine girişmiş ve elçinin 'cadillac' marka arabasını yakmışlardı. Girişimlerini de **"Halk savaşının ilk meşalesi"** olarak nitelemişlerdi. Türk devleti nezdinde akredite bir büyükelçinin arabasının yakılması kuşkusuz önemli bir hareketti. Polisle eylemci öğrenciler arasında başgösterecek bir çatışmayı önleyebilmek için üniversite kapatılmıştı. Kampüs içinde saklandıkları sanılan suçluları aramak için de öğrencilerden evlerine gitmeleri istenmişti. ABD yönetimi yakılan araba için tazminat isteğinde bulunmuş, Dışişleri Bakanlığı da otomobil bedelinin ödeneceğini bildirmişti. Başbakan **Demirel,** bu olayın Türk-Amerika dostluğunu zayıflatmak isteyen küçük bir öğrenci grubu tarafından düzenlendiğini belirterek polisin suçluları bulmak, hukuki görevlerini yerine getirebilmek için üniversite binalarına girme hakkına sahip olduğunu söylemişti. Amerika ve NATO karşıtlığını tırmandıran otomobil yakma olayı siyasal partilerde de tepkiler doğurmuştu. **İsmet İnönü** CHP Parti Meclisi'nin 16 Ocak günkü toplantısında bu tehlikeli gidişin Türkiye'nin dış siyasasını ve güvenliğini etkileyebileceğine dikkatleri çekerek şunları söylemişti:

"Gençlik meseleleri, siyasi tartışmalarımızda yerini ön planda muhafaza etmektedir. Gençlik arasında en çok kullanılan 'bağımsızlık' ve 'anti-emperyalist' silahlarıdır... Dış politikada uyuşmazlık halinde bulunduğumuz çevreler, bizi dış politika alanında istedikleri yola sürüklemek için veya kendi emellerine karşı bizi zayıf düşürmek için bize karşı mücadele ederken, en son buldukları çare 'bağımsızlık ve anti-emperyalizm' mücadelesidir. Bunu, Birleşik Amerika'ya karşı mücadelenin ifadesi sayarlar. Biz, bağımsızlık savaşını ve anti-emperyalist mücadeleyi Milli Kurtuluş Savaşlarıyla vermişizdir. Oradan gelen bir partiyiz. Biz, Milli Mücadele'de anti-emperyalist mücadele yaparken de müttefik aramıştık. Muharebe yaparken Ruslarla müttefik idik. Şimdi Amerika'ya karşı düşmanlık ilan edilirken, bunun tabii bir neticesi, başka hazırlıklara sürüklenmektir. Dış politika ile emniyet mülahazalarıyla (düşünceleriyle) **gözü kapalı oynanamaz. Dış politikada türlü ihtimaller içinde politikamızı tespit etmişizdir: NATO'da kalacağız: Sovyetler Birliği ile Amerika'ya karşı düşmanlık politikası takip etmeyeceğiz..."**

TİP Genel Başkanı **M.Ali Aybar** da **İnönü** ölçüsünde tepki göstermemekle birlikte araba yakmayı doğru bulmadığını açıklamıştı. Kendisinden yardım isteğinde bulunan öğrencilere bu tür eylemlerin şiddeti ve faşizmi getireceği konusunda uyararak, "Rektörle yemek yiyen **Commer**'in yanına gidip 'Siz bizim davetlimiz değilsiniz' der ve kampüsü topluca terk ederek kendisini protesto edebilirdiniz' demişti.

ODTÜ kampüsünde güvenlik güçlerince yapılan aramada ABD Elçisinin arabasını yaktıkları belirlenen öğrenciler bulunamamıştı. 24 Ocakta derslere yeniden başlandığında bunlardan 7'si kendiliklerinden teslim olmuşlardı. Haklarında Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açılmışsa da bir süre sonra serbest bırakılmışlardı (12 Mart 1969). Ankara'dan sonra İsanbul'da da **Commer** hakkında gösteriler başlayınca ABD Büyükelçisi görevinden istifa etmek gereğini duymuş ve 7 Mayıs 1969'da Türkiye'den ayrılmıştı.

Öğrenci eylemleri şiddetini artırırken işçi kesiminde de grev dalgası yaygınlaşmış ve süreleri normalin dışında uzamaya başlamıştı. **İsmet İnönü**, Gazeteciler Cemiyeti'ndeki konuşmasında, **"Sosyal hayatımızda yeniden bir fırtınalı döneme ya girdik, ya girmek üzereyiz. Bunun ilk işaretini Sümerbank grevinde görüyoruz. Anlaşmazlığın bu kadar uzaması anlaşılacak şey değil"** diyerek uzayıp giden grevlerin doğuracağı sakıncayı belirtmek istemişti. Türk-İş Genel Sekreteri **Halil Tunç** da, özel sektörün kamu kesimini sendikacılara karşı kışkırtığı ve böylece her ikisini de zayıflatmak istediği için anlaşmaya varılamadığını söylemişti.

16 Şubat 1969 Pazar günü İstanbul'da kanlı bir gün yaşanmıştı. Amerikan VI. Filosu'nun ayın 10'unda yeniden kente gelmesini protesto eden öğrenciler üniversitenin giriş kapısının üzerine **"Altıncı Filo defol! Vedat Demircioğlu"** yazılı bir pankart asmışlardı. Ertesi günü de bu kez Bayezıt Kulesi'nin tepesine üzerinde 1968 Temmuzunda Gümüşsuyu yurdunda yaralanarak ölen arkadaşları **Vedat Demircioğlu**'nun resmi bulunan bir kırmızı bez asmışlardı. Olay sağcı basına Bayezıt Kulesi'ne kızıl bayrak çekildiği biçiminde yansıtılınca kuleye büyük bir Türk bayrağı dikilmişti. 16 Şubat Pazar günü için de Taksim'de büyük bir **'Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü'** düzenlenmişti. Ancak o günkü **Bugün** gazetesi söz konusu yürüyüşü engellemek için sağcı-dinci kesime **"Cihada hazır olun!"** çağrısı yaptığından değişik il ve ilçelerden otobüslerle gelen binlerce kişi Taksim meydanını basıp bıçak, muşta ve zincir gibi âletlerle göstericilere saldırmışlardı. Bunun sonunda 2 kişi ölmüş, 200'den fazlası da yaralanmıştı. Taksim olayları **'Kanlı Pazar'** diye anılır olmuştu.

Toplum polisinin bu silahlı saldırıya seyirci kalıp gereken müdahaleyi yapmaması da değişik yorumlara neden olmuştu. O günlerde **'Anayasa Nizamını Koruma'** adını verdiği bir yasa tasarısını Meclis'e sunmuş olan hükümetin öngördüğü kısıtlayıcı hükümlere gerekçe olarak bu tür olayları kullanmak istediği öne sürülmüştü. AP Meclis Grubu da **Kanlı Pazar**'ı kınayarak, **'bir şer kuvveti'** olan **sol**'a karşı aynı nitelikte bir başka kuvvet çıkartmanın 'düzensizlik ve anarşi' demek olacağını belirtmişti... Başbakan **Demirel,** gerginliği daha fazla artırmamak için olayla ilgi haber filmlerin televizyonda gösterilmesini yasaklamıştı. **Nizamı Koruma Tasarısı** ise yalnız muhalefet partilerince değil sendikalar ve uzmanlarca da tepkiyle karşılanmıştı. CHP'nin oluşturduğu uzmanlar komisyonu, tasarının Anayasa'ya aykırı olduğunu belirleyen bir rapor hazırlamış, Ankara Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri de bunun söz ve düşünce özgürlüğü ilkesiyle bağdaşmayan

hükümler içerdiğini ve tanımlanmayan suçlar yarattığını açıklamışlardı. ODTÜ'de de öğrenciler çıkartılmak istenen baskı yasalarını protesto etmek için 7 Nisanda **yönetime el koyma** kararı almış ve ertesi günü de Rektörlük binasını işgal etmişlerdi. Olay **"Bu Amerikan üssü ele geçirilmiştir!"** diye açıklanmıştı. Dahası işgalciler öğrencilerden birini **(Tuncay Çelen)** Rektör seçmişlerdi. Bu durum bir hafta sürmüş, arkasından işgal kaldırılarak yeniden derslere başlanılmıştı. Ama söz konusu hafta içinde kampüs üzerinde uçan bir helikopterin düşmesi sonucu 9 kişi hayatını yitirmişti. Bu tepkiler karşısında Başbakan **Demirel,** bir basın toplantısı düzenleyerek tasarıyı savunmaya çalışmıştı ama eleştirilerin çoğalması karşısında taslağı yeniden gözden geçirmek için Meclis'ten geri çekmek gereğini duymuştu.

Öğrenci eylemlerinde göze çarpan bir değişim de, sık sık güvenlik güçleriyle çatışmaya giriştiklerinde eylemlerini haklı göstermek için **Atatürk**'ün **'Bursa nutku'** diye anılan konuşmasını okumaları olmuştu. **Laiklik** karşıtı toplu bir eyleme müdahale etmek için güvenlik kuvvetlerini beklemeye gerek olmadığını belirten söz konusu **Bursa nutku,** ilk kez çok partili döneme geçişte Demokrat Parti tarafından CHP iktidarına karşı kullanılmıştı. 1960'lı yılların sonlarında ise öğrenci eylemlerinde AP iktidarına karşı kullanılır olmuştu.

1969 Nisanında öğrenci eylemleri sürerken, buna paralel olarak işçilerin de yeni eylemlere giriştikleri görülmüştü. Komando denen sağcı öğrenciler, sol kesimdeki öğrencilerin etkin oldukları Hacettepe Tıp Fakültesi ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni basmışlardı (9 Nisan). Bağlı oldukları Metal-İş Sendikası yöneticilerinin işverenle anlaşıp kendi haklarını korumadığını öne süren Kırıkkale Mühimmat Fabrikası işçileri de sendika binasını işgal etmişlerdi (12 Nisan).

Mayıs başlarında ise dinci çevrelerin pek beklenmedik olmasa da yine şaşkınlık ve kırgınlık yaratan bir eylemiyle karşılaşılmıştı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, insanların Tanrılarını kendilerinin yarattığını söylediği için dinci kesim tarafından Allahı inkâr etmekle suçlanan Yargıtay Başkanı **İmran Öktem** vefat ettiğinde. cenaze namazının kılınmasında olaylar çıkmıştı (3 Mayıs 1969). Olay yurt çapında büyük bir üzüntü yaratmış ve tepki ile karşılanmıştı. Yüksek yargı organlarının üyeleri, **devrim**'e ve **laiklik** ilkesine bağlılıklarını göstermek amacıyla cüppeleriyle **Anıtkabir**'e yürümüşler, Askeri Tıp öğrencileri üniformalarıyla **Öktem**'in mezarı başında nöbet tutmuşlardı. Camideki namaz olayına tanık olan **İsmet İnönü** de bu gerici eylemi, Meşrutiyet sistemine karşı bir başkaldırma olan **31 Mart Olayı**'na benzetmişti. Tepkilerin artması karşısında Başbakan **Demirel** de **"Hadise gayet üzücüdür"** diye bir demeç vermiş; cami imamı görevden alınmış. kargaşayı yaratan kişi de tutuklanmıştı. **İnönü**'nün isteği üzerine hükümet hakkında Meclis'e verilen gensoru önergesi ise AP'nin çoğunluk oylarıyla reddedilmişti.

İmran Öktem olayından birkaç ay sonra, yine yukarıda değindiğimiz gibi. **Türkiye Öğretmenler Sendikası**'nın (TÖS) genel kurulu sırasında da benzer olaylar yaşanmıştı. Son olaylar, sağda veya solda uçlara kayanların, birbirleriyle

mücadele ederlerken, arada bulunan çoğunluğu kendilerine çekmek ya da en azından sindirmek çabası içine girdiklerini de göstermişti.

1968 Haziranında başlayan öğrenci boykotlarında Ankara'daki iki fakülte, **Celal Kargılı**'nın öğrenci olduğu DTCF ile Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul'da da **Deniz Gezmiş**'in öğrencisi olduğu Hukuk Fakültesi ön planda görünmüşlerdi. Ancak olaylar çok yönlü bir siyasal içerik alınca iki teknik üniversitenin merkez görevi üstlendikleri anlaşılmıştı: ODTÜ ve İstanbul Teknik Üniversitesi. 12 Mart öncesi ve sonrasına damgasını vuracak olan öğrenci liderleri **Sinan Cemgil, Mahir Çayan**'ın öğrencisi olduğu ve İstanbul'dan gelen **Deniz Gezmiş**'in de yerleştiği ODTÜ, daha da öne çıkmıştı. Dernekler yasasına aykırı faaliyetlerde bulunuyorlar savıyla Siyasal Bilgiler'deki Öğrenci Derneği ile ODTÜ Öğrenci Birliği mahkeme kararıyla kapatılmıştı. Ama başvuru üzerine Anayasa Mahkemesi kapatma kararını iptal etmişti. Eylemler sürerken eylemcilerin bir kısmının Suriye'de Filistinlilere ait **el-Fetih** örgütünde askeri eğitim gördükleri saptanmıştı. Arapların ABD'nin Ortadoğu'da temsilcisi ya da gözcüsü olarak kabul edilen İsrail'e karşı gerilla savaşlarında **el-Fetih** kampı bir simge haline gelmişti. ABD'yi emperyalist olarak suçlayan gençler de orada eğitim görmeyi hem yurt içinde yürütmeye karar verdikleri gerilla savaşı için hazırlanmak, hem de Filistinlilerle dayanışma içinde bulunmak yönünden önemli saymışlardı. Türkiye'den **el-Fetih** kampına gidişler 1968 Ekiminde başlamıştı. Bu ilk grubun içinde bulunanlardan **Mustafa Çelik** İsrail'e karşı yapılan saldırılara da katılmış ve o çatışmada ölmüştü. 1969 yazında bu kez aralarında **Deniz Gezmiş** ile Fikir Kulüpleri Federasyonu eski başkanı **Yusuf Küpeli**'nin bulunduğu grup Filistin kampına gitmişti. **Küpeli** oradan dönüşünde, Ankara'da tutuklanmıştı. Yine de **el-Fetih**'e gidenlerin önü alınamamıştı. Bu dönemde özellikle **Hüseyin İnan**, Suriye kampına gidip gelmelerde etkin görev üstlenmişti. Ancak **İnan** ve arkadaşları 1970 Şubatında Türkiye'ye dönüşlerinde yakalanmışlardı.

Sağ-sol çatışmalarının ve öldürülen gençlerin katillerinin saptanamaması karşısında İstanbul'daki genç denizci subaylar adına bir bildiri yayımlanarak **"Gençliğe sıkılan kurşun Mustafa Kemal'e sıkılıyor!"** denmişti. Bunun üzerine de Genelkurmay Başkanı **Memduh Tağmaç**, bir demeç vererek Silahlı Kuvvetler'in politik davranışların dışında olduğunu belirtmek gereğini duymuştu (16 Aralık 1969). Bu arada öğrencilerin öldürülmeleriyle sonuçlanan çatışmalar nedeniyle hükümet aleyhine verilmiş olan gensoru önergesi görüşülürken iktidar çoğunluğunun konuşmaları sınırlandırması üzerine CHP milletvekilleri salonu terk etmişler, gensoru da reddedilmişti. Yılın son günlerinde Gamak fabrikasında eyleme geçen işçilerle polis arasında yine çatışma çıkmış ve bir işçi ölmüş, 45'i de tutuklanmıştı. Bu olayı protesto etmek isteyen Teknik Üniversite öğrencileri yeni bir boykota gitmişlerdi. Cumhurbaşkanı **Sunay** da yeni yıl mesajında sağ ve sol tehlikelere dikkatleri çekerek şunları söylemişti:

"Mürtecilerin (gericilerin) **memleketimizin idaresine hâkimiyetleri ihtimali milletimizi geriye götürür. Aşırı solun hâkimiyeti, sadece hürri-**

yetlerimizin elden gitmesine ve karanlık bir dikta rejiminin içine yuvarlanmamıza değil, ayrıca milli bağımsızlığın ve millet egemenliğinin de tehlikeye girmesi sonucuna varır."

Bu söylemiyle **Sunay,** soldan gelecek tehlikeyi sağcı-gerici tehlikeden daha ağır bulduğunu belirtmişti. Aslında başta AP olmak üzere MHP ve CGP gibi **Sunay**'ın da sağı tehlikeli saymadığı, daha çok solcu-komünist bir tehlikeden, darbeden çekindiği bilinmekteydi. Silahlı Kuvvetler'e gelince orada alt kademedeki subaylar ile yüksek rütbeli komutanlar arasında görüş farkı olduğu seziliyordu. Ocak ayı sonlarında MİT'in isteğiyle düzenlenen bir toplantıda Hava Kuvvetleri Komutanı Org. **Muhsin Batur,** soldaki gelişmelerden ve bir sol ihtilal olasılığından söz etmişti. **Marmara Köşkü**'ndeki toplantı gerçekte resmi olmadığı söylenen bir Milli Güvenlik Kurulu niteliğindeydi. Toplantıya Cumhurbaşkanı **Sunay** ile Başbakan **Demirel,** Milli Savunma Bakanı **Ahmet Topaloğlu,** İçişleri Bakanı **Haldun Menteşeoğlu,** Genelkurmay Başkanı **Memduh Tağmaç** ve Kuvvet Komutanları ile MİT Müsteşarı, **Fuat Doğu** katılmışlardı. Ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili değerlendirmeler yapılırken söz alan **Batur,** daha önce kendi karargâhında yapılan bir toplantıda Hava Kuvvetleri'ndeki generallerin görüşleri alınarak saptanan aksaklıkları ve dilekleri belirten uzun bir konuşma yapmıştı. Bunda özellikle şunları vurgulamıştı:

"Sol yayınlar özellikle gençler üzerinde etkili olmaktadır; fikirler sola kaymaktadır. Fikirler kitlelere mal edilmeye başlanırsa örgütlenme daha da kolaylaşır, gelişmeleri izlemek, kontrol etmek güçleşir. Bir eyleme geçildiğinde de kararsızlar, hevesliler ve belli durumlardan mağdur olanlar da eylemcilere katılabilir, o zaman durum kontrolden çıkabilir."

Batur bunu önlemek için alınacak önlemleri ise 3 noktada toplamıştı:

Öğrencileri, subayları ve assubayları belli inanışlar doğrultusunda 'doktrine' etmek - Gereken sosyal ve ekonomik önlemleri almak - Gerekli yasaları çıkarmak (Metin: ANGÖ, 154-169).

Başbakan **Demirel, Batur**'dan konuşmasının bir kopyasını isteyip almıştı. Hava Kuvvetleri Komutanı'nın bu konuşması basına Başbakan'a bir 'mektup' verildiği biçiminde yansımış ve içeriği hakkında da yanlış bilgiler verilmişti. Bunun üzerine **Demirel** böyle bir mektubun söz konusu olmadığını açıklamak gereğini duymuştu. 27 Mayıs 1960'ta **Adnan Menderes**'i Kütahya'dan alıp Ankara'ya getirmiş olan **Batur**'un, Hava Kuvvetleri Komutanı olarak bir sol ihtilalden söz etmesi kuşkusuz büyük bir önem taşımakta idi.

Nisan sonlarında olağanüstü toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda bu kez ihtilal olasılığını MİT Müsteşarı gündeme getirmişti. 24 Nisan 1970 günkü toplantıya kurul üyesi bakanlar çağırılmamıştı. **Fuat Doğu 'ihtilal hevesleri'**nin Ankara'da yoğunlaştığını, bir yanda TİP ile DEV-GENÇ'in, öte yanda **Cem Madanoğlu, Doğan Avcıoğlu** ve **Osman Köksal**'ın çalışma içinde olduklarını, eski Milli Birlik Komitesi üyesi **Ekrem Acuner**'in de **Devrimci Kem**

lizm Grubu diye anılan bir kısım subaylarla ilişki kurmaya çalıştığını açıklamıştı.

Bir önceki toplantıya hasta olduğu için katılamamış olan **Tağmaç,** önerilen **ekonomik ve sosyal reformları,** "Bunlar Silahlı Kuvvetler'e ait değil" diye bir kenara itmiş ve "Askeri Personel Yasası bazı subay ve assubayların zarar görmelerine yol açıyor. Aldığımız kararların bir kısmını iptal eden Danıştay da bize karşıt bir kurum gibi çalışıyor" dedikten sonra istediği önlemleri şöyle sıralamıştı:

"Uzun vadeli programlarla bu sorun çözülemez; kesin önlemler almak gerekir. Bu seferki ihtilal 27 Mayıs'a benzemez; 1917 Rus İhtilali'ne benzer.

Sağ, bir ihtilale mani olamaz. İhtilal, sol bir ihtilal olacaktır. Genç subayların fikri de buna yatkındır.

Anayasa, üniversite, TRT ve benzeri yasalar hemen değiştirilmelidir."

Ancak **Demirel** Genelkurmay Başkanı'nın bu görüşlerine ve ihtilal fikrine karşı çıkmıştı. İstenen yasal değişikliklerin demokrasi ile bağdaşamayacağını savunan Başbakan, eğer bir ihtilal olursa ik aşamada **Kıbrıs**'ın kaybedilebileceğine, arkasından da **Kürt sorunu**'nun ortaya çıkabileceğine dikkatleri çekmişti (Ayrıntı: Agy, 178-182). Bununla birlikte olaylar **Tağmaç**'ın öngördüğü doğrultuda gelişecekti. Denilebilir ki 12 ay sonra **12 Mart Muhtırası**'na dayanak olan görüşler ve yapılmak istenen değişiklikler Genelkurmay Başkanı'mn bu konuşmasında dile getirilmişti. Anayasa değiştirilecek, özgürlükler daraltılacak, üniversitenin ve TRT'nin özerklikleri kaldırılacak ya da kısıtlanacaktı!

ABD'nin parasal ve teknik desteğiyle ve oradaki üniversiteler örnek alınarak kurulmuş olan ODTÜ, zamanla öğrenci kesiminin emperyalist diye suçladığı ABD'ye karşıt bir kurum halini almıştı. Öğrenciler Büyükelçi **Commer**'in otomobilini yakmakla kalmamışlar, Coca-cola, Pepsi-cola gibi ABD ürünü kolalı içeceklerin satışını da engellemeye çalışmışlardı. Mütevelli sistemine göre yönetilen ODTÜ'de 1970 başlarındaki olaylar, **İnönü** ailesini de yakından ilgilendirir olmuştu. Mütevelli Heyeti'nin üniversite rektörlüğüne Prof. **Mustafa Parlar**'ı seçmesi, yönetimle öğrencileri karşı karşıya getirmişti. Bir kısım öğretim üyesi ile öğrenciler tutucu olarak niteledikleri **Parlar**'ın rektörlüğüne karşı çıkmışlardı. Bir bunalıma dönüşecek olan sorun aynı üniversiteden Fizik Profesörü **Erdal İnönü**'nün rektör vekilliğine atanması ile çözüme bağlanmıştı. **İsmet İnönü** de 31 Ocak 1970 gününe ilişkin olarak not defterine şunları yazmıştı: **"Orta Doğu Rektörlük seçimleri: Erdal'ın durumu!"** Baba **İnönü**'nün üniversitedeki olayları yakından izlediği ve haklı olarak bazı kuşkular taşıdığı anlaşılıyordu. **Erdal İnönü,** üniversitesindeki çatışmaları durdurmak ve öğretimi sürdürebilmek için bir bildiri yayımlayarak, üniformalı bekçiler dışında hiç kimsenin kampüs içinde ruhsatlı da olsa silah taşıyamayacağını belirtmiş ve bundan böyle silah araması yapılacağını da açıklamıştı. **İsmet İnönü** de öğrenci eylemlerinin silahlı çatışmalara dönüşmesinden duyduğu endişeyi, **"Silahlı öğrenci hareketi olmaz. Silah kullanılan**

her yere polis girer!" diye açıklamış ve öğrencilerin ilk görevlerinin, başta gelen ihtiyaçlarının **'öğrenmek'** olduğunu vurgulayarak onları bir kez daha uyarmak istemişti. Bununla birlikte eylemlerin önü alınamamıştı. Silahlı saldırılar öğretim üyelerine de yöneltilmiş ve **Erdal İnönü**'nün evine de dinamit atılmıştı (17 Ocak 1971). Olaylar daha da belirgin bir kargaşa ortamına dönüşünce **Erdal İnönü** rektör vekilliğinden ayrılmayı uygun bulmuştu.

1970 baharında eylemler boykot ve işgallerden silahlı çatışmalara ve öldürmelere dönüşmüştü. Karşıt gruplar lehlerine propaganda yapabilmek için kendilerinden olmayan kişilerin cenazelerine bile sahip çıkmaya, onları kaçırmaya başlamışlardı. Olaylar Doğu Anadolu'ya da sıçramıştı. Şubat başında Diyarbakır Tıp Fakültesi'ni bombalamaya hazırlandıkları savıyla 10 genç tutuklanmıştı. İçlerinde **Hüseyin İnan** adlı ODTÜ'lü öğrencinin de bulunduğu bu kişilerin **el-Fetih**'te gerilla eğitimi gördükleri öne sürülmüştü.

Bu gelişmeler olurken Başbakan **Demirel,** 1970 bütçesinin Millet Meclisi'nde reddedilmesi üzerine hükümetinin istifasını vermişti. Fakat Cumhurbaşkanı tarafından yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. **Demirel**'in 6 Martta açıklanan üçüncü kabinesi, ayın 15'inde güvenoyu almıştı. Çanakkale Savaşlarının yıldönümü olan 18 Martta Ankara'da öğrenci derneklerince ortaklaşa düzenlenen **'Bağımsızlık Haftası'**nda yine çatışmalar olmuş, polis göstericileri yakalamak için fakülte binalarına girmek istemişti. Ancak güvenlik güçlerinin üniversiteye girerken yöneticilerden izin alma zorunda olup olmadıkları sorunu çözülemediği için olay yeni tartışmalar doğurmuştu. Ankara Tıp Fakültesi'ne saldıran komando denen 12 ülkücü, yedeksubaylığını yapmakta olan Dr. **Necdet Güçlü**'yü öldürmüşlerdi (13 Nisan 1970). İki gün sonra bu olayların görüşüldüğü TBMM'de bu kez CHP'li ve AP'li parlamenterler birbirlerine girmişlerdi. Bu tehlikeli gidişi değerlendiren **Abdi İpekçi,** Milliyet'teki yazısında (27 Nisan) eğer hükümet sağ-sol çatışmaları durduramazsa ordunun işe karışabileceğine dikkatleri çekmişti. **Nadir Nadi** de **'Sağa da Sola da!'** başlıklı yazısında (Cumhuriyet, 13 Mayıs), sağa da sola da karşı olduklarını söyleyen politikacıları eleştirmişti. Böylesi bir davranışın hem büyük toprak sahiplerine, hem de topraksız köylüye karşı olmak; ya da serbest pazar ekonomisine de planlı ekonomiye de karşı çıkmak; ya da hem **şeriat**'a dayalı bir sisteme hem de **laiklik** ilkesine karşı olmak mı demek olduğunu soran yazar, sonuçta bu politikacıların yalnızca **'statükocu'** olduklarını, var olan bozuk düzeni korumaya çalıştıklarını öne sürmüştü.

12 Mart Muhtırası'ndan aylarca önce yapılan bu uyarılar da gidişi durduramamıştı. Ülkede Pakistan'dakine benzer bir iktidar değişikliğinin yapılıp yapılamayacağı tartışılırken, biri emekli 2 albayın tutuklanması Silahlı Kuvvetler'in yeni bir müdahalesi sorununu da gündeme getirmişti. Jandarma Alb. **Memduh Çeçen** ile emekli Alb. **Yaşar Başaran** bir askeri ihtilal hazırlamakla suçlanmışlardı. **Başaran**'ın 22 Şubat 1962 darbe girişimi içinde yer almış olması varsayımları artmıştı. Tutuklamadan bir gün sonra toplanan Milli Güvenlik Kurulu'ndan çıkan Başbakan **Demirel** böyle bir müdahalenin söz konusu olmadığını söylemiş ve

"Memleketin bütünlüğünü, rejimi, istiklali korumakla yükümlü olan milletin gözbebeği Silahlı Kuvvetler'den mi korkacak millet? Bu şekilde vehimler yersiz olduğu kadar da gülünçtür" diyerek moralleri yükseltmek istemişti. Öte yandan **'Yahya Han modeli'** diye anılan iktidarın Silahlı Kuvvetler'e devredilmesi önerileri de siyasal ortamda geçici de olsa bir bunalım yaratmıştı. Bilindiği gibi Pakistan Cumhurbaşkanı **Eyüp Han,** ülkede giderek artan bunalımı çözemeyince 1969 Martında istifa etmiş ve iktidarı Genelkurmay Başkanı **Yahya Han**'a bırakmıştı. **Demirel** demokratik bir rejimde ordunun sivil idarenin denetimi altına girmek zorunda olduğunu belirterek **'Yahya Han modeli'** önerilerine karşı çıkmıştı.

Artık olaylar güncel yaşamın bir öğesi haline gelmişti ve eylemlere liseli öğrenciler de katılmaya başlamışlardı. Ankara'da Basın-Yayın Yüksek Okulu öğrencisi DEV-GENÇ'li **Mustafa Kuseyri**'nin öldürülmesi ile (22 Mayıs) sağ-sol çatışmalarında hayatlarını kaybeden öğrencilerin sayısı 12'ye çıkmıştı. Bunun üzerine Hukuk Fakültesi süresiz olarak kapatılmış ve öğretim üyelerinin girişimiyle, üniversite özerkliğinin ihlal edildiği gerekçesiyle bir **'Anayasa'ya Saygı'** yürüyüşü düzenlenmişti. Başkentteki üniversitelerden öğretim üyeleri ve öğrencilerinin katıldıkları yürüyüş 1 Haziranda Hukuk Fakültesi önünde başlayarak **Anıtkabir**'e kadar sürmüştü. Bir süre sonra da **Kuseyri**'nin, kendi arkadaşlarıyla aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden öldürüldüğü anlaşılmıştı! İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde çıkan olaylarda da **Yusuf İmamoğlu** adında sağcı bir öğrenci öldürülmüştü (8 Haziran). Asıl önemlisi, Personel Yasası'nda kendi ihtiyaçlarının yeterince karşılanmadığını öne süren **toplum polisi**'nin de bunu protesto için **boykot**'a gitmesi ve öğrencilerce de desteklenmesi olmuştu (29 Mayıs1970). O zamana kadar karşı karşıya gelip sık sık çatışan polis ile öğrencilerin eylem birliği içine girmeleri herhalde örneğine az rastlanır bir olgu idi.

B) DARBE YERİNE MUHTIRA

Ülkede olup bitenler doğal olarak Silahlı Kuvvetler'ce de yakından izleniyor, farklı biçimlerde değerlendiriliyordu. 1961 Anayasası'nın yürürlüğe konulması, partilerin ocak-bucak örgütü kurmalarının yasaklanması ve ordudan başlayarak üniversitelerde ve öteki bazı kurumlarda emekliye ayırma ya da kadro dışı bırakmalarla siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunların tümüyle çözülemediği belli olmuştu. **22 Şubat** ve **21/22 Mayıs darbe girişimleri** de Silahlı Kuvvetler arasında demokratik sistem hakkında farklı eğilimler bulunduğunu kanıtlamıştı. **Talat Aydemir** ve bazı arkadaşlarının yargılanıp mah-kûm edilmeleri o düşüncede olanları tümüyle ordu dışı bırakamamıştı. Üstelik seçimle iktidara gelme umudunu yitiren bir solcu kesim, amaçlarına 'askerleri kullanarak', yani onları yeni bir müdahaleye yönelterek ulaşma çabası içine girmişti. Bunlar arasında **Doğan Avcıoğlu**'nun **Yön** dergisinin kapanmasından sonra 1969 Ekiminde çıkartmaya baş-

ladığı **Devrim** dergisi ve **'Türkiye'nin Düzeni'** adlı yapıtı etkili olmuştu. **Devrim**'deki yazılarla, Parlamento dışı muhalefeti güçlendirmek ve o yoldan kurulacak otoriter bir yönetimle özlenen halk devrimi için daha elverişli bir ortam oluşturmak öngörülmüştü. Bunun yanında daha radikal öneriler ve yayınlar da giderek artmaktaydı. **Aydınlık, Proleter Devrimci** ve TİP'te başlayan görüş ayrılıklarından sonra yayımlanan **Emek** dergileri de bunlar arasında sayılabilir. Siyasal bunalımdan kurtulmayı egemen sınıflar ve 'emekçiler' yönlerinden ele alan **Emek**, sosyalist hareket dışında başka bir yol olmadığını savunmaktaydı:

"Meseleye emekçi sınıflar ve sosyalist hareket açısından bakılırsa durumu şöyle değerlendirmek mümkündür: 1969 Türkiyesi, 1960 ve 1950 Türkiyesinden farklıdır. Ekonomik değişme ve sosyalist eylemin etkisi ile gittikçe uyanan emekçi kütlelerin yüzeydeki bu politik oyunun gerçek niteliğini anlayarak bilinçlenme ve bilinçlendirme olanağı daha fazladır. Emekçilerin kendi meseleleri bakımından sosyalist hareket dışında bir çözüm olmadığını anlamaları da gittikçe kolaylaşmaktadır." (Emek, 2 Haziran 1969)

Sol kesimde sosyalist devrimi öngören bu tür yayımlar yapılırken sağda milliyetçi-muhafazakâr olarak tanınan kesimle dinci gruplardan da, sol akımları ezecek girişimleri öneren yayımlar sürdürülmekteydi. **Bugün, Babıâlide Sabah, Yeni Asya** ve **Son Havadis** gazeteleri bunlar arasında sayılabilir. Komünizmi kınamak için toplu namazlar kılınmasını teşvik eden **Bugün "Namazdan sonra gerektiğinde malıyla, canıyla, diliyle, eliyle cihad da farzdır"** diyerek kutsal savaş çağrıları yapmaktaydı. **Babıâlide Sabah** da komünistlere ve **devrimbazlar**'a (körü körüne devrimi savunanlar) karşı mücadelede gerekirse yasa dışı eylemler yapılabileceğini savunuyordu:

"Bu nizam değişecekse komüniste hayat hakkı tanıyıp Müslümanı ezmeye kalkıştığı için değişecektir... Topunu birden değiştirmek, topunu birden ortadan kaldırmak ve yerine hak ve adalet duyguları ile bağdaşabilecek müeyyideler (kurallar) **koymak, milletimizin asli hakkıdır. Elbette bir gün bu hakkı kullanacaktır. Devrimbazlar istemeseler de..."**

AP'nin organı olan **Son Havadis**'e gelince, komünizme ve vatan haini diye suçlanan solculara karşı bir kampanya yürütmekte olan gazete, vatanı sevenleri, milliyetçileri onlara karşı savaşmaya çağırmakta idi. Örneğin, 1 Ekim 1967 günkü bir yazıda damarlarında Türk kanı bulunanlar 'vatan hainlerini avlamaya' çağrılarak şöyle denilmişti:

"Damarlarında asil Türk kanı taşıyan bütün vatandaşlarıma sesleniyorum: Kendilerini yarınlara iyi hazırlasınlar; yok edilecek hain ve vatansızları iyi tanısınlar; gazetelerde çıkan resimleri kesip ceplerinde saklasınlar; imkân bulurlarsa adresleri de öğrensinler. Vatan hainleri avına çıkacakları zaman lazım olacaktır." (TBD, 300 vd.)

1- SİLAHLI KUVVETLER'DE DARBE HAZIRLIKLARI

Ülkenin sürüklendiği bunalım Silahlı Kuvvetler'ce genelde hep **Atatürkçülük** açısından ele alınmakta fakat iki ayrı çıkış yolu önerilmekteydi. Yukarıda belirttiğimiz gibi, başta Genelkurmay Başkanı **Memduh Tağmaç** olmak üzere yüksek kademedeki komutanların bir kısmı genelde aksaklığı 1961 Anayasası'na, onun getirdiği özgürlüklerin suiistimal edilmesine bağlayıp Anayasa'da bir düzenleme yapılmasını, üniversite ve TRT yasalarının da değiştirilmesini gerekli görmeye başlamışlardı. AP'nin de isteğine paralel olan bu görüş giderek güç kazanmaya başlamıştı. Buna karşın **Yön** ve **Devrim** dergileri çevresinde toplanmış olan aydınların ordu içindeki temsilcileri sayılan çeşitli gruplar da oluşmuştu. Bunlar parlamenter demokrasinin artık işlemez hale geldiği kanaatiyle bunalımdan çıkışı bu sistemden vazgeçilmesinde bulmuşlardı. Bu iki ayrı görüşte olanların birleştiği nokta, girişimlerine Atatürkçülüğü dayanak göstermeleri idi. Birinciler Atatürkçülüğü rayına, temeline oturtmak istiyorlardı. İkinciler ise **Atatürk**'ten güç almakla birlikte onu aşmak gerektiğini öne sürüyorlardı. **Emin Değer**'in anlatımıyla **"Atatürk'e bağlılık onu aşma gereğini engellemekte"** idi. Yani **"O'na bağlılık ve saygı, sosyal gelişmeyi engelleyen bir sonuca ulaşmış"**tı (Cumhuriyet, 18 Kasım 1985).

Ordu içindeki huzursuzluk ve komutanların yeni bir girişimde bulunacakları ihtimali 1968 sonbaharında belirmişti. Genelkurmay Başkanı **Cemal Tural**'ın bir devlet başkanı ya da yetkili bir hükümet üyesi tavrıyla kuruluşları ziyaret edip denetimlerde bulunması, karşıt görüşlü basın mensuplarına olumsuz davranışları bu söylentileri artırmıştı. **İsmet İnönü** de durumu 12 Kasım 1968'de not defterinde şöyle saptamıştı: **"Ordunun durumu ne olacak diye telaş ve endişe hüküm sürüyormuş!"** (İPSY, 139) Bu yoldaki kaygılar yoğunlaşınca 1969 Martı başında **Tural** görevden alınarak Askeri Şûra Üyeliğine nakledilmiş ve yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Org. **Memduh Tağmaç** getirilmişti. Fakat bu atamalarla ne ülkedeki kanlı eylemler durdurulabilmiş ne de ordu içindeki görüş ayrılıkları giderilebilmişti. Kötü gidişi durdurmak ya da Atatürkçülükten sapmaları önlemek için yeni bir girişimde bulunmak gereğini duyan ordu mensupları, Hava Kuvvetleri'nde **Muhsin Batur,** Kara Kuvvetleri'nde de **Gürler**'in etrafında toplanmışlardı. Ama bu arada eski Milli Birlikçiler'in 14'ler grubundan olan bazı eski subaylar da üçüncü bir grup oluşturmaya yönelmişlerdi. Olayların içinde bulunan Tümg. **Celil Gürkan**'ın aktardığına göre CHP'den milletvekili seçilmiş olan **Orhan Kabibay** ile **Numan Esin**, bazı sivillerin de bir askeri darbeden yana olduklarını belirterek daha geniş bir cephe oluşturulması gerektiğini öne sürmüşlerdi. Onlar **Gürler** ve **Batur**'u beklemeden **'düğmeye basılmasını'** önermişlerdi. Ayrıca ülkede öncelikli bir sorun olan topraksız köylüyü topraklandırmanın **reform** ile değil, bir **devrim** ile çözülmesi gerektiğini savunmuşlardı. Ama ordu komuta kademesinde olanlar girişilecek eyleme sivillerin katılmasından yana olmamışlardı. Böylece ordu üst kademesince planlanmakta olan **Gürler** ve **Batur**'un içlerinde bulunduğu

girişim, C.**Gürkan**'a göre başlangıçta, **"1961 Anayasası'nın tam olarak uygulanması isteği doğrultusunda, 27 Mayıs Devriminin getirdiği özgürlükleri daha genişletme samimi inancı ile Atatürk'ü aşmayı öngören yurtsever bir sol görüş"** olarak hazırlanmıştı (OMB, 132).

Ancak bunu gerçekleştirmek için bir 'geçici devrim' yönetimi de zorunlu görülmüştü. Bu amaçla söz konusu **ara dönemi**'nde uygulanması öngörülen bir **Anayasa** taslağı da hazırlanmıştı. **Batur**'un Hava Kuvvetleri karargâhında hazırlanan tasarıya **Doğan Avcıoğlu**'nun yazdığı program esas alınmıştı. Bu taslak Kara Kuvvetleri içindeki grupta tartışılmıştı. Hâkim Alb. **Emin Değer**'in açıklamalarına göre, kendisiyle kara pilot Alb. **Hidayet Ilgar** ve **Gürler**'in avukatlığını üstlenmiş olan CHP'li eski parlamenter **Fakih Özfakih** tarafından bir yasa tasarısı haline getirilmişti. **'Türkiye Cumhuriyeti Devrim Anayasası'** adı verilen tasarı önce **Batur**'a, mart sonlarında da **C.Gürkan** aracılığıyla **Gürler**'e sunulmuştu. **Gürler, E.Değer**'i çağırtıp tasarıya ilişkin bazı bilgiler aldıktan sonra düşüncesini **"O kadar da solda değilmişiz!"** diye açıklamıştı (Cumhuriyet, 19 Kasım 1985).

65 asıl ve 3 geçici madde olarak düzenlenen **Devrim Anayasası** tasarısında, 1961 Anayasası metninde yer verilmeyen **devletçilik** vurgulanarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri şöyle belirtilmişti:

"Türkiye Cumhuriyeti, devrim ilkelerine dayanan halkçı, devletçi, laik, milli ve sosyal devrimci bir devlettir."

Taslağa göre, yasama yetkisi Millet Meclisi ve Senato yerine oluşturulacak **Devrim Konseyi** ile **Devrim Meclisi** tarafından kullanılacaktı. En yüksek karar organı olacak **Devrim Konseyi**, **'Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmış bir Türkiye yaratılması ile görevli ve sorumlu'** olacaktı. Ancak bu sorumluluğu Türk halkı ve devrim kuruluşları ile paylaşacaktı (Md. 10). **Devrim Meclisi** ise şöyle oluşturulacaktı:

"Devrim Meclisi, devrimin oluşumuna katkıda bulunmuş, devrim bilincine sahip olduğu Devrim Konseyi'nce saptanan, yetenekleri devrime ve ülkenin kalkınmasına yararlı oldukları anlaşılan sivil ve asker, en çok yüz elli kişiden oluşur" (Md. 18).

Anayasa taslağında, yerel yönetimler, üniversiteler, radyo-televizyon ile haber kaynakları ve basın kuruluşları **'devrimi halka yaymak'**la görevli sayılıp bunların devlet yapısı içine alınmaları öngörülmüştü. Devlet görevlileri için de çok önemli olarak şöyle bir hüküm getirilmişti:

"Kamu hizmetlerinde, devrim ilkelerini benimsemeyen ve devrime aykırı tutum ve davranışta bulunan memur çalıştırılamaz!"

Devrim Anayasası'nda, sosyal haklar ve ödevlere liişkin maddelere de yer verilerek, **'sermaye'**nin ulusal ekonominin hizmetinde olacağı ve kamu yararına ve halkın ekonomik haklarına aykırı olarak kullanılamayacağı; **'emek'**in de, ulusal gelire katkı oranında ve ekonominin oluşumuna etkisi ölçüsünde değer kazanacağı belirtilmişti. Taslakta, toprak ve tarım reformu ile genel bir kal-

kınma planı hazırlanmasını öngören özel maddelere de yer verilmişti. **Toprak reformu** ile **tarım reformu**'nun birlikte ele alınıp gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanırken topraksız çiftçiyi topraklandırma yanında üretimi artıracak önlemlerin alınması ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi hükümleri de getirilmişti (Md. 50).

Anayasa taslağında öngörülen önemli değişikliklerden bir kesimi de milli eğitime ve din öğretimine ilişkin olanlardı. Buna göre eğitim ve öğretim her kademede, yani ilkokuldan üniversite ve yüksekokullara kadar **parasız** olacak ve **özel din eğitimi** yapılamayacaktı (Md. 54-55). Bunların dışında taslağın önemli maddelerinden bir başkası da **Devrim Mahkemeleri**'ne ilişkin olanıydı. **'Devrim gününe kadar, ulusal çıkarlara aykırı tutum ve davranışlarda bulundukları saptananlarla, devrim güvenliğine ve devrime karşı eylemde bulunanlar'**, Devrim Konseyi Genel Sekreterliği'ne bağlı olarak kurulacak bu özel mahkemelerde yargılanacaklardı (Geçici Md. 3). Nihayet Anayasa taslağında **Devrim Partisi** adıyla yeni bir parti kurulması da öngörülmüştü (Md. 63). Söz konusu parti **'Devrimi hedefinden saptırmayacak ve Atatürk ilkelerini çağdaş düşünce ve bilim ışığında yorumlayarak uygulamayı ülkü edinen'** bir kuruluş olacaktı (Metin: EK-VI).

Anayasa taslağında mevcut siyasal partilerin kapatılacağına ilişkin açık bir madde olmamakla birlikte, **'Siyasal Örgütlenme'** bölümünde yalnızca **Devrim Partisi**'ne yer verildiğine ve **"Bu Anayasa'da yer almayan devlet kuruluşları kaldırılmıştır"** denildiğine göre, yalnızca **Devrim Partisi**'ni içeren **tek partili bir düzen** öngörülmüştü.

Anayasa tasarısından sonra girişilecek eylemle başlayacak **'devrim'** döneminde bakanlıklara ve belirli görevlere kimlerin getirileceklerinin saptanmasına da çalışılmıştı. Buna göre **Muhsin Batur** Başbakan olacak, **Gürler** de Devrim Konseyi Başkanlığına getirilecekti. Devrim Konseyi Genel Sekreterliğini Hava Tuğg. **Aydın Kirişçioğlu,** Başbakan Yardımcılığı ile kurulacak Devrim Partisi Genel Sekreterliğini de **Celil Gürkan** üstleneceklerdi. Boşalacak Genelkurmay Başkanlığı ise Korg. **Atıf Erçıkan**'a verilecekti (Cumhuriyet, 3 Kasım 1985).

Muhsin Batur ise, 1971 Ocak ayı sonlarında kendisine verilen dosyada, uygulanacak ilkelerin sıralandığı 2 ayrı metin bulunduğunu, öngörülen devlet düzeninin bir şema halinde gösterildiğini ve hükümette görev alması düşünülenler için de her bakanlığın karşısına birkaç ismin yazılmış olduğunu belirtmektedir. Metinlerin birinde devrim için uygulanacak ilkeler şöyle sıralanmıştı:

Toprak ve tarım devrimi - Dış ticaret, bankacılık ve sigortacılığın devletleştirilmesi - Yeraltı kaynakları ve ormanların devletleştirilmesi - Çelik, montaj, hidro-elektrik, ilaç, lastik, margarin sanayinin devletleştirilmesi - Sahillerin ve gerekli görülen şehir arazilerinin kamulaştırılması ve kamu yararına işletilmesi - İdarenin devrimci ilkelere göre yeniden kuruluşu - Vergi devrimi - Sağlık hizmetlerinin sosyalize edilmesi - Milli Eğitimin devrimci ilkelere göre yeniden kurulması - Ağır sa-

nayi kurulması - Dış politikada reform - Ülke çapında ve halkın her kesimini kapsayacak sosyal güvenlik reformu - Silahlı Kuvvetler'de reform - Kalkınmayı sağlayacak iskân ve konut politikası.

Bakanlar Kurulunda görev alması düşünülenlere gelince; **Muhsin Batur** bu isimlerin kendilerine sorulmadan saptandığını belirtmektedir. Onun söz konusu dosyadan aktardığı listede bazı öğretim üyeleri ile politikacıların, tanınmış uzmanlarla teknisyenlerin ve eski MBK üyelerinden bazılarının da adları bulunmaktadır (EK-VII).

Org. **Batur** dosyayı inceledikten sonra 30 Ocakta geri verdiğini söylemektedir. Kendi anlatımına göre vardığı sonuç şöyle özetlenebilir:

"Rejimin adı güzel, ancak Kemalizm'le alakası yok ve Atatürk'ün ruhunu muazzep eder (ıstırap verir). - Devrim Kurulu yalnız asker kişilerden kurulu. Denenmiş ve fiyasko ile neticelenmiş usulleri ufak farklarla tekrar etmenin ne faydası var? (Milli Birlik Komitesi'ni kastediyorum) - Orduda askeri hiyerarşi ve disiplin bozulacaktır. - NETİCE: İnanmadığım bir şekil ve sistem içinde bulunamam." (Agy, 221-225)

Böylece, Hava Kuvvetleri Komutanı **Batur,** devrim yapmayı düşünen grubun girişimi içinde yer almaktan vazgeçmişti. Artık olası bir ihtilali önleyecek girişimler Silahlı Kuvvetler içinde ve emir-komuta düzeninde yapılacak demekti. Böylesi bir Anayasa taslağı girişilecek darbenin sol içerikli olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, bütün bunlar Silahlı Kuvvetler'in 27 Mayıs 1960 girişimi sonrasında görülen bilinmezliğe bir daha düşmemek için her şeyi önceden hazırlamayı yeğlediğini göstermektedir. Ancak ülkede kanlı olayların birbirini izlemesi ve geçici de olsa parlamenter sisteme son vermeden yana olmayan Genelkurmay Başkanı **Tağmaç**'ın ağırlığını koyması, **Batur**'un da taktik değiştirmesi sonunda girişiminin amacı ve yöntemi değişecekti.

1969 sonlarında Gölcük'teki **69 deniz subayı**'nın ortak bir bildiri yayımlamaları, dikkatleri bir kez daha ordudaki rahatsızlığa çekmişti. Söz konusu bildiride kimi vatandaşların saldırıya uğrayıp öldürüldükleri ama katillerin bulunmadığı belirtilerek bu durum kınanmıştı. Bildiri kamuoyunda geniş yankılar yaparken **Tağmaç** buna sert bir tepki göstermişti. Yayımladığı bildiride Silahlı Kuvvetler'in **Atatürk**'ün çizdiği yolda ve her türlü aşırı akımların karşısında olduğunu vurgulamış ve 69 subay hakkında yasal işlem yapılacağını açıklamıştı (17 Aralık). Nitekim başlatılan soruşturma sonucunda söz konusu subaylardan 5'i ordudan çıkarılmıştı (9 Ocak 1970).

Dikta heveslisi, **'aşırı sol serserileri memleketi çamura sokmak'**, aşırı sağcıları ise **'memleketi kana bulamanın peşinde olmak'la** suçlayan **İnönü** Meclis'te yaptığı kouşmada kimilerinin **Atatürk**'ü taklit etmek istediklerini belirterek şu değerlendirmede bulunmuştu:

"Bir de derler ki Türk milleti gelişmemiştir... Söylemek istedikleri şudur; 'Yani iptidai (ilkel) **bir haldedir. Nasıl Atatürk ona** (ulusa) **yaptıracağını keşfetmiş, tatbik etmişse -ki bu büyük bir iftiradır- biz de o**

yapacağız.' Kim olacak Atatürk? Her biri bir Atatürk!.. Hayır, hiçbiri bir Atatürk değil... Haydi canım sen de!"

Birkaç ay sonra Askeri Personel Yasası'nda değişiklik yapan bir tasarı hazırlandığında bu kez assubay eşleri bunu protesto eden bir yürüyüş düzenlemişlerdi. Kamuda ya da orduda görevli maaşlı ve hizmetliler dışında onların eşleri ve çocuklarının hükümete yönelik bir eyleme girişmeleri o zamana kadar görülmemişti. Bu nedenle assubay ailelerinin girişimleri içte ve dışta şaşkınlık yaratmış, çeşitli yorumlara neden olmuş ve komuta kademesini de harekete geçirmişti. Öyle ki 27 Mayıs'ın yıldönümü geldiğinde ünlü **Associated Press,** haberi **"Türkiye 27 Mayıs'ın 10. yıldönümünü yeni bir ihtilalin hazırlanmakta olduğu korkusu içinde kutlamıştır"** diye vermişti (İPSY, 196). Bu kıpırdanmalara karşın **Demirel** hükümetinin sözcüsü **Turhan Bilgin, "Gelecekleri varsa, görecekleri de var"** diyerek böyle bir ihtilalden korkmadıklarını göstermek istemişti. Bu sırada **Batur**'un Milli Güvenlik Kurulu'nda yaptığı konuşma basına Hava Kuvvetleri Komutanı'nın Başbakan'a bir mektup verdiği biçiminde yansımış ve içeriği üzerinde de farklı görüşler öne sürülmüştü. İngiltere'nin **Economist** dergisi **Batur**'un konuşmasını **"Ordu huzursuz!"** başlığıyla duyurmuştu ama Başbakan **Demirel,** bunun bir mektup değil sadece bir **'not'** olduğunu söylemişti (Cumhuriyet, 23 Haziran 1970). Böylece AP iktidarı bu gelişmeler karşısında kayıtsız kalmıştı.

Bu sırada sendikalar yasasında yapılan değişikliği protesto etmek amacıyla DİSK'in 15-16 Haziran 1970'te düzenlediği mitingte başgösteren olaylar, ordunun iç yönetime bir adım atmasına yol açmıştı. İstanbul'da ve İzmit'te düzenlenen protesto mitinglerine katılan 60.000 kadar işçi, her iki yönden karşılıklı olarak yürüyüşe geçmişlerdi. Yürüyüş esnasında iki kent arasındaki Ankara asfaltı ile Haydarpaşa-Pendik demiryolu trafiğe kapatılmış ve yol üzerindeki bazı fabrikalar tahrip edilmişti. Yürüyüşçülerin İstanbul'a girmesini önlemek için Kartal yakınlarında bir barikat kurulmuş ve 3 tanktan oluşan bir askeri birlik görevlendirilmişti. Bununla birlikte barikatı aşan işçiler yürüyüşlerini sürdürmüşler ve ertesi günü Kadıköy'de polisle çatışmaya girişmişlerdi. Bu yüzden 3 işçi ile 1 polis ölmüş, 87 kişi de yaralanmıştı. Kadıköy Kaymakamlığı ile AP ilçe merkezi işgal, bazı işyerleri de tahrip edilmişti. Olayların yayılmaması için Galata ve Atatürk köprüleri bir süre trafiğe kapatılmış, askerler havaya ateş açmış ve keşif uçakları uçurulmuştu. Bu arada işçileri desteklemek isteyen öğrencilerle polis arasında da çatışmalar olmuştu.

İşçilerin yürüyüşe geçmelerinde kuşkusuz ki yıllardır birikmiş olan sorunlarının çözülmemesinden kaynaklanan bir tepki de vardı. Ancak Türkiye'deki emek tarihine geçecek olan bu yürüyüş, bir **'işçi ihtilali provası'** diye nitelendirilmişti. Olaylar üzerine hükümet, kocaeli (İzmit) ve İstanbul'da **sıkıyönetim** ilan edilmesini kararlaştırmıştı. MM'deki görüşmeler sırasında **İnönü,** sıkıyönetimin 15 günle sınırlandırılmasını istemiş, ama önerisi kabul edilmemişti. Başlangıçta bir ay için öngörülen **sıkıyönetim** sonradan 3 aya kadar uzatılmıştı. İstanbul olayla-

rını protesto etmek isteyen işçiler kimi fabrikalarda pasif direnişe geçmişlerdi. Aralarında Genel Başkan **Kemal Türkler** ile Genel Sekreter **Kemal Sülker**'in de bulunduğu 24 DİSK'li ile bazı TİP yöneticileri ve DEV-GENÇ'li 10 öğrenci, işçileri kışkırttıkları, 85 işçi de gösteri yürüyüşü yasasına aykırı davrandıkları, mal ve mülke zarar verdikleri savıyla tutuklanmışlardı. İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi olaylarda suçlu görülenler hakkında davalara başlarken tutuklu sendika yöneticilerinin bir kısmı ile öğrenciler serbest bırakılmıştı. İzmit-İstanbul'da sol eğilimli işçi gösterilerinin yapıldığı gün, sağcı-tutucu kişiler de Yozgat'ta TÖS binası ile 2 dükkânı tahrip etmişlerdi.

Askerin sınırlı bir bölgede de olsa İstanbul ve İzmit'te yönetime el koyması, silahlı eylemleri durdurmuş, can ve mal güvenliğinin sağlanmasında başlıca etken olmuştu. Bu da "Ülke düzeyinde bunalımı, sağ-sol çatışmasını ancak güçlü bir yönetim, **'ordu'** önleyebilir" biçimindeki görüşleri kuvvetlendirmişti. CHP Genel Sekreteri **B.Ecevit**, böyle bir girişimin ülkenin değil, ancak egemen çevrelerin çıkarına yarayacağı uyarısında bulunmak gereğini duymuştu. Yunanistan'da **Albaylar Cuntası**'nın işbaşına gelmesine benzer böyle bir darbe olasılığına değinen **Ecevit**, bunun yabancılarca da düzenlenebileceğine dikkati çekerek şöyle konuşmuştu:

"Türkiye'de bir dikta tehlikesi vardır ve bu ancak ordudan gelebilir. Bu, örneğin Yunanistan'daki gibi yabancıların bir oyunu olabilir. Demokratik rejimde bile çok güçlü olan ekonomik çevreler, askeri diktada daha da güçlenirler. Bir askeri müdahale mümkün görülmektedir. Fakat bu ancak egemen zümrelerin yararına olur!" (BİLA, 471)

30 Ağustos 1970'te ordu terfi listesi açıklanırken 56 general ile 516 albayın kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayrıldığı görülmüştü. Boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı için başlıca 2 aday söz konusu olmuştu. I. Ordu Komutanı Org. **Kemal Atalay** ve II. Ordu Komutanı Org. **Faruk Gürler.** Başbakan **Demirel, Faruk Gürler**'den yana olmuş ve onun atanmasını sağlamıştı. Kendisine bir dış görev verilmek istenen **Kemal Atalay** ise bunu kabul etmeyip emekliliğini istemişti. Ondan boşalan I. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığına ise sert davranışlarıyla tanınan Org. **Faik Türün** atanmıştı. Bu atama ve emekliliklerin Silahlı Kuvvetler içinde kimi kırgınlıklara yol açtığı görülmüştü.

Böyle de olsa ordu kendi içinde gereken düzenlemeyi yaparken içte huzur ve güven bir türlü sağlanamamıştı. Kasım başında yeni dönem toplantılarına başlayan Meclislerin sorunları çözecek önlemler almaları gerekirken partiler arası anlaşmazlıklar nedeniyle günlerce kendi başkanlarını seçememesi umutsuzluğu ve parlamenter sisteme yönelik eleştirileri artırmıştı. Cumhuriyet Senatosu'nda AP'nin adayı emekli Org. **Tekin Arıburnu**, ancak 19 gün sonra ve 60. turda başkan seçilebilmişti. Millet Meclisi ise başkanını 26 gün sonra seçebilmişti. Bu seçimi de AP'li **Sabit Osman Avcı** kazanmıştı. **Abdi İpekçi, 'Parlamenter Rejimin En Büyük Kundakçısı: Parlamento'** başlıklı yazısında (Milliyet, 4 Kasım 1970) şunları yazmıştı:

"BMM'nin her saati bu millete 24.000 liraya malolmaktadır. BMM, yıllardır askıda bekleyip her biri önemli yurt sorunu ile ilgili olan, geniş vatandaş kitlelerinin dert ve ihtiyaçlarına cevap vermek durumunda bulunan kanun tasarı ve tekliflerini görüşüp sonuçlandırmak zorundadır. Ama BMM'nin Senatosu'nda da Millet Meclisi'nde de değerli günler bir başkan seçimi için harcanmıştır. Ve gerek senatörlerin, gerek milletvekillerinin benimsedikleri umursamaz tutum, bu yolda daha pek çok zamanın kaybedileceğini göstermektedir... Bu durum biraz daha sürerse, parlamenter rejim, o rejime muhalif olanlardan daha etkili bir kundakçının, bizzat parlamentonun sabotajına uğramış olacaktır!"

Öte yandan işçi eylemleri, iki sendika yanlıları, Türk-İş'e ve DİSK'e bağlı işçiler arasında çatışmaya da dönüşmüştü. 12 Kasımda Adana'da Sabancı grubuna ait Bossa basma fabrikasında sendika seçme konusunda başgösteren anlaşmazlık büyük bir arbedeye dönüşmüştü. Olayda 60 işçi ile 26 polis yaralanmıştı. İstanbul ve Ankara'da çatışan öğrencilerden de ölenler ve yaralananlar olmuştu. Ülkü Ocakları üyesi **Dursun Özkuzu**'nun cenazesinin kaldırılmasında yeni olaylar çıkmıştı. İstanbul **Kültür Sarayı**'nın (bugün Atatürk Kültür Merkezi) **IV. Murat** adlı oyunun sergilendiği sırada bir sabotaj sonucu yanması (27-28 Kasım) kamuoyunda büyük üzüntü ile karşılanmıştı. Aynı gün başkentteki ABD kuruluşlarına da saldırılmıştı. CHP lideri **İnönü** tepkisini, **Atatürk**'ün Cumhuriyet'i güvendiği Türk gençliğine emanet ettiğini anımsatırcasına **"Silahlı genç Atatürk'ün vârisi olamaz!"** diye dile getirmişti.

Bütün bu olup bitenlerin nedenleri araştırılırken ülkenin siyasal olduğu kadar ekonomik bir bunalım içine düştüğü de görülmüştü. Türkiye'de **Demokrat Parti** iktidarının son yılı olan 1959'da toptan eşya fiyatlarındaki artış % 23.1, İstanbul tüketici fiyatlarında % 200 olarak hesaplanmıştı. 27 Mayıs girişiminden sonra bu oranlarda büyük bir düşüş yaşanmış, 1960'ta toptan eşya fiyatlarındaki artış % 1.3, İstanbul tüketici fiyatlarında ise % 5.6 olmuştu. Ancak 1963'ten sonra fiyatlar yeniden yükselmeye başlamıştı. 1969'da toptan eşya fiyatları % 8.3'e, 1970'te de % 9.5'e çıkmıştı. 1969 Nisanında İstanbul'da yapılan saptamalara göre 1965'ten bu yana geçen 4 yıl içinde peynir fiyatları her yıl ortalama % 11.6; sığır eti % 11; tereyağı % 9.6; meyve ve sebze % 6.6; süt % 5.7 ve ekmek % 3.9 oranında artmıştı. Ekonomistler 1970'in ise ekonomik bunalım yılı olacağını öne sürmüşlerdi. Bu nedenle **Demirel** başkanlığındaki AP hükümeti, ekonomik durgunluğu gidermek, hayat pahalılığını ihracatı artırarak önleyebilmek amacıyla 9 Ağustos 1970'te büyük oranda bir **devalüasyon**'a gitmişti. Türk Lirası'nın değeri % 66 oranında düşürülmüş, böylece o zamana kadar 9 lira olan ABD doları 14.85 liraya çıkartılmıştı. Bu **devalüasyon,** fiyatların daha da artmasına neden olmuştu. Bir yıl içinde temel gıda maddelerine % 12.5, kiralara % 26.5 oranında zam yapılmıştı. Koyun eti % 60.6, balık % 107 oranında pahalanmıştı. Ekonomik sıkıntının bireyin ve toplumun yönetime karşı olumsuz tavır takınmasında etken olacağı da belliydi. Başbakan **Demirel** 24 Ağustosta yaptığı konuşmada Tür-

kiye'nin temel sorununun endüstrileşmek olduğunu vurgulamış ve ithalatın % 45'inin yatırım malı, % 45'inin hammadde ve % 10'unun da tüketim maddeleri olduğunu belirtmişti. Bu arada Sovyet Rusya'dan İskenderun'da yapılacak olan demir-çelik fabrikası için 113.700.000 dolarlık bir kredi sağlanmıştı. Söz konusu kredi 10 yıl içinde tarım ürünleri satılarak ödenecekti.

İşte anarşik olayların tırmandığı, hayat pahalılığının arttığı ve hükümet ya da Meclislerin bu kötü gidişi durduracak önlemleri alamadığı 1970 sonbaharında Hava Kuvvetleri Komutanı **M.Batur** bu kez Cumhurbaşkanı **Sunay**'a bir mektup yazmıştı. Ocak ayında MGK'da yaptığı ve bir örneğini de Başbakan **Demirel**'e verdiği konuşmasından olumlu bir sonuç çıkmadığını görünce bu defa Silahlı Kuvvetler üzerinde de önemli bir etkisi bulunan Devlet Başkanı'na başvurmak gereğini duymuştu. 21 Kasım 1970 tarihli mektubu ile, ülke sorunlarına ilişkin olarak hazırlamış olduğu bir raporu sunmuştu. **Batur**, 4 bölüm halinde düzenlediği raporunda, ülkenin içinde bulunduğu durumu ve 25 Ocaktan sonraki önemli olayları kısaca anımsattıktan sonra Anayasa, demokratik rejim ve parlamento, sosyal ve ekonomik düzen ve Silahlı Kuvvetler'in durumuna ilişkin görüşlerini belirtmişti. 1961 Anayasası'nın reaksiyoner bir nitelik taşıdığını söyleyen **Batur,** Anayasa'nın öngördüğü hususların 9 yıldır yerine getirilmediğini anımsatmış ve aslında **'cemiyetimizin seviyesi üstünde hürriyetler getirmiş'** olan Anayasa'nın ülkenin bu hale gelmesinin etkenlerinden biri olduğunu öne sürmüştü. Ancak değişikliğin 27 Mayıs düşmanlığı ile yapılmaması gerektiğini de belirtmişti. Nüfusunun % 40'ının okuma-yazma bilmediği Türkiye'de katılımcı demokrasinin kolayca işleyemeyeceğini, Seçim Yasası'nın da aksaklıklarla dolu olduğunu vurgulayan **Batur,** bugünkü parlamentonun sosyal ve ekonomik sorunlar üzerine eğilmediğini ve eğilemeyeceğini savunmuştu. Silahlı Kuvvetler içinde de kıpırdanmalar olduğunu, ancak şimdilik yüksek komuta katına karşı göreceli bir güvenin bulunduğunu fakat bunun da gün gittikçe azaldığını söyleyen Hava Kuvvetleri Komutanı, Cumhurbaşkanı'na, sorunların, düzenlenecek partiler arası bir yuvarlak masa toplantısında tartışılmasını önermişti (Metin: Agy, 188-197).

Cumhurbaşkanı **Sunay,** 24 Kasımda **Batur**'u çağırmış ve **"Hükümet iyi niyetle hareket ediyor, fena bir hükümet hükümetsizlikten iyidir"** diyerek bu mektup ya da raporun şimdilik saklı tutulmasını yeğlediğini söylemişti. Ama mektubu **Tağmaç**'a ve Başbakan **Demirel**'e yine kendisi açıklamıştı. Genelkurmay Başkanı **Tağmaç** rapordan kendisine haber verilmediği için alınmıştı. **Demirel** ise Cumhurbaşkanı'ndan mektubun bir fotokopisini aldıktan sonra **Tağmaç**'ı çağırmış ve böyle bir rapordan ötürü çok sinirlendiğini belirtmişti. Başbakan'a göre bütün partiler ve parlamenterler Meclis çalışmalarının küçümsendiği bu rapora karşı cephe alacaklardı.

Bu arada toplanan Yüksek Komuta Konseyi'nde ise Silahlı Kuvvetler'in nasıl hareket etmesi gerektiği konusu tartışılmıştı. 28 Aralıktaki **Milli Güvenlik Kurulu** toplantısında da ne gibi önlemler alınması üzerinde durulmuştu. Bu arada da **Batur**'un **muhtıra** diye nitelenen mektubu da gündeme gelmişti. Cumhurbaş

kanı **Sunay** tüm ülkeyi kapsayan bir **sıkıyönetim** önermişti. Ama **Tağmaç,** orduyu yıpratır ve halkla karşı karşıya getirir diye böylesi geniş bir sıkıyönetim uygulamasına karşı çıkmış ve Anayasa'nın değiştirilmesi gerektiği konusunda ısrar etmişti. Kara Kuvvetleri Komutanı **F.Gürler** de yaygın bir sıkıyönetimin orduyu ve komutanları bugünkü iktidarın emrinde göstereceğini belirterek **Tağmaç**'ın görüşüne katılmıştı. Dışişleri Bakanı **Çağlayangil** ile İçişleri Bakanı **H.Menteşeoğlu** ise Anayasa ve yasalar dışında başka bir yola gitmeyeceklerini belirtmişlerdi. Başbakan **Demirel** de, dolaylı biçimde **Gürler**'e ve **Batur**'a çatmayı yeğlemişti. **Gürler**'e hitaben, "Eğer Meclis **sıkıyönetim** ilan edecek olursa nasıl olur da 'Silahlı Kuvvetler bunu istemiyor' diyebiliriz?" diye sormuştu. **Batur**'un muhtırasının içte ve dışta bazı endişeler doğurduğunu da belirterek, **"Sosyal ve ekonomik problemlerle ne kast ediliyor? Marks'a mı dönelim? Üretim araçlarının hepsini devletleştirelim mi?"** diye konuşmuştu. Sonunda **Sunay,** parti liderleri ve üniversite rektörleriyle konuştuktan sonra kurulu yeniden toplayacağını söyleyerek toplantıyı sona erdirmişti (ANGÖ, 207-214).

Genelkurmay Başkanı **Tağmaç**'ın 1971 yılbaşı mesajı da ordudaki beklentiyi yansıtır içerikte olmuştu. Eylemlerin devletin temelini sarsacak düzeye geldiğini belirten Genelkurmay Başkanı **"Ordu durumdan endişe etmektedir!"** demişti. Durum bu denli tehlikeli olduğuna göre, endişeyi gidermenin yolu, Ordu İçhizmet Yasası'nın verdiği **"Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak"** görevini yerine getirmede saklı demekti. **Tağmaç,** 28 Ocakta Kuvvet Komutanları ile yaptığı toplantıda da söz konusu tehlikelere dikkati çekmişti. Ertesi günü de **F.Gürler**, kendisine bağlı birim başkanlarıyla bir toplantı düzenlemişti. Hükümeti uyarmadan bir darbe girişiminde bulunmanın sakıncalı olacağına inandığını belirten **Gürler,** görüşlerini şöyle özetlemişti:

"Bütçe Meclis'ten geçmeden hükümetin düşürülmesine yol açacak bir girişim, onarılması güç sorunlar doğurur. Bu nedenle bütçeden sonra **Milli Güvenlik Kurulu** olağanüstü toplantıya çağırılarak durumun kötüye gittiği hükümete aktarılmalı. Silahlı Kuvvetler'in bu çıkışı üzerine hükümet istifa ederse, parti liderlerinden ve ülkede ağırlığı olan kuruluşlardan bunalımı çözmeleri istenmeli. Partiler bunu kabul etmez ya da çözüm bulunamazsa müdahale artık kaçınılmaz olur. Müdahale sonucunda bir **Kurucu Meclis** oluşturulur ve tasarlanan işleri yapacak bir Başbakan bulunur."

F.Gürler önerilerini sıraladıktan sonra, birim başkanlarından müdahaleye karar verilecek olursa nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiğini içeren bir plan hazırlamalarını istemişti (Cumhuriyet, 2 Kasım 1985).

Türkiye'nin içine düşmüş olduğu bunalımı, yakından izleyen ve Silahlı Kuvvetler içindeki hareketlilik hakkında da bilgi edinmiş olan ABD yönetiminin de bir darbe beklentisi içine girdiği anlaşılmıştı. ABD Hava Kuvvetleri Kurmay başkanı Org. **Ryan**'ın resmi davetlisi olarak oraya giden **Muhsin Batur**'un anlattıkları bu beklentiyi doğrularken darbe hazırlığını sürdüren grupta da kuşkular doğurmuştu. Onuruna verilen bir kokteylde Org. **Ryan, Batur**'a **"Siz askerler bir müdaha-**

lede bulunmanın tam zamanı olduğunu düşünmüyor musunuz?" diye bir soru yöneltmişti! Ama soru bir nabız yoklaması olduğu kadar, müdahale için bir teşvik olarak da yorumlanabilirdi. Nitekim 12 Mart'tan sonra bazı çevrelerce o yolda yorumlanacaktı.

Silahlı Kuvvetler içinde bu dalgalanmalar ve gelişmeler yaşanırken İstanbul ve Ankara'da devam eden bazı eylemler ve özellikle bir kaçırma olayı, bardağı taşıran son damlalardan biri olmuştu. Artık DEV-GENÇ'ten ve TİP'ten kopan bir grup genç **Türk Halk Kurtuluş Ordusu** adını almışlar ve eylemlerini bu adla sürdürmeye karar vermişlerdi. Yazılı bir metne dayandırılmayan bu örgüt, genelde **Türk Solu** ve **Aydınlık** dergileri çevrelerinin savundukları **'Milli Demokratik Devrim'**e (MDD) karşı olanların biraraya gelmesiyle oluşmuştu. Bunda da **Mahir Çayan** ile **Yusuf Küpeli** ve arkadaşları etkili olmuşlardı (Cumhuriyet, 1 Haziran 1998). **Deniz Gezmiş** de aralarına katılınca aynı adla bildiriler yayımlamaya başlamışlardı. THKO'cular, amaçlarına **kır gerillacılığı** ile ulaşabileceklerini düşünmüşlerdi. Bu nedenle içlerinde bir **dağ grubu** oluşturmuşlardı. Ancak tasarladıkları **gerilla savaşı**'nı yürütebilmek için de paraya ve silaha gereksinimleri vardı. Sonunda gerekli parayı bazı bankaları basarak ele geçirmeye, silahları da ABD'nin Ankara Balgat'taki üssünden sağlamaya karar vermişlerdi. İçlerinden bir grup önce İstanbul'daki **Philips** şirketinden tehditle 10.000 lira, arkasından **Akbank**'ın Selamiçeşme şubesini basarak 8.500 lira almışlardı (5 Mart 1971).

Bu son baskından 2 gün önce de Ankara'daki **Ahlatlıbel** üssünde görevli 4 Amerikalı çavuş kaçırılmıştı. Aslında THKO üyeleri bu son eylemden önce, silah bulunduğunu sandıkları Balgat'taki üssü basmışlardı. 14 Şubatta Balgat'a giden **D.Gezmiş, S.Cemgil** ve **H.İnan** depolardan ikisini açmış ancak içlerinde silah ya da kendilerine yarar bir malzeme bulamamışlardı. Bunun üzerine bir cipin içinde uyuklamakta olan **Finley** adlı bir Amerikalı çavuşu rehin almışlardı. ODTÜ'ye getirilen **Finley** 17 saat sonra serbest bırakılmıştı. Bunun üzerine Gölbaşı yolu üzerindeki **Ahlatlıbel** elektronik taburunda görevli ABD'li subayların kaçırılmasına karar verilmişti. Aynı ekip 3 Mart 1971 sabahı yol kavşağında pusu kurmuş ve nöbetten dönmekte olan 4 ABD'li rehin alınmıştı. Ancak bunların sanıldığı gibi general değil de çavuş rütbesinde oldukları görülmüştü. Gençler, Amerikalılara şu ihtarda bulunmuştu: **"THKO adına tutuklandınız! Politik mahkûm işlemi göreceksiniz. Buyruklara uyun!"**

Arkasından silahlı bazı gençler **Anadolu Ajansı**'na gelerek **Deniz Gezmiş** adına bir mektup bırakmışlardı. **Muhtıra** niteliğindeki mektupta şu isteklerde bulunulmuştu:

Kendilerine 400.000 dolar verilmesi – Tutuklu bulunan bütün devrimcilerin serbest bırakılması – Devrimciler hakkında yeni soruşturma açılmaması – İstekleri içeren bu mektubun radyolarda okunması.

Muhtıracılar Amerikalı çavuşları serbest bırakmak için isteklerinin yerine getirilmesini şart koşmuşlar ve bu nedenle hükümete 2 günlük bir süre vermişlerdi. Aksi durumda rehineleri öldüreceklerini ve şavaşımı sürdüreceklerini de eklemiş-

lerdi. Böylece ABD de savaşımın içine çekilerek buna ulaslararası bir boyut verilmek istenmişti. Devlete karşı bu tür bir meydan okumaya en büyük tepki **İsmet İnönü**'den gelmişti. Türk tarihinde böyle bir olaya rastlanmadığını belirterek rehinelerin hemen serbest bırakılmasını isteyen **İnönü**, ne yapılması gerektiğini de şöyle açıklamıştı: **"Üç çocuk devletle pazarlık mı edecek? Anarşi istemiyoruz. Çıkarım sokağa, halkı, güvenlik kuvvetlerine yardıma çağırırım!"**

İsmail Cem de bu eyleme ilişkin olarak **Milliyet**'teki yazısında (6 Mart 1971) hareketin **sosyalist** ya da **sol** bir girişim sayılamayacağını belirterek şu eleştirilerde bulunmuştu:

"Hareketlerin bir başka özelliği, Kanada (Quebec), İspanya (Bask) ve Ortadoğu'da milliyetçilik anlayışından hareket ederken, Latin Amerika'da sosyalist teoriden ve onun mücadele yöntemlerinden esinlenmeleridir...

Türkiye'de şiddet hareketleri, teorik kökenleri açısından dünya örneklerinden çok değişik görünmektedir. Belirgin özelliği 'küçük burjuva milliyetçiliği', hatta 'küçük burjuva romantizmi' olmalarıdır.

Bu açıdan son kaçırma olayını (4 Amerikalı) ve Türkiye'deki şiddet hareketlerini 'sol', hele 'sosyalist' diye nitelemek, eğer kasıtlı değilse, doğrudan doğruya bilgisizlik ürünüdür."

Öte yandan ABD Başkanı **Nixon** da Türk hükümetine pazarlığa girişmeyi tavsiye etmeyeceğini bildirmişti. Böylece iç ve dış desteği sağlayan hükümet THKO isteklerini kolaylıkla reddetmişti. Güvenlik güçleri 5 Martta **Gezmiş**'in saklandığı ODTÜ'de geniş bir aramaya girişmişti. Çıkan çatışmada, öğrencilerden, askerlerden yaralananlar olmuş ve üniversite aşçılarından biri ölmüştü. İsteklerini elde edemeyen eylemciler verdikleri süre dolunca Amerikalıları sakladıkları apartman dairesinden çıkıp gitmişlerdi. Serbest kalan çavuşlar da özgürlüklerine kavuşmuştu.

Kaçırma olayının yarattığı gerginlik içinde aynı gün Silahlı Kuvvetler'de de önemli bir toplantı yapılmıştı. Kara Kuvvetlerindeki toplantılara katılan Kurmay Başkan Korgnl. **Atıf Erçıkan**'ın gelişmeleri **Tağmaç**'a haber verdiği anlaşılmıştı. Bunun üzerine 3 Mart 1971'de Jandarma ile birlikte 4 Kuvvet Komutanlığında ve Ankara garnizonunda görevli komutanlar Genelkurmay'da bir toplantıya çağırılmıştı. **Tağmaç** artık son aşamaya gelmiş olan müdahale hazırlıklarını önlemek istercesine şöyle konuşmuştu:

"Komutanlar bilinmesi gereken şeyleri biliyor, alınması gereken önlemleri alıyorlar ve alacaklar. Ama parlamento sorunları biz askerleri değil, onları ilgilendirir. Biz politikanın dışındayız ve öyle kalacağız. Silahlı Kuvvetler'in baskısı altında devlet işleri yürütülebilir mi? En son çare ordudur. Memleket uçuruma gelirse ancak o zaman tutup çıkarırız. Silahlı Kuvvetler'in idare ettiği yerde devlet yok demektir. Bugün böyle bir durum mevcut değildir. Erken kalkanın horoz olmasına

izin vermeyiz! En üst düzeydeki komutanlarınıza güvenin. Kendinizi heyecana kaptırıp yanlış adım atmayın. Yapılacak şeyleri biz yaparız. Güvenlik Kurulu'nda da görüşlerimizi söyleriz. Bugün tanık olduğumuz sosyal bunalımların kökünde Anayasa, bünyemize uygun düşmeyecek şekilde aşırı özgürlükler getirmiş olan Anayasa yatıyor. Disiplin içinde görevlerinizle uğraşın!"

Böylece **Tağmaç**, Silahlı Kuvvetler'in en üst kademedeki komutanı olarak bunalımı Kuvvet Komutanları ile birlikte çözeceklerini söylüyor ve darbe hazırlığındaki komutanları 'disiplin' içinde kendilerine uymaya davet ediyordu. Bu aynı zamanda aksine hareket edenler 'erken öten horoz' sayılıp cezalandırılacaklar demekti. Aslında bu konuşma **Tağmaç**'ın daha önceleri açıklamış olduğu görüşüne uygundu. Kendisi, 1970 Eylülünde **C.Gürkan**'a politikacıların tutumundan yakınarak eğer karar verecek olursa 7 dakikada Meclis'in kapısına kilit vurabileceğini ama bunun çıkar yol olmadığına inandığını söyleyerek şöyle devam etmişti:

"Ertesi günden itibaren bu devleti kim yönetecek? Biz askerler bu işten anlamayız. Gene onlara muhtaç olduktan sonra neye yarar? Bir şey yapılacaksa bunu emir-kumanda zinciri içinde yapmak lazımdır... Koordinasyon içinde yapılır. Yoksa erken kalkan horoz kesilirse sonu nereye varır?"

Tağmaç'ın bu uyarmasına karşın, müdahale etmeyi kaçınılmaz gören grup o akşam **Fakih Özfakih**'in evinde bir durum değerlendirmesi yapmayı gerekli görmüştü. **O.Kabibay** ile **A.Erçıkan**'ın da katıldığı toplantıda orduda sol eğilimli subayların ve harekâtı destekleyecek olan birliklerin saptanmasına çalışılmış ve eğer **F.Gürler** harekete geçmek için 'düğmeye basmayacak' olursa nasıl davranılacağı üzerinde durulmuştu. 7 Mart pazar günü de Ankara dışından gelen subaylarla daha geniş bir toplantı düzenlenmişti. **Erçıkan**'ın başkanlık ettiği bu toplantıda müdahale kararı alınmıştı. Karar ertesi günü **Gürler**'e bildirilmişti. Ancak o harekât emrini verip vermeyeceğini açıklamadan Genelkurmay Başkanı'na gidip durumu anlatacağını ve ondan ya çekilmesini ya da kendilerine katılmasını isteyeceğini bildirmişti. Ama **Tağmaç**'la görüştükten sonra neye karar verdiklerini söylememişti.

Silahlı Kuvvetler içinde bunlar olur, toplantılar birbirini izlerken siyaset ortamı ve kamuoyu da çeşitli söylentilerle çalkalanıp durmuştu. İçinden çıkmış olduğu ordudaki gelişmeleri çok yakından izleyen **İsmet İnönü**, 7 Martta partisinin Küçük Kurultayını toplamış ve orada bazı uyarılarda bulunmuştu. Devletin ve ulusun büyük ölçüde bir 'var olma' sorunu yani devletin temeline yönelik bir büyük tehlike karşısında olduğunu belirten **İnönü**, bundan ancak AP'nin iktidardan çekilmesi ve sorunları çözecek güçlü bir hükümetin kurulması ile çıkılabileceğini söylemişti. **Demirel**'in ve AP'nin böyle bir karar almada gecikmemesi gerektiğine de işaret ederek şunları eklemişti:

"İktidarda bulunan insan, iktidarına yapılan serbest eleştirilerin sertliği ile pervasızlığı karşısında iktidardan çekildiği zaman başına neler geleceğini gözünde büyüterek düşünür. Kendisine hatalarını sayan-

ların, iktidara gelince bunların hesabını soracağı korkusuna kapılır. Gene böyle bir dönem geçiriyoruz. Bu korkuların hepsi beyhudedir. İktidardan vatandaş oyuyla ayrılanlardan sonra gelen yeni iktidar buna vakit bile bulamaz!" (İPSY, 214) CHP Genel Başkanı'nın bu konuşması 11 yıl öncesi 27 Mayıs'a doğru kayışta DP lideri **Menderes**'i uyaran konuşması niteliğindeydi. Kaygan düzeyin sonu görünmüştü. Ama **Demirel** de **Menderes** gibi davranmış, bu uyarıya önem vermemişti!

Müdahaleye karar vermiş olanlar ise artık zamanının geldiği düşüncesiyle 9 Mart akşamı Hava Kuvvetleri karargâhında **Batur, Gürler** ve **Erçıkan**'ın da katıldıkları son bir toplantı düzenlemişlerdi. **Batur,** o günlerde ordunun alt kademelerinde hazırlanan çok köktenci bir askeri darbeyi önlemek için Kuvvet Komutanları olarak ılımlı bir çizgide harekete geçmek zorunda olduklarını belirtmişti. Bu sırada Hava Kuvvetleri de alarma geçirilmişti. İlk sözü alan **Batur,** müdahaleden sonra **Gürler**'in Devlet Başkanlığını, kendisinin de Başbakanlığı üstleneceğini belirterek **Gürler**'in kararını beklediğini söylemişti. **Gürler** ise öncelikle Deniz Kuvvetleri Komutanı **Celal Eyiceoğlu**'nun da durumdan haberdar edilmesini istemiş ve müdahaleden sonra kendilerine görev verilecek sivillerin listesinin ele alınmasını dilemişti. Liste hakkında görüşmelerden sonra **Atıf Erçıkan,** ertesi gün toplanacak olan **Genişletilmiş Komuta Konseyi**'nde alınacak kararların beklenmesini önermişti. Bunun üzerine **Gürler "Hele yarın olsun... ona göre durumu yeniden görüşürüz"** demiş ve **M.Tağmaç**'ın vereceği yemeğe geç kalmamak için ayağa kalkmıştı! Toplantı da bir karar alınamadan dağılmıştı (OMB, 249-252). Ama gece yarısına doğru Ankara'daki 28. Tümen birliklerine de alarm verildiği haber alınmıştı. Durum telefonla kendisine iletildiğinde **Gürler,** emir subayına şunları söylemişti:

"Evet, birliklere alarmı ben verdim. Çünkü solcu bir ihtilal hazırlığı vardı. Bu ihtilali önlemeyi amaçladım!" (Emin Değer'in açıklamaları, Agy, 513)

Artık darbe girişimi ve geçici bir **devrim yasası** uygulama tasarımı gücünü yitirmişti. Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanları darbe dışı bir çözüm bulmayı kararlaştırmışlardı. Yine de 10 Mart günü son bir çalışma daha yapılmıştı. Bir taraftan Genelkurmay'da **Genişletilmiş Komuta Konseyi** toplantısından önce **C.Gürkan**'ın odasında, Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Korg. **Hayati Savaşçı** ile bazı generallerin katıldıkları bir ön toplantı yapılmıştı. Orada görüşünü açıklayan **C.Gürkan,** gelinen noktayı ülkenin siyasal kadrosu ile Silahlı Kuvvetler arasındaki bir futbol maçına benzeterek şimdi topun penaltı noktasına konulduğunu, Silahlı Kuvvetler'in bu penaltıyı kaçırmaması gerektiğini söylemişti! Öte yandan, aynı saatlerde Hava Kuvvetleri karargâhında **Batur**'un isteği üzerine oluşturulacak yeni Bakanlar Kurulu'nda kimlerin görev alacaklarını içeren bir listenin saptanmasına çalışılmıştı.

Beklenen Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısında ise **Tağmaç** bilinen görüşlerini tekrarlamıştı: **"Durum tehlikelidir. Ancak yarın çöküyormuşuz**

gibi bir noktada değiliz. Eser bizimdir. Ümitsizliğe kapılmayalım, bir şans daha tanıyalım! Silahlı Kuvvetler mensupları birbirlerine ve komutanlarına güven içinde bağlı bulunmalı ve kendi eserimiz olan Anayasal düzenin dışında bir hal çaresi bulunmadığına kesin bir şekilde inanmalıdırlar!"

Girişim 'emir-komuta düzeni' içinde yapılacak demekti. Toplantı sonrasında bir kısım AP'li milletvekillerinin **Demirel**'i düşürecek bir önerge hazırlığı içinde oldukları haberi ulaşmıştı. Başta **Aydın Yalçın** olmak üzere bazı iktidar partisi mensupları CHP'nin de kendilerini destekleyeceğini varsayarak, **Demirel** hükümetini güvensizlik oyu ile düşürmeyi öngören bir **gensoru** hazırlamışlardı. Onu **Faruk Gürler**'e ileterek bu girişimlerinden sonuç alıncaya kadar harekete geçilmemesini dilemişlerdi. Ancak bu **gensoru** girişimi gerçekleşememişti.

Ertesi gün **Tağmaç**'ın başkanlığında biraraya gelen 3 Kuvvet Komutanı, **Gürler, Batur** ve **Eyiceoğlu** siyasetçilere bir şans daha tanıyacak formül üzerinde anlaşmışlardı. Çankaya'ya çıkan **Tağmaç** Cumhurbaşkanı **Sunay**'a da durumu bildirmişti. Silahlı Kuvvetler'in isteklerinin yazılı bir metin halinde ilgili makamlara iletilmesi konusunda görüş birliği sağlanınca bu metnin **Batur** tarafından hazırlanması uygun görülmüştü.

2- 12 MART MUHTIRASI

12 Mart 1971 Cuma sabahı MİT Müsteşarı **Fuat Doğu**'yu Başbakan **Demirel**'e gönderen Cumhurbaşkanı **Sunay**, bir **muhtıra**'dan söz ederek ona sağlık nedenini öne sürüp istifa etmesini önermişti. Fakat **Demirel** istifa etme yerine **Çankaya** ile temasa geçip **muhtıra**'yı önlemek ya da açıklanmasını geciktirmek istemişti. Bütün uğraşmasına karşın Cumhurbaşkanı ile ilişki kuramamıştı. TRT'nin 13.00 ana haber programında **'Muhtıra'** (uyarı) olarak nitelenen şu bildiri okunmuştu:

1- Parlamento ve Hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2- Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek, mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3- Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Bilgilerinize...

Memduh Tağmaç
Orgeneral
Genelkurmay Başkanı ve
Milli Güvenlik Kurulu Üyesi

Faruk Gürler
Orgeneral
Kara Kuvvetleri Komutanı ve
Milli Güvenlik Kurulu Üyesi

Celal Eyiceoğlu
Oramiral
Deniz Kuvvetleri Komutanı ve
Milli Güvenlik Kurulu Üyesi

Muhsin Batur
Orgeneral
Hava Kuvvetleri Komutanı ve
Milli Güvenlik Kurulu Üyesi

Muhtıra'yı imzalayan Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarının aynı zamanda **Milli Güvenlik Kurulu** üyesi olduklarını belirtmeleri dikkat çekiciydi. Muhtıra, darbe hazırlığı toplantılarında **Gürler**'in ve arkasından **Tağmaç**'ın açıkladığı görüşleri yansıtmaktaydı. Komutanlar, **Milli Güvenlik Kurulu**'nda gereken uyarıları yaptıklarını, sonuç alamayınca da kurulun sorumlu birer üyesi olarak **Ordu İçhizmet Yasası**'nın kendilerine verdiği görevi yerine getirdiklerini anlatmak istemişlerdi.

Nihayet beklenen olmuştu. Aslında doğrudan doğruya bir **hükümet darbesi** beklenirken, görünüşte ondan daha ılımlı bir girişim olan **muhtıra** ile karşılaşılmıştı. Çünkü, **İsmail Cem**'in çok yerinde olarak belirttiği gibi, "Tarihin görünmeyen eli, belki hiçbir zaman 12 Mart olayındaki kadar açık oynamamıştır oyununu. Gelmekte olan, kendini bu ölçüde belli etmemiş, 'Geliyorum' diye böylesine bağırmamıştır." Ama yine kendisinin eklediği gibi, "gürültülü ayak sesleriyle yaklaşmasına karşın içinde bulunulan koşullar, düşünce yapısı, dış ilişkiler ve sermayenin etkisi gibi etkenlerle sakınılmaz ve kaçınılmaz bir nitelik" de taşımaktaydı (OİM I, 11 vd.). Nitekim görünürdeki ılımlılık hemen yerini bir baskıya, sola karşı bir savaşıma bırakacaktı.

Muhtıra gerçekte bir **ültimatom** demekti. TBMM'yi ve Hükümeti suçlayıcı bir içerik taşıyan **muhtıra**'nın başında bunun hangi organa verileceği açıkça belirtilmemişti. Ama baştaki iktidarın yerine anarşiye son verecek ve gerekli reformları yapacak güçlü bir hükümetin kurulması istendiğine göre Başbakan'ın, Cumhurbaşkanı'nın ve Millet Meclisi ile Senato Başkanlarının muhatap olarak alındığı anlaşılmıştı. Ancak **muhtıra** radyolarda okunmadan önce Cumhurbaşkanı **Sunay** ile TBMM'nin iki kanadının başkanlıklarına sunulduğu halde Başbakan **Demirel**'e verilmemişti. Bu da 'unutma'nın ötesinde bir 'görmezlikten gelme,' 'önemsememe' demekti. **Muhtıra**'da yeni hükümetin **demokratik kurallar** içerisinde

kurulması istenirken, bunun nasıl gerçekleştirileceği belirtilmemişti. Herhalde komutanların daha önce düşündükleri gibi, iş başındaki hükümet çekildikten sonra, istenen düzenlemeyi yapacak 'bir Başbakan bulunacak' idi. Bu niteliğiyle **muhtıra** öncelikle bir 'hükümet darbesi' gerçekleştirmeye yönelikti.

AP lideri ve Başbakan **S.Demirel** de muhtırayı böyle değerlendirmişti. Fakat onu demokratik kurallarla bağdaşır görmediğinden hükümetinin istifa etmesine karar vermişti. CHP Grubu odasında görüşmek için kendisini bekleyen **İsmet İnönü**'nün yanına gitmeden önce, Cumhurbaşkanlığına şu istifa mektubunu sunmuştu:

"Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Kumandanları tarafından Zatıdevletlerine, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlarına tevdi edilip (verilip) **bugün Türkiye Radyolarının 13.00 bülteninde Türk kamuoyuna duyurulan muhtıranın Anayasa ve hukuk devleti anlayışı ile telifini** (uyuşmasını) **mümkün görmediğimden hükümetin istifa kararı aldığını saygı ile arzederim. S.Demirel."**

Bu, **Demirel**'in 'şapka'sını alıp gidişlerinin ilki olmuştu. Hükümetin istifasını kabul eden Cumhurbaşkanı **Sunay**, aynı gün verdiği yanıtta Bakanlar Kurulu'nun o zamana kadar geçen hizmetleri için teşekkür ettiğini bildirmiş ve Anayasa gereğince yeni hükümet kuruluncaya kadar görevin sürdürülmesini istemişti. Artık sıra yeni Başbakanın aranmasına gelmişti. Bu amaçla siyasal parti başkanları o gün öğleden sonra **Çankaya**'ya çağırılmışlardı. Başbakanlıktan istifa eden **Demirel** bu çağrıya uymamıştı. Cumhurbaşkanı **Sunay,** kısa süren bir görüşmeden sonra liderlerden görüşlerini çarşamba gününe kadar yazılı olarak bildirmelerini istemişti.

Başbakan **S.Demirel**'den sonra **muhtıra**'ya ikinci tepki C.Senatosu Başkanı Emekli Org. **Tekin Arıburnu**'dan gelmişti. 27 Mayıs 1960 öncesinde Hava Kuvvetleri Komutanı iken ordunun yeniden yapılandırılması programı çerçevesinde (EMİNSU) emekli edilen ve bu kırgınlıkla da AP'ye katılmış olan **Arıburnu**, o parti listesinden seçilerek Senato Başkanlığına getirilmişti. **Muhtıra**'dan sonraki ilk Senato toplantısını açarken böyle bir muhtıranın Anayasa ve demokrasi anlayışıyla bağdaşmadığını söyleyerek tepkisini göstermişti.

İktidar partisi AP'den gelen bu tepkilerin dışında **12 Mart Muhtırası** ilk günlerde kamuoyunda genelde olumlu, hatta kimi çevrelerde sevinçle karşılanmıştı. Başta öğrenciler arasındaki çatışmalar nedeniyle istenen düzeyde öğretim yapamayan üniversiteler olmak üzere birçok kurum ve kuruluş yayımladıkları bildirilerle girişimi desteklediklerini açıklamışlardı. Anayasa hukuku profesörleri olan **Nihat Erim** ile **Bülent Nuri Esen, Demirel** hükümetinin istifa etmesinin hukuka aykırı bir yönünün bulunmadığını öne sürmüşlerdi. Basının bir kesiminde ise bunalımın ve şiddet ortamının sona ereceği düşüncesiyle bahar havasını andıran yorumlar yer almaya başlamıştı. **Nadir Nadi** anılarında, **muhtıra** için **"Hepimiz çocuklar gibi sevindik"** demekte ve hareketi yürekten destekleyen bir yazı yazdığını söylemektedir (Olur Şey Değil, 187). **İlhan Selçuk,** girişimi **"Devrim-**

ci çizgide olumlu bir adım!" olarak nitelemişti (Cumhuriyet, 14 Mart). **Uğur Mumcu** ile **İlhami Soysal** ise muhtırayı desteklerken **İsmet İnönü**'yü de eleştirmeyi yeğlemişlerdi. **Mumcu,** Parlamento dışı muhalefete ağırlık veren **Avcıoğlu**'nun **Devrim** dergisinde 16 Martta çıkan yazısına **'Erkekseniz Karşı Çıkın!'** başlığını koymuştu. Bunda **İnönü**'yü **27 Mayıs Devrimi**'nden sonra Silahlı Kuvvetler içinde ikilik yaratıp onları birbirine düşürmekle suçlamış ve ülkede ancak bir **'cici demokrasi**'den söz edilebileceğini savunarak bu durumu yaratanların yargılanmaları gerektiğini söylemişti! **İlhami Soysal** da artık bir **'Bizans politikacısı'** gibi hareket ettiğini öne sürdüğü **İnönü**'ye **"Nasılsınız, iyi misiniz?"** diye eleştiriler yöneltmişti (Akşam, 13 Mart).

İnönü'ye gelince o, sol çevrelerin **muhtıra**'yı coşku ile karşıladıklarını görünce girişimin aşırı soldan geldiği kuşkusuyla olumsuz bir tutum takınmış, hatta bunun demokrasi kurallarıyla bağdaşmadığını belirten eleştirilerde bulunmuştu. Örneğin partisinin 16 Mart günkü ortak grup toplantısında, **"Demokratik rejim dışında bir rejim kabul etmeyeceğiz... Yüksek ordu kumandanları, bir hükümetin değişmesini ve yeni kurulacak hükümetlerin kısa vadeli ve uzun vadeli gibi işler yapmaları lazım geldiğini düşünür, takdir eder ve yapılması lazım, zaruri bir tedbir olarak teklif ve ısrar ederse, artık parlamento hayatının işlediği tasavvur olunamaz"** diye konuşmuştu (İAR). Arkasından CHP'nin görüşü olarak, Cmuhurbaşkanı'na iç güveni sağlayacak ve kısa sürede seçime gidecek bir **geçici hükümet** kurulmasını öneren bir mektup gönderilmişti.

Ama, Genelkurmay Başkanlığı, 4 general, 1 amiral ile 8 albayın Silahlı Kuvvetler'in disiplin kuralları ile asla bağdaşamayacak siyasi eylemlerde bulundukları gerekçesi ile emekli edildiğini açıkladığında **muhtıra**'nın sol kaynaklı olmadığı anlaşılmıştı. Çünkü aralarında Kara Kuvvetlerinden Tümg. **Celil Gürkan**, Tümg. **Şükrü Köseoğlu**, Tuğg. **M.Ali Akar,** Hava Kuvvetlerinden Tuğg. **Ömer Çokgör** ve Deniz Kuvvetlerinden Tuğa. **Vedii Bilget**'in bulunduğu emekli edilenlere yüklenen suç, kendilerini destekleyen 46 subayla birlikte bir **hükümet darbesi** yapmak istemiş olmalarıydı! Emeklilik kararı 15 Martta alınmış, ilgililere ise ertesi günü bildirilmişti. Bu arada onlarla ilişkili oldukları savıyla kimi subayların da görev yerleri değiştirilmişti. Üstelik emekliye ayırma işlemleri istifa eden **Demirel**'e ve onun Milli Savunma Bakanı **Ahmet Topaloğlu**'na yaptırılmıştı! Listenin hazırlanmasında darbe öncesi hazırlıklara katılan ve kişileri, kararları **M.Tağmaç**'a bildirilen Korg. **Atıf Erçıkan**'ın rolü olduğu anlaşılmıştı. **Gürler** ve **Batur**, başlangıçta içinde yer aldıkları ve düğmeye basmayı üstlendikleri bir darbe girişimini, sert bir **muhtıra**'ya dönüştürdükten sonra o hazırlığı yapanları **'cuntacı'** diye saf dışı bırakmışlardı. Yüksek rütbeli 13 subayın, **muhtıra**'nın verilişinden 3 gün sonra emekli edilmeleri yurt içinde ve dışında çeşitli yorumlara yol açmıştı. Genelde bunun Silahlı Kuvvetler içinde bir hesaplaşma olduğu üzerinde durulmuş, bu arada 13'leri **sosyalist-komünist** bir grup olarak suçlayanlar da olmuştu. Örneğin **Ahmet Kabaklı 'Sebebin Sebebi'** başlıklı yazısında (Tercüman, 17 Mart

1971) emekli edilen ya da yerleri değiştirilen subayların **komünist-ihtilalci** olduklarını ve 'bölgecilik, mezhepçilik, azınlık ırkçılığı ve sınıfsızlık ile parçalanan vatanı Sovyet imparatorluğuna bağlamak istediklerini' öne sürmüştü. Başta **Celil Gürkan** olmak üzere suçlananlar, **Kabaklı** ve **Tercüman** aleyhine ortaklaşa açtıkları davada yazarı ve gazeteyi manevi tazminat ödemeye mahkûm etmişlerdi. Ama emekli edilmelerine ilişkin kararın iptali için önce Danıştay'a, arkasından Anayasa'da yapılan değişiklik sonucu kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'ne yaptıkları başvurudan olumlu bir sonuç alamamışlardı.

Muhtıra'yı, demokrasi ile bağdaştıramayan **İnönü**, parlamenter sisteme son vermeyi amaçlayan 'cunta'yı daha tehlikeli kabul ettiği için, **"Durumu öğrendikten sonra ne büyük bir tehlike atlattığımızı kabul ettim!"** diyerek rahatlamıştı. Amerikan UPI ajansına verdiği demeçte de, Türk ordusunun bir an önce ülkede demokrasinin kurulmasını ve işlemesini istediğinin anlaşıldığını, yalnızca yeni hükümetin nasıl kurulacağına ilişkin pratik bazı güçlükler olduğunu, onun da aşılacağını belirtmişti. Ama verilen demeçler ve emekliye ayırmalar kamuoyunda ilk günlerde beliren sevinci azaltmaya başlamıştı. **Nadir Nadi** muhtıra sonrası gelişmeleri ve beliren kaygıları **'Teşhis ve Tedavi'** başlıklı yazısında şöyle dile getirmişti:

"Türk Silahlı Kuvvetleri adına yayımlanan ültimatom niteliğindeki 'muhtıra' pek sert bir dille kaleme alınmıştı... Ya hükümetin çekilmesinden sonra, o hükümetin tek dayanağı olan Parlamento da kendi kendini feshederek muhtırada belirtilen suçlamaları sineye çeker, ya da 1789 Fransız Devrimi'nde Mirabeau'nun yaptığı gibi, 'Biz buraya halkın iradesiyle geldik, ancak süngü gücü ile gideriz!' diye kürsüden erkekçe bir ses yükselirdi.

Bunlardan hiçbiri olmadı. Demirel'i düşürmek için 226 oyu toplayamayan Parlamento, baskı altında çekilmek zorunda kaldığını gördüğü Demirel'in arkasından bakakaldı. Muhalefet liderleri, 'Anayasa'ya uygundu, aykırı idi' gibilerden, çok kez kendi sözleriyle çelişkiye düşerek 'muhtıra' üzerinde kemküm ettikten sonra onu içtenlikle benimser bir havaya kapıldılar. Topluca Cumhurbaşkanı'na gidildi, muhtıra orada bir daha okundu, Sunay'ın önerileri dinlendi ve çarşamba akşamına kadar yetiştirilmek üzere Atatürkçü, güçlü ve inanılır bir hükümet nasıl kurulabilir sorununa cevap olarak harıl harıl mütalaalar yazılmaya başlandı."

Daha sonra, siyasal partilerin cevapları ortaya çıkıp yeni hükümet kurulmadan kimi subayların emekli edildiklerine değinen **N.Nadi** yazısını şöyle sürdürmüştü:

"Bu koşullar altında Atatürkçü, inanılır ve güçlü hükümet kurulması olanakları büsbütün azalmayacak, tutucular koalisyonu bu durumdan yararlanarak yüksek komutanların sırtında bildiklerini okumaya devam fırsatını bulmayacaklar mı?.. Göstermelik demokrasi derken

'güdümlü demokrasi'ye mi çevireceğiz? Atatürk'ün izini bir kez daha elden kaçırırsak sonra dizlerimizi boşu boşuna çok döveriz!" (Cumhuriyet, 19 Mart 1971)

Ne yazık ki **N.Nadi** bu kuşkularında haklı çıkacak, Atatürkçülüğe dönüş umudu doğuran **12 Mart Muhtırası,** çok geçmeden uygulamada büyük bir düş kırıklığı yaratacaktı. Çünkü **aşırı sol**'la mücadele ediliyor diye bir aydın kıyımına girişilmiş, haklı-haksız ihbarlara, jurnallere aldanarak birtakım davalar açılmış, yüzlerce kişi tutuklanmıştı. Öte yanda toplumsal bunalımın suçu 1961 Anayasası'na yüklenerek özgürlüklerin kısılması, özerk kurumların özerkliklerinin ellerinden alınması yoluna gidilmişti. Aslında böyle bir uygulama bir yönüyle de **Atatürk**'ün ve Atatürkçülüğün çok yanlış algılandığını ve değerlendirildiğini de bir kez daha kanıtlamıştı. Çok partili düzene geçişte Atatürkçülükten verilen ödünler, siyasal bir devrim olan 27 Mayıs'ta tümüyle giderilememişti. 10 yıl sonraki **12 Mart Muhtırası** ise Atatürkçü, devrimci gücü ancak söylemde tutabilmişti. Ondan 10 yıl sonraki 12 Eylül 1980 girişiminde de aynı açmaz yaşanacaktı. **Atatürk**'ü taklit etmek isteyenler, O'nun anlayışı yerine bu kez **Türk-İslam Sentezi** denen bir ideolojiyi egemen kılacaklardı.

VI - YENİ BİR ARA REJİM

12 Mart Muhtırası ve **Demirel** başkanlığındaki AP hükümetinin çekilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ikinci kez bir **ara rejim** dönemi başlamıştı. 14 Ekim 1973'e kadar 31 ay sürecek olan bu dönem, uygulamaları ve sonuçları bakımından, 27 Mayıs 1960 girişimini izleyen ara rejime göre çok farklı olmuştu. TBMM'nin dağıtılmış olmasına karşın 27 Mayıs, yürürlüğe koyduğu Anayasa ve kazandırdığı yeni kurumlar ve değerler yönüyle bir **devrim** olarak nitelendirilirken, 12 Mart, vatandaş özgürlüklerinin ve kurumlar özerkliğinin kısıtlandığı baskıcı bir dönem olmuştu. **Muhtıra** metninde yer almamasına karşın onunla gözetilen reformları yapacak tarafsız bir Başbakan ve partiler üstü bir hükümet arayışına geçilmişti. Ne ki bu amaçla görev üstlenen Başbakanlar, programlarına aldıkları reformları gerçekleştirmekte çeşitli güçlüklerle karşılaşıp çekilmek zorunda kaldıkları ya da kurdukları kabine listesi beğenilmediği için söz konusu 31 ay içerisinde birbiri arkasına 4 Başbakan ve 5 ayrı hükümet iş başına gelmişti.

A) NİHAT ERİM'İN UMUT HÜKÜMETLERİ

Muhtıra'dan 3 gün sonra öğrenci eylemlerinde liderlik eden **Deniz Gezmiş** ile arkadaşı **Yusuf Aslan**'ın Şarkışla yakınlarında ele geçirilmeleri, istifa eden **Demirel** hükümetinin değil, **muhtıra**'nın bir başarısı sayılmıştı. Amerikalı çavuşları serbest bıraktıktan sonra Malatya'daki arkadaşlarıyla buluşmak isteyen **Gezmiş** ve **Aslan,** 16 Mart gece yarısı yakalanmışlardı. Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinin Yaslıpınar köyündeki dedesinin yanına giden **Hüseyin İnan** da dedesinin ısrarı üzerine bir hafta sonra (23 Mart) jandarmaya teslim olmuştu. **Gezmiş**'in yakalanışı büyük heyecan yaratmıştı. Ama **Hüseyin İnan**'ın jandarmaya verdiği ifade daha düşündürücü olmuştu. **"Biz bağımsız Türkiye ideali için mücadele ediyoruz. Bunu sağlayıp başta Amerikan emperyalizmi olmak üzere ülkemizi sömürenleri kovduktan sonra sosyalist Türkiye'yi kuracağız. Dağıtıma önce babamın mal varlığından başlayacağım. Ben mücadelemi yaptım, buraya kadar geldim. Bundan sonra da devam edeceğim. Suçlarım sabittir. Verilecek cezayı çekmeye hazırım!"** (T.Feyizoğlu, Cumhuriyet, 6 Haziran 1998)

Ama **muhtıra** sonrasında en önemli sorun kuşkusuz nasıl bir hükümetin iş

başına getirileceği idi. Komutanların isteğine uygun olarak tarafsız bir Başbakan arayışına giren Cumhurbaşkanı **Sunay** bu kararını **İnönü** ile **Demirel**'e de açıklamış ve onlardan kurulacak hükümeti desteklemelerini istemişti. Her iki lider de böyle bir ortak hükümete katılacaklarını açıklamışlardı. **İnönü** 18 Martta toplanan CHP ortak grubunda Cumhurbaşkanı ile görüşmesini aktardığında olumlu karşılanmıştı. Yalnız Genel Sekreter **B.Ecevit, Çankaya**'da yapılacak reformlar üzerinde durulmadığına işaretle, atanacak Başbakanın partilere danışmadan Bakan seçmemesi gerektiğini belirtmişti. Yeni Başbakan ise ertesi 19 Martta belli olmuştu. Anayasa Profesörü **Nihat Erim,** CHP'den istifa etmesi koşuluyla tarafsız Başbakan olarak seçilmişti. **Erim** bu öneriyi aldığında **Pembe Köşk**'e gelip durumu **İnönü**'ye bildirmişti. **İnönü** ise onun güç bir görev üstleneceğini belirterek, kimin tarafından kurulursa kurulsun bir sivil hükümeti destekleyeceklerini belirtmişti. Bunun üzerine Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri **Cihat Alpan, Erim**'e şu mektubu göndermişti:

"Sayın Cumhurbaşkanı, içinde bulunduğumuz anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın kapsadığı reformları Atatürkçü görüşle ele alacak ve devrim kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir Bakanlar Kurulunun, Anayasa'nın 102. maddesi hükmüne göre teşkili için sizi Başbakan olarak görevlendirmeyi istemekte ve partiler üstü bir anlayış ve tutumla çalışmanızı kolaylaştırmak ve sağlamak üzere de CHP'den istifa etmenizi gerekli görmektedirler. Bu teklif ve şartları kabul buyurduğunuz takdirde, gereğini ivedilikle yerine getirip bildirmenizi rica eder, saygılarımı sunarım. En iyi temennilerimle."

Mektup Başbakanlık için bir atama değil de bir öneri niteliğinde olduğu için Genel Sekreterce yazılmıştı. **12 Mart Muhtırası**'nın ruhuna da uygun olarak kaleme alınmıştı. **Erim**'den ivedilikle istenen 1946'dan beri üyesi olduğu, çeşitli görevler üstlendiği, Başbakanlık yaptığı partisinden istifa etmesi idi. O da hemen Genel Başkan **İnönü**'ye istifasını göndermişti.

Cumhurbaşkanı ile yüksek komutanlar, Anayasa'da öngörülen devrimlerin Atatürkçü çizgide **Erim**'in başında bulunacağı hükümet tarafından gerçekleştirilebileceğini düşünmüşlerdi. Gerçekten de **Erim** 1945'te çok partili düzene geçişte ve hele 1950 Seçim Yasası'nın yapılmasında çok etkili olmuştu. Ama muhalefetteki DP'ye karşı gerekirse **'özgürlüklere şal örtülebileceği**'nden söz etmesi hakkındaki olumlu havayı değiştirmişti. Partisi muhalefete düştükten sonra ilk aşamada DP iktidarına karşı çok sert eleştirilerde bulunmuşken **Menderes** kendisine karşı dava açınca onunla uyuşmaya yönelmişti. Bir süre sonra da CHP içindeki gruplaşmalara katılmış bu yüzden de bir yıl için geçici olarak partiden uzaklaştırılmıştı. Son yıllarda da **Ecevit**'in ve **ortanın solu** siyasasının karşısına geçmişti.

Bu nedenle onun Başbakan seçilmesi başka kesimlerden önce kendi partisinde, **Ecevit** ve arkadaşlarında tepki doğurmuş ve istifalara yol açmıştı. Atamanın hemen ertesi gün bazı gazetelerde şu eleştirilere yer verilmişti: **"Ordunun gene-**

railer kanadıyla, CHP'nin göbekçilerinin ittifakıyla ortanın soluna ve CHP'ye ağır bir darbe indirilmiştir... Tutucu ve CHP'den bile tasfiyesine çalışılan bir kişinin Başbakan yapılması, CHP'ye karşı girişilen bir harekettir ve partiyi bölmeye yönelmiştir." (BİLA. 247) Bunu yazanın kim olduğu belirtilmese de içeriğinin **Ecevit**'in görüşünü yansıttığı kuşkusuzdu. Partide **ortanın göbekçileri** denilen grubun içindeki **Erim**'in Başbakan seçilmesi partiyi bölmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilmişti. Durum böyle algılandığından **Erim**'in CHP'den büyük bir destek görmeyeceği açıktı.

Parti içindeki görüş ayrılığı yeni hükümete katılıp katılmama konusunun görüşüldüğü 21 Mart günkü ortak grup toplantısı öncesinde patlak vermişti. Bir gün önce **Ecevit**'in başkanlığında toplanan Merkez Yönetim Kurulu, çoğunlukla ortak hükümete girilmemesi, Bakanlık kabul edenlerin partiden ayrılması ve güvenoylamasında partili üyelerin serbest bırakılması yolunda görüş belirtmişti. Oysa sivil bir hükümeti desteklemeden yana olan **İnönü,** daha da ileriye giderek **Erim** hükümetine güvenoyu verilmesi için gruptan bağlayıcı karar çıkartmayı düşünmüştü. Grup toplantısından önce **Ecevit**'le görüşen **İnönü,** kendisinden bir girişimde bulunmadan önce toplantıyı beklemesini istemişti. Ancak arkasından bir basın toplantısı düzenleyen **Ecevit, muhtıra**'yı **ortanın solu**'na karşı Yunanistan'dakine benzer bir darbe olarak niteleyerek Genel Sekreterlikten istifa ettiğini açıklamıştı. **İnönü**'ye gönderdiği mektupta da ayrılma nedenini şöyle belirtmişti:

"Sayın Genel Başkanım,

Demokratik rejim için ve CHP için çok hayati saydığım bir konuda sizinle görüş ayrılığına düşmüş bulunuyoruz. Bu kadar önemli bir konuda sizin görüşünüze katılmadan Genel Sekreterlik görevini yürütmeye hakkım olamazdı. Onun için CHP Genel Sekreterliğinden ayrılıyorum. Bugüne kadar eşsiz önderliğinizle bana yol gösterdiniz, değeri biçilmez desteğinizle bana güç kattınız.

Size sonsuz şükran ve minnet duygularımı yaşadıkça içimde taşıyacağım. Yürekten saygılarımı sunarım."

Ecevit'ten sonra yakın arkadaşları da Merkez Yönetim Kurulu'ndan istifa etmişlerdi. Ama o gün öğleden sonra toplanan CHP Meclis Grubu, 48 olumsuz, 4 çekimsere karşı 96 oyla **Erim** hükümetine katılmaya karar vermişti. Böyle olmasına karşın CHP'de **İnönü** ile **Ecevit** arasında derinleşen görüş ayrılığı yakın gelecekte yeni bir kopmanın işareti olmuştu. **İnönü** de 21 Mart akşamı not defterine şunları yazmıştı:

"Büyük buhran günleri. Bülent sabah geldi. Hükümete iltihak edenin çekilmesi olmayacak dedim. Bülent kabul eder göründü.

Bülent gazeteciler toplantısı yaptı, istifa etti. Öğleden sonra grup kabul etti." (İPS, 228)

İnönü, hükümete girme kararına ve **Ecevit**'in davranışına ilişkin olarak **Attila Karaosmanoğlu**'na şunları söylemişti: **"Birisi gelmiş silahı başına dayamış. Sen, 'Buna hakkın var mı yok mu?' diye münakaşa ediyorsun.**

Yapılacak şey, önce kafana dayanan silahı başka tarafa doğru çevirmek, ondan sonra haklılık haksızlık tartışması yapmaktır." (Cumhuriyet, 12 Mart 2000)

Öte yandan **S.Demirel**'in başkanlığında toplanan AP Meclis Grubu da 45'e karşı 100 oyla **Erim** ortak hükümetine katılmaya karar vermişti. Böylece TBMM'de gerekli desteği sağlayan **Erim** için sıra, reformları gerçekleştirecek Atatürkçü çizgide üyelerin yer alacağı kabine listesini saptamaya gelmişti.

Kendisinden partiler üstü bir hükümet kurması istenen **Erim**, kabine listesini hazırlarken CHP ve AP'den alacağı üyelerin yanında TBMM dışında hatta yurt dışında uluslararası kuruluşlarda çalışan ve kişilikleri ile olduğu kadar uzmanlıkları ile de tanınan kimselerden, özel deyimiyle teknisyenlerden yararlanmaya çalışmıştı. Böyle bir liste hazırlamaya yönelirken de kendisini bu makama getiren muhtıracı komutanlarla Cumhurbaşkanı'nın görüşlerini aldığı da kuşkusuzdu. Sonunda 26 Mart 1971'de 27 üyeli Bakanlar Kurulu listesini Cumhurbaşkanı **Sunay**'a sunmuştu.

1- PARTİLER ÜSTÜ HÜKÜMET VE PROGRAMI

N.Erim kurduğu 27 üyeli kabineye TBMM içinden 11, dışarıdan ise 16 üye almıştı. Milletvekili ve Senatör üyelerin 5'i AP'li; 3'ü CHP'li; 1'i GP'li; 1'i de tabii senatör idi. **Ferruh Bozbeyli**'nin lideri olduğu Demokratik Parti, böyle bir hükümette görev almayacağını, hatta güvenoyu vermeyeceğini açıklamıştı. Partili üyeleri genel başkanlarla anlaşarak **Erim** kendisi seçmişti. Fakat onun **Demirel**'in karşıtlarıdır diye kabinesine aldığı **Mesut Erez** ve özellikle de Gümrük ve Tekel Bakanlığı görevi verilen **Haydar Özalp,** Bakanlar Kurulu'nun çalışmalarında ve reform tasarılarının hazırlanmasında yeni güçlükler yaratacaklardı. Böylece partisinden istifa ettiği için bağımsız sayılan bir Başbakan tarafından **partiler üstü** diye nitelendirien bir başka tür **ortak hükümet** kurulmuştu. **Erim** kabinesi bir yönüyle de bunalımdan çıkılmasını bekleyen toplum için bir **umut hükümeti** olmuştu.

Bakanlıkların dağılımında göze çarpan ilk özellik, Ticaret Bakanlığı'nın Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na, Sanayi Bakanlığı'nın Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na dönüştürülmeleri ve Kültür Bakanlığı adıyla yeni bir Bakanlığın kurulması olmuştu. Ayrıca 3 Başbakan Yardımcılığı oluşturulmuştu. Başlangıçta Başbakan Yardımcılığı 2 olarak düşünülmüştü. Bunlardan birisi asker kökenli CHP'li **Sadi Koçaş**'a, ikincisi de **Devlet Planlama Teşkilatı**'nın kuruluşunda görev almış olup o sırada Dünya Bankası'nda çalışmakta olan **Attila Karaosmanoğlu**'na verilmişti. Ancak Başbakan kabinesine aldığı arkadaşlarına danışmadan üçüncü bir yardımcılık daha oluşturmuş ve bu göreve de **Demirel**'in son kabinesinde Maliye Bakanlığı yapmış olan AP'li **Mesut Erez**'i getirmişti. **Erim, Karaosmanoğlu**'na kabinede görev almasını önerirken bir yandan da Dünya Bankası Başkanı **McNa-**

mara'dan onun komünist olup olmadığı sorulmuştu! **Namara**'nın **"Çok vatanseverdir. Tek kusuru, çok akıllı olmayan adamlarla rahat çalışamaz!"** yollu görüş bildirmesi (Cumhuriyet, 12 Mart 2000) **Karaosmanoğlu**'nun reform kabinesine alınmasını sağlamıştı. Başlangıçta Milli Eğitim ya da Maliye Bakanı olmayı istemişken kendisine Başbakan Yardımcılığı verilen **Karaosmanoğlu,** kabine üyelerinin belirlenmesinde de etkili olmuş ve hükümet programını da kendisi hazırlamıştı. DPT'nin kuruluşunda onunla birlikte çalışan **Ayhan Çilingiroğlu** Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na; **Özer Derbil**, Dış Ekonomik İlişkiler'e; **Şinasi Orel** de Milli Eğitim Bakanlığı'na atanmışlardı. Bir çekirdek oluşturan bu grup basın tarafından **'beyin takımı'** diye anılmıştı. Kültür adamı olarak bilinen **Talât Halman,** yeni kurulan Kültür Bakanlığı'na, NATO toplantılarında Türkiye'nin onurunu koruyan tutumuyla tanınan Büyükelçi **Osman Olcay** Dışişleri'ne getirilmişti. **Erim** kabinesinin bir başka özelliği, ilk kez bir kadın üyeye de yer verilmesi olmuştu. Ankara Tıp Fakültesi'nden Prof. **Türkân Akyol** Sağlık ve Sosyal Bakanı olmuştu. Bunların dışında, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na petrol sorununun savunucularından olan CHP Milletvekili **İhsan Topaloğlu**'nun; Çalışma Bakanlığı'na Ankara Barosu Başkanı **Atila Sav**'ın ve Adalet Bakanlığı'na **İsmail Arar**'ın getirilmeleri de olumlu izlenim yaratmıştı. Silahlı Kuvvetler'i doğrudan ilgilendiren Milli Savunma Bakanlığı, **Erim**'in CHP'den tanıdığı ve kendisinden sonra vekil olarak bırakacağı GP'den **Ferit Melen**'e verilmişti. Ancak **27 Mayıs 1960 Devrimi** döneminde üniversitelerden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesini içeren listenin saptanmasında etkin olan eski Milli Birlikçi **Mehmet Özgüneş**'in Devlet Bakanlığı'na pek anlam verilememişti.

Hükümet programının hazırlanmasına 26 Martta başlanılmıştı. O gün toplanan Bakanlar Kurulu'nda Başbakan **Erim** şu açıklamada bulunmuştu:

"Bizim hükümetimiz Atatürk'ün başlattığı reformları devam ettirmek azmiyle iş başına gelmiştir. Bizim hükümetimiz Atatürk'ün yaptığı, koyduğu devrim kanunlarını gereği gibi uygulamak üzere iş başına gelmiştir. Bizim hükümetimiz Atatürk milliyetçisidir. Ve bizim hükümetimiz en başta hızla, şu andan itibaren Türkiye'de huzurun yeniden iadesine çalışacaktır; Silahlı Kuvvetler'in içerisinde huzursuzluğun giderilmesine çalışacaktır. Ve Parlamento'nun önümüzdeki seçimlerde daha mükemmel, daha güzel bir Seçim Kanunu ile seçilmesi için dünyanın en ileri, en güzel tecrübelerinden geçmiş seçim sistemlerini tespit ettikten sonra hazırlayacağımız Seçim Kanunu'nu ortaya koyacaktır..." (Erim Hükümetlerinin 1 Yılı, 7)

Bu açıklamalar, ülkeyi bunalımdan çıkartıp çağdaş uygarlık yolunda kalkındırma gibi çok ağır ve anlamlı bir görevi üstlenmiş olan hükümetin başkanından duyulması gereken sözlerdi. Kabinede yer alanların çoğu da bu amaçta birleştikleri için hükümet programı kolaylıkla hazırlanabilmişti.

Erim, hükümet programını Meclis'e sunmadan önce CHP'lilere ve **S.Demirel**'e de gösterip görüşlerini almıştı. Program 2 Nisanda MM'de okunmuş-

tu. Bu, doğal olarak bir reform programı idi. Ülkenin içinde bulunduğu bunalımın **12 Mart Muhtırası**'nın 2. maddesi çerçevesinde çözülmesine çalışılacağı vurgulandıktan sonra **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**'na da göndermeler yapılarak reformlarda gözetilecek ilkeler; **"Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin tüm olarak uygulanması - İdari ve ekonomik yapının modernleştirilmesi - Sosyal adaletin gerçekleştirilmesi konusunda kararlı adımlar atılması - Huzursuzluk ve asayişsizliğin hızla giderilmesi"** biçiminde sıralanmıştı.

Bu ilkelerin ışığı altında gözetilecek hedefler de şöyle belirtilmişti:

Laiklik ilkesinin tam olarak uygulanması - Öğretim birliğinin sağlanması - Devlet kesiminin etkin bir şekilde çalışır hale getirilmesi - Özel kesimin toplum yararına uygun bir çalışma düzeni, güvenlik ve kararlılık içinde kalkınmaya katkıda bulunması (Anayasa, Md. 40) - Gelir dağılımını düzeltecek vergi, bütçe, kredi ve başkaca tedbirlerin alınması - Eğitimde fırsat eşitliğinin gerçekleştirilmesi - Sağlık ve sosyal yardım ve başkaca kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve bunlardan yararlanmada eşitliğin sağlanması - Gençliğin temel sorunlarının ele alınması.

Hükümet programında **reform stratejisi** olarak ilk aşamada 6 aylık bir programın uygulanacağı belirtilerek, ön planda yapılacak olanlar, toprak, milli eğitim, hukuk ve adalet reformları ile enerji ve tabii kaynaklarla ilgili düzenlemeler olarak açıklanmıştı.

Programda **Toprak ve Tarım Reformu**'nu gerçekleştirebilmek için öncelikle bir **Toprak Reformu Örgütü** kurulacağı ve bir **Öntedbirler Kanunu** çıkartılacağı, tarım vergisi sisteminin uygulamaya konulacağı ve kadastro çalışmalarının hızlandırılacağı belirtilmişti. Eğitim-öğretimle ilgili olarak da, Anayasa'nın 153. maddesine gönderme yapılarak **"Atatürk'ün eğitimde birlik (Tevhid-i Tedrisat) ilkesine aykırı bütün uygulamalara son verilecektir"** denilerek şöyle devam edilmişti:

"Din işlerinin yönetimi siyasal ve kişisel çıkar hesaplarının üstünde tutulacak ve laik devlet esaslarına göre ele alınacaktır. Din görevlilerinin meslek içi ve meslek dışı eğitimi, bu ilkeler ışığında düzenlenecektir.

İmam-hatip okulları, ortaöğretim sistemine uyacak biçimde ıslah olunacaktır..."

Ayrıca o yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı içinde ikinci bir müsteşarlık kurularak yürütülmekte olan kültürel etkinliklere bir bütünlük kazandırmak ve bu alandaki çalışmaları artırmak amacıyla bir Kültür Bakanlığı 'kurulmasının kararlaştırıldığına' değinilerek şu görüşe yer verilmişti:

"Anayasa'nın öngördüğü kültürel kalkınmanın daha etkin biçimde gerçekleştirilmesi için eğitim ve kültür işbirliğinin birbirinden ayrılarak bir Kültür Bakanlığı'nm kurulması hususu önemle ele alınacaktır." (Anayasa, Md. 21, 41)

Programın eğitimle ilgili önemli bir öngörüsü de, **zorunlu eğitim**'in 8 yıla çıkartılması amacıyla, çok yönlü öğretim yapacak 8 yıllık okulların deneme olarak kurulması için gerekli hazırlıklara başlanacağının belirtilmesi idi.

Hükümet programında vergi sisteminde gereken düzenlemelerin yapılacağı, ancak **yabancı sermaye**'den belli koşullarla yararlanılacağı vurgulanmıştı. Buna göre ülkeye gelecek sermayenin, başka yollarla sağlanamayan üstün teknoloji niteliği taşıması, yurt içinde kaynak sağlanamayan çok büyük tesisler kurmaya yönelik olması, kurulacak kapasitenin **Ortak Pazar** ile rekabet edecek düzeyde olması ve çoğunluk paylarının Türklere ait bulunması koşulları aranacaktı. Bu arada **petrol** kaynaklarının işletilmesinde Anayasa'nın 130. maddesinde öngörülen bir politika uygulanacağı ve boraks gibi stratejik madenlerin devletleştirileceği belirtilmişti.

İçte güven ve huzuru sağlamak, devlet işleyişini kolaylaştırmak için de Anayasa'nın 53. maddesinde sıralanan **devrim yasaları**'nın titizlikle uygulanacağı, Yargıtay, Danıştay ve Yüksek Hâkimler Kurulu yasalarında gerekli değişikliklerin yapılacağı; sendikalar ile **grev** ve **lokavt** yasaları arasındaki çelişkilerin ve boşlukların da giderileceği açıklanmıştı.

Erim hükümetinin programının sonunda, **Atatürkçülük** bir kez daha vurgulanarak şöyle denilmişti:

"Türkiye'yi bölmek isteyenlere, fırsat isteyenlere fırsat verilmeyecektir. Yurdumuzu Atatürk ülküsünden saptıracak sağ ya da sol bir diktatoryanın ve anarşinin kucağına asla ve asla düşürmemek hükümetimizin en başta güdeceği amaçtır." (Metin: TCH, II, 209-224)

Programda genellikle Türkiye Cumhuriyeti'ne dünyada saygınlık kazandıran Atatürkçü çizginin gözetileceği, devrimlerin korunacağı ve onlardan sapmaların giderilerek günün koşullarına göre her alanda yeni düzenlemelerin yapılacağı belirtilmişti. Program, içeriği ve anlatımı ile umut vericiydi. Ama asıl sorun uygulamanın nasıl olacağı, Anayasal kurumların özerkliklerinin ellerinden alınıp alınmayacağı ve çıkartılacak yasaların özgürlükleri kısıtlayıcı hükümler getirip getirmeyeceği idi.

CHP ve AP Meclis grupları hükümete güvenoyu verilip verilmemesi konusunu kararlaştırmak üzere ertesi 3 Nisanda toplanmışlardı. CHP grubunda söz alan **Ecevit**, güvensizlik oyu verilmesini ya da grubun serbest bırakılmasını önermişti. **İnönü** ise, güvenoyu verilmeyecek olursa bunun yeni bir askeri darbeyi kaçınmaz kılacağını belirtmiş ve **"Ülkeyi sokakta bulmadık!"** demişti. Tartışmalı geçen oturumda 50'ye karşı 100 oyla hükümete güvenoyu verilmesi kararlaştırılmıştı. Buna koşut olarak **Demirel**'in katılmadığı AP grup toplantısında da güvenoyu verilmesi 76'ya karşı 108 oyla benimsenmişti. Böylece Millet Meclisi, 46 olumsuz ve 3 çekimsere karşı 321 oyla **Erim** hükümetine güvenini belirtmişti. Bu, son yıllarda hiç bir hükümetin sağlayamadığı bir çoğunluk demekti. Ama CHP'deki **Ecevit-İnönü** anlaşmazlığı, bundan sonra daha da büyüyerek **İnönü**'nün önce Genel Başkanlıktan, arkasından da kurucularından olduğu partiden istifasına kadar varacaktı.

Reform hükümeti işe başlarken **muhtıra**'nın sahibi askeri güç, anarşik eylemlerin sürdürülmesi karşısında kimi sert önlemler almak yoluna gitmişti. **Halk Kurtuluş Ordusu** adını alan sol eylemciler, tutuklanmış olan arkadaşları **Deniz Gezmiş** ve **Yusuf Aslan**'ı kurtarmak, bir yandan da hükümetin içte güveni sağlayamayacağı düşüncesini yaymak için yeni eylemlere girişmişlerdi. İstanbul'da İş Bankası ve Ziraat Bankası şubeleri basılarak bir miktar para alınmıştı. Arkasından iş adamları **Mete Has** ile **Talip Aksoy** ve Doktor **Rahmi Duman**'ın oğlu kaçırılarak (15 Nisan) ailelerinden büyük miktarda paralar elde edilmişti. Ankara'da bazı banka şubeleri soyulmuştu. Öğrenci eylemleri yüzünden kimi üniversitelerde ya da fakültelerin bazılarında dersler tatil edilmişti. Bu ortamda anarşik eylemlerle kolayca mücadele edebilmek için Anayasa'da değişiklikler yapılacağı söylentileri yayılmıştı. Başbakan **Erim** 10 Nisanda bunları yalanlayarak şöyle konuşmuştu:

"Biz Anayasa'yı uygulamak için geldik. Mesela Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, mahkemelerin bağımsızlığı, TRT'nin özerkliği, üniversitenin özerkliği... Ben şahsen bunlara çok inanmış bir insan olarak işin başına geldim. Binaenaleyh (bundan ötürü) **şimdi gelip de, bunları değiştirelim teklifi ile ortaya çıkamam!"** (İ.Cem, OİM, I, 1665) Bunlar Anayasa profesörü bir Başbakandan beklenen açıklamalardı. Ama çok geçmeden, olaylar başka yönde gelişip muhtırayı verenler de baskılarını artırınca **Erim** (şahsen) verdiği sözü unutarak AP Genel Başkanı **Demirel** gibi 1961 Anayasası ile ülkenin yönetilemeyeceğini öne sürecekti! Kabinedeki kimi Bakanlar, kuşkusuz Genelkurmay Başkanı **Tağmaç**'ın ve Kuvvet Komutanlarının çok önceden kararlaştırmış oldukları görüşü benimseyerek Anayasa'da değişiklikler yapılarak hükümetin yetkisinin artırılması gerektiğini istemeye başlamışlardı. Çünkü **12 Mart Muhtırası**'ndan birkaç gün sonra komutanların Cumhurbaşkanı'na **ikinci bir muhtıra** daha verdikleri anlaşılmıştı. **İsmail Cem** 17 Mart 1971'de Milliyet'teki yazısında bu muhtırada yapılması istenen reform ve düzenlemelerin şöyle sıralandığını açıklamıştı:

1) Anarşik hareketlerin ve aşırı sağ-sol akımların önlenmesi için Anayasa'nın 'Kişinin Temel Hak ve Ödevleri' bölümündeki 8 maddenin değiştirilmesi,

2) Seçim Kanunu'nda yapılacak değişiklikle okuma-yazma bilmeyenlere oy hakkı tanınmaması,

3) Toprak reformunun gerçekleştirilmesi,

4) Atatürk inkılaplarının korunması (Agy, 1,54).

Hükümetin güvenoyu almasından sonra, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki olaylar, sağ-sol çatışmaları hakkında bilgi vermek ve gereken önlemlerin alınmasını dilemek amacıyla Dekan **Şerafettin Turan** ile Yönetim Kurulu Üyesi **Erdoğan Akkan,** Başbakan Yardımcısı **Koçaş**'ı ziyaret etmişlerdi. **Koçaş**, onları, yanında Devlet Bakanı **Arar,** İçişleri Bakanı **Hamdi Ömeroğlu** ve Sağlık Bakanı **Türkân Akyol** olduğu halde kabul etmişti. Görüşmeler sırasında **Arar,**

sorunun ancak Anayasa'da üniversite özerkliğini daraltan bir değişiklikle çözülebileceğini söylemiş, **Koçaş** da o görüşe katılmıştı. Böylece hükümetin ilk aşamada askerlerin istediği bir Anayasa değişikliğine gitme kararında olduğu anlaşılmıştı. Nitekim bu ziyaretten birkaç gün sonra 22 Nisanda Başbakan **Erim** radyoda yaptığı konuşmada, hükümetin yetkilerinin artırılması ve Anayasa'da değişiklik yapılması gerektiğini belirtmişti. Bunları yıllardır adeta serbestçe çalışan sağ ve sol örgütlerin kötülüklerine son vermek için istediğini belirten Başbakan, **"Alacağımız tedbirler, kafalarına balyoz gibi inecektir!"** demişti. Gerçekten de bu demecin ardından yurt düzeyinde bir **balyoz** hareketine girişilerek birçok kimse tutuklanmıştı. 26 Nisanda da 11 ilde, İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt'te bir ay süreyle **sıkıyönetim** ilan edilmişti. Ama bu süre, uzatmalarla yıllarca devam edecekti.

Bu yönelme basında kimi eleştirilere neden olmuştu. **İsmail Cem, 'İçimizdeki Düşman'** başlıklı yazısında, ülkeyi 10 yıl öncesine, 1950'li yıllara döndürmeye çalışmanın yanlış olduğunu belirterek, **"İçimizde düşman yaratılmasına, Türkiye'nin bir cadı kazanına dönmesi ihtimaline ve eğilimlerine karşı çıkmak, bütün yurtseverlerin başlıca görevi olmalıdır"** demişti (Milliyet, 27 Nisan 1971). **D.Avcıoğlu**'nun **Devrim** dergisinde ise hükümetin bu tutumu **Abdülhamit** döneminin baskısına benzetilmiş ve bütün bunlara karşın 'devrim' yolundaki mücadelenin sürdürüleceği söylenmişti.

"Erim hükümeti, şiddet yolunda Abdülhamit'ten, Vahidettin'den daha başarılı olamaz... Devrim'in kanunları mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe, bizim kafalarımızdaki cereyan boğulmadıkça, başladığımız devrim, bir an bile durdurulamayacaktır." (TBD, 312)

Sıkıyönetim Komutanlıkları hemen ertesi gün DEV-GENÇ, Ülkü Ocakları ve Doğu Kültür Ocakları'nı kapatmıştı. Arkasından Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin yayınlanmaları durdurulmuştu.

2- SÜRDÜRÜLEN EYLEMLER, GÖZALTI/TUTUKLAMA VE DAVALAR

Sıkıyönetim'in ilanından sonra sağda çarpışan militan gruplar eylemlerini durdurup gelişmeleri izlemeye ve ondan olabildiğince yararlanmayı yeğlemişlerdi. Buna karşın aşırı sol, eylemlerini sürdürmüştü. **Türk Halk Kurtuluş Ordusu** adını alan bir grup, muhtırayı izleyen günlerde, Şarkışla yakınlarında tutuklanan **Deniz Gezmiş** ve **Yusuf Aslan**'ı kurtarabilecekleri düşüncesiyle 17 Mayıs 1971'de İsrail'in İstanbul Başkonsolosu **Efraim Elrom**'u evinden kaçırmışlardı. Saptadıkları plana göre **Elrom**'dan sonra **dağ ekibi**'nde bulunan grup da Malatya-Kayseri karayolu üzerindeki **Kürecik radar üssü**'nde çalışan Amerikalılan kaçıracak, böylece hükümetle daha geniş çapta bir pazarlığa girişebileceklerdi.

Ama İsrail Konsolosunun kaçırılması Hükümetin çok sert tepkisine yol açmıştı. Başbakan Yardımcısı **Sadi Koçaş,** hükümet adına 17/18 Mayıs gecesi radyoların 22.45 haber bülteninde şu bildiriyi okumuştu:

"İsrail Devleti'nin İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom, bugün İstanbul'daki evinden silahlı dört zorba tarafından kaçırılmıştır. Türkiye'de görev yapan, Türk kanunlarının ve geleneksel Türk konukseverliğinin himayesi altında bulunan bir kişiye karşı girişilen bu alçakça saldırının, bugüne kadar çeşitli kanunsuz hareketlerde bulunan ve amacı Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak ve parçalamak olan gizli örgüt mensupları tarafından yapıldığı ve saldırganların kimlikleri tespit edilmiş bulunmaktadır. Kendilerini Türk Halk Kurtuluş Cephesi Merkez Komitesi olarak tanıtan saldırganlar, küstahlıklarını daha da ileriye götürerek, Türk Devleti ve Hükümeti ile şartlar ileri sürerek pazarlığa girişmeye kalkışmak cüretini göstermişlerdir. İstekleri, 'Devrimci' adını verdikleri, ele geçmiş bütün tedhişçilerin, 20 Mayıs saat 17'ye kadar serbest bırakılmalarıdır. Aksi halde kaçırdıkları Başkonsolosu kurşuna dizeceklerini bildirmektedirler. Şimdi kararımızı kendilerine bildiriyor, kamuoyuna açıklıyoruz:

Başkonsolos, bu bildirinin yayımlanmasını takip eden en kısa süre içinde derhal serbest bırakılmadığı takdirde, sözü geçen gizli örgütle uzaktan yakından ilişkisi bulunanlar ve masum gençlerimizi kışkırtıcı yayın ve sözlerle kanunsuz hareketlere teşvik eden ve kimlikleri güvenlik kuvvetlerince öteden beri bilinen kimseler, sıkıyönetim bölgeleri dışında bulunsalar bile Sıkıyönetim Kanunu gereğince derhal gözaltına alınarak en yakın Sıkıyönetim Komutanlığına teslim edileceklerdir. Adam kaçıranlar, bunlara yataklık edenler, saklandıkları yeri bildikleri halde haber vermeyenler için idam cezası verilmesini öngören kanun tasarısı TBMM'ye sunulacaktır. Bu arada kaçırılan konsolosun hayatına kastedildiği takdirde sevk edilecek kanun makabline de teşmil edilerek (daha öncesi için de uygulanarak), **gerek bu şeni fiili** (kötü eylemi) **işleyenler, gerekse aynı örgütün mensubu bulunanlar ve aynı suçtan sanık tutulanlar hakkında da aynı kanun uygulanacaktır.**

Bu bildiri, bütün Sıkıyönetim Komutanlıkları ile sıkıyönetim bölgesi dışında kalan idare amirlerine ve emniyet makamlarına kesin emir niteliğindedir."

Sadi Koçaş'ın Başbakan İdari Yardımcısı olarak okuduğu bildiri metninin Bakanlar Kurulu kararına dayanıp dayanmadığı ya da en azından öteki Bakanların bundan haberli olup olmadıkları anlaşılamamıştı. Üstelik TBMM'nce kabul edilip edilmeyeceği bilinmeyen bir yasa değişikliğinden, idam cezalarının geriye dönüşlü olarak uygulanacağından söz edilmesinin mevcut yasalarla bağdaşacağı hayli kuşkulu görülmüştü. Gerçi **Koçaş**'ın yalnız Başbakan'a bir bildiri yayımlamak istediğini söyledikten sonra bir gözdağı vermek isteğiyle böyle bir metin ha-

zırladığı sonradan anlaşılmıştı ama bildiri ile birlikte bir dizi tutuklamalar ve gözaltına almalar da başlamıştı.

Koçaş'ın konuşmasının ardından 19 numaralı bir bildiri yayımlayan I. Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Org. **Faik Türün** de şunları açıklamıştı.

"1- Aşağıda isimleri yazılı şahıslar, yurt dışında veya Türkiye'nin neresinde olurlarsa olsunlar, en kısa zamanda Sıkıyönetim Komutanlıklarına, mahalli, askeri veya mülki makamlara veya Konsoloslukları-mıza teslim olacaklardır. Teslim olmadıkları takdirde bunları görüp yerlerini bildirmeyen, teslim etmeyen veya gizleyen suç ortakları da gözaltına alınacaklardır.

2- Kendiliğinden teslim olmayıp aramalar sırasında taannüt gösterenler (inat edenler), **direnen veya tehlikeli bir aletle mukavemete yeltenenlere karşı 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 4. maddesi gereğince silah kullanılacaktır.**

3- Masum gençlerimizi kışkırtıcı yayın ve sözleriyle kanunsuz hareketlere teşvik eden bu şahısların yakalanmalarında mahalli, askeri ve mülki makamların icraatında yardımcı olunmasını sayın halkımızdan rica ederim."

Sıkıyönetim Komutanlığı'nın bu bildirisine, gözaltına alınmaları istenen 49 kişilik bir liste de eklenmişti. Listede **Tarık Zafer Tunaya, İsmet Sungurbey, Bahri Savcı, Mümtaz Soysal, Muammer Aksoy**'dan oluşan 5 profesörle **Doğan Avcıoğlu, Yaşar Kemal, İlhan Selçuk, Samim Kocagöz, Muzaffer Erdost** gibi yazarlar ve yayıncılar ile bazı sendikacıların adları da bulunmaktaydı. Gözaltına alınanlar İstanbul'da **Davutpaşa Kışlası**'na konulmuşlardı. Yayımlanan bildirilere göre onlara yüklenen suç, İsrail Başkonsolosunu kaçıranları dolaylı ya da dolaysız biçimde desteklemek, yüreklendirmek idi. Bununla birlikte gözaltına alınanlar **Aksoy**'un önerisi ile suçlarının ne olduğunun bildirilmesi için Sıkıyönetim Komutanlığı'na dilekçe ile başvurmuşlardı. Gelen yanıtta kendilerinin **"Çeşitli suçlardan dosyalarının bulunduğu"** ve sırası geldiğinde sorguya çekilecekleri bildirilmişti (Kocagöz'ün anıları, Cumhuriyet, 17 Şubat 2000). O günlerde Türkiye'nin çeşitli yerlerinde gözaltına alınanların sayısı 427'yi bulmuştu.

Öte yandan İsrail Başkonsolosunu bulmak için 23 Mayısta İstanbul'da sokağa çıkma yasağı konularak evler teker teker aranmıştı. Ancak **Elrom**'un dirisi değil ölüsü ele geçirilebilmişti. Bu kez de THKO eylemcilerinden **Mahir Çayan** ile **Hüseyin Cevahir** son bir umutla İstanbul Maltepe'de bir eve girip **Sibel Erkan** adındaki küçük bir kızı rehin almışlardı. Güvenlik güçleri Sibel'i kurtarmayı başarmış, **Cevahir** öldürülmüş, **Çayan** da yaralı olarak ele geçirilmişti. Bu arada Nurhak dağlarında kır gerillacılığı yapan **Sinan Cemgil** ile arkadaşları Akçadağ yakınındaki **Kürecik radar üssü**'nü basıp orada çalışan Amerikalıları rehin almak ve Gaziantep'ten Adıyaman'a para götüren banka arabasını ele geçirmek için harekete geçtiklerinde, 31 Mayıs sabahı jandarmalar ve köylüler tarafından sarılmışlardı. Çıkan çatışmada **Sinan Cemgil, Kadir Manga** ve **Alparslan Özdoğan**

öldürülmüş, **Hacı Tonak** ile **Mustafa Yalçıner** ise yakalanmışlardı. Grupta bulunan diğer 2 kişi o gün kaçmışlar, ama ertesi günü köylüler tarafından yakalanıp, jandarmaya teslim edilmişlerdi. Nurhak dağları kır gerillacılarının da sonu olmuştu. Bu son olayda köylülerin güvenlik güçleriyle birlikte hareket etmeleri ayrıca düşündürücü olmuştu (Turhan Feyizoğlu "Nurhak'ta Bir Şafak Vakti", Cumhuriyet, 7 Haziran 1998). THKO üyesi olan **Cihat Alptekin** ile **Tayfun Cinemre** de o günlerde Tekirdağ'da ele geçirilmişlerdi. THKO eylemcileri liderlerinin çoğunu yitirmişlerdi. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı mayıs başında öğrenci derneklerinin çalışmalarını durdurmuştu. ODTÜ Fikir Kulübü de mahkeme kararı ile kapatılmıştı (12 Mayıs). **Deniz Gezmiş**'le birlikte yakalananlar ise yargılama sonucunu beklemeye başlamışlardı.

CHP Genel Başkanı **İsmet İnönü,** Sibel'in kurtarılmasıyla ilgili olarak, sıkıyönetimin ve güvenlik güçlerinin çok sorumlu davranarak büyük bir başarı kazandıklarını, ifratçıların artık barınamaz hale geldiklerini söylemişti. Ama öte yandan Başbakan **Erim**'i ziyaret ederek nedenleri belirtilmeden sürdürülen gözaltına alma ve tutuklamalara son verilmesi gerektiğini de belirtmişti. Başbakan **Erim** ise bu konuda Sıkıyönetim Komutanlıklarını uyaracağı yerde valiliklere bir genelge göndermekle yetinmişti (İPSY, 237 vd.).

Davutpaşa Kışlası'nda gözaltına alınanlar bir süre sonra serbest bırakılmışlardı. Ne ki toplumdaki huzursuzluk ve güvensizliği belirli ölçüde gideren bu çabalar yanında gözaltına alma ve tutuklamaların sürdürülmesi, gazeteci, yazar, öğretim üyesi birçok kişi hakkında yersiz suçlamalar ve ihbarlara dayanılarak davalar açılması, bir başka huzursuzluk doğurmuştu. Ankara'daki fakülte dekanları ile yüksekokul müdürlerini gruplar halinde toplayan Sıkıyönetim Komutanı Korg. **Namık Kemal Ersun,** onlardan, kurumlarında eylemcilerle ilişkili gördükleri ya da eğilimi olduklarından kuşku duydukları öğretim üyesi, öğretmen, hizmetli ve öğrencileri komutanlığa haber vermelerini istemişti. Komutan bu haber vermenin imzalı ya da imzasız bir yazıyla veya telefonla yapılabileceğini de belirtmiş ve üstelik sıkıyönetim bittiğinde söz konusu yazıların imha edileceğini de ekleyerek bir güvence vermek istemişti! Bu sözler, açıkçası gerçeklere dayanmayan ve kişisel anlaşmazlıklardan ya da mesleki rekabetlerden kaynaklanan bir ihbar furyasını başlatma demekti. Nitekim söz konusu toplantılardan birkaç gün sonra Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Dekanı **Sevinç Karol**'un ihbarı üzerine, aralarında tanınmış fizikçilerimizden Prof. **Rauf Nasuhoğlu** olmak üzere, **Burhan Cahit Ünal** ve **Mahide Oruç**'un da bulunduğu öğretim üyeleri gözaltına alınmışlardı. İstanbul'da gözaltına alınanlar **Davutpaşa Kışlası**'nda toplanırken, Ankara için **Yıldırım İnzibat Karakolu**'ndaki tutukevi seçilmişti.

12 Mart Muhtırası'ndan sonra ilan edilen Sıkıyönetim Komutanlıklarınca yürütülen gözaltına almalar ve soruşturmalar **Erim**'in reform kabinesi süresiyle sınırlı kalmayıp 1974'e kadar sürmüştü. Bu yıllar boyunca, sağ ve sol eylemciler, DEV-GENÇ, THKO, Ülkü Ocakları, İhtilalci İşçi-Köylü Partisi davaları gibi çok sanıklı ve çok yönlü davalar dışında birçok yazar, düşünür, öğretim üyesi, öğret-

men ve emekli subaylar hakkında da şu ya da bu nedenle dava açılmış, yüzlerce kişi gözaltına alınmış, içlerinden bir kısmına da işkencede bulunulmuştu. Bu gruba giren soruşturma ve davalarda genellikle sanıklara yüklenen suç, Anayasal düzeni değiştirip **Marksist-Leninist** yeni bir düzen kurma eylemine toplu ya da bireysel olarak katılma olmuştu. Bu yüzden de haklarında düzenlenen iddianamelerde genellikle Ceza Yasası'nın 141, 142 ve 146. maddelerinin uygulanması istenmişti. Bu tür davalardan önemli sayılabilecek olanlar şöyle özetlenebilir:

Madanoğlu davası:

27 Mayıs devrim hareketinin güçlü komutanlarından Em.Korg. **Cemal Madanoğlu,** 1961 Anayasası'nın kendisine tanıdığı **tabii senatör** olmayı kabul etmemişti. Ancak 1965'te Cumhurbaşkanınca **kontenjan senatörü** seçilmişti. 27 Mayıs öncesinde Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı olan Alb. **Osman Köksal** ise yeni Anayasa'nın yürürlüğe girmesiyle tabii senatör olarak C.Senatosu'nda görev üstlenmişti. 12 Mart'a giden anarşi ortamında her ikisinin Anayasal düzeni değiştirmek amacıyla ordu içinde gizli örgüt kurdukları savıyla İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca haklarında soruşturma başlatılmıştı. TBMM'ne yapılan başvuru üzerine de dokunulmazlıkları kaldırılmıştı. **Madanoğlu-Köksal** ikilisi tutuklanırken (6 Eylül 1971) onlarla işbirliği yaptıkları ve **Devrim** dergisi çevresinde bir cunta oluşturarak **Marksist-Leninist** bir rejim kurmak istedikleri öne sürülen yazar ve aydınlar da aynı dava kapsamı içine alınmışlardı. Bunların başında **Devrim** dergisi sahip ve başyazarı **Doğan Avcıoğlu** ile **İlhami Soysal, Cemal Reşit Eyüpoğlu, İlhan Selçuk, Ali Sirmen, Hıfzı Kaçar, Ahmet Güryüz Ketenci** de bulunmakta idi. İlk olarak İsrail Başkonsolosu **E.Elrom**'un kaçırılması üzerine tutuklanmış olan **İlhan Selçuk, İlhami Soysal** ve **Doğan Avcıoğlu** 18 Aralık 1971'de serbest bırakılmışlardı. Bu kez **Madanoğlu** davası sanıkları arasına alındıklarından 1972 Ekiminde yeniden tutuklanmışlardı. 19 Ekimde gözaltına alınan **Selçuk, Ziverbey Köşkü** diye anılan Erenköy'deki ünlü sorgulama evine götürülmüştü. Kendi anlatımına göre **Ziverbey Köşkü**'ndeki tutuklular 1944'te Turancılar davasında ortaya atılan **Tabutluklar**'ı andıran kötü koşullar içinde bulunuyorlardı ve kendilerine zaman zaman türlü işkenceler yapılmaktaydı. Saçları sıfır numara ile tıraş edilen, el ve ayaklarına zincir vurulan **Selçuk** yatakta öylece yatmak ve tuvalete bile zincirlerle gitmek zorunda bırakılmıştı.. **Kontrgerilla** örgütünden olduklarını açıklayan subaylarca sorgulanmış, ayrıca kendisinden, sorulan sorulara yazılı olarak yanıt vermesi de istenmişti. **İlhan Selçuk, Ziverbey Köşkü**'nde bir ay kaldıktan sonra **Davutpaşa Kışlası**'ndaki tutukevine gönderilmişti. Duruşmalara başlamadan önce de **Soysal** ve **Avcıoğlu** ile birlikte tutuksuz yargılanmak üzere 30 Aralık 1972'de serbest bırakılmışlardı. 2 numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'ndeki **Madanoğlu** davasına ancak 9 Ocak 1973'te başlanabilmişti. Yaklaşık 21 ay süren duruşmalar, 2 Ekim 1974'te sona ermiş, bütün sanıklar beraat etmişlerdi. Buna ilişkin gerekçeli kararın sonunda, **"Sanıkların kendilerine yüklenen suçu işlemedikleri hususunda mahkemece yukan**

da belirtilen delillerin serbestçe takdir ve münakaşa neticesinde tam vicdani ve hukuki kanaate ulaşıldığı" belirtilmişti (Ayrıntı: İ. Selçuk, Ziverbey Köşkü).

Ziverbey Köşkü'nde aynı türde sorgulanan bir grup, Genelkurmay'da 12 Mart öncesindeki 'müdahale' hazırlıklarının içinde bulunmuşken 15 Mart 1971'de emekli edilen 5 general ve amiralden biri olan Tümg. **Celil Gürkan** ve onunla birlikte emekliye ayrılan 3 kurmay albay ile bir binbaşı olmuştu. İstanbul Sıkıyönetim Komutanı **Faik Türün**'ün emriyle 30 Mayıs 1973'te İzmir'de gözaltına alınan **Gürkan**, emniyet görevlilerince İstanbul'a getirilmişti. Orada sıkıyönetim görevlilerine teslim edilmiş ve gözleri bağlı olarak **Ziverbey Köşkü**'ne götürülmüştü. Sabıkalılara yapılan bir işlemle cepheden ve yandan fotoğrafları çekildikten sonra el ve ayak bileklerinden zincirle bağlanmıştı. Sorgulamaya alındığında Org. **Faruk Gürler** ve **Muhsin Batur**'la birlikte Anayasal düzeni değiştirmeyi amaçlayan bir cunta kurmak ve kendisi gibi emekli edilen 13 subayla birlike Silahlı Kuvvetler'den öç almaya and içmekle suçlanmıştı. Oysa o günlerde **F.Gürler,** Cumhurbaşkanı adayı olmak için Kontenjan Senatörlüğüne atanmış, bu nedenle de Silahlı Kuvvetler'den emekli olmuştu. **M.Batur** ise Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevini sürdürmekteydi. Böylece soruşturma bir Kuvvet Komutanına yönelik demekti ve **Gürkan** ile öteki emekli subayların ordu içinde varlığı bilinen gruplar arası bir hesaplaşma amacıyla gözaltına alındıkları anlaşılmıştı. Kendilerine yüklenen suçlamaları reddeden **Gürkan** ve arkadaşları hakkında dava açılacak bir kanıt bulunamamıştı. Sonunda **cuntacı** diye suçlanmak istenen **Gürler** ile **Batur**'un Silahlı Kuvvetler içindeki durumları da dikkate alınarak Sıkıyönetim Savcılığına bile gönderilmeden serbest bırakılmışlardı. Böylece **Gürkan, Ziverbey Köşkü**'ne getirilişinin altıncı gününde serbest bırakılmıştı (OMB, 43-86).

Bomba davası:

6 Mayıs 1972 günü İstanbul'da **İbrahim Çenet** adlı bir öğrencinin giriştiği eylemde elinde patlayan bir bomba kendisinin yaralanmasına yol açmıştı. Yapılan sorgulama sonucunda da bombanın **Boğaz Köprüsü**'nü uçurmaya yönelik olduğu kanısına varılmış ve eylem Anayasal düzeni silah zoruyla değiştirip; yerine **Marksist-Leninist** bir düzen kurmaya yönelik bir grubun girişimi olarak yorumlanmıştı. İlk olarak bir hava yüzbaşısı gözaltına alınmış ve onun Em.Kur.Alb. **Talat Turhan**'la yakınlığı saptanınca **Turhan**'ın da sorgulanmasına karar verilmişti. Böylece kovuşturma 37 sanıklı bir davaya dönüşmüştü. **Talat Aydemir**'in 21 Mayıs 1963'teki darbe girişiminden sonra emekli edilen **Talat Turhan**'ın baş sanık olduğu bomba davasında onunla birlikte aralarında eski Milli Birlikçilerden **Numan Esin** ile Em.Yrb. **Rafet Kaplangil,** Mareşal **Fevzi Çakmak**'ın damadı **Adnan Çakmak**'ın da bulunduğu bazı subaylarla MTTB eski başkanlarından **Yüksel Çengel** ile Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı eski Başkanı **Alp Kuran** ve daha bazı sivil kişiler de yargılanmışlardı. **Talat Turhan**, 4 Temmuz 1972'de tutuklandıktan sonra ay sonuna kadar **Ziverbey Köşkü**'nde alıkonulmuş ve aynı

biçimde sorgulanmıştı. Sanıkların gençleri de içine alan bir büyük cuntanın üyeleri olduğu ve **Celil Gürkan** aracılığı ile de **Gürler-Batur** ve Deniz Kuvvetleri Komutanı **Kemal Kayacan**'la ilişkilerinin bulunduğu saptanmaya çalışılmıştı. Duruşmalarda 27 Mayıs sonrasında demokrasinin yaşatılması için ordu içinde kurulan gizli örgütün üyesi olduğunu çekinmeden söyleyen **Talat Turhan** kendisini, **"Ben ihtilalciyim, bomba atmam!"** diye savunmuştu. Silahlı Kuvvetler'deki gruplar arası çekişmeler hakkında geniş açıklamalarda da bulunmuş ve **bomba davası**'nın Atatürkçülerin ve 27 Mayısçıların tasfiyeleri için açıldığını öne sürmüştü. Cezaevinden Genelkurmay Başkanlığı'na ve Başbakan **Bülent Ecevit**'e gönderdiği mektuplarla sorgulama sırasında işkenceye uğradığından ötürü de şikâyette bulunmuştu. İstanbul Sıkıyönetim 2 Numaralı Mahkemesi'nde görülen dava 1975'e kadar uzamıştı. En sonunda **Ecevit** başkanlığındaki CHP-MSP ortak hükümetinin çıkardığı genel af yasasını dikkate alan mahkeme, 5 Aralık 1975'te davanın 'düşmesine' karar vermişti (Ayrıntı: Bomba Davası).

İsrail Başkonsolosu **Elrom**'un kaçırılmasıyla ilgili olarak **Davutpaşa Kışlası**'nda gözaltına alındıktan sonra serbest bırakılanlardan bir kısmı hakkında değişik ihbarlar ve iddialarla yeni soruşturmalar başlatılmış, yeni davalar açılmıştı. Bunun en tipik örneği dönemin Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı **Mümtaz Soysal**'a ilişkin soruşturmada yaşanmıştı. Hacettepe Üniversitesi'nden **Ali Ertuğrul** ve **Vedat Sezer** adlı iki profesör, **Soysal**'ın 25 Mart 1971 akşamı verilen bir kokteylde, **"Fakültede tek renk vardır, o da kırmızıdır. Bunun değişik tonları olabilir. Fakat başka bir renge müsamaha edilemez"** dediğini kendi rektörlüklerine ihbar etmişlerdi. Rektör **İhsan Doğramacı** da bu konuda soruşturma açılması için hemen harekete geçmişti. Böylece dosya Ankara Cumhuriyet Savcılığı'na kadar gelmiş, ancak savcı **İbrahim Çetin Yetkin**, herhangi bir delile dayandırılmayan bu dosya için takipsizlik kararı vermişti. **Soysal,** kendisini 2 yıldan beri uğraştıran bu dosya kapanınca ihbarcılar hakkında iftira davası açmıştı (Yedigün, 3 Şubat 1974, sayı: 25). Ama bu arada, başka bir iddia ile dava açılmıştı. Düzenlenen iddianamede Anayasa profesörü olan **Soysal**'ın **'Anayasaya Giriş'** adlı ders kitabında **komünistlik** propagandası yaptığı öne sürülmüştü. Sonunda da bu savla 6 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı.

Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı **Uğur Alacakaptan** ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı **Şerafettin Turan** haklarında da DEV-GENÇ'e yardım ettikleri savıyla davalar açılmıştı. Alacakaptan'la ilgili davada aynı fakülteden Doç. **Mukbil Özyörük** ile Asistan **Uğur Mumcu** ve **Adil Özkol** da onun suç ortakları sayılmışlardı. **Alacakaptan** bu savla tutuklanmış ve Mamak Cezaevi'ne konulmuştu. 1973'ün bir kış günü bahçedeki buzları kırmakla görevlendirilmiş ancak bunu yapmaya çalışırken bel kaymasına uğramıştı (SAPİ, 50 vd.).

Şerafettin Turan hakkındaki dava ise aynı fakülteden Prof. **Cemal Alagöz**'ün 1972 Nisanında Sıkıyönetim Komutanlığı'na yaptığı ihbara dayanılarak başlatılan soruşturma sonunda açılmıştı. Oysa o aylarda **Alagöz** hakkında bir 'disiplin soruşturması' yapılmakta olup bir süre sonra da fakültedeki boykotlar sıra-

sındaki 'öğretim üyeliği vekar ve onuruyla bağdaşmayan' davranışları ve yönetimi yersiz suçlamaları yüzünden Ankara Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 16 Haziran 1972 gün ve 1385 sayılı kararı ile **'kusur bildirme'** cezasına çarptırılmıştı. Aynı fakülteden Prof. **Mustafa Akdağ**, Doç. **Özdemir Nutku,** Asistanlar **Musa Çadırcı** ve **Atilla Erdem** ile sekreter vekili **Adnan Yeşiloğlu** da DEV-GENÇ'lileri destekleme konusunda dekana yardımcı oldukları savıyla sanıklar arasına alınmışlardı. 1973 Nisanında Ankara 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde duruşmalar başladığında **Mustafa Akdağ** vefat etmişti. CHP Genel Başkanı **B.Ecevit** onun cenazesinin kaldırıldığı gün verdiği demeçte, **"Akdağ, iftiracıların yeni bir kurbanıdır!"** demişti (Barış, 26 Nisan 1973). Tutuklama olmaksızın sürdürülen dava, 1.5 yıl sürmüş ve 5 Eylül 1974'te sona ermişti. Savcı Yzb. **Baki Tuğ** son mütalaasında **Çadırcı** ve **Yeşiloğlu** dışındaki sanıkların Ceza Yasası'nın 146/3 maddesine göre, yani **"Anayasal düzeni zorla değiştirme eylemine bireysel olarak katılma"** eyleminden ötürü cezalandırılmalarını istemişti. Ancak mahkeme 5 Eylülde açıklanan ve oybirliği ile alınan 1974/2 sayılı kararı ile tüm sanıkları beraat ettirmişti. Savcı **Tuğ**'un, kararın bozulması için Askeri Yargıtay'a yaptığı başvuru da 1. Dairenin 3 Mart 1975'te oybirliği ile aldığı 75/45 sayılı kararı ile reddedilmişti. Haksız ihbara dayanan bu dava sonuçlanınca **Ş.Turan** ihbarcı öğretim üyeleri hakkında maddi ve manevi tazminat davası açmıştı. Ankara Birinci Asliye Hukuk Mahkemesi ihbarcıları 50.000 lira manevi tazminat ödemeye mahkûm etmişti. Ancak davalıların başvurusu üzerine iki kez Yargıtay'a giden karar, sonunda, 2'ye karşı 3 oyla bozulmuştu.

Uğur Mumcu, 30 Aralık 1974'te **Yeni Ortam**'da çıkan yazısında, bu tür asılsız ihbarlarda bulunan 20 profesör, 2 doçent ve 5 asistanın adlarını sıraladıktan sonra, **"Bunlara vatana yaptıkları yüksek ve şerefli hizmet için altın, gümüş ve bronz madalya takılsa, hak etmediler mi?"** diye sormuştu.

O dönemin en ilginç davalarından biri de, içlerinde **Altan Öymen, Emin Galip Sandalcı** ve yayınevi sahibi yazar **Erdal Öz**'ün bulunduğu bir grubun, **"Sofya'ya uçak kaçırmak için illegal örgüt kurmak"**la suçlanmaları olmuştu. Ancak o yıllarda hakkında çeşitli suçlamalarla pek çok dava açılan kişi **Uğur Mumcu** olmuştu. Yedeksubay Okulu'ndan çavuş olarak çıkartılan **Mumcu**, kendi deyimiyle 2 yıl boyunca değişik davalarda sanık olarak yargılanmış ve birkaç kez de tutuklanmıştı. Ama bütün bunların sonunda Türk basını, yazılarını belgelere dayandıran bir köşe yazarı; Türk toplumu, inançla konuşup kitleleri harekete getiren bir konuşmacı ve Türk düşün yaşamı da **'Sakıncalı Piyade'** adını verdiği ibret alınacak bir kitap ve bir oyunla güçlü bir yazar kazanmıştı.

Sıkıyönetim uygulamalarında kimi kitap ve dergiler de teröre yardım ediyor diye yasaklanmış ve ellerinde bu tür yayınlar bulunanlar hakkında soruşturmalara gidilmişti. Sıkıyönetimce yürütülen bu tür gözaltına alma ve tutuklamalarda hükümetin gereken etkiyi gösteremediği, dahası hükümet üyeleri arasında bunları hoş karşılayan ve kabine toplantılarında olup bitenleri belirli kişi ya da makamlara haber verenlerin olduğu anlaşılmıştı. Şöyle ki Başbakan Yardımcısı **Attila Karaos-**

manoğlu, başkanlık ettiği bir Bakanlar Kurulu toplantısında bu tür tutuklamaların görüşülmesini istediğinde kimi üyelerin hemen kalkıp dışarıya çıktıklarını ve bir daha kendisine başkanlık etme olanağının tanınmadığını belirtmektedir. Gene onun anlatımına göre, gözaltına alınmış olan arkadaşlarını ziyaret etmek istediğini söylediğinde hükümetteki bazı Bakanlar buna sert tepki göstermişlerdi (Cumhuriyet, 12 Mart 2000).

Öte yandan eylemler ve soruşturmalar, özgürlüklerin kötüye kullanıldığı gerekçesiyle Anayasa'da değişiklikler yapılması için yeni bir dayanak olarak kullanılmıştı. **Necmettin Erbakan**'ın başkanı bulunduğu **Milli Nizam Partisi**, Anayasa'ya ve Siyasal Partiler Yasası'na aykırı davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla 21 Mayıs 1971'de kapatılmıştı. Partinin kuruluşu 8 Şubat 1970'te Ankara Büyük Sinema'da düzenlenen toplantıda **tekbir** getirilerek açıklanmıştı. Genel Başkanlığı üstlenen **Erbakan,** 27 Nisanda verdiği bir demeçte Türkiye'nin **Ortak Pazar**'a girmesine karşı çıkmış ve partisinin ekonomik görüşlerini şöyle özetlemişti:

"Türkiye, batılı devletlerin ortak pazarına değil, doğulu ülkelerin ortak pazarına girmelidir. Türkiye, batılılara göre geri, doğululara göre ileri ülkedir. Türkiye Ortak Pazar'a bugünkü koşullarla girecek olursa bir sömürge haline gelecektir. Ortak Pazar bugünkü haliyle üç katlı bir binaya benzemektedir. Üst katta Amerika Yahudileri, orta katta Avrupalı icracılar oturmaktadır. Şimdi alt katta oturacak uşak-kapıcı aranmaktadır. Türkiye bunun için Ortak Pazar'a alınmak istenmektedir." (Cumhuriyet, 28 Nisan 1970)

Anayasa Mahkemesi, Milli Nizam Partisi'nin arkasından, Türkiye'de bir **Kürt sorunu** bulunduğunu öne sürerek **"Ülkede azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünü bozma"** savıyla TİP'in de kapatılmasına karar vermişti (20 Temmuz 1971). Böylece sağ ve sol uçta bulunan iki siyasal partinin örgütleri kapatılmıştı. Üstelik TİP Genel Başkanı **Behice Boran** ve partinin üst yöneticilerinden bir kısmı tutuklanarak haklarında dava açılmıştı. Ama onların temsil ettikleri düşünceler ortadan kaldırılamadığı için ilk fırsatta aynı adla ya da değişik adlarla yeni partiler kurulacaktı.

3- BUNALIMDAN ÇIKIŞ UMUDU: ANAYASA'DA KÖKLÜ DEĞİŞİKLİKLER

İşte bu ortamda Başbakan **Erim** ülkede huzur ve güveni sağlamak ve öngörülen reformları gerçekleştirebilmek için hükümetin yetkilerinin artırılması gerektiğini söylemeye başlamıştı. Başbakan'a göre bu denli özgürlükçü bir Anayasa Türkiye için 'lüks' idi. Başta Genelkurmay Başkanı **Tağmaç** olmak üzere yüksek rütbeli subaylar da çok önceden Anayasa'da köklü bir değişiklik gerektiğine karar vermiş olduklarından ordu ile, çok partili düzene geçildiği 1940'lı yılların sonlarında gerektiğinde **'hürriyetlere şal örtme'**yi çözüm olarak gören Başbakan'ın

görüşleri örtüşmüştü. Başbakan hükümetin güvenoyu almasının arkasından bu yolda ilk girişimde bulunmuştu. 2 maddelik bir Anayasa değişikliği öngören bir tasarıyı CHP Grup Başkanlığına göndererek **İnönü**'nün bunu uygun görüp görmediğini öğrenmek istemişti. Söz konusu değişikliğin, Fransız Anayasası'nın yürütmeyi geniş yetkilerle donatan 2 maddesinin çevirileri olduğu anlaşılmıştı. Fransa'da bu maddeler Cezayir savaşı sırasında Gnl. **de Gaulle**'e parlamento yerine karar verme yetkisi tanıma amacıyla düzenlenmişti. Hükümetin böylesi yetkilerle donatılmasının yerinde olmadığına inanan **İnönü,** Başbakan'a telefon ederek tasarıyı uygun bulmadığını belirtmişti (İPSY, 241).

Daha önce belirttiğimiz gibi 1961 Anayasası'nda ilk değişiklik 1969 milletvekili seçimlerinden sonra, **Demirel**'in üçüncü hükümeti döneminde ve eski demokratlara siyasal haklarının geri verilmesi için yapılmıştı. Bu amaçla '**Milletvekili Seçilme Yeteneği**' başlıklı 68. maddenin sonundaki ağır hapse mahkûm edilmiş ya da kamu hizmetinden yoksun bırakılmış olanların milletvekili seçilemeyeceklerini belirleyen hükmünden, **'affa uğramış olsalar da'** kısmı metinden çıkartılmıştı. Buna paralel olarak Anayasa'nın geçici 11. maddesi de yürürlükten kaldırılmıştı (6 Kasım 1969). Söz konusu değişiklik AP lideri **Demirel**'in engellemeye çalışmasına karşın CHP'nin ve özellikle de **İnönü**'nün kararlı ve ısrarlı çabalarıyla gerçekleştirilmişti (EK-VIII/a). Ama AP'nin o iktidarı döneminde bu kez **Demirel**'in ısrarıyla Anayasa'da iki önemli değişiklik daha yapılmıştı. Bunlardan birincisiyle, Genel Seçim ya da Ara, Yenileme, İl Genel Meclisi, Belediye Seçimleri gibi adlarla her yıl yeni seçimler yapma gibi aşırı bir seçim trafiğinin önlenmesi istenmişti. Haklı sayılacak bu değerlendirme sonucunda Anayasa'da değişikliğe gidilmiş ve 17 Nisan 1970'te yürürlüğe giren 1254 sayılı yasa ile, 73. maddeye Senato yenileme ve milletvekili ara seçimlerinin genel seçimlerle birlikte yapılacağına ilişkin 2 bent eklenmiş, ayrıca geçici bir 10 madde düzenlenmişti. İkinci değişiklik ise, **ormanların korunması** ve seçimlerde oy kazanma gibi birbirine zıt iki açıdan değerlendirilmesi gereken bir özellik taşımıştı. 1961 Anayasası'nda ulusal servet olan ormanların korunması ve alanlarının genişletilmesi için gereken önlemlerin alınmasını içeren özel bir maddeye de yer verilmişti. Söz konusu 131. maddenin sonunda da **"Orman suçları için genel af çıkarılamaz, ormanların tahribine yol açacak hiçbir siyasi propaganda yapılamaz"** denilmişti. Bu kısıtlama orman köylülerinden oy almaya çalışan siyasileri memnun etmemişti. Bu nedenle Anayasa'nın 73. maddesindeki değişikliğin yapıldığı gün kabul edilen 1255 sayılı ikinci bir yasa ile 131. maddedeki o hüküm metinden çıkartılmıştı (EK-VIII/b).

Erim hükümetinin iş başına gelişinden yaklaşık 2.5 ay sonra **27 Mayıs Devrimi**'nin yıldönümünde bir mesaj yayımlayan Cumhurbaşkanı **C.Sunay,** 1961 Anayasası'nı övgüyle andıktan sonra onda bazı değişiklikler yapılması gerektiğini şöyle açıklamıştı:

"Anayasa'nın on senelik uygulamasında görülen aksaklıklar ile hürriyetlerin ihlali, iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmanın düzenlenen

plan ve programlar gereğince sağlanmasını engelleyerek memleketi huzursuz kılan anarşik bir durumun gelişmesine yol açmış ve nihayet Silahlı Kuvvetlerimizi, 12 Mart Muhtırası'nı vermeye mecbur etmiştir.

Son olaylar karşısında kapsamı kadar ağırlıkta tarihi bir sorumluluk da yüklenen Anayasamız, mahfuz (saklı) **tuttuğu ilkeleri yanında, hürriyetleri yok etme hürriyetini, millet egemenliğinin koyduğu esaslar dışında kullanılmasını ve gereklerinin keyfi olarak yerine getirilmesi yetkisini hiçbir kimse veya hiçbir organa tanımamıştır...**

Hürriyet ve Anayasa'ya karşı saygımızı tazeleyen bu bayram gününde, bilhassa belirtmek isterim ki, Anayasa'da yapılması öngörülen değişiklikler, bir asırdan beri insan hakları ve vatandaşlık uğrunda gerçekleştirmeye çalıştığımız Anayasa gelişmelerini geriletmeyecektir..."

Başbakan **Erim** de aynı gün verdiği demeçte, Cumhurbaşkanı gibi Anayasa'da bazı değişiklikler yapılması gerektiğini savunmuştu. **"Bana göre 1961 Anayasası Türkiye tarihinde önemli bir aşamadır"** diyen **Erim**, şöyle devam etmişti:

"Ancak ana haklar ve hürriyetler, bunları yıkmak, yok etmek isteyen anarşistlere karşı korunmuş mudur? (...) İnsan Hakları Sözleşmesi'nde bir 17. madde vardır. Bu madde hürriyetleri basamak yapıp onları yıkmayı yasak etmiştir... Anayasa'nın sağladığı imkânları kullanıp Türkiye'de sınıf diktatoryası kurmaya yahut Türkiye'yi Orta Çağın karanlıklarına doğru geri götürmeye kimsenin hakkı ve imkânı olmamalıdır."

Başbakan, Silahlı Kuvvetler'in görüşünü yansıtan Cumhurbaşkanı **Sunay** gibi, yapılacak değişiklikte bir geriye dönüşün söz konusu olmadığını, Avrupa Anayasaları düzeyinin gözetileceğini de eklemişti:

"Değişikliklerden sonra Türk Anayasası, ileri batı demokrasilerinin, İtalya'nın, Fransa'nın, Almanya'nın anayasalarının hiçbirinden bir adım geri kalmayacaktır."

Böylece **27 Mayıs Anayasa Bayramı**'nda, kapsamlı bir Anayasa değişikliği açıklanmıştı. Öngörülen değişiklik ise iki aşamada gerçekleştirilmişti. İlk olarak siyasal partilerin ekonomik çıkar çevrelerinin etkisinde kalmadan demokratik hayatın gerektirdiği çalışmaları yürütebilmeleri için kendilerine hazine yardımı yapılması önerilmişti. Bu öneri, iç siyasal yaşamda bir **reform** sayılmış ve Anayasa metnine eklenmesi gerekli görülmüştü. Ancak bu öneriye TBMM üyelerinin ödenekleriyle ilgili bir değişiklik de eklenmişti. Böylece 30 Haziran 1971'de Anayasa'nın 2 maddesinde değişiklik yapılmıştı. 56. maddeye de şu bent eklenmişti:

"Son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisi'nde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir."

Öteki değişiklikle de TBMM üyelerinin ödenek ve yolluklarına ilişkin 92. maddenin son bendi metinden çıkartılmıştı. Bu bentte ödenek ve yolluklarda yapılacak artışlardan ancak gelecek milletvekili seçiminden sonra yararlanılabileceği hükmü bulunmaktaydı. Bu hükmün çıkartılmasıyla milletvekili ve senatörler yapılacak artışlardan hemen yararlanmak olanağına kavuşmuşlardı (EK-VIII/c).

Ama bunun arkasından hükümet, Anayasa'nın birçok maddesinde değişikliği içeren çok geniş bir tasarı hazırlamıştı. Bunda TRT'nin özerkliğinin kaldırılması, üniversitelerin özerkliğinin sınırlandırılması, Anayasa Mahkemesi ile Yargıtay ve Danıştay'ın yetkilerinin kısıtlanması ve hükümete **kanun gücünde kararname** çıkarma yetkisinin verilmesi öngörülmüştü. Son bunalım ve terör olayları konusunda özellikle üniversite öğretim üyelerini ve öğrencileri sorumlu gören **Erim,** sık sık üniversite özerkliğinin rejimi yıkıcı şekilde kullanıldığını, sten tabancalı gençlerin yerden bitmediklerini, onların kafalarının yıkana yıkana bu hale getirildiğini öne sürmeye yönelmişti. Üniversiteler Yasası'nda yapılacak değişiklikleri görüşmek üzere oluşturulan komisyona çağırılan üniversite ve yüksekokullar temsilcileri önünde konuşan **Erim, Adnan Menderes**'i andıran bir üslupla üniversiteleri suçlamış ve 12 Mart öncesine dönülmeyeceğini vurgulayarak **'arı kovanına çomak sokmak**'tan çekinmeyeceğini söylemişti. Kendisi de bir profesör yani üniversite öğretim üyesi olan **Erim,** politikaya atıldıktan sonra iki kez Ankara Hukuk Fakültesi'ndeki görevine dönmüştü. Ancak üçüncü dönüşünde fakültesi bu isteğini çoğunluk oylarıyla kabul etmemişti. Dolayısıyla onun üniversiteleri suçlamasında duygusallığın büyük payı olduğu açıktı. Nitekim davranışlarındaki bu tutarsızlık Ankara Üniversitesi temsilcisi **Ş.Turan** tarafından aynı gün Başbakanlık makamında kendisine hatırlatıldığında **Erim,** bazı nedenler ileri sürerek hemen savunmaya geçmişti.

Başbakan, partilerin Anayasa değişikliği tasarısı hakkındaki görüşlerini almak istemişti. **İnönü,** CHP'nin Merkez Yönetim Kurulu toplantısında tasarının tek yanlı olduğunu, aşırı sağ-dinci akımlara karşı bir önlem getirmediğini açıklamıştı. 1961 Anayasası'nın halkoyuna sunulmasında **hayır** oyu kullanmış olan AP yönetimi ve Genel Başkan **Demirel** ise değişiklik girişimini benimsemekle kalmamış, yeni bazı önerilerde de bulunmuştu. AP'ye göre **tabii senatörlük** kaldırılmalı, Anayasa, Yargıtay ve Danıştay Başkanları da kendi kurullarınca seçilmeyip Cumhurbaşkanı'nca atanmalıydı. Hükümet tasarısı TBMM'ye sunulmuş ve partiler arası bir komisyona havale edilmişti. O günlerde siyasal parti temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda konuşan Devlet Bakanı **İsmail Arar,** onlara Başbakan'ın ivedi olarak, TBMM tatilde iken TRT, üniversiteler, toprak reformu gibi konularda **kanun gücünde kararname** çıkarma yetkisi istediğini belirten bir not dağıtmıştı. Başbakan konuşmalarında hep ordunun böyle bir değişiklik istediğini yinelemişti. **İsmet İnönü** durumu saptayabilmek için **Tağmaç**'la görüşmeyi gerekli görmüştü. Ama bu görüşme Genelkurmay Başkanı'nın öngörülen değişiklikleri ezberlediğini ve bunların gerekçelerini açıklamaya çalıştığını göstermişti. **Tağmaç**'a göre son bunalımın ana nedeni, **"Türkiye'deki 'toplumsal uyanış'ın ekonomik**

gelişmeden hızlı olması, bir dengesizliğin ortaya çıkması" idi. Hızlı toplumsal uyanışın nedeni de 1961 Anayasası'ydı; bu nedenle onda gerekli **rötuşlar** yapılmalıydı. Konu üniversitelere geldiğinde **Tağmaç**, 'kabahatin yüzde ellisinin üniversitelerde, üniversite özerkliğinde olduğunu' öne sürmüştü. Ama **İnönü** onun görüşüne katılmayıp şöyle konuşmuştu:

"Bak iki gözüm. Sen benden ne istiyorsun biliyor musun? Bu memleketin, yetişmeleri için en çok emek verdiği insanlar kendi kendilerini yönetemezler. Sen, benim buna inanmamı istiyorsun. Doğrudur, olaylar çıkıyor, polis geliyor, jandarma giriyor, hatalar yapılıyor. Ama bütün bunlar halledilebilir hususlardır; özerklik içinde. Onlar kendilerini yönetemiyorlarsa onları ben yöneteceğim diye ortaya çıkan kimselerin onlardan fazlalıkları nedir? Akla gelecek soru bu değil midir? En çok emek verdiğimiz insanların, en çok yatırım yaptığımız insanların kendi kendilerini yönetemeyeceklerini bana kabul ettiremezsiniz." (Agy, 245)

Daha sonra **Tağmaç** bunalımı aşmak için bir yol göstermesini isteyince **İnönü,** Fransa'da devrimden bu yana iki krallık, 5 cumhuriyet dönemi yaşandığını anımsatarak, toplum hayatında tılsımlı reçeteler bulunmadığını, demokrasinin yerleşmek için sabır ve kararlılık istediğini belirtmişti.

AP, başından beri Anayasa değişikliğinin öncüsü olmuştu. **Bozbeyli**'nin başında olduğu **Demokratik Parti** ile **Feyzioğlu**'nun kurduğu **Güven Partisi** de çok geçmeden AP'nin yanında yer almışlardı. **İnönü**'nün **Tağmaç**'la konuşmasından sonra CHP de değişiklik hakkında kesin bir tavır almamış, olayların gelişmesini beklemeye koyulmuştu. Bu arada **Erim** ve **Tağmaç, İnönü**'yü ziyarete gelmişler ve değişikliğin Meclislerin tatile girmesinden önce gerçekleştirilmesini istemişlerdi. **inönü**, istenen değişikliğin parlamenter düzende temelli bir değişiklik getirmediğinden memnun olduğunu belirtmiş, **Ecevit** ise bazı maddelerde kolaylıkla değişiklik yapılabileceğini açıklamıştı. Duraksamalar daha çok **"Temel hak ve hürriyetlerin özü, sınırlanması ve kötüye kullanılması"** başlıklı 11. maddede yapılacak değişiklik üzerinde yoğunlaşmıştı. Sonunda 18 Ağustosta toplanan CHP Meclis Grubu değişikliklerin desteklenmesi yolunda bağlayıcı karar almıştı. **Toker**'in anlattığına göre, **İnönü** o akşam eve **"Büyük gün! Büyük gün!"** diye dönmüştü. **İnönü**'nün sevinci 27 Mayıs döneminde olduğu gibi, ordunun isteğini yerine getirip kışlasına dönmesini sağlamaya öncelik vermesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Böylece değişiklik için gerekli olan üçte iki çoğunluğun kolaylıkla sağlanacağı anlaşılmıştı. Anayasa değişikliği 20 Eylül 1971'de TBMM'de 4'e karşı 373 gibi çok büyük çoğunlukla kabul edilmiş ve buna ilişkin 1488 sayılı yasa ertesi günü Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmişti. Böylece başlangıçta, Anayasa'nın 20 maddesinde değişiklik yapılması öngörülmüşken değişiklik ondan daha fazlasını, 35 maddeyi kapsamıştı. Bunlar AP'nin istediği doğrultuda yapıldığı için **Demirel** haklı olarak, **"Nihat Erim, değişiklikleri bizim taslaktan almıştır!"** diye övünmüştü. Ama gerçekte Cumhurbaşkanı **Sunay**'ın belirttiği gibi.

"Adalet Partisi, Anayasa değiştirmek oldu mu yardımcı olur, diğer meselelerde ise hükümeti desteklemez" idi (Batur, ANGÖ, 404). Bu değişikliklerin en önemlileri kuşkusuz, özgürlüklerin sınırlanmasına ilişkin 11. madde ile üniversitelerde devlet denetim ve gözetiminin sağlanmasına, TRT'nin özerkliğinin kaldırılıp tarafsız bir kurum haline getirilmesine, din ve vicdan özgürlüğüne, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay'ın yetkilerinin sınırlandırılmasına ilişkin olanlardı (Metin: EK-VIII/ç). Bunların kapsamları yönünden önem taşıyan bazıları karşılaştırmalı olarak şöyle belirlenebilir:

Md. 11: Temel Hak ve Hürriyetler

1961 metni:

"Temel hak ve hürriyetler, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınarlanabilir.

Kanun, kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz."

1971 değişikliği:

1961 Anayasası'nda **"Temel hakların özü"** biçiminde olan başlık **"Temel hak ve hürriyetlerin özü, sınırlanması ve kötüye kullanılması"**na dönüştürülerek bunun bir sınırlama olduğu anlatılmak istenmişti. Madde şöyle düzenlenmişti:

"Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasa'nın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir.

Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz.

Bu Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanarak, nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kasdı ile kullanılamaz.

Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunda gösterilir."

1971 değişikliğinde göze çarpan ilk özellik, metinlerin ancak yasalarda ya da yönetmeliklerde görülen biçimde çok geniş tutulmasıydı. Temel özgürlükleri belirleyen 11. maddedeki değişikliğin son bendindeki ayrıntıların bölücü akımlara karşı getirildiği kuşkusuzdu. Maddede boyuna tekrarlanan **"ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlük"** deyimi, Anayasa'nın öteki maddelerinde yapılan değişikliklerde de sık sık kullanılmıştı. Bu yüzden de bundan böyle siyasal söylemde bir slogana dönüştürülmüştü. Değişikliğin birinci bendinde özgürlüklerin değişik birçok nedenle kısıtlanabileceği belirtilmişken, bunun hak ve özgürlüklerin özüne do-

kunmayacağına ilişkin ikinci bentteki hüküm, biraz boşlukta kalmış demekti. Bu içeriği ile 11. madde, **Tanör**'ün değerlendirmesi ile, "Devletin özgürlükler dünyasında neyi yapamayacağını değil, neleri yapabileceğini gösteren genel bir yetki kuralı görüntüsü kazanmıştı." (OTAG, 317)

1961 metninde **"Özel hayatın gizliliğine dokunulamaz"** diye genel bir kural içeren 15. maddesi sonuna, günün koşulları dikkate alınarak **"Adli kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır"** hükmü eklenmişti. Bunun gibi **Vicdan ve din hürriyeti**'ni düzenleyen ve dinin ve dinsel duyguların siyasal amaçlarla kullanılamayacağını, bu gibiler hakkında ceza kovuşturması yapılacağını içeren 19. maddede derneklerin ancak yetkili mahkemece kapatılacağına ilişkin hüküm çıkartılmıştı. Anarşik ve bölücü akımlarla eylemleri önleyebilmek düşüncesiyle basın özgürlüğüne ilişkin 22. ve 26. maddelerde yapılan değişikliklerle, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin ya da kamu yararının gerektirdiği hallerde dergi ve gazetelerin yetkili mercinin emriyle toplattırılmasına olanak sağlanmıştı. Kişi güvenliğine ilişkin 30. maddede, tutuklanan kişinin yargıç önüne çıkarılmasını belirleyen süre 24 saatten 48 saate, toplu olarak işlenen suçlarda ise 7 güne çıkartılmıştı. Sendika kurma hakkına ait 46. maddenin başındaki **"Çalışanlar ve işverenler"** deyimi **"İşçiler ve işverenler"** biçiminde değiştirilerek, çalışanların yani devlet görevlilerinin sendika kurma hakları kaldırılmıştı. Bununla ilgili olan ve memurlarla kamu iktisadi kuruluşlarında çalışanların siyasal partilere üye olamayacaklarını belirleyen 119. maddeye, sendikalara üye olamama da eklenmişti. **Milli Güvenlik Kurulu**'nun kuruluşunu ve yetkilerini düzenleyen 111. maddede de önemli bir değişiklik yapılmıştı. 1961 Anayasası'nda bu kurulun aldığı kararların Bakanlar Kurulu'na 'yardımcılık etmek' üzere alınan 'temel görüşler' olduğu belirtilmişti. Şimdi söz konusu kararlara işlerlik kazandırmak düşüncesiyle, bu tümce **"gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder"**e dönüştürülmüştü. Ayrıca, bu kurula ordu kesiminden Genelkurmay Başkanı ile 'kuvvet temsilcileri'nin katılması öngörülmüşken bu kez temsilci yerine 'Kuvvet Komutanları' denilmişti.

Yürütme gücünün artırılmasına yönelik olarak yargıya başvurma yetkisinin kullanılmasında da kısıtlamaya gidilmişti. 114. maddeye **"Yargı yetkisi, yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini sınırlayacak tarzda kullanılamaz. İdari eylem ve işlem niteliğinde yargı kararı verilemez"** bendi konulmuştu.

Anayasa değişikliğinde, bunalımın başlıca suçlusunun üniversiteler olduğu varsayımının doğal sonucu olarak, ona ilişkin 120. madde yeniden düzenlenmişti. Yönetmeliği andırır biçimde çok uzun olan bu madde ile 1961 Anayasası'nda **"Üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir"** hükmündeki özerklik kavramı teke indirilerek **"Üniversiteler özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir"** denilmişti. Ayrıca bu özerkliğin ancak maddede öngörülen sınırlar içinde geçerli olduğu vurgulanmıştı. Bunun dışında, öğretim üyeleri ve yardımcılarının siyasal partilere üye olmalarına ve genel merkez yönetimlerin-

de görev almalarına olanak veren son bendi de metinden çıkartılmıştı. Değişiklikte üniversiteler üzerinde devletin denetim ve gözetimini sağlamayı öngören ayrıntılara da yer verildiğinden yeni hüküm şu biçimi almıştı:

"Üniversiteler, Devletin gözetimi ve denetimi altında, kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir..."

Üniversitelerin kuruluş ve işleyişlerinin ve devletin denetim ve gözetiminin nasıl yapılacağının özel yasa ile belirleneceğinin vurgulandığı madde, boykot ve işgal gibi nedenlerle aksayan öğretime başlanması sağlanamayacak olursa hükümetin söz konusu fakülte ya da üniversitenin yönetimine el koymasını öngören bir bent de içermekteydi:

"Öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde Bakanlar Kurulu, ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların idaresine el koyar ve bu kararını hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısının onamasına sunar. Hangi hallerin el koymayı gerektireceği, el koyma kararının ilan ve uygulanma usulleri ile süresi ve devamınca Bakanlar Kurulu'nun yetkilerinin ne olacağı kanunla düzenlenir."

Sözü edilen **el koyma**, bir tür **sivil sıkıyönetim** demekti. Üstelik metinde tehlikenin 'giderilememesi' değil de 'giderilmemesi' denilerek hükümete çok geniş bir takdir hakkı tanınmıştı.

121. maddede yapılan değişiklikle de TRT'nin özerkliği kaldırılmıştı. **"Radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenir. Her türlü radyo ve televizyon yayımları tarafsızlık esaslarına göre yapılır"** hükmü yalnızca **tarafsızlık** ilkesine indirgenmişti:

"Radyo ve televizyon istasyonları ancak Devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenir."

Sıkıyönetim'in hangi hallerde ilan edileceğiyle ilgili 124. maddeye, "Anayasa'nın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması" etkeni de neden olarak eklenmişti.

Bunların dışında yargıçlık mesleği, savcıların durumu, Anayasa Mahkemesi ile Yargıtay, Danıştay, Sayıştay ve askeri yargının verecekleri kararların niteliklerini ve sınırlarını belirleyen değişiklikler de yapılmıştı. Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçimini düzenleyen 145. maddedeki değişiklikle üyelerden birinin üniversitelerin ilgili öğretim üyelerinden olması koşulu kaldırılmıştı. Asıl önemlisi. Yüksek Mahkeme'nin yasaları ve TBMM içtüzüklerini **"Anayasaya uygunluk"**ları açısından inceleme yetkisi sınırlandırılarak salt, **"Anayasada gösterilen şekil şartlarına uygunluk"** yönünden denetlemeye dönüştürülmüştü (Md. 147). Öte yandan, 1961 hükmüne göre, **"TBMM'de temsilcisi bulunan"**, yani Meclislerde tek bir milletvekili ya da senatörü bulunan tüm siyasal partilere Anayasa

Mahkemesi'nde iptal davası açma hakkı tanınmışken bu hak Meclislerde grup kuran veya genel seçimlerde en az % 10 oranında oy almış olan partilerle sınırlandırılmıştı (Md. 149). Ayrıca, Anayasa Mahkemesi kararlarının "gerekçeleri yazılmadan yayımlanamayacağı" hükmü getirilmişti. Öte yandan askeri yargı, asker olmayan kişilerin işledikleri askeri suçlar ya da askeri yerlerde, askerlere karşı işledikleri suçlara da bakmakla yetkili kılınarak sivilleri kapsayacak biçimde genişletilmişti (Md. 138). Danıştay'ın asker kişilerle ilgili davalara bakma hakkı da Askeri Yargıtay'a verilmişti (Md. 140). Bütün bu değişikliklerin yanı sıra Anayasa'ya, Senato yenileme ve milletvekili ara seçimlerinin, 1973 genel seçimleriyle birlikte yapılacağına ve yüksek yargı organlarındaki yeni seçimlere ilişkin 9 geçici madde daha eklenmişti.

Özetlemek gerekirse, **12 Mart Muhtırası**'ndan sonra girişilen Anayasa değişikliğinde, **B.Tanör**'ün belirttiği gibi yürütme gücünün artırılması, yargının yürütme üzerindeki denetiminin azaltılması ve askeri gücün de sivil denetimden sıyrılma isteği başlıca etkenler olmuştu (Agy, 315-317). Ama böylece devlet otoritesi vatandaşların ve toplumun aleyhine büyürken **tabii yargı** kavramından da uzaklaşılmıştı. 1961 Anayasası'nda yapılan bu kapsamlı değişiklikle **Erim**'in öne sürdüğü gibi onun Batı Avrupa anayasaları düzeyine getirildiği artık kolay kolay savunulamazdı.

Kaldı ki 35 maddeyi içeren bu değişiklikle de yetinilmemişti. **N.Erim**'in istifasından sonra Başbakanlığa atanan **Ferit Melen** Hükümeti döneminde Anayasa'nın 4 maddesindeki bentler değiştirilmiş ve metne 2 geçici madde daha eklenmişti. 15 Mart 1973'te yapılan bu değişiklikle **Anayasa Mahkemesi**'nin **Yüce Divan** olarak baktığı ya da siyasal partilerin kapatılmasına ilişkin davalar dışındaki işleri dosya üzerinde incelemesine olanak sağlanmıştı. Ayrıca **Devlet Güvenlik Mahkemeleri** kurulması öngörülmüştü. Nihayet 1973 seçimlerinden sonra kurulan CHP-MSP ortak hükümeti döneminde de Anayasa'nın milletvekili seçilme koşullarını belirleyen 30. maddesinde bir değişiklik yapılmıştı (16 Nisan 1974). Böylece 1961 Anayasası 5 yıl içerisinde 6 kez değiştirilmişti. 157 maddenin yaklaşık üçte biri köklü değişikliklere uğramış ya da metinlerde önemli ekleme ve çıkarmalar yapılmıştı. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra da 27 Mayıs'ın getirdiği özgürlükçü Anayasa tümüyle yürürlükten kaldırılacaktı (Değişikliklerin tümü, EK-VIII/a-e).

4- REFORM YOLUNDA YAPILANLAR, DURAKLAMALAR VE İSTİFALAR

Nihat Erim'in **partiler üstü** hükümeti, ülkede bozulmuş olan güven ve huzuru sağlayıp **12 Mart Muhtırası**'nda vurgulanan ve kendisinin de programında açıkladığı reformları yapmak amacıyla iş başına gelmişti. Göreve başladığının ilk günlerinde bir Anayasa değişikliği de öngörülmemişti. Ancak olaylar ve olgular

bu değişikliği kaçınılmaz bir hale getirdiğinden öncelik de ona verilmişti. Ama bunun yanında iki önemli sorun da belirmişti: **Hükümet programında sıralanmış olan reformları yapmak - Anayasa değişikliğinin gerekli kıldığı uyum yasalarını çıkartmak.**

Hükümetin güvenoyu almasından sonra her Bakanlık kendi alanında yapılacak düzenlemeleri saptamak, bununla ilgili yasa tasarılarını hazırlamak için çalışmalara başlamıştı. Gerçekleştirilecek **reform**'lar içerisinde en önemlisinin **toprak ve tarım reformu** olduğu kuşkusuzdu. Çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak bu alanda kimi atılımlar yapılmış olmakla birlikte, topraksız çiftçi ve köylüyü toprak sahibi kılacak, toprak ağalığına son verecek ve üretimi artıracak önlemleri de içeren gerçek bir **reform** yapılamamıştı. CHP iktidarının 1945'te bu amaçla hazırladığı tasarı küçümsenemeyecek bir muhalefetle karşılanmış ve partiden kopmalara neden olmuştu. CHP'den ayrılıp Demokrat Parti'yi kuranlar **toprak reformu**'na karşı olduklarından onların 10 yıllık iktidarlarında bu soruna eğilinmemişti. 27 Mayıs'tan sonra **İsmet İnönü** ancak bağımsızlarla oluşturduğu üçüncü ortak hükümetinde bunu gerçekleştirmek istemişti. Ancak hükümet programına alınan reform yolunda somut adımlar atılamamıştı. **12 Mart Muhtırası**'nı veren Silahlı Kuvvetler bu gecikmiş sorunun çözümünü istemiş, hükümette görev alan **Attila Karaosmanoğlu** ile ona yakın Bakanlar da buna öncelik vermişlerdi. Böylece hükümet programında, yukarda değindiğimiz gibi öncelikle bir **Toprak Reformu Örgütü** kurulacağı ve **Toprak Reformu Öntedbirler Kanunu**'nun çıkartılacağı belirtilmişti. Bu yasa ile bir kişi ya da ailenin bölgelere göre en fazla sahip olabileceği toprak miktarı da saptanacaktı.

Toprak ve tarım reformuna esas alınacak ilkeleri saptamak amacıyla hemen bir komisyon kurulmuş ve **Birleşmiş Milletler** örgütünden bir uzman da çağırılarak görüşlerinden yararlanılmak istenmişti. Çalışmalar sonunda varılan sonuçlar, **Toprak Reformu Temel İlkeleri ve Stratejisi** adıyla bir metin haline getirilmiş ve bu metin **Yüksek Planlama Kurulu** ile Bakanlar Kurulu'nca da kabul edilmişti (5 Ağustos). Ancak Bakanlar Kurulu'ndaki görüşmelerde başta geniş toprağı bulunan Gümrük ve Tekel Bakanı **Haydar Özalp** olmak üzere kimi üyelerin bu ilkelere karşı çıktıkları görülmüştü. Demokrat Parti'nin izinden giden AP'nin ve onun lideri **S.Demirel**'in etkisi belli olmaya başlamıştı. Bu yüzden ilkeler ve strateji ancak bazı değişikliklerle kabul edilmişti.

Bunun arkasından **Öntedbirler Kanunu**'nun hazırlanmasına geçilmişti. Oluşturulan bir bilim kurulunca tasarı üzerinde çalışılırken, yasanın bir an önce işlerlik kazanması için, bunun **Kanun Hükmünde Kararname** ile yürürlüğe konulması düşünülmüştü. Ama orada da AP'nin muhalefeti ile karşılaşılmıştı. TBMM'de çoğunluğu elinde tutan AP, tasarının 'geleneksel bir yasa' biçiminde Meclis'e gönderilip orada görüşülmesini istemişti. Bu zorunluluk karşısında tasarı 27 Eylülde TBMM'ye sunulmuştu. Kurulan geçici bir komisyona gönderilen tasarı orada birçok değişikliğe uğramıştı. Geçici komisyonun kabul ettiği metinle hükümet programında öngörülen toprak ve tarım reformu arasında büyük bir fark or-

taya çıktığından bu 'aykırılıkları bağdaştırmak' için yeni bir tasarı hazırlama gereği duyulmuştu. Kısacası **toprak reformu**, eskiden olduğu gibi bu kez de büyük toprak sahiplerinin ve onların sözcüsü durumunda olan DP'nin devamı AP'nin engeline takılmıştı.

Toprak ve tarım reformu dışında, hükümetin bir kanadı ve özellikle de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nı üslenmiş olan **İhsan Topaloğlu** için önemli ve öncelikli sorunlar, petrol kaynaklarının arama ve işletilmesinde Anayasa'ya uygun olarak yeni bir politikanın uygulanması, **boraks** gibi stratejik madenlerin devletleştirilmesi idi. Bu amaçlar doğrultusunda hazırlanan **Madencilik Reform Tasarısı,** geniş tartışmalardan sonra Bakanlar Kurulu'nda kabul edilerek Meclis'e sunulmuştu. Fakat gönderildiği komisyona takılıp kalmıştı. Bu durum karşışında yıllardır **ulusal petrol** savaşımı vermekte olan **İhsan Topaloğlu** da Bakanlıktan istifa etmişti. Onun ayrılması yalnız reform kabinesinde ilk gediği açmakla kalmamış, kamuoyunda da yankılar uyandırmıştı. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na önce Çalışma Bakanı **Atila Sav** vekâlet etmiş, çok geçmeden de o göreve TBMM dışından **Nezih Devres** atanmıştı.

Reform hükümetini uğraştıran sorunlardan biri de Türkiye'de **haşhaş (afyon) ekiminin yasaklanması** olmuştu. Dönemin Sanayi ve Teknoloji Bakanı **Ayhan Çilingiroğlu**'nun saptamalarına göre sorunun ortaya çıkması ve çözümü şu aşamalardan geçmişti:

Bilindiği gibi Türkiye, eski çağlardan beri dünyanın en iyi **afyon**'unun çıkarıldığı **haşhaş**'ı yetiştiren ülkelerden biri olarak tanınmıştı. Öyle ki Afyonkarahisar'dan Adıyaman'a kadar uzanan geniş bölgedeki 44 ilde afyon ekimi yapılmakta idi. Tıp alanında ilaç yapımında ve ağır kesici olarak kullanılan haşhaş, aynı zamanda keyif veren bir madde olduğu için yüzyıllar boyunca ekilmesi, satılması ve kullanılması küçümsenemeyecek sorunlar doğurmuştu. Sonunda çıkar yol olarak ekimlerin ve satışların devletlerin denetimi altına alınmasında bulunmuştu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Avrupa ve Amerika'da gençler arasında uyuşturucu bağımlılığının artması afyon tarımını yavaş yavaş uluslararası bir soruna dönüştürmüştü. 1960'lı yıllarda bütün ülkelerde afyon ekiminin izne bağlanması için Birleşmiş Milletler'de Türkiye'nin de katıldığı çalışmalar yapılmıştı. Sonunda 1961'de afyon ekimini lisansa bağlamayan ülkelerde ekimlerin tümden yasaklanmasını öngören bir karar alınmıştı. Bunun gerçekleştirilmesi için de 10 yıllık bir süre tanınmıştı. Böylece Türkiye de haşhaş ekimi yapılan öteki ülkeler gibi ya ekimi izne bağlama ya da onu yasaklama gibi bir yükümlülük altına girmişti. İş başına gelen hükümetler yavaş yavaş tarım yapılan alanları sınırlama yöntemini uyguladıklarından 1971'e gelindiğinde yalnızca 4 ilde haşhaş ekimi yapılmakta idi. Ancak uyuşturucu sorunu dünya ölçüsünde çözülemediği için önemini korumaya devam etmişti. Yabancı ülkelerin çoğunda da çok yanlış bir değerlendirme ile Türk ekonomisinin **afyon** ticaretine dayandırıldığı, uyuşturucu ticaretinin merkezinin Türkiye olduğu ve eğer orada **haşhaş** ekimi yasaklanacak olursa gençliğin uyuşturucu bağımlılığından kurtarılacağı şeklinde bir kanı yaygınlaşmıştı.

1971'de Başkanlık seçiminin yapılacağı ABD'de bu kanı doğrultusunda kimi çözüm yolları da öne sürülmeye başlanmıştı. Washington'daki Türk Büyükelçiliğini ziyaret eden kimi ABD'li senatörler "Türkiye'ye verilecek 7 milyon dolar karşılığında afyon ekiminin yasaklanmasını" önermişlerdi. Başkanlık için yeniden adaylığını koyan **Richard Nixon** da bütün dünya gençliğini **eroin** gibi uyuşturuculardan kurtaracağına söz vermişti. Amerikan diplomatik çevreleri **Süleyman Demirel**'in kendilerine afyon tarımını yasaklamaya söz verdiğini belirterek **12 Mart Muhtırası** ile onun çekilmek zorunda kalmasını üzüntü ile karşıladıklarını açıklamaktan çekinmemişlerdi. Öte yandan birçok ülke basınında da bu konuda Türkiye'ye baskı yapılmasına ilişkin yazılar yayımlanmıştı.

Bütün bu nedenlerle **Erim** hükümetinin **afyon** konusunda kesin bir tavır takınması zorunlu hale gelmişti. Konunun asıl sahibi olması gereken Tarım Bakanlığı ile hükümetin görüşünü dış ülkelerde savunacak olan Dışişleri Bakanlığı bu konuda gereken etkinliği gösteremeyince sorunun çözümünü Sanayi ve Teknoloji Bakanı **Ayhan Çilingiroğlu** üstlenmişti. Afyon ekimi yasaklanacak olursa doğrudan doğruya uğranılacak zarar 6-6.5 milyon dolar olarak hesaplanmıştı. Amerikan Yardım Teşkilatı'nın (AID) ekonomi danışmanlarından Mr. **Kaufman, Çilingiroğlu**'nu ziyaret ederek ülkesinin afyon ekimi yapan çiftçilerin zararını karşılamak için 10 milyon dolar vermeye hazır olduğunu bildirmişti. Ancak Bakanlık bu yasaklama karşısında bir tazminat istemeyi de planladığı için toptan 220 milyon doları bulan bir karşı öneri hazırlamış, daha sonra da bu rakamı 440 milyon dolara çıkarmıştı. Bu yüzden kesin rakamı saptamak amacıyla iki taraf arasında görüşmelere başlanmıştı. Pazarlıklar sürer ve 10 yıllık sürenin dolacağı 31 Mayıs tarihi yaklaşırken Başbakan **Erim, "35 milyon dolar 'hibe'ye karşılık haşhaş ekiminin yasaklanması"**na razı olduğunu bildirmişti. Arkasından uzun yıllar Meclis'in gündeminde bekleyen Birleşmiş Milletler kararının kabulüne ilişkin yasa kabul edilmişti. Böylece Türkiye'de afyon ekimi tümüyle yasaklanmıştı. Ancak 1974'te **Ecevit**'in kurduğu CHP-MSP ortak hükümeti döneminde yeniden afyon ekimine başlanmıştı. Araya **Kıbrıs bunalımı** da girince ABD bu kez Türkiye'ye **ambargo** uygulamaya başlamıştı (12 Temmuz 1974).

Erim başkanlığındaki partiler üstü hükümet döneminde, Milli Eğitim alanında da **reform** adıyla kimi yeni düzenlemeler yapılmış, yasa tasarıları hazırlanmıştı. Bunların en önemlileri, Üniversiteler Yasası'nda büyük değişiklikler öngören tasarının hazırlanıp Meclis'e sunulması ve **imam-hatip okulları**'nın birinci devrelerinin kapatılması olmuştu. Bilindiği gibi çok partili siyasal yaşama geçtikten sonra ortaya atılan sorunlardan biri de bilgili din adamı, imam ve hatip yetiştirmek olmuştu. CHP iktidarı ilk aşamada sorunu **imam-hatip kursları** açmada bulmuştu. Ama 1950'de iktidara gelen **Demokrat Parti** bu kursları okullara dönüştürmüştü. 27 Mayıs 1960'a kadar geçen sürede de 9 imam-hatip okulu açılmıştı. Söz konusu okulların açılması temelde **Öğretim Birliği (Tevhid-i Tedrisat) Yasası**'na aykırı değildi. Ancak toplumun ne kadar imam-hatibe gereksinmesi bulunduğu düşünülmeden imam-hatip okulları açılması, giderek bunların sa-

yısını artırırken eğitim-öğretimde dinsel öğretim/laik öğretim diye bir ikilik de yaratır olmuştu. **27 Mayıs Devrimi** ile iş başına gelen ortak hükümetler de bu konuda bir sınır getirme yerine yeni okullar açmaktan geri kalmamışlardı. CHP'nin başında bulunduğu ikinci ortak hükümet döneminde (1962) 9 imam-hatip okulu açılmıştı. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı içinde bir **Din Eğitimi Müdürlüğü** kurulmuştu. 1965 seçimlerinden sonra **S.Demirel**'in kurduğu AP hükümetleri döneminde bu okulların sayısı daha da artmıştı. **Demirel**'in ilk hükümeti programında, yukarıda belirttiğimiz gibi, **din öğretimi**'ne önem verileceği vurgulanırken. imam-hatip okulları ile, mesleki ve teknik okullardan mezun olanlara **"yüksek öğretim imkânlarının açık tutulacağı"** da belirtilmişti. Böylece her alanda **'dini bütün'** elemanlar yetiştirmeye yönelinmişti. Bu düşüncelerle 1965-1970 yılları arasında açılan 20 yeni okulla birlikte imam-hatip okullarının sayısı 46'ya yükselmişti. Öte yandan 22 Haziran 1965 gün ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle, **Kur'an kursları** açma ve yönetme yetkisi Milli Eğitim'den alınarak Müftülüklere verilmişti. Bu görevin yasal ama **Öğretim Birliği Yasası**'na ve kavramına aykırı olduğu kuşkusuzdu.

Nihat Erim'in reform hükümeti programında yer alan **"Atatürk'ün öğretimde birlik ilkesine aykırı uygulamalara son verilecektir"** vaadine uyularak, 4 Ağustos 1971'de alınan bir Talim-Terbiye Kurulu kararı ile imam-hatip okullarının ilkokula dayalı 4 yıllık birinci devreleri kaldırılmış, 3 yıl olan ikinci devreleri de 4 yıla çıkartılmıştı. Bundan böyle imam-hatip okullarına ancak ortaokulu bitirenler gidebileceklerdi. Bu da çocukların daha bilgili oldukları ve bilinçlendikleri aşamada okul seçmelerini öngördüğü için yerinde bir düzenleme olmuştu. Bu kararların alınmasında, Milli Eğitim Bakanlığı görevini üstlenen **Şinasi Orel**'in ve ona danışmanlık eden eski DPT'li uzmanların büyük rolü olmuştu. Ama bu düzenleme çok sürmemişti. Aşağıda değineceğimiz gibi, 3 yıl gibi kısa bir süre sonra imam-hatip okullarının birinci devreleri yeniden açılmıştı.

Erim hükümeti döneminde, bir **Atatürk Akademisi** kurulmasını öngören tasarı da Bakanlar Kurulu'ndan geçirilerek ekim başlarında TBMM'ye sunulmuştu. Bunların dışında İstanbul'daki Robert Kolej, çıkartılan bir yasa ile **Boğaziçi Üniversitesi** adıyla üniversiteler kapsamına alınmıştı (9 Eylül 1971).

Öteki Bakanlıklarca yapılan yatırımlar, hizmete açılan tesisler arasında **Haliç Köprüsü**'nün temellerinin atılması (17 Aralık) ve **Tatvan-Van-İran demiryolu**'nun hizmete açılması (27 Eylül 1971) anılmaya değer. Ama sosyal güvenlik alanında **BAĞ-KUR** sisteminin uygulamaya konulması önemli bir aşama olmuş. büyük bir boşluğu doldurmuştu. O yıllara gelinceye kadar ülkede başlıca 2 sosyal güvenlik kurumu oluşturulmuştu: **Emekli Sandığı** ve **Sosyal Sigortalar Kurumu.** Ancak doktor, mühendis, sanayici, tüccar, esnaf ve sanatkâr gibi serbest meslek sahipleri bu kurumların şemsiyeleri içine alınmamışlardı. Oysa 1961 Anayasası'nın 48. maddesi **"Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir"** diye genel bir hüküm getirmişti. Sayılarının ne olduğu bilinmemekle birlikte gittikçe artan bu serbest çalışanlar grubunu da güvence altına alıp onlara da belirli koşullar-

la emeklilik hakkı tanımak Anayasal bir zorunluluk demekti. Bu amaçla **Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sigortalar Kurumu** adıyla yeni bir kurum oluşturulması öngörülmüştü. Çalışma Bakanlığı'nca hazırlanan tasarı Meclislerce kabul edilip 1479 sayı ile yasalaşmış ve 14 Eylül 1971'de yayımlanarak yürürlüğe girmişti. Yasa uyarınca kurulan kurum da kısaca **BAĞ-KUR (Bağımsız Çalışanlar Kurumu)** diye anılmıştı.

O dönemde hazırlanan önemli tasarılardan biri de **Memur Yardımlaşma Kurumu** (MEYAK) kurulmasına ilişkindi. Bununla **Ordu Yardımlaşma Kurumu**'na (OYAK) benzer bir kurum öngörülmüştü. Devlet memurları için bir sosyal sigorta niteliğinde olacak böylesi bir kurumun çalışmalara başlaması önemli bir aşama olacaktı. Ama TBMM'ye sunulan tasarı çeşitli engellerle karşılaşacak ve yasalaşmayacaktı.

Erim hükümetinin bir özelliği de, **Kültür Bakanlığı**'nın kurulması olmuştu. **Talât Sait Halman**'ın başına getirildiği bu Bakanlığın daha kuruluş aşamasında gerçekleştirdiği yeniliklerden biri, **Devlet Sanatçılığı** uygulaması olmuştu. Maddi değerler yanında kültüre ve kültürel değerlere önem verilen ileri ülkelerde kendi alanlarında ün kazanmış sanatçıları onurlandırmak ya da ödüllendirmek için çeşitli yöntemler uygulanmasından esinlenilerek Türk sanatçılarını da ödüllendirmek için 1971'de özel bir yönetmelik çıkartılmıştı. Buna göre, Kültür Bakanlığı'nca oluşturulacak komisyonlar aracılığıyla saptanan sanatçılara **Devlet Sanatçısı** sanı verilecekti. Hemen uygulamaya da geçilmiş ve o yıl müzik alanında uluslararası üne kavuşmuş olan şu 11 kişi **Devlet Sanatçısı** seçilmişti: **Adnan Saygun, Necil Kâzım Akses, Ulvi Cemal Erkin, Mithat Fenmen, İlhan Usmanbaş, Güler Uğurata, İdil Biret, Suna Kan, Leyla Erduran, Ayşegül Sarıca** ve **Verda Erman.** Bunların dışında ünlü tiyatro adamı **Muhsin Ertuğrul**'a da **Kültür Adamı** sanı verilmişti. Bu yerinde seçimler yalnız sanatçı kesiminde değil toplumun her kesiminde takdirle karşılanmıştı. **Kültür Adamı** seçme, 1979'da oluşturulan **Kültür Yüksek Kurulu**'nca seçilecek bir kültür adamına her yıl **Kültür Büyük Ödülü** verilmesine dönüştürülmüştü. Bir yönetmeliğe bağlanan bu ödül o tarihten beri uygulanmaktadır. Fakat **Devlet Sanatçılığı** seçimi, 1981, 1987 ve 1988'deki yerinde seçimlerden sonra gelişigüzel dağıtılarak yozlaştırılmış bulunmaktadır.

Reform hükümetinin dış siyasa yönünden en önemli girişimi, Avrupa Ortak Pazarı ile imzalanmış olan **Ankara Antlaşması**'nın yürürlüğe girmesinden sonra sürdürülen görüşmelerin sonuçlandırılarak buna ilişkin Katma Protokolün ve eklerinin TBMM'de kabul edilmesi olmuştu (22 Temmuz 1972). Paris'te yapılan görüşmeler sonunda da o zamana kadar hep Kızıl Çin diye anılan Kıt'a Çin'i ile diplomatik ilişkiler kurulması kararlaştırılmıştı (5 Ağustos 1971).

Öte yandan Anayasa değişikliğinin zorunlu kıldığı uyum yasaları için de bir dizi tasarı hazırlıklarına girişilmişti. Ceza Yasası'nın bazı maddelerini değiştiren ve ona bazı hükümler eklenmesini içeren 3 Ekim 1971 gün ve 1490 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle güvenlik güçleri, boykot, işgal, kamu hizmetlerini engelleme

gibi eylemleri önleyecek yetkilerle donatılmıştı. Ayrıca 'asayişi etkileyen suçların önlenmesi'ne ilişkin özel bir yasa da çıkartılmıştı. Özerkliği kaldırılan TRT için de yeni bir yasal düzenleme yapılmıştı. Ama bu gelişmeler olurken, **sıkıyönetim** uygulamalarında nedeni belirtilmeyen gözaltına alma ve tutuklamaların giderek artması toplumda kimi tedirginlikler doğurmuş, hükümet ile onu destekleyen büyük parti AP lideri **Demirel** arasında sürtüşmeler başlamış, hükümet içindeki görüş ayrılıkları da derinleşerek 11 Bakanın topluca istifalarına kadar varmıştı.

12 Mart Muhtırası ile Başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalan **Demirel**'in, **Erim** hükümetini içtenlikle desteklemeyeceği, onun başarısının kendi başarısızlığına bir kanıt sayılacağı kuşkusunu taşıdığı açıktı. Ama 1965'ten bu yana hep Anayasa'da değişiklik istendiğinden reform hükümetinin bu alandaki girişiminde etkin bir rol oynamaktan çekinmeyeceği de belliydi. **Erim**'in de daha güvenoyu almanın ertesinde, Meclislerde AP'nin desteğini sağlamak düşüncesiyle, **"Demirel bana bir defa gelirse ben ona on defa giderim"** yollu bir demeç vermesi hükümet içinde büyük bir tedirginlik yaratmıştı. AP liderinin desteğiyle öngörülen reformların yapılamayacağına inanan **Karaosmanoğlu** etrafındaki 8'ler grubu 5 Nisanda istifa etmeyi düşünmüşlerdi. Hükümet içindeki bu dalgalanma atlatılmış ama bir tortu da bırakmıştı.

Anayasa değişikliği ile istediklerinden büyük bir kısmını elde etmiş olan AP Genel Başkanı **S.Demirel** bu kez **12 Mart Muhtırası**'na ve hükümet icraatına karşı eleştirilere yönelmişti. Böylece başlayan tartışmalar giderek genişlemiş ve eylül sonlarında bir hükümet bunalımına yol açmıştı. Başbakan Yardımcısı **Koçaş** ile **Demirel** arasında başlayan tartışmaya Kuvvet Komutanları da katılmış ve hükümetin arkasında yer almışlardı. Kara Kuvvetleri Komutanı **Faruk Gürler,** öngörülen reformların Atatürkçü bir görüşle yapılmasını beklediklerini, ancak **'idare-i maslahatçı**'larla, yani günü kurtarmaya çalışanlarla bu reformların yapılamayacağını söylemişti. Bundan cesaret alan **Erim** de **"Mertlik, 12 Mart Muhtırası'nı kabul edip etmediğini Meclis'te söyleyebilmektir"** diyerek **Demirel**'in ve AP'nin muhtıra öncesi durumlarını dikkatle gözden geçirmeleri gerektiğini eklemişti. Bunun üzerine partisinin genel yönetim kurulunu toplayan **Demirel,** AP'li Bakanların hükümetten çekilmesine, çekilmeyenlerin partiden çıkartılacaklarına ilişkin karar aldırtmıştı. Ayrıca bir bildiri yayımlanarak, hükümetin partiler üstü niteliğini gerçekleştiremediği ve kendisine 'bahşedilen anlayış ve olanakları' değerlendiremediği öne sürülmüştü (5 Ekim 1971). AP'li Bakanların çekilmesi hükümetin Meclis'teki çoğunluğunu yitirmesi demekti. Ama öteki parti liderleri ve komutanlarla görüşen **Erim** istifa etmemiş; **Demirel**'den, verilen kararın geri alınmasını istemek uygun görülmüştü. Böylece bir hükümet-**Demirel** çekişmesi başlamıştı. **Demirel, Erim**'i baskı havası yaratmakla, Başbakan da onu kardeşlerine çıkar sağlamak ve yine birtakım özel çıkarlar peşinde koşmakla suçlamıştı. **Demirel** başlangıçta aldıkları kararda direnince **Erim** de hükümetin istifasını vermiş (26 Ekim 1971) ama hükümet sözcüsü **İsmail Arar,** Türkiye'de **olağanüstü hal**'in devam ettiğine dikkatleri çekerek bu istifanın yerine getirilemeyeceğini an-

latmak istemişti. Gerçekten de Cumhurbaşkanı ve Milli Güvenlik Kurulu, hükümetin istifasını kabul etmemişlerdi. Bir genel seçimin yeni bunalımlar doğuracağı kanısında olan **İnönü** de **Sunay**'a hükümetin aynı yapısıyla devam etmesinden yana olduklarını iletmişti. Sonunda **Demirel**, geri adım atmış, AP genel yönetim kurulu, hükümetten çekilme kararını ertelemiş (2 Kasım), arkasından toplanan partinin Temsilciler Kurulu da bunu onaylamıştı. Böylece görünüşte hükümet bunalımı atlatılmıştı. Ama çok geçmeden kabine içinden gelen bir bunalımla karşılaşılmıştı.

O günlerde TBMM'deki çarpıcı bir başka gelişme ise yakınlarına haksız kazanç sağladığı savıyla **S.Demirel** hakkında **Meclis Araştırması** açılması olmuştu (12 Kasım). Bu öneri oylanırken **Demirel** oy kullanmamış ve **"Haksızlık etmeden karar verilmeli"** demişti. Milli Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanan bir **Atatürk Enstitüsü** kurulmasını öngören yasa tasarısı da Meclis'e gönderilmişti. Bu arada Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nde görülmekte olan **Deniz Gezmiş** ve 21 arkadaşının yargılamalarında karar aşamasına gelinmişti. Yakalandığında emniyette yapılan sorgulamasında **"Hükümet istifa etmeseydi THKO olarak mart ayı içerisinde idareyi ele alacaktık"** diyen **Gezmiş** ile arkadaşlarının duruşmalarına, 16 Temmuzda Tuğg. **Ali Elverdi** başkanlığındaki 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlanmıştı. Üç aya yakın süren yargılama 9 Ekim 1971'de sona ermiş ve savcı **Baki Tuğ**'un hazırladığı iddianame doğrultusunda 21 sanık hakkında da Ceza Yasası'nın 146/1 maddesi uyarınca **idam** cezası verilmişti. Onlara yüklenen suç, **Marksist-Leninist** ideolojiyi benimsemek, bu amaçla banka soyma, adam kaçırma yoluyla **'Anayasayı tağyir, tebdil ve ilgaya teşebbüs'** etmek, yani mevcut Anayasal düzeni değiştirme, bir başka şekle sokma ve yürürlükten kaldırma girişiminde bulunma idi. **Deniz Gezmiş** savunmasında iddianame ile son 21 yılın hesabının kendilerinden sorulmak istendiğini ve iddianamenin doğrudan doğruya bir **'kelle isteme'** demek olduğunu öne sürmüştü. Sonunda Mahkeme Başkanı artık gelenekleşmiş olan bir jestle kalemini kırarak idam kararını açıklamıştı. Kararı soğukkanlılıkla karşılayan **Deniz Gezmiş** ve **Yusuf Aslan "Yaşasın bağımsız Türkiye!"** diye bağırmışlardı. Ama idam hükümlerinin uygulanması TBMM'nin bu kararları onaylamasına bağlı olduğu için bu aşamaya kadar geçen sürede verilen cezalar kamuoyunda olduğu kadar siyasal partiler arasında da tartışmalara yol açmıştı. Arkasından yine THKO'dan **Mahir Çayan** ile 4 arkadaşının, tutuklu bulundukları İstanbul Kartal Maltepe'deki Zırhlı Tugay cezaevinden firar etmeleri, sivil asker tüm çevrelerde şaşkınlık yaratmıştı (30 Kasım).

Kamuoyu bu olayları tartışırken **Erim** kabinesinin **'beyin takımı'** sayılan üyelerinin de içinde bulunduğu 11 Bakanın topluca istifa etmesi ise hükümetin kuruluşunda doğmuş olan reform umutlarının tümüyle yitirilmesine yol açmıştı. Başta **Attila Karaosmanoğlu** olmak üzere, **Ayhan Çilingiroğlu, Özer Derbil, Atila Sav, Sadi Koçaş, Şinasi Orel, Türkân Akyol** ve **Hamdi Ömeroğlu**'dan oluşan 8'ler grubunun kararlaştırdıkları istifaya **Selahattin Babüroğ-**

lu, Mehmet Özgüneş ve **Osman Olcay** da katılınca, **Erim** kabinesinden ayrılan Bakanların sayısı 11'e çıkmıştı (2 Aralık 1971).

Gerçi ayrılanlar arasında tam bir görüş birliği olduğu söylenemezdi. Ama hükümetin kurulmasının üzerinden ancak 8.5 ay geçmişken karşılaşılan bu toplu istifa kuşkusuz bir protesto demekti. 11'ler imzalayıp Başbakan **Erim**'e sunduklan ortak istifa mektuplarında hangi umutlarla görev aldıklarını ve hükümet programında vaat edilen reformları anımsatarak bunların gerçekleşmediğini vurgulamışlar ve hükümetten çekilme nedenlerini ana çizgileriyle belirtmeye çalışmışlardı. İmzalı bir kopyasını Sayın **Atila Sav**'dan aldığımız 3.5 daktilo sayfası tutan bu mektuba göre, istifaya yol açan nedenler şöyle maddeleştirilebilir:

1) Hükümet üyeleri arasında inanç ve görüş birliği bulunmaması ve enerji eksikliği:

"Hükümet üyelerinin hepsinin dürüst ve iyi niyetli, bir kısmına enerjik olması, sorunların çözümü için yeterli değildir. Olağan bir koalisyon hükümetinin görevi ötesinde sorumluluklar taşıdığı için Hükümetimizin bir koalisyon hükümetinin zaaflarını bünyesinde bulundurarak başarıya ulaşmasının beklenemeyeceği ortaya çıkmıştır.

Hükümetimizin yüklendiği ağır sorumluluğu taşıyabilmesi ve görevleri başarabilmesi için, bütününün dürüst, iyi niyetli ve enerjik olması yanında, inanç, düşünce ve görüş bakımından kaynaşabilecek durumda olması ve idareyle aydın kamuoyunda destek görmesi gerekir. Yaptığı işlerin ulusun bütünün yararına olması ve toplumun desteğini kazanmasının koşulu da budur."

2) Reformlar konusunda hükümet içinde yapılan engellemeler:

"Olağandışı bir dönemde çok köklü değişiklikler yapma anlamına gelen reformları yapma sorumluluğunu ve görevini yüklenen Hükümete, hem gündelik işlerin yürütülmesinde, hem de reformların yapılmasında çeşitli engellemeler uygulanmaktadır. Toprak Reformu Ön Tedbirler Kanun Tasarısı çalışmalarında bunun açık örnekleri verilmiştir."

3) Adalet Partisi'nin Hükümeti düşürebilmek için takındığı tutum:

"12 Mart Muhtırası'nın yüklediği görevi hızla yerine getirebilmek için Hükümetin seçimlere kadar sürekliliği ve kabul edilebilirliği fiilen yerleşmemiştir. Tam tersine, AP'nin veya AP ile birlikte Meclis'te teşekkül edecek herhangi bir koalisyonun Hükümeti kolaylıkla çekilme zorunda bırakabileceği kabul edilir hale gelmiştir. Bu yönde herkesin gözü önünde türlü denemeler yapılmaktadır."

4) AP'li bir Başbakan Yardımcısının yaptığı çağrışım:

"Son hükümet bunalımı sırasında (26 Ekim öncesi) **hazırlayarak siyasi partilere verdiğiniz memorandum, bu yönde bir değerlendirmeyi sağlayabileceği halde, tartışma konusu bile yapılmamıştır. Adalet Partisi'ne Hükümetteki çalışma arkadaşlarına danışmadan bir Başbakan Yardımcılığı vermeniz ve bu yere 12 Mart Muhtırası'nın suçladığı hü-**

kümetin bir üyesini getirmeniz (Mesut Erez), **bu konunun bütünüyle bir yana bırakıldığı düşüncesini vermektedir.**

5) Maliye Bakanlığı ile Merkez Bankası'nın gereken parasal kaynağı sağlamaya yanaşmamaları:

"Gerek reformların yapılmasında, gerekse kısa vadeli diğer sorunların çözümlenmesinde ağırlığı olan para ve maliye politikasının en bilgili ve yapıcı biçimde formüle edilebilmesinin ve uygulanabilmesinin sağlanması gerekmektedir. Bütünüyle AP hükümetinden devralınmış, AP devrinin ekonomik politikasının hazırlayıcısı, modern iktisat ve maliye anlayışından yoksun ve Hükümetimizle işbirliği yapmaya isteksiz bir Maliye ve Merkez Bankası ekibi, sorunların büyüyerek çözümlerinin güçlenmesine sebep olmaktadır."

6) Durumun kötüye gitmesinden yararlanmak isteyenler:

"Durumun kötüye gitmesinden türlü nedenlerle yarar umanlar; Hükümet değişikliğinde kendilerini iktidara alternatif görenler; faşizme kayabilecek bir yönetimin iş başına gelmesinin kendilerine büyük çıkarlar sağlayacağını sananlar, Hükümeti düşürebilmek için yoğunlaşan bir cephe çalışması oluşturmaktadırlar."

7) Hükümet - Sıkıyönetim ilişkilerinde belirli ilkelerin saptanamamasının toplum kesimlerinde yol açtığı küskünlük:

"Sıkıyönetimin ilanından sonra Hükümet ile Sıkıyönetim arasındaki çalışma ve yürütme ilkelerinin iyi saptanamaması sonucunda ortaya çıkan bir kısım uygulamalar, gerek dünya kamuoyunda, gerekse Türkiye'deki aydınlar arasında kaygılar yaratmıştır. Bu arada gerici, tutucu, çıkarcı ve çoğunlukla AP'li basının reformlara ve Hükümete karşı faaliyetlerini rahatlıkla sürdürmesi, reformcu bir hükümetin desteği olması gereken bütün güçleri küstürmüş bulunmaktadır."

Başbakan **Erim**'e verilen 11'lerin ortak istifa mektubu, yeni bir askeri müdahaleden dikkatle kaçınılması gerektiğinin de vurgulanmasının ardından şu tümcelerle bitirilmişti:

"Kolektif bir sorumsuzluk havasının daha uzun sürmeden etkili ve ciddi bir değerlendirme yapılması gereğine inanıyoruz. Böyle bir değerlendirmeye ve çözüm yolunun bulunmasına olanak hazırlamak üzere Hükümetteki görevlerimizden ayrılmaya karar verdik. İstifalarımızı yüksek bilgilerinize sunarız." (İmzalı metin kopyası, EK-IX)

Toplu istifa mektubunu arkadaşlarının temsilci olarak seçtikleri **Atila Sav**'ın elinden alan Başbakan **Erim**, kabineden ayrılanların sayısının 11 olduğunu öğrenince, **"6 kişi diyorlardı"** diyerek bu kadar fazlasını ummadığını belirtmişti. **Karaosmanoğlu**, yıllar sonraki bir söyleşisinde, **reform hükümeti** dönemi olarak adlandırılan dönemde yapılmak istenenleri halka anlatıp onun desteğini sağlayacak bir mekanizmanın kurulamadığını belirterek **"Siyasi bir organizasyona ve halka dayanmayan bir hükümetin ilerici-devrimci reformları gerçek-**

leştirmesine imkân bulunmadığını" söylemişti (Cumhuriyet, 12 Mart 2000).

Başbakan **Erim**, ayrılan 11'lerle birlikte hükümetinin de istifasını vermeyi düşünmeyerek ya da böyle bir protestoyu göze alamayarak bir gün beklemeyi yeğlemişti. Böylece 3 Aralık 1971'de, kendisine görev verilmesinden tam 8,5 ay sonra Cumhurbaşkanı'na, **partiler üstü reform hükümeti**'nin istifasını sunmuştu.

5- ERİM'İN İKİNCİ KABİNESİ VE 3 İDAM SORUNU

Cumhurbaşkanı **Sunay**, kuşkusuz Genelkurmay Başkanı **Tağmaç** ile konuşup Silahlı Kuvvet Komutanlarının da görüşünü aldıktan sonra Başbakanlık görevini yeniden **Nihat Erim**'e vermişti (6 Aralık). Zaten **İnönü** ile istifa etmiş olan asker kökenli CHP'li **Sadi Koçaş** da hükümetin yine **Erim** tarafından kurulmasından yana olmuşlardı.

Cumhurbaşkanı ertesi günü (7 Aralık) Senato ve Meclis Başkanlıkları ile parti genel başkanlarına ve Başbakan atanan **Erim**'e birer mektup göndererek onlardan yeni hükümetin bir an önce kurulmasına yardımcı olmalarını istemişti. Ayrıca mektuba yapılması öngörülen reformları ve izlenecek yolu belirten bir liste de eklenmişti. Bu, **ara rejim**'in ağırlığını hissettiren bir uyarı demekti. **Erim** kabinesinin başarısız olması için her yönteme başvurmuş olan AP lideri **Demirel** onun dağılmasında başarı sağlamıştı ama kendi partisinin önderliğinde bir hükümet kurulması özlemini gerçekleştirememişti. Bu uyarı karşısında da kurulacak yeni hükümete güçlük çıkarmamayı daha uygun görmüştü. CHP lideri **İnönü** ise partisinin grup yönetim kurulunda yaptığı konuşmada 27 Mayıs'tan bu yana izlediği siyasayı yineleyerek memleketin hükümetsiz olarak boşlukta kalmasını istemediğini vurgulamış ve yeni hükümetin de desteklenmesi gerektiğine işaretle, buna karşı çıkanlarla canla başla savaşacağını söylemişti. Arkasından toplanan CHP Meclis Grubuna, **Erim**'in Başbakanlığına başından beri karşı olan **B. Ecevit** ile Genel Sekreter **Kâmil Kırıkoğlu** ve taraftarları katılmamışlardı. Böylece onların yokluğunda hem hükümete katılma hem de güvenoyu verme konusunda bağlayıcı karar alınmıştı.

Nihat Erim, ikinci hükümetini bir hafta sonra 11 Aralık 1971'de oluşturabilmişti. Yeni hükümetin göze çarpan ilk özelliği, Başbakan Yardımcılıkları ile birinci hükümetle kurulmuş olan 3 Bakanlığın kaldırılarak yerlerine 2 Bakanlığın kurulması olmuştu. Kültür Bakanlığı ile Dış Ekonomik İlişkiler ve Sanayi ve Ticaret Bakanlıkları kaldırılmıştı. Kültür Bakanlığı'na verilen görevler eskiden olduğu gibi Milli Eğitim'e devredilirken son iki Bakanlığın yerine Ticaret Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı kurulmuştu. İlk **Erim** hükümetine göre, üye sayısı 27'den 25'e indirilen kabinede TBMM dışından 16 yerine 10 uzman ve teknisyene yer verilmişti. Türkiye'nin politik yaşamının sonraki yıllarında etkili olacaklardan Prof. **İlhan Öztrak** Devlet Bakanlığı'na, Prof. **Suat Bilge** Adalet Bakanı

ğı'na, Merkez Bankası Başkanı **Naim Talu** Ticaret Bakanlığı'na, Büyükelçi **Haluk Bayülken** Dışişleri Bakanlığı'na getirilmişlerdi. 11'lerin istifalarında etkileri görülen **Mesut Erez** Başbakan Yardımcılığından Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na geçirilmiş, Maliye Bakanı **Sait Naci Ergin** ise yerini korumuştu. Onun gibi Güven Partili **Ferit Melen** de yine Milli Savunma Bakanı atanmıştı.

Yeni hükümetin programında genellikle, Meclis'te güvenoyu almış ilk hükümetin programına göndermeler yapılarak eskisine oranla daha ılımlı bir üslupla her alanda reformlar yapılacağı yinelenmişti. Özellikle de şu noktalar üzerinde durulmuştu:

"Aşırı sol cereyanların, komünizmin, aşırı sağ cereyanların, hilafetçiliğin, şeriat esaslarına dayanan teokratik devlet kurma arzularının ve her çeşit bölücü faaliyetlerin kesinlikle karşısındayız...

Milletimizin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmesinin Atatürk ilkelerine uygun reformcu bir görüşle sağlanmasını zorunlu görüyor, bu görüş etrafında Cumhuriyetimizin bütün kuruluşlarının birleşmesi gereğine inanıyoruz..."

Öngörülen toprak ve tarım, vergi, eğitim ve üniversite reformlarını gerçekleştirebilmek için birçok hükmü değiştirilen Anayasa'nın çizdiği sınırlar içinde Meclislerle işbirliği yapmaya çalışılacağı belirtildikten sonra, rejim konusunda bir güvence verircesine güdülen amaç için şöyle denilmişti:

"Amaç, parlamentosuz, serbest seçimsiz, maskelenmiş veya açık bir dikta değildir. Tersine, dayanılan milli iradeyi ifsad etmeden (bozmadan) **milli meclisler kuran, her anlamı ile hukuk devleti olan devlet düzeni içinde yaşamaktır."**

Hükümet programında, Cumhurbaşkanı **Sunay**'ın uyarı mektubuna ve eklerine de değinilerek, bunun, çalışmalara ışık tutacağı belirtilmişti:

"7 Nisan 1971 tarihinde Yüce Meclis'in büyük çoğunluğu ile onaylanan Hükümet Programının 'toprak ve tarım reformu, milli eğitim reformu, mali reformlar, yabancı sermaye, hukuk ve adalet reformu, asayiş ve güvenliğin sağlanması, devlet kesimini yeniden düzenleme, enerji ve tabii kaynaklar, dış politika, milli savunma' başlıkları altında ve diğer kısımlarında yazılı işlerin bir an önce yapılması için büyük çaba gösterilecektir...

Sayın Cumhurbaşkanı'nın 7 Aralık 1971 tarihinde Senato ve Meclis Başkanları, siyasi parti liderleri ve Başbakanlığa gönderdikleri mektup ve onun eki olan reform ve iş esasları da Hükümetimize ışık tutacaktır. Programımızın temeli, yurdumuzun acele ihtiyacı olan reformları Atatürkçü bir görüş ve anlayış içinde Parlamentomuza birbiri ardına sunmak azmindeyiz." (Metin: TCH, II, 227-241)

Programdaki bu paragraf, **12 Mart ara rejimi**'nde hükümetlerin ancak muhtırayı hazırlayanların saptadıkları doğrultuda iş görebileceklerinin bir yansıması demekti. Millet Meclisi, 45 olumsuz ve 3 çekimsere karşın 301 oyla kabine-

ye güvenini belirtmişti. Fakat aralarında **B. Ecevit** ve arkadaşlarının da bulund
ğu 91 milletvekili oylamaya katılmamıştı. AP, hükümete güvenoyu vermişti. Ç
geçmeden de Meclis'te **Demirel** hakkında açılmış olan **Meclis Araştırması** s
nuçlandırılmış ve AP lideri hakkında soruşturma açılmasına gerek olmadığına k
rar verilmişti (5 Nisan 1972).

İçinde bulunulan koşullar da dikkate alındığında **Erim**'in bu ikinci kabinesini
güncel sorunları çözmeye çalışma dışında büyük bir reform yapamayacağı açıkt
Başbakan, 29 Şubat 1972'de Meclis'te hükümete yönelik eleştirileri yanıtlarke
şunları söylemişti:

**"Hükümetlerin başta gelen iki görevi şunlardır: Birincisi anarşi
tedhişçilerle mücadele ederek huzur ve asayişi sağlamak, ikincisi i
reformları yapmaktır.**

**Birinci görevin amacında ve aracında az çok mutabakat var. B
bakıma orada bile Hükümetin, sağ ve sola taviz verdiğini söyleyenler
lüzumu kadar sert davranmadığını iddia edenlere, yahut fazla sert gi
tiğini öne sürenlere rastlanıyor. Halbuki Hükümet bir yandan reji
koruyucu tedbirleri ihtiyaca göre alırken, öte yandan da demokrat
hakları, ana hürriyetleri, insan haklarını zedelememeye çok önem ve
mektedir... Biz uzlaştırıcı olmaya, çeşitli istekleri, akımları göz önün
tutmaya mecburuz. Bu ise, ne dogmaya, ne de doktrine yer bırakır.**

**Hükümetin ikinci görevi, tasarılarını hazırlayıp BMM'ye sunmakt
Reform ihtiyacını kimse red ve inkâr etmiyor. Herkes reformcu... A
cak neyin reform sayılacağı konusunda ayrılıklar başgöstermektedi
Bir kimse komünist ise, sosyal demokrat ise, ortanın solunda bulun
yorsa, ortada duruyorsa, yahut ortanın sağında, hatta sağda veya
sağda bulunuyorsa bunların her birinin reform arayışı değişik... Hiçb
doktrin bizde kendisini bulamaz. Hiçbir parti bizde kendisini tamam
bulamaz. Bundan dolayı bizi eleştirir."**

Erim'in bu değerlendirmesinde bir gerçek payının bulunduğu kuşkusuz
Ama bu doğrular muhtıranın ertesinde Başbakanlık görevini üstlendiğinde g
önüne alınması gereken olgulardı. 'Partiler üstü' hükümetin bu tür zaaflar taşı
cağı bilinmez değildi. Kaldı ki bir yıla yakın bir süre geçmesine karşın ülkede h
zur ve güven tam anlamıyla henüz sağlanamamıştı. 26 Nisan 1971'de 11 ilde
kıyönetim ilan edildikten sonra yurt düzeyinde **silah toplama kampanyası**
girişilmişti. Hükümetin bir yıllık çalışmalarına ilişkin olarak yayımlanan kitapta
9 ayda yalnızca polis bölgelerinde 10.349 tabanca, 190 mavzer, 611 tüf
1.069.128 mermi toplandığı açıklanmıştı. Aradan geçen bir yıl içinde suç oran
rında da bir azalma saptanmıştı. 1970 yılında güven ve asayişi ilgilendiren 1.3
suç işlenmişken 1971'de bu sayı % 20.3 oranında azalma ile 1.113'e düşmüş
Ama öte yandan Sıkıyönetim Mahkemelerinde gözaltı ve tutuklamalar sürüp
mekte ve bir dizi yeni davalar açılmakta idi. Söz konusu kitapta, 16 Mart 19
tarihine kadarki sıkıyönetim uygulamalarının dökümü şöyle belirtilmişti: İstan

Sıkıyönetim Bölgesinde 73 kişi hüküm giymiş, 158 kişi tutuklu olarak yargılanmakta ve 11 kişi de gözaltında bulunmakta idi. Ankara'da 382 mahkûm, 526 tutuklu, 35 gözaltı. İzmir'de 41 mahkûm, 30 tutuklu, 10 gözaltı. Eskişehir'de 51 mahkûm, 21 tutuklu, 1 gözaltı. Adana'da 58 mahkûm, 13 tutuklu, 34 gözaltı. Diyarbakır'da 82 mahkûm, 59 tutuklu, 20 gözaltı. Buna göre bir yıl içinde 687 kişi çeşitli cezalara çarptırılmıştı, 807 sanık tutuklu olarak yargılanmakta idi ve 111 kişi de gözaltında bulunuyordu (Agy, 39).

İkinci **Erim** kabinesinin kurulmasından kısa bir süre sonra **Mahir Çayan** ve arkadaşları, idam cezasına çarptırılmış olan **Deniz Gezmiş**, **Yusuf Aslan**, **Hüseyin İnan** ve öteki arkadaşlarını kurtarmak amacıyla Ünye radar üssünde görevli 3 İngiliz teknisyenini kaçırmışlardı (27 Mart 1972). Ancak Niksar'ın **Kızıldere** mevkiinde saklandıkları evde güvenlik güçleriyle kıstırılmışlardı. Çıkan tartışmada **Çayan** ve yanındaki 10 arkadaşından 9'u öldürülmüştü. Bu arada İngiliz teknisyenler de hayatlarını kaybetmişlerdi. Gruptan yalnızca **Ertuğrul Kürkçü** sağ olarak kurtulabilmişti (30 Mart). Onların bu kaçış ve kaçırma olayı toplumda büyük heyecan uyandırmış, dalgalanmalara yol açmıştı. Öte yandan **Deniz Gezmiş** ve arkadaşları hakkında verilen idam cezalarının onaylanıp onaylanmaması da önemli bir soruna dönüşmüştü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğrenci derneği başkanı iken 1968 boykotunu başlatan ve sonradan İçel'den bağımsız milletvekili seçilmiş olan **Celal Kargılı**, idam cezalarının kaldırılması için bir yasa önerisinde bulunmuş ve ülke çapında da bir imza kampanyası başlatmıştı. Ancak Meclis Adalet Komisyonu, cezaları öncelik ve ivedilik kararı ile onaylamış ve dosyalar Millet Meclisi gündemine alınmıştı. 24 Nisan 1972'de başlayan görüşmelerde CHP adına söz alan **Necdet Uğur**, komisyon kararı aleyhine konuşmuştu. **İsmet İnönü** de **Yassıada** yargılamalarında Demokrat Partililere verilen idam kararlarında olduğu gibi bu kararlara da karşı çıkarak şunları söylemişti:

"Öteden beri siyasi suçlardan idam cezası istemediğimi söylüyorum. Siyasi suçlardan dolayı idam cezası uygulamayalım; bunu kaldıralım. Suçlular için ne kayıtlar alınır, ne tedbirler alınabilir, bunları düşünebiliriz. Yoksa halk için gelecek, çok karanlık olacaktır."

Ama Meclis'in büyük çoğunluğu cezaların onaylanmasından yana olmuştu. Özellikle AP'liler, başta liderleri **Demirel** olmak üzere 3'e karşı 3 istemişler; **A. Menderes-Zorlu-Polatkan** üçlüsüne karşı **Deniz Gezmiş-Yusuf Aslan** ve **Hüseyin İnan** üçlüsünün idam edilmesinde ısrarcı olmuşlardı. 10 saat süren görüşmeler sonunda Millet Meclisi 53 olumsuz, 6 çekimsere karşın 238 oyla 3 gencin idam cezalarını onaylamıştı. 16 Martta Cumhuriyet Senatosu'ndaki oylamada da söz konusu idam kararları 36'ya karşı 105 oyla kabul edilmişti. Bu sırada **Gezmiş**, **İnan** ve **Aslan** cezaevinde 'ölüm orucu'na başlamışlardı. Deniz'in annesi ile kız kardeşi, bir başka hükümlünün annesi ile birlikte **Pembe Köşk**'e gelerek **Mevhibe İnönü**'den çocuklarının idam edilmesinin önlenmesini dilemişlerdi (MEV, II, 278). Zaten cezaların uygulanmaması için sonuna kadar mücadele etmeye karar vermiş olan **İsmet İnönü** de bunun üzerine Anayasa Mahkemesi'ne

başvurmayı kararlaştırmıştı. CHP'nin iptal davası açması üzerine Adalet ve Milli Savunma Bakanlıklarının olumlu görüşleri alınarak **infazlar** (cezaların uygulanması) ertelenmişti. CHP'nin başvurusunu kabul eden Anayasa Mahkemesi idam kararlarının yasalaşmasını şekil yönünden bozmuştu. Böyle olmasına karşın **Deniz Gezmiş** yanlılarının giriştikleri yeni eylemler ters bir sonuç doğurarak idam kararlarının uygulanmasını çabuklaştırmıştı.

3 Mayıs 1972 sabahı Esenboğa'dan (Ankara) kalkan Türk Hava Yolları'nın Boğaziçi uçağı, silahlı 4 kişi tarafından Bulgaristan'a kaçırılmıştı. Sofya havaalanına indirilen uçakta 4 mürettebatla 61 yolcu bulunmaktaydı. Yolculardan birinin **Ömer İnönü** olması idamları önlemeye çalışan **İnönü** ailesinde heyecanla karışık bir korku da uyandırmıştı. Uçağı kaçıranlar rehin aldıkları yolcuları serbest bırakmak için **Deniz Gezmiş**, **Yusuf Aslan** ve **Hüseyin İnan**'la birlikte tutuklu olan DEV-GENÇ'lerden **Kâmil Dede** ile **Necmi Demir**'in de serbest bırakılmasını, işçi sınıfı üzerindeki baskının ve grev yasağının kaldırılmasını, köylülerin 3.000 liraya kadar olan borçlarının da affedilmesini istemişlerdi. Hükümet bu isteklerin yerine getirilmesine olanak bulunmadığı kararına varırken **İsmet İnönü** de kendisiyle görüşmeye gelen Başbakan **Erim**'e, yapılması gerekeni, **"Hükümet hiçbir pazarlığa girmez. Devlet taviz vermez"** diye açıklamıştı. Böylece istekleri reddedilen korsanlar, sonunda Bulgaristan'a sığınarak uçağı ve yolcuları serbest bırakmışlardı. Yolcular da ertesi gün bir başka uçakla Ankara'ya getirilmişlerdi. Ama **Gezmiş** yanlısı öğrenciler bu kez de 4 Mayısta General **Kemalettin Eken**'e karşı bir suikast girişiminde bulunmuşlardı. Bu girişimde **Eken** yaralanmış, eylemcilerden biri ile bir er ise hayatlarını yitirmişlerdi.

Bu olumsuz gelişmeler sonunda Cumhurbaşkanı **Cevdet Sunay**, TBMM'nin idam kararlarını onaylamış ve böylece idamlara ilişkin yasa 5 Mayısta **Resmi Gazete**'de yayımlanarak yürürlüğe sokulmuştu. Bunun sonunda da **Deniz Gezmiş**, **Yusuf Aslan** ve **Hüseyin İnan**, 5/6 Mayıs 1972 gece yarısı bulundukları Mamak Askeri Cezaevi'nin bahçesinde idam edilmişlerdi. İdam sehpasına çıkartıldığında Gezmiş'in son sözleri yine **"Yaşasın tam bağımsız Türkiye! Yaşasın işçiler, köylüler! Kahrolsun emperyalizm!"** olmuştu.

Reformlar sorununa gelince, birçok kavramda olduğu gibi **reform** kavramı üzerinde de görüşlerin çok farklı hatta çelişik olduğu biliniyordu. Böyle olduğuna göre öncelikle Hükümet üyelerinin saptanmasında uyumlu çalışabilecek kişilerin seçilmesi ya da Hükümet programında aşırı vaatlerde bulunulmaması gerekirdi. 12 Mart 1972'ye kadar geçen bir yıl içinde Hükümet değişik alanlarda 92 yasa tasarısı hazırlamıştı. Bu rakam hiç de küçümsenecek gibi değildi. Ancak bunlardan pek azı yasalaşabilmişti. Toprak ve Tarım Reformu Tasarısı ise kabineden başlayarak çeşitli engellerle karşılaşmış ve özünü yitirmişti. **İsmail Cem**, **12 Mart Muhtırası**'nın yıldönümünde çıkan **12 Mart ve İktidar** başlıklı yazısında, muhtıra ile **Demirel**'in başında bulunduğu AP hükümetinin düşürüldüğünü, ama iktidar anlayışının değişmediğini öne sürmüştü. Ülkeye egemen güçlerin şimdi daha baskıcı otoriter bir hükümet kurduklarını söyleyen **Cem**, görüşlerini şöyle açıklamıştı:

"12 Mart'la birlikte Türkiye'de görünüm değişmiştir. Parlamenter düzen kendi kişiliğine özgü bir biçim almıştır. Hükümet düşmüştür, fakat iktidar değişmemiştir. Olan sadece Türkiye'nin sosyo-ekonomik iktidarınca bir 'siyasal ifade şekli'nin terk edilip başka bir şeklin denenmesinden ibarettir. Daha demokratik, halk kitlelerinin çıkarına daha yatkın bir siyasal çevreden daha otoriter ve az demokratik bir çerçeveye geçilmiştir. Başka bir deyişle, Türkiye'de iktidar değişmemiş, aynı iktidarın siyasal ifade biçimi değişmiştir."

Bu nedenle AP'nin istediği Anayasa değişikliğinin kolayca yapıldığını anımsatan **Cem**, siyasal iktidarların askeri darbelerle değil ancak toplum içindeki **'sınıflarca'** değiştirilebileceğini öne sürmüştü (OİM, I, 124 vd.).

Parlamento'nun **Demirel** hakkında soruşturmaya karar vermesinden birkaç gün sonra da **Erim**, bu **'güdümlü'** ikinci kabinesi döneminde de program vaatlerini gerçekleştiremeden istifa etmek gereğini duymuştu (17 Nisan 1972). **Milli Güvenlik Kurulu** 27 Martta bir bildiri yayımlayarak hükümetin yeni yetkilerle donatılmasının hükümete tavsiye edildiğini açıklamıştı. ABD'ye gidecek olan Başbakan da hareketinden önce parti başkanlarına birer mektup yazarak Anayasa değişikliğine karşın ülkeyi yönetmekte güçlüklerle karşılaştığını bildirmiş, hükümete olağanüstü yetkiler verilmesi gerektiğini söylemişti. **Erim**, özellikle Anayasa'da yeni değişiklikler yapılarak hükümete reformları yapacak gücün kazandırılmasını ve **kanun gücünde kararname**'leri Meclislerin onayını beklemeden yürürlüğe koyma yetkisinin tanınmasını, ayrıca siyasal tartışmalarla seçim propagandası niteliğindeki etkinliklerin geçici bir süre için durdurulmasını istemişti. Fakat başta CHP olmak üzere AP ve öteki partiler, parlamenter sistemle bağdaşmayan bu isteklere olumsuz yanıt vermişlerdi. Bunun üzerine **Erim** 27 Martta istifasını vermişti ama Cumhurbaşkanı **Sunay** bu istifayı kabul etmemişti. Kabinesine Bakan veren CHP ve AP'nin de desteklerini çektiklerini gören **Erim** 14 Nisanda yeniden istifa etmişti. Yeni bir Başbakan adayının atanmasını da beklemeden ve uygulanagelen yönteme aykırı olarak yerine Milli Savunma Bakanı **Ferit Melen**'i **vekil** bırakarak 17 Nisan 1972'de Başbakanlıktan ayrılmıştı!

B) BİRBİRİNİ İZLEYEN KABİNELER

Nihat Erim'in ikinci kez Başbakanlıktan istifa etmesiyle **12 Mart ara rejimi**'nin ikinci evresine girilmişti. Kamuoyunda reform umutları yerine var olan düzeni ve özgürlükleri koruma düşüncesinin egemen olduğu bu evrede birbiri arkasına 3 hükümet iş başına gelmişti. Asıl önemlisi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez olarak Cumhurbaşkanınca, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen bir Başbakanın oluşturduğu hükümet listesi, yine o Cumhurbaşkanınca onaylanmayıp **veto** edilmişti.

1- CUMHURBAŞKANINCA ONAYLANMAYAN BİR KABİNE

İstifa eden bir Başbakanın yerine 'vekil' bırakması parlamenter rejimlerde görülmemiş bir davranıştı. Ama **Erim**'i böylesi bir işleme sürükleyen olayların ayırdında olan Cumhurbaşkanı **Sunay**, **12 Mart muhtırası**'nda öngörülen partiler üstü hükümet anlayışıyla yeniden tarafsız bir Başbakan aramaya koyulmuştu. Sonunda bağımsız senatör **Suat Hayri Ürgüplü**'yü Başbakan olarak seçmişti. 29 Nisanda bu görevi alan **Ürgüplü**, **İnönü**, **Demirel** ve öteki parti liderleriyle görüştükten sonra hazırladığı kabine listesini 13 Mayıs sabahı Cumhurbaşkanı'nın onayına sunmuştu. Kabinede AP'den 8, CHP'den 5, DKP'den 3, GP'den 2 ve TBMM dışından da 4 üyeye yer verilmişti. Listenin o akşam onaylanıp açıklanacağı beklenirken radyoların ve televizyonun akşam haberlerinde, **Sunay**'ın bu listeyi **veto** ettiğine ilişkin olarak **Ürgüplü**'ye yazdığı şu mektup yayımlanmıştı:

"Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 102. maddesi uyarınca teşkil ve üyelerini seçerek tanzim ettiğiniz (düzenlediğiniz) **Bakanlar Kurulu listesini inceledim. Bu listede belirtilen Bakanlar Kurulu'nun, bir bütün halinde 12 Mart 1971 tarihli muhtıranın icapları ve câri** (içinde bulunulan) **durumun şartlarıyla bağdaşır bir nitelik taşımadığı kanaatine vararak atanmasını uygun bulmadım."**

Cumhurbaşkanı **Sunay** 29 Nisandan bu yana geçen 15 günlük hizmetleri için **Ürgüplü**'ye teşekkür de etmişti ama bu tür bir 'veto' ya da onaylamama Cumhuriyet tarihinde ilk kez ortaya çıkmıştı. Gerçi Anayasa'nın söz konusu 102. maddesi Bakanların Başbakanca seçilip Cumhurbaşkanınca 'atanacağı'na ilişkin bir hüküm içermekteydi. Ancak listenin siyasal parti liderleri dışında askeri çevrenin eğilimi de dikkate alınarak hazırlandığı kuşkusuzdu. Bakanlar Kurulu'nda görev verilen kimi üyeler beğenilmeyip sakıncalı görülmüş de olsa, bunun Başbakan seçilmiş kimseyle yapılacak görüşmelerle düzeltilmesi olanağı da vardı. Kaldı ki **Ürgüplü**'nün listesinde bulunanların çoğu kurulacak **Ferit Melen** kabinesinde de yer alacaklardı! Kısacası 12 Mart döneminin görülmemiş olayların yaşandığı, parlamenter rejim yöntemlerinin altüst olduğu, 'takdir hakkı'nın bol bol kullanıldığı kendine özgü bir dönem olduğu bir kez daha anlaşılmıştı.

12 Mart'ın yıldönümünde beklenmedik bir gelişme de Sıkıyönetim Mahkemelerinde süren davalarda CHP'nin de anarşiye yol açan bir siyasal örgüt diye suçlanması olmuştu. Ankara Sıkıyönetiminde görevli 6 savcının ortaklaşa hazırladıkları DEV-GENÇ iddianamesinde, CHP'nin **Atatürk**'ün ölümünden sonra izlediği siyasa ve oluşturduğu kimi kurumlar, **Köy Enstitüleri**'nin kuruluşu, İkinci Dünya Savaşı'ndaki tutumu ve çok partili düzene geçiş politikası nedeniyle anarşiyi oluşturma yolunda suç işlemiş olduğunu öne sürmüşlerdi! Bunun üzerine CHP bir bildiri yayımlayarak savcıların bu tür keyfi tutumlarının önlenmesini istemişti. Ayrıca Genelkurmay Başkanı **Tağmaç** ve Başbakan **Erim** ile de görüşülmüştü. Fakat kendilerine savcıların iddianame yazmakta serbest oldukları, onlara karışılamayacağı yanıtı verilmişti. **Toker**'in de belirttiği gibi asıl ilginç olan, böylesi bir suçla

maya ön ayak olan Savcı **Baki Tuğ**'un yaklaşık 20 yıl sonra eski DEV-GENÇ'lilerle birlikte TBMM'de yer alması olmuştu (İPSY, 283).

2- FERİT MELEN HÜKÜMETİ

S.H. Ürgüplü'nün kurduğu hükümet listesini onaylamayan Cumhurbaşkanı **Sunay**, bu kez Başbakanlık görevini **Erim** hükümetlerinde Milli Savunma Bakanlığı yapan ve **Erim**'in istifa ederken yerine 'vekil' olarak bıraktığı Güven Partili Van Senatörü **Ferit Melen**'e vermişti. Yeni kabinenin de **partiler üstü** olması öngörülmüşken **Erim** için saptanan partisinden istifa etme koşulu **Melen** için uygulanmamıştı. **Ferit Melen**, kabinesini kurabilmek için AP lideri **Demirel**, Demokratik Parti Genel Başkanı **Bozbeyli** ve özellikle CHP'nin yeni Genel Başkanı **Ecevit** ile anlaşmak gereğini duymuştu. **Erim** hükümetine katılmamayı ve güvenoyu vermemeyi savunmuş ve bu yüzden CHP Genel Sekreterliğinden istifa etmiş olan **Ecevit**, günün koşullarını dikkate alarak CHP'den kopmuş olan **Melen**'in kuracağı kabineyi desteklemeye karar vermişti. Böylece **Melen**, TBMM dışından ve AP'den 8'er; CHP'den 5; kendi partisinden de 2 üye alarak kabinesini oluşturmuş, DKP'den üye almamıştı. Yeni Başbakan, **Erim**'in ikinci hükümeti dönemindeki Bakanlıkları aynen korumuştu. Yeni Başbakan böylece TBMM dışından alınan Bakan sayısını 10'dan 8'e düşürmüş ve kimi Bakanlıklarda da değişiklik yapmıştı. **İlhan Öztrak**, **İsmail Arar**, **Naim Talu**, **Ali Rıza Uzuner** ve **Necmi Sönmez** mevkilerini korurlarken Maliye Bakanlığı'na dışarıdan **Ziya Müezzinoğlu**, Milli Eğitime Ziraat Fakültesi profesörlerinden **Sabahattin Özbek**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na da CHP'li **Kemal Demir** getirilmişti.

Melen hükümetinin programı, 29 Mayıs 1972 günü Millet Meclisi'nde, ertesi gün de Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştu. **Erim** hükümetlerinin programlarında belirtilmiş olan reformlara ve görüşlere yer verilen programda ilk olarak **12 Mart Muhtırası**'na değinilerek şu açıklamada bulunulmuştu:

"Hükümetimiz, memleketimizin 12 Mart Muhtırasından önce içine girmiş olduğu bunalımdan henüz tamamen kurtulamadığı bir dönemde kurulmuş bulunmaktadır. Birinci ve İkinci Erim hükümetlerinin büyük çabalarına rağmen 12 Mart Muhtırasının verilmesini gerektiren sebepler tamamen ortadan kalkmamıştır."

Arkasından hükümetin, ancak 1973 Ekiminde yapılması gereken seçim dönemine kadar iş başında kalacağı belirtilerek olağanüstü koşullar içinde yaşandığından programın normal seçimler sonucunda oluşacak hükümetlerin programına benzemeyeceği anımsatılmıştı. Anarşinin tamamen ortadan kaldırılmasının öncelik taşıdığı, komünizm ve her türlü bölücü ve aşırı faaliyetlerle mücadele edileceği, bu amaçla yasal boşlukların doldurulacağı ve gerekirse yeniden bir Anayasa değişikliğine gidileceği belirtildikten sonra öngörülen reformlar sıralanmıştı. Bu bağlamda Toprak ve Tarım Reformu Tasarısının Meclis'e sunulduğuna değinile-

rek: **"Yurt gerçekleri göz önünde tutularak hazırlanmış olan tasarının TBMM'deki görüşmeler sonunda en iyi şekilde kanunlaşacağına eminiz!"** denilmişti. Programda, **Petrol Yasası**'nın uygulanmasında ulusal çıkarlara aykırı düşen hükümlerin süratle değiştirileceği ve gerekli olan petrolün yurt içinden sağlanmasının hedef alındığı söylenmişti. Eğitim reformu alanında da ağırlık üniversite reformu ile **Milli Eğitim Temel Yasası**'na ve yeni kurulacak **Atatürk Akademisi**'ne verilmişti. Meclis komisyonlarında görüşülmekte olan Üniversiteler Yasası'nda değişiklik yapan tasarının çıkartılmasına çalışılacağı ve **Milli Eğitim Kanunu** adını taşıyacak temel bir yasa tasarısının hazırlanacağı vurgulanmıştı. Böylece o güne kadar çıkartılmış olan eğitimle ilgili bütün yasaların biraraya getirileceği ve "Türk eğitim felsefesi'nin, Türk toplumunun yapısına, çağımızın ileri bilim ve teknoloji gereklerine ve Atatürk milliyetçiliği ilkeleri üzerine oturtulmuş olacağı" öne sürülmüştü. Ayrıca **Atatürk Akademisi** kurulmasına ilişkin tasarının da süratle hazırlanacağı belirtilmişti. Söz konusu Akademi'nin, Atatürk ilkelerini bilimsel açıdan incelemek, bu alanda gerekli araştırma ve yayın yapmak amacıyla kurulması öngörülmüştü. Ekonomi ve maliye alanına gelince; **Melen** hükümetinin programında, ülke kalkınmasında devlet kesimine olduğu kadar özel teşebbüse de önemli görevler düştüğüne ve kalkınmak için bu özel teşebbüsün yaratıcı gücünden de yararlanmak gerektiğine inanıldığı belirtilmiş, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**'mn da bu doğrultuda hazırlanacağı belirtilmişti (Metin: TCH, II, 245-267).

Melen'in **Erim** gibi yeni bir Anayasa değişikliğinden söz etmesi, askeri kesimin görüşünün yansıtılması demekti. Ancak bu yolda yaptığı girişimler özellikle CHP tarafından olumsuz karşılanınca gerçekleşememişti. **Erim** hükümetleri döneminde hazırlanmasına başlanılan ve 1946 tarihli Üniversiteler Yasası'nda değişiklik öngören tasarı ile, hükümet programında vaat edilen **Milli Eğitim Temel Kanunu** da ancak **Melen**'in istifasıyla yerine gelen **Naim Talu** hükümeti döneminde çıkartılabilmişti.

Melen hükümeti Millet Meclisi'nden 2 olumsuz ve 4 çekimsere karşın 262 oyla güven almıştı. Ancak, hazırladığı **Üçüncü Beş Yıllık Plan,** özel girişimciliğe ağırlık veren bir içerik taşıdığından **Devletçilik** ilkesine dayalı ortanın sol siyasasını seçmiş olan CHP lideri **Ecevit** ve arkadaşlarınca olumlu karşılanmamıştı. **Ecevit**, Hükümetteki Bakanlarının böyle bir plana oy vermemelerini istemişti. Ancak Bakanlar planı destekleyince CHP merkez yönetimi ile Hükümetteki Bakanları arasında anlaşmazlık başlamıştı. Arkasından **Melen**'in 1971 değişikliğiyle yetinmeyip Anayasa'da yeniden değişikliğe gitmek ve anarşik olaylara karşı daha etkin olarak savaşabilmek için **Devlet Güvenlik Mahkemeleri** adı verilen geniş yetkili mahkemeler kurulmasını istemesi de CHP'de tepki ile karşılanmıştı. Giderek artan bu anlaşmazlık CHP liderini Hükümetten çekilmeye yöneltmişti. Cumhurbaşkanı **Sunay** ile Başbakan **Melen**, **Ecevit**'le görüşerek Hükümetten çekilmenin yeni bir bunalım doğuracağına dikkat edilmesini istemişlerdi. Ama CHP lideri ikna olmamış ve Anayasa değişikliği yerine, başta toprak ve

tarım reformu olmak üzere gerekli reformların yapılmasını dilemişti. **Melen** ise **Ecevit**'in isteklerini kendisinin **T. Feyzioğlu**'yla birlikte CHP'den ayrılmasına kadar varan **ortanın solu** tartışmalarında olduğu gibi ülke yararına değil zararına gördüğünü belirtmişti. Meclis'teki plan görüşmeleri sırasında bu görüşünü, **"Bugün Sayın Ecevit'i memnun edecek reform taahhüdünde ne bulundum, ne de bulunabilirim. Çünkü ben onu memnun etmeye kalkışırsam, ülkeye hayırlı işler yapan insan durumundan çıkarım"** diye açıklamıştı (BİLA, 275 vd.). Dozu ağır olan bu eleştiri **Melen** ile **Ecevit** arasındaki ipleri koparma noktasına getirmişti. **Ecevit**, Başbakan'ın kendisinden özür dilemesini istemiş, **Melen** ise basın bürosu aracılığı ile yaptığı açıklamada, konuşmanın CHP'yi ya da onun genel başkanını kınama ya da ona hakaret etme ile hiçbir ilgisi olmayıp, 'demokratik anlayış içinde normal karşılanması gereken' bir nitelik taşıdığını öne sürmüştü.

Melen-Ecevit gerginliği sürerken hükümetin ikinci ayağı AP'nin lideri **Demirel**'in rejim üzerinde birtakım tehditler bulunduğundan söz etmesi, tartışmaya yeni boyutlar getirmişti. Bu sırada CHP'nin, Ticaret Bakanı **Naim Talu** hakkında görevini kötüye kullandığı savıyla bir **gensoru** önergesi vermesi ise Hükümetteki çalkantıyı artırmıştı. Çünkü CHP'li Bakanlar da görev aldıkları kabinedeki Bakan arkadaşları aleyhindeki önergeyi imzalamışlardı! Ancak **gensoru**'nun gündeme alınıp alınmaması onaylandığında ilginç bir tablo ile karşılaşılmıştı. CHP'lilerin büyük çoğunluğu ile **Bozbeyli**'nin başında bulunduğu **Demokratik Parti**'liler **gensoru**'nun kabul edilmesi yönünde oy kullanmışlarken, CHP'li Bakanlardan 4'ü olumsuz oy vermişlerdi! Çoğunluk sağlayamayan önerge reddedilmişti. Aslında 4 kişinin katılması ile de gereken çoğunluğa ulaşma olanağı yoktu ve anlaşılan **gensoru**, Hükümeti sarsmak ve ondan çekilmenin nedenini oluşturmak için verilmişti. Nitekim CHP'nin genişletilmiş Parti Meclisi, 27 Ekim 1972'de toplantıya çağırılmıştı. Bir hafta süren uzun tartışmalar sonunda 1 olumsuz ve 3 çekimsere karşın 42 oyla Genel Başkan **Ecevit**'e hükümetten çekilme konusunda tek başına karar alma yetkisi tanınmıştı. **Ecevit** de toplantının ardından, 4 Kasımda CHP'nin **Melen** Hükümetinden çekildiğini açıklamıştı. Bu durumda partili 5 Bakanın da kabinedeki görevlerinden ayrılmaları gerekirken onlar Hükümet yerine partilerinden istifa etmeyi yeğlemişlerdi.

3- İSMET İNÖNÜ'NÜN CHP'DEN KOPUŞU VE CUMHURBAŞKANLIĞI SORUNU

İsmail Arar, **Ali Rıza Uzuner**, **Kemal Demir**, **Nuri Kodamanoğlu** ve **Mukadder Öztekin**'in istifalarıyla CHP sayısal olarak küçük ama anlamlı yeni bir kan kaybına uğramıştı. Ama asıl büyük kayıp hükümetten çekilme kararının açıklanmasının ertesi günü **İsmet İnönü**'nün partisinden ayrılması olmuştu. 9 Eylül 1923'te **Atatürk**'ün kararıyla **Halk Fırkası** adıyla oluşturulan siyasal parti-

nin kurucuları arasında bulunan ve 1946'da **"Ölünceye kadar CHP'li kalacağım!"** diyen **İsmet İnönü**, partisinden istifa etmişti.

49 yıl boyunca Genel Başkan Vekili, Başbakan, Milli Şef, Değişmez Genel Başkan olarak CHP'nin başında bulunmuş **İsmet Paşa**'yı Genel Başkanlıktan ayrıldıktan sonra partisinden büsbütün kopmaya götüren nedenler, CHP'nin **ortanın solu** siyasasını seçmesinden sonra başlamıştı. **Nihat Erim** Hükümetine katılıp katılmama konusunda başgösteren görüş ayrılıkları, **Ecevit**'in Genel Sekreterlikten istifa etmesine karşın giderilememişti. **Ecevit**'ten sonra Genel Sekreterliğe getirilen **Şeref Bakşık** ve **Kâmil Kırıkoğlu** ile merkez yönetim kurulu üyelerinin çoğunluğu **ortanın solu** diye anılan gruptan olmuşlardı. Onların dışındakiler de **ortanın göbekçileri** olarak nitelendirilmişlerdi. Böylece parti yönetiminde **Ecevit** yanlıları, Meclis grubunda da onların karşıtları egemen olmaya başlamışlardı. Görünüşte dengeyi andıran ama gerçekte ikili bir ayrışma olan bu durumu giderebilmek için örgütün oylarını almak gereğini duyan **İnönü** de birbiri arkasına kurultaylar toplamaya yönelmişti. **Metin Toker**'in anlatımıyla **"Genel Başkan, parti içindeki muhaliflerine gözdağı olarak kurultayı göstermeyi yeğlemişti"** (Agy, 263). Ancak bu yöntem **İnönü**'nün beklediğinin aksine ve kuşkusuz onun için acı olan bir sonuç doğurmuştu.

1972 Temmuzunda toplanacak kurultay öncesinde düzenlenen il ve ilçe kongrelerinde **Ecevit** ile **Kemal Satır**'ın temsil ettikleri gruplar arasındaki çekişmeler giderek artmıştı. Bu gruplaşmaya **Ecevit**'in yol açtığı ve doğrudan doğruya kendisine yönelik olduğu kanısında bulunan **İnönü**, Adana İl Kongresinde **"CHP'deki bütün bölücü hareketlerin ilk hedefi partinin Genel Başkanıdır..."** diye konuşmuştu. Ama **Kemal Satır**'ın memleketi olan Adana'da il başkanlığını Ecevitçilerin adayı kazanmıştı. Bu yüzden **İnönü** Ankara İl Kongresinde **Ecevit** ve yanlılarını karşısına almış ve onlara karşı parti içinde **'üçüncü dünyacılar'** diye anılan grubun da desteğini sağlamak istemişti. Sorunu **"Bugünkü ihtilaf** (anlaşmazlık) **İnönü-Ecevit ihtilafı halindedir... Her şeyden önce söylemeliyim ki, bugün sürmekte olan ihtilaf, doğrudan doğruya İnönü'nün izlediği, İnönü'nün CHP adına ülkede yürütmek istediği politika devam ediyor. İhtilaf, bu politikanın taraftarı olanlarla olmayanlar arasındadır,"** diyerek ortaya koymuştu. CHP Genel Başkanı, Parti Meclisi'nde bir hizip çalışmasının hüküm sürdüğünü de vurgulayarak bunu 'usul dışı, kanun dışı' bir davranış olarak nitelemiş ve şunu eklemişti: **"Ben, kanun dışı bir idarenin kurulmaması, yerleşmemesi için sonuna kadar mücadele edeceğim!"**

Fakat Ankara Kongresi'ni de Ecevitçiler kazanmıştı! Bu yüzden son hesaplaşma Kurultaya kalmıştı. Çünkü **İnönü** kesin kararını vermişti: **"Kurultay düşüncelerime aykırı bir parti yönetimine karar verirse, bunun tatbikine memur olmam, çekilirim!"** demişti (İPSY, 276). Genel Başkan ile eski Genel Sekreter arasında bir söz düellosu da başlatmıştı. **İnönü**, Meclis Grubu toplantısında **Ecevit**'i ülke gerçeklerine ters düşen, **'uyumsuz bir hizip başı'** diye suçlamıştı. **Ecevit** buna yanıt vermekte gecikmemiş, **Erim** başkanlığındaki hüküme-

tin başarılı olamayacağını 9 ay önceden görmenin 'uyumsuzluk' sayılamayacağını belirterek **"Asıl çelişki, AP'nin girişimlerine meydan okuyup Erim'in girişimlerine kuzu kuzu boyun uzatmaktır"** demişti. Bununla da kalmamış, partiyi bunalımdan kurtarabilmek için 9 maddelik bir öneri demeti hazırlamıştı. **İnönü**, oyunun açık oynanmasını ve perdenin kaldırılması gerektiğini belirtince de, bunu **"Perdeyi Kaldırıyorum,"** diye yanıtlamıştı. Böylece CHP içindeki gerginlik son aşamaya gelmiş, ipler kopmaya yüztutmuştu.

CHP Kurultayının temmuz ayında toplanması beklenirken **Kemal Satır** ve arkadaşlarının girişimleriyle **Olağanüstü Kurultay**'a gidilmişti. **İnönü** de delegeleri 5 Mayıs 1972'de yapılacak Olağanüstü Kurultay'a çağırmıştı. O sabah Selim Sırrı Tarcan salonundaki toplantıya katılmak için evden çıkarken rahatsızlanmış ve kalp krizi geçirmekte olduğu anlaşıldığından kurultayın açılışı ertesi güne bırakılmıştı. 6 Mayıs sabahı çalışmalarına başlayan bu Beşinci Olağanüstü Kurultay'da başkan seçimini Ecevitçiler kazanınca sonuç az çok belirginleşmişti. Kürsüye gelen **İnönü, Ecevit** ve taraftarlarını yine hizipçilikle suçlamış ve açıkça **"Ya ben, ya o!"** diye konuşmuştu:

"Parti içinde ciddi bir ihtilaf vardır. Bu ihtilaf, dış görünüşün aksine bir tüzük ihlalinin, yetki aşmasının çok ötesindedir. (...) CHP'yi bir Parti Meclisi'nin hizip çoğunluğu elinde, hem örgüte, hem meclis gruplarına hâkim duruma getirmek isteyen bir yönetim şekliyle ciddi anlaşmazlığım vardır. Kurultayın toplanmasına neden olan anlaşmazlık, hem benim, hem Bülent'in görev almalarıyla çözülemez!"

Kemal Satır da **Ecevit** ve arkadaşlarını, 'parti tarihini reddetmek, Cumhuriyet döneminde yapılanları ve Atatürk devrimlerini küçümsemek ve ortanın solunu yeni bir tarihi akım adı altında yozlaştırmak'la suçlamıştı. **Ecevit** ile Genel Sekreter **Kâmil Kırıkoğlu**'nun **İnönü**'ye yanıtları da aynı sertlikte olmuştu. **Kırıkoğlu**, **İnönü**'ye saygının onun yetkilerine saygı demek olduğunu, bunun ötesinin Ortaçağ köleliği anlamına geleceğini söylerken; **Ecevit**, sorunun **"CHP'de buyruk mu, yoksa hukuk mu işleyecek"** noktasında düğümlendiğini öne sürerek, delegelere şöyle seslenmişti: **"Demokratik bir partinin kanunlara saygılı özgür üyeleri mi olacağız, yoksa kapıkulları mı olacağız? Karar sizindir!"**

Karşılıklı olarak oklar atılmıştı! Kurultayın ikinci günü uzun tartışmalardan sonra, Ecevitçilerin egemen olduğu Parti Meclisi'ne güven duyulup duyulmadığı konusunda oylamaya geçilmişti. Sonuç ise **İnönü** ile Satırcıların umduklarının aksi çıkmıştı. Kurultay, 503'e karşı 709 oyla Parti Meclisi'ne güvenini belirtmişti. Sonucu sükûnetle karşılayan **İnönü**, ertesi 8 Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanlığı'ndan çekilmişti. İstifa mektubunda çekilmesine Kurultayda alınan kararı neden göstererek şöyle demişti:

"CHP Merkez Yönetim Kurulu Başkanlığına,

CHP Beşinci Olağanüstü Kurultayı'nın 7 Mayıs 1972 toplantısında verdiği karar sonucu, CHP Genel Başkanlığından çekildim.

Tüzüğün 28. maddesinin gerektirdiği işlemin kurulunuzca yapılması için saygılarımla arz ederim.

İsmet İnönü"

İstifaya ilişkin görüşlerini açıklayan **Ecevit**, **İnönü**'nün yerinin başkalarınca kolaylıkla doldurulamayacağını belirtmiş, ancak kendisinin de içinde yer aldığı kadronun, **İnönü**'nün önderliğini yaptığı devrimci ve demokratik düşüncelerle yetiştiğini anımsatarak, bu kadronun **"CHP'yi eşsiz önderleri Atatürk'e ve İnönü'ye layık bir parti olarak yaşatacaklarını"** söylemişti.

İnönü'nün istifası üzerine 14 Mayısta Genel Başkan seçimi için bir özel kurultay düzenlenmişti. Bu kurultay da yeni bir **Ecevit-Satır** çekişmesine sahne olmuştu. Sonuçta 913 delegeden 826'sının oyunu alan **Ecevit**, CHP Genel Başkanı seçilmişti. Partinin olağan XXI. Kurultayı ise 30 Haziranda toplanmıştı. Partinin üçüncü Genel Başkanı **Ecevit**, kurultayı açış konuşmasında, **"Partinin halk oylarıyla iktidara gelmesine artık dışımızda bir engel kalmamıştır. İçimizdeki engelleri de aştıkça yolumuz açılacaktır"** diyerek, **İnönü** istifa ettiği halde **Kemal Satır** ve yandaşlarının parti içinde kalmalarını bir engel olarak gördüğünü açıklamıştı. Kurultay öncesinde CHP'den ayrılmayı düşünmediğini söyleyen **İnönü**, kurultayın ikinci günü söz alarak partisinin genç genel başkanının, kendisine güven duyulması için gereken bütün niteliklere sahip olduğunu belirtmiş ve hep birlikte ona yardım edilmesini istemişti. Öte yandan da hazırlanan tüzük değişikliğiyle Parti Meclisinin yetkilerinin artırılmasının Anayasa'ya ve Partiler Yasası'na aykırı olduğunu öne sürerek buna karşı çıkmıştı. Fakat kurultay tasarılağı onaylamış, yapılan seçimler sonucunda da **Ecevit** büyük oy çoğunluğu ile yeniden Genel Başkan seçilmişti.

Ecevit, CHP'deki liderliğini pekiştirirken ona karşı mücadele etmiş olan **Kemal Satır** ve arkadaşları da partiden ayrılmışlar (28 Temmuz) ve 4 Eylül 1972'de **Cumhuriyetçi Parti** adıyla yeni bir parti kurmuşlardı. Ancak **Satır**'ın Genel Başkanlığını üstlendiği bu yeni parti umulan gelişmeyi sağlayamamış ve çok geçmeden **Turhan Feyzioğlu**'nun **Güven Partisi**'ne katılmak zorunluluğunu duymuştu (3 Mart 1973).

CHP Genel Başkanı **Ecevit**'in, **Ferit Melen** kabinesindeki Bakanlarını geri çekme kararını alması **İnönü**'de büyük bir tepki doğurmuştu. Çünkü ona göre öncelikli sorun, hükümet bunalımı yaratmak değil, ordunun kışlasına dönmesini sağlamaktı. Bu nedenle 5 Kasım 1972'de istifaya karar vermiş ve parti genel başkanlığına şu mektubu göndermişti:

"12 Mart şartlarının nazik mahiyetini ciddiyetle muhafaza ettiği bir zamanda, parti politikasının memleket için sakıncalı gördüğüm şekil ve istikamette değiştirilmesi sebebiyle CHP'den ayrılmış olduğumu bilgilerinize saygılarımla sunarım."

1961 Anayasası eski Cumhurbaşkanlarına **tabii senatörlük** hakkı tanıdığından **İnönü**, seçilmiş olduğu Malatya Milletvekilliğini de bırakmış ve 16 Kasımda yemin ederek Cumhuriyet Senatosu'nun Tabii Senatörler grubuna katılmıştı.

İnönü'nün CHP'den ayrılması, partide küçümsenemeyecek bir çalkantı yaratmıştı. 35 milletvekili ve senatör **İnönü**'nün ardından partiden istifa etmiş, onları da başta Malatya olmak üzere yerel örgütlerden pek çok istifa izlemişti. Ama özellikle genç kuşaktan grupların partiye üye yazılmaları bu kopmaların doğurduğu boşluğu sayısal bakımdan da olsa kısmen doldurmuştu.

Bu gelişmelere karşın CHP'nin hükümetten çekilme kararı **Melen** Kabinesini düşürmemişti. Meclis'teki AP, DKP ve GP oyları ona gereken çoğunluğu sağlamıştı. Ama bu kez de iktidar ortağı AP ile muhalefetteki CHP daha doğrusu **Demirel** ile **Ecevit** arasında reform tartışmaları başlamıştı. 1969 seçimlerine **Düzen Değişikliği** programı ile girmiş olan CHP'nin yeni lideri **Ecevit** o doğrultuda **toprak reformu**'nu da içeren bir reform isterken liberal ekonominin savunucusu **Demirel** buna karşı çıkıyor ve eski Demokrat Partililere siyasal haklarının geri verilmesi sorununu gündemde tutmaya çalışıyordu. Ancak AP'nin bu yoldaki çabası çok geçmeden Silahlı Kuvvetler'in tepkisine neden olmuştu. Yüksek Komuta Heyeti adına bir bildiri yayımlanarak reformlar dururken bu gibi isteklerin ortaya atılmasının **12 Mart Muhtırası**'na aykırı olduğu vurgulanmış ve bu girişimlerin Silahlı Kuvvetler'le ilgili bulunmadığı açıklanmıştı. Bu bildiri yüzünden partiler arasında yeni bir söz düellosu başlamış, Cumhurbaşkanı **Sunay** da 1973 yılbaşı mesajında partileri işbirliği yapmaya çağırmıştı.

Bu çekişmeler içinde Cumhurbaşkanı seçimine gelinmişti. Anayasa'ya göre 7 yıl için seçilmiş olan **Cevdet Sunay**'ın süresi 18 Mart 1973'te sona ermekteydi; Anayasa'nın 95. maddesi uyarınca da bir kişinin arka arkaya 2 kez Cumhurbaşkanı seçilmesi olanağı yoktu. Bu nedenle kimin Cumhurbaşkanı olacağı ya da olması gerektiği gibi önemli bir sorunla karşı karşıya kalınmıştı. **Çankaya Köşkü**'ne çıkabilecek adaylar aranırken **12 Mart Muhtırası**'nı verenlerden Genelkurmay Başkanı **Faruk Gürler**'in Cumhurbaşkanı olmak istediği haberleri yayılmıştı. 1970 Ağustosunda Kara Kuvvetleri Komutanı olan **Gürler**, **Tağmaç**'ın emekliye ayrılmasından sonra Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmişti. Şimdi **Sunay**'ın Genelkurmay Başkanı iken Kontenjan Senatörü yapılarak Senato'ya getirildiğini ve arkasından Cumhurbaşkanı seçildiğini örnek alarak o yoldan Devlet Başkanlığına yükselmek istemişti. Bu sırada Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri asker kökenli **Cihat Alpan**, Anayasa'da değişiklik yapılarak **Sunay**'ın yeniden seçilmesini istemişti. Başbakan **Melen** ilk aşamada bu öneriye olumlu yaklaşmış ve Bakanlar Kurulu'nun takdirlerine sunmuştu. Ama gerek CHP gerekse AP sert tepki göstermişlerdi. **Ecevit**, Başbakan'ın bu öneriyle, **Gürler**'i desteklediği sanılan ordu ile TBMM'yi ve partileri karşı karşıya getirmeye çalıştığını öne sürerek hükümetin istifa etmesini istemişti. **Demirel** de bu eğilimin 'Parlamento'nun iradesine ipotek koymak' demek olduğunu belirterek seçim zamanı geldiğinde TBMM'nin bu sorunu çözeceğini söylemişti. Ama olaylar **Gürler**'in lehine gelişmişti. Onun Cumhurbaşkanı adayı olabilmesi için TBMM üyesi bulunması zorunluydu. Bunu sağlayabilmek için Kontenjan Senatörü olan Milli Savunma Bakanı **Mehmet İzmen** senatörlükten istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı **Sunay** onun yeri-

ne **Gürler**'i atamıştı. Siyasal ortamda ve kamuoyunda Cumhurbaşkanlığı sorunu ve adayların kimler olduğu tartışılırken bir ara **İnönü**'nün adından da söz edilmişti. Ancak CHP lideri **Ecevit** bunu desteklememiş, **Demirel** ise **"Gürler'in Cumhurbaşkanlığını bizimkilere anlatabiliriz de İnönü'nünkini mümkünü yok anlatamayız!"** diye AP'nin **İnönü**'ye oy vermeyeceğini anlatmak istemişti. **İnönü**'ye gelince o, **Sunay**'la görüştükten sonra, **"Ordu ile siyaset hayatı bir ahenk içinde neticeye varırlar"** diyerek askeri çevrelerle siyasal partilerin bu konuda anlaşmaları gerektiğini vurgulamıştı (İPSY, 317 vd.).

Sonunda **Gürler** Cumhurbaşkanlığına aday olmuştu ama AP de ona karşı yine asker kökenli olan Senato Başkanı eski Hava Kuvvetleri Komutanlarından Org. **Tekin Arıburnu**'nu aday çıkarmıştı. CHP lideri ise Meclis Grubunu toplayarak seçimlere katılmama yolunda karar aldırmıştı. Anayasa, Cumhurbaşkanı seçilebilmek için ilk iki turda TBMM üye sayısının **üçte iki çoğunluğu**'nun oylarını almayı zorunlu kılmıştı. Bu da o günlerde 423 oy demekti. Ondan sonraki turlarda ise **salt çoğunluk** yeterli sayılmıştı. Demokratik Parti de ilk turda kendi Genel Başkanları **Ferruh Bozbeyli**'ye oy vermişlerdi ama sonraki turlarda bundan vazgeçtiklerinden Devlet Başkanı seçimi, emekli iki orgeneral arasında bir yarışmaya dönüşmüştü. Seçime geçildiğinde Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarının ve üst rütbeli komutanların Meclis localarında yer aldıkları görülmüştü. CHP grubunun kararına karşın 23 milletvekili ve senatör de oylamaya katılmıştı. İlk iki tur oylama sonuçları şöyle belirlenmişti:

1. tur	Arıburnu	282;	Gürler	175
2. tur	Arıburnu	284;	Gürler	176

Bu turlarda üçte iki çoğunluk sağlanamayınca salt çoğunluk olan 318 oy gerektiren turlara geçilmişti. İki kez yapılan bu oylama da şu sonuçları vermişti:

3. tur	Arıburnu	285;	Gürler	186
4. tur	Arıburnu	276;	Gürler	200

Her iki adayın da salt çoğunluğun çok altında oy almaları gelecek turlarda da sonuç alınamayacağını gösterdiğinden seçime devam edilmesi gereksiz görülmüştü. Zaten dördüncü turdan sonra salonu terk eden **Gürler** için şans kalmamış demekti.

Bu durumda sorunu çözmek için yeni adaylar aramak da çıkar yol olarak görülmediğinden **Sunay**'ın yeniden seçilmesi önerisine dönülmüştü. Başlangıçta **Ecevit** de **Demirel** de böyle bir öneriyi parlamenter sisteme aykırı bulduklarını açıklamışlarken şimdi onu biraz değiştirerek kabul etmeye yönelmişlerdi. Buna göre Anayasa değişikliği **Sunay**'a ikinci bir dönem için seçilme olanağı vermek için değil de, onun görev süresini 2 yıl uzatmayı içeren bir biçimde yapılacaktı. Bu yolda hazırlanan önergeyi AP'den 212, CHP'den de 60 parlamenter imzalamıştı. Meclis Anayasa Komisyonunda ivedilikle görüşülen öneri hemen gündeme alınmıştı. Anayasa değişikliğinin TBMM'nin her iki kanadından da üçte iki çoğunlukla kabul edilmesi gerektiğinden Millet Meclisi'nde 300 oy alması zorunluydu. Ancak tasarı oya sunulduğunda 82 hayır 299 evet oyu çıkmıştı. 55 üyenin de oy-

lamaya katılmadığı anlaşılmıştı. AP'li **Ali Rıza Septioğlu** ise oy sayımından sonra toplantı salonuna girmişti. Onun tıraş olmak ya da eşine telefon etmek için geciktiği söylenmişti ama olan olmuştu! Aslında 1 oy eksikliği ile de olsa, gerekli oyu sağlayamamış bir önerinin Cumhuriyet Senatosu'na gönderilmemesi gerekirdi. Ama "Senato kabul ederse biz ikinci kez görüşürüz" gibi, pek sağlıklı olmayan bir yorumla **Sunay**'ın görev süresini 2 yıl uzatan Anayasa değişiklik tasarısı Senato'ya sunulmuştu. Ne ki tasarının Senato'daki görüşmeleri sırasında söz alan Tabii Senatör **İsmet İnönü** yaptığı kısa bir konuşma ile bir anda öneriyi geçersiz kılmıştı. Eski **Milli Şef**, bu çok anlamlı konuşmasında, 1950'de kendisinin tertiplere girmeden Cumhurbaşkanlığından nasıl ayrıldığını üstü kapalı da olsa anımsatır bir biçemle: "**Müddetini dolduran insan, bırakmasını bilirse şerefle vazifesinden ayrılmış olur. Bu gibi halleri tertiple halletmek hevesi, siyasi hayatın en büyük zehiridir**" dedikten sonra şu soruyu sormuştu: "**Uzatılırsa ne yapacak?**" Ve hemen eklemişti: "**Şimdiye kadar ne yaptıysa, onu yapacak.**"

İnönü'nün bu sözleri senatörleri etkilemiş ve Anayasa değişikliği Senato'da da kabul edilmemişti. Artık **Cevdet Sunay** yerine ve **Arıburnu** ile **Gürler**'in de dışında yeni Cumhurbaşkanı adayları aranması kaçınılmaz olmuştu. Bu kez **Ecevit** tarafsız bir aday önerisinde bulunmuştu. Parlamenter sistemle yönetilen ülkelerde gerekli olduğu dönemlerde yüksek yargı organları başkanlarının devlet başkanlığına getirildiğini dikkate alan CHP lideri, Anayasa Mahkemesi Başkanı **Muhittin Taylan**'ın adaylığını öne sürmüştü. Fakat bunun öteki partiler özellikle AP lideri **Demirel** tarafından da kabul edilmesi ve TBMM'de aday gösterilebilmesi için de **Faruk Gürler**'de yapıldığı gibi Kontenjan Senatörü yapılması gerekliydi. Başbakan **Melen** ile Cumhuriyetçi Parti'nin katılmasıyla **Cumhuriyetçi Güven Partisi** adını almış olan partinin lideri **T. Feyzioğlu**'nun 'solcu' **Ecevit**'çe önerilen **Taylan**'a oy vermeyecekleri anlaşılmıştı. Ama **Ecevit** ile **Demirel** arasında yapılan temaslardan sonra AP de **Taylan**'ın Kontenjan Senatörü seçilmesinin Cumhurbaşkanı'na önerilmesinden yana olmuştu. **Feyzioğlu** da bu konudaki itirazından vazgeçince üç lider Çankaya'ya çıkıp önerilerini **Sunay**'a sunmuşlardı. Görev süresinin uzatılmamasından ötürü kırgın olan **Sunay**, iki gün sonra görevden ayrılacağını belirterek, böyle bir atamanın kendisine vekâlet edecek olan Senato Başkanından istenmesini söylemişti. Böylece **Muhittin Taylan**'ın Cumhurbaşkanlığı adaylığı daha başlangıçta geçerliliğini yitirmişti.

Bütün bu olup bitenlerden sonra gözler mevcut Kontenjan Senatörlerine çevrilmişti. Sonunda onlar içerisinde askeri kesimi de memnun edeceği düşünülen asker kökenli ılımlı bir aday bulunmuştu: Moskova Büyükelçiliğinde de bulunmuş olan Kontenjan Grubu Başkanı Em. Korg. **Fahri Korutürk**. Ona **Korutürk** soyadının **Atatürk** tarafından verildiği de biliniyordu. Böylece **Korutürk** Cumhurbaşkanlığına aday gösterilmişti, ancak seçimlere geçildiğinde beklenenin aksine seçim için gerekli çoğunluk uzun süre sağlanamamıştı. Bu yüzden de **Korutürk** ancak 15. turda ve **salt çoğunluk**'la seçilebilmişti. TBMM'nin 635 üyesin-

den 78'inin katılmadığı 6 Nisan 1973'teki bu son turda **Fahri Korutürk**, 365 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin altıncı Cumhurbaşkanı olmuştu. Cumhuriyet döneminin çok değişiklikler gösteren, yeni kırılmalara ve kırgınlıklara yol açan Cumhurbaşkanı seçimi bunalımı da böylece sona ermişti. Ama **Korutürk**'ün görev süresi dolduğunda, 1980'de yeni bir Cumhurbaşkanlığı bunalımı daha yaşanacak ve o bunalım ülkeyi **12 Eylül Darbesi**'ne sürükleyen nedenlerden biri olacaktı.

Korutürk Cumhurbaşkanı seçilince **Ferit Melen**, gelenekleşen siyasal etik kurallara uyarak hükümetinin istifasını sunmuştu. Yıllar önce 1938'de **İnönü**, **Atatürk**'ün ölümüyle boşalan Cumhurbaşkanlığına seçildiğinde Başbakan **Celal Bayar** istifasını sunmuştu ancak **İnönü** de yeni hükümetin kurulmasını yine ondan istemişti. Herhangi bir partiye dayanmayan tarafsız Cumhurbaşkanı olarak **Korutürk**, **Melen**'in istifasından sonra parti başkanlarıyla görüşmek gereğini duymuştu. **Demirel**, hükümet kurma görevinin yeniden **Melen**'e verilmesinden yana olmadığını açıkça bildirmişti. Başbakanlığın kendi partilerinden gideceğini anlayan Cumhuriyetçi Güven Partisi ileri gelenleri ve özellikle o partiye katılmış olan **Kemal Satır** ise, **Melen** kabinesinin Ticaret Bakanı **Naim Talu**'yu önermişlerdi. CHP lideri **Ecevit**, çıkar çevrelerinin adamı diye suçlayıp hakkında **gensoru** önergesi verdikleri **Talu**'nun Başbakan olmasına karşı çıkmıştı. Fakat Meclislerdeki çoğunluğu ve siyasal dengeleri gözeten **Korutürk**, **Melen**'in yerine Başbakanlık görevini **Naim Talu**'ya vermişti. Ekim ayında yapılacak olan milletvekili seçimlerine kadar iş başında kalacağını uman **Melen**'in Başbakanlık süresi yaklaşık 11 ay sürmüştü.

4– MUHTIRA DÖNEMİNİN SON HÜKÜMETİ VE YENİ YASALAR

Yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Eski Merkez Bankası Başkanı **Naim Talu**, AP'ye ve CGP'ye dayalı bir hükümet kurmaya çalışmıştı. Bu yüzden büyük çoğunluğu TBMM üyelerinden oluşan bir kabine listesi oluşturmuştu. **12 Mart Muhtırası** döneminin bu dördüncü ortak hükümeti, iki partiye, AP ve CGP ile bağımsızlara dayandırılmış, AP'den 13; CGP ile bağımsızlardan 5'er, TBMM dışından da 2 üye alınmıştı. Devlet Bakanlıkları sayısı 4'ten 5'e çıkartılarak bunlardan 2'si Başbakan Yardımcılığı'na yükseltilmişti. Söz konusu yardımcılıklardan biri AP'den **Nizamettin Erkmen**'e, ikincisi de CGP'den **Kemal Satır**'a verilmişti. **Melen** hükümetinde parlamento dışından alınmış olan 8 üyeden yalnızca Devlet Bakanı **İlhan Öztrak** ile Dışişleri Bakanı **Haluk Bayülken** yerlerinde bırakılmış, böylece bu gibi üye sayısı 2'ye indirilmişti.

Talu hükümetinin listesi 15 Nisan 1973'te Cumhurbaşkanı **Korutürk** tarafından onaylanmış, hükümet programı ise 20 Nisanda Meclis'e sunulmuştu. Programda yeni kabinenin iki partiye dayanması, kuruluş biçimi ve hizmet anlayışı yönlerinden 12 Mart 1971'den bu yana kurulmuş olan hükümetlerden ayrı bir ka-

rakter taşıdığı öne sürülmüştü. Ancak Hükümetin başlıca hedefinin ülkeyi huzur ve güven içinde, 14 Ekim 1973'te yapılacak seçimlere götürmek olduğu vurgulanarak uzun vadeli önlemlere yer verilmediği ve ertelenmiş olan yerel seçimlerin de o tarihte yapılacağı açıklanmıştı. Bununla birlikte **Devlet Güvenlik Mahkemeleri** Kuruluş Yasası ile iç güvenliğin gerektirdiği yasaların çıkartılacağı, Meclislerin gündeminde bulunan Toprak ve Tarım Reformu, Milli Eğitim Temel Kanunu ve Üniversiteler Kanunu tasarılarının yasalaştırılmasına çalışılacağı belirtilmişti. Dış siyasadan söz edilirken de, **"Milli hüviyeti dolayısıyla milletimizce bir bütün olarak benimsenen dış politikamıza Atatürk ilkeleri ilham vermeye devam edecektir"** denilmekle yetinilmişti (Metin: TCH, 271-280).

Millet Meclisi, 94 olumsuz ve 2 çekimsere karşılık 261 oyla **Talu** hükümetine güvenini belirtmişti.

a) Anayasa'da Yeni Değişiklik: Devlet Güvenlik Mahkemeleri

1971'de Anayasa'da yapılan kapsamlı değişiklik, karşılaşılan sorunlar ve Sıkıyönetim Mahkemelerinin işleyişlerindeki gecikmeler yüzünden ara rejimi yönetenlerce yeterli sayılmamıştı. Bu nedenle devlete karşı işlenen suçları süratle görüp sonuçlandıracak ve sıkıyönetim dönemleri dışında da sürekli görev yapacak özel mahkemeler kurulması istenmişti. Bu yoldaki girişimler **Naim Talu** hükümeti zamanında sonuçlandırılmıştı. Ancak bu mahkemelerin kurulabilmesi için öncelikle Anayasa'da değişiklik yapılması gerekmişti. Bu amaçla **Melen** hükümetince Meclis'e sunulmuş olan tasarı 15 Mart 1973'te yasalaşmış ve 20 Martta yayımlanarak yürürlüğe girmişti. Söz konusu 1699 sayılı yasa ile, Anayasa'nın 30, 57, 136 ve 148. maddelerinin bazı bentlerinde değişiklik yapılmış ve ona 2 geçici madde daha eklenmişti. 136. maddeye eklenen bentlerle **Devlet Güvenlik Mahkemeleri**'nin kuruluşları ve yetkileri şöyle belirlenmişti:

"Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri, Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır.

Devlet Güvenlik Mahkemesinde bir başkan, dört asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur. Başkan, iki asıl ve bir yedek üye ile savcı, birinci sınıfa ayrılmış hâkim ve Cumhuriyet savcıları arasından, iki asıl ve bir yedek üye birinci sınıf askeri hâkimler arasından; savcı yardımcıları ise Cumhuriyet savcıları ve askeri hâkimler arasından atanır.

Devlet Güvenlik Mahkemesi Başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulu'nca her boş yer için iki misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından Devlet Güvenlik

Mahkemesi hâkimlerinin atanması Yüksek Hâkimler Kurulunca; askeri hâkimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanması ise özel kanunlarında gösterilen usule göre yapılır..."

Anayasa'ya eklenen 21. geçici madde ile de, Sıkıyönetim Mahkemelerinin sıkıyönetim uygulaması kalktıktan sonra da ellerinde bulunan dosyaları sonuçlandırıncaya kadar görevlerini sürdürmeleri sağlanmıştı. Geçici 22. madde ile de, 1 Kasım 1972 tarihinde TBMM'de grubu bulunup da 30 Mart 1973'e kadar bu gruplarını koruyan ve milletvekili genel seçimlerine katılma niteliğini kazanmış olan siyasal partilere de, Anayasa'nın 56. maddesindeki koşullara bakılmaksızın devlet yardımı yapılması öngörülmüştü. Bu son değişiklikle küçük partilerin, özellikle de giderek güçlerini yitiren **T. Feyzioğlu**'nun Genel Başkanı olduğu Cumhuriyetçi Güven Partisi ile **F. Bozbeyli** liderliğindeki Demokratik Parti'ye ve yeni bir gelişme aşamasına giren **A. Türkeş** liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi'ne destek sağlanmak istenmişti (Metin: EK-VIII/d).

b) Milli Eğitimde Temel İlkeler

12 Mart Muhtırası'ndan sonraki uygulamalarda, üniversitelerdeki öğrenci eylemleri ve öğrencilerle birlikte öğretmenlerin de karşıt kamplara bölünmüş olmaları, ülkenin içine düştüğü bunalımın temel nedenlerinden biri olarak kabul edildiği için bunları giderecek bir dizi önlem almaya yönelinmişti. Somut verilere dayanarak ya da çoğu kez ihbar ve yakınmalara dayanılarak birçok öğretim üyesi, öğretmen ve öğrenciler hakkında Sıkıyönetim Mahkemelerince davalar açılır ve tutuklamalar yapılırken bazı yasal düzenlemelere de girişilmişti. Bir yandan milli eğitimde gözetilecek amacın, bağlı kalınacak ilkelerin, kullanılacak araçların saptanması yapılırken, üniversiteleri devletin denetim ve gözetimi altına almak için de **üniversitelere özerklik** getiren 4936 sayılı yasanın değiştirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu yolda ilk büyük adım, daha **N. Erim**'in ilk hükümeti döneminde 20 Eylül 1970'te gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile atılmıştı. Ama Meclis'e sunulan yeni Üniversiteler Yasası ile ona paralel olarak yürütülen Milli Eğitim Temel Kanunu tasarası, **N. Talu** hükümeti döneminde yasalaşabilmişti.

14 Haziran 1973'te kabul edilen 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Yasası. **"Türk milli eğitiminin düzenlenmesinde esas olan amaç ve ilkeler, eğitim sisteminin genel yapısı, öğretmenlik mesleği, okul bina ve tesisleri, eğitim araç ve gereçleri ile Devletin eğitim ve öğretim alanındaki görev ve sorumluluğu ile ilgili temel hükümleri bir sistem bütünlüğü içinde, biraraya getirmek"** düşüncesiyle hazırlanmıştı. 64 maddeden oluşan yasa, "Türk Milli Eğitim Sistemini Düzenleyen Genel Esaslar-Eğitim Sisteminin Genel Yapısı-Okul Binaları ve Tesisler, Eğitim Araç ve Gereçleri-Eğitim ve Öğretim Alanındaki Görev ve Sorumluluk-Son Hükümler" başlıklı 5 kısım halinde düzenlenmişti. Yasanın, çağdaş Türkiye'nin oluşumu açısından en önemli hükümleri

genel amaçlar olarak sıralanan öngörüler ile **Atatürk**'ün öncülüğünde gerçekleştirilen **devrim**'e, **demokrasi eğitimi**'ne, **laiklik ilkesi**'ne ilişkin olan maddeler idi. 3 ayrı maddede sıralanan genel amaçlar şöyle saptanmıştı.

"Türk milletinin bütün fertlerini, Atatürk inkılaplarına bağlı; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan milli, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek...

Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek..."

Eğitimde gözetilecek temel ilkeleri içeren bölümde eğitim sisteminin her derece ve türü ile ilgili ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve her türlü eğitim faaliyetlerinde **Atatürk devrimleri**'nin ve Anayasa'nın başlangıç kısmında belirtilen **Türk milliyetçiliği**'nin esas alınacağı vurgulanmıştı. Aynı maddede eğitim ve öğretimin her aşamasında **Türkçe**'ye önem verileceği ve onun zengin bir bilim dili düzeyine ulaşması için çalışılacağı belirtilerek şöyle denilmişti:

"Milli birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk dilinin, eğitimin her kademesinde, özellikle bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir; çağdaş eğitim ve bilim dili halinde zenginleşmesine çalışılır ve bu maksatla Milli Eğitim Bakanlığı'nca gereken tedbirler alınır." (Md. 10)

Bu maddede Türkçenin 'bozulmadan ve aşırılığa kaçmadan' kullanılmasından söz edilmesi, çok partili düzene geçtikten sonra Türkçenin özleştirilmesi çalışmalarına yöneltilen suçlamalardan esinlenildiğini göstermişti. Çünkü Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle 1945'te Türkçeleştirilmiş olan 1924 Anayasası hemen Osmanlıca eski metnine dönüştürülürken gerekçe olarak **Dil Kurumu** çalışmalarında aşırılığa kaçıldığı öne sürülmüştü. Dilde **devrim**'e karşı çıkıp onu kendi halinde **evrim**'e bırakmadan yana olanların yıllarca sürdürdükleri bu haksız ve yersiz suçlama, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra **Türk Dil Kurumu**'nun yasalara ve **Atatürk**'ün vasiyetine aykırı olarak özerk bir dernek konumundan çıkartılıp bir devlet dairesine dönüştürülmesiyle noktalanacaktı.

Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, eğitim çalışmalarında öğrencilere **demokrasi bilinci**'nin kazandırılmasına da önem verileceği belirtilmişti. **Laiklik**'le ilgili maddede de **"Türk eğitiminde laiklik esastır"** denildikten sonra din eğitimi ve öğretiminde gözetilecek esaslar şöyle saptanmıştı:

"Din eğitimi ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteği ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlı olarak verilir. Bu istek kayıt

esnasında veliler tarafından okul idaresine yazılı olarak bildirilir." (Md. 12)

Buna göre yasada, ilk ve ortaokullarda okutulmakta olan **din dersleri**'nin isteğe bağlı olarak verilmesi öngörülmüştü. Çocuklarının bu dersi almasını isteyen velilerin dileklerini yazılı olarak okul yönetimine iletmeleri koşulu getirilmişti. Ancak uygulamada bu başvuru tersine döndürülmüş, çocuklarının din dersi almasını istemeyen velilerin başvurmaları yoluna gidilmişti. Böylece çevrenin etkisinden, yanlış değerlendirmelerden çekinen veliler böyle bir bildirimde bulunmada hayli duraksamışlardı.

Yasa, öteki meslek okulları gibi artık 'lise' olarak anılan **imam-hatip okulları**'nın amaçları hakkında da çok önemli bir değişiklik getirmişti:

Md 32- "İmam-hatip liseleri, imamlık, hatiplik ve Kur'an kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığı'nca açılan ortaöğretim sistemi içinde, hem mesleğe, hem yükseköğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır."

Maddenin sonlarında imam-hatip liselerinin din hizmetlerini görecek elemanlar yetiştirmeye yönelik programların yanı başında **'yükseköğrenime hazırlayıcı'** programlar uygulayan öğretim kurumu olarak nitelendirilmeleri, 430 sayılı **Öğretim Birliği (Tevhid-i Tedrisat) Yasası** hükmünü aşmakta ve onunla çelişmekteydi. Çünkü 1961 Anayasası'nın 153. maddesinde sıralanan **Devrim Yasaları**'nın başında yer alan **Öğretim Birliği Yasası**'nın 4. maddesinde, imam-hatip yetiştiren okullara, yalnızca imamlık, hatiplik gibi dinsel hizmetlerde görev alacak memurları yetiştirme görevi verilerek şöyle denilmişti:

"Maarif Vekâleti, yüksek diniyat mütehassısları (din uzmanları) **yetiştirmek üzere Darülfünun'da** (üniversitede) **bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyenin** (din hizmetlerinin) **ifası vazifesiyle mükellef** (yükümlü) **memurlar yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir** (açacaktır)."

Ulusal, laik ve çağdaş bir öğretimin temellerini atan **Öğretim Birliği Yasası**'nın bu maddesinde imam-hatip yetiştirecek okulların ne ad taşıyacakları bile belirtilmemişti. Bu amaçla açılacak okulların salt bu gibi hizmetlileri yetiştirecekleri saptanmış, bu okulları bitirenlerin yükseköğretime devamları öngörülmemişti. Ancak o yıllarda bu tür okullar imam-hatip okulları adını taşıdıklarından, 1949'da yine aynı adla açılmışlardı. **12 Mart Muhtırası** öncesinde ortaöğretim içerisinde yer alan kurumların ve meslek okullarının sayıları arttığından bu okullar mezunlarının yükseköğretim kurumlarına devam edip edemeyecekleri, edeceklerin hangi koşullara bağlı olacakları konusu giderek bir soruna dönüşmüştü. O yıllara kadar başta öğretmen okulları olmak üzere öteki meslek okullarını bitirenlerden üniversitelere devam etmek isteyenler için, öncelikle saptanan birkaç dersten lise fark sınavını vererek lise mezunu olma hakkını kazanmaları gibi bir yöntem uygulanagelmişti. Ancak sayıları boyuna artan imam-hatip okullarını bitirenler genelde

böyle bir sınava gerek kalmadan yükseköğrenime devam etmek isteyince Milli Eğitim Bakanlığı sorunu görünüşte basit bir yöntemle çözme yoluna gitmiş, ortaokul üstü öğretim yapılan meslek okullarının hepsine 'lise' adı verilmişti. Böylece Öğretmen Okulları, 'Öğretmen Lisesi'; Sanat Enstitüleri, 'Endüstri Meslek Lisesi'; İmam-Hatip Okulları da 'İmam-Hatip Lisesi' adını almışlardı. Üniversite kapılarını açmayı amaçlayan bu karar, imam-hatip mezunu kimi yetenekli gençlere yükseköğrenim görmelerini sağlarken **türban** ve **kökten dinci akımlar**'ın güçlenmesi gibi yeni yeni sorunlar yaratacaktı.

Milli Eğitim Temel Yasası'nın 32. maddesi de Milli Eğitim'in aldığı bu karar doğrultusunda ve aynı amaçla düzenlenmişti. Ama bu okulları bitirenlerin yükseköğrenime devam etmelerine kapı da açılınca bir yandan oralara öğrenci akını çoğalmış, öte yandan iş başına gelen hükümetler de ihtiyacın çok ötesinde ve salt oy toplamak kaygısıyla bu okulların sayısını boyuna artırma yarışına girmişlerdi. Hele **S. Demirel** başkanlığındaki AP hükümetleri döneminde imam-hatip okulu açmak bir kampanyaya dönüştürülmüştü. Yalnızca 1975-1977 yılları arasında yeniden 233 imam-hatip lisesinin açılması bunun en somut kanıtı olsa gerektir. Bugün yaşanan sorunların temelinde belirli bir oranda da olsa **Öğretim Birliği Yasası**'nın gözardı edilerek din öğretimi veren okulların durdurulamayan artışı da yatmaktadır. **S. Demirel,** 1987'de **Köprü** dergisine verdiği bir demeçte girişimlerini savunmak isterken şunları söylemişti:

"Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na ters düşüyor diye din eğitiminden vaz mı geçilecek? Böyle isteyenler, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu, ne ise o kanunun esasları, din eğitimini de içine alacak şekilde düzeltmeleri lazımdır... Tevhid-i Tedrisat Kanunu, bir semavi kitap değil ki... Şayet Kur'an kursları veya din eğitimi bu kanuna ters düşüyorsa o yanlış olan din eğitimi değildir; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur." (Cumhuriyet, 4 Mart 2000)

Tevhid-i Tedrisat Yasası'nın din eğitimini de içerdiği, onu yasaklamadığı, yukarıya aldığımız metinde de açıkça görülmektedir. Yersiz ve gereksiz olan din eğitim ve öğretimi veren okulların sayısının çoğaltılması öğretim birliğinin parçalanması sonucudur. Anayasa'yı korumak için and içen yetkili kişilerin devrim yasalarının başında gelen öğretim birliği yasasını **'yanlış'** olarak nitelemeleri ise sorunun temelinde yatan siyasal amaçları çok iyi yansıtmaktadır.

c) Üniversiteleri Devletin Denetim ve Gözetimine Alma

1933 Üniversite Reformu'ndan 27 Mayıs 1960'a gelinceye kadar geçen 27 yıl içinde Türkiye üniversitelerinin sayısı ancak 8'i bulmuştu. Bunlardan 7'si, 1946 tarihli **Üniversiteler Yasası**'na bağlı iken uluslararası olması öngörülen **Ortadoğu Teknik Üniversitesi** (ODTÜ) için ABD sistemindeki **mütevelli** yö-

netimine dayalı özel bir yasa çıkartılmıştı. Liselerden mezun olan öğrenci sayısının artması karşısında ihtiyacı karşılayabilmek için yeni üniversiteler açma ve bunları yurt düzeyine dağıtma zorunluluğu belirmişti. Ancak bunun için gereken parasal kaynağın bulunmasına ve öğretim elemanı yetiştirilmesine çalışılırken, sorunun özel okullar açarak çözümü yoluna gidilmişti. Bunda da, **Süleyman Demirel** başkanlığındaki AP hükümetlerinin sağlık ve eğitim alanını özel girişimciliğe açmayı öngörmesi büyük etken olmuştu. Böylece 1960'tan sonra mevcut üniversitelere ancak bir yenisi **Hacettepe Üniversitesi** (1967) eklenebilirken, 1963 yılında açılmasına başlanan **özel yüksekokullar**'ın sayısı 5 yıl içinde 41'e yükselmişti. Bu gelişmeler karşısında İstanbul Üniversitesi Senatosu söz konusu okulların Anayasa'ya aykırı olduğunu açıklamıştı (13 Mayıs 1970). Ankara Üniversitesi ise, söz konusu okullarda öğretim niteliğinin üniversiteler düzeyinde olmadığı, fırsat eşitliğine ters düştüğü ve Anayasa'nın 120 maddesine de aykırı olduğu savıyla **Anayasa Mahkemesi**'nde dava açmak gereğini duymuştu. Bunun sonucunda yüksek mahkeme **özel yüksekokullar**'ın kapatılmasına karar vermişti (13 Ocak 1971). Ancak **12 Mart Muhtırası**'ndan sonra bu tür okulları resmileştiren yeni bir yasal düzenlemeye gidilmişti. 1472 sayılı yasa ile İzmir'de bulunan özel yüksekokullar Ege Üniversitesi'ne, başka yerlerdekiler de bölgelerindeki İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri'ne bağlanmışlardı.

N. Erim'in başkanlığında kurulan ilk hükümetin programında **üniversite ve yüksekokullar reformu** konusunda yapılagelen çalışmaların kısa zamanda sonuçlandırılacağı belirtilmişti. Bu bağlamda da, öğretim üyelerinin ve öğretmenlerin, görevlerini 'huzur ve güven içinde yapabilmelerini' sağlayacak her önlemin alınacağı böylece 'çalışma güvenliğinin sarsılmasına' izin verilmeyeceği, ülke ihtiyacını karşılayacak sayıda ve **Atatürk ülküsü**'ne bağlı öğretim üyesi ve öğretmen yetiştirilmesine çalışılacağı, ayrıca bilimsel ve teknolojik araştırmaların yurt kalkınmasına yardımcı olacak biçimde planlanması yoluna gidileceği vurgulanmıştı. Hükümetin iş başına gelmesinden bir süre sonra da 1863'te ABD'li girişimcilerle İstanbul'da bir yabancı okul olarak açılmış olan **Robert Kolej**, **Boğaziçi Üniversitesi**'ne dönüştürülmüş, böylece üniversite sayısı 9'a çıkartılmıştı.

Aslında üniversite özerkliği ve öğretim üyelerinin bilimsel özgürlükleri ile devletin üniversiteler üzerindeki denetiminin sınırları, daha 1946 yasasının kabulünün ertesinde gündeme gelmiş ve tartışmalara yol açmıştı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden 3'ünü görevden uzaklaştırabilmek için TBMM'de kadroları kaldırılmıştı. **Demokrat Parti** döneminde ise bir iktidar-üniversite çatışması yaşanmıştı. İktidar, suçladığı ve zararlı gördüğü öğretim üyelerini üniversiteden uzaklaştırabilmek amacıyla kendisine yetki veren emekliye ayırma ya da Bakanlık emrine alma gibi yasal değişikliklere başvurmuştu. Ama Üniversiteler Yasası'na ve özerkliğe karşı en büyük girişim kuşkusuz 27 Mayıs 1960 devriminin arkasından 147 öğretim üyesi ve yardımcısını üniversite dışı bırakan 114 sayılı yasa olmuştu.

147'ler'in görevlerine dönüşlerinden sonra üniversitelere ilişkin sorunlar 2

boyutta gelişmişti. Yükseköğretim veren kurumların sayısı artarken bunlar giderek 'üniversiteler, akademiler ve enstitüler' adlarıyla 3 grupta toplanmışlardı. Bu durum üniversiteler dışındaki kurumları üniversiteler şemsiyesi içine girmeye ve böylece öğretim üyeleri ve yardımcılarına tanınmış olan özlük haklardan ve ödemelerden yararlanmaya yöneltmişti. Kısacası, eğitim enstitüleri, ilk aşamada akademiler düzeyine çıkma, akademiler ise üniversite olma mücadelesine girişmişlerdi. Öte yandan üniversiteler arasında yasal dayanaklar, yönetim biçimi ve parasal olanaklar bakımından da bir farklılaşma meydana gelmişti. Var olan üniversitelerin çoğu 4936 sayılı yasaya göre yönetilirken, 1956'da kurulan **Ortadoğu Teknik Üniversitesi**'nde ABD modeli bir uygulamaya gidilerek **mütevelli** sistemi öngörülmüştü. Ankara Üniversitesi'nden ayrılarak oluşturulan **Hacettepe Üniversitesi** için de daha çok olanaklar sağlayan özel bir yasa çıkartılmıştı. Liselerden mezun olanların büyük çoğunluğunun kontenjanların artırılamaması yüzünden yükseköğrenim programlarına alınamamaları büyük öğrenci kitlesini, üniversite kapılarında bekler hale getirmişti. Bu tür sorunların nasıl çözüleceğine ilişkin tartışmalar sürerken, 1968'de boykot ve işgal olarak başlayan öğrenci eylemlerinin kısa sürede içerik değiştirerek sağ-sol mücadelesine, anarşik eylemlere dönüşmesi ve bunların değişik nedenlerle önlenememesi, başlıca engelin **üniversite özerkliği** olduğu varsayımını doğurmuştu.

Üniversitelerdeki dersliklerle öğretim üyesi sayısının azlığına ve mali kaynakların yetersizliğine karşın öğrenci kontenjanlarının boyuna artırılmak istenmesi, öğretim ve araştırma düzeyinin düşmesine de yol açmıştı. Sorun siyasal iktidarı ve parlamentoyu da yakından ilgilendirdiği için **12 Mart Muhtırası**'ndan çok önce, 1965'te Cumhuriyet Senatosu'nda bir **Araştırma Komisyonu** kurulmuştu. Üniversitelerde 'verimi artırmak ve sıkıntıları giderebilmek için neler yapılmasını araştırmak' amacıyla kurulan komisyon, düzenlediği 151 sayfayı bulan ayrıntılı raporu Senato Başkanlığı'na sunmuştu. 5 Kasım 1965 günlü raporda, üniversitelerin kadro, yer, malzeme, ödenek imkânları, öğrenci sayısı ve onların barınma ve sağlık sorunları gibi çok çeşitli eksiklikleri bulunduğu, birikmekte olan sorunlar nedeniyle de bir huzursuzluğun yaşandığı vurgulanmıştı. Ancak Ortadoğu Teknik Üniversitesi ile Hacettepe Üniversitesi'nde özel yasaları nedeniyle daha az sorunla karşılaşıldığı belirtilmişti. Rapor, merkezi planlama ile yürütme arasında bir ahenksizliğin bulunduğunu da anımsattıktan sonra, sorunlardan bir kısmının üniversiteler içlerinde çözülebileceği, ama 'TBMM ve hükümetlerin yardım ve işbirliği ile çözümlenebilecek temel problemler' bulunduğu sonucuna varmıştı (Özet metin: Cumhuriyet'in 75. Yılında Yükseköğretim, 107-125).

Senato Araştırma Komisyonu raporu, "T.C. Senatosu'nun bu önemli davada hükümetlere ışık tutacak çözüm yollarını göstereceğine inanıyoruz" diye bitirilmişti. Ama parlamentodaki siyasal partilerin ve hatta aynı partiden olan üyelerin üniversiteler hakkında çok değişik ve birbiriyle çelişen görüşlere sahip olmaları yüzünden sağlıklı bir çözüm üzerinde birleşilememişti. AP lideri **Süleyman Demirel** başkanlığındaki ortak hükümetler de, sorunları salt üniversitelere fazla öğren-

ci alınması ve aşırı sol akımların bastırılması olarak değerlendirdiği için temel konular üzerinde gereken ölçüde durulamamıştı. Bu arada üniversiteler de yeni yasa tasarıları hazırlamak gereğini duymuşlardı. Uzun çalışmalardan sonra hazırlanan bir taslak Ankara, İstanbul ve Hacettepe Üniversiteleri Rektörleri **Tahsin Özgüç, Nazım Terzioğlu** ve **İhsan Doğramacı**'nın imzalarıyla 1971 baharında hükümete sunulmuştu. Yürürlükteki yasalarda değişiklikler getiren bu taslakta, sorunların çözülebilmesi için üniversitelere bilimsel ve yönetimsel özerklik yanında **mali özerklik** de tanınması öngörülmüştü. İşte bu tür araştırmalar ve tasarılardan geçilerek 12 Mart'a ulaşılmıştı.

N. Erim hükümetinin güvenoyu almasından sonra Milli Eğitim Bakanı **Şinasi Orel** bir üniversite reform tasarısı hazırlatmaya koyulmuştu. Taslak tamamlanınca üniversiteler ve akademilerden birer temsilcinin de bu amaçla oluşturulacak komisyon çalışmalarına katılmaları istenmişti. Ancak komisyon toplantısını açan **Erim**, yukarıda onun ilk kabinesi döneminden söz ederken belirttiğimiz gibi, amacı belirtme yerine üniversiteleri suçlayan bir konuşma yapmayı yeğlemişti. Başbakan **'arı kovanına çomak sokmak'**tan çekinmeyeceğini söyleyerek görüşlerine başvurmak istenenlere başlangıçta bir gözdağı vermek istemişti.

Komisyon çalışmalarında, Bakanlıkta daha doğrusu hükümette **'bütün yükseköğretim kurumlarını bir şemsiye altına toplamak'** görüşünün, yani **12 Eylül 1980 Darbesi**'nden sonra oluşturulan **Yüksek Öğrenim Kurulu** (YÖK) modelini andıran bir sistemi yaratma eğiliminin egemen olduğu da anlaşılmıştı. Akademiler temsilcileri öteden beri istedikleri üniversite olma arzusunu gerçekleştirecek olan bu görüşü içtenlikle desteklerken ODTÜ ve Hacettepe gibi ayrı ya da ayrıcalıklı yasaları bulunan üniversiteler tek tip üniversite modeline karşı çıkmışlardı. Komisyonda belirtilen görüşleri alan Bakanlık 1946'da yürürlüğe girmiş olan 4936 sayılı **Üniversiteler Kanunu** ile **27 Mayıs Devrimi**'nden sonra onda değişiklikler öngören 115 sayılı yasanın yerini alacak daha kapsamlı bir yasa tasarısı hazırlamıştı. Bakanlar Kurulu'ndan da geçirilen tasarı, 3 Mart 1972'de Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulmuştu.

Tasarının gerekçesinde 1961'den bu yana geçen 10 yıl içinde yükseköğretim alanında kalkınma planlarının gerektirdiği değerlendirmelerin yapılamadığı belirtilerek **12 Mart Muhtırası**'ndan sonra Anayasa'nın üniversitelere ilişkin 120. maddesinde yapılan değişikliğin Üniversiteler Yasası'nın ivedilikle ve yepyeni bir açıdan ele alınarak gereken düzenlemenin yapılmasını zorunlu kıldığı vurgulanmıştı. Tasarının gerekçesinde gözetilen başlıca ilkeler şöyle sıralanmıştı:

Yükseköğretimin bütünlüğü ve ortaöğretimle ilgisi - Yükseköğretimin toplumun ihtiyaçlarına yönelmesi - Fırsat ve imkân eşitliği - Kaynakların etkin bir biçimde kullanılması - Yükseköğretim planlamasının örgütlenmesi - Öğretim ve öğrenim özgürlüklerinin güvenlik altında bulundurulması.

Tasarı, öğretim üyeleri ve öğrencilerinin bir kısmı hakkında sıkıyönetimce soruşturmalar, kovuşturmalar açılmış olan üniversite çevrelerinde belirli belirsiz

tepkiler doğururken kamuoyunda da tartışmalara neden olmuştu. Örneğin **Milliyet**'te çıkan 'Üniversiteler Anaokulu Değildir' başlıklı yazısında **İsmail Cem** (10 Ocak 1973), bazı şiddet olaylarına karışanların genellikle yükseköğretim öğrencisi olmaları yüzünden üniversitelerin haksız suçlamalara hedef olduğunu belirterek, üniversite sorununun salt bu gözle ele alınmasının sakıncalarını sergilemeye çalışmıştı. Temel işlevleri açısından üniversitelerin, bilgiyi ve kültürü koruyup aktaran, toplumun ihtiyaç duyduğu elemanları yetiştiren ve bilgiyi üretmenin yanında toplumun değişimini gözeten kültür modellerini de yaratanlar olarak 3 türe ayrılabileceğini öne süren **Cem**, Türkiye'nin bu son tipteki üniversitelere gereksinimi olduğunu savunmuştu. Böyle olmasına karşın hazırlanan tasarının üniversiteleri, geçmiş çağların **'korporasyon'**larına yani meslek birliklerine, loncalara döndüren bir tasarıyla, artık devlet dairelerinde bile geçerliliğini yitirmiş olan 'itaat eden memur' tipinde bir öğretim kadrosu yaratılmak istendiğini vurgulamıştı.

Bu eleştirilere karşın tasarı, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nca kabul edilerek 1750 sayılı yasa haline gelmiş ve 7 Temmuz 1973'te yayımlanarak yürürlüğe girmişti. Yasada büyük ağırlık, 1968'de başlayan öğrenci eylemlerinin içerik değiştirmesi sonucunda düzenli bir öğretim yapılamadığı noktasından hareketle bunu sağlayacağı düşünülen önlemlere verilmişti. Böylece üniversiteler tam yetkili bir merkezi yönetime de bağlanmıştı. O zamana kadar en üst organ **Üniversitelerarası Kurul** iken şimdi onun üstünde, **Yükseköğretim Kurulu** ve **Üniversite Denetleme Kurulu** adlarıyla iki yeni organ oluşturulmuştu.

Yükseköğretim Kurulu, yeni kurumların açılması, programların düzenlenmesi, ihtiyaçların saptanması, kadroların ve parasal kaynakların dengeli olarak dağıtılması, yeni elemanlar yetiştirilmesi ve öğrencilerden alınacak harçların saptanmasında en yetkili organ demekti. Kurul, Milli Eğitim Bakanı'nın başkanlığında, her üniversiteden 2 yıl için seçilen birer temsilci ile, o temsilciler sayısı kadar Bakanlar Kurulu'nca atanacak üyelerden oluşturulacaktı. **Üniversite Denetleme Kurulu** ise, üniversiteler üzerinde devletin gözetim ve denetimini sağlamak amacıyla kurulmuştu. Başbakan'ın başkanlığında Milli Eğitim ve Adalet Bakanları, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı ile eski rektörler arasından seçilecek 3 ve Milli Güvenlik Kurulu'nun eski dekanlar arasından seçeceği bir üyeden oluşacaktı. Üniversitelerde görevli olan bütün öğretim elemanları ve personel için disiplin soruşturması açmak ya da ceza kovuşturması açılmasını istemekte yetkili olan **Denetleme Kurulu**, gerektiğinde herhangi bir birimin yönetimine el konulmasını da Bakanlar Kurulu'na önermek hakkına sahip olacaktı. Yasada öğretimin aksamaması için alınması gereken güvenlik önlemleri ayrıntılarıyla saptanmıştı. Bu arada 12 Mart öncesinde tartışmalara neden olan bir soruna da açıklık getirilerek, güvenlik güçlerinin suçların ve suçluların kovuşturulması için, herhangi bir davet ve izne bağlı olmaksızın, üniversite binalarına ve eklerine her zaman girebileceği de belirtilmişti (Md. 66). Ancak alınan önlemlere ve derslerin tatil edilmesine karşın öğrenim ve öğretim özgürlüğü sağlanamaz ya da girişilen eylemler ülke ve ulus bütünlüğü aleyhine bir içerik kazanacak olursa hükümetin üniversite ve fa-

külte yönetimlerine '**el koyma**'sı da öngörülmüştü. El koyma süresi 2 ayı geçmeyecek, karar **Resmi Gazete**'de yayımlanarak yürürlüğe girecekti, ama TBMM birleşik toplantısının da onayına sunulacaktı (Md. 69). Bu, üniversiteler için bir tür **sıkıyönetim** demekti.

1750 sayılı yasa ile yönetimde kolaylık sağlamak amacıyla rektörler ve dekanlara 2'şer yardımcı seçilmesi hükme bağlanmış, fakültelerin **Profesörler Kurulu** kaldırılarak ona ait yetkiler **Fakülte Kurulu** ile **Yönetim Kurulu** arasında paylaştırılmıştı. Asistanlara da Yönetim Kurulu'nda birer temsilci bulundurma hakkı tanınmıştı. Yalnız bu temsilci öğretim üyelerine ilişkin konuların görüşüldüğü toplantılara katılamayacaktı. Yasa öğrencilere de belli koşullarla yönetime katılma olanağı sağlamıştı. Fakültedeki öğrenci sayısının en az % 60'ının katıldığı bir oylamada seçilecek öğrenci temsilcisi, gerektiğinde isteklerini bildirmek için kurullara katılabilecekti. Yükseköğretim kurumlarında öğrenciliğin yıllarca sürüp gereksiz yığılmalara yol açmaması için öğrencilerin girdikleri öğrenim programının en çok 1.5 katı süre içinde mezun olmaları koşulu getirilmişti. Yasanın getirdiği yeniliklerden biri de, o yıllarda çok tartışılan öğretim üyeleri ve asistanlar için **tam gün** çalışma esasının kabul edilmiş olmasıydı. Ancak, resmi çalışma saatleri dışında serbest meslekler alanında çalışmak isteyenler, üniversite tazminatından ve yan ödemelerden yararlanamayacaklardı. Ayrıca, öğretim üyelerinin **öğretim yükü** denen zorunlu ders saatleri saptanmış, kırgınlıklara yol açan 70 yaşından sonra emeklilik süresinin uzatılması sistemi de kaldırılmıştı. Öğretim açığını gidermek amacıyla doktorasını yapmış asistanlara ders verme hakkı tanınmıştı. Yeni açılan öğretim kurumlarının ihtiyacını karşılamak için de gelişmiş üniversitelerdeki öğretim üyelerinin her 7 yılda 2 öğretim yılı olmak üzere o üniversitelerde görev almaları, özel deyimiyle **rotasyon**'a tâbi olmaları öngörülmüştü. Nihayet fakültelerde Bölüm ve Kürsü Kurulları oluşturularak öğretim programlarının düzenlenmesinde ve uygulanmasında birliğin ve bir öz denetimin sağlanması düşünülmüştü.

Bütün bu özellikleriyle 4936 sayılı yasayı tümüyle yürürlükten kaldıran 1750 sayılı yeni Üniversiteler Yasası, 1960'ta 115 sayılı yasa ile getirilen değişikliklerden sonra uygulamada karşılaşılan kimi güçlükleri ve öğrenci eylemleriyle beliren sorunları çözerek daha düzenli ve dengeli bir öğretim olanağını getirmiş sayılabilirdi. Ama buna karşın, **üniversite özerkliği**'nin sınırlarını iyice daraltarak bu kurumları tam anlamıyla devletin denetim ve gözetimi altına sokmuştu. Oysa **üniversite** deyimi, aslında **özelliği** ve **özerkliği** içeren bir kavram demektir. Nitekim dünyada ilk üniversite olan İtalya'daki **Bologna Üniversitesi**'nin kuruluşunun 900. yıldönümü nedeniyle 15 Eylül 1988'de düzenlenen ve Ankara Üniversitesi Rektörü'nün de katıldığı toplantıda kabul edilen **Avrupa Üniversiteleri Yasası**'nda şu temel ilke vurgulanmıştır:

"Üniversite, coğrafya ve tarihi miras sebebiyle değişik biçimlerde düzenlenmiş toplumların tam ortasında yer almış özerk bir kurumdur ve o, araştırma ve öğretim aracılığıyla kültürü oluşturur, inceler, değerlendirir ve gelecek nesillere miras bırakır.

Çevresindeki dünyanın gereksinimlerini karşılamak amacıyla üniversitelerin araştırma ve eğitim faaliyetleri bütün siyasal otoriteden ve ekonomik güçlerden bağımsız olmalıdır."

1946'da Üniversiteler Yasası'nı hazırlayanlar da aynı görüşte olduklarından bu kurumlara bilimsel ve yönetimsel özerklik tanınmıştı. **Anayasa Mahkemesi**'nin 4 Şubat 1966 gün ve 965/32 sayılı kararında da **özerklik** kavramı şöyle açıklanmıştı:

"Özerklik, belli sınırlar içerisinde serbestçe hareket edebilmeyi gerektirir. Özerk olan bir kuruluşun, kanunla belli sınırlar içerisinde kalmak şartıyla, kendi hareketlerine hâkim olacak kaideleri de yine kendisinin düzenlemesi gerekir.

Bilimsel özerkliğe gelince; bu daha geniş bir kavramdır. Anayasamız bu ilkesiyle üniversiteleri, Anayasa'nın ikinci maddesinde yer alan ana niteliklere sahip bir hukuk devletinin üniversitesine yaraşır şekilde öğretim, araştırma ve yayın konularını tertiplemek ve yürütmek ve mensuplarını bu yönde çalışmaya sevketmek serbestliğine sahip kılmış bulunmaktadır."

Bu nedenle 1750 sayılı yasanın getirdiği denetim ve gözetimin üniversite anlayışıyla bağdaştırılmasına olanak yoktu. Üstelik bu sıkı gözetim Anayasa'nın 1971'de değiştirilen 120. maddesine de ters düşmekteydi. Bu yüzden Ankara Üniversitesi Senatosu, yasada denetime ve asistan atamasına ilişkin kimi hükümlerin Anayasa'ya aykırı olduğu savıyla **Anayasa Mahkemesi**'ne başvurmuştu. Yüksek Mahkeme başvuruyu yerinde bularak yasanın söz konusu hükümlerini iptal etmişti. Böylece, **Yükseköğretim Kurulu**'nun kuruluşuna ilişkin 5. ve 6. maddeler ile, Milli Eğitim Bakanı'na gerektiğinde **Üniversite Denetleme Kurulu**'nun yetkisini kullanma hakkı tanıyan 8. maddenin son bendi, hükümete üniversite yönetimine **el koyma** yetkisi tanıyan 69. madde ve asistan atamalarında aranacak belgelerle onların görev sürelerini 6 yıl olarak sınırlamaya ilişkin maddeleri yürürlükten kaldırılmıştı. Eğer bu hükümler iptal edilmemiş olsaydı, Türk üniversiteleri daha 1973'te, 8 yıl sonra **Yüksek Öğretim Kanunu** ile getirilecek olan YÖK'ün (Yüksek Öğretim Kurulu) benzeri bir üst kurulun kıskacı içerisine girmiş olacaklardı. Bu özelliği ile 1750 sayılı yasa YÖK'ün de habercisi olmuştu.

Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı yeni yasanın getirdiği sakıncaların büyük kısmını gidermişti. Gerçi öngörülen **tam gün** çalışma ve **rotasyon** sistemi gerektiği gibi uygulanamamış, çok geçmeden de işlevselliğini yitirmişti. Ama kısa sürede yurt düzeyine dağılan yeni üniversiteler açma olanağı da bulunmuştu. Buna da Ankara, İstanbul ve Hacettepe Üniversiteleri öncülük etmişlerdi. Böylece 2 yıl içerisinde **Diyarbakır** (sonra değiştirilen adıyla **Dicle)**, **Çukurova** (Adana), **Anadolu** (Eskişehir) **İnönü** (Malatya), **Cumhuriyet** (Sıvas), **Fırat** (Elazığ), **On Dokuz Mayıs** (Samsun), **Bursa** (sonraki adıyla **Uludağ**) ve **Selçuk** (Konya) Üniversitesi adlarıyla 9 yeni üniversite açılmıştı.

Ancak **12 Eylül Darbesi**'nden sonra üniversite kavramına çok ters olan bir önyargı ile üniversiteler **Yüksek Öğrenim Kurulu** (YÖK) denen bir kurulun denetimine verilirken bu kurumların **yönetimsel özerklik**'lerini de tümden kaldırarak onları 11 Ekim 1919'da son Osmanlı hükümeti döneminde tanınmış olan **'ilmi muhtariyet'**in (bilimsel özerkliğin) sınırları gerisine çekecekti.

C) 1973 SEÇİMLERİ VE YENİ HÜKÜMET SORUNU

1- MİLLETVEKİLİ GENEL VE SENATO YENİLEME SEÇİMLERİ

Naim Talu hükümeti, sıkıyönetim mahkemelerinde süren davaların devam ettiği bir ortamda ülkeyi öngörüldüğü gibi 1973 milletvekili ve üçte bir senato yenileme seçimlerinin eşiğine getirebilmişti. **12 Mart ara rejimi**'nden çıkış niteliği taşıyan bu seçimler AP ve CHP için ayrı ayrı yönlerden önem taşıyordu. AP ve onun lideri **Demirel**, 1969 seçimlerinde olduğu gibi tek başlarına iktidara gelme umut ve çabası içinde idiler. **İsmet İnönü**'nün genel başkanlıktan sonra partiden de istifa etmesiyle CHP liderliğine yükselen **Bülent Ecevit** için de bu seçimler ilk ciddi bir sınav demekti. Öteki partilerden yelpazenin iki ucunda yer alan partiler, en soldaki TİP ile **Necmettin Erbakan**'ın kurduğu en sağdaki **Milli Nizam Partisi**, 1971 baharında Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmışlardı. TİP yöneticileri hakkında Sıkıyönetim Mahkemesi'nde dava açıldığı için onlar yeni bir örgütlenmeye gidememişlerdi. Ama Milli Nizam yerine 1972'de **Milli Selamet Partisi** adıyla yeni bir parti kurulmuştu. **Süleyman Arif Emre**, **Hüsamettin Akmumcu**, **Şener Battal**, **Fehim Adak**, **Tabir Büyükkörükçü**, **Fehmi Cumalıoğlu**, **Recai Kutan ve Korkut Özal**'ın da kurucularından olduğu partinin başına **S. Arif Emre** getirilmişti. Ancak bunun geçici olduğu anlaşılmıştı. Gerçekten de seçimlerden bir hafta sonra 22 Ekimde Genel Başkanlığa 1969 seçimlerinde Konya'dan bağımsız milletvekili seçilen ancak kurduğu Milli Nizam Partisi kapatılınca bir süre yurt dışında kalan **Necmettin Erbakan** getirilmişti. Süratli bir gelişme gösteren **Milli Selamet Partisi**'nde benimsenen siyasal felsefeye **'Milli Görüş'** adı verilmişti. Bu, **'taklitçilik'** diye suçlanan Batıcılığa karşı İslami değerleri benimsemek, gelenekleri korumak, kalkınmayı yalnız maddi alanda değil, manevi alanda da gerçekleştirmek diye tanımlanıyordu. Bu nedenle **laiklik** kavramının sınırları zorlanarak **din ve vicdan özgürlüğü**'ne önem veriliyor, ayrıca, hızlı kalkınmaya ve İslam ülkeleri ile sıkı işbirliğine öncelik tanınıyordu. Gençler arasında da taraftar toplamaya çalışan Milli Selamet, **Akıncılar** adı verilen bir örgütlenmeye de yönelmişti.

Öteki partilere gelince, **Kemal Satır**'ın CHP'den ayrılarak kurduğu **Cumhuriyetçi Parti**, yukarıda da değindiğimiz gibi, **Turhan Feyzioğlu**'nun başında

bulunduğu **Milli Güven Partisi**'ne katılmıştı (3 Mart 1973). Bu birleşme ile **Cumhuriyetçi Güven Partisi** adını alan partinin **N. Talu** hükümetinde 6 Bakanının bulunmasına karşın seçimlerde varlığını koruyacağı ama büyük bir gelişme gösteremeyeceği yaygın bir kanı haline gelmişti. **Alparslan Türkeş**'in liderliğindeki **Milli Hareket Partisi**'nin giderek küçük parti konumundan çıktığı, buna karşın **Mustafa Timisi**'nin Genel Başkan bulunduğu **Türkiye Birlik Partisi**'nin 1969'da seçilen milletvekillerinin AP'ye geçmesiyle başlayan kan kaybının sürdüğü gözlenmekteydi.

1965'ten başlayarak seçimlere çok geniş bir programla giren CHP bu kez de **'Akgünlere'** adıyla bir seçim bildirisi yayımlamıştı. **Ecevit**'in kaleminden çıkan bildiri, 1969'daki **Düzen Değişikliği** programının bir devamı niteliğindeydi ve **halk sektörü** temeli üzerine oturtulmuştu. Bildiride yapılması öngörülen değişikliklere ilişkin önerilerde bulunma yerine, **12 Mart Muhtırası**'yla başlayan dönem ve dolayısıyla AP'nin ortak olduğu hükümetlerin uygulamalarının eleştirilmesi yoluna gidilmişti:

"12 Mart 1971'den sonra, Türkiye'de demokrasi bir ölçüde askıya alınınca, halkın siyasetteki ağırlığı, devlet yönetimi üzerindeki etkisi geniş ölçüde azalmıştır. Büyük varlıklı çıkar çevreleri ve onların yandaşı olan tutucu partiler bundan yararlanarak ekonomik ve sosyal politikayı, Anayasa'nın temel unsurları arasında yer alan sosyal adalet kavramıyla bağdaşmayacak kadar sağa kaydırmışlardır...

Teşvik tedbirleri adı altında devlet kaynaklarının büyük ölçüde özel girişime, özel girişimin de tekelci sermaye gruplarına aktarılması, devleti ciddi bir sanayileşme için gerekli altyapı yatırımlarını gerçekleştirebilme gücünden yoksun bırakmaktadır."

Bu eleştirilerin AP'ye yönelik olduğu açıktı. Nitekim geleceğe yönelik olarak da **"1973 seçiminden sonra Adalet Partisi, kendi başına veya aynı doğrultuda bir partiyle birlikte yeniden hükümet kurma olanağını bulursa, hazır bekleyen teşvik tedbirleri ve büyük mağazalar tasarıları hemen yasalaştırılacaktır. Bundan dar gelirli halk toplulukları kadar, küçük ve orta boy işletmeler de zarar görecektir. Türk ekonomisi ve giderek Türk Devleti'nin yönetimi, büyük yabancı sermayeyle işbirliği yapan tekelci sermaye gruplarının tümden eline geçmiş olacaktır"** denilmişti.

Seçim bildirisinde CHP'nin uygulayacağı kalkınma modeli, devlet ve özel girişimcilik dışında yeniden oluşturulacak olan **halk sektörü**'ne dayandırılmıştı. Bu model de şu genel çizgilerle açıklanmıştı:

"CHP'nin öngördüğü kalkınma modelinde ve ekonomik düzende, köylü kooperatiflerinin, sosyal güvenlik ve yardımlaşma kurumlarının, sendikaların, yurt dışındaki işçi ortaklıklarının ve benzeri halk ortaklıklarının girişimlerinden oluşan sektöre CHP, 'halk sektörü' demektedir. CHP'nin tanımına göre, tekelci sermaye gruplarının karşısına çıkacak olan halk sektörünün finansman kaynağı, köylülerin, yurt dışında-

ki işçilerin ve yurt içindeki işçi ve memurların tasarruflarından oluşacaktır."

Halk sektörü'nden sağlanacak olanakların **'Köy-Kent'** adı verilen projenin uygulanmasına yardımcı olacağı öngörülmüştü. Söz konusu proje, sayıları 40.000'i aşan köylere eğitim, sağlık, bayındırlık vb. hizmetlerin götürülmesinin çok güç ve uzun zamana bağlı olduğu gerçeğinden hareketle bu tür hizmetleri veren kuruluşların birkaç köyden en uygun olanında yapılmasını öngören bir yaklaşımdı. Bu görüşe ilk kez **İsmet İnönü**'nün bağımsızlarla oluşturduğu ve Köy İşleri Bakanlığı adıyla yeni bir Bakanlığın kurulduğu üçüncü ortak hükümetin programında üstü kapalı bir biçimde yer verilerek şöyle denilmişti:

"Hizmetlerin köylülere kısa zamanda ulaşmasını kolaylaştırmak için, hizmetleri elverişli merkezlerde toplama imkânları üzerinde durulacak ve kendi başlarına yapamayacak durumda olan köylülerin yeterli imkânlara sahip topluluklar haline getirilmesi çareleri araştırılacaktır." (TCH, II, 65)

CHP, aradan 10 yıl geçtikten sonra bu düşüncesini **Köy-Kent** adıyla somutlaştırmış demekti. Ama bunun uygulanmasına 1973 seçimleri sonrasında değil ancak 1978'de **Ecevit**'in bağımsızlarla oluşturacağı ortak hükümet döneminde girişilebilecekti. Üstelik o yıllarda da istenen sonuç elde edilemeyecek ve proje 2.000 yılına sarkacaktı.

CHP'nin seçim bildirisinde partinin o yıllara kadar gösterdiği duyarlılığın dışına çıkılarak **laiklik, din ve vicdan özgürlüğü** sorunu da yeni bir yaklaşımla ele alınmıştı. Ülkede uzun süre düşünce özgürlüğü ile inanç özgürlüğünün birbirleriyle çatıştırıldığı ve bu çatışmada hakları çiğnenenin yine halk olduğu vurgulanarak şöyle denilmişti: **"CHP Türk halkının dinsel inançlarının, dine bağlılığının, demokratik yoldan ve sosyal adaletle kalkınma için bir engel değil, tersine kolaylaştırıcı bir etken olduğu kanısındadır." İsmet İnönü**'nün ayrılışından sonraki böylesi bir yaklaşım **laiklik** anlayışı ve uygulamasının daha da yumuşatılacağının ve demokrasi yanlısı dinsel çevrelerle de işbirliği yapılabileceğinin bir işareti olmuştu.

Bunların dışında, CHP bildirisinin belirtilmesi gereken önemli noktaları, üniversiteler önünde biriken lise mezunlarının sorunlarına bir çözüm olarak, üniversite giriş sınavlarının kaldırılacağının, yazışma yoluyla yükseköğrenim veren programların uygulanacağının ve tüm yükseköğretimin parasız yapılacağının vaat edilmiş olmasıydı. (BİLA, 279 vd.)

İsmet İnönü henüz hayatta iken CHP'nin dizginlerini ondan alan **Bülent Ecevit** 1973 seçimlerinde başarılı olmak zorunluluğunu duymaktaydı. CHP Genel Sekreteri iken **İnönü** ile düştüğü görüş aykırılığı nedeniyle ona karşı mücadele ederken eski Hint felsefesinden yararlanarak ılımlı ama dirençli bir yöntem kullanmıştı. Kendi anlatımına göre Hint felsefesinin klasiklerinden sayılan **Bhagavad Gita** adlı yapıtın kahramanı olan bir komutanın girdiği savaştaki davranışı onu fazlasıyla etkilemişti. Söz konusu komutan, pek sevip saydığı kimselerle

de savaşmak durumunda kalınca silahını bırakıp meydandan çekilmek istemiş ama akıl tanrısı kendisine her defasında görevinin ve sorumluluğunun gereğini yapmasını öğütlemiştir. Buna uyan komutan da sonunda savaşı kazanmış, amacına ulaşmıştır. **12 Mart Muhtırası**'ndan sonra Genel Sekreterlikten ayrılan **Ecevit** bu yapıtı Türkçeye çevirmiş ve söz konusu komutanın yöntemiyle girdiği mücadeleyi kazanarak CHP'nin başına geçmişti (Rahşan, 66 vd.).

Kemal Satır ve arkadaşlarının ayrılmasından sonra parti yönetiminde de kendi ekibini oluşturan **Ecevit**, milletvekili seçimlerinde listelerde yer alacak adayları da **önseçim**'le belirleme yöntemini seçmişti. 2 Eylül 1973'te yurt düzeyinde yapılan önseçimler sonucunda partili milletvekillerinden % 67'sinin listelere girme hakkı kazanamadıkları görülmüştü. Bu sonuç parti örgütünde de büyük bir değişimin yaşandığını göstermişti. Yeni genel başkan seçim propagandasında da etkili bir yeni araç kullanmaya başlamıştı. O döneme gelinceye kadar liderler ve parti sözcüleri, konuşacakları alanlarda bir balkon ya da yüksek bir yer bulunmazsa genellikle bir kamyonun üzerine çıkarak konuşurlarken, **Ecevit** özel bir otobüs yaptırtmıştı. Kamyona oranla çok daha yüksek olan, üzerinde geniş bir konuşma alanı ve güçlü bir mikrofon ve hoparlör donanımı bulunan otobüs şehir içi turlar ve şehirlerarası gezilerde de kolaylık sağlayacak etkili bir araç olarak ortaya çıkmıştı. Öyle ki dönemin Milli Selamet Partisi de böyle bir otobüs yaptırabilmek için onun nasıl ve kime yaptırıldığını öğrenmeye yönelmişti.

Öte yandan AP de ara rejimden çıkışı belirleyecek 1973 seçimleri için büyük bir kampanya açmıştı. CHP 1946'dan başlayarak genelde her seçim öncesinde düşündüğü atılımlar, uygulayacağı yenilikler için genelde tüzük ve programda değişiklikler yapma yöntemini seçmişti. AP ise bu yola gitmeyip yönetim kurullarının kararları ile ve daha çok da genel başkanının ağzından dile getirme yöntemini benimsemişti. Genel Başkan **S. Demirel** bu kez de, hem **12 Mart Muhtırası** ile gelen sıkıntıların nasıl giderileceğini açıklamak hem de ana rakip olan CHP'nin öngördüğü değişiklikleri üstü kapalı bir biçimde eleştirebilmek için yoğun bir çaba içine girmişti. Yurt düzeyinde yaptığı konuşmalarda genelde bu çerçeve içinde kendisinin ve partisinin düşüncelerini aktarmaya çalışmıştı. Bu yöntem, kabul etmek gerekir ki, halk karşısında **sloganlar** kullanmayı yeğleyen Demirel'in daha derli toplu olarak düşüncelerini sistemleştirmesine olanak sağlamıştı. Demirel, nasıl bir Türkiye istediklerini şöyle özetlemişti:

"Hür bir Türkiye istiyoruz. İleri, medeni memleketlerin insanlarının sahip olduğu hakların tümüne Türk vatandaşlarının sahip olduğu ve bu hakların eksiksiz bir şekilde işlediği, kimsenin kimseden korkmadığı, herkesin devlete ve birbirine sevgi ve saygı ile bağlı bulunduğu ve ülkenin her ferdinin, ülkenin her köşesinde korkusuz ve kuşkusuz dolaşabildiği bir Türkiye istiyoruz.

...

Milletin hükümran (egemen) **olduğu bir Türkiye istiyoruz. Her şeyin vatandaşla başlayıp vatandaşla bittiği, millet iradesinin her şeyi tayin**

ettiği, her şeyin hukukun içinde cereyan ettiği, her şeyin güven içinde olduğu, kavgasını bitirmiş, birbirini bağışlamış, kini, kırgınlığı bırakmış vatandaşların kardeşçe yaşadığı bir Türkiye istiyoruz.

Her şeyin açıkta ve aleni herkesin gözü önünde cereyan ettiği, kışlanın da, okulun da, caminin de siyasetten arındığı, herkesin istediği işi tuttuğu, gelirinden, servetinden, malından, mülkünden, evladına bıraktığından emin olduğu, vatandaşın dinine, inancına ve ibadetine saygı duyulan, her Türk çocuğunun asgari eğitime tâbi tutulduğu, ama mutlaka kabiliyetli her Türk çocuğunun, en ileri kademeye kadar okuma imkânına sahip olduğu, hür Parlamentosu, hür basını, hür yargı organı olan bir Türkiye istiyoruz.

Müreffeh bir Türkiye istiyoruz... Kalkınmış bir Türkiye istiyoruz... Köyü ile şehri arasında fark kalmamış, açı, açığı, çıplağı olmayan, karnı tok, sırtı pek insanlar diyarı bir Türkiye istiyoruz... Mamur bir Türkiye istiyoruz."

Parti olarak dünyada öne sürülen doktrinlerin hiçbirini kabul etmediklerini, bunlardan Türkiye'ye ve kendilerine özgü bir model çıkartmaya çalıştıklarını belirten **Demirel** buna ilişkin olarak hep şunları yinelemişti:

"Biz hiçbir siyasi ve ekonomik doktrinin bir hazır elbise gibi Türkiye'ye giydirilemeyeceği inancındayız. Doktrinler genel hal suretlerinin (çözüm yollarının) **bir ifadesidir. Hiçbir ülkenin bütün problemlerini hal eden bir siyasi doktrin ifade edilmemiştir. Zira, düşünürler de insan olarak çevrelerinin dava ve problemlerinin etkisi altında temel fikirler tesis etmişlerdir. Bunlar anahtar gibidir. Her kapıyı açmazlar. Siyasetçilerin hüneri, anahtar modellerinden kendi kilitli kapılarını açacak yeni anahtarlar yapabilmektedir.**

Adalet Partisi'nin doktriner bir siyasi parti olmaması, onun ülkenin ihtiyaçlarına göre bir temel siyasi felsefesi olmadığı iddiasına yer vermez. Adalet Partisi'nin genel siyasi felsefesi, 'Halkının gücüne, ülkesinin imkânlarına duyduğu inançlar' olarak 20. asrın en belirgin siyasi inanışı olan 'sosyal refah devleti' hedefine ulaşmaktır."

Bu felsefesi ile AP, **ortanın solu**'nda olduğunu açıklayan ve onun sınırlarının halk tarafından çizileceğini belirten CHP karşısına yeni bir kavramla çıkıyor demekti. **Demirel 'sosyal refah devleti**'ni, **"Bir yönden ekonomik büyümeyi hedef alan ve fakat gelir dağılımına, Anayasa'nın çizdiği hudutlar içinde müdahalelerde bulunarak dengeli gelir dağılımını temin eden ve bu iki elemanla refahı tabana doğru yayan bir siyasi ve ekonomik inanış"** olarak tanımlıyordu.

'Sosyal devlet'in **'sosyalist devlet'** anlamına gelmediğinin de altını çizen AP lideri, bu kavramı şöyle açıklıyordu:

"Hemen belirtelim ki 'sosyal devlet', 'sosyalist devlet' değildir ve

Anayasamızı bu tarzda yorumlamak devletimizin demokratik olmak vasfıyla bağdaşamaz. Gerçekten, belirli bir doktrini, ideolojiyi ve hayat tarzını, devletin vasıflarından biri halinde göstermek, bu doktrin ve ideoloji dışında kalanlara uygulama alanı bırakmamak demektir ki, böyle bir görüşü demokratik Anayasa düzenimizle bağdaştırmak mümkün değildir. Nitekim hukuki ve sosyal bilimler ve tecrübeler açıkça göstermiştir ki, 'sosyal devlet'i, özel teşebbüsün ekonomiye hemen hemen tamamiyle hâkim olduğu ülkelerde kurmak çok daha kolaydır."

Böylece **Demirel**, **sosyal devlet**'in oluşması için **özel teşebbüs**'ü, yani **devletçilik** karşıtı **serbest ekonomi**'yi bir önkoşul olarak görüyor ve şu değerlendirmeyi yapıyordu:

"Hür teşebbüs nizamı, ekonomik kalkınma için en uygun zemini yaratır. Bunun bir iktisat kanunu olması yanında, bir tabiat kanunu olması kadar da kesinliği mevcuttur. Dünya kurulalı beri insanoğlunu menfaat saiki (etkeni) **kadar verimli çalıştıran bir diğer metot keşfedilmemiştir. Kazanmak ve sahip olmak ve daha iyi yaşama arzusu saiki, bir toplumu en çok verimli çalışma durumu içine sokar."** (Ayrıntı: Demirel'in Büyük Hedefi)

Seçim günü yaklaştığında, mücadelenin AP ile CHP arasında geçeceği kabul edilmiş, bunun dışında da **Erbakan**'ın Milli Selamet Partisi'nin alacağı sonuç merak edilir olmuştu. Hele o günlerde **Abdi İpekçi**'nin **Milliyet** gazetesinde bu parti ve onun lideri hakkında ılımlı bir gözle verdiği bilgiler bu merakı daha da artırmıştı. **12 Mart Muhtırası** dönemine son verecek olan bu seçim döneminde yer yer karşılaşılan olaylar AP-CHP karşıtlığının giderek arttığını göstermişti. 28 Eylül 1973 günü **B. Ecevit, S. Demirel**'in memleketi olan Isparta'da konuşurken, bir anda yandaki binalardan meydandaki kalabalığın üzerine taşlar atılmaya başlanmıştı. Bundan 22 kişi yaralanmış, ortalıkta polis de görünmemiş ve saldırı ancak askeri birliklerin müdahalesiyle önlenebilmişti. Bu arada kendisine verilen bir taşı eline alan **Ecevit,** kalabalığa **"Bana atılan bu taşı Sayın Demirel'e takdim edeceğim!"** diye seslenmişti. Taş atma sırasındaki bağrışmaları kaydeden bant da çoğaltılarak CHP örgütlerine gönderilmiş, bu da seçim propagandasını güçlendiren ve partilileri kamçılayan bir etken olmuştu (Agy, 69 vd.).

14 Ekim 1973 pazar günü yapılan milletvekili genel ve üçte bir senato yenileme seçimlerine CHP, AP, Cumhuriyetçi Güven, Milli Selamet, Demokratik, Milli Hareket, Türkiye Birlik ve Millet Partisi olarak toplam 8 parti ile 183 bağımsız aday katılmıştı. Milletvekili seçimlerinde 16.798.164 kayıtlı seçmenden 11.223.843'ü oy kullanmış, böylece katılma oranı % 66.82 olmuştu. Ancak geçerli oy sayısı 10.723.658 olarak hesaplanmıştı. 31 Ekim günkü **Resmi Gazete**'de yayımlanan sonuçlar şöyle belirlenmişti:

Partiler	Aldığı Oy	% Oran	Milletvekili
CHP	3.570.583	33.3	185
AP	3.197.897	29.8	149
DKP	1.275.502	11.9	45
MSP	1.265.771	11.8	48
CGP	564.343	5.3	13
MHP	362.208	3.4	3
TBP	121.759	1.1	1
MP	62.377	0.59	–
Bağımsız (183)	303.218	2.8	6
			450

Senato Yenileme Seçimleri'nde ise 6.761.215 kayıtlı seçmenden 4.412.727'si oy kullanmış ve katılma oranı % 65.26 olmuştu. Oyların 200.000'den fazlası geçersiz sayıldığından geçerli oylar 4.201.757 olmuştu. Millet Partisi'nin girmediği bu seçimlere öteki 7 parti ile 13 bağımsız aday katılmıştı. Oyların partilere dağılımı da şöyle olmuştu:

Partiler	Aldığı Oy
CHP	1.412.051
AP	1.300.801
MSP	516.822
DKP	438.276
CGP	246.888
MHP	114.662
TBP	89.824
Bağımsız (13)	82.233

Milletvekili seçiminde alınan sonuçlara göre, hiçbir parti Millet Meclisi'nde salt çoğunluk sağlayamamıştı. 1969'da % 46.5 oranla 256 milletvekili çıkaran Adalet Partisi büyük kayba uğramıştı. Oy oranı % 16.7 azalmış, milletvekili sayısı da 149'a düşmüştü. **Bülent Ecevit**'in liderliğindeki CHP, partideki büyük kopmalara karşın küçümsenmeyecek bir ilerleme kaydetmişti. Oy oranını % 27.3'ten 33.3'e, milletvekili sayısını da 143'ten 185'e yükseltmişti. CGP, kendisine katılan Cumhuriyetçi Parti'nin henüz kurulmadığı 1969 seçimlerinde aldığı % 6.6 oranın daki oyu biraz düşürerek de olsa varlığını korumuştu. AP'den kopanların kurdukları Demokratik Parti, CGP'nin de üstünde bir sonuç almıştı. **Türkeş**'in MHP'si 1969 seçimlerindeki aynı oranı aşamadığı halde bu kez 1 değil 3 milletvekili çı

karmıştı. Türkiye Birlik Partisi, tükenme noktasına gelmişti. Seçim sürprizini ise **Erbakan**'ın Milli Selamet Partisi yapmış, Millet Meclisi'nde üçüncü parti konumuna yükselmişti. Böylece siyasal partiler 'büyük, ikinci sıradakiler ve küçük partiler' olarak 3 gruba ayrılmış demekti. Her grupta ikişer parti yer almıştı. Ortaya çıkan sonuçlar, 1961'de başlamış olan **ortak hükümetler** sistemini kaçınılmaz kılmıştı. CHP ya da AP'nin kuracağı bir ortak hükümette Milli Selamet, CGP, hatta MHP kilit partiler haline gelmişti. Bu yüzden de kurulacak ortak hükümetler uzun ömürlü olamayacak ve 1980 sonbaharına, **12 Eylül Darbesi**'ne kadar geçecek 7 yıl içinde Türkiye'de 7 hükümet işbaşına gelecekti.

Milletvekili seçimleri sonuçları ortak hükümetin kurulmasında da yeni güçlükler getirmişti. CHP ile AP arasındaki anlaşmazlık, **Ecevit** ile **S. Demirel** arasındaki sürtüşme, bu iki partinin birlikte hükümet olmasını adeta imkânsız kılmıştı. CGP'nin CHP'den, Demokratik Parti'nin de AP'den çıkmış olmaları, bunların yeniden biraraya gelmesinde psikolojik güçlükler oluşturmuştu. **Erbakan'ın** ilk kurduğu Milli Nizam Partisi'nin Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmış olması ve Milli Selamet'in de ona benzer bir siyasa gütmesi o parti ile ortak hükümet kurmada kimi duraksamalar yaratmıştı. Bu yüzden Cumhurbaşkanı **Korutürk**'ün arka arkaya yeni kabineyi kurmakla görevlendirdiği **Bülent Ecevit** ile **Süleyman Demirel**, girişimlerinden olumlu sonuç alamamış ve görevi iade etmek gereğini duymuşlardı. Seçimlerden sonra istifa eden **Naim Talu**'ya da yeni bir şans daha tanınmış, ancak ondan da sonuç alınamamıştı. Böylece yeni hükümeti kurma sorunu 26 Ocak 1974'e kadar sürmüş ve bu 3,5 ay boyunca **N. Talu** kabinesi de işbaşında kalmıştı.

Bu arada 9 Aralık 1973'te yurt düzeyinde **yerel seçimler** yapılmıştı. Bu seçimlere de 8 parti ile bağımsız adaylar katılmıştı. 17.203.347 kayıtlı seçmenden 10.617.317'si oy kullanmış ve bunlardan 10.001.559'u geçerli sayılmıştı. Seçimlere katılma oranı milletvekili seçimlerine göre daha düşük, % 61.7 olmuştu. Partilerin aldıkları oylar ve oranları ise şöyle olmuştu (SODE, 63 vd.):

Partiler	Aldığı Oy	% Oran
CHP	3.708.687	37.1
AP	3.232.365	32.3
DKP	1.075.304	10.8
MSP	620.140	6.2
CGP	289.683	2.9
MHP	133.089	1.3
TBP	41.092	0.4
MP	8.167	0.1
Bağımsızlar	890.878	0.9

Bu tabloya göre CHP yerel seçimlerde de oy oranını % 4.1 artırmıştı. Belediye başkanlığı seçimlerinde ise % 39.6 oranında oy toplamıştı.

CHP birinci parti olmuştu ama tek başına hükümet kurma aşamasına ulaşamamıştı. Cumhurbaşkanı **Fahri Korutürk** de demokrasi kurallarına uyarak 27 Ekimde **Bülent Ecevit**'i Başbakan olarak seçmişti. CHP lideri yetkili kurullarına danıştıktan sonra üçüncü parti konumundaki Milli Selamet'e ortaklık önermişti. Ama dine, geleneklere dayalı bir siyaseti seçmiş olan MSP genel idare kurulu, **laiklik** anlayışını doğru bulmadığı CHP ile işbirliğini red etmişti! Bu durumda **Ecevit** hükümet kuramayacağını Cumhurbaşkanı'na bildirmişti (8 Kasım). Bu kez görev AP lideri **Demirel**'e verilmişti. Fakat o da yaptığı temaslardan olumlu sonuç alamayınca görevi iade etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı, Anayasa gereğince istifa ettikten sonra görevi sürdüren **Naim Talu**'dan hükümeti kurmasını istemişti (15 Aralık). Böylece seçimler sonucunda **12 Mart ara rejimi**'nden çıkılacağı umulurken yeni bir hükümet bunalımı ile karşılaşılmıştı. Çünkü **Talu** da bir ortak hükümet kuramamıştı. Bu yüzden görev yeniden **Ecevit**'e verilmişti. Böylece uzun pazarlıklardan sonra **Bülent Ecevit** başkanlığındaki CHP-MSP ortak hükümeti kurulabilmişti.

2- İSMET İNÖNÜ'NÜN ÖLÜMÜ

Hükümet bunalımı sürerken **İsmet İnönü**'nün ölümü Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir dönemin kapanması olarak algılanmıştı. CHP'den istifa ettikten sonra tabii senatör olarak Cumhuriyet Senatosu'na giren **İnönü**, 1973 yazını İstanbul'da geçirdikten ve 89. yaş gününü kutladıktan sonra 26 Eylülde Ankara'ya dönmüştü. 14 Ekim seçimlerinde Çankaya İlkokulu'nda oyunu kullanmayı ihmal etmemişti. Cumhuriyet'in 50. yıldönümü törenlerine de katılmış, Türk Tarih Kurumu'nca düzenlenen seminerde '**İstiklal Savaşı ve Lozan**' konulu uzun bir konuşma yapmıştı. 10 Kasım günü de Arı sinemasında dinleyicilere **Atatürk**'ü anlatmıştı. 14 Aralıkta her zaman yaptığı gibi Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası konserine giderek **Elif-Bedii Aran** çiftini izlemişti. Pazar günü akşamı Anadolu Kulübü'nde briç oynamış, yemekten sonra da çoğu kez yaptığı gibi eşi **Mevhibe İnönü** ile bir bezik partisi yapmıştı.

Ertesi 17 Aralık sabahı kalktığında kendini iyi hissetmeyen **İnönü** kahvaltıdan sonra odasına çekilmişti. Çağırılan özel doktoru **Zafer Paykoç** onun bir **enfarktüs** geçirdiğini belirtmiş, ancak ailesinin isteğine uyularak hastahaneye kaldırılmayarak tedavisinin evde yapılmasına karar verilmişti. Hasta yatağında bile ülke sorunları ile, özellikle de yeni hükümetin kurulup kurulmadığı ile ilgilenmişti. Hastalığının haftasında ağırlaşmış, bir ara gözlerini açtığında, eşine "**Hanımefendi elimde 3 as var. Dördüncü as da gelecek ve oyun bitecek!**" demişti. 25 Aralık 1973 Salı günü saat 16.15'te yaşama gözlerini yummuştu.

Atatürk'ün en yakın mücadele arkadaşı ve ardası, İnönü'de ülkenin kara

yazgısını yenen komutan, Lozan kahramanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı, bir ara Milli Şef diye anılan İkinci Adam, çok partili siyasal düzene geçişin öncüsü **İsmet İnönü**'nün kaybı yurt düzeyinde genel bir hüzün uyandırmıştı. Başbakan **Naim Talu** onun **Anıtkabir**'e **Atatürk**'ün yanı başına gömülmesini önermişti. **İnönü** ailesi de bunu kabul edince buna ilişkin Bakanlar Kurulu kararı çıkartılmıştı. 27 Aralıkta Pembe Köşk'ten alınan tabutu TBMM önünde hazırlanan katafalka konularak halkın geçişine açılmıştı. Cenaze töreni de ertesi 28 Aralıkta yapılmıştı. Törene başta Cumhurbaşkanı **Korutürk** olmak üzere Bakanlar, devlet ileri gelenleri, komutanlar, yerli ve yabancı temsilciler ve kalabalık bir halk katılmıştı. Maltepe camiinde kılınan cenaze namazından sonra **İnönü**'nün naaşı **Anıtkabir**'de **Atatürk**'ün mozolesinin tam karşısında 'tören alanı'nın öbür ucunda toprağa verilmişti (Ayrıntı, İSİN, 499-502).

3- 12 MART'A İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

14 Ekim 1973 seçimlerinden ve 3,5 aya yakın süren bunalımdan sonra yeni bir ortak hükümetin kurulup Meclislerden güvenoyu alması, **12 Mart 1971 Muhtırası** ile girilen **ara rejim**'den çıkışı da sağlamıştı. Sıkıyönetim Mahkemelerinde açılmış olan davaların bir kısmının sürmesine, birçok aydının, gencin, cezaevlerinde tutuklu ya da hükümlü olarak bulunmasına karşın yukarıdan emir alan hükümetler dönemi sona ermiş demekti. 12 Mart 1971'den **Ecevit** hükümetinin güvenoyu aldığı 6 Şubat 1974'e kadar 2 yıl, 10 ay 21 gün süren **ara rejim,** anarşik eylemleri önler ve can güvencesini sağlarken devlet ve toplum yaşamında ve birçok alanda duraklamalara, hatta geri dönüşlere yol açmıştı.

Muhtırayı izleyen günlerde 12 Mart'la başlayan döneme ilişkin çok farklı yaklaşımların sergilenmesi bir bakıma kaçınılmazdı. Ancak o dönemden çıkıştan sonra da bu konuda çok değişik değerlendirmelerde bulunulmuştu. 12 Mart'ın beşinci yılında yani 1976 Martında yazılanlar birbirine zıt görüşlerin henüz devam ettiğini göstermişti. **Hüseyin Demirel**'in **Yeni Asya** gazetesinde çıkan **'Hukuk Dışı'** başlıklı yazısında (30 Mart 1976) öne sürdüğü gibi, daha çok AP'ye yakın bir kesim, muhtıranın **"Meşru hükümeti alaşağı eden bir isyan hareketi"** olduğu görüşünü korumuştu. **Bedii Faik, İsmet Giritli** ve **Ahmet Kabaklı**'nın içinde bulunduğu grup ise, 12 Mart'ın aşırı solun umudu olarak belirdiğini ancak uygulamanın onların planlarını altüst ettiği görüşünü paylaşmışlardı. **Bedii Faik** bunu şöyle belirtmişti:

"Tarihte 12 Mart kadar haksız ve ters yönlü bir askeri harekât güç gösterilir... Kumanda kademesinin, her şeyden önce kendi kumanda zaafını açıklayan bir 'Altımı tutamam' iddiasıyla yaptığı bir müdahaledir ki, bu, sol oyunların başlıca gayesi idi... 12 Martçılar, anarşinin kaynağından fışkıran bir arzuyu, milletin selameti sanmak hatasını işlemişlerdir." (Son Havadis, 16 Mart 1976)

İsmet Giritli aynı gazetenin birkaç gün sonraki sayısında (28 Mart) hareket noktasının hukukiliği ne olursa olsun,12 Mart rejiminin bir '**demokrasiyi koruma ve yaşatma savaşı**' olduğunu kabul ederek "**12 Mart rejimi, aşırı sol ideolojinin hasadı toplamasını önlemiştir**" diye yazmıştı.

Giritli gibi **Burak Türker** de, 12 Mart'ın, Türkiye'yi Sovyet Rusya uydusu yapmaya çalışan 'sol'u hedef aldığını söylemişti (Orta Doğu, 30 Mart 1976).

Ahmet Kabaklı ise solcuların 12 Mart'ı 'bağıra bağıra' istediklerini fakat çok geçmeden orduyu **faşist** diye suçladıklarını belirterek, "**27 Mayıs'ta birkaç kişisini aldatabildikleri orduyu 12 Mart'ta bir daha aldatabileceklerini sandılar. Pek tabii silahlar geri tepti ve demagojiler ters çıktı. Davul zurna çağırılarıyla festival yerine koşan askerler, memleketi felakete sürükleyen asıl suçluları gördüler**" iddiasını öne sürmüştü (Tercüman. 16 Mart 1976).

Ama **Haluk Ülman**, olayları daha geniş bir açıdan ele alarak, 12 Mart'ın tek nedeninin 'sol'daki anarşi olmadığını belirtmeye çalışmıştı:

"**Demokrasi zaman zaman bunalımlarla karşı karşıya geliyorsa bunun nedeni, Türkiye'deki ekonomik yapının bozukluğu, en azından başıboşluğudur. Toplumdaki huzursuzluk ya da anarşi, bu başıboş yapı üzerinde türemekte ve aydınların bir bölüğündeki kavram karışıklığı ve kötü alışkanlıklarla birleşince demokrasimizi ikide bir kesintiye uğratmaktadır...**

Demokrasiyi korumak, yalnız genel oyu ve Parlamentoyu korumak demek değildir. Demokrasiyi korumak, onun tıpkı bunlar gibi kaçınılmaz gereği olan siyasal, toplumsal ve ekonomik hak ve özgürlükleri; çoğulcu toplumların hepsinde bulunan Anayasa kuruluşlarını korumak demektir. Bu hak ve özgürlükleri, Anayasa kuruluşlarını budamak, belki insana geçici bir süre için demokratik sürecin devamının sağlandığı izlenimini verebilir. Ama aslında, demokrasi oyununun kurallarını bozmaktan başka bir şeye yaramaz, devamlılık getireceğine, daha büyük kırgınlıklar ve onun sonucunda yeni bunalımlar yaratır." (Toplum, 14 Nisan)

Öte yandan **Mümtaz Soysal**, **İsmail Cem** ve **Ali Gevgilili**, **muhtıra** öncesi olaylara ve sonrasındaki uygulamalara bakarak, 12 Mart'ın getirdiklerine ve götürdüklerine dikkatleri çekmek istemişlerdi. 12 Mart'ta tutuklanıp türlü hakaretlere uğrayanlardan biri olan **M. Soysal**, **Milliyet**'teki '**Dürülmemiş bir Defter**' başlıklı yazısında (16 Mart 1976) olayların bir başka boyutunu sergilemek istemişti:

"**12 Mart Muhtırası, asıl bundan sonra çok şeyin hatırlanmasına yarayacak. Toplumdaki aksaklıklara konan yanlış teşhisler, insanların kendilerinde aramaları gereken suçları anayasalara, kurumlara, genç kuşaklara yükleme çabaları, sihirli formüllerle vatan kurtarma meraklı, beyin takımı devşirmeciliğiyle devlet adamlığı taslamalar, hapisa-**

ne koğuşlarının ve işkence odalarının karanlıklarında kusulan kompleksler, hukuk cinayetleri, küçük hesaplar, yalanlar..."

12 Mart dönemine eğilen yazarlardan biri olan **İsmail Cem**, o günlerdeki değerlendirmesinde, 12 Mart'ın **'acı fakat önemli bir tecrübe'** olduğunu söyledikten sonra, **"12 Mart'tan geride kalan, Türkiye için kaybedilmiş bir zaman kesitidir"** demişti (Politika, 12 Mart 1976).

Muhtıraya yansıyan beklentiler ile uygulama arasındaki tutarsızlığı vurgulayan **Ali Gevgilili** de, bu çelişkiyi şöyle dile getirmişti:

"Muhtıra, yapılması geciken reformların bir eleştirisi ya da çağrısı gibi görünüyordu. Reform şarkıları bittikten sonra geride kalan anılar ise, sadece müthiş bir bilinç şoku yaratan 'balyoz'un izlerini taşıyorlar!" (Milliyet, 12 Mart)

Muhtıra sonrasında emekli edilen generallerden biri olan **Celil Gürkan** ise sorunu kendisinin de içinde yer aldığı hazırlıklar ve sonradan ortaya çıkan tablo açısından ele alarak değerlendirmelerde bulunmuştu. Onun 5 madde halinde sıraladığı görüşleri, muhtıracılarla politikacılara ilişkin olan ilk maddede odaklaşmıştı denebilir:

"Atatürk Cumhuriyetine ve Türk ulusunun uygar karakterine son derece yaraşan ve erdemli, ehliyetli yöneticilerin elinde tam uygulanma şansı tanınmış olsaydı, ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine çok yaklaştıracağı kuşkusuz olan 1961 Devrim Anayasası vahim şekilde yaralanmış ve budanmıştır. Bunda büyük bölümü Silahlı Kuvvetlerimizin eseri olan 27 Mayıs Devrimi'ne ve onun getirdiği Anayasa'ya sahip çıkamayacak kadar acze düşen ve teslimiyet gösteren ve üstelik de 'toplumda sosyal uyanışın ekonomik gelişmeyi aşması'ndan ürküntü duyacak kadar sosyo-ekonomik görüşten yoksun bir kişinin başını çektiği muhtıracıların yetersiz kalışları ve o siyaset meydanını boş bulan samimiyetsiz, eyyamcı (güncel çıkarını düşünen), **bağımlı, yalancı ün sahibi politikacıların da planlı ve sistemli çabaları baş etken olmuştur."** (OMB, 133)

12 Mart reform hükümetinin **'beyin takımı'**nın önderi sayılan **Attila Karaosmanoğlu**'na gelince, o aradan 29 yıl geçtikten sonra kendisine yöneltilen sorulara karşılık, 12 Mart'ın **"Kuşkusuz toplumsal ve siyasal gelişmeyi engellediğini"** söylemişti. "Ordu komuta kademesi reformları destekledi mi? **Erim**'in yaklaşımı nasıldı?" sorusuna da şu yanıtı vermişti:

"Kuşkusuz aralarında destekleyenler vardı. Ancak Başbakan'ın istemi üzerine toprak reformu konusunda Genelkurmay'da bir brifing verdik. Tepkilerden ordunun desteklediğine yönelik bir izlenim edinmedim. Başbakan Erim'in toprak reformunu öyle hayati bir sorun olarak gördüğünü sanmıyorum." (Cumhuriyet, 12 Mart 2000)

Farklı açılardan yapılan bu değerlendirmeler, **12 Mart ara rejimi**'nde güven ve huzuru sağlayabilme amacıyla Anayasal özgürlükler ve haklar alanında ya-

pılan kısıtlamaların, çıkartılan yasaların, yapılan düzenlemelerin ve açılan davaların umulan sonucu kolay kolay sağlayamayacağı anlamına geliyordu. Gerçekten de **Haluk Ülman** haklı çıkacak ve ülke çok geçmeden yeni bir bunalıma sürüklenecekti. Bunun getirisi de 12 Mart'tan daha ağır, tedavi için verilen 12 Eylül ilaçları da eskisinden daha acı olacaktı.

VII - KISA SÜREN BİR ARA DÖNEM

Ekim 1973 seçimleri ile **12 Mart Muhtırası**'nın başlattığı ara rejim sona ermiş, yeni bir döneme girilmişti. Ancak TBMM'de sandalyelerin dağılımı hiçbir partiye tek başına iktidar olma olanağı vermediğinden 27 Mayıs sonrası gibi yeniden **ortak hükümetler** kurma zorunluluğu doğmuştu. Bu ortaklıklarda da çoğu kez demokratik rejimi güçlendirmek, kısılmış olan özgürlüklerin etrafındaki çemberi genişletmek ve partiler arasındaki sürtüşmeleri, zıtlıkları gidermek olanağı bulunamamıştı. Bir yanda siyasal yelpazenin iki ucundaki partiler, **laiklik** savunucuları ile ona karşı çıkanlar birlikte hükümet kurabiliyor diye sevinilirken **devrim**'lerde bazı törpülemelerin önü alınamamıştı. Arkasından 1960 öncesi **Vatan Cephesi** uygulamalarını andırır **Milli Cephe** oluşturmalar yalnız partileri değil, toplumu da kamplara bölmeye başlamıştı. Öte yandan, **Kıbrıs** gibi çok yönlü bir dış sorun ile etkileri giderek artacak olan **Ermeni soykırımı** savlarına dayandırılan suikastlerle de karşılaşılmıştı. Bütün bunlara bir de **ekonomik bunalım** eklenince ülkede sıkıntılar daha da artmış ve önünün alındığı sanılan **terör** bu kez başka biçimde ortaya çıkmıştı. Böylece Türkiye yavaş yavaş yeni bir bunalıma sürüklenmişti. Bu sürükleniş ancak **12 Eylül 1980**'de yeni bir darbe ile durdurulmuştu. Bu nedenlerle 1973-1980 arası, bağrında birçok sorun barındıran, dahası, sorun üreten bir **ara dönem** olmuştu.

14 Ekim seçimlerinin üzerinden 2 ay 4 gün geçtikten sonra Cumhurbaşkanı **Korutürk** MM'de üçüncü parti konumunda olan Milli Selamet Partisi lideri **Necmettin Erbakan**'ı düşünmeksizin 16 Ocak 1974'te yeni hükümeti kurma görevini ikinci kez **Bülent Ecevit**'e vermişti. CHP Genel Başkanı da bu kez yine **Erbakan**'a başında yönelerek onunla bir ortak hükümet kurmaya çalışmıştı. Söz konusu parti açıkça dinci eğilimler göstermesine karşın, ekonomik ve toplumsal görüşlerinden ötürü CHP'ye yakın sayılmıştı. Sonunda olmaz sanılan birliktelik gerçekleşmiş ve bir CHP-MSP ortak hükümeti oluşturulmuştu. Böylece seçim sonrası başgösteren hükümet bunalımı sona ermişti. Ama önemli olan **12 Mart Muhtırası**'nın getirdiği bunalımdan çıkabilmek, birikmiş olan iç ve dış sorunlara çözüm getirebilmekti.

A) LAİK CHP - DİNCİ MSP ORTAK HÜKÜMETİ

CHP ile MSP arasında hükümet kurma çalışmaları, daha doğrusu pazarlığı

10 gün sürmüştü. Seçimler sonrasında **Ecevit**'e ilk görev verildiğinde CHP liderinin birlikte hükümet kurma önerisini reddeden MSP yöneticileri iktidara ayak atabilecekleri düşüncesiyle bu kez yapılan öneriyi olumlu karşılamışlardı. Ama partilerine olabildiğince yarar sağlama düşüncesiyle de aşırı istekler öne sürmeyi yeğlemişlerdi. CHP, seçimde açıkladığı '**Akgünlere**' bildirisi çerçevesinde ortak hükümetin temel ilkelerini saptamaya ve bunları MSP'nin istekleriyle bağdaştırmaya çalışırken MSP lideri **Erbakan** da küçük kâğıtlara yazdığı önerilerini CHP'li **Deniz Baykal** aracılığıyla bildirmeye yönelmişti. Partiler arasında görüşmeler sürerken İstanbul Sanayi Odası Başkanı **Ertuğrul Soysal**, **Necmettin Erbakan**'ı Ticaret Odası'nda yakından tanıdığını belirterek parti kurmaylarına, **"Lütfen, dürüst hükümet kurunuz. Namuslu hükümet kurunuz, hepimizin buna ihtiyacı var... Doğrusu bizler MSP'den ürküyoruz!"** uyarısında bulunmuştu (ECP, 59). Bakanlıkların partiler arasında bölüşülmesinde anlaşma sağlanamazken **Erbakan**, Kabinede görev verilecek CHP'li üyelerin önceden kendisine bildirilip onayının alınması gibi kabul edilmesine olanak olmayan bir istekte de bulunmuştu. Ayrıca, Maliye Bakanlığı'nın iki parti arasında bölüştürülmesi gibi bir sorun ortaya çıkmıştı. Görüşmelerin uzaması karşısında **Ecevit**, **"Bu iş ya biter, ya biter!"** diye kesin bir tavır almıştı. Bunun üzerine iki partinin temsilcisi olarak biraraya gelen **Deniz Baykal** ile MSP Genel Sekreteri **Oğuzhan Asiltürk**, sıkı bir pazarlık sonucunda pürüzleri çözerek anlaşmışlardı. Buna ilişkin bir **koalisyon protokolü** de düzenlenmişti. Protokolde özellikle **"Milli, demokratik, laik, sosyal hukuk devleti ilkesine yürekten inanan; hukukun üstünlüğüne, demokratik hak ve hürriyetlere saygılı Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Milli Selamet Partisi'nin ortak gayesi, kanunları herkese eşit olarak uygulayarak, Atatürk ilkelerine bağlı bir devlet idaresiyle anlayış, kardeşlik ve sosyal adalete dayanan bir toplum düzeninin kurulmasıdır"** denilmişti.

1- HÜKÜMETİN KURULUŞU VE PROGRAMI

Kamuoyunda **laiklik** ilkesini içten benimsememiş görünen MSP ile, laikliğin öncüsü ve koruyucusu CHP'nin nasıl biraraya geleceği konusunda kuşkular dile getirilir, eleştirilerde bulunulurken, **Ecevit** din ve vicdan özgürlüğüne önem veren çevreleri laiklik karşıtı kabul etmenin 'tarihsel bir yanılgı' olduğunu öne sürmüştü. Onun bu görüşüne, eskiden CHP içinde birlikte çalıştıkları **Turhan Feyzioğlu** **"Korkarım, siz tarihsel yanılgı içindesiniz"** diye yanıt vermişti. Olayların akışı da Feyzioğlu'nu haklı çıkaracaktı.

CHP-MSP ortak hükümeti 26 Ocak 1974'te oluşturulmuştu. 25 üyeli Kabinede CHP'ye 18; MSP'ye de 7 yer verilmişti. Mevcut Bakanlıkların adlarında ortakların programlarına ve isteklerine göre bazı değişiklikler yapılarak Köy İşleri Bakanlığı'nın adı **Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı**'na; Tarım Bakanlı-

ğı'nın adı da **Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı**'na dönüştürülmüştü. Başbakanlığa bağlı olan Basın-Yayın Genel Müdürlüğü yeniden Turizm Bakanlığı'na bağlanmıştı. **N. Erbakan** Başbakan Yardımcılığı'nı, ortaklığın mimarlarından **Oğuzhan Asiltürk** İçişleri Bakanlığı'nı üstlenmişlerdi. MSP'ye ayrılan Adalet Bakanlığı ile Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na bundan böyle siyasal arenada adları çok geçecek olan iki kişi, **Şevket Kazan** ve **Korkut Özal** getirilmişlerdi. Bunların dışında bir Devlet Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji ile Ticaret Bakanlıkları da MSP'ye verilmişti. CHP kanadında ise, ortaklığı sağlamada etkin rol oynayan **Deniz Baykal**'ın Maliye Bakanı olması ve Milli Savunma Bakanlığı'na **Hasan Esat Işık**'ın, Dışişleri'ne Prof. **Turan Güneş**'in, Milli Eğitim'e **Mustafa Üstündağ**'ın, İmar ve İskân Bakanlığı'na da **Ali Topuz**'un getirilmesi dikkatleri çekmişti.

B. Ecevit'in MSP ile kurduğu bu ilk ortak hükümetinin programı 1 Şubatta Millet Meclisi'nde ertesi günü de Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştu. Programın başında, hükümet kurma görüşmelerinin yapıldığı günlerde her iki partinin üzerinde anlaştıkları ya da anlaşamadıkları ilkelerin, noktaların saptandığı, böylece uygulamada ortaklar arasında bir sorun çıkmayacağı vurgulanarak şöyle denilmişti:

"Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi'nin başlıca ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarla ilgili olarak görüşlerini birleştirdiği noktalar, yapmak zorunda kaldıkları karşılıklı fedakârlıklarla kıyaslanamayacak kadar çoktur, önemlidir. İki partinin üzerinde birleştiği noktalar, Türk toplumu için yeni ve mutlu bir dönem başlatabilecek değerdedir."

Arkasından ortak hükümetin amacı şu çarpıcı tümcelerle dile getirilmişti:

"Siyasal alanda amacımız, bugünkü ileri demokrasiler noktasında da kalmamaktadır. O noktanın da ötesinde, halkın yönetime daha büyük ölçüde ağırlığını koyabileceği ve başka ulusların da örnek alabileceği bir Türk Demokrasisidir, asıl amacımız.

Çağdaş demokrasi düzeyinin üstünde bir demokrasiye eriştiğimizde, Atatürk'ün istediği gibi her anlamda çağdaş uygarlık düzeyinin de üstüne yükselme yolu milletimize açılmış olacaktır inancındayız."

Atatürk 10. yıl söylevinde **'ulusal kültürü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarma'**yı amaç olarak göstermişti. 41 yıl sonra **Erbakan'**ı yanına alan **Ecevit**'in bunu başka uluslara örnek olacak bir içerikteki demokrasi açısından yinelemesi, ruhları kamçılayıcı bir özlem ama gerçekleşme yönünden fazla iyimser bir söylem diye algılanmıştı.

Hükümet programında, demokratik özgürlükleri en geniş anlamda uygulamaya, sosyal adaleti yaygınlaştırmaya ve hızlı kalkınmaya önem verileceği, toplumda dayanışmayı sağlayabilmek için de ilk aşamada bir **genel af** çıkartılacağı belirtilerek bunun amacı ve sınırları şöyle çizilmişti:

"Hükümetimiz, geçmişin kırgınlık ve acılarını giderecek karşılıklı

bağışlama ve hoşgörüye dayanan bir kardeşlik ortamının kurulmasını ilk görev saymaktadır. Toplumumuzdaki iç barışı korumak üzere düşünce ve inanç suçlarını da kapsayan bir genel af ile orman suçlarına ilişkin affın gerçekleşmesini zorunlu görüyoruz."

Bu paragraftan sonra da **'düşünce, inanç ve ifade hürriyetlerini sınırlayan bütün kısıntılar'**ın yasalardan çıkartılacağı ve **basın özgürlüğü**'nün her yönü ile güvence altında tutulacağı eklenmişti.

12 Mart sonrasında girişilen tutuklamalarda ve açılan davalarda kimi kez yersiz ve maksatlı ihbarlara dayanıldığı, bu yüzden birçok aydının, gencin, basın mensubunun suçlandığı, bunlardan bazılarının gözaltı ya da tutuklanma sırasında işkenceye uğradıkları, anarşik olaylara katılan sağcı ve solcu kişilere aynı nitelikteki suçlardan ötürü verilen cezalarda farklılıklar bulunduğu, kimi sanıkların eylemlerinin Anayasal düzeni değiştirme amacıyla örgüt kurma ya da o yolda eylemde bulunma kapsamına sokularak ağır cezalara çarptırıldığı görülmüştü. Bu nedenle koşulları, sınırları iyi saptanmış bir **genel af** çıkartılmasının yararlı olacağı düşüncesi yaygınlaşmıştı. Ama başta MSP olmak üzere sağcı partilerin ve grupların **vicdan özgürlüğü** kapsamına sokulmak istenen **laiklik karşıtı** eylemleri **düşünce suçları** ile aynı düzeyde tutmak, dinci kesimleri yüreklendirmesi yönünden, yeni sakıncalar yaratabilecekti. Nitekim hükümet programında belirtilen böylesi bir af çıkartıldıktan sonra Ceza Yasası'nın sınıf mücadelesine dayalı sol eylem ve görüşler için uygulanacak 141. ve 142. maddeleri ile **laiklik** karşıtı eylemlerde bulunanlara verilecek cezaları belirleyen 163. maddesinin kaldırılması yolunda yoğun bir kampanyaya girişilmişti.

Bu nedenle **inanç özgürlüğü** kapsamına alınan suçların affı, bir bakıma hükümet ortağı MSP'ye verilmiş bir ödün demekti. Buna benzer bir ödün de ilk ve ortaokullarda zorunlu olarak okutulmakta olan **'din dersleri'**ne bir **'ahlak dersi'**nin de ekleneceğinin ve imam-hatip liselerinden mezun olanlara da öteki meslek okulları gibi yükseköğretime, üniversitelere girme olanağının verileceğinin söylenmesi ile Milli Eğitim alanında tanınmıştı:

"Çocuklarımıza töre ve geleneklerimizle milli hasletlerimize uygun ahlak kaidelerinin öğretilmesi gayesi ile, ilk ve ortaöğretime mecburi ahlak dersleri konulacaktır. Bu dersleri okutacak öğretmenlerin gerekli vasıfları taşımasına özel bir önem verilecektir..."

"Meslek okullarının orta kısımları öncelikle açılacak ve ortaöğretimdeki meslek okullarının ikinci dönem mezunlarının üniversite ve yüksekokul giriş imtihanlarına girebilmeleri sağlanacaktır."

MSP'nin hükümet programına aldırttığı bu görüşe dayanılarak CHP'li Milli Eğitim Bakanı **Mustafa Üstündağ**'ın toplantıya çağırdığı **Millî Eğitim Şûrası**'nda (24 Haziran-4 Temmuz) 3 yıl önce kapatılmış olan **imam-hatip liseleri**'nin birinci devresinin yeniden açılmasına ve ilk ve ortaöğretim programlarına **'ahlak dersi'** konulmasına ilişkin kararlar alınmıştı. Şûrayla ilgili yasaya göre orada alınan kararların geçerli olması için Milli Eğitim Bakanı'nca onaylanması

gerektiğinden **Üstündağ** bu kararları onaylamıştı. Böylece 1974-75 öğretim yılında ortaokul düzeyindeki bu okullara öğrenci alınmıştı. Bununla da kalınmamış, yaklaşık 8 ay sürebilen bu ortak hükümet döneminde yeniden 29 imam-hatip lisesi açılarak bunların sayısı 101'e çıkartılmıştı.

Ayrıca, **Talim-Terbiye Kurulu**'na aldırtılan 22 Temmuz 1974 günlü bir kararla da ilkokul IV. sınıftan lise ve dengi okulların X. sınıflarına kadar okutulan **din dersi**'nin yanı sıra **ahlak dersi** okutulmasına başlanılmıştı. Ancak bu yeni dersin içeriği, programı ve kimler tarafından okutulacağı yavaş yavaş yeni bir soruna dönüşmüştü.

CHP-MSP ortak hükümetinin programında her iki partinin öncelikli gördüğü konulara da yer verilmişti. CHP'nin **halk sektörü**'nü gerçekleştirebilmek için kooperatifçiliğin yaygınlaştırılacağına, yurt dışında çalışan işçilerin tasarruflarının yurt içinde değerlendirileceğine, eğitim kurumlarının gereksinim ve olanaklarına göre **yaygın eğitim** faaliyetlerine girişileceğine ve yükseköğretimin parasız hale getirilip yükseköğrenime yönelik programları izleyen öğrencilerin üniversiteye sınavsız gireceklerine ilişkin görüşleri programa aktarılmıştı. MSP açısından önemli olan hızlı sanayileşme ve din hizmetleri konusunda da şöyle denilmişti:

"Türkiye'nin iktisadi ve sosyal kalkınması için milli, güçlü, sürekli bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ana hedeftir.

Din görevlilerinin toplumdaki manevi yeri ve değeri dikkate alınarak ekonomik ve sosyal kalkınmamızda kendilerinden yararlanılacaktır." Ayrıca vekil imamların asıl kadrolara alınmasına çalışılacağı belirtilmişti.

Hükümet programında, uyuşturucu kaçakçılığına yol açıyor diye **Erim** hükümeti döneminde yasaklanmış olan **haşhaş** ekimi konusuna bir çözüm getirileceği de belirtilmişti. Buna gerekçe olarak da söz konusu kararın ABD'nin baskısı üzerine alındığı ve bu yüzden üreticilerin çok zor duruma düştükleri gösterilmişti. Ayrıca, **petrol yasası**'nın ulusal yararlara aykırı düşen hükümlerinin değiştirileceği, yeraltı kaynaklarının devlet tarafından işletileceği ve **'stratejik nitelik taşıyan bor minerallerinin hukuk kuralları çerçevesinde devletleştirileceği'** de vaat edilmişti. Bütün bunların dışında, **Memur Yardımlaşma Kurumu** ve **İşçi Yardımlaşma Kurumu** adlarıyla iki yeni kuruluşun gerçekleştirileceğinden söz edilmesi de dikkatleri çekmişti. Çünkü 27 Mayıs 1960 girişiminden sonra kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) paralelinde olacak bu kuruluşlar, hem bunlara üye olacak memurlara ve işçilere sosyal ve parasal destek sağlayacak, hem de biriken sermayeleri yatırıma dönüştürülebilecekti.

Programda, doğal olarak dış siyasaya da yer verilmiş ve daha 1963'te **İsmet İnönü**'nün ortak hükümeti döneminde başlayan **Kıbrıs sorunu**'na da değinilerek hükümetin görüşü şöyle açıklanmıştı:

"İki cemaatten oluşan Kıbrıs Türk toplumunun eşit egemenlik statüsünün korunması ve devlet yönetiminde iki cemaat arasında her yönü ile huzurlu bir işbirliğinin sağlanması için en isabetli çözüm şeklinin federatif bir sistemde bulunacağına inanıyoruz. Böyle bir çözüm

yolunun Kıbrıs'ın ülke bütünlüğünü ve bağımsızlığını kuvvetlendirecek bir temel teşkil edeceği inancındayız. Halen yürütülmekte olan müzakerelerin Kıbrıs antlaşmalarının ortaya koyduğu bir sonuca ulaşması, ilgili bütün tarafların uzun vadeli ortak çıkarlarına ve bölge barışına en iyi şekilde hizmet edecektir." (Metin: TCH, II, 283-308)

Özetle, **Ecevit** başkanlığındaki CHP-MSP ortak hükümetinin programı, uygulama sonucunda ortaya çıkacak bazı sakıncalar, MSP aracılığıyla laiklik karşıtı kesime verilmiş kimi ödünler içermesine karşın, yeni bir atılımın, yeni bir yaklaşımın izlerini taşımaktaydı.

CHP-MSP ortak hükümeti, 6 Şubatta Millet Meclisi'nden 136 olumsuz ve 24 çekimsere karşın 235 oyla güven alarak işe başlamıştı.

a) Ortaklar Arasında İlk Sürtüşme: Genel Af Sorunu

Başbakan **Ecevit**, hükümet programındaki vaadine uyarak öncelikle **genel af**'fı gerçekleştirmek istemişti. Cumhuriyet'in 51. yılında böyle bir affın çıkartılması da anlamlı görülmüştü. Bu nedenle konunun hükümetçe hazırlanan bir tasarı ile değil de milletvekillerinin önerisiyle Millet Meclisi'ne sunulması daha uygun bulunmuştu. Bu nedenle **Ecevit** kendisinin ve CHP'li 137 milletvekilinin imzasıyla bir yasa önerisinde bulunmuştu. Bu öneride, Ceza Yasası'nın aşırı akımlarla ilgili 141, 142 ve Anayasal düzeni değiştirmeye yönelik suçlarla ilgili 146. maddeleri kapsamına giren suçların da affedilmeleri öngörülmüştü. CHP'nin önerisi dışında milletvekillerince başka tekliflerde de bulunulmuştu.

Ama daha Meclis görüşmeleri aşamasında ortaklar arasında görüş ayrılığı belirmişti. Kimi muhalefet sözcüleri tasarının, söz konusu maddelerden hüküm giyenlerin de affedilmelerine ilişkin 5. maddesine karşı çıkmışlardı. CHP sözcüsü **Hasan Basri Akgiray,** bu maddelere göre yargılaması süren dava sayısının 1.000 olduğunu belirterek "**Türkiye, 1.000 kişilik bir gücün karşısında ürküyorsa böyle bir devlet aslında yok demektir. Biz, suçları bağışlamıyoruz; biz, cezaları bağışlıyoruz**" diyerek maddeyi savunmuştu. Ama buna karşın Güven Partisi lideri **Feyzioğlu** 141, 142 ve 146. maddelere ilişkin cezaların af dışı bırakılmasını savunmuştu. Ceza Yasası'nın bu maddelerinin iptali için Türkiye İşçi Partisi'nin vaktiyle yaptığı başvurunun Anayasa Mahkemesi'nce reddedildiğini anımsatan **Feyzioğlu**, böyle bir af istemenin, Türkiye'de bir **Komünist Partisi** kurulmasını hoş karşılama anlamına geldiğini öne sürmüştü. Ayrıca "**'Eyleme devam edeceğiz, çıkacağız, yıkacağız bu devleti, komünist diktası kuruncaya kadar' diyenleri affediyorsunuz. Yalnız yazanı, söyleyeni değil, örgüt kuranı da affediyorsunuz. Af dışı bırakıyoruz diye koyduğunuz 149/1'den mahkûm kimse yok! Sicili yok ediyor, memuriyet kapılarını açıyorsunuz!**" diye sert eleştiri ve suçlamalarda bulunmuştu.

Ama oylamaya geçildiğinde yasa önerisindeki 5. madde de küçük bir değişik-

likle kabul edilmişti. Tasarı Cumhuriyet Senatosu'nda görüşülürken bu kez de orada çoğunlukta bulunan AP'lilerin tepkisiyle karşılaşılmıştı. Böylece söz konusu 5. madde değiştirilerek Ceza Yasası'nın 141, 142 ve 146. maddeleri gereğince verilen suçlar af kapsamı dışında bırakılmıştı. Değişik iki metin ortaya çıktığından sorun Anayasa gereğince her iki Meclisten oluşturulan Karma Komisyon'a gönderilmişti. Komisyonun düzenlediği metinde de aynı maddeler dışta bırakıldığından metinler son kez Millet Meclisi'nin 14 Mayıs 1974 günkü toplantısında ele alınmıştı. İçtüzüğe göre, Karma Komisyon metni reddedilecek olursa Millet Meclisi'nin kabul etmiş olduğu metin yasalaşmış olacaktı. Fakat oylamaya geçilmeden önce MSP'lilerin sıraları gezerek yaptıkları kulis sonucunda Komisyon metni 214'e karşı 221 oyla kabul edilmişti. Böylece **genel af** sınırlı olarak yasalaşmış, Ceza Yasası'nın 141, 142 ve 146. maddeleri uyarınca verilmiş olan cezalar affedilmemişti. Ertesi sabah CHP Grubunda konuşan Başbakan **Ecevit**, tepkisini "**Tuttuğumuz dal çatırdadı. MSP'ye ne ölçüde güvenmek gerekeceğine ilişkin kuşkular içindeyim!**" diye açıklamıştı. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı **Cahit Kayra** da, bir konuda bakanlığına bağlı bir kuruluşa emir vermesini isteyen arkadaşlarına, "Nasıl emir vereyim? Beli büküldü hükümetin. Kim dinler beli bükük hükümetin bakanını?" diye yakınmıştı (ECP, 66 vd.). Ortak hükümetin daha 3. ayında çatlayan dal, araya Kıbrıs Barış Harekâtı girmese belki de o günlerde kırılacak, bükülen beli doğrulamayacaktı. Ama savaş rüzgârları ve heyecanı dalın kopmasını birkaç ay için ertelemiş, bükük beli de geçici olarak düzeltmişti.

Af yasasının istediği gibi çıkmaması üzerine CHP, Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştu. Mahkeme söz konusu hükmü iptal edince de affın kapsamı genişlemişti. Yine de kamuoyunda affın bu kadar geniş tutulmasının doğru olup olmadığı tartışmaları sürdürülmüştü. Cezaevlerinden çıkanların yeniden suç işledikleri, huzursuzluğun arttığı öne sürülürken **Ecevit** davranışlarını şöyle savunmuştu:

"Affın uygulanması, şiddet olaylarının yeniden başlaması olanağını yaratmıyor. Aksine, bu olayların ortadan kalkmasını sağlayacak huzur ortamını yaratıyor... Gerçekten de hükümet dönemimizde ciddi denilebilecek bir şiddet olayı olmamıştır..." (Rahşan, 74)

b) Öteki Uygulamalar ve Halk Sektörü Sorunu

Af yasası dışında hükümet, programında belirttiği doğrultuda **haşhaş** ekimini yasaklamayı kaldırmış, yedeksubaylık süresini 4 aya indiren bir yasa çıkartmış ve resmi dairelerin cumartesi günlerinde de tatil olmasını öngören bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi yayımlamıştı (1 Temmuz 1974). Ancak ABD, **haşhaş** konusunda alınan karara karşı çıkmış ve Türkiye'ye ambargo uygulanması istenmişti! Öte yandan birbiri arkasına 2 büyük uçak kazasıyla da karşılaşılmıştı. Türk Hava Yolları'na ait **Van uçağı** yeni hükümetin göreve başladığı 26 Ocak sabahı İzmir havaalanından kalkışı sırasında parçalanmış, 62 kişi yaşamını yitirmişti. 3 Martta

da Londra'ya gitmekte olan **DC-10 Ankara** uçağı, bagaj kapağının açılıp kopması sonucu Paris yakınlarında ormana düşmüştü. Yüzyılın önemli uçak kazalarından olan bu faciada da 346 kişi ölmüştü.

Ama ortak hükümetin CHP kanadı için en önemli sorun, vaat edilmiş olan **halk sektörü**'nün uygulamaya konulması, MSP için de ağır sanayinin Anadolu'ya yayılmasının sağlanması ve din hizmetlerinin yeniden düzenlenerek İslami düşünüşe aykırı kimi uygulamalara son verilmesi idi. Bu nedenle Başbakan Yardımcısı **N. Erbakan**, projelerinin hazır olup olmadığına ve gerekli kaynağın sağlanıp sağlanmadığına bakmadan yurt düzeyinde sık sık temel atma törenleri düzenlemeye koyulmuştu. Vekil imamlar büyük ölçüde kadroya geçirilmişti. MSP'ye bağlı Bakanlıkların dinlenme tesislerinde içki yasağı konulmuştu. **Atatürk Orman Çiftliği**'ndeki ünlü **bira parkı** ile son yıllarda hizmete girmiş olmasına karşın büyük ilgi gören **Marmara oteli** ve başkent Ankara'nın ilk dinlenme yeri olan **Çubuk barajı**'ndaki gazino kapatılmıştı. Ramazan ayı süresince MSP'li Bakanların başında bulunduğu kuruluşlardaki yemekhaneler ve çay ocakları onarım bahanesiyle hizmet vermez olmuşlardı. Ahlakı koruma, içkiyi önleme düşüncesiyle girişilen bu uygulamalardan modern başkentin ilk büyük yatırımlarından olan **Ankara Palas** da nasibini almıştı. Vakıflara ait olan bina bir Bakanlık merkezine dönüştürülürken **Atatürk**'e ait oda ve kullandığı eşyalar MSP'nin kalkınma hamlesinin grafiklerle yansıtıldığı panolar arkasında gizlenmişti. Hükümet programında yer alan ilk ve ortaöğretim programlarına **din dersleri** dışında **ahlak dersi** konulması, CHP'li Milli Eğitim Bakanı **Mustafa Üstündağ** tarafından gerçekleştirilince bu da MSP'nin başarısı sayılmıştı.

CHP kanadına gelince, 1973 seçimlerinde **'Akgünlere'** başlığıyla açıklanan bildiri, yukarıda değindiğimiz gibi geniş ölçüde **halk sektörü** kavramı üzerine oturtulmuştu. Devlet sektörü ile özel sektör dışında düşünülen bu üçüncü sektöre verilen ad, eski bir planlamacı olan **Ali Nejat Ölçen**'in aynı adı verdiği kitabından esinlenerek alınmıştı. **Ölçen** de bu seçimde CHP listesinden milletvekili seçilmişti. Seçim propagandası süresince CHP sözcüleri ülkenin içinde bulunduğu parasal ve toplumsal bunalımdan **halk sektörü**'nün oluşturulması ile çıkılacağı görüşünü savunmuşlardı. Ortak hükümet programında ise ayrıntıya inilmeksizin söz konusu sektörün oluşturulması için yurt dışında çalışan işçilerin tasarruflarından yararlanılacağı ve kooperatifçiliğe önem verileceği belirtilmişti. Ama bunun nasıl sağlanacağı, içeriğinin ve sınırlarının nasıl saptanacağı hakkında partinin uzmanları ve hükümette görev alacak olan Bakanlar arasında ortak bir anlayış bulunmadığı görülmüştü. Ölçen'in aktardığına göre henüz hükümetin kurulması aşamasında **Cahit Kayra, Turan Güneş, Deniz Baykal, Besim Üstünel, Erol Çevikçe, Ertuğrul Soysal** ve kendisinin bulunduğu bir toplantıda **Soysal**, **halk sektörü** deyiminden bazı kuşkuları olduğunu söyleyerek bunun ne olduğunun açıklanmasını istemişti. **Turan Güneş**, görüşünü "**Halk otursun oturduğu yerde; palavra bu!**" diye özetlemiş; **A. N. Ölçen** ise '**halk**' ile '**halk sektörü**'nün ve özel girişimciliğin birbirine karıştırılmaması gerektiğini, halk denilen

topluluktan herkesin girişimci olmasının beklenemeyeceğini vurgulayarak bunun üçüncü bir alan olduğunu açıklamış ve halk sektörünün öncelikli alanının tarıma dayalı sanayi kurmak olacağını belirtmişti.

Hükümetin güvenoyu almasından sonra Köyişleri Bakanı **Mustafa Ok**, **halk sektörü** konusunda bir seminer düzenlemiş; **D. Baykal**'ın başında bulunduğu Maliye Bakanlığı'nda da bir ön çalışma yapılmıştı. Bundan sonra 26 Mayısta Başbakan **Ecevit**'in başkanlığında bir değerlendirme toplantısı düzenlenmişti. **Kayra**, **Baykal**, **Çevikçe**, **Ok**, **Ölçen** ile **Üstün Üstün** ve Doçent **Özsan Uluatam**'ın katıldıkları toplantıda **Uluatam**, **halk sektörü** yerine **Halk Yatırım Holdingi** adıyla bir başka projeyi öne sürmüştü. Ticaret Yasası'na göre kurulacak bu holdinge Emekli Sandığı, Bağkur, TRT gibi kamu kuruluşları ile Sümerbank, Etibank, Makine Kimya Endüstrisi gibi kamu iktisadi kuruluşlarının katılmaları öngörülmüştü. **A. N. Ölçen**, sermayeye dayalı böylesi bir holdingin halkı içermediğini belirterek öneriye karşı çıkmış, **D. Baykal** ise öneriyi destekleyerek özel sektöre kaptırılmaması gereken büyük yatırım projelerinin holdingin kuracağı halk ortaklıklarına yaptırtılacağını öne sürmüştü. Tartışmalar sonunda **Ecevit**, önce holding kurup halk girişimciliğini onun içine çekmenin de, tabanda oluşacak halk birikimini **holding** (şirketler topluluğu) haline dönüştürmenin de bazı sakıncalar doğuracağını söylemişti. Toplantı bir sonuç alınamadan dağılmıştı. Ama **halk sektörü** uygulaması ertelenmiş, daha doğrusu şimdilik sakıncalı bulunarak rafa kaldırılmıştı. Çünkü bir süre sonra CHP programında buna ilişkin başlık da '**Halk kesimi**'ne dönüştürülmüştü (EÇP, 58 vd.; 71-76). Ama aradan 19 yıl geçtikten sonra **Ecevit**, **Demokratik Sol Parti**'yi kurduğunda (1993), **halk sektörü** kavramını yeniden canlandıracaktı.

Öte yandan CHP'nin, **Melen** hükümetindeki Bakanlarını çekmesine neden olan **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Programı** konusunda öngörülen değişiklik de yapılamamıştı. Bunun gibi, üniversite giriş sınavının kaldırılacağına ilişkin olarak seçim bildirisinde ve hükümet programında yer alan vaat de gerçekleştirilememişti. Ama **mektupla öğretim** programları uygulamaya konulmuş, bu da lise mezunlarından küçümsenemeyecek bir kesime yükseköğrenim görme olanağı getirmişti. Bu program daha sonra **açık öğretim** adıyla daha düzenli ve geniş kapsamlı bir dal haline getirilecekti.

CHP, iktidar ortağı MSP ile işbirliğini sürdürmeye çalışırken parti tüzüğünde de bazı değişiklikler yapma gereğini duymuştu. 1965'te **ortanın solu**'nda bir parti olduğunu ilan eden CHP, **İsmet İnönü**'nün ayrılması ve vefatından sonra **demokratik sol** kavramını daha uygun görmeye başlamıştı. Öte yandan partinin dayandığı ilkelerin başka başka tanımlanıp yorumlanması da birlikteliği bozarak bazı sürtüşmelere yol açmaya başlamıştı. Bu nedenlerle hazırlanan tüzük değişikliği, 28 Haziran 1974'te toplanan **Tüzük Kurultayı**'nda kabul edilerek yürürlüğe girmişti. Partinin amacını belirleyen 1. maddesi, parti ilkelerinin programda tanımlanan biçimiyle anlaşılması gerektiği vurgulanarak şöyle değiştirilmişti:

"Cumhuriyet Halk Partisi, programdaki anlamlarıyla cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci siyasal bir kuruluştur.

Kurucusu ve ebedi başkanı Mustafa Kemal Atatürk'tür...

Partinin ilkelerini gösteren 'ALTIOK'lu özel bir işareti vardır."

Yine amaçla ilgili olan 2. madde 'demokratik sol' deyiminin de eklenmesiyle şu biçime dönüştürülmüştü:

Md. 2- "İnsan haklarına saygılı, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkesine bağlı demokratik sol bir parti olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin amacı, ülkenin güvenliğine, ulusun mutluluğuna ve refahına, sosyal adaletin yaygınlaşmasına ve insan kişiliğinin serbestçe gelişmesine, özgürlükçü parlamenter demokrasi kuralları içinde ve bu rejimi güçlendirecek biçimde hizmet etmektir."

CHP, 2 yıl sonra 1976'da geniş çapta bir program değişikliği daha yapacaktı.

2- KIBRIS SORUNU'NA ÇÖZÜM: BARIŞ HAREKÂTI

CHP-MSP ortak hükümeti döneminin en önemli olaylarından biri kuşkusuz ki Kıbrıs'ta 1963'te yeniden başlayan ve giderek adadaki Türkleri yok etmeye yönelen olayları önleyebilmek amacıyla girişilen **Barış Harekâtı** olmuştu. **Devrim Tarihi** dizimizin Demokrat Parti dönemini içeren bölümünde, İngilizlerin 1878'de işgal edip 1914'te kendi topraklarına kattıkları **Kıbrıs**'ı terke hazırlanırken Rumların giriştikleri eylemlerin nasıl bir uluslararası soruna dönüştüğünü ve uzun süren görüşmelerden sonra imzalanan **Zürich ve Londra Antlaşmaları** sonrasında adada iki cemaatli bir Cumhuriyet kurulduğunu belirtmiştik.

Hazırlanan Anayasa'da, **Kıbrıs Cumhuriyeti**'nde Cumhurbaşkanının Rum, Cumhurbaşkanı Yardımcısının da Türk olması öngörülmüştü. Ancak bu Yardımcıya da Cumhurbaşkanı gibi yasaları **veto** etmesi yetkisi tanınmıştı. Cumhuriyet'in 2 ayrı Meclisi olacaktı. Yasama görevini üstlenen 50 üyeli **Temsilciler Meclisi**'nin 35 üyesi Rumlardan, 15 üyesi de Türklerden seçilecekti. Her iki tarafın **Cemaat Meclisi** adı verilen özel meclisleri de bulunacaktı. Bakanlar Kurulu ise 7'si Rum, 3'ü Türk 10 Bakandan oluşacaktı. Ayrıca bir **Anayasa Mahkemesi** kurulacaktı. Adada güvenlik Türk ve Yunan birliklerince sağlanacaktı. Ama Türk birliği 650, Yunan birliği 950 personelden fazla olmayacaktı. İngiltere ise adada iki **üs**'sü elinde tutmuştu. Ayrıca, her üç devlet Türkiye, Yunanistan ve İngiltere anlaşmaların ve Anayasa'nın yürütülmesinde **garantör** olarak görev üstlenmişlerdi.

Bu anlaşmalardan sonra 15/16 Ağustos 1960 gecesi bağımsız **Kıbrıs Devleti**'nin kurulduğu ilan edilmişti. Cumhurbaşkanlığına Başpiskopos **Makarios**, yardımcılığına **Fazıl Küçük** seçilmişlerdi. Meclisler oluşturulmuş ve devlet örgütünün kurulup yaygınlaştırılmasına girişilmişti.

a) Ada Cumhuriyetinde Bunalım

Seçimlerin yapılması, hükümetin oluşturulması ve Anayasa'nın yürürlüğe girmesiyle Kıbrıs'ta barış ve huzur dönemine geçildiği sanılmıştı. Ama aradan 2 yıl geçtiğinde, cemaatler arasında sürtüşmeler başlamış, **Makarios**'un ve onun yönetimindeki Rum kilisesinin kurulan düzenden memnun olmadıkları anlaşılmıştı. Makarios, 22 Kasım 1962'de Ankara'yı resmen ziyaret etmiş ve Türkiye'nin de katkısıyla kurulan bir devletin başkanı olduğu için gereken düzeyde karşılanmıştı. Ancak görüşmeler sırasında yönetimde bazı güçlüklerle karşılaştığından, vergilerin toplanmasında aksaklıklar bulunduğundan ve belediyelerin iyi işlemediğinden yakınmıştı. Başbakan **İsmet İnönü** de bu konularda kendilerine yardımcı olmaya çalışacakları yanıtını vermişti. Fakat Başpiskopos'un asıl amacının Anayasa'yı değiştirip Türk tarafının haklarını kısıtlamak olduğu meydana çıkmıştı. Belediye gelirlerinin toplanması konusundaki anlaşmazlık adadaki Anayasa Mahkemesi'ne götürüldüğünde, Rumların aleyhine verilecek bir kararı tanımayacağını ilan etmişti! Bunun üzerine de mahkemenin tarafsız başkanı Alman Profesör **Forsthoff** görevinden istifa etmişti (21 Mayıs 1963).

İnönü'nün ikinci ortak hükümetinin düşürülmesinden ve yeni hükümet arayışının sonuçlanmamasından yararlanmak isteyen **Makarios**, 30 Kasım 1963'te 3 **garantör** devlete başvurarak, Anayasa'nın 13 maddesinde değişiklik yapmak istediğini bildirmişti. Söz konusu maddeler açıkça Türklerin devlete katılımlarını önlemeye yönelik olduğundan, yeni kabinenin kurulmasına kadar görevi sürdüren ikinci İnönü hükümeti, uluslararası antlaşmalara aykırı olan bu istekleri hemen reddetmiş ve kamuoyuna da şu açıklamayı yapmıştı:

"Kıbrıs Cumhurbaşkanı'nın muhtırası, Zürich ve Londra Antlaşmalarının tadilini (değiştirilmesini) **teklif etmektedir. Kıbrıs'taki Türklerin hayati** (yaşamsal) **hak ve menfaatlerinin teminatını ihtiva eden** (güvencesini içeren) **bu vesikalar üzerinde müzakere açılmasını isteyen böyle bir teklifin kabulüne imkân bulunmadığından reddine karar verilmiştir."**

İsteğini kabul ettiremeyen **Makarios**, bu kez de zora başvurmaya ve amacı Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirmek, yani **Enosis**'i gerçekleştirmek olan terör örgütü **EOKA**'nın üyelerini adadaki Türkler üzerine saldırtmaya yönelmişti. Olaylar kısa zamanda bir iç savaş görünümü almıştı. Lefkoşa'nın Türk kesimindeki binalara, hastahanelere, hatta Cumhurbaşkanı **Fazıl Küçük**'ün bürosuna ve Türkiye Konsolosluğuna ateş açılmıştı. Bu saldırılarda 434 Türk hayatını kaybetmişti. Türkiye'de üçüncü ortak hükümeti kurma çalışmalarının son aşamaya geldiği 23 Aralık 1963'te yeniden Türklerin evlerini basan Rumlar, kadın, erkek, çocuk ayırımı yapmaksızın birçok kişiyi katletmişlerdi. **Noel katliamı** diye adlandırılan bu saldırılara ilişkin haberler Ankara'ya ulaştığında **İnönü**'nün başkanlığında yapılan ve Genelkurmay Başkanı ile öteki yetkililerin katıldıkları toplantıda şu önemli kararlar alınmıştı:

a) Türk jetlerinin ada üzerinde bir ihtar uçuşu yapmaları,

b) Garantör devletler olan İngiltere'ye ve Yunanistan'a birer nota verilerek adadaki saldırıları durdurmak amacıyla bir ortak harekete girişilmesinin önerilmesi; bu birliktelik gerçekleşmezse Kıbrıs'taki Türk tugayının tek başına harekete geçeceğinin bildirilmesi.

Ertesi 25 Aralık sabahı Türk jetleri öngörüldüğü gibi Kıbrıs üzerinde evlerin çatılarına sürtünürcesine alçaktan uçarlarken, Cumhurbaşkanı **Cemal Gürsel** de dost devletlerin başkanlarına birer mesaj göndererek Türkiye'nin amacının adada Türklerin can güvenliğini ve barışı korumak olduğunu açıklamıştı. Cesaretle yapılan bu girişimler üzerine Yunanistan, zaman kazanmak için ilgili 3 devletin Dışişleri Bakanlarının toplanmasını önermiş, İngiltere ise gerekirse adadaki üslerinden harekete geçeceği yanıtını vermişti. Durumun ciddileştiğini sezen **Makarios** da geri adım atarak saldırıları durdurmuştu.

Tarafsızlarla oluşturduğu üçüncü ortak hükümetini kuran **İsmet İnönü**, 30 Aralıkta Millet Meclisi'ne sunduğu programda Kıbrıs sorununa önemli bir yer ayırmıştı. Türkiye ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında özel bağlar bulunduğunu, bu nedenle Zürich ve Londra Antlaşmaları hükümlerini 'yersiz ve dayanıksız girişimlerle ortadan kaldırma' çabalarına karşı çıkıldığını, ancak Kıbrıslı Rum yöneticilerin bu uyarıları dikkate almadıklarını belirten **İnönü** şöyle devam etmişti:

"Birkaç gün önce arzettiğim gibi, Türkiye kendisinin ahitlere gösterdiği sadakati başkalarından da aynı şekilde bekler. Sorumsuzlukla girişilen hareket karşısında memleketimiz bir bütün olarak Kıbrıslı kardeşlerimizin hukukunun korunması ve ahitlere riayet olunması iradesini katiyetle izhar etmiştir (belirtmiştir)."

Garantör devletlere yapılan başvuru üzerine adada ateşkesin sağlandığını ve böylece 3 garantör devletin askeri birliklerinin bir İngiliz generalin komutası altında görev aldıklarını anımsatan Başbakan **İnönü**, hükümetin her türlü olasılığı dikkate alarak bu kararlı tutumunu sürdüreceğini, ancak sorunun Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde çözülmesini dilediklerini de eklemişti:

"Hükümetimiz, bu milli tutumun her türlü icaplarını da ahdi (antlaşmalardan kaynaklanan) **vazifeye ve ahdi haklara uygun olarak yerine getirmeye aynı azimle devam edecektir...**

Müşterek menfaatlerimize uygun olarak Türk-Yunan münasebetlerinin gerek ikili, gerek NATO ittifakı içerisinde devamlı surette kuvvetlenmesi arzum (uz) dur. Karşılıklı temennilerin ve arzuların Kıbrıs buhranından da iyi bir imtihanla geçmesi, şüphesiz ki istikbale ait çalışmalarımızda bizi teşvik edecekir." (TCH, II, 73)

İnönü'nün hükümet programını okuduğu gün adada Türk ve Rum tarafları arasında tarafsız bölge demek olan **yeşil hat** oluşturulmasına ilişkin bir anlaşmaya da varılmıştı. Ancak 1964 yılına girildiğinde Türklere yönelik Rum saldırıları yeniden başlamıştı. Bunun üzerine Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Dışişleri Bakanları, 13 Ocakta Londra'da biraraya gelmişlerdi. Toplantılara ayın 16'sından sonra Türk temsilcisi olarak **Rauf Denktaş** ile Rum tarafı adına **Makarios** da

katılmıştı. **Makarios**, ısrarla garanti antlaşmasının yürürlükten kaldırılmasını istemiş, **Denktaş** ise tarafların '**kanton**' halinde yaşayacakları bir **federal sistem** savunmuştu. İngiltere ise sorunu **Birleşmiş Milletler**'e götürmekten yana olmuştu. Böylece görüşmeler çıkmaza girince Türkiye konferanstan çekilmişti.

Çok geçmeden Yunanistan Silahlı Kuvvetlerini alarma geçirince Türkiye'de adaya asker çıkarma eğilimi de güçlenmişti. Bu yoldaki haberlerin yoğunlaşması üzerine NATO Başkomutanı ile Ankara'daki ABD Büyükelçisi, **İnönü** ile görüşerek, bir çözümün bulunabileceğini öne sürmüş ve çıkarma kararının ertelenmesini dilemişlerdi. Başkan **J.Kennedy**'nin cenaze törenine gittiğinde yeni Başkan **Johnson**'la da görüşen **İnönü** ABD'nin Türkiye'ye karşı siyasetinde iyi izlenimler edinmişti ve yurda dönüşünde bundan övgüyle söz ederek şöyle demişti:

"Sayın Başkan Johnson'un Türkiye'nin güvenliğini kendi güvenlikleri telakki eden kesin ifadelerini bir defa daha sarsılmaz bir surette işittim. Bu sözleri vatandaşlarıma kıymetli duygular olarak götüreceğimi sayın Başkana vaat ettim... Amerika'nın bu sıcak ilgi ve taahhütlerine karşı bizim tarafımızdan iki nokta üzerinde duygularımızı ve kararımızı hülasa ederek konuştum: Türkiyemiz demokratik rejim içinde yaşayan ve idare edilen bir memleket olarak bütün geçici güçlükleri yenecektir. Bir de söyledim ki, Türkler taahhütlerine ve Amerika ile beraber bulunma ve çalışma siyasetine sadık kalacaklardır." (İSB, 189)

Ama Kıbrıs'taki olaylar sürerken ABD'nin boyuna Türkiye'yi oyalamaya çalışması **İnönü**'nün dile getirdiği güven duygularını sarsmıştı. **Makarios** 1964 yılı başında 1960 tarihli antlaşmaları tek yanlı olarak geçersiz saydığını ilan etmişti. Bunun karşısında hükümet, adada güven ve huzurun sağlanması için garantör devletlere yeni bir nota vermeyi zorunlu görmüştü (3 Ocak 1964). Fakat bundan bir sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine hükümet, TBMM'den gereken yetkiyi almayı beklemeden Kıbrıs'a çıkartma yapmayı kararlaştırmıştı. Hemen bir gözdağı vermek amacıyla da askeri birlikler İskenderun'da çıkarma gemilerine bindirilmiş ve bunlar 9 savaş gemisinin koruması altında adaya doğru hareket ettirilmiş (16 Şubat) fakat ertesi günü Kıbrıs açıklarından geriye döndürülmüştü. Öte yandan Yunanistan'a karşı da ciddi bazı önlemler alınmıştı. Hükümet, 10 Martta TBMM'den gerektiğinde Kıbrıs'a çıkartma yapma yetkisi almıştı. Karar 4 çekimsere karşı 487 gibi çok büyük bir çoğunlukla alınmıştı. Bunun üzerine 10 Martta, Yunan uyruklulara oturma ve serbest çalışma hakkı tanıyan 1930 tarihli **Oturma, Ticaret ve Gemi Taşımacılığı Antlaşması**, arkasından da **Vize Antlaşması** yürürlükten kaldırılmıştı. Bu çerçevede İstanbul'daki Ortodoks Patriği Vekili **Emilianus** vatandaşlıktan çıkarılmış ve büyük kentlerde bulunan 200'ü aşkın Yunan uyruklular ile birlikte sınır dışı edilmişti. Yeni bir yasal düzenleme ile de Türk **karasuları** 6 mile, **balıkçılık alanları** 12 mile çıkartılmıştı (12 Nisan 1964).

Bir süre sonra da ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a karşı izlediği siyasetteki gerçek yüzü meydana çıkmıştı. Kıbrıs'a karşı düşünülen askeri hareketin ertelenmesini dileyen ABD, yanına İngiltere'yi de alarak adaya güvenliği sağlayacak

10.000 kişilik bir **barış gücü** gönderilmesini öneren bir plan sunmuştu. Buna göre **barış gücü** adada bulunduğu sürece Yunanistan ve Türkiye antlaşmaların tanıdığı müdahale hakkını kullanmayacaklardı. Türkiye bu öneriyi olumlu karşılamış, **Makarios** ise uzun çabalar sonucunda buna yanaşmıştı. Güvenlik Konseyi, 4 Martta Birleşmiş Milletler'e bağlı bir **barış gücü** gönderme kararını almış; böylece söz konusu birliğe bağlı 36 kişilik bir Kanada grubu 27 Mart 1964'te Kıbrıs'a ayak basmıştı.

Barış Gücü'nün Türk çıkarmasına engel olamayacağını anlayan **Makarios**, bu kez 1960 tarihli **İttifak Antlaşması**'nı yürürlükten kaldırmaya yönelmiş ve bu kararını Başbakan **İnönü**'ye de bir mektupla bildirmişti (9 Nisan). **İnönü** buna, antlaşmaların tek yanlı olarak ortadan kaldırılamayacağı yanıtını vermiş, **Time** dergisi ile **Cumhuriyet** gazetesinde çıkan demecinde de (18 Nisan), ABD'nin Kıbrıs'a müdahale etmeyi engellemesinden yakınarak **"İttifak içinde Amerika'nın önderliğine inanıyordum, şimdi cezasını çekiyorum"** diye bir özeleştiride bulunmuştu.

Adadaki durum giderek daha da kötüleşince Bakanlar Kurulu, 6 Haziran günü çıkartma yapılması kararını almıştı. **İnönü**'nün isteği üzerine de bu kararın ABD'ye bildirilmesi uygun görülmüştü. Ama bu kez de Türkiye'nin karşısına doğrudan doğruya Başkan **Johnson** dikilmişti. Başbakan **İnönü**'ye yazdığı 5 Nisan tarihli mektupta, Türk Hükümetinin '**Kıbrıs'ın bir kısmını askeri kuvvetle işgal etmek**' amacıyla harekete geçmeye karar verdiğini haber aldığını belirten ABD Başkanı, '**yıllar boyunca Türkiye'yi en sağlam şekilde desteklediğini ispat etmiş olan Amerika gibi bir müttefikin**' olumsuz sonuçlar doğuracak bir kararla karşı karşıya bırakılmasını doğru bulmadığını belirttikten sonra hiç de diplomatik olmayan bir anlatımla şöyle devam etmişti:

"En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta sonuçlar doğuracak böyle bir hareketin Türkiye tarafından takip edilmesinin, Hükümetinizin bizimle evvelden tam bir görüş alışverişinde bulunmak hususundaki taahhüdü ile uyuşabileceğini sanmıyorum.

Bu nedenle, böyle bir harekete girişmeden önce Birleşik Amerika Devletleri ile görüşmek sorumluluğunu kabul etmenizi özellikle rica etmek zorundayım. 1960 Garanti Antlaşmasıyla bir müdahalenin caiz olduğu kanaatinde bulunduğunuzu sanıyorum. Ayrıca, antlaşma teminatçı devletler arasında görüş alışverişinde bulunmayı gerektirmektedir. Birleşik Amerika, bu durumda bütün görüşme olanaklarının hiçbir şekilde tüketilmediği ve dolayısıyla tek taraflı harekete geçmek hakkının kullanılabilir olmadığı kanaatindedir."

ABD Başkanı'nın ihtar niteliğindeki bu sözleri, **İnönü**'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde 1947'de imzalanmış olan **Türk-Amerikan Yardım Antlaşması**'nın hükümlerini anımsatma anlamını taşıyordu. Ama **Johnson** bu kadarla da yetinmemişti. NATO'ya giren ülkelerin birbirleriyle savaşmamayı da peşinen kabul ettiklerini belirten Başkan, Kıbrıs'a yönelik bir hareketin bir Türk-Yunan savaşını

kaçınılmaz kılacağını da öne sürmüştü. Dahası olası bir Sovyet tehlikesi karşısında Türkiye'nin müttefiklerince savunulamayacağı ve Birleşmiş Milletler'in sert tepkiler göstereceği yolunda tehditlerde bulunmuştu.

"NATO müttefiklerimizin tam rıza ve kabulleri olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket sonucunda ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi savunmak yükümlülükleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim," diyen **Johnson**'a göre, Kıbrıs'ta Barış Gücü bulunduran **Birleşmiş Milletler** örgütü de, Türkiye'nin tek taraflı hareketlerine '**en sert bir şekilde**' tepki gösterecekti. Böylece Türk müdahalesi, '**adadaki on binlerce Türkün katledilmesine**' yol açabilecekti.

Bütün bu tehditleri ve gözdağı vermeleri yeterli bulmayan **Johnson**, mektubunda, "bizim verdiğimiz silahları bizden izin almadan kullanamazsınız" anlamında şu tümcelere de yer vermişti:

"Türkiye ile aramızda mevcut bulunan askeri yardımın, veriliş maksatlarından başka amaçlarda kullanılması için Hükümetinizin Amerika Birleşik Devletleri'nin iznini alması gerekmektedir... Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Amerika Devletleri'nin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim."

Her bendi ayrı bir gözdağı niteliğinde olan mektupta kullandığı ifadenin ağırlığını da bilen ABD Başkanı, bunun, Türkiye'nin güvenlik ve refahını düşünmelerinin bir sonucu olduğunu söylemek gereğini de duymuştu:

"Sözlerimi pek fazla sert bulabilir ve bizim Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin gidişine karşı yabancı olduğumuzu düşünebilirsiniz... Siz ve biz komünist dünyanın ihtiraslarına karşı koymak üzere birlikte dövüştük. Bu bağlılık bizim için büyük anlam taşımaktadır... Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin yararları konusunda ciddi biçimde ilgilendiğimiz ve daima ilgileneceğimiz hususunda sizi temin etmek isterim."

Bütün bunlardan sonra **Johnson**, **İsmet İnönü**'ye onunla kişisel olarak görüşmeyi istediğini de bildiriyor ve Kıbrıs'la ilgili olan 'her türlü kararı' geri bırakmasını '**bilhassa rica ediyor**'du (Özgün metin: EK-X).

ABD Başkanı'nın mektubu kendisinin de kabul ettiği gibi çok sertti ve diplomatik nezaket kurallarına da aykırı idi. Ama bazı acı gerçekleri de gözler önüne serdiği yadsınamazdı. Bu yüzden etkisini göstermekte gecikmemişti. Elinde yardım anlaşmaları uyarınca aldığı askeri malzemeden başkası bulunmayan Türkiye, Kıbrıs hareketini geri bırakmak zorunda kalmıştı. Başbakan **İsmet İnönü** de bu mektup nedeniyle uğradığı düş kırıklığını **"Dünya yeniden kurulur ve Türkiye kendine düşen yeri alır!"** diye dile getirmişti. Ama dünya hep ABD'nin öngörüsü doğrultusunda değişecekti! İlk günlerde ancak bazı kısımları basına yansıyan **Johnson**'un mektubu **Cüneyt Arcayürek** tarafından elde edilip yayımlanınca

(Hürriyet, 13 Ocak 1966) içeriğinin sanılandan daha ağır olduğu görülmüştü. Türkiye-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası oluşturan söz konusu mektup o günden bu yana tartışılmaktadır.

Başkan **Johnson**, Türk çıkarmasını bir mektupla önledikten sonra mektubunda da değindiği gibi, **İnönü**'yü sorunları birlikte görüşmek perdesi altında ülkesine davet etmişti. Çağrı Ankara siyasi çevrelerinde ve basında olumlu karşılanmamıştı. Ama **İnönü** ABD'nin tutumunu kaynağında öğrenme düşüncesiyle olumlu yanıt vermiş ve 12 Haziranda **Johnson**'un gönderdiği özel uçakla Washington'a hareket etmişti. Orada görkemli törenlerle karşılanmıştı, fakat Kıbrıs sorununun çözümü konusunda görüş birliği sağlanamamıştı. Başbakan'ın dönüşünde uğradığı Londra'da, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir **Alec Douglas Home**, kendisine, 'eğer Kıbrıs Yunanistan'a verilecek olursa Türkiye'nin buna karşılık ne isteyeceğini' sormuştu. Bu ABD ve yandaşı İngiltere'nin **Yeşilada**'yı Yunanistan'a vermeyi düşündüklerinin dışa bir yansıması demekti. **İnönü** ise soruya **"Siz kimin malını kime veriyorsunuz?"** diye yanıt vererek, adanın aslında Türkiye'nin malı olduğunu anlatmak istemişti.

Gerçekte ABD-İngiltere ikilisi sorunun kendi açılarından çözümü için yeni bir plan hazırlamaya koyulmuşlardı. Çok geçmeden de ABD Dışişleri Bakanı **Dean Acheson**, Cenevre'de düzenlenen ve Türkiye'yi **Nihat Erim** ile Gnl. **Turgut Sunalp**'ın temsil ettiği toplantıda kendi adıyla anılan yeni bir plan sunmuştu (21 Ağustos 1964). Bunda Türkiye'ye adanın Karpas bölgesinde bir üs verilmesi ve Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde **özerk kanton**'lar oluşturulması öngörülmüştü. Türkiye ihtiyatlı davranarak planın önce Yunanistan tarafından kabul edilmesi ve yazılı güvence vermesi gerektiğini belirtmişti. Ama **Makarios** bunu reddetmiş, Yunanistan da ona uymuştu.

Belirsizlik sürerken Rumlar bu kez Türklerin yaşadıkları stratejik Erenköy bölgesine saldırmışlardı. Fakat bu kez Türk jet uçakları derhal harekete geçerek 8 ve 9 Ağustos günleri saldırganlar üzerine bombalar yağdırmıştı. Böylece **İnönü**, **"Türkiye müdahale ederse savaşırız!"** diyen Yunanlıların bir şey yapamayacaklarını kanıtlamış, aynı zamanda **Johnson**'un mektubuna dolaylı yoldan da olsa bir yanıt vermişti. Türk uçaklarının dalışları Erenköy'ü ve Erenköylüleri kurtarmış, yurtta da büyük sevinç dalgası yaratmıştı. Yalnız **Cengiz Topel** adında pilot yüzbaşı, Lefke üzerinde jetinin düşmesi sonucunda yaralı olarak Rumlarca esir alınmış ve orada yaşamını yitirmişti. **Güvenlik Konseyi**'nin Kıbrıs'ta **ateşkes** kararı alması üzerine de (12 Ağustos) ada üzerindeki uçuşlara son verilmişti.

Kıbrıs sorunundaki iniş-çıkışlar doğal olarak Yunanistan ile olan ilişkilerin de bozulmasına yol açmıştı. Gelişmeler ve ABD'nin tutumu kamuoyunda da tepkiler doğurmuştu. Ankara'da ABD'yi protesto eden gösteriler düzenlenmiş, İzmir Uluslararası Fuarı'ndaki ABD, İngiltere ve Sovyet pavyonları tahrip edilmişti. Eylül başında başkentte öğrencilerin düzenlediği ve yaklaşık 40.000 kişinin katıldığı büyük bir protesto mitingi yapılmıştı. Gerginlikler giderek tırmanırken 3 Eylülde olağanüstü olarak toplanan TBMM'de Başbakan **İnönü** savaş tehlikesinden

söz etmişti. Yunanistan'ın fazla ileri gitmemesi ile bu tehlike atlatılmıştı. Ama **Kıbrıs bunalımı**'nın Yunanistan'ın daha 19. yüzyılda dış siyasasına esas olarak saptadığı '**megali idea**' ve '**ENOSİS**'ten kaynaklandığı, sorunun ancak onun da katkısıyla gerçek bir çözüme bağlanabileceği gerçeğini bir kez daha ortaya çıkarmıştı.

Barış Gücü'nün adaya yerleşmesi ile Kıbrıs'ta 10 yıl sürecek yeni bir dönem başlamıştı. Bu dönem, sırtlarını uluslararası güce dayayan Rumlar için Türkleri adadan kovmaya yönelik her türlü çabayı gösterdikleri, Türk toplumu için de varlıklarını koruma savaşımı verdikleri ıstıraplı bir dönem olmuştu. **Yeşil hat** üzerine ve ara bölgelere yerleşen Barış Gücü askerleri Rum saldırılarını önlemeden çok onları koruyucu kanatları altına almışlardı. Türklere tam bir **ekonomik ambargo** uygulanmasına başlanılmıştı.

Bu nedenlerle 103 köye dağılmış olan ve kentlerde tel örgüler arkasına çekilmek gereğini duyan Kıbrıs Türkleri yurtlarından ayrılmamak için var güçleriyle direnirken, Türkiye de amaçtan sapmamakla birlikte bu sorunda karşısına dikilen engelleri aşabilmek için, birbirini izleyen ortak hükümetlerin öngörüleri ve güçleri oranında yeni bunalımları aşmaya çalışmıştı. Örneğin **İnönü**'nün üçüncü ortak hükümetinden sonra Başbakanlığa getirilen **Suat Hayri Ürgüplü** hükümetinin programında Kıbrıs'la ilgili olarak şu görüşlere yer verilmişti:

"Kıbrıs meselesinin Lozan Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasında Akdeniz'de tahakkuk etmiş olan muvazeneyi vikaye edecek (dengeyi koruyacak) **bir çözüm şekline bağlanması pek isabetli bir yol olacaktır. Biz, dış politikamızda diğer devletlerin haklarına riayeti kendimize şiar edinmiş bir milletiz; kendi haklarımızın da son gücümüze kadar bekçisi olacağımızdan kimse şüphe etmemelidir."** (TCH, II, 93)

Artık Kıbrıs sorunu Türkiye için bir **ulusal dava** olmuştu. İş başına gelen hükümetler halkın büyük önem verdiği Kıbrıs'taki Türk haklarının ve oradaki Türk toplumunun haklarını koruma siyasetini izleme konusunda birleşmişlerdi. Bu sırada Yunanistan Türkiye'ye bazı ödünler vererek Kıbrıs'ta ENOSİS'i gerçekleştirmek için yeni bir hamleye girişmişti. İngiliz belgelerine göre, Yunan Dışişleri Bakanı **Stavros Kostopoulos**, 1965 Mayısında NATO toplantısı için Londra'da biraraya geldiği Türk meslektaşı **Hasan Esat Işık**'a çok önemli açıklamalar ve önerilerde bulunarak şunları söylemişti:

"Kıbrıs bağımsız bir devlet olarak kalırsa Makarios'u kontrol etmek zor olur. Bu nedenle ENOSİS sizin de işinize gelir. Ayrıca adadaki Rum komünistlerin idareyi ele geçirmesi halinde adanın Arap Birliği tarafından işgali de gündeme gelir... Kıbrıs Türkleri Makarios'un koruyuculuğu altında kalacağına Yunanistan'ın güvencesi altına girerse daha huzurlu bir hayat sürer."

Bu sözler Atina'daki **Cunta**'nın adanın Yunanistan'a katılmasını istemeyen Başpiskopos **Makarios**'u iş başından ayırmaya karar verdiğinin bir belirtisi olmuştu. ENOSİS'i gerçekleştirirken Türkiye'ye ödün vermeye de hazırlanmıştı. Ati-

na'daki İngiliz Büyükelçisi, bu planı Türkiye'ye nasıl kabul ettireceklerini sorunca da tasarlanan plan şöyle açıklanmıştı:

"Gnl. Grivas'ı kullanarak ikna edeceğiz. Öncelikle Makarios'u ortadan kaldırmak gerekir. Bu gelişme, Makarios'tan nefret eden Türkleri memnun edecek. Ancak bizi en fazla kaygılandıran, Grivas'ın Kıbrıs'a gitmesi durumunda İngiltere'nin ve kamuoyunun göstereceği tepki. Grivas'ı yeniden başkomutan olarak adaya gönderirsek Makarios'u ortadan kaldırırız. Bu durumda Türkleri de papazın vahşi adamlarının elinden ancak Grivas kurtarmış olur... Türkleri memnun etmek için onlara birkaç küçük adayı verebiliriz."

H.E. Işık, Londra'da Yunanlı meslektaşının önerilerine yanıt vermemişti. Ancak Yunanistan İngiltere'yi ve Türkiye'yi razı ederek adayı ele geçirme siyasasından vazgeçmediği için Ankara ile de görüşmeleri sürdürmüştü. Bu bağlamda Türkiye'ye verilecek ödünler söz konusu olduğunda **Işık**, Türk isteklerini, "**Batı Trakya'dan 100 km'lik bir alanla Meis adasının ve Kıbrıs'tan bir parça toprağın Türkiye'ye bırakılması ve ayrıca Şark Ekspresi** (Orient Express) **trenine Yunanistan'dan serbest geçiş hakkı tanınması**" olarak sıralamıştı ("Kıbrıs İçin Gizli Pazarlık", Cumhuriyet, 25 Haziran 1997).

Gizli görüşme ya da nabız yoklamalar bu aşamada kesilmişti. Bir süre sonra da Türkiye'de hükümet değişmiş, **Süleyman Demirel** 1965 Ekiminde ilk hükümetini kurmuştu. Hükümet programında Kıbrıs sorununa ilişkin siyasa kısaca şöyle belirtilmişti:

"En büyük milli davamız olan Kıbrıs meselesinin, Türkiye'nin ve Kıbrıs'taki kahraman soydaşlarımızın hak ve menfaatlerine uygun bir şekilde halledilmesi, hükümetimizin değişmez hedefidir..."

Daha sonra, bütün ilgili tarafların uluslararası antlaşmalara saygı göstermediği, insan haklarının gerektiği ölçüde korunmadığı ve bölge barışına değer verilmediği sürece Kıbrıs'ta kesin bir çözüme ulaşılamayacağı vurgulanarak Türkiye'nin kararlı tutumu bir kez daha vurgulanmıştı:

"Türk cemaatine müteveccih (yönelik) **yeni baskı ve tecavüzlere karşı müsamaha göstermekte devam edeceğimize ve meselenin olup bittilerle tasfiyesine** (çözülmesine) **asla razı olmayacağımıza dair değişmez kararımızı tekrar açıkça belirtmeyi lüzumlu bulmaktayız. Müstemlekeciliğin** (sömürgeciliğin) **sona erdiği bir devirde Türkiye'nin Kıbrıs'taki Türk cemaatinin tekrar kolonize edilmesine göz yumması hiçbir zaman düşünülemez."** (Agy, 130 vd.)

Makarios'u iş başından uzaklaştırmak ve Türkiye'ye ödün vererek Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak planını gerçekleştirmek için bu kez doğrudan doğruya İngiltere devreye girmişti. İngiliz Dışişleri Bakanı **Michael Stewart**, 1966 Haziranında Brüksel'de **Demirel** hükümetinde Dışişleri Bakanlığına getirilmiş olan **İhsan Sabri Çağlayangil**'e bunun için Türkiye'nin nasıl bir tazminat istediğini sormuştu. **Çağlayangil** ancak '**çifte ENOSİS**' olursa, yani Kuzey Kıbrıs'ın Türki-

ye'ye, güneyin Yunanistan'a bağlanması öngörülürse, bunun 'düşünülebileceği' yanıtını vermiş, aynı zamanda soruna yürürlükte bulunan **Zürich ve Londra Antlaşmaları** çerçevesinde çözüm getirilmesi gerektiğini eklemişti (Cumhuriyet, 26 Haziran 1997). Fakat Kıbrıs sorununa çözüm getirmek amacıyla 1966 Ağustosunda Viyana'da yapılan görüşmelerde de ilerleme sağlanamamıştı.

ENOSİS pazarlıkları çıkmaza girince adada bir ara azalmış görünen Rum saldırıları 1967 baharında yeniden başlamıştı. Yunanistan adadaki askeri gücünü artırırken Rumlar da nisan başlarında saldırıya geçmişlerdi. Ancak bu kez Türk toplumunun direnişiyle karşılaşmışlardı. Türkiye'de bulunan Türk cemaati lideri **Rauf Denktaş** da, gizlice adaya girmek isteyince Rum polisince tutuklanmıştı (31 Ekim). Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda **Türk Cemaat Meclisi** Başkanı seçilen **Denktaş**, bunalımın başlamasından sonra Türk toplumunu koruyacak bir örgütlenmeye yönelmişti. Erenköy savunmasına da katılmış ve 1964'te görevli olarak Ankara'ya gelmişti. Fakat Kıbrıs Rum Yönetimi onu sürgün saymış ve adaya dönüşünü yasaklamıştı. Bu arada Kıbrıslı Türklerin kurduğu Geçici Türk Yönetiminde Yürütme Kurulu Başkan Yardımcısı seçilmişti. Böylece Türk toplumunun lideri olan **Denktaş**'ın tutuklanması bunalımı yeniden alevlendirmişti. **Demirel** hükümeti kararlı davranarak, ısrarla Yunan birliklerinin adadan çekilmesini ve **Denktaş**'ın serbest bırakılmasını istemişti. Çok geçmeden serbest bırakılan **Denktaş** Türkiye'ye dönmüştü. Ama arkasından Rum birlikleri Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırarak 23 Türkü öldürmüşlerdi (15 Kasım). Bunun üzerine hükümet hemen ertesi gün TBMM'den savaş açma yetkisi almıştı. Adada saldırılara son verilmesi ve anlaşmalara aykırı sayıdaki Yunan birliklerinin geri çekilmesi için Yunanistan ile Kıbrıs Rum Yönetimi'ne notalar verilmişti. Öte yandan Türk donanması Girne'ye doğru harekete geçirilmiş ve Türk jetleri yine ada üzerinde uçmaya başlamışlardı. Türkiye'nin bu ciddi tutumu karşısında Kıbrıs'taki saldırılar durdurulmuş, Yunanistan adadaki birliklerini geri çekmeyi kabul etmişti (28 Kasım 1967). Tırmanan bunalımın atlatılmasından sonra **Denktaş** da Kıbrıs'a dönebilmişti (13 Nisan 1969).

Kıbrıs'ta olup bitenler zaman zaman kanlı olaylara yol açarak sürerken daha çok dış etkenler, Yunanistan ile ABD'nin ve İngiltere'nin tutumları yüzünden soruna kesin bir çözüm getirilememişti. Bununla birlikte Türkiye'de iş başına gelen hükümetler, Türkiye'nin ve adadaki Türk topluluğunun antlaşmalardan doğan haklarını koruma konusundaki kararlılıklarını sürdürmüşlerdi. 1969 Kasımında kurulan **S. Demirel**'in ikinci hükümeti programında, sorunun ulusal bir dava olduğu yinelenmişti. Aynı zamanda Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet niteliğini koruması konusunda ilgili bütün taraflarca görüş birliği sağlandığı ve adadaki Türk ve Rum toplulukları arasında ortaklık şartlarının gözden geçirilmesi için görüşmeler yapıldığı belirtilerek bunların son 4 yıl içindeki önemli gelişmeler olduğu söylenmişti. Sonuç olarak da çözüm yolunun '**müzakereler**'den geçtiği vurgulanmıştı (Agy, II, 180).

1969 seçimlerinden sonra 1970 Martında tek başına iktidara gelen **Demi-**

rel'in AP'ye dayalı bu üçüncü hükümetinin programında da Yunanistan'ın ve Kıbrıs Rumlarının zor kullanarak umdukları sonuca ulaşmalarının olanağı bulunmadığı belirtilerek Türkiye'nin soruna ilişkin görüşleri şöyle tekrarlanmıştı:

"Kıbrıs meselesinde çeşitli yollar denenmiştir. Sonuç ve başarı sağlamayan baskı metotlarına avdet suretiyle netice almak niyetlerinin çıkar yol olmadığının açıklıkla anlaşılmış olması gerekir. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş esasları ve mevcut denge çerçevesinde bir çözüme ulaşılması mümkündür. Hükümetimiz bu hususlaki tutumunu sonuna kadar muhafaza edecektir." (Agy, II, 203)

12 Mart Muhtırası'ndan sonra Başbakanlığa getirilen **Nihat Erim** Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması döneminde etkin görev üstlenmiş bir Anayasa hukuku uzmanı ve politikacı idi. Bu nedenle onun kurduğu hükümetin programında bu soruna ilişkin değerlendirmeler ayrı bir önem taşıyor demekti. Kıbrıs sorununun nasıl başladığı anımsatıldıktan sonra şöyle devam edilmişti:

"Kıbrıs sorununa barışçı yollarla çözüm bulmak amacıyla üç yıla yakın bir süredir devam edegelen cemaatler arası görüşmeler haddinden fazla uzamış bulunuyor...

Kıbrıs Türk toplumunun anlaşmalarla sağlanan haklarına Rum idarecilerinin yeni bir saldırısı karşısında, Türkiye elinden gelen her imkânı kullanarak soydaşlarının ve Türkiye'nin güvenliğini korumaya öteden beri olduğu gibi, bugün de kararlıdır." (Agy, II, 222)

Buradaki '**her imkânı kullanarak**' vurgulaması, dikkat çekiciydi. Böyle bir anlatım, kuşkusuz '**silahlı müdahale**' eğilimini de içermekteydi. Ancak **Erim**'in 1971 sonunda kurduğu ikinci hükümetin programında bu sözcüklerle anlatım, yerini "**Herhangi bir saldırı, bir olup bitti Türk milletini tek vücut halinde ve bütün gücü ile karşısında bulacaktır**"a bırakmıştı (Agy, 239).

Bu uyarılara karşın toplumlar arası görüşmelerde ilerleme sağlanamaması Türk tarafını yavaş yavaş kendi geleceğini kendisinin belirlemesi yani Rumların dışında bir özyönetim kurmaya doğru yöneltmişti. **Erim**'den sonra 1972 Mayısında Başbakan atanan **Ferit Melen** hükümetinin programında buna ilişkin ilk işaretler verilerek şöyle denilmişti:

"Kıbrıs Cumhuriyeti'ne vücut veren antlaşmalar, adadaki iki toplumun ortaklığı esasına dayanmaktadır. İşte gözden hiçbir zaman uzak tutulmaması gereken temel ilke, Kıbrıs devletinin var olma nedenini bu ortaklık esasının teşkil ettiğidir. Rum toplumu bizim her zaman ifade ettiğimiz ve savunduğumuz gibi Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olarak yaşaması fikrine bağlı ise, o zaman bu ortaklık ilkesine riayet etmesi icap eder. Aksi takdirde Türk toplumunun kendi haklarını ayrı olarak kullanması sorumluluğunu üstlenmiş olur!

Türkiye, Kıbrıs sorununun daima barışçı yollarla çözümlenmesini istemiştir. Ancak kesinlikle belirtelim ki Türk toplumuna karşı girişilecek fiili silahlı tecavüzlere ya da olupbitti teşebbüslerine karşı derhal

gereken mukabelenin gösterileceğinden kimsenin şüphesi olmamalıdır." (Agy, II, 264)

Kıbrıs'ta ölüm kalım savaşımı veren Türk toplumunun, Türkiye'de halkın ve nihayet hükümetin uzayıp giden görüşmelere karşın bir sonuca varılamaması yüzünden sabırları giderek tükenmişti. Adada çözüm için 2 seçenek belirmiş demekti: Yeni bir Rum saldırısına derhal karşılık verilecek, yani adaya asker çıkartılacaktı. Görüşmelerdeki kısır döngüden çıkılamazsa Türk toplumu ortak devlet yerine kendi devletini kurabilecekti.

Naim Talu hükümeti, Kıbrıs Rum toplumu içinde görüş ayrılıklarının başladığı bir sırada 1973 Nisanında kurulmuştu. Başpiskopos **Makarios,** siyasetini, kendi deyimiyle "**Kıbrıs Türklerinin Akdeniz'in kızgın güneşi altında tereyağı gibi erimeleri**" üzerine kurmuştu. Bu nedenle siyasal ve ekonomik çember içerisine aldırttığı Türk toplumunun giderek azalmasını ve adadan çıkıp gitmesini bekliyordu. Toplumlar arası görüşmelerin uzayıp gitmesinin başlıca nedeni uygulanan bu 'yıpratma/bezdirme' politikası idi. **Makarios**'un bu tutumuna karşı adayı bir an önce Yunanistan'la birleştirmek amacını güden EOKA örgütü ve onun başına getirilmiş olan emekli Yunan generali **Grivas**, Türk toplumunu saldırılarla imha etme amacını gütmüşlerdi. 1973 yazında taraflar arasında yeniden bir görüş ayrılığı belirmişti. Bu nedenle **N. Talu** hükümetinin programında adadaki gelişmelerin yakından izlendiği belirtilerek Türkiye'nin soruna ilişkin görüşleri Melen hükümetini andırır biçimde yinelenmişti:

"**Ada'da âhiren** (son zamanda) **Rum toplumunun içerisinde vukua gelen gelişmeler ve olaylar Türk cemaatinde haklı bir endişe uyandırmakta ve böyle bir ortamda görüşmelerin sonuç vermesi ihtimali zayıflamaktadır. Biz de bu gelişmeleri en büyük hassasiyetle izliyoruz. (...) Türkiye'ye ve Türk toplumuna antlaşmalarla tanınan haklara karşı girişilecek olupbitti teşebbüslerine veya fiili bir tecavüze derhal gereken karşılığın verileceğinden asla şüphe edilmemelidir.**" (Agy, II, 279)

b) Barış Harekâtı

Ecevit başkanlığındaki CHP-MSP ortak hükümetinin kurulduğu 1974 yılı başında 1963'te başlayan Kıbrıs bunalımı 11. yılına girmişti. Aynı günlerde adada beklenmedik bir gelişme olmuş, EOKA lideri **Grivas** ölünce örgütün başına aşırı Türk düşmanlığı ile tanınan **Nikos Sampson** geçmişti. Atina'daki Albaylar Cuntası'nın da desteklediği **Sampson**, adanın Yunanistan'a bağlanmasını isteyenlerin başında yer alıyordu. Bu nedenle Türkleri kovarak tek başına Kıbrıs'a egemen olmaya çalışan **Makarios** ile olan görüş ayrılığı daha da derinleşmişti. Nitekim **Sampson, Makarios**'a karşı da cephe almış ve 15 Temmuz 1974'te onu bir darbe ile devirerek Devlet Başkanlığını ilan etmişti. **Makarios** adadaki Barış Gücü'ne sığınmak zorunda kalmıştı.

Sampson darbesi'nin Yunanistan'ın desteğiyle düzenlendiği belliydi. 1963 sonlarında Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırılar başladığında **İnönü** kabinesinde Çalışma Bakanı olarak bulunan **B. Ecevit**, o dönemdeki gelişmeleri yakından izlemişti. 1964'te çıkartma kararı verildiğinde de ABD'nin bunu nasıl önlediğine tanık olmuştu. Bu nedenle **Atatürk** ile **Venizelos**'un eğilimleri doğrultusunda **İsmet İnönü**'nün yürüttüğü çalışmalar sonunda başlayan Türk-Yunan dostluğu ortamında büyüyen ve iki ulus arasındaki yakınlaşmayı dile getiren şiirler yazmış olan **Bülent Ecevit**, bu kez ulusal çıkarları, iç ve dış koşulları göz önüne alarak Kıbrıs'a müdahale etme kararını almaktan çekinmemişti. **Ecevit**, 1947'de Londra'da basın ataşeliğinde çalışırken '**Türk-Yunan Şiiri**' başlığıyla duygularını şöyle dile getirmişti:

"sıla derdine düşünce anlarsın / yunanlıyla kardeş olduğunu / bir rum şarkısı duyunca gör / gurbet elde istanbul çocuğunu / türkçenia ferah gönlüyle küfretmişiz / olmuşuz kanlı bıçaklı / yine de bir sevgidir içimizde / böyle barış günlerine saklı (...) // aramızda bir mavi büyü / bir sıcak deniz / kıyılarında birbirinden güzel / iki milletiz (...) // önce bir kahkaha çalınır kulağına / sonra rum şiveli türkçeler / o boğazdan söz eder / sen rakıyı hatırlarsın / yunanlıyla kardeş olduğunu / sıla derdine düşünce anlarsın." (Şiirler, 70 vd.)

Politika kulvarında giderek ilerleyen **Ecevit**, Kıbrıs bunalımının Türkiye ile Yunanistan arasında büyük bir soruna dönüşmesi yüzünden böyle bir şiir yazdığı için eleştirelere uğramış, dahası suçlanır olmuştu. Ancak şiirinin bir dönemi ve bir gerçeği yansıttığı kuşkusuzdu. Önemli olan olayların gelişmesine göre gereken tavrı takınmak, karar verebilmekti. Nitekim **Sampson**'un **Makarios**'a karşı darbe yaptığı haberi alınır alınmaz verdiği demeçte bunun bir '**Yunan müdahalesi**' olduğunu belirtmişti. Adada oynanan oyun, ENOSİS'i gerçekleştirme amacına yönelik olduğuna göre bunu önlemenin en kestirme yolu, bir an önce harekete geçip oyunu bozma olabilirdi. Bu yüzden adaya karşı bir askeri harekete girişmek için gerekli hazırlıklar yapılırken, 1964'teki duruma düşmemek için de uluslararası diplomatik girişimlere ağırlık verilmişti. MSP de askeri harekete geçilmesini gerekli gördüğünden ilk aşamada zorunlu olan hükümet içinde görüş birliği sağlanmıştı.

Öte yandan Türkiye'nin antlaşmalardan doğan hakkını kullanarak adaya çıkartma yapmak istediği, 3 **garantör** devletten biri olan İngiltere'ye bildirilmişti. Ama İngiltere bu isteği yerinde bulmamıştı. Böyle olmasına karşın, 18 Temmuzda Türk Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri alarma geçirilmiş, Türk savaş gemileri Rodos ve Midilli önlerinde yer almaya başlamıştı. Ertesi günü TBMM hükümete gereken her türlü önlemi alması konusunda tam yetki vermişti. Bu arada ABD, Dışişleri Bakan yardımcılarından **Sisko**'yu arabulucu olarak Ankara'ya göndermişti. 1964'te olduğu gibi Türkiye'nin karşısına dikilmek istemeyen Amerika'nın, bu kez, çıkartmanın yapılmasından çok, bunun bir Türk-Yunan savaşına yol açmasından ve Ege'nin bir savaş alanı haline dönüşmesinden kuşku

duyduğu anlaşılmıştı. İngiltere ile görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya gitmiş olan Dışişleri Bakanı **Turan Güneş**, bir görüş birliği sağlanamayacağı kanısına varınca, durumu Başbakan **Ecevit**'e "**Ayşe tatile çıkabilir!**" diye iletmişti. Bu, birliklerin çıkartma yapabileceği anlamında bir parola idi. Bunun üzerine Mersin'de çıkartma gemilerine bindirilen birlikler Kıbrıs'a doğru hareket etmişlerdi.

Başbakan **Ecevit**, 20 Temmuz sabahı erken saatlerde başlayan hareketle ilgili olarak verdiği demeçte "**Kıbrıs'a barış için gidiyoruz!**" demişti. Türkiye'nin adada dökülmekte olan kanları önlemek amacıyla uluslararası antlaşmalardan doğan hakkını kullandığını vurgulayan Başbakan, adayı işgal etmek amacıyla değil, Türk toplumunun can ve mal güvenliğini korumak için böyle bir barış harekâtına girişildiğini belirtmişti. Kıbrıs'la ilgili büyük devletlerin de değişik nedenlerle bir Türk çıkartmasına karşı çıkmayacakları kanısına ulaşılmıştı. Başta ABD olmak üzere İngiltere ve Sovyet Rusya'nın, 1967'de bir darbe ile iktidara gelen Yunanistan'daki 'Albaylar cuntası'na sıcak bakmadıkları görülmüştü. Bu nedenle Washington yönetimi Türkiye'nin çıkartmada kararlı olduğunu gördüğünde Atina'daki cuntayı Türkiye'ye karşı savaşa girmemeleri konusunda uyarmak gereğini duymuştu.

Türk birlikleri 20 Temmuz 1974 sabahı Girne önlerine vardığında, adada 7.000 kişilik bir Rum birliğinin bulunduğu dikkate alınarak öncelikle Beşparmak dağları bölgesine helikopterlerle 2.000 kişilik bir birlik indirilmiş, arkasından kentin 10 km. batısına çıkartma yapılmıştı. Antlaşmalar uyarınca adada bulunan 650 kişilik Türk Alayı ile Türk toplumunun kurduğu 1.000 kişilik '**Mücahit Birliği**'nin de harekâta yardımcı olmalarına çalışılmıştı. Girne-Lefkoşe arasındaki Hilerion kalesindeki Rum mukavemeti kırıldıktan sonra ilerleyen Türk birlikleri Türk toplumunun alkışları arasında Lefkoşe'ye girmişti. Ancak hareketin ilk günü ada önlerinde seyreden Kocatepe muhribi, yabancı savaş gemisi sanılarak Türk jetlerinin açtıkları ateş sonucunda batmış, gemi personelinden çoğu kurtarılırken, bir kısmı hayatlarını yitirmişti.

Türk ilerleyişi sürerken çağrı üzerine toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kıbrıs'ta **ateşkes** kararı alınca Türk ilerleyişi üçüncü gününde durdurulmuştu (22 Temmuz). Bu arada Türk çıkarması Yunanistan'da da büyük bir değişikliğe yol açmış; Cunta hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştı. Cunta'nın iş başına geçmesinden sonra sürgün olarak Paris'te bulunan eski Başbakanlardan **Karamanlis** Atina'ya dönmüş ve yeniden Başbakan seçilmişti. Böylece Barış Harekâtı, dolaylı da olsa Yunanistan'ın ve **demokrasi**'nin lehine bir sonuç da doğurmuştu.

Kıbrıs Barış Harekâtı, Türk kamuoyunda büyük bir sevinç ve coşku yaratmıştı. Kısır iç mücadelelerin, parti çekişmelerinin yerini görülmemiş bir birliktelik ve heyecan almıştı. Toplu iş sözleşmeleri görüşmelerinde anlaşmazlık sağlanamadığı için **grev** kararı almış olan **Türk-İş**, bu ortamda grevlerden vazgeçmişti. Hükümet de her olasılığı düşünerek 15 ilde **sıkıyönetim** ilan etmişti. Radyolarda ve

henüz yurt düzeyinde duyulmayan televizyon yayınlarında Ayten Alpman'ın sesinden dinletilen '**Memleketim**' şarkısı bu sevgi ve coşkunun simgesi olmuştu.

Ateşkes üzerine **Sampson** da alaşağı edilmiş, Rum kesiminde cemaat başkanlığına **Glafkos Klerides** getirilmişti. Öte yandan Yunanistan'daki Albaylar Cuntası da devrilmiş ve Fransa'da bulunan eski Başbakanlardan **Konstantin Karamanlis** Cumhurbaşkanı **Giscard d'Estaing**'in özel uçağıyla ülkesine dönmüştü. Bu da, Fransa'nın Yunanistan lehine bir durum takındığının açık göstergesi olmuştu.

Adada ve Yunanistan'da kendileri açısından bu gelişmeler olurken, adaya çıkan Türk birlikleri Girne'nin doğusundan ve batısından Lefkoşe'ye kadar uzanan dar bir üçgen içinde sıkışıp kalmıştı. Bunu fırsat bilen Rumlar yeniden Türklerin yaşadıkları köylere saldırmaya başlamışlardı. Bu arada antlaşmalar gereği adada bulunan Türk Alayına da saldırılmıştı. Gelişmeler üzerine soruna çözüm getirmek amacıyla Cenevre'de 5'li bir konferans düzenlenmişti. İki aşamada yapılan ve garantör devletler olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin yanı sıra Kıbrıs Türk ve Rum toplumu temsilcilerinin de katıldığı konferansın 8 Ağustosta başlayan ikinci aşamasında, **Turan Güneş** başkanlığındaki Türk heyeti, adanın % 34'ünün Türklere bırakılmasını ve **kanton** bölgeler oluşturulmasını önermişti. Fakat Yunanistan ile ada Rumları, Rum çoğunluğun egemen olduğu '**üniter**' (tek) bir devlet konusunda ısrar etmiş, İngilizler ise adanın yeni statüsünün hazırlanması için 15 günlük bir süre istemişlerdi. Bu süre içerisinde Yunanistan'ın adaya takviye birlikler göndermesinin planlandığını düşünen **T. Güneş**, "**Hiç kimsenin beni Dışişleri Bakanlarının en enayisi yerine koymasına izin veremem**" diye İngilizlerin önerisine karşı çıkınca görüşmeler çıkmaza girmişti.

Bu tıkanma karşısında adadaki Türk toplumunun olduğu kadar Türk çıkartma birliğinin güvenliğini sağlayabilmek için Kıbrıs'ta ikinci kez harekete geçmek zorunlu görülmüştü. Birincisinden 25 gün sonra 15 Ağustos 1974'te girişilen bu ikinci harekât süratle gelişmiş ve ilk aşamada Magosa ve Erenköy yöresi ile Lefkoşe-Güzelyurt çizgisinin kuzeyinde kalan bölge ele geçirilerek Türk Genelkurmayınca '**Attila Hattı**' adıyla belirlenen çizgiye kadar ilerlenmişti. Fakat ilk harekâtta Türkiye'ye karşı çıkmayan büyük devletler, ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya, bu kez adanın tümünün işgal edileceği endişesiyle tepki göstermeye başlamışlardı. Toplanan **Güvenlik Konseyi** yine ateşkes kararı almış, Türkiye de bu karara uymuştu (17 Ağustos). Genelkurmay'ın açıklamasına göre Türkiye bu ikinci harekâtta 250 şehit vermişti. Bunun dışında Türk gazetecilerden **Âdem Yavuz**, Rumların eline esir düşmüştü. Rumlar uluslararası savaş kurallarına da uymayarak tutsak aldıkları **Yavuz**'u öldürmüşlerdi.

İkinci harekât sonrasında Kıbrıs'ın kuzeyindeki Türk çoğunluğu artık kendi yönetimi kurmak zorunda kaldığından **ateşkes**'in hemen arkasından 22 Ağustosta özerk bir Türk Yönetimi'nin kurulduğu ilan edilmişti. Artık ada güney ve kuzey olarak ikiye ayrılmıştı. 1975 Şubatında kuzeyde, resmen bir **Kıbrıs Federe Türk Devleti** kurulmuştu.

Ecevit hükümetinin giriştiği barış harekâtları Kıbrıs Türk toplumunun güvenliğini sağlayarak onların Rum çoğunluğun egemenliği altına düşmesini önlemişti. Bunu sağlayan Ecevit'e de **ulusal kahraman** gözüyle bakılmış ve '**Kıbrıs Fatihi**' olarak anılmaya başlanmıştı. 1960 öncesinde Zürich ve Londra Antlaşmalarıyla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlayan dönemin Başbakanı **Adnan Menderes** de bu sanla anıldığına göre, Ecevit'in '**fatih**' kabul edilmesi, Türk anlayışına uygun demekti. Bundan böyle Kıbrıs'taki Türk toplumu Türkiye'ye '**anavatan**', kendi topraklarına ise '**yavru vatan**' gözüyle bakar olmuşlardı.

Bu olumlu sonuçlara karşın gerçekte **Kıbrıs sorunu**'nda yeni bir döneme girilmişti. Yunanistan'ın ve ABD'deki Rum lobisinin çabaları ile ABD 1975'te Türkiye'ye karşı **silah ambargosu** uygulamaya başlamıştı. Bunun için öne sürülen gerekçe de 1964'te Başkan **Johnson**'un **İsmet İnönü**'ye gönderdiği mektupta öne sürdüğü gerekçenin aynıydı: Türkiye, anlaşmalar çerçevesinde kendisine verilen NATO silahlarını Kıbrıs çıkartmasında kullanmıştı; bunun cezasını çekmeliydi! Böylece Türkiye'nin hareket kabiliyeti sınırlandırılır, Türk ordusuna geliştirilen yeni silahlar verilmezken Kuzey Kıbrıs'taki Türk Devleti de ekonomik bir **ambargo** altına alınmıştı. Türkiye'ye uygulanan **silah ambargosu**, **Ecevit** hükümetinin istifasından sonra iş başına gelen **Sadi Irmak** kabinesi ve arkasından **S. Demirel** başkanlığında kurulan '**milli cephe hükümetleri**'nin çabalarına karşın 1978'e kadar devam etmişti. Daha Cenevre görüşmeleri sürerken kimi Avrupalı diplomatlar, adada girişilecek yeni bir hareketin Türkiye'nin başına yeni işler açacağını öne sürerek, "**Sonra çok canınız yanar! Ermeni sorunu çıkar. Kürt sorunu çıkar. Avrupa başınıza bela olur!**" diye çok düşündürücü uyarılarda ya da tehditlerde bulunmuşlardı (Y. Keskin, Avrupa Yollarında Türkiye, 160 vd.).

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın uluslararası bir soruna dönüştürülmesi, belli bir oranda da olsa Türkiye'nin **Ortak Pazar**'a giriş sürecini de olumsuz yönde etkilemişti. Bunda 1973 sonrasında kurulan hükümetlerde, Avrupa'yı, bir **Hıristiyanlar Kulübü** olarak gören ve oraya değil de Müslüman doğu ülkelerine yönelinmesini savunan MSP ile ortaklık yapılmasının önemli payı vardı. Öyle ki **Ankara Antlaşması** uyarınca ikinci aşama olan **Katma Protokol** 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girdiği halde, CHP-MSP ortak hükümetinin programında **Ortak Pazar** konusuna hiç değinilmemişti. **Demirel**'in kurduğu 4'lü ortak hükümet iş başına geldiğinde ise Yunanistan 12 Haziran 1975'te üyelik için topluluğa başvurmuştu. O sırada Avrupa Topluluğu Genel Sekreteri Brüksel'deki Büyükelçi **Ayhan Saracoğlu**'na Türkiye'nin de bir an önce başvuruda bulunmasını önermişti. Öneri Ankara'ya iletildiğinde Türkiye olmadan Yunanistan'ın tek başına topluluğa alınmayacağını sanan Başbakan **Demirel**, "**Şimdi sırası değil!**" diyerek başvuru önerisini reddetmişti. Yalnızca Dışişleri Bakanı **İhsan Sabri Çağlayangil**'in, bir demeç vererek "**Türkiye kenarda bırakılarak Yunanistan'ın Ortak Pazar'a alınması ortaya pek çok sorun çıkarır. Topluluk, Türkiye'siz Yunan üyeliğini düşünmemelidir!**" yollu uyarıda bulunması yeterli görülmüştü. Ama

Fransa'dan sonra Almanya da Yunanistan'ın tek başına topluluğa alınmasından yana olunca bu uyarı dikkate alınmamış ve Yunanistan topluluğa katılırken Türkiye için de yeni sorunlar doğmuştu. **Ortak Pazar** ilişkileri Yunanistan'ın 1995 sonunda yürürlüğe giren **Gümrük Birliği** anlaşmasına kadar kullandığı '**veto**'lar yüzünden geliştirilememişti (Agy, 164 vd.).

Kıbrıs Federe Türk Devleti de 15 Kasım 1983'te bağımsızlığını ilan etmiş ve devletin adı **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti**'ne dönüştürülmüştü. Ama siyasal ve ekonomik içerikli uluslararası baskı tümüyle kalkmamıştı. Bu baskı yüzünden ne Müslüman devletlerden ne de Türkiye'nin dostu olarak bilinen devletlerden hiçbiri Kıbrıs'taki bu yeni Türk Devleti'ni resmen tanıma cesaretini gösterememişlerdi. Kısacası Türkiye kendi yükümlülüğünün, tarihsel ve kültürel yakınlığının gereklerini yerine getirmişti; fakat gerek Türkiye, gerekse Kıbrıs Türk toplumu için sıkıntılar doğuran bir sürecin de içine girilmişti. Bağımsızlığın ilanından sonra oluşturulan **Kurucu Meclis**, Cumhuriyet için bir Anayasa hazırlamaya koyulmuştu. 5 Mayıs 1985'te **halkoyu**'na sunulan Anayasa büyük çoğunlukla onaylanmıştı. Çok partili bir sisteme dayanan Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yasama yetkisi 50 üyelik bir Mecliste bulunmaktadır. Öte yandan 1964'te adaya ayak basan **Barış Gücü**, 27 yıldır varlığını korumakta, kesin çözüm arayışları da inişli çıkışlı bir yolda sürüp gitmektedir.

Kıbrıs Barış Harekâtı, dış dünyada Türkiye'ye karşı olumsuz hava yaratırken hükümet ortakları arasındaki uyuşmazlığı daha da artırmıştı. **Erbakan** Kıbrıs'a çıkartma yapma kararının kendi ısrarı üzerine alındığını öne sürünce Bakanlar Kurulu'ndaki görüşmelerin nasıl geliştiği, **Ecevit**'in mi **Necmettin Erbakan**'ın mı etkin rol oynadığı tartışmaları başlamıştı. Açıkçası MSP, **Ecevit**'in ve partisinin kamuoyunda puan toplamasını kıskanır olmuştu. Bir kez hükümete girip kendisine partiler yelpazesinde meşru bir yer sağladıktan sonra da ortağına yönelik eleştirilerini artırmıştı. Böylece 'dal', kopma aşamasına gelmişti. CHP Meclis Grubu da 17 Eylülde hükümetten çekilmeyi kararlaştırmıştı. Bu kararın alınmasında **Ecevit**'in, **Barış Harekâtı**'ndan ötürü kamuoyunda kazandığı sevgiyi seçim sandıklarına yansıtmak istemesinin de payı olmuştu. 26 Ocak 1974'te kurulan CHP-MSP ortak hükümetinin ömrü 7 ay 22 gün sürebilmişti!

B) SOL'A KARŞI MİLLİYETÇİ CEPHE

Cumhurbaşkanı **Korutürk**, istifasını sunan **Ecevit**'ten yeni kabineyi yine kendisinin kurmasını istemişti. Ancak **Ecevit** öteki partilerle temaslarından olumlu sonuç alamayınca görevden affını dilemişti. Bu kez görevlendirilen AP Genel Başkanı **Süleyman Demirel** de başarı sağlayamamıştı. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı, "**Koalisyon ortakları arasındaki uyuşmazlığın yeni hükümetin kurulmasına kadar bile tahammülü kalmadığını**" göz önüne alarak, yansız bir Başbakan aramış ve Kontenjan Senatörü Prof. **Sadi Irmak**'ı seçmişti (12 Ka-

sım). **Irmak**, kabinesini 17 Kasımda oluşturduğu için, istifa etmiş olan **Ecevit** hükümeti o tarihe kadar yaklaşık 2 ay daha iş başında kalmıştı.

Sadi Irmak, partilere dayalı bir hükümet kurma çabalarının sürdürülmesinin, bunalımı uzatmaktan başka bir sonuç vermeyeceği kanaatiyle, hükümetini **N. Erim** hükümetini andırır biçimde **partiler üstü** modele göre oluşturmaya çalışmıştı. Bu nedenle kabinesine CGP'den yalnızca 4 üye alırken TBMM dışından 16, kontenjan senatörlerinden 4 ve Senato'dan da 2 üyeye yer vermişti. Bakanlıkların adlarında ve sayılarında da değişiklik yapılmıştı. 1971'de birinci **Erim** hükümetince kurulmuşken yine onun ikinci hükümetinde kaldırılmış olan **Kültür Bakanlığı** yeniden kurulmuştu. Bunun dışında **Sosyal Güvenlik Bakanlığı** adıyla bir ikinci Bakanlık daha oluşturulmuştu. Kültür Bakanlığı eski Muş Milletvekili **Nermin Neftçi**'ye, Sosyal Güvenlik Bakanlığı da Türk-İş Genel Sekreteri **Sadık Şide**'ye verilmişti.

Irmak hükümeti, içinde bulunulan koşulları gözeterek uzun süreli uygulamaları kapsayan bir program yerine güncel sorunları çözmeye yönelik bir program hazırlamayı yeğlemişti. Ancak 24 Kasım 1974'te Millet Meclisi'nde okunan programda, TBMM'nin karşısına "**Anayasa kuralları içinde kurulmuş, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerine bağlı bir hükümet olarak**" çıkıldığı vurgulanmıştı. İkinci Barış Harekâtından sonra yeniden uluslararası bir soruna dönüştürülen **Kıbrıs**'la ilgili olarak Türkiye'nin görüşü hükümet programına şöyle yansıtılmıştı:

"Kıbrıs sorununun siyasi çözümünün Kıbrıs'ın milletlerarası statüsünde bir değişiklik getirmesini istemiyoruz. Türk Barış Harekâtı ile bağımsızlığı ve egemenliği korunan ve teyit edilen Kıbrıs Devleti'nin yeni Anayasa düzeni, Akdeniz'de dengeyi ve istikrarı bozan bir gelişmeye yol açmamalıdır... İkinci nokta, Kıbrıs'ta Türk toplumunun güvenliğinin eşit haklara dayanan, yeterli güvenceleri kapsayan sağlam ve sürekli bir Anayasa düzeni içinde sağlanmasıdır." (Metin, TCH, II, 313-339)

Sadı Irmak hükümetinin programı Cumhuriyet Senatosu'na da sunulmuştu. Fakat Millet Meclisi'nde yapılan güvenoylamasında kabul oyları 17'de kalırken 358 red oyu çıkmıştı. Milletvekillerinden 70'i de oylamaya katılmamıştı. Böylece **Sadi Irmak** hükümeti, Cumhuriyet tarihinin daha kuruluşunda TBMM'den güvenoyu alamayan ilk hükümeti olmuştu. Anayasa gereği istifa eden **Irmak**, Cumhurbaşkanı'nca yeniden görevlendirilmişti. Arka arkaya iki kez yinelenen bu görevlendirmelerden de olumlu sonuç alınamamıştı. Artık o tür partiler üstü bir hükümetin kurulamayacağı kesinlik kazanınca Cumhurbaşkanı **Korutürk**, AP lideri **Süleyman Demirel**'i Başbakan olarak atamıştı (19 Mart 1975). **Demirel**'in dördüncü kabinesini oluşturduğu 31 Mart gününe kadar da **Irmak** kabinesi iş başında kalmıştı. TBMM'nin güvenini sağlayamayan **Irmak** kabinesinin ömrü 4 ay 14 gün sürmüştü.

1- DÖRTLÜ SAĞCI ORTAKLIK

Demirel, CHP dışındaki 4 partinin ortaklığına dayanan bir hükümet kurmayı başarmıştı. Bu amaçla 4 partinin liderleri yani **Demirel** ile MSP lideri **N. Erbakan**, CGP Genel Başkanı **T. Feyzioğlu** ve MHP Genel Başkanı **Alparslan Türkeş** arasında uzun pazarlıklardan sonra bir protokol de imzalanmıştı.

12 Mart 1971'de **muhtıra** üzerine Başbakanlıktan istifa eden **Demirel** 4 yıl 4 gün sonra yeniden aynı görevi üstlenirken 3 ortağını memnun etmek gereğini duyduğundan Bakanlar Kurulu üye sayısı 25'ten 30'a çıkartılmış, ortakların her birine birer Başbakan Yardımcılığı verilmişti. Köyişleri ve Kooperatifler Bakanlığı adı da eskisi gibi Köyişleri Bakanlığı'na dönüştürülmüştü. Anlaşılan hepsi de partiler yelpazesinin ortasından başlayarak sağına yayılmış olan 4 ortak, **Ecevit** hükümeti döneminde güncellik kazanmış olan **kooperatifleşme**'yi sakıncalı bulmuşlardı. **İ. S. Çağlayangil** 12 Mart öncesi AP hükümetlerinde olduğu gibi Dışişleri Bakanlığı'na atanırken, Milli Savunma Bakanlığı'na eski Başbakanlardan CGP'li **Ferit Melen**, MSP'ye verilen İçişleri Bakanlığı'na da yine **Oğuzhan Asiltürk** getirilmişti.

Dört ortaklı hükümetin programı, 1 Nisanda Millet Meclisi'ne sunulmuştu. Programın başında, yeni hükümetin 6 ayı aşan bir bunalımdan sonra '**demokratik rejimin ve millet hâkimiyeti ilkesinin gereklerine uygun olarak kurulduğuna**' işaret edilmiş ve ilham kaynağının, '**Türk ulusunun dünya milletler camiasının şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltilmesini amaç bilen Türk milliyetçiliği**' olduğu vurgulanmıştı. Bunun doğal bir sonucu olarak da, '**komünizme, her çeşit anarşiye, Anayasa ve kanun dışı eylemlere karşı**' etkili biçimde mücadele edileceği, '**düşünce ve inanç hürriyeti**' ile temel hürriyetlere saygılı olunacağı; ülkenin '**hür ve demokratik bir rejim içinde manen ve maddeten kalkınmasına bütün milletin heyecanını duyarak ve inanarak katılmasını**' sağlamaya çalışılacağı belirtilmişti. "**Türkiye'nin iktisadi ve sosyal kalkınması için milli, güçlü, süratli ve yaygın bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ana hedefimizdir**" denilen programda, duraklamış olan yatırım ve kalkınma hamlesini yeniden harekete geçirmek için gerekli önlemlerin alınacağı, gerekli parasal kaynağın sağlanabilmesi için yurt dışındaki işçilerle birlikte halkın tasarruflarından yararlanılacağı, bu amaçla 'özel kuruluş esaslarına sahip kalkınma şirketleri' kurulacağı açıklanmıştı. Arkasından, sosyal adalet ve güvenliğin yaygın hale getirileceği, bu bağlamda **sağlık sigortası** konusunun ele alınacağı, çalışan kadınlardan dileyenlerin 20 yıl sonunda emekli olmalarına olanak sağlanacağı; bundan böyle hükümet bunalımlarına düşülmemesi için de partilerin **seçim ittifakı** yapmalarına olanak veren önerinin yasalaşmasına öncelik verileceği söylenmişti.

Programda, dış ilişkilerden söz edilirken, ulusal bir sorun olan **Kıbrıs** konusunda bundan böyle değişmeyecek bir siyaset izleneceği vurgulanarak şu açıklamada bulunulmuştu:

"Milli bir dava olan Kıbrıs konusunda Türkiye ve Türk Milleti olarak elde edilen sonuç üzerinde, dışta ve içte hiçbir tereddüt doğurmayacak bir siyaset izlemek baş amacımızdır. Kıbrıs Türk toplumunun ekonomik kalkınmasında ve bütün organları ile teşkilatlanması tamamlanmakta olan Kıbrıs Federe Türk Devleti'nin ihtiyaçlarının karşılanmasında gerekli yardım ve destek yapılacaktır. Kıbrıs Türk toplumuna yapılan haksızlıkların ve Kıbrıs bağımsızlığına son verme gayretlerinin kaçınılmaz kıldığı müdahale sonunda fiilen iki bölgeye ayrılmış bulunan adada, Türk toplumunun geleceğini sağlam bir teminata bağlayacak ve adadaki gerçeklere dayanan hukuki bir çerçeve içinde, Kıbrıs'ın bağımsız federal devlet olarak varlığını koruyacak bir çözüm şekline varılması hükümetimizin amacıdır. İki milli toplumun içiçe ve birarada yaşayamayacakları ve ancak yan yana yaşayabilecekleri, geçmiş yılların acı tecrübeleriyle ortaya çıkmış bir gerçektir. Bu durum karşısında, iki bölgeli federal sistemin âdilane bir çözüm şeklini sağlayabilecek yegâne yol olduğu inancındayız."

Kıbrıs sorununda izlenecek siyaseti ana çizgileriyle belirten bu anlatım, bundan sonraki hükümetlerce de benimsenip uygulanacak ve böylece gerçekten de bir **milli siyaset** değeri kazanacaktı.

Hükümet programında, **Kıbrıs Barış Harekâtı**'ndan sonra ABD'nin Türkiye'ye uygulamaya başladığı **silah ambargosu**'nun **Kongre**'den kaynaklandığı, ABD hükümetince uygun görülmediği belirtilerek şu değerlendirmede bulunulmuştu:

"Kongre'nin aldığı son silah ambargosu kararı, bu ilişkilerin ve işbirliğinin dayandığı temel felsefeyi farklı anlayan bir zihniyetin ifadesidir...

Kongre'nin bu tutumu konusunda ABD hükümetinin bizimle aynı görüşte olmasını memnuniyetle karşılamakla beraber, Türk hükümetinin bu karar karşısındaki davranışını fiiliyata intikal eden uygulamaya göre tespiti hem olağan, hem de kaçınılmazdır. ABD hükümetinin bugünkü hasmane (düşmanca) **uygulaması makul bir süre içinde sonuç vermezse, kendisine düşen sorumluluk ve itidali** (soğukkanlılığı) **şimdiye kadar kâfi derecede göstermiş olan Türkiye'nin ABD ile güvenlik alanında sürdürdüğü ikili savunma ilişkilerinde durumun gerektirdiği tedbirleri alması kaçınılmaz olacaktır."**

ABD Kongresi'nin Amerikan hükümetinin izlediği temel felsefe dışı bir anlayışa sahip olduğunu öne sürmek ve onu federal hükümetten hiç etkilenmeksizin istediği gibi karar alan bir organ kabul etmek, herhalde bir yanılgının ya da kendi kendini avutmanın yansıması olmalıydı. Demirel'in **ilk milli cephe hükümeti**'nin programında yer alan bu görüş, o tarihten başlayarak günümüze kadar hep yinelenecektir. Çeyrek yüzyıldır iş başına gelen hükümetler, ABD Kongresi'nde ya da Avrupa Parlamentolarında Türkiye aleyhine alınan kararları değerlendirir-

ken, hep o ülke hükümetlerinin Türkiye'yi savunduklarını, Türkiye'yi haklı gördüklerini ama kendi Meclislerine söz geçiremediklerini öne sürmektedirler! Bu varsayımından vazgeçip gerçeği bütünüyle ele almadıkça da o tür aleyhteki kararların sürüp gideceği anlaşılmaktadır.

Programın söz konusu paragrafında, eğer ABD Kongresi'nin silah ambargosu konusundaki düşmanca tavrı, uygun görülecek 'makul' bir süre içinde değişmeyecek olursa, Türkiye'nin iki ülke arasındaki ortak savunma konusunu gözden geçirip gereken önlemleri alacağına ilişkin satırlar ise, 'tehdit' amacı taşımasa da, o günlerde belirtilmesi gereken bir tepki idi. Ancak uygulamaya geçildiğinde ve ülkedeki ABD üslerinin durumu ele alındığında Başbakan Demirel, **"Türkiye'de üs yok, tesis var!"** diye işin içinden sıyrılmaya çalışacaktı.

Ortaklık hükümetinin programında, inanç özgürlüğü, din ve ahlak dersleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev ve yetkileri konusunda da şu görüşlere yer verilmişti:

"Fikir ve inanç hürriyetiyle ve temel hürriyetlerle ilgili uygulamalarda Anayasa'ya uygunluk sağlanacak ve Anayasa'ya uymayan tatbikatın kaldırılması için gereken tedbirler alınacaktır...

İlk ve ortaöğretimde okutulmakta olan ahlak dersleri gayesine uygun ve milli ahlak esaslarına göre düzenlenecek ve bu dersleri öncelikle İlahiyat Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi ve Yüksek İslam Enstitüsü ve imam-hatip okulları mezunları okutacaklardır. Din derslerinin normal ders saatleri içinde ve gerekli vasıfları taşıyan öğretmenlerce verilmesi sağlanacaktır...

Diyanet İşleri Teşkilat Kanunu'nu tâdil eden (değiştiren) **tasarı süratle kanunlaştırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı daha geniş hizmet yapma imkânlarına kavuşturulacak, vekil imamlar meselesi âdil bir çözüme bağlanacaktır.**

Yüksek İslam Enstitüleri 'Akademi' haline getirilecek ve mevcut enstitülerdeki kontenjanlar artırılacaktır."

S. Demirel'in başında bulunduğu AP, CGP, MSP ve MHP ortak hükümetinin programında eğitime ve **milli kültür**'e de önemli bir yer ayrılmıştı:

"Milli Eğitimde amacımız, milletimizin bütün fertlerini Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren, ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, Atatürk inkılaplarına ve Türk milliyetçiliğine bağlı, insan haklarına ve milli demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden, milletimizin geleceğine güvenle bakan ve her türlü taklitçilikten uzak, milli şahsiyetini müdrik (bilincinde)**, ilim, teknik ve medeniyet yarışında insanlığa örnek olmayı hedef alan vatandaşlar olarak yetiştirmektir...**

Milli bir kültür siyaseti takip edilmek suretiyle milletimizi meydana

getiren değerler etrafında milli bütünlük kuvvetlendirilecektir. Güçlü bir milli kültür hareketinin milletimizi zararlı dış tesirlerden koruyacağına inanıyoruz...

Milli bir dil politikası izlenecektir. Dilimizin zenginliğinin korunmasına ve geliştirilmesine önem verilecek, Türkçemizin iki ayrı dil haline gelmesine yol açan ayrılıklardan ve ilim dışı zorlamalardan kaçınılacaktır." (Metin: TCH, II, 345-370)

Bu içeriği ve anlatımıyla dörtlü ortaklığın programı, **Türk-İslam Sentezi** adı verilen ve **Aydınlar Ocağı**'nın savunduğu görüşü yansıtır nitelikteydi. **Din ve ahlak dersleri**'ne, dinsel kuruluşlara önem verme, taklitçilikten kaçınma MSP'nin; sık sık tekrarlanan **milli değerler**'e ve **Türk milliyetçiliği**'ne bağlı kalma MHP'nin; **Demirel**'in bundan önceki Başbakanlığındaki hükümet programında da yer verildiği gibi Türkçenin özleştirilip geliştirilmesini iki dil yaratılıyor diye suçlama AP'nin; ve **aşırı sol** ve **komünizmle mücadele** ise her 4 partinin benimsediği ilkeler demekti. Hükümet programından sonra uygulamalar da aynı yönde sürdürülünce **Demirel**'in bu dördüncü hükümeti **Milli Cephe Hükümeti** diye anılır olmuştu. Onun 1977 Temmuzunda kurduğu ortak hükümet de aynı içerikte bir program izlediği için **İkinci Milli Cephe** diye anılacaktı. **Milli Cephe** deyimi ise bir bakıma ülkeyi ve toplumu cephelere ayırma girişimi demekti. Bu yönüyle de Demokrat Parti iktidarının son yılında girişilen **Vatan Cephesi** uygulamasını anımsatmakta idi. Demokrat Parti bu uygulamaya yöneldiğinde Batı Anadolu'da bir geziye çıkacak olan CHP Genel Başkanı **İsmet İnönü**, **"Ben 'vatan'ı Uşak'ta kurtardım. Uşak'ta Yunan'ı yendim. Şimdi oraya gidiyorum"** diye yanıt vermişti. Kaldı ki **Vatan Cephesi** uygulaması, vatanı bunalıma, Demokrat Parti'yi de yok oluşa sürüklemişti. Demokratların izinden giden **Süleyman Demirel**'in **Milli Cephe** kurmak istemesi Demokrat Parti ileri gelenlerinden ve **Menderes**'in yakını olarak bilinen **Samet Ağaoğlu**'nun bile eleştirilerine yol açmıştı. **Milliyet** gazetesi başyazarı **Abdi İpekçi** ile yaptığı bir söyleşide **Ağaoğlu** eleştirilerini ve bu girişimin doğuracağı sakıncaları şöyle dile getirmişti:

"Demokrat Parti'nin masumane şekilde 'Vatan Cephesi' girişimini suçluyorum. Bu vatan herkesindir. Vatan Cephesi dersine rağmen 'Milliyetçi Cephe' kuruyoruz diyorlar. Karşılarındakilere de 'komünist' diyorlar. Ben, 200'den fazla milletvekili çıkarmış, Meclis'te en çok milletvekiline sahip bir partiye (CHP) **toptan, 'Sen milliyetçi değilsin' diyemem. Dediğim zaman o da bana 'Asıl milliyetçi olmayan sensin' demek hakkını kazanır. Ama bu tehlikenin yanında, daha büyük tehlike var. O tehlike şu: Bugün memleketi bölmeye çalışan ideolojiler var. Bu ideolojiler bu sefer kelimeyi ele alıyorlar... Öyle mi 'Sen milliyetçi misin? Ben de Kürt milliyetçisiyim' diyorlar."** (Milliyet, 3 Ekim 1977)

Bu eleştiri 4'lü Milli Cephe'yi yeterince uyarmamıştı. Sola, komünizme karşı yeni bir mücadeleye girişilirken din eğitim ve öğretimine büyük ağırlık ve öncelik tanınmıştı. Bu nedenle de **Kur'an kursları** ile **imam-hatip liseleri**'nin çoğaltıl-

masına hız verilmişti. 1965-1980 yılları arasında **Süleyman Demirel**'in Başbakanlığını yaptığı hükümetler döneminde 269 **imam-hatip lisesi**'nin açılması bu yarışın hızını göstermektedir. Buna **Ecevit**'in Bağımsızlarla kurduğu ortak hükümet döneminde açılan 4 okul daha eklenince 12 Eylül 1980 öncesindeki **imam-hatip liseleri**'nin sayısı 364'e yükselmişti. Bu gidişe, 12 Eylül yöneticileri ile ondan sonra iş başına gelen **Turgut Özal**, **Mesut Yılmaz** ve **Tansu Çiller** hükümetleri de katkıda bulunmaya giriştiklerinden, 20. yüzyıl sonlarında sayı 464'e çıkmıştı. **Mahmut Âdem**'in saptamalarına göre (Öğretim Birliği, 15) söz konusu okulların açılma grafiği şöyle gerçekleşmişti.

Dönemler	**Başbakan**	**M.E.Bakanı**	**Açılan Okul**
1950-1960	Adnan Menderes	Tevfik İleri R. S. Burçak Celal Yardımcı Ahmet Özel	19
1962	İ. İnönü	Ş. R. Hatipoğlu	7
1965-1970	S. Demirel	Orhan Dengiz İlhami Ertem Orhan Oğuz	46
1974	B. Ecevit	M. Üstündağ	29
1975-1977	S. Demirel	A. N. Erdem Nahit Menteşe	233
1978-1979	B. Ecevit	Necdet Uğur	4
1979-1980	S. Demirel	O. Cemal Fersoy	36
1984-1988	T. Özal	V. Dinçerler H.C. Güzel	8
1991	Mesut Yılmaz	Avni Akyol	6
1994-1995	Tansu Çiller	Nevzat Ayaz Turhan Tayan	73
1996	Mesut Yılmaz	Avni Akyol	3
			464

Buna bir de '**şube**' adıyla açılan okullar eklenince imam-hatip liselerinin gerçek sayısı 609'u bulmuştu. Ama 1970'li o yıllardan bu yana yaşananlar **Ağaoğlu**'nun ne kadar haklı olduğunu gösterecekti.

4 ortaklı **Demirel** hükümetinin programı Millet Meclisi'nden sonra Cumhuriyet Senatosu'nda da okunmuştu. 12 Nisan 1975 günü Millet Meclisi'nde yapılan güvenoylamasında 218 olumsuz ve 2 çekimsere karşın 222 kabul oyu verilmişti. Anayasa uyarınca hükümet **güvenoyu** almıştı ama Meclis'te salt çoğunluğu (226) sağlayamamıştı. Yine de erkene alınan 1977 genel seçimleri sonuçlarının belli olmasına kadar 2 yıl, 2 ay 21 gün iş başında kalabilmişti.

Hükümet, güvenoyu almasından yaklaşık 6 ay sonra yapılan senato yenileme ve milletvekilliği ara seçimlerinde ilk sınavını vermişti. 12 Ekim 1975'te 54 senatörlük ve boşalan 6 milletvekilliği için yapılan seçimlere hükümet ortaklarından 3'ü ile, CHP ve DKP (Demokratik Parti) katılmıştı. Ortak hükümetin dördüncü üyesi CGP aday gösterememişti. **Çoğunluk sistemi**'ne göre yapılan Senato üçte bir yenileme seçimlerinde şu sonuçlar alınmıştı:

Partiler	Alınan Oylar	% Oran	Senatörlük
CHP	2.437.833	43.3	25
AP	2.331.833	41.4	27
MSP	449.096	8.5	2
MHP	175.688	3.1	-
DKP	173.996	3.1	-
			54

1.743.152 kayıtlı seçmenden 1.120.415'inin katıldığı milletvekili ara seçimlerinde ise geçerli oylar 1.077.821 olmuştu. Böylece katılma oranı % 64.3 olarak hesaplanmıştı. Sonuçlar ise şöyle belirlenmişti:

Partiler	Alınan Oylar	% Oran	Milletvekilliği
AP	524.001	48.6	5
CHP	409.387	38.0	1

Buna göre senato seçimlerinde CHP, AP'den % 1.9 oranında 106.000 fazla oy almış olmasına karşın, **çoğunluk sistemi**'nin bir sonucu olarak ondan daha az sayıda senatörlük kazanabilmişti. **Orantılı sistem**'le yapılan milletvekilliği seçiminde ise AP, % 10 gibi bir farkla 5 milletvekili çıkarmış ve Meclis'teki durumunu biraz daha güçlendirmişti. MSP, senato seçimlerinde başarı göstermiş, fakat milletvekili seçimlerinde sonuç alamamıştı. Hükümet ortağı MHP senatör çıkar-

madığı halde oy oranını artırmış, Demokratik Parti ise yine umduğunu bulamamıştı.

Güvenoyu alan hükümetin ilk icraatı, **Şeker ve Kurban Bayramları**'nda **arife** günlerinin yani bir gün önceki günlerin öğleden sonralarının resmi tatil sayılmasını içeren yasayı çıkartmak olmuştu (10 Haziran). Bayram tatillerinin artması, dini/manevi değerlere saygı olarak değerlendirilmişti. Bunu, hükümet programında belirtildiği gibi kadın memurların 20 yıl, erkeklerin 25 yıl hizmetten sonra emekli olmalarına olanak sağlayan yasa izlemişti. 11 Temmuzda yürürlüğe giren bu yasal değişiklik, kadroların boşaltılarak genç kuşaklara iş imkânları sağlamak amacıyla yapılmıştı. Ama **erken emeklilik** denen bu uygulama ile ülkede sayıları giderek artan bir emekliler sınıfı oluşacaktı. Emekli Sandığı bunlara maaş ödemede güçlükler çekecek, emekli maaşıyla geçinemeyenler de ikinci bir iş aramaya koyulacak, böylece bir kısırdöngü meydana gelecekti.

ABD'nin **silah ambargosu**'nu kırmaya yönelik bir atılımda da bulunulmuştu. Bakanlar Kurulu, 25 Temmuz 1975'te İncirlik (Adana) üssü dışındaki Amerikan üslerinde çalışmaların Türk Silahlı Kuvvetleri'ne devredilmesini kararlaştırmıştı. Böylece ABD ile yeni görüşmelere geçilmişti. Amerikalıların elinde bulunan söz konusu yerlerden hangilerinin **üs,** hangilerinin **tesis** sayılacağı konusunda görüş ayrılıkları belirmişti. Tartışmalar sürerken kamuoyundaki eleştiriler karşısında Başbakan **Demirel**, bunların **tesis** olduğunu savunmuştu. Bununla beraber halktan da gelen tepkileri dikkate alan ABD Temsilciler Meclisi Türkiye'ye uygulanmakta olan **silah ambargosu**'nu bazı koşullara bağlı olarak kısmen kaldırmak gereğini duymuştu (2 Ekim). Tam anlamıyla bir sonuç alınamamış olsa bile ABD'ye karşı gösterilen bu tepki ve yapılan pazarlık ortak hükümetin başarısı kabul edilmişti.

Ama öte yandan içte asayişi bozan kıpırdanmalar anarşinin geri geldiği kuşkusunu doğurmuştu. Başbakan **Demirel**, 12 Mayıs günü Bakanlar Kurulu toplantısından çıkarken saldırıya uğramıştı. Başbakan'a yumruk atan **Vural Önsal** adlı yurttaş yakalanmış, hakkında soruşturma açılmıştı. Fakat bu, 1964'te o zamanki ortak hükümetin başkanı **İsmet İnönü**'ye yapılan suikast girişimini hatırlatmıştı. Nitekim bir süre sonra **Bülent Ecevit** de bu tür saldırı ve suikast girişimleriyle karşılaşacaktı. **Demirel**'e saldırıdan 2 gün sonra da Türk Hukuk Kurumu Başkanı Prof. **Muammer Aksoy** ile Hukuk Fakültesi'nin eski dekanlarından ve 12 Mart döneminde tutuklanıp yargılanmış olan Prof. **Uğur Alacakaptan**'ın Ankara'daki evlerine patlayıcı maddeler atılmıştı. Sol kesimden sayılan bu öğretim üyelerine karşı girişilen eylemler ise, anarşinin başkaldırmaya çalışması olarak algılanmıştı. Bu tür saldırılar ya da anarşik olaylar sürerken Milliyetçi Cephe Hükümetine katılan partiler silahlı eylemlerin hep aşırı sol örgütlerden geldiği görüşünü savunur olmuşlardı. Başbakan **Demirel** 27 Temmuz 1976'da **Milliyet** gazetesinde yayımlanan söyleşisinde, **"Sağ tedhişçi diye bir şey yoktur; banka soyan, adam öldüren yoktur. Bir tane sağcı gösteremezsiniz üniversiteleri rahatsız eden!"** diye konuşmuştu. Olaylar her yerde halkın gözleri önünde cere-

yan ederken Başbakan'ın böyle bir iddiada bulunması, toplumun büyük kesimini tatmin etmemişti. Aslında sık sık **"Tespih tutan el ile silah kullanan el arasında fark olduğunu"** tekrarlayan **Demirel**, kimi kez yine kendisinin dile getirdiği gibi "**Bana sağcılar suç işliyor dedirtemezsiniz**" demek istemişti!

2- ERMENİ SORUNUNU CANLANDIRMA GİRİŞİMLERİ: SUİKASTLER

Cumhuriyet'in 52. yıldönümü kutlamalarına hazırlanıldığı günlerde, 22 Ekim 1975'te Viyana Büyükelçisi **Daniş Tunalıgil**'in ve hemen iki gün sonrasında Paris Büyükelçisi **İsmail Erez**'in Ermenilerce düzenlenen suikastler sonucu öldürülmeleri, Türkiye'yi yeniden dış kaynaklı bir terörle de karşı karşıya getirmişti.

Devrim Tarihi dizimizin ilk kitabında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan ve devlete bağlı bir topluluk sayılan (**millet-i sadıka**) Ermenilerin hangi neden ve amaçlarla ayrılıkçı eylemlere giriştikleri ana çizgileriyle açıklanmıştı. Başlangıçta, **Hınçak** ve **Daşnak Sutyon** adlarıyla ihtilal dernekleri kurarak İmparatorluk içinde ayaklanmalar çıkaran Ermeniler, büyük devletler diye anılan Rusya, Fransa, İngiltere ve arkasından ABD tarafından da desteklenince artık **Büyük Ermenistan** devletini kurmaya yönelmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na girip Doğu Anadolu'da Ruslara karşı bir cephe açtığında, Rus ordusuyla işbirliği yapan Ermenilerin girişimlerini önlemek ve cephe gerisinin güvenini sağlayabilmek için bazı önlemler almak zorunluluğunu duymuştu. Bu amaçla 24 Nisan 1915'te yürürlüğe konan bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile 16-65 yaş arasındaki Ermenilerin ülkeye giriş çıkışları durdurulmuş ve Ermeni toplumunun haberleşmelerini Türkçe yapmaları zorunluluğu getirilmişti. Bu önlemler yeterli görülmeyince de, 27 Mayısta savaş alanına yakın yerlerdeki Osmanlı yurttaşlarının gerektiğinde iç bölgere taşınmalarına olanak veren bir yasa çıkartılmıştı. "**Savaş döneminde hükümet icraatına karşı gelenler için askeri makamlarca alınacak önlemler**" başlığını taşıyan söz konusu yasa, yalnız Ermenilere dönük olarak hazırlanmamıştı. Ama savaş Doğu Anadolu'da cereyan ettiği ve Ermenilerin büyük kesimi de o bölgede yaşadığı için iç bölgelere nakledilenlerin çoğunluğu da Ermeniler olmuştu. Eski bir deyimle '**tehcir**' (göç ettirme) olarak anılan bu nakillerde iç bölgelere taşınan Ermenilerin toplam sayısı 800.000 olarak hesaplanmıştı. Savaş döneminin yoklukları, sıkıntıları içinde yapılan bu göç ettirmede bazı olumsuzlukların yaşanması, bazı haksızlıklarla karşılaşılması bir bakıma kaçınılmazdı. Yiyecek sıkıntısı çekildiği, bulaşıcı hastalıkların arttığı o günlerde bazı Ermenilerin de bu yüzden hayatlarını yitirdikleri görülmüştü.

Osmanlı İmparatorluğu savaştan yenik olarak çıkınca İstanbul'u yarı işgal altına alan Anlaşma Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya), söz konusu 'göç ettirme' (tehcir) sırasında pek çok Ermeninin öldürüldüğünü öne sürerek hükümetten, suçluların cezalandırılmasını istemişler, Ermeniler de **Büyük Ermeni Devleti** proje-

lerini gerçekleştirebilmek için **Paris Barış Konferansı**'nda harekete geçmişlerdi. Baskılar karşısında Hürriyet ve İtilaf Partisi hükümetinin başlattığı soruşturma sonunda da Boğazlıyan Kaymakamı **Kemal Bey** suçlu bulunarak idam cezasına çarptırılmıştı (10 Nisan 1919). Öte yandan Paris barış görüşmeleri sırasında Ermenilerin ortaya attıkları **Büyük Ermenistan** projesi isteği aşırı bulunmuş, onun yerine de ABD Başkanı **Wilson**, Senato'nun onaylaması koşulu ile Doğu Anadolu'da kurulacak bir Ermeni devletinin mandaterliğini kabul ettiğini açıklamıştı (15 Mayıs 1919). Sözde Osmanlı barışı olduğu öne sürülen **Sevr Antlaşması** ile (10 Ağustos 1920), Erzurum, Van, Bitlis ve Trabzon illerini kapsayan alanda sınırlarını başkan **Wilson**'un saptayacağı bir Ermeni Devleti'nin kurulması öngörülmüştü. Ancak bütün bu hayaller **Türk Kurtuluş Savaşı** ile suya düşürülmüştü. Ama Rus Çarlığı'nın Bolşevik ihtilali sonucu yıkılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, fırsattan yararlanarak Türkiye sınırlarına saldırılara girişmişti. Türk ordusunun harekete geçmesiyle yenilince de barış istemek zorunda kalmışlardı. 2 Aralık 1920'de imzalanan **Gümrü Antlaşması** ile de Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır saptanmıştı. Daha sonra "Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması" adı verilen **Kars Antlaşması** (13 Ekim 1921) ile de bölgedeki yeni durum onaylanmıştı.

Bununla birlikte Ermeni komitacılar öç alma duygusuyla kendilerince suçlu saydıkları Türk yöneticilere karşı suikastler düzenlemeye başlamışlardı. İlk olarak **İttihat ve Terakki Partisi** liderleri hedef alınmıştı. Eski sadrazam **Talât Paşa** Berlin'de (15 Mart 1921), **Sait Halim Paşa** Roma'da (6 Aralık 1921) ve **Cemal Paşa** Tiflis'te (21 Temmuz 1922) öldürülmüştü. Ermeni çetelerinin **Lozan Konferansı** sırasında **İsmet İnönü**'ye ve 1924-1927 yılları arasında da **Atatürk**'e karşı hazırladıkları suikast girişimleri ise önceden haber alınarak önlenmişti.

Ermeniler, 1950'li yılların sonlarından başlayarak her yıl 24 Nisan günlerini '**Ermeni Katliamı**'nın yıldönümü diye anmaya ve Avrupa ile Amerika kıtasının her yanına yayılmış olan Ermenilerin de desteğiyle bu ülkelerin kamuoyunu kazanmaya başlamışlardı. Bu girişimler etkisini göstermiş ve Fransa hükümeti Marsilya'da bir **Ermeni soykırım anıtı**'nın dikilmesine karar vermişti. 1973'e gelindiğinde ise Ermenilerin yeniden 50 yıl önceki suikast silahına sarıldıkları görülmüştü. İlk suikast haberi de, vaktiyle '**Ermeni mandası**'nı kabul etmeye hazırlanan ABD'den, Santa Barbara kentinden gelmişti. 27 Ocak 1973 Cumartesi günü Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu **Mehmet Baydar** ile Konsolos **Bahadır Demir**, kentteki Biltmore oteline giderken, onlarla buluşmak isteyen **Gourgen Mıgırdıç Yanıkyan** adlı bir Ermeni tarafından tabanca ile vurularak öldürülmüşlerdi.

Los Angeles'te yaşayan Ermeniler bir yıl öncesinde Türkiye aleyhinde bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Önce konsolosluk binasına saldırılmış ve Başkonsolos tartaklanmıştı (27 Nisan 1972). Türkiye'den gelen bir Mevlevi ekibinin Cumhuriyet Bayramı nedeniyle verdiği konser de Ermenilerin bomba tehdidi yüzünden yarıda kesilmişti. Ama **Yamkyan**, adını Yanıki diye değiştirerek görünüşte elinde

bulunan bir tablo ile bazı eski banknotları Türkiye'ye armağan etme perdesi altında Başkonsolos'la ilişki kurmuştu. Ankara'ya iletilen bu bağış Hükümetçe de uygun görüldüğünden **Mehmet Baydar**, **B. Demir**'le birlikte **Yanıki** ile buluşmak amacıyla otele gitmişti. Fakat yerel saatle 12.00'de buluşacakları odaya girdiklerinde saldırıya uğramışlardı. **Baydar** olay yerinde, **Demir** ise kaldırıldığı hastanede vefat etmişlerdi.

Suikast Ankara'da beklenmedik bir şok yaratmıştı. Cumhurbaşkanı **Cevdet Sunay** ile Başbakan **Ferit Melen**, Dışişleri Bakanı **Haluk Bayülken**'e gönderdikleri telgraflarla başsağlığı dileklerini iletmişlerdi. Başbakan ayrıca barış, güvenlik ve dostluktan yana olan bütün devletlerin bu gibi olayların önlenmesi ve yinelenmemesi için gereken önlemleri alacaklarını umduğunu ve buna inandığını belirtmişti. Dışişleri Bakanı **Bayülken** de ABD'nin Ankara'daki büyükelçisinden suçluların ve onu kışkırtanların süratle cezalandırılmalarını ve Türk temsilcileri ve temsilciliklerinin korunması için gereken önlemlerin alınmasını istemişti. Ayrıca dış temsilciliklere bir genelge gönderilerek dikkatli davranmaları ve mevcut güvenlik önlemlerini artırmaları bildirilmişti. Türkiye Ermenileri Patriği **Şnork Kalutsyan** da bir bildiri yayımlayarak suikasti 'şiddet ve nefretle' kınadığını açıklamıştı.

ABD Başkanı **Nixon** ile öteki yetkililer de başsağlığı dileğinde bulunmuşlardı. ABD'den gelen bu mesajlar içerisinde Kaliforniya Üniversitesi Tarih Profesörü **Stanford J. Shaw**'ın **Bayülken**'e yazdığı mektup ayrı bir özellik ve önem taşımaktaydı. Kendi derslerinin de fanatik Ermenilerce sık sık engellendiğini açıklayan **Shaw**, "**Amerikalıların büyük çoğunluğunun Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı hayranlık ve dostluk duygularını koruduklarını**" ve bu duyguların "**onu paylaşmayan pek küçük bir azınlığın çılgınca ve iğrenç eylemleriyle daha da güçlenip derinleşeceğini**" belirtmişti.

77 yaşındaki suikastçi **Mıgırdıç Yanıkyan** tutuklanmıştı. İfadesinde, "**1915 olaylarının intikamını almak için**" bu suikasti tek başına düzenlediğini ve bunun için 4 aydır hazırlık yaptığını söylemişti. Bir tür savunma olarak yazdığı 12 sayfalık bir metni de olaydan 2 gün önce bazı yayın kuruluşlarına gönderdiği anlaşılmıştı. **Yanıkyan**, 20 Temmuz 1973'te sona eren duruşmada ömür boyu hapse mahkûm edilmişti. 10 yıl sonra 1983'te serbest bırakılmış ve bir süre sonra da ölmüştü. Fakat **Bilal Şimşir**'in belirttiği gibi bir komitacı olarak giriştiği Santa Barbara suikasti, "**Yüzyıllık Ermeni terörünü kamçılamıştı**" (Şehit Diplomatlarımız, 81-117).

İki yıl geri plana çekilen Ermeni suikastçiler, 1975 sonbaharında daha planlı ve hazırlıklı olarak harekete geçecek ve kurbanlarının canlarını aldıktan sonra izlerini kaybettireceklerdi.

22 Ekim 1975 Çarşamba günü saat 12.00'ye doğru makineli tüfekli üç kişi Viyana'daki Türk Büyükelçiliğine silah zoru ile girerek makam odasındaki çalışma masasının başında bulunan Büyükelçi **Daniş Tunalıgil**'i şehit etmişlerdi. Haber Ankara'ya büyükelçilikten çekilen bir yıldırım telgrafla ulaşmıştı. Başkentte hükümet çevreleri ve ajans yayınlarından olayı öğrenen Türk halkı büyük bir üzüntü

içerisine düşerken katillerin silahlarını kapının arkasına bıraktıktan sonra çıkıp gittikleri, Avusturya polisinin şüpheli 3 kişiyi gözaltına aldığı öğrenilmişti. Bu arada da Avusturya Radyo ve Televizyonu bir haberinde, New York'taki bir Ermeni gizli örgütünün **Tunalıgil**'in katli sorumluluğunu üzerine aldığını açıklamıştı. Bonn'daki Türk Büyükelçisi **Vahit Halefoğlu** da ertesi gün Dışişleri'ne çektiği telgrafta, bu suikastin 2 yıl önce Los Angeles'teki Türk Başkonsolosu ile yardımcısının öldürülmeleri olayının bir tekrarı niteliğinde olduğu kanısında bulunduğunu bildirmişti. Nitekim aynı gün Beyrut'ta çıkan **Daily Star** gazetesinde şu haber yayımlanmıştı: **"New York'ta 'Ermeni Kurtuluş Örgütü'nü temsil ettiğini söyleyen bir adam, çarşamba günü Associated Press'e telefon ederek, örgütün Tunalıgil'i öldürdüğünü söylemiştir."**

Suikasti Ermenilerin işlediği kesinlik kazanmış, ancak suikastçilerin kim oldukları henüz saptanamamıştı. Her olasılığı dikkate alan Dışişleri Bakanlığı yurt dışındaki temsilcilikleri benzer saldırılara karşı önlem almaları konusunda yeniden uyarmayı da gerekli görmüştü. Ama henüz bu olayın şoku yaşanırken, 2 gün sonra, 24 Ekim 1975 Cuma günü Paris'ten de benzer bir suikast haberi alınmıştı. Türkiye Büyükelçisi **İsmail Erez** ile şoförü **Talip Yener**, aynı gün bir resepsiyondan dönerken Büyükelçiliğe 350-400 metre uzaklıktaki Bir Hakeim köprüsünden sağ yakaya dönüşte otomobilin iyice yavaşladığı bir sırada, üç veya dört kişi tarafından vurularak şehit edilmişlerdi!

Artık Türkiye, Amerikan silah ambargosunun kaldırılmasına uğraştığı bir anda yurt dışındaki temsilcilere yöneltilen suikastlerle de karşılaşmıştı. **Bilal Şimşir**'in Dışişleri Bakanlığı arşivindeki belgelere dayanarak verdiği bilgilere göre. Paris suikastinden iki gün sonra Ermeni lobisinin güçlü olduğu Beyrut'taki Büyükelçi **Necmettin Tuncel**, Bakanlığına şu haberi iletmişti:

"Beyrut'ta, 24 Ekimde meçhul bir kişi AFP'ye telefon ederek, Gizli Ermeni Ordusu (ASALA) adına konuştuğunu bildirmiş. Bu örgütün Viyana ve Paris suikastlerini benimsediğini söylemiş ve 'yakında yeni eylemler hakkında haber bekleyin' demiştir."

İsviçre'nin **Neue Zürcher Zeitung** gazetesi, 24 Ekim 1975 günlü nüshasında **Reuter** ajansına dayanarak **Ermeni Gizli Ordusu** hakkında şu haberi yayımlamıştı:

"Çarşamba günü (22 Ekim 1975) Beyrut'ta bir Ermeni Gizli Ordusunun kurulmuş olduğu, İngilizce ve Ermenice beyannameler dağıtılmak suretiyle ilan olunmuştur. Beyannamelerde bu hareketin amacıma Ermenistan'ın kurtuluşu olduğu belirtilmektedir..."

Bunun gibi, Almanya'nın tirajı yüksek **Bild** gazetesi de, **"48 saat içinde iki Türk Büyükelçisi öldürüldü... Failler anlaşılan Ermenilerdir"** diye yazmıştı (27 Ekim). Böylece dış basında daha ilk günden başlayarak suikastlerin yeni bir Ermeni örgütünce yapıldığı yolunda haberler, yorumlar yer almıştı. Gerçi gizli ordunun **Tunalıgil**'in öldürüldüğü gün değil de daha önce kurulmuş olduğu açıktı, ama önemli olan katillerin Ermeni olduklarının öne sürülmesiydi. Ancak

Türk hükümet ve güvenlik çevreleri, '**Ermeni Adalet Komandoları**' demek olan ASALA adını o zamana dek duymadıkları ve suikastin **Kıbrıs sorunu** nedeniyle daha çok Rum çetelerince ya da EOKA tarafından işlenebileceğini sandıkları için Beyrut ve Viyana Büyükelçilerinin uyarı niteliğindeki telgrafları ve dış basının Ermenilerle ilgili haberleri üzerinde fazla durmamışlardı. Viyana polisinin ilk aşamada kuşkulu diye 3 Yunan uyrukluyu gözaltına alması da soruşturmanın o yönde yürütülmesinde başlıca etken olmuştu. Nitekim Dışişleri Bakanı **İhsan Sabri Çağlayangil**, 1976 Ocak ayı sonlarında Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği yazıda, iki Büyükelçinin öldürülmesinin onların kişilikleriyle ilgili bir nedeni bulunmadığını vurgulayarak "**Memleketimiz aleyhinde faaliyet gösteren bazı güçlerin sembolik birer hedef olarak Viyana ve Paris Büyükelçilerimizi şehit ettirmiş oldukları zannedilmektedir**" diye yazmıştı. Ama bu 'güç'lerin ne olduğunu açıklamamış ya da bir tahminde bulunamamıştı.

Avusturya hükümeti suikastten sonra gerekli soruşturmayı başlatmış, bundan duyduğu üzüntüyü de, artık hayatta bulunmayan **Daniş Tunalıgil**'e ülkenin en büyük nişanı olan '**Grosses Goldones Ehrenzeichen**' nişanını vermekle göstermek istemişti. **Tunalıgil**'in cenazesi 25 Ekimde Viyana'da düzenlenen ve Avusturya Cumhurbaşkanı'nın da katıldığı bir törenden sonra Ankara'ya getirilmiş, buradaki törenden sonra da İstanbul'a götürülerek Karacaahmet mezarlığında toprağa verilmişti. Ama Avusturya güvenlik güçlerinin bir ara Türk emniyetinden bazı yetkililerin de katılmasıyla Ermenileri dikkate almaksızın yanlış yönde yürüttüğü soruşturmalardan sonuç alınamamıştı. Birçok tutuklamalara ve salıvermelere karşın **Tunalıgil**'in katilleri bulunamamıştı. Dış basında sık sık, gizli bir Ermeni örgütünün Türkiye'yi tehdit ettiğine ilişkin haberler yayımlanmıştı. Böyle olmasına karşın ve **Tunalıgil**'in öldürülmesinden 2 aydan fazla bir süre geçtikten sonra **Tercüman** gazetesinde soruşturmanın "**Rumlar Elçilerimizin Öldürülüşünü Ermeni Örgütlerinin Üzerine Yıkmak İstiyorlar!**" başlığı altında verilmesi (4 Ocak 1976), yanılgının hâlâ sürmekte olduğunu göstermişti. Avusturya polisinin 6 yıl boyunca sürdürdüğü soruşturma dosyası da 1981'de kapatılmıştı (Ayrıntı: ŞEDİ, 121-153).

Paris'teki suikaste gelince, Büyükelçi ve şoförü makam arabası içinde suikaste uğradıklarında şoför **Talip Yener** hemen hayatını yitirmiş, kalbinden ve boynundan ağır surette yaralanan **İsmail Erez** ise polisin ve ambulansın olay yerine varmasına kadar geçen 45 dakikalık sürede son nefesini vermişti. Polisin topladığı bilgilere göre katiller yaya olarak karşıdaki metro istasyonuna doğru kaçmışlardı. Suikastten sonra Büyükelçiliğe telefon eden bir kişi elçilik binasının da havaya uçurulacağını ve 'herkesin öldürüleceğini' söylemişti. **Erez**'in şoförüyle birlikte öldürülmesi Türkiye'de olduğu kadar Fransa başkentinde de geniş yankılar uyandırmıştı. Fransız hükümeti üzüntülerini dile getirirken **Erez**'in 'Paris'te katledilen ilk Büyükelçi' olduğunu da belirtmişlerdi. Türk Büyükelçiliğine başsağlığına gelenler arasında Yunanistan Büyükelçisi ile eşinin ve OECD'deki Yunan daimi delegesinin de bulunmaları dikkatleri çekmişti.

Bu ikinci suikastten iki gün sonra Ermeni örgütü ASALA sorumluluğu yüklendiğini açıklamıştı. **New York Times** gazetesinin 26 Ekim 1975 günkü sayısında, Lübnan'daki **Ajans France Presse**'in bürosuna telefon eden bir kişinin Viyana ve Paris cinayetlerini, ASALA diye kısaltılan "**Ermenistan'ın Kurtuluşu için Gizli Ermeni Ordusu**"nun (Armenian Secret Army for the Liberation of Armania) üstlendiğini belirtmişti. ASALA, Beyrut'ta dağıttığı bildiride de Türkiye'yi ülkedeki azınlıkların dolayısıyla Ermenilerin haklarını çiğneyen emperyalist bir devlet olarak suçlamış ve amaçlarına ilişkin açıklamalarda bulunarak şunları öne sürmüştü:

"Biz bu devrimci şiddet hareketlerinin halkımız ve dost Türk halkının düşmanı Türk emperyalizmini tasfiye (saf dışı bırakma) **gayesiyle yaptık. Bu yola gitmemizin sebebi, her türlü yapıcı Ermeni hareketleri yollarının tükenmesi olmuştur. Viyana ve Paris elçilerini seçmemizin nedeni, uzun bir inceleme sonucu bunların Türk ve Ermeni halkları ile Türk faşizminin gasbetmiş olduğu diğer azınlıklara ve bunların içinde de Hatay'da bulunan Arap halkına düşmanlıklarından dolayıdır.**

ASALA, sözde '**devrimci**' bir mücadele perdesi altında suikastlere yönelirken Belçika'nın **Le Soir** gazetesi de bu saldırıyı "**Paris'teki Türkiye Büyükelçisi bir Ermeni örgütü tarafından katledildi**" başlığı altında vermişti. Cinayetin işlendiği günün akşamında ise Fransız televizyonunun 20 haber bülteninde Türklerin bir milyon Ermeniyi öldürdüklerinden söz edilmiş ve **Kıbrıs Barış Harekâtı**'na ilişkin fotoğraflar gösterilerek bunun bir işgal olduğu öne sürülmüştü! Böylesi bir yayın kimi Fransız kuruluşlarının Ermeni terörünü haklı bulduğunu göstermesi yönünden düşündürücü idi. Öte yandan, soruşturmayı yürüten Fransız görevliler de Türk Büyükelçiliğine ellerindeki bilgilere dayanarak cinayeti Ermenilerin işlemiş olmasına ihtimal vermediklerini söylemişlerdi!

Büyükelçi **Erez** ve şoför **Yener** için, Viyana'dakinin aksine, Paris'te yalnızca Fransa Dışişleri Bakanı'nın katıldığı sade bir tören düzenlenmişti. Arkasından Fransa'nın tahsis ettiği 4 pervaneli bir askeri uçakla Ankara'ya getirilen cenazeler buradaki törenden sonra İstanbul'da toprağa verilmişti.

Arka arkaya iki Türkiye Cumhuriyeti temsilcisinin modern Avrupa'nın başkentlerinde katledilmesi kamuoyunda ve basında büyük bir tepki yaratmıştı. Bunlar genelde '**nefretle kınama**' olarak dile getirilirken sorun TBMM'ye de yansıtılmıştı. Buna ilişkin olarak Başbakan'a ve Dışişleri Bakanı'na yöneltilen sorulara **Çağlayangil** yazılı olarak yanıt vermişti. Büyükelçilerin katillerinin bulunması için Avusturya ve Fransa makamlarının yoğun çalışmalar içinde bulunduklarını ancak soruşturma gizli olduğu için bunun kamuoyuna yansıtılmadığını, bir Türk polis ekibinin de Viyana ve Paris'te araştırmalar yaptığını ekleyen Dışişleri Bakanı, Türkiye aleyhinde faaliyet gösteren kuruluşları da şöyle sıralamıştı: **Türkiye Komünist Partisi, Bizim Radyo, Türkiye Komünist Partisinin Sesi Radyosu** (Agy, 180 vd.).

Türk yetkililer suikastçilerin 1915'teki Ermenileri göç ettirme (tehcir) sırasın-

da yapılmış olduğu öne sürülen katliamın öcünü almak isteyen Ermeni gruplarınca işlenmiş olması ihtimalini gözardı etmişti. Fransız polisi de ilk aşamada Paris'te yaşayan Rumlar ile aşırı sol Türkler üzerinde durmuştu. Ancak bu amaçla gözaltına alınanlar delil yetersizliğinden serbest bırakılmıştı. Cinayetin haftasında Fransız Emniyet Genel Müdürü, Türk Elçiliği yetkililerine, çalışmalarda ölü bir noktaya gelindiğini, yeni ipuçları ortaya çıkmadıkça bu noktadan ileri gitme olanağının bulunmadığını söylemişti. Böyle bir olanak 8 ay sonra belirmişti. 27 Mayıs 1976 günü Paris'teki '**Ermeni Evi**'nde meydana gelen patlamada bir Ermeni ölmüş, birisi de yaralanmıştı. Söz konusu evde bulunan **Ermeni Katliamı Adalet Komandoları** imzalı bildirilerin, **Erez**'in öldürüldüğü gün basına gönderilen bildirilerle benzerlik gösterdiği, İtalyan ürünü aynı kâğıda, aynı basımevinde basıldığı ve bu kâğıttan bir kısmının Beyrut'a ihraç edildiği saptanmıştı. Bunun üzerine Fransız polisi Türk Büyükelçisi ve şoförünün Ermeniler tarafından öldürüldüklerine kanaat getirmişti. Nitekim Dışişleri Bakanı **Çağlayangil**'in Paris'i ziyaretinde (Kasım 1976) yanında bulunan Türk gazetecilerine bu kanaatlerini açıklamışlardı. Bu ipucuna karşın yine de katiller bulunamamış, yaralı olarak ele geçen Ermeni de serbest bırakılmıştı. Bütün bu olup bitenler **Hürriyet** gazetesinin suikastten 4 gün sonraki '**Cinayetler ve Fransa**' başlıklı yazısında şöyle değerlendirilmişti:

"İki Büyükelçimizin katli olayı, sadece kötü niyetlilere ne kadar kolay bir şekilde hedef teşkil edebileceğimizi ortaya koymakla kalmadı, Batı dünyasının bize nasıl baktığını da bir kere daha gösterdi. Özellikle Paris Büyükelçimiz Erez'in katlinden sonra Fransızların tutumu ilgiyle gözetlenmeye değer doğrusu...

Tunalıgil'in acısı daha çok tazeyken, Paris Büyükelçimizin katli olayıyla karşılaştık. (...) Önce Fransız radyosu -ki devlete aittir- Büyükelçi Erez'in katlini, son sayfası 1915'te kapanmış olan Ermeni tehcirinin intikamı gibi gösterdi. Bir, 'Oh olsun' demediği kaldı. Mağdur olduğumuzu söylemeye değil de, 'Türklerin barbarlığı' hikâyelerini diriltmeye kalkıştı. Böylece Fransızların bizi nasıl gördüğü tekrar ortaya çıktı!"

Batılıların büyük kesiminin kendilerini önyargılardan kurtaramadıklarına, Yahudileri öldüren Almanların, ülkelerinin bağımsızlığı için savaşan İrlandalıları kurşuna dizen İngilizlerin değil de yalnızca Türklerin '**barbar**' sayıldıklarına değinilen **Hürriyet**'teki yazı "**Fransız Radyosunu yönetenler ve polisine emir verenler, acaba kirli ellerini yıkayamazlar mı?**" diye sona ermekteydi.

Viyana ve Paris'te işlenen suikastlere ilişkin araştırma ve soruşturmalar sürerken Türk kamuoyu, 1976 Şubatında Beyrut'tan gelen üçüncü bir suikast haberiyle sarsılmıştı. Bu kez kurban Büyükelçilik Başkâtibi **Oktar Cirit** idi. 30 yaşındaki genç diplomat, 16 Şubat 1976 Pazartesi günü saat 18.30 sularında Beyrut çarşısındaki Flipper adlı oyun salonunda tabanca ile vurularak öldürülmüştü. Sağ koltuk altından giren kurşun, sol tarafa doğru ilerleyerek ciğerleri ve kalbi delmişti. Ağır yaralı **Cirit**, bir arabaya konup Amerikan hastanesine götürülürken fazla

kan kaybından ölmüştü. Olaya müdahale eden polis katilin elindeki tabancayı almış fakat katil kendisini bekleyen arabaya binerek kaçmıştı. Suikastten sonra Büyükelçilik görevlilerini ilgili karakola götüren şoför **Faruk Şener** de arkasından açılan ateş sonucu yaralanmıştı.

Tunalıgil ve **Erez**'e karşı düzenlenen suikastlerden sonra Bakanlığa cinayetlerin ASALA tarafından işlendiğine ilişkin haberi iletmiş olan Beyrut Büyükelçisi **Necmettin Tuncel**, Lübnan makamlarından katilin ve bağlı olduğu örgütün bulunmasını ısrarla istemiş, aksi durumda Türk Büyükelçiliğinin temelli olarak kapatılacağı tehdidinde bulunmuştu. **Tuncel**, bu girişimini Bakanlığa bildiren telgrafında Lübnan yetkililerine, Büyükelçilik mensuplarının yıllardan beri tehdit altında bulunduklarının, her an sabotaj ve ölüm tehlikesiyle yaşanılan Beyrut'ta kalma olanağının artık ortadan kalktığının da söylendiğini belirtmişti.

Katilin bir Ermeni örgütüne bağlı olduğu açıktı. O gece yarısından sonra yerel **El-Muharrer** gazetesine **Ermeni Gizli Kurtuluş Ordusu** imzasıyla gönderilen bildiride suikastin **Şehit Komutan Antranik Paşa Hücresi** tarafından gerçekleştirildiği bildirilmiş ve sonunda da "**Bu eylem Türk makamlarına yöneltilen yeni bir ihtar niteliğindedir**" denilmişti.

3,5 ay içerisinde katledilen bu diplomatın da cenazesi düzenlenen törenlerle Ankara'ya getirilip toprağa verilmişti. Törene katılan **Cüneyt Arcayürek**, **Hürriyet** gazetesine gönderdiği mesajda, Lübnan hükümetinin soruşturmayı Yüksek Adalet Mahkemesi'ne vermekte yavaş davrandığını, Türkiye'nin de bu konuda kusurlarının olduğunu belirtmiş ve Büyükelçi **Tuncel**'in diplomatik ilişkilere ara vermeden yana olmasını haklı bulduğunu yazmıştı. Ama Dışişleri Bakanlığı ve **S. Demirel** başkanlığındaki 4 ortaklı hükümet geçici de olsa Lübnan ile siyasal ilişkileri kesmek ya da en alt düzeye indirmek yoluna gitmemişti. Lübnan makamlarının yürüttüklerini söyledikleri soruşturmada da ancak 4 yıl sonra bir canlanma belirmişti. Ama Viyana'da ve Paris'te olduğu gibi Beyrut suikastinde de katil ve örgüt bulunamamıştı. Bu ölü noktaya ulaşıldığı günlerde Pekin'deki Büyükelçi **Adnan Bulak**, Dışişleri Bakanlığı'na şu öneride bulunmaktan kendini alamamıştı.

"Ne kadar hissi hatta müfrit bir tepki şeklinde görülürse görülsün, şiddete şiddetle karşılık vermekten daha etkili bir tedbir olduğunu sanmıyorum. Üstelik bunun vazgeçiricilik bakımından tek çıkar yol olduğunda da tereddüt edilemez. Elimizdeki imkânları iyi kullanıp, imkânsızlıkları ise başkalarının yaptıkları gibi satın alarak, ajan tutarak, ekip dolaştırarak, Viyana, Paris ve Beyrut cinayetlerinin faillerini mutlaka bulup çıkarmamız ve bu çok alçakça saldırıların hesabını behemahal istememiz gerektiği kanısındayım. Aksi halde ve maalesef bu cinayetlerin arkasının gelmesini beklemek yanlış bir tahmin olmayacaktır." (Şimşir, Agy, 195-208)

Ne yazık ki **Bulak** haklı çıkmış ve 4 Türk şehidinin katilleri saptanamadan 1977 Haziranında bunlara bir beşincisi daha eklenmişti. Milletvekili seçimlerinin yapıldığı ama henüz **S. Demirel** başkanlığındaki AP-CGP-MSP-MHP ortak hü-

kümetinin iş başında bulunduğu 9 Haziran günü saat 14.00'te Büyükelçilikten evine gitmekte olan Vatikan Büyükelçisi **Taha Carım** arabadan inip kapının zilini çaldığı sırada açılan ateş sonucu vurularak yere düşmüştü. Yanındaki şoföre "Beni hastahaneye götür" diyebilmişti. Götürüldüğü hastahanede yüzünden ve sırtından yaralandığı, kurşunlardan birinin sırtından girip ciğerini parçaladığı anlaşılmıştı. Hemen ameliyata alınmış ancak saat 20.00 sularında kurtarılamayarak vefat etmişti. 25-26 yaşlarında esmer, kıvırcık saçlı olduğunu söylediği saldırgan, öteki suikast olaylarında olduğu gibi kaçmıştı. Ancak o akşam Roma'daki Türk Büyükelçiliğine edilen bir telefonda, Beyrut'taki Ermeni kaynaklarına dayanılarak Ermenilerin suikasti üstlendikleri bildirilmişti.

Bir yıl içinde 3 Türk Büyükelçisinin öldürülmesi Türkiye'de olduğu kadar dış dünyada da geniş yankılar uyandırmıştı. Dışişleri Bakanı **Çağlayangil** Ankara'daki İtalyan Büyükelçisini Bakanlığa çağırarak katillerin bulunmasını ve İtalya'daki Türk kuruluşlarının güvence altına alınmasını istemişti. Başbakan **Demirel**'in vereceği demeç için de şu metin hazırlanmıştı:

"Vatikan Büyükelçimiz Taha Carım'ın şehadetiyle sonuçlanan suikast olayını Hükümetimiz önemle değerlendirmektedir. Son yıllarda devletimizin yurt dışındaki temsilcilerine karşı girişilen suikastler, onların şahsında Türk milletine ve Türk devletine karşı yapılmış menfur (nefret uyandıran) **saldırılardır. Bu hunharca** (kan dökücü) **cinayetleri Türk milleti ve medeni dünya lanetlemektedir.**

Hükümetimiz, Vatikan Büyükelçimizin katilinin bir an evvel yakalanması için gerekli tedbirleri almasını İtalyan Hükümetinden talep etmiş bulunmaktadır. Büyükelçi Taha Carım'a karşı girişilen suikast hareketinin bundan önce diplomatlarımıza yapılmış saldırılarla ilişkisi üzerinde de önemle durulmaktadır. Suikastlerle ilgili tertiplerin aydınlatılması için her teşebbüs yapılmaktadır.

Milletimiz bu kıymetli vatan evladının kaybından duyduğu acıyı da şüphesiz göğüslemeyi bilecektir."

Ama **Demirel**, Dışişleri'nin bu 'ılımlı' metnini beklemeden tepkisini, **"Vatikan Büyükelçimiz Taha Carım'ın alçakça vurularak şehit edilmesinden duyduğumuz teessür sonsuzdur. Milletimize, kederli ailesine ve Dışişleri camiasına başsağlığı dilerim. Hükümetimiz, Vatikan nezdinde canilerin en kısa zamanda yakalanması için gerekli teşebbüslerde bulunmuştur"** diye dile getirmişti. **Milliyet** gazetesine verdiği demeçte de bu suikastler karşısında yeni bir tavır takınılacağı izlenimini veren sert bir üslupla **"Fevkalade elim bir olaydır. Çok müteessirim. Avrupa'da vahşet kol geziyor. Bu cinayeti işleyenlerin yanına bırakamayız!"** demişti.

Carım'ın katlinin dıştaki tepkileri ise, Papa **VI. Paulus** ile Hollandalı diplomat **H.N. Boon**'un konuşma ve yazılarında en güzel yansımalarını bulmuştu. Papa, Cumhurbaşkanı **Fahri Korutürk**'e gönderdiği başsağlığı yazısında, **"Asil ülkenizin Vatikan nezdindeki Büyükelçisi Ekselans Taha Carım'ı kurban**

alan bu şiddet hareketini şiddetle kınıyoruz. Vatikan nezdinde, kesinlikle barışçı olan pek yüksek görevini hakkıyla yerine getiren ve bütün meslektaşlarının takdirini kazanmış olan bir diplomata karşı düzenlenen bu suikast alçakça ve korkakça bir harekettir. Mütevaffanın (ölenin) **ruhu, yakınlarının huzuru, zihinlerin ve kalplerin teskini için Tanrıya dua ederken Ekselanslarına içten taziyetlerimizi, bütün Türk milletine sempatimizi sunarız,"** demişti.

Bununla da yetinmeyen Papa, 12 Haziran 1977 Pazar günü San Pietro meydanında toplanan kalabalığa karşı yaptığı konuşmada, "**Taha Carım bizim için çok kıymetli mükemmel bir diplomattı. Alçakça öldürülmesini bütün dünya önünde şiddetle kınıyorum**" diye aynı duygularını yinelemişti.

Carım'ı Venezuela'da ve Roma'da bir meslektaş olarak tanıdığını söyleyen Hollandalı **H. N. Boon** ise Amsterdam'da yayımlanan **De Telegraf** gazetesinin 11 Haziran günkü sayısında, Ermenilerin giriştikleri bu tür suikastlerin bir mantığı bulunmadığını belirterek şu değerlendirmeyi yapmıştı:

"Türkiye'nin Paris Büyükelçisi vurulduğu zaman Carım, 'Bu benim başıma gelmeyecek' dedi. Bir tabancası vardı. 'Evime gelecekleri varsa görecekleri de var. Hayatımı onlara pahalıya ödetirim' diyordu.

Fakat şimdi kendisini kalleşçe öldüren katiller için tabancalar ve silahlar ne ifade eder? Öncekiler gibi bu eylemin sorumluluğunu da Ermeni Kurtuluş Hareketi üstlendi... Fakat bir Türk Büyükelçisi, Birinci Dünya Savaşı'nda olup bitenlerden sorumlu tutulabilir mi? Carım'ın o eski olaylarla ilgisi ne? (...) Carım'ı öldürmekle Ermeni kurtarıcılarının intikam duygularının artık tatmin edilmiş olduğunu ümit edelim. Böylece o, hiç olmazsa boş yere ölmemiş olsun.!"

Taha Carım'ın cenazesi 14 Haziranda Vatikan'da düzenlenen törenden sonra uçakla Ankara'ya getirilmişti. Ertesi günü Cumhurbaşkanı **Korutürk**, istifa eden hükümetin başbakanı **Demirel** ve yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen **B. Ecevit** ile sivil, asker üst düzey yöneticilerinin katıldığı törenin arkasından Cebeci'deki şehitlikte toprağa verilmişti.

Suikastten sonra soruşturmaya başlayan İtalyan polisi katilleri önce Roma'daki Türkler arasında aramaya başlamış, Türk Büyükelçiliğinin uyarısı üzerine de Ermenilere yönelmişti. Türk emniyet görevlilerinden bazı uzmanlar da bu konuda yardımcı olmaları için Roma'ya gönderilmişti. Bunun dışında Avusturya ve Fransız güvenlik birimleri ile de işbirliği yapılmıştı. Ama tüm bu çabalara karşın ipuçları ele geçirilmemiş, katil ya da katiller bulunamamıştı. Kaldı ki kimi İtalyan basın organlarında Ermenilerin bu suikasti öç alma duygusuyla işlediklerini öne süren ve girişimi haklı gösteren yazılar da yayımlanmıştı. Örneğin önde gelen gazetelerden **Il Messagero**, 1915'te "Osmanlı ordusunun 2 milyon Ermeniyi katlettiğini" öne sürerek, dünyaya yayılmış Ermenilerin geçen 24 Nisan'da bu "**büyük katliam**"ın 62. yıldönümünü andıklarını belirtmiş ve şu yorumda bulunmuştu: **"Dolayısıyla Vatikan'daki Türk Büyükelçisinin öldürülmesi, davala-**

rının unutulmuş olmasına Ermenilerin duydukları tepkinin bir sonucu olabilir."

Suikastten 11 gün sonra 20 Haziranda, söz konusu 4 ülkenin polis temsilcilerinin katıldığı toplantıda, Paris suikastinin ayrı bir özellik gösterdiği ama Viyana ve Vatikan cinayetleri arasında önemli bazı benzerlikler bulunduğu saptanmıştı. Her iki suikast aynı biçimde işlenmişti; her ikisinde de 3'er kişilik gruplar görev almıştı ve bunlarda Macar yapımı tabancalar kullanılmıştı. Bunların dışında başka bir bulgu elde edilememiş, katillerin izi sürdürülememişti. Aradan bir yıl geçince de İtalyan polisi 1978 Haziranı sonlarında Viyana, Paris ve Beyrut'ta yapıldığı gibi suikast dosyasını kapatmıştı (Ayrıntı, Agy, 211-242).

Böylece Türk ulusu, Dışişleri Bakanlığı'nın Başbakan **S. Demirel** için hazırladığı metinde belirtildiği gibi **"bu kıymetli vatan evladının kaybından duyduğu acıyı da göğüsleme"** durumunda kalmıştı. Üstelik, Hollandalı diplomat **Boon**'un umut ettiğinin aksine Ermeni kurtarıcıların intikam duyguları **Carım**'ın katledilmesiyle de tatmin edilmemiş, kinleri sönmemişti. Roma'da **Carım** dosyası kapatılırken 2 Haziran 1978'de bir başka Avrupa başkentinde Madrit'te yeni bir suikast dosyası açılmıştı. Türk Büyükelçisi **Zeki Kuneralp**'in eşi **Necla Kuneralp** ile Emekli Büyükelçi **Beşir Balcıoğlu**, Ermeni teröristlerin kurşunlarıyla öldürülmüşlerdi. O gün saat 10.20 sularında makam arabasıyla elçiliğe dönmekte olan **Bayan Kuneralp** ve eniştesi **Balcıoğlu**, elçiliğe yakın bir yerde otomobilin yavaşlamasından yararlanan suikastçilerin açtığı ateş sonucunda olay yerinde yaşamlarını yitirmişlerdi. Ağır yaralanan İspanyol uyruklu şoför de daha sonraki günlerde hayatını kaybetmişti. 3 kişi oldukları belirlenen suikastçilerin arabadaki **Balcıoğlu**'nu Büyükelçi **Zeki Kuneralp** zannettikleri açıktı. Onlar cinayeti işledikten sonra yaya olarak kaçmışlardı. O gün akşam **Agence France Press**'ten büyükelçiliğe telefon edilerek suikasti **Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları**'nın üstlendiği bildirilmişti.

1973'ten başlayarak süregelen bu cinayetler sonrasında artık klasikleşmiş bir cenaze töreni de oluşmuştu. Madrit'ten getirtilen cenazelerden **Necla Kuneralp** İstanbul'da, **Beşir Balcıoğlu** ise Ankara'da toprağa verilmişlerdi. Öte yandan eskilerinden pek farklı olmayan bir dizi kınama mesaj ve yazıları da yayımlanmıştı. O günlerde Dışişleri Bakanı **Gündüz Ökçün**'le birlikte New York'ta bulunan Başbakan **B. Ecevit**, basına verdiği demeçte, bu insanlık dışı olayların devamını 'çağımızın büyük yarası' olarak nitelendirmiş ve yurt dışındaki temsilciliklerin korunması için gereken önlemlerin alınacağına ilişkin olarak da şunları söylemişti:

"Yurt dışındaki temsilciliklerimizin güvenlikleri ile ilgili önlemleri etkinleştirmek üzere bundan bir süre önce bir çalışmayı başlatmıştım. Yabancı uzmanlardan da yararlanılarak sürdürülen bu çalışma kısa sürede sonuçlandırılacaktır."

Gerçekten de o zamana kadar başvurulan önlemler daha da sıkılaştırılmış, temsilciliklere merkezden gönderilen koruma polislerinin sayısı artırılmış ve binalara giriş çıkışlar kontrol altına alınmıştı. Yalnız suikastlerde ortaya çıkan bir olgu-

ya Ankara'dan çare bulmanın olanağı da yoktu. Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri yıllardır hep dış temsilcilikleri saldırılara karşı korumak için önlem almaya çalışmıştı; ancak Viyana dışındaki suikastlerin hepsi de elçilik binalarının dışında, ona yakın yerlerde, sokakta işlenmişti. Sokaklarda güvenliği sağlamak da kuşkusuz o ülkelerdeki yönetimlerin görev ve sorumlulukları içerisindeydi.

İspanyol hükümeti de öteki hükümetler gibi davranarak yayımladığı bildiri ile bu "**hunhar cinayeti en enerjik biçimde kınadığını**" belirtmiş ve "**suçluların teşhis edilerek tutuklanmaları için gereken tedbirlerin alınacağını**" açıklamıştı. Fakat soruşturma sonucunda katiller yine bulunamamıştı. Madrit soruşturmasının Viyana, Paris ve Vatikan soruşturmalarından tek farkı, buna ilişkin tutanakta 3 suikastçinin Ermeni olduklarının ve bunların Fransa'dan geldiklerinin belirtilmesi olmuştu. Bu sonuçla, Madrit suikasti de '**faili meçhul cinayetler**' dizisindeki yerini almıştı (Ayrıntı, Agy, 245-265).

Ermeniler, Avrupa'da giriştikleri suikastlerin hiçbirinde eylemcilerin yakalanmamasından ve üstelik bu girişimlerin kimi çevrelerde kendi amaçları doğrultusunda yorumlanmasından yararlanarak 16 ay bekledikten sonra yeniden harekete geçmişlerdi. Bu defa seçtikleri merkez Hollanda'nın Lahey kenti, kurbanları da Büyükelçi **Özdemir Benler**'in oğlu üniversite öğrencisi **Ahmet Benler** olmuştu. Bu olayın içinde yaşayan **Bilal Şimşir**'in çok yerinde olarak belirttiği gibi, "Ermeni teröristler suikast için demokratik batı ülkelerini seçiyorlardı; çünkü oralarda yaptıkları yanlarına kalıyordu. O ülkelerde lojistik destek buluyor, suikast düzenliyor ve sonra kolayca sırra kadem basıp kayıplara karışıyorlardı."

Ahmet Benler, 12 Ekim 1979 Cuma sabahı 09.45'te üniversiteye giderken büyükelçiliğin yakınındaki trafik lambasında arabasına yaklaşan bir kişinin açtığı 5-6 el ateş sonucu ölmüştü. Yöntem bundan önceki cinayetlerin aynı idi. Önceki suikastlerde olduğu gibi olaydan sonra bir ajans merkezine telefon eden meçhul kişi, cinayetin **Ermeni Adalet Komandoları** tarafından işlendiğini söylemişti. Hollanda hükümeti bu "**alçakça saldırıyı dehşetle karşıladığını**" bildirmiş, Türk hükümeti de katillerin yakalanması için gerekli girişimlerde bulunmuştu. Dışişleri Bakanı **Gündüz Ökçün**, yeni saldırıların önünün ancak suçluların ele geçirilmesiyle kesilebileceğini belirtmişti. Başbakan **Ecevit** ise Büyükelçi Benler'e gönderdiği başsağlığı telgrafında, "**Allahtan oğlunuza rahmet, sizlere tahammül gücü dilerken, yurt dışında devletimizi temsil görevini şerefle yerine getiren diplomatlarımızı ve ailelerini ulusumuzun düşmanlarından ve insanlığını unutmuş kimselerin cinayetlerinden korumasını diliyorum**" demişti! Bu sözler kuşkusuz bir çaresizliğin yansıması demekti. Güçlü Türkiye Cumhuriyeti kendi aleyhine olarak Lübnan'dan başlayarak dış ülkelerde oluşturulan düşmanca cepheyi izlemekte yetersiz kalmıştı. Düşmanca fikir ve örgütlere karşı savaşım hep içe dönük olarak sürdürülmüştü. '**Komünizmle mücadele**' adı altında yurt içinde bir dizi tutuklamalar yapılır, soruşturmalar yürütülürken, yurt dışında Türkiye aleyhine hazırlanmakta olan eylemler ve tuzaklar hakkında gerekli bilgiler edinilememişti.

Bu yüzden Lahey'de de cinayetin arkasından Hollanda yayın organlarının senaryosu sahneye konulmuştu. O gece bir televizyon programına katılan Amsterdam Üniversitesi'nden bir profesör, Türklerin biri 1895'te diğeri 1915'te olmak üzere Ermenilere karşı iki '**katliam**'da bulunduklarını öne sürmüş ve son suikastleri Ermeni gençlerinin olup bitenleri dünyaya duyurmak istemelerinin doğal bir sonucu saymıştı. Bununla birlikte Hollanda polisi soruşturmayı suçlunun Ermeni olduğu varsayımıyla yürütmüş, yine de suikastçiyi saptayamamıştı. Aradan 6 ay geçtikten sonra Lübnan pasaportlu **Mustafa Hassan Ammar** adlı birisi ABD'de sanık olarak yakalanmıştı. Bunun üzerine 12 Kasım 1979'da yeniden Başbakanlığa atanan **S. Demirel** kabinesinin Dışişleri Bakanı **Hayrettin Erkmen** Hollanda Dışişleri Bakanı'na, elde ettikleri bu sonuçtan ötürü teşekkürlerini bildirmişti. Hollanda'ya gönderilen sanık **Ammar** yargılanmış fakat delil yetersizliğinden beraat etmişti. Hollandalı savcının Yüksek Mahkemeye yaptığı itiraz da sonuçsuz kalmış, beraat kararı onanmıştı. Böylece dizi suikastlerde ele geçirilebilen tek sanık da Türkiye'de yeni bir askeri darbenin yapıldığı 12 Eylül 1980'de sanık olmaktan kurtulmuştu.

Lahey suikastinden 2 ay 10 gün sonra ve henüz Hollanda polisinin açtığı soruşturma sürerken Ermeni teröristler yüzlerini yine Fransa'nın başkentinde, Paris'te göstermişlerdi. Bu kez Türk Büyükelçisini değil Turizm ve Tanıtma Müşaviri **Yılmaz Çolpan**'ı hedef almışlardı. **İsmail Erez**'le şoförünün öldürülmesinden 4 yıl sonra, genç Türk temsilcisi **Çolpan** kentin ünlü **Champs-Elysee** caddesinde Noel alışverişine çıkmış olanların gözleri önünde katledilmişti. Ermenilerin bu tür cinayetlerde uyguladıkları yöntemle **Çolpan**'ın yanına yaklaşan esmer, kıvırcık saçlı bir kişi tabancayla 3 el ateş ettikten sonra yan sokaklardan birine saparak izini kaybettirmişti. Cansız olarak yere yığılan **Yılmaz Çolpan**'ın cenazesi de Ankara'ya getirilerek hazin bir törenden sonra gömülmüştü.

Çolpan'ın eşini kabul eden Başbakan **Demirel** bu suikastlerin ulusal bir dava halini aldığını belirtmiş ve bunların cevapsız kalmayacağını vurgulayarak şunları söylemişti:

"Dava Türk milletine yönelmiş bir ihanetin cevapsız kalmaması davasıdır. Dökülen kan yerde kalmayacaktır ve Türk milletini temsil edenlere, onun fertlerine, vatandaşlarına böyle alçakça kurşun sıkan eller, bir gün nasıl olsa kırılacaktır."

Demirel bundan 3 yıl önce de **Taha Carım**'ın katledilmesi üzerine benzer bir tepki göstererek **"Bu cinayeti işleyenlerin yanına bırakamayız!"** demişti. Ama suikastçiler bulundukları yerlerde ellerini kollarını sallayarak rahatça gezmişler, yeni cinayet planları hazırlayıp uygulamaya devam etmişlerdi. Aslında o yıllarda yurt içinde işlenen cinayetlerden sonra verilen demeçlerde hep **"Bu kan yerde kalmayacak! Öcünüz alınacak!"** sözleri bir slogan halinde yinelenir olmuştu. **Uğur Mumcu**'nun **"Bu Cinayetler Hepimizin Gözünü Açmalıdır!"** başlıklı yazısı da (Cumhuriyet, 24 Aralık 1979) yetkililerin gözlerini açsa bile sonuç almaya yetmemişti.

12 Eylül 1980 darbesi yaklaşırken Türk Dışişleri mensuplarına yönelik Ermeni saldırılarının sonuncusu Ege'nin öte yakasında Yunanistan'ın başkenti Atina'da meydana gelmişti. Büyükelçilik İdari Ataşesi **Galip Özmen** ile kızı **Neslihan**, 31 Temmuz 1980 Perşembe günü teröristlerin kurşunlarıyla can vermişlerdi. O gün eşi ve çocuklarıyla deniz kıyısında bir gezintiye çıkan **Özmen**, evlerine dönüp arabasını park ederken silahlı saldırıya uğramıştı. Ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılan **Özmen** ve kızı hayata gözlerini yummuşlardı. Saldırgan kaçmış ve yine kurala uyularak o akşam elçiliğe yapılan telefonda **Ermenistan'ın Kurtuluşu** adlı örgütün suikasti kabul ettiği bildirilmişti!

Dışişleri Bakanlığı yayımladığı bildiride, bir aileyi topluca yok etmeye yönelik bu saldırıyı, '**insanlık ilkelerini hiçe sayan, bu ilkeleri pervasızca çiğneyen bir hareket**' olarak nitelemiş ve Türk Dışişleri mensuplarının tüm bu saldırılara karşın '**metanet, vakar ve vazife bilinci içinde görevlerini sürdüreceklerini**' belirtmişti. Başbakan **Demirel**, şehit **Özmen**'in eşine gönderdiği mesajda **"Dökülen kan yerde kalmayacaktır!"** vaadini tekrarlamıştı. CHP Genel Başkanı **Ecevit** de **"İçeriden ve dışarıdan ulusumuza yöneltilen hainee saldırılar, tertipler, Türk ulusunun gücü karşısında etkisiz kalacaktır"** demişti. Cenazeler Ankara'ya getirildiğinde yapılan törende de Dışişleri Bakanı **Hayrettin Erkmen "Türk milleti kendisine hizmet eden evlatlarına kıyan canileri hiçbir zaman unutmaz ve affetmez; günün birinde hesabını almasını bilir!"** diye konuşmuştu (Agy, 315-336).

Atina suikastinin failleri de bulunamamıştı. 1973 başlarından 1980 Temmuzuna kadar geçen 7 yıl içerisinde Türk temsilcilerine karşı 9 suikast yapılmış ve bu cinayetlerde biri emekli, 4 büyükelçi, 2 konsolos, 1 başkâtip, 1 ataşe, 1 müşavir, 1 büyükelçi eşi, 1 şoför ve 2 çocuk hayatlarını kaybetmişlerdi. Cinayet dosyalarının hepsi de '**faili meçhul!**' olarak kapatılmıştı. Türkiye'nin dış temsilciliklerinde görev alanlar büyük bir cesaret, gerçek bir özveri ile görevlerini sürdürmüşlerdi. Ama akıtılan kanlar hep yerlerde kalmış, hesap sorulamamıştı. Üstelik **12 Eylül Darbesi**'nden sonra Ermeni suikastçilerin eylemleri daha da artmış ve akıtılan kanlara yeni kanlar eklenmişti. 1980'den 1985'e kadar geçen 5 yıl içinde bu suikastlere 17'si daha eklenmiş, bunların yanı sıra bir dizi saldırılarda da bulunulmuştu.

3- CHP'DE 'ORTANIN SOLU'NDAN 'DEMOKRATİK SOL'A

S. Demirel'in kurduğu 4 ortaklı **Milliyetçi Cephe Hükümeti**, içte ve dışta olumlu olumsuz tüm olgulara karşın milletvekilleri seçimlerinin yapıldığı 1977 Haziranına kadar iş başında kalmıştı. Bu arada Başbakan'ın yeğeni **Yahya Demirel**'in bir yolsuzluğu meydana çıkartılmıştı. Ticaretle uğraşan yeğen **Demirel** düzenlediği sahte faturalarla '**sunta**'ları '**mobilya**' diye ihraç etmiş ve böylece haksız kazanç sağlamıştı. **Demirel**'in Başbakan bulunduğu 1970 başlarında onun

kardeşlerine haksız menfaat sağladığı öne sürülmüş ve bu yüzden hakkında Meclis Araştırması açılmıştı. Ama bundan bir sonuç alınamamıştı. Aradan 5 yıl geçtikten sonra yine onun Başbakanlığında bu kez yeğen **Demirel** ortaya çıkmıştı! Olay belgelerin yayımlanması ile açığa çıktığında '**sunta**' ya da '**mobilya yolsuzluğu**' diye adlandırılmıştı. Başbakan, yeğeninin kendisi dışında bir vatandaş olduğunu öne sürerek olayı küçümsemiş, fakat deliller karşısında **Yahya Demirel** tutuklanarak hakkında dava açılmıştı. Duruşmalara 1976 Nisanında Zonguldak'ta başlanmıştı.

1975 Eylülü başında Diyarbakır'ın Lice ilçesinde olan depremde pek çok hasar meydana gelmiş, 2.000 vatandaş hayatını kaybetmişti. Bir süre sonra bu üzüntüye **Daniş Tunalıgil**'in Ermeni teröristlerce öldürülmesi de eklenmeşti. Ertesi yılın başkentteki 19 Mayıs törenlerinde **Milli Cephe**'nin düşüncesini yansıtan gösterilerle karşılaşılmıştı. Cumhurbaşkanı **Cevdet Sunay** ile Genelkurmay Başkanı **Semih Sancar**'ın katıldıkları kutlama töreninde Milli Selamet yanlıları '**Tekbir**' getirmişler, MHP'liler de **"Başbuğ Türkeş!"** diye slogan atmışlardı. Bunun üzerine **Sunay** ve **Sancar** stadyumu terk etmişlerdi. Öte yandan üniversite ve yüksekokullarda sağ-sol gruplar arasında çatışmalar görülmeye başlanmıştı. Başbakan **Demirel**, **"Üniversite olayları cinayet halini aldı. Bu olayların kökünü kurutacağız!"** derken İstanbul Teknik Üniversitesi'ni basan sağcı militanlar öğrencilerden birini sınıfta tabanca ile öldürmüşlerdi (29 Mayıs 1976). Bu yüzden yönetim kurulu üniversiteyi süresiz olarak kapatmıştı.

Bu arada siyasal partiler alanında da yeni gelişmeler ve dalgalanmalar olmuştu. Yukarıda belirttiğimiz gibi **12 Mart Muhtırası**'ndan sonra Anayasa Mahkemesi, Türkiye İşçi Partisi'ni kapatmıştı. Genel Başkan **Behice Boran** ile yöneticilerden bir kısmı hakkında da dava açılmıştı. Sıkıyönetim Mahkemesi'nde görülen dava sonunda **Boran** ile arkadaşları 12.5-15 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmıştı. Ancak **Ecevit**'in başkanlığındaki CHP-MSP ortak hükümeti döneminde 1974'te çıkartılan **af yasası** ile onlar da affedilmişlerdi. Böylece 30 Nisan 1975'te Türkiye İşçi Partisi'ni ikinci kez kurmuşlardı. **Boran** yeniden Genel Başkan olurken Genel Sekreterliğe **Nihat Sargın** getirilmişti. TİP süratle örgütlenerek 1977 seçimlerine hazırlanmaya başlamıştı.

a) Yeni ve Ayrıntılı Bir Parti Programı

Ortanın solu kavramıyla 1973 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan CHP'nin, MSP ile kurduğu ortak hükümette Kıbrıs Türklerinin can ve mal varlıklarını koruma gibi yılların ötesinden gelen soruna çözüm getiren bir başarı kazanmasına karşın, hükümetten ayrılma gereğini duyması parti içinde yeni tartışmalar doğurmuştu. MSP'ye verilen ödünler ve partinin yönetim biçimi üzerinde başlayan tartışmalara **demokratik sol** gibi yeni bir kavram da eklenince görüş ayrılıkları sürtüşmelere dönüşmüştü. İki yılda bir yapılan Kurultay yaklaşırken CHP'nin

ortanın solcuları ile **demokratik solcular** diye 2 gruba ayrıldığı izlenimi yaygınlaşmıştı. **Demokratik sol** kavramı ilk kez **İsmet İnönü** henüz Genel Başkan iken 20-22 Kasım 1970'te İstanbul'daki bir toplantıda ortaya atılmıştı. MSP ile ortaklığın bozulmasından sonra ise 27-30 Ekim 1974'te Ankara'da **İkinci Demokratik Sol Düşünce Forumu** düzenlenmişti. Böylece partideki tartışmalar **demokratik sol**'un ne olup olmadığı üzerinde yoğunlaşmıştı. Kurultay öncesinde toplanan **Gençlik Kurultayı**'nın kavgalı bir tartışma ortamında geçmesi gerginliği daha da artırmıştı. Ancak Parti Meclisi üyelerinin saptanmasında İl Başkanlarının görüşleri doğrultusunda bir puanlama yönteminin kabul edilmesi tarafları bir ölçüde de olsa yatıştırmıştı.

CHP'nin 14 Aralık 1974'te toplanan XXII. Kurultayı işte bu ortam içinde çalışmalara başlamıştı. Genel Başkan **Bülent Ecevit**, MSP ile ortaklığın bozulmasına ilişkin görüşlerini belirttikten sonra parti içindeki gruplaşmanın düşünce ayrılığından değil, görev yarışından doğduğunu öne sürmüş ve **demokratik sol** kavramı üzerinde durarak onun ne olduğunu şöyle açıklamıştı:

"CHP'nin demokratik sol tutumu, demokrasiye, özgürlükçü demokrasiye ağırlık veren bir sol tutumdur. Klasik özgürlükçü demokrasiden de bir bakıma daha ileri bir aşamadır. Çünkü demokrasiye ekonomik ve sosyal alanlarda da gerçeklik kazandırmayı öngörür. Bunun için de milli egemenlik kavramını halk iktidarı kavramıyla bütünleştirir. Halk iktidarıysa, ancak halkın ekonomik gücünün artmasıyla, bireylerin veya varlıklı zümrelerin ekonomik gücünden daha üstün hale gelmesiyle sağlanabilir.

Bizim demokratik sol anlayışımıza göre, bunu sağlamanın yolu tüm üretim araçlarını kamulaştırmak değildir. Özellikle Türkiye gibi gelişme halindeki bir ülkede elbette buna bir ölçüde gerek vardır. Ama bunun ölçüsünü özgürlükçü demokrasiye gölge düşürmeyecek bir noktada tutmak gerekir. Dünyadaki açık ve kesin örneklerinden görüyoruz ve biliyoruz ki bütün üretim araçlarının devletleştirildiği ülkelerden hiçbirinde bizim benimsediğimiz anlamda özgürlükçü demokrasi gerçekleşmemiştir. O ülkelerde halk iktidarı değil, halkın üstünde bürokratlar iktidarı oluşabilmiştir...

Bizim demokratik sol anlayışımız, ekonomik güçle siyasal güç ayrılmazlığı noktasından hareket eder. Ekonomik güç devlette yoğunlaşmışsa, siyasal güç de devlette yoğunlaşır. Ekonomik güç özel sektörde yoğunlaşmışsa siyasal güç de özel sektörde yoğunlaşır. Biz elbette özel sektöre de hak tanırız, devlete de ekonomiye ve topluma yön verebilmesi için gerekli hakları ve yetkileri tanırız. Fakat hepsinin üzerinde halk olmalıdır, hepsi halkın gözetiminde ve denetiminde olmalıdır. Kısacası iktidarda halk olmalıdır... Bu da ancak halkın en büyük en etkin ekonomik güç durumuna gelmesiyle gerçekleşebilir. Biz onu sağlamaya çalışıyoruz. Onun için halk sektörünü gerçekleştirmeye

raşıyoruz... Onun içindir ki, öteden beri söylediğim gibi bizim solculuğumuzun sınırını halk çizer ve çizecektir." (BİLA, 291 vd.)

Kurultay, Genel Başkan **Ecevit**'in bu görüşlerini benimsemiş ve yayımlanan bildiride **'CHP'nin Demokratik Sol bir parti olduğu'** belirtilmişti. Yine de **demokratik sol**'un ne olup olmadığı konusundaki tartışmalar bir sonraki kurultaya kadar sürdürülmüştü. 12 Ekim 1975'te yapılan milletvekili ara ve 25 ildeki senato yenileme seçimlerinde CHP'nin oy oranını % 8 artırmasına karşın AP'nin gerisinde kalması parti içi mücadeleyi daha da artırmıştı. İç ve dış sorunların ağırlığına karşın ana muhalefet partisi olarak gereken etkinliğin gösterilememesi basında da eleştirilere yol açmıştır. Örneğin **Uğur Mumcu**, devam eden anarşik olaylarda gençler öldürülürken 190 milletvekili ile **'cephe iktidarını hallaç pamuğu gibi atacak güçte'** olan CHP'nin böyle davranmasını yererken, **"CHP, üzerindeki ölü toprağını silkmeli ve cephe sorumlularından kanlı mezar taşlarının hesabını sormalıdır"** demekte idi (Cumhuriyet, 7 Ocak 1976). Parti içinde biri genel sekreter **Orhan Eyüboğlu**, ötekisi de genel sekreter yardımcısı **Deniz Baykal**'ın temsil ettiği iki grup arasındaki çekişme, mart başında **Deniz Baykal** ve arkadaşı 4 üyenin Merkez Yönetim Kurulu'ndan istifasıyla su yüzüne çıkmıştı. Bu sırada parti gençlik kollarınca hazırlanan ve CHP dışındaki solu suçlayıcı nitelikte olan gizli bir raporun basında yayımlanması da gruplar arasındaki sürtüşmeleri ve partiye yönelik eleştirileri çoğaltmıştı. Bu durum karşısında Genel Başkan **Ecevit**, söz konusu raporun CHP'nin resmi görüşü olmadığını açıklamak gereğini duymuş, Merkez Yönetim Kurulu da bir bildiri yayımlayarak raporun kendilerinin bilgisi dışında ve bir tartışma metni olarak hazırlandığını öne sürmüştü. Giderek parti içinden **Ecevit**'e de eleştiriler yöneltilmiş ve onun zengin işverenlerle, çok uluslu şirketlerin temsilcileriyle görüşmesinin doğru olmadığı savunulmuştu. Bu eleştirilere yanıt veren **Ecevit**, bir genel başkanın gerekli gördüğü her kişiyle görüşebileceğini belirtmiş ve Şili devriminin öncüsü **Allende**'nin kısa sürede toplumun çeşitli kesimlerinden gelen bir muhalefetle karşılaşıp öldürülmesini anımsatırcasına şöyle demişti: **"Bir genel başkan kiminle konuşup konuşmayacağını bilmiyorsa onu yerinden indirirsiniz. Ayrıca ben hasmımı bilmek zorundayım. Bir Ailende olmak istemem. Düzeni değiştirirken çarkı durdurarak değil, çark dönerken değiştireceğim."** (BİLA, 303)

Ecevit'in **Ailende** benzetmesi, AP lideri **Demirel**'e de bir yanıt niteliği taşımaktaydı. Bilindiği gibi Şili'de 1970'te oluşturduğu bir sol birlikle seçimleri kazanıp Cumhurbaşkanı olan **Gossens Ailende** kökten bir devrim hareketine giriştiğinde değişik kesimleri karşısında bulmuştu. Aşırı sağ giderek artan şiddet hareketlerine başvururken aşırı solun kışkırtmaları orta sınıfı da tedirgin etmişti. Sonunda 1973'te Gnl. **Augusto Pinochet**'nin giriştiği askeri darbede başkanlık sarayı kuşatılmıştı. Atılan bombalara karşın teslim olmayan **Ailende** de bu arada öldürülmüştü. **'Sol'a karşı milli cephe'** hükümetini kurmuş olan **Demirel**, **Ecevit**'e 'İkinci Allende' demekle onun da sonunun iyi olmayacağını anlatmak istemekteydi.

CHP, 1976 Kurultayına bu tartışma-gruplaşma ortamında, üstelik, çok kapsamlı bir tüzük ve program değişikliği ile gitmişti. XXIII. Kurultay 27 Kasım 1976'da Atatürk Spor Salonu'nda toplanmıştı. Toplantıya çoğu **sosyal demokrat** ya da **sosyalist** olan 18 yabancı parti temsilcisinin de katılması dikkatleri çekmişti. 1.535 delegenin bulunduğu kurultayı açan **Ecevit** yaşanılan bunalımın toplumsal değişikliğin siyasal görüşlere henüz yansımamış olduğundan kaynaklandığını öne sürerek görüşlerini şöyle açıklamıştı:

"Eski dengeyi ve bozuk düzeni sürdürmek isteyen kimi çıkar çevreleri, toplumsal değişimin siyasal iktidara yansımasını önlemek için son ve umutsuz savaşlarını veriyorlar. Bunun için silah kullanıyorlar; kan döküyorlar, okulları basıyorlar, gençlerin, çocukların kafalarını kontrol altına almak istiyorlar. Bugünkü bunalımın temel nedeni budur.

Ekonomik anlamda sağ, kafatasçılık anlamında sağla uzun süre bir kefede barınamaz. Çünkü çağımızda ekonomik sağ, bırakınız kafatasçılık milliyetçi olamaz. Çünkü çağımızda kapitalizmin milliyeti kalmamıştır. Çağımız uluslararası kapitalizm çağıdır."

Parti içi çekişmelere son verilmesini isteyen **Ecevit**, temel ideolojik ayrılıklar olmadıkça bu tartışmalar karşısında tarafsız kalacağını ama susmayacağını da eklemişti. Partide bir iç bunalım olup olmadığı yolunda hararetli tartışmalar yapılmış ve sonunda seçimlere geçilmişti. **B. Ecevit** 1.324 oy alarak yeniden Genel Başkan seçilmişti. Genel Yönetim Kurulu üyeliklerinde ise **Orhan Eyüboğlu-Turan Güneş** ikilisinin bulunduğu liste ile **Deniz Baykal**'ın başını çektiği liste yarışmıştı. Sonunda az farkla da olsa birinci liste kazanmış ve Genel Sekreterliğe yeniden **Eyüboğlu** getirilmişti.

XXIII. CHP Kurultayı'nın en büyük özelliği, **demokratik sol** kavramının ve bu doğrultuda hazırlanmış olan tüzük ve program değişikliklerinin kabul edilmesi, ayrıca **Sosyalist Enternasyonal**'e katılmanın kararlaştırılması olmuştu. Tüzük değişikliği ile partinin örgütlenme sistemi yeniden düzenlenmiş, merkezde iki ayrı kurul yerine 21 üyeli Genel Yönetim Kurulu oluşturulmuş, Genel Sekreter yardımcılarının sayısı 4'e çıkartılmıştı.

Asıl büyük değişiklik parti programında yapılmıştı. Bu değişiklik, **Bila**'nın deyimiyle '**partinin son 10 yılda geçirdiği hızlı değişimin belgelenmesi**' demekti (Agy, 307). Çok ayrıntılı olarak hazırlanan programda ilk göze çarpan, programın "**Cumhuriyet Halk Partisi Demokratik Sol Bir Siyasal Partidir**" nitelemesi ile başlaması ve hemen bunun arkasından partinin 1931'den beri ana ilkeler kabul ettiği **6 ilke**'nin üstüne **6 kural**'ın getirilmesi idi. Bu ilk bölümde söz konusu kural ve ilkeler şöyle belirtilmişti:

"Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokratik Sol tutumu, bu amacın ve inancın gereği olarak, ÖZGÜRLÜK, EŞİTLİK, DAYANIŞMA, EMEĞİN ÜSTÜNLÜĞÜ, GELİŞMENİN BÜTÜNLÜĞÜ, HALKIN KENDİNİ YÖNETMESİ kurallarına dayanır. Cumhuriyet Halk Partisi, bu kurallara ve halkın istek ve özlemlerine uygun bir toplum düzeniyle amacına ulaş-

mak üzere çağın gereklerini ve toplum koşullarını göz önünde tutarak çizdiği çizgi doğrultusunda ve toplumsal değişime göre geliştirdiği tutumunda, CUMHURİYETÇİLİK, MİLLİYETÇİLİK, HALKÇILIK, DEVLETÇİLİK, LAİKLİK, DEVRİMCİLİK ilkelerine bağlı kalır."

Yeni programda söz konusu **6 ilke** de yeniden ve daha ayrıntılı olarak tanımlanmıştı. Ancak bu yola gidilirken, ilk kez 1931'de yapılan ve 1947 Kurultayında kimi değişiklikler getirilen eski tanımlamalardan yer yer uzaklaşılmıştı. En çok tartışılan ilkelerden olan **devletçilik, laiklik** ve **devrimcilik** ilkeleri için 1935'teki Türkçeleştirme sonunda saptanan metin ile bu son programdaki tanımlar arasındaki karşılaştırma değişikliği daha somut olarak göstermektedir:

Devletçilik - 1935 Programında: "Özel faaliyet ve çalışma esas olmakla beraber, en az zamanda ulusumuzu genliğe (refaha) ve yurdu bayındırlığa kavuşturmak için, genel ve yüksek yararların gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda, devleti eylemli surette ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır.

Devlet, doğrudan doğruya ekonomik girişimlerde bulunmakla beraber, özel girişimlere önverir ve yapılmakta olan işleri düzenler ve kontrol eder. Devletin doğrudan doğruya hangi ekonomik girişimlerde bulunacağını, ancak ulusal, yüksek yararlar gösterir. Bu lüzum üzerine devletin doğrudan doğruya kendi yapmaya karar verdiği iş, eğer özel bir girişimci elinde bulunuyorsa, onun alınması ancak özgü bir kanun çıkarmaya bağlıdır. Bu kanunda özel girişimcinin uğrayacağı zararın devlet tarafından ödeme şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz."

1976 Programında: "Cumhuriyet Halk Partisi Devletçidir. Siyasal gücün tek bir odakta veya belli kurumlarda yoğunlaşmadığı, topluma dengeli olarak dağıtıldığı ve tüm yurttaşları simgeleyen, tümüyle ulusun istencini yansıtan bir devlet kavramını benimser.

Ülkenin bütünlüğünü ve güvenliğini, ulusun bağımsızlığını ve birliğini, toplumun gönencini ve dirliğini, her yurttaşın özgürlüğünü ve eşitliğini gözetmek üzere oluşan Devlet gücünün hakça ve dengeli bir yetki bölüşümüyle kullanılmasını ve denetlenmesini gerekli görür.

Devlet işleyişinde halkın etkinliğini artırarak yönetenle yönetilen ikiliğinin giderilmesi ülküsüne yönelir.

Ulusal bağımsızlığın ve egemenliğin, sağlam siyasal ve ekonomik temellere dayanmasından, kişinin özgürlüğünden, güvenliğinden ve yaşam koşullarının iyiliğinden, yurttaş eşitliğinin korunmasından, toplumun esenliğinden ve uyumundan, gelişmenin sürekliliğinden, hızlılığından ve hakçalığından, doğal kaynakların ulusal egemenliğe, tüm üretim araçlarının ve mülkiyetin toplum yararına ve emeğin üstünlüğü ve gelişmenin bütünlüğü kurallarına uygun biçimde değerlendirilmesinden Devleti sorumlu sayar.

Devletin ekonomiyi güçlendirmek ve toplum yararına düzenlemek, insanca ve hakça gelişmeyi hızlandırma ve demokratik plan disiplini sağlayabilmek için gerekli yetkilerle donatılmasını, gereken ekonomik işletmeleri kurup işletmesini

ister. Bu yetkileri kullanırken ve bu kuruluşları işletirken Devletin, demokratik ilke ve yöntemlere ve halkın kendini yönetmesi kuralına uymasını sağlar."

Laiklik - 1935 Programında: "Parti, bütün kanunların, tüzüklerin ve usullerin yapılışında ve uygulanmasında en son kanunların, tüzüklerin ve yüzyılın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir.

Din, bir vicdan işi olduğundan parti, dini, dünya ve devlet işleri ile siyasadan ayrı tutmayı, ulusumuzun çağdaş sosyallik yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar."

1976 Programında: "Cumhuriyet Halk Partisi Laiktir. Dini devlet işlerinden ayrı tutar. Devleti dinsel inançlara karıştırmaz, fakat inanç özgürlüğünü korumakla ödevli kılar. İnanç özgürlüğünü kişinin kutsal ve dokunulmaz hakkı sayar.

Dinin baskı unsuru olmasına da, din duygusunun ve dinsel inançların baskı altına alınmasına da karşı çıkar.

Toplumda inanç özgürlüğünün düşünce özgürlüğünü sınırlamayacak, düşünce özgürlüğünün de inançlara saygısızlık doğurmayacak biçimde kullanılmasını ister. İnanç özgürlüğüyle düşünce özgürlüğünün birarada olmasını, bağnazlıktan uzak ve gelişmeye açık sağlıklı ve özgür toplumun gereği sayar.

Din, mezhep ve inanç ayrılıklarının eşitsizlik ve ayrıcalık etkeni olmamasını, ulusal birliği sarsmamasını gözetir.

İnançların siyasal amaçla veya kişisel etkinlik ya da ekonomik çıkar sağlamak için sömürülmesini, baskı altına alınmasını önlemeyi ve herkesin dinsel veya manevi gereksinmelerini toplumsal gelişmeyle uyumlu olarak karşılayabilmesine yardımcı olmayı Devletin ödevi olarak görür."

Devrimcilik - 1935 Programında: "Parti, devlet yönetiminde tedbir bulmak için dereceli ve evrimsel prensiple kendisini bağlı tutmaz. Ulusumuzun sayısız özverilerle başarmış olduğu devrimlerden doğan ve olgunlaşan prensiplere bağlı kalmak ve onları korumak esastır."

1976 Programında: "Cumhuriyet Halk Partisi Devrimcidir. Toplumsal ve ekonomik düzende ve Devlet yapısında çağın, gelişmenin, insanca ve hakça yaşamanın kaçınılmaz gereği olan değişiklikleri güçleştirici ya da geciktirici etkenleri ve engelleri gidermek veya aşmak için sürekli çaba gösterir.

Halkın ekonomik ve siyasal gücünü artırıcı, yönetim yetkisini ve sorumluluğunu geliştirici kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirir.

Çağımızda gelişmenin gereği olan sanayi devrimini bunalıma yol açmaksızın hızlandırırken, bu devrimin ve ötesindeki ve çağdaş uygarlık düzeyinin üstündeki üretim biçimine ve ilişkilerine toplumu önceden hazırlamaya, zorunlu olmayan evreleri bilimsel, teknolojik ve siyasal atılımlarla aşarak o yöndeki toplumsal dönüşüm sürecini kısaltmaya çalışır.

Bu amaçlara yönelen devrimciliği, sürekli demokratik halk devrimciliğidir.

İnsanca ve hakça ve barışçı amaçlarına, demokrasi ilkelerine ve kurallarına uymayan araçlar ve yöntemler kullanmaz. Halkla birlikte, halktan güç ve yetki

alarak, demokratik hukuk devleti kurallarına bağlı kalarak ve barışçı yöntemlerle devrimciliğini sürdürür."

Bu karşılaştırmadan, 1931/1935'teki tanımlamaların kısa ama daha açık ve kesin olduğu görülmektedir. 1976'da **devletçilik**'in salt bir ekonomik ilke olarak ele alınmadığı ve **devlet** kavramı ile birlikte değerlendirildiği anlaşılmaktadır. **Laiklik** anlayışının din-devlet-siyaset gibi 3 boyutlu halinden yalnızca din-devlet ilişkisine indirgenmesi ise **Devrim Tarihi** dizimizin 4. cildinde belirtildiği gibi partinin 1947 Kurultayında yapılmıştı. **Devrimcilik**'in ilk tanımında **evrimcilik** kesin biçimde reddedilmişken 1976 programında demokrasiyi, sanayi devrimini ve halk sektörünü öngören bir tanımlamaya yönelinmişti. O yıllarda "**Tek yol devrim!**" sloganıyla zorlayıcı bir devrim özlemleri de dikkate alınarak devrimin barışçı yöntemlerle sürdürülmesi gerektiği de belirtilmişti. Kısacası **6 ok/ilke** yeniden tanımlanırken **demokratik sol** anlayışla hareket edilmiş ve günün koşulları dikkate alınmıştı. CHP'nin tümüyle yeni olan 1976 programında tüm konular ve yapılması öngörülen düzenlemeler hep **demokratik sol** açıdan ele alınıp değerlendirilmişti.

Programda gerçekleştirileceği belirtilen başlıca yenilikler ise şöyle özetlenebilir:

Devlet yetkilerini, özgürlükler ve halkın örgütlenmesi açısından sınırlandırmak – Halk sektörü'ne işlerlik kazandırmak – "Toprak işleyenin, su kullananın" ilkesini yaşama geçirmek – Ekonomik, siyasal ve sosyal içerikli bir toprak reformu yapmak – Köy-kent projesini uygulamaya koymak – Kooperatifçiliği yaygınlaştırmak – Kamu görevlilerine sendika kurma ve toplu sözleşme hakkı tanımak – Lokavt yetkisini kaldırmak – Enerji üretim ve dağıtımını devletleştirmek.

CHP XXIII. Kurultaydan, yeni bir programla ve demokratik sol tartışmalara son verip bunu kabul eden bir bütünleşme ile çıkmıştı. Partisindeki dağınıklığı önleyen **Ecevit** Milli Cephe Hükümeti karşısında mücadele vereceği 1977 milletvekili seçimleri için atağa geçmişti. Dağıttığı 'umut'larla kamuoyunun da belirli bir desteğini sağlamış ve **Karaoğlan** diye anılmaya başlanmıştı. Halk içinde halkla bütünleşmeye çalışırken eşi **Rahşan Ecevit** de en büyük yardımcısı olmuştu. Parti olarak kalkınmayı köyden ve köylüden başlatmayı öngörür, **köy-kent** projesini uygulamayı düşünürlerken Bn. **Ecevit**'in kurmuş olduğu **Köylü Derneği** ile bu yolda ilk büyük adımı da atmışlardı. Derneğin amacı "**Köylülerin Anayasal ve yasal haklarını kullanarak, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasını kolaylaştırmayı sağlamak**" diye saptanmıştı. Köylülere ve onların yanında kentlerdeki dar gelirli halka düzenlenen kurslarla değişik alanlarda beceri kazandırmak, öğrencilere parasız eğitim-öğretim vermek ve kooperatifçiliği tanıtarak köylerde yaygınlaştırmak öngörülmüştü. **Köylü Derneği**'nin ilk şubesi 22 Kasım 1975'te Ankara'ya bağlı Orhaniye köyünde açılmıştı. **Rahşan Ecevit** o günkü konuşmasında ülkede meslek sahiplerinin, işçilerin ve işverenlerin örgütlendiklerini, kendi örgütünü kuramayan kesimin ise büyük çoğunluğu oluşturan köylüler olduğunu belirterek, "**Bu dernek, devlet kapısında hakla-**

rınızı aramanıza yardımcı olacak... Davalarımız uğrunda demokratik yollardan mücadelenize destek olacak. Devletin eksik bıraktığı bazı hizmetleri, meslek sahiplerinin yardımıyla köylüye ulaştırmaya çalışacaktır" demişti. Dernek için özel bir bayrak da kabul edilmişti. Kırsal kesimi yansıtsın diye seçilen yeşil zemin üzerine gagasında başak tutan bir beyaz güvercin kondurulmuştu. **Güvercin**, Ecevitler'in evlerinin balkonuna konan sevdikleri bir kuştu. Beyazlığı ve taşıdığı başak ile de **barış**'ın simgesi sayılmıştı. **Köylü Derneği**, kısa sürede yurt düzeyinde pek çok şube açmış ve 1976 Şubatında ilk genel kurulunu yapmıştı. Etkinlikler yurt dışına taşmıştı. Ecevitler'in ABD gezisi sırasında (Ekim 1976) **Köylü Derneği** adına New York'ta '**Şiirlerle Ecevit**' adı verilen bir gece düzenlenmiş ve küçümsenemeyecek bir bağış sağlanmıştı (RAH, 80-87).

Ecevitler, dolaylı yolla da olsa CHP'nin sesini **Köylü Derneği** aracılığı ile kırsal kesime taşırken, tüm okur-yazar kesime seslenebilmek için '**Umut**' adlı bir gazete de yayımlamaya başlamışlardı. İlk sayısı 1 Aralık 1976'da çıkan gazetenin sahipliğini ve başyazarlığını **Rahşan Ecevit** üstlenmişti. Deneyimli bir gazeteci olan **Altan Öymen** de ortaklar arasında yer almıştı. Önceleri 15 günde bir yayımlanan gazete sonradan haftalık olarak çıkartılmıştı. Gazeteye amblem olarak yine **güvercin** seçilmişti. Gazetedeki yazılar kadar adı da dikkatleri çekmişti: **Umut**. Yeni programı, yönetimi ve etkinlikleriyle CHP artık vatandaşa **umut** dağıtır olmuştu. Bu nedenle kentlerde ve kırsal kesimlerde görülür yerlere, tepelere **"Umudumuz Ecevit"** diye yazılmıştı.

CHP açısından yurtta bu olumlu gelişimler sağlanırken Ecevitler gittikleri ABD'de bir suikast girişimi ile karşılaşmışlardı. **Bülent Ecevit**, 1976 Temmuzu sonlarında bazı konuşmalar yapmak ve **Köylü Derneği**'nce düzenlenen şiir gecesine katılmak için Amerika'ya gitmişti. 26 Temmuz akşamı New York'un ünlü Waldorf Astoria otelinde düzenlenen toplantıda konuşmak için eşiyle birlikte oraya gittiklerinde otel önünde toplanan ve aralarında papazların da bulunduğu bir grup Rumun Türkiye ve **Ecevit** aleyhine gösteri yaptıkları görülmüştü. **Bülent Ecevit** Amerikan yönetiminin verdiği korumaların yardımıyla salona girip konuşmasını yapmıştı. Arkasından korumaların uyarılarına karşın, salona giremedikleri için lobide bekleyen Türklerle konuşmak istemiş ve oraya yönelmişti. Ama daha birkaç tümce söylemeden ön sıradaki Türklerin arasına katılmış olan bir kişinin kendisine tabanca uzattığı görülmüştü. ABD'li korumalar **"Tabanca!"** diye bağırarak bir anda suikastçinin üzerine atlayıp tabancasını almışlardı. Ortalık bir anda karışmıştı. Ama balo salonuna alınan **Ecevit** oteli terk etmeyerek bekleyen vatandaşlarıyla konuşmasını sürdürmede ısrarlı olmuş ve yeniden lobiye dönmüştü. Suikastçinin **Stavros** adlı tek kollu bir Rum olduğu anlaşılmıştı. Konuşma salonuna girecekler birer birer aranırken **Stavros** güvenlik görevlilerini atlatmasını bilmişti. Onun **Bülent Ecevit**'ten **Kıbrıs Barış Harekâtı**'nın öcünü almak istediği anlaşılmıştı. Ecevitler şiir gecesine katıldıktan sonra Türkiye'ye dönmüşlerdi. Artık yaklaşan milletvekili seçimleri için son hazırlıklar zamanı gelmişti.

b) CHP ve Atatürk Kalıtı

1965'ten başlayarak arayışlar içerisine giren, ana niteliğine yeni sloganlar bulan, tüzük ve programlarında köklü değişiklikler yapan CHP'nin **Atatürk Kalıtı** konusundaki girişimi ise ilgili kurumlarda tepkiler doğururken toplumca da yadırganmıştı. Bilindiği gibi **Atatürk** vefatından önce kendisinin yazdığı 5 Eylül 1938 günlü **vasiyetname** ile **Türkiye İş Bankası**'ndaki payının yıllık gelirlerinden belirli kişilere ödenecek aylıklar dışında kalanının kurucusu olduğu **Türk Tarih Kurumu** ile **Türk Dil Kurumu** arasında yarı yarıya paylaşılmasını istemişti. Yıllık gelirlerin alınıp dağıtılması görevinin de yine kurucusu olduğu CHP tarafından yapılmasını uygun bulmuştu. Böylece 1939 yılından başlayarak İş Bankası'nca saptanan paralar CHP tarafından bankadan alınarak vasiyetnamede adı geçenlere saptanmış olan aylıklar ödenmiş, geriye kalan miktar da iki kuruma paylaştırılmıştı.

30 yıl boyunca bu uygulamayı yürüten CHP, parti giderlerini karşılamada sıkıntıya düşünce yeni gelir kaynakları bulmaya yönelmişti. Bu arada İş Bankası'ndaki **Atatürk** gelirinden kendisine de pay verilebileceği yolunda ortaya atılan bir sava dayanarak kurumlarla pazarlığa girişmişti. CHP yöneticileri 1969'da **Dil Kurumu** ile **Tarih Kurumu**'na başvurarak söz konusu paranın paylaşımına ortak olmak istediklerini bildirmişlerdi. Kurumlar, **Atatürk'ün vasiyetnamesi**'nde öngörülmemiş olan böyle bir isteği kabul etmeyince de CHP ile aralarında başlayan anlaşmazlık yargıya yansımıştı. Bu da 2 aşamadan geçerek 1978'e kadar sürmüş ve kurumların lehine sonuçlanmıştı.

CHP gelirin paylaşılması konusunda kurumlarla anlaşamayınca **İş Bankası**'ndan sonradan artırılan sermaye karşılığı hisse senetleri gelirinin kendisine verilmesini istemişti. Banka buna uymamış, ancak kurumlara ödenecek parayı vermekten de çekinmişti. Bu durum karşısında kurumlar yargıya başvurmak zorunda kalmışlardı. 29 Mayıs 1969'da açılan dava 1 Nisan 1971'de kurumlar lehine sonuçlanmış ve Yargıtay'ca da onaylanarak kesinleşmişti.

Böyle olmasına karşın CHP, 2 yıl sonra bu kez çok daha önemli bir savla kurumlar ve İş Bankası aleyhine dava açmıştı. Dilekçede, dava konusu, "**Atatürk'ün vasiyetnamesinin amacına uygun biçimde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin tespiti**" (saptanması) olarak belirtilmişti. Böylece **Atatürk**'ün yolundan, devrimlerinden ayrıldıkları suçlaması altında kalan **Dil Kurumu** ile **Tarih Kurumu** kendilerini savunmak durumunda kalmışlardı. Ankara 10. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde başlayan bu ikinci dava da değişik aşamalardan geçerek Yargıtay Genel Hukuk Kurulu'na kadar getirilmişti. Söz konusu kurul 22 Haziran 1977'de, CHP'nin **Atatürk**'ün bankadaki paylarının ancak **çıplak mülkiyeti**'nin sahibi olduğuna, gelirin ise kurumlara paylaştırılması gerektiğine karar vermişti (TDK arşivi).

8 yıl süren dava kurumlara zor dönemler yaşatmış, CHP'ye duyulan ilgiyi de azaltmıştı. Bunların dışında **Atatürk'ün vasiyetnamesi**'ni yorumlama konusun-

da bir kapı da aralanmıştı. 12 Eylül 1980'de yönetime el koyanlar da sözde **Atatürkçülük** adına bu kapıdan bakarak yapılmaması gereken bir davranışla kurumların özerk varlıklarına son vereceklerdi.

4– 1977 MİLLETVEKİLİ VE SENATO YENİLEME SEÇİMLERİ

1977 yılı yaklaşırken CHP'nin iktidara gelme umudu artmıştı. Ülkede ise dünya **petrol krizi**'nin de etkisiyle fiyatlar yine yükselmiş, Türk Lirası değer yitirmiş ve yeniden kanlı anarşik hareketler başlamıştı. Bu ortamda **Milli Cephe Hükümeti** ortakları arasında da görüş ayrılığı ve sürtüşmeler başlamıştı. 11 Ağustos 1976'da Yeşilköy (Atatürk) havaalanını basan 4 Filistinli gerilla 4 kişiyi öldürmüş, 22 kişiyi de yaralamıştı. 19 Eylülde yeni bir uçak kazası yaşanmıştı. THY'ye ait Antalya uçağı Isparta'ya iniş yaparken yakındaki tepeye çarparak düşmüş, 7 personel ile 146 yolcudan kurtulan olmamıştı. Birçok ülkeyi etkileyen **petrol bunalımı** nedeniyle fiyatlar yükselince Türk Lirası da dolar karşısında yeniden değer kaybetmişti. Bu nedenle 1977 Martında **Amerikan Doları**'nın Türk Lirası karşılığı 14.85'ten 17.50'ye çıkarılmıştı. **Alman Markı** da 7.30 lira olmuştu. Öte yandan önlenemeyen öğrenci çatışmaları yüzünden İstanbul Üniversitesi öğretim yılına başlanmasından kısa bir süre sonra süresiz olarak kapatılmıştı. AP'li bir grup genç solculukla suçladıkları **Cumhuriyet** gazetesini basmıştı (19 Mart). Ertesi günü de Buca cezaevinde isyan çıkmış, 20 tutuklu kaçmıştı. Olaylar 1968 Türkiyesini andırır biçimde tırmanmaya yüztutmuştu.

Bu olumsuzluklar sürerken hükümet içinde de sürtüşmeler artmıştı. Batıya yönelmeyi taklitçilik olarak suçlayan Başbakan Yardımcısı **Necmettin Erbakan**. **Avrupa Ekonomik Topluluğu** ile ilişkilerde Başbakan **Demirel**'e karşı çıkar olmuştu. Sonbaharda her iki partinin de genel kongreleri yapılmış ve liderler mevkilerini korumuşlardı. 24 Ekimde **Demirel** yeniden AP Genel Başkanı seçilmişti. Aynı gün toplanan MSP Kongresinde ise '**günah**' diye salona resim asılmamış ve **Atatürk** için saygı duruşunda da bulunulmamıştı. **Laiklik** karşıtı bu davranış basında ve kamuoyunda tepkiler doğurmuş, hükümete yönelik eleştiriler de artmıştı. Kabinedeki uyumsuzluk giderilemeyince de iktidar kanadı erken seçim kararı almayı yeğlemişti. Ana muhalefetteki CHP de seçimlerin yenilenmesini istediğinden TBMM'nin 5 Nisan 1977 günkü oturumunda seçimlerin öne alınarak 5 Haziranda yapılması kararlaştırılmıştı. Anayasa'da yapılmış olan değişikliğe göre senato üçte bir yenileme seçimleri de aynı gün yapılacaktı. Yine Anayasa uyarınca Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarına partili üyelerin yerine tarafsız kişilerin getirilmesi gerektiğinden bu üç Bakanlığa bağımsız milletvekili ve kontenjan senatörlerinden yeni Bakanlar atanmıştı. Bu arada Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı CGP'li Dr. **Kemal Demir** de siyasal hayattan çekileceğini bildirerek görevinden istifa etmişti.

CHP bu seçimlerde seçmenin karşısına **demokratik sol** kimliği ve **"İktidardan hesap sorulacak"** sloganı ile çıkmıştı. **Rahşan Ecevit**, **Umut** gazetesindeki '**Allah Kadını Cesur Yaratmış**' başlıklı yazısında Türk kadınını, korkmadan sandık başına gitmeye çağırırken şunları vurguluyordu:

"Hepsi CHP'ye umut bağlamış. O umutla çıkıyorlar yol boyuna. O umutla meydanları dolduruyorlar. O umutla bekliyorlar 5 Haziranı.

5 Haziran günü hiçbir güç, hiçbir gözdağı alıkoyamayacak onları sandık başına gitmekten. Hiçbir güç, hiçbir gözdağı yıldıramayacak gönüllerince oy vermekten onları." (RAH, 97)

Gerçekten de CHP mitinglerinde her yerde meydanlar dolmuştu. Ama **Ecevit**'e ve onu dinleyen topluluklara saldırılar da birbirini izlemişti. CHP seçim otobüsü Niksar'da (Tokat) AP ve MHP'lilerin silahlı saldırısına uğramıştı (20 Nisan). **Ecevit** ancak otobüsün içine yatarak yaralanmaktan kurtulabilmişti. Bir hafta sonra **Şiran**'da da (Gümüşhane) bir saldırıyla karşılaşılmıştı. 1 Mayıs 1977'de DİSK'in İstanbul **Taksim** meydanında düzenlediği miting ise kanlı bir biçimde sona ermişti. Çevredeki binaların ve Kültür Merkezi'nin pencerelerinden ve çatılarından açılan ateşler sonucunda bir kısmı ezilerek 34 kişi can vermiş, yüzlercesi de yaralanmıştı. 350 kişi gözaltına alınmış, ancak asıl suçlular saptanamamıştı. İstanbul'un fetih yıldönümü yaklaşırken MSP dışında **Milli Türk Talebe Birliği** de **Ayasofya** önünde bir gösteri yaparak müzenin camiye çevrilmesini istemişti.

29 Mayısta **Ecevit**'e Çiğli (İzmir) havaalanında bir suikast girişiminde bulunulması gerginliği daha da artırmıştı. Havaalanındaki seçim otobüsüne ateş edilmiş, fakat mermi **Ecevit**'e değil, yanı başındaki **Mehmet İsvan**'ın bacağına saplanmıştı. Suçlu diye CHP'li 2 genç yakalanmışsa da onların ateş etmedikleri anlaşılınca serbest bırakılmışlardı. Hastahaneye yatırılan **İsvan**'ın bacağından çıkartılan merminin özel bir kimyasal madde içerdiği belirlenmişti. Bu nedenle **İsvan**'ın İsviçre'de uzun süre tedavi görmesi gerekmişti. Menemen Savcılığı'nca açılan soruşturmada bu özel merminin bir polisin silahından çıktığı anlaşılmıştı ama onun kim olduğu ortaya çıkartılamamıştı. Bütün bu olup bitenler **Ecevit**'in 1977 seçim gezilerinin 1959 sonlarında **İsmet İnönü**'nün gezilerinde görülen saldırıları andıran olaylarla geçmesine neden olmuştu.

5 Haziran 1977 **milletvekilli genel seçimleri**'ne Adalet, Cumhuriyet, Halk, Milli Selamet, Milliyetçi Hareket, Cumhuriyetçi Güven, Demokratik, Türkiye Birlik ve Türkiye İşçi Partisi olarak 8 parti ile 188 bağımsız aday katılmıştı. Seçmen kütüklerinde kayıtlı 21.207.303 seçmenden 15.358.210'u oy kullanmış ve katılma oranı % 72.42 olmuştu. Oylardan 531.028 gibi küçümsenmeyecek bir kısmı geçersiz sayılmıştı. Oyların partilere dağılımı, oranları ve çıkardıkları milletvekili sayıları ise şöyle belirlenmişti (Resmi Gazete, 19 Haziran 1977).

Partiler	Alınan Oylar	% Oran	Milletvekili
CHP	6.136.171	41.4	213
AP	5.468.202	36.9	189
MSP	1.269.918	8.5	24
MHP	951.544	6.4	16
CGP	277.713	1.9	3
DKP	274.484	1.9	1
TBP	58.540	0.4	–
TİP	20.565	0.1	–
Bağımsız (188)	370.035	2.5	4
			450

Bu sonuçlara göre partilerden hiçbiri tek başına hükümet kurabilecek salt çoğunluğu sağlayamamıştı. Ama seçimden başarılı çıkan CHP olmuştu. 1973'te 3.570.583 olan oy sayısını iki katına, oy oranını da % 33.3'ten % 41.4'e yükseltmişti. AP de 3.197.897 oy sayısını artırmış ve oranını da % 7.1 düzeyinde yükseltmişti. Bununla birlikte CHP'nin gerisinde kalmıştı. **Mustafa Timisi**'nin Genel Başkan bulunduğu Türkiye Birlik Partisi ile, 1971'de kapatıldıktan sonra 1975'te **Behice Boran**'ın başkanlığında kurulan Türkiye İşçi Partisi seçimlerde varlık gösterememişlerdi. Onların dışında büyük kayba uğrayan parti **Ferruh Bozbeyli**'nin DP'si olmuş, 1973'teki oylarından yaklaşık bir milyonunu yitirmişti. Söz konusu üç lider de milletvekili seçilememişti. MSP, 4 yıl önceki oy sayısını korumuş, hatta 4000 oy fazla almıştı. Ancak 1973'teki 48 milletvekiline karşılık bu kez onun yarısı olan 24 milletvekilliği kazanabilmişti. **Türkeş**'in liderliğindeki MHP oyunu yaklaşık üçe katlarken **Feyzioğlu**'nun başkanlığındaki CGP'nin oyları yarı yarıya azalmıştı.

1977 seçimlerinin bir başka özelliği kadın milletvekili sayısındaki azalma olmuştu. Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasının ardından yapılan 1935 seçimlerinde TBMM'ye 18 kadın milletvekili girmişti. O tarihten 1977'ye kadar geçen sürede yapılan 11 seçimin hiçbirinde bu sayı aşılamamıştı. Kadın milletvekili sayısı 1946'da 9'a, Demokrat Parti'nin iktidara geldiğinde ise 3'e düşmüştü. 610 milletvekilinin çıkarıldığı 1957 seçimlerinde kadın üye sayısı 4 olmuştu. Bilindiği gibi 1961 Anayasası milletvekili sayısını 450 olarak sınırlamıştı. O tarihten sonraki seçimlerde de kadın üye açısından şu tablo oluşmuştu:

1961'de 3; 1965'de 8; 1969'da 5; 1973'te 6 ve 1977'de 4.

Senato üçte bir yenileme seçimleri'ne gelince, 22 ilde yapılan bu seçimlere Birlik Partisi ile TİP katılmamıştı. 6.800.746 kayıtlı seçmenden 5.019.677'si oy kullanmış, böylece katılma oranı % 73.82 olmuştu. Geçerli oylar ise 4.812.326 olarak hesaplanmıştı. Oylar ve 50 senatörlük şöyle dağılmıştı:

Partiler	Alınan Oylar	% Oran	Senatörlük
CHP	2.037.875	42.3	28
AP	1.842.396	38.3	21
MSP	402.702	8.4	1
MHP	326.967	6.8	-
DKP	107.278	2.2	-
CGP	89.484	1.9	-
Bağımsız (4)	5.624	0.1	-
			50

CHP, Senato seçimlerinde de AP'ye karşı üstünlük sağlamıştı. Ama yine de onun elinde olan salt çoğunluğa ulaşamamıştı. Her iki seçim birarada değerlendirildiğinde ortaya şu gerçekler çıkmıştı: AP'den kopmuş olan Demokratik Parti (DKP) ile CHP'den kopmalarla oluşan CGP'nin silinecekleri artık kesinlik kazanmıştı. Erbakan'ın MSP'si bu kez de üçüncülüğe yerleşmişti. MHP de yükselme çizgisine giren 4. parti olmuştu. Bu tablo, iktidarın en güçlü adayının CHP olduğunu da göstermişti.

C) İKİNCİ MİLLİ CEPHE HÜKÜMETİ VE ECEVİT'İN ÜÇÜNCÜ BAŞBAKANLIĞI

1- CHP AZINLIK HÜKÜMETİ

Cumhurbaşkanı **Korutürk** beklentilere ve demokratik kurallara uyarak yeni hükümetin kurulması görevini 14 Haziranda seçimden birinci olarak çıkan CHP lideri **Bülent Ecevit**'e vermişti. Bu arada seçimlerden 3 gün sonra Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi **Taha Carım**'ın Ermeni suikastçiler tarafından öldürülmesi ülkede büyük bir üzüntü ve tepki yaratmıştı. Yeni hükümet kuruluncaya kadar Başbakanlık görevini sürdüren **S. Demirel**, "**Bu suikasti işleyenlerin yanına bırakamayız**" diye Türk kamuoyunu yatıştırırken, **Ecevit** de kabine kurma çalışmalarına girişmişti. Ancak, seçim sonrası ortaya çıkan tabloda CHP'nin kendisiyle uyum içinde çalışabilecek bir ortak bulması pek güçtü. MSP ile 1974'teki ortaklığın doğurduğu olumsuzluklar o parti ile yeni bir deneyime olanak bırakmamıştı. Sola karşı birlikte hareket eden AP ve MHP ile de ortak bir hükümet kuramayacağını anlayan **Ecevit**, demokrasi ile yönetilen ülkelerde kimi kez başvuru-

lan bir sistemden yararlanarak bir **azınlık hükümeti** kurmaya karar vermişti. Salt CHP'li üyelerden oluşturduğu Bakanlar Kurulu listesini de 21 Haziranda Cumhurbaşkanı'nın onayına sunmuştu. **Korutürk** de yeni hükümetin '**güvenoyu alıp alamayacağının ancak Millet Meclisi'nde tescil edilebileceği** (saptanabileceği) **inancı**' ile hükümet listesini onaylamıştı.

Yeni hükümette var olan Bakanlıkların bir kısmında değişiklik yapılmıştı. Bundan önceki **Demirel** hükümetinde ikinci kez kurulmuş olan **Kültür Bakanlığı** kaldırılarak kültür hizmetleri yine Milli Eğitim içine alınmıştı. Bu nedenle bakanlığın adı **Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı** olarak değiştirilmişti. Ayrıca **Köy İşleri Bakanlığı** da **Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı**'na dönüştürülmüştü. 26 üyeli Bakanlar Kurulu listesinde göre çarpan özelliklerden biri de kabineye TBMM dışından üye alınmaması olmuştu.

Ecevit'in kurduğu **CHP azınlık hükümeti**'nin programı 28 Haziranda Cumhuriyet Senatosu'na ve Millet Meclisi'ne sunulmuştu. Partinin **demokratik sol** anlayışını yansıtan ve o doğrultuda öngörülen düzenlemelere yer verilen programın baş kısmında **Milli Cephe Hükümeti**'nin bir eleştirisi de yapılmıştı. 1977 baharındaki Türkiye'nin durumunu yansıtması yönünden önemli olan bu eleştiri ya da değerlendirmede şöyle denilmişti:

"Geride bıraktığımız iki buçuk yılın yaraları iyileştirilmeden, bölünmeleri, kavgaları sona erdirilmeden, yıkıntıları onarılmadan sağlıklı bir geleceğe yönelme olanağı yoktur.

Bir milleti güçsüzleştirmenin, bağımlılaştırmanın ve sömürmenin geleneksel yöntemi, onu kendi içinde düşman kamplara ve cephelere bölüp çatışmaya sürüklemektir. Türkiye'de iki buçuk yıl böyle bir bölücülük girişimi doğrudan doğruya cephe hareketinden gelmiştir. Bir millet ancak birliği oranında güçlü olur. O nedenle, bir milleti kendi içinde bölerek düşman kamplara ayırmaya kalkışanlar, milliyetçiliğin başta gelen amacıyla çelişkiye düşmüş olurlar. 1975 Nisanında 'Milliyetçi Cephe' adıyla kurulan Hükümet de, daha kuruluşunda bu çelişkiye düşmüştür.

Bu geçmiş hükümet milli birliğimizi sarstığı gibi, kendi içinde de birlik sağlayamamış ve tutarlı olmamıştır... Bu arada devlet yönetimi de hükümet ortakları arasında en azından dört hükümet ortağının üçü arasında bölünerek parsellenmiş ve partizanların işgali altına girmiştir. Üstelik kamu düzeninin sağlanmasında, yetkili ve sorumlu devlet güçlerinden çok, silahlı parti militanlarına dayanılmıştır. O yüzden devlet güçleri büyük ölçüde etkisiz kalmıştır.

Bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak Türkiye, bir kargaşalar, çatışmalar, siyasal cinayetler ülkesi durumuna gelmiştir. Çoğu genç ve çocuk olmak üzere, yüzlerce yurttaşımız siyasal cinayetlere kurban gitmiştir. Binlerce yurttaşımız yaralanmıştır. Onbinlerce genç ve çocuk, can güvensizliği nedeniyle ya da yasal hakları çiğnenerek okullara alın-

madıkları veya okullardan atıldıkları için, öğrenim olanağından yoksun bırakılmıştır." (Metin: TCH, II, 373 vd.)

Hükümet programının okunmasından 2 gün sonra güvenoyuna başvurulması beklenirken, Meclis'teki partilerden üçünün liderleri Kabineye oy vermemeyi kararlaştırmışlardı. Bununla da kalmayıp Cumhurbaşkanı'nın CHP Genel Başkanı'na görev vermesini demokrasiyi yok etmeye yönelik bir girişim olarak gördüklerini açıklamışlardı. **S. Demirel**, **N. Erbakan** ve **A. Türkeş** imzasıyla 30 Haziran 1977'de yayımlanan bildiride şöyle denilmişti:

"1- Anayasa, demokratik gelenekler ve partiler demokrasisinin gereği olarak, partileri temsil eden yetkili organlarının kararına rağmen, Millet Meclisi'nin çoğunluğunun reddedeceği önceden ve açıkça beyan edilen bir heyete icra yetkisinin verilmesi, demokrasimizi tahribe yönelen üzücü bir olaydır.

2- CHP Genel Başkanı'nın kurduğu heyetin bir baskın şeklinde Bakanlıklarda ve Devlet dairelerinde giriştiği icraat ve tasarrufların yasal sayılması mümkün değildir." (DEH, 189)

Artık CHP'nin ve aynı zamanda Türkiye'nin bu ilk azınlık hükümetinin kaderi belli olmuştu. Hükümet Programı 3 Temmuzda oya sunulmuştu. Ancak Millet Meclisi'nde salt çoğunluğu aşan 229 oyla reddedilmişti. Kabul oyları 217'de kalmıştı. Böylece **Ecevit**'in bu ikinci hükümeti Türkiye Cumhuriyeti tarihinde **Sadi Irmak** hükümeti gibi daha kuruluşunda güvenoyu alamayan ikinci hükümet olmuştu.

2- AP ÖNDERLİĞİNDE YENİ BİR CEPHE

Bu durumda Cumhurbaşkanı **Korutürk**, ertesi 4 Temmuz günü **S. Demirel**'i yeniden Başbakan atamıştı. **Milliyetçi Cephe Hükümeti**'nin ortaklarından CGP, seçimlerden daha da güç kaybederek çıkmıştı. Onun dışındaki üç partinin ise milletvekili sayısı yeni bir ortaklık için yeterli bulunuyordu. Zaten 30 Haziranda yayımladıkları ortak bildiri ile CHP karşısında birlikteliklerinin devam ettiğini göstermiş olan **Demirel**, MSP lideri **Erbakan** ve MHP lideri **Türkeş** kolayca anlaşıp hükümet kurmayı kararlaştırmışlardı. Üçlü ortaklık için oldukça ayrıntılı bir protokol de düzenlenip imzalanmıştı. Protokolün can alıcı öğesi, şöyle belirtilmişti:

"Ülkemizde cereyan eden şiddet hareketlerinin ve anarşik olayların arkasında, rejimi yıkma kavgası vardır. Devletimiz, uluslararası komünizmin çeşitli yönlerden gelen saldırısı ile karşı karşıyadır. Anayasa'nın sağladığı geniş hürriyetleri kötüye kullanarak devleti ve rejimi yıkmak, ülke ve millet bütünlüğünü parçalamak maksadıyla teşkilatlanmış olan bazı ideolojik mihraklar, dış kaynaklarla irtibatlı olarak hür demokratik cumhuriyet rejimi yerine bir komünist dikta rejimi kurma

arzusu içindedirler. Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra, genel asayişle ilgili olarak kanun dışı olaylar, memleket huzurunu ihlal etmektedir...

Kanunsuz fiiller kimden ve nereden gelirse gelsin, kanun tatbikatında Anayasa'da ifadesini bulan eşit uygulamaya büyük bir dikkat atfedeceğiz. Kanunsuzluğa karşı kanun hâkimiyetini mutlaka sağlayacağız." (Agy, 190 vd.)

Hükümet protokolünde eğitime, din öğretimine, manevi değerlere önem vermeden yasalarda yapılması düşünülen değişikliklere ve demir-çelik ya da çimento üretimini artırmaya varıncaya kadar her alanda yapılacak girişimler ve yatırımlar sıralanmıştı. Bunların genelde **milli/milliyetçi cephe** anlayışını yansıttığı anlaşılmaktaydı. Bunların çoğu da doğal olarak hükümet programına alınmıştı.

Üç ortaklı hükümette Başbakanlık yardımcılıkları 2'ye indirilmiş, Devlet Bakanlıkları sayısı ise 5'ten 6'ya çıkartılmıştı. 30 üyeli hükümete AP'den 17, MSP'den 8 ve MHP'den 5 üye alınmıştı. TBMM dışından kabineye alınan tek kişi ise Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na getirilen MHP'li **Gün Sazak** olmuştu. Bunun dışında Bakanlıkların sayısında da bir değişikliğe gidilmiş, **Ecevit**'in azınlık hükümetinde kaldırılıp Milli Eğitim'e bağlanan **Kültür Bakanlığı** yeniden oluşturulmuştu. Bu, ilk olarak 1971'de kurulmuş olan söz konusu Bakanlığın 6 yıl içinde üçüncü kez ortaya çıkması olmuştu.

Kabinede dikkati çeken isimler, Milli Savunma Bakanlığı'na atanan **Sadettin Bilgiç** ve MSP kontenjanından İçişleri Bakanlığı'na getirilen **Özal** kardeşlerin ikincisi **Korkut Özal** olmuştu. **Ragıp Gümüşpala**'nın ölümünden sonra Genel Başkanlığı **S. Demirel**'e kaptırdıktan bir süre sonra ona karşı çıkarak AP'den kopup Demokratik Parti'yi kuranların başını çekmiş olan **Bilgiç**, partilerinin erimesi sonunda yuvasına dönüp milletvekili seçilmiş ve artık **Demirel**'le uyum içinde çalışmaya yönelmişti. CHP-MSP ortak hükümeti döneminde Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı yapmış olan **Korkut Özal** ise bu kez İçişleri Bakanlığı'nı üstlenmişti.

Demirel, bu beşinci hükümetinin listesini 21 Temmuzda Cumhurbaşkanı'na sunmuş ve onayını almıştı. Hükümet programı ise TBMM'nin her iki kanadında 27 Temmuzda okunmuştu. Programda, iktidar-muhalefet ilişkilerine önem verileceği ve 'geçmiş siyasi mücadelelerin doğurduğu birtakım kırgınlıkların, kısır çekişme ve gerginliklerin devamı yerine, karşılıklı anlayışı, müsamahayı ve uzlaşmayı hâkim kılmaya çalışılacağı' belirtilmişti. Ama ülkede görülen şiddet hareketlerinin **'rejimi yıkma kavgası'** olduğu vurgulanarak **"Komünizm, faşizm ve diğer materyalizme dayalı zihniyetlerle, insanca yaşama hak, hürriyet ve haysiyetiyle bağdaşmayan ve bütün maddi, manevi değerleri yok eden her türlü zulüm ve tahakküm idarelerine ve dikta heveslerine karşıyız"** denilmişti. Kalkınmaya, sanayileşmeye önem verileceğini belirten hükümet programında demir-çelik, çimento ve elektrik üretiminin artırılacağından söz edilirken termik santraller dışında bir **nükleer santral**'in yıl içinde yapımına başlanacağı, sanayileşmede güdülen amacın Türkiye'yi dışarıdan **makine ve teçhizat** satın

alan bir ülke konumundan kurtarıp bunları dışa satan bir düzeye getirmek olduğu açıklanmıştı. Çalışan kesimin sosyal durumlarını düzelteceği umulan **Memur Yardımlaşma Kurumu** (MEYAK) ve **İşçi Yardımlaşma Kurumu** (İYAK) tasarılarının yasalaşmalarına çalışılacağına değinilirken de bu kurumların Emekli Sandığı ile birlikte Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlanacağı belirtilmişti.

Hükümet programının belirgin bir özelliği de, **manevi kalkınma**'ya ağırlık tanıması ve bu bağlamda din öğretiminden, din görevlilerinden yararlanılacağının açıklanması olmuştu. Buna ilişkin olarak şu görüşlere yer verilmişti:

"Milletimizin maddi ve manevi kalkınmasında, birlik ve bütünlüğümüzün sağlanmasında, güçlü ve tükenmez bir kaynak olan dinimizin ulvi prensiplerinden yararlanmak kararındayız.

Bütün hürriyetlerin var olduğu ülkemizde din ve vicdan hürriyetinin tam ve kâmil manada kullanılmasını temin edecek bütün tedbirleri alacağız.

Anayasamızda yer alan laikliği din düşmanlığı olarak değil, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görüyoruz...

Din ve vicdan hürriyetinin kullanılmasında çeşitli haksızlıklara ve mağduriyetlere sebep olan ters uygulamaları düzeltmek maksadıyla Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesini tadil edeceğiz.

6187 sayılı kanunu (Vicdan ve toplanma özgürlüğüne ilişkin), Anayasa'nın ışığı altında yeniden ele alıp düzenleyeceğiz.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, Anayasa ve diğer kanunlarımızın verdiği görevleri ifa ederken bu makamın kutsal gayesine has, yüksek manevi hüviyeti kesin şekilde korunacaktır. Hükümetimiz, Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetlerinin artan ihtiyaca cevap verecek seviyede yürütülmesi için her türlü yardım ve desteği yapacaktır. Bu meyanda, camisi olmayan köylere ve beldelere cami yapımına yardım edilecektir. (...)

İslam Enstitüleri 'Akademi' haline getirilecek, ilmi araştırma güçleri artırılacak, adet ve öğrenci sayısı çoğaltılacaktır. (...) En yüksek seviyede âlim yetiştirmek üzere bir 'Manevi İlimler Üniversitesi' kurulacaktır."

Laiklik'in dinsizlik anlamına gelmediği savı, aslında CHP iktidarı döneminde onun böyle uygulandığını varsayan dolaylı bir suçlama demekti. 27 Mayıs 1960'tan sonra iş başına gelen bütün sağ hükümetler hep din ve vicdan özgürlüğünün baskı altında tutulmaması, din öğretiminin yaygınlaştırılması ve Diyanet İşleri örgütünün güçlenmesi gerektiğinden söz etmişlerdi. Demirel başkanlığındaki bu yeni üçlü ortak hükümet bir adım daha atarak, dini siyasal amaçlarla kullanmak ya da devletin esasını dinsel kurallara dayandırmak isteyenlere karşı uygulanmakta olan Ceza Yasası'nın 163. maddesini de değiştirme kararında olduğunu açıklamıştı. Aşırı sol ve sağ akım ve eylemlere karşı Ceza Yasası'nda öngörülmüş olan 141, 142 ve 163. maddeler o zamana gelinceye kadar hep birlikte ele alınmıştı. Söz konusu maddelerdeki tanımların ve anlatımın belirsiz olduğu öne sürül-

müş, hatta kaldırılmaları istenmişti. 27 Mayıs'tan sonra **İnönü**'nün üçüncü ortak hükümeti döneminde özellikle 141 ve 142. maddelerin kaldırılması gerektiği öne sürülmüştü. Bu arada TİP, bu maddelerin iptali için **Anayasa Mahkemesi**'ne başvurmuştu. Fakat Yüksek Mahkeme, bunların Anayasa'ya aykırı olmadığına karar vermişti. Şimdi üç ortaklı **Demirel** kabinesi sola karşı savaşmayı sürdüreceğini vurgularken yalnızca 163. maddenin değiştirilmesini istemeye koyulmuştu. Bu tek yanlı girişimin de yeni tartışmalar ve tepkiler doğuracağı açıktı. Nitekim de öyle olmuştu. 1979 Ocağında bu kez İstanbul Barosu Başkanı **Orhan Apaydın** ve 50 arkadaşı, 142. maddenin Anayasa'ya aykırı olduğu savıyla İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'ne başvurmuşlardı. Mahkeme başvuruyu haklı bulup konuyu Anayasa Mahkemesi'ne götürmüştü. Ancak mahkeme henüz karar vermeden **12 Eylül darbesi** ile karşılaşılmıştı. Bu nedenle söz konusu 141, 142 ve 163. maddeler çok daha sonraları, 1991'de hep birlikte değiştirilebilecekti.

Üç ortaklı hükümetin programında, **Erim** hükümeti döneminde kapatılmış olan **imam-hatip liseleri** orta kısmının, bu liselerin '**ilkokullara dayalı olması**' düşüncesiyle yeniden açılacağı, ayrıca, imam-hatip mezunlarının üniversite ve yüksekokullara giriş sınavlarında öteki liseler mezunlarıyla eşit haklara sahip kılınacağı belirtilmişti. Aslında 1973'te kabul edilen **Milli Eğitim Temel Kanunu** ile imam-hatip liselerinin meslek adamı yetiştirme yanında yükseköğretime hazırlayıcı programlar uygulayan okullar olarak tanımlanması ile mezunlarına üniversitelere giriş yolları açılmış demekti.

Hükümet programında bununla da yetinilmeyip ilk ve ortaokullardaki **ahlak** derslerinin lise ya da yükseköğretim düzeyinde din öğretimi görmüş kişilerce okutulması ve örgün öğretimdeki, **ahlak**, **felsefe**, **sosyoloji** ve **psikoloji** gibi derslerin kitaplarının yeniden yazdırılacağı belirtilmişti:

"İlk ve ortaöğretimde okutulmakta olan ahlak dersleri, gayesine uygun ve milli ahlak esaslarına göre düzenlenecek ve bu dersleri öncelikle İlahiyat Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüsü ve imam-hatip okulları mezunları okutacaklardır. Din derslerinin normal ders saati içinde ve gerekli vasıfları taşıyan öğretmenlerce verilmesi sağlanacaktır. (...) İmam-hatip lisesi mezunlarının, ilkokullarda din ve ahlak dersleri hocası olarak görev yapmalarını sağlayacağız.

Yeni nesillere dünya görüşü aşılamakta önemli rol oynayan, bilhassa ahlak, sosyoloji, felsefe ve psikoloji gibi derslerin kitapları evlatlarımızın milli inançlarını, manevi değerlerini tahrip edici değil, bilakis milli ve manevi değerlere bağlılığı temin edici şekilde yeniden yazılacaktır."

Manevi değerleri korumak amacıyla da olsa okullarda belirli dersleri okutacak öğretmenlerin din öğrenimi görmüş kişilere özgü kılınması, giderek bu tip öğretmenlerin sayısını artıracak ve milli eğitimde onları egemen hale getirecekti.

Üçlü ortaklık hükümetinin programında, milli değerleri ve ahlakı tahrip eden yayınlarla mücadele etmek de öngörülmüştü:

"Milli ahlakın korunmasına ve geliştirilmesine büyük önem veriyo-

ruz. Bu sebeple, milli ve manevi değerlere saldıran, mukaddesatı tezyif eden (zayıflatan, aşağılayan), **insanın edep ve haya hislerini rencide eden ahlak dışı her türlü yayınlarla ve müstehcen neşriyatla sürekli olarak mücadele edeceğiz. Bu maksatla, mevzuatımızdaki yetersiz olan hükümleri yeniden düzenleyeceğiz...**

TRT'nin, ülke ve millet bütünlüğünü sarsıcı, Cumhuriyeti tahrip edici, milli güvenliğe ve genel ahlaka zarar verici yayınlar yapmasını önleyeceğiz..." (Metin: TCH, II, 407-436)

Programına aldığı bu görüşler, **Demirel** başkanlığındaki AP, MSP ve MHP ortak hükümetinin de 1975'te kurulan dörtlü ortaklığın izinden gideceğini göstermişti. Bu yüzden yeni hükümet **İkinci Milli Cephe** olarak adlandırılmıştı. 27 Temmuz 1977'de hükümet programının Millet Meclisi ve Senato'da okunmasından sonra güvenoylaması 1 Ağustosta yapılmıştı. 448 milletvekilinin katıldığı oylamada 1 çekimser ve 219 olumsuz oya karşı 229 oyla hükümete güven verilmişti. Ancak oylama sonucunda Meclis'te iktidar ve muhalefet milletvekilleri arasında kavga çıkmıştı.

İkinci Cephe Hükümeti göreve başladığında ülkede kanlı iç çatışmalar sürmekte ve hayat pahalılığı giderek artmakta idi. 1976'da % 17.3 olan toptan eşya fiyatları 1977'de % 28.5'e çıkmıştı. Bu durum karşısında hazineye gelir sağlayabilmek için ilk aşamada tekel maddelerine % 160 oranında zam yapılmıştı (15 Ağustos 1977). Zamlarla filtreli **Samsun sigarası**'nın fiyatı ve **Boğaziçi Köprüsü**'nden geçiş ücreti 10 liraya yükselmişti. Gazetelerin satış fiyatı da 250 kuruş olmuştu. Yapımı bitmiş olan **Zigana Tüneli** eylül başında hizmete açılmıştı ama yatırımlara para ayrılamadığı için bütün devlet ihaleleri durdurulmuştu. Artık satın alma gücü kalmayan 1, 5 ve 10 kuruşluk madeni paralar da dolaşımdan kaldırılmıştı. Kurban Bayramı yaklaştığında Hac'ca gitmek isteyenlere vize verilmemiş, bunun üzerine hacı adayları Ankara'da **tekbir** çekerek Başbakanlığa doğru yürümüşlerdi. Öte yandan tatil dönemine rastladığı için yaz süresince öğrenci eylemlerine rastlanılmamıştı ama İstanbul Ümraniye'deki 1 Mayıs mahallesinde gecekonducularla güvenlik kuvvetleri arasında patlak veren çatışmada 5 kişi ölmüş, 4 kişi de yaralanmıştı (17 Eylül).

Üçlü ortaklığın üçüncü ayı dolduktan birkaç gün sonra **yerel seçimler** yapılmıştı. 11 Aralık 1977'deki seçimler hayli çekişmeli geçmişti. Yer yer patlak veren sürtüşme ve çatışmalarda 14 kişi ölmüş, 63 kişi de yaralanmıştı. Sonuçlara göre, ülkedeki toplam 1.607 belediye başkanlığının dağılımı şöyle olmuştu:

CHP 703; AP 699; MHP 56; MSP 5.

67 ildeki **belediye ve il genel meclisi seçimleri** de CHP'nin üstünlüğüyle sonuçlanmıştı. İllerdeki belediye başkanlıkları şöyle dağılmıştı:

CHP 42; AP 15; MHP 5; MSP 3; BAĞIMSIZ 2.

Asıl önemlisi, CHP başta İstanbul, Ankara, İzmir olmak üzere büyük kentlerin çoğunda belediye başkanlıklarını kazanmıştı. İl Genel Meclisi seçimlerinde ise 1973'te % 37.1 olan oy oranını % 42.1'e yükselterek 5.000.000'dan fazla oy al-

mış ve birinci parti konumuna geçmişti. 5 Hazirandaki milletvekili seçimleri sonuçlarına yaklaşan bu sonuçlarla CHP, Millet Meclisi'nde olduğu gibi belediyelerde ve il meclislerinde de birinci parti durumuna yükselmiş ve kentlerin yönetimine egemen olmuştu.

AP'nin, bir tür **referandum** sayılan bu seçimlerde umduğunu bulamaması parti içinde huzursuzluk yaratmış ve genel yönetimi suçlayan kimi milletvekilleri istifaya yönelmişlerdi. Yüksekokullarda gruplar arasında sürtüşmeler ve çatışmalar sürerken yıl sonuna doğru İstanbul'da işlenen bir cinayet, öldürülen gencin kişiliği, saldırının biçimi ve ailesinin katillerinin bulunması için gösterdiği çaba yönlerinden dikkatleri çekmiş, geniş yankılar uyandırmıştı. Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi Kadıköy Mühendislik bölümü öğrencilerinden CHP Gençlik Kolları üyesi **Mustafa Sacit Saracoğlu**, 23 Aralık 1977 Cuma sabahı okuluna gitmek için Bağlarbaşı durağında otobüs beklerken 4 kişinin saldırısına uğrayarak öldürülmüştü. Saldırganlar önce tornavida ya da şişle yaralayıp yere düşürdükleri gence tabanca ile ateş etmişler ve herkesin bakışları arasında olay yerinden uzaklaşmışlardı. Olaya el koyan emniyet görevlilerinden biri babasına "**Oğlunuzu herhalde solcular öldürdü, değil mi?**" diyerek peşinen katillerin sağ kesimden olmadığını belirtmek istemişti. İçişleri Bakanı **Korkut Özal** da verdiği demeçte "**Anarşiyi yöneticiler önleyemez**" diyerek bir tür itirafta bulunmuştu. Ama **Saracoğlu** ailesi kendi çaplarında araştırmalarını sürdürerek katilin ya da katillerin kimler olabileceğine ilişkin belgeleri ve bulguları içeren bir dosya hazırlayarak ilgililere vermişlerdi. Yine de sonuç alınamamıştı. Olaydan bir süre sonra iş başına gelen CHP öncülüğündeki ortak hükümet döneminde de katiller yakalanamamıştı. Bunun üzerine acılı baba **Ali Saracoğlu**, kendi oğluyla birlikte '**özgürlük savaşımında yaşamlarını yitiren gençlerin anısına adanmış bir güldeste**' yayımlamıştı. "**Sen hiç oğul emzirdin mi kör kurşun?**" adını verdiği bu güldestede birçok şairin özgürlük savaşçılarına, ölüme, öldürenlere ve bu savaşımdaki suçlulara ilişkin şiirlerine yer verilmişti. **M. Sacit Saracoğlu**'na olduğu kadar öldürülen tüm gençlere de seslenen bu şiirler (**Hasan Hüseyin**'in **Mustafa Kemal**'e seslenen '**Yaşlanmayan Ananın Yaşlanmayan Mektubu**' şiiri ile **Necati Cumalı**'nın '**Çocuk**' başlıklı şiiri, **Uğur Mumcu**'nun 1975'teki '**Sesleniş**'i gibi), o kanlı yılları canlandıran ve okuyucuyu düşünmeye yönelten bir içerik taşımaktadır. **H. Hüseyin** şiirinin son dizelerinde okulların ve öğrencilerin içinde bulundukları durumu şöyle dile getirmişti:

"kimi kurşun sıkar, kimi cop sallar / kan akar okulların kapılarında / defteri kan, kitabı kan, günaydını kan / böyle mi doğmuştu güneş Samsun'dan? / ekmeksizler okul diye meleşir / bir kalemi yedi kardeş üleşir / ölen ölür ölmeyenler ağlaşır / bu muydu beklediğin kurtuluşundan? / sen hep Samsun'a mı çıkarsın ay oğul ay Kemal'im / hele bir de okullara / çık hele bir / çık hele bir / Kemal'im."

Necati Cumalı ise süren savaşımda, öldürmelerde suçun kimde olduğunu sorgulayarak şöyle seslenmişti:

"Neydi o öfken çocuk / Neydi çılgınlığın / Kurşunların üstüne üstüne yürüdün / Cesaretin yanında akıl hiç kaldı. / / Sana ne yaptın / Neden yaptın diyemem / O günler öfke günleri / Öç günleriydi / Yüzsüzlük bencillik ortak / Haram tutmuş köşeleri / Acımasızlık diken diken / Neye baksan çirkin / Neye baksan iğrenç / O günler hepimiz biraz sen / Hepimiz seninleydik / Hepimizi deldi geçti öfken // Sana ne yaptın / Neden yaptın diyemem / Seninle toptan aldatıldık / Vuruldun / Seninle vurulduk / Seninle yarım kaldı / Dudaklarımızdaki / çığlık..." (Agy, 44 vd.; 64 vd.)

Bu ortamda AP milletvekilleri partilerinden koparlarken, CHP lideri Ecevit de, **Demirel**'in azınlık hükümetini düşürebilmek için kaleyi içinden ele geçirme siyasası uyarınca, ülkeyi bunalımdan kurtarma çabasına katılacak '**kumar borcu olmayan**' birkaç milletvekiline ihtiyaç duyulduğu yolunda bir çağrıda bulunmuştu. Bunun sonunda, AP'den istifa edip bağımsız kalan 12 milletvekili ile İstanbul Güneş Motel'de biraraya gelen **Ecevit**, **Demirel** hükümetinin düşürülmesi konusunda bir anlaşmaya varmıştı. Bunun üzerine hükümet hakkında Meclis Başkanlığı'na bir **gensoru** önergesi verilmişti. 1977'nin son günü olan 31 Aralıktaki görüşmeler sonunda da hükümete 218'e karşı 229 oyla güvensizlik belirtilmişti. Meclis'teki CGP'li 3 milletvekili ile DP'li tek üye **Faruk Sükan** da hükümete güvenoyu vermemişlerdi. Böylece **Demirel** başkanlığındaki AP, MSP ve MHP ortak hükümeti, çok partili düzene geçişten sonra **gensoru** yoluyla düşürülen ilk kabine olmuştu. **Süleyman Demirel** de hemen o gün **İkinci Milli Cephe** kabinesinin istifasını vermek gereğini duymuştu.

3- ECEVİT'İN 4'LÜ ORTAK HÜKÜMETİ

Cumhurbaşkanı **Fahri Korutürk, Demirel** hükümetinin düşürülmesi üzerine Başbakanlık görevini artık Meclis'te çoğunluk sağlayacağı kesinleşen **Bülent Ecevit**'e vermişti. CHP Genel Başkanı da daha önce anlaşmış olduğu AP'den kopan bağımsızların yanında, **gensoru** oylamasında aynı yönde oy kullandıkları CGP ve DKP ile birlikte dörtlü bir ortaklık kurmaya yönelmişti. CGP lideri **Turhan Feyzioğlu**, CHP **ortanın solu**'na yöneldiğinde bu değişime ve **Ecevit**'e karşı çıkanların başında yer almıştı. **Demokratik Parti**'nin 1977 seçimlerinde Meclis'e girebilen tek milletvekili **Faruk Sükan** da AP'de İçişleri Bakanı iken sola kayan CHP'yi en çok eleştirenlerden biri olmuştu. Sonradan o da **Bozbeyli** ile birlikte AP'den ayrılarak DKP içinde yer almıştı. Ancak günün siyasal ortamında eski kırgınlıklar unutularak birlikte bir hükümet kurma konusunda anlaşılmıştı.

a) Hükümetin Kuruluşu ve Programı

Ecevit, 5 Ocak 1978'de oluşturduğu Bakanlar Kurulu listesini Cumhurbaşkanı'na sunmuş ve onayını almıştı. Yeni hükümet Cumhuriyet döneminin üyesi en çok olan kabinesi olarak kurulmuştu. İkinci Cephe Hükümeti döneminde 30 olan üye sayısı, 35'e çıkartılmıştı. 10 olması kararlaştırılan Devlet Bakanlıklarından üçünün Başbakan Yardımcılığı ile görevlendirilmesi uygun görülmüştü. Yardımcılıklara CHP'den **Orhan Eyüboğlu**, CGP'den **Feyzioğlu** ve DKP'li **F. Şaşkan** getirilmişti. Ayrıca **İşletmeler Bakanlığı** ve **Yerel Yönetim Bakanlığı** adıyla 2 yeni Bakanlık daha kurulmuştu. Dörtlü ortaklıkta CHP'den 21, bağımsızlardan 11, CGP'den 2 ve DKP'den de 1 üye yer almıştı. Güven Partili **Salih Yıldız** Devlet Bakanlığı'na getirilmiş, eski AP'li bağımsızların her biri de birer Bakanlık üstlenmişti. Onlardan **Orhan Alp**'e Sanayi ve Teknoloji, **Şerafettin Elçi**'ye Bayındırlık, **Tuncay Mataracı**'ya Gümrük ve Tekel, **Hilmi İşgüzar**'a Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilmişti. CHP'li olan kabine üyelerinden Milli Savunma'ya **Hasan Esat Işık**, İçişleri'ne emekli general **İrfan Özaydınlı**, Dışişleri'ne Prof. **Gündüz Ökçün**, Enerji ve Tabii Kaynaklar'a **Deniz Baykal** ve bu kez kaldırılmayan Kültür Bakanlığı'na da Doç. **Ahmet Taner Kışlalı** atanmıştı.

Meclislere sunulan hükümet programında, öncelikle özgür ve demokratik rejimi, Cumhuriyetin temel niteliklerini yıkmaya ve bir baskı ve terör rejimi kurmaya yönelik faaliyetlere karşı çıkmanın ulusun ve onun temsilcisi TBMM'nin başlıca görevi haline geldiği belirtilmişti. Bu nedenle **"Toplumumuzun her kesimindeki görüş ayrılıkları silahlı çatışmalara dönüşmekten kurtarılıp düşünce ve inanç özgürlüğünün çerçevesi içerisinde tutulacak, böylece yurtta barış sağlanarak çocuklarımız can güvenliği içinde öğrenim olanağına kavuşturulacaktır"** denilmişti. Yaşanılan ekonomik bunalım, döviz darboğazı ana çizgileriyle açıklanırken bunları aşmak için düşünülen önlemler şöyle belirtilmişti:

"Bugün hızlı enflasyon, esasen dengesiz olan gelir dağılımını daha da kötüleştirerek geniş halk topluluklarını yoksulluğa sürüklerken, aynı zamanda plansız ve programsız uygulamalarla birlikte ekonomide kaynak dağılımını da büyük ölçüde bozmuştur.

Bu nedenle enflasyon hızının yavaşlatılması ve planlı kalkınma kurallarına uygun bir ortam içinde sağlıklı bir gelişme sürecinin başlatılması, ekonomide ve mali alanda uygulayacağımız politikaların ana hedefi olacaktır...

Yeniden ele alınacak olan Dördüncü Beş Yıllık Plan çalışmalarında ve bu plana geçiş için hazırlanacak programda, bir yandan Türkiye'nin ileri bir sanayi ülkesi durumuna getirilmesi amaçlanırken, bir yandan da devralınmış bulunan ekonomik mirasın ağır sorunlarına çözümler getirilecektir...

Temel yatırım mallarının asıl ihtiyaç sahiplerine, spekülatif kazanç

konusu olmaksızın, zamanında ve gerçek fiyatlarla ulaşabilmesi için devlet gereken önlemleri alacaktır.

Döviz kazandırıcı yatırım ve ara mallarını üretecek sanayi tesislerinin tamamlanmasına hız verilecek, aynı şekilde zorunlu tüketim malları sanayileri için yapılacak yatırımların da hızla tamamlanmasına gidilecektir...

Bugün Türkiye ekonomisi önemli bir döviz darboğazı ile karşı karşıyadır. Aylardır Merkez Bankası çok kritik bazı ödemeleri bile yapamamaktadır... Yurt dışında çalışan işçilerimizin yurda gönderdikleri dövizler azalmış, turizmde döviz giderleri gelirlerimizi aşmış, ihracatımız gerilemiş, geleneksel tarım ürünlerinin ihracında başarısız kalınmıştır...

Hükümetimiz turizm gelirlerini ve dışarıda çalışan yurttaşlarımızın gönderdikleri dövizleri artırıcı etkin bir politika izleyecektir. Bunun yanı sıra, döviz gereksinmelerimizi karşılamak üzere yeni ve güvenilir kaynaklar bulacaktır."

Ortak hükümetin programında toplumdaki hızlı değişimin bir sonucu olarak gelişen yerel yönetimlerin sorunlarını karşılayıp onlara etkinlik kazandırmak amacıyla **Yerel Yönetim Bakanlığı**'nın ve son uygulamalarla ekonomik gelişmeyi ters yönde etkileyen Kamu İktisadi Kuruluşları'nı (KİT) kaynak yaratıcı biçimde yeniden düzenleyebilmek için de **İşletmeler Bakanlığı**'nın kurulduğu belirtilmişti. Dünyayı saran petrol bunalımı nedeniyle sıkıntısı giderek artan enerji sorunu üzerinde de durularak bir **ulusal enerji planı** uygulanacağı vurgulanmış ve alınacak önlemler, **"Suya ve kömüre dayalı enerji santrallerinin yapımındaki olağanüstü gecikmelere son verilerek, bunların kısa sürede birbiri ardına devreye girmeleri sağlanacaktır. Böylece Türkiye'nin enerji açığı ve enerjide dışa bağımlılığı giderek azaltılacaktır. Bu sağlanıncaya kadar, geçici ivedi önlemlerle sanayimizin enerji açığını kapatmak üzere her çaba gösterilecektir... Termik santral projeleri ile ilgili kömür sorunları derhal çözülecektir... Petrol Yasası yeniden ele alınarak günümüz koşullarına ve ulusal yararımıza aykırı hükümleri değiştirilecektir"** diye açıklanmıştı. Bu bağlamda dikkati çeken nokta, önceki **Demirel** hükümetinin programında sözü edilen **nükleer santral** kurma projesine de değinilerek **"Bunların yanı sıra nükleer enerji santralleri ile ilgili çalışmalar sürdürülecektir"** denilmiş olmasıydı.

Hükümet programında, yurt içi ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırıp hızlandırmak için karayolu taşımacılığındaki dağınıklığa son verecek yasal düzenlemelere gidileceği, **demiryolu** ağının günün koşullarına ve kitle taşımasının gereklerine göre yenilenip yaygınlaştırılacağı ve ihmal edilmiş olan deniz ulaştırmacılığında içe ve dışa dönük büyük bir atılım yapılacağı belirtilmişti. Tarımsal kalkınma için de hükümetin gelişmeyi köylüden başlatıp sanayileşmeyi de köye kadar ulaştırmak kararında olduğu vurgulanmıştı. O zamana kadar gerçekleştirilememiş

olan **toprak ve tarım reformu** için, "**Hakça bir toprak dağılımına ve toprağın en verimli biçimde kullanımına olanak verecek Anayasa'ya uygun yeni bir toprak reformu yasası en kısa sürede TBMM'ye sunulacaktır** denilmekle yetinilmişti. Tarım kesiminde yaygın, güçlü ve demokratik bir **kooperatifçilik** hareketinin destekleneceği ve öngörülen hizmetlerin **Köy grupları**'na götürüleceği belirtilmişti. **Köy grupları** bundan önceki CHP hükümetlerinin uygulamaya karar verdikleri **Köy-kent** projesi demekti. Ancak ortak hükümette bunun **Köy grubu** diye anılması uygun görülmüştü. Bu konuda programda şu görüşlere yer verilmişti:

"**Köy grupları yeterli düzeyde ortak hizmet ve altyapı olanaklarına kavuşturulacaktır. Bu ortak hizmetlerin ve altyapıların yanı sıra her köy şimdiye kadar yararlandığı olanaklardan fazlası ile yararlanacaktır. Her köyün okulu, camisi bulunacak ve sağlık hizmetlerine kavuşması sağlanacaktır. Yine bu ortak hizmetlerin ve altyapıların sağlayacağı kolaylıklardan yararlanarak Türk köylüsü, toprağından kopmaksızın sınaileşebilecektir.**"

Dörtlü hükümetin programında, çalışanların sosyal durumlarını düzeltmek ve onları tasarrufa yöneltmek amacıyla yıllardır öngörülen ve hükümet programlarında da yer alan MEYAK ve İYAK gibi kurumların gerçekleştirilmesine çalışılacağı ve **lokavt** hakkının kötüye kullanılmasının önleneceği de vaat edilmişti. Programın önemli bir bölümü de eğitim ve kültür sorunlarına ayrılmıştı.

Eğitim-öğretim kurumlarında öncelikle can güvenliğinin ve öğretimin kesintisiz sürdürülmesinin sağlanması gerektiği belirtilerek, "**Eğitimde olanak eşitliği, yaygınlık, süreklilik ve birlik gerçekleştirilecektir... O arada meslek öğretimi ve teknik öğretim olanakları hızla geliştirilerek köylere kadar yaygınlaştırılacaktır**" denilmişti. İmam-hatip mezunlarının üniversitelere girmeleri ve Yüksek İslam Enstitülerinin **Akademi**'ye dönüştürülmeleri konusunda ise İkinci Cephe Hükümetinin programındaki görüşler doğrultusunda bir görüşe yer verilmişti: "**İmam-hatip liselerini bitirenlerin eğitim eksiklikleri giderilecektir. İmam-hatip liselerini bitirenlerin yükseköğrenim olanakları sağlanacaktır. Yüksek İslam Enstitüleri Akademi'ye dönüştürülerek bilimsel nitelikleri güçlendirilecektir.**"

Bunların dışında milli eğitim alanında 3 önemli girişimden de söz edilmişti:

Okur-yazarlık sorununun, eğitim görmüş yurttaşların da gönüllü katkısıyla kısa sürede çözülmeye çalışılacağı - İlkokul öğrencilerinin kitap gereksinimlerinin devletçe karşılanacağı - Son yıllarda yaygınlaşan çağdışı ve ulusal birliği sarsıcı ders kitaplarının kaldırılacağı.

Ecevit başkanlığındaki dörtlü ortak hükümetinin programında kültür sorunlarına şimdiye kadar hiçbir hükümet programında rastlanmayan genişlikte bir yer ayrılmıştı. İzlenecek kültür siyasası şöyle saptanmıştı:

"**Hükümetimiz, kültür ve sanat çalışmalarını toplumun bütün katlarına yaymaya çalışacaktır. Bu amaçla Anayasa ve demokrasi kuralla-**

rı içinde her türlü baskı ve yönlendirmeden uzak bir devlet desteği sağlanacaktır. Sanatta ve kültürde özgürlük ortamının tüm koşulları gerçekleştirilecektir. Türk kültür ve sanatının kendi özellikleri içinde gelişmesine ve dünyaya açılmasına devlet yardımcı olacaktır... Sanatçıların, düşünürlerin ve yazarların sosyal güvenceleri sağlanacaktır. Yetenekli sanatçı, yazar ve düşünürlerin yaşamlarını bu çalışmalarıyla sürdürebilmelerine devlet yardımcı olacaktır."

Bunların gerçekleştirilebilmesi için, Türk ulusunun kültür birikimini gösterecek bir **Devlet Kültür Merkezi ve Müze** ile, toplumun maddi ve manevi değer ve ürünlerini bilimsel yöntemlerle araştırıp değerlendirecek bir **Türk Kültürü Araştırma ve Derleme Kurumu**'nun kurulması öngörülmüştü. Hükümet programında ayrıca, Türk film sanatının ve sanayiinin sağlıklı biçimde geliştirilip dünyaya açılmasına, konservatuvar ve sanat okullarının yaygınlaştırılmasına, yurt düzeyinde kültür ve sanat merkezlerinin çoğaltılmasına çalışılacağı, yabancı ülkelerde yaşayan vatandaşlara, ana dillerini ve kültürlerini yaşatmalarını sağlayacak her türlü desteğin verileceği de belirtilmişti.

Dış siyasaya gelince; programda, özellikle **Kıbrıs** ve **Avrupa Ekonomik Topluluğu** (AET) ile ilişkiler konusu üzerinde durulmuştu. **Kıbrıs**'ta çözümün artık Türkiye'nin görüşü haline gelen, iki bölgeli, iki toplumlu, bağımsız ve bağlantısız bir federal devletin kurulması olduğu vurgulanarak bu konuda gereken çabanın gösterileceği açıklanmıştı. AET ile imzalanan **Geçiş Dönemi Protokolü**'nün Türkiye'nin gelişmesi ve sanayileşmesi açısından engelleyici bazı kurallar içerdiği, bu nedenle ilişkilerin yeniden düzeltilmesi için çaba harcanacağı belirtilmişti (Metin: TCH, II, 441-478).

CHP, CGP, DKP ve bağımsızlardan oluşan **Ecevit**'in bu üçüncü hükümeti, 18 Ocak 1978'de Millet Meclisi'nden 229 oyla güven almıştı. **Demirel** hükümetini düşüren **gensoru** oylamasındaki sayının değişmediği görülmüştü.

b) Yapılanlar ve Yapılamayanlar

Ecevit başkanlığındaki 4'lü ortaklık büyük umutlarla işe başlamıştı. Ama vaktiyle CHP politikası karşısında yer almış olan CGP ve DKP'li Başbakan Yardımcıları ile aralarında görüş birliği sağlayamamış olan eski AP'li 11 bağımsız Bakanın, hükümetin alacağı kararlarda uyum sağlayıp sağlayamayacakları çok şüpheli idi. Bunun yanında, vurgulanması gereken önemli nokta, içinde bulunulan toplumsal ve ekonomik koşullar düzeltilmedikçe hiçbir hükümetin, öngördüğü programını tümüyle uygulamasına olanak bulunmadığı idi. **Dünya petrol krizi**'nin de etkisiyle akaryakıt sıkıntısı giderek artmaya yüztutmuştu. Para darlığı ve döviz kıtlığı nedeniyle ithalatın yapılamaması fiyatları artırırken bazı mallarda darlığın başlamasına da neden olmuştu. ABD'nin 1974'teki **Kıbrıs Barış Harekâtı**'ndan sonra Türkiye'ye karşı uyguladığı **silah ambargosu** kaldırılmadığı için Silahlı Kuv-

vetler'in gereksinimlerinin başka kaynaklardan ve daha pahalı olarak karşılan... zorunluluğu doğmuştu. İçte huzur ve güven ortamı da yeniden bozulmuştu. ... **Mart Muhtırası**'ndan sonra Sıkıyönetim Mahkemelerinde açılan davalar ve ... dürülen gözaltına alma ve tutuklamalarla ortadan kaldırıldığı sanılan anarşik o... lar 1976'da yeniden yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Aradaki fark, 1968 e... lerinin solcu kesimce başlatılması ve DEV-GENÇ paralelinde sürdürülmesine k... bu kez harekete geçmede öncülük ya da üstünlüğün sağ kesime **Ülkücü**'lere g... mesi olmuştu. Şimdi saldıranlar daha çok onlardı.

Bu gerçekleri göz önüne alan hükümet öncelikle ekonomik bunalımı hafif... meye, döviz sıkıntısını azaltacak iç ve dış kaynaklar bulmaya yönelmişti. İlk a... mada döviz kullanımını azaltabilme düşüncesiyle yurt dışına çıkışlar iki yılda ... olarak sınırlandırılmıştı (15 Şubat 1978). Yurt dışındaki vatandaşların tasarruf... nı yurda çekmeye çalışılırken NATO ülkeleri dışındaki devletlerle ortak proje... uygulamak ve o amaçla sağlanacak kredileri mal satışıyla ödeme gibi bir pla... uygulanmasına da yönelinmişti. Sovyetler'le daha önce **Aliağa rafinerisi**, ... **kenderun Demir-Çelik** ve **Seydişehir Alimünyum** tesisleri için bu tür or... projeler uygulandığı için bu kez de Sovyetler'e ve **Josef Tito**'nun yönettiği Y... goslavya'ya yönelinmişti. **Demirperde**'den kopmuş olan o yıllar Yugoslavya... kültür farklılıklarını ön plana alarak kurduğu federal yönetim ve yerel yönetimle... tanınan haklar bakımından dikkatleri çeken, hatta övülen bir ülke konumunday... CHP'nin yerel yönetimlere verilmesini istediği yetkilerin belirlenmesi için iyi ... örnek de oluşturabilirdi. Bu nedenle Başbakan **Ecevit** ilk yurt dışı gezisini 197... Nisanında Yugoslavya'ya yapmıştı. **Tito** ile başbaşa görüşmüş, ortak heyetler... yapılan görüşmelerde bir dizi ön protokoller imzalanmıştı ama uygulamaya yön... lik somut bir sonuç elde edilememişti. Sovyetler'le gerek Ankara'da gerekse Mo... kova'da yapılan görüşmelerde de umulan kredi ya da akaryakıt yardımı sağlan... mamıştı. Öyle ki 1979 baharında Sovyetler'i ziyaret eden Kültür Bakanı **Ahm... Taner Kışlalı**'nın kültürel alanda yapılmak istenen yatırımlar için bir miktar kr... di açılması isteğine Başbakan **Kosigin**, çok anlamlı bir biçimde **"Burası büyü... bir ülke. Her gün her taraftan bizden bazı isteklerde bulunan heyetl... gelir"** yanıtını vermişti.

Ham petrol fiyatlarının boyuna yükselmesi ve spot alımlar için gerekli dö... zin sağlanamaması yüzünden ATAŞ rafinerisindeki üretimin durdurulması zoru... luluğunda kalınmıştı (13 Haziran 1978). Bu nedenle gerek taşıma gerekse tar... alanındaki akaryakıt sıkıntısı yokluğa dönüşmüştü. Akaryakıt kullanımında tas... ruf edebilmek için binek arabalarına sınırlandırma getirilmiş, Başbakan Ecev... lüks binek arabasını bırakıp **Murat 124** marka bir otomobile binerek bu tasarr... fa öncülük yapmak istemişti. Kent içinde ulaşıma görevli memur ve işçilerin i... yerlerine, öğrencilerin okullarına gidip dönüşlerine yardımcı olabilmek için de k... mu kurumlarındaki servis araçlarının yerel yönetimlere devredilmesi öngörülmü... tü. Ancak bu önlemler sıkıntıyı gidermede yeterli olamamıştı. Bir süre sonra ... İstanbul'da karne ile akaryakıt verilmeye başlanmıştı. Satış yerleri önünde oluş...

kuyruklar, 1954 sonrası DP iktidarını ve İkinci Dünya Savaşı yıllarını anımsatır bir görünüm almıştı. Bu arada ABD Senatosu **silah ambargosu**'nu bazı koşullarla kaldırmıştı (Temmuz 1978) fakat o da ekonomik durumun düzelmesine yetmemişti.

1978 yılı sonunda toptan eşya fiyatları, % 53.6 bir artış göstermişti. Bu, bir yıl öncesinin (% 28.5) iki katına yakın bir yükseliş demekti. 1979'un ilk aylarındaki veriler **enflasyon**'un daha da artacağı izlenimini vermişti. Bu nedenle Hükümet 24 Temmuz 1979'da Türk parasının dolar karşısındaki değerini yükseltme kararı almıştı. **Revalüasyon** denen bu kararla, ABD doları 15 lira 14 kuruştan 14 lira 6 kuruşa indirilmişti.

Ekonomik darboğaz sürerken anarşi de yeniden başkaldırmıştı. İstanbul Üniversitesi merkez binasında öğrenciler arasında başgösteren gerginlik nedeniyle sol grup diye nitelenen demokrat devrimci öğrenciler 16 Mart 1978 günü her zaman olduğu gibi, polisin gözetiminde üniversite bahçesinden Bayezıt meydanına çıkarlarken Eczacılık Fakültesi'nin önünde üzerlerine bir el bombası atılmıştı. Saldırıda 7 öğrenci hayatını kaybetmiş, 41'i yaralanmıştı. Bombayı atan 4-5 kişilik grup ise yaya olarak kaçmıştı. Yıllar sonra bombayı fırlatanın **Ülkü Ocakları** ile ilişkisi bulunan **Zülküf İsot** olduğu anlaşılmıştı. Zülküf, ablasına olay yerine polis arabasıyla gittiklerini ve bombayı kendisine attırdıklarını söylemişti. Ama bir süre sonra o da bir başka ülkücü arkadaşı tarafından öldürülmüştü (12 Eylül, 87 vd.). **16 Mart Katliamı** diye anılan bu olay üzerine, üniversitede derslere süresiz olarak ara verilmiş ve ölenler için onbinlerce öğrencinin katıldığı büyük bir cenaze töreni düzenlenmişti.

Bunu bir hafta sonra Ankara'da bir savcının öldürülmesi izlemişti. Savcı **Doğan Öz**, Konya'da görevli iken **Komünizmle Mücadele Derneği**'ni kapatmış ve **Devlet Güvenlik Mahkemeleri**'nin yargı bağımsızlığıyla bağdaşmayan bir organ olduğunu öne sürerek bir kampanya başlatması ile tanınmıştı. Ankara'da öldürülen yüksekokul öğrencisi **Levent Özyürek**'in katilini bulmak için, sağcı ülkücülerin denetiminde olup onların karargâhı sayılan **Site Yurdu**'na bizzat gidip arama yapmıştı. Bu girişiminden birkaç gün sonra da 24 Mart sabahı evinin önünde açılan ateş sonucu öldürülmüştü. Anarşi, artık toplumca tanınan, sevilen bazı kişilere yönelmiş gibiydi. Saldırıları, suikastleri yönetenler ünlü kişilerin ortadan kaldırılmalarının doğuracağı tepkilerin bir yılgınlığa dönüşeceğini böylece kendilerinin egemen duruma geleceklerini ummuşlardı. Demokrasiyi ve özgürlükleri savunan yazılarıyla tanınan İstanbul Hukuk Fakültesi Doçentlerinden **Server Tanilli**'ye karşı düzenlenen saldırı da bu düşünceyle yapılmıştı. Evinin önünde bir arabadan açılan tabanca ateşiyle ağır yaralanan **Tanilli**, hayatta kalabilmiş ama yurt dışında yapılan ameliyata karşın felç olmaktan kurtulamamıştı (7 Nisan). Suikastçiler seçtikleri kurbanları Avrupa'da görülen bir başka yöntemle de yok etmeyi denemişlerdi. AP milletvekili iken Meclis'te çıkardığı kavgalarla dikkati çeken ve '**Hamido**' sanıyla anılan Malatya Belediye Başkanı **Hamit Fendoğlu**'na Ankara Emek mahallesi postanesinden bombalı bir paket gönderilmişti. Evinde bu

paketi açan **Fendoğlu**, gelini ve 2 torunu ile birlikte parçalanarak ölmüştü (17 Nisan). Suikast Malatya'da büyük heyecan yaratmış, camilerde "**din elden gidiyor**" yollu vaazlar verilmiş, belediye hoparlörlerinden Kur'an okunmaya başlanmıştı. Böylece galeyana gelen halk Alevi ya da solcu olarak bilinen kişilerin evlerine ve dükkânlarına saldırarak 500 kadarını tahrip etmişlerdi. Aynı gün Emek postanesinden bombalı 3 paket daha gönderilmişti. Bunlardan biri Maraş'ın Pazarcık ilçesinde CHP milletvekili adayı **Memiş Soylu**'ya gönderilmişti. Ancak paketten kuşkulanan **Soylu**, onu postaneye geri göndermiş, bu kez paketi açan görevli memur hayatını kaybetmişti. Adıyaman ve Adana'ya gönderilen diğer iki paket ise önceden fark edilerek tesirsiz hale getirilmişlerdi.

Ünlü kurbanlara çok geçmeden Hacettepe Üniversitesi'nin genç, yetenekli ve gelecek için çok umutlar veren Doçenti **Bedrettin Cömert** de katılmıştı. **Cömert** üyesi olduğu Türk Dil Kurumu Kurultayı'na katılmak için 13 Temmuz sabahı arabasıyla evinden ayrıldığında açılan ateş sonucu hayata veda etmişti. Bir gün önce almış olduğu üzerindeki mavi gömleği al kanlar içinde kalmıştı. Yüzlerine maske diye kadın çorapları geçirmiş olan silahlı bir grup, Ankara'nın Mamak ilçesinde bir belediye otobüsünü taramıştı. Saldırıda yolculardan 2'si ölmüş, 20 kişi de yaralanmıştı. Bu toplu suikast girişiminin korku yaratmak amacıyla düzenlendiği açıktı. Suçluların bulunamaması eylemcileri daha da cesaretlendirmişti. Güvenlik güçleri bu yaygın eylemler karşısında çoğu kez yetersiz kalmıştı. Suçluları tutuklamayı başardığında da o grupların tepkileriyle karşılaşır olmuştu. Nitekim Niğde Aksaray'da 4 arkadaşlarının tutuklanmasını protesto etmek isteyen sağ kesimden yaklaşık 1.500 kişilik bir grup yürüyüşe geçerek 3'ü resmi 7 aracı yakmış, bazı parti ve dernek binaları ile 53 dükkânı tahrip etmişti (8 Ekim 1978). Ertesi günü de TİP üyesi 7 gencin Ankara Bahçelievler'deki bir dairede telle boğulup arkasından kurşunlanarak öldürüldükleri haberi yayılmıştı. İlk sayfasında bu suikasti duyuran **Cumhuriyet** gazetesi, "**6 TİP'li hunharca öldürüldü!**" başlığını kullanmıştı. Ayrıca suçlulara ilişkin olarak da "**2 öğrenciyi kurşuna dizen ülkücünün adı saptandı**" diye eklemişti. Daha sonra yakalanan sanıklar bu cinayeti '**Reis**' dedikleri **Abdullah Çatlı**'nın emriyle işlediklerini söylemişlerdi. Cinayette en büyük rolü de **Haluk Kırcı** oynamıştı.

Ülkücüler, **komünist** diye suçladıkları gençleri boğazlar ya da kurşuna dizerlerken birbirleriyle de savaşır hale gelmişlerdi. Bahçelievler suikastini anlatan **Cumhuriyet**'in o günkü sayısında, "**Bir ülkücü, MHP ilçe başkanının oğlunu öldürdü!**" başlıklı haber de yer almıştı.

Terör üniversite öğretim üyeleri ile, basın mensuplarını da hedef almıştı. İstanbul Teknik Üniversite Dekanlarından Ord. Prof. **Bedri Karafakioğlu** 21 Ekimde terörist kurşunlara kurban gitmişti. **Milliyet** gazetesi karikatüristi **Bedri Koraman**, evinin önünde silahlı saldırıya uğramış, **Politika** gazetesi yazılışleri müdürü **Ali İhsan Özgür** ise işkenceyle öldürülmüştü (22 Kasım). Bir gece kulübünde dövülerek komaya sokulan gazeteci **Cengiz Polatkan** da hayatını kaybetmişti (1 Aralık). Terör Trabzon'da da can almıştı. Karadeniz Teknik Üniversite-

si'nde bilgisayar uzmanı Dr. **Necdet Bulut** bir suikast sonucu ağır yaralanmış ve 13 gün ağır bakımda yattıktan sonra ölmüştü. Bu arada ABD vatandaşı olan kimi görevlilere de saldırı düzenlendiği görülmüştü. Olayları 1971'de olduğu gibi tırmandırmak isteyenler, İstanbul İstiklal caddesinde Amerikan Kültür Ataşesi **John F. Ricthotle**'un arabasına bomba atmışlardı (23 Ekim).

Yılın sonuna doğru patlak veren **Kahramanmaraş** olaylarında ise başka bir dram yaşanmıştı. MHP yanlılarının ve ülkücülerin kalelerinden biri sayılan kentte solcu sayılan kesim ve onları destekledikleri kabul edilen Alevi vatandaşlara karşı kimi eylemler çok önceden başlamıştı. Bölgede **Türk Yıldırım Komandoları** adlı sağcı bir örgütün kurulduğu saptanmış, araştırmalarda bir evde bombalar bulunmuştu. Derken solcuların gittikleri bir kahve taranmış ve bir Alevi dedesi öldürülmüştü. Böylece din anlayışı yüzünden de kan dökülmesine başlanmıştı. **Ecevit** hükümetinin iş başına gelmesinden sonra DİSK ve TÖB-DER gibi kuruluşlar da bölgede örgütlenmeye başlayınca gerginlik daha da artmıştı. Nihayet 16 Aralık 1978 akşamı büyük bir olay patlak vermişti. O akşam Kırım Türklerinin Sovyetler'e karşı direnişlerine ilişkin '**Güneş Ne Zaman Doğacak**' adlı filmin gösterildiği sinemada ikinci yarı için ara verildiğinde kalabalığın üzerine bir ses bombası atılmıştı. Olayda bir kişi topuğundan yaralanmıştı. Fakat **Ülkü Ocakları** mensupları, olayı, "**Komünistler sinemaya bomba attılar**" biçiminde duyurmuşlardı. Böylece başlayan olaylar 10 gün boyunca aralıklarla sürmüştü. Sünni ve sağcı çoğunlukla solcular ve Aleviler arasında yer yer çatışmalar olmuş, 20 Aralıkta da sol görüşlü olarak bilinen iki öğretmen okul dönüşünde yol ortasında öldürülmüştü. Onların cenaze törenlerinde ise büyük gerginlik yaşanmıştı. Cuma namazından çıkan kalabalık, "Komünistlerin cenaze namazı kılınmaz" diye öğretmenlerin cenazesinin camiye getirilmesine karşı çıkmışlardı. Sonunda iki taraf ünlü Maraş kalesinin eteklerinde karşı karşıya gelmişti. 10.000 kadar oldukları tahmin edilen kalabalık cenaze alayına taşlar ve sopalarla saldırmışlardı. Kortejdeki polisler saldırıyı durdurmak için havaya ateş açmak zorunda kalmışlardı. Ama kızgın kalabalık bu kez de Alevilerin evlerine ve işyerlerine yönelmiş ve yüzlercesini tahrip etmişlerdi. Çatışmalarda bu kez sağcı kesimden 3 kişi öldürülmüştü. 23 Aralıkta onların cenaze töreninde de yeni olaylar yaşanmıştı. Valilik bir çatışmayı önleyebilmek için o gün sokağa çıkma yasağı koymuştu ama bunu belediye hoparlörlerinden halka duyurma olanağı bulunamamış, aksine tüm kent halkının cenaze törenine katılmaları yolunda yayın yapılmıştı. Böylece kışkırtılan halk bu kez "**Dinsizlere ölüm!**" diye bağırarak Alevilerin çoğunlukta olduğu mahalleyi kuşatmışlar ve önlerine çıkanları öldürmeye, her şeyi yakıp yıkmaya koyulmuşlardı. Bir katliamı andıran bu saldırı üç gün sürmüştü. İçişleri Bakanı Em. Org. **İrfan Özaydınlı** kente geldiği halde polis ve jandarma güçleri, çatışmaları önlemekte yetersiz kalmıştı. Kentteki askeri birlik komutanları ise, **sıkıyönetim** bulunmadığı için olaylara müdahale etme yetkilerinin bulunmadığını söylemişlerdi. 26 Eylül günü olaylar durulduğunda çoğu Alevi gruptan olmak üzere 120 kişinin hayatını kaybettiği, yaralı sayısının da

1.052'ye çıktığı, birçok ev ve işyerinin ateşe verildiği saptanmıştı. Asıl feci olan ise, olayları yerinde gören Jandarma Genel Komutanı **Sedat Celasun**'un da belirttiği gibi, bazı hamile kadınların karınlarının deşilmiş olması, bazı gençlerin öldürüldükten sonra ağaçlara asılması ve yeni doğmuş bir çocuğun bacaklarının birbirinden ayrılarak öldürülmesi olmuştu (OEY, 100-108).

Bu korkunç görünümüyle **Kahramanmaraş** olayları unutulmayacak bir trajedi niteliğini almış ve **Ecevit** hükümetini o zaman kadar istemediği **sıkıyönetim** ilanına sürüklemişti. **"Türkiye koşullarında, özellikle bunalım dönemlerinde sıkıyönetim, Türkiye'yi kaygan zemine sokabilir ve rejimin nereye gideceği belli olmaz!"** kanısında bulunan Başbakan **Ecevit**, Maraş katliamından sonra 13 ilde sıkıyönetim ilan etmeyi zorunlu görmüştü. Söz konusu olaylarda 200 kişi gözaltına alınmış, bunlardan 100 kadarı tutuklanmıştı. Halkı kışkırtmada başrolü, Ülkü ocaklarından **Ökkeş Şendil (Kenger)**'in oynadığı belirlenmişti. **Kahramanmaraş** olaylarına ilişkin davalar ancak 1980 Ağustosunda sonuçlanabilmiş, sanıklardan 22'sine ölüm 14'üne de yaşam boyu hapis cezası verilmişti.

Yılın terörle can veren bir başka savcısı da Tarsus'ta **Süreyya Altınemin-soy** olmuştu (27 Aralık). Yıl sonunda çıkartılan tablo, anarşik eylemlerin 5 il dışında (Bilecik, Kütahya, Muğla, İçel ve Hakkâri) tüm yurda yayıldığını göstermişti. Bu olayların ardından İçişleri Bakanı Org. **İrfan Özaydınlı** ile Milli Savunma Bakanı **Hasan Esat Işık** görevlerinden istifa etmişlerdi. Böylece CHP-CGP-DKP ve bağımsızlar dörtlü ortak hükümeti içinde ilk ayrılmalar iktidar sorumluluğunu üstlenen CHP içinde meydana gelmişti. Boşalan İçişleri Bakanlığı'na **Hasan Fehmi Güneş** getirilmişti.

1979 yılında terörün aldığı ilk kurban **Milliyet**'in başyazarı tanınmış gazeteci **Abdi İpekçi** olmuştu. Ankara'da Başbakan **Ecevit**'le yaptığı bir söyleşiden İstanbul'a dönen **İpekçi**, 1 Şubat sabahı arabasıyla Nişantaşı'ndaki evine giderken sokağı dönmek için yavaşladığında ön pencere camından sıkılan kurşunlarla can vermişti. Arabası da elektrik direğine çarparak durmuştu. Cinayeti İktisat Fakültesi'ne kayıtlı Malatyalı **Mehmet Ali Ağca**'nın işlediği saptanmış ve kendisi çok geçmeden yakalanmıştı. İlk ifadesinde, baskı ve sömürü düzenine karşı çıktığı için **Abdi İpekçi**'yi öldürdüğünü kabul eden **Ağca**, cezaevine konulduktan sonra her şeyi inkâr etmeye başlamış ve mahkemeye çıkarılacak olursa herkesi ve her şeyi açıklayacağını söyleyerek bazı tehditlerde bulunmaya yönelmişti. Bir süre sonra kendisinin Maltepe Askeri cezaevinden bir asker elbisesi giydirilerek kaçırılması ise tam bir düş kırıklığı yaratmış ve kimi kuşkular uyandırmıştı. Üstelik saklandığı yerden **Milliyet** gazetesine telefon eden **Ağca** yolladığı bir mektupta da bundan sonra **Papa**'yı öldüreceğini bildirmişti. O zaman ciddiye alınmayan bu kararını 13 Mayıs 1981'de gerçekleştirmişti. **Vatikan** meydanındaki bir âyin sırasında **Papa II. Jeanne Paule**'a ateş eden **Ağca** onu yaralamıştı ama yakalanmış ve İtalyan mahkemesinde ömür boyu hapse mahkûm edilmişti. Ne var ki bu kez de kendisinin **'Mesih'** olduğunu iddia etmeye koyulmuştu. **İpekçi** davasında yeniden

yargılanması söz konusu olan **Ağca**'nın serüveni 22 yıldır Türkiye'nin gündemindeki yerini korumaktadır.

Nisan başlarında Türkiye Emek Partisi Başkanı **Mihri Belli** de saldırıya uğramış ama yaralı olarak kurtulmuştu. Güvenliğin sağlanamayacağı anlaşılınca İstanbul'da Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Mayıs kutlama törenlerini yasaklamış ve üstelik sokağa çıkma yasağı uygulanmıştı. Böyle olmasına karşın 200 kadar TİP üyesi Taksim meydanına çıkıp yürüyüş yapmak istemişlerdi. Bunların çoğu gözaltına alınmıştı ama **işçi bayramı**'nın kutlanamaması işçi kesimi ile hükümet ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştu. Sonbaharda terör yüzünü Adana'da göstermişti. Üniversite Rektör Yardımcısı ve Emniyet Müdürü **Cevat Yurdakul** arka arkaya öldürülmüştü (12 ve 29 Eylül). Bütün bu suikastlerde suçlulardan çok azı ismen saptanabilmişti.

Ecevit başkanlığındaki dörtlü ortaklık döneminde terör eylemlerini durdurabilmek için sıkıyönetimin açtığı kovuşturmalar dışında bazı önlemler de alınmasına çalışılmıştı. Polis örgütünün sağ ve sola bölünmüş olmalarına son vermek için polis meslek örgütleri kapatılmıştı (27 Ocak 1979). Ama bunlar yeterli olmamıştı. Öte yandan kimi talihsizlikler, felaketlerle de karşılaşılmıştı. 1978 Haziranı başında Madrit Büyükelçisi **Zeki Kuneralp**'in eşi **Necla Kuneralp** ile onun enişte si Emekli Büyükelçi **Beşir Balcıoğlu**, Ermeni teröristlerin tabancalarından çıkan kurşunlarla can vermişlerdi. Suikastte elçiliğin İspanyol şoförü de ölmüştü. Yurt içinde dökülen kanlara yurt dışındakiler de eklenmişti. Başbakan **Ecevit** bu suikastin bütün insanlığın üzüntü ve tepkisine yol açacağını umduğunu belirterek yurt içinde ya da dışında bulunan bütün Türkleri kışkırtmalara kapılmaksızın soğukkanlı davranmaya çağırmak gereğini duymuştu. İstanbul Tarabya'da denize uçan bir belediye otobüsü içindeki 31 kişi boğularak ölmüştü (15 Haziran 1978). Ağustos ortalarında Bursa'nın depo olarak kullanılan ünlü **Santral Garajı**'nda çıkan yangında 22 kişi yaralanmıştı. Bunları **Trabzon uçağı**'nın düşmesi ve 39 yolcunun ölümü izlemişti (24 Ağustos 1978). Felaketler tablosuna **Atatürk**'ün hastalığında alınmış olan **Savarona** yatının Heybeliada önlerinde yanması eklenmişti (4 Ekim 1979). Bunlar dışında aşiretler arası bir kavga ile de karşılaşılmıştı. Gevaş'ın Bahçesaray yaylalarında **Müküs** ve **Dudiran** aşiretleri arasında çıkan kavgada 15 kişi diri diri yakılmış, 3 kişi silahla öldürülmüş, bir köy de ateşe verilmişti (7 Eylül 1978).

Bütün bu olumsuzluklar arasında topluma güven verecek bazı adımlar da atılmış, hükümet programında öngörülen projelerden bazılarının uygulanmasına da geçilmişti. Mobilya yerine sunta ihraç ederek haksız kazanç sağladığı savıyla hakkında dava açılan **Yahya Demirel**, hükümetin güvenoyu almasından bir süre sonra (21 Şubat 1978), 1 yıl 5 ay hapis cezasına çarptırılmıştı. Gerçi kendisi, hüküm kesinleşmeden yurt dışına çıkmıştı. Ama hakkında süren dava 1980 Haziranında sonuçlanmış ve vergi iadesinde yolsuzluk yaptığı için 4 yıl hapse mahkûm edilmişti.

CHP, benimsediği **demokratik sol** anlayışı doğrultusunda, kalkınmayı köy-

den ve köylüden başlatmayı ve **köy-kent** projesini uygulamayı hükümet programına da koydurmuştu. Projenin uygulanması için ülkenin iki ayrı bölgesinde iki yer belirlenmişti. Bolu'ya bağlı **Taşkesti** köyü ile Van'ın **Özalp** ilçesi. Ancak uygulamanın tek elden yapılması gerekirken iki ayrı kuruluşça gerçekleştirilmesine çalışılmıştı. **Taşkesti** projesini Orman Bakanlığı, **Özalp** projesini de Köyişleri Bakanlığı üstlenmişti. İçeriği ayrıntıları ile belirtilmeyen **köy-kent** projesi çeşitli biçimlerde yorumlanmış, hatta suçlanmıştı. Muhalefet partileri özellikle de AP lideri **Demirel**, bu uygulama sonucunda köylülerin, çiftçilerin bulundukları yerlerden göç etmek zorunda kalacaklarını öne sürmeye başlamıştı. Bu eleştiri ve suçlamalar da seçilen bölgelerde hatta genel olarak toplumda bazı kaygılar uyandırmıştı. Oysa söz konusu proje, Uluslararası Tarım Örgütü FAO'nun uzmanlarından **Giovanni Giannino**'nun kısaca tanımladığı gibi **"Dağınık köyleri, tarımsal sanayi ile çekim merkezlerine bağlamak"** amacıyla hazırlanmıştı. **Taşkesti** bölgesi için ODTÜ'de bir yerleşim (master) plan hazırlanarak 1 Ekim 1978'de uygulamaya geçilmişti. İçişleri, Köyişleri, Milli Eğitim, Sağlık, Kültür ve öteki Bakanlıkların **köy-kentler**'e ne gibi hizmetler götürebilecekleri saptanırken ilk aşamada **Düzce** ile **Yığılca** arasındaki bölge tavukçuluk alanı olarak seçilmiş ve 45 milyon kapasiteli tesislerin kurulmasına başlanmıştı. **Özalp** bölgesindeki uygulamaya da Başbakan **Ecevit**'in katıldığı bir törenle 28 Ekimde başlanmıştı. Ancak burada öncelik ayrıntılı planların hazırlanmasına verildiğinden 1979 yazına gelinceye kadar etkin bir uygulama gerçekleştirilememişti (EÇP, 237 vd.).

Bunun yanında **köye ulaşım** adı verilen bir başka proje için de yine Doğu Anadolu'da bir yöre, Hakkâri'nin **Yüksekova** ilçesi seçilmişti. Bu proje ile de ilçeye bağlı köylere yol açma, içme suyu getirme ve sağlık tesisi kurma öngörülmüştü.

Ama hükümetin en büyük girişimi **stratejik yeraltı kaynaklarının devletleştirilmesi** olmuştu. CHP ağırlıklı ortak hükümetin programında belirtildiği gibi, uygulamaya **bor** ve **linyit**'ten başlanmıştı. Balıkesir ve Kütahya'daki 4 **bor tuzu yatağı** ile Çanakkale'deki 2 **linyit yatağı** kamulaştırılmıştı (10 Nisan 1979). 26 kömür yatağının kamulaştırılması için de hazırlıklar yapılmıştı.

Dört ortaklı **Ecevit** hükümeti döneminde dikkati çeken gelişme ve yeniliklerden büyük bir kesimi de **Ahmet Taner Kışlalı**'nın Bakanlığını üstlendiği kültür alanında sağlanmıştı. 1971'de kurulduktan sonra iki kez kaldırılıp üçüncü kez canlandırılan **Kültür Bakanlığı**'nı kültür ve sanat yaşamında her şeyi yönlendiren buyurucu, yasaklayıcı bir organ olmaktan çıkararak Anayasa'da belirtilen ilkeler doğrultusunda kültür etkinliklerini, sanatı ve sanatçıyı destekleyen bir örgüt haline getirme amaç edinilmişti. Bunun için de Bakanlığa bağlı kurumlara ve ana birimlere özerklik verilmeye yönelinmişti. Bunu gerçekleştirebilmek için ilk aşamada 1978 Nisanında İngiltere'deki **Arts Council**'den (Sanat Konseyi) esinlenerek 15 üyeli bir **Kültür Yüksek Kurulu** oluşturulmuştu. Ülkenin tanınmış bilim, kültür, sanat adamları ve yazarlarının görev aldıkları bu kurula yardımcı olmak ve Bakanlığa bağlı kuruluşlara etkinlik kazandırabilmek için de Kütüphaneler, Eski

Eserler ve Müzeler, Plastik Sanatlar, Sinema, Tiyatro ve Müzik alanlarında **Danışma Kurulları** oluşturulmuştu. Öte yandan Selçuklu ve Osmanlı döneminden kalan ve yurdun çeşitli bölgelerine, kütüphanelerine dağılmış halde bulunan yazma eserleri belirli merkezlere toplamak ve bunların kataloglarını düzenlemek amacıyla **Toplu Yazmalar Katalogu** (TÜYATOK) adı verilen bir proje yürürlüğe konulmuştu. Böylece 14 ay süren çalışmalar, düzenlenen toplantılar ve yapılan tartışmalar sonunda Kültür Bakanlığı'nın değişen iktidarlara ya da Bakanlara göre değil de, sürekli olarak izleyebileceği bir kültür siyasası saptanmıştı. '**Kültür Bakanlığı'nın Kültür Siyasası**' adı verilen bu metinde güdülen amaç şöyle belirtilmişti.

"**Ulusal kültür siyasetinin ereği Türk insanıdır. Kendisi ile, doğa, öteki insanlar, toplum ve çevresi arasındaki türlü sorunları çözmek için çalışan; toplumuna yabancılaşmayan; edilgin ve uydu olmayan, barışçı ve hoşgörülü, başkalarının düşünce ve inançlarına saygılı; haklarının, görevlerinin ve sorumluluklarının bilincinde; kendini sürekli yenileyebilen ve üretici olan; geçmişinden, bugünü kavramak ve geleceği yaratmak için yararlanan; kendi mutluluğunu toplumun ve giderek tüm insanlığın mutluluğunda arayan Türk insanıdır.**" (Metin: Dosya, 299-312)

Kültürel etkinliklere yeni boyutlar kazandırmaya çalışılırken ilk kez olarak bir **Sinema Dairesi** kurulmuştu. Türk sinemasını kalkındırabilmek için tüm ilgililerin görüş ve önerileri alınarak özerk bir kurumun oluşturulması kararlaştırılmıştı. Bunun sonunda hazırlanan **Türk Sinema Kurumu** yasa tasarısı, 1979 Kasımında Başbakanlığa sunulmuştu. Bu bağlamda herkesin yararlanabileceği tüm teknik donanımı içeren bir **Sinema Stüdyosu**'nun kurulması için de İstanbul'da bir arsanın kamulaştırılmasına yönelinmişti.

Kültür ve düşün alanındaki çalışmaları özendirmek ve çalışanları yüreklendirmek amacıyla bir dizi ödül verilmesine de başlanılmıştı. Müzik alanında verilen **Devlet Sanatçılığı** uygulamasına dokunmamak için onun dışında bir ödüllendirmeye gidilmişti. Bunun için ilkönce 1946'da çıkartılan ve iki yıllık bir uygulamadan sonra askıya alınmış olan **İnönü Armağanları** yasasının canlandırılmasına çalışılmıştı. Buna olanak bulunamayınca 1971'de **Muhsin Ertuğrul**'a **Kültür Adamı** sanı verilmesine benzer ödüllendirmeleri belirli kurallara bağlayıp genişleten bir **Ödüller Yönetmeliği** yürürlüğe konulmuştu. Bununla her yıl biri, **Kültür Bakanlığı Büyük Ödülü** olmak üzere değişik alanlarda başarı ve özendirme (teşvik) ödülleri verilmesi öngörülmüştü. 1979 Ekiminde ilk büyük ödül de, **Varlık** yayınları ile ulusal kültüre çok büyük katkılarda bulunmuş olan **Yaşar Nabi Nayır**'a verilmişti.

Bunların dışında, geleceğe yönelik en verimli yatırım demek olan kültür etkinliklerine parasal destek sağlamak ve korunması zorunlu olan kültürel taşınmazların bakım ve restorasyonlarında vatandaşlara yardımcı olabilmek için bir **Döner Sermaye** yasası çıkartılarak uygulanmasına geçilmişti. Bu doğrultuda Ankara'da **İkinci Türkiye Millet Meclisi** binası, İstanbul'da da **Yıldız Sarayı** Bakanlığın

kullanımına alınmış ve restorasyonlarına başlanılmıştı. Başkente bir **Resim ve Heykel Müzesi** kazandırmak amacıyla daha önce eski Türk Ocağı (Halkevi) binasında başlanan onarım tamamlanarak hizmete açılmıştı. Gelişmekte olan Türk opera ve balesini Ankara ve İstanbul dışına taşıyabilmek için de **İzmir Opera ve Balesi** kurulmuştu.

Yaklaşmakta olan, **Atatürk**'ün doğumunun 100. yıldönümünde yapılacak etkinlikleri hazırlama görevi de Kültür Bakanlığı'na verilmişti. İlgili tüm kamu ve özel kuruluşlarla yapılan işbirliği sonucunda çok kapsamlı bir program hazırlanmıştı. Öncelikle, Ankara'da her türlü kültür ve sanat etkinliklerine ve sergilemelere olanak verecek birimlerden oluşan bir **Atatürk Kültür Merkezi** kurulması kararlaştırılmıştı. Ulus meydanındaki **Büyük Millet Meclisi** yapıları ve **Ankara Palas**'tan başlayarak **19 Mayıs Stadyumu**'nu ve **Hipodrom**'u kapsayacak bu merkez için bir ön proje bile yaptırılmıştı. Bu kapsamda Bakanlık merkezi olarak kullanılmakta olan **Ankara Palas**'ın bir otel ya da konukevine dönüştürülmesi uygun görülmüştü. Bu nedenle bina boşaltılmış ve sahibi olan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restorasyonuna girişilmişti. Proje uygulandığında hükümet programında sözü edilen **Devlet Kültür Merkezi** de kurulmuş olacaktı. Yine 100. yıldönümü kutlamaları bağlamında Cumhuriyetin ilk yıllarında çekilmiş olup Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne bağlı **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**'nde bulunan ancak zamanla aşınmış olan filmlerin temizlettirilip kullanılabilir birer kopyalarının yaptırılmasına çalışılmıştı. Günümüzde çeşitli televizyon kanallarında gösterilmekte olan filmler, o dönemde Güzel Sanatlar Akademisi Sinema Enstitüsü'nce gerçekleştirilen kopyalardan oluşmaktadır. Ancak **Ecevit** hükümetinin istifasından sonra **Demirel**'in kurduğu AP azınlık hükümeti döneminde hazırlanmış olan **kültür siyasası**'nın ve **döner sermaye** ile **ödüller** dışındaki projelerin uygulanmasından vazgeçilmişti.

CHP, bağımsız 11'lerden aldığı destekle, CGP ve DKP'li milletvekillerinin de katıldığı ortak hükümeti kurduğunda, parti yönetiminde de bir değişikliğe gidilmişti. CHP'nin hükümet kurduğu dönemlerde parti genel merkezi ile parlamento grupları ve kabine üyeleri arasında görülen sürtüşmeleri bir daha yaşamamak için bu yeni ortaklıkta hükümette görev alanların parti yönetiminden çekilmelerini öngören bir ilke kabul edilmişti. Bu nedenle Genel Sekreter **O. Eyüboğlu** ile yardımcıları görevlerinden istifa edince, Genel Sekreterliğe **Mustafa Üstündağ** seçilmişti. Hükümet oluşun henüz ilk ayı dolmadan toplanan parti Küçük Kurultayı'nda içinde bulunulan ekonomik ve toplumsal koşullar hakkında yapılan açıklamalar üzüntü ile, devlet kurumlarındaki kadrolaşma ise ürküntü ile karşılanmıştı. Bu yüzden kurultay sonrası yayımlanan bildiri, **Bila**'nın deyimiyle geleceğe yönelik '**bir korkunun ipuçları**'nı verir nitelikte olmuştu. Bildiride, CHP'nin ileride yeni bir kadro ve hizip çatışmasına düşmeyeceği umuduyla, **"Küçük Kurultay, devlet yönetimini yıllardır parselleyenlerin dar kadroculuk anlayışına ve uygulamasına son verirken, bu tür eğilimlerin CHP'de asla yer bulamayacağı ve bulmaması gerektiği kanısındadır. Demokratik özeleştiri**

ve tartışma, parti içinde kadrolaşmaya yol açmaksızın sürdürülecektir" denilmişti (BİLA, 321). Partinin o yıl yapılması gereken olağan kurultayı ise bilgisayara geçirilen delege listelerinin hazırlanmaması nedeniyle bir yıl ertelenmişti.

1979 Mayısında toplanacak XXIV. Kurultay öncesinde hükümet içinde ve partide olumsuz yönde büyük değişiklikler başgöstermiş, üstelik gerek Türkiye'de işçi ve işveren kesimlerinden gerekse dış ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan Türkiye'nin ekonomik ve siyasal durumuna ilişkin eleştiriler de yoğunlaşmıştı. Ekonomik sıkıntıların, özellikle de akaryakıt darlığının giderilememesi, margarin alanında yapay olarak yaratılan darlık ve anarşik olayların önlenememesi hükümetin kamuoyunda başarısız bir görüntü almasına neden olmuştu. Bu görünüm hükümet ortakları arasında aslında sağlanamamış olan uyumu daha da sarsmıştı. Hükümetten ilk ayrılan CGP lideri **Turhan Feyzioğlu** olmuştu. Onun 18 Eylül 1978'de Başbakan Yardımcılığından istifa etmesi 4'lü ortaklığı 3'e indirmiş ve değişik yorumlara, belirgin bir sarsıntıya yol açmıştı. 1979 baharında ise 11'lerin büyük bir tepkisiyle karşılaşılmıştı. Ceza Yasası'nın sol akım ve eylemlere karşı kullanılan 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesi yolundaki isteklerin bir kampanyaya dönüştürülmesi, CHP ile bağımsız Bakanlar arasında yeni bir anlaşmazlık doğurmuştu. **Şerafettin Elçi** dışındaki 10 Bakan, 14 Nisan 1979'da bir bildiri yayımlayarak, **"141 ve 142. maddeler değiştirilemez"** diye kesin bir karşı tavır almışlar ve aynı zamanda hükümeti **Doğu Anadolu sorunu** ile ilgilenmemekle suçlamışlardı. Bu bildiri ya da kopmaya yöneliş, üçüncü **Ecevit** hükümetinde sonun başlangıcı olmuştu. Öte yandan **Türk Sanayi ve İş Adamları Derneği** (TÜSİAD), hükümete yönelik eleştirilerini ilanlarla gazetelerde bile yayımlamaya başlamıştı. **Ticaret ve Sanayi Odaları**'nın 13 Mayısta yaptığı bir toplantıdan sonra hükümete ilişkin olarak şu çok sert açıklamada bulunulmuştu:

"Önyargılardan arınmış, yapıcı, olumlu ve gerçekçi bir zihniyetin ülke yönetimine hâkim olması için, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere tüm ilgilileri uyarıyoruz."

Hükümete güvensizlik öfkeye yüztutmuştu. Bu uyarı ya da suçlamalara parti içinde beliren hoşnutsuzluk da eklenmişti. Küçük Kurultay'ın CHP'de bundan böyle hizip ve grup sürtüşmesi yaşanmayacağına ilişkin dileğinin aksine, yeni bir muhalefet grubu oluşmuştu. Bu gruptakiler, önceki kurultayda kaldırılmış olan Parti Meclisi'nin yeniden kurulması için tüzükte gereken değişikliğin yapılması yolunda harekete geçmişlerdi.

Mali sıkıntı yüzünden **döviz** transferlerinin zamanında yapılamaması, dış ülkelerde Türkiye'nin borçlarını ödeyemediği yolunda eleştirilere yol açmıştı. Bu sıkıntıdan yararlanmak isteyen bazı devletlerle uluslararası siyasal ve ekonomik kuruluşlar da, Türk maliyesini diledikleri gibi yönlendirmek ve **Kıbrıs sorunu**'nu kendi istedikleri doğrultuda çözüme bağlamak için girişimlerde bulunmaya yönelmişlerdi. ABD, **Ayetullah Humeyni**'nin dönüşünden sonra İran'dan çekmek zorunda kaldığı **U-2 casus uçakları**'nın Türkiye'de konuşlandırılmasını istemeye başlamıştı. Hükümetin buna olumlu yanıt vermemesi üzerine Ankara'ya gelen Dı-

şişleri Bakan Yardımcısı **Warren Christopher**, Başbakan **Ecevit**'e eğer uçaklar için gereken izin verilmezse Türkiye'nin '**bir dolarlık dış yardım**' alamayacağını söyleyerek bir tür tehditte bulunmuştu. Ancak **Ecevit**'in gösterdiği tepki üzerine kredi ile söz konusu uçaklar arasında bir ilişki kurulamayacağını kabul ederek bir tür özür dilemişti. Böyle olmasına karşın hükümetin ivedi dış yardım dileği, kabul edilemeyecek bazı koşullara bağlanarak ertelenmişti. 5 Ocak 1979'da Atlantik okyanusundaki **Guadeloupe** adasında biraraya gelen ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya liderleri, Türkiye'nin ekonomik durumunu gözden geçirdikten sonra istenen yardımın yapılmasını **Uluslararası Para Fonu**'nun (IMF) önerilerinin kabul edilmesi koşuluna bağlamışlardı. Bunların başlıcaları da, **devalüasyon**'a gidilerek Türk parasının değerinin düşürülmesi, karma ekonomi sisteminden vazgeçilerek serbest ekonomiye dönülmesi, başta akaryakıt olmak üzere belirli ürünlere büyük oranlarda zam yapılması ve ücretlerin dondurulması olarak belirtilmişti. Fakat CHP hükümeti bu koşulların kabulünü, ekonomik bağımsızlıktan vazgeçmek ve ülke ekonomisinin gözaltına alınmasına razı olmak diye değerlendirmişti. IMF'nin bu reçetesine uyulmayınca da Türkiye'ye kredi açılmamıştı. Böylece hükümet her yönden gelen baskıları karşılamak zorunda kalmıştı.

Başbakan **Ecevit**, partisinin Küçük Kurultay'ında öncelikle dıştan gelen baskılara yanıt verme ve bununla güdülen amacı açıklamak gereğini duyarak şunları söylemişti:

"Türkiye borçlarını ödeyecektir. Ama eğer siyasal amaçlarla veya bizim durumumuza göre geçersiz birtakım reçeteleri bize kabul ettirebilmek için Türkiye'yi duvara sıkıştırabileceklerini sananlar varsa boşuna uğraşmasınlar.

Bugün ağır bir bunalım dönemindeyiz. Şunu inanarak söylüyorum ki, kimse bu durumumuzdan yararlanmak suretiyle Türkiye'yi bu hükümet iş başında iken duvara sıkıştıramayacaktır."

Ecevit, bu bağlamdaki sözlerinin sonunda çok çarpıcı ve önemli bir uyarıda da bulunmuştu:

"Eğer sabrımız, tahammülümüz tükenip, kendi yararımızı dünyanın yararından bir adım fazla düşünmeye karar verecek olursak, bundan çok pişmanlık duyanlar çıkacaktır dünyada!" (BİLA, 322)

Bu sözler, siyasal kariyerini **İnönü** ekolünde ve ona karşı savaşarak da tamamlayan **Ecevit**'in, **Kıbrıs bunalımı** sırasında ABD Başkanı **Johnson**'un gönderdiği mektuptan sonra, Başbakan **İnönü**'nün "**Dünya yeniden kurulur ve Türkiye kendine düşen yeri alır!**" biçimindeki ünlü uyarısını anımsatır nitelikte idi.

CHP içindeki muhalifler Kurultay öncesi toplanan İstanbul İl Kongresinde kendilerince kötü olan gidişi önlemek için seslerini ve isteklerini duyurmuşlardı. Genel Başkana karşı çıkmamışlar, ama partinin bir lider partisi konumundan örgüt partisi durumuna geçmesi gerektiğini vurgulamışlardı. Kongreye verilen 200 imzalı bir önergede ise 1979'daki senato seçimlerini kazanabilmek için yapılması

gerekenler sıralanmıştı. Buna göre, eğer toplumun her kesimiyle ve basınla yeniden iyi ilişkiler kurulup, onlara güven verilmez, sendikalar ve demokratik kitle örgütleriyle ilişkiler güçlendirilmez, ekonomik yanlışlıklardan sakınılmaz, pahalılık önlenmez, can güvenliği sağlanmaz ve devlet kadrolarındaki uyuşukluk giderilmezse gelecek seçimlerde partinin oy kaybına uğrayacağı ve dolayısıyla hükümetin sarsılacağı belirtilmişti.

CHP'nin XXIV. Kurultayı 24 Mayıs 1979'da işte bu ortamda toplanmıştı. **Ecevit** konuşmalarında, eleştirileri azaltabilmek için CHP'nin henüz tam anlamıyla bir iktidar olmadığını anımsatarak, 1981 genel seçimlerinde tek başlarına iktidara geleceklerini söylemiş ve **demokratik sol** bir parti için yalnız siyasal alanda değil, toplumda da iktidar olmanın önem taşıdığını belirtmişti. 3 gün süren kurultay sert eleştiri ve tartışmalarla geçmişti. **Ecevit**, 1.347 delegenin katıldığı oylamada 1.218 oyla yeniden Genel Başkan seçilmişti. Kabul edilen '**Ana Davalar**' raporunda da şu önerilerde bulunulmuştu:

Sermayesinin % 50'si devlete ait olan bankalar kurulması, öteki bankaların kapatılması – Tüm çalışanlara sendika kurma hakkının tanınması – Lokavtın kaldırılması – Faşist baskıların ortadan giderilmesi.

Kurultayda, muhalefetin istediği Parti Meclisi gerçekleşmemiş ve yeniden oluşturulan genel yönetim kurulu da yine **Mustafa Üstündağ**'ı Genel Sekreter seçmişti. **Ecevit**, Kurultaydan başarı ile çıkmıştı ama parti içi gruplaşmalar giderilememiş, kendisinin de belirttiği gibi, sorunlar çözülememişti. Dış basında da **Ecevit**'in durumunun sarsıldığına, gelecekte bunun daha da zorlaşacağına ilişkin yorumlar görülmüştü. Örneğin **New Times**'te çıkan bir yazıda, **"Ecevit'e bağlanmış umutlar düş kırıklığına dönüşüyor. Ekim seçimlerinde Ecevit'in liderliği tehlikeye düşebilir"** deniyordu. Burada sözü edilen, ekim ayında yapılacak olan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ile milletvekili ara seçimleri idi. Gerçekten de o seçimler sonunda **Ecevit** liderlikten değil ama hükümetten ayrılacaktı.

c) 1979 Ara Seçimleri ve İktidardan Ayrılış

CHP Kurultayı'ndan 3 gün sonra bağımsız Devlet Bakanı **Enver Akova** istifa edince **Ecevit** kabinesinde yeni bir sarsıntı yaşanmıştı. Arkasından bazı Bakanların yolsuzluk yaptıkları yolunda söylentiler ve eleştiriler başlamıştı. Eleştiri ve suçlamalar özellikle bağımsız Bakanlardan ikisi, Gümrük ve Tekel Bakanı **Tuncay Mataracı** ile Çalışma Bakanı **Hilmi İşgüzar** üzerinde yoğunlaşmıştı. Hükümetten ayrılmış olan CGP Genel Başkanı **Turhan Feyzioğlu**, bazı AP'li milletvekilleri ile birlikte **İşgüzar** hakkında bir **gensoru** önergesi vermişti (3 Mayıs). Önergenin gündeme alınması kabul edilince de **İşgüzar** Bakanlıktan istifa etmişti (7 Haziran). Ama muhalefet bu kez de **Tuncay Mataracı** hakkında bir **gensoru** önergesi vermişti. Bu ikinci gensorunun gündeme alınması çeşitli parla-

mento taktikleriyle geciktirilirken, hükümetten peşpeşe başka kopmalar baş göstermişti. Bağımsızlardan Devlet Bakanı **Ali Rıza Septioğlu** ve İmar İskân Bakanı **Ahmet Karaaslan**'ın ardından DKP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı **Faruk Sükan** da 20 Eylülde hükümeti suçlayan bir demeç vererek istifa etmişti. Artık gövdesini yitirmiş olan üçüncü **Ecevit** hükümeti ekim ayında yapılacak seçimlerin sonucunu beklemeye koyulmuştu.

Türkiye'deki son gelişmeleri değerlendiren **The Guardian** gazetesi daha 3 Temmuzda **Ecevit** ve hükümeti için şu yorumu yapmıştı:

"Bir zamanlar Türk ulusunun gözdesi ve Kıbrıs kahramanı olan Bülent Ecevit, 18 aylık iktidarının sonunda, ringin iplerine dayanmış, nefes nefese son gongun çalmasını bekleyen yenik bir boksöre benziyor." (BİLA, 333)

Öte yandan AP lideri **Süleyman Demirel** de ellerini ovuşturarak senato yenileme ve milletvekili seçimlerinde CHP'ye üstünlük sağlayıp yeniden iktidara gelmeye hazırlanıyordu. Senato üçte bir yenileme ve boşalan 5 milletvekilliği için ara seçimlerinin 14 Ekim 1979'da yapılması kararlaştırılmıştı. **Demirel** seçim propagandasında her zaman olduğu gibi uzun anlatımlar yerine basit vatandaşların anlayacağı deyimleri, sloganları kullanmayı yeğlemişti. Bu kez ülkedeki ekonomik bunalımı ve yönetim boşluğunu yansıtacak şu iki deyimi seçmişti: "**Memleketi 2 sente muhtaç ettiler!**" ve "**Bunlar 4 kazı bile güdemezler!**" Seçim gezilerinde yanında bulunan gazeteci **Kurtul Altuğ**'un aktardığına göre seçimleri kazanmayı amaçlıyor ama hemen iktidara gelmek konusunda pek istekli görünmüyordu. **Ecevit** hükümeti döneminde yaşanan ekonomik ve toplumsal bunalımı kısa sürede giderme olanağının bulunmadığını belirtiyordu. Kendisinin iktidardan ayrıldığı 1978 başlarından sonraki durumu şöyle değerlendirmişti:

"1978 Ocağında bizim bıraktığımız hükümet, kanı kaynayan bir memleket bırakmamıştı. 1978 Ocağında sıkıyönetim yoktu. Evet, birtakım anarşi hareketleri vardı ama hepsi kontrol altındaydı; olmasa zaten sıkıyönetime giderdik. 1978 yılının sonunda 1979'lar Türkiyesi bir kuyruklar Türkiyesiydi. % 100'lere varan bir enflasyona Türkiye ulaşmıştı. Bir petrol krizi vardı. Dünya üzerindeki krizlerin Türkiye üzerinde etkileri vardı. Ayrıca Türkiye ambargoya da maruz kalmıştı. 1977'de % 24 idi enflasyon!" (DEYA, 25 vd.)

Bu değerlendirmenin biraz abartılı olduğu ve **Demirel**'in kendi iktidarı dönemini savunmaya çalıştığı açıkça görülmektedir. Örneğin 1977'lerde anarşik hareketlerin kontrol altında olduğu iddiası gerçeklere uymamaktaydı. O yılın **enflasyon** oranı da toptan eşya fiyatlarına göre % 24.5 değil % 28.5 olarak gerçekleşmişti; bu oran 1978'de de % 100'e değil % 53.6'ya çıkmıştı. Özetle **Demirel**, ekonomik durum çok kötü diye **Ecevit**'ten iktidarı hemen devralma konusunda isteksiz görünüyor ve **Altuğ**'a, tarafsız bir Başbakanın kuracağı hükümetle erken seçimlere gitme önerisine sıcak baktığını belirtiyordu.

İşte 14 Ekim 1979'da senato yenileme ve milletvekili ara seçimleri bu ortam

içerisinde yapılmıştı, 50 senatörlük için yapılan seçimlerde 6.868.533 kayıtlı seçmenden 4.847.156'sı oy kullanmıştı; bunlardan da 4.730.571'i geçerli sayılmıştı. Böylece katılma oranı % 70.57 olmuştu. Seçimlere **Behice Boran** ve arkadaşlarının 13 Şubat 1975'te ikinci kez kurdukları Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile **M. Ali Aybar** ve arkadaşlarının kurdukları **Sosyalist Devrim Partisi** (SDP) ve **Türkiye Sosyalist İşçi Partisi** (TSİP) ile birlikte 9 parti ve 10 bağımsız aday katılmıştı. Sonuçlar ise şöyle belirlenmişti:

Partiler	**Alınan Oylar**	**Senatörlük**
AP	2.215.053	33
CHP	1.378.224	12
MSP	459.040	4
MHP	312.241	1
CGP	117.749	–
TSİP	62.105	–
TBP	55.774	–
TİP	33.720	–
SDP	33.548	–
Bağımsız (10)	63.093	–
		50

Aydın, Edirne, Konya, Manisa ve Muğla illerinde yapılan milletvekili ara seçimlerinde ise ancak 5 parti aday gösterebilmişti. 1.727.069 seçmenden 1.289.141'i oy kullanmıştı. Katılma oranı % 74.64 ile senato seçimlerinden daha yüksek olmuştu. 5 milletvekilliğini de AP'nin kazandığı seçimlerde oylar şöyle dağılmıştı:

Partiler	**Alınan Oylar**	**Milletvekilliği**
AP	676.900	5
CHP	367.317	–
MSP	92.932	–
MHP	67.154	–
CGP	21.593	–
		5

Bu sonuçlara göre hem senato hem de milletvekili seçimlerinde AP'nin gerisinde kalan CHP, 1977'deki oy oranını da koruyamamıştı. AP'nin oy oranı % 36.9'dan % 46.3'e yükselirken CHP'ninki % 41.4'den % 29.1'e düşmüştü. Sosyal demokrat oyların sağı temsil eden partilere, hele MSP gibi köktendinci bir partiye kaymayacağı düşünülürken seçimler bunun bir yanılgı olduğunu göstermişti. Senator sayısını artıran AP, Cumhuriyet Senatosu'nda çoğunluk sağladığından **İhsan Sabri Çağlayangil**'i başkan seçtirme olanağına kavuşmuştu. Millet Meclisi'nde de CHP dışındaki partilerin milletvekili sayıları salt çoğunluk olan 226'yı aşmış, CHP azınlıkta kalmıştı. Ama hükümeti düşürebilmek için bir **gensoru** verilmesi ya da hükümetin **güvenoyu** istemesi gerekirdi. CHP merkez yönetimi de seçim yenilgisinin nedenlerini bilimsel olarak saptayabilmek için bir komisyon kurmuştu. Ancak **Bülent Ecevit** olayların gelişmesini beklemeden 16 Ekim 1979'da Cumhurbaşkanı **Korutürk**'e hükümetinin istifasını sunmuştu.

Bunun ötesinde, 14 Ekim 1979 senato yenileme ve milletvekili ara seçimleri, **A.N. Ölçen**'in vurguladığı gibi, "Türk siyasal yaşamını 12 Eylül 1980 asker darbesine sürükleyen koşulları da beraberinde getirmişti" (Agy, 258).

VIII - 12 EYLÜL'E KAYIŞ

Cumhurbaşkanı **Korutürk**, yeni hükümetin kurulması ile ilgili görüşmelere 19 Ekimde AP lideri **Demirel**'i kabul ederek başlamıştı. Arkasından **Ecevit**, MSP lideri **Erbakan** ve MHP lideri **Türkeş** ile görüşmüş ve 24 Ekim 1979'da yeni kabineyi kurma görevini **Demirel**'e vermişti. Seçim döneminde iktidar sorumluluğunu yüklenmek istemediğini söyleyen **Demirel** şimdi "**Ahali isterse başka çare yoktur**" diyerek yeni bir hükümet kurmayı kabul etmişti.

A) DEMİREL'İN AZINLIK HÜKÜMETİ VE YENİ BİR DARBENİN AYAK SESLERİ

AP lideri **Demirel**, bu kez sağ partilerin katılımıyla yeni bir **milli cephe hükümeti** kurma yerine, o partilerin dışarıdan destekleyecekleri bir **azınlık hükümeti** kurmayı yeğlemişti. **Türkeş** ile yaptığı görüşmede MHP hükümeti dışarıdan desteklemeye söz vermiş, MSP lideri **Erbakan** ise böyle bir desteği kendi deyimiyle **kerhen** (istemeye istemeye) kabul etmişti. Güvenoyu için gereken çoğunluğu böylece sağlayan **S. Demirel** de, yeni hükümetini 11 Aralıkta oluşturmuştu. Ancak Bakanlıklar konusunda bir değişikliğe gidilerek CHP'nin kurduğu **İşletmeler Bakanlığı** ile **Yerel Yönetim Bakanlığı** kaldırılmış, Başbakan Yardımcılığı da düşünülmediği için Devlet Bakanlarının sayısı 6 olarak saptanmıştı. 29 üyeli bu AP azınlık Kabinesinde, Milli Savunma Bakanlığı **Ahmet İhsan Birincioğlu**'na, İçişleri Bakanlığı **Mustafa Gülcügil**'e, Maliye Bakanlığı **İsmet Sezgin**'e verilmişti. **İhsan Sabri Çağlayangil** Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına seçildiği için Dışişleri Bakanlığı'na bu kez eski Demokrat Partili **Hayrettin Erkmen** getirilmişti.

1- ÖNGÖRÜLER VE 24 OCAK KARARLARI

Demirel, kurduğu azınlık hükümetinin programını 19 Kasımda Millet Meclisi'nde ve Cumhuriyet Senatosu'nda okumuştu. Programda büyük ağırlık, 'durum saptaması' denilerek **B. Ecevit** hükümeti döneminin eleştirisine ayrılmıştı. Bu konuda şöyle bir tablo çizilmişti:

"Vatandaş can derdine düşmüştür. Anarşi çok büyük boyutlara ulaşmış, cinayetler, yangınlar, sabotaj ve soygunlar birbirini takip et-

miş, Cumhuriyet tarihinde görülmemiş olaylar vukubulmuştur. Toplumun huzuru olağanüstü bir şekilde bozulmuştur... 10 aya yakın bir zamandan beri 19 ilimizde uygulanan sıkıyönetime rağmen olaylar durmamış, azalmamış, bölücülük, yıkıcılık, anarşi ve terör milleti derin endişelere sevketmiştir. Vatandaş, devleti arar haldedir. Militan çetelerin ülkenin çeşitli köşelerinde, büyük şehirler etrafında meydana getirdiği kurtarılmış bölgeler, terörün boyutlarını göstermektedir. (...)

Türkiye'nin istikrarı arar halde olması, enflasyonun tahribatına maruz kalması, kanun ve nizam hâkimiyetini tesis edememiş olması dolayısı ile, bir güvensizlik ortamına sürüklendiği herkesin malumudur. (...)

Hayat pahalılığı fakir fukarayı, dar gelirli vatandaşları ezmiş. 1979'un ilk 9 ayında, yıl sonuna kadar % 100'ü aşacak bir eğilim içine giren enflasyon, ekonomik hayatı felce uğratmıştır. Her şeyin fiyatı kat kat artarken, gelirler bu artış hızının çok gerisinde kalmıştır. (...)

15 yıl arka arkaya yılda % 7 kalkınma hızı gerçekleştiren Türkiye, 1978 ve 1979 yıllarında kalkınma hızını sıfıra düşürmüştür...

Kasım 1979'da Türkiye'de eğitim millilik temelinden kaydırılmış haldedir. Kasım 1979'da Devletin radyo ve televizyonu Anayasa ve kanunların emrettiği tarafsızlık çizgisinden uzaklaşmış, rejim ve Devlet aleyhtarlığının, partizanlığın adeta âleti haline gelmiştir. (...) Kasım 1979'da ülkenin dış meselelerinin hemen hepsi askıdadır. Devletin itibarı sarsılmış, milletin hukuku, vakar ile korunamamıştır. Kasım 1979'da yolsuzluklar ayyuka çıkmıştır!"

Bu karamsar tabloyu çizen **Demirel**, içinde bulunulan durumu bir çıkmaz olarak kabul etmediklerini de vurgulayarak bunları gidermek için her önleme başvuracaklarını belirtmişti. Hükümet programında gözetilen amaç **"Hükümetimizin temel davası, milli ve manevi değerlerimize bağlılık şuuru içerisinde, Türk milletini büyük Atatürk'ün işaret ettiği şekilde çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmaktır"** diye ifade edilmişti. Arkasından, can ve mal güvenliğinin mutlaka sağlanacağı, huzur ve sükûn yeniden hissedilir bir şekilde ortaya çıkıncaya kadar sıkıyönetim uygulamasının sürdürüleceği, **olağanüstü hal** dönemlerine ilişkin özel bir yasa ile Anayasa'nın 136. maddesi ile kurulması öngörülen **Devlet Güvenlik Mahkemeleri** Yasası'nın çıkartılacağı, Sendikalar, Dernekler ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri ile Polis Vazife ve Selahiyetleri Yasalarında değişiklikler yapılacağı açıklanmıştı. Ekonomi alanında alınacak önlemlere ve yatırımlara ilişkin olarak da şu görüşlere yer verilmişti:

"Vatandaşın teşebbüs hakkına son veren ve çalışma alanını daraltan işlerden Devlet çekilecektir...

Hükümetimiz, fakir fukarayı ezen, ekonomik hayatı ve devlet hayatını felce uğratan enflasyonla netice alıcı, amansız bir mücadeleye girişmeye kararlıdır.

Doğu ve Güneydoğu'da başlattığımız ve fakat bıraktığımız yerde kalan çimento, şeker, gübre fabrikaları, endüstri tesisleri ile Güneydoğu Anadolu Büyük Projesi (GAP) **yeniden hareketlendirilecektir... İnşa edilmekte olan Orta Anadolu rafinerisi bir an önce ikmal edilecektir. Vakit kaybedilmeden Karadeniz rafinerisinin tesisine geçilecektir...**

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı değiştirilerek, ülkenin ihtiyaçlarına uygun hale getirilecektir. (...) Yeni bir 'Pilot İl Kalkınma Planı' tatbik edilecek, özellikle kalkınmamış illerimiz bu plan içinde süratle kalkındırılacaktır."

AP'nin bu azınlık hükümetinin programında, son **Ecevit** hükümeti döneminde milli eğitim ve kültür alanında izlenen siyasa da **Marksist** diye suçlanmış ve bu konuda yeniden milliliğe dönüleceği vurgulanmıştı:

"Devletimizin tüm unsurlarının başında gelen eğitimin yeniden millilik vasfına kavuşturulması zaruretine inanıyoruz. (...) Eğitimimiz, beynelmilelci ve Marksist tesirlerden kurtarılacak, idarede, mevzuatta, ders programları ve kitaplarında, kültürel faaliyet ve neşriyatta, eğitimin milliliği temel ilke olarak korunacak ve itibar görecektir."

Programda, toplumsal ve ekonomik sıkıntılardan kurtulabilmek için **Türk-İslam Sentezi** diye anılan görüşler doğrultusunda, manevi değerlere ve geleneklere önem verileceği, bu konuda din hizmetlilerinden ve din derslerinden yararlanılacağı açıklanmıştı.

"Yabancı medeniyetlerin hasreti içinde olmayan Türk milleti kendi tarihine, medeniyete, kültürüne, kendi âdet ve geleneklerine sahiptir. Hükümetimiz, asırlar boyu Türk milletini ayakta tutan Türk-İslam medeniyet mücadelesindeki şuuru ve azmi olduğu kadar, yurt içindeki ve yurt dışındaki Türk varlığının meselelerine olan ilgiyi canlı tutmaya kararlıdır.

Değer hükümlerimizin sarsıldığı bir ortamda insanımızın ve toplumumuzun yeniden derlenip toparlanması, bütün güçlükleri yenerek bir moral güce kavuşturulmasında din görevlileri önemli hizmetler ifa edeceklerdir... Din öğretiminin kaynağını teşkil eden Kur'an-ı Kerim öğrenimi üzerinde titizlikle durulacaktır... Din ve ahlak dersleri müfredatı yeniden düzenlenecektir."

Demirel'in söz konusu altıncı hükümetinin programında belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, TRT'nin zararlı yayınlar yapmakla suçlanması ve bunun önüne geçileceği belirtilirken de '**dilimizi bozan**' yayınlardan söz edilmesi olmuştu:

"Uymak mecburiyetinde olduğu Anayasa şartlarını ve yayın ilkelerini devamlı surette ihlal eden TRT'nin, yeniden milli ve tarafsız hale getirilmesi, partizanlık, tarafgirlik ve inkârcılık yolu ile Devleti kötüleyen, milletimizin milli ve mukaddes hislerini alaya alan, tek yönlü şartlandırmalara, ideolojik propagandalara itibar eden, anarşiyi metheden, dilimizi bozan, yalan ve yanlışlıklarla dolu programlar yayımlanması-

nın önlenmesi milletimizin arzusudur." (Metin: T. Sanal, Demirel Hükümetleri, 229-250)

Oysa TRT o yıllarda sesini ülkenin her tarafında duyurabilmek, televizyon yayınlarını yaygınlaştırmak için büyük bir atılım içine girmiş bulunuyordu. Bu arada dünyada çocuklar için belirlenmiş ilk resmi bayram olan **23 Nisan**'ı tüm dünya çocuklarıyla birlikte ortaklaşa kutlamaya da yönelmişti. 1979 yılı **Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı** değişik ülkelerden davet edilen çocukların katılımıyla bir hafta süren görkemli bir programla kutlanmıştı. Bu kutlamalar 1979'dan bu yana her yıl düzenli olarak gerçekleştirilmekte ve Türkiye'nin, Türk devriminin tanıtılmasına büyük katkı sağlamaktadır. Kurumun Türkçeyi bozan yayınlar yaptığı savı ise, AP'nin dil devrimini yadsıyan görüşlerinin yani bir önyargının yansıması demekti. Çünkü AP lideri, öteden beri Türkçenin arılaştırılıp zenginleştirilmesini öngören **Türk Dil Kurumu** çalışmalarını bir tür '**uydurmacılık**' olarak aşağılamakta ve bu çabaları '**ulusal bütünleşme**'yi ve '**kuşaklar arası anlaşma**'yı güçleştiren bir eylem diye suçlamakta idi. Örneğin Dil Kurumu'nun kuruluş yıldönümü olan 12 Temmuz 1976'da **Birinci Milli Cephe Hükümeti**'nin başı olarak yayımladığı mesajda şunları söylemişti:

"Dilimizin sadeleştirilmesi çabalarının dilde zenginliği kaybettirmemesi ve özellikle milletçe bütünleşmeyi ve nesiller arasındaki bağı güçlendirmeyi amaç alması samimi arzumuzdur." (Türk Dili, 199)

Demirel'in, Demokrat Parti'nin izinden giderek Türkçenin özleştirilip zenginleştirilmesine ve Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarına karşı sürdürdüğü ve AP dışındaki sağ eğilimli partilerin de paylaştıkları bu tür eleştiri ve suçlamalar, **12 Eylül Darbesi**'nden sonra büyük bir kampanya halini alacaktı. Bunun sonunda da **Türk Dil Kurumu** ile **Türk Tarih Kurumu**, yürürlükteki Cumhuriyet Yasalarıyla ve **Atatürk**'ün vasiyetiyle bağdaştırılmasına olanak bulunmayan bir düzenleme ile işlevlerinden yoksun kılınıp birer devlet dairesine dönüştürülecekti.

Kısacası **Demirel**'in bu altıncı hükümetinin programı, bundan öncekilerde olduğu gibi **milliyetçi-muhafazakâr** bir ideolojiyi, ekonomide serbestliği ve özel girişimciliği benimseyen ve bir bütün olan devrimi parçalara ayıran, Türkçenin özleştirilip geliştirilmesini uydurmacılık olarak suçlayan, **laiklik** ilkesini de dinsizlik olarak algılayan AP'nin görüşünü yansıtan bir içerik taşımaktaydı. **Komünizm** ve aşırı akımlarla mücadele amaç edinilirken ayrıntılar ve uygulamalar, **Türk-İslam Sentezi** temeline oturtulmuştu. Tüm bu özellikleriyle **Demirel**'in bu azınlık hükümetinin programı, uzun uzun yer verdiği suçlamalar dışında, 1977'de kurulmuş olan **Milli Cephe Hükümetleri** programının özelliklerini taşımakta idi.

Demirel başkanlığındaki dış destekli AP hükümeti, 25 Kasım 1979'da Millet Meclisi'nde, 208 olumsuz ve 1 çekimsere karşın 229 oyla güven almıştı. Bu arada CHP Ankara milletvekili **Cengiz Şenses**'in kabul oyu vermesi şaşkınlık yaratmıştı.

Hükümet programında geriye dönük olarak pek çok eleştiri ve suçlamalarda bulunan Başbakan'a göre ilk planda ele alınıp çözülmesi gereken 2 önemli sorun

vardı: **Enflasyon**'u düşürecek, yoklukları giderecek önlemleri almak ve anarşik olaylarda akan kanları durdurup can ve mal güvenliğini sağlamak. Bu amaçla Başbakanlık görevine başladığında ısrarla aradığı kişi, 1950'den bu yana yakından tanıdığı **Turgut Özal** olmuştu. **Demirel** ve **Özal**, İstanbul Teknik Üniversitesi mezunu olarak o yıllarda Elektrik Etüt İdaresi'nde birlikte çalışmışlar ve **Hazar Gölü Santral Projesi**'ni hazırlamışlardı. 27 Mayıs girişiminden sonra askerliklerini yaparken de yeni kurulan **Devlet Planlama Teşkilatı**'na alınmışlardı. **Demirel**'in, "**Asker kaçağı 19 Demokrat Partili için tahkikat açıldı**" başlığıyla 3 Ağustos 1960 günkü gazetelerde adları sıralanan kişiler arasında yer alırken (Cumhuriyet, 3 Ağustos), Yedeksubay Okulu'nu bitirdikten sonra **Devlet Planlama Teşkilatı**'na alınması hayatında bir dönüm noktası oluşturmuştu. Aynı dönüşüm **Turgut Özal** için de geçerli sayılabilir. ABD'de bir süre uzmanlık eğitimi görmüş olan 2 yüksek mühendis arkadaş bundan böyle politik gelişmeleri de yakından izleyerek çıkan fırsatlardan yararlanma olanağı bulmuşlardı.

Askerlikleri bittikten sonra **Demirel**, **Morrison** adlı ABD firmasının temsilciliğini de alarak iş hayatına atılmış, **Turgut Özal** ise yine devlet kadrolarında görev yapmıştı. Ancak her ikisi ODTÜ'de öğretim görevliliği yapmışlardı. Demirel **Adalet Partisi**'nin kuruluşunda görev alarak 1964 Kasımında Genel Başkanlığa yükselmiş ve 1965 seçimlerinden sonra da Başbakan olarak ilk kabinesini kurmuştu. O sırada **Turgut Özal**'ı Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürü yapmak istemiş, ancak dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı **İbrahim Deriner** buna karşı çıkınca onu Başbakanlık Danışmanı olarak yanına almıştı. Bir süre sonra da hükümetle anlaşmazlığa düşen Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı **Memduh Aytür**'ün sözleşmesi yenilenmeyince boşalan Müsteşarlığa atanmıştı. **Turgut Özal**'ın bu göreve atanmasında AP içindeki '**milliyetçi**' diye anılan kesimin de büyük desteği olmuştu. **Özal** da 1967'den 1971'e kadar süren Müsteşarlık döneminde Planlama Örgütü'ndeki eski kadroyu uzaklaştırmadan kendi kadrosunu kurmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştu. Böylece orada, aralarında **Hasan Celal Güzel**, **Agâh Oktay Güner**, **Vehbi Dinçerler**, **Şadi Pehlivanlıoğlu**, **Ekrem Pakdemirli**, **Hüsnü Doğan**, **Yusuf Bozkurt Özal**, **Nevzat Yalçıntaş** ve **Temel Karamollaoğlu**'nun bulunduğu yeni bir ekip oluşmuştu. Oradaki çalışmaları sırasında muhafazakâr davranışları, koridorlarda namaz kılmaları ve aptes alırken giydikleri takunyalardan ötürü **Takunyalılar** olarak adlandırılan grubun önderi tanınmıştı. O yıllarda Planlama Teşkilatı'nda çalışan **Ali Nejat Ölçen**, **Cumhuriyet**'te yayımlanan '**Devlet Yokuşu**' adlı dizi yazısında bu grubun davranışlarını şöyle belirtmektedir:

"Yeni atanan uzmanlar, konserve kutuları gibi aynı boyuttaydı... Hepsi tombul, yuvarlak yüzlü, üçgen bıyıklıydı. Ortak yönleri de, birbirlerine 'Selamünaleyküm!' demeleriydi. Telefonda bile...

Üçgen bıyıklılar arada sırada lavabonun önünde sıraya giriyorlardı. Kendine sıra gelen ayağından çorabını çıkarıp cebine sokuyor, pabucunun üstüne eğreti bastığı tek ayağını musluktan akan suyun altına tu-

tuyordu. En baştaki lavabo, müsteşara aitti. Burada hiç kimse aptes almıyordu... Örgütün bütün üçgen bıyıklıları, başta altıncı müsteşar (Turgut) olmak üzere örgütün arabalarıyla Cuma namazına giderek örgütümüze maneviyatın üstünlüklerini de getirmeye başladılar..."

Özal'ın müsteşarlığı döneminde Planlama'da **Teşvik Uygulama Dairesi** adıyla yeni bir birim ve **Kalkınma Fonu** adıyla da 400 milyon liralık bir fon kurulmuştu. Buralardan içlerinde Başbakan **Demirel**'in kardeşi **Hacı Ali Demirel**'in özel **Yükseliş Koleji**'nin de bulunduğu bazı firmalara büyük ödemelerde bulunulmuştu. Bu uygulama çeşitli eleştirilere yol açmış, AP içinden de buna karşı çıkanlar olmuştu. Ama Başbakan her seferinde "**Ben göreve getirdiğim kişiyi kimseye ezdirmem**" diyerek **Turgut Özal**'ı savunmuştu. **Özal**'ın Devlet Planlama Müsteşarlığı **12 Mart Muhtırası** dönemine kadar sürmüştü. **Nihat Erim** hükümetinin kurulmasından sonra 1971 Nisanında Müsteşarlıktan alınarak eski görevi olan Başbakanlık danışmanlığına getirilmişti (Ayrıntı, TNK, 34-72).

Aradan 6 yıl geçtikten sonra altıncı kabinesini kuran **Demirel**, ekonomik sorunların çözümünde kendisine yine **Turgut Özal**'ın yardım edebileceğini düşünmüştü. Ancak Planlama Müsteşarlığı görevi önerilen Özal, 'bu görevi aynı zamanda Başbakanlık Müsteşarlığı verilecek olursa kabul edebileceği' yanıtını vermişti. Sonunda **Demirel** onun bu isteklerini kabul etmiş ve **Turgut Özal**, aralık ayı başında hem Başbakan Müsteşarlığı'na hem de Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na atanmıştı. Böylece o, Başbakan **Demirel**'den sonra devlet yönetiminde yetkili ikinci kişi konumuna geçmişti.

Kendisine ekonominin direksiyonu verilen **Özal**'ın, Planlama Teşkilatı ve Merkez Bankası yetkilileriyle yaptığı toplantılardan sonra bulduğu çözüm o zamana kadar uygulanan **karma ekonomi**'den **serbest ekonomi**'ye yönelmek ve yeni bir **devalüasyon**'a gitmek olmuştu. Böylesi bir siyasa ise **Dünya Bankası**'nın yıllardır Türkiye'ye önerdiği reçetenin uygulanmasına geçilmesi demekti. **Ecevit**'in son hükümeti döneminde ekonomik sıkıntıyı gidermek için ABD'den kredi istendiğinde istenen yardımın yapılabilmesi için Türkiye'nin öncelikle **Uluslararası Para Fonu**'nun (IMF) koşullarını kabul etmesi gerektiği öne sürülmüştü. Bu koşulların başında da bir **devalüasyon**'a gidilerek Türk Lirası'nın değerinin düşürülmesi, **karma ekonomi**'den vazgeçilmesi ve bazı malların fiyatlarına büyük ölçüde zam yapılması gelmekteydi. Ancak **Ecevit** hükümeti ekonomik bağımsızlıkla bağdaşır görmediği bu koşulları kabul etmemişti. Aradan birkaç ay geçtikten sonra iş başına gelen ve ABD ekolünün temsilcileri olan **Demirel-Özal** ikilisi, bu kez IMF önerilerini yaşama geçirmeye karar vermişlerdi.

Ancak söz konusu kararlar, 1979 yılı sonunda alındığı halde, o günlerde fiyatlarda aşırı bir yükseliş görüldüğünden bu sürecin geçmesi beklenmiş ve açıklama **24 Ocak 1980**'de yapılmıştı. Bu yeni kararlarla Türk Lirası'nın değeri % 50 oranında düşürülmüştü. O güne kadar 35 lira olan bir **Amerikan Doları**'nın fiyatı 70 liraya çıkartılmıştı. Bunun yanı sıra önemli kararlar da alınmıştı:

İhracatın teşvik edilmesi - Faizlerin ve fiyatların serbest bırakılma-

sı - Yabancı sermayenin gelmesi için tüm önlemlerin alınması - Döviz kurlarının her gün yeniden belirlenmesi - Ücret artışlarında ve tarımsal ürünlerin desteklenmesinde ölçülü davranılması.

Başbakan **Demirel**, o gün düzenlediği basın toplantısında, çoğu kapanmış olan fabrikalarda üretime geçilebilmesi için gerekli olan hammaddenin dışarıdan getirtilmesinin ve üretilecek malların makul fiyatlarla dışarıya satılmasının zorunlu olduğunu belirtmiş ve alınan kararların buna yönelik olduğunu söylemişti. **24 Ocak kararları**'nın açıklanmasının ardından önemli bazı tüketim mallarının fiyatlarına büyük oranlarda zam yapılmıştı. Gübre fiyatları % 400; kâğıt % 300; akaryakıt ve elektrik % 120 ve taşıma ücretleri de % 100 oranında artırılmıştı. Böylece 1980 yılında toptan eşya fiyatlarındaki artış % 98.75; tüketici fiyatlarındaki artış ise % 115.60 olmuştu.

Fiyatların ve dolayısıyla hayat pahalılığının artması, beklentilerin gerçekleşmediğini gören toplumda tepkiler doğururken, muhalefet partileri de eleştirilerini artırmışlardı. CHP lideri **Ecevit**, kamuoyundaki tepkileri şöyle dile getirmişti: **"Her akşam radyo ve televizyonlarda, her sabah gazetelerde okuyan vatandaşlarımız soruyor olmalılar, 'Bu zamların arkası ne zaman kesilecek?'"** Hükümeti **kerhen** destekleyen MSP de eleştirilere başlamıştı. Hükümet ile **24 Ocak kararları**'nın mimarı sayılan **Turgut Özal** ise, başta Genelkurmay Başkanı **Kenan Evren** olmak üzere yüksek rütbeli komutanlara **brifing**'ler vererek alınan kararlar için Silahlı Kuvvetler'in desteğini sağlamaya ya da en azından ordunun muhalefetini önlemeye yönelmişlerdi.

2- ÖNLENEMEYEN ANARŞİ VE SİLAHLI KUVVETLER'İN UYARILARI

a) Genel Durum ve İlk Uyarılar

Anarşik eylemleri önleme çabasına gelince; **Demirel**'in kendi anlatımına göre, ilk aşamada bir durum değerlendirmesi yapabilmek için bütün Sıkıyönetim Komutanları ile ortak bir toplantı düzenlenmişti. Toplantıya Genelkurmay Başkanı Org. **Kenan Evren** de katılmıştı. Komutanlar, eylemleri önlemek, suçluları yakalamak için büyük bir çaba gösterdiklerini ancak olayların artık kontrolden çıkmış olduğunu söylemişlerdi. Bunun üzerine Başbakan **'bu yangını söndürmek, devleti sokağa mahkûm etmemek'** için gerekenin mutlaka yapılması konusunda ısrar etmişti. Ayrıca bu amaçla Komutanlara istenen yetkilerin verilebileceğini ve gerekli paranın da sağlanacağını söylemişti. Toplantı bu konuşmalarla sona ermişti. **Kenan Evren**'in hiç söz almadan konuşulanları izlemesi ise dikkatleri çekmişti (DEYA, 34).

Oysa **Evren**'in Genelkurmay Başkanlığı'na yükselmesinde, kendi ideolojisine yakın bulmadığı generallerin Kuvvet Komutanlıklarına atanmalarına karşı çıkıp onları engellemiş olan **Demirel**'in dolaylı katkısı olmuştu. **Demirel**'in Başbakanlık dönemlerinde bu tür atamalara ilk karşı çıkışı 1976'da görülmüştü. 12 Mart döneminde Eskişehir'de Sıkıyönetim Komutanlığı yapmış olan General **İrfan Özaydınlı**, yansız tutumu ve yalnız aşırı sola karşı değil aşırı sağ militanlar hakkında da kovuşturma açtırmasıyla tanınmıştı. Bölgesinde siyasal gösterilere yer vermek istemediğinden bir keresinde AP lideri **Demirel**'in katılmak istediği parti kongresine de izin vermemişti. Bu nedenlerle sağ partiler **Özaydınlı**'yı beğenmez olmuşlardı. Birinci Milli Cephe Hükümeti'nin kurulmasından bir süre sonra 1976 baharında Org. **Özaydınlı**'nın boşalan Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atanması gündeme gelmişti. Silahlı Kuvvetler'in kendi içinde sürdürdüğü değerlendirmelere ve kıdem anlayışına göre bu göreve atanması gereken **Özaydınlı** için kararname hazırlanmıştı. Ancak AP ile ortaklarından MSP onun atanmasını istemediklerinden Başbakan **Demirel** kararnameyi uzun süre imzalamamıştı. Basında çıkan eleştiriler üzerine bir ara Cumhurbaşkanı'na gönderilen kararname sonradan geri çekilmiş, Hava Kuvvetleri içinde bir başka Org. **Ethem Ayan** varken Korg. **Cemal Engin** Kuvvet Komutan Vekilliğine atanmıştı! Bunun üzerine **Özaydınlı** Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'ne başvurmuş ve atama kararnamesini iptal ettirmişti. Böyle olmasına karşın mahkemenin kararı uygulanmamış, **Özaydınlı** hakkı olan Kuvvet Komutanlığına getirilmemişti.

Kenan Evren'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanması da **Demirel**'in bu görev için sırası gelen ve Genelkurmayca önerilen Org. **Adnan Ersöz**'e karşı çıkması sonucunda gerçekleşmişti. **27 Mayıs Devrimi**'nden sonra **Osman Köksal**'a yazdığı 2 Mayıs 1961 tarihli mektupta, hangi rütbeye geldiyse o rütbenin itibarını yitirdiğini öne sürerek emekli olmayı düşündüğünü söyleyen ve kendisine yardım edilmesini isteyen Kur. Alb. **Kenan Evren** (U. Mumcu, Cumhuriyet, 25 Ekim 1986) o tarihte Muş Alay Komutanlığı'na atanınca orduda kalmıştı. 1977 Ağustosunda **Namık Kemal Ersun**'un emekli olmasıyla boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı için en güçlü adayın, II. Ordu Komutanı **Adnan Ersöz** olduğu belirlenmişti. Fakat Başbakan **Demirel** onun değil de kendisine ve AP'ye yakınlık gösteren III. Ordu Komutanı **Ali Fethi Esener**'in atanması konusunda ısrarlı olmuştu. Cumhurbaşkanı **Fahri Korutürk** bu öneriyi kabul etmeyince de tek çözüm, her ikisinin de emekli edilmesinde bulunmuştu. Böylece **Kenan Evren** 1977 Ağustosunda Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmıştı. Ertesi yıl **Ecevit**'in Başbakanlığı döneminde de Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmişti.

Ordu üst kademesindeki atamalara bu denli müdahale eden **Demirel** gelişmeler karşısında bunun sonuçlarına da katlanmak zorunda kalacaktı.

Demirel'in azınlık hükümetinin **güvenoyu** almasından 36 gün sonra, 2 Ocak 1980'de Silahlı Kuvvetler'in Devlet Başkam'na bir mektup verdiği haberi yayılmıştı. Aslında mektup Cumhurbaşkanı Korutürk'e yılbaşından önce, 27 Aralıkta sunulmuştu. Ama **Korutürk** birkaç gün bekledikten sonra 2 Ocakta mektu-

bun birer kopyasını Başbakan **Demirel** ile ana muhalefet lideri **Ecevit**'e vermişti. İçinde bulunulan durumdan şikâyetlerle dolu olan ve oldukça sert bir üslupla yazılmış olan mektup, **12 Mart 1971 Muhtırası** içeriğinde olmasa bile yine de bir **muhtıra**'yı andırıyordu. Komutanlar sürüp giden anarşiye, terör eylemlerine son verilmesini istiyorlar, aksi halde gerekenin yapılacağını ima ediyorlardı. '**Gereken**'in ise '**yönetime el koymak**' yani yeni bir '**darbe**' olacağı açıktı. Böyle olmasına karşın ülkenin yönetim sorumluluğunu yüklenmiş olanlar, **mektup** ya da **muhtıra**'nın doğrudan kendilerini ilgilendirmediğini söyleyerek olayı küçümsemek istemişlerdi. Görev süresi yakında dolacak olan Cumhurbaşkanı **Korutürk**, mektubu Başbakan ile ana muhalefet liderine iletmekle kendisine düşen görevi yerine getirdiğini sanmıştı. **Demirel**, hükümetini yeni kurduğu için mektubun muhatabının bir önceki hükümet ve **Ecevit** olduğunu öne sürmüştü. Öyle ki yıllar sonra 1992'de verdiği demeçte bile **"Mektup ne diyor? Mektup neyi kime şikâyet ediyor, hâlâ anlaşılamamıştır"** diye onun kendisine ya da AP hükümetine yönelik olmadığını savunmuştu (DEYA, 36). **Ecevit**'e gelince, o da artık iş başında bulunmadığına göre Silahlı Kuvvetler'in isteklerinin **Demirel** iktidarını ilgilendirdiği görüşünü benimsemişti. Kısacası, adresi açıkça yazılmayan mektuba hiçbir alıcı çıkmamıştı! Ama **uyarı**'nın gereken uyarmayı yapmaması, Silahlı Kuvvetler'i, sesini ve etkisini duyurmak için yeni girişimlerde bulunmaya yöneltecekti. Bütün bunlara karşın söz konusu mektup, Başbakan **Demirel**'e göre, **sıkıyönetim** uygulamalarından umulan sonucun alınmasına artık olanak kalmadığını göstermişti. Çünkü Silahlı Kuvvetler **Çankaya** hesapları yapmaktaydı, yani süresi dolmakta olan **Korutürk**'ün yerine ordu içinden bir Cumhurbaşkanı getirmeyi amaçlıyordu. **"27 Mayıs'tan sonra Çankaya, sanki Silahlı Kuvvetler'in hakkıymış gibi bir düşünce yerleşmişti"** (Agy, 37). II. Ordu Komutanı Org. **Bedrettin Demirel**'in sonradan yaptığı bir açıklama, Başbakan **Demirel**'in yüksek komutanlara yönelik bu eleştirisini bir bakıma doğrulamaktadır. 12 Eylül sonrasındaki bir konuşmasında, darbenin 1979 Temmuzunda yapılmış olması gerektiğinden söz eden Org. **Demirel**, niçin harekete geçilmediğini sorduğu arkadaşlarının kendisine, **"Canım biraz daha kan dökülsün de müdahalenin gerekçesi çıksın"** diye yanıt verdiklerini belirtmişti (DEYA, 38). Silahlı Kuvvetler'in ya da **Kenan Evren**'in bu düşünceyle, sıkıyönetim uygulamalarında yavaş davrandıkları yolunda AP liderinin başlattığı tartışmalar, işte bu tür açıklamalardan kaynaklanmıştı.

Bu arada anarşik eylemlerin ve suikastlerin önü de alınamamıştı. Daha hükümetin kurulduğu günlerde İstanbul'da Prof. **Ümit Doğanay** (21 Kasım), arkasından da Prof. **Cavit Orhan Tütengil** (8 Aralık) öldürülmüşlerdi. Bunları Niksar Cumhuriyet Savcısının, yazar ve halkbilimci **Ümit Kaftancıoğlu**'nun (11 Nisan 1980), MHP'nin ileri gelenlerinden Genel Başkan Yardımcısı **Gün Sazak**'ın (27 Mayıs 1980), CHP milletvekillerinden **Abdurrahman Köksaloğlu**'nun (15 Temmuz), 12 Mart döneminin Başbakanı **Nihat Erim**'in (19 Temmuz) ve DİSK Genel Başkanı **Kemal Türkler**'in (22 Temmuz) öldürülmeleri izlemişti. Katiller-

den hiçbiri de yakalanamamıştı. Ağustos ayında 10 ayrı kentte öldürülenlerin sayısı ise 24'ü bulmuştu.

Temmuz başlarında **Çorum**'da **Kahramanmaraş** olaylarını andıran bir katliam, bir dinsel kavga yaşanmıştı. **Gün Sazak**'ın öcünü almaya yönelik olarak başlatılan olaylara gösterilen gerekçeler de benzer biçimde sergilenmişti. Solcuların, Alevilerin camilere bomba attıkları, suları zehirledikleri öne sürülerek **cihad** çağrısı yapılmıştı. Cüma namazından sonra camiden çıkan kalabalık, ellerindeki tüfek, tırpan, demir çubuk ve sopalarla Alevi mahallesine saldırmıştı. İlk aşamada 4 kişi öldürülmüş, 100'den fazla ev ve işyeri tahrip edilmişti. Kentin öteki kentlerle haberleşmesini önlemek için telefon telleri ve yangına giden itfaiye arabalarının hortumları kesilmişti. Katliamın büyümesi askeri birliklerin yardımıyla önlenebilmişti. Olayları yatıştırmak için Kayseri'den bir Hava İndirme Tugayı Çorum'a gönderilmiş ve kent üzerinde jet uçakları uçurulmuştu. Saldırılarda ölenlerin sayısı 33'e yükselmişti. Birçok ev ve işyeri tahrip edilmişti. Artık can güvenliğinin kalmadığını gören halkın bir kısmı da Çorum'dan göç etmeye başlamıştı.

Akaryakıt sıkıntısı giderilemediği için fabrikaların % 80'inde üretim durdurulmuştu. İşsizlik ve hayat pahalılığı işçileri yeniden harekete geçirmişti. İzmir TARİŞ'te işten çıkartılan işçiler, eyleme geçerek fabrikaları işgal etmişlerdi. Ancak fabrikalarda silah ve mühimmat depo edildiğine ilişkin ihbarlar üzerine polis, 22 Ocakta TARİŞ'e baskın düzenlemişti. İşçiler direniş gösterince çıkan çatışma iki gün sürmüş ve 50 kişi yaralanmıştı. Sonunda fabrikaya giren polis işçileri dışarıya çıkartmıştı. Depolarda ise birkaç tabanca ile patlayıcı madde bulunmuştu. Ancak olaylar beklenmedik bir biçimde kentin diğer semtlerine de yayılmıştı. Ege Üniversitesi öğrencileri işçileri desteklemek için yeniden eyleme geçmişlerdi; işçi mahallelerinde, gecekondu semtlerinde ise yollara barikatlar kurulmuştu. Günlerce süren bu kent içi çatışmalar askerin devreye girmesiyle sona erdirilebilmişti. Ama bilanço oldukça kabarıktı. Yıkıp yakılan evler, gecekondular ve işyerleri dışında aralarında polislerin de bulunduğu 4 kişi hayatını yitirmişti, yaralananların sayısı ise 83'ü bulmuştu.

Bunların dışında, kimi büyük kazalarla ve doğal felaketlerle de karşılaşılmıştı. 24 Aralık 1979'da düşen Trabzon uçağında 39 kişi ölmüştü. Mart ayında Orta ve Güney Anadolu'daki sel ve toprak kayması 60 can almıştı. Kayseri'de iki trenin çarpışması (7 Haziran) sonucunda 14 kişi ölmüştü.

Hükümet programında öngörüldüğü gibi Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nda değişiklik yapılmış ve böylece yasaya aykırı hareketlere verilen cezalar bir misli artırılmıştı. Aşırı sol **Devrimci Yol** örgütünün merkezi sayılan **Fatsa**'da 1979'da belediye başkanı seçilen terzi **Fikri Sönmez**, 11 halk komitesi oluşturarak kentte **Sosyalist İlçe Devleti** diye anılan bir tür özyönetim kurmuştu! Uzun süre bu duruma müdahale edilememişti. Sonunda Genelkurmay'ın verdiği emirle bir gece yarısı tankların ve helikopterlerin desteğiyle güvenlik güçlerinin yaptığı aramalarda **Fikri Sönmez** ile birlikte 300 kişi gözaltına alınmıştı. **Fatsa**'daki özel yönetim sona erdirilirken, Anayasa Mahkemesi de ülke bütünlüğünü bozma-

ya yönelik amaç güttüğü gerekçesiyle **Mihri Belli**'nin başkanı olduğu **Türkiye Emek Partisi**'ni kapatmıştı (8 Mayıs 1980).

Bütün bunların yanında yargıda **Demirel** ailesini ilgilendiren bir mahkûmiyet kararı verilmiş ve TBMM'de de hükümeti zor durumda bırakan gelişmelerle karşılaşılmıştı. Başbakanın yeğeni **Yahya Demirel** yıllardır süren **hayali mobilya** ya da **sunta ihracı** davasında vergi iadesi yoluyla haksız kazanç sağladığı için 4 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı (5 Haziran 1980).

1979 Senato yenileme ve milletvekili ara seçimlerindeki yenilginin şokunu atlatan CHP de, toparlanarak AP azınlık hükümeti karşısında sert bir ana muhalefet olarak yer almıştı. CHP, ekim seçimlerinden sonra 4 Kasım 1979'da bir olağanüstü kurultay düzenlemişti. Seçim yenilgisinin nedenleri tartışılır ve suçlu aranırken Genel Başkan **B. Ecevit**, karşılaşılan sonuçta hükümetin, partinin ve meclis grubunun ayrı ayrı sorumlulukları bulunduğunu belirtmişti. Genel Sekreter **Mustafa Üstündağ** da durumu, **"Tenceresi kaynamayan bir halktan ancak bu kadar oy alınır!"** diye özetlemişti. Kurultayda Genel Başkana karşı sert eleştirilerde bulunanların başında bir zamanlar onun çevresi olarak bilinen **Haluk Ülman**, **Turan Güneş** ve **Deniz Baykal** yer almışlardı. **Ülman**, halka verdikleri sözü tutmadıklarını, düzeni değiştirmeyi vaat etmişken var olan düzenle bütünleştiklerini öne sürmüş, **T. Güneş** de **Ecevit**'in Parti Yönetim Kurulu'nu kendisinin seçmek istemesinin demokrasi kavramı ile bağdaşmayacağını belirtmişti. **Deniz Baykal** ise seçim yenilgisinin nedenini **"Biz, bizimle yürüyen insanları karşımıza aldık, Türkiye'nin başka kesimlerine güven vermeye çalıştık"** diye açıklamış ve **Ecevit**'i kendisi gibi düşünmeyenleri partiden çıkarmak ve böylece **'dikensiz gül bahçesi yaratmak'** istemekle suçlamıştı.

Buna karşın **Ecevit**, eleştiride bulunanları **'hizipçilik'** yapmakla suçlamış ve kendisinin hizipçiliği kabul etmeyen bir ekiple çalışabileceğini belirterek eğer kurultay kendisine bu olanağı vermeyecek olursa Genel Başkanlık görevinden ayrılacağını ima etmişti. **Ecevit**'in takındığı bu kesin tavırdan sonra yapılan seçimlerde Yönetim Kurulu onun önerdiği isimlerden oluşmuştu. **Mustafa Üstündağ** yeniden Genel Sekreter seçilmişti. Böylelikle de **Ecevit**'e göre Kurultay amacına ulaşmıştı (BİLA, 335-340).

Ana muhalefet partisi CHP olağanüstü kurultayla görünüşte de olsa iç çekişmeleri geride bırakarak Meclislerde daha etkin olma olanağına kavuşurken anarşiyi önleyemeyen ve ekonomik sıkıntıları gideremeyen AP azınlık hükümeti de yeni sorunlarla karşılaşmıştı. Devlet Bakanı **Muhammet Kelleci** özel nedenlerle istifa edince yerine atama yapılmayarak o Bakanlık kaldırılmıştı. CHP süren anarşik eylemler ve adam öldürmeler karşısında gereken önlemleri almayan İçişleri Bakanı **Mustafa Gülcügil** hakkında bir **gensoru** önergesi vermişti. Ancak **Gülcügil** önerge görüşülmeden istifa etmiş, yerine Devlet Bakanı **Orhan Eren** getirilmişti. Artık Millet Meclisi'nde birçok Bakan hakkında gensoru önergesi verilmeye başlanmıştı. Bunlardan en ilginci **Demirel** hükümetini desteklemekten vazgeçen MSP'nin Dışişleri Bakanı **Hayrettin Erkmen** hakkında verdiği **gensoru** ol-

muştu. Bununla ilgili oylamaya AP ile onu desteklemeyi sürdüren MHP milletvekilleri katılmamıştı ama **gensoru**, CHP-MSP'nin işbirliği sonucu 231 oyla kabul edilmişti. Böylece **Erkmen**, Cumhuriyet tarihinde gensoru yöntemiyle yani güvensizlik belirtilerek düşürülen ilk Bakan olmuştu (5 Eylül 1980).

b) Cumhurbaşkanı Seçememek

Bunların dışında TBMM'de yeni Cumhurbaşkanı seçimi dönemine girildiğinde büyük bir kilitlenme başlamış ve aylarca sürmüştü. **Fahri Korutürk**'ün 7 yıllık görev süresi 6 Nisan 1980 günü sona ermiş, ancak o tarihten önce yapılan oylamalarda yeni bir Cumhurbaşkanı seçilememişti. Görev süresi dolan **Korutürk** hiç duraksamadan **Çankaya**'dan ayrılmıştı. Anayasa'nın 100. maddesi uyarınca da Cumhuriyet Senatosu Başkanı AP'li **İhsan Sabri Çağlayangil**, Cumhurbaşkanı Vekili görevini üstlenmişti. Ancak siyasal partilerin Cumhurbaşkanlığı seçiminde anlaşmak şöyle dursun aksine inatlaşmaları yüzünden 5 ayı aşkın sürede bir Devlet Başkanı belirlenememişti. Böylece **Çağlayangil**'in Cumhurbaşkanlığı vekâleti de **12 Eylül 1980 Darbesi**'ne kadar sürmüştü.

Cumhurbaşkanı seçimine, **Korutürk** henüz ayrılmadan 22 Mart 1980'de başlanmıştı. İki büyük parti, AP ve CHP kesin olarak bir aday önerisinde bulunmamışlardı. Bununla birlikte CHP Meclis Grubu içinde Senatör **Muhsin Batur**'un Cumhurbaşkanı seçilmesi yolunda bazı girişimlerde bulunulmuştu. Seçimlere geçilip turlar ilerlediğinde bağımsız milletvekillerinden **Nurettin Yılmaz**'ın. arkasından CHP'den **H. Celalettin Erman**'ın ve MSP'den **Lütfü Doğan**'ın adaylıklarını koydukları görülmüştü. Bir aday belirlemek isteyen **Ecevit**, 25 Martta parlamenterleri teker teker odasına davet ederek onların görüşlerini almak istemişti. Ama bundan bir sonuç alınamamış, **Batur**'a asker kökenli diye itiraz edilirken başka bir aday üzerinde de çoğunluk sağlanamamıştı.

Devam eden turlarda oy sayısını 14'ten 131'e çıkartan **Batur**, 8 Nisanda CHP'nin ortak grup toplantısında artık kendisine oy verilmemesini dilemişti. O zamana kadar bekleyen AP ise 10 Nisanda kendi adayının **Sadettin Bilgiç** olduğunu açıklamıştı. **Ragıp Gümüşpala**'nın ölümünden sonra parti genel başkanlığına vekâlet ederken başkanlığı **S. Demirel**'e kaptıran, bir ara Bakanlık görevi üstlenmişken bir grubun başı olarak AP'den kopup Demokratik Parti kuruculan arasında yer alan **Sadettin Bilgiç**, yuvaya döndüğünde artık **Demirel**'le uyum içinde çalışmaya yönelmişti. Kendi partisinden olan **Çağlayangil**'i Cumhurbaşkanı Vekili olarak **Çankaya Köşkü**'ne oturtan **Demirel**, şimdi **Bilgiç**'i aday göstermekle onun seçilemeyeceğini bilerek mevcut durumun sürmesinden yana tavır almıştı. MHP de kendi ideolojisine yakın olduğu bilinen **Sadettin Bilgiç**'i desteklemeye karar vermişti. Ancak **Bilgiç**, 10 Nisandaki oylamada 183 oy alabilmiş, aday olmayan **Batur**'a da 100 oy çıkmıştı.

AP'nin adayını belirlemesi karşısında **Ecevit**, kendi adaylarını saptamak için

bu kez de yeni ve ilginç bir yöntem deneyerek aday olmak isteyenlerin kendisine başvurmalarını istemişti. Bunun üzerine 7 parlamenter, **Muhsin Batur**, **Sırrı Atalay**, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı **Kemal Kayacan**, **Kemal Sarıibrahimoğlu**, eski Bakanlardan Dr. **Lütfü Doğan** ve Prof. **Celal Ertuğ** aday olmak istediklerini bildirmişlerdi. Fakat iki gün sonraki ortak grup toplantısında adaylardan 3'ü vazgeçmiş, geriye kalan 4 kişi üzerinde gizli oyla bir eğilim oylaması yapılmıştı. Sonuçta **Ecevit**, grubun **Batur** üzerinde eğilim gösterdiğini açıklamış ve kendisine başarılar dilemişti.

16 Nisanda yapılan 35. tur oylamada **Batur**'a 263, **Bilgiç**'e ise 185 oy verilmişti. Böylece **Bilgiç**'in AP ve MHP oylarının tümünü toplayamadığı görülmüştü. Artık seçimlerde özel deyimiyle **nafile** (boşuna) **turlar** birbirini izler olmuştu. Bazı turlarda oylamaya geçilmek için salt çoğunluk sağlanamazken mayıs ortalarındaki 72. turda **Batur** 275, **Bilgiç** de 228 oy almıştı. Bunun üzerine **Batur** 15 Mayısta adaylıktan çekilmişti, ama partisinden bazı kişilerin ısrarı ve **Ecevit**'in MSP Genel Başkanı **Erbakan** ile görüşmesi sonunda 3 Haziranda yeniden aday olduğu açıklanmıştı. TBMM'deki durum kamuoyunda ve basında haklı eleştirilere de yol açmıştı. Her iki liderin **Demirel**'in ve **Ecevit**'in gönülden istemedikleri kişileri aday gösterdikleri yolunda yorumlar yapılmaya başlanmıştı. Milletvekili ve senatörlerden bazılarının da liderlerin çıkardıkları adaylara oy vermemek için oturumlara katılmadıkları anlaşılmıştı. Bu arada Genelkurmay Başkanı **Kenan Evren**'in Cumhurbaşkanı olması ihtimalinden de söz edilir olmuştu. Gazeteci **Yavuz Donat**, AP ve CHP'nin ileri gelen 5 üyesine Cumhurbaşkanlığı'na kimin seçileceğini tahmin ettiklerini sorduğunda "Kontenjan Senatörlerinden birinin şanslı olduğu" cevabını almıştı. **K. Evren**'in seçim şansı olup olmadığı sorusuna ise söz konusu parlamenterler, "**Olur olmasına da... Konuşmazsa, Evren'in Cumhurbaşkanı seçilmesi kolaylaşır. Konuştukça kendi seçimini güçleştiriyor**" diye yanıt vermişlerdi.

Cumhurbaşkanı seçiminin düğümlenmesi karşısında harekete geçen CHP milletvekili **Muammer Aksoy**, parlamenterlere dağıttığı bir bildiride onları uyarmak gereğini duymuştu. **Aksoy**, tek çıkar yolun **Muhsin Batur**'a oy verip seçimi sonuçlandırmak olduğunu vurgulayarak aksi halde Devlet Başkanını aylarca seçmemenin doğuracağı mahzurları söylemiş,"**Sayısız toplumsal sakıncaların ve bu arada tırmanan terörün ve iç savaşa dönüşen gelişmelerin yaratacağı büyük felaketlerin memleketimiz ve halkımız üstüne çökmesinin ezici günah ve suçunu omuzlayacağız**" demişti (ANGÖ, 541 vd.).

Ama **Aksoy**'un bu uyarısı da TBMM üyeleri üzerinde etki yapmamıştı. 3 Haziranda yeni turlara başlandığında AP'nin, o zamana kadar gerekli oyu toplayamayan **Sadettin Bilgiç** yerine Emekli Org. **Faik Türün**'ü aday gösterdiği görülmüştü. **12 Mart Muhtırası** döneminde I. Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı olarak çok sert davranmak ve **Ziverbey Köşkü**'nde işkenceye varan sorgulamalar yaptırtmakla tanınan **Türün**, 1977 Ekiminde AP'den milletvekili seçilmişti. Şimdi AP lideri **Demirel**, CHP'nin adayı Em. Org. **M. Batur**'un karşısına başka

bir emekli orgenerali çıkartmayı uygun bulmuştu. Asıl düşündürücü olan, bu altıncı Başbakanlığının ilk günlerinde Silahlı Kuvvetler'de **Çankaya** hesaplarının yapıldığını öne sürerek komutanların kendisine ve iktidarına karşı takındıkları tavırları eleştiren **Demirel**'in, aradan çok geçmeden Cumhurbaşkanı adayı olarak yine bir generali öne sürmesi olmuştu. Ancak çelişkili gibi görünen böylesi davranışlar **Demirel**'in öteden beri uyguladığı taktiğin bir göstergesiydi. O öteden beri belirli bir gruba karşı bir başkasını, askere karşı başka bir asker çıkarmayı, onları birbirlerine düşürmeyi öngören bir siyasa izlemişti. Ordudan ayrılan, emekli olan generallerin bir kesimi de daha partinin kuruluşundan, **Ragıp Gümüşpala**'dan başlayarak AP'ye girmişler ya da davet edilmişlerdi. Aslında o dönemde Kontenjan Senatörü olan **Metin Toker**'in belirttiği gibi, gerek CHP gerekse AP liderleri, **"Cumhurbaşkanı seçilmesini istedikleri adamı aday göstermiyorlardı."** Ya da partilerde bazı kişiler kendiliklerinden adaylıklarını koyuyorlardı, o zaman da partileri onları desteklemiyordu. Bu nedenle **Toker**, 60 kez yinelenen turlarda adaylardan hiçbirine oy vermediğini, boş oy kullandığını söylemektedir. Ayrıca kimi turlarda **Ajda Pekkan** ya da **Zeki Müren** adına oy kullanıldığını da belirtmektedir (OEY 144 vd.). Bu durum, **Atatürk**'ün **"En büyük eserim"** diye övgüyle andığı TBMM'de Cumhurbaşkanı seçimi gibi çok önemli bir görevin nasıl hafife alındığının bir göstergesi olmuştu.

İki orgeneral arasında yapılan ilk seçimde **Batur** 293, **Türün** ise 211 oy almıştı. **Batur**'un oyları bir ara salt çoğunluk olan 318'e yaklaşarak 303'e kadar çıkmıştı. Fakat Adalet Partililerin seçime katılmamaları üzerine 291'e gerilemişti. Senatörlük süresi 7 Haziranda dolacak olan **Batur** da bir gün önce 6 Haziranda adaylıktan çekilmişti. Onun ayrılmasından sonra CHP yeni bir aday da belirleyememiş ve seçim turları yavaşlamıştı. Öyle ki 7 Haziranla 11 Eylül arasında ancak 17 tur seçim öngörülmüş, bunun 14'ünde ise gerekli çoğunluk sağlanamadığından oylamaya geçilememişti. 11 Eylül günü 115'incisi yapılacak seçime geçildiğinde, salonda yine çoğunluğun bulunmadığı görülmüştü. Millet Meclisi Başkanı CHP'li **Cahit Karakaş** da bileşimi şu sözlerle kapatmıştı:

"Yapılan oylama sonunda salonda çoğunluğumuz yoktur. Bu sebeple Cumhurbaşkanlığı seçim turuna devam etmek için, 12 Eylül 1980 Cuma günü saat 15.00'te toplanmak üzere bileşimi kapatıyorum!"

Ama '**12 Eylül**' çok geç olacak ve Cumhurbaşkanı seçimi yapılamayacaktı!

B) TRİBÜNLERDEN AŞAĞIYA İNİŞ

1979 sonlarında Cumhurbaşkanı **Korutürk**'e verilen uyarı mektubunun umulan etkiyi yaratmaması karşısında Genelkurmay Başkanlığı'nda olası gelişmelere karşı bazı hazırlıklara girişilmişti. **Kenan Evren**'in sonradan açıkladığına göre o günlerde daha çok Doğu ya da Güneydoğu Anadolu'da bir ayaklanmanın

patlak vermesinden kuşku duyulmakta idi. Bu nedenle Genelkurmay İkinci Başkanı Org. **Haydar Saltık** başkanlığında bir **Çalışma Grubu** oluşturularak olası gelişmelere göre gereken hazırlıkların yapılmasına karar verilmişti. Cumhurbaşkanı seçimlerine geçildiğinde turların birbiri arkasına uzayıp gittiği görülünce de AP ve CHP liderlerinin biraraya gelip bir aday üzerinde anlaşmaları yolunda telkinlerde bulunulmuştu. Ancak bundan da olumlu bir sonuç alınamamıştı. Başbakan **Demirel**, çözümü Anayasa'da yapılacak bir değişiklikle **Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi**'nde ya da **erken seçimlere gidilmesi**'nde gördüğünü açıklamıştı. **Ecevit** ise adaylardan en çok oy alan desteklenecek olursa kilitlenmenin çözüleceğini öne sürmüştü.

1- 'MÜDAHALE' HAZIRLIKLARI

Ulusal Egemenlik Bayramı geldiğinde ise komutanların, çözümü yeni bir **darbe**'de gördüğü artık kesinlik kazanmıştı. Genelkurmay Başkanı **Kenan Evren** 24 Nisan 1980'de not defterine şunları yazmıştı:

"Durum hiç de iyi değil! Hiçbir şeyin halledildiği yok. Galiba sonunda bu işe müdahale etmek zorunda kalacağız. Kuvvet Komutanları ile yaptığımız görüşmelerde, önümüzdeki haftayı da beklemenin uygun olacağı neticesine vardık. Eğer durum böyle devam eder de, partiler bu anlayışsızlık içinde olurlarsa, müdahaleden başka çıkar yol kalmıyor."

Evren'in bu kaydı, kendisi ile Kara Kuvvetleri Komutanı Org. **Nurettin Ersin**, Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. **Bülent Ulusu**, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. **Tahsin Şahinkaya**, Jandarma Genel Komutanı Org. **Sedat Celasun** ve **Çalışma Grubu**'nun başına getirilmiş olan Genelkurmay İkinci Başkanı Org. **Haydar Saltık** arasında yönetime el koyma konusunda bir görüş birliği sağlandığını göstermekteydi. **12 Mart Muhtırası**'nda Genelkurmay Başkanı ile 3 Kuvvet Komutanı ön plana çıkmışken, bu kez merkez kadro Jandarma Genel Komutanı ve Genelkurmay İkinci Başkanı'nın da eklenmesiyle 4'ten 6'ya yükseltilmişti. Böylece Silahlı Kuvvetler'de bir **bekleme ve izleme** dönemine girilmişti. Uygun zaman geldiğinde müdahale edilecek ve gidişe dur denilecekti.

Öte yandan Başbakan **Demirel** Silahlı Kuvvetler'deki oluşumu izlemeye çalışırken Genelkurmay Başkanı'ndan, terörün bir an önce önlenmesi ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki anarşik olaylara son verdirilmesi için Sıkıyönetim Komutanlarının daha etkin davranmalarını istemişti. Bu amaçla çağırdığı **Kenan Evren**'e sıkıyönetim uygulamalarından yakınmış ve çok yumuşak davrandığı, solcuları koruduğu öne sürülen Adana Sıkıyönetim Komutanı **Nevzat Bölügiray**'ın değiştirilmesini istemişti. Fakat **Evren** o komutanı değiştirmeyi düşünmedikleri yanıtını vermişti. Başbakan suçluların yakalanmasında gereken sonucun alınabilmesi için Genelkurmay'a bağlı **Özel Harp Dairesi**'nin de terörle mücade-

leye katılmasını istemişti. **Evren**, böyle bir girişimin zaten dedikodusu yapılan **kontr-gerilla** sorununu yeniden gündeme getireceğini belirterek bu isteğe de karşı çıkmıştı.

Hükümetten, siyasal partilerden ve TBMM'den ümidini kesen Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanları artık harekete geçmeye karar vermişlerdi. Bu amaçla '**Bayrak**' kod adıyla hazırlanan harekât planı bütün Sıkıyönetim Komutanlarına dağıtılmıştı. Müdahale için de, iki önemli girişimin sonuçlarının alınması gerektiği düşünülerek 11 Temmuz 1980 günü saptanmıştı. CHP Genel Başkanı **B. Ecevit**, hükümeti istemeye istemeye desteklediklerini söyleyen MSP ile anlaşarak **Demirel**'i iktidardan düşürmek ve birlikte yeni bir ortak hükümet kurmak için girişimlerde bulunmuştu. Onun MSP lideri **Erbakan** ile görüşmesinden sonra da CHP'liler 16 Haziranda Meclis Başkanlığına 112 imzalı bir **gensoru** önergesi vermişlerdi. **Gensoru**'nun 3 Temmuzda görüşülmesi kararlaştırılmıştı. MSP lideri **Erbakan** da gensoruyu desteklediklerini açıkladığı için **Demirel** hükümetinin düşürülmesi olasılığı artmıştı. Aylardır Devlet Başkanını seçemeyen bir Meclis'e ve TBMM'nin güvenini yitirmiş bir hükümete karşı girişilecek darbe Türkiye ve dünya kamuoyunda daha anlayışla karşılanabilecekti. Bu nedenle hareket **gensoru** sonrasında girişilmesi uygun görülmüştü. İkinci beklenti ise, 10 Temmuzda Paris'te yapılacak **Dünya Bankası** toplantısında Türkiye'nin borçlarının ertelenip ertelenmeyeceğinin açıklık kazanması idi. Eğer borçlar gerçekten de ertelenecek olursa askeri müdahaleden sonra ekonomik durum ağırlığını kaybedecek, işler daha kolay yürütülebilecekti. İşte bu düşüncelerle müdahalenin 11 Temmuzda yapılması öngörülmüştü. Ancak 3 Temmuz gelmeden **Demirel** ile görüşen **Erbakan** partisinin Başkanlık Divanını toplamış ve orada '**Hükümetten desteklerini çekmek, fakat onu düşürmemek**' kararını aldırtmıştı. Arkasından yaptığı açıklamada da **"CHP ile 7 aylık koalisyon tecrübelerimiz, CHP ile yeni bir ortaklığın çözüm olamayacağını göstermiştir!"** demişti. MSP böylece son anda **gensoru**'yu desteklemekten vazgeçince **Demirel** hükümeti düşürüleceğine Meclis'ten **güvenoyu** almış, konumunu görünüşte de olsa güçlendirmişti.

Bu nedenle Genelkurmay'da '**müdahale**'ye hazırlananlar Paris'teki **Dünya Bankası** toplantısını beklemeden '**Bayrak**' planının uygulanmasının ertelenmesine karar vermişlerdi. **Kenan Evren**, bu ertelemenin nedenini **"Hükümet güvenoyu aldı. Bu sefer dedik ki, güvenoyu almış bir hükümete karşı bir darbe yapıyoruz. Bunu kimseye anlatamayız"** diye açıklamıştı (OEY, 160 vd.). Arkasından Türkiye'nin borç ertelenmesine ilişkin toplantı da ağustos sonuna bırakılmıştı. Artık, '**müdahale**' için yeni bir uygun zaman beklenecekti.

Bu arada verilen bir önerge üzerine 23 Temmuz 1980'de Millet Meclisi'nde anarşi ve törer olayları hakkında genel görüşme açılmıştı. Söz alan **Bülent Ecevit**, ülkede terör eylemlerinin nasıl ortaya çıkıp yaygınlaştığını anımsatırken belirli parti ve grupların koruması altında kimi gençlere kamplarda silahlı eğitim yaptırıldığını ve böylece soldaki eylemcilerin karşısına sistemli eğitimden geçirilmiş

sağcı eylemcilerin çıkartıldığını öne sürmüştü. İktidar milletvekillerinin kendisine sataşmaları üzerine de **"Siz bu kafada oldukça Türkiye'de daha çok kan dökülür, çok felaketler olur"** diye eklemişti. Başbakan **Demirel** ise, teröre karşı ortak önlem alınması gerektiğini, bu amaçla **Devlet Güvenlik Mahkemeleri**'nin kurulmasını istediklerini belirtmiş, eğer şu ya da bu nedenle söz konusu mahkemeler sakıncalı görülüyorsa, **"60 gün sonra seçime gidelim"** önerisinde bulunmuştu. Görüşmeler bu çerçevede uzayıp gitmiş, ortak bir önlem konusunda anlaşılamamıştı.

Bütün bu olup bitenler ve Cumhurbaşkanı seçiminde uzayıp giden turlar, geleceğin olayların akışına bırakıldığı izlenimini doğurmuştu. Bununla birlikte kimi Sıkıyönetim Komutanları aldıkları önlemlere ilişkin olarak hükümetten bazı isteklerde bulunmaktan geri kalmamışlardı. Örneğin Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korg. **Nihat Özer**, 22 Temmuz 1980'de Başbakanlığa gönderdiği yazıda, çeşitli yasaklamalara rağmen Ankara'nın birçok semtinde yasadışı örgütlerin duvarlara yazılar ve sloganlar yazmaya devam ettiklerini belirtmiş, bu arada Milliyetçi Hareket Partisi'nin de yasaklara uymadığından yakınmıştı. Komutanlığın saptamasına göre, **"MHP Genel Merkezi ve bağlı diğer kuruluşlarının bulunduğu Bahçelievler semti, bu partinin ve yazılan yazılardan parti ile ilişkisi kolayca tespit edilebilen ÜGD (Ülkücü Gençlik Derneği) veya ÜYD (Ülkü Yolu Derneği) adlı örgütlerin sloganları ile dolu"** idi. Korg. **Özer**, yazısına bu durumu gösteren bazı fotoğraflar da ekleyerek Başbakanlıktan, **"Bir bakıma iktidarın desteğinde sayılabilecek olan MHP Genel Başkanı ve yöneticilerine, bu gibi davranışlarda bulunanlara müsamaha göstermemeleri konusunda uyarıda bulunulmasını"** istemişti. Fakat Başbakan **Demirel**, hükümete destek veren partilerin hükümetin emrinde olmadıklarını öne sürerek böyle bir uyarıda bulunulamayacağını vurgulamış ve kim suç işliyorsa onun cezalandırılması gerektiğini belirtmişti (DSS, 32-34). Böylece yetki ve sorumluluğun Sıkıyönetim Komutanlığı'nda olduğunu anımsatmak istemişti. Bunun arkasından 3 Ağustosta yapılan Sıkıyönetim Koordinasyon Toplantısında Komutanlar, terörü önleyebilmek için bazı önerilerde bulunmuşlardı. Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa yazdığı yazıda (5 Ağustos) söz konusu öneriler 18 madde halinde sıralanmıştı. Bunların başlıcaları şunlardı:

1- Her önlemin Sıkıyönetimden beklenmeyerek kamu kuruluşu ya da özel teşebbüs yöneticilerinin kendi kuruluşlarının güvenliğini sağlamak için gereken önlemleri almaları;

2- Yargının çabuk işlemesini, gereken kararların geciktirilmeden verilmesini sağlayacak önlemlerin alınması;

3- Ceza ve tutukevlerinde disiplinin ve güvenliğin sağlanması;

4- Emniyet örgütünde çalışan tüm görevlilerin nitelik ve nicelik yönünden yeterli düzeye getirilmeleri;

5- Politize olan devlet memurlarının ayıklanarak yönetimin yansız hale getirilmesi;

6- Sendikaların mali yönden denetlenmeleri;

7- Büyük kentlere göçün önlenmesi ve halkın sosyo-ekonomik sorunlarının çözülmesine çalışılması;

8- Siyasal partiler arasında, küçük parti çıkarları bir tarafa bırakılarak, tehlikeli boyutlara varan anarşi ve teröre karşı ortak tavır alınarak partiler arasında diyalogun sağlanması;

9- Her türlü kaçakçılığın önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması;

10- Sıkıyönetim ödeneklerinin zamanında gönderilmesi (Metin: Agy. 35 vd.).

Genelkurmay Başkanlığının bu yazısında yapılan önerilere ilişkin olarak 25 Ağustosa kadar neler yapıldığının bildirilmesi de istenmişti. Yansız bir değerlendirme yapıldığında, yazının bir **hükümet programı** niteliğinde olduğu, sıralanan önerilerin o günkü koşullar içerisinde kısa bir sürede yerine getirilmesine olanak bulunmadığını kabul etmek gerekir. Açıkça görülen, Silahlı Kuvvetler'in ileride uygulayacağı bazı değişiklikleri, alacağı önlemleri şimdiden saptamaya yönelmiş olduğu idi. Bu yüzden olacak Başbakan **Demirel**, **K. Evren**'in bu yazısına cevap vermemiş, verememişti.

Aslında böyle bir yazışma, Hükümet ile Genelkurmay ve Sıkıyönetim Komutanları arasında diyalogun artık kopmuş olduğunu göstermişti. Bunun üzerine de **Evren**, **Haydar Saltık**'a müdahale için gereken bütün hazırlıkların tamamlanması, yönetime el konulduğunda radyolarda okunacak bildiri metninin bile hazırlanması talimatını vermişti. Bunun üzerine söz konusu metnin hazırlanması için, **Kurucu Meclis**'te Anayasa Komisyonu üyeliği yapmış olan ve Anayasa'ya da yasa taslakları hazırlamakla ünlenen Büyükelçi **Coşkun Kırca** ile yine siyasetin içinde bulunan maliye ve ekonomi uzmanı **Adnan Başer Kafaoğlu** görevlendirilmişlerdi. Büyük Ankara oteline yerleşen **Kırca** ve **Kafaoğlu** ikilisi Genelkurmay'la ilişki içinde söz konusu ilk önlemler paketini ve bildiri metnini hazırlamaya koyulmuşlardı. O günlerde Brüksel'de düzenlenen bir NATO toplantısına giden **K. Evren**, dönüşünde, Yeşilköy (Atatürk) havaalanında verdiği demeçte Cumhurbaşkanı seçimlerinin sonuçlandırılmamasını sert bir dille eleştirmişti. Demeç basında değişik yorumlara yol açmış, siyasal parti liderleri yine bunu önemsemezlerken. Genelkurmay Başkanı'nın TBMM'nin yetkisine müdahale ettiğini öne sürenler de olmuştu.

Ama darbe için hazırlıklara devam edilerek son aşamasına gelinmişti. 30 Ağustosta ordudaki terfi ve görevlendirmelere ilişkin liste açıklandıktan sonra 26 Ağustos 1980'de Genelkurmay'da bir toplantı düzenlenmişti. **Kenan Evren** ile Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na getirilen **Org. Necdet Öztorun**, Kara Kuvvetleri Komutanı **Nurettin Ersin**, Hava Kuvvetleri Komutanı **Tahsin Şahinkaya**. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na yeni atanan Ora. **Nejat Tümer** ile Jandarma Komutanı **Sedat Celasun**'un katıldıkları toplantıda darbe sonrası uygulamaya ilişkin olarak şu önemli kararlar alınmıştı:

a) TBMM kapatılacak, Genelkurmay Başkanı ile 4 Kuvvet Komutanı "Milli Güvenlik Konseyi" adıyla yasama yetkisini üstleneceklerdi.

b) Hâlâ bir Cumhurbaşkanı seçilemediğine göre, Genelkurmay Başkanlığı yanında Milli Güvenlik Konseyi Başkanı sanını da alacak olan **Kenan Evren**, "Devlet Başkanı" olarak yönetimin başına geçecekti.

c) Kimin Başbakan olacağı ve Bakanlar Kurulu üyeleri, müdahaleye geçmeden 24 saat önce saptanacaktı.

ç) AP, CHP, MSP ve MHP genel başkanlarının Ankara'da kalmaları çeşitli gösterilere ve olaylara yol açacağından bunlar, Hamzaköy (Gelibolu) ile Uzunada'da (İzmir) bir süre gözetim altına alınacaklardı.

d) Milletvekilleri ve senatörlerden ise yalnızca suçlu oldukları belirlenenler tutuklanıp Ankara'da Silahlı Kuvvetler'e ait İstihbarat (Dil) Okulu'na konulacaklardı.

e) Suçlular için özel mahkemeler kurulmayacak, açılacak yeni davalara da Sıkıyönetim Mahkemelerinde bakılacaktı.

"Emir ve komuta zinciri" içinde alınan bu kararlar bir tutanak haline getirilmiş ve toplantıya katılan 6 general tarafından imzalanmıştı (Agy, 162 vd).

30 Ağustos'taki ordu terfi listesi ve atamalar, darbeyi hazırlayan komutanlar için gerçekten de önemli bir dönemeç oluşturmuştu. Çünkü 1 Ağustosta başlayan Askeri Şûra toplantılarında 31 general ve amiral ile 173 albayın emekli edilmeleri öngörülmüştü. Özellikle Kuvvet Komutanlarından ikisinin, Deniz Kuvvetleri Komutanı **Bülent Ulusu** ile Hava Kuvvetleri Komutanı **Tahsin Şahinkaya**'nın görev süreleri de sona ermekteydi. Emekliye ayrılacaklardan herhangi birinin darbe hazırlığını haber vermesi ya da atanacak yeni Kuvvet Komutanlarının alınmış olan kararları desteklememesi olasılığı da vardı. Bu nedenle **Kenan Evren** ve ekibi, Kuvvet Komutanlıkları için yeni bir formül bulmuşlardı. **Şahinkaya**'nın görev süresi yasanın verdiği yetkiye dayanılarak bir yıl uzatılacak, **Bülent Ulusu**'nun yerine de kıdem sırasına göre atanması gereken Ora. **Arif Akdoğanlar** değil de Ora. **Nejat Tümer** getirilecekti. Askeri Şûra toplantılarında yapılan bu önerileri Başbakan Demirel hiç itiraz etmeden kabullenmişti. Onun bu davranışında komutanlarla daha fazla sürtüşmemek, gerginliği azaltmaya çalışmak eğilimi etken olsa gerekti. Böylece **27 Mayıs 1960 İhtilali**'ni izleyen günlerde Merzifon'dan Devlet Başkanı Genel Sekreteri **Osman Köksal**'a yazdığı 18 Haziran günlü mektupta, **"Ne diye peşinizden ayrıldım diye kendimi affedemiyorum. Acaba o zaman duyuş ve seziş sarhoşluğu içerisinde miydim?"** (U.Mumcu, Cumhuriyet, 3-21 Ekim 1986) diyerek ihtilalin öncü kadrosu içerisinde bulunamadığına yakınan **Tahsin Şahinkaya**, Silahlı Kuvvetler'in bu üçüncü girişiminde yönlendirici kadro içinde kalmayı başarmıştı. Ağustos ayındaki yeni görevlendirmelerde kıtaya çıkması gereken **Haydar Saltık**'ın Ege Ordu Komutanlığı'na atanması, ondan boşalan Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na da Org. **Necdet Öztorun**'un getirilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece emir-komuta anlayışı içerisinde gerçekleştirilecek olan **müdahale**'de zincirin kopmaması sağlanmıştı.

Darbe sonrası uygulamaların da kararlaştırılmasından sonra **Kenan Evren**,

30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle orduya yayımladığı mesajda yeni bir uyarıda daha bulunmuştu. Süregelen anarşik eylemlere ve terör olaylarına değinen **Evren** şunları vurgulamıştı:

"Aziz arkadaşlarım, sizler de bu olayları görüp duydukça eminim ki en az benim kadar üzüntü duymaktasınız. Ancak şuna inanınız ki, bu satılmış zavallılar bir avuç azınlıktır... Siz onların hepsini bir anda yok edebilecek güçtesiniz. Asıl, sessizliğinizi ve sabrınızı güçlerinin kanıtıymış gibi göstermek isteyenler, nasıl yandıklarını bir zaman gelecek acı bir şekilde göreceklerdir!"

Mesaj ve uyarı gayet açıktı. Zamanı gelince Silahlı Kuvvetler bu olayları yaratanları bir anda yani bir darbe ile yok edeceklerdi!

Eylül başlarında Silahlı Kuvvetler'in müdahale edeceklerine ilişkin söylentiler yoğunlaşmaya başlamıştı. Başbakan **Demirel**, **"Bu iş asker kokuyor!"** diyerek siyasal partileri, özellikle de CHP'yi yeni seçime gitmeye zorlamak istemişti. **Ecevit** ise, **'olayları tribünlerde seyredenlerin yakında sahaya inecekleri**'nden söz ederek bir darbe olasılığı düşüncesine katıldığını belli etmiş ama seçime gitme önerisini çıkar yol olarak görmediğini açıklamıştı.

O günlerde ortamı daha da gerginleştiren birtakım olaylarla da karşılaşılmıştı. Kendilerine gereken ilginin gösterilmediğinden, günlerdir evlerine gidemediklerinden yakınan Ankara'daki **toplum polisi** bile direnişe geçmişti. Bunun üzerine Sıkıyönetim Komutanı Korg. **Recep Ergun** polislerin bulunduğu kışlayı askeri birlikler ve tanklarla çevirme gereğini duymuştu. İki silahlı güç arasında patlak vermesi olasılığı beliren çatışma güçlükle önlenebilmişti. Bu durum toplumdaki güven ve huzur duygusunu doğal olarak daha da sarsmıştı.

MSP'nin yeni girişimleri ise kuşku ve kaygı uyandırmıştı. Londra'da düzenlenen **Avrupa İslam Konseyi Toplantısı**'na katılan MSP lideri **Necmettin Erbakan**, partisinin pek yakında tek başına hükümet kuracağından söz etmişti. Ama başkentteki 30 Ağustos törenlerine katılmamıştı. 6 Eylül 1980 günü de MSP örgütü Konya'da İsrail'in işgal etmiş olduğu **Kudüs'ü Kurtarma Günü** adıyla bir miting düzenlemişti. On binlerce kişinin katıldığı ve üzerinde âyetler yazılı yeşil bayraklarla Arapça yazılı pankartların açıldığı miting, tam anlamıyla **şeriat** düzenini isteyen bir gösteriye dönüştürülmüştü. **Tekbir** getirenler olmuş. **"Şeriat gelecek, vahşet bitecek; Tek Halife-Tek Devlet-Tek Millet; Ezan sesi isteriz!"** biçiminde sloganlar atılmıştı. MSP'nin gençlik örgütü sayılan **Akıncılar** da üzerlerinde gerilla giysileri ve ellerinde sahte tüfeklerle mitingde gövde gösterisi yapmışlardı. Asıl önemlisi **İstiklal Marşı** okunduğunda, **millet'e** değil **ümmet**'e inandıklarını söyleyen MSP'liler ayağa kalkmamışlardı.

Kamuoyunda ve basında geniş yankılar uyandıran bu mitingten 3 gün sonra da CHP'li milletvekillerinden 32'si, partinin kuruluş yıldönümü olan 9 Eylülde yayımladıkları bir bildiri ile partilerinin gelişmeler karşısındaki edilgen tutumunu eleştirmişlerdi. Bildiride, **"Kurtuluş Savaşı bilincinin oluşturduğu CHP'nin 9 Eylül 1980'deki yöneticileri, dünyamızın, ülkemizin ve partimizin**

içinde bulunduğu önemli koşullarda yeniden bir durum muhakemesi yapmak ve Atatürk'ün kurduğu parti olmanın yüklediği kaçınılmaz ödevleri omuzlamakta daha da gecikmemek zorundadırlar" denilmişti. Ne ki fırsatlar kaçırılmış, gereken sorumluluğu üstlenmede geç kalınmıştı.

Cumhurbaşkanlığı seçim turları sürerken yapılacak müdahaleyi daha geniş bir kadroya yaymak amacıyla bütün ordu ve kolordu komutanları Genelkurmay'da bir toplantıya çağırılmışlardı. Adana bölgesi Sıkıyönetim Komutanı **Nevzat Bölügiray**'ın aktardığına göre, toplantı odasına girildikten sonra kapılar kapatılarak kimsenin içeri alınmaması emri verilmişti. Arkasından **Evren**, kısa bir konuşma yaparak **"Biz, Kuvvet Komutanlarıyla beraber müdahaleye karar verdik. Şimdi de sizin fikirlerinizi soruyorum"** demişti. Toplantı yine **Bölügiray**'ın anlatımıyla şöyle sonuçlanmıştı: **"Askerlikte bir komutan karar verdikten sonra, astlar fikir beyan etmez!"** (Agy, 148) Böylece **müdahale**'nin ya da **darbe**'nin, **emir-komuta zinciri içerisinde** gerçekleştirilmesi kararı alınmıştı. Cuma günlerinin uğurlu olduğuna inanan **Evren**'in önerisi ile de 12 Eylül 1980 Cuma günü saat 04.00'de harekete geçilmesi uygun görülmüştü. Artık Genelkurmay Başkanlığı yanında **Milli Güvenlik Kurulu Başkanı** sanını da alan Org. **Kenan Evren**, eyleme geçilmesi emrini **"Hayırlı olur inşallah!"** diye imzalamıştı.

11 Eylül 1980 Perşembe günü Bakanlar Kurulu toplantısı sürerken öğleden sonra Silahlı Kuvvetler'in darbe yapacaklarına ilişkin haberler alınmaya başlanmıştı. Nitekim o sabah saat 11.00 sularında ordu içindeki yakınlarından müdahale edileceğini öğrenen MHP lideri **Alparslan Türkeş**, akşam saatlerinde partisinden **Yaşar Okuyan**'ın kullandığı otomobille **Or-An** sitesindeki konutundan ayrılarak Gaziosmanpaşa Kader sokaktaki bir evde saklanmıştı. Kabine toplantısından sonra Başbakan **Süleyman Demirel** de basına şu açıklamada bulunmuştu:

"Bakanlar Kurulu, anarşi, terör, bülücülük, yıkıcılık ile devletin mücadelesinde ne yapıldığı, nerede olunduğu, ne çeşit olayların cereyan ettiği, bu konuda devletin ne yaptığı hususunu her hafta gözden geçirmiştir. Türk milletini rahatsız etmek isteyenler, Türkiye'nin bölünmez bütünlüğüne zarar vermek isteyenlerin bu arzuları mutlaka kursaklarında kalacaktır. Türk Devleti azimkâr ve topyekûn mücadelenin içindedir. Esasen olay milli bir meseledir ve bir milli meselenin getirdiği şekilde mücadelenin yapılmasına gayret sarfedilmektedir. Hükümet, devlet demek değildir; ama devletin önemli bir uzvudur.

Hükümet canla başla Türkiye'nin düşmanlarına, Türk Devleti'nin düşmanlarına, kanunlar dairesinde gerekli dersi vermek için yürütülen mücadeleyi takip ve idare etmektedir. Üstüne düşeni yapmaktadır ve yapmaya da devam edecektir?" (DSS, 24)

Bununla birlikte **Demirel** Başbakanlık konutunda Milli Savunma Bakanı **Ahmet İhsan Birincioğlu** ve İçişleri Bakanı **Orhan Eren** ile birlikte bir durum de-

ğerlendirmesi yapmaya çalışmıştı. **Birincioğlu** komutanlar cephesinde göze çarpan bir değişiklik görmediğini söylemişti. Perşembe günleri Genelkurmay Başkanı'nın **Çankaya**'ya çıkıp Cumhurbaşkanı ile görüşme günü olduğundan, **Demirel** saat 17.00 sularında Cumhurbaşkanlığı'na vekâlet etmekte olan **İhsan Sabri Çağlayangil**'e telefon ederek **Kenan Evren**'in o günkü tavrının ne olduğunu sormuştu. **Çağlayangil** buna her şeyin normal olduğu yanıtını vermişti!

2- "ÜLKE YÖNETİMİNE EL KOYDUK!"

Başbakan **Demirel** evinde olası bir **darbe**'ye ilişkin haber almaya çalışırken o sırada TRT Haber Dairesi Başkanı **Doğan Kasaroğlu** ile yardımcısı Genelkurmay'a çağırılarak, kendilerine ordunun yönetime el koyacağı bildirilmişti. Onlar bundan hiç kimseye haber vermemeleri konusunda uyarılmış ve saat 04.00'te radyo ve televizyonları yayına hazır hale getirmeleri istenmişti. Gerçekten de TRT'nin o akşamki 20.30 haber bülteninde Başbakanın basın toplantısındaki konuşmasının ardından her gün olduğu gibi siyasal parti liderlerinin birbirlerini eleştiren demeçleri verilmişti. Böylece görünüşte her şeyin eski akışında olduğu izlenimi verilmek istenmişti. Oysa o saatlerde Genelkurmay'da Ege Ordusu Komutanlığına atanmışken kendisine **Milli Güvenlik Konseyi Sekreterliği** verilen eski Genelkurmay İkinci Başkanı **Haydar Saltık** girişim için ilk adımı atmıştı. Parti liderlerinin konutlarındaki koruma polisleri yerine askerlerin yerleştirilmesine başlanmıştı. Saat 23.00 sularında **Demirel**'in evine gelen İçişleri Bakanı **Eren**, bazı genel müdürlerin Genelkurmay'a çağrıldıklarını, kendi kapısındaki askeri korumanın da alındığını haber vermişti. O sırada **Demirel**'in kapısındaki polislerin de tabancalarının alındığı ve yerlerine askerlerin konulduğu görülmüştü. Öte yandan **Demirel**'e yakın olduğu bilinen **Nahit Menteşe** ile **Ecevit** üzerinde etkili olacağı sanılan eski İçişleri Bakanı Emekli Org. **İrfan Özaydınlı**'yı çağıran **Haydar Saltık**, onlara **"Devlete el koyduk!"** demiş ve kendilerine söz konusu liderlere iletilmek üzere **Kenan Evren**'in imzasını taşıyan birer mektup vermişti. **Evren**'in mektubu **Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı** sanıyla imzalamış olması, darbe planının ayrıntılarıyla saptandığını ve müdahaleden sonra **Milli Güvenlik Konseyi** adıyla bir kurul oluşturulacağını göstermişti. Mektuplarda şöyle denilmişti:

"Yapılan bütün uyarılara rağmen, siyasal partilerin takındıkları uzlaşmaz tutum ve aşırı uçlara sempati gösterilmesi veya destek sağlanması; anarşi, terör ve bölücülüğü büyük boyutlara ulaştırarak ülkemizi parçalanma noktasına getirmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, Devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek (kurmak) **ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak**

maksadıyla, İç Hizmet Yasası'nın kendisine tevdi ettiği (verdiği) **Cumhuriyeti kollama ve koruma yetkisine dayanarak yüce Türk milleti adına ülke yönetimine el koymuştur.**

Parlamento ve hükümet feshedilmiş (dağıtılmış)**, siyasi faaliyetler durdurulmuştur.**

Parlamento üyeliği sıfatınız kaldırılmıştır. Hiçbir konuda beyanat vermeye yetkiniz yoktur.

Can güvenliğiniz Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teminatı altındadır. Bu maksatla, emniyet içinde evinizden havaalanına götürülecek, oradan uçakla Hamzaköy/Gelibolu'ya gideceksiniz. Arzu ettiğiniz takdirde ailenizi de yanınızda götürebilirsiniz. Geçici bir süre ikamet edeceğiniz adres aşağıdadır. Bir saat içinde hazırlanıp harekete hazır olduğunuzu, güvenliğiniz için gelen subaya bildiriniz. Talimatı getiren subayın ikazlarına uyunuz.

Bu talimat ile belirtilenler dışında her türlü tutum ve davranışınız suçtur... Rica ederim." (Agy, 45 vd.)

Söz konusu mektup ile, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 27 Mayıs 1960'ta yönetime el koyarken girişimine dayanak olarak belirlenen İç Hizmet Yasası'ndan kaynaklanan bir yetkiyi kullandığı vurgulanmak istenmişti. Girişim bu yönü ve TBMM'nin kapatılması açısından **12 Mart Muhtırası**'ndan ayrılıyor, **27 Mayıs İhtilali** ile paralellik gösteriyordu. Ayrıca yönetime el koyanların ilk bildirisi niteliğini de taşıyordu. Terörü yok etmenin, kardeş kavgasını önlemenin ve demokrasinin önünü açmanın amaç olarak gösterilmesi ise kamuoyunda müdahalenin kalıcı olmayacağı umudunun doğmasına ve ilk aşamada girişimin olumlu karşılanmasına yol açmıştı.

Müdahale'ye girişildiğinde parti genel başkanlarının gözetim altına alınmaları yanında, parti genel merkezlerinin kapatılması da kararlaştırılmıştı. Bu amaçla o gece saat 03.00'ten sonra sokağa çıkma yasağı konulması öngörülmüş ve başkent Ankara'da gerekli önlemler alınırken parti genel merkezlerini teslim alıp mühürleyecek ekipler de görevlendirilmişti. CHP Genel Başkanı **Ecevit**'e, Silahlı Kuvvetler'in müdahale edecekleri haberi o gün akşama doğru parti merkezinde ulaşmıştı. Haberi ilk öğrenen eski Milli Birlikçilerden **Suphi Karaman** durumu Genel Sekreter **Mustafa Üstündağ**'a bildirmiş o da **Ecevit**'e iletmişti. ORAN'daki evine döndüğünde ertesi gün yapacağı Trabzon gezisi için hazırlanmaya koyulan **Ecevit**'e saat 01.30 dolaylarında parti genel merkezine gelen bir birliğin binayı teslim alıp kapısını mühürlediği haber verilmişti. Durumu **Üstündağ**'ın telefonundan öğrenen **Ecevit** evinin penceresinden dışarıya baktığında etrafın askerlerle sarılmış olduğunu ve köşebaşında bir tankın mevzilendiğini görmüştü. **"Tribünlerde bekleyenler sonunda sahaya inmişlerdi!"** O saatlerde kentin bazı kavşak noktaları ile TRT önünde tanklar ve askeri birlikler yerleştirilmişti. Bunun üzerine **Ecevit**, Genelkurmay'ı arayarak hareketin öncüsünün **Kenan Evren** olup olmadığını sormuştu. Genelkurmay Başkanı'nın yaveri, **müdahale**'nin

Evren'in komutası altında gerçekleştirilmekte olduğunu doğrulamış, fakat **Evren**'i Genelkurmay Başkanlığı'na atamış olan ve ona çok güvenen CHP Başkanı'nın konuşma isteğini, **"Şu anda ellerini yıkıyor"** diyerek yerine getirmemişti. Bir süre sonra Ecevitlerin evine gelen **İrfan Özaydınlı** ise **K. Evren** imzalı uyarı mektubunu vermişti. **Demirel** ve **Ecevit** dışında **N. Erbakan**'a da benzer bir mektup gönderilmişti.

Saat 06.00'da radyoları başına koşanlar, marşlar yayımlandığını duymuşlardı. Bunlar arasında **Plevne** ya da **Gazi Osman Paşa Marşı**'ndan esinlenerek uyarlanan ve son aylarda dillerden düşmeyen '**Kardeş kardeşi vurur mu**' marşı birkaç kez tekrarlanmıştı. Sonunda Silahlı Kuvvetler'in 1 numaralı bildirisi okunmuştu. **27 Mayıs İhtilali**'nin aksine bu kez bildirinin bir subay tarafından değil de, TRT spikerince okunması yeğlenmişti. Bu görev de dönemin tanınmış spikerlerinden **Mesut Mertcan**'a verilmişti. **Coşkun Kırca** ile **Adnan Başer Kafoğlu**'nun hazırladıkları ancak **Bülent Ulusu**'nun da denetiminden geçtikten sonra **Milli Güvenlik Konseyi**'nce son biçimi verilen bildiri metni 3 bölüme ayrılabilir. İlk olarak ülkenin içinde bulunduğu durum sergilenerek yönetime el koymanın nedenleri açıklanmak istenmişti. Arkasından **darbe**'nin amacı belirtilmişti. Üçüncü ve son bölümde de alınan ilk önlemler sıralanmıştı. Siyasi parti liderleriyle bazı TBMM üyelerinin gözetim altına alınmalarından sonra 12 Eylül sabahı Türkiye Radyoları ve Televizyonunda 1 numaralı şu bildiri okunmuştu:

"Yüce Türk Milleti!..

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği, ülkesi ve milletiyle bölünmez olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda izlediğiniz gibi iç ve dış düşmanların tahriki (kışkırtması) **içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, Anayasal kuruluşlar tezat** (karşıtlık) **veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır.** Böylece **yıkıcı ve bölücü mihraklar** (odaklar) **faaliyetlerini alabildiğine artırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticai** (gerici) **ve sapık ideolojik fikirler üretilerek sistemli bir şekilde ve haince ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca, devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.**

Aziz Türk milleti!

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini, yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağ-

lamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve hükümet feshedilmiştir (dağıtılmıştır).

Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır.

Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından, saat 05.00'ten itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

Bu kollama ve koruma harekâtı hakkında teferruatlı açıklama, bugün saat 13.00'teki Türkiye Radyoları ve Televizyonu'nun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşların sükûnet içinde radyo ve televizyonları başında, yayımlanacak bildirileri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne güvenmelerini beklerim!

Kenan Evren
Orgeneral, Genelkurmay ve
Milli Güvenlik Konseyi Başkanı"

Bildirinin altında yalnızca **darbe**'nin başkanlığını da üstlenmiş olan **Kenan Evren**'in adının bulunması dikkat çekiciydi. **12 Mart Muhtırası**'nda Genelkurmay Başkanı'nın yanında Kuvvet Komutanlarının imzalarına da yer verilmişken bu kez girişim Genelkurmay Başkanı'nın komutasında tam bir disiplin ve üst-alt ilişkisi anlayışıyla yapılmış demekti.

Bildirinin arkasından radyo ve televizyon yayınlarına kahramanlık türküleriyle devam edilmişti. 12 Eylül 1980 Cuma sabahı erken saatlerde **Demirel** ile eşi Güniz sokaktaki evlerinden, **Ecevit** ile eşi de OR-AN sitesinden birer askeri araca bindirilerek Etimesgut askeri havaalanına götürülmüşlerdi. Bir süre sonra MSP lideri **Erbakan** da oraya getirilmişti. MHP lideri A. **Türkeş** saklandığı için o gün bulunamamıştı. Bir C-130 uçağına bindirilen liderlerin uçağı önce İzmir'e uğramıştı. **Erbakan** orada indirilerek **Uzunada**'ya gönderilmişti. İzmir'den sonra uçak Yeşilköy'e inmişti. Oradan bir helikoptere bindirilen **Demirel** ve **Ecevit** çiftleri Gelibolu yakınındaki **Hamzaköy**'e götürülmüşlerdi. Orada içinde mutfağı bulunan küçük bir moteldeki dairelere yerleştirilmişlerdi. 14 Eylül günü saat 13.00'e kadar teslim olmadığı takdirde suçlu sayılacağına ilişkin bir bildirinin yayımlanması üzerine de MHP lideri **Alparslan Türkeş**, o süre dolmadan Ankara Merkez Komutanlığı'na telefon etmiş ve bulunduğu yerden alınarak **N. Erbakan**'ın yanına, **Uzunada**'ya gönderilmişti. Böylece TBMM'de temsil edilen 5 siyasal partiden 4'ünün genel başkanları ikişer ikişer göz hapsine alınırken **Güven Partisi** lideri **Turhan Feyzioğlu**'na dokunulmamıştı. Darbeyi hazırlayanlar onu Başbakan adayı olarak düşünmüşlerdi.

Parti liderleri dışında 26 Ağustosta alınan kararlar doğrultusunda suçlu sayı-

lan bazı parlamenterler de evlerinden alınarak Ankara'daki **İstihbarat** ya da **Dil Okulu**'na götürülmüşlerdi. MSP ve MHP'nin hemen bütün milletvekilleri ile 9 Eylül günkü bildiriyi yayımlayan CHP'li 32 parlamenterden ve bazı AP'lilerden oluşan bu gruptakilerin sayısı 100'e çıkmıştı. Eski Milli Birlik Komitesi üyelerinden **Ahmet Yıldız** ile **Ahmet Er**'in de orada göz hapsine alınanlar arasında olmaları 12 Eylülcülerin 27 Mayısçılara karşı da tavır aldıkları biçiminde yorumlanmıştı. Aslında 'suçlu' sayılan bu parlamenterlerin hangi ölçütlere göre seçildikleri pek anlaşılamamıştı. Bir süre sonra bazı sendika ve kuruluş başkanları da **Dil Okulu**'na getirilmişlerdi.

Kenan Evren, ilk bildiride açıklandığı gibi o gün saat 13.00'teki haber bülteninde yaptığı konuşmada yönetime el koymalarının nedenleri ve güttükleri amaç üzerinde durarak şunları söylemişti:

"Silahlı Kuvvetler, aziz Türk milletinin hakkı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğü ve gittikçe etkisi azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, kendi kendini kontrol etmeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak, kaybolan devlet otoritesini yeniden getirmek için yönetime el koymak zorunda kalmıştır."

Darbenin lideri **Evren**, böylece girişimin Atatürkçülüğe dönmek ve kısırdöngüye dönüşen siyasetin önünü açmak olduğunu bir kez daha vurgulamak istemişti. Gerçekten de o günden başlayarak hep **Atatürk ilkeleri**'nden, onun hayata geçirilmesinden söz edilecekti. Ama uygulamalar kimi kez **Atatürkçülük**'le bağdaştırılamayacak bir biçimde yürütülerek **Atatürk**'ün partisi, kurumları birer birer kapatılacak, sonunda onun vasiyeti de çiğnenecekti. **Atatürk ilkeleri** yeni tanımlamalar ve saptırmalarla sulandırılarak yönetimde **Türk-İslam Sentezi** düşüncesinin egemen olmasına olanak sağlanacaktı.

12 Eylül askeri müdahalesi ya da darbesi bir türlü önlenemeyen anarşik eylemlerin sona erdirilmesini, 4.5 ay süreyle Cumhurbaşkanı'nı seçemeyen siyasal zıtlaşmanın giderilmesini ve ülkedeki yönetim boşluğunun doldurulmasını bekleyen Türk kamuoyunda başlangıçta belirli bir sevinç ve heyecanla karşılanmıştı. Gazeteler ayrıntılı haberlerinde okurlarına olayların gelişmelerini aktarırken, birçok kişi ve kuruluş da **12 Mart Muhtırası** sırasında olduğu gibi verdikleri demeçler ve yayımladıkları bildirilerle girişimi zorunlu ya da olumlu bulduklarını ve desteklediklerini açıklamaya başlamışlardı. 11 Eylül günkü sayısında, bir gün önce ülkedeki dehşet tablosunu **"Ankara'da kurşuna dizilen ikisi kardeş 4, Fatsa'da 3, Malatya'da 2 olmak üzere yurtta 17 kişi öldü"** diye yansıtan **Cumhuriyet** gazetesi, darbenin ertesinde 13 Eylülde değişimi şöyle yansıtmıştı:

"Parlamento ve Hükümet Feshedildi. SİLAHLI KUVVETLER YÖNETİME EL KOYDU. Tüm Yurtta Sıkıyönetim ve Sokağa Çıkma Yasağı Kondu. Parlamento Üyelerinin Dokunulmazlığı Kaldırıldı."

Aynı gazetede **Oktay Akbal**, girişimi ülke tarihinde yeni bir sayfanın açılması olarak değerlendirerek **"Bu yeni yaprağın, Atatürk'ün özlediği dev-**

rimci demokrasi çizgisinde ileri aşamalar yaratması beklenir" dileğinde bulunmuştu.

Cüneyt Arcayürek de girişimi Atatürkçülüğe dönüş olarak niteleyerek şunları yazmıştı:

"Ordu bu son aşamada geleneksel Atatürkçülüğünü gösterdi ve müdahale kesinleşti. Org. Evren'in böyle müdahalelere hiç yatkın olmadığını, hiçbir zaman arzulamadığını bizzat biliyorum. Nihayet Evren Paşa, ordunun başıdır ve ordu geleneksel Atatürkçülüğe bağlı bir güç olduğu için bir gün yapılamayanları yapmak zorunda kalabilirdi... Bu zorunluluk 12 Eylül günü ve gecesi gerçekleşti." (Hürriyet, 14 Eylül 1980)

Refik Erduran ise, **"Başka ülkelerde yönetim olağanüstü bir yoldan el değiştirirken genellikle kan akar. Bizde ise 12 Eylül 1980, yıllardır kansız geçen ilk gün oldu. Herkes kafasında dilediği yorumu ve soyut değerlendirmeyi yapabilir. Ama bu somut durumun büyük çoğunluğa rahat bir soluk aldıracağı gerçeğini hesaba katmamak yanıltıcı sonuçlara götürür yorumcuyu"** (Milliyet, 13 Eylül 1980) diyerek üzerinde en çok durulan önemli bir sonucu vurgulamaya çalışmıştı.

12 Mart döneminin Başbakanlarından GP'li **Ferit Melen**, Milli Güvenlik Konseyi adıyla yayımlanan bildiriyi dinledikten sonra, müdahaleyi şöyle değerlendirmişti: **"Siyasi partiler bunu davet ettiler. MSP tamamen Anayasa dışıydı... İyimser olunacak bir nokta, bildiride demokrasinin işler hale getirileceği konusunun yer almasıdır..."**

Eski Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlarından CHP'li **Hasan Esat Işık** da **Melen**'in paralelinde şunları söylemişti:

"Müdahalenin siyasi partiler arasında bir yakınlaşma eğiliminin görülmemesi üzerine yapıldığı anlaşılıyor. Türkiye'nin yönetilemediği bir gerçekti. Bir organ çalışmazsa, başka bir organ işler..." (TSU, 26 vd.)

Silahlı Kuvvetler'in emir-komuta düzeni içinde yönetime el koyması yurt dışında da genelde olumlu karşılanmıştı. Bundan önceki 27 Mayıs ve 12 Mart girişimlerinde olduğu gibi NATO'ya ve ittifaklara bağlı kalınacağının açıklanması Türkiye ile ilgili çevrelerde belirli bir iyimserlik yaratmıştı. Bunların başında da her zaman olduğu gibi ABD yer almıştı. Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi **Spain**, **"Ben, bu darbeden sorumlu değilim!"** derken, CIA örgütünün Türkiye'deki istasyon şefi **Paul Henze**, Washington yönetiminin böyle bir girişimi beklemekte olduğunu, hatta kendi yararına gördüğü için olayların bu biçimde gelişmesini desteklediğini söylemişti (OEY, 194). Bu açıklama da önceki darbelerde olduğu gibi 12 Eylül'ün de ABD tarafından düzenlendiği yolunda tartışmalar doğurmuştu.

4 partinin genel başkanları ile kimi TBMM üyelerinin gözaltında tutulmaları bir ay sürmüştü. Gerçi **Evren**'in konuşmalarında ve Milli Güvenlik Konseyi bildirilerinde liderlerin **gözaltında** değil de **Silahlı Kuvvetler'in güvencesi altında oldukları** savunulmuş ve bulundukları yerde serbestçe dolaşabildikleri, belli

saatlerde telefon konuşması yaptıkları belirtilmişti. Ama **Hamzaköy** günlerinin zorunlu bir oturma ve özgürlüklerin kısıtlanması olduğu açıktı. Bu arada, **Ecevit** ile **Demirel**'e eğer müdahaleye ve siyasete ilişkin herhangi bir konuşma yapacaklarına ve bir şey yazmayacaklarına söz verecek olurlarsa hemen serbest bırakılacakları bildirilmişti. Ama her iki lider de bu öneriyi reddetmişlerdi (RAH. 103). 11 Ekim 1980 sabahı geldiğinde ise kendilerine 'Silahlı Kuvvetler'in güvencesi altında bulunma' sürelerinin sona erdiği bildirilmişti. Bununla birlikte ayrılmadan önce onlara Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri **Haydar Saltık**'ın imzasını taşıyan yazılı bir talimat verilmişti. Bundan böyle nasıl hareket etmeleri gerektiğini belirleyen bu talimatta Milli Güvenlik Konseyi'nce saptanan koşullar şöyle belirlenmişti:

"1- Silahlı Kuvvetler'ce, belli bir yerde güvence altında bulundurulmanız sona ermiştir.

2- İkametgâhınızda da gerekli koruma ve emniyet tedbirleri 12 Eylül'den evvel olduğu gibi alınacaktır.

3- Siyasi parti faaliyetleri yasaklanmış olduğundan;

a) Siyasi amaçlı ve yönlendirici faaliyetlerde bulunmayacak ve beyanat vermeyecek,

b) Evinizde bu amaca yönelik toplantılar tertip etmeyecek,

c) Bu amaçlı toplantılara katılmayacak,

d) Şehir içinde lehte ve aleyhte toplantı ve gösterilere neden olabilecek faaliyetlerde bulunmayacak,

e) Bunların haricinde normal ziyaretlerinizi yapabilecek ve makul ölçüler içinde ziyaretçi kabul edebileceksiniz.

4- Ankara dışı, yurt içi seyahatlerinizi güvenlik önlemleri için Sıkıyönetim Komutanına bildiriniz.

5- Yeni yönetimin bugüne kadar yayımlamış olduğu karar ve bildirilerdeki esaslara uymanızı ve yeni yönetimin politikasını veya icraatını etkileyecek her türlü davranış ve beyanlardan sakınmanızı önemle rica ederim.

Milli Güvenlik Konseyi emri ile." (DSS, 59 vd.)

Bu talimatla her iki liderin özgürlüklerine, yaşamlarına ve davranışlarına küçümsenemeyecek kısıtlamalar getirilmişti. Daha önce bir aylık süre dolmadan serbest kalmaları için kendilerine sözlü olarak iletilen koşullar şimdi Milli Güvenlik Konseyi kararına dönüştürülmüştü. **Uzunada**'da bulunan öteki iki parti lideri **Türkeş** ve **Erbakan** ise partileri hakkında açılan davada yargılanacakları için serbest bırakılmamışlardı.

Dil Okulu'nda gözaltında bulundurulanlardan haklarında dava açılmayanların süreleri de aynı gün, 11 Ekimde dolmuştu. MHP ve MSP'li TBMM üyelerinin tümü ile CHP'lilerden **Erol Saracoğlu**, **Selahattin Öcal**, **Ahmet Türk** ve **Ferhat Altıntaş** ve Tabii Senatör **Ahmet Yıldız** dışındakiler o gün serbest bırakılmışlardı. MHP ve MSP'liler partileri aleyhine açılan davalarda liderleriyle birlikte

yargılanacaklardı. **Yıldız** ve **Altıntaş** hakkında da **Halkevleri** yönetimindeki görevlerinden ötürü kovuşturmaya başlanmıştı. Öteki 3 milletvekili için de değişik suçlar işledikleri savıyla dava açılmıştı.

12 Eylül'de yönetime el koyan Silahlı Kuvvetler'de, daha önce alınmış olan kararlar gereğince **Milli Güvenlik Konseyi**, TBMM'ne ait olan yasama yetkisini kullanacaktı. Ama yürütme gücünü temsil eden bir hükümetin de oluşturulması zorunlu görülmüştü. Bunun yanında **Demirel** hükümeti döneminde alınmış olan **24 Ocak Kararları**'nı uygulayacak bir uzmanın da bu işin başına getirilmesinin yararlı olacağı düşünülmüştü. **27 Mayıs 1960 İhtilali**'nde yapılanın aksine bu kez bir askerin değil de sivil bir kişinin Başbakan olması uygun bulunmuştu. İlk akla gelen ve üzerinde durulan kimse de **Atatürkçü-milliyetçi** görüşleri beğenilen GP lideri **Turhan Feyzioğlu** olmuştu. Bu nedenle öteki 4 parti genel başkanı Ankara'dan uzaklaştırılıp gözaltına ya da güvence altına alınırlarken **Feyzioğlu** onların dışında tutulmuştu. Fakat parti liderlerinin büyük çoğunluğu bir tür '**enterne**' edilirken bir beşincisinin hükümet kurmakla görevlendirilmesinin doğru olmayacağı kanısına varıldığından başka adaylar aranmıştı. Sonunda 30 Ağustosta Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekliye ayrıldıktan sonra Roma Büyükelçiliğine atanması söz konusu olan Ora. **Bülend Ulusu** üzerinde karar kılınmıştı. **Ulusu**, 20 Eylülde yeni kabineyi kurmakla görevlendirilirken de ekonominin başına **Turgut Özal** getirilmişti.

24 Ocak kararları'nın alınmasında Devlet Planlama Teşkilatı ve Başbakanlık Müsteşarı olarak etkin rol oynayan **Özal**, Genelkurmay'a gidip komutanlara uygulamaya ilişkin açıklamalar yapmış, anlatımı ve kararlılığı yüksek komutanların dikkatlerini çekmişti. Daha 12 Eylül öncesinde **Haydar Saltık**, **Cumhuriyet** gazetesi temsilcisi **Hasan Cemal**'e **24 Ocak kararları** dışında başka bir seçenek bulunmadığını, öngörülen sistemin mantığının tutarlı, ancak bazı noktalardan yetersiz olduğunu söylemiş, bununla birlikte ciddiyetle uygulanması gerektiğini vurgulamıştı (TSU, 32). Bu yüzden **Turgut Özal** darbenin hemen ertesinde **Saltık**'ın başkanlığında düzenlenen ve Merkez Bankası Başkanı ile Maliye yetkililerinin katıldıkları bir toplantıya çağırılmıştı. Orada yapılan değerlendirmeler sonunda **24 Ocak kararları**'nın uygulanması kararlaştırılmıştı. Durum Milli Güvenlik Konseyi'nde görüşüldükten sonra ertesi günü 16 numaralı yeni bir bildiri yayımlanmıştı. **K. Evren** imzasını taşıyan bildiriyle şu açıklama yapılmıştı:

"Ülkemizin ekonomik durumunu düzenlemek ve daha iyiye götürmek maksadıyla yürürlüğe konulan ekonomik programla yapılan anlaşmaların ve protokollerin uygulanmasına devam edilecektir."

Artık sıra **Turgut Özal**'a hangi mevkiin verileceğine gelmişti. Başbakanlığa atanan **Bülend Ulusu** kabinesinde görev alacak Bakanlar da Milli Güvenlik Konseyi'nce seçilmişlerdi. 20 Eylül 1980'de açıklanan Hükümet listesinde 2 Başbakan Yardımcılığı kurulduğu görülmüştü. Bunlardan birine **Zeyyat Baykara** atanmış, ikincisine de **Turgut Özal** getirilmişti. **Demirel** hükümetini deviren askeri gücün kurduğu yeni kabinenin ekonomik programı, '**Demirel'siz Demirel**

programı!' demekti. Bunun dışında, 5 emekli generalin de görev aldığı kabine listesinde göze çarpan bir başka özellik, **12 Mart Muhtırası**'ndan sonraki **ara rejim** hükümetlerinde görev almış olan 12 kişinin bu kez de Bakanlıklara getirilmeleri olmuştu. Özellikle de 27 Mayıs'ın **Milli Birlik Komitesi** üyelerinden olan **Mehmet Özgüneş**'in üçüncü kez Devlet Bakanlığı'na atanmış olması, değişik yorumlara yol açmıştı.

12 Eylül öncesinde çeşitli kanlı eylemlerde bulunan örgütlerden özellikle aşırı soldakiler birer birer çökertilir ve kimi cinayetlerin failleri ortaya çıkartılırken, **Atatürk ilkeleri**'ni ve Atatürkçü düşünceyi geçerli kılma ve demokrasinin önünü açma yerine **Atatürk**'ün kurmuş olduğu kurumları birbiri arkasına kapatma, **12 Mart Muhtırası** döneminde zaten budanmış olan **1961 Anayasası**'nı da tümüyle kaldırıp özgürlükleri, demokratik hakları daha da sınırlayan yeni bir Anayasa'yı yürürlüğe koyma çabası içine girilmişti. Artık yeni bir dönem başlamış demekti.

EKLER

I– GENÇLİĞİN ATATÜRK'E SESLENİŞİ (26 HAZİRAN 1960)

II– MİLLİ AND (5 EYLÜL 1961)

III– CHP MALLARININ GERİ VERİLMESİNE İLİŞKİN ANAYASA MAHKEMESİ KARARI (11 EKİM 1963)

IV– YÖN BİLDİRİSİ

V– TÜRBAN SORUNUNA İLİŞKİN ANAYASA MAHKEMESİ KARARI (7 MART 1989)

VI– TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVRİM ANAYASASI TASLAĞI

VII– ÖNGÖRÜLEN DEVRİM İÇİN SAPTANAN İLKELER, ORGANLAR VE GÖREV ALMASI DÜŞÜNÜLENLER

VIII– 1961 ANAYASASI'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

a) Milletvekili seçilme koşulları (6 Kasım 1969)

b) Cumhuriyet Senatosu üyeliği (17 Nisan1970)

c) Partilere yardım ve TBMM üye ödenekleri (30 Haziran 1971)

ç) 35 maddede değişiklik (20 Eylül 1971)

d) Anayasa Mahkemesi ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri (15 Mart 1973)

e) Milletvekili seçilme koşulları (22 Nisan 1974)

IX– 11'LERİN ERİM KABİNESİNDEN İSTİFALARI (2 KASIM 1971)

X– ABD BAŞKANI JOHNSON'UN BAŞBAKAN İSMET İNÖNÜ'YE MEKTUBU (5 NİSAN 1964)

EK: I

GENÇLİĞİN ATATÜRK'E SESLENİŞİ
(26 Haziran 1960)

"Ey Büyük ATA,

Varlığımızın en mukaddes temeli olan 'Türk İstiklal ve Cumhuriyeti'nin ebedi bekçisiyiz. Bu karar, değişmez irademizin ilk ve son ifadesidir.

İstikbalde hiçbir kuvvet bizi yolumuzdan döndüremeyecektir.

Bizler bütün hızımızı senden, milli tarihimizden ve ruhumuzdaki sönmez iman ateşinden alıyoruz. Senin kurduğun kuvvetli temeller üzerinde attığımız her adım sağlam, yaptığımız her hamle şuurludur.

En kıymetli emanetiniz olan 'Türk İstiklal ve Cumuhriyeti', mevcudiyetimizin esası olarak, eğilmez başların, bükülmez kolların, yenilmez 'Türk evlatlarının elinde ilelebed (sonsuza değin) yaşayacak ve nesillerden nesillere devredilecektir.

İstiklal ve Cumhuriyetimize kast edecek düşmanlar, en modern silahlarla mücehhez (donatılmış) olarak, en kuvvetli ordularla üzerimize saldırsalar dahi, milli şuurumuzu ve yenilmez Türk gücünün zerresini bile sarsamayacaklardır.

Çünkü bu aziz vatanın toprakları üzerinde yetişen azimli ve imanlı Türk gençliği, dökülen temiz kanların ve Cumhuriyet inkılaplarının feyizli (verimli) mahsulüdür.

Vatanın ve milletin selameti (esenliği) için her zorluğa iman dolu göğsümüzü germek esas hedefimiz olacaktır.

Ey Türkün Büyük Atası!

İstiklal ve Cumhuriyetimizi korumak mecburiyeti hasıl olunca, içinde bulunacağımız ahval ve şerait (durum ve koşullar) ne olursa olsun, kudret ve cesaretimizi damarlarımızdaki asil kandan alarak, bütün engelleri aşıp her güçlüğü yenmek azmindeyiz."

(Cumhuriyet, 27 Haziran 1960)

EK: II

MİLLİ AND

Siyasi hayatımızı verimsiz, zararlı ve hatta tehlikeli çekişmelerden kurtarmak,

Partiler arası münasebetlerde medeni ve seviyeli bir ortam yaratmak ve

27 Mayıs İhtilali'nin asil gayesini teşkil eden Demokratik Hukuk Devletini fiilen gerçekleştirmek için,

Vatansever Türk halkının duygularına ve Türk basınının iyi niyetli temennilerine uygun olarak,

Milli Birlik Komitesi'nin teşebbüs ve davetiyle toplanan Yuvarlak Masa Alt Kademe Konferansında Komite üyelerinden müteşekkil Başbakanlık Divanınca hazırlanan ve ittifakla kabul edilen gündemin ihtiva ettiği maddeler, partilerimizin genel sekreterleri başkanlığındaki yetkili heyetlerin huzurlarıyla ve anlayış havası içinde müzakere edilmiş ve her konuda tam bir görüş birliği sağlanarak bu müşterek beyannamenin Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Devlet Başkanı Sayın Orgeneral Cemal Gürsel'in huzurunda tarafımızdan imzalanmak suretiyle ve bir taahhüt vesikası halinde Büyük Türk Milletine ilanı kararlaştırılmıştır.

* Hukuk dışı tutum ve davranışları ile gayrimeşru bir baskı ve zulüm idaresi haline gelmiş olan bir iktidara karşı,

* Türk Milletinin vicdanından yükselen emre uyarak milletin direnme hakkını kullanan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin,

* Hiçbir zümre veya siyasi teşekkül lehine olmaksızın gerçekleştirmiş bulunduğu 27 Mayıs İhtilalinin siyasi maksatlarla, her ne suretle olursa olsun istismarına müsaade etmeyeceğimizi kesin olarak beyan ve;

Bu ihtilalin yıktığı ve milli vicdanın mahkûm ettiği Demokrat Parti zihniyetini ve onu temsile veya devam ettirmeye teşebbüs mahiyetindeki her türlü davranışı şiddetle reddederiz.

İhtilal sonrası şartları içinde mümkün olan en geniş temsil esasına dayanılarak teşkil eden Kurucu Meclis'in hazırladığı ve Türk milletinin tasvip ve kabul ettiği yeni Anayasamıza göre demokratik siyasi hayatımızda görev almış partiler olarak bir bütün halinde millete malolmuş Atatürk Devrimlerini koruyacağız ve devrimler aleyhindeki her türlü davranışların karşısında olacağız.

Anayasamızla teminat altına alınmış bulunan din ve vicdan hürriyetine saygı göstermek başlıca vazifelerimizdendir.

Herhangi bir siyasi partinin din ve vicdan hürriyetine saygısızlık göstereceğine dair veya bu hususta vatandaşları şüphe ve tereddüde sevk edecek mahiyette olan propagandalar yapmanın,

Her ne suretle olursa olsun, dini duyguları istismar etmenin,

Nüfuz veya siyasi başarı sağlama maksadıyla vatandaşlar arasında bölücü ve ayırıcı beyanlarda ve davranışlarda bulunmanın memleket sevgisiyle bağdaşamayacağını ifade ve bu gibi beyan ve davranışlara müsaade etmemeyi taahhüt ederiz.

Türk adaletine inanıyoruz.

Siyasi partiler olarak Yüksek Adalet Divanı'nın vereceği hükümlere tesir edebilecek herhangi bir beyanda bulunmayacağız ve hiçbir safhasında bu hükümlerin tartışılmasına veya istismarına meydan vermeyeceğiz.

İhtilalin ilk gününde olduğu gibi bugün de milli iradeyi tam olarak tecelli ettirmek azim ve kararını ifade ve teyiden Milli Birlik Komitesi'nin ve tarafsız idarenin eşit şartlar altında serbest ve dürüst seçimleri gerçekleştireceğine inanıyoruz.

Anayasa'nın ve Seçim Kanunu'nun siyasi partiler ve vatandaşlara tanıdığı meşru ve kanuni itiraz haklarının kullanılması tabiidir. Ancak yapılacak seçimleri gölgelendirecek ve vatandaşların zihinlerinde şüphe ve tereddüt yaratacak haksız ve mesnetsiz iddiaların ortaya atılmasını, demokratik düzen ve milli huzur aleyhine bir davranış saymaktayız.

Âmme hizmetlerinin her türlü partizan baskı ve müdahalelerden masun tutulmasını, yeni Anayasa'nın teminat hükümlerine ve müesseselerine göre idare hayatımızın devamlılığının ve tarafsızlığının sağlanmasını partilerimiz vatani bir vecibe olarak kabul ve taahhüt ederler.

İnsan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı olarak aşırı sol (komünizm) ve aşırı sağ (ırkçılık) ve türlü totaliter zihniyete, bölgecilik, ayırıcılık husumet ve öç alma gibi yıkıcı cereyanlara partilerimiz karşı koyacaklardır.

Siyasi partilerden birinin diğerine karşı husumet cephesi teşkilini esas tutan bir görüşle faaliyet göstermesinin Milli Birliği zedeleyici, milli huzuru bozucu, demokratik düzenin yerleşmesini zorlaştırıcı ve dolayısıyla milli bekamızı tehlikeye düşürücü neticeler yaratacağı hususunda mutabakat halindeyiz.

Partilerin ocak ve bucak teşkilatının yeniden ihya edilip edilmemesinin genel seçimler sonunda teşekkül edecek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin takdir edeceği bir konu olduğu hususunda görüş birliğine sahibiz.

Orman davasını milli bir dava olarak bütün vatandaşlara benimsetmeyi vazife sayıyoruz ve bu konuda Anayasa ihlaline yol açabilecek her türlü zararlı propagandayı reddediyoruz.

Milli bir hüviyet almış bulunan dış politikamızın milli menfaatlerimize zarar getirebilecek mahiyetteki tartışmalara konu edilmemesi lüzumuna kaaniiz.

Seçim öncesi ve seçim sonrası siyasi gerginliğin memleket menfaatlerini zedeleyici bir mahiyet almaması için siyasi partilerin medeni ve seviyeli ölçüler içinde faaliyet göstermeleri ve karşılıklı münasebetlerini, halde ve gelecekte iktidarda ve muhalefette demokratik bir anlayışla düzenlemeleri gerektiğine inanıyoruz.

Aziz milletimize hizmetlerini arz eden siyasi teşekküller olarak bu Müşterek Beyanname muhtevasının partilerimiz ve vatandaşlarımız tarafından benimsenmesi için bütün gücümüzle çalışacağımızı, milli menfaatlerimizin gerektirdiği bu esasların ihlali teşebbüslerine müsamaha göstermeyeceğimizi beyan ve taahhüt ederiz.

Ankara, 5 Eylül 1961

Adalet Partisi
Genel Başkanı
Ragıp Gümüşpala

Cumhuriyet Halk Partisi
Genel Başkanı
İsmet İnönü

CKMP Genel Başkanı
yerine Başkanvekili
Ahmet Oğuz

Memleketçi Serbest Parti
Genel Başkanı
Enver Adakan

Yeni Türkiye Partisi
Genel Başkanı
Ekrem Alican

(Haydar Tunçkanat, **27 Mayıs 1960 Devrimi**, 444-447)

EK: III

CHP MALLARININ GERİ VERİLMESİNE İLİŞKİN ANAYASA MAHKEMESİ KARARI

Esas No.	1963/124
Karar No.	1963/243
Karar tarihi	11.10.1963
Davacılar	1- CHP Türkiye Büyük Millet Meclisi Grubu. 2- Cumhuriyet Halk Partisi
Davanın konusu	CHP'nin haksız iktisapların iadesi hakkındaki 14.12.1953 günlü ve 6195 sayılı kanunun Anayasa'ya aykırılığı ileri sürülerek iptali istenmiştir.

İNCELEME

Anayasa Mahkemesi İçtüzüğünün 15. maddesi gereğince 4.3.1963 gününde yapılan ilk incelemede 21.2.1963 günlü dava dilekçesinde imzası bulunanların CHP Türkiye Büyük Millet Meclisi Grup Başkan Vekilleri oldukları belirtilen onanlı belgenin bulunmadığı görüldüğünden bu eksikliğin 15 gün içinde tamamlanması ve yine dilekçede imzası bulunan CHP Genel Sekreterinin Parti Başkan Vekili olup olmadığının aynı süre içinde bildirilmesi için davacılara yapılan tebligat üzerine istenilen belgeler süresi içinde gönderilmiş ve CHP Genel Başkanının imzasıyla verilen cevapta CHP Tüzüğünün 29. maddesinde partiyi devlet daire ve kurumlarında ve mahkemelerde Genel Sekreterin temsil edeceği belirtilmiş olduğundan Genel Sekreterin hukuki işlem ve bağlantılar bakımından partiyi temsil konusunda Genel Başkan Vekili durumunda bulunduğu bildirilmiştir.

Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri hakkındaki 22.4.1962 günlü ve 44 sayılı kanunun 25. maddesinin birinci fıkrasının 1 sayılı bendi gereğince, kanunların ve yasama meclisleri içtüzüklerinin Anayasa'ya aykırılığı sebebiyle siyasi partiler adına dava açma yetkisi tüzüklerine göre en yüksek merkez organlarının kararı üzerine Genel Başkanlarına veya vekillerine tanınmış olup CHP Tüzüğünün 29. maddesiyle parti Genel Sekreterine partiyi mahkemelerde temsil yetkisinin verilmiş olması bu kanuni esası değiştiremeyeceğinden Genel Sekreter, CHP adına Anayasa Mahkemesi'nde dava açmak yetkisine sahip bulunmamıştır. Bu sebeple davanın CHP Türkiye

Büyük Millet Meclisi Grubunun istemine hasredilmesine ve grup adına açılmış olan dava dilekçesinin eksikleri tamamlanmış ve dilekçenin kaleme havale edildiği 21.2.1963 gününe göre davanın Anayasa'nın geçici 9. maddesine uygun olarak süresi içinde açılmış olduğu anlaşıldığından esasın incelenmesine 12.4.1963 gününde oybirliği ile karar verilerek hazırlanan rapor ve iptali istenen kanun ve Anayasa'nın ilgili hükümleri ile gerekçeleri ve Meclis tutanakları incelenerek gereği görüşülüp düşünüldü.

Davacı, 6195 sayılı kanunun Anayasa'ya aykırılığı hakkında aşağıdaki iddiaları ileri sürmüştür:

1- Sözü geçen kanun, bugün yürürlükte bulunan 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na aykırı olmakla beraber yürürlüğe girdiği gündeki 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun, kaza hakkının bağımsız mahkemelerce kullanılacağını gösteren 8. maddesiyle Türklerin temellük ve tasarruf haklarını teminat altına alan 79., müsadereyi yasaklayan 73. ve "İstimval ve istimlak" esaslarını tespit eden 74. maddelerini de ihlal etmiştir.

2- Kanunun çıkarıldığı günde Büyük Millet Meclisi'nde çoğunlukta bulunan partinin, bağımsız mahkemelere ait olan yargı yetkisini gasp etmek suretiyle aslında ispata muhtaç bulunan CHP'nin devlet daire ve kurumlarıyla diğer kamu tüzel kişilerinden doğrudan doğruya veya dolayısıyla vâkı iktisaplarının nüfuz ve hâkimiyetine dayanan haksız iktisapları olduğu hükmünü sözü geçen kanunun 1. maddesinin birinci fıkrası ile tesis etmiş olduğu halde bu fıkrada belirtilenler dışında kalan bütün mallarıyla hak ve alacaklarını da Hazineye geçirmiştir.

3- Hiçbir ayırım yapılmaksızın Hazineye geçirilen mal, hak ve alacaklar arasında partinin büyük kurucusu Atatürk'ün 11.5.1938 gününde partiye yapmış olduğu bağış, 5.9.1938 günlü vasiyetnamesiyle partiye bıraktığı mallar ve haklar başta olmak üzere:

a) Kanunun yürürlüğe girdiği günde partili milletvekillerinin aylıklarından partiye yaptıkları bağışlardan artakalıp parti grubunun Türkiye İş Bankası'ndaki hesabında mevcut 287 bin lira,

b) Gerek partinin iktidarda bulunduğu 1950 yılından önceki devrede, gerekse muhalefet yıllarında milletvekillerinden ve üyelerinden alınan aidat ve bağışlar,

c) Partisiz vatandaşların bağışları ve partinin özel kişilerden ve normal çalışmalarından özel hukuk hükümlerine göre elde ettiği diğer gelirler,

ç) 8 Ağustos 1951 günlü ve 5830 sayılı kanunun yayımından sonra partililerin bağışları ile edinilen taşınmaz mallar (Erzurum CHP binası gibi) dahil bulunmaktadır.

4- Herhangi bir ayrım yapılmadan partinin bütün malları Hazineye geçirilirken borçlarının ödenmesi, partiye bırakılmıştır, buna örnek olarak o günlerde yapılmakta olan Bursa parti binasının müteahhidinin 200 bin lirayı aşan alacağı gösterilebilir.

5- Bir kamu hukuku tasarrufu olan kanunların partizan ve özel maksatlarla değil, kamu yararı amacı ile çıkarılması gerektir, halbuki gerek kanun metnindeki çelişmeler ve gerekçenin kapsadığı düşünceler, gerek kanunun tam 1954 seçimleri öncesinde çıkarılmak suretiyle muhalefet partisinin varlığının aktifinden yoksun edilerek ağır borç altında bırakılması, bu kanunun kamu yararı ve devletin ve rejimin mevcudiyeti ile bir ilgisi bulunmadığını, aksine tamamiyle siyasi ve meşru olmayan amaçlarla çıkarıldığını göstermektedir.

6- 6195 sayılı kanunun modern hukuk devleti esaslarını tam olarak belirten bugünkü Anayasa'mızın yargı yetkisinin Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağını açıklayan 7. maddesi ile millet egemenliğinin Anayasa'nın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanılacağını gösteren 4. maddesine aykırı olduğu kadar genel müsadere yasağını kapsayan 33., mülkiyet hakkını teminat altına alan 36. ve kamulaştırma usullerini belirten 38. maddeleri ile de bağdaşamaz ve Türk Anayasa'sının kabul ettiği hukuk devletinde yürürlükte bulunan kanunlar arasından çıkarılması gerektiğinden şüphe edilemez.

GEREKÇE

334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sının geçici 9. maddesinin ikinci fıkrasında (Anayasa Mahkemesi'nin görevine başladığı tarihte yürürlükte olan herhangi bir kanun hakkında, bu Anayasa'ya aykırılığı iddiasiyle iptal davası açılabilir) hükmü konulmuş olduğundan, önce iptali istenen 6195 sayılı kanunun gerek Anayasa Mahkemesi'nin görevine başladığı 28 Ağustos 1962 gününde, gerekse şimdi yürürlükte olup olmadığının incelenmesi gerekir.

Sözü geçen kanunun 1. maddesi şöyledir:

(Madde 1- Cumhuriyet Halk Partisi'nin her ne şekil ve suretle olursa olsun umumi muvazeneye dahil dairelerle katma bütçeli idarelerden, hususi idare ve belediyelerden, köylerden, iktisadi devlet teşekkülleri ve bunların müesseselerinden ve diğer âmme hükmi şahıslarından doğrudan doğruya veya dolayısıyla vâkı iktisapları, nüfuz ve hâkimiyetine dayanan haksız iktisaplarıdır. Bu sebeple mezkûr partinin bu kanunun mer'iyete girdiği tarihte malik olduğu bütün menkul ve gayrimenkul mallarla, para, haklar ve alacaklar vesair kıymetler Hazine mülkiyetine intikal eder.

Ancak münhasıran parti binası olarak kullanılan yerlerdeki menkul eşyadan parti faaliyeti için zaruri oldukları Maliye Vekâletince kabul edilecek olanlar Cumhuriyet Halk Partisine bırakılır.)

Üyelerden Hakkı Ketenoğlu, kanunun 1. maddesinin birinci fıkrasının hükmünü icra ettiği, bu sebeple yürürlükte bulunmadığı, Muhittin Gürün de, bu sebeple mezkûr partinin bu kanunun mer'iyete girdiği tarihte malik olduğu bütün menkul ve gayrimenkul mallarla, para, haklar ve alacaklar vesair kıymetler Hazine mülkiyetine intikal eder hükmü kanunun yürürlüğe girdiği günde etkisini yaparak Halk Partisi'nin bütün malları Hazineye geçmiş ve o günden sonra herhangi bir malın Hazineye geçmesi imkânı kalmamış olduğuna göre bu fıkranın artık uygulama konusu bulunmadığından ve kanunun diğer maddelerinin uygulanması ise mülkiyetin geçmesi anlamında olmayıp önceden geçmiş olan mülkiyetin belirtilmesini sağlamayı amaç tutan işlemlerden olduğundan maddenin sözü geçen fıkrası hakkında verilecek bir kararın geriye yürüyecek nitelikte olacağı, bunun da Anayasa'nın 152. maddesine uygun düşmeyeceği, bu itibarla istem hakkında bir karar verilmesi gerekmeyeceği düşüncesinde bulunmuşlardır.

Kanunların sonradan yürürlüğe konulan başka bir kanunla açıkça kaldırıldığı veya yürürlükte kalacağı sürenin metninde gösterilmiş olduğu haller dışında ne zaman yürür-

lükten kalkmış sayılacağı yani zımni olarak ilga edilmiş veya hükmünü yerine getirerek mülga hale gelmiş olup olmadığı hususu doktrinde tartışmalı bir konu teşkil etmekte. önceki ve sonraki kanunların genel veya özel nitelikte bulunmalarına göre ayrımlar yapılarak çözümlenmektedir. Bununla beraber dava konusu 6195 sayılı kanun belli bir süre yürürlükte kalmak üzere çıkarılmış kanunlardan olmadığı gibi yürürlükten kaldırıldığına dair sonra çıkarılmış bir kanun da yoktur. Bundan başka sözü geçen kanunun zımni olarak ilga edilmiş sayılmasını gerektirecek, ona aykırı hükümler kapsayan bir kanun da sonradan yürürlüğe konulmamıştır.

Öte yandan sözü geçen kanunun 6. maddesinde, (Muvazaa yolu ile veya başkaca hileli muamele ve sebeplerle üçüncü şahısların uhdelerine geçmiş bulunan gayrimenkul mallarla menkul mal, para ve kıymetler hakkında umumi hükümler caridir.

Ancak bu sebeplerden herhangi birisine dayanılarak dava ikamesi halinde mahkemelerce müruruzaman def'i dinlemez ve bu iddialar her türlü delil ve ispat olunabilir) denilmiş ve 7. maddesinde de 1. maddede yazılı malları, 2. madde gereğince yapılacak tebligatta belirtilen süre içinde teslim etmeyenler, kaçıranlar, saklayanlar ve bu fiillere katılanlar hakkında Türk Ceza Kanunu'nun 276. maddesinin birinci fıkrasındaki cezanın uygulanacağına ve zamanında teslim edilmeyen malların nasıl değerlendirileceğine ilişkin hükümler konulmuştur. Maliye Bakanlığı'nın 17.12.1953 günlü ve 8585 sayılı Resmi Gazete ile yayımlanan tebligatında 1. maddede yazılı malları elinde bulunduranların 29.12.1953 günü akşamına kadar mal sandıklarına teslim etmeleri, bu malları muvazaa yolu ile veya başkaca hileli işlem ve sebeplerle mülkiyetinde, elinde, yanında bulundurup da anılan süre içinde teslim etmeyen, saklayan ve kaçıranlar hakkında kanunun 6., 7. ve 8. maddeleri gereğince kanuni kovuşturma yapılacağı bildirilmiş olduğu halde bugün dahi bu mallardan bazılarına Hazinece fiilen el konulmamış olması ihtimali vardır. Böyle bir ihtimalin tahakkuku halinde kanunun 6., 7. ve 8. maddelerinin uygulanması gerekeceği şüphesizdir.

Anayasa'nın 152. maddesinin üçüncü fıkrası, iptal kararının geriye yürümeyeceği hükmünü koymuş olmakla beraber bu hüküm, Anayasa'ya aykırı kanunların iptali için açılmış olan davaların görülmesine engel olmaz içtimai huzur düşüncesiyle konulduğu Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu raporundan anlaşılan Anayasa Mahkemesi kararlarının geriye yürümeyeceği hükmünün, hâsıl edeceği sonuçların tayini uygulama ile ilgili bir işlem olup bu hüküm mahkememizin görevini etkileyecek nitelikte değildir. Mahkememizin görevi usul ve kanun hükümlerine uygun olarak açılan bir davayı görmek ve iptali istenen kanun veya hükmün Anayasa'ya uygunluğunu veya aykırılığını belli ederek karara bağlamaktır; kararın geriye yürüyecek nitelikte olup olmayacağını tayin ve bunun sonuçlarını tespit etmek Anayasa Mahkemesi'nin görevi içinde bulunmamaktadır. Bu bakımdan verilecek kararın geriye yürüyecek nitelikte olacağı düşüncesi ile açılan dava hakkında bir karar verilmesi gerekmeyeceği kabul edilemez.

Bu durumda 6195 sayılı kanunun, Anayasa Mahkemesi'nin görevine başladığı 28 Ağustos 1962 gününde ve şimdi de yürürlükte bulunduğu ve iptal isteminin incelenerek karara bağlanması gerekeceği üyelerden Hakkı Ketenoğlu ve Muhittin Gürün'ün muhalefetleriyle ve oyçokluğu ile kararlaştırılmış ve esasın incelenmesine geçilmiştir.

91 milletvekili tarafından yapılmış ve Büyük Millet Meclisi Geçici Komisyonunca

da iştirak edilmiş olan kanun teklifinin gerekçesinde, demokrasi rejiminin her çeşit maddi ve manevi pürüzden arınmış olarak işleyebilmesinin temel şartlarından birinin tek parti devrinin, Anayasa ve kanunların amaçlarına aykırı hareket etmek suretiyle hâkim parti yararına faydalar sağlayan tasarrufların sonuçlarını tamamiyle tasfiye etmek ve diğerinin de rejimin geleceğini bu çeşit hareket ve tasarruflara yol açacak her türlü eğilimleri önleyebilecek tedbirleri almak olduğu, bunlar yapılmadıkça vatandaşla Devlet arasında bulunması zorunlu olan karşılıklı güven ve dayanışmanın kurulmasına imkân olamayacağı, zira Devletin en büyük görevinin hakkı savunma ve haksızlığı önleme olduğu, Devletin meşruluğunu bu görevin yapılmasında gösterdiği kudret ve ehliyet nispetinde elde edeceği belirtildikten sonra eski iktidarın faaliyetlerinin bu esasların ışığı altında incelemeye tâbi tutulduğu zaman, iktidarda bulunan parti yararına Devlete, özel idarelere, belediyelere ve köylere, evkafa, iktisadi devlet teşekküllerine karşılıksız veya sembolik denecek kadar az bir bedelle taşınmaz mal ferağları yaptırılmış, örtülü ödenekten, il bütçelerinden paralar verilmiş, tüzel kişiliği bile olmayan halkevlerine sarfedilmek kaydıyla Devlet, belediye, köy ve vilayet bütçelerinden ödenek ayrılmış, içtimai yardım diye bu kurumlardan para sağlanmış, içtimai konularda sarf edilecek kaydıyla hayır cemiyetlerine bütçelerden ayrılan ödenek iktidar partisi faaliyetlerine sarf ettirilmiş, halkevleriyle Cumhuriyet Halk Partisi'nin bazı vergi ve resimlerden muaf tutulmasına dair kanunlar çıkarılarak partiye imtiyazlar tanınmış ve daha birçok dolambaçlı yollardan parti yararına faydalar temin edilmiş olduğu belirtilerek herhangi siyasi bir kuruluşun iktidarda bulunmasının sağladığı nüfuz ve otoriteyi kötüye kullanmak suretiyle haksız mal ve menfaatler elde etmiş olması karşısında bu iktisapları hakiki sahibi olan millete geri vermeye yürürlükteki mevzuatın imkân verip vermediği konusu ele alınmakta, bu tasarrufların şekle uygun görülmesinin gayrimeşru olmalarına engel teşkil etmeyeceği, bu sebeple söz konusu haksız iktisapların, bir iktidar menfaatine bu sıfatla yapılmış kamu tasarrufları niteliğinde olduklarının kabulü gerekeceği, bu tasarrufların iptali muhakkak kamu ve Anayasa hukuk kurallarına göre düşünülmek gerekeceği, zira bu tasarrufların şekle uygunluğunun inkâr edilemeyeceği ve bu yönden herhangi bir anlaşmazlığa konu olamayacaklarına göre yargı mercilerine gidilemeyeceği ve yine bu sebepledir ki siyasi yollarla yapılan haksız iktisapların ancak siyasi yollarla ortadan kaldırılabileceği sonucuna varılmakta ve bundan sonra birkaç ildeki parti hesaplarının incelenmesinden elde edilen rakamlar ve bazı taşınmaz malların alınış bedelleri açıklanarak yukarıda özetlenen görüş ve düşüncelerin doğruluğu belirtilmek istenmektedir.

6195 sayılı kanunun 1. maddesi ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin maddede gösterilen kamu idare ve kurumlarından her ne şekil ve suretle olursa olsun yani gerek bir bedel karşılığında, gerekse bağış ve yardım yolu ile karşılıksız olarak doğrudan doğruya ve dolayısıyla iktisap etmiş olduğu taşınır ve taşınmaz mallar ile hak ve alacakların haksız iktisap olduğu hükme bağlanmıştır.

Taşınır ve taşınmaz mallarla hak ve alacaklarının ne suretle iktisap edileceği Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu'ndaki hükümlerle düzenlenmiştir. Bu hükümlere uygun olarak iktisap edilmiş olduğu tapu sicilli kayıtları ve zilyedlik ile sabit olan bir taşınır veya taşınmaz malın veya hak ve alacağın haksız iktisap edilmiş olduğu iddiası, ortaya

normal olarak bir hukuk anlaşmazlığı çıkarır. Hukuk anlaşmazlıklarını çözmek ise yargı mercilerinin görevi içindedir.

334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, metne dahil bulunan başlangıç kısmında bu Anayasa'nın (İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için) kabul edildiğini belirttikten sonra 2. maddesinde (Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir) hükmü ile devletimizin bir hukuk devleti olduğunu ilan etmiştir. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu raporunda belirtildiği veçhile (Hukuk devletinin temel unsuru bütün devlet faaliyetlerinin hukuk kurallarına uygun olmasıdır) hukuk devleti, insan haklarına saygı gösteren ve bu hakları koruyucu, âdil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeyi kendini zorunlu sayan ve bütün faaliyetlerinde hukuka ve Anayasa'ya uyan bir devlet olmak gerekir. Hukuk devletinde kanun koyucu organ da dahil olmak üzere devletin bütün organları üstünde hukukun mutlak bir hâkimiyetinin olması, kanun koyucunun yasama faaliyetlerinde kendini her zaman Anayasa ve hukukun üstün kuralları ile bağlı tutması lazımdır, kanunun da üstünde kanun koyucunun bozamayacağı temel hukuk prensipleri ve Anayasa vardır ve kanun koyucu bunlardan uzaklaştığı takdirde meşru olmayan bir tasarrufta bulunmuş olur.

Hukukun ana prensiplerine dayanmayan, devletin amacı ve varlığı sebebiyle bağdaşmayan ve sadece belli bir anda hâsıl olan geçici bir çoğunluğun sağladığı kuvvete dayanılarak çıkarılan kanunlar toplum vicdanında olumsuz tepkiler yaratır. Böyle bir kanun hukukun yüceliğini temsil etmez. Böyle bir kanunun kabulünü ve uygulanmasını hukuk devleti tasarrufu niteliğinde saymak da mümkün değildir. Bu bakımdan 6195 sayılı kanun, aşağıda belirtilen sebeplerle her şeyden önce Anayasamızın Türkiye Cumhuriyeti'nin bir hukuk devleti olduğu ilkesine aykırılık gösterir.

Anayasa'nın 4. maddesi egemenliğin kayıtsız, şartsız Türk milletinin olduğunu, milletin, egemenliğini Anayasa'nın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanacağını, egemenliğin kullanılmasının hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamayacağını, hiçbir kimse veya organın kaynağını Anayasa'dan almayan bir devlet yetkisi kullanamayacağını açıklamıştır. Bu maddede anılan yetkili organlar, Anayasa'nın 5., 6. ve 7. maddeleri ile belli edilmiştir. Bu maddeler hükümlerine göre yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, yargı yetkisi bağımsız mahkemelere aittir. Yürütme görevi de Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir.

Mal ve mülk edinme hürriyeti, insan haklarının en esaslılarından biridir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 17. maddesiyle bu hakkı açıkladıktan sonra hiç kimsenin keyfi olarak mal ve mülkünden yoksun edilemeyeceğini ilan etmiştir. Bunun gibi devletimizin de 6366 sayılı kanunla katıldığı İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesine ek Protokolün 1. maddesinde her gerçek veya tüzel kişinin mallarının dokunulmazlığına riayet edilmesi hakkına sahip olduğu, herhangi bir kimsenin ancak kamu yararına olarak kanunun öngördüğü şartlar ve devletler hukukunun genel prensipleri içinde mülkünden yoksun edilebileceği açıklanmıştır.

6195 sayılı kanun bu hükümlerle karşılaştırılarak incelendiği zaman bu kanunun

kamu yararına olarak geleceği düzenleyici, mücerret şahsi olmayan, genel hukuk kuralları koymadığı, aksine olarak yayımlanmasından önce kazanılmış hakları ortadan kaldıran özel bir müsadere hükmü koyduğu ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni birtakım suçlamalarla mal ve mülkünden keyfi olarak yoksun etmek amacını taşadığı açıkça görülmektedir. Bu tutum hukukun ana prensipleri ve Anayasa hükümleri ile bağdaştırılması mümkün olmayan keyfi bir tasarruftur.

Kanunun gerekçesi o tarihte Büyük Millet Meclisi'nde çoğunlukta bulunan partinin muhalifi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin geçmişteki birtakım tasarruflarının meşru olmadığı ve kanunsuzluğu iddiasını taşıyan suçlama niteliğindedir. Çoğunluğu elinde bulunduran iktidar partisi, bu suçlamalara dayanarak rakip siyasi partinin kendi yararına kamu tüzel kişilerinden haksız ve meşru olmayarak mallar ve menfaatler sağlamış olduğu gerekçesiyle sözü geçen kanunu kabul etmiş ve böylece bir taraftan davacı bir taraftan hâkim sıfatını takınarak kendi davasını kendisi karara bağlamıştır.

Şu halde Anayasa'nın 7. maddesiyle bağımsız mahkemelere verdiği yargı yetkisi, yasama organı tarafından kullanılmış ve 4. maddenin hiçbir organ tarafından kaynağını Anayasa'dan almadan bir devlet yetkisinin kullanılamayacağı yolundaki hükmü Anayasa dışı bir tasarrufla zedelenmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarda bulunduğu zaman kendi yararına bazı kanunsuz tasarruflar yapmış ve kamu bütçelerinden belli maksatları gerçekleştirmek için yapılmış olan yardımları amacından saptırarak parti yararına özel menfaatler sağlayacak şekilde harcamış ise; bu kanunsuz işlemleri araştırıp soruşturmak ve doğruluğu meydana çıktığı takdirde sorumlular hakkında gerekli kanuni kavuşturmaya girişmek yürütme organının görevidir. Kanunsuz tasarrufların sorumlularını cezalandırmak ve ziyana uğratılmış olan kamu haklarını tanzim ettirmek de bağımsız mahkemelerin yetkisi içindedir. Kamu ve Anayasa hukukunda yasama meclislerinin yargı yetkisini Anayasa sınırları dışında kullanmasını meşru gösteren bir kural yoktur. Kamu idare ve kurumlarına ait özel mülklerin kişilerce haksız olarak mülk edinilmiş olması halinde ortaya çıkan hukuki anlaşmazlığın yargı organlarınca çözümlenmesi gerekir. Bu malları kanunun gerekçesinde ileri sürüldüğü üzere Cumhuriyet Halk Partisi'nin, nüfuz ve hâkimiyetine dayanarak haksız, meşru olmayan vasıta ve yollarla elde etmiş olup olmadığı da yargı merkezlerince takdir ve belli edilmek lazım gelir. Her ne kadar kanunun gerekçesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin haksız olduğu iddia edilen iktisaplarının şekle yani yürürlükteki mevzuatın koyduğu esaslara uygunluğu kabul edilerek herhangi bir anlaşmazlığa konu olamayacakları, ilgili yargı mercilerine gidilemeyeceği ve bu sebeple siyasi yollarla yapılan haksız iktisapların ancak siyasi yollarla ortadan kaldırılabileceği ileri sürülmüş ise de; bu iddia, hukuk kavramı ile bağdaşabilen bir nitelik taşımamaktadır. Zira âdil bir hukuk düzeni içinde her türlü iddialar kanuni deliller ile yargı mercileri önünde ispat edilmesi gerekir. Kanuni bir delile dayandırılmayan haksız iktisap iddialarını, bu iktisapları kamu tasarrufları niteliğinde göstererek bunların iptallerinin de mutlaka kamu ve Anayasa hukuku kaidelerine göre düşünülmesi gerektiği yolundaki düşüncelerle haklı göstermek mümkün değildir. Bu gerekçe müsadere kararını örtmek için ileri sürülmüş, hukuk prensipleriyle ilgisi bulunmayan iddialardan ibaret olup müsadere kararına hukuki bir nitelik bahşedemez. Çünkü kamu tasarruflarının esas, maksat ve şekil yönlerinden kanuni hü-

kümlere uygun olup olmadığının takdiri ve gerekirse iptali yetkisi de yine yargı mercilerine aittir.

Bu sebeple 6195 sayılı kanun, Anayasa'nın 4 ve 7. maddelerine aykırıdır.

6195 sayılı kanun, 1. maddesinde belirtilen kamu idare ve kurumlarından Cumhuriyet Halk Partisi'nin elde ettiği malları haksız iktisap olarak kabul eylediği halde, sadece bu malları Hazineye geçirtmeyle yetinmeyip partinin kendi üyelerinden ve kamu idare ve kurumlan dışında, üçüncü kişilerden özel hukuk kural ve usullerine göre iktisap etmiş olduğu mallar arasında Atatürk'ün bağış ve vasiyetleriyle partiye terk etmiş bulunduğu mallar hakkında da, 1. maddenin birinci cümlesiyle hükme bağlanan haksız iktisap iddiasını aşarak tam bir müsadere hükmü koymuştur.

Müsadere, Anayasa teminatı altındaki mülkiyet ve miras haklarını yok eden bir tasarruftur ve Anayasa'mızın 33. maddesiyle bir ceza olarak konması dahi yasaklanmıştır.

Mülkiyet ve miras haklarını sosyal ve iktisadi haklardan saymış olan 334 sayılı Anayasamız da 36. maddesiyle herkesin mülkiyet ve miras haklarına sahip olduğu ve bu hakların ancak kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği esasını kabul etmiştir. Halbuki 6195 sayılı kanunun gerekçesinde ileri sürülen iddialar olayda bir kamu yararının varlığını belirtmemektedir.

Ortada bir kamu yararı bulunduğuna bir an için yer verilse bile Anayasa'nın 11. maddesi kamu yararıyla da olsa bir temel hak ve hürriyetin özüne dokunulamayacağını açıklamıştır. Sözü geçen kanun Cumhuriyet Halk Partisi'nin gerek kamu idare ve kurumlarından gerekse özel kişilerden ve bu arada Atatürk'ten vasiyet yolu ile iktisap ettiği bütün malları, para, hak ve alacakları hiçbir ayırma yapmaksızın ve bedelini peşin ödemeksizin toptan Hazineye geçirtmekle mülkiyet hakkını tamamiyle yok eden bir durum yaratmış ve Atatürk'ün vasiyetini iptal etmiştir. Vasiyet de mülkiyet ve miras haklarının tabii sonucu olmak itibariyle bu hal Anayasa'nın 36. ve 11. maddelerine açıkça aykırılık teşkil eder. Her ne kadar kanunda Atatürk'ün vasiyetinin iptaline dair bir hüküm yer almamış ise de, kanunun kabulünden önce Atatürk'ün vasiyeti ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin mülkiyetine geçmiş olan mallar hakkında kanunda bir ayırma yapılmayarak partinin o zaman malik olduğu bütün taşınır ve taşınmaz mallar ile para, hak ve alacakların Hazineye geçirtmekle sözü edilen vasiyetle partinin mülkiyetine girmiş olan mallar ve haklar dahi bu arada Hazineye geçmiş ve bu mallarla partinin ilişiği kesildiği gibi vasiyet hükümleri uyarınca gelirden bazı gerçek ve tüzel kişilere verilmesi gereken para ve hakların Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yerine getirilmesine imkân kalmamıştır. Bunun da vasiyetin iptalinden başka anlam taşımadığı açıktır.

Bu bakımlardan 6195 sayılı kanunun 1. maddesi Anayasa'nın 2., 4., 7., 11. ve 36. maddelerine aykırıdır. Kanunun 2-10. maddeleri ayrı ayrı incelendikleri takdirde Anayasa'ya aykırı bir hüküm kapsamamakla beraber hükümleri birinci maddeye bağlı olup onun uygulanmasını sağlamayı hedef tuttuğundan ve müstakil bir anlam taşımadığından kanunun tümü Anayasa'nın yukarıda anılan maddeleri hükümlerine aykırı niteliktedir ve bu sebeple tümünün iptali gerekir.

SONUÇ

Bu sebeplerden ötürü 6195 sayılı kanunun tümünün, Anayasa'nın 2., 4., 7., 11. ve 36. maddelerine aykırı olduğundan iptaline 11.10.1963 günü oybirliği ile karar verildi.

Başkan Sünuhi Arsan	Üye Osman Yeten	Üye Rifat Göksu	Üye İsmail Hakkı Ülkmen
Üye Lütfi Akadlı	Üye Şemsettin Akçoğlu	Üye İhsan Keçecioğlu	Üye Celâlettin Kuralmen
Üye Yekta Aytan	Üye Hakkı Ketenoğlu	Üye Fazıl Uluocak	Üye Ahmet Akar
Üye Lütfi Ömerbaş	Üye Muhittin Gürün	Üye Ekrem Tüzemen	

EK: IV

YÖN BİLDİRİSİ

"Türk halkının, çok çetin iktisadi, siyasi ve sosyal meseleler ortasında, kendisini bütün özlemlerine kavuşturacak bir yön aramakta olduğu bu günlerde, toplum hayatının çeşitli kesimlerinde görev almış olan bizler, altına imzalarımızı attığımız bu bildiri ile, ortak inançlarımızı açıklamayı doğru bulduk. Böyle bir bildirinin meselelerimizi çözmekte faydalı olabilecek olumlu tartışmalara yol açacağını düşünüyoruz.

1– Atatürk devrimleriyle amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim davasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerinde oturtmanın, ancak, iktisadi alanda hızla kalkınmakta, yani milli istihsal seviyesini hızla yükseltmekte göstereceğimiz başarıya bağlı olduğuna inanıyoruz.

a) Atatürk devrimlerinin amacı olan Batılılaşmak, en geniş anlamıyla, Batının istihsal seviyesine yaklaştığımız ölçüde gerçekleşebilir. Türkiye'deki istihsal seviyesi yükseldikçe, memleketin sosyal yapısı değişecek, şehir-köy ikiliği ortadan kalkacak, imkânlar genişleyecek ve Batı uygarlığının temeli olan akılcı düşünce kütlelere yayılacaktır.

b) Ne kadar çok gayret sarfedilirse edilsin, düşük bir istihsal seviyesiyle, kütlelerin kültür seviyesinde esaslı bir yükselme sağlamak hayaldir. İşsizlik, açlık, çıplaklık, soğuk ve sefalet, kütlelerin eğitime yönelmesini engelleyecek, yaşama içgüdüsü, öğrenme merakından daha ağır basacaktır.

c) Demokrasi, her şeyden önce, insan haysiyetine dayanan ve insanı üstün değer sayan bir rejimdir. Açlığa, işsizliğe, evsizliğe çare bulamayan bir rejimin, ne kadar üzerinde titrersek titreyelim, demokrasi olmaktan çıkması ve bir gün çökmesi tabiidir. Türk demokrasisinin yaşatılması, açlığı, işsizliği ve evsizliği ortadan kaldıracak yüksek bir istihsal seviyesine götüren yolları bulmakla mümkün olabilir.

d) Milli gelirin hızla artmasına önem vermeyen bir sosyal adalet politikası da, yoksulluğun bölüşülmesinden öteye geçemeyecektir. Buna karşılık, sosyal adalete yer vermeyen bir kalkınma politikası başarısızlığa mahkûmdur. O halde, sosyal adalet politikasının başlıca araçlarından biri de istihsal seviyesinin yükseltilmesi olmalıdır.

2– Bugün Türk toplumuna yön verebilmek durumunda bulunan öğretmen, yazar, politikacı, sendikacı, müteşebbis ve idareci gibi kimselerin, belli bir kalkınma felsefesinin ana hatları üzerinde anlaşmaya varmalarını zaruri sayıyoruz.

a) Yirminci yüzyılda, haberleşme araçlarındaki gelişme sonucunda, kütleler, başka

memleketlerdeki veya başka tabakalardaki yüksek hayat standardının varlığını öğrenmekte ve asıl önemlisi, bu standarda erişmenin mümkün olduğunu görmektedir. Yoksulluğumuz, bu yüzden, artık daha ıstıraplı bir şekilde hissedilmektedir. Hızlı nüfus artışı ve meselelerimizin bu artışa uygun bir tempo ile ele alınmayışı, durumu daha da ağırlaştırmıştır.

Türkiye, bugün, ciddi bir iktisadi ve sosyal buhranın içindedir. Sosyal buhran, iktisadi buhranın tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Geri bir tarım, artan ithal ihtiyacımızı karşılayacak kaynakları sağlamak şöyle dursun, hızla çoğalan nüfusun beslenme ihtiyacını bile karşılayamamaktadır.

Topraksızlık, artan nüfusu şehirlere doğru itmekte, şehirlere akan bu nüfusa iş ve mesken sağlanmasında güçlük çekilmektedir. Köklü tedbirler alınmazsa, gecekondu ve işsizlik, önümüzdeki yıllarda millet hayatının tehlikeli bir yarası haline gelerek sosyal siyasi düzenin bozulmasına yol açabilecektir.

Hızlı nüfus artışı yüzünden, Türkiye nüfusunun yarısını 18 yaşından küçük gençler teşkil etmektedir. Son olayların da açıkça ortaya koyduğu gibi, çığ halinde gelen bu gençlerin büyük bir kısmına okul ve sağlam bir gelecek sağlamak mümkün olmamaktadır.

b) İşin en hazin tarafı, Türkiye'nin kaderine hâkim olabilecek durumda bulunan çevrelerde, karşı karşıya bulunduğumuz çetin meselelerin şuuruna henüz varılmamış olmasıdır. Bu çevrelerce benimsenen ve uygulanabilcek olan bir kalkınma felsefesi yoktur. Kalkınmanın anlamı bütün genişliği ile anlaşılamamıştır. Köklü reformlara girişmeden kalkınmanın başarılamayacağı ve buna karşılık, kalkınma sonunda toplum düzenine, insan davranışlarına bazı değişikliklerin geleceği unutulmaktadır. Bu yüzden hem kalkınma istenmekte, hem de köklü reformlara karşı konulmakta ve yeni davranışlar yadırganıp kötülenmektedir. Böyle bir tutumun sonucu olarak, toplum hayatının gidişinde söz sahibi birçok kimse, dış yardımların biraz genişlemesiyle, turizmin geliştirilmesiyle, sebze ve meyve ihracının artmasıyla kalkınma davasının çözülebileceğine içten inanmaktadır.

c) Türkiye'nin kalkınmasını belli bir amaca yöneltmek, siyasi iktidarın emrinde teknik bir organ olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın yetkisini aşan bir iştir. Gerçi, memleketin seçkin uzmanlarını biraraya getiren Devlet Planlama Teşkilatı bir kalkınma stratejisi çizerek, bu yolda ilk gayreti göstermiştir. Ama bunu yeter saymamak gerekir. Yapılacak planların yön kazanması ve başarıya ulaşması, ancak, Türk toplumuna yön verebilecek durumda bulunan çevrelerin açık bir kalkınma felsefesi üzerinde anlaşmalarıyla mümkün olacaktır.

3– Kalkınma felsefemizin hareket noktaları olarak, bütün imkânlarımızı harekete geçirmeyi, yatırımları hızla artırmayı, iktisadi hayatı bütünüyle planlamayı, kütleleri sosyal adalete kavuşturmayı, istismarı kaldırmayı ve demokrasiyi kütlelere maletmeyi zaruri sayıyoruz. Varmak istediğimiz bu amaçlara yeni bir devletçilik anlayışıyla erişebileceğimize inanıyoruz.

a) Türkiye'nin iktisadi hayatında özel teşebbüsü ve devlet teşebbüsünü birlikte yaşatan karma bir sistem kalacaktır. Fakat, ağırlık merkezi özel teşebbüs olan bir iktisadi sistemin, bugünkü yapısıyla Türkiye'yi hızla ve sosyal adalet içinde, çağdaş uygarlık se-

viyesine eriştirebileceğini sanmıyoruz. İktisat ilminin ve tarihin ışığında, inanıyoruz ki, özel teşebbüse dayanan kalkınma yavaştır, ıstıraplıdır, israflıdır ve sosyal adaletle bağdaşması, azgelişmiş bir memlekette, imkânsızdır. Böyle bir kalkınma, siyasi gücü geniş ölçüde iktisadi güce tâbi kılması yüzünden, demokratik de değildir.

b) Özel teşebbüs kâra dayanır. İktisadi sistemin itici kuvveti kârdan ibaretse, kalkınmanın çok yavaş bir tempo ile gerçekleşmesine, gelir dağılışındaki adaletsizliklerin artmasına, 'her mahallede bir milyoner' felsefesinin yerleşmesine, milli servetin en faydalı işlere değil, en kârlı işlere akarak, israf edilmesine, durgunluğun ve işsizliğin sık sık başgöstermesine katlanmak gerekir. Günümüzde, hiçbir azgelişmiş memleket bunları göze alamaz.

Batı memleketlerinin kalkınmaları sırasında, çok elverişli şartlara ve sömürgeciliğe rağmen, gelişme, yavaş, israfii, sıkıntılı olmuş, liberal, fakat gücünü genel oydan almayan idareler altında gerçekleştirilmiştir. Ancak yirminci yüzyılda, esas itibariyle istihsal seviyesinin yükselmesi sayesindedir ki, Batı memleketlerindeki iktisadi sistem az çok tatmin edici şekilde işleyebilecek hale gelmiştir. Bununla birlikte, Batı sosyalist partileri, düşünürleri ve hatta liberal eğilimli siyasetçiler, kendi memleketlerindeki iktisadi sistemin israfii olduğunu, zaruri ihtiyaçları ihmal ettiğini, hızlı bir gelişmeyi ve sosyal adaleti sağlamak bakımından da yetersiz kaldığını delilleriyle belirtmektedir.

c) Bu sebepledir ki, günümüzün gerçeklerine uygun yeni bir devletçilik anlayışını Türkiye için zaruri sayıyoruz. Ayrıca, özel teşebbüsün mutlaka verimli, devlet teşebbüsünün de mutlaka verimsiz olduğu şeklindeki yaygın düşüncenin, sağlam delillere dayanmayan ve geniş bir propaganda ile beslenen bir inanç olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz. Verimli çalışma imkânlarına kavuşmak için, mesela İngiltere ve Fransa'da, bazı sanayi kollarının devletleştirilmesine gidildiğini hatırlatmak isteriz.

Birtakım devlet işletmelerinin verimsiz kalış sebeplerini, devletçilikle değil, aksine yeter derecede devletçi olmayışımızda ve devletçiliği sistemli bir şekilde uygulayamayışımızda aramak gerektiğine inanıyoruz.

4– Yeni devletçiliği, yukarıda belirttiğimiz amaçlara erişmek için mutlaka başvurulması gereken şuurlu devlet müdahalesi şeklinde anlıyoruz.

a) Kalkınmayı hızlandırmak maksadıyla milli tasarrufun çoğaltılması ve milli gelirdeki artışların önemli bir kısmının tasarrufa yöneltilmesi, ancak, geniş ölçüde ve bilgili devlet müdahalesiyle başarılabilir.

Bellibaşlı tasarruf kaynaklarından biri olan vergilerde verimin artırılması, devletçilikle mümkündür. Çağımızda, vergilerde adalet şarttır. Fakat vergi adaletini sağlamak maksadıyla yüksek gelirlerden alınan vergilere karşı bugün yöneltilen en önemli itiraz, bunların yatırımları azaltmasıdır. Devletçilik, milli tasarrufu yatırımlara yönelttiği için, bu itirazı önler. Bundan başka, devletçilik, kalkınmanın nimetleri ve külfetleri arasında denge yaratarak, tasarruf fikrinin geniş halk kitlelerince benimsenmesini kolaylaştırır. Ayrıca, devlet işletmelerinin kazançları, vergi yoluna sapmadan sağlanan önemli bir tasarruf kaynağı olur.

Yatırım imkânlarını artırmak maksadıyla, boş duran işgücünün istihsale yöneltilmesi de, devletin demokratik, fakat planla teşkilatlandırma gücü sayesinde mümkün olabilecektir.

b) Bugünkü imkânlarımızla, daha iyi bir teşkilat ve idare içinde şimdikinden çok daha fazla ve çok daha verimli şekilde yatırım yapmanın mümkün olduğuna inanıyoruz. Bunun için, iktisadi hayatı bütünüyle planlamak şarttır. Plan, iktisadi hayatı istenen amaçlara zamanında ve bütünüyle yöneltmeye imkân verecek yetkilerle araçları da beraberinde getirmelidir. Bunu sağlayacak bellibaşlı şartlardan biri de, iktisadi hayatın çeşitli kesimlerine hâkim olan kilit sanayilerin mutlaka devlet elinde bulundurulmasıdır. Devletçiliği, ciddi bir planlamanın vazgeçilmez unsuru sayıyoruz.

c) Planlama, büyük iktisadi birimlere geçmeyi zaruri kılar. Halbuki Türkiye'nin iktisadi hayatı, tarım, sanayi ve ticaret alanlarında çok ufak işletmelere dayanmaktadır. Bu bakımdan, çiftçiyi teşkilatlandırarak istihsal kooperatiflerinin geliştirilmesi, küçük sanatlarda kooperatifçiliğin yaygın hale getirilmesi, perakende satış yerlerini azaltarak ve malların müstahsilden müstehlike geçiş yollarını kısaltarak, sanayide olduğu gibi tarım ve ticarette de büyük birim esasının mümkün olduğu ölçüde yerleştirilmesi lüzumludur.

Devlet kesiminin yanı sıra, geniş bir kooperatif kesimi, Türk iktisadi sisteminin temelini teşkil etmelidir.

d) Devletçilik, aynı zamanda, gelir dağılışındaki adaletsizlikleri gidermek, sosyal güvenliği gerçekleştirmek, müstahsil ve müstehlikin mutavassıt bir zümre tarafından ezilmesini önlemek, bölgeler arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırmaya çalışmak için de en elverişli sistemdir.

Çalışmayı toplumun en yüksek değeri haline getirmek, çalışmaya dayanan kazançları yüksek seviyeye çıkarmak, devletçiliğin temel hedefidir. Kol ve kafa gücünü satarak geçinenlerin ezilmesine seyirci kalan, arsa spekülatörlerinin ve ticaret alanında istismarcı mutavassıtların haksız kazançlarına göz yuman ve bu gibilerin bir yüksek devlet memurundan, fikir ve bilim adamından fazla kazanmasına ses çıkarmayan bir sistemin yirminci yüzyılda daha fazla sürüp gitmesine imkân yoktur.

e) Devletçilik, demokratik rejimin sadece bir şekilden ibaret kalmasını önleyip, demokrasinin kütlelere malolmasını sağlayacak temel müdahale vasıtasıdır. Planlı bir eğitim seferberliğine girişmek, Köy Enstitüleriyle açılan yolu genişletmek, milyonlarca köylü ve işçi çocuğunu eğitim alanında ve memleket idaresinde herkesle eşit imkânlara kavuşturmak, yetişkinlerin eğitimi yoluyla kütlelere yükselme fırsatı hazırlamak ancak şuurlu bir devletçilikle mümkündür.

Sendikaların kuvvetlendirilmesi, ağanın yerini teşkilatlanmış çitfçinin ve kooperatifin almasını sağlayacak şekilde toprak reformunun gerçekleştirilmesi modern devletçiliğin ödevidir ve bunlar ancak devlet müdahalesiyle başarılabilir.

Varmak istediğimiz amaçların şu veya bu noktası tartışma konusu edilebilir. Bu bildirinin yayımlanmasındaki maksat da bu çeşit tartışmalara yol açmaktır.

Bugün içinde bulunduğumuz buhranlardan kurtulmanın birinci şartını, Türk toplumunun çeşitli kesimlerinde görev almış olanların ve millet kaderine hâkim olabilecek mevkilere gelmiş bulunanların, düşüncelerini açıkça ortaya koyarak, bir temel kalkınma felsefesi etrafında birleşmelerinde görüyoruz."

"YÖN BİLDİRİSİ"Nİ İMZALAYANLAR
(Soyadına göre alfabetik)

A) İLK ANDA İMZALAYAN 164 KİŞİ

Kevork Acemoğlu (İÜ Hukuk Fak. Doçenti)
İhsan Ada (Gazeteci)
Muammer Akıncı (Hazine Gn. Md. Yrd.)
Muammer Aksoy (Profesör)
Suat Aksoy (Ziraat Fak. Asistanı)
Teoman Aktürel (Şair-Yazar)
Mete Akyol (Gazeteci)
Yavuz Alangoya (İÜ Hukuk Fak. As.)
Tahir Alangu (Yazar)
Erdoğan Alkın (İÜ İktisat Fak. As.)
Ş. Alp (Yazar)
Çetin Altan (Yazar)
Melih Cevdet Anday (Yazar-Şair)
Sadun Aren (SBF Profesörü)
Burhan Arpad (Yazar)
Kemal Arıburnu (İmar Bkl. Neşriyat Md.)
Özdemir Asaf (Yazar-Şair)
Orhan Asena (Doktor-Sanatçı)
Reşit Aşçıoğlu (Gazeteci)
Türkkaya Ataöv (SBF Asistanı)
Doğan Avcıoğlu (Gazeteci)
Hamdi Avcıoğlu (Gazeteci)
Rona Aybay (İÜ Hukuk Fak. As.)
Halil Aytekin (Öğretmen)
Yusuf Balkan (Doktor)
Kahraman Bapçum (Gazeteci)
Atillâ Bartınlıoğlu (Gazeteci)
Ferzan Baydar (İmar Bkl. Memuru)
Deniz Baykal (SBF Asistanı)
Fakir Baykurt (İlköğretim Müfettişi)
Korkut Boratav (SBF Asistanı)
Kenan Bulutoğlu (İÜ İktisat Fak. Doç.)

Doğan Can (Gazeteci)
Beyhan Cenkçi (Ank. Gaz. Send. 2. Bşk.)
Ömer Sami Coşar (Gazeteci)
Alev Coşkun (Kurucu Meclis Üyesi)
Necati Cumalı (Yazar)
Sermet Çağan (Gazeteci)
Cevat Çapan (Gazeteci)
Cahit Davran (İÜ Hukuk Fak. As.)
H.Sezai Deren (EİEİ Elek. Müh.)
Mekin Dinçer (San. Kal. Bank. Uzm.)
Sencer Divitçioğlu (İÜ İktisat Fak. Doç.)
Salih Duralı (Etibank Elek. İşl. Gn. Md.)
Orhan Duru (Gazeteci)
Süleyman Ege (Gazeteci)
Mustafa Ekmekçi (Gazeteci)
Oktay Ekşi (Gazeteci)
Tarhan Erdem (Yük. Müh.)
Mehmet Erdemir (Çukurova Elek. A.Ş. Gn. Md.)
Muzaffer (İlhan) Erdost (Gazeteci)
Özhan Eroğuz (San. Kalkınma Bank. Uzm.)
Bahir Ersoy (Teksif Başk.)
Vehbi Ersü (T.Senatör)
Cemal Reşit Eyüboğlu (Avukat)
Sabahattin Eyuboğlu (Yazar)
Hasan Genç (Sendikacı)
Ali Gevgilili (Gazeteci)
İ.Sefa Giray (EİEİ Yük. Müh.)
Yılmaz Gümüşbaş (Gazeteci)
Necati Gündüz (Gemerek Kaymakamı)
Turan Güneş (CHP Merk. İd. Kurulu Üyesi)
Nail Güreli (Gazeteci)
Ecvet Güresin (Gazeteci)
Rıza Güven (Sendikacı)
Mükerrem Hiç (İÜ İktisat Fak. As.)
Sırrı Hocaoğlu (Hatay Milletvekili)
Erhan Işıl (Mal. Bkl. İk. İşbirliği Gn. Md. Yrd.)
M.Hadi İlbaş (Gazeteci)
Sudi İlkorur (San. Nak. AŞ. Tic. Md. Yrd.)
Abdi İpekçi (Gazeteci)
Vedat Kaya İrez (İktisatçı)
Tarık Dursun K. (Yazar)
Arslan Başer Kafaoğlu (Hesap Uzmanı)
Yahya Kanbolat (Ziraat Fak. As.)

Ceyhun Atuf Kansu (Doktor-Sanatçı)
Yunus Kara (Sendikacı)
Nuri Karacan (İÜ İktisat Fak. As.)
Suphi Karaman (T.Senatör)
Nusret Karasu (Sağlık Eski Bakanı)
Beysan Keyder (San. Kal. Bank. Uzm.)
Metin Kıratlı (SBF As.)
Coşkun Kırca (İstanbul Milletvekili)
Mehmet Ali Kışlalı (Gazeteci)
Bedii Kireçtepe (Em. Hava Generali)
Yusuf Kirmigil (Hesap Uzmanı)
Yusuf Kivnibir (Hesap Uzmanı)
M.Şükrü Koç (Aydın Milletvekili)
Hasan Hüseyin Korkmazgil (Şair-Yazar)
Uğur Korum (SBF Asistanı)
Rüçhan Koşar (İmar Bakanlığı Memuru)
Ayhan Köksal (İÜ Hukuk Fak. As.)
Mehmet Can Köksal (İÜ Hukuk Fak. As.)
Alp Kuran (Avukat)
Dursun Kut (İnşaat Teknikeri)
Sami Küçük (T.Senatör)
İdris Küçükömer (İÜ İktisat Fak. Doç.)
Mahmut Makal (Yazar)
Fethi Naci (Eleştirmen)
Öğet Öktem (İÜ Hukuk Fak. As.)
İbrahim Öngüt (San. Kalkınma Bank. Uzm.)
Ahmet S.Ömekol (EİEİ Müh.)
Çetin Özek (İÜ Hukuk Fak. As.)
Tahsin Özer (Hesap Uzmanı)
Sami N. Özerdim (Yazar)
Hakkı Özkazanç (Gelirler Gn. Md. Müş.)
Selahaddin Özmen (OYAK Gn. Md.)
Nihat Öztaş (Yazar)
Bekir Öztürk (Gazeteci)
Mustafa Özyürek (YTP Gençlik Kol. Gn. Sekr.)
Sina Pamukçu (Avukat)
Arif Payaslıoğlu (ODTÜ İİF. Dekanı)
Hüseyin Pekin (EİEİ Yük. Müh.)
Tahsin Saraç (Öğretmen)
Murat Sarıca ((İÜ Hukuk Fak. As.)
Hikmet Savaş (Gazeteci)
Bahri Savcı (SBF Profesörü)
İlhan Selçuk (Yazar)

Turhan Selçuk (Karikatürist)
Mehmet Selik (SBF As.)
İlhami Soysal (Gazeteci)
Mümtaz Soysal (SBF As.)
Metin Sözen (İÜ Ed. Fak. As.)
İsmail Şahin (Gazeteci)
Necdet Şalvuz (İmar Bak. Tetkik Kur. Üy.)
Kemal Tahir (Yazar)
Esin Talû (Gazeteci)
Erdoğan Tamer (Gazeteci)
Server Tanilli (İÜ Hukuk Fak. As.)
Nedim Tekin (CHP Gençlik Koll. Y.K. Üy.)
İtimat Tezgörün (Öğretmen)
Erdoğan Teziç (İÜ Hukuk Fak. As.)
Meriç Teziç (İÜ Hukuk Fak. As.)
Sabri Tığlı (Gazeteci)
Taner Timur (SBF As.)
Naim Tiralı (Giresun Milletvekili)
Erdoğan Tokatlı (Gazeteci)
Orhan Tokatlı (Gazeteci)
Metin Tokpınar (Sanayi Kal. Bank. Uzm.)
Engin Tonguç (Doktor-Sanatçı)
Adil Torun (Sendikacı)
Osman Nuri Torun (Sanayi Kal. Bank. Uzm.)
Cengiz Tuncer (Gazeteci)
Adnan Turani (Ressam)
Seyfettin Turhan (Gazeteci)
Turhan Tükel (Gazeteci)
Melih Tümer (Sanayi Kal. Bank. Uzm.)
Nihat Türel (Avukat)
Namık K. Türesinler (Sanayi Kal. Bank. Uzm.)
Cavit Orhan Tütengil (İÜ İkt. Fak. Doç.)
Özhan Uluatam (SBF As.)
Ali Ulvi (Karikatürist)
Cemalettin Ünlü (Gazeteci)
Üstün Üstündağ (İktisatçı)
Şevki Vanlı (Mimar)
Berke Vardar (İÜ Ed. Fak. As.)
Adnan Veli (Yazar)
Selahattin Yayın (Sendikacı)
Turgut Yeğenağa (Mühendis)
Mustafa Yeğenoğlu (Müteahhit-Mühendis)
Aysel Yenal (İÜ İkt. Fak. As.)

Hasan Yılmaer (İst. Gaz. Send. Bşk.)
Tahsin Yücel (İÜ Ed. Fak. As.)

B) SONRADAN İMZALAYAN 878 KİŞİ

M.Hayrettin Abacı (Avukat)
Cemal Açıkalın (Lise mezunu)
Doğan Adıgüzel (Hukuk Fak. Öğr.)
Yusuf Ağırgün (İÜ Hukuk Fak. Öğr.)
Âbidin Ahıska (İktisat Fak. Öğr.)
Mehmet Akan (İTÜ Öğrencisi)
Ülker Akçakoca (Amme İda. Ens. As.)
İsmet Akçabay (Hukuk Fak. Öğr.)
Dursun Akçam (Öğretmen)
Kamber Akçeşme (Seyyar Dokuma İşinde)
Tuğrul Akçura (Mimar, Şehir Plancısı)
Nihat Akdemir (Avukat)
Talât Akgün (Lise Öğretmeni)
Besim Akımsar (Gazeteci)
Aziz Akın (Hâkim)
Cemal Akın (Sanatçı-Yazar)
Gürol Akın (SBF Öğr.)
Necati Akın (Ortaokul Resim Öğretmeni)
Rahmi Akkan (Çamlıca Sanatoryumunda)
Aydın Akkaynak (Çiftçi)
İ. Üstün Akmen (Hukuk Fak. Öğr.)
Ahmet Aksal (Öğretmen)
Gültekin Aksan (Hukuk Fak. Öğr.)
Hüseyin Akşit (İlköğretim Müfettişi)
Aziz V. Aktaş (Öğretmen)
Süleyman Aktürk (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Turhan Akyel (Öğretmen)
Ferit Akyürek (Üniv. Öğr.)
Ali Alatgil (Terzi)
Fuat Albayoğlu (Yorgancı)
Tevfik Aldemir (Eğitim Ens.Öğr.)
Atillâ Alkan (Etibank Gn.Md. Raportörü)
İsmail Nafiz Alkan (İlkokul Öğretmeni)
Safiye Alkan (İÜ Hukuk Fak. Öğr.)
Celal Alp (Üniv. Öğr.)
Artan Alpargun (SBF Öğr.)
Murat Alpsoy (İktisat Fak. Mezunu)

Hamdi Alptekin (Bardakçı Esnafı)
Orhan Altan (İktisat Fak. Mezunu)
Orhan Altan (Elektrik Müh.)
Eşref Altın (SBF Öğr.)
Ferit Altın (Üniv. Öğr.)
Ömer Altınbaş (İst. Hukuk Fak. Öğr.)
Nurhan Altınman (İktisat Fak. Öğr.)
Erol Altıntaş (Hukuk Fak. Öğr.)
Bekir Ant (İktisat Fak. Öğr.)
İsmail Antis (Tarih Öğretmeni)
Talip Apaydın (Öğretmen)
Fatma Arda (İÜ Ed. Fak. Psi. Öğr.)
Tekin Arda (Er. Tek. Öğr. Ok. Öğr.)
Emel Argun (Ev Kadını)
Kâzım Arık (İÜ Orman Fak. Öğr.)
Niyazi Arık (Öğretmen)
Özcan Arıkan (Üniv. Öğr.)
Nami Arıman (Teknik Ü. Merk. Kitaplık Md.)
Ersen Arman (İktisat Fak. Öğr.)
Hasan Gazi Arpaç (—)
Yıldıray Arsan (Öğr.)
N. Nazif Arslan (Avukat)
Neş'et Arslan (Hukuk Fak. Öğr.)
Necati Artan (Hava Yüzbaşısı)
Yüksel Artan (Yıldız Tekn. Ok. Öğr.)
Fehmi Artuna (—)
Nimet Arzık (Yazar)
Kısmet Asa (Ed. Fak. Öğr.)
Mustafa Aslan (Doktor)
Seyit Aslan (Oto Sanatkârı)
Hasan Aşkan (SBF Öğr.)
Mazaffer Aşkayanar (Ank. İk. Tic. İl. Ak. Öğr.)
Hüsamettin Ata (Orman Fak. Öğr.)
Mahir Ata (İÜ Hukuk Fak. Öğr.)
Yılmaz Ataksoy (Avukat-Uşak Barosu Bşk.)
Hurşit Atakulu (Avukat)
Atillâ Atalay (Hukuk Fak. Öğr.)
Sümer Atalay (Köy Öğretmeni)
Taliş Atalay (Doktor)
Haşim Ataman (İlkokul Öğretmeni)
Arif Ataün (Teknisyen)
H.Mehmet Ateş (İst. Hukuk Fak. Öğr.)
İsmail Atıcı (Hukuk Fak. Öğr.)

Faik Atilla (Amerikan As. Yrd. Kur. Den. Gr. Müt.)
Yusuf Aturgil (Arkeoloji Müzesi Memuru)
Arif Avcı (Avukat)
Celâl Avcıoğlu (Em. Öğretmen)
Behzat Ay (Öğretmen)
Nermin Ay (Öğretmen)
Aydın Aybay (İst. Hukuk Fak. Medeni As.)
Mefharet Aydemir (Saint Joseph Lis. Öğr.)
İ.Kenan Aydeniz (Hukuk Fak. Öğr.)
Gündüz Aydın (İk. Fak. Gaz. Ens. Öğr.)
Hurşit Aydın (Öğretmen)
Mehmet Aydın (Bursa Eğ. Ens. Ed. Öğretmeni)
Zeynel Aydınalp (Öğretmen)
Gülali Zülal Aydınoğlu (İlkokul Öğretmeni)
Necla Aysever (Daktilograf)
Nevin Aysever (Öğrenci)
Ömer Aytaç (Tek. Ün. Mak. Fak. Öğr.)
M.Nuri Ayvalı (Öğretmen-Şair)
Viktor Azarya (Robert Kol. Öğr.)
M.Halil Azeri (Hukuk Fak. Öğr.)
İsfendiyar Babacan (İst. Hukuk Fak. Öğr.)
Sahir Bafra (Öğrenci)
Erol Bağcıgil (İÜ İktisat Fak.)
Yusuf Ziya Bahadınlı (Öğretmen-Editör)
İlhan Baran (Yurt dış. öğr. - Paris)
Ümran Baran (Trabzon Ses. Gaz. Sahibi)
İhsan Barın (Motor Tekniker Öğr.)
Osman Başar (İktisat Fak. Öğr.)
Özdemir Başargan (Dz. Assb. Bçvş.)
Derviş Batı (Oksijen Kaynakçısı)
Bayram Batoğlu (Öğretmen)
Yıldırım Batuk (İtalyan Tic. Lis. Öğr.)
Nevzat Batur (Ecz. Ok. Öğr.)
Mes'ut Bayazitoğlu (Tüccar)
Ayten Baydar (Öğretmen)
Mehmet Baydar (SBF Öğr.)
Okan Bayer (İşçi)
Okan Bayer (Dişçi)
Ömer Bayezit (İnş. Yük. Müh.)
Hüseyin Baykara (Avukat)
Refik Bayrakçı (Şair-Yazar)
H.Tahsin Bayraktar (Esnaf)
Orhan Bayraktutan (Belediye Zab. Mem.)

Turhan Bayraktutan (Profesyonel Futbolcu)
Ayhan Baysal (Memur)
Firuz Baysal (Ege Ün. Tıp Fak. As.)
Orhon Belentepe (Lise Öğr.)
Erhan Bener (Mal. Bkl. Haz. Gn. Md. Mua.)
Celalettin Benlioğlu (Öğretmen)
Coşkun Beslen (Adapazarı Şek. Fab. Mem.)
Taner Beygo (İÜ Hukuk Fak. Öğr.)
Yusuf Bıyık (Tek. Öğretmen)
Hakkı Biber (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Kemal Bilbaşar (Yazar)
Fuat Bilen (İktisat Fak. Öğr.)
Nebil Bilge (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Pertev Bilgen (İktisat Fak. Maliye As.)
Altay Bilgeoğlu (İşçi)
Orhan Bingöl (Tic. İl. mezunu)
Alaattin Biter (Orman Fak. Öğr.)
Atalay Bodur (Orman Fak. Öğr.)
Atilla Bodur (İktisat Fak. Mez.)
Ahmet Bolkan (Tütün Müstahsili)
Mehmet Bozkurt (Öğretmen)
Cemil Bozturgut (Özel İdare Memuru)
Coşkun Bölükbaşıoğlu (CHP Mr. Bas. Bür. Ş.)
Ahmet Brazer (İÜ Orman Fak. Öğr.)
Osman Bubik (SBF Öğr.)
Faik Bucak (Av. Sürgündeki "Ağa"lardan)
Mustafa Buran (Üniv. Öğr.)
Mustafa Bütün (Teknisyen)
Bahattin Can (Öğretmen)
Maksudiye Can (Öğretmen)
Necdet Ali Can (Öğretmen)
Yücel Candemir (İTÜ İkt. Kür. As.)
Muammer Caner (İkt. Fak. Öğr.)
Hayati Cebecioğlu (İnş. Yük. Müh.)
Halil Cengiz (Ortaokul Öğretmeni)
Münir Cerid (Mak. Y.Müh.)
Mahcure Selma Ceridoğlu (İkt. Fak. Öğr.)
Yalçın Ceridoğlu (Huk. Fak. Öğr.)
Tulga Cetiz (Yurt Dış. Öğr. Paris)
Cenan Ceyhan (SBF Öğr.)
Turan Ceyhun (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Mustafa Ceylan (İÜ Elek.Fak. Öğr.)
Remzi Çınar (Üniv. Öğr.)

Kenan Coşkun (Şair ve Ressam)
Necati Coşkuner (Yargıç Adayı)
Ali Cumhur (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Ayla Çakaloz (Ege Ün. Tıp Fak. Öğr.)
Hasan Çakır (Zeytinci)
Mehmet Çakır (Öğretmen)
Nazmi Çakır (Kauçuk işçisi)
Şefik Çakmak (SBF Öğr.)
Selçuk Çakmakçı (Huk. Fak Öğr.)
Adnan Çalıkoğlu (Avukat Uşak Es. Mil. vek.)
Süleyman Çalışır (İÜ Orman Fak. Öğr.)
Salim Çalışkan (Sümerbank Antalya Mağ. Muh.)
H.Vedat Çalışkanlar (Terzi)
İbrahim Çamlı (Yazar)
Dursun Çan (Öğretmen)
Abdullah Çavuşoğlu (Elek. Y.Müh.)
Yakup Çayhan (İthalatçı-Tüccar)
Yaşar Çehreli (Stajyer Mimar)
Ayhan Çelik (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Kamer Ali Çelik (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
M.Erol Çelik (İkt. Fak. Öğr.)
Mehmet Çelik (AÜ Huk. Fak. Öğr.)
Nuri Çelik (PTT Memuru)
Sırrı Çelik (İlköğretim Müf.)
Vecdi Çelik (İTİA Öğr.)
Hüseyin Çetin (Ortaokul Öğretmeni)
Mustafa Çetin (Em. Albay)
Ayla Çetinçelik (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Salih Çetiner (İTÜ İn. Fak. Sekr.)
Ali Çetinkaya (Milli Eğ. Md. Küt. Mem.)
Harun Çetintemel (Huk. Fak. Öğr.)
Erol Çevikçe (—)
M.Fahrettin Çevirgen (Maden Müh.)
Kemal Çınar (Huk. Fak. Öğr.)
Mehmet Çınarlıoğlu (Tornacı)
Mümin Çınkılınç (Sayacı)
Ali Çiçekli (Öğretmen)
Hüseyin Sabri Çiftçi (İşsiz)
Süha Çilingiroğlu (Avukat)
Ali Sadık Çilli (İşçi)
Mustafa Çinsar (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Cemal Çobanlı (Tıp Fak. Öğr.)
Emin Çobanoğlu (Doktor)

Yusuf Çolak (Yıldız Tek. Ok. Öğr.)
Enis Çongar (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Cahit Çorum (Fen Fak. Öğr.)
Tuncay Çölkesen (Üniv. Öğr.)
Tekin H. Çullu (Send. T.C. Kur. Mec. Üy.)
Vural Dağtekin (Stajyer Doktor)
Sabri Dardan (Deniz Hast. Raportör)
Erol Değerli (Huk. Fak. Öğr.)
Maksut Demir (İng. Öğretmeni ve Lis. Md. Mua.)
Osman Demir (Sağlık Mem.)
İlhan Demiraslan (Doktor)
Ertuğrul Demircan (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Rüştü Demirdöven (İkt. Fak. Öğr.)
Ercan Demirel (İkt. Fak. Öğr.)
Erkut Deniz (SBF Öğr.)
Handan Denizci (Ev Kadını)
Hüseyin Denizci (Hilton Oteli Veznedarı)
Şemsettin Deveci (Öğretmen)
Çetin Dıramalı (Öğrenci)
Şansal Dikmen (Huk. Fak. Öğr.)
Ali Dilber (Dekoratör)
Muzaffer Dilmaç (İÜ Tıp. Fak. Öğr.)
Salih Dilsizoğlu (İkt. Fak. Öğr.)
Erbay Dinçay (Orm. Fak. Öğr.)
Zeki Direk (Avukat)
Sırrı Divil (Lise Öğretmeni)
Ali Dizdaroğlu (Huk. Fak. Öğr.)
Tuncer Doğan (Huk. Fak. Öğr.)
Ayhan Doğanay (İÜ Ed. Fak. Öğr.)
Ömer Doğrul (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Oğuz Doğu (Sıhhi Tesisatçı)
Necati Doluorman (Film Rejisörü ve Yapımcı)
Attilâ Donat (SBF Öğr.)
M.Hulusi Dosdoğru (Doktor)
Sabire Dosdoğru (Doktor)
Ergun Doyurgan (Lise Mezunu)
Kâzım Dönmez (Huk. Fak. Öğr.)
Mennan Duatepe (AÜ Huk. Fak. Öğr.)
Ahmet Duman (Üniv. Öğr.)
Cabir Duran (Üniv. Öğr.)
Enver Dursun (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Hamit Duru (Serbest Y.Mim. Bir. Es. YK. Ü.)
Mehmet Durukan (TMO Ajans Md.)

Mehmet Ecer (Teknisyen)
Remzi Eker (İÜ Orman Fak. Öğr.)
Besim Ekmen (İkt. Fak. Öğr.)
Özen Elson (AİTİA Mezunu)
Emin Emek (Tüccar Terzi)
Kadem Emiroğlu (Öğrenci)
Gökçe Enis (İkt. Fak. Gazi Ens. Öğr.)
Sebahat Enöktem (Öğretmen)
Recep Er (Sinema Teşrifat İşçisi)
Refik Er (Huk. Fak. Öğr.)
Kutlu Eraksoy (Doktor)
Hilmi Erbaş (Gazinocu)
Salim Erdal (İkt. Tic. İl.Ak. Öğr.)
Ali Naili Erdem (Huk. Fak. Öğr.)
Cahit Erdem (Halk Eğ. Md.)
Nevzat Erdem (Assubay Bşçvş.)
Celal Erdemoğlu (Stajyer Doktor)
Mehmet Erdinç (Öğretmen)
Azmi Erdoğan (Akşam Tek. Ok. Öğr.)
Fikret Erdoğan (Bankacı)
Vahap Erdoğdu (Tarım Öğretmeni)
Müşfik Erem (Teknisyen)
Fahri Eren (Sağlık Mem.)
M.Edip Eren (İÜ Huk. Fak.Öğr.)
Ertan Ergen (İÜ Huk.Fak. Öğr.)
Galip Ergenekon (Desinatör, Sendikacı)
Suat Erginer (Yazar, Milli Koruma Tş. Em. Md.Mv.)
Sırrı Ergun (Eczacı)
Kenan Ergül (İkt. Fak. Öğr.)
Nusret Ergül (Güm. Tekel Bkl. Mem.)
Ahmet Ergün (İlkokul Öğretmeni)
Özcan Ergüven (Savcı Yard.)
Mehmet Erkan (Orman Fak. Öğr.)
Timur Erkman (SBF Öğr.)
Yalçın Erkut (İkt. Fak. Öğr.)
Mehmet İ. Erkutun (Y. Müh. Bayındırlık Bkl.)
Erhan Ermutlu (İnş. Y.Müh.)
Mazhar Ernalbant (Avukat)
Ceylani Eroğlu (İst. Huk.Fak. Öğr.)
Coşkun Eroğlu (Fotoğrafçı)
Osman Eroğlu (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Osman Eroğlu (Şoför)
Hasip Erokyar (Memur, Lise Mez.)

Nur Erokyar (Terzi, Ens.Mez.)
Bülent Erses (İkt. Fak. Öğr.)
Veli Ersin (Hoca)
Emin Ersoy (Öğr.)
Mustafa Vasıf Ersoy (C.Savcısı)
Sevinç Ersoy (Ortaokul Öğretmeni)
Vehbi Ersoy (Em. Öğretmen)
Ali Rıza Ertan (Lise Mez. Serbest)
Muzaffer Ertan (THY İk. Md. Stok K.Mem.)
Metin Ertem (İst. Huk. Fak. Öğr.)
M.Celal Ertugay (Yazar)
Birgül Ertunç (Ank. Huk. Fak. Öğr.)
Abdullah Ertürk (İlköğretim Müf.)
Hasan Şevki Ertürk (İÜ Huk. Fak.Öğr.)
Hüseyin Ertürk (Üniv. Öğr.)
Necati Ertürk (Stajyer Avukat)
Ziya Ertürk (Huk. Öğr.)
Özcan Eryılmaz (İkt. Fak. Öğr.)
İlhan Esen (Hürriyet G. İzm. Br. Ş. Kur. M. Üy.)
Mustafa Esen (Öğretmen)
Sıtkı Eser (Terzi)
Güngör Evci (Tütün Müstahsili)
İbrahim Evci (Tütün Müstahsili)
Oğuz Evrenas (İst. Hukuk Fak. Öğr.)
Hamza Evrensel (Öğretmen)
Ercan Eyüboğlu (SBF Öğr.)
Oktay Falay (İkt. Tic. İl. Ak. Öğr.)
Ahmet Ferlenger (İst. Hukuk Fak. Öğr.)
Mehmet Fırat (SBF Öğr.)
Mahmut Fincan (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Hüsnü Foto (Hürriyet G. Foto Muh.)
Muharrem Garibağaoğlu (İlkokul Öğretmeni)
Hakkı Gazioğlu (Avukat)
İrfan Gelen (Veteriner Hekim)
Güleren Gemici (SBF Öğr.)
Hüseyin Gemici (Nakliyat Komisyoncusu)
Ercüment Gencer (Maiyet Mem.)
Güngör Gençay (Şair)
Ahmet Uçkun Giray (Orman Fak. Öğr.)
Firüzan Girgin (Y.Müh.)
Aslan Göbelezoğlu (Doktor)
Yıldırım Göğüş (İTÜ Tek. Ok. Öğr.)
Münir Göker (İst. Huk. Fak. Öğr.)

A. Rasim Göknel (İng. Öğretmeni-Yazar)
Ruhi Göktekin (İst. Huk. Fak. Öğr.)
İbrahim Göktürk (Em. Subay-Mütercim)
Mehmet Gölgeli (Üniv. Öğr.)
Melih Göllü (İnş. Fak. Öğr.)
Erdinç Gönenç (SBF Öğr.)
İsmet Gören (Orm. Fak. Öğr.)
Haluk Görgülü (Lise Öğr.)
Salih Görgülü (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Ziyaettin Görgün (İktisatçı-Sanatçı)
Orhan Güçkan (Maden Müh.)
Hüsnü Güler (Hukukçu)
Necat Gülseren (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Yüksel Gülşen (Gazeteci)
Adnan Gültekin (Balıkçı-Lise Mez.)
Mehmet Gültekin (Köy Öğretmeni)
M. Fatih Gümüş (Hukukçu-Öğretmen)
Lütfü Gün (İlköğretim Müf.)
Zekeriya Mahmut Gün (Lise Öğretmeni)
Behçet Günal (İkt. Fak. Öğr.)
Fatma Günal (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Enver Günbulut (İkt. Fak. Öğr.)
Şerafettin Gündoğan (Y.Kimya Müh.)
Çınar Gündüz (İkt. Fak. Öğr.)
Yahya Gündüz (Öğretmen)
Nahit Güneşli (Huk. Fak. Öğr.)
Ayhan Güray (İst. İkt. Fak. Öğr.)
Erdoğan Gürbüz (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Aydemir Gürgöze (Banka Mem.)
Hikmet Gürkaynak (İk. Fak. Gazi Ens. Öğr.)
Galip Gürler (İlköğretim Müf. Köy ve Eğ. Derg. Sahibi)
İlker Gürleyen (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Hatice Gürsel (—)
İbrahim Gürsel (Tic. Kom. İş.)
Kenan Gürsoy (Bilardo İmalatçısı)
Mustafa Gürsoy (Y.Müh. Mim.)
Remzi Gürsu (SBF Öğr.)
Ayla Güvenay (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Çetin Hacaloğlu (Milletlerarası İk. İşb. Gn. Skr. Mem.)
Mahir Hacıarifoğlu (Öğretmen Okulu Ed. Öğr.)
Turgut Hakes (Serbest Meslek)
Hasan Halhaput (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Aziz Halkapınar (Hür. Gaz. İz. Muh. Gaz. Send. Y.K. Üy.)

Mehmet Hamidi (—)
Muhlis Hamleci (İktisatçı-Muhasip)
Ramazan Hanta (CHP Ceyhan Genç. Kl. Bşk.)
Ünal Harcanoğlu (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Salim Harput (Öğrm.)
Salim Haşlak (Ortaokul Öğrm.)
Aydın Hatipoğlu (İst. Huk.Fak. Öğr.)
Tahsin Hatungil (Orm. Mh. Mua. Tpr. İsk. Gn. Md. 4. Şb. Şefi)
Ahmet Hazarfen (Öğrm.)
Umran Hazarlı (İkt. Fak. Öğr.)
Zihni Hazinedaroğlu (Avukat-Şair)
Azime Hedikzade (Türkçe Öğretmeni)
Yılmaz Hekimoğlu (Eczacı)
Erol Heper (İkt. Fak. Öğr.)
Ayşe Hezarfen (Ev Kadını)
Cevat Hezarfen (Yd. Sb. Öğretmen)
Abdullah Hışıl (Öğrm.)
Ahmet Lütfi Hisarlı (Serbest)
Ayhan Hünalp (Gazeteci)
İlhan Ilgaz (İkt. Fak. Öğr.)
Hüseyin Irmak (İkt. Tic. İlm. Ak. Öğr.)
Fuat İğdeleli (İnş. Müt.)
Halil İletmiş (Atatürk Ün. Zir.Fak. Öğr.)
Attilâ İlhan (Yazar)
Lütfi İ. İlici (Eczacı Kalfası)
Hacer İlter (Ev Kadını-Halk Mekt. Mez.)
Remzi İlter (Makinist-Zir.Ok. Mez.)
İsmail İnan (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Remzi İnanç (Yd. Sb. Öğretmen)
Haldun İnanlı (Avukat)
Bayram İnce (İşçi Temsilcisi)
Kaplan İyigün (İst. Huk. Fak. Öğr.)
İlkay İzer (Tek. Ün. İnş. Fak. Öğr.)
İbrahim Jarrar (İTÜ Maden Fak. Öğr.)
Ahmet Kaçmaz (İnş. Y.Müh.)
Nafiz Kaçmaz (İş Adamı)
Baki Kadıoğlu (Doktor)
Turan Kadirağa (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Süreyya Kahraman (Öğrm.)
Bayram Kalaycıoğlu (Orm. Fak. Öğr.)
Bekir Kadri Kalevez (Em. Albay)
Özdemir Kalpakçıoğlu (Gazeteci)
Haşim Kanar (İlköğretim Müft.)

Nimet Kanar (Öğretmen)
Mehmet Kancoğlu (Huk. Fak. Mez.)
İrfan Kandıralı (Tek. Ün. Mim. Fak. Öğr.)
Mehmet Kara (Sanat Ens. Öğretmeni)
Nuri Karababa (Huk.Fak. Öğr.)
Mustafa Karabiber (SBF Öğr.)
Mehmet Karabulut (Lise Felsefe Öğretmeni)
Ali Rıza Karagöz (Şair)
Cahit Karahan (Üniv. Öğr.)
Enver Ziya Karal (Ord. Prof. Tarihçi, Kur. Mec. Anayasa Kom. Bşk.)
Nihal Karamağralı (Romancı)
Feriha Karaman (İTİA İkt. As.)
Haygaz Karanfil (Kunduracı)
Hasan Karaoğlu (İkt. Fak. Öğr.)
Malik Karavit (Başbakanlık Muh. Md. 1. Mümy.)
Şeref Karayel (İkt. Tic. İl. Ak. Öğr.)
Hami Karslıoğlu (Eğ. Ens. Öğr.)
Rana Kartal (Doktor)
Doğan Kasaroğlu (Avukat, Tanin Gz. Ank. Tem.)
Yalçın Kasaroğlu (—)
Ercüment Katırcıoğlu (İkt. Fak. Öğr.)
Sami Katırcıoğlu (Avukat)
Kahraman Katman (Öğretmen)
Mehmet Kavcar (Tıp Fak. Öğr.)
Abidin Yılmaz Kaya (Tic. İl. Ak. Öğr. Muhasip)
Altan Kaya (Orm. Fak. Öğr.)
Kemal Kaya (Huk. Fak. Öğr.)
Ayhan Kayacan (Huk. Fak. Öğr.)
Alp Arslan Kayan (Danıştay Kanun Sözcüsü)
Sadık Kayhan (Halıcı)
Gürol Kaymak (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Mahmut Kayral (Y.Müh. İTÜ Elek. Fak. As.)
İsmail Hakkı Kaytanlı (Ortaokul Md.)
Gülten Kazgan (İkt. Fak. Doç.)
Attila Kelecioğlu (Fizik Y.Müh.)
Osman Asaf Kermen (Sanayici)
Faruk Keskincioğlu (Berber)
Ali Rıza Kılçar (Öğretmen)
Hikmet Kılıç (Huk. Fak. Öğr.)
İmdat Kılıç (T.C. Alanya Gemisi Assb. Üstçvş.)
Naim Kılıç (Vatan TAŞ. İd.Kur. Üy.)
Nurettin Kılıç (Ed. Öğrm.)
Gündüz R. Kılıçaslan (İkt. Fak. Öğr.)

Erdoğan Kılıçer (Huk. Fak. Öğr.)
Üstün Kırdar (İTÜ Öğr.)
Ümit Kırgız (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Ahmet Kışlalı (Gazeteci)
Abdullah Kızılırmak (Astronomi Doç.)
Z.Hasan Kızılkaya (Gezici Sağl. Mem.)
Özdemir Kızıltan (İÜ İkt. Fak. Öğr.)
Yaşar Kızıltuğ (Güm. Tek. Bkl. Mem.)
Cemil Kihter (Tıp Fak. Öğr.)
H. Ali Koca (Zir. Tekn.)
Aydemir Koç (Milletlerarası İk. İşb. Gn.Sk. M.)
Kemalettin Koç (SBF Öğr.)
Abdullah Koçak (Doktor)
Yunus Koçak (Avukat)
Ali Konu (İlköğretim Md.Yrd.)
Tanju Konuralp (SBF Öğr.)
İhsan Koray (Orm. Fak. Öğr.)
Ali Hikmet Korkmaz (Gazeteci)
Hüseyin Korkmaz (DSİ Mem.)
Ali Korur (İst. Huk.Fak. Öğr.)
M.Gültekin Kosifoğlu (Elektrikçi)
Oğuz Koyutürk (Eczacı)
Metin Kozluca (Sanat Ens. Elk. Lab.Ş.)
Sualp Kök (İTÜ Tek. Ok. Öğr.)
Ergun Köknar (Mimar)
Doğan Könel (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Kâzım Köroğlu (Öğretmen)
Sırrı Körpetütüncü (Büro Kâtibi)
Niyazi Köse (Erzincan Halk Eğ. Br. Bşk.)
Oktay Köse (Hürr. Gz. İzm. Muhabiri)
İ.Hakkı Kucooğlu (İst. Huk.Fak. Öğr.)
İsmet Kuman (Huk. Fak. Öğr.)
Necil Kunttav (Robert Kol. Öğr.)
Ahmet Kural (İkt. Fak. Öğr.)
Mustafa Kurluk (Tıp Fak. Öğr.)
Hasan Kurşunlu (Öğretmen)
Erol Kurt (Ank. Huk. Fak. Öğr.)
Sabri Kurt (Ortaokul Öğretmeni)
Aydın Kurtuluş (—)
Coşkun Aras Kuşatlı (Avukat)
Saim Kutsav (Savunma Öğretmeni ve Yazarı)
İbrahim Kuyumcu (Tekn. Öğretmen)
Temren Küçük (Gazeteci)

Yalçın Küçük (DPT)
Orhan Kükrekol (Zir. Müh. O. YK. Üy.)
Murat Kütüklü (Oto Makinist)
Sait Maden (Ressam)
Çetin Mangıt (Y. İk. Tic. Ok.Mez. Gm. Nk. İş.)
Sevgi Mangıt (Lise Mez. Ev Kadını)
Stepan Melikyan (Rejisör, Melek Film Sah.)
Cenum Mengun (İkt. Fak. Öğr.)
Hüseyin Mert (Orm. Fak. Öğr.)
Nahit Mete (Soma Liny. İşçi Baş Tem.)
Erdoğan Moroğlu (İst. Huk. Fak. As. Tic. Huk.)
Necdet Mutlu (İnş. Müh.)
Sedat Mutlu (Fak. Öğr.)
Halit Nacak (Teknisyen)
Mehmet Güner Nakiboğlu (İkt. Fak. Öğr.)
Hakbilen Nakip (Dil Tar. Coğ. Fak. Öğr.)
Hikmet Nam (İÜ Fen Fak. Jeofizik Öğr.)
Mehmet Naneci (Üniv. Öğr)
Hıncal Nazsız (Esnaf)
Kemal Nebioğlu (Toreyis Gn. Skr.)
Ömer Nida (Galatasaray Lis. Yön. Mem.)
Kemal Noyan (Gazi Lis. Öğrm. Ank.)
Bora Ocakçıoğlu (Robert Kol. Öğr.)
Hayri Ocaktan (Zabıt Kâtibi)
Necmi Oğuz (Orm. İşl. Mem.)
Olcay Oğuz (Lise Öğr.)
Sezar Oğuz (Dev. Mem)
Haydar Okay (Tütün Müstahsili)
Hasan Okur (Öğretmen)
Uğurel Okyar (Üniv. Öğr.)
Yurdakul Okyar (İktisatçı)
Mehmet Olcay (Terzi)
Turgay Olcayto (İst. Huk.Fak.Öğr.)
Mustafa Onar (Ed.Fak. Öğr.)
Semih Onat (SBF Öğr.)
Mehmet Onay (Huk. Fak. Öğr.)
Mustafa Onur (Doktor)
Ayhan Onursal (Nisaiye Müt. Doktor)
Burhan Orakçıoğlu (Tıp Fak. Öğr.)
Celal Oral (Memleketçi, Serb. Par. Yozgat İl. Bşk. D. Vk.)
Uğur Oral (Tıp Fak. Öğr.)
Maide Oruç (AÜ Fen Fak. Dr. As.)
Saim Oruç (Doktor)

Nuri Oylum (İÜ İkt. Fak. Öğr.)
Sabahattin Öcal (Doktor)
Oktay Öçer (Huk. Öğr.)
Bircan Ödemiş (Lise Öğr.)
İbrahim Ödemiş (Öğretmen)
Cemal Öktem (Nahiye Md.)
Özcan Öktem (Doktor)
Tuncay Öktem (İÜ Ed. Fak. San. Tar. Mez.)
Ümit Ölmez (Şair - Yazar)
Kaya Önal (Ast. Sb. Bşçvş.)
Namık Önel (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
İbrahim Öner (Hava Tğm.)
Erden Öney (AÜ SBF İkt. As.)
Cemalettin Örsay (Huk. Fak. Öğr.)
Yılmaz Övünç (Denizyoll. Gemi Anb. Mem.)
Gülden Öymen (SBF Öğr.)
Onur Öymen (SBF Öğr.)
Ahmet Öz (Sanatkâr)
Niyazi Özak (Em. Mem.)
Aydın Özakın (SBF Mez.)
Önder Özar (SBF Öğr.)
Hakkı Özbal (Sendikacı)
Ziya Özbek (Çiftçi)
İlhan Özcan (İst.Huk. Fak. Öğr.)
Mustafa Özdedeoğlu (Muh. Mem.)
Mehmet Özdeğirmenci (Tek. Ü. İnş. Fak. Öğr.)
Coşkun Özdemir (Doktor)
Emine Özdemir (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Erol Özdemir (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Mahmut Özdemir (Lise Öğr.)
Tülin Özden (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Alper Özdoğan (Huk. Fak. Öğr.)
Ata Özdoğan (Doktor)
Ünsal Özdoğan (Ank. Huk. Fak. Öğr.)
Mustafa Özen (Huk. Fak. Öğr.)
M.Hilmi Özenli (Amerikan As. Yr. Gr. Terc.)
İbrahim Özer (Assubay)
İbrahim Özer (—)
İhsan Özer (Lise Mez. İşsiz)
Nevzat Özer (Tarım Y. Müh.)
Nihat Özer (Cum. Sav. Yrd.)
Rıfat Özer (Huk. Fak. Öğr.)
Tahsin Özer (Maliye Bkl. Hesap Uzm.)

Özer Özerten (Sanatkâr)
Hilmi Özgen (Y. Murakebe Hey. Müş.)
Seyfi Özgen (Huk.Fak. Öğr. Almanya)
Doğan Özgüden (Gazeteci)
Tuncay Özgünen (Tıp Fak. Öğr.)
Ercan Özkan (İkt. Fak. Öğr.)
Erkmen Özkan (SBF Öğr.)
Hüseyin Özkan (Hâkim Mua.)
Kemal Özkan (Doktor)
Rıza Özkara (Eğret'te Öğretmen)
İlhan Özkaya (Huk. Fak. Öğr.)
Mehmet Özkaynak (Lise Öğretmeni)
Coşkun Özkorkmaz (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Abdi Özkök (Zir. Y. Müh. Tar. Bkl. Müş.)
Ekrem Özkurt (Avukat)
Demir Özlü (Felsefe Öğr.)
Ekrem Özmen (Ortaokul Öğretmeni)
Güner Özmen (SBF Öğr.)
Veysel Bülent Özoğuz (İnş. Müh.)
Cengiz Özol (ODTÜ İkt. Öğr.)
Haşim Özonur (Lise Öğretmeni)
Nijat Özön (Yazar)
Erdoğan Özsomar (Mal. Bkl. Haz. Kam. Kont.)
Meral Öztekin (İkt. Fak. Öğr.)
Baki Öztürk (İİTİA Öğr.)
Burhan Öztürk (Orm. Fak. Öğr.)
Güzin Öztürk (Sosyal As.)
Oktay Öztürkoğlu (DDY 2. İşi. Md.)
Hüsnü Fahreddin Özüçer (Doktor)
Hüseyin Pala (İnş. Fen. Mem.)
Cafer Palanca (Esnaf)
Mustafa Pandar (Huk. Fak. Öğr.)
Ferhan Paydalı (Atatürk Lis. Öğr. İzm.)
Erol Pekcan (Orm. Fak. Öğr.)
Mahmut Pekin (İşçi Tems.)
Mehmet Pişkin (İst.Huk. Fak. Öğr.)
Hatay Porsuk (Tıp Fak. Öğr.)
Güngör Postallıoğlu (Hava Tğm.)
Hülya Rahtuvan (İÜ Hukuk Fak. Öğr.)
Halit Refiğ (Rejisör)
Mehmet Ressamoğlu (Gazeteci)
Atilla Rıvşanoğlu (Huk. Fak. Öğr.)
Kanber Rişvanoğlu (Av. CKMP Sıvas İ. İd. H.Ü.)

Gönül Sabuncu (Huk. Fak. Öğr.)
Nejat Sabuncu (Dr. Tıp Fak. Pat. Anat. As.)
Polat Sabuncu (Huk. Fak. Öğr.)
Aydüz Sağlam (Güm. Tek. Bkl. Mem.)
Ayhan Sağlam (Topçu Üstğm.)
Kahraman Sakar (Terzi)
Mehmet Muhtar Saklıca (İkt. Fak. Öğr.)
Ahmet Saltık (İÜ Sosy. Öğr.)
Mehmet Saltık (Muamelat Mem.)
Ali Sanlı (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Kemal Saral (Har. Kad. Müh.)
Erhan Sargut (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Yalçın Sarı (İkt. Fak. Öğr.)
Sevda Sarıca (Avukat)
Kural Sarıgöllü (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Vecdi Sarısoy (Huk.Fak. Öğr.)
Vural Savaş (DTCF Öğr.)
Yusuf Savaşır (Doktor)
Adnan Savaşman (Denizci)
Kerim Sayan (Öğretmen)
Nuran Sayar (Mem.)
Mustafa Sayılı (Güm. Tek. Bkl. Hukukçu)
Hasan Sayın (Ambar Mem.)
Osman Ziya Sayın (Hava Meyd. Kont.)
Sait Saylam (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
İzzet Sedes (Gazeteci)
Handan Selçuk (—)
Yusuf Selvi (Avukat Stajyeri)
Ahmet Sencer (İTİA Öğr.)
Yılmaz Serin (Mak. Tek.)
Cemal Sevil (İnş. Tek. Send.)
Mehmet Seyda (Romancı-Yazar)
Mehmet Seyyar (İlkokul Öğretmeni)
Merih Sezen (Avukat)
Avni Sezer (Lise Son Sn. Öğr.)
Vedat Tunç Sezer (—)
Halit Gür Sile (Huk. Fak. Öğr.)
Necati Siyahkan (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Şeref Solu (Bayd. Müf. Em.)
Emrullah Someren (Sağ. Mem.)
Alev Sönmez (SBF Öğr.)
Turgut Sönmez (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Yüksek Suda (İst. Tıp Fak. Öğr.)

Münir Suer (İst. Tıp Fak. Öğr.)
Metin Supgun (İkt. Fak. Öğr.)
Mehmet Çetin Süer (İk. Tic. İl Ak. Mez.)
Kemal Sülker (Gazeteci)
İrfan Sülmancıkoğlu (Toreyis Gn. Bş. V.)
Ahmet Süreyya (İÜ Huk. Fak. öğr.)
Ömer Şafak (İnş. Yük. Müh.)
Çetin Şanlı (İst. İkt. Fak. Öğr.)
Mehmet Şanlı (Hâkim)
Metin Şanlı (İst. İkt. Fak. Öğr.)
Mustafa Şanlı (Köy Öğretmeni)
Mustafa Şanlı (Öğrm. Ok. Öğretmeni)
Mustafa Şarkuş (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Şefki Şeker (Kunduracı)
C. Metin Şekercioğlu (Huk.Fak.Mez.)
Behçet Şen (Galata Nahiye Md.)
Alaeddin Şenel (SBF Öğr.)
Mehmet Ali Şengül (Öğretmen)
Sadreddin Şengül (Öğretmen)
Cüneyt Şeref (Öğr.)
Deniz Şimşek (İkt. Fak. Öğr.)
Yakan Şölen (SBF Öğr.)
Çetin Tafloğlu (Üniv. Öğr.)
Muharrem Tağtekin (Arkeoloji Mz. Mem.)
A.K. Doğan Tamer (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Turgut Tan (SBF Öğr.)
Tansel Tanık (İktisat Fak. Öğr.)
Bülent Tanör (İÜ Huk. Fak.Öğr.)
Mehmet Tanrıkulu (İlköğretim Müf.)
Oğuz Tansel (Öğretmen)
Ülkün Tansel (ODTÜ Maden Müh. Böl.)
Naim Tanyeri (Dernek Bşk.)
Şemay Tanyeri (İnş. Y. Müh.)
Nazmiye Taptık (Samatya İşçi Sig. Hst. Bakt. İnt. Müt.)
Erol Tarhan (İkt. Fak. Dok. Öğr.)
Himmet Tarım (PTT Mem.)
Mehmet Taşkesen (Huk. Fak. Öğr.)
Nilgün Taşkesen (Desinatris)
Muharrem Taşkıran (İkt. Fak. Öğr.)
Hüseyin Taşlıoğlu (PTT Tek.)
Süleyman Tatar (İşçi)
Kurtuluş Tatlıdil (Muhasebeci)
Demirel Tavil (Hukukçu)

Osman Tekfidan (Saatçi)
Ateş Tekin (Muhasebeci)
Necip Tekin (Huk. Fak. Öğr.)
Şevket Temel (Necati Eğ. Ens.)
Erol Temelkuran (Öğretmen)
Kâmuran Temizel (İÜ İkt. Fak. Öğr.)
Giray Teoman (İkt. Fak. Öğr.)
Mehmet Terziler (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Nedim Tık (İst. Huk. Fak. Öğr.)
İsmail Tikveşli (Şoför)
Hüseyin Til (Öğretmen)
Hasan Togay (Türk. Bel. İş. Send. Fd. Gn. Skr.)
Faruk Tok (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Mustafa Tok (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Perihan Tok (Öğretmen)
Süreyya Tok (Öğretmen)
Ulvi Tolay (Orm. Fak. Öğr.)
Erdoğan Tolga (Y.Müh. Mim.)
Hayri Tolga (İTÜ İnş. Fak. Öğr.)
Nihat Tolluoğlu (Avukat)
Ahmet Top (Gaziantep Çim. San. İş. Send. Bşk.)
İbrahim Topçuoğlu (Müt. T.S.Part. İzm. İl. Bşk.)
Savaş Toprak (SBF Öğr.)
İsrafil Torun (İlkokul Öğretmeni)
Tunca Toskay (İkt. Fak. Mez.)
Sahir Tosun (Kolacı)
İbrahim Tuna (Tek. Ok. Öğr.)
Erol Tuncer (J.Mız. Assby. Üsçvş.)
Mete Tunçay (SBF As. Siyasal Bilimci)
A. Uğur Turan (AÜ Huk. Fak. Öğr.)
Cengiz Turan (Huk. Fak. Öğr.)
Nevzat Turan (Lise Öğr.)
Necati Turguner (Tütün Müstahsili)
Lütfi Turgut (Huk. Fak. Öğr.)
Ahmet Turnaeri (İnş. Kalfası)
Mustafa Tutal (İlkokul Öğretmeni)
Nehar Tüblek (Karikatürist)
Vural Tümer (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Tansu Tünay (İTÜ Öğr.)
Nihat Türel (Avukat)
Erdoğan Türer (Çiftçi)
Mustafa Türker (Em. Yarbay)
Vedat Nuri Türkkan (Gazeteci-Yazar)

Ahmet Türkoğlu (Sinema Teşrifat İşçisi)
Şakir Tüter (Havalandırma Tesisatçısı)
Erdum Tüzel (SBF Öğr.)
Mehmet Tüzün (Üniv. Öğr.)
Burhan Uca (İst. Atatürk Lis. Öğr.)
İlhami Uca (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Yaşar Uçay (Y. Müh.)
Turgut Uçuk (SBF Öğr.)
Naci Uğur (Ank. Huk. Fak. Öğr.)
Ali Rıza Uğuray (Sorgu Hâkimi)
Nurer Uğurlu (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Mehmet Uğurola (İşçi)
Burhanettin Uluç (Cum. Sen. Üy. Em. Gen.)
Ahmet Uluçay (İşçi)
Sümer Uluğ (Belediye Encümeni Mem.)
Şeref Uluğ (Top. Pilot Yzb.)
Münir Ulus (İÜ Fen. Fak.)
Galip Ulutürk (Üniv. Öğr.)
H. Ersin Unaner (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Tunga Ungun (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Hilmi Usekes (TCDD İst. Amb. Şef.)
İsmet Uslu ((Huk. Fak. Öğr.)
Cevat Uyanık (Yazar)
Kenan Uyguçgil (PTT Teknisyeni)
Yüksel Uygun (Huk. Fak. Öğr.)
Muhsin Uysal (Orm. Fak. Öğr.)
Yalçın Uysal (Sendikacı)
Dilek Uzcan (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Aydın Uzunselvi (Huk. Fak. Öğr.)
Esin Üçüncüoğlu (İst. Huk. Fak. Öğr.)
Altan Ülgen (Huk. Öğr.)
Celâl Ülkü (Demir ve Kaynak İş. Tek.)
Bekir Bektaş Ünal (Un Değirmeni Sah.)
Mustafa Ünal (Serbest)
İbrahim Ünlü (Balıkesir, Nahiye Muht.)
Kâmil Ünlü (Eğ. Ens. Öğr.)
Tacettin Ünlü (Avukat)
Ulvi Ünlü (Huk. Fak. Öğr.)
Bekir Sami Ünver (Yazar)
Zafer Üsgül (SBF Öğr.)
Vâlâ Nurettin Vâ-nû (Yazar)
Cemil Vardar (İlkokul Öğretmeni)
Muzaffer Vardar (İlkokul Öğretmeni)

Utku Varlık (Güzel San. Ak. Öğr.)
Hüseyin Varyoz (Tek. Assby. Kıd. Bçvş.)
Mustafa Vural (İst. Huk.Fak. Öğr.)
Ahmet Yağmur (Üniv. Öğr.)
Fahrettin Yakal (Em. Tümg. Doktor)
Yunus Yakar (Toreyis Gn. Bşk.)
Çelik Yalazkan (İÜ Huk. Fak. Öğr.)
Hasan Yalçın (Kimya Y. Müh.)
Mehmet Yalçın (Ortaokul Öğretmeni)
Sade Yalçın (Karikatürist)
Şükrü Yalçın (Mak. Ust.)
Sırrı Yalçınkaya (Kad. Tek.)
Cihat Yalın (Huk. Fak. Öğr.)
Erol Yalın (Tek. Ün. İnş. Fak. Öğr.)
İlker Yaltırak (Galatasaray Lis. Öğr.)
Nurettin Yanbollu (İÜ Fen. Fak. Jeo. Öğr.)
İbrahim Yasa (SBF Doç. Sosyolog)
Çağlar Yaşal (ODTÜ İnş. Fak. Öğr.)
Ali Yaşar (İÜ Fak. Öğr.)
Tahsin Yavaş (Öğretmen)
Mehmet Yavuz (Öğretmen)
Ünsal Yavuz (Mak. Tek. Öğr.)
Şahap Yazar (Koop.Muh.)
Aydın Yazgan (Müstafi Köy Sağ. Mem.)
Nazmi Yazgan (Ank. Huk. Fak. Öğr.)
Fikri Yazıcı (İkt. Fak. Öğr.)
Gökşen Yazıcı (İÜ İkt. Fak. Mez.)
Osman Zeki Yazıcıoğlu (Huk. Fak. Öğr.)
Neriman Yenersu (Em. Öğretmen)
Öner Yolazı (AÜ Huk. Fak. Öğr.)
Yusuf Yelen (Kunduracı)
Okandan Yenal (Huk. Fak. Öğr.)
Suat Yenidünya (SBF Öğr.)
Kâzım Yenisey (Hür. Gz. İzm. Muh.)
Hasan Yeşilkaya (Huk. Fak. Öğr.)
Hüseyin Yılmaz Yeten (Huk. Fak. Öğr.)
Sahir Yetergil (Y.Müh.)
Erdal Yıldırım (Üniv. Öğr.)
Ataman Yıldız (İkt.)
Altan Yılmaz (SBF Öğr.)
Hüseyin Yılmaz (Öğretmen)
Mehmet Yılmaz (Şeh. Kad. Md. Tapu Az. Ayaş)
Sabahattin Yılmaz (Em. Albay)

Salih Zeki Yılmaz (Hava Üstğm.)
Necmettin Yılmazkaya (Deniz Ass. Bçvş.)
Özkal Yici (Tür. Pet. İş Send. Gn. Sk. Y.)
Sümer Yurdagül (Huk. Fak. Öğr.)
Serim Yurtören (Mount Holyoke Kol. Siy. Blm.)
Atillâ Yurtsever (Pilot-Kdm. Üstğm.)
Mehmet Yüceer (Öğretmen)
İnci Yüceışık (İÜ Tıp Fak. Öğr.)
Ali Yüksel (Zir. Müh.)
Halil Yüksel (Üniv. Öğr.)
Muhsin Yürük (Terzi)
Nezih Yürük (Astsubay)
Attilâ Yüzüak (Japonya Büyükelçiliğinde Mem.)
Teoman Zıngıl (Avukat)
Çetin Ziylan (Danıştay'da Yard.)
Mete Zorlu (İkt. Fak. Öğr.)
Necdet Zümrütdal (Stajyer Tütün Eksperi)

(Hikmet Özdemir, **Yön Hareketi**, 295-327)

EK: V

TÜRBAN SORUNUNA İLİŞKİN ANAYASA MAHKEMESİ KARARI

ANAYASA MAHKEMESİ KARARI

Esas Sayısı 1989/1
Karar Sayısı 1989/12
Karar Günü 7.3.1989

İPTAL DAVASINI AÇAN: Cumhurbaşkanı Kenan Evren
İPTAL DAVASININ KONUSU: Resmi Gazete'nin 27 Aralık 1988 günlü, 20032. sayısında yayımlanan 10.12.1988 günlü, 3511 sayılı "2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun"un 2. maddesiyle 2547 sayılı yasaya eklenen "Ek Madde 16"nın, Anayasa'nın Başlangıç kısmı ile 2., 10., 24., 174. maddelerine aykırılığı nedeniyle iptali istemidir.

A- İPTALİ İSTENEN YASA KURALI

3511 sayılı yasanın 2. maddesiyle 2547 sayılı yasaya eklenen, dava konusu kural şudur:

"Ek Madde 16– Yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir."

B- DAYANILAN ANAYASA KURALLARI

I. "Başlangıç

Ebedi Türk vatan ve milletinin bütünlüğüne ve kutsal Türk Devletinin varlığına karşı, Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı sırada;

Türk Milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 harekâtı sonucunda, Türk Milletinin meşru temsilcileri olan Danışma Meclisi'nce hazırlanıp, Milli Güvenlik Konseyince son şekli verilerek Türk Milleti tarafından kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya O'nun eliyle vazolunan bu ANAYASA:

– Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılap ve ilkeleri doğrultusunda;

– Dünya milletler ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak; Türkiye Cumhuriyeti'nin ilelebet varlığı, refahı, maddi ve manevi mutluluğu ile çağdaş medeniyet düzeyine ulaşan azmi yönünde;

– Milletler iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun, bu Anayasa'da gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı;

– Kuvvetler ayrımının, Devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli Devlet yetkilerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medeni bir işbölümü ve işbirliği olduğu ve üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu;

– Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve laiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı;

– Her Türk vatandaşının bu Anayasa'daki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu;

– Topluca Türk vatandaşlarının milli gurur ve iftiharlarda, milli sevinç ve kederlerde, milli varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak olduğu, birbirinin hak ve hürriyetine kesin saygı, karşılıklı içten sevgi ve kardeşlik duygularıyla ve 'Yurtta sulh, cihanda sulh' arzu ve inancı içinde, huzurlu bir hayat talebine hakları bulunduğu;

FİKİR, İNANÇ VE KARARIYLA anlaşılmak, sözüne ve ruhuna bu yönde saygı ve mutlak sadakatle yorumlanıp uygulanmak üzere,

TÜRK MİLLETİ TARAFINDAN, demokrasiye âşık Türk evlatlarının vatan ve millet sevgisine emanet ve tevdi olunur."

2. "Cumhuriyetin nitelikleri

Madde 2– Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir."

3. "Kanun önünde eşitlik

Madde 10– Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar."

4. "Din ve vicdan hürriyeti

Madde 24– Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14. madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini âyin ve törenler serbesttir.

Kimse ibadete, dini âyin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz."

5. "İnkılap kanunlarının korunması

Madde 174– Anayasa'nın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden, aşağıda gösterilen inkılap kanunlarının, Anayasa'nın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamaz ve yorumlanamaz:

1. 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu;

2. 25 Teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun;

3. 30 Teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun;

4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikâh esası ile aynı kanunun 110. maddesi hükmü;

5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun;

6. 1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun;

7. 26 Teşrinisâni 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun;

8. 3 Kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun."

III- İLK İNCELEME

Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün 8. maddesi gereğince Mahmut C.CUHRUK, Yekta Güngör ÖZDEN, Necdet DARICIOĞLU, Yılmaz ALİEFENDİOĞLU, Mehmet Çı-

NARLI, Mustafa GÖNÜL, Mustafa ŞAHİN, İhsan PEKEL, Selçuk TÜZÜN, Ahmet N.SEZER ve Erol CANSEL'in katılmalarıyla 6.1.1989 günü yapılan ilk inceleme toplantısında, dosyada eksiklik bulunmadığından işin esasının incelenmesine oybirliğiyle karar verilmiştir.

IV- ESASIN İNCELENMESİ

Davanın esasına ilişkin rapor, dava dilekçesi ve ekleri, iptali istenilen yasa maddesi ile dayanılan Anayasa kuralları, bunların gerekçeleri ve öteki yasama belgeleri okunduktan sonra gereği görüşülüp düşünüldü:

İptali istenilen yasa kuralı iki tümceden oluşmaktadır. Birinci tümcede, yükseköğretim kurumlarının dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunluluğu getirilmiş, böylece yükseköğretim kurumlarının doğrudan eğitim ve öğretim yapılan alanlarıyla bu alanlara ulaşmak için kullanılan koridorları bilimin ciddiyet ve onuruna uygun düzeyde ve çağdaş görünümde tutulmak istenmiştir. Öğretim üyesi, öğrenci ve görevli ayrımı yapılmadan giysi ve görünüm çağdaşlığı ile amaçlanan durum, yükseköğretim kurumlarının topluma örnek olması gereken düzeninin yansıtılmasıdır. İkinci tümce, birinci tümceyle öngörülen çağdaş giyim ve görünümde bulunmak zorunluluğuna dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbestliğini ekleyerek ayrık bir kural getirmiştir. Yapı ve içerik yönünden, birbiriyle bağdaşmayan "zorunluluk"la, "serbestlik" yan yana getirildiği gibi, genelde köy, kasaba ve kentlerde dinsel inanç gereğinden çok, koşullara ve geleneklere göre kadınların kullandığı değişik biçim tür ve addaki başörtülerinin artık yükseköğretim kurumlarında "dini inanç sebebiyle" boyun ve saçları kapatmak için kullanılması olanağı sağlanmış ve kapatmanın "örtü" ya da "türban"la yapılacağı belirtilmiştir.

Anayasa'ya uygunluk denetiminin konusu, yükseköğretim kurumlarında, dinsel inanç sebebiyle, boyun ve saçların örtü ya da türbanla kapatılması serbestisini getiren yasa maddesidir. Yalnızca boyun ve saçın birlikte kapatılması biçimiyle değil, açıkça "Dini inanç sebebiyle" denilerek kapatmanın dinsel amaçla yapılacağı belirgin olarak gösterilmiştir. Uygulama alanı yükseköğretim kurumlarıdır ve kural bu alan içindeki ilgileri kapsamaktadır. Bu yasayla Türkiye'deki kadınların giyinmeleri ve örtünmeleriyle ilgili genel bir düzenleme yapılmamıştır. Devlet birimlerindeki giysilerle özelliği gereği kimi meslek giysileri dışında kadınlar, evde, sokakta, özel iş yerlerinde, tarlada, bağda-bahçede, yazlıkta inançları, gelenek ve görenekleri gereği istediklerini giyinebilmektedirler. Düzenleme, devlet kuruluşları olan yükseköğretim kurumlarında, giysinin bir parçası da sayılabilecek başörtüsü kullanımıyla ilgilidir. Sorun, bir yasal düzenlemenin din kurallarına, dinsel inançlara ve gereklere göre yapılıp yapılamayacağı noktasında yoğunlaşmaktadır. Madde içeriğinin, dinsel inanç gereği yapılan düzenlemenin konusunun başörtüsü ya da başka bir şey olması önemli değildir. Önemli olan bir düzenlemenin dine göre yapılıp yapılamayacağıdır."

Ayrıca, iptali istenen yasa maddesinin belirtilen özü ve içeriği göz önünde tutularak Anayasa'nın, Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı temel esaslar arasında kabul ettiği

"Atatürk ilke ve inkılaplarıyla medeniyetçiliği" yönünden de incelenmesi gereklidir.

Hiç kuşku yok ki, yeni düzenleme kamu kuruluşlarının bir bölümünde, dinsel kökenli bir kurula geçerlilik tanımakta, giyimle din arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. Bu nedenlerle inceleme iptal isteminin dayanağını oluşturan Anayasa kurallarına göre yapılacaktır.

A– ANAYASA'NIN BAŞLANGIÇ BÖLÜMÜ YÖNÜNDEN İNCELEME

Anayasa'nın 176. maddesine göre, Anayasa'nın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten Başlangıç kısmı Anayasa metni kapsamındadır. Başlangıç Anayasa'nın dayandığı temel görüş ve ilkeleri içermekle Anayasa maddelerinin amacını ve yönünü belirleyen bir kaynaktır. Anayasa'nın Başlangıç'ında, Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılap ve ilkeleri doğrultusunda; Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmi yönünde; hiçbir düşünce ve görüşün Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılaplarıyla medeniyetçiliği karşısında korunma göremeyeceği ve laiklik ilkesi gereği kutsal din duygularının Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı; her Türk vatandaşının medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu fikir, inanç ve kararıyla anlaşılması, sözüne ve ruhuna bu yönlerde de saygı gösterilmesi, mutlak bir sadakatle yorumlanıp uygulanması gerektiğini bildirmesi bu niteliğinin kanıtıdır.

Kurtuluş Savaşı sonrasında saltanat kaldırılmış, hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılması gerçekleştirilmiş, Cumhuriyetin ilanını izleyen yıllarda da hilafet kurumu ile "Şer'iye ve Evkaf Vekâleti" kaldırılarak devlet, yapısına ve işlevlerine egemen olan teokratik özelliklerden arındırılıp, böylece uygar ve çağdaş devrimler süreci başlatılarak modern Türkiye'nin temeli atılmıştır. Aynı zamanda Atatürk Devrimi olarak da adlandırılan Türk Devrimi'nin bu en büyük aşamasını öbür devrimler izlemiştir. Aşağıda, Anayasa'nın 174. maddesi kapsamında değinilecek devrim yasaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan öğelerdendir. Bunlar, laik devletin sağlıklı ve güçlü yapısını kurmakla kalmamışlar, böylece dünya uluslar ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak ulusun uygarlık yönünden geleceğini de güvenceye almış, günümüzdeki uygar toplum yaşamını sağlamışlardır. Atatürk ilke ve devrimlerinin böylesine önemli ve vazgeçilmez yeri, ulusal varlığımızın birer parçası olmaları, tarihsel gelişimle özetlenebilir. Ulusa ve ülkeye her yönden kazandırdıkları değerlerle, geleceğe etkileri, onlara saygı ve bağlılığı gerektirmektedir.

Atatürk ilkelerinin en önemlisi laikliktir. Gerçekleştirilen devrimlerle eylemli olarak uygulamaya konulan laiklik ilkesi, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bulunmayan devlet dininin, İslam olduğuna ilişkin açıklığın 29.10.1923 günlü, 364 sayılı yasa ile 2. madde olarak getirilmesi ve bu kuralın 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 2. maddesi olarak alınmasıyla etkinliğini yitirmiş değildir. Günün koşulları gereği yapılan bu düzenlemeye karşın, laiklik ilkesinin yaşama geçirilmesi çalışmaları sürdürülerek 3.3.1924 günlü, 431 sayılı "Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki

Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun" çıkarılmış, Anayasa'nın 174. maddesinde sayılanlar dışında, dinsel sömürüyü önleyen 26.4.1920 günlü, 2 sayılı "Hiyaneti Vataniye Kanunu" 1923 ve 1925 yıllarında 334 ve 556 sayılı yasalarla değiştirilmiş, 4.3.1925 günlü, 578 sayılı "Takrir-i Sükûn Kanunu"yla dinin siyasete araç kılınması yasaklanmış, 17.2.1926 günlü, 743 sayılı "Türk Kanunu Medenisi"yle kişi varlığının korunması, medeni nikâh, kadın-erkek eşitliği, mirasta eşit pay gibi düzenlemelerle de kişi ve aile yaşamında laikliğin gerekleri yerine getirilmiştir. Anayasa'da devlet dininin İslam olduğuna ilişkin kural 9.4.1928 günlü, 1228 sayılı yasa ile kaldırılmış, ayrıca Anayasa'nın 26. maddesindeki "Ahkâm-ı Şeriyenin Tenfizi" hükmü çıkarılmış, 16. ve 38. maddelerindeki andlarda yer alan "vallahi" sözcüğü, "Namusum üzerine söz veririm"e dönüştürülerek, kadınlara seçme ve seçilme hakkı sağlayan yasalardan sonra 5.2.1937 günlü, 3115 sayılı yasayla yapılan Anayasa değişikliğiyle de Anayasa'nın 2. maddesinde, öbür ilkeler yanında laiklik ilkesine de yer verilmiştir. Anlaşılmaktadır ki bu ilke Anayasa kuralı olmadan önce, Anayasa'daki devlet dini açıklığına karşın, dinsel alanda bir zorlamaya asla gidilmeyip laiklik uygulamaları sürdürüldüğü gibi, laiklik ilkesinin açıkça kabulüne karşın da yurttaşların dinsel inançlarına asla karışılmamış, ibadetleri sınırlanmamıştır. Devlet dininin İslam olduğuna ilişkin kural kaldırılarak, devletin tüm dinler karşısında yansız tutumu ve laik yapısı vurgulanmıştır. Laiklikle vicdan özgürlüğü birbirinden ayrı kurumlar olduğu halde, laiklik vicdan özgürlüğünün elverişli ortamını ve güvencesini oluşturarak ulusal yaşamda özgün yerini almıştır.

Kadın-erkek tüm yurttaşları kapsayan devrim yasalarından ayrı olarak 2 Eylül 1925 günlü, 2414 sayılı "Bilumum Devlet Memurlarının Kıyafetleri Hakkında Kararname"den sonra, 3.2.1935 günlü, 2/1958 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla "Bazı Kisveler Giyilemeyeceğine Dair Kanunun Tatbiki Suretini Gösterir Nizamname", 7.12.1981 günlü, 17537 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla "Milli Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevliler ile Öğrencilerin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik", 21.1.1982 günlü, 8/4219 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla da "Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik" yürürlüğe konulmuştur.

12.5.1982 günlü, 2670 sayılı yasa ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na eklenen "Kıyafet Mecburiyeti" başlıklı "Ek Madde 19"la, devlet memurlarının yasa, tüzük ve yönetmeliklerin öngördüğü biçimde giyinmeleri zorunluluğu getirilmiştir.

Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği'nin 7. maddesine, 8.1.1987 günlü değişiklikle eklenen (h) fıkrasıyla, çağdaş kıyafet ve görünüm amaçlanarak daha önce 10.5.1984 günlü, 15527 sayılı Yükseköğretim Kurulu kararıyla kız öğrencilerin türban kullanması yolundaki uygulama kaldırılmışsa da 3.12.1988 günlü, 88.10.29 sayılı kararla şimdi incelenmekte olan kuralın aynısı bu kez bağımsız bir fıkra olarak Disiplin Yönetmeliğine konulmuştur.

Tüm bu düzenlemeler, konunun önemini ve laiklik ilkesi yönünden özelliğini ortaya koymaktadır. Temelde sosyal, kültürel ve estetik nedenlere dayalı bir toplumsal olgu niteliğini taşıyan giyim, çevre koşulları, kişisel görüşler, kültür ve gelenekle biçimlenir. Değişip gelişmesi de bu nedenlere bağlıdır. Bunların dışında dinsel inanç ya da dinsel temsilcilerle doğrudan ilişki ve bağlantı kurularak yapılan düzenleme, hem devrim yasalarına

hem de laiklik ilkesini ilgilendirir. Devrim Yasalarının 174. madde kapsamında ele alınacağı yukarda belirtildiğinden bu bölümde yalnızca laiklik ilkesi yönünden değerlendirme yapılmakta, özellikle dinsel gereklere göre yasal düzenlemeler yapılıp yapılamayacağı konusunda yargıya varılmaktadır.

Laiklik, ortaçağ dogmatizmini yıkarak aklın öncülüğü, bilimin aydınlığı ile gelişen özgürlük ve demokrasi anlayışını, uluslaşmanın, bağımsızlığın, ulusal egemenliğin ve insanlık idealinin temeli kılan bir uygar yaşam biçimidir. Çağdaş bilim, skolastik düşünce tarzının yıkılmasıyla doğmuş ve gelişmiştir. Dar anlamda, devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlansa, değişik tanım ve yorumları yapılsa da, gerçekte, toplumların düşünsel ve örgütsel evrimlerinin son aşaması olduğu görüşü, öğretide de paylaşılmaktadır. Laiklik; egemenliğe, demokrasiyle özgürlüğe ve bilgi bileşimine dayanan toplumsal bir atılım; siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın çağdaş düzenleyicisidir. Onurunu üstün tutarak bireye kişilik ve özgür düşünce olanaklarını veren, bu yolla siyaset-vicdan ayrımını gerekli kılarak vicdan ve dinsel inanç özgürlüğünü sağlayan ilkedir. Dinsel düşünce ve değerlendirmelerin geçerli olduğu dine dayalı toplumlarda siyasal örgütlenme ve düzenlemeler dinsel niteliklidir. Laik düzende din, siyasallaşmadan kurtarılır, yönetim aracı olmaktan çıkarılır, gerçek, saygın yerinde tutularak kişilerin vicdanlarına bırakılır. Böylece, siyasal yaşamın dayanağı bilim ve hukuk olur. Düşünce ve inanç alanlarının ayrılması dinin kutsallığına en uygun durumdur. Dünya işlerinin hukukla, din işlerinin de kendi kurallarıyla yürütülmesi ilkesi, batı demokrasilerinin dayandığı temellerden birisidir.

Laik anlayış, devletin, göreviyle ilgili düzenlemelerin salt günlük yaşamla ilgili olmasını gerektirdiği gibi içeriklerinin de mutlaka dinsel doğrultuda olmasını gerektirmemektedir. Dine uygunluğunun aranması zorunluluğu yoktur. Düzenlemenin kaynağı din değildir. Din ve dünya işlerinin ayrılmasıyla vicdan, din ve ibadet özgürlükleri daha belirginleşmekte ve özgür biçimde korunmuş olmaktadır.

Türkiye'de laiklik ilkesinin uygulanması, rejimleri değişik kimi batılı ülkelerdeki laiklik uygulamalarından farklıdır. Laiklik ilkesinin, her ülkenin içinde bulunduğu koşullarla her dinin özelliklerinden esinlenmesi, bu koşullarla özellikler arasındaki uyum ya da uyumsuzlukların laiklik anlayışına da yansıyarak değişik nitelikleri ve uygulamaları ortaya çıkarması doğaldır. Klasik anlamda, dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılması tanımına karşın, İslam ve Hıristiyan dinlerinin özelliklerindeki ayrılıklar gereği, ülkemizde ve batı ülkelerinde oluşan durumlar ve ortaya çıkan sonuçlar da ayrı olmuştur. Dini ve din anlayışı tümüyle farklı bir ülkede laiklik uygulamasının, batıyla geniş ilişkiler içinde bulunulsa da batı ülkelerindeki gibi olması, laikliği aynı anlam ve düzeyde benimsemesi beklenemez. Bu durum, koşullar ve kurallar arasındaki ayrılığın olağan karşılanması gereken sonucudur. Kaldı ki, aynı dini benimseyen batı ülkelerinde bile devletlerin laiklik anlayışı ayrılıklar göstermiştir. Laiklik kavramı, değişik ülkelerde ayrı ayrı yorumlandığı gibi, kimi dönemlerde, kimi kesimlerce de kendi anlayışları ve siyasal tercihleri gereği değişik biçimde yorumlanabilmiştir. Yalnızca felsefi ve ideolojik bir kavram olmayıp yasalarla yaşama geçirilerek hukuksal bir kurum niteliğini kazanan laiklik, uygulandığı ülkenin, dinsel, sosyal ve siyasal koşullarından etkilenmekte, kendisi de onları etkilemektedir. Türkiye için laiklik anlayışı, tarihsel gelişimi nedeniyle özellik taşımakta, Anayasa

ile benimsenen yapısıyla, batıdan ayrı biçimde ele alınsa da, özenle korunması zorunlu bir ilke olarak yaşatılmaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin 21.10.1971 günlü, 53/76 sayılı; 3.7.1980 günlü, 19/48 sayılı; 25.10.1983 günlü, 2/2 sayılı ve 4.11.1986 günlü, 11/26 sayılı kararlarında laikliğin hukuksal, sosyal, siyasal tanımları yanında, ulusal ve hukuksal değeri geniş biçimde belirtilmiş, özenle korunması gereken anayasal ilke niteliği vurgulanmış, Türk ulusunun yücelmesi bakımından laikliğin Anayasa'da öngörülen kimi sınırlamaları zorunlu kılan bir neden, Anayasa'da benimsenmiş bütün temel ilkelere egemen bir düşünce olduğu yinelenerek ortaya konulmuştur.

1961 Anayasası'nın 153. maddesi, 1982 Anayasası'na 174. madde olarak, olduğu gibi alınmış, ayrıca 1982 Anayasası'nın Başlangıcı'yla kimi maddelerinde gereklerine açıkça yer verilerek laiklik anlayışı benimsenmiştir. Bu nedenle, Anayasa Mahkemesi'nin laiklik konusunda 1961 Anayasası dönemindeki tüm yargıları günümüzde de geçerlidir. Bu kararlara göre:

a) Dinin devlet işlerinde etkili ve egemen olmaması,

b) Dinin, bireyin manevi yaşamına ilişkin olan dini inanç bölümünde, aralarında ayrım gözetilmeksizin, sınırsız bir özgürlük tanınarak dinlerin anayasal güvence altına alınması,

c) Dinin, bireyin manevi yaşamını aşarak toplumsal yaşamı etkileyen eylem ve davranışlara ilişkin bölümlerinde, kamu düzenini, güvenliğini ve yararını korumak amacıyla sınırlamalar yapılması ve dinin kötüye kullanılmasının ve sömürülmesinin yasaklanması,

ç) Kamu düzeninin ve haklarının koruyucusu sıfatıyla, dinsel hak ve özgürlükler konusunda devlete denetim yetkisi tanınması, laiklik ilkesinin gereği olarak anlaşılmaktadır.

Modern devlet, değişik din ve mezheplere inananlara, bunlara ilişkin kuruluşlara yapısı içinde yer vermekte, bireyler arasında inançlarına göre ayrım gözetmemektedir. Herkes dinini seçmekte, inançlarını açıklamakta, tanınmış olan din ve vicdan özgürlüğü sınırları içerisinde serbesttir. Laik bir toplumda bireyin istediği dine ve inanca sahip olması, yasa koyucunun her türlü etki ve el atmasının dışındadır. Devletin dinlerden birini tercih fikri, ayrı dinlere bağlı yurttaşların yasa önünde eşitliğine de aykırı düşer. Laik ülkelerde gerçek vicdan özgürlüğünden söz edilebilmesi de, laikliğin vicdan özgürlüğü yönünden de yararını açıklamaktadır.

Çağdaşlaşmayı hızlandıran ve Türk Devrimi'nin kaynağı olan laiklik ilkesi toplumun akıl ve bilim dışı düşüncelerle yargılardan uzak kalmasını amaçlar. Böylece Devlet, bilimsel gereklere uygun biçimde, kurumlaşmış, hukukla düzenlenmiş, karşılıklı saygı, hoşgörü ve anlayışa katkıda bulunan laiklik, ulusal birliği sağlamıştır. Düşünce ve inanç özgürlüğü kişileri ve toplum kesimlerini birbirine güvenle bağlayan uluslaşmayı sağlayan, ulusal dayanışmayı da güçlendiren özgür düşünce, özgür inanç, çağdaş uygarlığa yöneliş ulusal yaşamda önemli bir aşamadır. Laikliğin, insana, dine saygısı, dini kendi yerinde tutan anlayışı, akla, bilime, sanata, çağdaş yönetim biçimine ve tüm uygar gereklere kapıyı açmıştır. Atatürk'ün din hakkındaki sözleri anımsanacak olursa, laiklik uygulamasının dine karşı olmadığı, dini kötülemediği, din düşmanlığı anlamına gelmediği ve dini asla yadsımadığı açıktır. Cumhuriyet ve demokrasi, şeriat düzeninin karşıtıdır.

Genelde bir tür düşün ve anlayış biçimi, dünya görüşü sayılan bu ilke, "ümmet"ten, "ulus"a geçmenin itici gücü olmuştur.

Bu yolla dogmatik değerlerin yerine akılcı ve insancıl değerler geçmiş, dinsel duygular sahibinin vicdanında dokunulmaz yerini almıştır. Değişik din ve mezheplere inananlar, bu ayrımlara karşın birlikte yaşama gereğini benimseyerek devletin kendilerine karşı eşit yaklaşımından güven duymuşlardır. Böylece bölünmeler durmuş, iç barış sağlanmış, yurttaşlar ulus bilinciyle, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk ulusunun bireyleri olmuşlardır. Hukuk devleti, hukukun üstünlüğü ilkesi gücünü laiklikten almış, milliyetçilik ilkesi laiklikle tamamlanmış, Türk Devrimi laiklikle anlam kazanmıştır. Bu ilkenin Anayasa'dan çıkarılması da olanaksızdır. Laiklik, dinsellikle bilimselliği birbirinden ayırmış, özellikle dinin, bilimin yerine geçmesini önleyerek uygarlık yürüyüşünü hızlandırmıştır. Gerçekte laiklik din-devlet işleri ayrılığı biçiminde daraltılamaz. Boyutları daha büyük, alanı daha geniş bir uygarlık, özgürlük ve çağdaşlık ortamıdır. Türkiye'nin modernleşme felsefesi, insanca yaşama yöntemidir. İnsanlık idealidir. Laik düzende özgün bir sosyal kurum olan din, devlet kuruluşuna ve yönetimine egemen olamaz. Devlete egemen ve etkin güç, dinsel kurallar ve gerekler değil, akıl ve bilimdir. Din, kendi alanında, vicdanlardaki yerinde, Tanrı-insan arasındaki inanış olgusudur. Kişinin iç-inanç dünyasının düzenleyicisi olan dinin, devlet işlerinde söz sahibi ve çağdaş değerlerle, hukukun yerine geçerek yasal düzenlemelerin kaynağı ve dayanağı olması düşünülemez.

Hukukun ikiliğini, ayrıcalık ve eşitsizlikleri kaldıran, dinsel sömürüyü önleyen, siyasal ve sosyal kurumları güçlendiren laiklik, öğretim ve eğitime de ışık tutmuştur. Laik öğretim ve eğitim bilimsel çalışmaların en olumlu ortamıdır. Dine karşı yansızlık nasıl dine karşıtlık olarak alınamazsa, laik öğretim-eğitim de inanç özgürlüğü engeli sayılamaz. Öğretim ve eğitimin zorunluluk koşulları, inanç özgürlüğünü ortadan kaldırmaz. Bu özgürlük de anayasal güvenceye bağlanmıştır. Ancak, din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır.

Devlete, dinsel konularda denetim ve gözetim hakkı tanınması, din ve vicdan özgürlüğünün demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı bir sınırlama sayılamaz. Devlet-din özdeşliğinin yol açtığı zararlar laiklikle önlenmiş, çağdaş uygarlık yolu laiklik ilkesiyle açılmış, bağımsız bir hukuk kurumu olarak yeni yapısına kavuşmuştur. Demokrasiye geçişin de aracı olan laiklik, Türkiye'nin yaşam felsefesidir. Laiklik devletle, kutsal din duyguları politikaya, dünya işlerine, hukuksal düzenlemelere kesinlikle karıştırılamaz. Bu tür düzenlemeler, dinsel gerekler ve düşüncelerle değil, bilimsel verilerden yararlanılarak kişi ve toplum gereksinimlerine göre yapılır. Bireyin özgür iradesine bağlı din duygularının zorlamadan korunması da bu biçimde sağlanmış olmaktadır. Eğitsel ve kültürel yaşantıyı yönlendirmek amacıyla laikliğe aykırı eğitim ve öğretim de gerçekleştirilemez.

Anayasa'nın 130. maddesinde öngörülen "çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan" düzen, laiklik ilkesinin gözardı edildiği bir ortam olamaz. Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ulusun ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhine davranılamayacağını da içeren bu maddenin, ulusallık, bağımsızlık ve ulusal birlik için katkılarının laikliği dışarda bırakması düşünülemez. Aklın ve gözlemin yönlendirdiği bilimsel çalışmaya katılacak kimselerin bilimsel gerekler dışında bir etkiyle karşılaşmaksızın yetiştirilmeleri gerekir.

Eğitim, yalnız bilimsel istemler doğrultusunda yapılması, dogmalardan ve bilime ters düşen etkilerden uzak tutulmasıyla sağlanır.

İncelenen kural, kamu kuruluşlarından sayılan yükseköğretim kurumlarındaki bayanların giyimlerini düzenlerken, dinsel gereklere uygunluğu nasıl olursa olsun, başörtüsü kullanımına dinsel inanç nedeniyle geçerlik tanımakla, kamu hukuku alanındaki bir düzenlemeyi dinsel esaslara dayandırmak suretiyle laiklik ilkesine aykırılık oluşturmuştur. Dinsel kurallardan arındırılmış, akla ve bilime dayanan, dinsel inancı kişilerin vicdanlarına bırakan laik devlette, hukuk düzeninin dinsel gereklerle sağlanıp sürdürülmesi benimsenemez. Laik devlet ancak yurttaşların din ve vicdan özgürlüğünü sağlayıcı ve koruyucu önlemleri alır, bu konulardaki hak ve özgürlükleri güvenceye bağlar. Dinsel eğitim bile laik devlet anlayışına uygun biçimde yapılır, tüm devlet kuruluşlarında ve işlemlerinde olduğu gibi öğretim ve eğitimin her düzeyinde laiklik ilkesine özenle uyulur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu bu gereğin belgesidir. Laiklik ilkesine uygun çalışmalar yapmakla yükümlü üniversitelerde bu çalışmalara katılacaklar, hangi statüde olurlarsa olsunlar, dinsel gereklere göre biçimlendirilmemelidir.

İki tümcesi birbiriyle çelişen dava konusu maddenin laik hukuk düzenine aykırılığı belirgindir. Laik hukuk düzeni, laik eğitim-öğretim ve laik yönetim birbirinden ayrı düşünülemez. Laik eğitimde dinsel inançlara göre hiçbir ayrım gözetilemez. Anayasa'nın "Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi" başlıklı 42. maddesinin üçüncü fıkrasında "Eğitim ve öğretim Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz" denildikten sonra, dördüncü fıkrasında "Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasa'ya sadakat borcunu ortadan kaldıramaz" denilerek Başlangıç'taki ilkelere bağlılık pekiştirilmiştir. Yükseköğretim kurumları, bu yükümlülükler dışında tutulmamışlardır. Dersliklerde, laboratuvarlarda, klinik, poliklinik ve koridorlarda bilimsel yöntemlerle yetiştirilerek gerçeği bulmak için birlikte çalışmalar yapanların kardeşlikleri, arkadaşlıkları, dayanışmaları, yarınları için bile gerekli iken, onları dinsel gereklerle ayırmak, kimin hangi inançtan olduğunu gösteren bir işaretle belli etmek, onların yakınlaşmalarını, birlikte çalışıp karşılıklı yardımlarını ve işbirliğini önler; ayrılıklara, dinsel inanç ve görüşler nedeniyle çatışmalara yol açar.

Türkiye için yalnız sözlük anlamıyla değil, tarihsel evrimi bakımından da değeri olan laiklik, Anayasa'nın "Diyanet İşleri Başkanlığı" başlıklı 136. maddesinde de vurgulanmıştır. Anılan başkanlığın, laiklik ilkesi doğrultusunda tüm siyasal görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak, ulusça dayanışmayı ve bütünleşmeyi amaç edinerek görevlerini yerine getireceğini öngören maddenin bu içeriği bir anlamda yükseköğretim kurumlarındaki ortamın özelliklerini de belirlemektedir. Eğitim ve öğretimde, dinsel inanca devlet gücünün özel bir katkı vermesi düşünülemez. Laiklik bir bütündür. Özellikle eğitim-öğretim alanında laikliğe bağlılık ve saygı, ulusun geleceği açısından da üzerinde önemle durulacak bir konudur. Siyasal alanda dinsel çabalar, dinsel geleneklere uygunluğu aranan düzenlemeler, eylem ve işlemler ne kadar geçersizse, öğretim ve eğitim alanında da din buyruklarıyla ilişki kurulamaz. Demokrasinin güvencesini ve Cumhuriyetin özgün niteliğini oluşturan bu ilkenin büyük bir duyarlık ve özenle korunması Anayasa gereğidir. Dersliklerde ve ilgili yerlerde dinsel inançları simgeleyen belirtiler-

den uzak kalınması zorunluluğu nedeniyle yükseköğrenim kurumlarında dinsel gereğe bağlanan başörtüleri laik bilim ortamıyla bağdaştırılamaz.

Laikliğin, Türk Devrimi'nin, Cumhuriyetin özü ve ulusal yaşamın temeli olduğu bir gerçektir. "Dinsel inanç gereği" sözcükleri kullanılmasa da Cumhuriyetin niteliklerine yönelik, bu amaç ve anlamdaki dinsel kaynaklı düzenlemelerle girişimciler Anayasa karşısında geçerli olamaz. Özgürlükler Anayasa ile sınırlıdır. Anayasa'daki laiklik ilkesine ve laik eğitim kuralına karşı eylemlerin demokratik bir hak olduğu savunulamaz. Anayasal ayrıcalığa sahip laiklik ilkesi; demokrasiye aykırı olmadığı gibi tüm hak ve özgürlüklerin de bu ilke temel alınarak değerlendirilmesi zorunludur.

Bu nedenlerle, incelenen yasa kuralı, Anayasa'nın Başlangıç bölümüne aykırıdır.

B– ANAYASA'NIN 2. MADDESİ YÖNÜNDEN İNCELEME

Cumhuriyetin niteliklerini açıklayan Anayasa'nın 2. maddesinde, Başlangıç'taki temel ilkelere yollama yapılmakla kalınmamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu da belirtilmiştir.

Bu bağlamda:

1- Atatürk milliyetçiliği, gelişme ve ilerleme yolunda, uluslararası işlem ve ilişkilerde çağdaş uluslara uygun ve onlarla uyum içinde yürümekle birlikte, Türk toplumunun özel yeteneklerini ve bağımsız kimliğini koruması olarak tanımlanan Türk milliyetçiliğinin Türk olmak mutluluğunu duyan herkesi kapsayan biçiminin adıdır. Atatürk'ün 5.11.1925 günlü söylevinde belirttiği gibi din ve mezhep bağının yerini Türk ulusçuluğu bağı almıştır. Bu tanıma göre, ulusu oluşturan öğeler arasında dil birliği, tarihsel ve ahlaksal yakınlıklar sayılır. Geçmiş ortaklığı, gelecek ve amaç birliği de öğeler arasına alınmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk ulusu diyerek başka ayrımlara yer vermeyen Atatürk milliyetçiliğinde dinsel öğe esas alınmamıştır. Laiklik, devlet ve toplumun karşılıklı laik tutumunu da içerir. Bu da birleştiricilikle sonuçlanır. Birleştiricilik dinsel bağda değil, Atatürk milliyetçiliğinde, ulus bağında, ulusal değerlerdedir. İncelenen yasa maddesi ile dinsel inanç gereğine yer vererek Atatürk milliyetçiliği ilkesiyle çelişmektedir.

2- Dava konusu madde "Dini inanç sebebiyle..." ibaresini taşıdığından demokratiklik ilkesine ters düşmektedir. Ulusal egemenlik kavramı, demokratik yapının temelidir. Demokratik düzen ise, dinsel gerekleri egemen kılmayı amaçlayan şeriat düzeninin karşıtıdır. Dinsel gereklere yönetimle ağırlık veren bir düzenleme demokratik olamaz. Demokratik devlet, ancak laik devlettir. Dinsel gerekli düzenlemeler dinsel çabaları, zorlamaları, bunlar da dinsel ayrılıkları getirir. Sonuçta demokrasinin özgürlükçü, çoğulcu, hoşgörücü niteliği kalmaz.

3- Laiklik ilkesi yönünden Başlangıç bölümünde yapılan inceleme, Anayasa'nın 2. maddesi için de geçerlidir. Gerçekten laiklik, kurtuluş, kuruluş ve yeniden doğuş evrelerini kapsayan, insan haklarına dayalı olarak geleceğe uzanan bağımsızlık, özgürlük, uygarlık ve barış yürüyüşünü, ulusal gücü özetleyen Türk Devrimi'nin kaynağı ve temelidir. Laiklik, bireysel, toplumsal düzeyde ve devlet işlerinde metafizik dışında özgür dü-

şünce gereklerine bağlanır. Kişisel ve toplumsal yaşamın siyasal yönden düzenlenmesinde aklın ve bilimin gereklerini zorunlu kılar. Herhangi bir dinin teolojik baskısına uyulmasını önler. Bu nedenlerle, incelenen kural, laiklik ilkesiyle uyuşmamaktadır.

4- Sosyal hukuk devletinin Anayasa Mahkemesi'nin önceki kararlarında da belirtilen özellikleri, toplum yararının gözetilmesi, güçsüzlerin korunması ve hukuka uygun yasalarla yargı denetimine açık işlem ve eylemler olarak özetlenebilir.

Devletin temsil ettiği ve egemenlik gereği olarak kullandığı siyasal gücün düzenleyicisi hukuktur. Gerçekte hukuksal bir kurum olan devletin tüm işlem ve eylemlerinin hukuka uygunluğu başlıca geçerlik koşuludur. Devlet yönetiminde tüm düzenlemeler ancak hukuk kurallarına göre yapılır. Din kurallarına göre yapılan düzenlemeler hukuksal nitelik taşımaz. Din kurallarının kaynağı Tanrı'dır. "İlahi istenç, (irade)" Tanrı buyrukları, din kurallarının başlıca dayanağıdır. Hukukun kaynağı ise, hukuku yaratan istenç olarak kendi ulusunun istencidir. Din, ulustan kaynaklanan bir değer olmadığından temelini ulusal istencin oluşturduğu bir düzende hukuk kaynağı sayılması olanaksızdır. Egemenliğin ulusta oluşuna dayanan hukuk düzeniyle Tanrısal buyruklara dayalı ilahi istenç arasında ilişki kurulamaz. Hukuk düzeni, dinsel düzeni dışarda bırakan, varlığını hukuktan alıp hukukla sürdüren devlettir. Egemenlik insana dayalıdır. Özünde insan değeri bulunan egemenliğin hukuksal biçimlenmeyle devlet gücüne dönüşmesi, hukuk devletinin uygar yapısını açıklamaktadır. Bu yapıyı etkileyecek olumsuzluklar, hukuk devleti ilkesini tartışma konusu yapar. Yasalar dine dayanamaz ve bağlanamaz. Yasalar ilkelerini dinden değil, yaşamdan ve hukuktan almazlarsa hukuk devleti niteliği zedelenir. Dine dayanan yasalar, vicdan özgürlüğünü benimsemediğinden, her din için ayrı yasa gereğini ortaya çıkarır, ulusal bir devlette bu tür bir düzenleme olamaz. Böyle düzenlemeler din kurallarını benimsemeyenler için baskı aracı sayılabileceği gibi ayrı dinler için de ayrılık aracı olur. Gelişmek ve ilerlemek için durağan din kurallarına değil insanlığa ayak uydurmak, akla ve bilime öncülük tanımak gerekir. Siyasal düzenlemelerin kaynağı hukuk, dayanağı Anayasa'dır. Başka kaynak ve dayanak aranamaz. Hukuksal düzenlemeler dünya işidir, din işi değildir. Bu nedenle incelenen madde, içeriği bakımından hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Yasalar dinsel temele oturtulamaz.

Egemenliğin bağsız koşulsuz ulusta olması ilkesi, dinde olmadığının kanıtıdır. Cumhuriyet, ulusal egemenliğin hukuksal biçimi olduğundan dinsel olguların etkisi dışındadır. Teokratik devlet düzeni laik olamaz ama dinlere hoşgörülü bakabilir.

Demokrasi, insan hakları, hukuk konularında da Anayasa düzeyi ve sınırları geçerlidir. Dilek ve öneri türünde ya da özlem niteliğinde görüşlerle, Anayasa'nın öngördüğü sınırlamaları, laikliğin korunması için getirilen kuralları hiçe saymak olanaksızdır. Dava konusu somut olayı soyutlaştırarak sınırsız bir demokrasi anlayışıyla açıklanan görüşler Anayasa ile çatışır. Herkesin her istediğini yapması en eski ve en yeni demokrasilerde bile söz konusu değildir. Özgürlükleri yıkmak için özgürlüklerden yararlanılması da düşünülemez. Özelde korunması gerekli görülen laiklikle bağdaşmayan özgürlük savunulamaz ve korunulamaz.

Bu nedenlerle, dava konusu madde, Anayasa'nın 2. maddesine aykırı bulunmuştur.

C– ANAYASA'NIN 10. MADDESİ YÖNÜNDEN İNCELEME

Anayasa'nın 10. maddesindeki eşitlik kavramıyla yasalar önünde eşitlik, yani hukuksal eşitlik öngörülmüştür. Bu kuralla kimi kişilere ya da topluluklara aynı durumda bulunan yurttaşlardan daha çok geniş hak ve yetkiler tanıyarak yasa karşısında eşitlik ilkesinin çiğnenmesi yasaklanmıştır. Güdülen amaç, aynı durumdaki kimselerin yasalarla aynı işleme bağlı tutulmasını sağlamak ve yasalar karşısında dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle yurttaşlar arasında ayrım gözetilmesini önlemektir. Ayrı durumda olanlar için ayrı uygulama ise eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmaz.

Anayasa'nın Başlangıç bölümüyle ilgili incelemede değinildiği gibi Anayasa yönünden din, kimi haklara sahip olmanın koşulu değildir. Değişik dinlere inananlarla hiçbir dine inanmayanlar için, din ve vicdan özgürlüğü sınırları içinde inancını açıklamak serbesttir. Din konusunda inançlarına bakmaksızın tüm yurttaşlara eşit davranan laik devlette, din ve mezhep farklılığı kişiler arasında hiçbir ayrıma neden olamaz. Dava konusu kural ise, giyim konusunda İslami olduğu ileri sürülen başörtüsüne ayrıcalık tanımakla eşitlik ilkesine biçimsel yönden ters düşmektedir. Özde başka dinlerin gerektirdiği örtülere olanak tanımak da laikliğe aykırılığı ortadan kaldıramaz.

Dinsel nedenle başörtüsü ve türbanla boyun ve saçların örtülmesine serbestlik tanınması, bir tür yönlendirme, bir anlamda zorlamadır. Kişileri şu ya da bu yönde giyinip başını örtmeye zorlamak, ayrı ve hatta aynı dinlerden olanlar bakımından ayrılık yaratacaktır.

Bu nedenle, dava konusu madde Anayasa'nın 10. maddesine de aykırıdır.

D– ANAYASA'NIN 24. MADDESİ YÖNÜNDEN İNCELEME

Denetlenen yasa maddesi, dinsel inançları simgeleyen başörtüsü ya da türbanla yükseköğrenim kurumlarına gelip öğrenimlerini ve bilimsel çalışmalarını bu durumda sürdürmelerine olur vermekle yükseköğrenim ilgilileri, özellikle gençler arasında sosyal görüş, inanç, din ve mezhep ayrılığını kışkırtarak bölünmelerine yol açabilecek, sonuçta devlet ve ulus bütünlüğünü, kamu düzenini ve güvenini bozabilecek niteliktedir. Böylece, dinin, bireyin manevi yaşamını aşarak toplumsal yaşamı etkileyen eylem ve davranışlara neden olmasına izin verilmiş, din özgürlüğünün anayasal sınırları kaldırılmış olmaktadır.

Vicdan özgürlüğü, dinsel yaşamın gereklerini de kapsayan manevi değerlerle çevrilidir. Laiklik, herkesin vicdan, dini inanç ve kanaat özgürlüğüne saygılı olmasını da gerektirir. İnançların ayrı olmasının doğallığı, demokrasilerde düşünce ve inanç özgürlüğüyle doğrulanır; bu iki tür özgürlük birbirini tamamlar, güçlendirir ve birbirinin güvencesidir. Dinsel inancı ne olursa olsun insanların birlikteliklerini sürdürmeleri uygarlık gereğidir. Vicdan özgürlüğünü kimi simgelerle kullanılamaz, yararlanılamaz duruma düşürmek anayasal ilkelere aykırılık oluşturur. Din seçimine, ibadete kimse karışmazken, dinsel simgelerle yaratılacak ayrılıklarla toplumun bu haklardan yoksun kalması tehlikesi

doğabilir. Her hakkın kaynağı insan olduğuna göre, eski çağlarda doğaya, yönetenlere kendi yaptıklarına tapan, bunlardan korkan insanlar, düşünerek kabul ettiği, özgürce seçtiği dinlere inanarak belli bir aşamaya gelmişken bu düzeyi yıkacak eylemleri vicdan ve dinsel inanç özgürlüğüyle bağdaştırmak olanaksızdır. Yükseköğretim kurumlarında giysilerin, başörtü ve türbanın dinsel inanca dayandırılması çağın gereklerine aykırıdır. Çağa, güne, ortama, koşula, duruma uygun olarak herkes istediği biçimde giyinir. Dini, çağdışı, güne ters düşen bir kurum olarak tanıtan, başörtüsü kullanımında belli biçim ve zorunluluk, vicdan ve dinsel inanç özgürlükleriyle uyuşmamaktadır. Sosyal ve dinsel değerlere, geleneklere saygı ayrı, başörtüsü için çıkan yasayı dinsel inançlara dayandırmak ayrıdır. Toplumun ahlak kuralları ve gelenekleriyle yön verdiği içtenlikli uygulamaları, yükseköğretim kurumlarında dinsel gereklere bağlamak dinsel özgürlüğü saptırmaktır. Belli biçimde giyinmek özgürlüğü, dinsel inancı aynı, ayrı olanlar ve olmayanlar arasında farklılık yaratmaktadır. Vicdan özgürlüğü, istediğine inanma hakkıdır. Laiklikte vicdan özgürlüğü karıştırılarak dinsel giyinme özgürlüğü savunulamaz. Giyim konusu Türk Devrimi ve Atatürk İlkeleriyle sınırlı olduğu gibi vicdan özgürlüğü konusu da değildir. Zorlamayı uygun bulmayan din alanında, hukuk kuralları gibi nesnel yaptırımlar niteliğinde kural getirilmesi dinsel inanç özgürlüğüne ters düşmektedir.

İncelenen yasa kuralı ise, yükseköğrenim kurumlarında bayanların giyimlerine ilişkin getirdiği yeni düzenlemeyle dinsel inanca dayalı başörtüsüne olanak tanımıştır. Böylece, İslami esaslara uygun olup olmadığı bir yana, dinsel inanç gereği boyun ve saçların örtülmesine olanak vermekle, devlet kamu hukuku alanında bu hukukun gereklerine göre yapılabilecek giyimi düzenleme yetkisini, dinsel olura bağlamış olmaktadır. Yükseköğrenim kurumlarında dinsel giyim esaslarını içeren düzenleme, dinsel kurallardan arındırılmış devlet düzenine, giyim nedeniyle dinsel bir el atmada bulunmadır. Bu biçimde de olsa dinin siyasal alana çekilmesi ve siyasal araç durumuna getirilmesi sakıncası yaratılmıştır. Dine dayalı kurallar hukuk kuralı yerine geçirilmekle temelde siyasal ve hukuksal bir kurum olan devletin din özgürlüğü yönünden yansızlığı bozulmaktadır.

İncelenen yasa maddesi, Anayasa'nın 24. maddesine bu nedenlerle aykırıdır.

E– ANAYASA'NIN 174. MADDESİ YÖNÜNDEN İNCELEME

"İnkılap kanunlarının korunması" başlığını taşıyan Anayasa'nın 174. maddesi, kimi sözcük değişiklikleriyle 1961 Anayasası'nın 153. maddesinin yinelenmesi biçimindedir. Maddede, sıralanan sekiz yasanın Anayasa'ya aykırı olduğu biçimde anlaşılamayacağı ve yorumlanamayacağı öngörülürken bu yasaların Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden devrim yasaları olduğu belirtilmiştir.

Kararın, yasa metinleri bölümünde dayanılan Anayasa kuralları arasına olduğu gibi alınan 174. maddenin içeriğinde sıralanan yasaların adları, Türkiye Cumhuriyeti için önemlerini açıklamaktadır. Çağdaş uygarlık düzeyini aşmak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laik niteliğini korumak amacını taşıdıkları Anayasa'da kabul edilip "İnkılap kanunları" olarak anılmaları Türk Devrimi ve Atatürk İlkelerinin gerçekleşme aracı olduklarını gös-

termektedir. Anlaşılmaktadır ki laik düşünce, tüm anayasal ilkelere egemendir. Laikliğe aykırı biçimde yorumlanıp değerlendirilmeleri söz konusu olamaz. Anayasa'da öngörülen, düzenlenen ve güvenceye bağlanan hak ve özgürlüklerin laik niteliğini güçlendiren devrim yasalarının aykırılığı savında bulunulamaz. 174. maddenin bağımsız olarak, ayrıca Başlangıç bölümü, 2. ve 24. maddelerle birlikte değerlendirilmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik anlayışını açık biçimde ortaya koyar. Ülkemize özgü ve tarihsel nedenleri bulunan, klasik ve bilimsel tanımlarından ayrılıkları bulunan anlayış ve uygulama modeli, kararın Başlangıç kesiminde açıklanmıştır. Bu açıklamalar ve aykırılık gerekçeleri, genelde, 174. madde yönünden yapılan inceleme için de geçerlidir.

Giysi durumu, salt bir biçimsel görünüm konusu değildir. Laiklik, düşünsel yapının değiştirilmesidir. Çağdaş, sağlıklı toplum oluşturmanın koşuludur. Kişi, iç ve dış dünyasıyla, duygu ve düşünceleriyle, beden ve ruh yapısıyla bir bütündür. Giysi, kişiliği yansıtan bir araçtır. Dinsel olsun olmasın, çağdaşlığa aykırı, devrim yasalarının öngördüğü düzenlemeyle çelişen giysiler uygun karşılanamaz. Dinsel nitelikteki giysiler ayrıca laiklik ilkesine ters düştüğünden daha yoğun bir aykırılık oluşturur.

174. maddede belirtilen Devrim Yasaları birbiriyle sıkı ilişki içindedir. Hepsi laiklik konusunda ayrı bir alanı düzenleyerek ülkenin çağdaş yapısını kurmuşlardır. Her biri başlıbaşına büyük önem taşıyan ve birer devrim anıtı olan bu yasalar, Türkiye Cumhuriyeti'ni sonsuza dek yaşatacak değerdedir. 25.11.1925 günlü, 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun'un 1. maddesindeki "memurin ve müstahdemin" sözcükleriyle "Türk milleti..." ve "Türkiye halkı" tamlamaları kadın-erkek ayrımı gözetilmediğini, uygar düzenin herkesi kapsadığını anlatmaktadır. Şapka, bir giyim öğesi olmakla birlikte genelde tüm giyimin simgesidir. Nitekim, 25.11.1925 günlü Adalet Komisyonu raporunda, Türk ulusunun, uygar ulusların ortak giysilerinin belirgin niteliği olan şapkayı taşımaya nasıl can attığının belirtilerini saptamaktan söz edilmiştir. Bu yasa, giyimle din arasında kurulmak istenen bağı koparark günlük yaşamla uyum içinde kullanılacak, çağdaş giysi düzenine geçilmesini sağlamış, bu alanda devrim yapmıştır. Dinsel gerekler yerine toplumsal gerekler alınarak, konu doğal konumuna sokulmuştur. Daha sonra çıkanlar, bu kararın ilk bölümünde açıklanan Bakanlar Kurulu kararlarıyla kamu kesimindeki giyinme durumu düzenlenmiştir. Kadın-erkek eşitliğini benimseyen Türk Devrimi'nin, kadın giysilerinin çağdaşlığını savsakladığı kabul edilemez. Kamu yaşamında ve özel yaşamda kadın-erkek giyimleri, dinsel gerekler gözetilerek yasayla düzenlenemeyeceği gibi özellikle kamu kesiminde giyinmeyi düzenleyen kurallar ancak hukuksal gereklere göre düzenlenir. Devletin kendi kurumlarında düzenleme yapması en doğal hakkıdır. Laiklik ilkesine aykırı durumların önlenmesi, uygun durumların sağlanması devletin yükümlülüğüdür. Derslere çağdaş görünüme aykırı giysi ve örtülerle girmenin özgürlük ve özerklikle ilgisi olmadığı gibi devletin düzen sağlayacak kurallar getirmesi de özgürlük ve özerkliğe aykırı değildir. Kaldı ki giyim özgürlüğü ve özerklik, laiklik üstün tutularak, laiklikle birlikte gözetilir. Laikliği ortadan kaldıran ya da zedeleyen bir özgürlük ya da özerklik geçerlik kazanamaz. Bu bağlamda, devlet dinine ilişkin kuralı Anayasa'dan çıkaran 10.4.1928 günlü, 1222 sayılı yasanın gerekçesindeki "...Din ile devletin işlerinin birbirinden ayrılması dinlerin devleti idare edenlerle edecekler elinde bir âlet olmaktan kurtuluş teminatıdır" sözlerinin tarihsel gerçekleri dile getirdiği kuşkusuzdur.

3.12.1934 günlü, 2596 sayılı "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun"un gerekçesinde "Din ile devletin ayrılığını ve dini akidelerin Devlet hayatı haricinde sırf vicdani bir mahiyette kalıp memleketin Devlet hayatında dinin hiçbir tesiri olmamasını yani laiklik esasını inkılabın ve rejimin ana umdesi tanımış olan Cumhuriyet Hükümeti..." denildikten sonra yasanın amacı belirtilirken "Teşkilatı Esasiye Kanunumuzla müeyyet ve ekalliyetler için de ayrıca hususi hükümleriyle tanınmış olan ve esasen Türk inkılabının ana umdelerinden bulunan vicdan serbestisi hakkını tahdit yollu bir müdahale mevzubahis olmayıp bu hüküm ile takip edilen gaye bilakis vicdan hürriyetini takviyeye matuftur, çünkü ehemmiyetsiz kıyafet müsavatsızlıkları dolayısıyla memleket âmme nizamını muhil olabilecek ihtimallerde halkın huzur ve sükûnunu korumaktan ve Türkiye'de yan yana yaşayan insanların birbirlerine karşı medeni ve insani saygılarla yaşayabilmelerini ve her türlü soğukluk ve geçimsizlik bahanelerinin bertaraf edilmesini teminden ibarettir. Binaenaleyh bu kanunun hedefi, Cumhuriyetin sınırları içinde yaşayan insanların hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar serbesti vicdan hususunda tam bir müsavata mazhariyetlerini ekseriyetten olsun, ekalliyetten olsun, yabancı bulunsun, yerli olsun Türkiye'de vicdani hürriyetin lüzumsuz bir kasru tahdidi asla düşünülmeksizin Türkiye'de herkesin dini hürriyetin tazimi hususunda müsavat üzerine nizamı âmmenin icaplarına tâbi tutulmasını temin etmektedir" görüşlerine yer verilmiş, daha sonra sözü edilen eşitliği ve laiklik ilkesini zedelemeden düzenleme yapıldığı belirtilerek amacın, ulusal birliği incitici, ulusal duyguyu kışkırtıp kızdıracak durumlara engel olmak olduğu açıklanmıştır. Bu yasa yürürlükteyken, dinsel inanç gereği örtüyü getiren dava konusu madde, açık biçimde, laiklik ilkesini güçlendirip koruyan kurallarla çatışmaktadır. Her tür baskıyı reddeden demokrasiyle, yükseköğrenim kurumlarında ayrılıklar yaratarak zamanla toplumun öbür kesimlerine sıçrayıp kutuplaşmalara neden olacak, başka eğitim-öğretim yerleri ve kamu kurumlan için kötü örnek sayılacak dinsel baskılı uygulamaları bağdaştırmak olanaksızdır. Devlet laik olunca, ulus çoğunluğunun belli bir dine bağlı olması da düzenlemelerin dinsel gereğe dayanmasını haklı kılamaz. İçtenlik, sadelik isteyen, temizlik, sevgi ve saygı kaynağı olması gereken dinin gösteri niteliğinde bir belirtiye gereksinimi olduğu da düşünülemez. Dinler, doğaları gereği laik değillerdir. Ancak laikliğe karşı olmaları da zorunlu değildir. Başka dinlere, dinsel inancı olmayanlara hoşgörüsü olanaklıdır ve İslam dininde, özellikle Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra, bu soylu yaklaşımın tarihsel örnekleri çoktur. Her tür aşırılık, bağnazlık ve zorlamaya uzak kalmayı, kolaylık ve ölçülülüğü öngören İslam dini, zamanı, gelişmeleri, koşulları gözetmeyen, akla dayanmayan yorum ve değerlendirmelerden kaçınmayı gerektirir.

Çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkma, Türk Devrimi'nin amaçladığı ulusal aşamadır. Anayasa'nın 174. maddesi kapsamındaki 29.11.1934 günlü, 2590 sayılı yasanın gerekçesinde, Türk Devrimi'nin en belirgin niteliğinin demokratlık olduğu, Türk Devrimi ve Cumhuriyeti'nin yasalar önünde herkesi eşit kıldığı anlatılmaktadır. Özellikle Tevhid-i Tedrisat Kanunu, aklın ve bilimin öncülük ettiği tek tür eğitim düzeni içinde duygu ve görüş birliğini, dayanışmayı amaçlayarak, laik eğitim ve öğretime dayanak olmuştur. Önyargılardan arınmış, araştırıcı, akla ve bilime bağlı, bağnazlığa karşı, ulusal değerlere saygılı, özgür düşünceli, özgür vicdanlı, çağdaş görüşlü insan yetiştirme ereği Anayasa'nın 42. ve 130. maddeleriyle de doğrulanmaktadır.

Çağdaş bir görünüm taşımayan başörtüsü ve onunla birlikte kullanılan belli biçimdeki giysi, bir ayrıcalıktan ötede bir ayrım aracı niteliğindedir. Şimdiye kadar başörtüsü kullanmadan yükseköğretim kurumlarını bitirmiş bayanlarla şimdi yükseköğretim kurumlarında bulunan bayanları dine karşı ya da dinsiz göstermek için kullanılma olasılığı da kaçınılmazdır. Çağdışı bir görünüm veren bu durumun giderek yaygınlaşması Cumhuriyet, devrim ve laiklik ilkesi yönünden sakıncalara da açıktır. Demokrasiden yararlanarak laikliğe karşı çıkışlar din özgürlüğünün kötüye kullanılmasıdır. Dinin birleştiriciliğine, hoşgörüsüne inandırarak benimsetme özenine aykırı yanlış yorum ve değerlendirmelere dayalı bölücülükler, dinden soğutmaya neden olacak tutumlar din saygısıyla da bağdaşmaz. Türk Devrimi temeline oturan ve bu yapıda laiklik ilkesine özel bir önem ve üstünlük tanıyan Anayasa, özgürlüklere karşın laiklik ilkesini özenle korumayı amaçlamış ve bu ilkenin özgürlüklere kıydırılmasına olanak tanımamıştır. 174. maddede korunan laiklik ilkesiyle bu madde kapsamındaki devrim yasalarının amaç, erek ve içeriklerinin öngördüğü nitelikleri gözardı ederek dinsel inanç gereğine dayalı bir düzenleme getiren dava konusu kural, Anayasa'nın 174. maddesine de aykırıdır.

Açıklanan nedenlerle incelenen madde İPTAL edilmelidir.

Mehmet ÇINARLI bu görüşe katılmamıştır.

V- SONUÇ

10.12.1988 günlü, 3511 sayılı "2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun"un 2. maddesiyle 4.11.1981 günlü, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na eklenen "Ek Madde 16"nın Anayasa'ya aykırı olduğuna ve İPTALİNE, Mehmet ÇINARLI'nın karşıoyu ve oyçokluğuyla,

7.3.1989 gününde karar verildi.

Başkan Mahmut C.CUHRUK	Başkanvekili Yekta Göngör ÖZDEN	Üye Necdet DARICIOĞLU
Üye Muammer TURAN	Üye Mehmet ÇINARLI	Üye Servet TÜZÜN
Üye Mustafa ŞAHİN	Üye İhsan PEKEL	Üye Selçuk TÜZÜN
Üye Ahmet N.SEZER	Üye Erol CANSEL	

EK: VI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVRİM ANAYASASI TASLAĞI

BİRİNCİ KISIM
GENEL İLKELER

DEVLETİN ŞEKLİ:
Madde 1 – Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.

CUMHURİYETİN NİTELİKLERİ:
Madde 2 – Türkiye Cumhuriyeti, devrim ilkelerine dayanan halkçı, devletçi, laik, milli ve sosyal devrimci bir devlettir.

DEVLETİN BÜTÜNLÜĞÜ, RESMİ DİL, BAŞKENT:
Madde 3 – Türkiye Devleti, ülkesi ve ulusu ile bölünmez bir bütündür.
Resmi dil Türkçedir.
Başkent Ankara'dır.

EGEMENLİK:
Madde 4 – Egemenlik kayıtsız şartsız Türk ulusunundur.
Ulus, egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır.
Egemenliğin kullanılması hiçbir kişiye, zümreye ya da sınıfa bırakılamayacağı gibi, devrim ilkelerine de aykırı olamaz.

YASAMA YETKİSİ:
Madde 5 – Yasama yetkisi, Devrim Konseyi ve Devrim Meclisi tarafından kullanılır.

YÜRÜTMENİN GÖREVİ:
Madde 6 – Yürütme görevi, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir.

YARGI YETKİSİ:
Madde 7 – Yargı yetkisi, ulus adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.

DEVLET ŞEKLİNİN DEĞİŞMEZLİĞİ:

Madde 8 – Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez.

İKİNCİ KISIM
CUMHURİYETİN TEMEL KURULUŞLARI

Birinci Bölüm
YASAMA ORGANI, KURULUŞ VE GÖREVLERİ

YASAMA ORGANI:

Madde 9 – Yasama Organı, Devrim Konseyi ve Devrim Meclisidir.

Devrim Konseyi, Devletin en yüksek karar organıdır.

DEVRİM KONSEYİNİN GÖREV VE SORUMLULUĞU:

Madde 10 – Devrim Konseyi, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmış bir Türkiye yaratılması ile görevli ve sorumludur. Konsey bu sorumluluğu, Türk halkı ve devrim kuruluşları ile paylaşır.

DEVRİM KONSEYİNİN YETKİLERİ:

Madde 11 – Devrim Meclisince kabul edilen kanun, tasarı ve tekliflerinin müzakeresi, kabulü, reddi ya da değiştirilerek kabulü;

Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve uluslararası kurullarla yapılacak antlaşma ve anlaşmaların bir kanunla onaylanması; genel seferberlik ve savaş ilanı, yurt dışına birlik gönderilmesi;

Para basılması, Devrim Konseyinin yetkileri arasındadır.

Başkomutanlık Devrim Konseyinin manevi kişiliğinden ayrılmaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur.

Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetlerin Komutanıdır ve Devrim Konseyine bağlıdır.

Devrim Konseyi, Devletin bütün kuruluşlarını gözetimi ve denetimi altında bulundurur.

DİĞER YETKİLER:

Madde 12 – Bütçe ve kesin hesap kanunları ile, kanunların yorumlanması teklifleri, genel ve özel af ilanı, mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar verilmesi de; diğer kanun tasarı ve tekliflerinin incelenmesi usullerine tâbidir.

DEVRİM KONSEYİNİN KURULUŞU:

Madde 13 – Devrim Konseyi, 1971 devrimiyle Türk halkı, Türk gençliği ve Türk

Silahlı Kuvvetleri adına yönetimi devralmış bulunanlar arasından gelen üyeden kurulmuştur.

Devrim kurulunun doğal üyesi bulunmayan Genelkurmay Başkanı, Kara-Deniz-Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı bu görevleri süresince Devrim Konseyine geçici üye olarak katılırlar.

DEVRİM KONSEYİ BAŞKANLIĞI; BAŞKANLIK DİVANI:

Madde 14 – Devrim eylemini yürüten en kıdemli komutan, Devrim Konseyinin Başkanıdır.

Devrim Konseyi ikinci başkanı, Konsey üyelerinin üçte iki çoğunluğunun oyları ile Konsey üyeleri arasından seçilir.

Başkanlık divanı, Devrim Konseyi içtüzüğü hükümlerine göre kurulur.

DEVRİM KONSEYİ GENEL SEKRETERLİĞİ:

Madde 15 – Devrim Konseyi, devrim ilkelerinin gözetim ve denetiminde ve yasama görevlerinin yürütülmesinde kolaylık sağlamak amacı ile, Devrim Konseyi Genel Sekreterliğini kurar.

Genel Sekreter ve Yardımcıları, Devrim Konseyi üyeleri arasından, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile seçilir ve gerektiğinde değiştirilir.

Devrim Partisi Genel Sekreterliği ile Sayıştay, Devrim Konseyi Genel Sekreterliği vasıtasıyla; Devrim Konseyine bağlıdırlar.

ÜYELİK HUKUK VE SORUMLULUĞU:

Madde 16 – Anayasa'daki belirli haller dışında, Devrim Konseyi üyelik sıfatı ve dokunulmazlığı kaldırılamaz. Üyeler, Konsey çalışmalarındaki oy ve sözlerinden ve ileri sürdükleri düşüncelerinden dolayı sorumlu tutulamazlar. Üyelik statüleri eşitlik esasına dayanır.

Devrim Konseyi üyelerinin yasama dokunulmazlıkları, Devrim Konseyi üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ile şu hallerde kaldırılır: Vatana ihanetle suçlanmak, devrim ilkelerine karşı çıkmak, yüz kızartıcı suçlardan biri ile sanık bulunduğu Devrim Konseyince saptanmış olmak ve üyelikle bağdaşmayan bir hizmeti kabul etmek.

Devrim Konseyi üyelik sıfatının sona ereceği durumlar: Ölüm, çekilme, yargılanmasına karar verilip; yapılan yargılama sonunda mahkûm edilmiş olma, kocamışlık ve görev yapamayacak derecede sürekli hastalık.

İÇTÜZÜK:

Madde 17 – Devrim Konseyi, çalışmalarını kendi yapacağı içtüzük hükümlerine göre düzenler.

DEVRİM MECLİSİNİN KURULUŞU:

Madde 18 – Devrim Meclisi, devrimin oluşumuna fikir ve eylemleri ile katkıda bulunmuş, devrim bilincine sahip olduğu Devrim Konseyince saptanan, yetenekleri ile dev-

rime ve ülkenin kalkınmasına yararlı oldukları anlaşılan sivil ve asker, en çok yüz elli kişiden kurulur.

DEVRİM MECLİSİ GENEL SEKRETERLİĞİ:

Madde 19 – Yasama görevlerinin yürütülmesinde çabukluk sağlamak, Devrim Konseyi ve Bakanlar Kurulu ile ilişkileri düzenlemek amacıyla Devrim Meclisi Genel Sekreterliği kurulur.

Genel Sekreter ve yardımcıları, Devrim Meclisi üyeleri arasından ve üyelerin salt çoğunluğunun oyları ile seçilirler.

ÜYELİK HUKUK VE SORUMLULUĞU:

Madde 20 – Devrim Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden ve ileri sürdükleri düşüncelerden dolayı, sorumlu tutulamazlar.

Devrime aykırı tutumları ya da suçlu görülme halleri dışında herhangi bir nedenle görevleri sona eren Bakanlar Kurulu üyeleri de; istemeleri halinde Devrim Meclisi üyesi olarak görevlendirilebilirler.

Devrim Meclisi Üyeliği sıfatı; Devrim Konseyi üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ile şu hallerde kaldırılır: Vatana ihanetle suçlanmak, Devrim ilkelerine aykırı tutum ve davranışları olduğu saptanmak, yüz kızartıcı suçlardan biri ile koğuşturulmasına karar verilmek, sürekli hastalık ve kocamışlık ve üyelikle bağdaşmayacak bir hizmet kabul etmiş olmak.

Devrim Meclisi üyeleri istedikleri zaman çekilebilirler. Çekilenlerin yerine yeni üye seçilir.

GÖREV SÜRESİ :

Madde 21 – Devrim Meclisinin görev süresi, Devrim Partisi genel kongresini izleyen altıncı aydan sonra, Devrim Konseyince saptanacak tarihte yapılacak genel seçimlere kadar devam eder.

İÇTÜZÜK:

Madde 22 – Devrim Meclisi, çalışmalarını kendi çıkaracağı içtüzük hükümlerine göre düzenler.

BAŞKANLIK DİVANI:

Madde 23 – Devrim Meclisinin Başkanlık Divanı, kendi içtüzük hükümlerine göre kurulur.

TOPLANTI VE KARAR YETER SAYISI:

Madde 24 – Devrim Konseyi ve Devrim Meclisi, seçilmiş üye tam sayısının salt çoğunluğuyla toplanır ve karar verirler.

KANUN TEKLİF YETKİSİ:

Madde 25 – Kanun teklif etmeye; Bakanlar Kurulu ve Devrim Konseyi üyeleri ile,

Devrim Meclisi üyelerinin teklifine Devrim Konseyi üyelerinden en az birinin katılması halinde, Devrim Meclisi üyeleri yetkilidirler.

Üyeler, kendi tekliflerini komisyonlarda savunabilirler.

KANUNLARIN CUMHURBAŞKANINCA YAYINLANMASI:

Madde 26 – Cumhurbaşkanı, Devrim Konseyince kabul edilen kanunları, en geç on gün içinde yayınlar.

İkinci Bölüm
YÜRÜTME

A) CUMHURBAŞKANI

SEÇİMİ VE GÖREVLERİ:

Madde 27 – .... 1971 Devrim eylemini yürüten en kıdemli Komutan Türk Devletinin Başkanıdır.

Cumhurbaşkanı Türk Devletinin başıdır. Yabancı Devletlere Türk Devletinin temsilcilerini gönderir ve Türk Devletine gönderilen yabancı devlet temsilcilerini kabul eder.

Gerekli gördüğü zaman Devrim Konseyine ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder.

Tüzük, kararname ve diğer hükümet tasarruflarını onaylar.

16. maddenin ikinci ve üçüncü bendlerinde sayılan durumlarda Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde; Devrim Konseyi, asli üyeleri içinden üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile Devlet Başkanını yeniden seçer.

HUKUK VE SORUMLULUĞU:

Madde 28 – Cumhurbaşkanı, görevleri ile ilgili işlemlerden, Devrim Konseyine karşı sorumludur. 16. maddenin ikinci ve üçüncü bendlerinde sayılan hallerde, Devrim Konseyi üyeleri gibi işlem görür.

CUMHURBAŞKANINA VEKÂLET:

Madde 29 – Cumhurbaşkanı, herhangi bir sebeple görevinden uzak kaldığı veya Cumhurbaşkanlığı boşaldığı zaman; Cumhurbaşkanı görevine dönünceye veya yenisi seçilinceye kadar, Konsey İkinci Başkanı Cumhurbaşkanına vekâlet eder.

B) BAKANLAR KURULU

KURULUŞ:

Madde 30 – Bakanlar Kurulu, Başbakan, Başbakan Yardımcısı ve Bakanlardan kuruludur.

Başbakan, Devrim Konseyi üyeleri arasından, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile seçilir ve Cumhurbaşkanınca atanır.

Başbakan Yardımcısı ve Bakanlar, Devrim Kurulunun tespit edeceği adaylar arasından, Başbakan tarafından seçilir ve Cumhurbaşkanınca atanırlar.

İŞE BAŞLAMA, PROGRAM VE GÜVENOYU:

Madde 31 – Bakanlar Kurulu atanmayı izleyen bir hafta içinde Hükümet programını hazırlar.

Program, her Bakanlığın hizmetlerinin yürütülmesinde; genel kalkınma planı çerçevesi içinde, Türk ulusunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma ülküsünü gerçekleştirecek; Devrimi ve kamu hizmetlerini halka götürecek, halkın insanca yaşama olanağına kavuşturulmasını sağlayacak bir kalkınmayı hedef alacak nitelikte olacaktır.

Program Devrim Meclisinde okunur. Program üzerindeki müzakere ve güvenoylaması Devrim Konseyinde yapılır.

Devrim Konseyi, devrim ilkelerine uygun olarak; Hükümete her zaman yol gösterebilir.

GÖREV VE SİYASİ SORUMLULUK:

Madde 32 – Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlar ve Devrim Konseyi adına genel siyasetin yürütülmesini düzenler.

Bakanlar Kurulu, genel siyasetin yürütülmesinden Devrim Konseyine karşı, birlikte sorumludurlar. Her Bakan, kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden dolayı ayrıca sorumludur.

GÖREV SIRASINDA GÜVENOYLAMASI:

Madde 33 – Başbakan ve Devrim Konseyi üyeleri, Bakanlar Kurulu için her zaman güvenoylaması isteminde bulunabilirler.

TÜZÜKLER VE HÜKÜMET TASARRUFLARI:

Madde 34 – Bakanlar Kurulu, kanunların uygulanmasını göstermek ya da kanunların emrettiği işleri belirtmek üzere, tüzükler çıkarır. Tüzükler, Danıştay'ın incelemesinden sonra, Cumhurbaşkanınca onaylanır ve Resmi Gazete ile yayımlanarak yürürlüğe girer.

Devrimi amacına ulaştırmak ve güvenliği sağlamak, yürütme görevini çabuklaştırmak amacıyla hazırlanan Hükümet tasarrufları, idari yargının denetimi dışındadır.

KARARNAMELER:

Madde 35 – Her türlü Hükümet tasarrufları ve kararnameler, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve ilgili Bakan ya da Bakanlarca imzalanır.

C) İDARE

İDARENİN ESASLARI:

Madde 36 – İdarenin kuruluş ve görevleri, kamu hizmetinde çabukluğu sağlayacak

ve kırtasiyeciliği kaldıracak esaslara göre, merkezde yönetim ve yerinden yönetim kurallarına dayanır.

İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir.

Kamu tüzel kişiliği, ancak kanunla ya da kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulur.

Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından coğrafik duruma, ekonomik koşullara kalkınma planı ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre; illere, İller de kademeli bölümlere ayrılır. Bu ayırımda kamu hizmetinden ve kalkınmanın sonuçlarından halkın her kesimini yararlandırmak esastır.

Yerel idareler, üniversiteler, radyo-televizyon, haber kaynakları, basın ve öteki kamu kuruluşları; Devrimi halka yaymak, halkla elele vererek yeni Türkiye'nin yaratılmasında görevlerini yerine getirmek üzere, Devlet yapısındaki yerlerini alırlar. Durumları kanunla ya da hükümet tasarrufları ile düzenlenir.

YÖNETMELİKLER:

Madde 37 – Kanun ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak üzere, Bakanlıklar ve kamu tüzel kişileri tarafından, yönetmelikler çıkarılabilir. Yönetmelikler de Resmi Gazete ile yayımlanır.

MEMURLAR:

Madde 38 – Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği görevler, memurlar eliyle yürütülür.

Memurların nitelikleri, atanmaları, ödev ve yetkileri, hakları ve yükümleri, aylık ve diğer özlük işleri kanunla düzenlenir.

Kamu hizmetinde, devrim ilkelerini benimsemeyen ve devrime aykırı tutum ve davranışta bulunan memur çalıştırılamaz.

D) OLAĞANÜSTÜ HALLER VE YÖNETİM

OLAĞANÜSTÜ HAL:

Madde 39 – Olağanüstü hal, kanunların gösterdiği durumlarda Hükümetçe ilan edilir. Olağanüstü hallerde, yurttaşlar için konulacak mal, çalışma ve para yükümleri ile, bu hallerin yürütülmesi ve kaldırılması ile ilgili usuller kanunla düzenlenir.

SIKIYÖNETİM:

Madde 40 – Sıkıyönetim ilanı, kanunun öngördüğü hallerde Bakanlar Kurulu yetkisindedir. Ancak, bir aydan fazla devam ettirilmesi, uzatılması ve kaldırılması hakkında Devrim Konseyi karar verir. Sıkıyönetim ya da savaş halinde hangi hükümlerin uygulanacağı, hizmet ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı kanunla gösterilir.

Üçüncü Bölüm
YARGI

KURULUŞ, YETKİ VE GÖREVLER :

Madde 41 – Mahkemelerin kuruluşu, yetki ve görevleri, bağımsızlığının kapsam ve niteliği, hâkimlerin nitelikleri, sorumluluk ve teminatları kanunla gösterilir.

Hâkimler, yargı yetkisinin kullanılmasında bağımsızdırlar.

Duruşmalar gizliliği hakkında karar alınmadıkça herkese açıktır. Bütün mahkemelerin her türlü kararları gerekçeli olarak yazılır.

SAVCILIK:

Madde 42 – Savcıların görev, nitelik ve sorumlulukları, mesleğe alınışları ve özlük işleri kanunla düzenlenir.

İDARİ YARGI :

Madde 43 – Danıştay, idari uyuşmazlıkları ve davaları görmek ve çözümlemek, Bakanlar Kurulunca gönderilen tüzük tasarılarını incelemek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmak üzere, devrim ilkelerine göre kanunla kurulur.

Danıştay, idari işlem ve tasarrufları maksat yönünden denetleyemez.

Danıştay üyelerinin seçimi, nitelikleri, sorumlulukları ve özlük işleri Danıştay'ın devrim ilkelerine göre kuruluşu kanunla düzenlenir.

YÜCE DİVAN:

Madde 44 – Devrim Konseyi, Devrim Meclisi, Bakanlar Kurulu, Danıştay, Yargıtay, Askeri Yargıtay ve Sayıştay üyelerini; hizmetleri ile ilgili suçlarından dolayı yargılamak üzere, Yüce Divan kurulur.

Yüce Divan'ın kuruluşu, yargılama usulü, üyelerinin seçimi ve özlük hakları kanunla düzenlenir.

DİĞER YARGI ORGANLARI:

Madde 45 – Yargıtay ve Askeri Yargıtay, kanunla belirlenen hallerde ilk derece ve genel olarak kendi aralarında üst derece mahkeme olarak devrim ilkeleri ve bağımsızlık esasına göre kurulur.

Üyelerinin seçimi, özlük işleri diğer hâkimler gibidir.

MAHKEME KARARLARI:

Madde 46 – Cumhuriyetin tüm kuruluşları, mahkeme kararlarına uyar. Hiçbir makam, kişi ya da organ, mahkeme kararlarını değiştiremez ve yerine getirilmesini geciktiremez.

ÜÇÜNCÜ KISIM
TEMEL ÖDEVLER VE HAKLAR

İLKELER:

Madde 47 – Herkese imkân ve fırsat eşitliği sağlanarak; ekonominin toplumsal bütünlük, dengelilik ve eşitlik çerçevesi içinde geliştirilmesi, Devletin görevi olup; kişi bu amaca ulaşmada ödevlidir.

Kişinin ekonomik hakları, bu ödev sonucu ulusal gelire katkıda bulunduğu yerde başlar ve o oranda gelişir.

Sömürünün her çeşidi yasaktır.

Sosyal güvenlik asıl olup, Devletin koyacağı esaslara göre, çalışanlar için çalışma koşullarına; hastalık, küçüklük ve kocamışlık nedeni ile çalışamayanlar için de, kanun hükümlerine göre düzenlenir.

Devlet herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini gerçekleştirmekle görevlidir.

Sermaye, ulusal ekonominin hizmetinde olup; kullanılması, kamu yararı ve halkın ekonomik haklarına aykırı olamaz.

Devlet, ülke çapında bir yerleşme ve sosyal mesken politikası uygulamak ve bunun için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür.

Birinci Bölüm
SOSYAL VE EKONOMİK HAKLAR VE ÖDEVLER

AİLE VE ÇOCUĞUN KORUNMASI:

Madde 48 – Aile, Türk toplumunun temelidir. Ailenin ve çocuğun korunması ve devrimci ilkelerle geliştirilmesi Devletin başlıca görevidir. Yöntemi, kanunla düzenlenir.

MÜLKİYET VE MİRAS:

Madde 49 – Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir.

Mülkiyet ve miras haklarının kullanılması, toplum yararının gerektirdiği durumlarda devletçe ve kanunla düzenlenir.

TOPRAK VE TARIM DEVRİMİ:

Madde 50 – Devlet toprak ve tarım devrimini bir bütün halinde ele alır ve gerçekleştirir. Toprağın verimli olarak işletilmesini sağlamak ve topraksız ya da yeter toprağı olmayan çiftçiye toprak tahsis etmek amacıyla gereken tedbirleri alır.

Devlet, üretimi artırmak için, her alanda kooperatifçiliği geliştirir ve gözetir.

EKONOMİNİN DÜZENLENMESİ:

Madde 51 – Tüm ekonomik olanaklar, toplumsal yapıyı güçlendirecek, halkı harcadığı emek ve ulusal ekonomiye katkısı oranında yararlandıracak şekilde düzenlenir.

Temel sanayi, ulaştırma, enerji ve doğal kaynaklar ve ormanlar Devletin mülkiyе-

tindedir. Bunlar, ancak Devletin eliyle işletilebilir. Devlet, bunların toplum yararına ve etkin olarak işletilmesi için gereken tedbirleri alır.

Diğer ekonomik kuruluşların da sahipleriyle, fikir ve beden işçilerinin yönetiminde toplumsal yapıyı güçlendirecek ve âdil bir gelir dağılımını gerçekleştirecek biçimde çalışması esastır. Yöntemi kanunla düzenlenir.

Dış ticaret, bankacılık ve sigortacılık Devletleştirilir. Devlet, iç ticaret alanında da, toplum yararının gerektirdiği tedbirleri alır.

KALKINMANIN PLANLANMASI, PLAN:

Madde 52 – Ekonominin tümünü kapsayan ve bağlayan plan esastır. Ancak, her ekonomik kuruluş, ana kalkınma planı çerçevesi içinde, kuruluşun ihtiyaç ve verimlilik dengesini gözeterek, planını kendisi yapar.

Devlet Planlama Teşkilatı, ana planın devrim ilkelerine göre yapılması ve ekonomik kuruluşların planlarının, ana plana uygunluğunun kontrolü, uygulamasının denetim ve gözetimi ile görevlidir.

ÇALIŞMA HAYATI:

Madde 53 – Çalışma, sağlık durumu uygun bütün vatandaşlar için bir hak, bir ödev ve bir şereftir.

Çalışma koşulları ve olanakları ile, çalışanların sendika ve sosyal güvenlik hakları kanunla düzenlenir.

İş hayatının düzenlenmesinde, genel plan hedefleri içinde, kalkınmayı çabuklaştırıcı ve kalkınmaya katkıda bulunucu tedbirler alınır.

Emeğin ulusal gelire katkı oranında ve ekonominin oluşumuna etkisi ölçüsünde değeri vardır. Emek israf edilemez.

İkinci Bölüm
MİLLİ EĞİTİM

İLKELER:

Madde 54 – Herkes, öğrenim ve eğitim hakkına sahiptir.

İlköğretim, bütün Türk vatandaşları için zorunludur.

Eğitim ve öğretim her kademede parasızdır. Devlet, eğitim ve öğretimde halkın her kesimini devrim ilkelerini ve insanca yaşamanın önemini anlayacak bir düzeye getirmeyi ve yurt kalkınmasına yararlı kişiler yetiştirmeyi hedef alır.

Öğretim, milli ekonominin eleman ihtiyacına ve çeşitli kesimlerin istihdam kapasitesine göre Devletçe planlanır.

DİN İŞLERİ:

Madde 55 – Özel din eğitimi yapılamaz. Din eğitiminin nitelik ve kapsamı, Devletçe düzenlenir.

Din eğitiminin nitelik ve kapsamı, devrimin ilke ve amaçlarına ve laiklik ilkesi ile kişinin vicdan özgürlüğüne aykırı olamaz.

Üçüncü Bölüm
MALİYE VE PLANLAMA

MALİYE:

Madde 56 – Devletin ve kamu ekonomik kuruluşları dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları yıllık bütçelerle yapılır.

Genel ve katma bütçelerin nasıl yapılacağı, kanunda gösterilir. Bütçe kanunlarına bütçe ile ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm konulamaz.

Bütçeler, yatırımları gerçekleştirecek ve plan hedeflerine ulaşmayı sağlayacak nitelikte düzenlenir.

DENETİM:

Madde 57 – Devletin ve kamu tüzel kişilerinin harcamalarını ve mallarını Devrim Konseyi adına Sayıştay denetler.

Sayıştay'ın kuruluş ve işleyişi, denetim usulleri ve mensuplarının nitelikleri ile özlük işleri kanunla düzenlenir.

KESİN HESAP:

Madde 58 – Kesin hesap kanunu tasarıları, kanunda daha kısa bir süre gösterilmemiş ise; ilgili oldukları bütçe yılı sonundan başlayarak en geç bir yıl sonra, Bakanlar Kurulunca Devrim Meclisine sunulur. Sayıştay'ın uygunluk bildirimi, tasarının sunuluşundan başlayarak, en geç altı ay içinde çıkarılır.

PLANLAMA TEŞKİLATI:

Madde 59 – Devlet Planlama Teşkilatı, bu Anayasa ile getirilen sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınma ilkelerinin nasıl gerçekleştirileceğini planlama ile görevlidir.

Planın nasıl yapılacağı, yürürlüğe konulması, uygulanması ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslarla; planın bütünlüğünü ve devrimci niteliğini bozacak tesirleri önleyecek tedbirlerin nasıl alınacağı; Planlama Teşkilatının kuruluş ve çalışması, kanunla düzenlenir.

DÖRDÜNCÜ KISIM
KİŞİNİN HAK VE ÖDEVLERİ

KİŞİNİN HAKLARI:

Madde 60 – Uygulama biçimi, kapsam ve nitelikleri kanunla düzenlenmek kaydı ile, kişinin doğal hakları aşağıda gösterilmiştir.

Aksi saptanıncaya kadar herkes suçsuzdur. Kimse, kanunun suç saymadığı bir eylemden dolayı cezalandırılamaz.

Konut dokunulmazlığı tanınır. Özel hayatın gizliliği korunur. Konuta hangi hallerde girileceği kanunla düzenlenir.

Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir.

Mal, can, ırz güvenliği ve şerefler, Devletçe korunur.

Herkes, vicdan ve dini inanç özgürlüğüne sahiptir. Bu özgürlük, kamu düzenine ve laiklik ilkesine aykırı olarak kullanılamaz.

YURTTAŞLIK:

Madde 61 – Türk Devletine yurttaşlık bağı ile bağlı herkes, Türktür. Yurttaşlık, kanunun gösterdiği koşullarla kazanılır ve kaybedilir.

Yabancılar için, Türk kanunları ve uluslararası kurallar gereğince işlem yapılır.

KİŞİNİN ÖDEVLERİ:

Madde 62 – Yurt savunma ve kalkınmasına katılma eş anlamdadır ve her Türkün ödevidir. Bu ödevin nitelik ve kapsamı, kanunla düzenlenir.

Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, ekonomik gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür.

BEŞİNCİ KISIM
SİYASAL ÖRGÜTLENME

DEVRİM PARTİSİ:

Madde 63 – Yönetimi, Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak amacıyla; Devrimci bir kadro yaratarak, bu kadroya devretmek üzere ele alan Devrim İradesi; Devrimi hedefinden saptırmayacak ve Atatürk ilkelerini çağdaş düşünce ve bilim ışığında yorumlayarak uygulamayı ülkü edinen bir Devrim Partisi kurulmasını sağlar.

Devrim Partisi, yukarıda belirtilen ilkelere göre yetişmiş bir kadro ile ve halk içinde örgütlenerek en kısa zamanda kurulur.

ALTINCI KISIM
GEÇİCİ HÜKÜMLER

DEVRİM ÖRGÜTÜ:

Geçici madde 1 – Devrim Partisi kuruluncaya kadar, devrimi amacından saptırmamak, Devlet hizmetlerini yerinde devrimci gözüyle izlemek, devrimi halka indirmek ve halkla el ele vererek korumak amacı ile; Devrim Partisi Genel Sekreterliğine bağlı ve idari hiyerarşiye paralel olarak bir siyasi Devrim Örgütü kurulur, örgütün görev ve yetkileri, kanunla düzenlenir.

ESKİ KURULUŞLAR:

Geçici madde 2 – Bu Anayasa hükümlerine göre, statüleri yeniden düzenlenecek kuruluşlarla diğer kuruluşlar, bu Anayasa hükümlerine aykırı olmamak kaydı ile, yeni hükümler konuluncaya kadar görevlerine devam ederler.

Bu Anayasa'da yer almayan Devlet kuruluşları kaldırılmıştır.

Yürürlükteki kanunların bu Anayasa'ya aykırı hükümleri üç ay içinde değiştirilecektir.

DEVRİM MAHKEMELERİ:

Geçici madde 3 – Devrim gününe kadar, ulusal çıkarlara aykırı tutum ve davranışlarda bulundukları saptananlarla, devrim güvenliğine ve devrime karşı her ne şekilde olursa olsun, söz, yazı ve basının diğer araçları ile veya başka şekilde karşı gelenleri yargılamak amacıyla, Devrim Konseyi Genel Sekreterliğine bağlı özel devrim mahkemeleri kurulur.

Devrim mahkemelerinin kuruluşu, işleyişi ve üyelerinin özlük hakları kanunla düzenlenir.

Geçici madde 4 – Devrim Kurulu üyesi bulunup da; Devrim Anayasası'nın 13. maddesindeki sayılan komutanlıklara atanmış bulunanlar, bu görevlerinin sona ermesinden sonra da, Devrim Kurulu üyeliklerine devam ederler.

YEDİNCİ KISIM
SON HÜKÜMLER

DEVRİM ANAYASASI'NIN DEĞİŞTİRİLMESİ:

Madde 64 – Devrim Anayasası'nda, devrim ilkelerine aykırı değişiklik teklif edilemez. Ancak devrim amaçlarına uygun ve toplumun gelişmesini sağlayacak atılımlar için, kalkınma ve ekonominin koşullarını düzenlemek ve kuruluşları yenilemek amacıyla, değişiklik teklifi yapılabilir.

Değişiklik teklifi, Devrim Konseyi üyelerinin üçte biri tarafından yapılır ve üçte ikisinin çoğunluğuyla kabul edilir.

YÜRÜRLÜK:

Madde 65 – Bu Anayasa, Devrim Konseyince kabul edilerek yayımlanır ve yayımlanması ile birlikte yürürlüğe girer.

(Celil Gürkan, 12 Mart'a Beş Kala, 231-249)

EK: VII

ÖNGÖRÜLEN DEVRİM İÇİN SAPTANAN İLKELER, ORGANLAR VE GÖREV ALMASI DÜŞÜNÜLENLER

Dosyada 'İLKE'ler iki değişik tarzda yazılmıştır.

1. Şekil

1. Toprak reformunun gerçekleştirilmesi
2. Tarım reformunun gerçek anlamı ile uygulanması
3. Sınai alanda reform
4. Eğitimde reform
5. Dış ticaretin devletleştirilmesi
6. Yeraltı kaynaklarının devletleştirilmesi
7. Bankaların devletleştirilmesi
8. Büyük müesseselerin devletleştirilmesi
9. Dış siyasetin bağımsızlık esasına göre yeniden tespiti
10. Sosyal güvenlik reformu
11. İdari reform
12. Vergi reformu (gerekirse para reformu dahil)
13. Silahlı Kuvvetlerde reform.

2. Şekil

1. Toprak ve tarım devrimi
2. Dış ticaret, bankacılık ve sigortacılığın devletleştirilmesi
3. Yeraltı kaynakları ve ormanların devletleştirilmesi
4. Çelik, montaj, hidro-elektrik, ilaç, lastik, margarin sanayiinin devletleştirilmesi
5. Sahillerin ve gerekli görünen şehir arazilerinin kamulaştırılması ve kamu yararına işletilmesi
6. İdarenin devrimci ilkelere göre yeniden kuruluşu
7. Vergi devrimi
8. Sağlık hizmetlerinin sosyalize edilmesi
9. Milli Eğitimin devrimci ilkelere göre yeniden kurulması
10. Ağır sanayi kurulması
11. Dış politikada reform

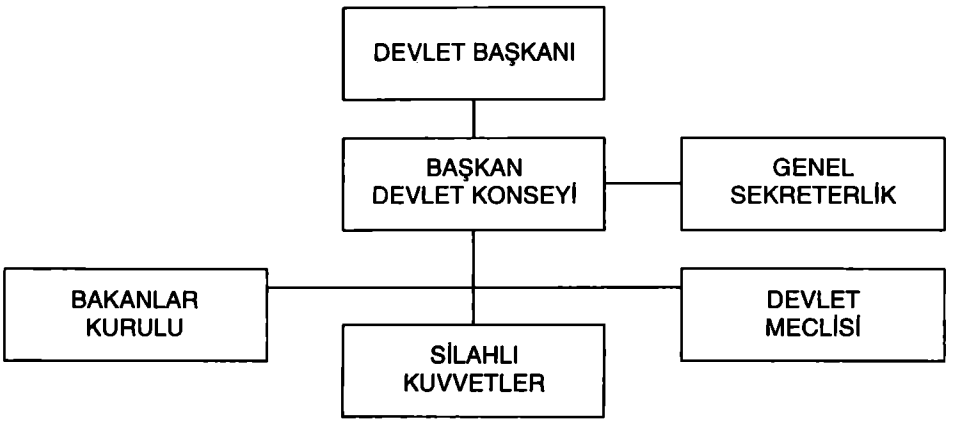
12. Ülke çapında ve halkın her kesimini kapsayacak sosyal güvenlik reformu
13. Silahlı Kuvvetlerde reform
14. Kalkınmayı sağlayacak iskân ve konut politikası

BAKANLAR KURULU LİSTESİ*

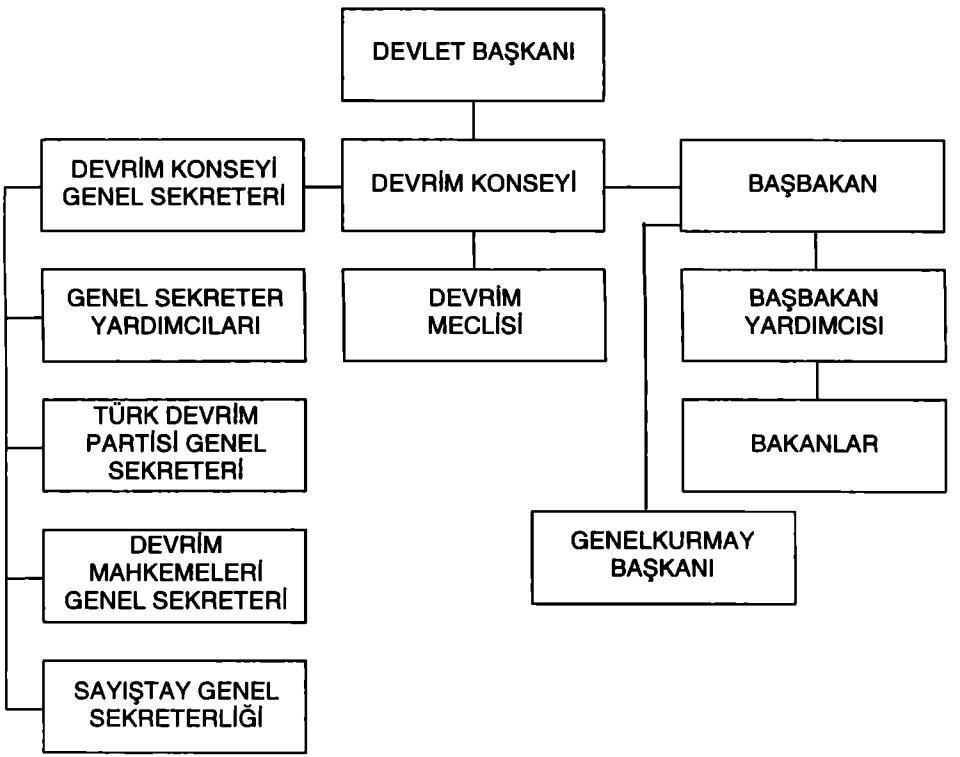
1. Başbakan Yardımcısı:
2. Adalet Bakanlığı: Prof. Bahri Savcı, Miraç Aktuğ
3. Bayındırlık Bakanı: Yük. Müh. Sedat Özkol, Şükrü Kaya
4. Çalışma Bakanlığı: Necdet Şehmuz, Erciş Kurtuluş
5. Dışişleri Bakanlığı: Sezai Orkunt, Osman Olcay
6. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: İhsan Topaloğlu, Mehmet Erdemir
7. Gümrük ve Tekel Bakanlığı: Sabahattin Teoman, Cemal Silahoğlu
8. İçişleri Bakanlığı: Enver Koray
9. İmar ve İskân Bakanlığı: Selâhattin Babüroğlu, Halit Karababa, İlhan Tekeli
10. Köy İşleri Bakanlığı: O. Nuri Koçtürk, Cevat Geray
11. Maliye Bakanlığı: Ziya Kayra, Erhan Işıl
12. Milli Eğitim Bakanlığı: Prof. Fehmi Yavuz
13. Milli Savunma Bakanlığı: Fakih Özfakih
14. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı: Prof. Nusret Fişek
15. Sanayi Bakanlığı: Tahsin Yalabuk
16. Tarım Bakanlığı: Oğuz Atalay
17. Orman Bakanlığı: Celâl Göydün
18. Ticaret Bakanlığı: Adnan Başer Kafaoğlu, Selâhattin Özmen
19. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı: Nejat (Necat) Erder
20. Ulaştırma Bakanlığı: Hilmi Özgen, Nedret Utkan
21. Gençlik ve Spor Bakanlığı: Halit Çelenk, İrfan Solmazer
22. Devlet Bakanlığı: Memduh Aytür, Numan Esin
23. Devlet Bakanlığı: Attila Sönmez, Orhan Kabibay
24. Devlet Bakanlığı: Mucip Ataklı, Şaban Demir
25. Plan Koordinasyon Bakanlığı: O Nuri Torun, Atilla Karaosmanoğlu
26. Basın Yayın: Sabahattin Selek, Altan Öymen

*) Sonradan öğrendiğime göre; Bakanlar Kurulu listesini hazırlayanlar bu listede adları yazılı sivil kenli Bakan adayları ile hiçbir temasta bulunmamışlardı. Dolayısıyla listede isimleri olanların durumdan haberleri yoktu. Başka listelerde olabilir.

DEVLET DÜZENİNİ GÖSTEREN ŞEMA (1. Aşama)

(2. Aşama)

Dosyayı inceledikten sonra yazılı görüşlerimi 30.1.1971 günü kendilerine verdim. Görüşlerimden dosyada neler olduğu ve benim hangi hususlara katılmadığım anlaşılır. Yazılı görüşlerimin önemlileri şunlardı:

Orgeneral Muhsin BATUR

30. 1. 1971

DOSYA ÜZERİNDEKİ GÖRÜŞLERİM

A. UYGULANACAK GENEL PRENSİPLER ÜZERİNDE:

1 nci maddenin daktilo ile yazılı şekli daha anlaşılır ve açık

3 ncü madde Reşimin çok güzel, ancak Kemalizm'le ilgisi yok ve Atatürk'ün ruhunu muazzep eder

8 nci madde Tatbiki mümkün değil

10 ncu madde Yeminin şekli dosyada yok

14 ve 15 nci madde: 1960'da denendi, sonu fiyasko oldu.

B. GEÇİCİ ANAYASANIN ESASLARI:

1 nci Madde; Hangi Teokrasi Anayasasında bağımlıdır diye yazar ki

20 nci madde Siyasal düşünce - yasa önünde eşitlik deniyor?, halbuki sistem partileri kapatılmasına göre hiç bir siyasi eleştiri ve çizdiği sınır dışında serbestî vermiyor ki

28 nci Madde: Kararname ile Sendika ve cemiyetler kapatılabilmesine göre bunlar bizzuruz mağdur olacak durumlar olmaktan ileriye gidemez, aynı zamanda bize bir süre sonra DEVRİM'e karşı muhalefet kapanabilir

C. DEVRİM KURULU:

Devrim Kurulu yanlız asker kişilerden kurulu. Demokratik ve fiyasko ile neticelenmiş örnekleri ufak noksanlarla tekrar denenmesinde fayda var

Silâhlı kuvvetlerin bir kısmının kontrolu içine bölünmesi milletler için dayanağı olan T.S.K.'ni çok çabuk yıpratır, o zaman Türkiyeyi kurtaracak başka kaynağa baş vurulacaktır.

Sistem devamlılık esasına dayanmakta, bir geçiş ve yerleştirme dönemindeki sonrası için elâstikiyet ve başka şekle geçiş tanımamaktadır.

Teklif edilen sosyal ve ekonomik değişiklikler Türk ve Dünya kamu oyunca kabul edilebilecek ve desteklenebilecek sistemler içinde ve hürriyetlerde bu kadar kısıtlamadan kabaklık ettirilebilir

Netice

İstenmiyen bir şekil ve sistem içinde bulunmamak

U. B.

DOSYA ÜZERİNDEKİ GÖRÜŞLERİM

30.1.1971

A) UYGULANACAK GENEL PRENSİPLER ÜZERİNDE:

1. maddenin daktilo ile yazılı şekli daha anlaşılır ve açık.

3. madde: Rejimin adı güzel, ancak Kemalizmle ilgisi yok ve Atatürk'ün ruhunu muazzep eder.

8. madde: Tatbiki imkânsız.

10. madde: Yemin şekli dosyada yok.

14 ve 15. madde : 1960'da denendi, sonu fiyasko oldu.

B) GEÇİCİ ANAYASA'NIN ESASLARI:

1. madde : Hangi devletin anayasasında bağımlıdır diye yazar ki.

20. madde: Siyasal düşünce; yasa önünde eşittir deniyor, halbuki sistem partileri kapattığına göre hiçbir siyasi eleştiri ve çizdiği sınır dışında serbestiyet vermiyor ki.

28. madde: Kararname ile sendika ve cemiyetler kapatıldığına göre bunlar lüzumsuz masrafa sebep olacak örgütler olmaktan ileriye gidemez, aynı zamanda kısa bir süre sonra 'Devrim'e karşıt mahiyet kazanabilir.

C) DEVRİM KURULU:

Devrim kurulu yalnız asker kişilerden kurulur. Denenmiş ve fiyasko ile neticelenmiş usulleri ufak rötuşlarla tekrar denemenin ne faydası var.

Silahlı Kuvvetlerin bir kısmının koyu politika içine sokulması milletin son dayanağı olan TSK'yı çok çabuk yıpratır, o zaman Türkiye'yi kurtaracak başka hangi güce başvurulacaktır.

Sistem devamlılık esasına dayanmakta, bir geçiş ve yerleştirme döneminden sonrası için elastikiyet ve başka şekle geçiş tanımamaktadır.

Teklif edilen sosyal ve ekonomik değişiklikler Türk ve dünya kamuoyunca kabul edilebilecek ve desteklenebilecek sistemler içinde ve hürriyetleri de bu kadar kısıtlamadan tahakkuk ettirilebilir.

Netice;

İnanmadığım bir şekil ve sistem içinde bulunamam.

(Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler**, 219-222)

EK: VIII

1961 ANAYASASI'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

a) Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 68. maddesinin değiştirilmesi ve 11. geçici maddesinin kaldırılması hakkında kanun:

Kanun No: 1188 **Kabul tarihi : 6.11.1969**

Madde 1 – 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 68. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

b) Milletvekili seçilme yeterliği.

Madde 68 – Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir.

Türkçe okuyup yazma bilmeyenler, kısıtlılar, yükümlü olmasına ve muaf bulunmamasına rağmen muvazzaf askerlik hizmetini yapmayanlar veya yapmış sayılmayanlar ve kamu hizmetlerinden yasaklılar ile ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giymiş olanlar ve –taksirli suçlar hariç olmak üzere– beş yıldan fazla hapis cezasıyla veya zimmet, ihtilas, irtikâp, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolaylı iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymiş olanlar, milletvekili seçilemezler.

Aday olmak, memurluktan çekilme şartına bağlanamaz. Seçim güvenliği bakımından hangi memurların ne gibi şartlarla aday olabilecekleri kanunla düzenlenir.

Hâkimler ile subay, askeri memur ve astsubaylar, mesleklerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve seçilemezler.

Madde 2 – 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 11. geçici maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.

Madde 3 – Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

8.11.1969

b) Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 73. maddesinin değiştirilmesine ve Anayasa'ya geçici bir madde eklenmesine dair kanun:

Kanun No: 1254 **Kabul tarihi : 17.4.1970**

Madde 1 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 73. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

d) Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi.

Madde 73 – Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi altı yıldır. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilir.

Cumhuriyet Senatosu'nun genel oyla ve Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenir.

Millet Meclisi genel seçimlerinin yapılacağı yıla rastlayan yenileme seçimleri, Millet Meclisi genel seçimleriyle birlikte ve rastlamayanları ise, genel seçimlerden sonra gelen ikinci yılda, genel seçimler için kanunun belirttiği ayda yapılır.

74. maddeye göre seçimlerin geriye bırakılması, yahut 69. veya 108. maddeye göre seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi hallerinde, Cumhuriyet Senatosu'nun yenileme seçimleri de Millet Meclisi seçimleriyle birlikte yapılmak üzere geriye bırakılmış veya öne alınmış olur. Bundan sonraki Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimleri 3. fıkra hükümlerine göre yapılır.

Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerin süresi biter veya bu üyeliklerde herhangi bir sebeple boşalma olursa, Cumhurbaşkanı, bir ay içinde yeni üyeleri seçer.

Boşalan bir üyeliğe seçilen kimse, yerine seçildiği üyenin süresini tamamlar.

Madde 2 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na 11. geçici madde olarak aşağıdaki madde eklenmiştir:

Yenileme seçiminin geriye bırakılması.

Geçici madde 11 – 7 Haziran 1970 tarihinde yapılması gereken Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimleri, Anayasa'nın 73. maddesinde yapılan değişiklik sebebiyle geriye bırakılmıştır.

Madde 3 – Bu kanun yayını tarihinde yürürlüğe girer.

20.4.1970

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 131. maddesinin değiştirilmesine dair kanun:

Kanun No: 1255 **Kabul tarihi : 17.4.1970**

Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 131. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

c) Ormanların ve orman köylüsünün korunması, ormanların geliştirilmesi.

Madde 131- Devlet, ormanların korunması ve ormanlık sahaların genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır. Bütün ormanların gözetimi Devlete aittir.

Devlet ormanları, kanuna göre Devletçe yönetilir ve işletilir. Devlet ormanlarının mülkiyeti, yönetimi ve işletilmesi, özel kişilere devrolunamaz. Bu ormanlar, zamanaşımıyla mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz.

Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez.

Ormanlar içinde veya hemen yakınında oturan halkın kalkındırılması ve ormanı koruma bakımından, ormanın gözetilmesinde ve işletilmesinde Devletle bu halkın işbirliği yapmasını sağlayıcı tedbirler ve gereken hallerde başka yere yerleştirme kanunla düzenlenir.

Anayasa'nın yürürlüğe girdiği tarihten önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanılmasında yarar bulunan topraklarla, şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler dışında orman sınırlarında hiçbir daraltma yapılamaz. Yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirilir ve bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz.

c) 9.7.1961 tarihli ve 334 sayılı T.C. Anayasası'nın 56. ve 82. maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun:

Kanun No: 1421 **Kabul tarihi : 30.6.1971**

Madde 1 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

"Son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisi'nde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir."

Madde 2 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 82. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

"Madde 62 – Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin ödenek ve yollukları kanunla düzenlenir. Ödeneğin aylık tutan en yüksek Devlet memurunun almakta olduğu miktarı, yolluk da ödeneğin yarısını aşamaz.

Ödenek ve yollukların en çok üç aylığı önceden ödenebilir."

Madde 3- İşbu kanunun 1. maddesi yayımlandığı ve gene 2. maddesi 1.3.1970 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yayımlandığı tarihte yürürlüğe girer.

ç) Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa değişikliği:

Kanun No: 1488 **Kabul tarihi : 20.9.1971**

Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın, 11, 15, 19, 22, 26, 29, 30, 32, 38, 46, 60, 61, 64, 89, 110, 111, 114, 119, 120, 121, 124, 127, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 147, 149, 151 ve 152. maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

II. Temel hak ve hürriyetlerin özü, sınırlanması ve kötüye kullanılamaması

Madde 11- Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasa'nın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir.

Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz.

Bu Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini

veya Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak, nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kasdı ile kullanılamaz.

Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunla gösterilir.

II. Özel hayatın korunması

a) Özel hayatın gizliliği

Madde 15 – Özel hayatın gizliliğine dokunulamaz. Adli kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır.

Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; milli güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan mercinin emri bulunmadıkça kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz.

IV. Düşünce ve inanç hak ve hürriyetleri

a) Vicdan ve din hürriyeti

Madde 19 – Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Kamu düzenine veya genel ahlaka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dini âyin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında, kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasi partiler Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılır.

VI. Basın ve yayınla ilgili hükümler

a) Basın hürriyeti

Madde 22 – Basın hürdür; sansür edilemez.

Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır.

Basın ve haber alma hürriyeti, ancak Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü, kamu düzenini, milli güvenliği ve milli güvenliğin gerektirdiği gizliliği veya genel ahlakı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek veya yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir.

Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için kanunla belirtilecek sınırlar içinde hâkim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere olaylar hakkında yayın yasağı konamaz.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, kanunun gösterdiği suçların işlenmesi halinde hâkim kararıyla; Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin veya genel ahlakın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunun açıkça yetkili kıldığı mercinin emriyle kapatılabilir. Toplatma kararını veren yetkili merci, bu kararını en geç 24 saat içinde mahkemeye bildirir. Mahkeme bu kararı en geç üç gün içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, milli güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlaka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyet ilkelerine veya Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı yayımlardan mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.

a) Basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkı

Madde 26 – Kişiler ve siyasi partiler, kamu, tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu faydalanmanın şartlan ve usulleri, demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olarak kanunla düzenlenir. Kanun, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün insan haklarına dayanan milli demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, milli güvenliğin ve genel ahlakın korunması halleri dışında kalan bir sebebe dayanarak halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlere ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşumunu engelleyici kayıtlar koyamaz.

b) Dernek kurma hakkı

Madde 29 – Herkes, önceden izin almaksızın demek kurma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılışında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir.

Hiç kimse bir derneğe üye olmaya veya dernekte üye kalmaya zorlanamaz.

Dernekler, kanunun gösterdiği hallerde hâkim kararıyla kapatılabilir. Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, hâkim kararına kadar kanunun açıkça yetkili kıldığı mercinin emriyle faaliyetten alıkonulabilir.

VIII. Hakların korunması ile ilgili hükümler

a) Kişi güvenliği

Madde 30 – Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmayı veya delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek maksadıyla veya bunlar gibi tutuklanmayı zorunlu kılan ve kanunla gösterilen diğer hallerde hâkim kararıyla tutuklanabilir. Tutukluluğun devamına karar verilebilmesi aynı şartlara bağlıdır.

Yakalama, ancak suçüstü halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir; bunun şartlarını kanun gösterir.

Yakalanan veya tutuklanan kimselere, yakalanma veya tutuklama sebeplerinin ve haklarındaki iddiaların yazılı olarak hemen bildirilmesi gerekir.

Yakalanan veya tutuklanan kimse tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç kırk sekiz saat ve kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda yedi gün içinde hâkim önüne çıkarılır ve bu süre geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun kılınamaz. Yakalanan veya tutuklanan kimse, hâkim önüne çıkarılınca durum hemen yakınlarına bildirilir.

Bu esaslar dışında işleme tâbi tutulan kimselerin uğrayacakları her türlü zararlar kanuna göre Devletçe ödenir.

b) Kanuni yargı yolu

Madde 32 – Hiç kimse, kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz.

Bir kimseyi kanunen tâbi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.

c) Kamulaştırma

Madde 38 – Devlet ve kamu tüzel kişileri, kamu yararının gerektirdiği hallerde, karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malları, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, tamamını veya bir kısmını kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idari irtifaklar kurmaya yetkilidir.

Ödenecek karşılık, taşınmaz malın tamamının kamulaştırılması halinde o malın malikinin kanunda gösterilecek usul ve şekle uygun olarak bildireceği vergi değerini; kısmen kamulaştırmalarda da, vergi değerinin kamulaştırılan kısma düşen miktarını aşamaz.

Kamulaştırılan taşınmaz mal karşılığının vergi değerinden az takdir edilmesi halinde malikin itiraz ve dava hakkı saklıdır.

Çiftçinin topraklandırılması, ormanların Devletleştirilmesi, yeni orman yetiştirilmesi ve iskân projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlarıyla kamulaştırılan taşınmaz mal ve kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprak bedellerinin ödeme şekli kanunla gösterilir.

Kanunun taksitle ödemeyi öngördüğü hallerde çiftçinin topraklandırılması, ormanların Devletleştirilmesi, yeni orman yetiştirilmesi ve iskân projelerinin gerçekleştirilmesi için konulacak süre yirmi yılı, kıyıların korunması ve turizm amacıyla yapılacak kamulaştırmalarda ise bu süre on yılı aşamaz. Bu takdirde, taksitler eşit olarak ödenir ve kanunla gösterilen faiz haddine bağlanır.

Kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleten çiftçinin hakkaniyet ölçüleri içinde geçinebilmesi için zaruri olan ve kanunla gösterilen kısmın ve küçük çiftçinin kamulaştırılan toprağının bedeli her halde peşin ödenir.

e) Sendika kurma hakkı

Madde 46 – İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılışında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir.

Sendikalar ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.

V. Vatan hizmeti

Madde 60 – Vatan hizmeti, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu ödevin, Silahlı Kuvvetlerde veya kamu hizmetlerinde ne şekilde yerine getirileceği kanunla düzenlenir.

VI. Vergi ödevi

Madde 61 – Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.

Vergi, resim ve harçlar ve benzeri mali yükümler ancak kanunla konulur.

Kanunun belli ettiği yukarı ve aşağı hadler içinde kalmak, ölçü ve esaslara uygun olmak şartıyla, vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnalarıyla nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya, Bakanlar Kurulu yetkili kılınabilir.

II. TBMM'nin görev ve yetkileri

a) Genel olarak

Madde 64 – Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, Devletin bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek, para basılmasına, genel ve özel af ilanına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerindendir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi kanunla, belli konularda, Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararnameler çıkarmak yetkisi verebilir. Yetki veren kanunda, çıkarılacak kararnamelerin amacı, kapsamı ve ilkeleriyle bu yetkiyi kullanma süresinin ve yürürlükten kaldırılacak kanun hükümlerinin açıkça gösterilmesi ve kanun hükmünde kararnamede de yetkinin hangi kanunla verilmiş olduğunun belirtilmesi lazımdır.

Bu kararnameler, Resmi Gazete'de yayımlandıkları gün yürürlüğe girerler. Ancak, kararnamede yürürlük tarihi olarak daha sonraki bir tarih de gösterilebilir. Kararnameler. Resmi Gazete'de yayımlandıkları gün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulur.

Yetki kanunları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan kararnameler, Anayasa'nın ve yasama meclisleri içtüzüklerinin kanunların görüşülmesi için koyduğu kurallara göre, ancak komisyonlarda ve genel kurullarda diğer kanun tasarı ve tekliflerinden önce ve ivedilikle görüşülüp karara bağlanır.

Yayımlandıkları gün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmayan kararnameler, bu tarihte, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce reddedilen kararnameler bu kararın Resmi Ga-

zete'de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. Değiştirilerek kabul edilen kararnamelerin değiştirilmiş hükümleri, bu değişikliklerin Resmi Gazete'de yayımlandığı gün yürürlüğe girer.

Anayasa'nın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel hak ve hürriyetler ile dördüncü bölümünde yer alan siyasi haklar ve ödevler kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemez. Anayasa Mahkemesi, bu kararnamelerin Anayasa'ya uygunluğunu da denetler.

b) Gensoru

Madde 89 – Gensoru yetkisi yalnız Millet Meclisi'nindir. Gensoru önergesi bir siyasi parti grubu adına veya en az 10 milletvekilinin imzasıyla verilir.

Gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı, verilişinden sonraki üç birleşim içinde görüşülür. Bu görüşmede, ancak önerge sahiplerinden biri, siyasi parti grupları adına birer milletvekili, Bakanlar Kurulu adına Başbakan veya bir bakan konuşabilir.

Gensoru önergelerinin gerektiğinde önceden basılıp dağıtılmasını ve Meclis çalışmalarının dengeli olarak yürütülmesini düzenleyici hükümler içtüzükte gösterilir.

Gündeme alma kararıyla birlikte gensorunun görüşme günü de belli edilir.

Gensorunun görüşülmesi, gündeme alma kararı tarihinden başlayarak iki gün geçmedikçe yapılamaz ve yedi günden sonraya bırakılamaz.

Gensoru görüşmeleri sırasında üyelerin verecekleri gerekçeli güvensizlik önergeleri veya Bakanlar Kurulu'nun güven isteği, bir tam gün geçtikten sonra oylanır.

Bakanlar Kurulu'nun veya bir bakanın düşürülebilmesi, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla olur.

VIII. Milli Savunma

a) Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı

Madde 110 – Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi varlığından ayrılmaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur.

Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin savaşa hazırlanmasından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur.

Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetlerin komutanıdır.

Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine, Cumhurbaşkanınca atanır; görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. Genelkurmay Başkanı, bu görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur.

Milli Savunma Bakanlığı'nın görev ve yetkileri, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıklarıyla ilişkileri kanunla düzenlenir.

b) Milli Güvenlik Kurulu

Madde 111 – Milli Güvenlik Kurulu, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği Bakanlar ile Kuvvet Komutanlıklarından kuruludur.

Milli Güvenlik Kurulu'na Cumhurbaşkanı başkanlık eder; bulunmadığı zaman, bu görevi Başbakan yapar.

Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder.

c) Yargı yolu

Madde 114 – İdarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır.

Yargı yetkisi, yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini sınırlayacak tarzda kullanılamaz. İdari eylem ve işlem niteliğinde yargı kararı verilemez.

İdarenin işlemlerinden dolayı açılacak davalarda süre aşımı, yazılı bildirim tarihinden başlar.

İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür.

c) Memurların siyasi partilere ve sendikalara girememesi

Madde 119 – Memurlar ve kamu iktisadi teşebbüslerinin yönetim ve denetim işlerinde çalışanlar ve kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel imkânları kanunla sağlanmış olanların merkez kurullarında görev alanlar, siyasi partilere ve sendikalara üye olamazlar. Memurlar ve kamu iktisadi teşebbüslerinde çalışanlar, görevlerini yerine getirirken, vatandaşlar arasında siyasi kanaatlerinden dolayı herhangi bir ayırım yapamazlar.

Bu esaslara aykırı hareketleri mahkeme hükmüyle sabit olanlar, kamu hizmetinden temelli çıkarılır.

İşçi niteliği taşımayan kamu hizmetlilerinin mesleki menfatlerini korumak ve geliştirmek amacını güden kuruluşların bağlı olacakları hükümler kanunla düzenlenir.

IV. Özerk üniversite, tarafsız radyo-televizyon, haber ajansları

a) Üniversiteler

Madde 120 – Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversite özerkliği, bu maddede belirtilen hükümler içinde uygulanır ve bu özerklik, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz.

Üniversiteler, Devletin gözetimi ve denetimi altında, kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir. Özel kanuna göre kurulan Devlet üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır.

Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılamazlar. Son fıkra hükümleri saklıdır.

Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler.

Üniversitelerin kuruluş ve işleyişleri, organları ve bunların seçimleri, görev ve yetkileri, üniversiteler üzerinde Devletin gözetimi ve denetim hakkını kullanma usulleri ve üniversite organlarının sorumluluğu, öğrenim ve öğretim hürriyetlerini engelleyici eylem-

leri önleme tedbirleri, üniversiteler arasında ihtiyaca göre öğretim üyeleri ve yardımcılıklarının görevlendirilmesinin sağlanması, öğrenim ve öğretimin hürriyet ve teminat içinde ve çağdaş bilim ve teknoloji gereklerine ve kalkınma planı ilkelerine göre yürütülmesi esasları kanunla düzenlenir.

Üniversitelerin bütçeleri, genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak yürürlüğe konulur ve denetlenir.

Üniversitelerle onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde Bakanlar Kurulu, ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarının idaresine el koyar ve bu kararını hemen Türkiye Büyük Mlilet Meclisi Birleşik Toplantısının onamasına sunar. Hangi hallerin el koymayı gerektireceği, el koyma kararının ilan ve uygulanma usulleri ile süresi ve devamınca Bakanlar Kurulu'nun yetkilerinin nitelik ve kapsamı kanunla düzenlenir.

b) Radyo ve televizyonun idaresi ve haber ajansları

Madde 121 – Radyo ve televizyon istasyonları, ancak Devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetiminde ve yönetim organlarının kuruluşunda tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz.

Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır.

Haber ve programların seçilmesinde, işlenmesinde ve sunulmasında ve kültür ve eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesinde Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, milli güvenliğin ve genel ahlakın gereklerine uyulması, haberlerin doğruluğunun sağlanması esasları ile organların seçimi, yetki, görev ve sorumlulukları kanunla düzenlenir.

Devlet tarafından kurulan veya Devletten mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır.

b) Sıkıyönetim ve savaş hali

Madde 124 – Savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasa'nın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması sebebiyle Bakanlar Kurulu, süresi iki ayı aşmamak üzere, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onamasına sunar. Meclis, gerekli gördüğü zaman, sıkıyönetim süresini kısaltabileceği gibi, tamamiyle de kaldırabilir. Meclisler toplanık değilse, hemen toplantıya çağırılır.

Sıkıyönetimin her defasında iki ayı aşmamak üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararına bağlıdır. Bu kararlar Meclislerin birleşik toplantısında alınır.

Sıkıyönetim veya genel olarak savaş halinde, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı ve sa-

vaş veya savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi halinde vatandaşlar için konulabilecek yükümler kanunla gösterilir.

II. Sayıştay; Silahlı Kuvvetlerin mallarının ve kamu iktisadi teşebbüslerinin denetlenmesi

Madde 127- Sayıştay, genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir.

Sayıştay'ın kuruluşu, işleyişi, denetim usulleri, mensuplarının nitelikleri, atanmaları, ödev ve yetkileri, hakları ve yükümleri ve diğer özlük işleri, başkan ve üyelerinin teminatı kanunla düzenlenir.

Silahlı Kuvvetler elinde bulunan devlet mallarının Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlenmesi usulleri, milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.

Kamu iktisadi teşebbüslerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce denetlenmesi kanunla düzenlenir.

III. Hâkimlik mesleği

Madde 134 – Hâkimlerin nitelikleri, atanmaları, hakları ve ödevleri, aylık ve ödenekleri, meslekte ilerlemeleri, görevlerinin veya görev yerlerinin geçici veya sürekli olarak değiştirilmesi, haklarında disiplin kovuşturması açılması ve disiplin cezası verilmesi, görevleriyle ilgili suçlarından dolayı soruşturma yapılmasına ve yargılanmalarına karar verilmesi, meslekten çıkarılmayı gerektiren suçluluk veya yetersizlik halleri ve diğer özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı esasına göre, kanunla düzenlenir.

Hâkimler altmış beş yaşını bitirinceye kadar hizmet görürler. Askeri hâkimlerin yaş haddi, yükselme ve emeklilikleri kanunla belli edilir.

Hâkimler, kanunda belirtilenlerden başka, genel ve özel hiçbir görev alamazlar.

VI. Savcılık

Madde 137- Cumhuriyet savcıları, idari görevleri yüzünden Adalet Bakanlığı'na bağlıdır.

Cumhuriyet savcılarının Yargıtay üyeliğine seçilmeleri dışında kalan bütün özlük işleri ve disiplin cezaları ile meslekten çıkarılmaları hakkında karar verme yetkisi Yüksek Savcılar Kurulu'nundur. Bu kurulun kararları kesin olup bunlar aleyhine başka bir merciye başvurulamaz. Ancak disiplin ve meslekten çıkarma cezaları ile ilgili kararların bir defa daha incelenmesini Adalet Bakanı ve hakkında karar verilen Cumhuriyet Savcısı isteyebilir.

Yüksek Savcılar Kurulu, Adalet Bakanı'nın başkanlığında Cumhuriyet Başsavcısı, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu'nca seçilen üç asıl ve iki yedek üye ile Adalet Bakanlığı Müsteşarı ve Özlük İşleri Genel Müdüründen kurulur. Adalet Bakanı bulunmadığı zaman kurula Cumhuriyet Başsavcısı başkanlık eder.

Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde, Adalet Bakanlığı Cumhuriyet savcılarını

geçici yetki ile görevlendirerek bu kararı ilk toplantısında kurulun onamasına sunar. Bakanlık merkez kuruluşunda geçici veya sürekli olarak çalıştırılacak Cumhuriyet savcılarını, muvafakatlarını alarak, atama yetkisi Adalet Bakanı'na aittir.

Cumhuriyet savcılarının denetimi ve haklarındaki soruşturma Adalet Bakanlığı müfettişleri veya üst dereceli Cumhuriyet savcıları eliyle yapılır.

Yüksek Savcılar Kurulu'nun kuruluşu, çalışma usulleri, toplantı ve karar yeter sayısı, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu'nca seçilecek asıl ve yedek üyelerin seçim usulleri ve görev süreleri kanunla düzenlenir.

Cumhuriyet Başsavcısı, yüksek mahkemeler hâkimleri hakkındaki hükümlere tâbidir.

VII. Askeri Yargı

Madde 138 – Askeri yargı, askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin askeri olan suçları ile, bunların asker kişiler aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler.

Askeri mahkemeler asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askeri suçları ile kanunda gösterilen görevlerini ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askeri mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlara bakmakla görevlidirler.

Askeri mahkemelerin, savaş veya sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili olduğu kanunla gösterilir.

Askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahip olması şarttır.

Askeri yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askeri hâkimlerin özlük işleri, askeri savcılık görevlerini yapan askeri hâkimlerin refakatinde bulundukları komutanlarla ilişkileri, mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir.

I. Yargıtay

Madde 139 – Yargıtay, adliye mahkemelerince verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Kanunla gösterilen belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.

Yargıtay üyeleri birinci sınıfa ayrılmış hâkim ve Cumhuriyet Savcıları ile bu mesleklerden sayılanlar arasından Yüksek Hakimler Kurulunca üye tam sayısının salt çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir.

Yargıtay Birinci Başkanıyla ikinci başkanlarının ve Cumhuriyet Başsavcısının görev süreleri dört yıldır. Süresi bitenler yeniden seçilebilirler.

Yargıtayın kuruluşu, işleyişi, başkan ve üyelerinin ve diğer mensuplarının nitelikleri ve ikinci başkanlarının seçim usulleri kanunla düzenlenir.

II. Danıştay

Madde 140 – Danıştay, kanunların başka idari yargı mercilerine bırakmadığı konularda ilk derece ve genel olarak üst derece idare mahkemesidir.

Danıştay, idari uyuşmazlıkları ve davaları görmek ve çözümlemek, Bakanlar Kurulu'nca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir.

Danıştay üyeleri, Bakanlar Kurulu ile Danıştay Genel Kurulu'na ayrı ayrı boş yer sayısı kadar gösterilecek adaylar arasından Anayasa Mahkemesi'nin asıl ve yedek üyelerinin üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir. İlk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir.

Danıştay, başkanını ve baş kanun sözcüsünü, kendi üyeleri arasından üye tamsayısının salt çoğunluğu ile ve gizli oyla seçer. Başkan, daire başkanları ve başkanın sözcüsünün görev süreleri dört yıldır. Süresi bitenler yeniden seçilebilirler.

Danıştay'ın kuruluşu, işleyişi, yargılama ve daire başkanlarının seçimi usulleri, mensuplarının nitelikleriyle atanmaları hakları ve ödevleri, aylık ve ödenekleri, meslekte ilerlemeleri, haklarında disiplin kovuşturması yapılması ve disiplin cezası uygulanması mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir.

Asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetimi Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nce yapılır. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri, başkan ve üyelerinin nitelikleri ile atanmaları, disiplin ve özlük işleri; hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre, kanunla düzenlenir.

III. Askeri Yargıtay

Madde 141 – Askeri Yargıtay, askeri mahkemelerden verilen karar ve hükümlerin son incelenen merciidir. Ayrıca, asker kişilerin kanunla gösterilen belli davalarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.

Askeri Yargıtay üyeleri en az albay rütbesinde birinci sınıf askeri hâkimler arasından Askeri Yargıtay Genel Kurulu'nun üye tam sayısının salt çoğunluğu ile her boş yerin üç misli olarak gösterdiği adaylar arasından Cumhurbaşkanınca seçilir.

Askeri Yargıtay Başkanı, Başsavcısı, İkinci Başkanı ve daire başkanları Askeri Yargıtay üyeleri arasından rütbe ve kıdem sırasına göre atanırlar.

Askeri Yargıtay'ın kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri ve üyeler hakkındaki disiplin ve özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir.

C) YÜKSEK HÂKİMLER KURULU

I. Kuruluş

Madde 143 – Yüksek Hâkimler Kurulu, on bir asıl ve üç yedek üyeden kurulur. Üyeler, Yargıtay Genel Kurulu'nca, kendi üyeleri arasından ve üye tam sayısının salt çoğunluğu ile gizli oyla seçilir.

Yüksek Hâkimler Kurulu, üye tamsayısının salt çoğunluğu ile, kendi içinden başkanını ve bölüm başkanlarını seçer.

Yüksek Hâkimler Kurulu üyelerinin görev süresi dört yıldır. Süresi bitenler yeniden seçilebilirler.

Yüksek Hâkimler Kurulu'nun kuruluşu, çalışma usulleri, bölümleri ve bu bölümlerin görevleriyle toplantı ve karar yeter sayıları, başkan ve üyelerinin aylık ve ödenekleri kanunla düzenlenir.

Adalet Bakanı, gerekli gördüğü hallerde Yüksek Hâkimler Kurulu toplantılarına başkanlık eder.

II. Görev ve yetkileri

Madde 144 – Yüksek Hâkimler Kurulu, adliye mahkemeleri hâkimlerinin özlük işleri hakkında kesin karar verir. Bu kararlar aleyhine başka mercilere başvurulamaz. Ancak, disiplin ve meslekten çıkarma cezaları ile ilgili kararların bir defa daha incelenmesini, Adalet Bakanı veya hakkında karar verilen hâkim isteyebilir.

Bir hâkimin her ne sebeple olursa olsun, meslekten çıkarılması hakkındaki karar Yüksek Hâkimler Kurulu Genel Kurulu'nun salt çoğunluğu ile alınır.

Adalet Bakanı gerekli gördüğü hallerde, bir hâkim hakkında disiplin kovuşturması açılmasını Yüksek Hâkimler Kurulu'ndan isteyebilir.

Bir mahkemenin veya bir hâkimin kadrosunun kaldırılması veya bir mahkemenin yargı çevresinin değiştirilmesi, Yüksek Hâkimler Kurulu'nun uygun görmesine bağlıdır.

Hâkimlerin denetimi ve haklarındaki soruşturma, Yüksek Hâkimler Kurulu'na bağlı ve sürekli olarak görevli müfettiş hâkimler eliyle yapılır. Müfettiş hâkimler, hâkim ve Cumhuriyet savcıları ile bu mesleklerden sayılanlar arasından Yüksek Hâkimler Kurulu'nca atanır. Müfettiş hâkimlerin nitelikleri ile atanma usulleri, hakları, ödevleri, ödenek ve yollukları, meslekte ilerlemeleri, haklarında disiplin kovuşturması yapılması ve disiplin cezası uygulaması, hâkimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir.

D) ANAYASA MAHKEMESİ

1. Kuruluş

a) Üyelerin seçimi

Madde 145 – Anayasa Mahkemesi on beş asıl ve beş yedek üyeden kuruludur. Asıl üyelerden dördü Yargıtay, üçü Danıştay genel kurullarınca kendi başkan ve üyeleriyle Cumhuriyet Başsavcısı ve baş kanun sözcüsü arasından üye tamsayılarının salt çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir. Bir üye Sayıştay Genel Kurulu'nca kendi başkan ve üyeleri arasından aynı usulle seçilir. Millet Meclisi üç, Cumhuriyet Senatosu iki üye seçer. Cumhurbaşkanınca da iki üye seçilir. Cumhurbaşkanı, bu üyelerden birini, Askeri Yargıtay Genel Kurulu'nun üye tamsayısının salt çoğunluğu ile ve gizli oyla göstereceği üç aday arasından seçer. Yasama Meclisleri, bu seçimleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri dışından üye tamsayılarının salt çoğunluğu ile ve gizli oyla yaparlar. Yasama Meclislerince yapılacak seçimlerde, adaylığa başvurma ve seçim esas ve usulleri kanunla düzenlenir.

Anayasa Mahkemesi, kendi üyeleri arasından, gizli oyla ve salt çoğunlukla, dört yıl için bir başkan ve bir başkanvekili seçer; yeniden seçilmek caizdir.

Anayasa Mahkemesi'ne asıl veya yedek üye olabilmek için, kırk yaşını doldurmuş bulunmak ve Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay veya Sayıştay'da başkanlık, üyelik, başsavcılık, baş kanun sözcülüğü veya üniversitelerde hukuk, iktisat ve siyasal bilimler alanlarında en az beş yıl öğretim üyeliği veya on beş yıl avukatlık yapmış olmak şarttır.

Anayasa Mahkemesi'ne, Yargıtay iki, Danıştay ile Yasama Meclislerinin her biri birer yedek üye seçerler. Yedek üyelerin seçiminde de, asılların seçimindeki usul uygulanır.

Anayasa Mahkemesi üyeleri, resmi veya özel hiçbir görev alamazlar.

II. Görev ve yetkileri

Madde 147- Anayasa Mahkemesi, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüklerinin Anayasa'ya, Anayasa değişikliklerinin de Anayasa'da gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetler.

Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini, Cumhuriyet Başsavcısını, baş kanun sözcüsünü, Askeri Yargıtay Başsavcısını ve kendi üyelerini görevleriye ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar ve Anayasa ile verilen diğer görevleri yerine getirir.

Anayasa Mahkemesi'nin, Yüce Divan sıfatıyla yargılamasında savcılık görevini Cumhuriyet Başsavcısı yapar.

IV. İptal davası

a) Dava hakkı

Madde 149 – Cumhurbaşkanı; Yasama Meclislerindeki siyasi parti grupları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan siyasi partiler ile son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde onunu alan siyasi partiler; Yasama Meclislerinden birinin üye tamsayısının en az altıda biri tutarındaki üyeleri; kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda Yüksek Hâkimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ve üniversiteler, kanunların veya Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüklerinin veya bunların belirli madde ve hükümlerinin Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesi'nde doğrudan doğruya iptal davası açabilirler.

c) Anayasa'ya aykırılığın diğer mahkemelerde ileri sürülmesi

Madde 151 – Bir davaya bakmakta olan mahkeme, uygulanacak bir kanunun hükümlerini Anayasa'ya aykırı görürse veya taraflardan birinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasının ciddi olduğu kanısına varırsa, Anayasa Mahkemesi'nin bu konuda vereceği karara kadar davayı geri bırakır.

Mahkeme, Anayasa'ya aykırılık iddiasını ciddi görmezse bu iddia, temyiz merciince esas hükümle birlikte karara bağlanır.

Anayasa Mahkemesi, işin kendisine gelişinden başlamak üzere altı ay içinde kararını verir ve açıklar.

Bu süre içinde karar verilmezse, mahkeme, Anayasa'ya aykırılık iddiasını, kendi kanısına göre çözümleyerek davayı yürütür. Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin kararı, esas hakkındaki karar kesinleşinceye kadar gelirse, mahkemeler buna uymak zorundadır.

V. Anayasa Mahkemesi'nin kararları

Madde 152 – Anayasa Mahkemesi'nin kararları kesindir. Kararlar, gerekçesi yazılmadan açıklanamaz.

Anayasa Mahkemesi'nce, Anayasa'ya aykırı olduğundan iptaline karar verilen kanun veya içtüzük veya bunların iptal edilen hükümleri, gerekçeli kararın Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. Gereken hallerde, Anayasa Mahkemesi, iptal hükmünün yürürlüğe gireceği tarihi ayrıca kararlaştırabilir. Bu tarih kararın Resmi Gazete'de yayımlandığı günden başlayarak bir yılı geçemez.

İptal kararı geriye yürümez.

Anayasa Mahkemesi, diğer mahkemelerden gelen Anayasa'ya aykırılık iddiaları üzerine verdiği hükümlerin, olayla sınırlı ve yalnız tarafları bağlayıcı olacağına da karar verebilir.

Anayasa Mahkemesi kararları, Resmi Gazete'de hemen yayımlanır ve Devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar.

Madde 2 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na aşağıdaki geçici maddeler eklenmiştir:

Geçici Madde 12 – Cumhuriyet Senatosu üyelerinden üçte birinin yenilenmesi ve Cumhuriyet Senatosu ile Millet Meclisi'nde boş bulunan üyelikler için 10 Ekim 1971 gününde yapılacak seçimler, 12 Ekim 1973'te yapılması gereken milletvekilleri genel seçimiyle birlikte yapılmak üzere, ertelenmiştir. Cumhuriyet Senatosu üyelerinden süresi dolanların üyelik sıfatları, seçim yapılıncaya kadar devam eder.

Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerden süresi dolanlar hakkında 73. maddenin 5. fıkrası hükmü uygulanmaya devam olunur.

Geçici Madde 13 – Bu Anayasa değişikliklerinin yürürlüğe girdiği tarihte Yargıtay Birinci Başkanlığı ile Cumhuriyet Başsavcılığı görevlerinde bulunanlardan bu görevlerde 4 yılını doldurmuş olanların yerleri için yürürlük tarihinden itibaren bir ay içinde yeni seçim yapılır.

Yargıtay'ın kuruluşu, işleyişi, başkan ve üyelerin ve diğer mensuplarının nitelikleri ve ikinci başkanlarının seçim usulleri hakkındaki kanun, Anayasa değişikliklerinin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde çıkarılır. Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte Yargıtay İkinci Başkanlığında dört yılını doldurmuş olanların yerleri için, yürürlük tarihinden itibaren bir ay içinde yeni seçim yapılır.

Geçici Madde 14 – Bu Anayasa değişikliklerinin yürürlüğe girdiği tarihte Danıştay Başkanlığı ile baş kanun sözcülüğü görevlerinde bulunanlardan bu görevlerde 4 yılını doldurmuş olanların yerleri için, yürürlük tarihinden itibaren bir ay içinde yeni seçim yapılır.

Anayasanın 114 ve 140. maddelerinde yapılan değişiklik gereğince, 521 sayılı Danıştay Kanunu, Anayasa değişikliklerinin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde değiştirilir. Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte Danıştay Daire Başkanlığı'nda 4 yılını doldurmuş olanların yerleri için yürürlük tarihinden itibaren bir ay içinde seçim yapılır.

Danıştay Başkanlığı ile baş kanun sözcülüğüne ve daire başkanlıklarına yeniden seçilemeyenler Danıştay üyesi olurlar.

Geçici Madde 15- Bu Anayasa değişikliğinin yürürlüğe girdiği tarihte Yargıtay İkinci Cumhuriyet Başsavcılığı veya Yargıtay Cumhuriyet Savcılığı görevlerinde bulunanlar Yargıtay üyesi olurlar. Bunlara ait kadrolar da Yargıtay'a, üye kadrosu olarak geçer.

45 sayılı Yüksek Hâkimler Kurulu Kanunu'nda gerekli değişiklikler yapılıncaya kadar, Cumhuriyet Başsavcılığı bölümleriyle Yüksek Savcılar Genel Kurulu ve bölümleri ve bunlara mensup olanlar görevlerine devam ederler.

Geçici Madde 16 – Anayasanın 46 ve 119. maddelerinde yapılan değişikliklerin yürürlüğe girdiği tarihte 624 sayılı kanuna dayanılarak kurulmuş olan kamu hizmetlileri sendikalarının faaliyeti sona erer.

Kamu hizmetlileri kuruluşlarının kuruluşuna ve sendikaların varlıklarının bu kuruluşlara intikaline ait hükümler kanunla düzenlenir. Kanun, Anayasa değişikliklerinin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde çıkarılır.

Geçici Madde 17 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 134, 138, 140 ve 141. maddeleri gereğince, askeri yargı ile ilgili kanunlar, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde değiştirilir.

Yukardaki fıkraya göre çıkarılacak yeni kanunların gerektirdiği seçim ve atamalar, bu kanunların yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir ay içinde yapılır.

Geçici Madde 18 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 137. maddesinde sözü geçen Yüksek Savcılar Kurulu'nun kuruluşu ve çalışma usulleri ile ilgili kanun, bu Anayasa değişikliğinin yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay içinde çıkarılır.

Yukardaki fıkrada belirtilen kanunun yürürlüğe girmesine kadar 2556 ve 45 sayılı kanunların değişiklik ve ekleriyle birlikte uygulanmasına devam olunur.

Geçici Madde 19 – 45 sayılı Yüksek Hâkimler Kurulu Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 143 ve 144. maddelerinde yapılan değişiklik gereğince, bu değişikliğin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde değiştirilir.

Yüksek Hâkimler Kurulu'nun mevcut üyelerinin görev süresi, 45 sayılı Yüksek Hâkimler Kurulu Kanunu'nun değişik şekline göre yapılacak seçim sonuçlarının kesinleşmesi tarihine kadar devam eder.

Geçici Madde 20 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yapılan değişiklikler veya bu Anayasa'ya eklenen hükümler gereğince kanunlarda yapılması zorunlu olan ve geçici 13, 14, 15, 16, 17, 18 ve 19. maddelerin kapsamı dışında kalan diğer kanunlar ve kanun değişiklikleri, bu Anayasa değişikliklerinin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde tamamlanır.

Madde 3 – Bu Anayasa değişiklikleri ve eklenen geçici maddeler yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

21.9.1971

d) T.C. Anayasası'nın 30, 57, 136, 138 ve 148. maddelerinin bazı fıkralarının değiştirilmesi ve 2 geçici madde eklenmesi hakkında kanun:

Kanun No: 1699 **Kabul tarihi : 15.3.1973**

Madde 1- T.C. Anayasası'nın 30. maddesinin 4. fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Madde 30- Fıkra 4

Yakalanan veya tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç kırk sekiz saat ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev ve yetkilerine giren suçlar ile kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda ve genellikle savaş veya sıkıyönetim hallerinde, kanunlarda gösterilen süre içinde hâkim önüne çıkarılır; bu süre on beş günü geçemez. Kimse, bu süreler geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın, hürriyetinden yoksun kılınamaz. Yakalanan veya tutuklanan kimsenin durumu hemen yakınlarına bildirilir.

Madde 2 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 57. maddesinin 2. ve 3. fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Madde 57 – Fıkra 2, 3

Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesi'ne hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece mali denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.

Madde 3 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 136. maddesine aşağıdaki fıkralar eklenmiştir:

Madde 136 - Ek fıkra: 2,3,4,5,6,7

Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır.

Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde bir başkan, dört asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur. Başkan, iki asıl ve bir yedek üye ile savcı, birinci sınıfa ayrılmış hâkim ve Cumhuriyet savcıları arasından; iki asıl ve bir yedek üye birinci sınıf askeri hâkimler arasından; savcı yardımcıları ise Cumhuriyet savcıları ve askeri hâkimler arasından atanır.

Devlet Güvenlik Mahkemesi Başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulu'nca her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından Devlet Güvenlik Mahkemesi hâkimlerinin atanması Yüksek Hâkimler Kurulu'nca, savcı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar Kurulu'nca; askeri hâkimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanmaları ise özel kanunlarında gösterilen usule göre yapılır.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri başkan, üye ve yedek üyeleri ile savcı ve savcı yardımcıları üç yıl için atanırlar, süresi bitenler yeniden atanabilirler.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararlarının temyiz mercii Yargıtay'da yalnız bu

mahkemelerin kararlarını incelemek üzere kurulacak daire veya daireler; Genel Kurul ise Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu'dur.

Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluş ve işleyişi, görev ve yetkileri ve yargılama usulleri ile ilgili diğer hükümleri kanunda gösterilir.

Madde 4 – T.C. Anayasası'nın 138. maddesinin 4. fıkrası, aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Madde 138 - Fıkra 4

Askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahip olması şarttır. Ancak, savaş halinde bu şart aranmaz.

Madde 5 – Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 148. maddesinin 2. fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Madde 148 – Fıkra 2

Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan sıfatıyla baktığı davalar ile siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalar dışındaki işleri, dosya üzerinde inceler. Ancak, gerekli gördüğü hallerde, sözlü açıklamalarını dinlemek üzere ilgilileri çağırır.

Madde 6 – T.C. Anayasası'na aşağıdaki geçici 21. madde eklenmiştir:

Geçici Madde 21 – Sıkıyönetimin kaldırıldığı tarihte sıkıyönetim mahkemelerinde görülmekte bulunan davalar sonuçlandırılıncaya kadar bu mahkemelerin görev ve yetkileri devam eder. Kamu davası açılmamış dosyalar ile duruşmanın tatiline karar verilmiş davalar durumlarına, niteliklerine ve kanun hükümlerine göre görevli ve yetkili mercilere verilir.

Madde 7 – T.C. Anayasası'na aşağıdaki geçici 22. madde eklenmiştir:

Geçici Madde 22 – 1 Kasım 1972 tarihinde TBMM'de grubu bulunup da 30 Mart 1973 tarihine kadar grubunu muhafaza etmiş ve milletvekili genel seçimlerine katılma niteliği kazanmış olan siyasi partilere de Anayasa'nın 56. maddesindeki şartlar aranmaksızın, kanunun öngördüğü ölçüye göre Devletçe yardım yapılır.

Madde 8 – Bu Anayasa değişiklikleri ve eklenen geçici maddeler yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

19.3.1973

e) Anayasa'nın 68. maddesinin değiştirilmesine ve halkoyu ile kabul edilen geçici 11. maddesinin kaldırılmasına dair Anayasa değişikliği:

Kanun No: 1801 **Kabul tarihi : 16.4.1974**

MADDE 1 – 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 68. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

b) Milletvekili seçilme yeterliği.

Madde 68 – Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir.

Türkçe okuyup yazma bilmeyenler, kısıtlılar, yükümlü olmasına ve muaf bulunmamasına rağmen muvazzaf askerlik hizmetini yapmayanlar veya yapmış sayılmayanlar ve kamu hizmetlerinden yasaklılar ile ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin olarak hüküm giymiş olanlar ve –taksirli suçlar hariç olmak üzere– beş yıldan faz-

la hapis cezasıyla veya zimmet, ihtilas, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolaylı iflas gibi yüz kızartıcı suçlardan biriyle kesin olarak hüküm giymiş olanlar milletvekili seçilemezler.

Aday olmak, memurluktan çekilme şartına bağlanamaz. Seçim güvenliği bakımından hangi memurların ne gibi şartlarla aday olabilecekleri kanunla düzenlenir.

Hâkimler ile subay, askeri memur ve astsubaylar, mesleklerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve seçilemezler.

Madde 2 – 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın, halkoyu ile kabul edilmiş olan geçici 11. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.

Madde 3 – Bu Anayasa değişikliği yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

18.4.1974
(Resmi Gazete)

EK: IX

11'LERİN ERİM KABİNESİNDEN İSTİFALARI

Sayın Prof. Dr. Nihat Erim
Başbakan
Ankara

Ankara, 2 Aralık 1971

12 Mart müdahalesinin sona erdirmek istediği siyasal ve ekonomik bunalım, bugün biçim ve görünüş değiştirerek devam etmektedir.

12 Mart Muhtırasının yüklediği görevi hızla yerine getirebilmek için Hükümetin seçimlere kadar sürekliliği ve kabul edilebilirliği fikri yerleşmemiştir. Tam tersine AP'nin veya AP ile birlikte Meclis'te teşekkül edecek herhangi bir koalisyonun Hükümeti kolaylıkla çekilme zorunda bırakabileceği kabul edilir hale gelmiştir. Bu, bir uygun ânı seçme sorunu sayılmaktadır. Bu yönde herkesin gözü önünde türlü denemeler yapılmaktadır.

Hükümeti 26 Ekim 1971'de istifasını vermeye zorlayan bunalım geçiştirildikten sonra, bir kısım basın yardımıyla başlatılan fiyat artışı kampanyası görüntüsü altında ve sıkıyönetimin uzatılması görüşmeleri sırasında siyasal partiler sorumlularının tutum ve beyanları bu anlayışın açık bir belirtisidir.

Durumun kötüye gitmesinden türlü nedenlerle yarar umanlar; hükümet değişikliğinde kendilerini iktidara alternatif görenler; faşizme kayabilecek bir yönetimin işbaşına gelmesinin kendilerine büyük çıkarlar sağlayacağını sananlar Hükümeti düşürebilmek için yoğunlaşan bir cephe çalışması oluşturmaktadırlar.

Bu durum karşısında bırakılan, fakat olağandışı bir dönemde çok köklü değişiklikler yapma anlamına gelen reformları yapma sorumluluğunu ve görevini yüklenen Hükümete hem gündelik işlerin yürütülmesinde, hem de reformların yapılmasında çeşitli engellemeler uygulanmaktadır. Toprak Reformu Ön Tedbirler Kanun tasarısı çalışmalarında bunun açık örnekleri verilmiştir.

Hükümet programı içinde "Reformlar" olarak nitelenen değişiklikler Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için gerekli asgarilerdir. Gerçekte toplumsal ve ekonomik bünyemizde köklü değişiklikler yapmadığımız, yapamadığımız ve bu değişikliklerin gerektirdiği yönde uluslararası ekonomik ve siyasal bağlantı ve yükümlülüklerimizi gözden geçiremediğimiz takdirde sorunların görüntüleriyle boğuşan bir durumdan ileri geçemeyiz.

Gelişmiş ülkelerle aramızdaki gelir farkı, gittikçe artarak büyüyen istihdam sorunu

çok hızla sanayileşmemizi kaçınılmaz kılmaktadır. Buna engel olan kaynak sorununun, dış ticaretimiz üzerindeki uluslararası sınırlamaların ve ekonomik politikamızdaki çelişkilerin ortadan kaldırılması şarttır.

Bir sıçrama yapmak zorundayız. Bu, ekonomik ve sosyal türlü kaynakların ve olanakların uygun biçimde biraraya getirilmesiyle gerçekleştirilebilir. Toplumumuzun bütün yaratıcı gücünün (entelektüel ve emek enerjisinin) harekete getirilmesi esas olmalıdır. Toplumun yaratma gücünün harekete geçirilmesi, daha iyi yarınlara olan inancının yaratılabilmesi için fedakârlıkta eşitlik uygulamasının mutlaka sağlanması, bu yönde vergi kanunlarının sosyal adaleti gerçekleştirecek biçimde yeniden düzenlenmesi esastır. Uzun yıllardır bütün hükümetlerin hazırlayıp, Parlamentoya sunmaktan kaçındığı, fakat yüksek gelirlilerin vergi kaçakçılığını önleyebilmek için zorunlu olan servet vergisinin, tarımsal kazançları etkin bir biçimde vergilendirecek değişikliklerin, veraset ve intikal vergisinin en kısa zamanda düzenlenmesi gerekir.

Daha iyi hizmet götüren bir yönetim kurabilmek için yukarı idari kademelerde geniş çapta değişiklik yapılması ve iş yapabileceklerin hiçbir siyasal kaygıya düşülmeksizin işbaşına getirilmesi gerekir. Bu konuda Hükümet tam yetkili olmak zorundadır. Hükümetin atamalarla ilgili seçimlerine tam güvenilmemesi ve türlü yerlerden müdahalede bulunulması görevlerin tam olarak yerine getirilmesini önler.

Hükümet üyelerinin hepsinin dürüst ve iyi niyetli, bir kısmının enerjik olması sorunların çözümü için yeterli değildir. Olağan bir koalisyon hükümetinin görevi ötesinde sorumluluklar taşıdığı için Hükümetimizin bir koalisyon hükümetinin zaaflarını bünyesinde bulundurarak başarıya ulaşmasının beklenemeyeceği ortaya çıkmıştır.

Hükümetimizin yüklendiği ağır sorumluluğu taşıyabilmesi ve görevleri başarabilmesi için bütününün dürüst, iyi niyetli ve enerjik olması yanında inanç, düşünce ve görüş bakımından kaynaşabilecek durumda olması ve idareyle aydın kamuoyundan destek görmesi gerekir. Yaptığı işlerin ulusun bütününün yararına olması ve toplumun desteğini kazanmasının koşulu da budur.

Kıt olanaklar içinde kıvranan halkımızın büyük çoğunluğunun yaşama koşullarını daha iyiye götürebilmek, yoksul fakat yetenekli çocuklarımıza eğitimde fırsat eşitliği sağlayabilmek, halkımıza ucuz ilaç, topraksız köylümüze toprak sağlayabilmek, tabii kaynaklarımızı ulusumuzun yararına kullanılabilir hale getirebilmek için harcadığımız sürekli çabalar sadece çıkarlarını düşünen çevrelerin açık ya da gizli çabalarıyla engellenmiştir. Bu engelleme teknik ve politik her seviyede devam etmektedir.

Gerek bu konuların, gerekse kısa vadeli diğer sorunların çözümlenmesinde ağırlığı olan para ve maliye politikasının en bilgili ve yapıcı biçimde formüle edilebilmesinin ve uygulanabilmesinin sağlanması gerekmektedir. Bütünüyle AP Hükümetinden devralınmış, AP devrinin ekonomik politikasının hazırlayıcısı, modern iktisat ve maliye anlayışından yoksun ve Hükümetimizle işbirliği yapmaya isteksiz bir Maliye ve Merkez Bankası ekibi sorunların büyüyerek çözümlerinin güçleşmesine sebep olmaktadır.

Hükümetin diğer konulardaki teknik desteği de eksiktir. Bu eksikliğe ilave olarak aydın kamuoyu türlü nedenlerle Hükümet tasarruflarını şüpheyle karşılar hale gelmiştir. Bu nedenle desteğini esirgemektedir.

Sıkıyönetimin ilanından sonra Hükümet ile Sıkıyönetim arasındaki çalışma ve yü-

rütme ilkelerinin iyi saptanamaması sonucunda ortaya çıkan bir kısım uygulamalar gerek dünya kamuoyunda, gerekse Türkiye'deki aydınlar arasında kaygılar yaratmıştır. Bu arada gerici, tutucu, çıkarcı ve çoğunlukla AP'li basının reformlara ve Hükümete karşı faaliyetlerini rahatlıkla sürdürmesi reformcu bir Hükümetin desteği olması gereken bütün güçleri küstürmüş bulunmaktadır.

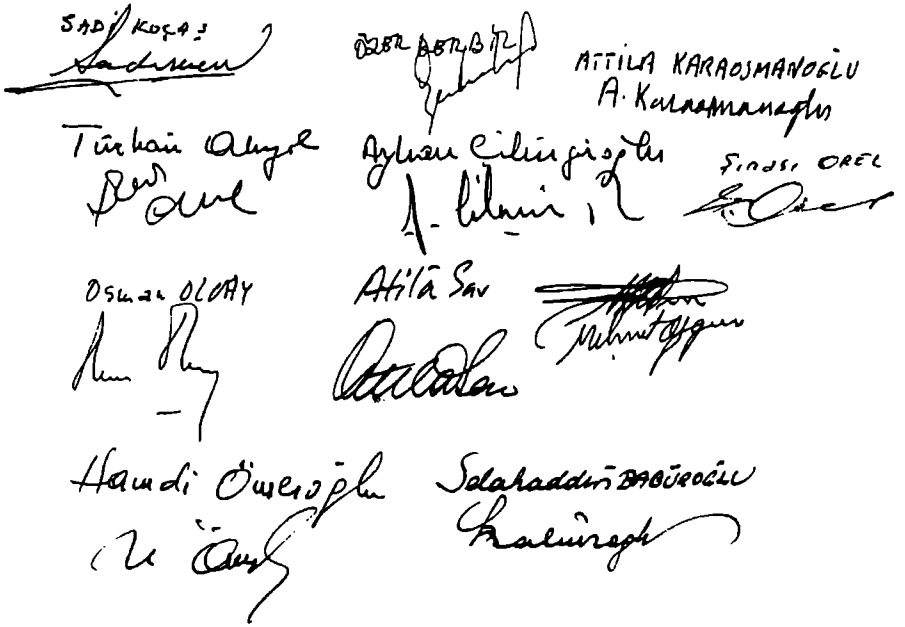
Silahlı Kuvvetlerimiz 12 Mart'ta gerekli müdahaleyi yaptıktan sonra, sorunların çözümünü Parlamentoya, Hükümete ve yönetime bırakmıştır. Bir müdahaleyi daha zorunlu kılmaktan dikkatle kaçınmak gerekir. Bu durumda bütün sorumluların, Parlamentonun, siyasal partilerin, aydınların Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu ve hemen tedbirleri alınmadığı takdirde gittikçe karanlıklaşan geleceğini göz önünde tutarak bir çözüm yolu bulmaları gerekmektedir.

Son Hükümet bunalımı sırasında hazırlayarak siyasal partilere verdiğiniz memorandum bu yönde bir değerlendirmeye olanak sağlayabileceği halde tartışma konusu bile yapılmamıştır. Adalet Partisi'ne Hükümetteki çalışma arkadaşlarına danışmadan bir Başbakan yardımcılığı vermeniz ve bu yere 12 Mart Muhtırasının suçladığı Hükümetin bir üyesini getirmeniz bu konunun bütünüyle bir yana bırakıldığı düşüncesini vermektedir.

Kolektif bir sorumsuzluk havasının daha uzun sürmeden etkili ve ciddi bir değerlendirme yapılması gereğine inanıyoruz. Böyle bir değerlendirmeye ve çözüm yolunun bulunmasına olanak hazırlamak üzere Hükümetteki görevlerimizden ayrılmaya karar verdik.

İstifalarımızı yüksek bilgilerinize sunarız.

Saygılarımızla...

EK: X

ABD BAŞKANI JOHNSON'UN BAŞBAKAN İNÖNÜ'YE MEKTUBU
(5 Nisan 1964)

Sayın Bay Başbakan,

Türkiye Hükümetinin Kıbrıs'ın bir kısmını askeri kuvvetle işgal etmek üzere müdahalede bulunmaya karar vermeyi tasarladığı hakkında, Büyükelçi Hare vasıtasıyla Dışişleri Bakanlığı'ndan aldığım haber beni ciddi surette endişeye sevketmektedir.

En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta neticeler tevlid edecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından takip edilmesinin Hükümetinizin bizimle evvelden tam bir istişarede bulunmak hususundaki taahhüdü ile kabili telif addetmiyorum.

Büyükelçi Hare görüşlerimi öğrenmek üzere kararınızı birkaç saat tehir etmiş olduğunuzu bana bildirdi. Yıllar boyunca Türkiye'yi en sağlam şekilde desteklediğini ispat etmiş olan Amerika gibi bir müttefikin bu şekilde neticeleri olan tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakılmasının, Hükümetiniz bakımından doğru olduğuna hakikaten inanıp inanmadığınızı sizden sormak isterim.

"Tek taraflı harekete geçemezsiniz"

Binaenaleyh, böyle bir harekete tevessül etmeden önce Birleşik Amerika Devletleri ile istişarede bulunmak mesuliyetini tam kabul etmenizi hassaten rica etmek mecburiyetindeyim. 1960 Garanti Antlaşması ahkâmı gereğince böyle bir müdahalenin caiz olduğu kanaatinde bulunduğunuz intibaındayım. Ayrıca, antlaşma teminatçı devletler arasında istişareyi gerektirmektedir. Birleşik Amerika, bu durumda bilcümle istişare imkânlarının hiçbir şekilde tüketilmediği ve dolayısıyla tek taraflı harekete geçmek hakkının kabili istimal olmadığı kanaatindedir.

Diğer taraftan Bay Başbakan, NATO vecibelerine de dikkat nazarınızı celbetmek mecburiyetindeyim. Kıbrıs'a vâki olan Türk müdahalesinin Türk-Yunan kuvvetleri arasında askeri bir çatışmaya müncer olacağı hususunda zihninizde en ufak bir tereddüt olmamalıdır. Dışişleri Bakanı Rusk, La Haye'de yapılan son NATO Bakanlar Konseyi Toplantısında Türkiye ile Yunanistan arasında bir harbin, kelimenin tam manasıyla düşünülmez telakki edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.

"Sovyetler müdahale ederse..."

NATO'ya iltihak, esası itibariyle NATO memleketlerinin birbirleriyle harb etmeye-

ceklerini kabul etmek demektir. Almanya, Fransa NATO'da müttefik olmakla yüzyıllık husumet ve düşmanlıklarını gömmüşlerdir. Aynı şeyi Yunanistan ve Türkiye'den de beklemek lazımdır. Ayrıca, Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde bir müdahalesine yol açabilir. NATO müttefiklerimizin tam rıza ve muvafakatları olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı Türikye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.

"Sert tepki göreceksiniz"

Diğer taraftan Bay Başbakan, bir Birleşmiş Milletler üyesi olarak Türkiye'nin vecibeleri dolayısıyla endişe duymaktayım. Birleşmiş Milletler, Ada'da sulhu korumak için kuvvet göndermiştir. Bu kuvvetlerin vazifesi zor olmuştur. Fakat geçen son bir hafta zarfında Ada'da şiddet hareketlerinin azaltılmasında yavaş yavaş muvaffak olmuşlardır. Birleşmiş Milletler mediyatörü ancak vazifesini ikmal edememiştir. Hiç şüphem yok ki, Birleşmiş Milletler üyelerinin çoğunluğu Birleşmiş Milletler gayretlerini baltalayacak olan ve bu zor meseleye Birleşmiş Milletler tarafından makul ve barışçı bir hal tarzı bulunmasına yardım edebilecek herhangi bir ümidi yıkacak olan Türkiye'nin tek taraflı hareketine en sert bir şekilde tepki gösterecektir.

"Bizim silahları kullanamazsınız"

Aynı zamanda Bay Başbakan, askeri yardım sahasında Türkiye ve Birleşik Devletler arasında mevcut iki taraflı anlaşmaya dikatinizi çekmek isterim. Türkiye ile aramızda mevcut bulunan askeri yardımın veriliş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için Hükümetinizin Birleşik Devletler'in muvafakatini alması icap etmektedir. Hükümetiniz bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletler'e bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Amerika Birleşik Devletleri'nin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim.

"Kıbrıslı Türkleri toptan imha ederler"

Mutasavver Türk hareketinin fiili neticelerine gelince: Böyle bir hareketin Kıbrıs Adası üzerinde on binlerce Kıbrıslı Türkün katledilmesine yol açabileceği keyfiyetine en dostane bir şekilde dikkatinizi çekmek mecburiyetini hissediyorum. Tarafınızdan böyle bir harekete tevessül edilmesi infiali mucip olacak ve girişeceğiniz askeri hareketin himaye etmeye çalıştığınız kimselerden hiçbirinin toptan imhasını önlemeye yeter derecede müessir olması imkânsız olacaktır. Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin mevcudiyeti böyle bir faciayı önleyemez.

"Güvenlik ve refahınızı düşünüyoruz"

Sözlerimi pek fazla sert bulabilir ve bizim Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin gidişine karşı yabancı olduğumuzu düşünebilirsiniz. Durumun böyle olmadığını size temin etmek istiyorum. Gerek açıkça, gerek özel olarak Kıbrıslı Türklerin emniyetini sağlamakta ve Kıbrıs meselesinin son hal tarzının konu ile doğrudan doğruya ilgili tarafların rızası-

na dayanması hususu üzerinde ısrar etmekte gayret gösterdik. Amerika Birleşik Devletleri'nin sizin lehinize yeter derecede faaliyet sarfetmediği hissini taşımanız mümkündür. Fakat herhalde bilirsiniz, politikamız Atina'da en sert şekilde infiale yol açmış, bizim aleyhimizde orada nümayişler yapılmış, Amerika Birleşik Devletleri'yle Makarios arasında fikir münakaşası meydana çıkmıştır. Daha birkaç hafta önce yaptığımız görüşme sırasında Dışişleri Bakanı'nıza da söylediğim gibi, Türkiye ile olan ilişkilerimize büyük değer veriyoruz. Sizi kendisiyle temel olarak menfaatlerimiz olan büyük bir müttefik telakki ediyoruz. Sizin güvenlik ve refahınız Amerika halkı için ciddi bir alâka mevzuu olagelmiştir ve bu alâkanın sembolik şekilleri gösterilmiştir.

"Menfaatinizle alâkadarız"

Siz ve biz, komünist dünyasının ihtiraslarına karşı koymak üzere birlikte dövüştük. Bu tesanüt, bizim için büyük bir mana taşımaktadır ve bunun Hükümetiniz ile halkınız için de aynı derecede bir mana taşıdığını ümit ederim.

Kıbrıs ile ilgili olarak Türk cemaatini tehlikeye maruz bırakacak herhangi bir hâl tarzını desteklemeyi düşünemeyiz. Son bir çözüm yolu bulmaya muvaffak olamadık. Çünkü, bunun dünyadaki en girift meselelerden biri olduğu âşikârdır. Fakat, Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin menfaatleri konusunda ciddi şekilde alâkadar olduğumuz ve daima alâkadar olacağımız hususunda sizi temin etmek isterim.

"Geniş çapta muhasamata yol açar"

Nihayet Bay Başbakan, en ciddi meseleyi, harb mi, sulh mu meselesini vaz'etmiş bulunuyoruz. Bu meseleler Türkiye ile Birleşik Amerika arasındaki iki taraflı münasebetlerin çok ötesinde giden meselelerdir. Bunlar sadece Türkiye ile Yunanistan arasında bir harbi muhakkak olarak tevlit etmekle kalmayacak, fakat Kıbrıs'a tek taraflı bir müdahalenin doğuracağı önceden kestirilemeyen neticeler sebebiyle daha geniş çapta muhasamata yol açacaktır.

Sizin, Türkiye Hükümetinin Başbakanı olarak mesuliyetleriniz var. Benim de Birleşik Amerika Başkanı olarak mesuliyetlerim var. Bu sebepten, en dostane şekilde size şunu bildirmek isterim ki, bizimle gereken ve geniş ölçüde istişare etmeksizin yapacağınız tek taraflı böyle bir harekete tevessül etmeyeceğinize dair bana teminat vermediğiniz takdirde, meselenin gizli tutulması hususunda Büyükelçi Hare'e vâki talebinizi kabul etmeyecek, NATO Konseyi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin âcilen toplantıya çağırılması mecburiyetinde kalacağım.

"Her türlü kararı geri bırakın"

Bu mesele hakkında sizinle şahsen görüşebilmemizin mümkün olmasını isterdim. Maateessüf, mevcut anayasa hükümlerinin icabı dolayısıyla Birleşik Amerika'dan ayrılamamaktayım. Teferruatlı müzakereler için siz buraya gelebilirseniz, bunu memnuniyetle karşılarım. Genel barış ve Kıbrıs meselesini aklıselim ve sulh yolu ile halli hususlarında sizin ve benim çok ağır mesuliyet taşımakta olduğumuzu hissediyorum. Bu itibarla aramızda en geniş, en samimi istişarelerde bulununcaya kadar sizin, meslektaşlarınızın tasarladığınız her türlü kararı geri bırakmanızı bilhassa rica ediyorum.

(Cüneyt Arcayürek, **Hürriyet**, 13 Ocak 1966)

KISALTMALAR

Agy.	Adı geçen yapıt
ANGÖ	Muhsin Batur, Anılar ve Görüşler
AP	Adalet Partisi
ATN	G. McGhee, Amerika-Türkiye-NATO
bk.	Bak
BİLA	Hikmet Bila, CHP, 1919-1999
BMM	Büyük Millet Meclisi
BP	Birlik Partisi
c.	Cilt
CENTO	Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CUP	Cumhuriyetçi Parti
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev.	Çeviren
ÇÖKA	H.Derin, Çankaya Özal Kalemini Anımsarken
ÇPK	F.Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi
DEH	Türker Sanal, Demirel Hükümetleri
Der.	Derleyen
DETA	Ş.Turan, Devrim Tarihi
DEYA	Kurtul Altuğ, Demokrasinin Yaralı Yılları
DP	Demokrat Parti
DKP	Demokratik Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSS	Yalçın Doğan, Dar Sokakta Siyaset
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ed.	Editör
EÇP	Ali Nejat Ölçen, Ecevit Çemberinde Politika
GP	Güven Partisi
İHİ	A.İpekçi - C.Coşar, İhtilalin İçyüzü
İSB	Metin Toker, İnönü'nün Son Başbakanlığı

İPSY	Metin Toker, İsmet Paşa'nın Son Yılları
İSİN	M.Heper, İsmet İnönü
İVA	İnönü Vakfı Arşivi
İYAK	İşçi Yardımlaşma Kurumu
MBK	Milli Birlik Komitesi
MEYAK	Memur Yardımlaşma Kurumu
MM	Millet Meclisi
MSP	Milli Selamet Partisi
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OEY	Birand-Bila-Akar, 12 Eylül
OİM	İsmail Cem, 12 Mart
OMB	Celil Gürkan, 12 Mart'a Beş Kala
OTAG	B. Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
RAH	M.Çetingüleç, Rahşan
s.	Sayfa
Sa.	Sayı
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SODE	Fatin Dağıstanlı, Sosyal Demokratlar
ŞEDİ	Bilal şimşir, Şehit Diplomatlarımız
TBD	Alpay Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TCH	Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri
TDK	Türk Dil Kurumu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TNK	Emin Çölaşan, Turgut Nereden Koşuyor
TSU	Hasan Cemal, Tank Sesiyle Uyanmak
YMD	Haydar Tunçkanat, 27 Mayıs 1960 Devrimi
YMİA	Bedri Baykam, 27 Mayıs İlk Aşkımızdı
THKO	Türk Halk Kurtuluş Ordusu
TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası
trz.	Tarihsiz (basım tarihi yok)
vd.	ve devamı
YTP	Yeni Türkiye Partisi

KAYNAKÇA

A) BELGELER

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

Çankaya Cumhurbaşkanlığı Arşivi

İnönü Vakfı Arşivi

Türk Dil Kurumu Arşivi

Adalet Partisi Genel Merkezi Propaganda Başkanlığı Broşürü, Ankara, 1961.

Akgünlere, CHP 1973 **Seçim Bildirgesi**, Ankara, 1973.

Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar, Ankara, 1988.

Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 1976, Ankara, 1976.

İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973), 3 c., Ankara, 1993.

Muhalefette İsmet İnönü, Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla, Der. Sabahat Erdemir, 3 c., İstanbul, 1956-1962. c.IV: **İhtilalden Sonra İsmet İnönü**, Der. S.Toktamış (Erdemir), İstanbul, 1962.

Resmi Gazete

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları**, c. II (1945, 1990), Ankara 1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (1923-1980), c. I-II, Başbakanlık, Ankara, 1978.

B) SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet

Milliyet

Hürriyet

Son Havadis

Ulus / Yeni Ulus

Zafer

C) BAŞLICA İNCELEMELER VE ANILAR

Âdem, Mahmut, **Devrim Yasaları Odağında Öğretim Birliği**, Ankara, 2001.

Ahmad, Feroz-Bedia F., **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Ankara, 1976.

Akalın, Cüneyt, **Uluslararası İlişkiler Ortamında 27 Mayıs Müdahalesi**, İstanbul, 1999.

Aksoy, Ömer Asım, "**Adalet Son Sözünü Söyledi**", **Türk Dili**, c.XXXVIII, sa. 316 (Ocak 1978), s.1-12.

Albayrak, Sadık, **Türkiye'de Din Kavgası**, İstanbul, 1973.
Altuğ, Kurtul, **Demokrasinin Yaralı Yılları**, İstanbul, 1993.
Arcayürek, Cüneyt, **Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar (1960-1965)**, Ankara, 1985.
Arcayürek, Cüneyt, **Demirel Dönemi, 12 Mart Darbesi (1965-1971)**, 3. basım, Ankara, 1992.
Arcayürek, Cüneyt, **Müdahalenin Ayak Sesleri (1978-1979)**, Ankara, 1986.
Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, 2 c., İstanbul, 1973.
Ayata, Ayşe Güneş, **CHP: Örgüt ve İdeoloji**, Ankara, 1992.
Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, 3 c., İstanbul, 1968.
Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, 5. basım, İstanbul, 1977.
Aydemir, Talat, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul, 1968.
Baban, Cihat, **Politika Galerisi**, İstanbul, 1970.
Başgil, Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çev. M.A. Sebük, İ.H. Akın, İstanbul, 1966.
Batur, Muhsin, **Anılar ve Görüşler. Üç Dönemin Perde Arkası**, İstanbul, 1985.
Baykam, Bedri, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara, 1994.
Bektaş, Arsev, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi: CHP ve AP (1961-1980)**, İstanbul, 1993.
Bila, Hikmet, **CHP 1919-1999**, İstanbul, 1999.
Bila, Hikmet, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, İstanbul, 1987.
Bilanço, 1923-1998 **"Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış" Uluslararası Kongresi**, 2 c., İstanbul, 1999.
Birand, M.A.-C.Dündar-B.Çaplı, **12 Mart**, İstanbul, 1994.
Birand, M.A.-H.Bila-R.Akar, **12 Eylül, Türkiye'nin Miladı**, İstanbul, 1991.
Burçak, R.Salim, **Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri**, Ankara, 1988.
Cem, İsmail, 12 Mart, 2 c., İstanbul, 1973-1977.
Cumhuriyet'in 75. Yılı, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 1998.
Cumhuriyet'in 75. Yılında Yükseköğretim, Ankara, 1998.
Çölaşan, Emin, **Turgut Nereden Koşuyor?**, İstanbul, 1989.
Çölaşan, Emin, **Tarihe Düşülen Notlar**, Ankara, 2000.
Dağıstanlı, Fatin, **Sosyal Demokratlar**, Ankara, 1998.
Darendelioğlu, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri**, 3. basım, İstanbul, 1977.
Değer, Emin, **CIA, Kontrgerilla ve Türkiye**, Ankara, 1977.
Değer, Emin, **Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke ya da Oltadaki Balık**, 2. basım, İstanbul, 1993.
Demirel'in Büyük Hedefi. Sosyal Güvenlik, Sosyal Adalet, Geri Kalmış Bölgeler, Sosyal Refah Devleti, Der. Uğur Gümüştekin, İstanbul, 1975.
Derin, Haldun, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)**, İstanbul, 1995.
Dil Devrimi Üzerine, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1977.
Doğan, Yalçın, **Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)**, 5. basım, İstanbul, 1986.
Duman, Doğan, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamlık**, İzmir, 1997.
Dünyada ve Türkiye'de Laiklik Sempozyumu (21 Aralık 1993), Kent-Koop, Ankara, 1994.
Ecevit, Bülent, **Ortanın Solu**, İstanbul, 1966.
Ecevit, Bülent, **Bu Düzen Değişmelidir**, Ankara, 1968.
Ecevit, Bülent, **Atatürk ve Devrimcilik**, İstanbul, 1970.
Ecevit, Bülent, **Şiirler**, Ankara, 1976.

Eğitimde Laiklik, Türk Eğitim Demeği XIV. Eğitim Toplantısı, 29-30 Kasım 1990, Ankara (trz).
Erim Hükümetlerinin 1 Yılı (7.4.1971-7.4.1972), Ankara, 1971.
Erkanlı, Orhan, Anılar, Sorunlar, Sorumlular, İstanbul, 1973.
Evren, Kenan, Kenan Evren'in Anıları, 6 c., İstanbul, 1991.
Feyizoğlu, Turhan, "Nurhak'ta Bir Şafak Vakti", Cumhuriyet, 25 Mayıs-7 Haziran 1998.
Gevgilili, Ali, Türkiye'de 1971 Rejimi, İstanbul, 1971.
Giritli, İsmet, 27 Mayıs'tan II. Cumhuriyet'e, İstanbul, 1961.
Gönlübol, M.-Ö.Kürkçüoğlu, Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara, 1974.
Gürkan, Celil, 12 Mart'a Beş Kala, 2. basım, İstanbul, 1986.
Güvenç, B.-G.Şaylan-İ.Tekeli-Ş.Turan, Dosya. Türk-İslam Sentezi, İstanbul, 1991.
Hasan Cemal, 12 Eylül Günlüğü, Tank Sesiyle Uyanmak, Ankara, 1986.
Hatipoğlu, M.Tahir, Türkiye Üniversite Tarihi, Ankara, 1998.
İpekçi, Abdi-Ö.S.Coşar, İhtilalin İçyüzü, İstanbul, 1965.
Jaeschke, Gothard, Yeni Türkiye'de İslamlık, Çev. Hayrullah Örs, Ankara, 1972.
Kabacalı, Alpay, Türk Basınında Demokrasi, Ankara, 1994.
Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, İstanbul, 1970.
Keskin, Yıldırım, Avrupa Yollarında Türkiye, Ankara, 2001.
Kıbrıs Anayasası ve Kıbrısla İlgili Antlaşmalar, İstanbul, 1969.
Kili, Suna, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler, İstanbul, 1976.
Koçaş, Sadi, Atatürk'ten 12 Mart'a, 4 c., İstanbul, 1977.
Konyar, Hürriyet, Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler, İstanbul, 1999.
Kurdakul, Necdet, Tarih Işığında Kıbrıs Davamız, İstanbul, 1968.
Manizade, Derviş, Baştan Sona Kıbrıs Gerçeği, İstanbul, 1965.
Mazıcı, Nurşen, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkisi, İstanbul, 1989.
McGhee, George, ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu, Çev. Belkıs Çorakçı, Ankara, 1992.
Milliyetçi Türkiye'ye Doğru (10-11 Mayıs 1969'da yapılan Milliyetçiler İlmi Seminerinde Varılan Sonuçlar), İstanbul, 1969.
Mumcu, Uğur, Sakıncalı Piyade, İstanbul, 1977.
Mumcu, Uğur, Bir Pulsuz Dilekçe, İstanbul, 1977.
Mumcu, Uğur, Bomba Davası ve İlaç Dosyası, Ankara, 2000.
Mumcu, Uğur, "İnkılap Mektupları", Cumhuriyet, 12-30 Ekim 1986.
Nadir Nadi, Olur Şey Değil, İstanbul, 1981.
12 Mart ve Sonrası, AP Yay. 2 c. Ankara, 1971-1972.
Ölçen, Ali Nejat, Ecevit Çemberinde Politika, Ankara, 1995.
Özdemir, Hikmet, Kalkınmada Bir Strateji Arayışı. YÖN Hareketi, İstanbul, 1986.
Özek, Çetin, Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü, İstanbul, 1964.
Özkazancı, Cengiz, Dünden Bugüne Türkiye'de Dil ve Din, İstanbul, 1994.
Sabahattin, İsmail, 150 Soruda Kıbrıs Sorunu, İstanbul, 1998.
Sanal, Türker, Demirel Hükümetleri, Ankara, 2000.
Saracoğlu, Ali, Sen Hiç Oğul Emzirdin mi Körkurşun?, İstanbul, 1978.
Savcı, Bahri, "Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri", SBF Dergisi, c. XII, No.3 (Eylül 1967), s.85-102.
Selçuk, İlhan, Ziverbey Köşkü, 12. basım, İstanbul, 1989.

Seyhan, Dündar, Gölgedeki Adam, İstanbul, 1966.
Şahinlerin Dansı-Alparslan Türkeş'in Anıları, İstanbul, 1995.
Şimşir, Bilal, Şehit Diplomatlarımız (1973-1994), 2 c., Ankara, 2000.
Tanör, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), İstanbul, 1996.
Tanör, Bülent, Siyasi Düşünce Tarihi ve 1961 Anayasası, İstanbul, 1969.
Toker, Metin, Yarı Silahlı, Yarı Kılahlı Bir Ara Rejim (1960-1961), 2. basım, Ankara, 1991.
Toker, Metin, İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965), 2. basım, Ankara, 1992.
Toker, Metin, İsmet Paşa'nın Son Yılları (1965-1973), Ankara, 1993.
Tunçkanat, Haydar, 27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye), İstanbul, 1996.
Turan, Şerafettin, Atatürk ve Ulusal Dil, Ankara, 1981.
Turan, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi, I-IV, Ankara, 1991-1999.
Turan, Şerafettin, İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, Ankara, 2000.
Velidedeoğlu Hıfzı Veldet, Sağsız Solsuz Demokrasi, İstanbul, 1973.
Yavuzalp, Ercüment, Liderlerimiz ve Dış Politika, Ankara, 1996.
Yavuzalp, Ercüment, 12 Eylül Karşı Devrim, İstanbul, 1990.
75 Yılda Eğitim, Ed. Fatma Gök, İstanbul, 1999.
75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a, Ed. Artun Ünsal, İstanbul, 1999.
Yetkin, Çetin, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika. 27 Mayıs,12 Mart ve 12 Eylül'de Amerika'nın Yeri, Ankara, 1995.
Yüce, Turhan Tufan, Anayasa Değişikliği Dolayısıyla 1924 Anayasası ile 1961 Anayasası Arasında Temel Yapıları Yönünden Bir Karşılaştırma, Erzurum, 1971.
Yücekök, Ahmet, Türkiye'de Din ve Siyaset, İstanbul, 1976.
Zileli, Gün, Yarılma (1954-1972), İstanbul, 2000.

DİZİN

A

ABD (Amerika Birleşik Devletleri): 14, 15, 22, 34, 35, 77, 92, 100, 104, 108, 109, 114, 121, 125, 129, 132, 141, 142, 147, 163, 188-191, 193-195, 197, 199, 209, 211-213, 249, 261, 277-279, 301, 303, 309-312, 315, 318-321, 325, 326, 330-333, 343, 352, 369, 371, 373, 379, 380, 389, 390, 411
ABD Bayrağı: 189
ABD Kongresi: 325, 326
ABD üsleri: 326
Abadan, Yavuz: 38, 39
Abaoğiu, Cihat: 40
Abdülhamit II.: 41, 125, 144, 162, 230
Acheson planı: 312
Acuner, Ekrem: 80, 163, 198
Açık öğretim: 305
Adak, Fehim: 284
Adakan, Enver: 79, 81
Adalet Partisi: bk. AP
Adana: 20, 230, 266, 283, 330, 372, 375, 399
Adem, Mahmut: 328
Adıyaman: 232, 248, 372
Af, Af sorunu: 85, 97, 101, 111, 139, 140, 164, 165, 302, 303
Af yasası: 102, 117, 139, 345
Afgan köpeği: 73
Afgan Kralı: 73
Afrika: 151
Afyon: 248, 249
Afyonkarahisar: 248
Agence France Presse: 336, 341
Ağa, Ağalar: 71, 149
Ağaoğlu, Fahri: 33
Ağaoğlu, Neriman: 130, 140
Ağaoğlu, Samet: 73, 102, 130, 140, 327, 329
Ağca, Mehmet Ali: 374, 375
Ağırnaslı, Niyazi: 126, 154
Ahali İktisat Partisi: 146
Ahlak dersleri: 300, 301, 304, 326, 362
Ahlak esasları: 28
Ahlatlıbel (Ankara): 212
Akademi: 278, 280, 361, 368
Akar, M.Ali: 219
Akaryakıt sıkıntısı: 370
Akatlı, Lütfi: 56, 95
Akbal, Oktay: 410
Akbank: 212
Akça, Ertuğrul: 111
Akçadağ: 232
Akdağ, Mustafa: 327
Akdeniz: 189
Ak devrim: 24, 63
Akdoğanlar, Arif: 403
Akgiray, H.Basri: 302
Akgün, Nahit Ulvi: 31
"Akgünlere": 285, 304
Akıncılar: 180, 284, 404
Akis dergisi: 84, 127, 131, 149
Akkan, Erdoğan: 229
Akmumcu, Hüsamettin: 284
Akoğlu, Enver: 68
Akova, Enver: 381
Aksal, İsmail Rüştü: 80, 85, 92
Aksaray (Niğde) 372
Akses, N.Kazım: 251
Aksoy, Muammer: 26, 30, 39, 48, 134, 141, 148, 232, 330, 397
Aksoy, Talip: 229
Akşam gazetesi: 153
Aktepe, Münir: 49
Akyıldız, Necip: 66

Akyol, Avni: 328
Akyol, Mete: 148
Akyol, Türkan: 226, 229, 253
Alacakaptan, Uğur: 236, 330
Alagöz, Cemal: 236
Albaylar cuntası (Yunanistan): 208, 317-320
Aldoğan, Sadık: 57
Alen, Denis: 120
Alevi, Alevilik: 144, 159, 372, 373, 394
Ali, Hz.: 159
Aliağa (İzmir): 140
Alican, Ekrem: 14, 28, 55, 66-69, 81, 85, 87, 90, 97, 98, 103, 105, 115, 116, 129
Alkoç, Celal: 20, 117
Ailende, G.: 347
Alman, Almanlar: 39, 51, 337
Almanya: 14, 51, 322, 334, 380
Almanya Anayasası: 57, 61, 210
Alp, Orhan: 121, 366
Alpagut, Turgut: 116, 119
Alpan, Cihat: 114, 115, 223, 269
Alpkaya, Emin: 84
Alpman, Ayten: 320
Alptekin, Cihat: 233
Altan, Çetin: 130, 143, 144, 148, 161
6/7 Eylül olayları: 66, 72, 73, 76,
6 İlke/Ok: 60, 134, 306, 348, 349, 352
6 Kural: 348
Altın kolye: 55
Altın stoku: 14, 55
Altınapa barajı: 140
VI. Filo: 190, 191, 195
Altıntaş, Ferhat: 412, 413
69 deniz subayı: 173, 174
68 kuşağı: 180
Altuğ, Kurtul: 382
Altyapı devrimi: 177-179
Alüminyum fabrikası: 370
Alyans: 55
Ambargo: 249, 303, 313, 321, 325, 332
Amblem: 68, 128, 159, 352
Amerika: 120, 132, 151, 248, 309, 310, 318, 332, 352
Amerika Gizli Haber Alma Örgütü (CIA): 15
Amerikan Haberler Merkezi: 190, 193
Amerikan hastanesi (Beyrut): 337
Amerikan iktisadi yardımı: 55
Amerikan yardım teşkilatı (AID): 249
Ammar, M.Hasan: 343
Amsterdam: 340, 343
Anadol marka otomobil: 139
Anadolu Ajansı: 212
Anadolu Kulübü (Ankara): 111, 292
Anadolu Üniversitesi (Eskişehir): 283
Anayasa: 15, 18, 21-24, 29-33, 49, 56, 57, 59, 61, 63, 66, 82, 85, 96, 125, 139, 165, 210, 214, 216, 218, 220, 262, 268, 278
Anayasa (Kıbrıs): 322
Anayasa değişiklikleri: 171, 172, 229, 230, 238-247, 251, 252, 261, 263, 264, 270-273, 280
Anayasa dili: 31, 60, 75
Anayasa Komisyonu (27 Mayıs): 21, 23, 30, 36, 38, 48, 56, –ön raporu: 23, 26
Anayasa Komisyonu (TBMM): 270
Anayasa Mahkemesi: 60, 61, 63, 93, 95, 99, 100, 105, 122-124, 126, 143, 163, 175, 182-184, 197, 229, 238, 241, 243, 245, 246, 259, 271, 278, 284, 291, 302, 303, 362, 394
Anayasa Mahkemesi (Kıbrıs): 306, 307
"Anayasa ve Güçlü İktidar": 158
Anayasa nizamı, rejimi: 98, 116
Anayasal düzen: 121, 234, 300, 302
Anayasanın halkoyuna sunulması: 65
Anayasaya saygı yürüyüşü: 201
Anayasayı ihlal: 23, 72, 73, 75
And içme: 26, 56
Anday, Melih Cevdet: 148
Anıtkabir: 17, 21, 38, 132, 166, 192, 196, 201, 292, 293
Ankara: 13, 17-23, 33, 35, 55, 66, 67, 71-73, 83, 95, 102, 104, 112-114, 117, 119, 122, 129, 144, 145, 148,

153, 155, 158, 163, 164, 176, 187-191, 193, 195, 197, 198, 209, 212, 214, 215, 230, 233, 260, 266, 292, 304, 307, 309, 312-315, 330, 332, 336, 340-346, 351, 370-374, 377-379, 403, 404, 407, 410-413
Ankara Anlaşması: 99, 107
Ankara asfaltı (İstanbul): 207
Ankara garı: 175
Ankara hastanesi: 102
Ankara uçağı: 304
Ankara Palas: 48
Ankara Üniversitesi: 25, 30, 40, 41, 237, 278, 279, 282, 283
Ankara Üniversitesi Talebe Birliği: 124
Ant dergisi: 192
Antalya: 145
Antalya uçağı: 354
Antiemperyalist: 194
Antranik: 338
AP (Adalet Partisi): 67-71, 79, 80, 82, 83, 85-102, 104-106, 108, 109, 111, 121-141, 143-146, 158-161, 163, 164, 166-172, 175, 176, 180, 187, 191, 192, 198, 202, 207, 208, 214-216, 218, 225, 228, 229, 239-243, 247, 252-255, 261-265, 267-272, 277-279, 284, 285, 287-292, 303, 316, 322, 324, 327, 329, 338, 347, 354-357, 360-365, 369, 371, 376, 381-385, 388-392, 395-398, 408, 410
Apaydın, Burhan: 96
Apaydın, Orhan: 112, 362
Apaydın, Talip: 148
Ara rejim: 40, 46, 80, 107, 191, 203, 222, 256, 257, 261, 284, 287, 414
Aran, Elif-Bedii: 292
Arap, Araplar: 197, 293, 297
Arap Birliği: 313
Arapça ezan: 30, 31
Arar, İsmail: 226, 229, 241, 252, 263, 265
Arat, Emin: 112, 119
Arazi vergisi: 93
Arcayürek, Cüneyt: 311, 338, 411
Ardıçoğlu, Nurettin: 57
Aren, Sadun: 50, 130, 148, 150, 169, 185, 192
Argüç, Namık: 18, 20
Arı sineması (Ankara): 292
Arıburnu, Tekin: 20, 208, 218, 270, 271
Arısoy, Sunullah: 31
Arife tatilleri: 330
Arpad, Burhan: 31
Arsan, Sunuhi: 95
Arsel, İlhan: 30, 48
Art Council: 376
Artüs, Amil: 26, 32, 35
Arzık, Nimet: 148
Asal, Talat: 100
ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu): 334-336, 338
Asena, Orhan: 148
Asiltürk, Oğuzhan: 298, 299, 324
Askeri darbe: 17, 84, 95, 115, 116, 120, 142, 203, 214, 215, 343, 384
Askeri dikta: 208
Askeri hükümet: 46
Askeri personel yasası: 199, 207
Askeri Şûra: 102, 403
Askeri Yargıtay: 246
Aslan, Yusuf: 194, 222, 229, 230, 253, 259, 260
Aslanapa, Oktay: 157
Asliye Hukuk Mahk.: 44, 237, 353
Associated Press: 207, 334
Astorya oteli (New York): 352
Astronomi: 144
Astronot: 54
Asya: 103, 129
Aşırı akımlar: 122, 123
Aşırı sağ: 82, 127, 131, 137, 174, 347, 361
Aşırı sol: 82, 123, 127, 131, 141, 159, 174, 206, 221, 294, 327, 361
At (AP'nin amblemi): 68
Atabek, Dr.: 72
Atak, Sadi: 67
Atakan, Selçuk: 114
Ataklı, Mucip: 118, 163

Atalay, Kemal: 208
Atalay, Sırrı: 167, 397
Ataman, Hüseyin: 26
Ataöv, Türkkaya: 148
Atasagun, İbrahim Şevki: 132, 191
ATAŞ rafinerisi: 370
Atatürk: 13, 15, 21, 28, 30, 32, 59, 101, 153, 156, 165, 177-179, 186, 188, 196, 203, 206, 209, 216, 221, 262, 265, 268, 271, 292, 293, 299, 318, 352, 375, 378, 398, 408, 410, 414
Atatürk Akademisi: 250, 264
Atatürk bağış ve vasiyeti: 100, 101
Atatürk Bulvarı (Ankara): 118
Atatürk büstü: 55, 142
Atatürk devrimi, devrimleri: 30, 32, 60, 81, 94, 98, 105, 121, 128, 149, 150, 176, 177, 227, 267, 275
Atatürk Havaalanı (Yeşilköy): 354, 402
Atatürk ıslahatı: 93, 94
Atatürk inkılapları: 27, 31, 106, 136, 229, 275, 326
Atatürk ilkeleri: 75, 102, 121, 136, 205, 227, 264, 273, 298, 410
Atatürk kalıtı: 353, 354
Atatürk köprüsü (İstanbul): 207
Atatürk Kültür Merkezi (Ankara): 378
Atatürk Kültür Merkezi (İstanbul) 209, 355
Atatürk milliyetçiliği: 98, 226, 264
Atatürk Orman Çiftliği: 73, 133, 304
Atatürk Müzesi (Anıtkabir): 21
Atatürk Spor Salonu (Ankara): 348
Atatürk ülküsü: 278
Atatürk Üniversitesi (Erzurum): 64
Atatürk, Atatürkçülük: 23, 28, 31, 32, 60, 149, 193, 203, 220-224, 228, 353, 408, 410-414
Atay, Hüseyin: 33
Ateşkes: 319, 320
Atina: 313, 317, 319, 344
Atsız, Nihal: 155, 157
Avcı, Sabit Osman: 208
Avcıoğlu, Doğan: 148-151, 198, 201, 204, 230, 232, 234
Avrupa: 54, 139, 145, 151, 185, 248, 332, 340-342, 371
Avrupa Birliği: 107
Avrupa Ekonomik Ortaklaşması (AEO): 107
Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET): 107, 138, 321, 354, 369
Avrupa İnsan Hakları Komisyonu: 184
Avrupa Kömür-Çelik Ortaklığı: 107
Avrupa Ortak Pazarı: 99, 251
Avrupa Parlamentosu: 325
Avrupa Üniversiteler Yasası: 282
Avusturya: 334-336, 340
Ayaklanma: 16
Ayan, Ethem: 392
Ayasofya: 144, 355
Ayaz, Nevzat: 328
Aybar, Esat Kemal: 110
Aybar, M.Ali: 108, 122, 126, 129, 130, 154, 162, 169, 170, 185, 186, 192, 194, 219, 383
Aybar, Rauf: 49
Aybay, Rona: 148
Aydemir, Şevket Süreyya: 150
Aydemir, Talat: 23, 96, 97, 102, 112-120, 150, 201, 235
Aydın: 59, 383
Aydınlar Kulübü: 154, 157
Aydınlar Ocağı: 154, 157, 158
Aydınlık dergisi: 192, 202, 212
Aygün, Kemal: 102
Aykurtlar: 104
Aytekin, Emin: 117
Aytür, Memduh: 389
Azerbaycan: 332
Azınlık hükümeti: 105,106, 109, 357-359, 385, 395
Azizoğlu, Yusuf: 145, 166, 168, 169
Aziz Nesin: 154
Aziz Ziya: 148

B

Babacan, Hatice: 181
Baban, Cihat: 80
Babıâli: 324, 44

Babıâlide Sabah gazetesi: 202
Babüroğlu, Selahattin: 111, 253
BAĞ-KUR: 250, 251, 305
Bağımsız milletvekilleri: 83. 106. 107, 192, 170, 290, 356
Bağımsız senatörler: 130, 133. 290. 357
Bağımsızlık haftası: 200
Bağış (hibe): 54
Bağlarbaşı (İstanbul): 264
Bahadınlı, Y.Ziya: 148
Bahçesaray (Van): 375
Bakşık, Şeref: 266
Balan, Hüseyin: 159
Balcıoğlu, Beşir: 341, 375
Balgat: 212
Balıkçılık alanları: 310
Balıkesir: 376
Balkan Savaşı: 34
Balta, Tahsin Bekir: 39
Balyoz hareketi: 230
Banarlı, Nihat Sami: 157
Bankacılık: 205
Banknot miktarı: 14
Baraj: 138, 140
Baran, İrfan: 122
Bardakçı, Ulaş: 194
Barış Gücü: 310, 311. 313. 317. 322
Barış harekâtı (Kıbrıs): 107. 306, 317, 323
Barış Sevenler Derneği: 152
Barlas, Cemil Sait: 65
Baro: 73
Barutçu, Faik Ahmet: 58
Basın: 15, 18
Basın İlan Kurumu: 53
Basın mesleğinde çalışanlar: 54
Basın özgürlüğü: 60, 300
Basın-Yayın Genel Müdürlüğü: 19, 45, 46
Basın-Yayın Y.Okulu: 201
Bask: 213
Başaran, S.Adil: 67
Başaran, Yaşar: 200
Başarı ödülleri: 371
Başbakan Yardımcılığı: 59, 92, 98, 106, 121, 225, 254, 257, 272, 324, 360, 366
Başbakanlık: 85, 87, 89
Başbakanlık Müsteşarlığı: 19, 25, 31, 44, 45
Başbakanlık Yüksek Denetleme K.: 175
Başbuğ: 345
Başer, Adnan: 49
Başgil, Ali Fuat: 15, 20, 38, 83, 86, 113
Başkut, Cevat Fehmi: 31, 58
Başol, Salim: 72, 95
Başörtüsü: 181-184
Baştuğ, İrfan: 18
Batı Almanya: 14, 22, 61, 130
Batı Trakya: 314
Batırbay, Remziye: 49
Battal, Şener: 284
Batur, Muhsin: 85, 112, 198, 203-207, 210, 211-217, 219, 235, 236, 396-398
Bayar, Celal: 18, 20, 62, 72, 74-79, 83, 90, 102, 117, 130, 132, 139, 140, 164-169, 272
Baydar, Mehmet: 332, 333
Bayezıt, Kemal: 159
Bayezıt Kulesi (İstanbul): 195
Bayezıt meydanı (İstanbul): 17, 190, 371
Baykal, Deniz: 148, 298, 299, 304, 305, 347, 348, 366, 395
Baykal, Rıfat: 48, 119, 120, 125, 156
Baykam, Suphi: 128
Baykurt, Fakir: 142, 148, 163
Bayrak planı: 400
Bayülken, Haluk: 257, 272, 333
Bazı kisvelerin giyilmesi hk. yasa: 60
Bebek davası: 73, 76
Bedii Faik: 293
Belbez, Hikmet: 68
Belçika: 336
Belediye seçimleri: 145, 162, 239, 292, 363
Belen, Fahri: 49
Belli, Mihri: 147, 148, 375, 395
Bendit, J.Daniel: 185

Bener, Erhan: 148
Bengül, Necati: 50, 51
Benler, Ahmet: 342
Benler, Özdemir: 342
Berker, Ratip: 38, 39
Berkman, Tahsin: 159
Berlin: 332
Beş Yıllık Kalkınma Planı: 99, 138
Beşer, Nuri: 111, 125
Beşinci kol: 129
Beyaz Kitap: 42
Beyaz Saray (İstanbul): 154
Beyin takımı: 226, 253, 295
Beyrut: 334-339, 341
Bezik: 292
Bhagavat Gita: 286
Bila, Hikmet: 348, 378
Bild gazetesi: 334
Bilecik: 374
Bilge, Suat: 256
Bilget, Vedii: 219
Bilgiç, Emin: 38, 186
Bilgiç, Sadettin: 108, 138, 143, 160, 168, 174, 176, 360, 396, 397
Bilgiç Sait: 108, 158
Bilgiççiler: 168, 171, 174, 176
Bilgin, Turhan: 207
Bilimsel özerklik: 63, 172
Bilmen, Ömer Nasuhi: 218
Binatlı, Kemal: 18
1961 Anayasası: 24, 53, 58-64, 89, 94, 100, 106, 124, 128, 140, 148, 151, 153, 165, 172, 180, 187, 191, 201, 221, 229, 234, 239, 242, 244, 246, 268, 276, 356, 414 –yapılan değişiklikler: Ek- VIII a-e: 495-514
1961 seçimleri: 42, 46, 80, 82-86, 99, 110, 121, 124, 126, 129
1965 seçimleri: 88, 126, 128-131, 138, 161, 180
1969 seçimleri: 138, 161, 167, 177, 230, 315
1950 seçimleri: 19
1917 Rus ihtilali: 199
1982 Anayasası: 63
1973 seçimleri: 284-293
1977 seçimleri: 351, 354-357
1924 Anayasası: 24, 26, 64, 70
Bir Hakeim köprüsü (Paris): 334
1 Mayıs kutlaması: 375
Bira Parkı (Ankara): 304
Biret, İdil: 251
Birey-Devlet: 61
Birinci Beş Yıllık Plan: 95, 102, 103
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı: 50
Birinci Dünya Savaşı: 331, 340
Birinci İnönü: 58
Birinci Milli Cephe hükümeti: 392
Birincioğlu, A.İhsan: 385, 405, 406
Birleşmiş Milletler: 138, 247-249, 309-311
Birleşmiş Milletler Anayasası: 13
Birlik Partisi (BP): 66, 159, 169, 170, 289-291, 355, 383
Bitlis: 111
Bizans: 219
Bizim radyo: 336
Boğaz Köprüsü: 138, 175
Boğaziçi köyü (Kıbrıs): 315
Boğaziçi uçağı: 269
Boğaziçi Üniversitesi: 250, 278
Boğazlıyan: 332
Bolak, Aydın: 158
Bologna Üniversitesi: 282
Bolşevik: 146, 332
Bolu: 59, 376
Bomba: 191, 371
Bonn: 334
Boon, H.N.: 339-341
Boraks: 228, 248
Boran, Behice: 130, 169, 170, 185, 192, 238, 345, 356, 383
Boratav, Korkut: 148
Borsalar Birliği: 53
Boru hattı (petrol): 140
Boykot: 145, 180, 181, 184, 186-190, 197, 201, 279
Bozbeyli, Ferruh: 171, 176, 225, 242, 263, 265, 270, 274, 357, 365
Bozkurt, Naci: 66

Bozkurtlar: 180
Bölge İdare Mahk.: 182
Bölgecilik: 82
Bölücülük: 82, 244, 263, 358, 405, 406
Bölügiray, Nevzat: 399, 405
Bölükbaşı, Osman: 29, 45, 49, 79, 81, 85, 87, 105, 109, 116, 124, 126, 132, 142
Briç: 292
Brüksel: 118, 314, 321, 402
Buca cezaevi: 354
Bugün gazetesi: 195
Bulak, Adnan: 338
Bulgaristan: 260
Bulut, Lamia: 184
Bulut, Necdet: 373
Burçak, R.Salim: 328
Bursa: 59, 123, 143, 144, 155, 166, 285, 375
Bursa Nutku: 196
Büyük Ankara oteli: 402
Büyük Doğu dergisi: 186
Büyük Ermeni Devleti: 331
Büyük Ermenistan: 331, 332
Büyükkörükçü, Tahir: 284
Büyük Millet Meclisi: 23

C

Caddebostanı (İstanbul): 166
Cağaloğlu (İstanbul): 109
Carım, Taha: 339-341, 343, 357
Castro, Fidel: 151
Cebeci (Ankara): 340
CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi): 142, 145, 198, 271-274, 285, 289-291, 323, 324, 329, 338, 354-359, 365, 369, 374, 378, 379, 381, 383, 409
CHP (Cumhuriyet Halk Partisi): 15, 17, 27, 29, 30, 36, 44, 47, 49-52, 60-67, 69, 71, 74, 76, 80, 82-98, 100-102, 104-111, 114, 117, 121, 123-135, 139, 142, 145, 146, 148, 149, 155, 159-162, 165, 168-180, 188, 191-195, 198, 200, 202, 209, 215-219, 223-226, 228, 233, 236, 239, 241, 242, 247, 250, 256, 259, 261-272, 284, 292, 297-306, 322, 324, 326, 327, 329, 344-360, 362, 364, 366, 368-370, 374, 376-385, 388, 391, 393, 395-400, 403, 404, 407-412
CHP azınlık hükümeti: 357-359
CHP Gençlik Kolları: 179, 346
CHP malları: 100 –Anayasa Mahkemesi kararı: Ek- VII: 421-429
CHP-AP ortak hükümeti: 42, 89, 95, 97, 111, 117
CHP-Bağımsızlar hükümeti: 104, 105, 108, 121
CHP-CKMP-YTP hükümeti: 97
CHP-MSP hükümeti: 246, 249, 292, 297, 306, 317, 321, 322, 345, 360
CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi): 29, 44, 49, 66, 79-84, 87, 89, 90, 95, 97, 98, 100, 101, 104, 105, 109, 120-130, 132, 133, 145, 156, 158, 169, 180, 187, 193, 195
Celasun, Sedat: 374, 399, 402
Cem, İsmail: 213, 217, 229, 230, 260, 261, 281, 294, 295
Cemaat Meclisi (Kıbrıs): 306
Cemal Paşa: 332
Cemgil, Sinan: 194, 212, 232
Cenaze namazı: 163, 196, 293, 373
Cenkçi, Beyhan: 148
CENTO (Merkezi Anlaşma Teşkilatı): 13, 19
Cevahir, Hüseyin: 232
Ceza yasası: 30, 70, 122, 141, 154, 234, 237, 251, 302, 303, 363
Cezayir: 143, 239
Che Guevera: 151
Champs-Elysee (Paris): 343
Christopher: 380
CIA (Amerika Gizli Haberalma Teşkilatı): 15, 193
Cirit, Oktar: 317
Cinemre, Tayfun: 233
Coca-cola: 199
Commer, R: 193-195, 199
Coşkun, Alev: 56, 148

Cömert, Bedrettin: 372
Cuma namazı: 373, 394
Cumalı, Necati: 364
Cumalıoğlu, Fehmi: 190, 284
Cumhurbaşkanı Vekili: 396
Cumhurbaşkanlığı sorunu: 83-86, 113, 132, 265, 269-271, 396
Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği: 223, 269, 403
Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı: 114, 234
Cumhuriyet gazetesi: 19, 20, 29, 31, 58, 83, 96, 108, 153, 230, 310, 372, 389, 410, 413
Cumhuriyet altını: 55
Cumhuriyet andı: 21
Cumhuriyet Bayramı: 39, 41, 47
Cumhuriyet Halk Partisi: bk. CHP
Cumhuriyet Senatosu: 43, 61, 65, 82, 112, 120, 124, 126, 139, 208, 234, 263, 268, 299, 303, 323, 329, 381, 384
Cumhuriyet Üniversitesi: 283
Cumhuriyetçi Parti: 271, 284, 290
Cumhuriyetçi Güven Partisi: bk. CGP
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi: bk. CKMP
Cumhuriyetçi Memleketçi Parti: 66
Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi: 66, 67
Cumhuriyetçi Millet Partisi: 126
Cumhuriyetçilik: 349
Cunta: 113-115, 208, 313, 317, 319

Ç

Çadırcı, Musa: 237
Çağdaş uygarlık: 216, 299
Çağdaşlaşma: 89, 183
Çağlar, Behçet Kemal: 47
Çağlayangil, İhsan Sabri: 136, 211, 314, 321, 324, 335-339, 384, 385, 396, 406
Çakmak, Adnan: 235
Çakmak, Fevzi: 56, 235
Çalışma grubu: 399
Çalışanlar Partisi: 126
Çalışlar, Oral: 147
Çalışma Partisi: 66
Çambel, Halet: 38
Çanakkale: 72, 73, 200, 376
Çandar, Cengiz: 147
Çankaya: 20, 71, 74, 81, 83, 88, 98, 104, 115, 118, 216, 218, 223, 269, 271, 383, 396, 398, 406
Çankaya İlkokulu: 292
Çankaya protokolü: 85, 86, 101, 110
Çatlı, Abdullah: 372
Çayan, Mahir: 212, 232, 253, 259
Çeçen, Memduh: 200
Çekler: 185
Çekoslovakya: 168, 185, 191
Çelen, Tunçay: 196
Çelik, Adnan: 112
Çelik fabrikası: 140, 210
Çelik, Mustafa: 197
Çelikbaş, Fethi: 103, 159
Çenet, İbrahim: 235
Çengel Yüksel: 235
Çerman, Osman Nuri: 33
Çevikçe, Erol: 148, 304, 305
Çilingiroğlu, Ayhan: 51, 103, 226, 248, 253
Çiller, Tansu: 328
Çin: 151
Çocuk Esirgeme Kurumu: 46
Çoğunluk sistemi: 65, 82, 130, 162
Çolpan, Yılmaz: 343
Çorum: 59, 394
Çubuk barajı: 304
Çukurova Üniversitesi: 283

D

Dağ grubu: 212, 230
Daily Star: 334
Danışma Kurulları: 374
Danıştay: 32, 37, 63, 95, 182, 220, 228, 229, 241, 243, 245, 246

Darbe: 23, 143, 201, 214, 215, 385, 393, 399, 403, 408, 409
Darendelioğlu, İlhan: 155
Darülfünun: 276
Daşnak Sutyon: 331
Davutpaşa kışlası (İstanbul): 232-236
De Gaulle: 118, 143, 185, 239
Değer, Emin: 15, 203, 204
Demir, Bahadır: 332, 333
Demir-çelik fab.: 210, 370
Demir, Kemal: 179, 263, 265, 354
Demiray, Tahsin: 67
Demirel, Ali: 175
Demirel, Hacı Ali: 390
Demirel, Bedrettin: 84
Demirel, Hüseyin: 293
Demirel, Süleyman: 52, 88, 89, 102, 104, 106, 108, 109, 121-123, 130-133, 135-145, 155, 158-169, 171-176, 187, 188, 191, 193-196, 198, 200, 201, 208-211, 214, 216-220, 222, 225-229, 239, 242, 247, 249, 252, 253, 256, 258-265, 269, 270, 272, 277-279, 284, 287-292, 314, 315, 321-331, 338-345, 354, 357-363, 365, 367, 369, 376, 378, 382, 385-393, 395-406, 408, 409, 412, 413
Demirel, Şevket: 175
Demirel, Yahya: 344, 345, 375, 395
Demircioğlu, Vedat: 190, 195
Demirkırat: 68
Demirperde: 185
Demiryolları: 93, 175, 250, 367
Demokrasi: 13, 18, 25, 63, 68, 85, 87, 94, 130, 165, 176-178, 197, 294, 299, 346
Demokrat İzmir gazetesi: 72
Demokrat Parti: bk. DP
Demokratik Cumhuriyet: 26, 359
Demokratik düzen, rejim, sistem: 17, 19, 91, 114, 121, 135, 137, 141, 149, 153, 166, 168, 174, 201, 219, 245, 324, 366
Demokratik hukuk düzeni: 27
Demokratik Parti (DKP): 143, 160, 176, 225, 242, 262, 263, 265, 270, 274, 289-291, 329, 330, 355-357, 360, 365, 366, 369, 371, 378, 382, 396
Demokratik Sol: 306, 344-351, 355, 358, 375
Demokratik Sol Parti: 305
Dengiz, Orhan: 328
Deniz Harp Okulu: 192
Denizciler, İbrahim: 125
Denizli: 59
Denktaş, Rauf: 308, 309, 315
DP (Demokrat Parti): 13, 22-25, 29-31, 33-38, 44, 45, 49-51, 57-67, 69, 71-77, 81, 82, 86, 89, 92, 94, 96, 100, 102, 108, 110-112, 117, 121, 125, 128, 130, 139, 140, 146, 152, 160, 163-168, 172, 173, 176, 186, 209, 215, 223, 247, 249, 259, 269, 275, 278, 306, 327, 356, 371, 388
DP'lilerin affı sorunu: 85, 86, 110, 111, 139, 164, 165
DPT Müsteşarlığı: 103
Derbil, Özer: 226, 253
Derbil, Süheyl: 48
Derby fabrikası: 189
Deriner, İbrahim: 136, 389
Dernekler yasası: 45, 197, 386
D'Estaing, Giscard: 320
Derviş Vahdeti: 142
De Telegraf: 220
Devalüasyon: 13, 209, 380, 390
DEV-GENÇ (Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu): 147, 155, 181, 198, 201, 208, 212, 230, 233, 236, 237, 260, 262, 263, 370
Devlet Başkanlığı: 26, 30, 47, 62, 69, 88, 132
Devlet borçları: 14
Devlet Güvenlik Mahkemeleri: 246, 264, 273, 386, 401
Devlet İstatistik Enstitüsü: 50
Devlet Kültür Merkezi: 378
Devlet mezarlığı: 133
Devlet Milli Eğitim Başkanlığı: 46
Devlet Personel Dairesi: 53
Devlet Planlama Teşkilatı (DPT): 37, 50,

52, 53, 60, 93, 95, 101, 103, 104, 149
Devlet sanatçılığı: 251, 377
Devlet sektörü: 109, 304
Devlet Standartlar Enstitüsü: 53
Devlet Su İşleri Genel Md.: 52, 165
Devlet Tiyatroları: 141
Devletçilik: 50, 94, 96, 127, 136, 137, 149, 151, 204, 264, 349, 351
Devlete el koyma: 40, 62
Devletleştirme: 122, 205, 228, 301
Devr-i Süleyman: 162
Devr-i sabık: 74
Devres, Nezih: 248
Devrim, devrimler: 23, 24, 28, 70, 72, 89, 147, 177, 187, 202, 203, 219, 230, 234
Devrim Anayasası: 204
"Devrim" dergisi: 15, 151
Devrim için saptanan ilkeler: EK - VII: 489-494
Devrim ilkeleri: 204
Devrim kanunlarının korunması: 60
Devrim Konseyi: 204, 205
Devrim Mahkemeleri: 205
Devrim Meclisi: 204
"Devrim" otomobili: 139
Devrim Partisi: 205
Devrim yasaları: 183, 228, 276
Devrimci Kemalizm Grubu: 198
Devrimci Ordu Gücü: 151
Devrimci Subaylar Komitesi: 129
Devrimci Yol: 394
Devrimcilik: 136, 147, 177, 179, 349-351
Dış borçlar: 13, 14
Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı: 225, 256
Dış ödemeler dengesi: 14
Dışsatım: 62
Dış ticaret: 14
Dış yardım: 27
Dicle Üniversitesi: 283
Dikta idaresi: 46, 198
Dil Okulu: 403, 410, 412
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF): 153, 186, 187, 197
Dil Akademisi: 173
Diler, Nihat: 100
Dilligil, Turhan: 165, 166
Din Kurultayı: 33
Din dersleri: 300, 301, 304, 362
Din ve ahlak dersleri: 326, 327, 387
Din ve mezhep ayrımı: 161
Din ve vicdan özgürlüğü: 33, 94, 172, 184, 284, 286, 300, 361
Din eğitimi/öğretimi: 61, 205, 250, 275, 361, 387
Dinçer, Hasan: 9, 120, 125
Dinçerler, Vehbi: 328, 389
Dinde reform: 30, 32
Dini tahkir: 33
DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu): 147, 207-209, 355, 373, 393
Diyanet İşleri Başkanlığı: 29-33, 46, 61, 94, 98, 137, 157, 250, 326, 361
Diyarbakır: 200, 230, 283
Dizel motorları: 170
Dogmatik değerler: 183
Doğal haklar: 63
Doğal kaynaklar: 349
Doğan, Avni: 102, 104
Doğan, Hüsnü: 389
Doğan, Lütfü: 396
Doğan, Dr. Lütfü: 397
Doğramacı, İhsan: 121, 236, 280
Doğu, Fuat: 162, 198, 216
Doğu Kültür Ocakları: 230
Doksat, Recep: 156
Dokunulmazlık (milletvekili) 111, 163, 410
Dolanımdaki para: 14
Dolar: 13, 14, 35, 56, 209, 212, 249, 354, 371, 390
Dolmabahçe: 189
Domaniç, Hayri: 176
Donat, Yavuz: 397
Doruk, Abdurrahman: 112, 115, 116
4936 sayılı Üniversiteler Yasası: 37-39, 43
Döner sermaye: 377

Dördüncü Beş Yıllık Plan: 366, 387
Döviz: 14, 366, 367, 369, 379, 391
Dubçek: 168, 185
Dudiran aşireti: 375
Duman, Rahmi: 229
Duygulu, Behiç: 192
Dülger, Bahadır: 74, 76
Dünya Bankası: 55, 225, 390, 400
Dünya gazetesi: 69, 153
Düstur Partisi: 66
"Düşük, Düşükler": 29
Düşünce özgürlüğü: 300, 349
Düşünce, inanç hak ve hürriyetleri: 60, 183
Düzce: 376
Düzen değişikliği: 60, 117, 168, 269, 285

E

Ecevit, Bülent: 62, 89, 92, 99, 105, 127, 131, 134, 135, 159, 160, 165, 168, 170, 178, 179, 208, 223, 224, 228, 236, 242, 249, 256, 258, 264-272, 284-293, 297, 299, 302-305, 318-324, 328, 330, 340-342, 344, 346-348, 351, 352, 355-360, 365-370, 373-382, 385, 387, 390-397, 400, 407-409, 412
Ecevit, Rahşan: 351, 352, 355
Edirne: 384
The Economist: 99, 207
Ege: 118, 318, 344
Ege Ordusu: 403
Ege Üniversitesi: 278
Egeli, Ekrem Şerif: 38, 187
Egesel, Altay Ömer: 72, 75
Eğilmez, Esat: 68
Eğitimde reform: 185, 264
Eisonhower, D.: 22
Eken, Kemalettin: 260
Ekim ihtilali: 192
Ekinci, T.Ziya: 130
Ekmekçi, Mustafa: 148
Ekonomik yardım: 51
Ekşi, Oktay: 56, 148
Elazığ: 283
Elçi, Şerafettin: 366, 379
Elektrik İşleri Etüt Dairesi: 51, 389
El-Fetih: 197, 200
Elizabeth II.: 77
Elmacı köyü: 145
Elmadağlı, Raif: 44
Elmalı: 189
Elrom, Efraim: 230-232, 234, 236
Elverdi, Ali: 119, 253
Emek: 204
Emek dergisi: 202
Emekli Sandığı: 250, 305, 330, 361
Emeksiz, Turan: 17, 18
Emiiianus: 30
EMİNSU (Emekli subaylar): 34-36, 48, 50, 66, 68, 85, 103, 112, 218
Emirdağ (Afyon): 33
Emperyalizm: 125, 190
Emre, S.Arif: 284
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: 105
Enflasyon: 93, 129
Engin, Cemal: 392
Enosis: 307, 313-315, 318
Enver Paşa: 34, 40
EOKA: 307, 317, 335
Er, Ahmet: 125
Erakalın, Avni: 126
Erataman, Zeki: 76
Erbakan, Necmettin: 170, 171, 297-299, 322, 324, 354, 357, 359, 385, 397, 400, 404, 408, 409, 412
Erçıkan, Atıf: 205, 213-215, 219
Erdelhun, Rüştü: 18, 76, 102
Erdem, Atila: 237
Erdem, Ali Naili: 328
Erdem, Hasan Hüsnü: 33
Erdem, Tarhan: 148
Erder, Necat: 50, 52, 103, 150
Erdost, Muzaffer: 232
Erduran, Leyla: 251
Erduran, Refik: 411
Eren, Hasan: 38

Eren, Orhan: 395, 405, 406
Erenköy (Kıbrıs): 312, 315, 320
Erez, İsmail: 331, 334-338, 343
Ergin, Feridun: 96, 117
Ergin, Muharrem: 157
Ergun, Recep: 404
Erhard, Ludwig: 51, 60
Ergüder, Recai: 165
Erim, Nihat: 56, 64, 65, 96, 102, 131, 177, 188, 218, 222-230, 233, 238, 240-242, 246, 249-256, 258, 260-266, 274, 280, 295, 301, 312, 316, 323, 362, 390, 393
Erkan, Sibel: 232, 233
Erkanlı, Orhan: 17, 41, 47, 48, 118, 127
Erken emeklilik: 330
Erkin, U.Cemal: 251
Erkmen, Hayrettin: 344, 385, 395, 396
Erkmen, Nizamettin: 272
Erman, Celalettin: 396
Ermeni, Ermeniler: 55, 331-337
Ermeni sorunu: 321, 331-336
Ermeni Adalet Komandoları: 337, 341, 342
Ermeni Evi (Paris): 337
Ermeni komitacılar: 332
Ermeni Kurtuluş Örgütü: 334
Ermeni Mandası: 332
Ermeni Patriği: 333
Ermeni Soykırım Adalet Komandoları: 337, 341, 342
Ermeni Soykırım Anıtı: 332
Ermeni terörü: 336, 342-344
Ermenice: 334
Ermenistan: 331, 332
Ermenistan'ın kurtuluşu: 344
Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu (ASALA): 334, 336-338, 341, 342
Eroin: 249
Erozan, Agâh: 76, 102
Ersin, Nurettin: 399, 402
Ersin, Sadun: 84
Ersöz, Adnan: 392
Ersun, Namık Kemal: 84, 233, 392
Ertuğ, Celal: 397
Ertuğrul, Ali: 236
Ertuğrul, Muhsin: 141, 377
Ertüzün, Tevfik: 158
Erzurum: 332
Esen, Bülent Nuri: 38, 218
Esen, Fikret: 84
Esenboğa (Ankara): 193, 260
Esener, A. Fethi: 392
Esin, Numan: 26, 45, 47, 118, 203, 235
Eski harfler: 152
Eskişehir: 19, 119
Eşraf demokrasisi: 149
Ete, Muhlis: 50
Etibank: 305
Etimesut: 409
Evliyaoğlu, Kamuran: 80
Evren, Kenan: 183, 391-393, 397-400, 402-411, 413
Evren, Saadet Kaçar: 100
Evrimcilik: 351
Eyiceoğlu, Celal: 84, 166, 215-217
Eyuboğlu, Sabahattin: 38, 148, 234
Eyüboğlu, Orhan: 347, 348, 366, 378
Eyüp Han: 77
Eyüpoğlu, Cemal Reşit: 148, 150
Ezan: 30-33

F

Faiz: 14, 390
FAO (Uluslararası Tarım Örgütü): 376
Faşist: 294
Faşizm: 360
Fatsa: 394, 410
Federal sistem: 309
Fendoğlu, Hamit: 162, 371, 372
Fenmen, Mithat: 251
Feodal yapı: 149
Feodalizm: 160
Fersoy, Cemal: 328
Feyzioğlu,Turhan: 16, 39, 42, 48, 67, 80, 92, 98, 105, 131, 134, 142, 145, 159, 160, 169, 170, 177, 242, 265,

268, 271, 274, 284, 298, 302, 324, 35, 366, 379, 409, 413
Fındıkoğlu, Z. Fahri: 157
Fırat Üniversitesi: 283
Fikir Kulüpleri: 141, 147, 180
Fikir Kulüpleri Federasyonu: 147, 163, 197, 233
Filistin: 197
Finley: 212
Fiyat artışları: 129, 209, 354, 386
Flipper oyunu: 337
Forum: 189
Forum dergisi: 50, 149
Fransa: 22, 45, 118, 185, 187, 242, 320, 322, 331, 335-337, 342, 343, 380
Fransız Anayasası: 57, 61, 239, 240
Fransız devrimi: 220
Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi: 57
Fuar (İzmir): 191, 311

G

Galata köprüsü: 207
Gagarin, Yuri: 54
Gamak fabrikası: 197
GAP (Güneydoğu Anadolu Planlaması): 387
Garanti antlaşması: 439
Garantör devlet: 306-308, 318
Gaziantep: 192, 232
Gazi Osman Paşa marşı: 408
Gaziosmanpaşa (Ankara): 405
Geçici Anayasa: 24
Geçici kanun: 26, 70
Geçiş dönemi: 107
Geçiş dönemi protokolü (AET): 374
Geçitkale köyü (Kıbrıs): 315
Gedik, Namık: 20
Gelibolu: 407, 409
Gelir vergisi: 90
Gençosman, O.Faruk: 156
Genç Ülkücüler Teşkilatı: 156
Gençlik ve Spor Bakanlığı: 171
Gençliğin Ata'ya seslenişi: Ek- I: 415
Genel af: 90, 91, 239, 299, 300, 302, 303
Genel grev: 189
Genelkurmay Başkanlığı: 20, 35, 56, 67, 84, 110, 116, 173, 391, 392
Gensoru: 216, 265, 272, 365, 369, 381, 384, 395, 396, 400
GP (Güven Partisi): 66, 67, 145, 159, 160, 162, 169, 170, 177, 181, 225, 242, 262, 263, 268, 269, 285, 302, 409, 411
Gerici akımlar, gericilik: 75, 137, 184
Gerilla: 212, 232
Gevaş (Van): 375
Gevgilili, Ali: 294, 295
Geygel, Mustafa: 44
Geyikli (Çanakkale): 72, 73
Gezmiş, Deniz: 181, 189, 190, 197, 212, 213, 222, 229, 230, 233, 253, 259, 260
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı: 299
Giannini, Giovanni: 376
Giray, Safa: 148
Giritli, İsmet: 20, 30, 36, 38, 293, 294
Girne: 315, 319, 330
Göç olgusu: 402
Göğüş, Ali İhsan: 166
Gökalp, Ziya: 157
Gökay, Fahrettin Kerim: 98
Gökçekaya barajı: 138
Gölbaşı (Ankara): 212
Göle, Turgut: 102
Gölcük: 173
Gönder: 17
Gözaltı, gözhapsi: 409, 411
Grev, grev hakkı: 61, 98, 141, 189, 319
Grev ve lokavt yasası: 99
Grivas: 314, 317
Grosses Gold. Ehrenzeichen: 355
Guadeloupe: 380
The Guardian: 382
Güçlü, Dr. Necdet: 200
Gülek, Kasım: 65, 102, 131, 159, 177

Güley, Ferda: 101
Gülcügil, Mustafa: 385, 395
Gülhane hastanesi (Ankara): 132
Gültekin, Sökmen: 17
Gümrü Antlaşması: 332
Gümüşpala, Ragıp: 20, 35, 36, 50, 66-69, 79-81, 83, 85, 87, 90, 92, 97, 105, 108, 116, 117, 125, 160, 360, 396
Gümrük Birliği: 107, 322
Gümüşhane: 355
Gümüşsuyu (İstanbul): 195
Günaydın gazetesi: 174, 175
Güneş, H. Fehmi: 374
Güneş, Turan: 56, 57, 148, 299, 304, 319, 320, 348, 395
Güneş motorları: 170
Gürcan, Fethi: 115, 116
Gürcistan: 332
Güreli, Nail: 148
Güresin, Ecvet: 30, 58, 148
Gürkan, Celil: 119, 203-205, 214, 215, 219, 220, 235, 236, 297
Gürkan, Kâzım İsmail: 38
Gürler, Faruk: 84, 20, 205, 208, 214-217, 219, 235, 236, 252, 269-271
Gürsel, Cemal: 14, 16,18, 21-23, 25, 26, 29-34, 37, 40-50, 56, 67-69, 71, 72, 74, 77-79, 81, 84-89, 91, 92, 97, 104, 105, 108, 111-113, 115, 116, 123, 131, 132, 138, 153, 155, 203, 308
Gürsoy, Nilüfer: 130, 165, 166
Gürsoytrak, Suphi: 78
Güryay, Tarık: 74
Güven, Muhittin: 95
Güven Partisi: bk. GP
Güvener, Gani: 16
Güvenlik Konseyi: 310, 312, 319, 320
Güvenoyu: 62, 95, 99, 106, 122, 138, 173, 176, 228, 264, 271, 302, 323, 329, 330, 358, 363, 384, 388, 392, 400
Güventürk, Faruk: 84, 112, 114
Güvercin: 352
Güzel Sanatlar Akademisi: 55, 378

H

Hac: 363
Hacettepe Üniversitesi: 121, 278-280, 283
Hadımlı, Kemal: 76
Hahambaşı: 55
Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu: 168
Hakkâri: 374, 376
Halefoğlu, Vahit: 334
Haliç Köprüsü: 250
Halife: 144, 404
Halit Refiğ: 148
Halk Bankası: 175
Halk devrimciliği: 350
Halk eğitimi: 27
Halk İştirakıyûn Fırkası: 146
Halk sektörü: 285, 286, 301, 304, 346, 351
Halk oylaması: 57-59, 63, 65, 168
Halk savaşı: 194
Halk Yatırım Holdingi: 305
Halkçılık: 128, 135
Halkevleri: 21, 45-47, 100, 413
Halman, Talât: 52, 226, 251
Hamido (Hamit Fendoğlu): 161
Hamzaköy (Gelibolu): 407, 409, 412
Harp Akademisi: 34, 84
Harp Okulu: 17-20, 97, 112-114, 116, 118-120
Has, Mete: 229
Hasan Cemal: 413
Hasan Hüseyin: 364
Haşhaş: 249, 301, 303
Hatay: 73, 336
Hatipoğlu, Şevket Raşit: 159, 328
Haydarpaşa: 207
Hazar gölü: 389
Hazırlık dönemi (Ortak Pazar): 107
Hazine: 100,109, 175
Henze, Paul: 411
Heybeliada: 30, 375
Hıristiyan Kulübü: 321
Hızır, Nusret: 38

Hibe: 14, 54, 249
Hidroelektrik: 138
Hindistan: 103, 286
Hint felsefesi: 286
Hipodrom: 378
Hisar camisi (İzmir): 190
Hizbüttahrir: 144
Hollanda: 339, 341-343
Home, Douglas: 312
Homriş, Şahap: 45
Ho-Şi-Minh: 151
Hukuk devleti: 61, 63, 138, 184, 218, 275
Hukuk Fakültesi (Ankara): 182, 201, 236, 241
Hukuk Fakültesi (İstanbul) 181, 187, 197, 347
Hukuk dışılık: 293
Hükümet darbesi: 217
Hükümet programı: 92-94, 96, 98, 101, 105-107, 121, 136, 137, 171-173, 226-228, 247, 257, 260, 263, 264, 272, 299, 300, 301, 314, 316, 323-329, 358-360, 363, 366-369, 385-388, 402
"Hür" dergisi: 126
Hür nizam: 68
Hürriyet gazetesi: 337, 338
Hürriyet istikrazı: 55
Hürriyet meydanı (İstanbul): 17
Hürriyet Partisi: 57, 117, 160
Hürriyet şehitleri: 17, 132
Hürriyet ve Anayasa Bayramı: 92, 125, 240
Hürriyet ve İtilaf Partisi: 332
"Hürriyete şal örtmek": 96, 117, 223, 238
Hürriyetin ilanı: 125

I

Ilgar, Hidayet: 204
Inventisyon Program Komitesi: 50, 51
Irkçı-Turancı: 146
Irkçılık: 82, 122, 146
Irmak, Sadi: 89, 321-323, 359
Isparta: 135
Işık, Hasan Esat: 121, 299, 313, 314, 366, 374, 411

İ

İbadetin Türkçeleştirilmesi: 33
İç borçlar: 14
İçel: 374
İç Hizmetler Yasası: 15, 24, 26, 211, 217, 407, 408
İç Tüzük (Meclis): 63
İdam, idamlar sorunu: 70, 74-79, 113-120, 253, 256, 259
İdari ataşe: 344
İdari yargı: 64
İdeolojik akımlar: 146-149
İhbar: 40, 221
İhtilal: 16, 17, 22-24, 38, 58, 77, 113, 119, 130, 143, 199, 206, 215
İhtilalci İşçi Köylü Partisi: 233
İKA ajansı: 45
İkinci adam: 293
İkinci Beş Yıllık Plan: 227
İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı: 50
İkinci Cumhuriyet: 58, 59
İkinci Dünya Savaşı: 16, 22, 50, 55, 107, 146, 166, 248, 262, 371
İkinci Kurtuluş Savaşı: 129
İkinci Meclis: 60
İkinci Meşrutiyet: 35
İkinci Milli Cephe: 327, 357, 363, 365, 366, 368
İkinci Milliyetçiler Kurultayı: 157
İkinci ortak hükümet: 71, 89, 98
İkinci TBMM binası: 377
İktisadi Devlet Kuruluşları: 105
İktisadi Planlama Dairesi (DPT): 52, 103
İlaç sanayii: 205
İlahiyat Fakültesi: 29, 33, 39, 181, 184, 186, 275, 326
İleri, Tevfik: 111

İl Genel Meclis Seçimleri: 104, 145, 162, 239, 363
İlhan, Attilâ: 148
İlim Yayma Cemiyeti: 158
İlim Yayma Vakfı: 158
İlk Hedefler Bildirisi: 27, 52, 60, 63
İlköğretim: 27, 93, 98
İlköğretim Kanunu: 54
İlmi muhtariyet: 284
İmam-Hatip Okulları: 29, 128, 137, 144, 162, 227, 249, 250, 275, 277
İmam-Hatip Liseleri: 276, 277, 300, 327, 328, 362, 368
İmamoğlu, Yusuf: 201
İmralı adası: 79
İnan, Hüseyin: 197, 200, 212, 222, 259, 260
İnan, Selahattin: 102
İnan, Şefik: 57, 96
İnanç, Remzi: 148
İnanç özgürlüğü: 28, 300, 326, 350
İncesulu, Hilmi: 45
İnci, Tevfik: 143
İncirlik (Adana): 330
İngiltere: 22, 120, 207, 308, 350
İngiliz Büyükelçisi: 120
İnkılap Kanunları: 183, 216
İnkılabın korunması: 70
İnkılap Mahkemeleri: 70, 71, 74
İnönü, Erdal: 16, 199, 200
İnönü, İsmet: 16, 17, 29, 30, 33, 41, 42, 47, 49, 50, 58, 63, 65, 67, 68, 70, 71, 74, 77-82, 85-120, 122, 124, 127, 129-135, 139-142, 144, 148, 155-159, 160, 162, 164-169, 171, 174, 177, 179, 188, 191, 192, 194, 196, 199, 203, 214, 218-220, 223, 224, 228, 233, 239, 241, 247, 253, 256, 259-262, 265-272, 284, 286, 292, 293, 301, 305, 307-313, 318, 321, 327, 330, 332, 356, 359, 385
İnönü, Mevhibe: 159, 165, 166
İnönü, Ömer: 260
İnönü armağanları: 377
İnönü Üniversitesi: 283
İnsan hakları: 13, 61, 68, 306
İnsan Hakları Evrensel Bildirisi: 57
İntihar: 20, 74
İpar Transport Şt.: 72, 76
İpekçi, Abdi: 148, 200, 208, 327, 374
İpotek: 175
İpşiroğlu, Mazhar Şevket: 38
İran: 13, 379
İran demiryolu: 250
İrtica: 141, 152, 162
İskenderun: 140, 210, 309, 370
İslam devleti: 33
İslam Devleti Anayasası:144
İslam Koruma Partisi: 146
İslamcılar: 157
İslamcılık: 147
İslami İlimler Fakültesi: 326, 362
İslamköylü Phoenix: 175
İsot, Zülküf: 371
İspanya: 213, 341
İspat hakkı: 62
İsrail: 188, 197, 230-232, 236, 404
İstanbul: 17, 18, 20, 22, 29, 32, 51, 66, 68, 71-73, 76, 83-86, 95, 104, 112, 114, 119, 122, 125, 144, 145, 153, 155, 157, 166, 175, 187, 189, 191, 192, 195, 197, 207-209, 212, 229-236, 250, 253, 278, 292, 309, 331, 335, 336, 346, 355, 363, 364, 370, 371, 373, 377, 378
İstanbul Barosu: 73
İstanbul Boğazı: 138
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği: 146
İstanbul protokolü: 84, 85
İstanbul Radyosu: 13
İstanbul Üniversitesi: 20, 37, 45, 181, 187, 278, 280, 283, 354
İstanbul Ün. Talebe Birliği: 181
İstihbarat Okulu: 403, 410
İstiklal Mahkemeleri: 71
İstiklal Marşı: 404
İstikraz: 55
İsvan, Mehmet: 355
İsviçre: 83, 86, 334, 355
İş Bankası: 229, 353
İşçi Bayramı: 99

İşçi eylemleri: 141, 188, 189, 195, 197, 209
İşçi ihtilali: 207
İşçi kafilesi (Avrupa'ya): 54
İşçi Partisi: bk. TİP
İşçi sınıfı: 193
İşgal: 145, 180, 187-190, 279, 394
İşgüzar, Hilmi: 3
İşletmeler Bakanlığı: 366, 381
İşsizlik sigortası: 123
İta amirliği: 124
İtalya: 282, 331, 339
İtalyan: 337
İtalyan Anayasası: 57, 61, 240
İttifak antlaşması: 310
İttihat ve Terakki Partisi: 332
İYAK (İşçi Yardımlaşma Kurumu): 361, 368
İyidoğan, Akif: 66, 92
İzmir: 18, 43, 76, 119, 141, 143, 154, 155, 187, 191, 230, 278, 302, 312, 355, 363, 378, 394, 409
İzmen, Mehmet: 269
İzmit: 140, 207, 208

J

Jeanne Paule II.: 374
Jet, jet uçakları: 307, 308, 312, 331, 339
Johnson, ABD Başkanı: 132, 187, 309-312, 321, 380, –İnönü'ye mektubu: Ek - X, 518-520
Jurnal: 221

K

Kabadayı, İhsan: 49
Kabaklı, Ahmet: 157, 219, 220, 293, 294
Kabibay, Orhan: 34, 47, 48, 118, 127, 203, 214
Kaçakçılık: 402
Kaçar, Hıfzı: 234
Kader sokak (Ankara): 405
Kadıköy: 207
Kadıköy Mühendislik: 364
Kadro dergisi: 148
Kafaoğlu, A.Başer: 402, 408
Kafesoğlu, İbrahim: 157
Kaftancıoğlu, Ümit: 394
Kahramanmaraş: 373, 374, 394
Kahve alımı: 121
Kalafat, Emin: 76
Kalkınma fonu: 390
Kalkınma hızı: 386
Kalmaz, Ali İhsan: 17
Kalpakçıoğlu, F.Naci: 192
Kalutsyan: 333
Kamu İktisadi Kuruluşları: 103
Kamu tüzel kişiliği: 245
Kan, Suna: 251
Kanada: 213, 310
Kanlı Pazar: 195
Kansu, Ceyhun Atuf: 148
Kanton: 309, 312, 320
Kanun gücünde kararname: 168, 241
Kapalı rejim: 96
Kapani, Münci: 57
Kapısız, İsmet: 100
Kapitalist: 192
Kaplan, Kadri: 118
Kaplangil, Rafet: 255
Karaaslan, Ahmet: 382
Kara cüppeliler: 36
Karacaahmet: 335
Karaduman, Şenay: 184
Karafakioğlu, Bedri: 372
Karakaş, Cahit: 398
Karaoğlan: 351
Karal, E. Ziya: 49, 57
Karaman, Suphi: 78, 148, 163
Karamanlis: 319, 320
Karamollaoğlu, A.Rahman: 393
Karan, Muzaffer: 141
Karaosmanoğlu, Attila: 50-52, 103, 150, 225, 247, 253

Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfü: 96, 117
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: 49, 86, 102
Karasuları: 309
Karavelioğlu, Kamil: 78
Karayolları: 93
Kardeşlik haftası: 72
Karma ekonomi: 122, 138, 149, 390
Karol, Sevinç: 233
Karpas (Kıbrıs): 312
Kars Antlaşması: 321
Karşı devrim: 150
Karşı ihtilal: 163
Kasaroğlu, Doğan: 406
Katma protokol: 251, 321
Kaufman: 249
Kavrakoğlu, Osman: 76
Kayacan, Kemal: 84
Kayra, Cahit: 305
Kayseri: 69, 73, 79, 90, 102, 111, 117, 121, 145, 163, 164, 230, 394
Keban: 138, 140
Kebek (Quebec): 213
Keleşoğlu, Cemil: 75
Kelleci, Muhammet: 395
Kemal Bey: 332
Kemal Tahir: 148
Kemalist: 192
Kemalist Ordu: 118
Kemalizm: 206
Kennedy, John: 77, 104, 120
Kepir, Mustafa: 80
Ketenci, A.Güryüz: 234
Ketenoğlu, Hakkı: 66
Kıbrıs Cumhuriyeti: 306, 307, 315, 316, 321
Kıbrıs Federe Türk Devleti: 320, 322, 325, 336
Kıbrıs sorunu: 107, 109, 138, 141, 169, 173, 199, 249, 297, 301, 302, 306
–barış harekâtı: 316-325, 335, 336, 369, 379, 380
Kıran, Muzaffer: 125
Kırat: 124, 128
Kıratlı, Metin: 148
Kırca, Coşkun: 57, 148, 160, 408
Kırcı, Haluk: 372
Kırdar, Lütfi: 71, 75
Kır gerillacılığı: 272
Kırıkkale: 196
Kırıkoğlu, Kamil: 256, 266, 267
46 Ruhu: 173
Kısakürek, Necip Fazıl: 186
Kışlalı, M.Ali: 148
Kışlalı, Ahmet Taner: 148, 366, 370, 376
Kızılay meydanı (Ankara): 20, 51
Kızıl Çin: 251
Kızıldere: 239
Kızıl Deni: 185
Kim dergisi: 149
Kimi lakap ve sanlar hk. kanun: 60
Kirazoğlu, İbrahim: 76
Kirişçioğlu, Aydın: 205
Kirişçioğlu, Nusret: 76
Kişi güvenliği: 207, 230
Kitap (amblem): 128
Kleridis: 320
Koalisyon: 65, 87-89, 99, 104, 106, 254, 322, 400
Koalisyon protokolü: 90, 91, 98, 121, 298, 359
Kocaeli: 207, 230
Kocagöz, Samim: 31, 232
Kocatepe muhribi: 319
Koç grubu: 55
Koç, Süreyya: 100
Koç, Vehbi: 55
Koçak, Yunus: 144, 162
Koçaş, Sadi: 23, 59, 225, 229-232, 252, 253, 256
Kodamanoğlu, Nuri: 265
Komando: 156, 193, 196
Komünist: 39, 40, 146, 152, 153, 187, 219, 258, 372, 373
Komünist dikta: 302
Komünistlik: 106, 154, 161, 188, 236
Komünizm: 82, 122, 123, 136, 141-143, 152, 159, 160, 168, 169, 190, 360, 388
Komünizmi sindirme namazı: 190

Komünizmle mücadele: 99, 100, 124, 142, 152, 263, 324, 327, 342
Komünizmle Mücadele Derneği: 122, 123, 152, 154, 155, 190, 371
"Komünizmle Mücadele Metotları": 142
Kongar, Emre: 150
Kontenjan: 49
Kontenjan senatörlüğü: 61, 121, 130, 132, 177, 234, 235, 269, 271, 322, 397, 398
Kontr-gerilla: 400
Konya: 19, 33, 75, 171, 190, 283, 371, 383, 404
Konya Mücadele Birliği: 190
Kooperatifçilik: 148, 167, 301, 324, 351, 368
Koopman, Jan: 51
Koordinasyon Bakanlığı: 51
Koordinasyon Dairesi (DPT): 52, 103
Koraltan, Refik: 76, 102
Koraman, Bedri: 372
Kore: 152
Korporasyon: 281
Korutürk, Fahri: 271, 272, 292, 293, 297, 322, 323, 339, 340, 357-359, 365, 384, 385, 392, 393, 396, 398
Kosigin: 370
Kostapoulos: 313
Kozlu:189
Köklü, Aziz: 38
Köksal Osman: 40, 48, 78, 112, 113, 120, 198, 234, 392, 403
Köksaloğlu, Doğan: 406
Köpek davası: 73, 76
Köprü (Boğaz): 277
Köprülü, Fuat: 67, 73
Kösemihal, N.Şazi: 38
Köseoğlu, Şükrü: 219
Köy-Kent: 286, 351, 368, 386
Köyceğiz: 144
Köy Enstitüleri: 149, 153
Köyişleri Bakanlığı: 105, 106
Köylü Derneği: 351, 352
Köylü Partisi: 67
Kredi: 14, 103, 175, 370, 380, 390
Kuas, Rıza: 122, 125, 130, 170
Kubalı, Hüseyin Nail: 20, 26, 48, 111, 191
Kudüs'ü kurtarma günü: 404
Kumkumoğlu:153
Kuneralp, Necla: 341, 375
Kuneralp, Zeki: 341, 375
Kuran: 31-33, 372, 387
Kuran, Alp: 235
Kuran kursları: 250, 276, 327
Kurdaş, Kemal: 55, 56, 92, 121, 189, 194
Kurelman, Celalettin: 70
Kurtuluş Savaşı: 71, 81, 188, 194, 404
Kurucu Meclis: 25, 26, 39, 41, 42, 48-50, 53, 55-59, 63, 65, 67, 88, 148, 149, 211, 402
Kurucu Meclis (Kıbrıs): 322
Kurutluoğlu, Sahir: 56
Kuseyri, Mustafa: 201
Kuşçu, Samet: 112
Kutan, Recai: 284
Kutluay, Yaşar: 33
Kuvvetler ayrılığı/birliği: 64
Kuyruk, kuyruklar: 29
"Kuyudan adam çıkarmak": 140, 165
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti: 322
Küba: 151
"Küçük Amerika": 22
Küçük Fazıl: 306, 307
Küçük, Sami: 46, 73, 78, 148
Küçük, Yalçın: 148
Küçükesat (Ankara): 18
Küçük Tiyatro (İstanbul): 162
Külçe altın: 55
Küley, Müfide: 38, 42
Kültür adamı: 251, 377
Kültür Bakanlığı: 225-227, 256, 358, 360
Kültür Bakanlığı Büyük Ödülü: 251, 377
Kültür dernekleri: 45
Kültür kervanları: 45
Kültür Sarayı (İstanbul): 209
Kültür siyasası: 377

Kültür Yüksek Kurulu: 251, 376
Kümbetlioğlu, Hikmet: 70
Küpeli, Yusuf: 147, 197
Kürecik: 230, 232
Kürkçü, Ertuğrul: 259
Kürtçülük: 70, 122
Kürt milliyetçiliği: 327
Kürt sorunu: 52, 199, 238, 321
Kütahya: 59, 198

L

Laik, Laiklik: 32, 33, 60, 70, 94, 98, 127, 137, 142, 144, 180, 182-184, 196, 200, 217, 275, 284, 286, 292, 297, 298, 300, 306, 323, 349, 350, 352, 354, 361
Lahey: 342, 343
Lastik sanayisi: 205
Latin Amerika: 213
Lefke: 312
Lefkoşe: 307, 319, 320
Le Monde: 45, 130
Le Soir: 336
Liberal ekonomi: 96, 179
Linyit: 376
Lokavt: 99, 351, 368
Londra: 304, 312, 314, 318, 319, 404
Londra Anlaşması: 306-308, 315
Los Angeles: 332, 334
Lozan Antlaşması: 292, 293, 313, 332
Lübnan: 336, 338, 342

M

Mc Namara: 225
Macar: 341
Madanoğlu, Cemal: 78, 86, 198, 234
Madencilik reform tasarısı: 248
Madrit: 341, 342, 375
Magosa: 320
Makarios: 306-310, 314, 317
Malatya: 152, 222, 230, 269, 283, 371, 372, 410
Mali bunalım: 54
Mali özerklik: 280
Maltepe (İstanbul): 232, 253, 374
Maltepe camisi (Ankara): 163
Mamak: 236, 260, 372
Manevi İlimler Üniversitesi: 361
Manga, Kadir: 232
Manisa: 59, 102, 383
Maoizm: 151
Mardin: 73, 110
Margarin sanayisi: 205
Mark: 354
Marks: 211
Marksist-Leninist: 125, 192, 234, 235, 253
Marksizm: 170
Marmara: 20
Marmara oteli (Ankara): 304
Marmara köşkü (Ankara): 198
Marsilya: 332
Mason, masonluk: 108
Mataracı, Tuncay: 366, 381
Materyalizm: 360
Mavzer: 258
MBK (Milli Birlik Komitesi): 18, 19, 21-32, 34-36, 38, 39, 43-50, 52, 53, 57, 58, 61, 62, 67-70, 73, 74, 77-80, 82, 86, 90, 94, 97, 101, 103, 112, 116, 122, 127, 153, 156, 165, 198, 203, 206, 244, 410, 414
Mebuslar Meclisi: 81
Mc Carty: 100
Meclis araştırması: 72, 175, 258
Meclis soruşturması: 16, 17, 20, 111
Meclis Tahkikat Encümeni: 76
Meclis üstünlüğü: 64
Medeni yasa: 60
Megali idea: 313
MGK (Milli Güvenlik Kurulu): 62, 142, 193, 198, 200, 207, 210, 211, 214, 216, 253, 261, 281
MHP (Milli Hareket Partisi): 166, 170, 181, 184, 198, 274, 285, 289, 290, 291, 324, 327, 329, 338, 345, 355-357, 359, 360, 362, 363, 366, 372, 373, 383, 385, 393, 396, 397, 401, 403, 405, 410, 412

Mehmet Âkif: 116
Mehmet Turgut: 138
Meis: 314
Meksiko: 47
Mektupla öğretim: 305
Melen, Ferit: 103, 159, 226, 246, 257, 261-265, 268, 269, 272, 273, 305, 316, 324, 333, 411
Memleketçi Parti: 66
Memleketçi Serbest Parti: 80, 81
MM (Millet Meclisi): 62, 65, 82, 83, 86, 105, 110, 122, 126, 207, 226, 297
Menderes, Adnan: 16, 19, 22, 24, 29, 33, 44, 50, 51, 58, 72, 74-79, 83, 152, 172, 173, 198, 215, 223, 241, 259, 327, 328
Menderes, Berrin: 78
Menderes, Ethem: 20, 67, 102
Menemen: 355
Mengüçoğlu, Takıyüddin: 38
Menteşe, Halil: 114
Menteşe, Nahit: 328, 406
Menteşeoğlu, Haldun: 136, 198, 211
MP (Millet Partisi): 60, 85, 97, 105, 109, 121, 124, 126, 129, 170, 190, 289-291
Merkez Bankası: 14, 148, 255, 367, 390, 413
Merkezi Anlaşma Teşkilatı (CENTO): 13
Merkez sol: 117
Mersin: 73, 319
Mertcan, Mesut: 408
Merzifon: 375
MSP (Milli Selamet Partisi): 181, 236, 246, 284, 287, 289-292, 297-306, 318, 322, 324, 327, 329, 338, 345, 346, 355-360, 362, 364, 366, 383-385, 391, 392, 395, 396, 400, 403, 404, 409, 410
Mesih: 374
Mesleki öğretim: 94
Il Messaggero: 340
Meşrutiyet: 196
Meşrutiyet cad. (Ankara): 112
Metal-İş: 196
Mevduat toplamı: 14
Mevhibe İnönü: 165, 166, 259, 293
Mevlevi: 332
Mevlit: 32
MEYAK (Memur Yardımlaşma Kurumu): 54, 251, 368
Mezhep ayırımı: 61
Midilli: 318
"Millet" dergisi: 154
Millet Meclisi (MM): 43, 61, 82, 95, 115, 133, 165, 180, 208, 263, 290, 302, 329
Millete Hizmet Partisi: 66
Millet Meclisi Başkanlığı: 86, 124, 171, 218, 302, 400
Milletvekili maaşları: 109, 110, 124
Milletvekili seçimleri: 64, 65, 82, 83, 131, 169, 284, 289, 290, 329, 352, 355, 381
Milli ahlak: 362
Milli And: 80-82, 92, 99, Metin: EK- II, 417-420
Milli bakıye sistemi: 128, 140, 162
Milli birlik kavramı: 27
Milli Birlik Komitesi: bk. MBK
Milli Birlik Partisi: 45
Milli Cephe hükümetleri: 89, 122, 158, 297, 321, 327, 345
Milli Devrim Ordusu: 104
Milli Eğitim Kanunu: 264
Milli Eğitim Şûrası: 300
Milli Eğitim Temel Kanunu: 264, 273-277, 362
Milli gençlik: 153
Milli görüş: 284
Milli Güven Partisi: 285
Milli Güvenlik Konseyi: 403, 406, 409, 411-413
Milli Güvenlik Kurulu: bk. MGK
Milli hareket: 125
Milli Hareket Partisi: bk. MHP
Milli Husumet Andı: 163
Milli inkılap hareketi: 24, 29
Milli Koalisyon: 87, 97
Milli Kurtuluş Komitesi: 141
Milli kültür: 45, 326
"Milli Kültür Meseleleri": 158
Milli Mücadele: 146, 194

Milli Nizam Partisi: 171, 238, 284, 291
Milli Savunma Yüksek Kurulu: 62
Milli Selamet Partisi: bk. MSP
Milli şahlanma: 144
Milli Şef: 88, 266, 271, 293
Milli Türk Talebe Birliği: 17, 122, 144, 156, 163, 181, 235, 355
Millileştirme: 122, 123, 167
Milliyet gazetesi: 153, 200, 229, 231, 281, 289, 294, 327, 330, 339, 372, 374
Milliyetçi cephe: 322, 330, 344, 351, 354, 374
Milliyetçi-muhafazakâr: 83, 125, 16, 142, 388
Milliyetçi Türk Öğretmenler Sendikası: 156
Milliyetçiler Derneği: 108, 152, 157, 164
Milliyetçiler İlmi Semineri: 157
Milliyetçiler Kurultayı: 157
Milliyetçi akımlar, kuruluşlar: 151-158, 180, 191
Milliyetçilik: 141, 147, 349
Mirabeau: 220
Miras hakkı: 100, 101
Misakı Milli: 81
MİT (Milli İstihbarat Teşkilatı): 198, 216
Mobilya yolsuzluğu: 344, 345, 375, 395
Modern türban: 182, 183
Molotof kokteyli: 191
Montaj sanayi: 205
Morrison firması: 108, 389
Moskova: 121, 127, 154, 163, 192, 271, 370
Muallimler Birliği: 157
Muğla: 374, 383
Muhammed, Peygamber: 159
El-Muharrer: 338
Muhtar seçimleri: 145, 162
Muhtariyet: 39
Muhtıra: 41, 88, 117, 201, 212, 216-221, 293-295, 324, 393
Mumcu, Uğur: 40, 219, 237, 343, 347, 364
Murat IV: 392
Murat 124 otomobili: 370
Mussolini, B.: 65
Mustafa Kemal: 197, 364
Mustafa Kemal Yürüyüşü: 192
Mutedil Liberal Parti: 66
Mücadele Birliği: 192
Mücahit Birliği (Kıbrıs): 319
Müezzinoğlu, Ziya: 49, 103, 263
Müftü, müftülük: 250
Müftüoğlu, Saffet: 181
Müküs aşireti: 375
Mülkiyet hakkı: 100, 101, 349
Müren, Zeki: 398
Mürteci: 197
Mürted (Ankara): 115
Müsadere: 100
Müşterek Pazar: 99
Mütevelli heyeti: 41, 189, 199, 279

N

Nadir Nadi: 19, 39, 72, 83, 116, 200, 218, 220, 221
Narter, Fikret: 39, 41
Nasuhoğlu, Rauf: 233
Nasyonal sosyalist: 146
NATO: 13, 17, 19, 22, 34, 35, 125, 187, 189, 190, 191, 194, 226, 308-311, 313, 332, 370, 402, 414
Nayır, Yaşar Nabi: 59
Nazım Hikmet: 161
Nazi: 46
Nebioğlu, Kemal: 125, 130
Neftçi, Nermin: 162
Neue Zürcher Zeitung: 334
New York: 334, 342, 352
"New York Herald Tribune": 130
Niğde: 372
Nikâh: 60
Niksar: 259, 355, 393
Nişantaşı (İstanbul): 374
Nixon: 213, 249, 333
Nisbi temsil: 60, 65
Noel: 343
Norstad, Gnl.: 35

Nurculuk: 33, 142
Nurhak dağları: 232, 233
Nutku, Özdemir: 237
Nüfus sayımı: 37, 139
Nükleer santral: 360, 367

O

Ocak-Bucak örgütleri: 29
Odalar Birliği: 170, 171
ODTÜ (Ortadoğu Teknik Üniversitesi): 39, 41, 121, 141, 188, 189, 193-197, 199, 212, 213, 217, 279, 280, 388
OECD (Avrupa Ekonomik Topluluğu): 335
Oğuz, Ahmet: 81, 125
Oğuz, Orhan: 328
Ok, Mustafa: 116, 305
Okan, Sezai: 46, 112, 163
Oktar, Faruk: 18
Okuyan, Yaşar: 405
Olağanüstü Hal Yasası: 386
10 Kasım haykırışı: 147
16 Mart katliamı: 371
Onar, Sıddık Sami: 20, 21, 30, 39, 41, 48
Onat, Arif: 18
Onat, Emin: 38
11'lerin istifası: Ek - IX, 515-517
14'ler: 27, 43-48, 112, 118, 119, 125-127, 203
19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı: 21
19 Mayıs Stadyumu (Ankara): 378
19 Mayıs Üniversitesi: 283
14 Mayıs seçimleri: 21, 24, 65
12 Eylül darbesi: 15, 63, 89, 133, 157, 158, 182, 183, 246, 291, 297, 344, 384, 385, 388, 396
12 İmam: 159
12 Mart Muhtırası, dönemi: 15, 56, 59, 88, 107, 120, 122, 145-147, 151, 157, 158, 182, 183, 216, 217, 221, 222, 227, 229, 239, 240, 247, 249, 252, 254, 257, 260-263, 269, 276, 279, 281, 285, 289, 293-296, 316, 345, 370, 390, 393, 407, 410-413
12 Yıldız: 159
Olcay, Osman: 226, 254
Orak-çekiç:153
Oral, Cavit: 95, 106
Orantılı sistem: 60, 65, 130, 329
Orbay, Kazım: 56
Ordinaryüs profesörlük: 43
Orduevi (Ankara): 104
Orel, Şinasi: 37, 103, 226, 250, 253, 280
Orhan Kemal: 141
Orhaniye: 351
Orient Expresse: 314
Orman Bakanlığı: 136
Orman suçları: 239
Ormanların devletleştirilmesi: 205
Orta Anadolu rafinerisi: 387
Orta Doğu: 213
Ortaca bucağı: 144
Ortak hükümetler: 65, 86-89, 121, 225, 291, 297, 304, 324
Ortak Pazar: 107, 138, 228, 238, 321
Ortanın göbekçileri: 224, 266
Ortanın solu: 124-128, 131, 134, 135, 159-161, 177, 1991
Osma, Şinasi: 67, 80
Osmanlı İmparatorluğu: 65, 284, 331
Osmanlıca: 75, 173, 275
Ottava: 47
31 Mart vakası: 164, 196
OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu): 54, 139, 251, 301
Oy verme yaşı: 82

Ö

Öcal, Selahattin: 412
Öğrenci hastanesi: 187
Öğretimin birleştirilmesi: 60, 227, 249, 276, 277
Öğretim özgürlüğü: 281
Öğretim yükü: 282

Ökçün Gündüz: 341, 342, 366
Öktem, İmran: 163, 164, 172, 196
Öktem, Sırrı: 68
Ölçen, A.Nejat: 304, 305, 384, 389
Ölüm orucu: 259
Ömeroğlu, Hamdi: 229, 253
Önseçim: 287
"Öncü" gazetesi: 42, 45, 69
Önsal, Vural: 330
Örnekevler (Kayseri): 163
Örtülü ödenek: 38, 72, 73, 76
Öymen, Altan: 237, 352
Öymen, Onur: 148
Öz, Doğan: 371
Öz, Erdal: 237
Özal, Korkut: 284, 299, 360, 364
Özal, Turgut: 51, 52, 158, 328, 389-391, 413
Özal, Yusuf Bozkurt: 389
Özalp, Haydar: 225, 247
Özalp (Van): 376
Özaydınlı, İrfan: 366, 373, 374, 392, 406, 408
Özbek, Sabahattin: 263
Özbey, Cemal: 44
Özdağ, Muzaffer: 41, 44, 47, 48, 119, 120, 125
Özdemir, Âsaf: 148
Özdemir, Hikmet: 149
Özdemir, Nurettin: 100
Özdilek, Fahri: 25, 34, 56, 58, 78, 86, 165
Özdoğan, Alparslan: 232
Özel af: 164
Özel girişimcilik, sektör: 52, 68, 123, 130, 137, 138, 149, 264, 289, 304
Özel Harp Dairesi: 399
Özel yüksek okullar: 278
Özer Nihat: 401
Özerk, özerklik: 45, 63, 124, 241, 244, 245, 252, 278-284
Özey, Ersan: 17
Özfakih, Fakih: 204, 214
Özgüç, Tahsin: 280
Özgüneş, Mehmet: 23, 40, 153, 226, 254, 414
Özgür, A.İhsan: 372
Özgür, Selahattin: 78
Özkan, Hüsnü: 114
Özkan, Nazım: 112
Özkaya, Şükran: 163
Özkuzu, Dursun: 209
Özmen, Galip: 344
Özmen, Neslihan: 344
Özpulat, Nedim: 17
Özön, Nijat: 148
Öztekin, Mukadder: 265
Öztorun, Necdet: 402, 403
Öztrak, İlhan: 256, 263, 272
Öztürk, Seyfi: 110, 125
Özyürek, Levent: 371
Özyürük, Mukbil: 236

P

Pakistan: 13, 77, 103, 200, 201
Pakova, Mustafa: 119
Pakdemirli, Ekrem: 369
Paksüt, Emin: 57, 159
Papa: 339, 374
Paris: 13, 185, 186, 251, 304, 331, 334-338, 341, 343, 400
Paris Barış Konferansı: 332
Parka: 151
Parlar, Mustafa: 199
Parti bayrağı: 128
Paulus, VI.: 339
Payaslıoğlu, Arif: 189
Paykoç, Zafer: 38
PDA: 151
Pehlivanlı, Şadi: 389
Pekcan, Erol: 148
Pekin: 338
Pekkan, Ajda: 398
Pembe Köşk: 140, 165, 223, 259, 293
Pendik: 207
Pepsi-cola: 199
Perin, Cevdet: 96
Perinçek, Doğu: 147

Perk, Hayri Şakir: 70
Personel Heyeti: 53
Petain, Mareşal: 166
PETKİM (Petro-Kimya tesisleri) 138, 140
Petrol: 108, 123, 128, 167, 189, 229
Petrol krizi: 354, 369
Petrol rafinerisi: 140
Petrol yasası: 123, 264, 301, 367
Philips Şt.: 212
Pilav: 133
Pinochet, A.: 347
Piyasa mekanizması: 137
Plan, planlama: 28, 50-53, 102, 137, 172
Planlı ekonomi: 122
Planlı kalkınma: 50, 93, 103, 172
Plevne marşı: 408
POL-DER: 154
Polat, Rıza: 100
Polatkan, Cengiz: 372
Polatkan, Hasan: 76, 78
Polatlı: 110
Polis Vazife ve Selahiyetleri Yasası: 386
Politika gazetesi: 372
Poyraz, Vefa:187
Prag: 168, 185
Proleter Devrimci dergi: 202
Protesto orucu: 181

R

Radar üssü: 230
Radikal Sosyalist: 127
Radyoevi (Ankara): 118-120
Radyo konuşmaları: 169
Radyo-TV: 245, 408
Rafineri: 140, 370, 387
Referandum: 168
Reform, reform hükümeti: 32, 43, 99, 105, 107, 135, 203, 226, 233, 240, 246, 252, 254, 255, 258, 261, 263
Rehin: 14, 212
Reorganizasyon: 39
Resmi Gazete: 27, 78
Resmi ilanlar: 53
Restorasyon: 377
Reşat altını: 55
Reuter: 334
Revalüasyon: 376
Ricthotle, John: 373
Robert Kolej: 250, 278
Rodos: 318
Roma: 65, 107, 339, 340, 341, 413
Rotasyon: 282, 283
Rum, Rumlar: 107, 306-308, 312-317 319-321, 335, 352
Rum Kilisesi: 307
Rus, Ruslar: 39, 129, 140, 143, 194
Rus Çarlığı: 332
Rusk, Dean: 189
Rusya: 191
Ryan: 211

S

Sabah gazetesi: 175
Sabancı grubu: 209
Said-i Nursi: 33, 142
Sağ-sol: 57
Sağcı akımlar, kuruluşlar: 152-156
Sağlık sigortası: 324
Sakarya (Adapazarı): 143, 230
"Sakıncalı Piyade": 237
Salan, Raoul: 143
Saltık, Haydar: 399, 402, 403, 406, 411
Sampson, Nicos: 317, 318, 320
Samsun: 59, 83, 155, 283
Samsun sigarası: 363, 364
San Pietro (Roma): 340
Sanayi devrimi: 350
Sancar, Hamdi: 76
Sancar, Necdet: 153, 155, 156
Sancar, Semih: 114, 115
Sandalcı, E.Galip: 237
Sandıksal demokrasi: 150

Santa Barbara: 333
Santur, Mustafa: 38, 39
Saracoğlu, Ali: 364
Saracoğlu, Aydın: 321
Saracoğlu, Erol: 412
Saracoğlu, M.Sacit: 364
Saraçhane (İstanbul): 17
Saral, Muharrem: 45
Sargın, Nihat: 345
Sarı, Abdurrahman: 17
Sarıca, Ayşegül: 251
Sarıca, Ragıp: 20, 49, 57
Sarıibrahimoğlu, Kemal: 397
Sarol, Mükerrem: 102
Sarper, Selim: 25, 77, 79
Satır, Kemal: 105, 159, 165, 177, 179, 266-268, 272, 284, 287
Satur, Muhittin: 67
Sav, Atila: 226, 248, 253-255
Savarona: 375
Savaş, Atalay: 188
Savaş, Vural: 148
Savaşçı, Hayati: 215
Savcı, Bahri: 30, 48, 57,148, 232
Saygun, Adnan: 251
Sayıştay: 95, 245
Sazak, Gün: 360, 393
Seçim, seçimler: 13, 17, 23, 29, 46, 61, 74, 75, 82
Seçim bildirisi: 128, 167, 172, 285, 286
Seçim Komisyonu (Kurucu Meclis): 57, 64
Seçim sistemi: 171
Seçim yasası: 25, 26, 30, 49, 56, 57, 64, 65, 82, 139, 140, 168, 171, 210, 223, 226, 229
Seçimlerin temel hükümleri: 64, 65
Seçkin, Recai: 90
Seçmen kütükleri: 129
Seçmen sayısı: 58, 82, 129, 133, 169, 289-291, 329, 355, 356, 383
Selamiçeşme (İstanbul): 212
Selanik: 29
Selçuk, İlhan: 148, 193, 234
Selçuk mah. (Konya) 190
Selçuk Üniversitesi: 283
Selim Sırrı Tarcan salonu: 267
Senato (Üniversite): 40-42, 181, 186, 278
Senato (TBMM) 43, 49, 60, 88, 96, 116, 130, 133, 140, 165, 167, 217, 259, 263, 271, 279, 281, 329, 363, 385
Senato Başkanlığı: 86, 121, 132, 191, 218, 271, 385
Senato seçimleri: 65, 82, 83, 108, 128, 131-133, 139, 142, 145, 161, 162, 239, 284, 289, 290, 329, 347, 354, 356, 357, 381-384
Sencer, Oya: 193
Sendika, sendikalar: 141, 148, 149, 244, 381
Sepil, İbrahim: 37
Septioğlu, Ali Rıza: 382
Serbest ekonomi: 289, 390
Servet beyannamesi: 130
Sevig, Muammer Yaşar: 20, 23
Sevr: 232
Sevük, Vasfi Raşit: 39
Seydişehir: 370
Seyhan, Dündar: 34, 115, 116, 119
Sezer, Vedat: 236
Sezgin, İsmet: 171, 385
Shaw, Stanford: 333
Sıkıyönetim: 18, 25, 76, 91, 95, 119, 146, 150, 207, 211, 230-237, 245, 255, 273, 282, 319, 373, 374, 386, 392, 393, 399, 401, 402
Sıkıyönetim Koordinasyon top: 401
Sıkıyönetim Mahkemesi: 119, 208, 234, 237, 253, 258, 262, 273, 274, 284, 370, 373
Sınıf diktatoryası: 240
Sınıf kavgası: 122, 123
Sıvas: 283
Sigortacılık: 205
Siirt: 108, 140, 230
Silah ambargosu: 325, 326, 330, 334, 369, 371
Silah toplama: 258
Silahlı Kuvvetler: 13-19, 22, 34, 35, 47, 54, 62, 74, 83-87, 108, 110, 112,

118-120, 123, 124, 131, 139, 140, 151, 162, 167, 173, 192, 197, 199-201, 203, 206, 208, 211-216, 219, 226, 235, 236, 240, 247, 256, 269, 295, 330, 391-393, 399, 403-407, 410, 411, 413
Silahlı Kuvvetler Birliği: 74, 77, 112, 113, 116
Sinema Dairesi: 377
Sinema Enstitüsü: 378
Sinema Stüdyosu: 377
Sirmen, Ali: 234
Sirmen, Fuat: 86
Sisko: 318
Site yurdu (Ankara): 371
Sivil Savunma Sekreterliği: 36
Siyasal af: 96, 113
SBF (Siyasal Bilgiler Fakültesi): 25, 39, 48-50, 57, 141, 189, 197
Siyasal haklar: 139, 160, 164, 168
Siyasal irtica: 172
Siyasal partiler: 13, 25, 29, 49, 61, 63, 66, 84, 140, 180, 193, 244, 245, 411
Siyasal partiler yasası: 238, 268
Siyasal partilere devlet yardımı: 240, 274
Siyasal sürgün: 47
Siyasi suç: 77, 259
Sofya: 260
Sol/sosyalist akımlar, yayınlar: 180, 191, 198, 202
Sol yayınlar: 198
Solcu basın: 180
Solmazer, İrfan: 40, 47, 118, 127
Son Havadis gazetesi: 74
Songar, Ayhan: 154
Sosyal Adalet: 169, 227, 243, 286, 325
Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu: 177
Sosyal Demokrat: 127, 146, 147, 348, 384
Sosyal Demokrat Halkçı Parti: 184
Sosyal Demokratik Parti: 142
Sosyal devlet: 61, 128, 288, 289
Sosyal güvenlik: 250
Sosyal hukuk devleti: 323
Sosyal Planlama Dairesi (DPT): 52, 103
Sosyal Sigortalar Kurumu: 250
Sosyalist: 131, 146, 151, 179, 180, 187, 191, 202, 213, 219, 348
Sosyalist devlet: 288, 289
Sosyalist Devrim Partisi: 383
Sosyalist Enternasyonal: 348
Sosyalist Fikir Kulüpleri: 150, 153
Sosyalist kuruluşlar: 146-150
Sosyalist Kültür Derneği: 147, 150, 193
Sosyalist Parti: 66, 146, 147
Sosyalizm: 122, 130, 149-151, 159, 191, 193
Sovyetler, Sovyet Rusya: 122, 130, 149-151, 159, 191, 193, 210, 220, 294, 311, 312, 319, 320, 370, 373
Soylu, Memiş: 372
Soysal, Ertuğrul: 298, 304
Soysal, İlhami: 148, 150, 219, 234
Soysal, Mümtaz: 9, 57, 148, 150, 193, 232, 294
Sönmez, Fikri: 394
Sönmez, Necmi: 263
"Söylev" (Nutuk): 21
Standartisation: 53
Statükocu: 200
Stavros: 352
Stewart, Michael: 314
Suikast: 107, 108, 297, 321, 332-342, 352, 357, 372, 375
Su, Ruhi: 141
Suna, Mesut: 108
Sunay, Cevdet: 35, 74, 79, 83-85, 88, 108, 113-117, 119, 123, 132, 139, 142, 143, 162, 164, 171, 175, 177, 197, 198, 210, 211, 217-220, 239, 240, 242, 253, 257, 260-262, 264, 269-271, 345
Sungur, Celal: 100
Sungurbey, İsmet: 232
Sunta davası: 344, 345, 395
Suriye: 197
Süer, Ahmet: 67
Sükan, Faruk: 136, 142, 144, 161, 187, 190, 365, 366, 382

Sülker, Kemal: 148, 208
Sümer, Hakkı: 119
Sümerbank: 305
Sünni: 144
Süper mürşit: 186
Sürekli devrim: 178
Sürgün: 71

Ş

Şahinkaya, Tahsin: 402, 403
Şale Köşkü: 51
Şam: 103
Şapka yasası: 60, devrimi: 78
Şark Ekspresi: 314
Şarkışla: 222, 230
Şehit Ersan caddesi (Ankara): 18
Şelmo köyü (Siirt): 140
Şendil, Ökkeş: 374
Şener, Faruk: 338
Şenses, Cengiz: 388
Şeriat: 144, 162, 200, 404
Şeyh, şeyhlik: 71
Şide, Sadık: 323
Şili: 347
Şimşir, Bilal: 333, 334, 342
Şiran: 355

T

Tabanca: 97, 107, 258, 332, 340, 341, 345, 352
Tabii senatörlük: 43, 61, 86, 130 163, 165, 167, 225, 241, 268, 292, 412
Tabii yargı: 246
Tabu: 178
Tabutluk: 234
Tağmaç, Memduh: 119, 166, 173, 197-199, 203 204, 206, 210-217, 219, 229, 238, 241, 242, 262, 269
Tahtakılıç, Ahmet: 97
Tahvil: 55
Taksim meydanı (İstanbul): 141, 190 195, 355, 375
Takunyalılar: 389
Talas, Cahit: 25, 68.
Talat Paşa: 332
Talim-Terbiye Kurulu: 301
Talbott: 114
Talu, Naim: 89, 257, 263-265, 272-274, 285, 291, 293, 317
Tam bağımsızlık: 188, 190
Tamgün çalışma: 38
Taner, Haldun: 31, 38, 148
Tanır, Vefa: 159
Tanilli, Servet: 148, 371
Tanör, Bülent: 23, 61, 148, 244, 246
Tanrıöver, H.Suphi: 152
Tansel, İrfan: 35, 83, 112, 113, 129
Tanyol, Cahit: 150
Tanzimat: 45
"Tanzimat Paşası": 192
Tapu ve kadastro: 138
Tarık Dursun K.: 148
Tarım reformu: 98, 106, 205, 257
Tarım sigortası: 167
Tarih Kurumu: 173, 292
TARİŞ: 394
Tarlan, Ali Nihat: 40
Tasarruf bonosu: 55, 56, 90-93, 109
Tasfiye: 40
Taşer, Dündar: 125
Taşkesti (Bolu): 376
Tatvan (Bitlis): 111
Tayan, Turhan: 328
Taylan, Muhittin: 271
TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi): 17-18, 61-62, 88, 90, 96, 109, 115, 139, 183, 217, 245, 251, 269-272, 309, 354
TBMM İçtüzüğü: 63
Tedbirler Kanunu: 196, 102, 116, 117
Teğmen Kalmaz Okulu: 18
Tehcir: 333, 336
Tek dereceli seçim: 65
TKP'nin (Türkiye Komünist Partisi) Sesi: 336

Tekbir: 71, 144, 238, 345, 363, 404
Tekirdağ: 234
Tekke ve zaviyelerin kapatılması: 60
Teknik Üniversite (İstanbul): 39, 170, 171, 181, 190, 197, 345, 372, 389
Televizyon yayınları: 140
Temel askerlik: 54
Temel Eğitim yasası: 54
Temel hak ve hürriyetleri koruma: 140, 242, 243
Temsilciler Kurulu: 58
Temsilciler Meclisi: 49, 50, 56-59, 64
Temsilciler Meclisi (Kıbrıs): 306
Tengirşenk, Yusuf Kemal: 56
TRT (Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu): 124, 137, 203, 216, 241 243, 245, 252, 305, 387, 388, 406-408
Tercüman gazetesi: 220, 355
Terzioğlu, Nazım: 280
"Tesis": 330
Teşkilatı Esasiye Kanunu: 31, 60, 74, 173
Teşvik ödülleri: 377
Teşvik Uygulama Dairesi (DPT): 390
Tevetoğlu, Fethi: 100, 153
Tevhid-i tedrisat: 227, 276, 277
Teziç, Erdoğan: 148
Ticaret Borsası: 55
Ticaret Odaları: 53, 198, 379
Ticarette tağşişin meni: 53
Tiflis: 332
Time dergisi: 109
Timur, Hıfzı: 38
Timur, Taner: 148
Timurtaş Faruk: 154
Tinbergen: 51, 103, 104
TİP (Türkiye İşçi Partisi): 108, 122,1 124-127, 129, 133, 140, 144-146, 153-155, 161, 168-170, 180, 181, 185, 187, 190, 192, 194, 198, 202, 208, 213, 238, 284, 302, 345, 355, 356, 383
Tito, J.: 370
Tokat: 355
Toker, Metin: 16, 41, 42, 47, 70, 73, 84, 85, 92, 95, 114, 120, 127, 131, 136, 141, 198, 242, 248, 263, 398
Toker, Özden: 166
Tonak, Hacı: 233
Topaloğlu, Ahmet: 219
Topaloğlu, İhsan: 100, 123, 136, 141, 198
Topbaş, Eymen: 158
Topel, Cengiz: 312
Topkapı (İstanbul): 73
Toplu namazlar: 144, 190
Toplu sözleşme: 61, 98, 99, 141, 189
Toplu yazmalar kataloğu: 377
Toplum polisi: 188, 195, 201, 404
"Toprak işleyenin, su kullananın": 167, 179, 351
Toprak reformu: 94, 95, 98, 106, 122, 138, 145, 149, 150, 169, 178, 205, 227, 229, 241, 247, 248, 254, 257, 269, 295 –Ön tedbirler kanunu: 247, 254
Topsever, Rıfkı: 119
Toptan eşya fiyatları: 14
Topuz, Ali: 299
Torun, Osman Nuri: 52, 103, 150
Toskay, Tunca: 149, 158
TÖB-DER (Türkiye Öğretmenler Birliği Derneği) 156, 373
Törehan, H.Edip: 19
TÖS (Türkiye Öğretmenler Sendikası): 142, 156, 163, 196, 208
Trabzon: 128, 332, 372, 407
Trabzon uçağı: 375, 394
Transfer borçları: 14
Tribünlerden iniş: 398, 404, 407
Tuğ, Baki: 237, 253, 263
Tulga, Refik: 18, 19, 84, 113, 114
Tunalıgil, Daniş: 331, 333-335, 338, 345
Tunaya, Tarık Zafer: 20, 30, 36, 38, 49, 57, 232
Tuncel, Bedrettin: 26, 40
Tuncel, Necmettin: 334, 338
Tunç, Halil: 122, 195

Tunçay, Mete: 149
Tunçkanat, Haydar: 32, 41, 44
Tural, Cemal: 35, 114, 142, 203
Turan, Osman: 153
Turan, Şerafettin: 229, 236, 239, 241
Turan ülküsü: 126
Turancılık: 146, 236
Turgutlu: 73
Turhan, Talat: 235, 236
TUSLOG: 190
TÜBİTAK: (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu): 98
Tümer, Nejat: 402, 403
Türban, türban sorunu: 181, 184, 277 – Anayasa Mah. Kararı. Ek - V, 459, 475
Tüketici fiyatları: 209, 391
Türk, Ahmet: 412
Türk-Amerikan Yardım Ant.: 310
Türk demokrasisi: 18
Türk devrimi: 60, 177, 183, 184, 275, 388
Türk Dil Kurumu: 31, 173, 275, 353, 388
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü: 378
TÜRK-İŞ (Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu): 126, 195, 209, 319
Türk Hava Yolları: 46, 260, 302
Türk Kültürü Araştırma ve Derleme Kurumu: 369
Türk Tarih Kurumu: 353, 388
THKO (Türk Halk Kurtuluş Ordusu): 147, 212, 213, 229, 231, 233, 253
Türk-İslam sentezi: 152, 157, 158, 221, 327, 387, 388, 410
Türk Kültür Dernekleri: 45, 47, 163
Türk Kültür Ocakları: 45
Türk Milliyetçiler Derneği: 152, 158
Türk milliyetçiliği: 60, 156, 275, 326
Türk Ocağı binası (Ankara): 378
Türk Ocakları: 45, 152
Türk Silahlı Kuvvetler Birliği: 74
Türk Sinema Kurumu: 377
Türk Standartlar Enstitüsü: 53
Türk Yıldırım Komandoları: 294
Türkçe: 30, 173, 275, 388
Türkçe ezan: 30-33
Türkçe Kuran: 31-33
Türkçecilik: 31
Türkçeleştirme: 76, 349
Türkçüler Derneği: 155
Türker, Burak: 294
Türkeş, Alparslan: 13, 19, 24, 25, 31, 34, 44-48, 67, 71, 118-120, 125 126, 128, 132, 145, 156, 158, 170, 193, 274, 285, 290, 324, 345, 356, 359, 385, 405, 409, 412
"Türkiye" gazetesi: 69
Türkiye Birlik Partisi: 159
Türkiye Cumhuriyeti Devrim Anayasası: Ek - VI, 476-488
"Türkiye Hukuk Çıkmazı": s. 158
Türkiye Huzur ve Yükselme Derneği: 118
Türkiye İşçi Partisi: bk. TİP
Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi: 66
Türkiye Komünist Partisi: 146, 302, 336
Türkiye Köylü Partisi: 126
Türkiye Milli Türk Talebe Federasyonu: 181
Türkiye Milliyetçiler Birliği: 155
Türkiye Milliyetçiler Derneği: 155
Türkiye Muhafazakâr Partisi: 146
Türkiye Petrolleri A.O.: 123, 189
Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği (TÜSİAD): 379
Türkiye Sosyalist Partisi: 126, 146
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi: 146
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP): 383
Türkiye Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsaları Birliği: 122
"Türkiye'nin Düzeni": 150, 151, 202
Türkler, Kemal: 125, 208, 393
Türün, Faik: 208, 232, 235, 397
Tütengil, Cavit Orhan: 393
Tüzel kişilik: 244, 245
Tüzümen, Ekrem: 95

U

Uğur, Necdet: 259
Uğurata, Güler: 251
U-2 casus uçağı: 379
Ulay, Sıtkı: 86, 142
Uluatam, Özsan: 305
Uluç, Burhanettin: 18, 149
Uluçay, Cengiz: 156
Uludağ Üniversitesi: 283
Ulus meydanı (Ankara): 378
Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı: 388, 399
Ulusal gelir: 103
Ulusal kültür: 299
Ulusçuluk: 28
Uluslararası rakamlar: 60
Ulusu, Bülent: 399, 403, 408, 413
Umut gazetesi: 352, 355
Unat, Nermin Abadan: 185
UPI ajansı: 130
Urfa: 33, 73
Usmanbaş, İlhan: 251
Uşak: 73
Urgan, Mina: 38
Uydu: 54, 143
Uyuşmazlık Mahkemesi: 63
Uyuşturucu sorunu: 248
Uzunada (İzmir): 409, 412
Uzuner, Ali Rıza: 263, 265

Ü

Üçlü koalisyon, ortaklık: 65, 89, 104
Üçüncü Beş Yıllık Plan: 264, 305
Üçüncü dünyacılar: 266
Ülgenalp, Refet: 142
Ülken, H.Ziya: 39
ÜLKÜ-BİR (Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenleri Birliği): 156
Ülkü Ocakları: 155, 156, 180, 209, 230, 233, 371, 373
Ülkü ve Kültür Birliği: 45, 46
Ülkü Yolu Derneği: 401
Ülman, Haluk: 294, 296, 395
Ümmet: 404
Ümraniye (İstanbul): 363
Ünal, B.Cahit: 233
Üngen, Muammer: 18
Üniversiteler: 27, 36-43, 64, 241, 245, 277-284
Üniversite özerkliği: 39, 60, 108, 172, 230, 241, 242, 244, 278-284
Üniversite Denetleme Kurulu: 281, 283
Üniversiteler Yasası: 41, 241, 249, 257, 264, 273, 277, 278
Üniversitelerarası Yüksek Kurul: 172
Üniversitelere el koyma: 245, 282, 283
Ünsalan, Necdet: 114, 119
Ürgüplü, Suat Hayri: 86, 88, 89, 121-124, 141, 262, 263
Üs: 326, 330
Üstündağ, Mustafa: 299-301, 304, 328, 378, 381, 395, 407
Üstünel, Besim: 304
Üstyapı devrimi: 177-179
Üstyapı kurumlan: 178
Üskül, Zafer: 148

V

Vahidettin: 230
Vakıflar: 46
Van: 250, 332, 376
Van uçağı: 302
Varlık dergisi: 59, 377
Varşova Paktı: 185
Vasiyet: 100, 101, 353
Vatan Cephesi: 72, 73, 297, 327
Vatan Partisi: 126
Vatikan: 339-342, 374
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet: 20, 26, 47-49, 57
Venezuela: 340
Venizelos: 318
Veto: 261, 262, 306, 322
Vicdan hürriyeti: 162, 183
Vietnam: 141, 151, 189, 193

Viyana: 331, 333-338, 341, 342
Vize Antlaşması: 309
Vostok: 54
Washington: 104
Wilson: 332

Y

Yabancı sermaye: 27, 90, 91, 93, 122, 130, 167, 228, 257, 391
Yahudi, Yahudiler: 238
Yahya Han: 201
Yalçın, Aydın: 68, 69, 176
Yalçın, Süleyman: 154, 157
Yalçıner, Mustafa: 233
Yalçıntaş, Nevzat: 389
Yalman, Ahmet Emin: 108, 152, 186
Yalman, Nur: 52
Yamut, Nuri: 75
Yanıkyan, Mıgırdıç: 332, 333
Yardımcı, Celal: 102
Yargı denetimi: 61
Yargı hakkı: 26
Yargıç güvencesi: 62
Yargıtay: 63, 70, 72, 95, 228, 229, 237, 241, 243, 245, 246, 353
Yarımca (İzmit): 140
Yasa gücünde kararname: 18
Yasama yetkisi: 49
Yassıada: 20, 37, 44, 66, 69, 71-75, 77-79, 80, 82, 85, 90, 96, 101, 102, 110, 112, 139, 161, 164, 167, 168, 186, 259
Yaşar Kemal: 58, 141, 232
Yatırımlar: 28, 91
Yavuz, Âdem: 320
Yavuz, Fehmi: 25, 26
Yavuzalp, Ercüment: 77
Yazgan Turhan: 158
Yazır, Muhtar: 67
Yaygın eğitim: 301
Yedeksubay öğretmenlik: 27, 28, 54
Yem fabrikası: 19
Yeminliler: 168, 171
Yener, Talip: 334-336
Yeni Asya gazetesi: 202, 293
Yeni Delhi: 47
"Yeni Demokrat" Parti: 67
Yeni Devletçilik: 149
Yeni Gün gazetesi: 69
Yeni Hareketçiler: 135
Yeni İstanbul gazetesi: 19, 102, 118, 154
Yeni Konya gazetesi: 190
Yeni Ortam gazetesi: 257
Yeni Türk harfleri: 60
Yeni Türkiye Partisi: bk. YTP
"Yeni Yol" gazetesi: 148
Yerel seçimler: 291, 292, 363
Yerel Yönetim Bakanlığı: 366, 367, 385
Yeşilada (Kıbrıs): 312
Yeşil bayrak: 331
Yeşil hat (Kıbrıs): 308-313
Yeşilhisar (Kayseri): 73
Yeşilköy: 354, 402, 409
Yeşiloğlu, Adnan: 237
YTP (Yeni Türkiye Partisi): 66-69, 71, 80, 82, 83, 85, 87-90, 95-98, 100-105, 109-111, 115, 120, 121, 126, 129, 130, 133, 145, 166, 168-170
Yetkin, İbrahim Çetin: 236
Yetkin, Çetin: 15
Yetkin, Suut Kemal: 41
Yetkiner, Ethem: 76
Yığılca: 376
Yılanlıoğlu, İ.Hakkı: 169
Yıldırım İnzibat Karakolu (Ankara): 233
Yıldız (İstanbul): 173
Yıldız, Ahmet: 19, 33, 45, 100
Yıldız, Şaban: 125
Yıldız Sarayı: 377
Yılın adamı: 108
Yılmaz, Mesut: 328
21 Ekim 1961 protokolü, tutanağı: 84. 113
21/22 Mayıs kalkışması: 23, 117, 201
24 Ocak kararları: 385, 390, 391, 413
22 Şubat darbesi: 23, 96, 102, 113, 117-119, 201

23 Nisan Bayramı: 388
27 Mayıs 1960 girişimi: 13, 15-18, 21, 23, 24 29, 33, 35-37, 42-46, 52, 54, 56, 61, 67-69, 72, 84, 89, 105, 112, 116, 206, 207, 246, 362, 410, 411
27 Mayıs devrimi: 33, 82, 98, 105, 110, 111, 125, 145, 178, 190, 204, 221, 222, 226, 239, 278, 280, 295, 392
27 Mayıs ihtilali: 16, 17, 23, 51, 81, 130, 136, 199, 403, 407, 408
Yorgancıoğlu, Mehmet: 68
Yozgat: 208
YÖK (Yüksek Öğrenim Kurulu): 182, 184, 280-284
YÖN dergisi: 118, 146, 148, 150, 153, 201, 203
YÖN bildirisi: 149, Ek - IV, metin: 430-433, imzalayanlar: 434-458
Yönetime el koyma: 393, 410
Yönetimsel özerklik: 63, 172, 280, 284
Yörük, A.Kemal: 57, 80, 154
Yugoslavya: 370
Yunan, Yunanlılar: 307, 308, 310, 318, 327, 335
Yunanistan: 107, 208, 224, 306-308, 310-315, 317-322
Yunus Nadi ödülü: 150
Yurdakul, Cevat: 375
Yurdaydın, Hüseyin: 181
Yurtta, dünyada barış: 13, 19
Yüce, T.Tufan: 64
Yüce Divan: 63, 121, 242, 246
Yücel, Hasan Âli: 42
Yüksek Adalet Divanı: 26, 37, 59, 69, 70, 72, 75-77, 79, 81, 82, 95, 113
Yüksek Hâkimler Kurulu: 62, 93, 95, 228, 374
Yüksek İktisat Şûrası: 60
Yüksek İslam Enstitüsü: 29, 32, 144, 326, 361 362, 368
Yüksek Komuta Konseyi: 173, 210
Yüksek Murakabe Kurulu: 50
Yüksekova: 376
Yüksek Öğrenim Kurulu: bk. YÖK
Yüksek Öğretim Yasası: 183, 283
Yüksek Planlama Kurulu: 52, 103, 247
Yüksek Seçim Kurulu: 57, 61, 108, 145
Yüksek Soruşturma Kurulu: 26, 70, 72, 73
Yüksek Yargıçlar Kurulu: 60
Yüksel, Şule: 186
Yüksel Palas (Ankara): 104
Yükseliş Koleji: 390
Yürütme yetkisi: 49, 62, 244
147'ler sorunu: 35-43, 49, 50, 85, 92, 96, 278
147'ler Demeği: 41
115 sayılı üniversiteler yasası: 42, 43
114 sayılı yasa: 37-39, 42, 43

Z

Zabıt varakası (21 Ekim 1961): 84
Zafer gazetesi: 152
Zafer Bayramı: 404
Zaim, Sabahattin: 157
Zeren, Zeki: 42, 43, 49
Zeytinoğlu, Nasır: 92
Zırhlı Tugay (İstanbul): 253
Zigana tüneli: 363
Zileli, Gün: 147, 151
Zincirkıran, Necati: 175
Zincirli Hürriyet: 126
Ziraat Bankası: 175, 229
Ziverbey Köşkü (İstanbul): 23, 235, 397
Zonguldak: 59, 143, 152, 189, 230, 345
Zorlu, Fatin Rüştü: 14, 51, 76-78
Zorunlu öğretim: 54
Zürich Anlaşması: 306-308, 315

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana yetmiş dokuz yıl geçti, ama "Yeni Türkiye"nin oluşumunu "öncesi" ve "sonrası"yla irdeleyen bir tarih henüz ortaya çıkmadı.

ŞERAFETTİN TURAN, çağdaşlaşmayı amaç edinen "Yeni Türkiye"nin tarihini, bir başka deyişle TÜRK DEVRİM TARİHİ'ni duygusallıktan uzak nesnel bir bakış açısıyla yazdı. Ancak TÜRK DEVRİM TARİHİ'ni tek kitaba sığdırmak olanaksızdı. Üstelik devrim tarihi, "resmi tarih"ten yana olanlar ya da olmayanlarca, çoğunlukla da bilimsellikten uzak bir anlayışla, salt "kahramanlık" öyküsü gibi sunulmuş, pek çok bilgi-belge gözardı edilmişti.

Türk Devrim Tarihi'ni 1938'le sınırlayan ya da onu Türkiye'nin NATO'ya girişiyle bitiren anlayışa karşı, gelişmeleri olabildiğince günümüze kadar bir bütün olarak ele almak amacıyla bundan 10 yıl önce ilk kitabı yayımladığımızda, dizinin 4 ciltten (kitaptan) oluşmasını tasarlamıştık. Ancak sıra 3. ve 4. ciltlere geldiğinde, olayları 1960'a kadar getirebildiğimizi gördük. Ayrıca söz konusu ciltleri 2'şer bölüm olarak basmak zorunluluğu da doğdu. Bu yüzden diziye bir 5. cilt (kitap) daha eklemek gerekti.

27 Mayıs 1960'tan 12 Eylül 1980'e kadar gelen bu son ciltteki 20 yıllık süre, bir bakıma askeri girişimler (müdahaleler) dönemi demektir. Amaçları ve doğurduğu sonuçlar çok farklı olan bu müdahaleler, bir bakıma da, "Çağdaşlaşma Yolundaki Yeni Türkiye"nin, mehter yürüyüşünü andırır biçimde arada bir duraklayıp, sağa/sola yönelişlerden sonra ileriye doğru bir adım atışının nedenlerini ve yansımalarını da içermektedir.

TÜRK DEVRİM TARİHİ, elinizdeki bu 5. kitapla 2616 sayfada tamamlandı. BİLGİ YAYINEVİ, herkesin yararlanacağı bir kaynak olan bu vazgeçilmez başyapıtı Cumhuriyetimizin sekseninci yılına armağan olarak sunuyor.

ISBN 975 - 494 - 278 - 1 (Tk.No)
ISBN 975 - 494 - 982 - 4 (5.Kitap)
2002 . 06 . Y . 0105 . 2063

KDV dahil